

Geçmişten Günümüze

GÖÇ

I

Geçmişten Günümüze

GÖÇ

I

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Samsun - 2017

Canik Belediyesi Kültür Yayınları
Yayın No: 55-17-01

Takım Numarası
978-605-81912-0-4

ISBN
978-605-81912-1-1

Samsun 2017

Editör: Osman KÖSE

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı
Burhan ÖZAKÇA
0507 669 1981

Baskı Tarihi
Aralık 2017

Baskı Yeri
Uğur Ofset Pazar Mahallesi Mukayyitzade Sokak No: 48
İlkadım / SAMSUN
0362 431 52 55

Sertifika Numarası
18324

CANİK BELEDİYE BAŞKANLIĞI
Karşıyaka Mahallesi İlbahar Sokak No: 1

CANİK / SAMSUN
Tlf: +90 444 55 90
Faks: +90 362 238 84 30
Web : www.canik.bel.tr
E-posta : canik@canik.bel.tr

Editörden

Prof. Dr. Osman KÖSE
*Polis Akademisi Başkan Y.
Batıkent / Ankara*

Değerli Okuyucular,

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir vakıdır. Tarihin her döneminde insanlar bireysel, gruplar ve kitleler halinde dünya coğrafyasının değişik noktalarından farklı yerlere göç etmişler, farklı topluluklar ve milletler ile karışmışlar, bazen kaynaşmışlar, bazen de farklı kültürel şekiller olarak modern döneme kadar ulaşan milletlerin oluşumunu sağlamışlardır.

Hiçbir insan ve hiçbir topluluk nedensiz olarak bir noktadan başka bir yere göç etmez. İnsanların ve toplulukların göç etmelerine sebep olan elbette önemli faktörler vardır. Savaş, bu faktörlerin başında gelir. Zayıf ve mağlup devletler için savaş, sivillerin perişanlığı ve nihayetinde hayatta kalanların göçü demektir. Başka bir ülkenin saldırısıyla yapılan savaşın dışında iç savaş da bu göçün en nemli sebepleri arasındadır. Kıtık, kuraklık, susuzluk, arazi yetersizliği gibi çok sayıda faktör insanların farklı alanlara göçünün sebepleri arasındadır.

Modern dönemde daha yüksek gelir için gelişmiş ülkelere iş gücü ve beyin göçü, eğitim ve iş bulma gerekçeleri ile yapılan göçler de eklendiğinde göçün insanlar için tarihin her döneminde ve şimdi de bir gerçek olduğu görülür.

Tarihte, dünyanın gidişatına yön veren ve toplumları derinden etkileyen büyük göç hadiseleri vardır. Bu kapsamda siyasi ve sosyal yaşamın gidişatına yön veren önemli göçlerden birisi orta Asya'dan dünyanın değişik yönlerine ve özellikle batıya doğru uzanan ve kavimler göçü olarak adlandırılan 4 – 9. asırlar arasındaki Türklerin kitlesel olarak göçleridir. Dünya tarihinin dengesini değiştiren ve toplumların yapısını şekillendiren bu göç hadiseleri bu güne kadar gelen milletlerin ve devletlerin oluşumunda ve hayat bulmasında büyük etkilere sahiptir.

Avrupa coğrafyasında modern zamanda var olan milletlerin oluşumunda ve yer değiştirmelerinde söz konusu göçlerin etkisi büyük olmuştur. Bulgarların, Macarların, Gagavuzların millet olarak ortaya çıkışı, Almanya, Avusturya, Fransa ve İspanya gibi devletlerin şekillenmeleri göçlerin de etkisi ile vücut bulmuştur.

Türklerin batıya doğru akın etmeleri sonucu, Anadolu'nun Türk yurdu olması, Karadeniz'in kuzeyinin Türkleşmesi, Bizans'ın yıkılması, dünyaya yön veren Selçuklu ve Osmanlı gibi devletlerin kurulması da göçlerin bir sonucudur.

Yine Savaşların bir sonucu olarak Osmanlıların 18. asırdan itibaren geri çekilmesi ile Balkanlarda mevcut devletlerin hayat bulması, Anadolu'nun bugünkü haliyle şekillenmesi de Kafkasya, Balkanlar ve diğer çevrelerden yapılan göçlerin etkisiyle olmuştur.

20. asırdaki göçler ise yaşadığımız bu asrı hem coğrafi ve hem de sosyal anlamda şekillendirmiştir. Türk- Yunan mübadelesi ile başlayan bu süreçte, Hitler döneminde Yahudilerin Almanya dışına göçleri, Filistin'e Yahudi göçleri sonucu 1948'de İsrail'in kurulması, Ortadoğu'nun şekillenmesi, Afganistan, Bulgaristan, Irak, Suriye ve değişik Afrika ülkelerinden gelen göç hareketleri hem coğrafyamızı ve hem de dünyayı etkileyen önemli faktörlerdir.

Son dönemde yaşadığımız Irak'ta Saddam rejiminin çökmesiyle başlayan süreç, Suriye iç savaşı, Libya iç savaşı, Yemen iç savaşı ve İslam dünyasında ortaya çıkan savaş ve kaos, tarihteki kavimler göçü olarak belleklere kazınan olayları hatırlatmakta ve dünyanın demografik şeklini ve dengesini değiştirecek karakteristik özellikler göstermektedir.

Yine 20. asrın sonlarında Almanya başta olmak üzere Türkiye ve doğu ülkelerinden değişik Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göçler büyük önem arz etmektedir. Bu göçlerin sonucu olarak Almanya'da bir çok devletin nüfusundan fazla Türk vatandaşı yaşamaktadır. Bir nevi Almanya'da bir Türkiye vardır.

Sanayileşmenin, kentleşmenin, işsizliğin, yer darlığının ve eğitim alma ihtiyacının bir sonucu olarak son yıllarda köyler adeta boşalmış ve şehirlere önlenez göç dalgası yaşanmıştır.

Göçün özelliklerini, şeklini, sebeplerini saymakla bitiremeyiz. Fakat gerçek olan tek şey, tarihin her döneminde göç insanların bir kaderdir ve hayatın bir gerçeğidir. Bu kapsamda hepimiz göçün bir sonucu olarak bu günkü hayatımızı şekillendirmiş bulunmaktayız.

Şekli ne olursa olsun göç, ayrılıktır, acıdır, gözyaşıdır, özlemdir, hasrettir, kederdir, ıstıraptır, belki bir daha görememedir ve buluşamamadır. Fakat hayatımızın neredeyse bir parçasıdır.

Bu kitap, insanların, toplumların ve devletlerin hayatını kökten değiştiren, dünya coğrafyasını şekillendiren ve insanlık tarihinin bir parçası olan göçü tüm yönleriyle ele alma arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu arzunun bir sonucu olarak Canik Belediyesi ve Journal of History Studies işbirliği ile 17 – 19 Şubat 2017 tarihinde Canik'te "*Geçmişten Günümüze Göç*" adlı uluslararası bir sempozyum yapıldı.

Sempozyumdan sunulan bildirimler tekrar değerlendirildi; hakem sürecinden geçirildi ve bilim kurlunun görüşü doğrultusunda 174 bildiri metninin kitapta yer almasına karar verildi. Bu nedenle bu kitap, 7. Canik Sempozyumunda sunulan bildirimlerden seçilerek hazırlanmıştır.

Türk ve Dünya Göç tarihine ışık tutacak olan bu kitap, her anlamda sahasında ilk olma özelliğine sahiptir. Bu kadar geniş bilim adamını, göç üzerine araştırma yapan akademisyeni bir araya getiren ve onların araştırmalarıyla ortaya çıkarılan çalışma yok denecek azdır.

Bu vesileyle Göç üzerine çalışma yapacak, kitleleri aydınlatacak olan araştırmacıların bu eseri görmeleri ve istifade etmeleri şarttır. Bu kitabı görmeden Göç üzerine yapılacak olan her çalışma eksik olacaktır.

Zaman olur ki her şey eskir ve hayattan yok olur gider. İnsanlar hayattan el çeker, trilyonlar harcanarak inşa edilen binalar, köprüler, yollar, parklar ve bahçeler yıpranır, yıkılır ve yok olur fakat göz nuru, beden ve zihin emeği kâğıtlara nakşedilen bu bilgiler ve eser dünya var oldukça kütüphanelerde yerini koruyacaktır.

Geçmişten Günümüze Göç kitabı 3 cilt olarak yayınlanmıştır. Üç ciltlik bu devasa eserin ortaya çıkması Samsun / Canik Belediyesi'nin katkı ve tam destekleriyle olmuştur. Bilim dünyası ve okurların da çok iyi bileceği gibi Canik Belediyesi daha önce de benzer bilimsel tarihi araştırmalara destekler vererek çok sayıda eserin sizlerle buluşmasını sağlamıştır.

Bu vesileyle Canik Belediye Başkanı Osman GENÇ'e hem bu eserin ortaya çıkmasındaki destekleri ve hem de bilime verdiği katkılar vesilesiyle teşekkürü bir borç biliyorum.

Yine, Başkan yardımcısı Alican USTA, Başkan danışmanı Musa ÖZTÜRK, Belediye Kültür Müdürü Hamza AYGÜN, çalışmalarımızda her zaman yardımcımız olan Cihat Lütfullah GÜRLER, Başkanlık Özel Kalem müdürü Gamze GÜVEN ve bu süreçte desteklerini esirgemeyen tüm Belediye çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bu eserin ortaya çıkmasında katkıları büyüktür.

Eserin tasarımını en güzel şekilde yapan MOGi Ajansa ve ajansın sahiplerinden değerli Zeki ÜNAL'a teşekkür ediyorum. Eseri ivedilikle ve büyük titizlikle yayına hazırladılar.

Elbette bu eser 174 bilim adamının göz nuru ve el emeği yazılarından oluşmaktadır. Değerli bilim adamlarımıza teşekkürüm sonsuzdur ve kendilerine daha nice faydalı çalışmalar yapmalarını temenni ediyorum.

Eseri oluşturan yazıları okuyan ve tashih eden hakemlere ve değerli arkadaşlarımıza da ayrıca teşekkür ediyorum.

Daha nice eserlerde buluşmak dileğiyle siz değerli okurlarımıza sevgi ve saygılarımı iletiyorum.

Hoşçakalın.

Hakemler

Prof. Dr. Osman Akandere
Prof. Dr. Bayram Akça
Prof. Dr. Alaattin Aköz
Prof. Dr. Ahmet Aksın
Prof. Dr. Gülbadi Alan
Doç. Dr. Ali Arslan
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Arslan
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Aydın
Prof. Dr. Zakir Avşar
Prof. Dr. Hasan Babacan
Doç. Dr. Seher Boykoy
Yrd. Doç. Dr. Ceyda Tuna Bozdoğan
Doç. Dr. Fevzi Çakmak
Prof. Dr. Mehmet Çanlı
Prof. Dr. Kemal Çelik
Doç. Dr. Nurten Çetin
Prof. Dr. Mustafa Çolak
Doç. Dr. Alparslan Demir
Prof. Dr. Fatmagül Demirel
Yrd. Doç. Dr. Füsün Çoban Döşkaya
Doç. Dr. Önder Duman
Prof. Dr. Sabit Duman
Prof. Dr. Ayla Efe
Prof. Dr. İlhan Ekici
Prof. Dr. Hatice Palaz Erdemir
Doç. Dr. Dilşen İnce Erdoğan
Prof. Dr. Zafer Gölen
Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu
Doç. Dr. Esmâ İğüs
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı
Doç. Dr. Emel İslamoğlu
Prof. Dr. Behset Karaca
Doç. Dr. Hakan Karagöz
Prof. Dr. Rıza Karagöz
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali Karaman
Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu
Prof. Dr. Osman Köse
Doç. Dr. Şeyma Kuran
Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu
Prof. Dr. Ergün Lafli
Yrd. Doç. Dr. Fahri Maden
Pprof. Dr. Hüseyin Muşmal
Prof. Dr. Bayram Nazır
Doç. Dr. Hatice Oruç
Yrd. Doç. Dr. Hatice Özdil
Prof. Dr. Zeynel Özlü
Yrd. Doç. Dr. Özlem Poyraz
Prof. Dr. Şaban Sağlık
Prof. Dr. Fahri Sakal

Doç. Dr. İbrahim Serbestoğlu
Doç. Dr. İbrahim Sezgül
Prof. Dr. Medine Sivri
Prof. Dr. Abdullah Soykan
Doç. Dr. Abididn Temizer
Doç. Dr. Türkmen Törelı
Doç. Dr. Ümran Türkyılmaz
Prof. Dr. Ali Uzun
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal
Doç. Dr. Mucize Ünlü
Doç. Dr. Zübeyde G. Yağcı
Prof. Dr. Metin Yılmaz
Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik
Doç. Dr. Yücel Yiğit
Prof. Dr. Doğan Yörük
Doç. Dr. Ahmet Yüksel
Doç. Dr. Beyhan Zabun

İÇİNDEKİLER

A - Eskiçağlarda Göçler

Ayşe Sina	
Antikçağ'da Bir Göç Modeli: Klerukhia	17
Hüseyin Üreten	
Metoikoslar: Antikçağın Göçmenleri.....	29
Ergün Laflı	
Eskiçağ'da Amisos'a Yapılan Göçlere İlişkin Kısa Bir Not	39
Hatice Palaz Erdemir	
Troialı Hecuba'den Palymralı Zenobiaya Savaş ve Göç	43
Emine Kapka	
Kelt Göçleri: Avrupa'ya Yayılış ve Faaliyetler	55
Nazan Sünbül	
Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri	63
Hasan Ali Şahin	
Eski Çağlarda Orta Asya'dan Önasya'ya Yapılan Göçler.....	73

B - Osmanlı Öncesi Göçler

Fatma İnce	
Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni ve Kıpçak Göçleri.....	87
Süleyman Özbek	
Bahrî Memlukler Zamanında Suriye ve Mısır'a Moğol Göçü ve Sonuçları	95
Yasemin Örnek Ay	
Lombardların İtalya Göçü (568).....	103

C - Balkanlardan Göçler

Berna Çaçan	
Osmanlı Gazeteleri ve Dergileri Işığında Balkan Göçleri	111
Ayşenur Bilge Zafer	
Balkan Savaşı'nda Sırp İşgaline Uğrayan Bölgeler ve Bu Bölgelerden Göç Eden Müslümanların Mal Varlığı Sorunu.....	123
Hüseyin Vehbi İmamoğlu	
93 Harbinden Sonra Balkanlardan Anadolu'ya Göçler	139
Mehmet Demirtaş	
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Göç Olaylarına Etkileri ve Göçmenlerin Durumu.....	155
Esra Işık	
Osmanlı'ya Balkan Göçleri ve Çocuk Göçmenler.....	169
Esra Türe	
Rum Köyünden Göçmen Köyüne: Kaydalapa Örneği.....	177
Hasan Babacan	
Temettuat Kayıtlarına Göre Antalya'daki Mora Göçmenleri	195
Libuovi Çimpoes / Tudora Arnaut	
Balkanlardan (Besarabya) Bucak Bölgesine İlk Göç ve Yerleşim Hareketi (Ukrayna Gagauzları Bilgileri Üzerine).....	209

Necat Çetin	
Nüfus Esas Defterlerinde Arnavutluk'tan Torbalı'ya göçle gelenlerin kayıtları Rumi.1327-1336 Miladi 1911-1920).....	217
Edip Durmaz	
İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Trakya Umûm Müfettişliği	
Bölgesi'nden Anadolu ve İstanbul'a Yapılan Göçler ve Edirne'nin Sükûtu.....	233
Mehmet Köseoğlu	
Darıdere Pomakları'nın Nüfus Kayıtlarında Bafra'ya Zorunlu Göçü	245
Mucize Ünlü	
Pomaklar ve Balkan Savaşları Sürecinde Göçlerine Dair	257
Pelin İskender Kılıç	
93 Harbi Sonrasında Pomakların Türkiye'ye Göçüne Dair Tespitler	269
Fahriye Emgili	
Boşnakların Türkiye'ye Göçü ve Göç Sebepleri (1878-1890)	285
Ali Kafkasyalı	
Tarihçe-i Vak'a-i Zağra Eserinde Rus ve Bulgar Zulmü: Müslümanların Anadolu'ya Göçleri	295
Liliana Boşcan	
The Emigration of the Turko-Tatar Population of Dobrujda to Turkey (1918-1945).....	307
Esra Sarıkoyun Değerli / Hakan Karakuzu	
II. Dünya Savaşı Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler	319
Emin Atasoy / Abdullah Soykan	
Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü.....	329
Dilşen İnce Erdoğan	
Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçünün İzmir Basımına Yansıması (1950/1951).....	343
Hasan Demirhan	
Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç	361
Seher Boykoy	
Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Bursa Basımındaki Yansımaları	377

D – Kafkasya'dan Göçler

Ahmet Yüksel	
Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları	405
Ayşe Pul	
Kafkas Göçlerinde Engelli Muhacirlerin Durumu Meselesi	419
Kemal Saylan	
Suriye Vilayeti'ne Göç Eden Kafkas Muhacirlerinin İskân ve İaşe Meselesi	433
Merve Karaçay Türkal / Rıdvan Palancı	
Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Karaçay-Malkar Göçleri: Tokat-Arpacı / Karaçay Köyü Örneği.....	443
Zeynel Özlü	
19. Yüzyılda Besni (Adıyaman) Kazasına Yapılan Dış Göçler	457

E - Suriye'den ve Ortadoğu Ülkelerinden Göçler

Metin Yılmaz	
Samsun'daki Ortadoğu Kökenli Göçmenlerin Entegrasyon Sorunu ve Resmi-Sivil	
Oluşumların Çözüm Odaklı Faaliyetleri.....	465
Zeynel Özlü – Abdullah Kara / Veysel Karkın	
Suriye Özelinde Arap Baharı ve Türkiye'ye Etkileri	477
Osman Kayabaşı / Cem Kayabaşı	
Doğu Akdeniz'de Yasadışı Göç Sorunu ve Bölgesel Düzeyde Alınan Önlemler	485
Ahmet Danışman	
2011 Yılından Günümüze Suriye ve Iraklı Göçmenlerin Ankara İline Etkileri ve Ankara Bazında Uyum Çalışmaları.....	505

Beyhan Zabun / Şakir Berber

Eğitimin Temel İşlevleri Bakımından Suriyeli Mültecilerin Eğitimi: Analitik – Eleştirel/ Teorik Bir Yaklaşım.....513

İbrahim İrdem

Göç - Güvenlik İlişkisi Bağlamında “Tarihte Güvenliği Etkileyen Büyük Göç Dalgaları” ve Suriyeli Mülteciler519

M. Doğan Karacoşkun

Suriye’den Türkiye’ye Zorunlu Göçün Yerel Etkileri (Kilis ili Örneği).....537

Nada Dosti

The representation of (Syrian refugees and other) immigrants in Turkish media541

Özlem Poyraz

Abdülmeccid Döneminde Gayrimüslimlere Verilen Bireysel Nefy (Sürgün) Cezaları.....547

Mim Sertaç Tümtaş

Komşuluktan Vatandaşlığa Göç: Suriyeli Mülteciler.....557

Zakir Aşar

Göç ve Sığınma Hareketleri, Suriye Dramı ve Türkiye’nin Siyasal İletişimi563

F - İçeriden Dışarıya Göçler

Behset Karaca

Teke Yöresinden Safevi Devletine Göçler569

Gülay Karadağ Çınar

Fetih/İşgal Ekseninde Çerkeslerin İran’a Göçü ve Safevî Bürokrasisindeki Yükselişi.....587

Eyyub Şimşek

Osmanlı Rumlarının Rusya’ya İlk Göçleri (18. Yüzyıl).....609

Yüksel Topaloğlu

‘Dersaadet’ten Yeni Zelanda’ya: Servet-i Fünûn Neslinin Göç/Kaçış Düşüncesi ve İdeal Belde Tasavvuru615

Elçin Macar

Karadeniz’deki Protestan Rumlar ve Yunanistan’a Göçleri.....627

Necdet Aysal

Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu’dan Zorunlu Göçü.....633

Barış Metin

Rus Belgelerine Göre Anadolu’dan Kafkasya’ya Ermeni Göçü (1915).....655

Gülbadi Alan

1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti’nin (Near East Relief Committee - NER) Çalışmaları661

Havva Tekin

Türkiye’den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Göç Ve Göçün Etkileri683

Yelda Tutar Serter

Göç ve Travma: Süryani Göçleri Üzerine Bir Değerlendirme.....689

G - İç Göç

Doğan Yörük

XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler699

Mehmet Ali Ünal

XVII. Yüzyılda Sivas’tan Sinop’a Göç.....713

İlhan Ekinci

19. Yüzyılda Ordu Kazasından Canik’e Göçler.....723

Emre Dağaşan / Selçuk Aydın

Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu’dan Tokat’a Bir Göç Hikayesi.....737

Hüseyin Muşmal

Kısmet Tarihiyle Ahar Diyara Varanlar: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre

Beşşehir’den İzmir ve İstanbul’a Yapılan Göçler.....745

Güven Dinç

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Antalya’ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)763

Süleyman Uygun

Karadeniz’de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç	783
Mustafa Gökçe / Eren Fehmi Eroğlu	
Geçmişten Günümüze Beşkaza Yörüklerinin Göç Hareketleri ve Yolları	801
Süleyman Tekir	
Birinci Dünya Savaşı’nda Karadeniz Bölgesinde Muhaceret (1914-1917).....	815
Nadia Yaseen Abed	
Deprivation Of Nationality For Jews Of Iraq Law And their Migration (1950-1951).....	827
Deniz Beyaz	
Samsun’dan Kocaeli’ye Göç Eden Ailelerin Doğum ve Doğum Sonrası İnanışları	833
Halil İbrahim Zeybek/ A. Uzun / C. Yılmaz / F. Aylar / M. bahadır / H. Dinçer / İ. K.	
Yakın Dönemde (2008-2015) Samsun’a Olan İç Göçlerin İller İtibariyle Dağılışı	839
Hali İbrahim Zeybek / A. Uzun / C. Yılmaz / M. Bahadır / H. Dinçer / İ. K.	
Bir İç Göç Olayı: Samsun’da Tokathılar	851
Hasan Dinçer / H. İbrahim Zeybek / Muhammed Bahadır	
Samsunluların Türkiye’de İllere Göre Dağılışı (2007-2015).....	869
Hasan Dinçer / H. İbrahim Zeybek / Cevdet Yılmaz/ İ. K. Hatipoğlu	
Samsun İline Göçlerde Amasyalıların Rolü.....	879
Muhammed Bahadır / C. Yılmaz / A. Uzun / H.İ. Zeybek / M.A. Özçelebi	
Samsun İline Göç Eden Trabzonluların Mekânsal Analizi	887
Osman Köse / Türkmen Törelî	
Kürtün’de Çepni Türkmenleri ve Geleneksel Yayla Göçleri	897
Cevdet Yılmaz / Pınar Tağrikulu	
Giresun ve Trabzon Kırsalında Göçe Katılmayan Ailelerin Gerekçeleri.....	919
Ünsal Bekdemir / Fatih Muhammed Köse	
Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçerisindeki Yeri	929
Ali Acar	
İç Göçler Sonucu Hayat Tarzında Meydana Gelen Değişimler	939

H - Sıradışı Göçler

Ali Korkmaz	
Küresel Bir Sorun Olarak Türkiye’de Beyin Göçü	953
Yusuf Bahri Gündoğdu	
İslam Hicretinin Sosyolojik ve Pedagojik Tahlili	959
Bahargül Ataş	
Sibirya’dan Batı’ya Sanatsal Göç	971
Vüsale Musalı	
Tezkireler Işığında Azerbaycan Şairlerinin Osmanlıya Göç Etme Sebepleri	975
Ahmet N. Özdal	
Ortaçağ’da Yakınoğdu’nun Sıradışı Göçmenleri: Çingeneler (Zutt’lar).....	983
Önder Deniz	
Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İşçi Göçünün Çalışma Hayatına Etkisi	989
Sabit Duman	
Beyaz Rusların Gelişi	997
Süleyman Hatipoğlu	
Hatay Meselesinde Halil İbrahim Efendi ve Müritler Göçü.....	1003

I - Köyden Şehre Göçler

Cevdet Yılmaz	
Türkiye’de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Aracı Faktörler	1015
Cihat Uslucan	
18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla İstanbul’a Ev Göçü	1023

İ - Girit ve Kıbrıs’tan Anadolu’ya Göçler

Ulvi Keser / Kübra Müezzinoğlu Lozan Sonrası Süreçte Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye Göç Hareketleri ve Bunun Ekonomik ve Sosyal Hayata Yansımaları.....	1035
Fahri Maden Girit'ten Anayurd'a Bektaşı Göçleri ve Girit Bektaşı Tekkeleri Emlakının Tasfiyesi.....	1055
Ayşe Nükhet Adıyeke Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair	1101
Ali Selçuk Bir Göçmen Topluluğunun Doğumu: Giritlilerde Doğum Ritüelleri.....	1115

J - Zorunlu Göçler

Ahmet Aksın / Suha Oğuz Baytimur Bir Zorunlu Göç Olarak Sürgün Cezası (1790-1839).....	1127
Zübeyde Güneç Yağcı Zorunlu Göç: Köleler.....	1145

K - Mübadele ve Göç

Bayram Akça I ve II No'lu İskân Tevzi Defterine Göre Muğla'da (Merkez) Mübadele Meselesi	1159
Kemal Çelik Türk-Yunan Etabli Antlaşması ve Gayrı Mübadiller	1163
Kibar Aktın Sinop'a 1924'te Göç Eden Mübadil Aileler İle Bir Sözlü Tarih Çalışması	1179
Mehmet Çanlı 1924 Mübadelesi ile Yunanistan'dan Samsun'a Gelen Muhacirlerin Nakli ve Nakil Sırasında Karşılaşılan Sorunlar.....	1199
Osman Akandere Yunanistan'dan Mübadele ile Türkiye'ye Gelen Göçmenlere Yönelik Gazetelerde Yer Alan Duygusal Mesajlar.....	1205

L – Göç ve İskan

Orhan Kılıç Orta ve Yeniçağlarda Salgın Hastalıklar, Göç ve İskân	1229
Mehmet İnbası Osmanlı Devletinin İskân Politikası ve Rumeli.....	1241
İbrahim Yılmazçelik / Özcan Tatar Osmanlı İskân Politikaları Bağlamında Aşiretlerin İskânı ve Sonuçları	1251
Uğur Kurtaran Sultan II. Mustafa Dönemi'nde (1695-1703) Uygulanan İskân Politikaları ve Yapılan İskânlar.....	1325
Nevzat Sağlam Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları.....	1357
Ali Çiftçi Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mübadillere Ve Göçmenlere Yönelik İskân Politikasında Güdülen Siyasal Amaçlar	1377
Tülay Alim Baran Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân.....	1385
Yaşar Baytal Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930).....	1393
İsmet Türkmen Doğu illerinde Asayişin Sağlanmasına Yönelik İskân Siyaseti ve Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme (1934-1936)	1407
İsa Kalaycı Türkiye'de Ulus Devlet Oluşturma Çabaları: Göç, Göçmen ve İskân Meseleleri (1923-1950)	1421

M – Edebiyatta, Tarihi Metinlerde Göç

Bayram Ayhan	
Kur'an Bağlamında Bir Göçün Analizi	1437
Yeşim Işık	
Marzubân-Nâme Adlı Eserde Tacirin Kölesi Adlı Hikâyede “Ahirete Göç” Olgusu	1449
Belgin Bal İncebacak / Murat Bayram Yılar	
Türkiye ve Azerbaycan Ortak Atasözleri Üzerine Bir İnceleme	1457
Derya Yücel Çetin / İrem Bayraktar	
Azerbaycan, Türkmen VE Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Göç Unsurları	1479
Cafer Özdemir	
Göçün Halk Edebiyatına Etkisi Bağlamında Samsun Kurugökçe Köyü	1485
Fatmagül Demirel	
Muhacirlerin Yazdığı Arzuhallerin Osmanlı Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi.....	1491
İbrahim Serbestoğlu / Rıza Yıldırım	
Amasya Temettuat Defterlerinde Göçmen Haneler.....	1497
Mustafa Ayyıldız	
1849'da Bir Macar Mültecinin Osmanlı İntibâları	1507
Rıza Karagöz	
Nüfus Defterlerine Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus (1834 – 1845).....	1515
Zafer Gölen	
1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi.....	1525
M. Halistin Kukul	
Bazı Sözlük ve Ansiklopedilerde “ Göç “ Tarifleri	1539
Hatice Gündoğan	
Necati Cumalı'nın Viran Dağlar Romanında Göç Olgusu.....	1553
Hatice Özdil	
Taşra'dan İstanbul'a Göç Eden Bir Üstad Şair: Nâbi	1565
Hürü Sağlam Tekir	
Osmanlı Basımında Göç Meselesine Örnek Bir Gazete: “Muhacir”	1571
Lütviyye Asgerzade	
Karabağ Savaşı, Göç ve Edebiyat.....	1579
Medine Sivri	
Güzün Öztürk'ün “Kuş Olsam Evime Uçsam” Adlı Eserinde Savaş, Göç ve Çocuk	1587
Muhittin Eliaçık	
Divan Şiirinde Heçr-Vasl Kavramları Üzerine Bir İnceleme.....	1595
Polat Sel	
Cumhuriyet Dönemi Romanlarımızdan Edebiyatımızın Üvey Evladı Evlatlıklar ve İç Göçe Dair Birkaç Tetkik	1601
Ramazan Kazan	
Arap Edebiyatında Göçler Sonucu Doğan Mehcer/Göç Edebiyatı ve Göçler	1611
Stavros Anestidis	
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin Kaynaklarına Göre 19.ncu Yüzyılda Samsun (Amisos).....	1621
Şeyma B. Kuran	
Bir Göç Romanı Olarak “Nar Ağacı”	1631
Tuba Yılmaz	
Ben Kimim, Nereliyim? : Kenize Mourad'ın Saraydan Sürgüne Romanında Aidiyet Arayışı	1635
Ümran Türkyılmaz	
Amin Maalouf'un Yolların Başlangıcı Adlı Yapıtında Göç, Kültür ve Kimlik	1649
Yasemin Ulutürk	
Türk Romanında Tarih ve Göç Sentezi: Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası.....	1663
Zeynep Sati Yalçın	
Feyza Hepçilingirler'in “İşte Gidiyorum, Göç Öyküleri” Adlı Kitabındaki Dış Göçlerde Kahramanların Göçe Bakışı Üzerine Bir Değerlendirme	1671

N - Göçmenlerde Sorunlar

Mustafa Öztürk	
Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları	1683
Nursal Kumaş	
1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden Sonra Hudâvendigâr Vilâyetinde İskân Edilen Göçmenler ile Yerel Halk Arasında Yaşanılan Sorunlar	1693
Elif Güven Demir-Yücel Öksüz	
Üniversite Eğitimi Nedeniyle Geçici Göç Yaşayan Öğrencilerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkinler Açısından İncelenmesi	1705
Metin Aksoy – Faruk Taşkın	
Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve Mülteci Sorunu	1719
Mustafa Güleç	
Avrupa'nın İkilemi: Göç Olgusu	1725
Nihada Delibegović Džanić / Sanja Berberović	
The Conceptualization of the Migration Crisis in Public Discourse	1739
Seven Erdoğan	
Schengen Alanı Göçmen Krizi Karşısında Varlığını Korumaya Mücadele Edecek mi?	1747
Yüksel Ersan	
Edebi Eserlere Yansımaları Eşliğinde Türkiye'den Almanya'ya Göç Olgusu: Problemler, Bunalmalar, Çözüm Önerileri	1763

O – Göç, Etkileri ve Sosyal Yaşam

Ali Arslan	
Samsun ve Orta Karadeniz Bölgesinde Göçün Sosyolojik Tahlili	1777
Ayla Efe	
"Orası" ile "Burası" Arasında Değişen Kimlikler/Aidiyetlikler: Eskişehirli Olmak Üzerine Bir Değerlendirme	1799
Bedrettin Kesgin	
Küreselleşme ve Göç: Fırsat mı Tehdit mi?	1811
Burcu Gürkan	
Öğrencilerin "Göç" ve "Mülteci" Kavramlarına İlişkin Algıları: Bir Metaforik Analiz	1817
Dilek Çelik Eren / Özge Öz / Mehmet Korkmaz / Şener Şentürk	
Hemşirelerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme Eğilimleri	1831
Emel İslamoğlu / Sinem Yıldırım / Fuat Man	
Türkiye'de Tersine Göçe Neden Olan Faktörler Üzerine Bir Araştırma	1841
Fatma Okur Çakıcı	
Yoksulluk ve İç Göç Araştırmaları Bağlamında Doğu Karadeniz İncelemesi	1851
Fevzi Çakmak	
Balkan Savaşlarından Mübadele'ye: Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Türk Mizahına Olan Yansımaları	1861
Feyzan Göher Vural	
Türkiye İçi ve Türkiye'den Almanya'ya İş Göçünün Arabesk Müzik Üzerindeki Etkisi	1883
Fusun Çoban Döşkaya	
Haremde Avrupa'ya Kaçan iki Osmanlı Kadını: Zeynep Hanım ve Melek Hanım	1891
Hanife Nalan Genç	
Göçün Savurduğu Yaşamlar: Kafamda Bir Tuhaflık	1919
Hava Selçuk	
Balkan ve Kafkaslardan Yapılan Göçlerin Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısına Etkisi (1860-1960)	1929
Mehmet Koca	
Savaş, Göç ve Mülteci Krizi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme	1941
Mehmet Korkmaz / Dilek Çelik Eren / Özge Öz / Şener Şentürk	
Sağlık Bölümlerinde Araştırma Yapan Akademisyenlerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme	

Eğilimleri	1951
Meriç Eraslan / Atilla Pulur	
Toplumsal Açından Dezavantajlı Çocuklarda Spora Katılımın Sosyal Açından Faydaları:	
Göçmen Çocuklar Üzerine Bir Değerlendirme.....	1961
Senem Gürkan / Damla Nur Kinsiz	
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Göçmenlere Yönelik Metaforik Algıları.....	1965

Ö - Göç Hikayeleri

Yusuf Turan Günaydın	
Manastır Vilâyeti Kayalar Kazasından Amasya'nın Taşova İlçesine	
Niyazi Bey (Özkan)'in Göç Notları.....	1981
Mehmet Ali Karaman	
Meşrutiyet Sürgünleri ve Ailelerinin Göç Serüvenleri	1987

P - Göç ve Kültür

Nedim İpek	
Değer, Kimlik ve Göç	1999
Timur Vural	
Türkülerdeki Göç Algısı	2003
Turan Akkoyun	
Tarih Bilimi Açısından Türk Sinemasında Göç Unsuru	2009
Hanife Nalan Genç	
Göçle Mekanikleşen İnsanın Öyküsü: Almanya Acı Vatan	2023
İlkay Şahin	
“NL Mekân, 66 Vatan”: Aidiyet, Kimlik ve Sosyal Acı	2029
Merve Danışman	
Göç ile Gelen Çadır Kültürü	2045
Kübra Yıldız Ayyıldız	
Acara'dan Anadolu'ya Kültür Göçü: Yemekler	2055
Ulvi Keser / Kübra Müezzinoğlu	
Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Bir Mimari Deneme Olarak Göçmen Evleri Projesi Üzerine.....	2061
Zekeriyya Uludağ	
Alman Bilim Anlayışı Açısından “Göç Terminolojisi”ne Katkı	2081
Nuray Demirel Akgül	
Göç ve Kültürel Etkileşimin Çingene Giyim-Kuşamına Yansımaları	2103
Nuri Adıyeke	
19. Yüzyılda Yolculuk Durakları: Hanlar, Dükkânlar ve Diğer Mekânlar	2119
Oksana Koshulko	
Slavic women in Turkey: from past to present	2125
Tolga Akay	
Kafkas Göçlerinin Türk At Varlığına ve Irklarına Etkisi.....	2133
Önder Duman	
Cumhuriyet Döneminde Göçler ve Göçmenlerle Dayanışma: Samsun Örneği (1923-1960).....	2147
Redzep Škrijelj	
Eski Yugoslavya'da Boşnak ve Çerkes Muhacir Mahalleleri	2153
Sinem Yıldırım al p / Emel İslamoğlu	
Sakarya'da Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Göçmenlere	
Bakış Açısı ve Göçmenlere Yönelik Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme.....	2163
Yücel Yiğit	
Kosova Çerkezleri.....	2171

A

Eskiçağlarda Göçler

Antikçağ'da Bir Göç Modeli: Klerukhia

Doç. Dr. Ayşen SİNA
Ankara Üniversitesi / Ankara

“Sefaleti nasıl gizleyeceğini bilen tek şey topraktır.” Amphis Fr.17.2-3.

Atina'da Toplum Düzeni

Antikçağ'da MÖ 750'li yıllarda başlayıp yüzyıllarca süren yayılma dönemi, Yunan toplumlarını Karadeniz'in en uç noktalarından Fransa Marsilya'ya kadar götürmüştür. Bu dönem yalnızca aşırı derecede artan nüfus nedeniyle yurttaşlar dışarıya gönderilmekle kalmamış, aynı zamanda fetihler sonucu ele geçirilen, sakinleri Yunan veya Yunan olmayan yabancı topraklara gönderildiği de bir dönemdir. Her ne şekilde olursa olsun fetihler, ganimetin yanı sıra dolaylı ve dolaysız vergilerle gelirlerin arttığı refah dönemleri yaratır. Bu yolla sahip olunan topraklarda iskân edilerek oluşturulan yerleşimlerin ve yerleşimcilerin anakent ile siyasi, askeri, hukuki ve ekonomik koşullarını araştırma konumuz olmuştur.

Genel olarak Antik Yunan dünyasında köylülerin içinde buldukları koşullar arasında ekonomik, siyasi ve hukuki açılardan çok büyük farklar bulunmaktadır. Kendi kendisinin efendisi olan bağımsız bir Yunan demokrasisinde mülksüz sınıflar, devlet için istihdam edilerek kontrol edilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Aristoteles, bazı Yunanlıların mülkiyetin adil bir şekilde düzenlenmesinin en önemli mesele olduğuna inandıklarını; çünkü tüm *stasisin* (sivil huzursuzluk) kökeninin mülkiyet sorunlarında yattığını söyler.¹ Diodoros da yasaları herkes için eşitlik temelinde yapıp mülkiyeti eşitsiz bölüştürmenin aptalca olduğunu yazar.² Bu bağlamda Atina'da Solon tarafından hazırlanan anayasada yurttaşlar soyluluk değil, servetlerine göre dört sınıfa ayrılmışlardır. Servet ölçüsü olarak da yılda kaç kile/ölçek (*medimnos*) buğdaya (ya da aynı değerde başka ürün veya para) sahip oldukları esas alınacaktı. Yurttaşların siyasi ve askeri alanda mevki sahibi olma ile vergi ödemeleri de bundan böyle ait oldukları sınıflara göre yapılacaktı. 500 *medimnoi* ve üstü (*Pentakosiomedimnoi*), 300-500 *medimnoi* (*hippies/atlılar*), 200-300 *medimnoi* (*zeugitai/küçük çiftçiler*) ve 200 *medimnoi* altında servete sahip (*thetes/yoksul köylüler*, toprağa bağlı köleler ve işçiler). Yurttaşların servetlerine göre ayrıldıkları bu sınıflarda ilk iki sınıftakiler yüksek devlet memurluklarına; üçüncü sınıftakiler küçük memurluklara ve Dörtüyzler Meclisi'ne (*Bule*); toplumun en aşağı yurttaş sınıfını oluşturan yoksul köylüler (*thetes*) ise Halk Meclisi (*Ekklesia*) ve Halk Mahkemesi'ne (*Heliaia*) seçilebilirdi. Askerlik hakkı yalnızca ilk üç sınıfa verilmişti, dördüncü sınıf yurttaşlar askerlik ve her tür vergiden muaftılar.³ Alt sınıfların başlıca şikâyetlerinin ekonomik olduğu göz önüne alınırsa Solon'un ekonomik reformlarının sorunları çözmeye yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Solon'un ardından gelen devlet adamları Kleisthenes ve Ephialtes'in reformları da sınıflar arasındaki gelir eşitsizliğini gidermede yeterli olamadığı farklı çözüm yolları arayışlarından anlaşılmaktadır.

¹ Aristoteles, *Politika* (Çev. M. Tuncay) Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, II.7, 1266a 37-39.

² Diodoros=Diodorus of Siculus, *The Library of History* (Çev. R. M. Geer-F.R. Walton), Cambridge 2004, II. 39.5

³ Aristoteles, *Atinalıların Devleti* (Çev. S. Baydur) Ankara: MEB Yayınları 1943, 7.

Atina Emperyalizmi ve Klerukhianın Ortaya Çıkışı

MÖ 490-479 arasındaki Pers-Yunan Savaşları'ndan zaferle çıkan Yunanlılar, Pers tehlikesine karşı MÖ 478/7'de aşağı yukarı 300 üyeden oluşan müttefik devletlerin katılımıyla I. Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurmuşlardır. Birliğin anayasasında onaylanan yeminler “aynı dost ve düşmanlara sahip olmayı” kapsar.⁴ Başlangıçta Ege Denizi'nde yer alan Delos Adası'nda bulunan Birlik hazinesi MÖ 454'te Atina'ya taşındı. Bu durum, Birlik üyesi müttefik devletler tarafından birliğin maddi gücünün Perslere karşı kullanılmasından dolayı hoş karşılanmıştır. Nitekim elli yıldan daha kısa zamanda Attika-Delos Birliği giderek bir imparatorluğa dönüştü, çünkü Atina'nın gücü rakiplerinin olduğu kadar Birlik üyesi müttefik devletlerin de zararına değişmeye başlamıştır. Son derece yavaş bir biçimde gelişen bu değişim, MÖ 5. yüzyılın ortalarında birlik üyesi müttefik devletlere Atina'nın otoritesini ve politikalarını zorla kabul ettirme ve müttefik devletlerin iç politikalarına açıkça müdahale etmeye kadar varmıştır. Bu şekilde Atina emperyalizmi onlar üzerinde güç iddiasında bulunarak ekonomik, adli, idari gibi iç meselelerine karışmaya başlamasıdır. Yetkilerini durmaksızın genişleten Atina'nın bu tutumu müttefikler arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Sonunda Atina, küçük devletlerin oylarını kontrol etmeye başlaması ve hatta kendisine karşı oy kullanmalarının önüne geçmeye kalkışmasıyla başlayan sömürücü ve baskıcı bir yol izlemeye başlamıştır. Bunun en çarpıcı örneği ise müttefiklerden Attika-Delos Birliği'ne değil Atina'ya bağlılık yemini etmeye zorlamak, devletin baş tanrısı Athena'ya adaklar göndermelerini istemektir. Bu durumu Pseudo Ksenophon “müttefiklerin mahkemelere süklüm püklüm gittiklerini, yargıçların ellerine sarıldıklarını ve giderek Atina'nın tebaası haline geldikleri” sözleriyle ifade eder.⁵

Atina'nın müttefiklere uyguladığı askeri, ekonomik ve dini denetimlerin şiddeti sürekli değişmekteydi. Bu denetimlerin başında müttefiklerin ödedikleri vergilerle oluşturulan ve bakımı yapılan imparatorluk donanması gelir. Bir diğeri ise eşi benzeri görülmemiş bir şekilde 200 *medimnoi* altında servete sahip *thetes* denilen yoksul köylüler, toprağa bağlı köleler ve işçilerden oluşan kendi yurttaşlarından oluşan göçmenleri müttefik devletlerdeki bölgelere yerleştirmesiydi. Aslında Atina, daha MÖ 6. yüzyılın sonlarından başlayarak fethedilen gerek Yunan ve gerekse yabancı ülke topraklarında yaptığı düzenlemelerle *klerukhoslar* (yerleşimciler) göndermeye başlamıştır.⁶ Bireysel olarak yurtdışında toprak edinmenin bir başka yolu, müttefik devletlerin zengin yurttaşlarına dava açmaktan geçmekteydi. Pseudo Ksenophon Atina tarafından müttefiklere uygulanan cezalar arasında, söz konusu kimselerin mülklerinin müsadere edilmesini de sayar (*Atinalıların Cumhuriyeti* I. 14-16). Bundan başka *Attik Stelae* adıyla bilinen ve hüküm giyen Hermokopida'dan MÖ 415-413 yılları boyunca haczedilen ve açık arttırmayla satışa çıkarılan mülklerin listesi de bulunmaktadır.⁷

Klerukhia Tanımı ve Kurulma Süreci

Klerukhia kelimesinin sözlük anlamı “kuraya, ad çekmeye yarayan şey (taş veya toprak parçası)” olan *kleros* kelimesi, yabancı bir ülkedeki ekilebilir topraklardan pay edilmiş küçük bir toprak parçasını; *klerukhos* kurayla dağıtılan bir toprak parçasına sahip olan kişiyi; *klerukhia* (ya da *kleroukhia*) ise kurayla dağıtılan toprak parçasına bir göçmen grubunun yerleşmesini tanımlamaktadır.⁸ Kendisine yabancı bir ülkede toprak tahsis edilen Atina yurttaşlarının iskân edildiği *klerukhoslar* bağımsız bir devlet oluşturmak yerine, hâlihazırda ana devletin yurttaşları olmaları bakımından koloniden (*apoikia*) farklıdır. Bu iki tür yerleşimin ortak özelliği ise yoksul köylülerin, yasayla tahsis edilen bir toprak parçasına bağlanmış fiili serfler olmalarıydı. Bir *klerukhia* kurulduğu zaman kimlerin *klerukhos* olacağı başvuranların arasından kurayla belirlenir ya da tahsis edilecek topraklarda sınırlandırma yoksa tüm başvuranlar kuraya gerek kalmadan kabul edilirdi.⁹ Bu şekilde belirlenen *klerukhoslar* yeni ikametgâhlarına taşınırlardı. Brea

⁴ Aristoteles, *age*, 23.5; Plutarkhos, *Hayatlar: Aristides- Cato Maior* (Çev. A. Sina), Hel Yayınları, Ankara 2014, *Aristides* 15.

⁵ Pseudo Ksenophon, *Atinalıların Cumhuriyeti* (Çev.H. Rıfat) İstanbul 1935, I.8

⁶ Jack Cargill, *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.* J. Brill, Leiden- New York- Köln, 1995, s.59.

⁷ R. Zelnick-Abramovitz, “Settlers and Dispossessed in the Athenian Empire”. *Mnemosyne, Fourth Series, vol. 57, Fasc. 3*, 325-345, 2004, s. 328.

⁸ Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2011, s. 378

⁹ *Corpus Inscriptionum Atticarum*, II. 960'ta *klerukhoslar*ın listesi bulunmaktadır.

Kararnamesi'nden dağıtılacak toprakları ölçmek üzere 10 *geonomos*¹⁰ belirlendiği ve ayrıca ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için *klerukhos*lara para yardımı yapıldığını görmekteyiz. Bundan başka devlet *klerukhialardaki* toprakların bir kısmını olasılıkla “devlet arazisi” olarak ayırmaktaydı.

MÖ 5 ve 4. yüzyıldaki Atina egemenliğinin en büyük göstergelerinden biri Attika dışındaki müttefik devletlerin ve Yunanlı olmayan halkların topraklarında Atina yurttaşlarının iskân edilmesi idi. 410/404 yıllarına tarihlenen bir yazıttan¹¹ *apoikia* ve *klerukhia* olmak üzere iki tür yerleşim biçiminin MÖ 5. yüzyılın son yıllarında yasal olarak tanımlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Atinalıların kendi imparatorluğunun kontrol yolları ve araçlarından olması bakımından önemine rağmen hâlihazırda bu iki tür yerleşim biçiminin mahiyeti ve sayısı son derece tartışmalıdır.¹² Bununla birlikte Atina'nın gerçekleştirdiği deniz aşırı yerleşimler MÖ 5 yüzyılda gerçekleştirdikleri *apoikiai*, 4. yüzyıldakiler ise *klerukhia* olarak tanımlanmaktadır.¹³

Klerukhialar hakkındaki en erken bilgilerimiz Herodotos tarafından anlatılmaktadır. Yazar, MÖ 506 yılında Euboa Adası'ndaki Khalkis devletinin Hippobotai topraklarına dört bin *klerukhos* gönderildiğini anlatır.¹⁴ MÖ 490 yılı olaylarını anlatan Herodotos onları “Atinalılar” olarak adlandırır ve Perslere karşı yardım talep eden Eretrialılara Atina'nın söz konusu bu dört bin *klerukhosu* destek olarak gönderdiğini söyler.¹⁵ Ancak, MÖ 480'de Artemision savaşından önceki ve Salamis Adası'ndaki olayları anlattığı bölümlerde bu kez onlardan “Khalkidikeliler” diye söz eder.¹⁶ Herodotos'un anlatımından Atina yurttaşlığını koruyan *klerukhosları* Atina'nın askeri hizmetlerde kullandığı anlaşıldığı gibi, aynı zamanda onları tanımlarken *klerukhos* ve *klerukhia* kelimelerini kullanarak farklı bir göç türü olan *klerukhia* ile koloni anlamına gelen “*apoikia*” arasındaki farka da işaret etmektedir. Ayrıca “*apoikiais*” ve “*klerokhiais*” kelimelerinin birlikte geçtiği bir yazıt¹⁷, MÖ 5. yüzyıl Atina resmi dilinde bu iki farklı yerleşme türü arasında ayırım olduğunu göstermektedir.¹⁸ İki kelime arasındaki anlamsal ayırım Attika yazıtlarında korunurken, ne yazık ki edebi kaynaklarda korunmamıştır. *Klerukhianın* oldukça iyi tanımlanan en eski kanıtları “Myrina'da yaşayan Atinalı”, Imbros'taki Atina *demosu*” ve benzeri ifadelerin geçtiği yazıtlar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır.¹⁹ *Klerukhia* ile *apoikia* arasındaki asıl sorun Thukydides anlatımlarında ortaya çıkar. Yazar sıklıkla “*klerukhia*” yerine “*apoikia*” ve “*klerukhos*” yerine de “*apoikos*” kullanır. “*Klerukhos*” kelimesini yalnızca bir kez, Mytilene (Midilli) İsyanı'ndan (MÖ 428/7) sonra Lesbos'ta *klerukhiaların* kurulmasını anlatırken kullanmıştır. “*Mytilene toprakları dışında, üç bin parsel bölündü. Bu parsellerin 300'ü tanrılara ayrıldı; gerisi kurayla Atinalı klerukhoslara dağıtıldı.*”²⁰ Yazar, devamında Lesbosluların her yıl parsel başına vergi ödemeye ve toprakları kendileri işlemeye söz verdiklerini, ayrıca Atinalıların, Mytilenelilerin kıtada sahip oldukları devletlere de el koyup egemenlikleri altına aldıklarını aktarır. *Klerukhoslara* dağıtılan parsellerin büyüklüğü, dağıtılacak toprağın kalitesine göre değişirdi. Böylelikle Lesbos *klerukhiasından* gelen yıllık 200 *drakhme* tutarındaki gelirden anlaşılacağı üzere her *klerukhosun* kazancı normal olarak belirli bir oranda sabitlenmiş olurdu.

Klerukhiaların oluşturulması I. Attika-Delos Birliği zamanında Atina egemenliğinin gelişmesine çok önemli katkı sağlamıştır. Thukydides Naksos, Euboa, Aigina, Potidaia ve diğer yerlerdeki bütün nüfusun kovulduğunu yazar.²¹ Diğer yandan Atinalılar, el koydukları diğer devletlerin topraklarına yerleştiler. Bu devletler siyasi olarak bağımsız topluluklar olarak kalsalar da toprakları son derece

¹⁰ Her kabileden bir kişi olmak üzere seçilen ve toprakları kurayla hak sahiplerine dağıtan görevlilerdir.

¹¹ IG I³ Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, Decreta et tabulae magistratum (nos. 1-500), 237, s. 8-9.

¹² Victor Ehrenberg, *The Greek State*, New York 1964, s.245-248; Graham, A.J., *The Colony and Mother City in Ancient Greece*, Chicago 1983, s.167.

¹³ Thomas L. Figuera, *Athenian and Aigina in the Age of Imperial Colonization*. The John Hoppinks University Press Baltimore and London, 1991, s.72, 195.

¹⁴ Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev. A. Erhat) Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, 5.77.

¹⁵ Herodotos, *age*, 6.100.

¹⁶ Herodotos, *age*, 8.1; 8.46.

¹⁷ IG I² Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno (403/2) anteriores, 2nd edn., ed. Friedrich Hiller von Gaertringen. Berlin 1924, n.140.

¹⁸ Graham, *age*, s. 168.

¹⁹ P. J. Rhodes, *The Decrees of the Greek City States*. Oxford 1997, s.253-4.

²⁰ Thukydides, Peloponnesos Savaşı (Çev. T. Gökçöl) Hürriyet Yayınları, İstanbul 1976, 3.50.

²¹ Thukydides, *age*, 1.98, 114.3; 2. 27.1, 70. 3-4; Krş. Ksenophon, *Yunan Tarihi* (Çev. S. Sinanoğlu) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, 2.3,9.

azalmıştı. Ayrıca vergi ödeme yükümlülükleri nedeniyle açıkçası başka yollarla *klerukhialara* tabi olmak zorunda bırakılmışlardı. Bu kamu işletmelerinin yanı sıra Atinalıların şahsi yerleşimleri ya da Attika dışındaki toprakların özel mülkiyet olduğuna dair kanıtlar vardır. Atinalılar, II. Attika-Delos Birliği kurulduğunda her hangi bir *klerukhia* kurmayacaklarına açıkça söz verdiler. Bu doğrultuda hazırlanan ve Zeus Eleutherios heykelinin yanına dikilen MÖ 378/7 yılına ait “Aristoteles Kararnamesi” bu tür yerleşimler için bir kanıttır. Söz konusu kararnamenin 25-46 satırlarında Atinalıların müttefiklerden zorla vergi toplamayacağı, garnizonlara göndermeyeceği, topraklarına *arkhonlar* yollamayacağı vaatleri yer almakta; yanı sıra “ne şimdi ne de gelecekte Atina yurttaşları tarafından müttefiklerden ele geçirilmiş bölgelerde ister kamusal ister özel mülkiyet, ister satın alma ister borçlara karşılık teminat ya da diğer yollarla ele geçirilmiş toprak mülkiyeti olmayacağına” garanti verdikleri ifadesi yer almaktadır.²² Bu ifadeler bir yandan II. Attika-Delos Birliği zamanında müttefik devletlerin topraklarına *klerukhialar* kurmayacaklarını söylerken, diğer yandan öncesinde müttefik devletlerin topraklarına el koyduklarını ve mülk edindiklerini açıkla ifade etmişlerdir.

Kısacası *klerukhialar* ilk durumda eski sahipleri yalnızca bir bölümünden yoksun bırakıldığı topraklara kurulmuş, *klerukhoslar* ve yerliler birlikte yan yana yaşamışlardır. İkinci durumda ise I. Attika-Delos Birliği harçlarını eksik ödeyen ya da hiç ödemeyen müttefik devletlerin topraklarına el koyarak, parsellere ayırıp *klerukhoslara* dağıtmışlardır. Açıkçası Atina politikasının hiç bir dönemi, özellikle müttefik kentlerin topraklarına *klerukhiaların* kurulduğu I. Attika-Delos Birliği dönemi kadar rahatsız edici olmamıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak, Peloponnesos Savaşı felaketi üzerine Atinalılar, MÖ 5. yüzyılda kurmuş oldukları *klerukhiaları* terk etmek zorunda kalmışlardır. Hatta Lemnos, Imbros ve Skyros’taki *klerukhialar* dahi ortadan kalkmış, ancak kısa zaman sonra bu üç ada tekrar Atinalıların elinde eline geçmişti. Adı geçen bu adalar, MÖ 387 yılında yapılan Kral Barış zamanında ve sonrasında bazı kesintiler olsa bile Atinalıların mülkiyetleri olarak kaldığı görülmektedir. MÖ 197 yılında Romalılar, MÖ 200 yılına kadar Atina’nın elinde tuttuğu Imbros ve Skyros’un yanı sıra, Paros’u da ekleyerek Atinalılara vermişlerdir.

Klerukhia Kurulma Amacı

Atina’nın yurttaşlarını *klerukhialara* göndermede iki amacı vardır. Birinci amacı II. Attika-Delos Birliği zamanında ya Atina askeri karakolları olarak veya daimi garnizonlar olarak Atina egemenliğinin güvenliğini sağlamaktır. İkinci amacı ise yoksul insanlara geçim kaynağı sağlamak için toprak tahsisatı yaparak geçimlerini güvence altına almaktır.²³ Bu amaçlara uygun olarak *klerukhos* olarak Solon tarafından hazırlanan anayasada son iki sınıfa giren *zeugitai* (küçük çiftçiler) ve *thetes* (yoksul köylüler, toprağa bağlı köleler ve işçiler) *klerukhialara* gönderildiler. Örneğin Brea’da kurulan *klerukhiaya zeugitai* sınıfından yurttaşlar gönderildiği bilinmektedir.²⁴ Bundan başka Lesbos *klerukhiasından* gelen yıllık 200 *drakhme* tutarındaki gelirden de anlaşılacağı üzere, *zeugitai* sınıfının yıllık asgari gelirine tekabül etmektedir. Dolayısıyla bu gelire, *klerukhos* olarak gönderilen *thetes* sınıfı insanlar *zeugitai* sınıfına yükselmiş olmaktadır. Böylece *thetes* sınıfı yurttaşların hizmet edemediği *hoplites*²⁵ denilen ağır silahlı piyadeler olarak hizmet etme gücüne erişmişlerdir. Atina aşağı yukarı 10.000 *klerukhos* göndermişti. En erken *klerukhialardan* olan Salamis hakkında bilgiler eksiktir ve yine MÖ 5. yüzyılda kurulan Skyros’un statüsü ise belirsizdir. Atinalılar, MÖ 453-48 yıllarında kurdukları önemli *klerukhialardan* Andros Adası’na²⁶ 250, Euboiya’ya 1000, Naksos Adası’na²⁷ 500, MÖ 449 yılında Lesbos Adası’na 2700, MÖ

²² IG II² Inscriptiones Graecae I, 43.

²³ Thukydides, *age*, 1. 115; Plutarkos, *Hayatlar: Perikles-Fabius Maximus* (Çev. O. Davies), Ankara:MEB, 1945, *Perikles* 11; Gustav Gilbert, *The Constitutional Antiquities of Sparta and Athens*. Chicago 1968, s. 447.

²⁴ *Corpus Inscriptionum Atticarum*, Consilio et Auctoritate Academiae Littrarum Regiae Borussicae Editum. v. 1-4. v. 1 of the Inscriptiones Graecae. Berolini 1888, 1. 31.

²⁵ Bunlar, at beslemeye gücü yetmeyen, ama kendi savaş teçizatlarını ve seferdeyken ailelerinin geçimlerini sağlayabilecek derecede varlıklı yurttaşlardan oluşmaktaydı.

²⁶ Andros Adası Kyklad Adalarının en kuzeyinde, Karadeniz’e çıkan deniz yolu üzerinde bulunur.

²⁷ Ege Denizi’nde en Büyükadalardan biri olan Naksos, MÖ. 5.yüzyılın başlarında Attika Delos Deniz Birliği’nden ayrılmak isteyince 466 yılında Atina’nın saldırısına uğrayınca bu karardan vazgeçmişti. Pers saldırısına karşı ileri bir karakol görevi üstlenen ada, kentin surlarını yıkmak zorunda bırakılmış ve donanması ile AttikaDelos Deniz Birliği’ndeki oy hakkı elinden alınmıştı.

546/5 yılında Khalkis'e 500, MÖ 427 yılında Trakya'ya Khersonesos'na²⁸ 1000 *klerukhos*, Hestiaia'ya 1000 veya 2000, Brea'ya 1000, Melos Adası'na 500, Potidaia'ya 1000 *klerukhos* göndermişlerdir.²⁹ Ancak bu *klerukhialar* MÖ 404 yılında Atina'nın yenilmesinden sonra varlıklarını sürdürememişlerdir. Bu sayıda yurttaşın *thetes* sınıfından *zeugitai* sınıfına yükselmiş olması *hoplites* sayısını artırmış, bunun sonucunda da Atina devletinin askeri gücü de artmıştı.

Yunanistan'daki hukuki özgürlük esasen mülkiyet ile ilgili bir kavramdı. Özgürlüğün anlamı bir kişinin kendi mülkiyeti ve ailesi üzerine karar verme hakkına sahip olmasıydı. Eğer bir kişi mülk sahibi olabiliyorsa özgürdür ve özgürse mülk sahibi olabilirdi.³⁰ Ancak, Atina'nın *klerukhia* kurmadaki tek amacı şüphesiz *zeugites* ve *thetes*lerin oluşturduğu alt sınıflara mülk vererek istihdam etmek değildir. Her şeyden önce siyasi olarak büyük gücünü göstermek, *klerukhia* olarak seçilen yerlerin doğal kaynaklarını müttefiki devletlerden korumak ve yalnızca kendisi için kullanmak amacı da taşır.³¹ Çünkü *klerukhialar* tarımsal olduğu kadar askerlik yapma yükümlülüğünden dolayı askeri amaçlıydı da aynı zamanda. Her *klerukhia* müttefikleri itaat altında tutmak amaçlı bir garnizondan aynı zamanda. Kleisthenes reformları zamanında *thetes* sınıfında yer alan yoksul yurttaşlara mülk sağlama çaresi olarak düşünülen³² ilhak edilmiş bölgelere gönderilen Atinalı *klerukhoslar* asıl Attika *demos*larından birine kaydedilmekteydiler, ancak bu uygulamanın işleyişi bilinmemektedir. Bununla birlikte müttefik devletlerin topraklarına el koymak bu devletler için kayıpken, Atina için olağanüstü bir kazanç sağlamaktaydı. Çünkü *klerukhialar* Atina'nın imparatorluğunu yayma sürecinde yurtdışında gücünü pekiştirmek için bulduğu çözüm yollarından biriydi. Perikles iktidara geldikten sonra, ticari ve stratejik öneme sahip yerlerin elde tutulmasını garantilemek için buralara özellikle de yoksul ve ayaktakımı Atina yurttaşlarını *klerukhialara* gitmeleri yönünde teşvik etti.³³

Atinalı yerleşimciler karşısında yerel halkın sosyal statüsü ve bu yerleşimcilerin yurtdışında çalışma yolları konusunu da incelemek gerekmektedir. Yerli halkın siyasi ve yasal konumlarını aydınlatacak kanıtlar bulunmaktadır. Atina, yerlilerin hukuki anlaşmazlıklarını çözmeye çalışır, ödeyecekleri vergi oranlarını belirler, garnizonlara gönderir, müttefik devletlere *arkhonlar* gönderir ve yerel yönetimlerin iç işlerine karışırdı. *Klerukhialar*, dönemin koşullarının dayattığı sınırlar içinde hem sivil toplumu daha etkin bir şekilde düzenlemek ve sömürmek, hem de Atina'yı yöneten askeri-bürokratik işleyişi besleyecek kaynakları kullanmak amacıyla düzenlenmiştir. Şartlar ve koşullar kentten kente değişse de böylelikle yerel yönetimler üzerinde merkezi denetim kurulmuş, vergilendirme yapılmış, hem asker celbi hem de emek üzerinde daha sıkı bir kontrol sağlanmıştı.

Atina, yenilen müttefik devletleri her birini köleleştiriliyordu (*andrapodismos*).³⁴ Müttefik devletleri dışında, Yunanlı olamayanlardan ele geçirilen topraklardaki yerli halkı da köleleştirmiştir. Atina imparatorluk sisteminin en önemli işleyişi olan köleleştirme nedeni olasılıkla yerli halkı işçi olarak hizmetlerine sunarak *klerukhosları* kurulan yerleşmelere gitmeye teşvik etmektir. Thukydides, Attika-Delos Birliği'nden ayrılmak isteyen müttefik devletlerinden ilkinin Naksos'un olduğunu, ancak bunu başaramadığı gibi bağımsızlığını da kaybettiğini, ardından başka devletleri kaderlerinin de aynı olduğunu söyler.³⁵ Diğer yandan *klerukhialar*, devletçe dağıtılmış topraklardaki yerleşimlerden çok askeri garnizonlar olarak görülmelerinden dolayı müttefik devletler tarafından Atina'nın en hoş gitmeyen icraatlarından biri olarak sayılmaktaydılar.

Klerukhianın Siyasi ve Ekonomik Önemi

MÖ 450'li yıllardan itibaren kurulmaya başlayan *klerukhiaların* önemi, Plutarkhos'un da belirttiği gibi, *kenti tembellik yüzünden ihtilale meyilli olan işsiz avamdan temizlemek, halkın sefaletini gidermek,*

²⁸ Gelibolu Yarımadası MÖ 6.yüzyılda, ünlü devlet adamı Kimon'un babası Miltiades komutasında bir takım sömürgeciler tarafından işgal edilmişti.

²⁹ Gilbert, *age*, s. 447-8, dn. 6; Figuera, *age*, s. 220-22.

³⁰ Ste. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi* (Çev. Ç. Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 179.

³¹ Thukydides, *age*, 4.102.2; Diodoros, *age*, 12. 32. 3.

³² Zelnick-Abramovitz, *age*, s.335.

³³ Meiggs, 1999, s. 260.

³⁴ Thukydides, *age*, 1.122.2; 124.3; 2.122.1; 3.10.3.

³⁵ Thukydides, *age*, 1. 98.

müttefiklerin yanı başına da onları isyandan alıkoyacak muhafızlar yerleştirmektir”.³⁶ Bu ifadeden anlaşıldığı kadarıyla *klerukhiaların* kurulma amacının başında herhangi bir olası isyana karşı önceden önlem almak ve garnizonlarda hizmet etmelerine gereksinim duyulmasında yatmaktaydı. Bunun yanı sıra yoksul Atinalılara sosyal ve tarımsal bir geçim kaynağı sağlamak ve işsiz tembel kimselerden devleti temizlemektir. Atina, yurda yakın bölgelerde kendini güçlendirme politikasını da başarıyla gerçekleştirmiş olacaktı. Bu amaçla MÖ 447 yılında Trakya Khersonesos’unda Perikles’in denetimi altında, bölge yerlilerinin topraklarının ele geçirilmesi ve özellikle yoksul ve işsiz olan bin yurttaşın, çeşitli kentlerde çiftlikler tahsis edilmeleriyle kurulmuştu. *Klerukhiaların* düzenlenirken dikkate alınan en önemli husus kültürel benzeşim ve coğrafi yakınlıktan ziyade, ekonomik zorluklar yaşayan alt sınıfların kitlesel olarak istihdam edilmesi ve vergilendirme yapmaktır. Atina’nın yüzlerce hatta binlerce kişiyi yerinden yurdundan ederek kurulan yeni yerleşimlere göndermesinin altında ekilebilir toprakların yetersizliği gelmektedir. Bundan dolayı Yunanistan’daki kentler ticaret yolları, verimli ovalar ve sınırlar nedeniyle savaşıp durmuşlardır.

Klerukhialar hakkındaki akademik tartışmaların ana dayanağı onların askeri rolleri hakkındadır. Yunanlıların askerlik alanında, sık saflarda yürüyen mızrak ve kalkanlı askerler alayını (*phalanks*) yaratmaları, önemli siyasi ve toplumsal gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Saflardaki askerler arasında toplumsal statü ve zenginlik farklılıkları ortadan kalkmış, bunların yerine güç, cesaret ve disiplin önem kazanmıştı. Bu durum da doğal olarak askerler arasında dayanışma duygusunu artırmış ve eşitlik anlayışına yol açmıştır. İyi bir kent devleti yurttaşının ölçütü, kendisini geçindirecek büyüklükte bir toprak parçasına sahip olması ve gerektiğinde savaş alanında yurttaşlık görevini yapmasıdır.³⁷ *Klerukhialarda* yaşayanlar ekonomik açıdan tamamen bağımsız olsalar da, anakentiyle özel ilişkisini ve bu kentinden aldığı gelenekleri korumaktaydı. Örneğin İsokrates, *Panegyrikos* adlı eserinde Atina *klerukhialarının* rolünün müttefik devletleri topraklarını koruma “*phylake*” olduğunu yazar.³⁸ Plutarkhos ise Perikles’in Trakya Khersonesos bölgesine civarına Atina’dan getirilen 1000 *klerukhos* ile devletini güçlendirdiğini ve oradaki Yunanlılara kurtuluş götürdüğünü, surlar ve tabyalarla berzahı tahkim ederek sık sık yarımada üzerine atılan Trakyalıların akınlarını durdurduğunu yazar.³⁹ Bu durumda imparatorluğu savunmanın en etkili yolu, ikinci sınıf küçük garnizonlar oluşturarak stratejik öneme sahip kentlere yerleşmişlerdir. Böylelikle Atinalılar, söz konusu bölgenin en stratejik noktalarında yer alan Elaios, Madytos, Sestos kentleri ile İmros Adası’nı denetleyerek tüm bölgeye hâkim olmayı amaçlamışlardır. Diğer yandan Trakya Khersonesos’da *klerukhia* kurmakla hem muhaliflere hem de Pers tehdidine karşı önlem almışlardır. Bu bağlamda *klerukhiaları* Atina egemenliğinden hoşnut olmayan stratejik öneme sahip bölgelere yerleştirilen potansiyel garnizonlar olarak değerlendirebiliriz. Ancak *klerukhoslar* Atina’nın çıkarlarını temsil etmekle yükümlü kılınırken, müttefiklerin bu uygulamayı topraklarına tehdit ve saldırı olarak gördüklerine şüphe yoktur.

Tarım, diğer Yunan kentlerinde olduğu gibi, Atina ekonomisinin de temelini oluşturmaktaydı. Bölgenin tarıma pek elverişli olmaması nedeniyle ürünler talepleri karşılamaya yetmemekteydi. Atinalıları *klerukhialar* kurmaya zorlayan en önemli nedenlerden biri de *stenohoria* denen “toprağın cimriliği” idi. Aynı şekilde ormanlardan elde edilen keresteler, günlük gereksinimlerden çok gemi yapmak için kullanılırdı. Ancak Kuzey Ege’deki Amphipolis *klerukhiası* yalnızca kerestelik ormanlardan değil, aynı zamanda Pangaion Dağı’nın altın madenlerinden de yararlanma olanağı da sunmaktaydı.⁴⁰ Bunlardan başka sermayeyi, sıklıkla düşman saldırılarına uğrayan Attika’dan çok donanmanın koruduğu imparatorluk adalarındaki topraklara yatırmak Atinalılar için daha güvenli bulunmaktaydı.

³⁶ Plutarkhos, *age, Perikles*, 11.

³⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, 28. Baskı, Ankara 2015, s. 40.

³⁸ İsokrates, *Panegyricus*, Isocrates with an English Translation in three volumes, by George Norlin, Ph.D., LL.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; William Heinemann Ltd. London 1980, 4.107.

³⁹ Plutarkhos, *age, Perikles* 19.1.

⁴⁰ Thukydides, *age*, 4. 104-105.

Klerukhosların Sosyal ve Yasal Statüleri

Yurttaşlık

MÖ 6. yüzyılda Salamis'teki ilk Atina *klerukhiasının* ortaya çıkmasından ve klasik dönem boyunca bu tip deniz aşırı ya da Attika dışı yerleşimlere katılımın temel kuralı hiç değişmemiştir: tüm parsel sahipleri (kleros) "Atina yurttaşı" olarak kalmışlar, Atina'ya vergi ödemişler ve Atina ordusunda görev yapmışlardır. Ancak bu statüleri yalnızca orduda *hoplites* olarak görev yapmaları ve Hestiaialılar, Lemnoslular, Imbroslular olarak tanımlanmalarından dolayıydı.⁴¹ Birçok kararnamede *klerukhialarda* yaşayanların "Atinalı" olarak tanımlandığını görmekteyiz. Örneğin "Samos'taki Atina *demosundan* Neokles⁴² veya Lemnos'taki Atina *demosu* Myrina"⁴³ ifadeleri *klerukhos* gruplarına yapılan "Atinalılar" ile "Atina *demosu*" vurgusunu göstermektedir. MÖ 4. yüzyılda Samos ve Lemnos Adası'ndaki Myrina'nın yanı sıra Hephaistia⁴⁴, Imbros⁴⁵ ve Skyros⁴⁶ yazıtlarında da yurttaşlık tanımı aynı şekilde geçmektedir.⁴⁷ *Klerukhoslar* tarafından yapılan söz konusu yüzyıl Attika çelenk ithafı yazıtlarından görüldüğü kadarıyla *klerukhiaların* kurulduğu devletleri yerel siyasi varlıkları olmakla birlikte Atina yurttaşlığını korumaktaydılar. Thukydides, MÖ 447/6 yılında Atinalıların Perikles'in yönetimi altında Euboia Adası'na boyun eğdirdiklerini anlatırken Hestiaia'nın, Atinalılar tarafından "işgal edildiğini" yazar.⁴⁸ MÖ 411 yılı olaylarını anlattığı bir başka bölümde Hestiaia'daki Atinalı *klerukhoslardan* "Atinalılar"; Sicilya Seferi sırasında Syrakusa'daki Atina müttefiklerini listelerken onlardan aynı dili konuştuklarını ve aynı geleneklere bağlı olan "Hestiaia'da oturan halklar" ifadelerini kullanır.⁴⁹ Thukydides Hestiaia'da yaşayanları *klerukhos* olarak anmasa da günümüze ulaşan bir yazıt buraya yerleşen Atinalıları *klerukhoslar* olarak tanımlamaktadır Graham.⁵⁰ Yurttaşlık tanımında "Samoslu" teriminde olduğu gibi, onun yalnızca Atinalı olmadığını gösterdiğine, *klerukhosların* kullandığı "Atina yurttaşlığı" tanımının MÖ 4. yüzyıl boyunca anlam karışıklığı yarattığına, bu nedenle yurttaşın tanımında değişiklikler olmaksızın *klerukhiaların* kendilerine ait anayasa diyebileceğimiz oluşumlarının olmasının mümkün olduğuna inanılır.⁵¹ Atina tarafından toprakları ele geçirilen yerlilerin ise en azından bir kısmı Atinalı *klerukhoslarla* yan yana yaşamışlardır. Ayrıca köleler de vardı, ancak bu grupları değerlendirmek için belgeler yetersizdir. Her ne kadar *klerukhoslar* Atina yurttaşı olarak kalsalar da bunun tersi de mümkündü.⁵² MÖ 4 yüzyılda yapılan düzenlemelerle "Atinalı" veya "Atina *demosunda* yaşayanlar" statüsünde kalmışlardır.

Yargı işlerinde, Atina yurttaşlığını korusalar da *klerukhoslara* bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. Atinalılar ve *klerukhoslar* arasındaki tüm davaların görülebilmesi çok ince kurallar belirlenmekle kalmamış, aynı zamanda bir *klerukhosun* bir diğer *klerukhosa* dava açma özgürlüğüne dahi sınırlama getirilmiştir. Müttefik ya da deniz aşırı bir devlette birbirinden ayrı yaşayan *klerukhosların* farklı konumları bulunması doğaldır, bununla birlikte ortak bir anayasaya sahip oldukları ihtimal dâhilinde değildir.⁵³ Aynı şekilde topraklarına yerleştikleri devlette de herhangi bir siyasi topluluktan başka bir tanımları yoktu. *Klerukhosları* yargı konuları küçük davalarda Atinalı bir *episkopos*⁵⁴ tarafından görülürken, büyük davalar Atina'daki mahkemelerde görülmekteydi.⁵⁵

⁴¹ A. Moreno, "Athenian Bread-Baskets: The Grain-Tax Law of 374/3 B.C. Re-Interpreted." *ZPE* 145: 2003, s. 97.

⁴² SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 12-25, A. Woodhead ed. Leiden. 1955-1971, 18.200.

⁴³ IG XII⁸ *Inscriptiones Graecae. Inscriptiones insularum maris Thracici, Lemnos, Imbros, Samothrace, Thasos, Skiathos (etc.) and Skyros*. ed. Carl Friedrich, Berlin 1909, 4.1.

⁴⁴ *IG II² Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, Johannes Kirchner, 2nd edn, Berlin 1913-1940, n.1222

⁴⁵ IG XII⁸ *Inscriptiones Graecae. n.46.*

⁴⁶ IG XII⁸ *Inscriptiones Graecae.n.668.*

⁴⁷ Jack Cargill, *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.* J. Brill, Leiden- New York- Köln, 1995,62.

⁴⁸ Thukydides, age, 1.114.3.

⁴⁹ Thukydides, age, 8.95.7; 7.57.2..

⁵⁰ Graham, age, 171.

⁵¹ Cargill, age, s. 66.

⁵² J. H. Vince, Demosthenes, Vol. III, Loeb Classical Library, London 1930, 23. 103; Charles Darwin Adams, *The Speeches of Aeschines*, Cambridge, MA, Harvard University Press, London 1919, 2.72.

⁵³ Gilbert, age, s. 452.

⁵⁴ Atina'nın *klerukhialara* gönderdiği müfettişler.

⁵⁵ *Corpus Inscriptionum Atticarum*, IV. 96.

Askerlik

MÖ 5 ve 4. yüzyıllarda tüm erkek yurttaşlar için askerlik hizmeti zorunluydu. Askerlik yükümlülüğü Solon'un getirdiği servet temelli sınıf düzenine uygun biçimde sınıflara ayrılırdı. Buna göre süvari birliği, büyük harcama gerektirdiğinden Atlılar (*hippies*) sınıftan yurttaşlardan oluşturulurdu. *Klerukhialara* gönderilenlerden *thetes* sınıfına mensup erkekler ise kendileri için öngörülen teçhizatı olmadığı ve savaş güçleri düşük olduğu için hafif silahlı piyade olarak görev yaparlardı. Her ne kadar yabancı topraklarda ikamet etseler de tam yurttaşlık haklarını kullanan *klerukhoslar* askerlik yükümlülüklerini üyesi oldukları kendi kabileleriyle birlikte yerine getirirlerdi. Bununla birlikte *klerukhoslar* için ayrı tümenler de oluşturulmuştur. Askerlik görevi yaparken ölen *klerukhosların* yer aldığı isim listeleri günümüze ulaşmıştır.⁵⁶

Din

Atina toplum düzenin, halkın tamamına sunduğu ve onun gelişmesine katkı sunduğu en değerli olanak, şüphesiz inanç özgürlüğünün bulunmasıydı. Bu ise halkın düşünce özgürlüğünün temelini oluşturmaktaydı. Ulusçuluk anlayışının henüz gelişmediği bu dönemde, devletin kendisine “fikri” bir destek bulma çabası Atina’da “patriotik” (yurtsever) din anlayışını yaratmıştı. Geleneklerin kent kurucusu olarak tanıttığı bir tanrıya saygı duymak ve bu saygıyı ifade etmek zorunluluğu, yurttaşlara manevi yönlerini diledikleri gibi geliştirebilecekleri uygun bir düşünce ortamı yaratmıştı. Böylece devletin diğer devletler karşısındaki bağımsızlık ve farklılığını simgelemek, yurttaşların devletine ve onun siyasi kurumlarına bağlılığının işareti olarak kabul görmüştü. Genel anlamda her hangi bir Yunan devletinin dini, özünde doğası gereği bir kamu meselesiydi; ifadesini kapalı toplum olan yurttaş girişimiyle kolektif ritüel eylemde bulmaktaydı. Düzenlenmesi kent faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturan takvime göre yapılan şölenleri ya da şenlikleriydi. Şölen ve şenlikler Yunan kentlerinde eşzamanlı olarak siyasi ve dini bir eylemdi. Söz konusu törenlere katılma, kamusal olsun özel olsun, iyi yurttaşlığı gösteren kilit eylemlerdi. Kısacası bunlar politikanın ve dinin özüyü. Atina yurttaşları kentin resmi dinine ilişkin yükümlülükleri yerine getirmek koşuluyla yurttaş olabilirlerdi. Aksi takdirde kentin tanrısı için yapılan törenlere katılmamak, siyasi varlığın egemenliğini kabul etmemek anlamına gelen bir başkaldırı olarak kabul edilmekteydi.

Bu doğrultuda *klerukhoslar*, Atina’da kutlanan Panathenaia ve Dionysias gibi halka açık dini şenliklere katılmaktaydılar. Onlar yalnızca Atina kültlerini değil, aynı zamanda yeni yurtlarında karşılaştıkları dini ritüelleri de sürdürmekteydiler.⁵⁷ *Klerukhoslar* tarafından benimsenen yerli külte ait bir örneği Samos’ta Hera tapınıdır.⁵⁸ Örneğin Samos’ta yerel tapınaklar ve ritüeller tıpkı onların gelirleri ve hazineleri gibi, *klerukhoslar* tarafından yerli haktan devralınıp icra edilmiştir. Bu ritüel uygulamaları Myrina yakınında Artemis Tapınağı’nda, Hephaistia yakınında büyük tanrılara adanan Kabeirion kutsal alanında ve Samos’ta ise Heraion Tapınağı’nda gerçekleştirilirdi.⁵⁹ Olympos tanrılarında yapıldığı gibi yerel tanrılar veya panhelenik tanrılarının yerel biçimleri epigramlarda sıklıkla anılmış ve sayısız adak sunulmuş olduğu görülmektedir. Özellikle on iki Olympos tanrısı ile *klerukhoslar* arasında özel ilişkiler devam etmekle birlikte, hem sayıca çok artmış hem de egzotik tanrılar haline gelmişlerdi.

Vergilendirme

Doğrudan vergilendirme Atina’da yaygınlaşmış bir olgu değildi. Sermaye – gelir üzerinden alınan *eisphorai* denilen “varlık ya da savaş vergisi” türü, yalnızca çok varlıklı kimselerden alınır ve başta savaş gemilerinin bakım ve onarımı olmak üzere kamusal düzenlemelerin giderleri için kullanılırdı. Doğrudan olmayan vergiler ise emlak alım-satımından, köleler, büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri, şarap vb. malların içinde olurdu. *Eisphorai* vergisinin oranı olasılıkla % 1 dir. İstisnaî durumlarda ilke olarak olağanüstü bir vergi şeklinde de uygulanan bu verginin oranı değişmektedir (bazı dönemlerde

⁵⁶ *Corpus Inscriptionum Atticarum* 1. 432, 443.

⁵⁷ *Corpus Inscriptionum Atticarum* 1. 31.

⁵⁸ Gilbert, *age*, s. 449.

⁵⁹ Cargill, *age*, s. 201.

% 4 oranına kadar uygulandığı söz konusudur). MÖ 422 yılında Euböia, Atina'ya buğday üzerinden *eisphorai* ödemiş, aynı şekilde MÖ 374/3 yılında Atina buğday gereksinimini Lemnos, Imbros ve Skyros'dan karşılamıştır. 1986 yılında Atina Agorası'nda bulunan ve MÖ 374/3 yılına tarihlenen bir yazıt, müttefik devletleri dışındaki devletlerinden de Atinalı vergi toplayıcılar tarafından vergi toplandığını, Atinalı *klerukhos*lardan nakit değil tahıl üzerinden vergi alındığına işaret etmektedir. *Klerukhialar* ve vergilendirme sorunu, yalnızca Salamis, Hestiaia ve Khalkis üzerinden kabaca yapılmışken, MÖ 374/3 yılında çıkarılan tahıl yasasıyla daha ayrıntılı yapılabilmektedir. Lemnos, Imbros ve Skyros'dan gelen vergiler, bu yasaya göre peşin olarak 50'de bir veya 12'de bir olmak üzere tahvil edilirdi, tahıl da aynı vergilendirme yapılırdı. Vergi mükelleflerinin söz konusu yerlerin yerlileri değil, hiç kuşkusuz Atinalı *klerukhoslar* olduğu düşünülmektedir. Samos, Lesbos, Lemnos gibi halkı Atinalı olmayan üç ada, MÖ 4. yüzyıl boyunca savaş ya da varlık vergisi denen *eisphorai* vergisini ödemeye zorlanmış olabilirler. Thukydides, Atinalı *klerukhos*lardan Hestiaia *klerukhiasında* yaşayanlardan yerel bir vergi de alındığını söyler.⁶⁰

Demosthenes, Khersonesos'tan barış zamanı 30 *talanton* gelir toplandığını savaş zamanı ise hiç alınmadığını söyler.⁶¹ Lemnos ve Imbros'tan ise 3.5 *talanton*dan biraz daha fazla gelir toplanmaktaydı. Gelirler, ekonomik ve kült gelirlere olmak üzere iki grupta toplanırdı, dolayısıyla bu miktarların nakit olma olasılığı bulunduğu dikkat çekilir.⁶²

Toprakların Kullanım Hakları

*Klerukhiya*ya yerleşen her *klerukhosa* eşit değerinde toprak dağıtılmaktaydı. *Klerukhoslar*, bireysel krediler ve borçları için teminat olarak kendilerine tahsis edilen bu toprağı ve evleri kullanabilmekteydiler; ödeme yapılmadığı takdirde de mülkleri müsadere edilirdi. Lemnos'ta kurulan *klerukhiada* pek çok parselin tahsis edilme koşullarının ihlal edilmesi sonucunda müsadere edildiğini öğreniyoruz.⁶³ Parselini kaybetme koşullarının başında vatana ihanet suçundan hüküm giymek ve verilen görevi yerine getirmede başarısızlığa uğramak gelmekteydi. *Klerukhoslar*, dağıtılan toprakların dışında mülk satın almakta özgürdüler ve bu şekilde edindiği mülkler (*ges enktesis*) üzerinde tasarruf yetkisine sahiptiler. Ancak, başka mülk edinebilmesi için onlara tahsis edilen parsellerin dışında mutlaka toprakları olması gerekirdi. *Klerukhoslar* tahsisin dışında, *klerukhia* sınırları içerisinde kendilerinin edindikleri toprakları satabilir, kiralayabilir ve borçlarına karşılık olarak teminat gösterebilirlerdi. Hatta belki de yeni sahibi tahsis etme koşullarıyla ilgili yükümlülükleri üstlenmeyi kabul ederse tahsisat hakkını bile başka birine devredebilirlerdi.⁶⁴ Konuyla ilgili günümüze ulaşan belgeler, alım-satım işleri, evlerin satış fiyatları, %1 oranında satış vergisi (*hekatoise*), satan ve alan kişilerin adları hakkında bilgi vermektedir. Örneğin MÖ 4. yüzyıla ait bir Salamis yazıtı, kiraya verilecek çeşitli mülkleri adlarıyla birlikte listeleyerek kiralama koşulları ve kira bedelleri hakkında ayrıntılı bilgileri vermektedir.⁶⁵ *Klerukhoslar* mülklerini yalnızca bir Atinalıya satabilmekte veya miras bırakabilmekteydi. Aynı şekilde müsadere edilen mülkler, Atina devleti tarafından halka açık ihalelerle yine kendi yurttaşına satılmaktaydı.⁶⁶

Klerukhialara gönderilen Atinalı memurlar

Atina kendi yurttaşlarından oluşan *klerukhiaları* bilhassa müttefik devletlerine yerleştirdikten sonra bölgedeki memurları izlemek ve denetlemek amacıyla Atinalı müfettişler (*episkopoi*), memurlar (*arkhontes*) veya garnizon komutanları (*phrouarkhoi*) gönderirdi. Aristoteles bu amaçla Atina tarafından 700 kişinin görevlendirildiğini söylemektedir.⁶⁷ MÖ 4. yüzyılda *klerukhoslar* tarafından işgal edilen yerlere Atina'dan gönderilen memurlar çeşitli görevler üstlendiler. Örneğin görevlendirilenler arasında

⁶⁰ Thukydides, *age*, 7.57.

⁶¹ J. H. Vince, Demosthenes, Vol. III, Loeb Classical Library, London 1930, 23. 110.

⁶² Cargill, *age*, 198-9.

⁶³ Cargill, *age*, 192.

⁶⁴ Cargill, *age*, 194.

⁶⁵ IG II² Inscriptiones Graecae I, 1590a.

⁶⁶ Ste. Croix, *age*, 43-44.

⁶⁷ Aristoteles, *Atinalıların Devleti* 24.3.

“*klerukhia arkhonu*” denilen yöneticiler bir Panathenai bayramından diğer Panathenai bayramına kadar bir yıl süreyle görev yaparlardı.⁶⁸ Aynı şekilde Salamis *arkhonu* Atina’dan her gün için 1 *drakhme* ücret alırdı ve Samos, Skyros, Lemnos ve Imbros adalarına yollanan bütün memurlara da yiyecek masrafı olarak para verilirdi.⁶⁹ Salamis *arkhonu* ile Peiraieus *demarkhos* (bucak müdürü) için de kura çekilir. Bunlar kendi bölgelerindeki Dionysia bayramını hazırlarlar. Bu bayramdaki koronun masrafını üzerlerine alabilecek yurttaşları *khoregos* (korobaşı) yaparlar. Salamis’te de bir *arkhon* listesi tutulur.⁷⁰ Lemnos Adası *hipparkhosu* da seçilir. Bu adada bulunan atlıların komutanlığı onun üzerindedir.⁷¹

Sonuç olarak Atina, MÖ 6. yüzyılın sonlarından başlayarak yabancı ülke topraklarında *klerukhialar* kurmaya başlamıştır. *Klerukhialara* yerleştirilen *klerukhoslar*, *thetes* ve *zeugitai* sınıfında yer alan yoksul köylüler ve işçilerden oluşmaktaydı. *Klerukhoslar*, kolonilere gönderilenlerden farklı olarak tüm yurttaşlık haklarını korumakta ve devletiyle siyasi bağlılığını sürdürmekteydi. *Klerukhiaların* kurulma amacı, deniz aşırı askeri karakollar ve daimi garnizonlar olarak Atina egemenliğinin güvenliğini sağlamak ve bu şekilde de olsa mülkiyet sahibi olan yurttaşlarına vergi yükümlülüğü getirerek ekonomik gücünü artırmaktı. Bunun yanı sıra Atina, *klerukhialar* vasıtasıyla bir yandan yoksul yurttaşlarına tarımsal geçim kaynağı sağlamış, diğer yandan da ihtilale meyilli işsiz avamdan kenti temizlemiş ve ayrıca kendi nüfus baskısını azaltmıştır.

ANTİK KAYNAKLAR

Aiskhines, *The Speeches of Aeschines*, C. D. Adams, Cambridge, MA, Harvard University Press, London 1919.

Aristoteles, *Atinalıların Devleti* (Çev. S. Baydur) MEB Yayınları, Ankara 1943.

Aristoteles, *Politika* (Çev. M. Tuncay) Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Demosthenes, *Demosthenes*. Vol. III, J.H. Vince, Loeb Classical Library. London 1930.

Diodoros=Diodorus of Siculus, *The Library of History* (Çev. R. M. Geer-F.R. Walton), Cambridge 2004.

Herodotos, *Herodot Tarihi* (Çev. A. Erhat) Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

Isocrates, *Panegyricus*, Isocrates with an English Translation in three volumes, by George Norlin, Ph.D., LL.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; William Heinemann Ltd. London 1980.

Ksenophon, *Yunan Tarihi* (Çev. S. Sinanoğlu) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Plutarkhos, *Hayatlar: Aristides- Cato Maior* (Çev. A. Sina), Hel Yayınları, Ankara 2014.

Plutharkos, *Hayatlar: Perikles-Fabius Maximus* (Çev. O. Davies), MEB, Ankara 1945. Pseudo Ksenophon, *Atinalıların Cumhuriyeti* (Çev.H. Rıfat) İstanbul 1935.

Thukydides, *Peloponnesos Savaşı* (Çev. T. Gökçöl) Hürriyet Yayınları, İstanbul 1976.

MODERN KAYNAKLAR

ADAMS, Charles Darwin, *The Speeches of Aeschines*, Cambridge, MA, Harvard University Press, London 1919.

CARGILL, Jack. *Athenian Settlements of the Fourth Century B.C.* J. Brill, Leiden- New York-Köln 1995.

Corpus Inscriptionum Atticarum, Consilio et Auctoritate Academiae Littrarum Regiae Borussicae Editum. v. 1-4. v. 1 of the Inscriptiones Graecae. Berolini 1888. (01 Aralık 2016) https://archive.org/details/bub_gb_5MIxQAAMA AJ.

⁶⁸ *Age*, 43.2.

⁶⁹ *Age*, 62.2.

⁷⁰ *Age*, 54.8.

⁷¹ *Age*, 61.6.

ÇELGİN, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011. EHRENBERG, Victor, *The Greek State*, New York 1964.

FIGUEIRA, Thomas J. *Athenian and Aigina in the Age of Imperial Colonization*. The John Hoppinks University Press, Baltimore and London 1991.

GILBERT, Gustav. *The Constitutional Antiquities of Sparta and Athens*. Chicago 1968.

GRAHAM, A.J., *The Colony and Mother City in Ancient Greece*, 2. Eds. Chicago 1983.

IG I² Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno (403/2) anteriores, 2nd edn., ed. Friedrich Hiller von Gaertringen, Berlin 1924.

IG I³ Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores.. Fasc. 1, ed. David Lewis, and Lilian Jeffery, 3rd edn, Berlin 1981, 1994.

IG II² Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, Johannes Kirchner, 2nd edn, Berlin 1913-1940.

IG XII⁸ Inscriptiones Graecae. Inscriptiones insularum maris Thracici, Lemnos, Imbros, Samothrace, Thasos, Skiathos (etc.) and Skyros. ed. Carl Friedrich, Berlin 1909.

MEIGGS, Russell. *The Athenian Empire*, Oxford University Press, Oxford 1999.

MORENO, A. "Athenian Bread-Baskets: The Grain-Tax Law of 374/3 B.C. Re-Interpreted." *ZPE* 145: 97-106.

PRITCHETT, W. Kendrick. "The Attic Stelai, Part I". *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 22, No. 4 (Oct. - Dec., 1953), pp. 225-299.

RHODES, P.J. *The Decrees of the Greek City States*. Oxford 1997.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, 28. Baskı, Ankara 2015.

SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 12-25, A. Woodhead ed. Leiden. 1955-1971.

STE. CROIX, G.E.M, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi* (Çev. Ç. Sümer), Yordam Kitap, İstanbul 2014.

ZELNICK-ABRAMOVITZ, R. (2004) "Settlers and Dispossessed in the Athenian Empire". *Mnemosyne, Fourth Series, vol. 57, Fasc. 3*, 325-345.

VINCE, J.H. *Demosthenes*. Vol. III. Loeb Classical Library. London 1930.

Metoikoslar: Antikçağın Göçmenleri

Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN
Adnan Menderes Üniversitesi - Aydın

Metoikos Tanımı

Metoikos (μέτοικος) terimi ilk olarak İÖ V. yılın ikinci çeyreğinde resmi belgelerde, daha sonraki yıllarda ise yazıtlarda ve edebi kaynaklarda görülmeye başlanmıştır. Byzantionlu Aristophanes'in (İÖ 257-180) tanımına göre “*metoikos*, yabancı bir kentten gelip yerleşerek bu kentte yaşamaya başlayan ve kentin bir takım sabit ihtiyaçları doğrultusunda vergi ödeyen kişidir.” *Parepidemos*¹ (gezgin, ziyaretçi [Παρεπίδημος]) denen ve kısa bir süreliğine Atina'ya gelen kişiler vergiden muaftılar. Ancak *parepidemos*lar uzun süre kaldıklarında onlar da *metoikos* olarak kabul edilir ve vergi mükellefi olurlardı” (Fragman 38). Harpokration ise *metoikosu* “ikametini bir kentten başka bir kentte taşıyan ve bir *ksenos* (yabancı [ξένος]) olarak kısa süreliğine ziyarete gelene değil de ikametini buraya kurmuş biri” olarak tanımlar (s.v. *metoikion*). Dilimize göçmen ya da yerleşik yabancı olarak çevrilen *metoikos* terimi yalnızca yasal olarak değil, aynı zamanda sosyal olarak da Atina'da oturan iki alt grubu kapsamaktadır. Bu gruplardan biri dar anlamda “özgür doğan yabancılar” ile diğeri büyük ihtimalle eski *despotes*lerine (efendi [δεσπότης]) artık bağlılığı kalmayan “azatlı köleleri” kapsamaktadır. Klasik Dönem Atina'sında bir aydan daha uzun süre kalan bir *metoikosun*, *prostates*² denilen Atinalı bir erkek yurttaşın kütüğüne kaydedilmesi ve *metoikion* [μετοίκιον] vergisi ödemesi gerekmektedir.³ Kısacası, İÖ IV. yüzyılın sonunda ister göçmen olarak isterse de başka nedenlerle Atina'ya gelen yabancılar, başta vergi mükellefi olmaları üzere, temelde faydacı bir sistemle mücadele etmişlerdir. Zira kentin yasası niyetlerinin dışında daha uzun süre kalanların *metoikos* olmasını gerektiriyordu.

*Metoikos*ların yurtlarından ayrılma nedenleri farklıdır. Çoğunluğu kendi yurdunda yurttaş olmak ile başka yerde *metoikos* olmak arasında özgür iradeleriyle seçim yaparlar. Bu seçimleri, genellikle ekonomik veya gereklilik haline gelmiş başka sebepler de olabilir.⁴ Zira Yunanlı olmayan göçmenler için yurttaş olmak hiçbir zaman mümkün olmuş olmayabilir ya da bu durum belirgin bir fark yaratmış olmayabilir. Ancak bazılarını sürgün edilme, *atimia* [ἀτιμία]⁵ veya siyasi hoşnutsuzluklar göçe zorlamış olabilir. Siyasi sürgün ya da azatlı olmayan *metoikos*ların büyük çoğunluğu oturan oldukları kentte kendi tercihleriyle yaşayan başka kentlerin insanlarıydı. *Metoikos*ların yaşamak için Atina'yı seçme nedenleri arasında kentin muazzam ekonomik faaliyetleri ve büyük limanı önemli yer tutmaktadır. *Metoikos*ların küçük bir kısmı taşı toprağı altın olduğu için amaçsız bir umutla, çoğunluk ise kentin avantaj ve dezavantajlarını değerlendirerek akılcı bir kararla Atina'ya gelmeyi seçmiş olabilir. Atina'da *metoikos* olarak kalma süresi, yurtlarını terk etme nedenleriyle ilişkili olarak değişim göstermektedir.

¹ *Parepidemos* [Παρεπίδημος]: “Yanımdan ya da boyunca geçmek, yola devam etmek” anlamındaki (πάρεπι) fiilinden gelmektedir. Bir yerde kalmayan, durmadan yolculuk eden, yani ziyaretçi anlamına gelmektedir.

² Metin bağlamında “yasal temsilci” olarak kullanılan *prostates* [προστάτης] sözcüğünün sözlük anlamı, önde bulunan kimse; bir savaşta ön sırada olan; şef, önder; başkan, yöneticidir. Bkz., Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2011,s.574).

³ David Whitehead, *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s.75-76.

⁴ *Age*, s.18.

⁵ *Atimia* [ἀτιμία]: Devlete karşı işlenmiş belirli suçlara karşı, bir Yunan kenti yurttaşının, yurttaşlık haklarının tümünden veya bir kısmından yoksun bırakılarak cezalandırılması. Yurttaşlık haklarının kaybı işlenen suçta göre geçici ya da sürekli olabilirdi. Bkz., Çelgin, *age*, s.107.

Örneğin sürgünler er ya da geç sürgün cezalarının bitiminde yurtlarına dönmeyi ve bir daha Atina'yı görmemeyi umut edebilirler. Aynı şekilde tüccarlar (*emporos* [ἔμπορος]) ticaret merkezleri (*emporion* [ἐμπόριον]) arasında seyahat edip durduklarından ve de gezgin zanaatkârlar ile bilim adamları ise kafalarındaki arayışlarla gerçek yurt değiştirenler haline geldiklerinden, Atina'daki kalma süreleri doğal olarak farklılaşacaktır.

Atina'da *Metoikos* Nüfusu

İÖ V. yüzyılda Atina'nın nüfusu, 170.000'i yurttaş, 30.000'i *metoikos* ve 100.000'i de köle olmak üzere toplam 300.000 kişi olarak tahmin edilmektedir.⁶ Atina ile Sparta arasında, İÖ 431-404 yıllarında, yirmi yedi yıl süren Peloponnesos Savaşı'nın başlangıcında, çok yaşlı erkekleri ve *hoplites* [ὁπλίτης]⁷ olarak hizmet eden *metoikos*lardan oluşan muhafız birliğinin toplam sayısı 16.000 kişiydi (Thukydides 2.13). Yine İÖ 431 yılının sonbaharındaki Megara istilasına katılan *metoikos* sayısının ise en az 3.000 olduğundan söz eder (Thukydides 2. 31). Phaleronlu Demetrios'a göre İÖ 317-307 arasında Atina'da yalnızca erkeklerin toplamı olmak üzere 21.000 yurttaş karşılık, kadınların da toplamda yer aldığı 10.000 *metoikos* yaşamaktaydı.⁸ Atina'da oturan *metoikos* nüfusu hakkında verilerin rakamların son derece abartıldığı ileri sürülmektedir.⁹

Göçmenlerin Kütüğe Yazımları

Göçmenlerin *prostates*lerinin [προστάτης] bulunması ve *metoikion* vergisi ödemelerinin yanı sıra statülerini belirleyen bir diğer özellikleri *demos* [δῆμος]¹⁰ kütüğüne kayıt edilmeleridir. 18 yaşına gelen her erkek Atina yurttaşı ailesinin *demosuna* kaydedilirdi. Aristoteles'in "belli bir yerde yaşayan her yurttaş, yurttaş değildir" (*Politika* 1275a 6-7) ifadesinin de işaret ettiği gibi, hem özgür doğumlular hem azatlı *metoikos*lar, Atinalı yurttaş erkekler gibi kentte oturan olmalarına rağmen yurttaş haklarının tamamına sahip değildiler. Bununla birlikte her iki *metoikos* grubu da bir yurttaşın hak ve yükümlülüklerini yerine getirmekle mükellefi. Ancak Atina'da İÖ 451-338 yıllarında zorunlu koşul kabul edilen yurttaşlık hakkı için genel kural bütün haklardan tam ve eksiksiz olarak yararlanan, yasalara uygun bir evlilik yapmış ana babanın çocuğu olmaktı. Atina'ya yeni gelen göçmenler için kütüğe kayıt işlemi, geldikten kısa bir süre sonra gerçekleşmesi gerekmekteydi. Atina'da yaşayan göçmenlerin çocukları olarak reşit olduklarında, yani 18 yaşına geldiklerinde kütüğe yazılmış olmaları gerekmekteydi. Göçmen çocuklarının kütüğe yazımları gerekliliğiyle ilgili bilgiler yalnızca edebi metinlerde anlatılmaktadır (Pollux 3.5; Aristophanes, *Kuşlar Skholionu* 1669).¹¹ Ancak bu metinlerde kayıt işleminin nasıl yapıldığı hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Skambonidai *demosu* kararnameşi (*IG F 244*) bize, kayıt işleminin yalnızca bu *demosta* oturan göçmenler için geçerli olmak üzere, *demoslar* düzeyinde yapıldığını ve göçmenin kişisel bilgilerinin kayıt edildiğini göstermektedir. Bu durumda *metoikion* vergisinin nasıl toplandığı bilinmiyor, zira kütüğe kayıt *demoslar* düzeyinde değil de devlet düzeyinde yapılmış olsaydı, şüphesiz söz konusu verginin toplanmasını kolaylaştırmış olacaktı. Elimizdeki mevcut kanıt dayanarak *demos* kütüğüne kayıt işleminin göçmen için sıkıntılı bir durum yaratmadığı, yalnızca basit bir idari işlem olduğu anlaşılmaktadır.¹² *Metoikosun* kütüğe kayıt işlemini, kente geldikten belirli bir zaman sonra yerine getirmesi zorunlu bir yükümlülüktü. Nitekim bu yükümlülük, *metoikosun* hukuki işlemlerden kaçmasının veya vergi toplayıcılarından kurtulmasının önüne geçmek amacıyla getirilmiştir.

⁶ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s.58.

⁷ *Hoplites*ler [ὁπλίτης]: Yunan kent devletinin ağır silahlı birlikleridir. Bu askeri sınıf at beslemeye gücü yetmeyen, ancak kendi olanaklarıyla savaş silahlarını donatan ve seferdeyken ailelerinin geçimini sağlayabilecek derece varlıklı kimselerden oluşurdu. Büyük kalkan ve mızraktan oluşan ağır silahlı bu savaşçılar piyade sınıfında yer alırlardı. Bkz., Çelgin, *age*, s.474.

⁸ G. Nemeth, "Metics in Athens", *Acta Ant. Hung*, 41, 2001, s. 333.

⁹ Whitehead, *age*, s.98.

¹⁰ *Demos* [δῆμος]: Attika Bölgesi'nde yerel topluluklara ya da en küçük yönetsel bölgelere verilen addır. Her *demosun* kendi *demarkhosu* (*demos* başkanı [δημαρχος]) vardı. Bkz., Çelgin, *age*, s.146.

¹¹ Ayrıca bkz., Whitehead, *age*, s.75.

¹² M. J. Kears, *Metic and Identity in Democratic Athens*, (Birmingham University, e-theses), Birmingham 2013, s.50.

Metokosların Hukuki Statüleri

Başka kentlerden gelenler ve azatlı kölelerden oluşan Atina kökenli olmadıkları bilinen farklı statüdeki *metokoslar*, bir takım ortak özellikleri paylaşırdı. Atina'nın sayıca az ama görece daha nitelikli bir emek kaynağını İÖ 508-507'de Kleisthenes reformlarıyla getirilen *metokos* statüsü altında yaşayanlar oluştururdu. Bu statüde getirilenler merkezi Atina olan Attika bölgesinde sürekli ikamet hakkına sahiptiler. Diğer yandan Atina yurttaşlarının muaf olduğu doğrudan vergileri veren, ancak siyasi hakları olmayan yabancılar olarak varlıklarını sürdürdüler. Özgür doğumlu *metokoslar* ile azatlı *metokoslar* benzer siyasi ve hukuki haklara sahip olmalarına rağmen, bu haklar tanımlanmamış ve sembolik denecek kadar önemsiz de olsa sosyal statüleri farklıydı.¹³ Azatlı kölelerin oluşturduğu *metokoslar* grubu, *prostates* denilen özgür bir erkek yurttaşın koruması ve temsili altındaki statüde yer aldıklarından, özgür yurttaştaki muhakeme kudretinden yoksunluk anlamına gelebilecek bir nitelikte oldukları daha baştan kabul edilmiş görülmektedir. Yurttaş olarak değil de *metokos* olarak kaydedilen azatlı kölelerin neredeyse tamamı Yunanlı değildi. *Attic Stelai* yazıtlarında adları listelenen kırk beş köleden üçünün bir efendinin evinde doğduğu ifade edilmektedir, geri kalanlardan da yalnızca bir tanesi Yunanlı olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Bir *despotesin* (efendi [δεσπότης]) evinde doğanların çoğunluğu Yunanlı olmasına rağmen, Atinalı olmayan *metokoslar* da vardı. İki grup arasındaki diğer bir benzerlik de ödemek zorunda oldukları vergidir.

Metokosun “göçmen” statüsü için kütüğe kayıt süreci, *prostates* denilen “yasal temsilci” edinmesini gerektiriyordu. Zira erkek yurttaş hem özel hem de kamusal konularda kendi kendini temsil ederken, göçmen bu durumlarda ancak bir *prostates* tarafından temsil edilebilirdi. Özgür doğumlu *metokoslar* *prostates*lerini seçmekte özgürdüler, ancak azatlının *prostatesi* genellikle önceki *despotesleri* ya da onların varisleri olurdu. *Prostatesi* olmayan bir *metokosun* adli takibatı yapılamazdı, bu nedenle *metokosu* tanımlamak ve statüsünü belirlemek bakımlarından *prostates* yaşamsal öneme sahipti. Aristoteles, *metokos* için *prostatesin* bir zorunluluk olduğunu söyler (*Politika* 1275a), ancak mahkemede kendisi yerine konuşacak *prostates* sürecinin işleyişinden söz etmez. Harpokration *metokos* adına bütün özel ve kamusal işlerini yöneten kişi olarak tanımlar *prostatesi* (s.v. *Aprostasiou*). Suda “her bir *metokos* yurttaşlardan biri olan *prostates* vasıtasıyla işlerini idare ettiklerini ve yine onun vasıtasıyla *metokion* vergisini ödediklerini anlatır (s.v. *Nemein Prostaten*; Adler v.166). Demosthenes bir konuşmasında Zobia'nın *prostatesinin* tanık olarak çağrıldığını yazar (*Aristogeiton'a Karşı* 25.58), ancak bu örnek *metokos* ile *prostates* ilişkisinin hukuki meselelerin genel uygulaması veya yasal gerekliliği anlamında kullanılamaz.

Bununla birlikte İÖ IV. yüzyılın başlarına kadar bir *metokosu* temsilen mahkemede konuşma yapması için *prostates* gerekliydi.¹⁵ Isokrates'e göre, Atinalılar yerleşik yabancıları, kendilerini temsil etsinler diye seçtikleri *prostates* türüne göre yargılandırı (8.53). Edebi metinler, *prostatesin* mahkemelerde *metokosları* temsillerinde de bir takım zorluklar yaşandığına işaret etmektedir. Bunlardan biri *metokosun* talebi doğrultusunda mahkemede kendisini temsil edecek *prostatesin* duruşma gününde hastalanması, iş veya başka nedenlerle kent dışında bulunması gibi durumlar uygulamada sıkıntı yaratabilir. *Prostatesin* mahkemede hazır bulunmasını talep etme kuralının yerine getirilemediği durumlarda *metokosun* *prostatesini* değiştirme gibi basit bir çareye başvurulmasına izin verilmez. Mevcut yasa yalnızca özgür doğumlu *metokosları* kapsar, azatlı *metokoslar* için geçerli değildir (Ksenophon, *Poroı* 2.7; Harpokration, s.v. *Prostates*; Lysias 31.9). Diğer yandan *prostatesin* *metokos* için sembolik bir anlam taşıdığı da ileri sürülmektedir.¹⁶ Özellikle İÖ IV. yüzyılda *metokosların* statülerinde iyileştirmeler yapıldığından *prostateslerin* rolleri son derece azalmış ve neredeyse sembolik hale gelmiştir.

Metokoslardan kentin yasalarına itaat etmeleri ve askerlik görevini ifa etmeleri beklenirdi. Bunun sonucu olarak da onlara bir takım yasal imtiyazlar verilmiştir. Aristoteles'in anlatımından *metokosların* hukuki statüsünü açıklamaya yetmese de hukuki temsillerinin yapıldığını biliyoruz. “*Polemarkhos*,¹⁷

¹³ D. Kamen, *Status in Classical Athens*, Princeton University Press, Princeton-Oxford 2013, s.53.

¹⁴ W.K. Pritchett, “The Attic Stelai: Part II”, *Hesperia*, 25, 1956, s.280.

¹⁵ Kears, *agt*, s.53.

¹⁶ S.C. Todd, *The Shape of Athenian Law*, Clarendon Press, Oxford 1993, s.198.

¹⁷ Atina'da her yıl atanan dokuz *arkhondan* üçüncüsü olup, sözcük anlamı ordunun başkomutanı veya askeri bir seferin komutanı demektir. İÖ 487 yılından sonra *arkhonlar* kurayla atanmaya başlayınca başkomutanlık *strategoslara* geçti. *Polemarkhosların* yetkileri aralarında *metokosların* da bulunduğu Atina yurttaş olmayan yabancıların karıştığı adli davalara bakma ve dinsel

kefili (prostates) olan yurttaşı bırakan ya da göçmen olarak geldiği bu kentte doğmuş olup da kefili (prostates) olmayan metoikoslara karşı açılan davalar; metoikosların mirasçı ve tek kız davalarına bakardı. Metoikosların taşınır mallarını vasiyet etmelerine karşın, mülk edinemedikleri dikkat çekicidir. Kısacası Atinalı yurttaş için arkhon (ἄρχων) neyse metoikoslar için de polemarchos (ἄρχων πολέμαρχος) odur” (Atinalıların Devleti 58). Aristoteles’in anlatımından polemarchosun yargı yetkisi altındaki azatlı ile burada özgür doğan metoikoslar arasında yasal bir ayırım yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Cinayet davalarında yurttaş ile metoikos arasında fark vardır: Metoikoslar ile metoikoslar ve metoikoslar ile yurttaşlar arasındaki anlaşmazlıklar olmak üzere iki türlü (Aristoteles, Politika V. 1300b, 28-30) olan bu davalar Palladion Mahkemesi’nde görülürdü (Aristoteles, Atinalıların Devleti 57. 3; Demosthenes, Aristocrates’e Karşı 23.71-3). Örneğin, Atinalı bir yurttaşın bir metoikosu taksirli öldürmesi veya öldürmeye azmettirmesi vakalarıyla ilgili kamusal veya özel davalarda arkhon polemarchos yargıçlık yapmaktaydı (Aristoteles, Atinalıların Devleti 58. 1-3). Bir metoikosu öldürmekten suçlu bulunan kişi sürgün edilirdi. İÖ 350’den sonra metoikosların yargılanmasında değişiklikler yapılmıştır.¹⁸

Metoikosların Yükümlülükleri

Kara Ordusunda

Atina’da İÖ V. ve IV. yüzyıllarda bütün erkek yurttaşlar için askerlik hizmeti zorunluydu. 20 ile 49 yaş arası her erkek yurttaş muvazzaf ordunun üyesiydi. Bu tarihlerde 50 yaşından 60 yaşına kadar acemi erler ve geri kalan metoikoslarla birlikte yalnızca garnizon görevi üstlenirdi. Metoikosların savaşlarda yalnızca savunmada mı yoksa yurttaşlar gibi savaş alanlarında mı hizmet verdikleri tartışmalıdır. Antik kaynaklar kara ordusunun bir parçası olarak savunmada hizmet verdiklerini, fakat gereksinim duyulduğunda meydan savaşları dışındaki savaşlara da gönderildiklerine işaret etmektedir. Böyle bir durumda metoikoslar, kendilerini eski yurttaşları oldukları kendi kentleriyle savaşırken bulacaklarından savunma dışındaki savaşlarda yer almaları kabul edilemez gözükmektedir. Zira bu kişiler eskiden ait oldukları kendi kentleriyle belli belirsiz bir şekilde yurttaşlığı korumaktadır. Bundan dolayı bir tür sadakat çatışmalarının ortaya çıkabileceği savaşlarda yer almak, metoikos olmanın tehlikelerinden biridir.¹⁹ Metoikosların askere alınma ve ordudaki düzenlemelerinin nasıl yapıldığı konusunda da bilgiler yetersizdir. Olasılıkla ödedikleri metoikion vergisiyle ilişkili olarak, İÖ IV. yüzyılın ortasında hoplites olarak silâh altına alınan metoikosların kalelerde ya da garnizonlarda görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.

Metoikosların Atina silahlı kuvvetlerinde görevlendirilmesinin en eski kanıtı Thukydides’tir (2.13). Yazar, İÖ 431 yılının sonbaharındaki Megara istilasına en az üç bin metoikosun “hoplites” olarak orduda yer aldığından söz eder (2. 31). Metoikoslar İÖ 428 yılında deniz seferine katılmışlar (3.16), Delion’u ele geçirmek için harekete geçerek bir çeşit seferlik ilan eden Atinalı strategos (komutan [στρατηγός]) Hippokrates Atina’da eli silah tutan bütün erkekleri silâh altına almıştır: yurttaşların yanı sıra metoikoslar ve hatta bu tarihte Atina’da bulunan yabancılar da yer almaktaydı (Thukydides 4. 90). Bir onurlandırma kararnamesi bize aralarında metoikosların da bulunduğu yurttaş olmayanların İÖ 3. yüzyılın başlarına kadar ordu hizmetlerinde bulduklarını göstermektedir (IG ii² 715). Bununla birlikte yurttaş olmayanların İÖ 2. yüzyılın sonlarına kadar ephebiaya (ἐφηβεία)²⁰ kayıt edildikleri ve askerlik hizmetiyle yükümlü olduklarına dair Thukydides’in anlatımı dışında bilgi bulunmaz. Örneğin Ksenophon, metoikosların süvari birliklerine kabul edilmediğini söyler (Hipparkhikos 9.6). Metoikoslar kalelerde ve garnizonlarda muhafızlık ve nöbetçilik yapan bir çeşit yedek kara ordusu oluşturdular.

görevlerle sınırlandırıldı. Bkz., Çelgin, age, s.543.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz., Aysen Sina, “Eski Yunan Yargı Sistemi: İÖ IV. Yüzyılda Atina’da Yargıçlar ve Mahkemeler”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi C/S 123, 2016, s.420-450.

¹⁹ Whitehead, age, s.83.

²⁰ Ephebia (Εφηβεία): İlk gençliğini süren delikanlıyı tanımlayan ephebos (genç [ἔφηβος]) teriminden gelmektedir ve “ephebos okulu” anlamına gelmektedir. Atina’da İÖ IV. yüzyılda ephebiaya kayıt edilen 15 ile 20 yaş arası erkek çocuklarına burada savaş becerilerini geliştirme eğitimi verilir. İÖ 300’lü yıllarda zorunlu askerliğin kalkmasıyla ephebia daha ziyade varlıklı seçkinlere eğitim vererek varlığını sürdürmüştür.

Donanmada

Pers-Yunan Savaşları (İÖ. 499-449) sırasında, Atina'nın bağımsızlığını koruyabilmek için güçlü bir donanma meydana getirmesi kaçınılmazdı. İÖ 480 yılının savaş koşulları içinde savaş filosu yurttaşların yanı sıra *metoikos*ların da katılımıyla güçlendirilmiştir. Yoksul *metoikos*lar donanmada kürekçi olarak hizmet ederlerdi (Ksenophon, *Atinalıların Devleti* 12; Demosthenes, *Konon'a Karşı* 4.36-7). Daha sonra köleler ve tüccarlar da silâhına alınmıştır. Yurttaşlar, *metoikos*lar, köleler ve tüccarlardan oluşan savaş filosu personeli arasında şiddetli anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. *Metoikos*ların silâhına alınmasının bir kural olmasından ziyade istisnai bir durum olduğuna inanılmaktadır.²¹ Diğer yandan Atina'nın denizcilerinin her zaman *metoikos*lardan sağlandığı da ileri sürülmektedir.²²

Atina gibi bir kentte, yalnızca bir demokrasi olduğu ve yurttaşlar bir ölçüde kendilerini koruyabildikleri için yurttaşların altında kalan sınıflardan mümkün olan en fazla şey alınmalıydı. *Metoikos*ların iki grubundan biri olan özgür doğumlu yerleşik yabancılar, yoğun bir şekilde sağlanmazlardı: Atina devletine küçük bir vergi öderlerdi, fakat eğer üzerlerine çok gidilirse başka bir yere gitmeleri yeterli olurdu.²³

Vergi Yükümlülüğü

Atina'da kamu hizmetleri, aralarında *metoikos*ların da olduğu yabancıardan alınan yıllık vergiler, çeşitli para cezaları, ithalat ve müttefiklerden toplanan vergilerden sağlanmaktaydı. Özellikle İÖ V. yüzyılda kentin doğal gelir kaynağı, dolaylı vergilerdi. Ancak *metoikos*lar ve Atinalı olmayan diğer azınlık grupları devlete doğrudan vergi ödemekteydiler. Genel anlamda yabancılar üç vergi ödemekle yükümlüydüler: *metoikion*, varlık vergisi ve *ksenikon*. *Metoikos*ların mükellef oldukları *metoikion* vergisi, Atina'da yaşamının gelirden bağımsız olarak, topluma belli bir maddi yük getirdiği ve bunun karşılığının ödenmesi gerekliliğinden doğmuştur. Harpokration, Atina'da bir aydan daha uzun süre kalan hem özgür doğumlu hem de azatlı *metoikos*ların yıllık olarak erkeklerinden 12, yerine vergi verecek babası, kocası veya oğlu olmayan kadınlardan 6 *drakhme* tutarında *metoikion* (göçmen vergisi) ödemekle mükellef olduklarını yazar (s.v. *Metoikion*).²⁴ Evli kadınların, oranı Klasik Dönem boyunca değişmeden kalan *metoikion* vergisi mükellefiyetinden muaf oldukları anlaşılmaktadır. Bu vergiye ilaveten *metoikos*lar, vergi tahsildarlarına verilmek üzere *triobolon* (üçbol vergisi) denilen üç *obol* tutarında bir vergi daha öderlerdi (Pollux 3.55). *Metoikos*ların ödedikleri bu vergi, İÖ IV. yüzyıl boyunca kalifiye bir işçinin kabaca bir *drakhmeden* iki buçuk *drakhmeye* yükselen yevmiyesiyle karşılaştırılabilir. Bu nedenle kişi başına konan bu vergi, kişinin faaliyetleri ya da zenginliği üzerinden olmadığı için bir çeşit kelle vergisidir.

Metoikion vergisi doğrudan bir vergi olmayıp aynı zamanda bir “kelle vergisi” olmasıyla benzersizdir. Kelle vergisi, bütün bireylerin gelirlerine orantılı vergi vermesi düşüncesine dayanan gelir vergisinin aksine, herkesin aynı miktarda vermesi esasına dayalıdır. Zira kişinin faaliyetleri ya da zenginliği üzerinden değil kişi üzerinden vergilendirilme yapılmaktaydı. Bir *metoikos*, *metoikion* vergisini ödeyebilmek için her ayın en az bir günlük ücretini bir kenara ayırmak zorundaydı (IG I² 373-374). *Metoikion* vergisini toplama sorumluluğu *poletesler*²⁵ tarafından *telones* (τελώνης) denilen mültezime verilirdi, sıradan bir yurttaşın vergi toplama yetkisi yoktu. *Telonesler* (mültezimler) parayı devlete öder ya da en azından ödeyeceğine dair sözleşmeyi imzalar ve sonra da *metoikos*lardan bu parayı toplamak zorunda kalırdı. *Telonesler*, söz konusu vergiyi ödemeyen ya da ödeyemeyen *metoikosu* mahkemeler yoluyla yasal takibata alırdı. Söz konusu mültezimler, *metoikos*lardan bizzat kendileri mi

²¹ Whitehead, *age*, s.84.

²² M. Amit, *Athens and the Sea: A Study in Athenian Sea-Power*, Bruxelles-Berchem, Latomus 1965, s.30-49.

²³ G.E.M. de Ste. Croix, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi: Arkaik Çağdan Arap Fetihlerine*, Çev: Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, İstanbul 2013, s.186.

²⁴ Ayrıca bkz., Whitehead, *age*, s.75-77.

²⁵ Atina'da devletin bütün kira, vergi toplama ve ihale işlemlerini yapan görevlilere verilen ad. Her kabileden birer kişi olmak üzere kurayla seçilen *poletesler*, savaş hazinesi haznedarıyla ve bayram törenleri paraları haznedarıyla birlikte madenlerin işletme hakkı, gümrükler ve vergileri satarlardı. *Poletesler* vergilerle gümrükler gibi devlet gelir kaynaklarından bir yıl için verilenleri, toplayıcıların adları ve fiyatlarla birlikte beyaz tahtacıklar üzerine yazıp meclise verirlerdi (Aristoteles, *Atinalıların Devleti* 47).

topladılar yoksa getirip vermelerini mi beklediler sorusunun yanıtını edebi metinler verirler. Buna göre, metoikoslar *metoikion*larını bizzat kendileri yatırmışlardır (Demosthenes, *Aphobos'a Karşı* 29.3; Lysias 31.9). *Telones*ler ve onların acenteleri yalnızca ödeme kayıtlarını tutmuş ve zimmetine para geçirenlerin takibatını yapmışlardır. *Metoikos*lar söz konusu verginin ödemesini ait olduğu *demosuna* mı yoksa belli bir merkezi yere mi yaptılar kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte *metoikos*ların kayıtlı oldukları *demos*ların hukuki meselelerine bakan *polemarkhos*un makamında yapmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Yasa bu vergiyi ödemeyenleri köle olarak satmakla cezalandırmış olabilir.²⁶ *Metoikion* yalnızca Atina değil; Oropos, Aigina, Megara gibi diğer kent devletlerinde de her bir *metoikos* tarafından ödenmesi zorunlu bir vergiydi.²⁷

Bu gruplar, *metoikion* vergisine ilave olarak, gelir üzerinden %1 oranında alınan *eisphora* (parasal katkı) denen varlık vergisini de ödemekle yükümlüydüler (Demosthenes, *Androtion'a Karşı* 22. 61). Yunan ve Roma dünyasında zenginlik hiçbir zaman para cinsinden genel gelirle ölçülmediği gibi, nakdi gelir üzerinden de hiçbir zaman vergi konmamıştır. Zenginlik sayılara döküldüğünde bu sermaye biçiminde olurdu ve doğrudan vergiler salındığında bunlar ya her zaman mültezimler eliyle toplanan mahsulden bir pay ya da Atina *eisphora*'sı (εἰσφορά) örneğindeki gibi bir varlık vergisi biçimini alırdı.²⁸ Atina'da varlıklı ve becerikli olanların mal varlıklarını ve becerilerini, birbirleriyle rekabet ederek *philotimia* (φιλοτιμία) denen onur tutkusuyla devletin iyiliği için kullanmaları beklenirdi. İstisnai durumlarda ilke olarak olağanüstü bir vergi şeklinde uygulanan *eisphora*nın oranı bazı dönemlerde %4 oranına kadar uygulanması da söz konusudur. Atina devleti gerek olduğunda yurttaşların bağış yapması için çağrıda bulunurdu. Bunun bir örneği İÖ 428/7 yılında yapılan Mytilene kuşatması sırasında Atinalıların kendi aralarında 200 *talanton eisphora* toplanmış olmalarıdır (Thukydides 3. 19). İÖ 394/3 yılında yapılan düzenlemelerle *metoikos*lar da *eisphora* vergisi mükellefi yapılmışlardır.²⁹ Bir *metoikos* olan İsokrates de bu vergileri düzenli bir şekilde ödediğini yazmıştır (16.12).

Metoikosların Evlilikleri

İÖ 451/450 yılında *strategos* seçilen Perikles'in ilk işi, Atinalı olma koşullarını belirleyen yurttaşlık yasasını meclisten geçirmek olur.³⁰ Buna göre Atina yurttaşı olarak kabul edilebilmek için Atinalı bir baba ile Atinalı bir anadan doğmuş olması gerekmektedir. Yurttaşlık yasasından önce Atinalı erkeklerin diğer kent devletlerinden kadınlarla evlenmeleri (*epigamia*) yasaldı.³¹ Hem aristokrasi karşıtı hem de *metoikos* karşıtı olan yurttaşlık yasasıyla Perikles, *epigamiayı*, yani Atinalı bir erkeğin bir *metoikos* kadınla ya da Atinalı bir kadının *metoikos* bir erkekle evlenmesini engellemek, böylece *metoikos* bir anne ya da babadan doğan çocukların yurttaş olmasını önlemeyi amaçlamış olmalıdır. Böylelikle Atina, yurttaşlarına verilen maddi olanakları olabildiği kadar az kişiye vermeyi ve yabancılar yerine Atinalı kızlarla evliliği özendirerek çeyiz miktarını (*drahoma*) azaltmayı sağlamıştır.

Atina yurttaşlarının yabancılarla evliliğine getirilen kısıtlamalar nedeniyle ortaya çıkan sorunlar yazılı kaynaklara da konu olmuştur. Örneğin, Pseudo Demosthenes'in³² *Neaira'ya Karşı* konuşması, davacı Apollodoros'un Neaira adlı eski bir *hetairaya* (ἑταίρα) ve onunla evlenen Stephanos adlı bir Atina yurttaşına karşı “sahte yurttaşlık” suçlamasını ele almaktadır. Apollodoros'un iddiasına göre, Korinthos'ta yabancı köle olarak fahişelik yapan Neaira, köleyken doğurduğu çocuklarıyla birlikte Atina'ya gelmiş, burada birlikte yaşamaya başladığı Stephanos'un yasal karısı olarak kendini göstermiş ve böylelikle Perikles'in yurttaşlık yasasını çiğnemiştir. Pseudo Demosthenes'in mahkeme konuşmasında sahte yurttaşlık elde etmeye çalışanların cezai sorumlulukları şöyle anlatılmaktadır: “Eğer bir yabancı bir şekilde Atinalı bir kadınla yaşarsa, bunu yapabilecek durumda olup isteyen herhangi bir Atinalı

²⁶ Kears, *agt*, s.64.

²⁷ Whitehead, *age*, s.77.

²⁸ Croix, *age*, s.152.

²⁹ M. Christ, “The Evolution of the Eisphora in Classical Athens”, *Classical Quarterly*, 57/1, 2007, s.61; P. Fawcett, “When I Squeeze You with Eisphorai: Taxes and Tax Policy in Classical Athens”, *Hesperia*, 85/1, 2016, s.157.

³⁰ C. Patterson, “Athenian Citizenship Law”, *Ancient Greece Law*, ed. M. Gagarin and D. Cohen, Cambridge 2005, s.278-289.

³¹ A.R.W. Harrison, *The Law of Athens: The Family and Property*, Clarendon Press, Oxford 1968, s.29.

³² *Neaira'ya Karşı* adlı konuşma metni, İÖ IV. yüzyılda yaşayan hatip Demosthenes'e ait olup olmadığı bilinmediğinden Pseudo (Sahte) Demosthenes adı altında gösterilmektedir.

tarafından thesmothetesin (θεσμοθέτης) önünde suçlanır. Eğer suçlu bulunursa hem kendi hem de malları satışa sunulacaktır ve satışın üçte biri onu suçlayan kişiye gidecektir. Eğer yabancı bir kadın, Atinalı bir adamla yaşarsa ve Atinalı adam yabancı kadınla yaşamaktan suçlu bulunursa 1000 drakhme ödeyecektir.” (Neaira 'ya Karşı 59.16).³³

Metoikosların Dini Statüleri

Atina'da yurttaşlarla asla aynı statüde yer almayan *metoikos*ların, dini rolleri de sınırlandırılmış ve rahip ile rahibelik gibi, dini bir makam sahibi olmaları engellenmiştir (Demosthenes 57.48). Böylelikle *metoikos* statüsünün en önemli *atimias*ından biri her düzeyde dini aktivitelerden ve her türlü kült uygulamasının düzenlenmesinden ayrı tutulmasıdır.³⁴Zira *metoikos* Atinalı bir kabile, kardeş birliği veya soya ait değildir. Bu nedenlerle de oturduğu *demosun* törenlerine katılımı sınırlıdır. Atina'da kutlanan en büyük şenliklerden biri olan Panathenia şenliklerinde kurbanlara katılmazlardı. Yalnızca kurban ve şöleden önceki aşamada, sunağa yürüyen tören alayında *metoikos*lara da görevler verilmişti: Erkek *metoikos*lar için kurban kesmede kullanılacak alet edevatın bulunduğu sepeti taşıma (*skaphephoria*), kırmızı *khiton*lar giymiş kadın *metoikos*lar için ise su testisi taşıma (*hydraphoria*), ile şemsiye taşımadan (*skiadephoria*) ibarettir. Altışar kişiden oluşan iki grup halindeki *metoikos* genç kızlar tören alayında arkalıksız bir dizilişle sandalye taşırlardı (*diphrophoroi*). *Metoikos leitourgiası*³⁵ denen bu görevlerin onları aşağılamak ve ötekileştirmek amacıyla düzenlendiği ileri sürülmektedir.³⁶ Romalı yazar Harpokration da bu rollerin Atinalıların *metoikos*lara karşı duydukları kibrin (*hybris* [ὑβρις]) bir yansıması olduğuna inanır (s.v. *metoikosların*). Buna karşın dini törenlerde bu eşyaları taşımanın utanç verici bir durum değil, aksine bu şekilde de olsa görev almanın bir onur olduğunu düşünenler de vardır. Özellikle Panathenaia şenliğindeki hizmetlerine bakarak değerlendirecek olursak *metoikos*ların görevleri kibir ile onur (*time* [τιμή]) arasında bir yerdedir. Aslına bakılırsa bir kamu şenliğine katılma hakkı tanınması bir “onur” olarak addedilebilir, ancak bu görevler kendileri için aşağılayıcı değilse bile onları kaçınılmaz bir şekilde “öteki” olarak yaftaladığı açıktır. Bunun en iyi ifadesi dini törenlerdeki görevleri, özellikle Eski Komedyâ dönemi yazarlarından Aristophanes ve Krates'in komedyalarında acımasızca alaya alınmasından anlaşılmaktadır (Aristophanes *Atlılar* 347; *Lysistrata* 580; *Kömürcüler* 507-8; *Barış* 297). Attika Bölgesi'nin yerli kültürlerine katılımları bu şekilde sınırlandırılan *metoikos*lar, arzu ettikleri takdirde kendi ibadetlerini sürdürebiliyor ya da yeni bir kült kurabiliyorlardı. Zeus *Metoikios* kültü bunun bir örneğidir.³⁷ Edebi metinlere göre *metoikos*lar Atina'nın siyasi yaşamında son derece az yapıcı rol oynamışlardır. Örneğin, Thukydides İÖ 415 yılındaki Sicilya Seferi arifesinde Atina'daki taştan Hermes heykellerinin kırılması olayına karışanları *metoikos*ların ihbar ettiğinden söz etmektedir (6.28).

Atina'da doğmayan *metoikos*ların büyük bölümünün kendi tanrıları ve kültürleri vardı. Atina ve çevre kentlerde Yunanlı olmayan tanrılara rahat bir şekilde ibadet edilebiliyordu. Atina'da biri Atinalılar diğeri Trakyalılar için olmak üzere iki tane Bendis Şenliği kutlanıyordu. Olasılıkla *metoikos* statüsüyle Atina'da bulunan Trakyalı tüccarlar tarafından Atina'ya getirilmiş olan Trakya tanrıçası Bendis'e adanan şenliğin en önemli özelliği katılım için “yalnızca yurttaşlar” tanımının olmamasıydı. Trakyalı tapımcılar ile Atinalıların alayı ayrı olmakla birlikte, Bendideia denilen bu şenlik kamuya mal olmuştu. Platon, programda gece yapılan atlı bir meşale koşusunun da yer aldığı Trakyalıların Bendis alayının Atinalıların alayından daha güzel olduğunu yazar (*Devlet* 327a, 328a). Ancak bu Klasik Dönem'den ziyade cinsiyetlerin, statülerin ve ulusların birbirine karıştığı Hellenistik Dönem'in ayırt edici bir özelliği idi yani, Klasik Dönem'de olmayan kozmopolitan çevrenin uygulamalarından biriydi. Doğal olarak söz konusu dönemde oturan *metoikos*lar olduğu kadar yabancı ziyaretçiler de bu değişik ibadet

³³ Ayrıca bkz., G. Bakewell, “Forbidding Marriage: Neira 16 and Metic Spouses at Athens”, *The Classical Journal*, 104/2, 2008-2009, s.101-102.

³⁴ Whitehead, *age*, s.86.

³⁵ *Leitourgia* ya da *leiturgia* (λειτουργία Att. Λειτουργία): Özellikle Atina'da zengin yurttaşların kişisel servetlerini kullanarak bazı kamu hizmetlerini üstlenmeleridir. İÖ VI. yüzyıldan IV. yüzyılın sonuna kadar süren *leiturgia* sistemi askeri ve sivil olmak üzere iki alanda verilen kamu hizmetleridir. Askeri *leiturgia* ihtiyaç duyulan zamanlarda, diğeri ise düzenli olarak yerine getirilmekteydi. Bkz., Çelgin, *age*., 395.

³⁶ Whitehead, *age*, 87.

³⁷ Whitehead, *age*, 88.

biçimlerinden mümkün mertebe yararlanabiliyorlardı.

Bütün bunlara rağmen Aristoteles'in söylediği gibi, siyasi haklardan yoksun olan bir *metoikos* (*Politika* 1278a38), ilaveten yalnızca yurttaşlara tanınan memurluk, rahiplik, yargıcılık, Boule ve Ekklesia meclislerine katılma gibi bütün onurlandırmalardan da ayrı tutulmuştur. Siyasi kısıtlamaları olsa da bir *metoikos* şayet hatırı sayılır derecede zenginse, en zengin Atina yurttaşlarıyla birlikte *khoregos* denilen bir unvanla şenliklerde yapılan müzik ve atletizm yarışmalarını finanse etme gibi *leitourgia* denilen kamu hizmeti yapabiliyordu (*Lysias* 12.20). Ne var ki bir *metoikosun trierarkhos* denilen gemi donatma *leitourgiası* üstlendiğine dair bilgi yoktur. Bunun nedeni bir tür askeri hizmet olan *trierarkhosluğun* (τρήραρχος) kamu kimliğiyle ilişkili olmasındandır.³⁸

Gerek edebi kaynaklar gerekse yazıtlar, özgür doğanlar ile azatlı köleleri kapsayan *metoikosları* birçok bakımdan farklı gözle görmeyi sürdürmüştür. Özellikle azatlı kölelerin oluşturduğu *metoikoslar*, Attika retoriğinde köleler (*douloi* [δοῦλοι]) olarak geçmeye devam etmiştir.³⁹ *Metoikosların* imajları hakkındaki en iyi örnek kendisi de bir azatlı kölenin oğlu olan Apollodoros'un konuşmalarında bulmak mümkündür. Bu konuşmada Apollodoros, Phormion'u bir köle olarak tanıtır ve satın alındığı günü hatırlamasını ister (*Demosthenes* 45). Bir şekilde mali ve siyasi olarak gelişme kaydetmiş olan Phormion, birçok bakımdan Apollodoros'un köle babasıdır. Zira azatlı bir köle, *metoikos* yasal statüsü ile hangi şekilde *metoikos* olduğu arasındaki fark nedeniyle Atina toplumu azatlıları hep köle gözüyle görmeye devam etmiştir.

İÖ 421-405 yılları arasında Tanrıça Athena adına inşa edilen Erekhthion'un yapımında *metoikoslar* da çalışmışlardır. Burada çalışan *metoikoslar* genellikle taş işçisi, ağaç oyma ustası, dülger, testereci, marangoz, ressam, boyacı gibi vasıflı kimseler (*tekhnites* [τεχνίτης] ya da *banausos* [βάνουσος]) ve beceri istemeyen işlerde çalışan vasıfsız kimseler (*misthotos* [μισθωτός]) olarak çalıştıklarını göstermektedir.⁴⁰ Farklı sosyo-ekonomik koşullardaki vasıflı ya da vasıfsız olarak çalışan *metoikoslar*, genellikle kölelere layık görülen davranışlara maruz kalmışlardır. Ancak bu statüdeki insanların hor görüldüğü ve kötü muameleyle karşılaştıkları tek yer Yunan ve Roma dünyası değildir, bu koşullar günümüzde de sürmektedir.

Metoikoslar Atina'nın siyasi yaşamında da görevler üstlenmişlerdir. İÖ 404 yılında Atina'yı Otuzlar Hükümeti'nden kurtarmaya çalışanlar arasında aşçı, marangoz, katırcı, dülger, bostancı, eşek sürücüsü, yağ tüccarı, kuruyemiş satıcısı, natır, fırıncı, değirmenci, heykeltıraş ve çok sayıda kiralık işçiden oluşan kalabalık bir *metoikos* grubunun da olduğu görülmektedir (IG II² 10B). Bundan başka Perikles'in çok yakın arkadaşları olan Klazomenaili Anaksagoras ile Miletoslu Aspasia'nın siyasi konularda hatırı sayılır derece katkı sağladığı unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, İÖ 499 yılındaki Ionia İsyanı ve ardından başlayan Pers - Yunan Savaşları, Batı Anadolu'dan başta Attika bölgesi olmak üzere Yunanistan anakarasına göçleri başlatmıştır. Meskün dünyanın dört bir yanından Atina'ya gelen göçmenler öncelikle kendilerine erkek bir Atina yurttaşını koruyucu olarak benimseyip, onun kütüğüne yazılmak zorunda kalmışlardır. Zira bu kişi göçmenin devletle olan bütün işlerini vasi statüsüyle takip edebilsin. *Metoikoslar* mülk edinme, ticaret ve endüstri alanlarında sınırlandırılmışlardır, fakat sıradan bir Atina yurttaşının verdiği kadar çok daha fazla *metoikion* denilen bir kelle vergisi ile *eisphora* denilen varlık vergisi ödemek zorunda bırakılmışlardır. Bununla birlikte *metoikoslar* Atina savaş halindeyken silahlı alınma, donanmada kürekçi olarak çalışma, kalelerde muhafızlık yapma gibi askeri görevler de üstlenmişlerdir.

³⁸ Kamen, *age*, s.53.

³⁹ Kamen, *age*, s.54.

⁴⁰ Whitehead, *age*, s.116-121.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

ARISTOPHANES, *Eşek Arıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunları*, Çev: S. Eyüboğlu - A. Erhat, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

ARISTOPHANES, Kuşlar Skholionu. Şurada: *Scholia in Aristophanem. Pars 2. Scholia in Vespas, Pacem, Aves et Lysistratam*. D. Holwerda, 1991.

ARISTOTELES, *Atinalıların Devleti*, Çev: S. Y. Baydur, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1943.

ARISTOTELES, *Politika*, Çev: M. Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2010.

DEMOSTHENES, *Aristocrates'e Karşı* 23.71-3 Kullanılan Metin ve Çeviri: *Against Meidias. Adration, Aristocrates, Timocrates, Aristogeiton*, Translation: J. H. Vince, The Loeb Classical Library, London 1956.

DEMOSTHENES, *Konon'a Karşı*. Kullanılan Metin ve Çeviri Demosthenes with an English Translation: by Norman W. DeWitt, Ph.D., and Norman J. DeWitt, Ph.D. Cambridge, MA, Harvard University Press, William Heinemann Ltd., London 1949.

HARPOKRATION, *Lexeis of the Ten Orators*, Translation: John J. Keaney, Hakkert, Amsterdam 1991.

IG I² Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno (403/2) anteriores 2nd edn. Ed. Friedrich Hiller von Gaertring. Berlin 1924.

IG II² Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores, 2nd edn., Parts I-III, ed. Johannes Kirchner. Berlin 1913-1940. — Part I, 1-2 (1913-1916).

IG I³ Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores. 3rd edn. Berlin 1981, 1994.

ISOKRATES (=Isokrates), Volume I: *To Demonicus, To Nicocles, Nicocles or the Cyprians, Panegyricus, To Philip, Archidamus*, Translation: G. Norlin, Harvard University Press, Cambridge - London 1980.

KSENOPHON, *Poroi Xenophon in Seven Volumes, 7.*, Translation: E. C Marchant, G. W. Bowersock, Harvard University Press, London 1925.

LYSIAS, *Lysias with an English translation by W.R.M. Lamb, M.A.* Cambridge, Harvard University Press, London 1930.

LYSIAS, *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Volume: 39, Translation: K.J. Dover, University of California Press, Berkeley 1968.

POLLUX, Julius, *Onomasticon*. Edited and Translated by I. Bekker, Prostat in Libraria Friderici Nicolai, Berolini 1846.

SUDA (=Suidas), *Suidae Lexicon*. Ed. A. Adler, I-IV, Teubner, Leipzig 1928-1971.

THUKYDIDES, *Peloponnesos Savaşı*, Çev: T. Gökçöl, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1974.

MODERN KAYNAKLAR

AMIT, M., *Athens and the Sea: A Study in Athenian Sea-Power*, Latomus, Bruxelles-Berchem, 1965.

- BAKEWELL, G., “Forbidding Marriage: Neaira 16 and Metic Spouses at Athens”, *The Classical Journal*, 104, 2, 2008-2009, s. 97-109.
- CHRIST, M., “The Evolution of the Eisphora in Classical Athens”, *Classical Quarterly*, 57/1, 2007, s. 53-69.
- CROIX, G.E.M. de Ste., *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, Çev: Ç. Sümer, Yordam Kitap, İstanbul 2013.
- ÇELGİN, Güler, *Eski Yunanca – Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- FAWCETT, P., “When I Squeeze You with Eisphorai: Taxes and Tax Policy in Classical Athens”, *Hesperia*, 85/1, 2016, s. 153-199.
- HARRISON, A.R.W., *The Law of Athens: The Family and Property*, Clarendon Press, Oxford 1968.
- KAMEN, D., *Status in Classical Athens*, Princeton University Press, Oxford 2013.
- KEARS, M. J., *Metic and Identity in Democratic Athens*, (Birmingham University e-thesis), Birmingham 2013.
- NEMETH, G., “Metics in Athens”, *Acta Ant. Hung*, 41, 2001, s.331-348.
- PATTERSON, C., “Athenian Citizenship Law”, *Ancient Greek Law*, ed. M. Gagarian and D. Cohen, Cambridge Press, Cambridge 2005, s. 278-285.
- PRITCHETT, W.K., “The Attic Stelai: Part II”, *Hesperia*, 25, 1956, s. 178-328.
- SİNA, Ayşen, “Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina’da Yargıçlar ve Mahkemeler”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, C.123, 2016, s. 420-450.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- TODD, S.C., *The Shape of Athenian Law*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- WHITEHEAD, D., *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge University Press, Cambridge 1977.

Eskiçağ'da Amisos'a Yapılan Göçlere İlişkin Kısa Bir Not

Prof. Dr. Ergün LAFLI
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

Giriş

Amisos, yani günümüzün Samsun İli, İlkadım İlçesi'ndeki antik kent aynı adı taşıyan körfezde bir kıyı şeridi olarak, Halys, yani Kızılırmak ve Iris, yani Yeşilirmak nehirlerinin arasında kıyıya yakın bir yerde bazı göçler sonucunda kurulmuştur. Amisos, yani Samsun Eskiçağ'da Yunan ve Roma Dönemleri boyunca, Sinope (Sinop), Herakleia Pontike (Zonguldak Ereğli'si), Amastris (Amasra) ve Trapezous (Trabzon) ile beraber gibi Karadeniz kıyılarının en önemli beş liman kentinden birisiydi (**res. 1**). Bu kent aynı zamanda Eskiçağ'ın en erken tarihlerden beri daima Orta Anadolu'nun Karadeniz'e açılan bir kapısı olmuştur. Amisos kenti ile ilgili elimizdeki arkeolojik veriler daha çok dağınık bir vaziyet arz ederler (**res. 2**). Samsun Merkez İlçe içinde tesadüfi ele geçmiş buluntular yanında, müzelerdeki bazı eserler sayesinde kentin Eskiçağ'daki durumunu anlayabiliyoruz. Son yıllarda yapılan çalışmalarla Amisos tarihi ve arkeolojisi daha da aydınlanmıştır. Bu çalışmalarda Eskiçağ'da Amisos ve çevresinine göçlere ilişkin aslında çok sayıda veri toplanmıştır. Bu kısa notta bu verileri özet bir şekilde özetlemek ve sentezlemek istiyorum. Eskiçağ'da Samsun kentinin kronolojisi şöyle özetlenebilir:

1- Hitit Dönemi öncesi: İlk insanın Samsun yöresinde görüldüğü Paleolitik Çağ'dan İ.Ö. 2. bine kadar yaşayan süreç. Bu süreçte kültürel anlamda en çok öne çıkan devirler İ.Ö. 5. ve 3. binler arası yaşanan Kalkolitik ve Eski Bronz Çağları'dır. Samsun-Dündartepe buluntuları burada yaşayan halkların Kuzey Karadeniz, Romanya, Bulgaristan ve Kafkas kıyılarında bulunan halklarla yakın akraba olduklarını düşündürmektedir. Bu dönemde bölgede Kaşkalar'ın oturdukları yaygın bir kanıdır.

2- Hititler Dönemi (yaklaşık İ.Ö. 1600-1200): Hititler'in Karadeniz'in kuzeyinden Samsun üzerinden geçerek Orta Anadolu'ya indikleri yönünde bazı iddaalar vardır. Dolayısıyla Hititler'in Samsun'daki varlıkları ve ayrılışları göçler sonrasında oluşmuştur.

3- Karanlık Çağ (İ.Ö. 12. yy.-İ.Ö. 7.-6. yy.): Hititler'in Samsun'da varlıklarının tam anlamı ile ne zaman bittiği belli değildir. İlk Miletos'lu kolonistler Samsun'a gelmeden, Samsun'da kimlerin var olduğu tam anlamı ile bilinmemektedir. Bu dönemin sonunda bölgede yine göçlerle gelmiş olması gereken Phrygler'in varlığı hissedilmektedir.

4- Miletos ve Batı Anadolu'lu kolonistler Dönemi (İ.Ö. 7. yy.'ın sonu ve 6. yy.): Göçler sonucu Samsun'a gelen ve Yunanca konuşan bu halk İlkadım ve Atakum'daki bazı noktalara yerleşmişlerdir. Yunanca konuşan halk bölgeye geldiğinde, bölgedeki yerlilerin kimler olduğu konusu tam anlamı ile açığa kavuşmamıştır. Bu dönemde bölge Pers saldırılarına maruz kalmıştır.

5- Klasik Dönem ve Persler (İ.Ö. 5.-4. yy.): Samsun bu dönemde "Amisos" olarak adlandırılmaktadır ve bölge dışardan göçler yolu ile bazı topluluklar almaya devam etmiştir. Yazılı kaynaklar bölgede Kappadokyalılara işaret etmektedir.

6- Hellenistik Dönem (İ.Ö. 3.-2. yy.) : Amisos kenti bu dönemde kozmopolit bir liman kenti konumundadır. Kentin kıtalararası bağlantıları vardır.

7- VI. Mithridates Eupator ve Doğu Karadeniz Krallığı Dönemi: Samsun bir bölgesel başkenttir ve göç dalgalarına yön verir niteliktedir.

8- Roma İmparatorluk Dönemi (İ.S. 1.-4. yy.): Bu dönemde kente tekil veya gruplar halinde Latin ve Yahudi göçleri olduğu bilinmektedir.

9- Geç Roma-Erken Bizans Dönemi (İ.S. 5.-7. yy.): Bu dönemde de kentte dışarıdan göçler yaşanmış ve kent nüfusu oldukça artmıştır.

Göçlerle şekillenen bir Eskiçağ'ı olan Samsun'un ismi bu göçlere paralel olarak sürekli değişmiştir. 10 sefer değişen kentin isminin değişim süreci şöyle özetlenebilir:

- 1- Hititler Dönemi (yaklaşık İ.Ö. 1600-1200): “Eneti” ?
- 2- Miletos ve Batı Anadolu’lu kolonistler Dönemi (İ.Ö. 7. yy.’ın sonu ve 6. yy.): “Peiraios” (“Πειραιώς”).
- 3- Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemleri (İ.Ö. 5.-İ.S. 4. yy.): “Amisos” (“Αμισός”) ya da “Amisus”.
- 4- Doğu Karadeniz Krallığı Dönemi’nde (İ.Ö. 1. yy.): “Missos” (Romalılar’ın kente verdiği isim).
- 5- Romalı Komutan Gnaeus Pompeius Magnus Dönemi’nde (İ.Ö. 1. yy.): “Pompeioupolis” (“Πομπηιούπολις”).
- 6- Bizans Dönemi (İ.S. 5.-12. yy.): “Aminosos” ve “Sampsounta” (“Σαμψούντα”) (=“eis Amisonounta”= “Samsun’a doğru”).
- 7- Melik Gazi Dönemi (İ.S. 1100’ler): “İsamisos”.
- 8- Cenevizliler Dönemi (İ.S. 12.-13. yy.): “Amisum”, “Is Amisum”, “Simisso”, “Sinuso” ya da “Semiso”.
- 9- Anadolu Türk Beylikleri Dönemi (İ.S. 13. yy.): “Samisun” (صاميسون).
- 10- Endülüs Emevî coğrafyacı Ibn Said (İ.S. 13. yy.) ve sonrası: “Samsun” (صامسون).

Arkaik Çağ’da Samsun’a Batı Anadolu’dan Göç Hareketi

Bu kısa notta yukarıda saydığım Eskiçağ’ın bu devirleri arasında belki de en çarpıcı olanı ve bölgedeki yaşamı büyük oranda değiştiren İ.Ö. 6. yy.’daki Miletos göçleridir. Amisos’da 19. yy.’ın sonundan günümüze değin ele geçen buluntulardan şehrin İ.Ö. geç 7. yy.’dan başlayarak İ.S. 8. yy.’a değin kesintisiz bir şekilde Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans Dönem yerleşimlerine sahne olduğu anlaşılmaktadır. Kentin özellikle 2009 yılında kazılan Kurupelit bölgesi, Geç Arkaik Çağ’a ilişkin bazı önemli veriler vermiş, ayrıca Samsun çevresinde yapılan bazı kurtarma kazılarında da kentin Hellenistik ve Roma Dönemleri nekropolüne ilişkin izlere rastlanılmıştır. Aralarında Strabon’un da bulunduğu Antik yazılı kaynaklardan elde edilen bilgi kentin Aydın İli, Söke İlçesi’nde, Balat Mevkii’nde bulunan antik Miletos kentinden göç edenler tarafından kurulduğudur. Bu dönemde Miletos’tan Samsun’a gelenler kentin ismini „Peiraios” olarak adlandırmışlardır. Samsun’a İ.Ö. 7. yy.’ın sonunda, bazı yazarlara göre ise İ.Ö. 562 tarihinde geldiği düşünülen ve Yunanca konuşan Miletos’lu halk ilk olarak İlkadım İlçesi, Cedit Mahallesi’ne yerleştiği düşünülmekte idi. Antik Amisos kenti, bugünkü Merkez İlçesi’nin kuzeybatısında, “Kara Samsun” olarak bilinen Cedit Mahallesi’nin bulunduğu bölgededir. Sahra Sıhhiye İlkokulu’nun bulunduğu alan, Antik kentin akropolünün bir bölümüdür. Ancak son yıllardaki araştırmalar Atakum İlçesi, Kurupelit Mevkii’nde çıkan buluntularla bu durumun daha farklı yorumlanması gerektiğini ortaya koydu. Belki Samsun’da göçler sonucu tek bir yerleşim yoktu; ya da Kurupelit’teki yerleşimin niteliği farklı idi. Ancak Kurupelit yerleşimi zaten İ.Ö. 6. yy.’ın sonuna ait gibi gözükmekte ve dolayısıyla Amisos’a Miletos’lu kolonistlerin geldiği İ.Ö. 7. yy.’ın sonu ile arasında zaten bir yüzyıl gibi bir sürenin var olduğu gözükmektedir.

Peki 2700 yıl önce neden Miletos'lular Amisos'a göç etme gereği duydular? Miletos'un da dahil olduğu Ege Bölgesi'nde İ.Ö. 800'de nüfusta birden bir artış ortaya çıkmıştır. Bu artış o dönemde Kıyı Ege Bölgesi'nde tarıma elverişli arazilere oranla olması gerekenin çok üstünde bir artış idi. Bu nedenle İ.Ö. 750'lerden itibaren Kıyı Ege Bölgesi'nde yaşayan ve Yunanca konuşan halk Trakya, Kıbrıs, Marmara, Karadeniz, Adriyatik, Sicilya, İtalya, Fransa, Libya ve Mısır'da koloniler kurmaya başladılar. Bu durum onlara aynı zamanda Egeli kolonistlere Ege'de ürettikleri malları ihtiyaçları olan hammaddelele değiş-tokuş yapmak için yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bulma fırsatı verdi. Maden, tarım ürünleri, orman kaynakları ve köle sayısı açısından zengin olan Karadeniz Bölgesi ve özellikle Samsun yöresi Ege Bölgesi insanı için o dönemlerde cazip gözüktü. Bu koloniler arasında Güney Karadeniz kıyılarında kurulan en önemlileri Byzantion (İstanbul), Amastris (Amasra), Sinope (Sinop), Herakleia Pontike (Ereğli) ve Amisos'tur. Bu kolonilerin çoğu İ.Ö. 7. yy.'ın sonunda kurulmuştur. Karadeniz Bölgesi'ndeki Yunan kolonileri iki türdü: Birincisi apoikia „ἀποικία“; ikincisi ise emporion „ἐμπορίον“ idi. Emporion'lar birer serbest bölge niteliği taşıırken, apoikia bağımsız kent devletleri idi. Halk tarafından „polis“ olarak adlandırılan bu kolonilerin %90'ı kıyıda idiler. Bir nevi sömürge olan bu koloniler Karadeniz Bölgesi'ne Yunanca dilinin de girişini oluşturdular. İ.Ö. 6. yy.'a gelindiğinde Antik Yunan dili ve kültürü Karadeniz kıyılarının tamamında oldukça etkin bir hale gelmişti. Bu bölgedeki sömürgeler dinî ve ticari yönden geldikleri şehirlere bağlı olsalar da, politik yönden bağımsızdılar; yani birer „polis“ statüsüne sahiptiler. Ancak Amisos gibi yerlerde yeni gelen ve Yunanca konuşan kolonistlerle yerli halkın arasındaki ilişkileri tam olarak bilemiyoruz. Miletos'lular Amisos'e geldiklerinde yerli halk büyük olasılıkla farklı höyüklerde yaşamakta idi. Yerli halkın içinde Phryg, Lyd, Kimmer ve Luwi unsurları mevcut olmalı idi. Özellikle Akalan'da Yunanlılar Amisos'a gelmeden önceki dönemlere ait bazı kalıntılara rastlanmıştır. Arkeolojik belgelerden tahminimiz Amisos ve tüm Güney Karadeniz Bölgesi'ndeki deniz aşırı Yunan sömürgelerinde büyük ekonomik gelişmeler olmuş ve buradaki insanların yaşam standartları oldukça iyileşmiştir. Amisos halkının Miletos'lu göçmen olmaları daha sonraki yüzyıllarda da kent halkı tarafından bilinen ve benimsenen bir gerçek olmuştur. Örneğin Amisos kent sikkelerinde sık görülen Athena tasviri bu bilincin sonucudur. Amisos kentinin kuruluş yıllarına yakın, İ.Ö. 546 yılında Lydia Kralı Kroisos ile Akhemenid İmparatoru II. Kyros arasında geçen savaş sonucunda, bölge Pers egemenliğine girmiştir. Göçler sonucu Amisos kenti kurulmuş ve İ.Ö. 6. yy.'da Samsun'un bulunduğu yöre şehirleşmeye başlamıştır. Kentin Ortaçağ'daki konumunu dahi etkileyen İ.Ö. 6. yy.'daki bu göç Samsun tarihine ilişkin başka bazı önemli hususları da doğurmuştur. Samsun yöresine Ege Bölgesi'nin güneybatısından yapılan bir göç İ.Ö. 6. yy.'da Karadeniz'in bu kısmında şehirleşmenin başlamasına sebebiyet vermiştir.

Kaynakça

Atasoy 2003 S. Atasoy, Amisos, şurada: D. V. Grammenos – E. K. Petropoulos (yaa.), *Ancient Greek colonies in the Black Sea II*, Publication of the Archaeological Institute of Northern Greece 4 (Selanik 2003) 1331–1377.

Avram u. a. 2004 A. Avram – J. Hind – G. Tsetskhladze, The Black Sea area, şurada: M. H. Hansen – Th. H. Nielsen (yaa.), *An inventory of Archaic and Classical poleis. An investigation conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation* (Oxford 2004) 924–973.

Cummer 1976 W. W. Cummer, Iron Age pottery from Akalan, *Istanbul Mitteilungen* 26, 1976, 31–39.

Doonan 2007 O. Doonan, Colony and conjuncture. The early Greek colony at Sinope, şurada: J. Cobet – V. von Graeve – W.-D. Niemeier – K. Zimmermann (yaa.), *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme. Panionion-Symposion Güzelçamlı, 26. September – 1. Oktober 1999*, Milesische Forschungen 5 (Mainz 2007) 613–620.

Drews 1976 R. Drews, The earliest Greek settlements on the Black Sea, *Journal of Hellenic Studies* 96, 1976, 18–31.

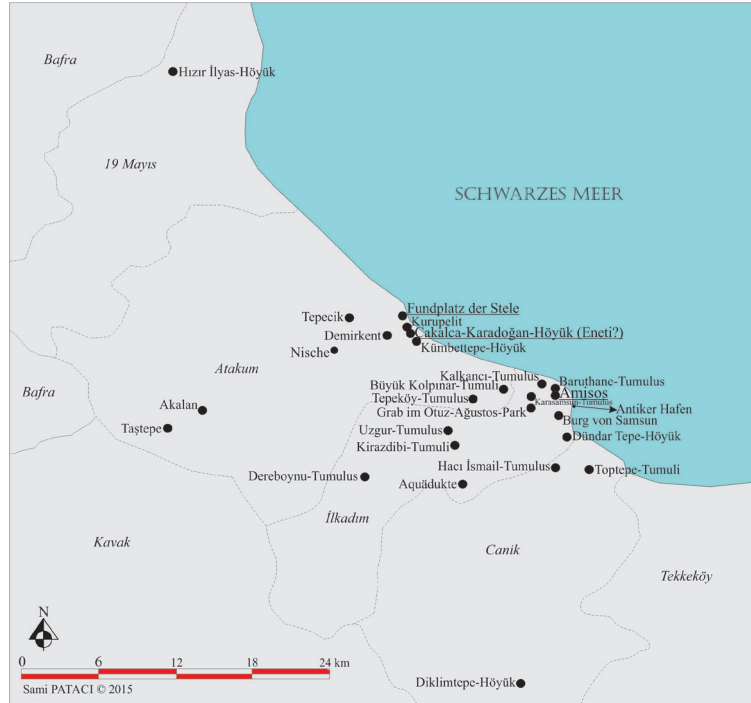
Keskin 2012 A. Keskin, *Amisos bis zur römischen Eroberung 71 v. Chr. Samsun in alter Zeit* (Hamburg 2012).

Lafli 2012 E. Lafli, Antik Çağda Amisos, şurada: M. Aydın – B. Şişman – S. Özyurt – H. Atsız (yaa.), *Samsun Sempozyumu. 13–16 Ekim 2011*, Cilt I (Samsun 2012) 49–68.

Resimler Listesi

Res. 1: Arkaik ve Klasik Çağlar'da Karadeniz Bölgesi ve Amisos (S. Patacı, 2015).

Res. 2: Amisos ve yakın çevresindeki arkeolojik buluntu merkezleri (S. Patacı, 2015).

Troialı Hecuba'den Palmyralı Zenobiaya Savaş ve Göç

Prof. Dr. Hatice PALAZ ERDEMİR
Celal Bayar Üniversitesi / Manisa

TROIALI HECUBA'DEN PALMYRALI ZENOBIA'YA SAVAŞ VE GÖÇ

Hayvanlarla iyi iletişim kurabilen, merhametli bir insan portresi çizen Hâbil ile bunun karşıtı bir karakter çizen Kâbil arasındaki mücadeleden itibaren insanlık, sürekli savaş denilen elim hadiselerin içerisinde hayatını sürdürmeye çalışmış, gerçek sebepleri ne olursa olsun bu savaşlardan dolayı binlerce yıl karmaşa ve tehdit altında kalmıştır. Eskiçağ metinlerinde anlatılan ya da bu metinlerin yazılmasına ilham kaynağı olan savaşlar, insan dünyasının zalim ve şedit yüzünü çeşitli yönleriyle ortaya koymuştur/ koymaktadır. En ilkel silahların kullanıldığı dönemlerde bile savaşlar her cinsiyetten, her statüden ve her yaştan insanı, çeşitli şekillerde tehdit etmiş olmalıdır. Ancak zor zamanların, savaşların en mağdurları her zaman zayıflar olmuştur. Bunlar arasında savaşlar sırasında uğradıkları çeşitli sıkıntılı muameleler sebebiyle kadınlar önemli bir yere sahiptir.

Eski dünyanın genel mentalitesinde cinsiyetin “ırkçılık” düzeyinde bir ayrımcılık şeklinde algılanması ve kadının erkekten daha zayıf, düşük ve “kötülüklerin anası”, “kötülüklerin kaynağı” olarak görülmesi, her türlü kötü muameleye maruz kalmasına sebep olmuştur. Erkek gücüyle, onun iktidarının göstergesi olarak ortaya çıkan savaşlar sırasında ise, eril iktidar tahakküm ettiği, etmek istediği toplumlar üzerinde gücünü aklına gelebilecek tüm yönleriyle fallosentrik yaklaşımla göstermeye, uygulamaya çalışmıştır. Diğer taraftan erkeğin zevklerinin yerine getirilmesi için kıymetli bir varlık olarak da görülen kadın, bu çerçevede durumuna, yaşına, önceki statüsüne göre köle, ganimet, cariye, hareme ait mal, fuhuş pazarlarının eşyası, devletlerarası ilişkilerde nitelikli bir hediye, asker ve yöneticilerin anlık zevklerini gideren zelil varlıklar olarak görülebilmişlerdir. Bazen de mağlup ülkenin güçsüzlüğünün, yenilmiş olmasının göstergesi olarak da kadınlar mütecaviz toplumun askerleri, erkekleri tarafından özellikle elde edilir, kirletilir, hiç istemeyecekleri muamelelere maruz kalırlar. Kadınlar, erkeklerin sadece silahların etkisiyle hissettikleri ölüm korkusundan daha fazlasını bu zamanlarda yaşarlar. Kendi istekleri dışında bedenlerine dokunan tanımadık, istenmedik ellerle sadece bedenleri değil, tüm ruhları, dünyaları kirlenir. Savaşlar sırasında onların bedenleri ve ruhları fethedilir ve onurlu kadınlar bu durumda yaşamaktan çok, ölmeyi tercih ederler. Bunlar, tarih boyunca çoğu savaşta mütecaviz güçlerin yaptıkları alışlagelmiş, olması istenmeyen ancak olması muhtemel uygulamalardır. Diğer taraftan dini, diyaneti ne olursa olsun erkeğin zihin dünyasında oluşturduğu ve geliştirdiği kendine özgü bir değerlendirmeye, kendini haklı bulduğu, ancak sorgulanmasına izin vermediği bir “ihtiyaç” algısıyla savaş zamanında önüne kim gelirse gelsin bu anlamda kadın cinsine uyguladığı taciz ve tecavüzlerin de az olmadığı görülmektedir. Kadınlar, gerek savaşla yüzyüze gelen toplumda ve gerekse bu ortamdan kaçılarak, kaçırılarak ulaşılan ülkelerdeki erkeklerin çok yönlü taciz ve tecavüzüne maruz kalabilirler. Erkeğe göre fizikî olarak zayıf olmaları sebebiyle istemedikleri, istemeyecekleri muamelelere zorlanabilirler.

Bu türden çok sayıda ve çeşitli hadisenin geçmişte ne kadar, nasıl yaşandığını istatistikî olarak tespit edebilmek mümkün olmamakla birlikte, bu konuda Eskiçağ tarihî ve edebî metinlerine, yazıt, rölyef ve heykellere yansıyan çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bu çalışmada geçmişte kadına reva görülen ve özellikle savaş ve göç hadisesini içine alan belli başlı örnekler ele alınmaya çalışılacaktır.

Busavaşlar arasında, MÖ 12. yüzyıl sonunda Akalarla Hellenler arasında gerçekleştiği düşünülen Troia harbi, öncelikle MÖ 8. yüzyıl yazarı Homeros'un İliad (İlyada) ve Odysseus (Odise) destanlarında edebî ve etkili bir dille ele alınmıştır. Birbirinin devamı niteliği taşıyan bu iki destana göre, Troia (Truva) hükümdarı Priamos'un Hecuba adlı karısından doğan Alexandros Paris, gemileri hazırlatarak Hellas'a (Yunanistan), Sparta'ya gitmiş, o sırada Sparta hükümdarı olan Menelaos ile karısı güzel Helena'nın misafiri olmuştur. Menelaos büyükbabası Katreus'un ölümü üzerine Girit'e gittiğinde Paris hazineleri ve birtakım malları ile Helena'yı kaçırmıştır. Karısının Paris tarafından kaçırıldığını öğrenen Menelaos, önce savaş çıkmasını diye Troia'ya elçi göndermişse de heyet başarısızlıkla sonuçlanmış ve Menelaos ağabeyi Mykenai hükümdarı Agememnon'u yardıma çağırmıştır. Tarihte batı dünyası ile doğu dünyası arasındaki bilinen bu ilk büyük çarpışmada, hikâyeye göre Aka donanması, Troia'ya varmış, Akalar hemen Troialılarla savaşa girmemiş, ancak şehri kuşatmışlardır. Daha sonra iki ordu karşı karşıya gelmiştir. Paris, Menelaos ile teke tek savaşmayı ve savaşı kazananın Helena'yı almasını teklif etmiştir. Aka komutanlarından Odysseus'un kurnaz planıyla ahşaptan büyük bir Truva atı yapılarak komutanlar içerisine yerleştirilmiş ve Troia kapıları önüne bırakılmıştır. Aka komutanları ve kahraman Neoptolemos bu tahta atın içinde saklanmışlardır. Aka ordusu böylece Troia şehrine girmiş, şehri ateşe vermiş, Troia hükümdarı Priamos ve hayatta kalan diğer oğulları ve erkek torunları öldürülmüştür.

Akalar dokuz yıl süren kuşatma sırasında Troia çevresindeki zengin bölge ve şehirlerin kıymetli silahlarını yağmalamakla kalmayıp, güzel genç kız ve kadınlarını kaçırmakla komutanlar aralarında paylaşmışlardır. Bütün Troia kadınları ve çocukları esir alınmış, savaşın müsebbibi olarak gösterilen Paris, Helena'yı korumak isterken Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürülmüş ve Neoptolemos savaş ganimeti olarak Hector'un karısı Andromache'yi beraberinde getirerek haremine katmıştır. Menelaos ise savaşın sonunda karısı Helena'yı alarak Sparta'ya geri dönmüştür.

Doğu ile batı arasında bilinen ilk deniz, ilk boğaz savaşı ve ilk büyük savaşın nedeni, Aka hükümdarı Menelaos'un karısı Helena'nın Paris tarafından kaçırılması olarak gösterilse de, en başta gelen gerçek sebebin diğer pek çok savaşta olduğu gibi ekonomik olduğu açıktır. Her halükarda savaşın mağdurları, savaş sırasında ve sonrasında yaşadıkları sıkıntı ve felaketlerle en zayıf olanlardır ve bunlar arasında kadınlar en başta gelmektedir. Euripides'in MÖ 415 yılında Hellas'ta yaşanan ve on yıl süren Pelopennesos Savaşları sırasında yazdığı *Troialı Kadınlar* adlı tragedyası, yine Troia savaşına gönderme yaparak, Homeros'un yukarıda adı geçen destanlarındaki kadınların durumunu konu alan devamı gibidir. Muhtemelen Euripides, MÖ 12 yüzyılda Troia savaşında kadınların başına gelenlerin benzerlerini kendi yaşadığı

MÖ 5. yüzyıldaki Pelopennesos Savaşları sırasında da görmüş olmalıdır ki kadınların çektiği çileleri bu eserinde vurgulu, dokunaklı bir şekilde geçmişte yaşananlara atıflarda bulunarak ele almıştır. Homeros'un İliad (İlyada) destanında galip Aka ve mağlup Troia'lı erkeklerin kahramanlıkları ön plana çıkarılırken, Euripides'in bu eserinde de yenik şehrin kadınları çektikleriyle, kaygılarıyla ve acılarıyla ele alınmışlardır.

Resim 1. Briseis'in kaçırılması

Savaş sonucunda esir olan Troia kadınları, şehrin mağlubiyetinin ganimetleri olarak Hellen erkekleri arasında pay edilirken, Andromache, Briseis, Cassandra, Creusa, Hecuba, Helena, Penthesilea, Polyxena, Tecmessa gibi şehrin soylu kadınları da Hellen komutanları arasında pay edilmiştir. Silahların konuştuğu savaş bitmiştir ancak kadınların savaşı başlamıştır. Kadınların son derece aşağılayıcı bir tavırla, sürüklenip tartaklanarak, aşağılanarak adeta bir mal gibi erkeklere sunulmalarının dramatik bir şekilde anlatıldığı bu sahneler çok utanç vericidir. Euripides'in bu tragedyası bu yönüyle kadınların savaş zamanlarında ne tür zorluklarla karşılaştığının topluma anlatılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu savaş ortamında Priamos'un karısı Hecuba'nın çocuklarının başına gelen tüm bu felaketler nedeniyle umutla ölümü beklemesi ve ölmek için büyük bir

Resim 2. Ajax'ın Cassandra'ya tecavüzü

istek duyması şaşırtıcı değildir. Ülkesinin düşman işgalinden kurtulması için savaş sırasında tanrılara dua edip kurbanlar sunan Hecuba, kaybeden tarafın kadını olarak savaş sonrası ünlü Akalı komutan Odysseus'a verilmiştir. Kocasının, oğlunun, kızının, gelininin, tüm ailesinin bu savaşta kana susamış düşman güçleri tarafından öldürülmesini gören Hecuba, kocası Priamos'un yanına Hades'in ülkesine yani ölüme gitmek ister. Bu haliyle Hecuba ölümün yaşamdan daha evla olduğunu düşünecek kadar çaresiz durumdaki bir kadın figürünü tasvir etmektedir. İyi niteliklere sahip, becerikli, akıllı, iffetli bir kadın portresi çizen Hecuba'nın gelini ve Hektor'un karısı Andromache ise Neoptolemus'a cariyeye olarak verilmiştir. Sahip olduğu kehanet gücüyle Troialıları savaş sırasında, savaşın olumsuz sonuçlarına karşı uyarı veren Hecuba'nın kızı Cassandra'ya ise, Ajax tarafından Athena tapınağında feci bir şekilde tecavüz edilmiştir. Ajax'ın tecavüzü sırasında Cassandra Athena heykeline sıkı sıkıya sarılarak ondan yardım isterken Ajax'ın tanrıçanın tapınağında yaptığı saygısızlık karşısında heykelin devrilmesine rağmen Ajax yaptığı zorbalık ve kötü muameleye devam etmişti. Hellen geleneklerine göre kutsal bir mekânda, bir düşman kadını da olsa (yalvaran yardım dileyen bir kadına tecavüz etmek) cinsel ilişkiye girmek dinen yasak olduğundan bu durumu duyan Odysseus, Ajax'ın taşlanarak öldürülmesini istemiştir. Ancak çevresindeki Akalılar bu cezayı uygulamamayı yeğlemişlerdir. Hikayeye göre, buna kızan Athena, Ajax'ı devrin ilahî adaletine göre hiç beklemediği feci bir şekilde öldürmüştür. Ajax'ın ölümü üzerine, Cassandra bu kez Girit adası hükümdarı Agamemnon'un cariyesi olmuştur. Hecuba'nın tüm bu vazgeçmişliğine karşın kızı Cassandra'nın cesur ve boyun eğmez tavrı da ilginçtir. Söylediği sözlerde ölümden kesinlikle korkmadığı ve asla yılmadığı anlaşılır. Savaşın en ağır mağdurları olan kadınların bu trajik hali, sadece kendi devrinde tragedyanın sergilendiği insanlara değil, akledilen günümüz insanına da etkili mesajlar vermektedir. Bir erkek olarak Euripides, tragedyalarında zulme uğrayan, ancak uğradığı zulüm karşısında asla yılmayan ve savunduğu şeyler uğruna savaşmaktan kaçınmayan kadın figürlerini bu örnekleriyle kendi çaplarındaki mücadeleleriyle kahramanlaştırmıştır.

Yine aynı hadiselerin farklı yönlerine vurgu yapan ve MÖ 6.-5. yüzyıl tragedyası yazarı Aiskhylos'un üçlemelerinden biri olan *Agamemnon* adlı oyununda ise, Troia seferine giden Agamemnon'un ve cariyeye olarak beraberinde getirdiği Cassandra'nın öldürülmesi anlatılmıştır. Troia'ya felaket götüren savaşta donanmayı Troia'ya götüren Agamemnon'un, evinden uzakta olması kendi evine de felaket getirmiş ve karısı Clytaimnestra kendisini Akalı Aigisthos'la aldatmıştır. Agamemnon'un Cassandra'yı yanında cariyeye olarak getirmesi, karısını çileden çıkarmış ve Agamemnon ve Cassandra savaştan döndükten sonra, Clytaimnestra ile sevgilisi Akalı Aigisthos tarafından öldürülmüşlerdir. Bu, erkeklerin savaş sırasında kadınlara uyguladıkları zorbalık ve haksızlık kadar, savaşa giden erkeklerin uyguladıkları haksızlıkların bedeli olarak yerinin doldurulduğunun da göstergesidir. Bir kadın ve eş olarak Clytaimnestra'nın

kocasını aldatması ve sevgilisiyle birlikte kocasını öldürmesiyle kadının savaşa giden kocasına karşı sadakatsizliği ve kocasına karşı acımasız ve hileli tarafı, erkeğin savaş gibi aynı zamanda kutsal görülen bir göreve gitmesine rağmen bu sırada karısına bağlı kalmayışının da felaketler getireceği vurgulanmıştır.

Çeşitli tarihî ve edebî metinlerde güçlü kuvvetli bir erkek tipi çizen Heracles'in eşine ve sevgilisine yaptığı muameleler de savaşların, şiddetin, ülkesinden koparılıp götürülen kadınların acılarının kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Önceki karısı Megara'yı öldürdükten sonra Deianeira ile evlenmiş olan Heracles, daha sonra Oechalia şehri hükümdarının kızı Iole'ye talip olmuştur. Oechalia şehri hükümdarı Eurytus, kızını güçlü kuvvetli bir damat adayı ile evlendirmek için bir yarışma düzenlemiş ve Heracles de bu yarışmaya katılarak başarılı olmuştur. Heracles'in önceki karısını öldürdüğünü bilen Eurytus yarışmayı durdurmuş ve kararından vazgeçmiştir. Bunu hazmedemeyen Heracles, Oechalia şehrine savaş açmıştır. Heracles'in hışmından kurtulmak isteyen Iole kendisini şehir surlarından atmak istese de kurtulmuş ve Heracles'in eline geçmiştir. Sophokles'in *Trakhisli Kadınlar* adlı eserinde; kaba ve saldırgan tavırlarıyla kimseye bağlılık duymayan bir erkek profili çizen Heracles, ona bağlı, tüm kalbiyle kocasının aşkını kazanmaya çalışan bir kadın olan karısı Deianeira tarafından beklenirken, Heracles Oechalia şehri hükümdarının kızı Iole'yi evine alıp çıkagelmiştir. Iole savaş esirleriyle birlikte zorla kendi ülkesinden koparılıp getirilmiş ve Heracles'in cariyesi olmuştur. Heracles, oğlu Hyllus'a kendisinin ölümü halinde Iole ile evlenmesini vasiyet etmiştir. Kendisine bundan sonra Heracles'in başka bir kadını sevmeyeceği belirtilen Deianeira'nın kocasının yokluğuna ve her türlü cefasına katlandıktan sonra bir de savaştan dönerken son sevgilisi Iole'yi evine getirip hayatı paylaşmasını kabullenemeyişine rağmen, durumu kabullenmek zorunda bırakılması savaşın başka dramatik bir yönüdür. Deianeira bir yanda kocasını kaybetme duygusunu yaşarken, bir yandan da sağduyusunu koruyarak öfkeye kapılmamaya çalışmıştır. Deianeira, Sophokles'in zihninde çizdiği Hellen çağının "ideal kadın" karakterine uygun olarak, sitemli ancak sözlerinde ölçülü bir kadındır. İçinde yaşadığı gerçek duyguları hapsetmiş ve dış dünyaya sükûnetini sergilemiştir. Toplumun da ondan beklediği budur. Tüm iyi niyetlerine rağmen, Heracles'in kendisine geri dönmesi için yaptığı şeyler tersine dönmüş ve kocasını kendisine bağlamak için gömleğine sürdüğü büyüdeki zehir sebebiyle Heracles ölmüştür. Deianeira yaptığı eylemlerde kötülük amacı gütmemesine rağmen kocası Heracles'e duyduğu tutkunun kurbanı olmuştur.

MÖ 5. yüzyıl tarih yazarı Herodotus'un "Lemnos suçu" olarak açıkladığı hadisede de yine kadınların savaş sırasında yurtlarından koparılıp cariyeye yapılımları ve ardından gelen facia anlatılmıştır. Hecataios'a göre "Atinalılar Hymessos Dağı eteklerinde, kendilerine ait olan bir ülkeyi, yerleşmek üzere Pelasglar'a vermişlerdi. Bu, Akropol'ü çevreleyen kale bedenlerinin ücretiydi. Bu duvarları Pelasglar örmüşlerdi. Eskiden bereketsiz ve değersiz sayılan toprağın güzel bir şekilde işlendiğini gören Atinalılar, burasını onlara verdiklerine pişman olmuş ve hukukî bir yola başvurmada Pelasgları kovmuşlardı. Atinalılara göre ise, Hymessos eteklerine yerleşen Pelasglar Atina'ya gelerek, uygunsuz işler yapıyorlardı. Atinalı genç kızlar (ve oğlanlar) her gün Enneakrunos çeşmesine gider su taşıyorlardı. O dönemlerde, tüm Hellenlerde olduğu gibi Atinalıların da hizmetçileri yoktu. Her gidişlerinde Pelasglar kabadayılık yaparak, aşağılık ve utanmaz sataşmalarla çocukları zorlamaya kalkışıyorlardı. Bu kadarla da kalmamışlar, sonunda saldırmaya da başlamışlardı. Atinalılar, kendilerine saldıran Pelasgları öldürmemişler sadece ülkeden çıkmalarını istemişlerdi. Pelasglar başka bölgelere ve özellikle Lemnos'a gidip yerleşmişlerdi. Ancak Lemnos'a giden Pelasglar, yurtlarından çıkarıldıkları için Atinalılardan öç almak istiyorlardı. Atinalıların bayram günlerini bilen Pelasglar, ellişer küreklilik gemiler bularak Brauron'da Artemis için törenler yapmakta olan Atinalı kadınları bastırıp kaçırmak için yola çıktılar. Çoğunu kaçırdılar, Lemnos'a getirdiler ve odalık olarak kullandılar. Bu kadınlar çok doğurgan çıktı. Çocuklarına Atina dilini ve törelerini öğrettiler. Çocuklar, Pelasg kadınlarından doğan çocuklarla karışmak istemiyorlardı. Pelasglı kadınların çocuklarından biri onlardan birini döverse, hep birden koşup savunuyor, destekliyorlardı. Hatta öbür çocuklara da söz geçirmek istiyorlar ve kolaylıkla da geçiriyorlardı. Durumdan rahatsız olan Pelasg erkekleri, gençken almış oldukları meşru karılarından doğan öbür çocuklara karşı şimdiden birlik olup, onları alt eden Atinalı kadınlardan doğan çocukları öldürmeyi uygun buldular. Sonunda yeniden bir sorun yaşamamak için de çocuklarla beraber analarını da öldürdüler. Pek ağır suçlar için Hellas'ta kullanılması âdet olan "Lemnos suçu" sözü işte bu cinayetten ve bir de daha eskiden Lemnoslu kadınların kocalarını ve hükümdarları Thoas'ı hep birlikte öldürmüş olmalarından kalmıştır. Pelasglar çocuklarını ve karılarını öldürdükten sonra, toprakları onlara ürün vermez olmuş, kadınların ve sürülerin

eski doğurganlığı kalmamıştı. Nüfusun azalması ve kıtlık onları korkutunca Delphoi'ye adam gönderip bu beladan nasıl kurtulabileceklerini sorduklarında kahinler, "Atina'nın gönlünün yapılmasını, ne isterse verilmesini" önerdiği belirtilmiştir.

Resim 3. Sabin Kadınların Kaçırılması Tablosu, Luca Giordano (1634-1705), İtalya.

Resim 4. 1799 Jacques Louis David tarafından yapılan yağlıboya tablo
"Sabin Kadınlarının Kaçırılması"-Musée du Louvre Paris

Bu çerçevede farklı bir örnek de Sabin kızlarının kaçırılmasıdır. Roma şehrinin kuruluşu sırasında erkekler savaşla meşgul olduğundan, nüfusun azaldığı farkedilmiş ve şehrin nüfusunu arttırmak için Romalılar evlenmek üzere komşu şehirleri olan Sabinlerden kızlarını istemişlerdir. Fakat bu talepleri

karşılanmayınca Sabin halkını Mars'ın doğum gününde Roma'ya davet ederek şölen sırasında Romalı erkekler Sabin kızlarına tecavüz etmiş ve onları alıkoymuşlardır. Savaş sırasında kaçırılan Sabin kızları daha sonra Romalı erkeklerle evlendirilmiştir. Titus Livius'un anlatımına göre, Romulus kızlara "babalarının komşu şehrin erkeklerine kendileriyle evlenme izni verilmediği için böyle muameleye maruz kaldıklarını anlatarak" yaptıklarını makulleştirmeye çalışmıştır. Ancak bu hikayenin sonu, "Lemnos suçu" gibi olmamış, kızlarının öcünü almak üzere Roma'ya gelen Sabinler, Romalıların karısı olan Sabin kızlarının da kocalarıyla birlikte taaruzlarına maruz kalmışlardır. Bu örnekte savaşın sebebi olan kadınların yine belki de istekleri dışında bedenleriyle verdikleri mücadeleye çok yönlü mücadeleleri de katılmıştır.¹

Augustus döneminin önemli eserlerinden biri olan Vergilius'un *Aeneid* adlı efsanevi hikâyesi de yine savaş, kadın ve göç üçlemesinin farklı bir boyutunu ele almıştır. O da Troia savaşı ile Roma'nın kurulması arasında bir bağlantı kurmuştur. İç içe geçmiş öykü örgülerinden oluşturulan hikâyeler içerisinde Kartaca'yı (Tunus) Dido² adında bir kadının kurduğunu anlatır (tahminlere göre MÖ 814). Eserde Arena, Dido'ya Troia savaşını anlatmaktadır. Buna göre, Plutarchus'un anlatımında olduğu gibi, Troia düştükten sonra kurtulanlar, yeni bir yurt kurmak için Aeneas önderliğinde denize açılmışlardır. Fakat uzun bir yoldan sonra Juno'nun gazabına uğrayarak İtalia'ya gitmek isterken Libya'ya ulaşmışlardır. Hükümdariçe Dido, kendilerini iyi karşılamış ve Aeneas'a aşık olmuştur. Aeneas'a şehirlerini burada kurmalarına izin vermiş, Aeneas Dido'yla evlenmiştir. Şehir kurmak üzere hazırlıklara başlayınca, Hermes, Zeus'un İtalia'da şehir kurma emrini Aeneas'a hatırlatmıştır. Dido'nun kendisine çok bağlı olduğunu bilen Aeneas gizlice gemilerini hazırlatarak yola çıkınca Dido da kendini öldürmüştür. Öykü örgüsüne yerleştirilen Dido gibi bir kadın figürüyle, şehir kuran bir kadının aşkına yenik düşmesi, hedefleri uğruna yola çıkan bir adam olarak Aeneas'ın ise yabancı bir kadının aşkına yenik düşmeden, kararlı bir şekilde yoluna devam etmesi vurgulanmıştır. Bu hikâyede hadiselerin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemekle birlikte, devrin güçlü yönetici erkeklerine de göndermeler yapılarak Hellen çağında olduğu gibi, bir erkeğin kadına düşkünlükten daha önemli işlerinin olduğu düşüncesi de verilmeye çalışılmıştır. Hikâyenin devamında erkeğin ciddî işlerinin olduğu, ailenin bile bunun üzerine kurulması gerektiği, Latium bölgesine gelen Aeneas'ın bölgenin hükümdarının kızı Lavinia ile bir siyasî evlilikle, bir mantık evliliği yapılmasıyla devam etmiştir. Bu evliliğin daha sonraki nesillerdeki meyveleri olarak ay tanrısı Mars'a adanan Rhea Sylvia'dan, Roma'yı kuracak olan Romulus ve Remus gibi güçlü erkek ikiz bebeklerin doğması ve dişi bir kurt tarafından emzirilerek büyütülmeleri de kadın ve erkeğin rollerini, toplumların onlardan beklentilerini ortaya koymaları bakımından oldukça önemlidir.³

Kadın, savaş ve göç bağlantısı içerisinde farklı bir örnek de yine Troia savaşı ile bağlantılı olarak anlatılmıştır. Roma'nın kuruluş efsanesi ile ilişkili olarak ele alınan Troia savaşı sırasında alev, ateş, korku, şiddet ve facialar arasından kurtulanlar Aeneas önderliğinde gemilere binerek denize açılmışlardır. Savaş ortamından kaçarak bir grup halinde Akdeniz'de nereye gittiklerini bilmeden aç susuz perişan bir halde yol alan bu topluluk, bir süre sonra Roma'nın Latium bölgesinde karaya çıkmıştır. Erkekler anakarada kıyıda bekleyenlerin ihtiyaçlarını temin etmek üzere uzaklaştığında Roma adlı kadın, tüm topluluğun bu sıkıntılı haline son vermek amacıyla diğer kadınları da örgütleyerek gemileri ateşe vermiştir. Erkekler geri döndüklerinde gemilerin yandığını görünce çaresiz burada kalarak yerleşmişler ve burada kurulan şehre Roma adındaki kadının adı verilmiştir.⁴

Yine Troia savaşı, ve savaşın seyri sadece yaşandığı dönemde ve müteakip yüzyıllarda yalnızca Hellas ve Anadolu'yu değil, tüm Akdeniz dünyasını etkilemiş ve pekçok yazarın eserine ilham kaynağı

¹ Livy, *Ab Urbe Condita*, I.9-33.

² Bazı kaynaklarda adı Hellence Elissa olarak geçmektedir. Hükümdariçenin geldiği Fenike dilinde Elişat olarak telaffuz edilen isim, Hellence Elissa şeklinde söylenmiş olmalıdır. Elişat, Fenike dilinde "gezgin, göçebe, göç etmek" anlamına gelmektedir. Fenikelilerin Doğu Akdeniz'den Calpe (Cebel'i Tarık) boğazına kadar geçen uzun yolculukları ve Akdeniz dünyasında ekonomik ihtiyaçları sebebiyle sürekli seyahatleri ve kolonileşme hareketleri Elişat gibi bir kadının isminde kimliğini bulmuş gibidir. Bu kelimenin Latince'deki karşılığı ise, Dido şeklinde ifade edilmiştir.

³ Roma'da cinsiyet algısı hakkında bkz Palaz Erdemir ve Erdemir, 2012: 643-659; Palaz Erdemir ve Barman, 2015: 268-275; P. Erdemir, 2016, 45-75; Palaz Erdemir ve Şahin, 2016, 545-554.

⁴ Plutarchus, *Moralia, De Mulierum Virtutibus*:I.

olmuştur. Homeros, Aiskhylos, Eurupides, Sophocles ve Vergilius, tarafından farklı zamanlarda aynı hadisenin farklı safhalarını anlatmak üzere yazılmış olan değişik türdeki eserlerde Troia şehri kadar Troialı kadınların içine sürüklendikleri acılar ve sıkıntılar dramatik bir şekilde ele alınmıştır. Destan ve tragedyaların savaşlarda kadınların durumuna dair ele aldıkları hadiselerin ne kadar doğru olduğunu bilemesek de bu, eserlerde adı geçen ya da geçmeyen kadınların bu türden muamelelere maruz kalmaları, gerçek dışı görünmemektedir. Özellikle adı geçen soylu kadınlara bu türden muameleler yapılmışsa halk tabakasından kadınların ne hale düşürülmüş olabilecekleri tahmin edilebilir. Tüm bu örnekler Troia harbinin, sadece boğazda meydana gelen bir savaş olmadığını, Eskiçağ Akdeniz dünyasını yüzyıllar boyunca tarihî, siyasî, kültürel ve sosyo-psikolojik yönleriyle etkileyerek bir savaş tarihi ve edebiyatının ortaya çıkmasına neden olduğunu göstermektedir. Burada sadece ele alınan başlık çerçevesinde savaş, kadın ve göç olguları kaynaklara yansıyan yönleriyle irdelenmiştir. Troia savaşı binlerce insanın ölümüne sebep olurken, pekçok insanın canını kurtarmak ve daha iyi bir hayat kurmak için Akdeniz'e açılmalarını konu alan ve uzun uzadıya anlatılan pekçok hikâyenin doğmasına sebep olmuştur. Bu hikâyelere konu olan şahıs isimleri günümüzden farklı, ve hikâye örgüleri değişik olsa da Akdeniz'de savaş sebebiyle göç eden birçok insan ve topluluk olduğunu ve bunların elim hayatlarını anlatan "savaş edebiyatı ve tarihinin" önemli örnekleridir. Gerek savaş sırasında gerek savaştan kaçıp göç edenlerden hayatta kalanlar Akdeniz'in sınırlı suları arasında geleceklerini kurmanın yollarını aramışlardır. Her haliyle insanoğlu savaşları devam ettirdiği sürece Akdeniz insana doymamışlığını devam ettirecektir.

Aşırı nüfusun neden olduğu açlık veya daha fazla zenginliklerin oldukları bölgelere gidip oraları ele geçirmek için kadın, erkek, çoluk-çocuk göç eden bir toplum olarak kaynaklarda ele alınan Keltler'in (Galler) hayatında da savaş, göç ve kadınla ilgili anlatımlara rastlanmaktadır. Kelt kadınları, göçler sırasında sürekli düşmanla yüzyüze gelme tehdidi altında bulunan kocalarına bağlı ve namuslu, her zaman savaşmaya hazır kadın portreleri çizmektedir. Özellikle bu göç dalgaları sırasında sağlıklı ve güçlü kadınlar savaşlarda büyük bir ihtimalle bilfiil yer almışlar ve durumlarına göre arka saflarda ya da uygun konumlarda savaşmışlardır. Bu çerçevede sürekli talimli olan Avrupa'daki Kelt kadınlarının kocaları gibi iri yapılı ve cesur oldukları kaynaklarda belirtilmiştir.⁵ Khiomara adındaki kadın, kendisine tecavüz etmeye kalkışan Romalı yüzbaşıyı öldürüp onun başını kocası Ortiagon'a götürmüştür.⁶ Bu durum Keltlerde namus kavramının olduğunu göstergesidir.⁷ Her ne kadar devrin kaynaklarındaki bilgilere dayanarak barbar olarak nitelendirilseler de bu insanlar tecavüzü olumsuz bir şey olarak görmüşlerdir. Ayrıca savaş sırasında tecavüz eden kişinin öldürülmesi ve başının kesilerek tecavüz durumundan kurtulmanın ifşa edilmesi ve tecavüz kavramının da namus kavramıyla birleştirilmesi dikkate değerdir.⁸ Kelt toplumunda kadınların kocalarına bağlılıkları fazlaydı ancak daha sonraki dönemlerde sürekli savaşlar nedeniyle erkek nüfusu da azalmış olmalıdır. Erkek sayısındaki bu azalmanın zamanla yukarıda anlatılan "namus" kavramlarının önemini azalttığı düşünülmektedir.⁹ Erkeklerin sürekli savaşlarda olması sebebiyle kadınlar şiir, demircilik gibi beceri gerektiren işlerde uzmanlaşmış olmalıdır.

Plutarchus'un *Moralia* adlı eserinde ise Kelt kadınlarının uluslar arası ilişkiler ve savaş konusundaki durumları çok ilginç bir şekilde ele alınmıştır. "Keltler günümüzdeki evleri olan İtalia'ya yerleşip Alplerin üzerinden göçmelerinden önce, aralarında devamlı iç savaş olduğunu gösteren dehşetli ve kalıcı anlaşmazlık parasızlığı meydana getirmiştir. Kadınlar silahlı güçlerin arasına girerek ve bölgedeki tartışmalı ailelerin tarafları arasındaki anlaşmazlıkları arkadaşlıklarıyla ve kusursuz adaletleriyle 'arabuluculuk' yaparak yatıştırmışlardır. Bunun sonucu olarak çevredeki ülkeler, kadınlara danışmaya

⁵ Kaya, 2005: 304-305.

⁶ Kaya, 2005: 305.

⁷ Arap, Fars ve Türk toplumlarında kullanılan namus kelimesinin, esasen Hellence "düzen" anlamına gelen *nomos*tan geldiği düşünülmektedir.

⁸ Khiomara gibi önemli kadın sembollerden biri de Ankyra tanrıça Artemis rahibesi Kamma'dır. Kamma evli bir kadın iken kendisini çok beğenen ve elde etmek isteyen kocasının akrabası olan Sinoriks diye bir Galat beyi vardı. Sinoriks, Kamma'yı baştan çıkaramayınca kocasını öldürmeye karar vermiş ve Kamma'nın kocasını öldürmüştür. Kamma kocası ölünce tapınağa kapanır. Fakat Sinoriks vazgeçmez ve ona kocasını öldürdüğünü söyleyip kendisiyle evlenmesi için zorlar. Baskılara dayanamayan Kamma evlenir. Görkemli bir düğün töreni hazırlığı yapılıdır. Düğün sırasında kutsal içki dağıtılır. Kamma içkinin içine zehir katar ilk önce kendisi sonra da Sinoriks'e içirir. Şarabı içtikten sonra Kamma "Ey pek saygın Tanrıça! Sen şahidimsin ki Sinatos ve ölümünden sonra yaşamamın nedeni bu günü görmektir. Bu güne kadar yalnızca adalet ümidiyle yaşadım. Onun öcün aldığım için adalet sağlandı, şimdi kocamın yanına gidiyorum." der. Kaya, 2005: 305-306.

⁹ Kaya, 2005: 306.

devam etmişler ve müttefikleri ile aralarındaki kavgalı konularla ilgili kararları onlara danışarak barışı sağlamışlardır. Hannibal ile yaptıkları anlaşmaya göre Keltler Kartacalılar'dan şikâyetçi olursa İspanya'daki Kartaca yöneticisi ve generalleri yargıçlık yapacak, eğer Kartacalılar Keltlerden şikâyetçi olursa yargıç sıfatıyla hüküm verme işi Kelt kadınlarına bırakılacak"tı.¹⁰ Plutarchus'un *Moralia* adlı eserinin cesur kadınlar bölümünde yer alan bu ifadeler oldukça önemlidir. Kadınların gerek iç savaşta gerekse dış güçlere karşı arabulucu rol üstlenmesi, bu tür konularda Roma'da kadının aklına güvenilmezken bu kadınlara Romalılar tarafından uluslararası arabuluculuk görevini teslim edecek kadar önemsenmeleri dikkate şayan bir husustur. Bu noktada sürekli göçle, şehrli kadınlara kıyasla, hayatlarının konforundan mahrum yaşayan zor ve çetin şartların Kelt kadınları, dürüstlük-doğruluk gibi olumlu kavramlarla anılmışlardır. Bu noktada ilginç bir durum olarak, sürekli savaş ve mücadele içerisinde geçen hayatın zorluklarından dersler çıkaran Kelt kadınları göçle devam eden zor ve zahmetli hayatlarının meyvesi olarak, savaşmaktan kaçınmayı, "milletlerarası uzlaşmayı ve uzlaştırmayı" öğrenmişlerdir.

Özellikle İskit toplumunda savaş, kadın ve göç mefhumlarını ele aldığımızda, Keltler gibi mücadeleciler ve göçen bir toplum olan İskit kadınlarının da toplumda etkili olduğu görüşü genel olarak kabul görmüştür. Erkeklerin sürekli savaşta bulunmaları ve ölmeleri muhtemelen geride kalan kadınların işleri sürdürmelerini ve gerekirse savunma yapmaları ihtiyacını da doğurmuş olmalıdır. Göçler ve savaşlar sonrası erkek nüfusunun azalması sebebiyle kadınların kölelerle ilişki kurdukları düşünülmektedir. Bu kadınlardan ve köle kocalarından yeni bir nesil ortaya çıkmıştır.¹¹ Diğer taraftan Hellen toplumu İskitya bölgesiyle büyük ticari ilişkilere girmiş ve bu bölgeden özellikle büyük ölçüde köle ticareti de yapmıştır.¹² Köle olarak alınanların içerisinde İskitler ve İskit kadınlarının da olması muhtemeldir.¹³

Hayal ya da gerçek olup olmadıkları konusunda kesin bir kanaate ulaşılamayan ve savaş zamanında usta birer savaşçı olan Amazon kadınları ise savaş sahnelerinde son derece güçlü ve bir o kadar da mert ve yardımsever olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Troia savaşının bir sahnesinde, Hector öldükten sonra Amazon hükümdaricesi Penthesileia bir bölük Amazonla birlikte Priamos'un ve Troialıların yardımına koşmuş ve büyük yararlıklar göstermiştir. Önce Akalı komutan Ajax'la çarpıştıktan sonra Achilleus'la karşılaşan Penthesileia, Achilleus tarafından kötü bir darbeyle yaralanmış ve can çekişirken savaş meydanında bırakılarak oradan ayrılmıştır. Ayrılırken Penthesileia'nın yüzünü gören Achilleus, o can çekişirken güzelliğine aşık olmuş ve onu unutamamıştır. Thersites, Achilleus'un bu tutkusuyla alay edince de onu öldürmüştür.¹⁵

Cahiliye devri Arap toplumunda kabileler arasındaki sürekli savaşlar sırasında kızlar esir alındıktan sonra ya pazarlarda satılır ya da kendileri tarafından cariye olarak kullanılırdı. Bu sebeplerle kız çocukları utanç kaynağı sayıldığından, daha küçükken kendi aileleri tarafından öldürme geleneği yaygındı.¹⁶

Kadınlar, *hükümdar olduklarında da savaşlarda kötü muamelelere uğramaktan muaf olmamışlardır*. Macedon Ptolemaios soyunun Mısır'daki son hakimi, dokuz dil bilen vakarlı ve muhteris kadın hükümdar Cleopatra, MÖ 40 yılında Actium savaşında Roma ordusunun kumandanı ve müstakbel İmparator olan Octavianus'a yenilince düşman kuvvetlerinin eline düşüp *çeşitli eziyetlere maruz kalmamak için* düşman ordusu gelmeden kendisini zehirlemiştir.

¹⁰ Plutarchus, *Moralia, De Mulierum Virtutibus*: III, VI.

¹¹ Herodotus, *Histories*: IV.1-3.

¹² Strabo, *Geography*: XI.II.3.

¹³ Hellenlerde köle kadınlar *pornai* (fahişe) olarak kullanılırdı. Şahin, 2013: 34.

¹⁴ Herodotus'un İskitli gençlerin Amazonlarla evlenmelerini anlattığı bölümde Amazon kadınların kendilerini "Biz sizin evlerinizdeki kadınlarla bir arada oturamayız; törelerimiz birbirine benzemez. Sizin kadınlarınız dediklerimizin hiçbirisini yapmazlar; kadın işleri yaparlar, arabalarının içlerine kapanıp otururlar, ne ava giderler ne başka bir yere, onun için de biz onlarla anlaşamayız." şeklindeki ifadeleri, İskitli kadınların da çetin şartlarda yaşamalarına rağmen Amazonlu kadınların savaş konusunda daha mahir olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Herodotus, *Histories*: 4.114.

¹⁵ Erhat, 2010: 242.

¹⁶ Savaşlar sebebiyle erkek çocuklara, büyüdüklerinde savaş zamanlarında yararlı olmalarından dolayı önem verilirken kız çocukları savaş zamanlarında bir işe yaramadıkları gibi, ayrıca korunmaları da gerektiğinden önem verilmezdi. Savaş sırasında kadınlar tamamıyla işlerden uzak ve muaf değillerdi. Savaşçılara su taşır, şiiirler söyleyerek onları cesaretlendirir, yaralıları tedavi ederlerdi. Bütün bunlar, yine de kızlara ve kadınlara önemli bir hak kazandırmazdı. Çağatay, 1957: 121, 133-137; Kapar, 1987: 71; Ünalın, 2001: 89-92. İslamiyet, cahiliye adeti olan alışkanlığı yermiş ve kesinlikle yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim, İsra: 17.31. İslamiyet, cariyelerini fuşşa zorlama uygulamasına son vermiştir. Kur'an-ı Kerim, Nur: 4.23.

240 yılında Palmyra’da doğan ve 274’den sonra ölen ve güzel ve zeki bir kadın hükümdar olan ve Hellence, Aramice, Arapça, Koptça ve Latince bilen Syria hakimi Septimius Odaenathus’un ikinci karısı olan Zenobia,¹⁷ kocasının faaliyetleri devam ederken, bütün zorluklara göğüs gererek Odaenathus’un her zaman destekçisi olmuştur.¹⁸ Odaenathus, Roma imparatoru Valerianus döneminde, Romalıların bölgede zayıflamasıyla Palmyra bölgesinin tek hakimi haline gelmiştir. Daha sonra sınırlarını ve hakimiyetini doğuya Mesopotamia’ya kadar genişletmiş, Sasani hükümdarı Shapor ve çocuklarını Ctesiphon’a kadar sürmüştür.¹⁹ Roma İmparatorları Gallienus ve daha sonra Claudius döneminde, Aurelianus dönemine kadar, bir kadının dayanabileceğinden daha uzun ve başarılı bir şekilde devletini başarıyla yönetmiş²⁰ olan Zenobia 269’dan sonra ordu kumandanı Zabdas ile birlikte kanlı bir şekilde Mısır’a girmiş,²¹ daha sonra Anadolu’da Ankyra ve Calchedon yakınlarına kadar olan bölgeleri kontrol altına almış, Syria, Filistin ve Lübnan’ı ele geçirmiştir. Böylece Roma İmparatorluğu’nun denetiminde olan ticaret yollarının tümünü kontrol altına almış, Roma İmparatoru Aurelianus, batıda Gallia’ya sefer düzenlemekle meşgul olduğundan, Zenobia’nın hakimiyetini kabul etmemekle birlikte geçici bir barış yapmaya çalışmıştır. Gallia’daki askeri başarıları sonrasında doğu topraklarını tekrar ele geçirmek üzere harekete geçmiş, kuvvetlerini Syria’ya sevk ederek Zenobia’nın kuvvetlerini Antakya yakınlarında bozguna uğratmış, Zenobia ve oğlu deve üzerinde Sasaniler’den yardım istemek üzere kaçarken, Romalı süvariler tarafından Fırat nehri yakınlarında yakalanmıştır. Böylece Palmyra, Roma kuvvetlerine teslim olmuş ve devlet sona ermiştir.²² Zenobia ve oğlu Vaballathus, Aurelianus tarafından Roma’ya esir olarak götürülmek üzere yola çıkarılmış, Vaballathus, Roma yolunda ölmüştür. 274 yılında Aurelianus’un Roma’da düzenlediği zafer alayında Zenobia altından zincirlerle bağlanmış bir şekilde, avlanmış bir hayvan gibi Romalı vatandaşlara sergilenmiştir.²³ Cornelius Capitolinus’un belirttiğine göre ise, zerafeti ve güzelliğiyle Romalıları etkileyen Zenobia’ya²⁴ imparator tarafından hayatı garanti edilerek Tibur’da (Tivoli) iyi bir hayat sürmesinin sağlandığı da iddia edilmiştir. Filozof ve düşüncelerine saygı duyulan bir kadın hükümdar olarak kabul gören Zenobia’nın bundan sonraki hayatını Roma’nın soyluları gibi oldukça iyi şartlarda sürdürdüğü, meçhul bir Roma valisi ve *senatorü* ile evlendiği ve evinin, Hadrianus’un sarayının yakınlarında Concha denilen yerde bulunduğu belirtilmişse de²⁵ Zenobia’nın bundan sonraki hayatı hakkında kesin bilgilerin bulunmaması, kendisinin ve oğlunun savaş sonrası sonlarının pek de hayırla bitmediğini göstermektedir. Tüm bu örnekler, halktan ya da hükümdar olsunlar kadınların, savaşların en zeli, en sefil, en aşağılık tavırlarına maruz kaldıklarını göstermektedir.

SONUÇ

Eskiçağ’dan günümüze kadar savaş ve göç, toplumların ve bireylerin hayatlarını altüst etmiştir. Yurtları talan edilen, topraklarından, anavatanlarından koparılan insanların dramları tarih ve edebiyat eserlerinde yerini almıştır. İnsan üzerinde anlatılması güç etkiler yapan bu vatandan ayrılış, vatandan koparıma hikayeleri, yüzyıllar boyunca etkisini sürdüren edebi ve tarihi yazımlara sebep olmuştur. Savaş ve buna bağlı olarak göç sözkonusu olduğunda ise kadınların düşman kuvvetleri tarafından ele geçirilmeleri, bir ülkenin fethi ile eşdeğer olarak görülmüştür. Dinler değişse de, toplumların savaşlar sırasında kadının durumuna bakış açısında pek bir değişme olmadığı, hatta bu noktada bir sosyal genetiğin devam ettirildiği görülebilmektedir.

Kaynaklar çerçevesinde ele alınan örnekler, Eskiçağ’ın farklı dönemlerinde, çoğu olumsuz durumlara sebep olan savaşlar sonucunda yer değiştirmek, yurtlarından göç etmek/ettirilme veya

¹⁷ Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, 15; 30.

¹⁸ Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, 15.1-5; 30.8-10.

¹⁹ Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, 15.1-5; 30.8-10.

²⁰ Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, 30.1-3.

²¹ Bu sırada Zenobia kendisini “Mısır’ın kadın hükümdarı” ilan etmiştir. Zenobia, askerlerle birlikte at sürmesi ve kilometrelerce yürümesi dolayısıyla “savaşçı kadın hükümdar” olarak anılmıştır. 1. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl başında yazmış olan Juvenalis, eserinin 6. kısmında erkeksi özellikleriyle ortaya çıkan kadın örneklerini yergiyle anlatmaktadır. Juvenalis, *Satires*: 6.

²² *Scriptores Historiae Augustae*, 22-34. Ayrıca bkz. Ergin, 2013: 394.

²³ *Scriptores Historiae Augustae*, 22-34.

²⁴ Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, 15.8.

²⁵ Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*, 30.

kaçırılmak suretiyle kadınlar, toplumun erkek bireylerine göre savaşlardan daha fazla ve farklı şekillerde etkilendiklerini göstermiştir. Tragedyalardaki bu öykülerde kadınlara dair yapılan vurgular, yaşanan dönem içerisinde kendisine yer bırakılmayan kadının kendini, değerlerini gözden geçirmesi ve Hellen toplumunun beklentilerine uygun hareket etmesini sağlamak için yapılmış olsalar da Antikçağ tiyatrolarına konu olan ve 10 yıl kadar sürdüğü düşünülen Troia savaşı sırasında, Andromache, Briseis, Cassandra, Creusa, Hecuba, Helen, Penthesilea, Polyxena, Tecmessa gibi Troialı kadınlar savaşın acılarıyla mücadele ederken; Clytemnestra, Deidameia, Laodamia ve Penelope gibi Akalı kadınlar memleketlerinde evlerinin erkek bireylerinin dönmelerini beklemişlerdir. Hecuba'nın acı ve üzüntü içerisinde çocuklarının ve kocasının ölümüne şahit olması, Cassandra ve pekçok kadının cinsel taciz ve tecavüzlere maruz bırakılmaları ile birlikte savaş ortamında verdikleri zorlu mücadeleler dışında Iole gibi yurtlarından koparılıp cinsel birer eşya haline getirilerek harem, cinsel sektörlerin malı haline getirilmeleri çileli hayatlarını karartmıştır.

Erkekler, uğruna savaştıkları, savaşın sebebi olacak kadar mal gibi sahiplendikleri, önemsedikleri izlenimi vererek savaş siyasetinin malzemesi yaptıkları ve adlarına şiirler yazdıkları kadına egemen olmak için de tüm sosyal kuralları erkeğin lehine, erkeğe göre biçimlendirmiştir. Ancak; bu kusurlar ne yazık ki sadece erkeklerin insani yanlarının doğal parçası olarak görülerek onların “kahraman” olmalarına engel teşkil etmezken; aynı durum kadınlar için geçerli olmamıştır. Bu çağ, erkeklerin kahramanlıklarının yüceltiildiği bir zaman olmakla birlikte, kadınlara hata yapma payının uygun görülmediği bir dönemdir. Ancak Medeia karakteri ataerki Hellen toplumunda kadının statüsü yanında bir kadın kahraman “*heroine*” tanımlanması yapmamakla birlikte, az sayıdaki dişi kahramanın öyküleri içinde hemcinslerinin bağımsızlığını da canlandırması bakımından önemlidir. Cassandra, Creusa, Hecuba, Penthesilea, Polyxena, Tecmessa, Elektra, Alkestis, Iokeste ve savaşta mağdur olan kadınların büyük çoğunluğu içine düştükleri zorlu süreçlerde dahi yılmayarak hep bir çıkış noktası bulmuş ve savundukları amaç ve değerler uğruna savaşmayı tercih etmişlerdir.

Sürekli göç halinde olan Kelt, İskit ve Amazon kadınları ise daha zor hayat şartları içerisinde savaşta birebir yer almış, ancak onlar da Hellen kadınlarının savaşlarda yaşadıkları sorunlarla yüzyüze olmuşlarsa da, hasımlarına karşı silah kullanarak daha keskin bir mücadele verebilmişlerdir. Diğer taraftan sürekli göç halinde olan Kelt toplumunun kadınları, sürekli yeni toplumlarla yüzyüze geldikleri için yeni ortamlara alışmanın ve savaştan önce barış halinde olmanın sırlarını keşfetmiş gibidirlerdir. Bu sebeple Kelt kadınlarının bu konuda edindikleri tecrübeler, milletlerarası ilişkilerde savaşı önleyen, ‘arabulucu’ tavırların geliştirilmesinde etkili olmuştur.

MÖ 5. yüzyılda Atina'nın Sparta gibi bazı diğer Hellen şehirleriyle savaş içerisinde olduğu bir dönemde Aristophanes (MÖ 456-MÖ 386) gibi bir erkek yazar tarafından yazılmış olan ve savaşların herkes için acı ve şedit yüzünü anlamlı bir şekilde reddeden *Lysistrata* (Kadınların Savaşı) adlı tiyatro oyunu, çalışmamızın sonuç paragrafı olacak niteliktedir. Hikayeye göre, Atinalı bir kadın olan Lysistrata; Atina, Sparta ve diğer bölgelerden kadınları etrafına toplayarak, barışı getirmek için onları kocalarına karşı cinsel greve davet etmiştir. Kadınlar, genç, eli silah tutan erkeklerin savaşta oldukları bir sırada yaşlı erkeklerle mücadele ederek ülke hazinesini ele geçirmiş ve yönetime el koymuştur. Kocalarını özleyip kaçmak isteyen bazı kadınlar Lysistrata tarafından ikna edilmiştir. Bunun üzerine Sparta ve Atina'dan perişan hâlde gelen erkeklerden oluşturulmuş elçiler, barış yapmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdir. Böylece kadınların verdikleri kararlı mücadele ile barış sağlanmış ve herkes eski yaşantısına geri dönmüştür.

Devrin bitmeyen savaşları karşısında, tüm toplumun savaşlara olan tepkisini ve barışa olan özlemini kadınların, kadınca, cinsel tavırlarıyla dramatik ve allegorik olarak ele alan *Lysistrata* adlı oyun çarpıcı bir şekilde savaşların durdurulmasını talep eden bir yakarış gibi düşünülebilir. Gün geçtikçe silahlanmanın arttığı ve çeşitli silahların üretilerek kullanıldığı dünyamızda, MÖ 5. yüzyılda savaşların bu çok yönlü acılarını tenkit ve telin ederek zarif bir şekilde tepki gösteren bu oyun, günümüz toplumları için de aynı şekilde geçerli olabilecek bir ders niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Aiskhylos, *Agamemnon*, çev. A. Cevat Emre, MEB Yayınları, İstanbul, 1964.
- Euripides, *Troyalı Kadınlar*, çev. Sema Sandalcı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- Euripides, *Alkestis*, çev. A. Hamdi Tanpınar, MEB Yayınları, İstanbul, 1964.
- Herodotus, *Herodotos Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Juvenalis, *Satires*, trans. by G. G. Ramsay, Loeb Classical Library, 1918.
- Plutarchus, *Moralia, De Mulierum Virtutibus*, çev. F. C. Babbitt, London, 1961.
- Scriptores Historiae Augustae*, trans. by David Magie, Loeb Classical Library, 1960.
- Strabo, *Geographika*, Books X, XI, XII., çev. H. L. Jones vd., London, 1961.
- Trebellius Pollio, *Tyranni Triginta*,

Tetkik ve Telif Eserler

- Arıcı, O., *Tragedyalarda Saphronyse ve Uyum, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Çağatay, Neşet, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Mars T ve S.A.Ş. Matbaası, Ankara, 1957.
- Ergin, Gürkan, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti-Direnış ve Düzen*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010.
- Kapar, M. Ali, *Hız Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, İstanbul, 1987.
- Kaya, Mehmet Ali, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İlya Yayınevi, İzmir, 2005.
- Palaz Erdemir, Hatice ve Erdemir, Halil, "Antikçağ'da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek", *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Yayına Hazırlayanlar: Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala, 26-27 Nisan 2012, II. Cilt, Ankara, 2012, 643-659.
- Palaz Erdemir, Hatice ve Barman, Nurcan, "Augustus Döneminde Roma Hukukunun Konusu Olarak Kadın", *Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları, Çukurova Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yayınları*, Adana, 2015, 268-275.
- P. Erdemir, Hatice, "Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın", *Tarih Dergisi*, Sayı 63 (2016/1), İstanbul, 2016, 45-75.
- Palaz Erdemir, Hatice ve Şahin, İlkay, "Women Image in Commedies of Aristophanes", *International Conference on Knowledge and Politics in Gender and Women's Studies*, 9-11 October 2015, Building Bridges within the Gender and Women's Studies Community in Turkey, Proceedings, Ankara, 2016, 545-554.
- Şahin, Nuray, *Antik Dönemde Anadolu'da Kadın*, İzmir, 2013.
- Ünalın, Sıddık, "Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve bir Peygamber Beklentisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 5. 2001, 87-102.

Resimler

Resim 1. Kırmızı figürlü bir Attika *skyphos* üzerinde Briseis'in kaçırılması MÖ 5.-4. yüzyıl, Musée du Louvre, Paris.

<http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/attic-red-figure-skyphos>, 09.05.2016, 13.24.

Resim 2. Kırmızı figürlü bir Attika çömleği üzerinde Ajax'ın Casandra'ya tecavüzünün tasviri MÖ 440-MÖ 430, Musée du Louvre, Paris.

https://es.wikipedia.org/wiki/Troya#/media/File:Aias_Kassandra_Louvre_G458.jpg 09.05.2016, 13.31.

Resim 3. Ressam Luca Giordano tarafından 1660-1680 yılları arasında yapılmış olan "Sabin Kadınların Kaçırılması" Tablosu, İtalya, Musei D-Italia/ Galeria Nazionale di Palazzo Spinola.

http://www.culturaitalia.it/opencms/it/temi/viewItem.jsp?language=it&id=oai%3Aculturaitalia.it%3Amuseiditalia-work_42775, 09.05.2016, 14.04.

Resim 4. Ressam Jacques Louis David tarafından 1748 Paris, 1825 Brussels'da yapılan yağlıboya tablo "Sabin Kadınlarının Kaçırılması"-Musée du Louvre, Paris.

<http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/intervention-sabine-women>, 09.05.2016, 14.12.

Kelt Göçleri: Avrupa'ya Yayılış ve Faaliyetler

Emine KAPKA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi /Samsun

Kelt, sözcüğü ilk kez İ.Ö. V. yüzyılda, Avrupa'nın barbar halklarını adlandırmak isteyen Yunanlı yazarların yapıtlarında ortaya çıkmıştır.¹ Kelt (=Celt) sözcüğünü Hellenler ilk olarak, Güney Fransa'da Massalia'nın (=Marsilya) Grek kolonisinin kuzeyinde yaşayan halk için kullanmışlardır.² Kelt isminin anlamı belirsizdir. Muhtemelen bu ismin kökünün "yükseltme" ya da "vuruş" anlamında bir sözcük olabileceği düşünülmektedir.³ Romalılar genellikle Kelt diline ve kültürüne sahip halkların tümü için "Galli" terimini kullanmışlardır. "Galler" (Galli) olarak adlandırılan bu topluluğa, İ.Ö. 390 yılında Roma'yı yağmalarken çıkardıkları "gürültü" nedeniyle Latince *tumultus*; İngilizcedeki "yabancı" ya da "düşman" anlamına karşılık gelen Latince "*hostis*", Gotça "*gasts*" sözcüğü ile bağlantılı olduğu da düşünülmektedir.⁴ Öte yandan, Galli sözcüğü, Apollo'nun, öfkeli ve çabuk kızan Kelt bekcilerini horoza benzettiklerinden Latince Gallus sözcüğünden türemiş olabileceği düşünülmektedir. Nedeni her ne olursa olsun, Romalılar İ.Ö. 387 yılından Caesar'a kadar olan süre içerisinde Galli sözcüğünü, geleneksel olarak, bütün Kelt dilini ve kültürünü taşıyan topluluklar için kullanmışlardır.⁵

İ.Ö. III. yüzyılda Avrupa üzerinden Küçükasya'ya göç eden Keltlere hem Latinler hem de Hellenler, "Galatlar"⁶ adını vermişlerdir.⁷ Dolayısıyla, Helen yazarlarının kullandıkları ifadeler söz konusu olduğunda "Kelt", Latin yazarların ifadeleri söz konusu olduğunda "Galyalı" ve İ.Ö. III. yüzyılda Avrupa üzerinden Küçükasya'ya göç eden Keltler söz konusu olduğunda ise, "Galatlar" sözcüğü kullanılmaktadır.⁸ Onların ülkeleri de bu adlardan türedikleri için; Galatia, Gallia ve Keltika olmak üzere üç farklı adla tanınmıştır.⁹ İ.Ö. I. yüzyılda Galya bölgesi günümüz Fransa, Belçika ve Hollanda'sını kapsamakta ve Ren Nehri'nden Atlantik kıyısına kadar uzanmaktadır. Galya'yı bir ülke olarak düşünmek yanlış olur.¹⁰ Caesar'ın *Gallia Savaşları (De Bello Gallico)*'nın açılış cümlesinde yazdığı gibi, Gallia bölgesi üçe ayrılmaktadır. Birinci bölgede Belgalar, ikincisinde Aquitanlar, üçüncüsünde ise kendilerine Keltler adını veren Latin dilindeyse Galler ismiyle bilinen halk yaşamaktadır.¹¹

Keltler en güçlü oldukları dönemde Avrupa'da çok büyük bir bölgeyi işgal etmişlerdir; sınırları batıda Atlas Okyanusu'ndan, başlayarak, Tuna havzasının güneyine, Demir Kapılar'a¹² kadar çok

¹ Venceslas Kruta, *Keltler*, Çev: İsmail Yerguz, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2009, s. 36.

² David Rankin, *Celts and Classical World*, Routledge, London 1996, s. 1.

³ *Age*, s. 2.

⁴ *Age*, s. 2.

⁵ Murat Aslan, *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, ss. 3-4.

⁶ İ.Ö. 279/278 yılında Galyalılar Kuzeyden akın akın gelerek Makedonya, Yunanistan yarımadası ve Trakya'yı istila etmişlerdir. Demetrios'un oğlu II. Antigonos Makedonya'yı Galyalılar'dan temizlemiştir fakat istilacılar. Trakya'nın denetimini bırakmamışlar, Hellepontus'u geçerek orta Anadolu'nun kuzeyinde Gallatia Devleti'ni kurmuşlardır. Colin McEvedy, Çev: Ayşe Anadol, *İlkçağ Tarih Atlası*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 74.

⁷ Rankin, *age*, s. 295.

⁸ Aslan, *age*, ss. 3-4.

⁹ Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Belge Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 13.

¹⁰ Adrian Goldsworthy, *Caesar*, Çev: Efe Kurtoglu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 215.

¹¹ Gaius Julius Caesar, *Gallia Savaşı*, Çev: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 3.

¹² Köktürk anıtlarında sık bir şekilde geçen meşhur Temir çapı, Kabul edilmiş görüşlere göre bu yer Belh kentini Semerkant'a bağlayan yol üzerinde kayalık bir geçit (veya dağ boğazı) idi. Thomsen'e göre 12-20 m geniş, 3 km uzun dar dağ geçidi

geniş bir coğrafyaya yayıldıkları görülmektedir.¹³ Keltlerin yaşamış oldukları coğrafyanın sınırları her ne kadar belirlenmiş olsa da, ilk yurtlarının neresi olduğu konusunda eski çağ yazarlarının eserleri aydınlatıcı değildir.¹⁴ Çünkü onların ilk yurtlarını doğru olarak tanımlayamayacakları kadar geç tarihlerde yaşamışlardır.¹⁵ Keltlerin erken tarihi hakkındaki bilgilerin neredeyse tamamı Grek ve Latin literatürüne bağlıdır. Ayrıca bu kaynaklar arkeolojik çalışmaların topladığı bilgilerle desteklenmiştir. İrlanda'da ancak 6. yüzyıldan sonra yerli Kelt edebi kaynakları oluşmaya başlamıştır.¹⁶ Keltlerle ilgili en erken tarihli bilgiler İ.Ö. VI. ve V. yüzyıllarda yaşamış olan iki eski çağ yazarı tarafından aktarılmıştır. İlki İ.Ö. 540-475 yılları arasında yaşamış olan¹⁷ coğrafyacı Miletoslu Hekataios'un¹⁸ Yeryüzünün Tasviri (= Periodos Ges) adını taşıdığı bilinen eserdir. Ancak Hekataios'un eseri kayıptır. Bu eserde bize kadar ulaşan Keltlerle ilgili satırlarının yer aldığı iki parçadan birisinde Nyraks adlı bir Kelt kentinden söz edilirken, ikincisinde Phokaia (=Foça) kolonisi olan Massilia'nın (Marsilya) içinde bulunduğu Ligurların ülkesinin Kelt toprakları bölgesinde olduğu kaydedilmiştir.¹⁹ İkinci erken tarihli kaynağımız ünlü tarihçi Herodotos'tur. Ondan anlaşıldığı kadarıyla Keltler, Istros Irmağı'nın kaynağı yakınlarında, Pirene dağları civarında ve Cebelitarık Boğazı'nın öbür yanında, Avrupa'nın en batısında yaşamaktadırlar.²⁰

Arkeolojik ve filolojik araştırmalar, Keltlerin en eski yurdunun Ren Nehri'nin doğusu olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu ilk yurdun kapsadığı alanın genişliği kesin olarak saptanabilmiş değildir.²¹ Caesar'a göre Galyalılar Ren Irmağı'nın kuzeyindeki²² Hercynia²³ Ormanı civarında oturmaktadırlar. Eratosthenes²⁴ ve başka bazı Hellenler bu ormanı Orcynia Ormanı olarak adlandırmaktadırlar. Ayrıca arkeolojik araştırmalar, Neolitik Çağ'ın sonunda (İ.Ö. 1800) bugünkü Fransa'dan Bohemia'ya kadar olan bölgelerde yaşadığı sanılan Proto-Keltlerin kültürünün Alp dağları topluluklarının ortaya çıkmış olduğu Bronz Çağı'na kadar gelişimini sürdürdüğü ve Bronz Çağı'nda ülkelerini istila eden Alp dağları topluluklarıyla birlikte Hallstaat (=Avusturya) Kültürü'nü²⁵ yaratmış oldukları bilinmektedir.²⁶ İ.Ö. 900-500 yılları arasında yaşanan bu kültürün ilk aşamasında Proto-Keltler, ülkelerini ele geçiren Alp dağları topluluğunun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlar, ancak daha sonra yeni gelen topluluğa kendi kültürlerini benimseterek, onları kendi içlerinde eritmişlerdir. Böylece Galatlar, Galler veya Keltler adlarıyla tanınan ve Keltçe konuşan halklar ortaya çıkmıştır. Keltçe²⁷ konuşan bu halklar, yaklaşık olarak İ.Ö. 500'lü yılların sonlarında²⁸ İsviçre'nin Neuchatel Gölü'nün kuzey kıyısı La Tene'de yeni bir kültür yaratmışlardır.²⁹ Bu kültüre doğduğu yerden ötürü La Tene kültürü adı verilmiş ve bu kültür yaklaşık olarak İ.Ö. I. yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.³⁰

dünya harikalarının biri, namına lâyük olarak aktarmaktadır. [Imre Baski, "Demirkapılar \(Temir Qapig, Vaskapu, Dömörkapu\)", *Turkish Studies*, C. 2/2, 2007, s. 73-74.](#)

¹³ Geniş bir coğrafyaya yayılmış olmalarına rağmen, bu bölgelerde asla siyasal bir birliğin gerçekleşmemesinin ötesinde, kalıntılardan anlaşıldığına göre, düzensiz Kelt yerleşimi yer yer daha eski halkları da içine almış, ancak kesinlikle ya da büyük olasılıkla Kelt olmayan halklara da geniş alanlar bırakmıştır. Kruta, *age*, s. 36.

¹⁴ *Age*, s. 36.

¹⁵ Kaya, *age*, s. 15.

¹⁶ Daithi Ó Hogain, *The Celts: A History*, The Boydell Press, İrlanda 2002, s. 2.

¹⁷ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 15.

¹⁸ John T. Koch, Antone Minard (edit.), *Celts: History, Life and Culture*, ABC-CLIO, USA 2012, s. 394.

¹⁹ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 15.

²⁰ Herodotos, *Tarih*, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014,II, 33; IV, 49.

²¹ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, s. 15.

²² Caesar, *age*, s. 196.

²³ Bu ormanın genişliği yük taşımayan bir kimse için dokuz günlük yoldur. Orman Helvetler ve Rauracların topraklarında başlar Istros (=Tuna) Nehri boyunca devam ederek Daclar ve Anartların sınırlarına kadar uzanır. Orada orman nehirden uzaklaşarak sola doğru genişler. Çok büyük olduğundan çok fazla kabilenin topraklarından geçmektedir. Caesar, *Gallia Savaşı*, ss. 196-197.

²⁴ Kyreneli coğrafyacı Eratosthenes'in üç kitaplık "*Geographika*" adlı bir eseri bulunmaktadır. Kitap iskân tarihi ve kentlerin lokalizasyonu açısından büyük önem taşımaktadır. Caesar, *Gallia Savaşı*, s. 196.

²⁵ En erken Kelt kültürü olarak tanımlanan Hallstaat kültürü, 1846 ve 1863 yılları arasında, Avusturya'da Demir Çağ'ı dönemine tarihlenen iki binin üzerinde aristokrat savaşçının mezarlarının bulunmasıyla ortaya çıkartılmıştır. John Hoywood, *The Celts: Bronze Age to Modern Age*, Routledge, London 2004, ss. 7 vd.

²⁶ *Age*, s. 7.

²⁷ Hint-Avrupa dil ailesi grubuna ait bir dildir. *Age*, s. 8.

²⁸ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, ss. 15-16.

²⁹ Koch, Minard (edit.), *age*, 2012, s. 172.

³⁰ Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, ss. 15-16.

Hallstaat kültürü döneminden itibaren sık sık göç eden bir kavim olarak karşımıza çıkan Keltlerin göç etmelerinin ya da göçe zorlanmalarının nedenleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Livius'a göre, Keltlerin İ.Ö. IV. yüzyılda İtalya'ya göç etmelerinin nedeni aşırı nüfus artışıdır. Yine aynı kişiye göre Brennos komutasında İ. Ö. 387 yılında³¹ Roma'yı büyük bir mağlubiyete uğratan Galyalıların göçe kalkışmalarının nedeni, topraklarının yetersizliği ya da ganimet umudu, bir savaşçı olarak kendilerine aşırı güvenmeleridir.³² Bu tarihte Galyalıları, İtalya'yı kuzeyden itibaren istila etmeye başlamışlar, Romalıları şehre on beş kilometre mesafedeki³³ Allia Irmağı kıyısında Galyalıları karşıladıysa da yenilgiye uğramış, ülke gençlerinin çoğu savaş alanında hayatını kaybetmiştir.³⁴ Sonrasında Galyalıları, Roma'nın dış duvarlarını aşarak şehri işgal edip ateşe vermişlerdir. Lakin kuşatma taktiklerini bilmemeleri, Roma'yı mutlak bir felaketten kurtarmıştır. Roma, yüklü bir tazminat karşılığında Galyalıları şehir surları önünden uzaklaştırmayı başarmıştır. Brennos, haracın tartıldığı sırada hile yaptığını öne süren Romalı senatöre ve Romalıları gözdağı vermek için ağırlık birimlerinin olduğu kefeye kılıcını koymuştur.³⁵ Galyalıların yapmış olduğu bu istila hareketinin sonucu aslında durumu açıklar niteliktedir. Galyalıların başarısıyla sonuçlanan bu savaştan toprak yerine yüklü miktarda haraç almaları, yapılan istilanın ganimet amaçlı olduğunu ayrıca Galyalıların şefi konumundaki Brennos'un haracın tartılması sırasındaki davranışı, savaşçı olarak kendilerine güvendiklerinin bir göstergesidir.

Aşırı nüfuslanma hiç kuşkusuz toprakları yetersiz kılmakta bu da kavimleri yeni topraklar bulmak için göç etmeye zorlamaktadır.³⁶ Galya kavimleri içerisinde Belgalar'dan³⁷ sonra yiğitlikleriyle ün salmış olan Helvetler, topraklarının özelliklerinden dolayı dar bir sahada yaşamak zorunda kalmışlar; bir yanda Helvetia ile Germania³⁸ arasında sınır oluşturan oldukça geniş ve derin bir nehir olan Ren, diğer yandan ise Sequanlar ve Helvetler arasında bulunan son derece yüksek İura dağları, üçüncü olarak Lemanus Gölü ve Roma topraklarını Helvetia'dan ayıran Rhone Nehri bulunmaktadır. İçlerinde savaş isteği bulunan bu halkın doğal faktörlerden dolayı sınırlandırılmış olması, öte yandan nüfuslarının kalabalık olması onlara topraklarının³⁹ nüfuslarına oranla oldukça küçük olduğu izlenimi vermesi gibi sebepler onları göç etmeye zorlamıştır. Yapılacak olan bu göç hareketi için iki yıl boyunca gerekli hazırlıklar yapılmış, üçüncü yılda kendilerini hazır olarak hissettikleri zamanda⁴⁰ yani İ.Ö. 58'in baharında,⁴¹ iki bin civarındaki kasabalarını, dört yüz civarındaki köylerini ve diğer özel yapıları yakıp yıkarak, arkalarında tek bir kişiyi bile bırakmadan yola çıkmışlardır.⁴² Roma topraklarından geçmek zorunda kalan bu halkın

³¹ Aslında Gallialılar hiçbir zaman Samnis ve Kartacalılar gibi Roma'nın düşmanı olmamışlardır. Ancak bu tarihte yapılan yağma hareketi onları Roma'nın en büyük sembolik düşmanı yapmıştır. Cornelius Tacitus, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, Çev., Mine Hatapkapulu, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2006, s. 112.

³² Kaya, *age*, s. 29.

³³ Önder Kaya, *Avrupa Tarihi: Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanyası'na*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 11-12.

³⁴ Halil Demircioğlu, *Roma Tarihi, C. I (Cumhuriyet)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 109

³⁵ Kaya, *age* (2013), s. 11-12.

³⁶ Kaya, *age*, s. 29.

³⁷ Caesar, Belgae veya Belçikalı terimlerini Kelt kavimlerinin kuzeyinde yaşayan tüm halklar için kullanmaktadır. Bu kavimlerin toprakları günümüz Belçika'sından çok daha geniş olduğu görülmektedir; Hollanda ve Kuzey Fransa'nın bir kısmını da içine almıştır. Asıl Belgae kavminin günümüz Pas de Calais ve Normandiya bölgeleri içinde kalan topraklarda yaşayan halklar olduğu söylenebilir. Caesar'e göre Belgae kavminin tüm mensuplarının ırk olarak Galyalı olduğunu fakat bazılarının Germen yerleşimcilerinin soyundan geldiğinden de bahsetmektedir. Goldsworthy, *age*, s. 262.

³⁸ Tacitus Germania'nın ikinci bölümünde Germentialıların kökenini şöyle açıklamaktadır: "... Bazıları, eski bilgiler içeren belgelere bakarak, tanrı soyundan gelme daha birçok kavim bulunduğunu ve Marsi, Gabrivi, Suevi, Vandalii gibi daha nice soyadları olduğunu ve bunların gerçek eski adlar olduğunu söyler. Bununla beraber Germania adı yeni ve son zamanlarda kullanılan bir addir. Rhenus nehrini ilk geçen, Gallialıları yurtlarından kovan ve bizim şimdilerde Tungri diye bildiğimiz kavme o zamanlar Germania deniliyordu. Böylece bir ulusa değil de, bir kavme verilen bu ad yavaş yavaş yayıldı ve ilkin galipler tarafından gözdağı vermek amacıyla kullanıldığı halde çok geçmeden bütün soy kendisini yeni yaratılan bu adla, Germentialılar olarak anmaya başladılar." Caesar'a göre, Germentialılar Romalıların daha evvel hiç karşılaşmadıkları ölçüde vahşi ve uygarlaştırılmaları mümkün olmayan ilkel insanlardı, üstelik Roma sınırı içinde bulunan Gallia'yı sık sık tehdit etmektedir. Tacitus, *age*, s. 15-17.

³⁹ Helvetlerin toprakları, uzunlamasına yaklaşık iki yüz kırk mil, genişliğine ise yüz seksen mil kadardır. Caesar, *age*, s. 3.

⁴⁰ *Age*, s. 3.

⁴¹ Goldsworthy, *age*, s. 229.

⁴² Caesar, *age*, s. 5.

nüfusunu, Caesar⁴³ 368. 000⁴⁴ olarak vermektedir.⁴⁵

Örnekte görüldüğü gibi aşırı nüfus, toprak yetersizliği buna mukabil topraklarını genişletme arzusu fakat doğal sınırlardan ötürü bunu gerçekleştiremeyen halk yeni yurt arama kararı almıştır. Ancak büyük kitleler halinde (yaklaşık olarak 368.000 Helvetli), ana yurtlarındaki köy ve kasabaların hepsini yakıp yıkarak arkasında hiçbir iz bırakmadan çok uzak yerlere göç etmeyi düşünmüş olmaları, Kelt göçleri için toprakların yetersizliği çok da önemli bir sebep olarak görülmemektedir. Huzurlu yaşam süren zengin ülkeleri yağmalamayı, bu ülkelerin halklarından savaş tazminatı ya da haraç almayı, açıkçası onları sömürmeyi bir yaşam tarzı olarak benimsemiş oldukları için, kendilerine bir savaşçı olarak güvenmeleri ve ganimet bulma arzusu onların göçe kalkışmalarında daha önemli bir etken olarak gösterilmektedir.⁴⁶

Keltlerin göç etmelerine neden olan önemli etkenlerden birisi de hiç kuşkusuz bir başka kavim ya da kavimlerin baskısıdır. Nitekim İ.Ö. VI. yüzyılda onların Güney Fransa'ya göç etmelerinin nedeni kuzeyli kavimlerdir. Fransa ve Güneybatı Almanya'daki ülkelerini, yani Gallia'yı kuzeyli kavimlerin, özellikle Teutonların istilalarından korumak için kaleler yapıp evlerini sağlamlaştırmak ve sürekli topraklarını istila eden, onları haraca bağlayan Germania kavimlerinin saldırılarından korunmak için savaşmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Caesar'ın Galya seferi sırasında da kuzeyli halkların saldırılarına maruz kaldıkları ve onlarla savaştıkları bilinmektedir.

Keltleri göçe zorlayan etkenlere iklimsel koşullar da eklenebilir. Çünkü Bronz Çağı'nın kuru ikliminin yerini, yaklaşık olarak İ.Ö. IX. yüzyıl ortalarında, nemli soğuk bir iklim almış ve bu tarihten itibaren aşırı yağışlar meydana gelmiştir. Yağış miktarındaki artışın, Keltlerin Güney Fransa'ya ve İspanya'ya göçleri⁴⁷ sırasında en üst düzeye çıkmış olması, iklimin göç üzerindeki etkisinin olduğunu göstermektedir. Yine aynı şekilde daha sonraki göçlerin hep güneye ve güneydoğuya, yönelmesi, bu bölgelerin de daha ılıman iklimin yaşandığı ülkeler olması iklimin göç üzerindeki etkisini kanıtlar niteliktedir.⁴⁸

Hallstat kültürü döneminden itibaren göç⁴⁹ eden Keltlerin bir kısmı Britanya'ya (İngiltere) göç etmiştir. Britanya'ya göç eden bu Galyalı kavme, vücutlarını boyadıklarından ötürü "Pictler" adı vermiştir. Romalılar oldukça tehlikeli olarak gördükleri bu kavmin istilalarından korunmak amacıyla Pictlerle arasına iki duvar inşa etmiştir. Bunlardan biri ünlü Hadrian⁵⁰ duvarı olup bir diğeri de Antoninus⁵¹ duvarıdır. Hadrian duvarının inşasından sonra Pikt adı, duvarın (Hadrian) ötesinde Britanya'nın

⁴³ Caesar, konsüllük görevinin ardından, kazanç getirisi olan savaş arayışına girdiği Provence valiliğine atanmıştır. Valisi olduğu eyalete varır varmaz Galya'yı istila etmek üzere harekete geçmiş; böylelikle sözde bir Galya istilasını başlamadan bitirmeyi hedeflemiştir. Seferlerin çağdaşları üzerindeki etkisi hayli büyük olmuş; Romalılar rahat bir soluk alabilmişlerdir. Öte yandan Galyalılar ve Germanler halkın acımasızca katledilişi karşısında dehşete düşmüşlerdir. Valilik görevinde bulunduğu sekiz yıl içinde Galya'nın nüfusunun dörtte birini yok etmiştir. Caesar, bütün bunların aksine bölgede "huzur ve asayiş tesis ettiği" ileri sürmektedir. Jona Lendering, *Roma: Mermer Şehir*; Çev: Burak Sengir, Kitap Yayınları, İstanbul 2011, s. 63.

⁴⁴ Antik kaynaklardan elimize geçen rakamlara daima şüphe ile bakılmaktadır. Elyazmaları yüzyıllar boyunca kopyalandıkça çarpıtılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Verilen sayının muazzam büyüklükte ve göçe yol açacak raddede kalabalık bir bölgeden bile beklenenin çok üstünde bir nüfus yoğunluğunu yansıttığı doğru olmakla birlikte antik nüfus seviyeleri hakkında az bilgiye sahip olmamız bu konu hakkında kesin konuşmamız doğru olmayacaktır; ancak Caesar'ın verdiği sayıyı reddettiğimiz takdirde elimizde bu sayının yerine koyacak bir şey bulunmamaktadır. Goldsworthy, *age*, s. 230.

⁴⁵ *Age*, s. 229.

⁴⁶ Kaya, *age*, s. 30.

⁴⁷ İ.Ö. 500'lü yıllarda göç edilmiştir.

⁴⁸ Kaya, *age*, s. 30.

⁴⁹ Ren Irmağı'nın kuzeyindeki Herkymia Ormanları'nda oturmaktaydılar. Fakat Gallerin nüfuslarını çokluğu ve sahip oldukları arazilerinin azlığı nedeniyle Ren ırmağının güney yakasına da koloniler kurmaya başlamaları, bu bölgenin German kabileleri tarafından işgaline yol açmıştır. Nüfuslarının azalması nedeniyle German baskısına dayanamayarak göç etmeye başlamışlardır. Bu şekilde Ren Irmağı'nın iki yakasına yerleşmiş olan Gal ve German kabileleri bazen birbirleriyle çarpışmış, bazen de müttefik olarak yabancı güçlere karşı birleşmişlerdir.

⁵⁰ Publius Aelius Hadrianus (İ.S. 117-138). Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 248.

⁵¹ İmparator Publius Aelius Hadrianus kendinden sonra tahta geçecek bir oğlu olmadığı için senatör olan Antoninus Pius (İ.S. 138-161)'u evlatlık edinmiştir. Hadrianus'un ölümünden (İ.S. 10 Temmuz 138) sonra Roma İmparatoru olmuştur. Yirmi üç yıllık iktidarı sırasında büyük savaşlar olmasa da küçük çaplı çarpışmalar ve isyanlar eksik olmamıştır. Savaşmış olduğu kavimlerden biride Pictler'dir. Bu arada Hadrianus duvarının yerine, daha kuzeyde Antoninus duvarını inşa ettiği görülmektedir. Tekin, *age*, s. 252.

kuzeyinde yaşayan halklar için kullanılmıştır.⁵²

Keltlerin bir kısmı Britanya'ya göç ederken, diğer bir kısmı da bugünkü Fransa'ya yayılmış ve bu ülke eskiçağlardan İ.S. V. yüzyıla⁵³ kadar onların adıyla, Galya olarak tanınmıştır. Keltlerin bir kısmı oradan İspanya ve Portekiz'e geçmişlerdir. İspanya, Keltler gelmeden önce Libya'dan gelen ve sonradan İberler adıyla tarihe mal olmuş bulunan kabilelerin ülkesidir ve onların bu ülkeye, Cebelitarık Boğazı'ndan geçerek geldikleri bilinmektedir. Keltler İspanya'ya yerleştikten sonra İberlerle karışıp kaynaşmışlar ve sonuçta İspanya'nın Keltiber denen homojen halkını ve ortak bir kültürü yaratmışlardır. Keltiber dili, İber dili için geliştirilmiş bir alfabeyle yazılmıştır. Portekiz'e giden Keltler ise bu ülkeye kendi adlarını⁵⁴ verecek kadar etkili oldukları görülmektedir. Portekiz'in orijinal formu olan Portugal; Latince "liman" anlamına gelen "Portus" ile yine Latince "Galyalı" anlamına gelen Gallus sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuş olup, "Galyalıların Limanı" anlamına gelmektedir.⁵⁵

Keltlerin İ.Ö. IV. yüzyıldan itibaren Güney Avrupa ve Doğu Avrupa'ya yöneldikleri görülmektedir. Güneye doğru göç eden Kelt kabileleri, Alpleri aşmış⁵⁶ Kuzey İtalya'ya⁵⁷ girerek Yarımada'nın bu kesimindeki Etrüsk hâkimiyetine son vermişlerdir. Alp Dağları'nın güneyine ve kuzeyine yerleştikten sonra bu bölgeler tarihi dönemlerde Gallerin ülkesi (Gallia Cisalpina⁵⁸ ve Gallia Transalpina) olarak tanınmıştır. Yerleştikleri bu bölgelerde bağımsız yaşam sürmek için Romalılarla savaşmışlardır. Son kez Kartacalı Hannibal'in⁵⁹ müttefiki olarak Romalılara karşı yaptıkları savaşlardan⁶⁰ yenik ayrılınca, İ.Ö. 180'li yılların sonunda adlarıyla anılan Kuzey İtalya'yı Roma'ya kesin olarak teslim etmişlerdir.

Kelt göçü İ.Ö. IV. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Avrupa'ya yönelmiştir. İskender'in Makedonya tahtına çıkmış olduğu zamanda (İ.Ö. 336) onlar, Trak ve İskit kabilelerinin yaşadıkları Aşağı Tuna Nehri (eski adı Danuvius) boylarına ulaşmıştır. Keltler bu bölgeden göç etmek için, İ.Ö. 280 yılına kadar⁶¹ takriben 55 yıl beklemişler, sonraki iki yıl içinde Makedonya, Yunanistan, Trakya göçebe Keltler/Galatlar tarafından istila edilmiştir.⁶²

Avrupa'daki Keltlerin yurdu olan Galya, İ.Ö. 58 yılından itibaren Roma ordusu tarafından istila edilmeye başlanmıştır. Bu ordunun komutanı Iulius Caesar'dır. Caesar, İtalya tarafından İ.Ö. 50 yılına kadar Galya eyaletinin valiliğine atanmıştır. Roma'ya barışı getiren Augustus'un (İ.Ö. 27-İ.S.

⁵² Benjamin Hudson, *The Picts*, Wiley Blackweel Publishing, Oxford 2014, s.y.

⁵³ İ.S. III. yüzyıldan itibaren Germen istilalarına kalmaya başlamıştır. İ.S. V. yüzyıldan itibaren ise onların ülkesini istila eden Germen kabilelerinin ismi Franklar'dır. Galya'nın daha sonra Fransa olmasının nedeni Kelt ülkesinin bu yeni sahipleridir. Mehmet Ali Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015, s. 259.

⁵⁴ Aslan, *age*, s. 7.

⁵⁵ Erdal Alova, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2013, s. 457.

⁵⁶ Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, s. 258.

⁵⁷ Veli Sevin, *Anadolu Tarihi Coğrafyası*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 212.

⁵⁸ Alplerin berisine düşen Gallia. Romalılar İ.Ö. 42'ye kadar Kuzey İtalya'da Apeninler ile Alpler arasında kalan bölgeyi belirtmek için bu adı kullanmışlardır. Bu ad Alplerin "bu yanına" (yani güneyine) düşen Gallia anlamına gelmektedir. Bugün Po ovası denilen bölgeye verilen addır. M.C. Howatson (edit.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev: Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, ss. 332-333. Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2006, s. 187.

⁵⁹ (İ.Ö. 247-183), Anibal olarak da bilinir. Hamilkar Barkas'ın en büyük oğlu, II. Pön Savaşı'nda Roma ile savaşan Kartaca'nın büyük önderi. İ.Ö. 221'de Hasdrubal'ın öldürülmesinden sonra ordu Hannibal'i başkomutan olarak seçmiştir. Hannibal İspanya'da iki yıl boyunca Kartaca nüfuz alanını genişletmiştir. İ.Ö. 219'da Roma'nın müttefiki Saguntum kentini kuşatmış, bu da beklediği gibi Roma ile savaşa yol açmıştır. Hannibal İtalya'da on altı yıl sürekli savaşmış, sonra İ.Ö. 203'te yenilmez ordusunu geri çekme ve Kartaca'yı Romalıların istilalarından korumak üzere Afrika'ya dönme emri almıştır. İ.Ö. 203'te Zama'da yapılan muharebe Scipio Africanus'a yenilmiş Romalılarla barış yapmaya zorlanmıştır. Bir süre Kartaca'nın devlet işleriyle uğraşmış, daha sonra düşmanları, onun Suriye kralı III Antiokhos ile gizli düzenler kurduğunu Roma'ya haber vermiş, bunun üzerine Hannibal Suriye kralı Antiokhos'a sığınmıştır, daha sonra, Bithynia kralı I. Prusias'ın yanına kaçmıştır. Romalılar onu burada da bulunca İ.Ö. 183 ya da 182'de zehir içerek yaşamına son vermiştir. Dünyanın en büyük askerlerinden biri sayılan Hannibal, birçok alanda üstünlük göstermiş, askeri strateji uzmanıdır. Howatson, *age*, s. 360.; Ayrıca bknz. Barry Strauss, *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar*, Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, Ankara, 2013.

⁶⁰ Roma ile Kartaca arasında yaşanan, İkinci Pön Savaşı ya da İkinci Kartaca Savaşı olarak adlandırılan İ.Ö. 218 yılında başlayıp İ.Ö. 201 yılında biten, on yedi yıl süren bir mücadeledir. Dexter Hoyos, *Unplanned Wars: The Origins of the First and Second Punic Wars*, Walter de Gruyter, Berlin 1998, s. 260; E. Kosminsk, A. Efimov, İ. Mintz, S. Bakruşin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, Çev: Attila Tokatlı, Evrensel Basın Yayın, İstanbul 2009, sy.; Peter Wilcox, Rafael Trevino, *Barbarians Against Rome: Rome's Celtic, Germanic, Spanish and Gallic Enemies*, Osprey Publishing, United Kingdom 2000, s. 54.

⁶¹ Michelle Armstrong, *Art of The Celts: Treasures of and Ancient Civilation*, Brown Publish, s. 1.

⁶² Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 489.

14) döneminde, İspanya'daki Keltiberler dışında, Kelt kabileleri sorun yaratmamışlardır. Fakat Roma İmparatoru Claudius'un (İ.S. 42-54)⁶³ imparatorluğu döneminden itibaren Keltlerin meskûn oldukları Kuzey Avrupa'da zaman zaman isyanlar patlak vermiştir.⁶⁴ Bu isyanlardan ilki Britanya'dadır.⁶⁵ Roma İmparatoru Claudius, bu adaya sefer⁶⁶ düzenleyerek isyanı bastırmış ve bu adayı Roma eyaleti yaparak geri dönmüştür⁶⁷. Sonraki isyanlardan birisi İ.S. 60'lı yıllarda Kuzey Galya ve Britanya'da patlak vermiştir. İkeni adlı Kelt kavminin kraliçesi Boudicca'nın önderliğinde patlak verdiği için Boudicca isyanı olarak tarihe malolan bu isyan⁶⁸ Romalılar tarafından çok acımasızca bastırılmış, Romalılar isyancı İkeni (İceni) kabilesinden hiç kimseyi esir alıp, köle olarak satmamış, onların hepsi ya asılmış ya da çarpmıha gerilmiştir.⁶⁹ Sonraki Kelt isyanı İ.S. 68 yılında imparator Nero'ya karşı, Caius Iulius Vindeks adlı bir Kelt aristokrati liderliğinde patlak vermiştir.⁷⁰ Son Kelt isyanı, İ.S. 80 yılında yaşanmıştır. Romalılar iki isyanı da bastırmış daha sonra ciddi bir Kelt isyanı olmamıştır. Keltler, kendi ülkelerinde kurulmuş olan dört Roma eyaletinin sakinleri ve Roma valilerinin yönetimine tabi olarak yaşamışlardır. Gallia Belgica, Gallia Traspaline,⁷¹ Gallia Narbonensis ve Gallia Aquitania.

Roma İmparatoru Caracalla'nın⁷² İ.S. 212 yılında yayınladığı *Antonino Fermanı*,⁷³ imparatorluk sınırları içinde olan özgür tüm halkları, dolayısıyla tüm Keltleri, Roma vatandaşı yapmıştır. Keltler, Roma valilerinin yönetimindeki ülkelerinde zamanla Romalılaşıırken, İ.S. III. yüzyıldan itibaren Germen istilalarına maruz kalmaya başlamış, İ.S. V. yüzyıldan itibaren ise onların ülkesini istila eden Germenler olmuştur. Bu Germen kavmin ismi Franklar'dır.⁷⁴ Sonuç olarak, Galya'nın daha sonra Fransa olmasının nedeni, Kelt ülkesinin bu yeni sahipleridir.⁷⁵

Sonuç olarak, Avrupa'nın adı bilinen ilk yerli halkı olan Keltlerin Hallstat kültürü döneminden (İ.Ö.VIII.-V) başlayarak La Tene kültürünün (V.-I.) son yüzyılına kadar göç ettikleri görülmektedir. Sık sık göç eden bir kavim olarak karşımıza çıkan Keltlerin göç etmelerinin ya da göçe zorlanmalarının nedenleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Antikçağ yazarlarından olan Livius'a göre Keltlerin İ.Ö. IV. yüzyılda İtalya'ya göç etmelerinin nedeni aşırı nüfus artışıdır. Yine aynı kişiye göre, İ.Ö. 387 yılında Roma'yı büyük bir mağlubiyete uğratarak göç etmeleri toprak yetersizliği, ganimet umudu ve bir savaşçı olarak kendilerine güvenmeleri neden olarak gösterilmektedir. Brennos komutasındaki Keltlerin İ.Ö. 387 yılında Roma'ya karşı kazandıkları zaferin sonucunda toprak yerine yüklü miktarda haraç istemeleri, muhtemelen göçün toprak yersizliğinden ziyade ganimet umudu olduğu sonucunu ortaya

⁶³ Cladius'un ölümünden sonra Roma İmparatorluğu'nun başına Nero geçmiştir. Peter Dennis, *Boudicca's Rebellion AD 60-61*, Osprey Publish, Great Britain 2011, s. 18.

⁶⁴ Dalmatia'nın yöneticisi Furius Camillus Scribons'un isyanı (İ.S. 42) örneği gibi, Dennis, *age*, s. 18.

⁶⁵ Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, s. 259.

⁶⁶ Aulus Plautius komutasındaki büyük bir ordu (elli bin dolaylarında), daha önce Julius Caesar'ın iki kez denediği Britanya'nın fethine girişmişlerdir. İmparatorun huzurunda, Bretonların eski ve nüfusu kalabalık kalesi Camulodunum (Colchester) yakınlarında büyük bir savaş olmuştur. Londonium (Londra) da, aynı şekilde büyük bir Roma kenti olmuştur. V. Diakov, S. Kovalev, *İlk Çağ Tarihi*, Çev: Özdemir İnce, C. II (Roma), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2008, s. 250 (İ.S. 43). Dennis, *age*, s. 18.

⁶⁷ Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, s. 259.

⁶⁸ Dennis, *age*, ss. 19-20.

⁶⁹ Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, s. 259.

⁷⁰ Dennis, *age*, s. 19.

⁷¹ Alplerin ötesine (yani kuzeyine) düşen Gallia. Howatson, *age*, s. 333.

⁷² Caracalla, Septimus Severus ile Iulia Domna'nın iki oğlundan büyük olanıdır. Resmi adı Marcus Aurelius Antonius'tur. Fakat daha çok tanındığı Caracalla adını ise Roma'da sık sık giydiği "caracallus" denen bir Gal pelerinden almıştır. İ.S. 211-217 yılları arasında Roma'yı yönetmiştir. Tekin, *age*, s. 265.

⁷³ Roma tarihinde iç savaşlara bile yol açan Roma yurttaşlığı (civitas Romana), İmparatorluk Dönemi'nde sosyal bir sorundur. Caracalla'nın yaptığı en önemli icraatlardan biri olarak görülmektedir. İmparatorluk sınırları içindeki tüm özgür erkek ve kadınlara Roma yurttaşı olma imkânının verilmesindeki amaç, olasılıkla, kamu hizmeti yükümlülüğünü yaygınlaştırmak ve imparatorluk gelirlerini yükseltmektir; çünkü yurttaş olanlardan ek vergiler alınabilmektedir. Tekin, *age*, s. 266.

⁷⁴ Bugünkü Fransa, Lüksemburg, Belçika, Kuzey İtalya'nın batı bölümü, Hollanda ve Almanya'nın bir kısmını da içine alan Roma İmparatorluğuna ait Galya bölgesi, Kavimler göçünden sonra Franklar, Burgondlar ve Vizigotlar tarafından istila edilmiştir. Franklar, 507'de Vizigotları, 530 civarı da Burgondları bertaraf ederek Ren Nehri ve Hollanda'nın güney kısmında yer alan kolları arasında yaşayan halkları konfederasyon halinde örgütlemiştir. V. yüzyılın son on yılında Roma ile müttefik olarak yaşayan Franklar, giderek artan bir şekilde Kuzey Galya'da baskın hale gelmişlerdir. Özlem Genç, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, Lotus Yayınları, Ankara 2013, s. 24-25.

⁷⁵ Kaya, *İlk Çağ Tarih ve Uygarlığı*, s. 258-259.

çıkarmaktadır. Yine aynı örnekte, Brennos haracın tartıldığı sırada ağırlık birimlerinin olduğu kefeye kılıcını koyması da bize, savaşçı olarak kendilerine aşırı güvendiklerinin sonucu vermektedir.

Kelt göçlerinde, aşırı nüfuslanma bunun bir sonucu olarak da toprak yetersizliği başlıca sebepler arasında gösterilebilmektedir. Fakat Helvetler örneğinde görüleceği üzere büyük kitleler halinde ki Caesar “*De Bello Gallico*” adlı eserinde Helvetli göçmen sayısını 368 000 olarak vermektedir. Helvetlerin anayurtlarındaki tüm kasaba, köy ve diğer yapıları yakıp yıkarak uzak yerlere göç etmeyi düşünmüş olmaları, Kelt göçleri için muhtemelen toprak yetersizliği çokta önemli bir sebep olarak görülmektedir. Eğer başlıca sebep toprak yetersizliği olsaydı, muhtemelen anayurtlarındaki tüm köy ve kasabaları harap etmemeleri gerektir. Helvetler için zengin ülkeleri yağmalamak, haraca bağlamak ve ganimet daha önemli bir etken olarak görülebilir.

Hallstat kültürü döneminde Keltlerin bir kısmının Britanya’ya göç ettiği görülmektedir. Britanya’ya göç eden Keltli kabileye Romalılar Pict adını vermektedir. Pictler Roma topraklarına sık sık istilalarda bulunmuştur. Bu ani saldırılardan bıkan Romalı yöneticiler çareyi Pictlerle arasına bir duvar inşa etmekte bulmuşlardır. Roma İmparatoru Publius Aelius Hadrianus (İ.S. 117-138) ünlü Hadrian duvarını inşa ederken, onun ölümünden sonra tahta çıkan üvey oğlu Antoninus (İ.S. 138-161), Antoninus duvarını inşa etmiştir.

Keltlerin bir kısmının bugünkü Fransa’ya göç ettiği bilinmektedir. Fransa’ya göç eden Keltler bu bölgede o kadar etkili olmuşlardır ki, eskiçağlardan, bir Germen kabilesi olan Frankların bölgede üstünlüğü ele geçirdiği İ.S. V. yüzyıla dek onların adıyla, Galya olarak tanınmıştır. İşte bugün bu bölgenin Fransa olarak tanınmasının nedeni Frankların Galya bölgesini istila etmelerindedir. Keltlerin bir kısmı buradan İspanya ve Portekize göç etmiştir. İspanya, Keltler gelmeden önce Libya’dan gelen İberlerin ülkesiydi. Fakat Keltlerin buraya yerleşmesiyle birlikte zamanla kaynaştıkları ve Keltiber denen homojen bir kültürü oluşturdukları, hem etkiledikleri hem de etkilendiklerini görmek mümkündür.

Güney Avrupa’ya doğru göç eden Kelt kabileleri, IV. yüzyılda Kuzey İtalya’ya girmiş, yarımadaının bu kesimindeki Etrüsk hâkimiyetine son vererek Alplerin güneyine ve kuzeyine yerleşmişlerdir. Bu tarihten sonra Alplerin kuzeyine “Gallia Cisalpina”, güneyine ise “Gallia Trasalpina” adı verilmiştir. Bu bölgelere yerleşen Keltler bağımsız yaşam sürmek için Roma’ya karşı sürekli savaşmak zorunda kalmıştır.

İ.Ö. 58 yılından itibaren Romalılar, Galya topraklarını istila etmeye başlamış ve Augustus (İ.Ö. 27-İ.S. 14) döneminde tüm Galya Roma’ya bağlanmıştır. Keltler zaman zaman Roma’ya karşı isyan etseler de bu isyanların hepsi bastırılmış, Roma İmparatoru Caracalla’nın, yayınladığı Antonio Fermanı’yla, Roma topraklarındaki diğer halklar gibi Keltler de Roma vatandaşı olmuştur. Her ne kadar Keltler mağlup edilmiş olsa da en güçlü oldukları dönemlerde Avrupa’da geniş bir coğrafyaya yayıldıkları, sınırlarının batıda Atlas Okyanusu, İber Yarımadası’ndan Britanya adalarına, kuzeyde Kuzey Almanya ve Polonya ovalarının kıyılarına doğuda Karpatlar yayına ve güneyde de Katalan kıyılarından başlayarak Akdeniz’e, Apeninlerin kuzey yamaçlarına ve Tuna havzasının güneyine, Demir Kapılar’a kadar dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu bölgelerde asla siyasal birlik oluşturamamasının ötesinde, düzensiz Kelt yerleşimi yer yer daha eski halkları da içine almış, ancak Kelt olmayan halklara da geniş alanlar bırakmıştır.

KAYNAKÇA

ALOVA, Erdal, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 2013.

ARMSTRONG, Michelle, *Art of The celts: Treasures of and Ancient Civilation*, Brown Publish, t.y.

ASLAN, Murat, *Antikçağ Anadolu’sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.

BASKI, Imre “Demirkapılar (Temir Qapig, Vaskapu, Dömörkapu)”, *Turkish Studies*, C. 2/2, 2007, s. 73-88.

BAUER, Susan Wise, *Antik Dünya*, Çev: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

- CAESAR**, Gaius Julius, *Gallia Savaşı*, Çev: Furkan Akderin, Alfa Yayınları, İstanbul 2006.
- DEMİRCİOĞLU**, Halil, *Roma Tarihi, C. I (Cumhuriyet)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- DENNİS**, Peter, *Boudicca's Rebellion AD 60-61*, Osprey Publish, Great Britain 2011
- DİAKOV**, V. , Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi*, Çev: Özdemir İnce, C. II (Roma), Yordam Kitap Yayınları, İstanbul 2008.
- GENÇ**, Özlem, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, Lotus Yayınları, Ankara 2013.
- GOLDSWORTHY**, Adrian, *Caesar*, Çev: Efe Kurtoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- HERODOTOS**, *Tarih*, Çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- HOGAİN**, Daithi Ó, *The Celts: A History*, The Boydell Press, İrlanda 2002.
- HOWATSON**, M.C. (edit.), *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev: Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- HOYOS**, Dexter, *Unplanned Wars: The Origins of the First and Second Punic Wars*, Walter de Gruyter, Berlin 1998.
- HOYWOOD**, John, *The Celts: Bronze Age to Modern Age*, Routledge, London 2004.
- HUBERT**, Henri, *The Rise of The Celts*, Routledge, New York 2005.
- HUDSON**, Benjamin, *The Picts*, Wiley Blackwell Publish, Oxford 2014.
- KAYA**, Mehmet Ali, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Belge Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, Mehmet Ali, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015.
- KAYA**, Önder, *Avrupa Tarihi: Roma İmparatorluğu'ndan Hitler Almanyası'na*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- KOCH**, John, Minard, Antone, T. (edit.), *Celts: History, Life and Culture*, ABC-CLIO, USA 2012.
- KOSMİNSK**, E. vd., *Uluslararası İlişkiler Tarihi (Diplomasi Tarihi)*, Çev: Attila Tokatlı, Evrensel Basın Yayın, İstanbul 2009.
- KRUTA**, Venceslas, *Keltler*, Çev: İsmail Yerguz, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2009.
- LENDERİNG**, Jona, *Roma: Mermer Şehir*, Çev: Burak Sengir, Kitap Yayınları, İstanbul 2011.
- MANSEL**, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- MCEVEDY**, Colin, *İlkçağ Tarih Atlası*, Çev: Ayşe Anadol, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- ÖZÇELİK**, Nazmi, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2006.
- RANKİN**, David, *Celts and Classical World*, Routledge, London 1996.
- ROBERTS**, J. M., *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul 2010.
- STRAUSS**, Barry, *Tarihe Yön Veren Büyük Komutanlar*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, Ankara, 2013.
- SEVİN**, Veli, *Anadolu Tarihi Coğrafyası, C. I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- TACİTUS**, Cornelius, *Germania Halklarının Kökeni ve Yerleşim Yeri*, Çev: Mine Hatapkapulu, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.
- TEKİN**, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- WILCOX**, Peter, Trevino, Rafael, *Barbarians Against Rome: Rome's Celtic, Germanic, Spanish and Gallic Enemies*, Osprey Publishing, United Kingdom 2000.

Eski Mezopotamya Tarihinde Sami Göçleri

Nazan SÜN BÜL
Gazi Üniversitesi / Ankara

İnsanoğlunun hayatta kalabilmek için geliştirdiği bir strateji olarak göç, geçmişten günümüze süregelip, gelecekte de devam edebilirliği açısından zamansal; dünyanın her yerinde görülmüş ve görülebileceği bakımından da mekânsal olarak evrensel bir niteliğe sahiptir. [1] Eskiçağ tarihi boyunca göç hareketlerini gerçekleştiren toplumların yapısal olarak çoğunlukla göçebe ve hayvancılık yapan toplumlar oldukları görülür. [2]

Tarih boyunca, kuraklık, otlak yetersizliği, kıtlık gibi iklimsel ve coğrafi etmenler; savaşlar ve fetihler gibi beşeri faktörler, göçlerin ana sebeplerini oluşturmuştur. Bunun yanında Eskiçağda da uygulama örneklerine rastlanılan siyasi sebepler de mevcuttur. Bir cezalandırma yöntemi olarak sürgün ve büyük nüfus nakilleri, Asur, Hitit ve Urartu devletlerinin uygulamış oldukları zorunlu göç politikalarının önemli örneklerini oluşturmaktadır.

Göçlerin sebeplerinin yanında gerçekleşme biçimleri ve dolayısıyla yarattığı sonuçlar da farklılıklar göstermektedir. Eski Ön Asya tarihinde Ege göçleri, ani ve yıkıcı bir biçimde gerçekleşirken; Sami göçleri ise uzun ve yavaş adeta sızıntı biçiminde meydana gelmiştir. Farklı sonuçlara sebep olan bu göçlerin hızlı ve yıkıcı biçimde meydana gelmesi, bölge halkının veya mevcut kültürün başka bir yere göç etmesine veya asimile olmasına sebebiyet verirken; yavaş ve uzun bir süre zarfında meydana gelen göçler ise bölge kültürünün bir süre de olsa yaşamasına ve her iki kültürün kaynaşmasına neden olmuştur.[3]

İnsanlık tarihini ve gelişim seyrini en çok etkileyen olgularından biri olan göçü, nedenleri, sonuçları ve gelişimi itibarıyla coğrafyadan ve coğrafi koşullardan bağımsız düşünmek imkânsızdır. Mezopotamya, Yunanca “iki nehir arası” anlamıyla Dicle ile Fırat nehirlerinin arasındaki bölgeyi ifade etmektedir. Mısırlılar tarafından aynı anlamda Naharina; Arap dünyasında ise “cezire= ada” olarak adlandırılmıştır. Coğrafi sınırları kabaca Dicle ve Fırat olan Mezopotamya, kuzeyde Toroslar, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları, batıda ise Suriye çölü arasında kalan alanı kapsamaktadır. Söz konusu bölgede birbirine yakın; ancak farklı coğrafi alanların varlığı, çeşitli yaşam biçimlerinin birbirleriyle daimi ilişkisini doğurarak, fikir ve kültür alışverişinin güçlü sentezinin yaratılmasına olanak sağlamıştır. Mezopotamya, nehirlerin alüvyonlarının taşındığı tarıma elverişli alanlar, hayvancılığa uygun bölgeler, çeşitli madenlerin varlığı, çeşitli faaliyetlere olanak sağlayan iklimiyle tarihin her döneminde göçlere sahne olmuştur. Mezopotamya’da Sumerlilerle başlayan uygarlık süreci, Sami (Akad, Babil, Asur), Hint-Avrupalı (Mitanni, Pers), Elam ve Hurriler gibi birçok kavimin göçüyle gelişip beslenerek çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bu bakımdan Mezopotamya, coğrafi bir alanın yanında birleşik kültürel bir kimliği de ifade etmektedir. [4]

¹ Suavi Aydın, “Göç”, *Antropoloji Sözlüğü*, Haz.: Kudret Emiroğlu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009, s. 342.; Yüksel Koçak-Elvan Terzi “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *KAÜ-İİBF (Kafkas Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler) Dergisi*, C:3, S:3, 2012, s.164.

² Ercüment Yıldırım-Oktay Pekşen, “Üçüncü Arami Göçü’nün Anadolu’nun Güneydoğusuna Yaptığı Enik ve Siyasi Etkiler”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C:4, S:13, 2013, s.32.

³ A.g.m, s.32-33.

⁴ Firuzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, DTCF (Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi) Yay., Ankara, 1983, s.9.; Kemalettin

Eskiçağ Mezopotamya tarihinde üç büyük Sami göçü meydana gelmiştir. İlk büyük Sami göçü, M.Ö. III. binde Mezopotamya'ya Akadlıların gelmesiyle sonuçlanmıştır. M.Ö. II. bindeki ikinci Sami göçü ile Amurrular ve M.Ö. I. binde gerçekleşen üçüncü göç dalgası ile Aramiler Mezopotamya'ya gelmişler ve Ön Asya tarihinde etkin bir rol oynamışlardır.

Samilerin kökeni ve anayurtları, karmaşık bir mesele olup, bu hususta birçok fikir ileri sürülmüştür. Samilerin anavatanının neresi olduğuna dair bazı görüşler Suriye- Filistin bölgesine, bazı görüşler Mezopotamya'ya ve bazı görüşler ise Orta Asya'ya odaklanmıştır. Fakat gerek arkeolojik ve filolojik belgeler gerekse tarih araştırmaları, Samilerin Arap yarımadasından geldiklerine işaret etmektedir. [5]

Arap yarımadasında meydana gelen kuraklık ve onun sonucunda baş gösteren kıtlık, Sami göçlerinin esas nedenini oluşturmaktadır. M.Ö 4. binin sonlarından itibaren Sami kabileler, Arap yarımadasının merkezinden çevreye doğru yayılma göstermişlerdir. Güneybatı yönünde hareket ederek Afrika'ya giden Sami kabileleri Kızıldeniz'in batısındaki Habeşileri meydana getirmiştir. Kuzeydoğuya doğru giden ilk Sami kabileler M.Ö 4. binin sonlarında Fırat'ın batısında görülmeye başlanmıştır. Bu göç hareketinin en güçlü ve sürekli olanı ise kuzeye, Mezopotamya'ya doğru gerçekleşmiş olanıdır.[6]

Sami göçleri, Sami kabileler tarafından kurulan devletler ve onların Ön Asya tarihinde yarattıkları etkilerden önce bu göç dalgasının Mezopotamya'ya doğru yoğunlaştığı dönemde Mezopotamya'da siyasi ve sosyal olarak nasıl bir yapının hâkim olduğunun üzerinde durmak gerekmektedir.

Eski Mezopotamya'da mevcut köy kültürünü kent kültürüne dönüştürerek kurdukları kent devletleriyle (site), uygar topluma geçişi sağlayan Sumerlilerin, Mezopotamya'ya göç yoluyla ve M.Ö 5. bin dolaylarında geldikleri düşünülmektedir.[7] Mezopotamya'da ilk siyasi organizasyonu oluşturan Sumerlilerin, M.Ö. 3 bine gelindiğinde her biri kendi yöneticisine, tapınak ve tanrısına sahip kent krallıkları biçimindeki yönetimi devam ettirmekteydi. Bu krallıklardan kuzeyden güneye doğru en önemlileri arasında Sippar, Kiş, İsin, Nippur, Adab, Zabalam, Şuruppak, Umma, Girsu, Lagaş, Badtibira, Uruk, Larsa, Ur ve Eridu sayılabilir. Soylular, sıradan vatandaşlar, köleler gibi çeşitli sınıflardan oluşan bu toplumsal yapıda, temel ekonomik faaliyet tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Ayrıca katipler, balıkçılar, gemiciler, mimarlar, marangozlar, duvarcılar, çömlekçiler de kent yaşamının diğer önemli unsurlarını oluşturmaktaydı. Kentlerin ve sosyal yaşamın merkezini tapınaklar oluşturmaktaydı. Sumer kentleri gelişip büyüdükçe birer çekim merkezi haline geldiler ve çevreden göç almaya başladılar. Bu dönemde Mezopotamya dışından gelen göçlerin büyük çoğunluğunu Sami kavimler oluşturmaktaydı.[8]

Mezopotamya'ya gelen Sami kavimler, ileri bir uygarlık ile beraber güçlü idarecilerin yönetimindeki korunaklı, gelişmiş sitelerle karşılaştılar. Siyasi ve askeri birlikten ve örgütsel yapıdan yoksun bu bedevi kabileler, ilk etapta Sumer sitelerinin sınırlarını aşamadılar. Bir müddet Fırat boylarında konar-göçer olarak varlık gösterdikten sonra Sumer şehir devletlerine ancak işçi ve ücretli asker olarak girebilmeye başladılar. Eski Mezopotamya tarihinde Erken Hanedanlar Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, siteler arasındaki sürekli rekabet ve savaşlar, sınır boylarındaki bu dinamik nüfusun ücretli asker olarak alınmasına neden oldu. Yine Sumer sitelerinde tarlalarda, bağ ve bahçelerde, inşa faaliyetlerinde artan iş gücünün karşılanması ihtiyacı, Samilerin bu bölgelere sızmasını kolaylaştırdı. Büyük bir hızla artan Sami nüfusu, 3. bin yılın başlarına gelindiğinde söz konusu bölgede güçlü bir varlık oluşturacak seviyeye ulaşmıştı. Sami nüfusunun yoğunlaştığı saha, Aşağı Mezopotamya'nın kuzeyinde Sippar sitesinin de bulunduğu bölgeydi. [9] Bu süreci izleyen dönemde, Sumer kent devletleri arasında artan çekişme ve rekabet, Sami sayısal üstünlüğünün siyasi üstünlüğe evrilmesine neden oldu. Lagaş kralı Eannatum'un, Kiş ve Keş kentlerinin krallarını yenilgiye uğratarak bu kentleri Lagaş idaresine alması ve Eannatum'dan sonra bu otoriteyi sürdürecektir güçlü bir kralın gelmemesi üzerine Samilerin çoğunlukta

Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s.12; Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi-9, Çev Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.19.

⁵ Cemil Bülbül, *Eskiçağ Tarihinde Sami Göçleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Konya 2005, s.18.

⁶ Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, TTK (Türk Tarih Kurumu) Basımevi, 1987, s. 285.

⁷ Aleaddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2010, s.44.

⁸ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.65-66.

⁹ Şemseddin Günaltay, a.g.e., 1987, s.287.

olduğu bu bölgede, Kiş ve Keş kentlerinde, idare Samilerin eline geçti. [10]

Mezopotamya'da Sami kavimleri tarafından kurulan ilk devlet, Sumer kral listesinde: “ *Uruk silahla vuruldu, krallık Akad'a geçti, hurma bahçıvanının evlatlığı, sonra Ur-zababa'nın sakisi olan Sargon kral oldu, Akad'ı kurdu ve 56 sene idare etti.*” [11] biçiminde ifade edilen Akad krallığıdır. Akad devletini kuran ve Ön Asya tarihinde, kent devletlerini tek hanedanlığın kesintisiz ve merkezi yönetimi altında birleştirerek, iktidarı merkezileştiren bir yapı ile Mezopotamya'da yeni bir dönemi başlatan kişi Sargon'dur. Devlet, adını Akad (Agade) kentinden almaktadır. Agade (Akad) şehrinin yeri henüz bulunamamıştır; ancak Güney Mezopotamya Ovasının kuzeyinde (Kiş yakınlarındaki kazısı henüz yapılmamış bir höyüğün bulunduğu İshan Mızıyad ya da Dicle ile Diyala nehirlerinin birleştiği noktada) olabileceği düşünülmektedir. Belgeler bu kentin yeni bir yerleşim yeri olduğuna ve Kral Sargon tarafından kurulduğuna işaret etmektedir. [12]

Akad hanedanının ilk idarecisi olan (Eski Ahitte) Sargon'un gerçek adı bilinmemektedir. Sarrukenu ya da Şarrum-kin yani “gerçek kral, meşru kral” adını, kral olduktan sonra almış olması muhtemeldir. Sargon'un Kiş kralının sakisi iken, Akad kralı olması, iktidarı yasal olmayan bir yolla aldığına dikkat çekmektedir. Sargon'un efsanevi hayat hikayesi, üst mevkiden veya asil aile mensubu olmadan elde edilen siyasi iktidara ilahi ve karizmatik bir meşruiyet sağlama düşüncesinin bilinen ilk yazılı örneğidir. Bu efsane Hz. Musa için de anlatılmaktadır. Kral Sargon, kendisini şöyle anlatmaktadır: “*Ben Agade'nin büyük kralı Sargon, annem yüksek bir rahibe idi, babamı bilmiyorum. Yüksek rahibe annem beni gizlice doğurdu, Beni bir kamış sepete koydu, onu zifile kapladı, Beni nehre bıraktı, dışarı çıkmayacaktım. Nehir beni sürükleyerek su çekici Akki'ye götürdü, Akki beni sudan çıkardı, kendi oğlu gibi büyüttü beni.*” [13]

Güney Mezopotamya şehirlerinin tek tek zaptından sonra Kiş krallığını ele geçirerek Sami nüfusunun yoğun olduğu kuzey kentlerini de alan Kral Sargon, Sumerlileri ve Samileri tek bir yönetim altında birleştirdi. Ayrıca Fırat'ın ötesine geçerek Akad krallığını, sınırları doğuda Karun Nehrinden batıda Akdeniz'e; kuzeyde Orta Anadolu ve güneyde Basra Körfezine kadar uzanan bir imparatorluğa dönüştürmüştür. [14] Kral Sargon'un haleflerinden torunu Naram-sin'in dedesi ile aynı politikayı ve sınırları takip ettiği görülür. Ancak ilerleyen dönemlerde, geniş sınırların zor idaresi, ırk ve din bütünlüğünün olmadığı imparatorluk idaresine dair sorunlar, isyanlar, isyanlar sonucunda baş gösteren ekonomik sıkıntılar, kargaşa ve huzursuzluk, Akad idaresinin zayıflamasına neden oldu. Tüm bu sorunlara başta Gutiler olmak üzere yoğun göç hareketlerinin eklenmesiyle Agade yıkılmış ve Akad devleti tarih sahnesinden çekilmiştir. Akad idaresinin zayıflamasıyla Lagaş, Ur, Uruk gibi Mezopotamya kentleri Sumerli hanedanların liderliğinde yeniden bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ur kentinin başına geçen ve Akad devleti gibi merkezi bir yönetim anlayışını sürdüren Ur-Nammu ile birlikte Mezopotamya'da Sumer idaresi yeniden başladı. Ur'un üçüncü kez krallığı ele geçirmesinden dolayı III. Ur Hanedanlığı olarak adlandırılan dönem başladı. [15] Kral Ur-Nammu'nun “Sumer ve Akad ülkelerinin kralı” unvanını kullanması, Samilerin Mezopotamya demografisindeki yerini gösterir niteliktedir.

Mezopotamya'ya gerçekleşen Sami göçü başta Mezopotamya olmak üzere Ön Asya tarihi ve kültüründe çok büyük ve derin etkiler yaratmıştır. Sami göçü neticesinde kurulan Akad devleti (M.Ö 2350-2150) ile birlikte Mezopotamya'daki parçalı kent krallıkları yönetiminin yerini merkezi devlet yapısı almıştır. [16] Tarihin ilk imparatorluk özelliğini taşıyan Akad devletinin yıkılışından sonra Sumerli III. Ur Hanedanının da Akad merkezîyetçi devlet geleneğini sürdürmeleri, Mezopotamya tarihindeki “yeni dönemin” önemli bir örneğini oluşturmaktadır.

Merkezi Akad devleti temel gücünü, daimi ve güçlü ordusunun yanında merkezi vergilendirme

¹⁰ Cemil Bülbül, a.g.e., 2005, s.23.

¹¹ Firuzan Kınal, a.g.e., 1983, s.76.

¹² Amelie Kuhrt, *Eskiçağda Yakındoğu*, Çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.57-59.

¹³ Michael Roaf, a.g.e., 1996, s.96.; Aleaddin Şenel, a.g.e., 2010, s.77.; Muazzez İlmiye Çığ, *Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s.23.

¹⁴ Firuzan Kınal, a.g.e., 1983, s.76.

¹⁵ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.83.; Marc Van De. Mieroop, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s.100.

¹⁶ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.84.

sisteminden almaktaydı. Bu sistem, devletin sınırlarına dahil edilen her bölgenin gelirlerinin belirlenen miktarının, başkente gönderilmesi esasına dayanmaktaydı. İdari ve merkezi boyuttaki ekonominin kaydı ile oluşan standartlaşma ihtiyacı, katiplerin standart bir ölçü ve tartı sistemi kullanmalarını zorunlu hale getirdi. Öyle ki ekonomik kayıtların tutulduğu tabletlerin şekli, planı, çiviyazısı işaretleri, merkezi olarak belirlenmekteydi.[¹⁷] Basra Körfezi ve Fırat kervan yolu hakimiyetinin ticari ve ekonomik önemi doğrultusunda politika izleyen Kral Sargon, ticaret gelirlerinin yanında fethedilen bölgelerin hammadde ve kaynaklarını da Akad başkentine taşıdı. Böylece Akad krallığı ile birlikte askeri sefer yoluyla kaynak elde etme geleneği başlamış oldu.[¹⁸]

Akadlılarla birlikte Mezopotamya’da başlayan yeni uygulamalardan biri de ‘yıl adı’ olarak adlandırılan tarihlendirme sistemidir. Buna göre her bir yıl, bir önceki yıl meydana gelen önemli bir olayın adıyla adlandırılmaktaydı. Mesela Kral Sargon’un Mari’yi alması sonraki yılın adı olarak kaydedilmekteydi.[¹⁹]

Sami göçü ile Mezopotamya’da dil, yazı ve edebi alanda da yeni bir dönem başladı. Mezopotamya’da konuşulan diller göç yönü ve demografik yapıyla paralellik göstermekteydi. Genel olarak Mezopotamya’nın güneyinde Sumerce; kuzeyinde ise Sami dillerin en eski formu olan Akadca konuşulmaktaydı. Akadca ilerleyen dönemlerde Asurca ve Babilce olarak iki farklı lehçeye ayrılmıştır. Günümüzde yaşayan İbranice ve Arapçanın da atası olan Akadca, üç sessiz harften ve bir kök sesli harften oluşmaktadır. Akadlılar, yazıyı yaratan ileri Sumer ve Mezopotamya medeniyetini kesintiye uğratmamış, çiviyazısını kendi dillerine uyarlayıp, yazıyla beraber Akadca’yı da geniş bir sahaya yaymışlardır. Akad siyasi hakimiyeti sona ermesine rağmen Akadca, çok uzun bir süre Ön Asya’nın uluslar arası ortak yazışma dili olarak varlığını sürdürmüştür. Çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı için zaman içinde temel lehçelerinin yanında Akadcanın ‘çevre lehçeleri’ de oluşmuştur.[²⁰] Akadcanın çiviyazısına uyarlanması ve Mezopotamya’da Sami nüfusun yeni göçlerle beslenmesiyle Sumercenin kullanımı giderek azalmaya başlamıştır. Ancak Sumerce, edebiyat, bilim, dini metin ve uygulamalarda özellikle ilahilerle tapınaklardaki varlığını miladi yıllara kadar sürdürmüştür.[²¹]

Sumer idaresi ve Sumer kültürünün yeniden canlandığı dönem fazla uzun sürmedi. III. Ur Hanedanı iktidarının ani bir biçimde sonlanmasında kuşkusuz hem iç hem de dış etmenler belirleyici olmuştur. Ancak bu çöküşte Sumer edebi eserlerinde dış güçlere daha fazla yer verildiği görülmektedir. Söz konusu dış etmenler ise doğudan gelen Elamlılar ve batıdan gelen Amurrulardır. [²²] İşte Mezopotamya’daki ikinci Sami göç dalgası, Sumer metinlerinde göçebe ve saldırgan olarak ayrıca olumsuz ifadelerle yer alan Amurrular (Martular) dır. Eşnunna’dan elde edilen bir tablette Amurrular, şöyle ifade edilmektedir: “Onlar itaat nedir, bilmiyorlardı, çiğ et yiyorlardı, bütün hayatları boyunca bir evleri olmamıştı, ölen arkadaşlarını gömmüyorlardı, şimdi (her) Martu’nun bir evi var, zahiresi var.” [²³] Akadca Amurru, Babilliler tarafından Amurru, İbranice Amorit denilen bu göçebe çöl topluluğu, Sumer vesikalarında Martular olarak ifade edilmektedir.²⁴ ‘Martu’ kelimesi Sumerce ‘Batı’ anlamında ve coğrafi bir tanımlamadır. M.Ö III. bin yılın sonlarından itibaren Arap çölünden, batıdan Mezopotamya’ya girmeye başlayan Amurrular, gelmiş oldukları yön dolayısıyla Martular olarak adlandırılmıştır.[²⁵]

Sami dillerin Batı lehçesini konuşan Amurruların, M.Ö III. binyılın sonları ile II. binyılın başlarında kabileler halinde ve çok yoğun olarak Mezopotamya’ya gelişleri adeta istila biçimindedir. Öyle ki III. Ur Hanedanının dördüncü kralı Şu-Sin’in Amurruların Sumer kentlerine girişini engellemek için ‘Martu Duvarı’ adı verilen bir sur duvarı inşa ettirdiği bilinmektedir.[²⁶]

Sumer krallarının çeşitli tedbirler almasına neden olan Amurru göçü, kentlerde nüfusun artmasına,

¹⁷ Marc Van De Mieroop; a.g.e., 2004, s. 85-86.

¹⁸ Firuzan Kınal, a.g.e., 1983, s.79-80.

¹⁹ Marc Van De Mieroop, a.g.e., 2004, s. 87.; Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.85.

²⁰ Metin Alparslan, *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul,2009, s.64.

²¹ Jean Bottero, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s.45.

²² Marc Van De Mieroop, a.g.e., 2004, s.106.

²³ Firuzan Kınal, a.g.e., 1983, s.99.

²⁴ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.86.

²⁵ Zainab Bahrani, “Race and Ethnicity in Mesopotamian Antiquity”, *World Archaeology*, Vol. 38, No. 1, 2006, s.55.

²⁶ Cemil Bülbül, “Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Önasya Tarihindeki Rollerini”, s.39.

sabit olan üretimin artan tüketimi karşılayamamasına neden olmuştur. Ur idaresinin yaşadığı iç ve dış sorunlara Amurru göçünün eklenmesiyle Ur hanedanının idaresi son bulmuş, merkezi yönetimin yerini yeniden şehir krallıkları yönetimi almıştır.[27]

Akad devrinden itibaren yavaş yavaş sızmaya başlayan Batı Sami koluna mensup göçebe Amurrular, ücretli asker ve işçi olarak Akad ve Sumer idaresinde varlıklarını sürdürdüler. III. Ur yönetiminin son bulunduğu döneme gelindiğinde Larsa, Kiş, Babil, Sippar ve Uruk kentlerinde Amurrular nüfus çoğunluğunun yanında kentlerin yönetimini de ele geçirmişlerdi.[28] Lagaş, Uruk, Babil, Sippar, İsin, Larsa, Eşnunna, Asur ve Mari kentlerinden İsin ve Larsa, daha uzun süre egemen olmaları ve daha fazla etkinlik göstermelerinden dolayı Mezopotamya tarihinde bu dönemin, İsin-Larsa devri olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Halkın çoğunluğu ve yöneticileri Sami olan, birbirleriyle sürekli rekabet ve güç mücadelesinde oldukları için merkezi bir devletin kurulamadığı bu şehir krallıkları dönemi iki yüz yıldan fazla sürmüştür.[29] Bu parçalı, kent krallıkları dönemi, kendisi de Amurru soyundan olan Babil'in altıncı kralı Hammurabi'nin merkezi büyük bir devlet kurmasına kadar devam etmiştir.

Sumerlilerin yaşadığı bölgenin kuzeyinde, Sami nüfusunun yoğun olduğu Kiş ve Agade kentlerinin bulunduğu bölgede bulunan Babil kenti, Hammurabi (M.Ö 1792-1750) tahta çıktığında bile önemli bir etki ve güce sahip değilken; kral Hammurabi'nin hakimiyetinin fetih politikası izlediği ikinci evresinden itibaren sınırları genişleyen devletin merkezi olmuştur. Hammurabi, Babil tahtına çıktığında Mezopotamya'daki parçalı yapı devam etmekteydi. Kuzeyde Asur, kuzeydoğuda Eşnunna, güneyde Larsa ve kuzeybatıdaki Mari krallıklarını idaresine katan Hammurabi, Gutı ve Elam'a karşı da zafer kazanarak unvanlarına "Sumer ve Akad Kralı", "Dünyanın Kralı", "Dört Bir Yanın Kralı" unvanlarını da eklemiştir.[30]

Babil devletinin sınırlarını, Akadlı Sargon'un devletinin sınırları ile aynı boyuta getiren kral Hammurabi öldükten sonra, Babil devleti eski gücünü koruyamadı. İç karışıklıklar yaşayan Babil devleti, Kassitlerin akınlarıyla zayıflamış, Orta Anadolu'da kurulan ve Ön Asya'da siyasi dengeleri değiştirecek güce ulaşan Hitit kralı I. Murşili'nin, Fırat'ı geçip Babil'i zaptıyla da merkezi Babil devleti ve Hammurabi hanedanlığı yıkılmıştır.[31]

Babil'de oluşan kültürel kimlik, bundan sonra kurulan yönetimden etkilenmemiş hatta yeni idareyi etkisi altına almıştır. Eski Babil (Hammurabi) hanedanlığından sonra Babil'de Kassit hanedanlığı idareyi ele geçirmiştir. Kassitler, Babil dinini, dilini ve kültürünü benimseyip sürdürmüşlerdir. Babil dilini ve yazısını kullanan Kassitlerin, mensup oldukları köken ve dil grubu tespit edilememiştir. Mezopotamya kültürüne tamamen dahil olan Kassitlerin evveliyatından sadece birkaç tanrı ve şahıs ismiyle teknik terim bilinmektedir. Kassit idaresi, Babil'in Asur hakimiyetine girmesiyle son bulmuştur. M.Ö. I. binde kurulan Yeni Babil Devleti ise Pers hakimiyetine girmiştir (M.Ö 539).[32] Siyasi ve idari değişimlere rağmen Babil, her dönemde dinsel ve kültürel merkez olma statüsünü sürdürmüştür.

Sami göçlerinin ikinci dalgasını oluşturan Amurru göçü, Mezopotamya'da önemli tarihi sonuçlar doğurmuştur. Parçalı küçük kent krallıklarının yerini büyük ve merkezi devlet yönetiminin almasıyla siyasi yapıda önemli bir değişim yaşanan Mezopotamya'da, demografik olarak da önemli gelişmeler gözlenmiştir. Öncelikle Sumer, Elam, Gutı ve Akadlıların yaşadığı Mezopotamya'da kentleri kuran, kurallara göre yaşayan, medeni Sumer kent sakinleri ve medeni kültüre entegre olan Akadlıların, bedevi ve daha sert yapıda olan Amurruların idaresine girmesi, Sumer-Akad rekabetini azaltmıştır.

Sumerlilerin gerek istilacıların baskıları sonucu buldukları bölgeyi terk edip çevre bölgelere gitmeleri, gerekse de sürekli göçlerle beslenen Sami nüfusu karşısında nüfusları, azınlıkta kaldı. Sami kavimler arasında azınlıkta kalan Sumerliler, çoğunluğu oluşturan bu güç karşısında siyasal olarak da artık varlık gösteremediler. Geriye kalanlar ise mevcut yaşam biçimine ayak uydurarak hakim kültürü

²⁷ Firuzan Kınal, a.g.e., 1983, s.100.

²⁸ Cemil Bülbül, a.g.m, s.42.

²⁹ Firuzan Kınal, a.g.e., 1983, s.100.

³⁰ Marc Van De Mieroop, *Hammurabi*, Çev. Bülent O. Doğan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.1-4.; Joan Oates, *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yay., Ankara, 2004, s.63-69.

³¹ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.111.

³² Beatrice.Andre-Salvini, *Babil*, Çev. Ela Uluatam, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2006, s.37-47.

oluşturanlara benzemeye başladılar.^[33] Sumerliler, fiziki olarak yeni Mezopotamya demografisi içinde yok olsa da yarattıkları ileri kültür ve medeniyet asırlarca varlığını sürdürmüştür.

Kral Hammurabi'nin faaliyetlerinden, Mezopotamya'da siyasi birliğin yanında, kültürel ve dinsel olarak da Sami merkezli bir bütünlüğün yaratılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Öncelikle, tüm Mezopotamya şehirlerinin güzellikleri Babil'de toplanmış, görkemli saray ve tapınaklarıyla Babil, Mezopotamya'nın mimari gözdesi durumuna getirilmiştir. Kendisi de Sami soyundan olan Kral Hammurabi'nin krallığının resmi dili Akadca olup, gerçekleştirdiği dinsel bir reform ile Sumer baş tanrısı Enlil tapınağının imparatorluk tapınağı olma statüsünü, Babil'deki tanrı Marduk'un tapınağına (Esagila'ya) taşımıştır.^[34]

Kral Hammurabi'nin ünlü abidevi kanun steliyle yasal birliği de sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Kendinden önceki kanunları, mevcut ve yürürlükteki uygulamaları içeren bir yasa derlemesi olan Hammurabi kanunları ve diğer Mezopotamya kanunları, dönemin hukuki algısı ve adalet sisteminin yanında toplumsal yaşamın birçok alanında önemli veriler sunmaktadır.^[35] Toplumlari farklı boyutlarıyla tanıma olanağı sunan kanunlar, Ön Asya ve Mezopotamya'daki kavimler arasında mukayese yapma imkanı sağlamaktadır. Toplumların karakterini büyük ölçüde yansıtan bu kanunlarda özellikle suç ve cezaya dair hükümlerde belirgin farklılıklar görülür. Mesela Asya kökenli Sumerliler ile Hint-Avrupa kökenli Hititlerin kanunlarında kısas= talion (göze göz, dişe diş)'a rastlanmazken; göçebe kabile geleneklerine bağlı oldukları anlaşılan Sami kavimlerin (Akad, Babil, Asur) kanunlarında kısas ilkesi önemli yer tutmaktadır.^[36] Kanunların genel ruhundan Sami kavimlerin daha sert bir karakterde oldukları açıkça görülmektedir. Sumer kanunlarında cezaların daha çok belirli bir bedelin ödenmesiyle hükme bağlandığı, ölüm cezasının çok az; organ kesme cezalarının ise hiç verilmediği görülürken; Sami kavimlerin kanunlarında bu cezai yaptırımlara sıklıkla rastlanmaktadır.^[37]

Eski Mezopotamya'daki Sami göçünün üçüncü dalgasını Aramiler oluşturmaktadır. Yazılı kaynaklarda Arami adına ilk kez M.Ö XII. yy' da rastlanmaktadır. İbraniler ve Amurrular gibi Sami dil grubunun Kuzeybatı koluna mensup bir dil konuşan bu topluluk, Mezopotamya'ya Kuzeyden, Suriye üzerinden girmişlerdir. Kuzey Mezopotamya'nın dağlık bölgesinde kabileler halinde yaşayan bu Sami topluluğa "dağlılar" anlamına gelen "Aramiler" adı daha alçak alanlarda yaşayan komşuları Keldaniler tarafından verilmiştir. Anavatanları konusu tartışmalı olsa da konuştukları dilin Sami dil ailesine mensup olması, göçten önce Arap yarımadasında yaşıyor olmaları ihtimalini güçlendirmiştir.^[38]

Suriye çöllerinde, çoğunlukla aralarında akrabalık ilişkisi olan göçebe kabileler (aşiretler) halinde yaşayan Aramiler, tarihsel süreç içerisinde hiçbir zaman ortak bir siyasi ve kültürel birlik oluşturamamışlardır. Bu durum Aramilerin tek bir başlık altında incelenmesini zorlaştırmıştır. I. binyıldaki tarihleri Mezopotamya'da Asur ve Babil, K Suriye'de ise Asur ve Geç Hitit şehir devletleriyle bağlantılıdır. Çok geniş bir zaman dilimini kapsayan sızma biçimindeki göçleri sonucunda Mezopotamya'nın tamamına, K. Suriye'ye, Mısır'a, Doğu Akdeniz kıyılarına, G.D Anadolu'ya yerleşen Aramiler, M.Ö I. bin boyunca kısmen yerleşik düzene geçen, parçalı, küçük şehir krallıkları biçiminde örgütlenen, yarı göçebe bir Batı Sami topluluğudur.^[39]

Tevrat, Amarna mektupları ve Boğazköy arşivindeki veriler, Aramilerin XIV. yy' dan beri Mezopotamya'da Habur Irmağı civarında olduklarını göstermiştir; ancak siyasi olarak etkinlik göstermeleri, XI. yy' dan itibarenidir. Özellikle XI. ve X. yy "Arami Çağı" olarak nitelendirilmiştir. Aramilerle yazılı belgelerde ilk kez Asur kralı I. Tiglat-pileser (M.Ö 1114-1074) zamanında "Ahlame-Ahlamu" adıyla ve: "Yilda iki kere, toplamda 28 defa Ahlamû-Aramileri'ni (KurAh-la-me-e KurAr-ma-iameş) takip etmek için Fırat'ı geçtim. Onları Amurru ülkesi Tadmor'dan, Suhu ülkesi Anat'tan ve

³³ Cemil Bülbül, a.g.m., s. 45.

³⁴ A.g.m., s. 45-46.

³⁵ Marc Van De Mieroop, a.g.e., 2012, s.95.

³⁶ Belkis Dinçol, *Eski Önasya Toplumlarında Suç kavramı ve Ceza*, Eskiçağ Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003, s.4.

³⁷ Mezopotamya Kanunları için Bkz: Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç; Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı, TTK (Türk Tarih Kurumu) Yayınları, Ankara, 2002

³⁸ Hacı Çoban, "Arami Göçleri", *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları) Dergisi*, XXIX, 2011-Bahar, s.92.

³⁹ Kealettin Köröğlü, a.g.e., 2011, s.144.; Hande Duymuş Florioti, *Eski Yakınoğu Üzerine Notlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s.169.

Karduniaş'ın (Babilonya) Rapiku kenti kadar uzakta yendim. Ganimetlerini ve mallarını şehrim Asur'a getirdim.” ifadeleriyle karşılaşılmaktadır.[⁴⁰]

Aramilerin bu denli etkili olmalarında dönemin siyasi atmosferi de etkili olmuştur. Arami kabilelerinin etkisini kırarak merkezi bir otoritenin olmadığı bu dönemde, Mısır ve Babil devletleri zayıflamış; Anadolu'daki merkezi Hitit devleti ise yıkılmıştır. Hitit devletinin yıkılmasından sonra G.D Anadolu ve K. Suriye'de kurulan Geç Hitit şehir krallıkları, Arami saldırılarına karşı Asur tâbiyetine girerken; Orta Asur Dönemi krallarından I. Tiglat-pileser ise yukarıda belirtildiği gibi Fırat'ı 28 kere geçerek bu göçebe akınlarını durdurmaya çalıştığını ifade etmiştir. Asur siyasi tarihinde belirleyici rol oynayan Arami göçleri, Asur devletinin istikrarlı bir biçimde ilerlemesine engel olmuş; devletin farklı zamanlarda ilerlemesine veya geri çekilmesine neden olmuştur.[⁴¹]

Aramilerin kurdukları kent devletlerinin adı, kabile reisinin adı ve “bit”(ev) kelimesinin tamlamasıyla oluşturulmaktaydı. Mezopotamya'daki bu Arami krallıklarını kuzeyden güneye doğru Bit-Zamani (başkenti Amedi=Diyarbakır), Bit-Bahiyani (başkenti Tel-Halaf=Guzana), Bit-Halupe ve Bit-Adini (en önemli kentleri Tel- Basrip ve Hadatu=Arslantaş) olarak sıralamak mümkündür.[⁴²]

Asur devleti, kentlerini istila etmeye çalışan Arami kabilelerine karşı başlangıçta düzenli ordularla karşı koyarken; sonraları Yeni Asur Devleti kralları, yeni bir taktik geliştirmişlerdir. Büyük nüfus nakilleriyle çoğunluğu Arami olan binlerce insan Asur hakimiyet alanındaki çeşitli bölgelere göç ettirilmiştir. Bu büyük nüfus nakliyle isyanların bastırılması, güvenliğin sağlanması, yeni kentlerin kurulması, orduya asker temini, inşa ve tarım alanlarına işgücü sağlanması amaçlanmıştır. Bu zorunlu göç sonucunda Aramiler, gönderilmiş oldukları kentlerde, ya nüfusun çoğunluğunu ya da tamamını oluşturarak, Asur kentlerinin Aramileşmesine neden olmuşlardır. Gittikleri her bölgenin kültürü ile kaynaşan Aramiler, Asurca ile akraba olan ve kolay anlaşılabilir dilleri sayesinde tapınak ve devlet kademelerine yerleşme ve yükselme olanağı bulmuşlardır.[⁴³]

Arami krallıkları önce Asur egemenliğine girmiş, ardından Aramilerin Mezopotamya'da hakim olduğu bölge sırasıyla Babil, Med ve Pers hakimiyetine girmiştir.

Aramilerin Ön Asya tarihindeki en önemli etkisi kuşkusuz dilleri Aramicedir. Aramice sadece Aramiler tarafından konuşulmamış; geniş bir sahada ve farklı etnik topluluklar tarafından ortak anlaşma, ticaret ve yazışma dili olarak çok uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Arami hakimiyeti sona erdikten sonra dahi Arami dili ve kültürü yaşamaya devam etmiştir. Pers imparatorluğunun da resmi dili olan Aramice, M.S 7. yy'da Arapçanın yaygınlaşmasına kadar devam etmiştir. Aramicenin lehçeleri K. Mezopotamya ve G.D Anadolu'daki Süryani ve Keldani topluluklarıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Hz İsa'nın konuştuğu ve İncil'i yazdığı dilin de Aramicenin Süryani lehçesi olduğu kabul edilir.[⁴⁴]

Aramicenin geniş bir sahada konuşulması, özellikle ticari ilişkilerde ortak anlaşma dili olması sonucunu doğurdu. Mezopotamya kültürünün Doğu Akdeniz ve Kilikya üzerinden Grek dünyasına aktarılmasında Aramice önemli bir etkiye sahiptir. Aramicenin bu kadar geniş bir zamana ve sahaya yayılmasında kuşkusuz kullandıkları yazı sistemi belirleyici olmuştur. Suriye-Filistin bölgesinde (Fenike) keşfedilmiş olan yazıyı basitleştiren ve yazılı kültürü yaygınlaştıran alfabe sistemini kullanmaları, Arami yazısı ve dilini, binlerce işaretten oluşan ve öğrenimi çok zor olan çivi yazısı karşısında Asur saraylarında ikinci dil konumuna yükseltmiştir. Asur duvar resimleri ve kabartmalarında, tablete yazı yazan katibin yanında papirüse alfabe yazısı ile Aramice yazan ikinci bir katip betimlenir. Ancak Arami yazısı, papirüs gibi dayanıksız bir malzemeye yazıldığı için günümüze ulaşmamış, Aramilere dair bilgiler çoğunlukla Asur kaynaklarından ve Eski Ahit'ten edinilmektedir. [⁴⁵]

Aramiler, yayıldıkları bölgelerin kültürüyle kaynaştıkları için dilleri dışında soyut ve somut kültürel miraslarında ayırt edici bir üslup tespit edilememiştir. İnanç sistemlerinde Suriye ve Mezopotamya etkisi hakimken; heykel ve kabartmalarda ise K. Suriye'de Geç Hitit, D. Akdeniz'de Fenike, Mezopotamya'da

⁴⁰ Cemil Bülbül, “Aramiler”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül 2014 Yıl 7, Sayı XIX, s.409.

⁴¹ Hacı Çoban, a.g.m., 2011-Bahar, s.94.

⁴² A.g.m. s.97.

⁴³ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.146.

⁴⁴ Hande Duymuş Florioti, a.g.e., 2016, s.168.; Hacı Çoban, a.g.m., 2011-Bahar, s.99.

⁴⁵ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.148.; Jean. Bottero, 2012, s.33.

da Asur üslubu belirgindir. Aramileri yansıtan en önemli eser, IX. yy'a ait II. Asurnasirpal'e ait üzerinde ayrıntılı Arami betimleme tekniği bulunan bronz kapı kabartmalarıdır.^[46]

SONUÇ

Coğrafi koşullar, kuraklık ve kıtlık, nedeniyle Sami kavimler, M.Ö IV. binden itibaren verimli Mezopotamya arazilerine doğru hareket etmeye başladılar. Uygarlık yolunda önemli gelişmelerin kaydedildiği Mezopotamya'da önceleri ücretli asker ve işçi olarak Sumer kentlerinin merkezden uzak, çevre bölgelerine yerleşen Samiler, zamanla kent merkezlerinde konumlanmaya başlamış, MÖ III. bine gelindiğinde ise siyasi iktidarı ele geçirecek güce ulaşmışlardır.

Eskiçağda Mezopotamya'da meydana gelen üç büyük Sami göç dalgasının ilki III. binde etkili olan Akadlılardır. İkinci Sami göçü ile Amurrular, son Sami göçüyle de Aramiler Mezopotamya'ya gelmişlerdir.

Akad, Babil, Asur gibi Sami kavimler tarafından kurulan devletlerle Mezopotamya ve Ön Asya siyasi tarihinde büyük sonuçlar doğuran Sami göçü, başta demografik yapı ve merkezi yönetim anlayışı olmak üzere, yazı, dil, edebiyat, sanat, hukuk, ordu yapısı gibi birçok alanda değişim ve gelişmelerin yaşamasına sebep olmuş, kültür çeşitliliğiyle yoğrulan ve birleşik bir kimliği ifade eden 'Mezopotamya Uygarlığı'nın oluşumuna önemli katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. ALPARSLAN, Metin, *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2009.
2. AYDIN, Suavi, "Göç", *Antropoloji Sözlüğü*, Haz.: Kudret Emiroğlu, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2009.
3. BOTTERO, Jean *Kültürümüzün Şafağı Babil*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
4. BÜLBÜL, Cemil "Amurru Göçleri ve Amurruların Eski Önasya Tarihindeki Rollerini", s.29-49.
5. BÜLBÜL, Cemil "Aramiler", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Sayı XIX, Eylül, s.405-420., 2014.
6. BÜLBÜL, Cemil, *Eskiçağ Tarihinde Sami Göçleri*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Konya, 2005.
7. ÇİĞ, Muazzez İlmiye, *Bereket Kültü ve Mabet Fahışeliği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
8. ÇOBAN, Hacı "Arami Göçleri", *TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları) Dergisi*, XXIX – Bahar, s.91-102., 2011.
9. DİNÇOL, Belkıs *Eski Önasya Toplumlarında Suç kavramı ve Ceza*, Eskiçağ Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2003.
10. FLORİOTİ DUYMUŞ, Hande, *Eski Yakındoğu Üzerine Notlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.
11. GÜNALTAY, Şemseddin, *Yakın Şark Elam ve Mezopotamya*, TTK (Türk Tarih Kurumu) Basımevi, Ankara, 1987.
12. KINAL, Firuzan *Eski Mezopotamya Tarihi*, DTCF (Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi) Yayınları, Ankara, 1983.
13. KOÇAK, Yüksel-Elvan Terzi "Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri", *KAÜ-İİBF (Kafkas Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler) Dergisi*, C:3, S:3, s.163-184., 2012.

⁴⁶ Kemalettin Köroğlu, a.g.e., 2011, s.149.

14. KÖROĞLU, Kemalettin *Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
15. KUHRT, Amelie, *Eskiçağda Yakınoğu*, Çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
16. OATES, Joan, *Babil*, Çev. Fatma Çizmeli, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.
17. ROAF, Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakınoğu*, Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi-9, Çev. Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
18. SALVİNİ, Beatrice Andre, *Babil*, Çev. Ela Uluatam, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
19. ŞENEL, Aleaddin *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2010.
20. TOSUN, Mebrure -Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK Yayınları, Ankara, 2002.
21. VAN DE MİEROOP Marc, *Hammurabi*, Çev. Bülent O. Doğan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
22. VAN DE MİEROOP, Marc, *Antik Yakınoğu'nun Tarihi*, Çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004.
23. YILDIRIM, Ercüment-Oktay Pekşen, "Üçüncü Arami Göçü'nün Anadolu'nun Güneydoğusuna Yaptığı Enik ve Siyasi Etkiler", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C:4, S:13 s.31-55., 2013.
24. Zainab Bahrani, "Race and Ethnicity in Mesopotamian Antiquity", *World Archaeology*, Vol. 38, No. 1, s.48-59., 2006.

Eski Çağlarda Orta Asya'dan Önasya'ya Yapılan Göçler

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Bu çalışmamızda gerek dil açısından gerekse Mezopotamya ve Orta Asya coğrafyasında yapılan kazılar sonucu elde edilen veriler doğrultusunda Sumerlerin, Subarların, Gutilerin, Kasitlerin, Turukkuların Önasya'ya nereden ve ne zaman ulaştıkları, Göç Yolları üzerinde durulacaktır. Özellikle çivi yazılı belgelerde geçen yer adlarından, hareketle Hazar Denizi'nin güneyi ile günümüz Irak coğrafyası arasında kalan bölge ele alınacaktır.

Sumerler, M.Ö. 3500 – 2000 yılları arasında Mezopotamya'da yaşamışlardır. Bugün Sumer medeniyetini Almanlardan İngilizlere, Farslardan Araplara kadar birçok millet sahiplenmekte ve atalarının Sumerler olduğunu ileri sürmektedirler. Eldeki verilerle bugünkü duruma her ne kadar tam olarak bir netlik kazandırılmazsa da yapılan yeni çalışmalar hiç değilse üzerinde sağlıklı yorum yapılabilir durumdadır.

Sumerler Mezopotamya'nın yerli halkı değildir. Sumerlerin göç yolları konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birincisi Basra körfezinden gelerek Güney Mezopotamya'dan itibaren kuzeye doğru ilerledikleri yolundaki görüştür. Sumerce metinlerde bilhassa onların mallarını takas ettikleri Dilmun adasının bugünkü Bahreyn olması ve Sumerlere her şeyi öğreten Oannes isimli yarı balık yarı insan bir yaratıktan bahsedilmesi bu görüşü desteklemektedir. Diğer görüş ise, Hazar denizinin güneyinden gelerek Doğu-Anadolu'dan güneye doğru inmiş oldukları yönündedir. Gerek Fırat ırmağı üzerinde Samsat kazılarında ve gerekse diğer merkezlerde yapılan kazılarda ortaya çıkan Sumer seramikleri onların bölgede yaşadıklarını ortaya koymuştur. Diğer taraftan Hazar denizinin güneyinde olacağı kabul edilen Aratta ülkesiyle Sumer kent devletleri arasındaki yakın ilişkileri anlatan mitolojik eserler Onların bu bölgeden geçerek güney Mezopotamya'ya geldiklerine kanıt oluşturmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anau harabelerinde ortaya çıkan medeniyetin gerek Sumer gerekse İndus vadisindeki Harappa uygarlığının temeli olduğu vurgulanmıştır. Her iki medeniyet çağdaş olup birbirleriyle ticari ilişkilerinin varlığı anlaşılmıştır.

Bu uygarlık konusunda ilk bilgiler Amerikalı Arkeolog R. Pumpelley'ye aittir: ilk olarak 1864-1865 yıllarında Türkistan'daki Aşkabat şehrine 5 km uzaklıktaki tarihi Anaû şehrinin iki kurganını kazmış. Kazı sonuçlarını "Exploration in Turkestan" kitabında yayınlamıştır. Araştırmaları sonunda Anaû'daki kurganda M.Ö. 6.000 yılına kadar inilmiştir. Kitapta Türkistan'daki buğday ziraatının M.Ö. 8.000, hayvanların ehlileştirilmesinin İ.Ö. 8.000- 6.800 tarihlerinde olduğunu belirtmektedir. Kitapta Anaû'nun insanlık için önemi belirtilirken aynen söylenen: "Başlangıcı yer kürenin derinliklerine gömülü olan ve tepesinde iskeletler bulunan Türkistan'ın Anaû medeniyetine bu uzun geçmiş kültürüne baktığımız zaman Mezopotamya ve Mısır'ın kültürlerinden daha eski bir çağda 2000 yıl devam etmiş olan bir medeniyet ile karşılaşmış oluruz. Daha başlangıçta evli barklı bir köy hayatı görünüyor, kadınlar iplik büküyor, dokuma yapıyor, ekip biçiyor, zahireyi değirmen taşında öğütmeği, fırınlarda ekmek pişirmeyi biliyorlardı, çömlekçilik sanatkarları kaplara şekiller veriyor, ıslak killerden kapların etrafına yer yer halkalar yapıyor, uzak zamanlardan miras kalan boyalarla üzerlerine şekiller çiziyorlardı...., atın insan kontrolü altına alınmasının başlangıcını burada görüyorum" diyerek bu kültürün zenginliklerini ortaya

koymuştur¹.

Türkmenistan'da Anau, Altıntepe, Marguş adlı yerlerde M.Ö. 8000-6000 yıllarına tarihlenen, Sumerlilerin zigguratına benzer kalıntılar bulunuyor. Bunlardan başka kemikten, taştan, kilden yapılmış keçi, koyun, boğa gibi hayvan figürleri ve kadın figürleri Sumer'deki buluntulara benziyor. Çok daha önemlisi ise, bunların üzerindeki giysilerin Sumer'deki heykellerin, kabartmaların üzerindeki posttan yapılmış, Yunanlıların "kavnakes" adı verdikleri giysiler ile aynı olması. Sumerler kendilerine ki.en.gi adını vermişlerdir. Türklerde Kenger boyu bilinmektedir, bu boya ait yer adları hem Anadolu hem de Azerbaycan'da bulunmaktadır. Kengerli, Kangırı gibi².

Sumerler Mezopotamya'da dağ keçisi olmadığı halde dağ keçisinin resimlerini yapmışlar. Sumer kral mezarlarında bulunan lir çalgısını süsleyen boğa başının hemen hemen aynısı Türkmenistan'da da bulunmuştur. Yalnız Türkmenistan'daki boğa başı altın ve yakutla süslenmiş. Mezopotamya'daki baş ise lacivert taşından yapılmıştır. Taşlardan yapılmış ağırlık ölçüleri, heykellerdeki büyük göz ve kulaklar Sumer'dekilerle aynı, bunların büyük olması bilgelik ve duyarlılık göstergesiymiş. Sumer ülkesinde altın, gümüş ve değerli taşların bulunmamasına rağmen bunları işlemesini bilmeleri, bu işleri geldikleri yerde yapıyor olduklarını gösterir. Ayrıca çanak-çömlek üzerindeki motiflerin aynılarının kilimlerimiz ve halılarımız üzerinde bulunması da bir rastlantı olmasa gerektir³.

Önce de değindiğimiz gibi, Anaû medeniyetinin hemen ardından Mezopotamya'da insanlık tarihinin en zengin uygarlığı Sumerler tarafından meydana getirilmiştir. Tarih biliminin gelişmesi sonucunda Sumer ve Anaû medeniyetleri arasında bulunan ilişkiler ve Sumerler ile Türklerin atalarının arasındaki kültürel bağları aydınlanmaktadır.

Sumerler Mezopotamya'nın yerli halkı değildir ve buraya başka bir coğrafyadan göç yoluyla gelmişlerdir. Kalkolitik çağın sonlarına doğru Mezopotamya'da başlayan kültür değişimi köy toplumundan kent toplumuna geçişi sağlayarak ve böylece pek çok yeniliğe zemin hazırlamıştır. Çömlekçi çarkı, silindir mühür ve büyük tapınaklar Sumerlere ait bir kültür özelliğidir. Sumerler yaklaşık M.Ö. 3500'lerde Güney Mezopotamya'ya gelerek, burada köylerin ortasında, Eridu, Ur, Uruk, Nippur, Kiş, Umma, Şuruppak, Lagaş gibi şehir devletlerini kurmuşlardır.

Tarihte ilk defa bir kanun kitabı yazdıran III. Devri kralı Ur-Nammu (2050 civarı) olmuştur. Bu kanun kitaplarında önce bir giriş bulunur, sonra kanun maddeleri yazılır ve sonra kralın son sözleri yer alırdı. Ur şehrinin Lagaşla savaşın kralı Namhani'yi öldürmesi anlatılır. Kanun kitabının girişinde, toplumdaki yozlaşma, su istimal, bürokrasinin zayıfı ezmesi üzerinde durulmaktadır. Sumerlerin en büyük özelliği teşkilatçı olmalarıdır. Onlar her şeyi kayıt altına almışlardır. İnsanları, eşyaları hatta gökteki yıldızları kaydetmişlerdir. İlk bürokratik devletin kurucusu onlardır. Doğru ve değiştirilemez ağırlık ve ölçüler konulmuş, bir şekellik adamın bir manalık adamın kurbanı olmaması için kanunlar yazılmıştır. O günkü toplumda meydana gelebilecek olan olaylar göz önüne alınarak suça göre cezalar tespit edilmiştir. Kira ve ücretler belirlenmiş ve limitler konulmuştur. Ur-nammu kanunlarının büyük bir kısmı okunamamıştır. İlk defa tımar sisteminin bu dönemde başladığı kabul edilir.

Subarlar/Hurriler

Yukarı Mezopotamya'da Asurun Kuzey ve Doğusunda küçük Hurri devletleri yerleştiğinde yaklaşık M.Ö. 2200'lerde onlar birkaç asırdır bu bölgede yaşıyorlardı. Hurrilerin ve Urartuların tarihi cetlerinin erken yüzyılları maden işçiliğiyle şöhret bulmuştu ve Sumerce bakır ustası (tibira) Hurrice dökümcü (bakır) den gelmektedir. Eski Akad Hanedanının kralları Sargon ve Naram-Suen erken Hurri kralları üzerine bir baskı yaparak onları hakimiyetlerine aldılar. Asırlarca onların hatırasını Hurriler tarafından Hititlere geçen devletlerde yaşattılar. III. Ur Devleti zamanında Hurri savaş esirleri Şulgi tarafından alınarak Aşağı Mezopotamya'ya götürüldüler. Onların isimleri yazılı kaynaklara geçmiştir.

¹ Begmyrat, Gerey, *5000 Yıllık Sumer Türkmen Bağları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s 9.

² M. İlmiye, Çığ, *Sumerliler Türklerin Bir Koludur*, *Sumer Türk Kültür Bağları*, Kaynak yayınları,3. Baskı, İstanbul 2014 , s. 34.

³ Çığ, A.g.e., s, 37.

III. Ur döneminde kuzeyde var olan küçük devletleri Hurrili prensler yönetti. Onların biri Ninive'dir⁴.

Hurri egemenliği ile ilgili ilk kayıtlar Akad İmparatorluğu dönemine tarihlenir. (M.Ö. 24-22. asırlar) Azuhinumlu Tahışatili (Hurrice atalın akadçası olup, güçlü anlamına gelir, Taha ise adam anlamındadır) Naram-Suen'in (2254-2218) bir yıl isminde geçer. "Azuhinum Subar ülkesinin üzerine Naram-Suen'in zaferi ve Tahış-atili'nin esir alındığı yıl". Subar bölgesi (Sumerce Şubir Akadça Subartu) 3. bin yıl kaynaklarında Fırat'tan Zagrosların eteğindeki Kerkük bölgesine kadar geniş bir alanı kapsar. Azuhinum yer adı Nippur'dan Geç Eski Babil kopyasını bildiğimiz bir Akadça belgede geçer. Muhtemelen Naram-Suen kendisinin bir askeri seferine ait kronikten Dicle'nin doğusundaki bir bölgeye karşı girişilen seferlere ilişkindir. Mari ve Tell Rimah'tan Eski Babil Çağı dokümanlarında Azuhinum'dan bahsedilir. Ancak lokasyonu kesin değildir. Aynı yer olması gereken Uzihinum Asur-Kaniş arasındaki Eski Asur yolunda bulunur. Burası Suriye Ceziresinin doğu kıyısındaki Cebel Sincarın kuzeyine yerleştirilir. Aynı zaman da Hamukar ile Dicle arasındaki Tell el Hawa ile eşimsenir. Kupper'e göre, Azuhinum Habur üçgeninde olmalıdır⁵.

Subarların önemli şehirlerinden olan, Urkeş yer adı bir diğer meşhur belgede geçer. Urkeş endanı Tişatal Hurrice en eski belge olan bronz aslanın pençeleri arasında tutulan bir taş tablet üzerindeki yazıtta geçer (Louvre Müzesi AD 19937-38). Aynı belge bir bronz plaka üzerinde tekrarlanır. Metropolitan Museum of Art'ta bulunan ikiz heykelcikte bulunan taş tablet kayıptır. Her iki levha Tell Mozan'da aramız gereken aynı binadan gelmiş olmalıdır.

Urkeş Şehri Boğazköy'den dini literatürde Kumarbi'nin ülkesi olarak bilinir ki o, Hurri tanrılarının atasıdır. Hurriler onu Sumer panteonunun başı olan Enlil'le birleştirmişlerdir. Ancak Kumarbi isminin Hitit yazımındaki Hurri mitolojiyle baş rol oynadığını belirtmek gerekir. Tişatal'ın aslan tabletinde yada Atalşenin Samarra belgelerinde bahsedilmemesine rağmen ilk krallar tarihi olarak ve epigrafik olarak görüldüğü üzere, Nergal kültü ile bağlantılıdır. Bu tanrı Kuzey Mezopotamya'da onlara siyasi başarılar sağlayan yer altı tanrısıdır⁶.

Coğrafi olarak Subartu terimi oldukça eskidir. M.Ö. 2400lerde kayıtlıdır. M.Ö. II. Bine tarihlenen kaynaklarda Subartu üzerine bilgilerimiz oldukça yaygındır. Subartu Dicle'nin yukarı bölümüyle Babil arasında uzanan bölgeyi özellikle Habur üçgeni denilen Habur ırmağı havzasını ifade etmek için kullanılır. Bu zamanda bölge Hurriler tarafından iskan edilmiştir. Bu gerekçe sayesinde Hurriler Subarlarla ilişkilendirilmektedir. Başlıca bu insanların ve ülkelerinin gerçek adlandırılması konusu ilginçtir.

Subartu teriminin belirsizliği tarihçiler için özellikle 3. bin yıl kapsamında nerede yer aldığı önemli sorundur. Subartu yalnızca bir ülke midir? M.Ö. 3. bin yılda Subartu biri dar diğeri geniş olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Sargon öncesi dönemden itibaren belgelerde Subartu Diyala bölgesinin kuzeyine doğuda Dicle'den Zagros dağlarına kadar uzanır⁷.

Subartu'nun geniş manadaki anlamına gelince ilk defa M.Ö. 2200 civarında yazılan bu kullanım Naram-Suen kral kitabesinde geçer. Burada Subartu K. Mezopotamya'nın tümünü ifade etmektedir. Doğuda Zagros dağlarından batıda Amanos dağlarına kadar. Bu anlamda kullanırsak Kuzey Mezopotamya'yı ifade eder. Yukarı ülke *matu elitu* ile aynı anlamdadır.

Bundan sonra Eski Babil Devrinin sonlarına kadar Subartu iki anlamda kullanılmıştır. Ancak karakteristik olarak G. Mezopotamya'dan veya Babilonya'dan yazılı kaynaklarda Hammurabi ve Eşnunna gibi kralların kitabelerinde halen başlıca Asuru tanımlamaktadır. Diğer yandan Orta

⁴ Harry Hoffner, Hurrian Civilization from a Hittite Perspective, *Urkes and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen. Urkes Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998, s. 169.

⁵ Mirjo Salvini, the Earliest evidence of Hurrians before the formation of heregion of Mitanni, *Urkes and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen. Urkes Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998,, s. 99-100.

⁶ Salvini, A.g.m.,s. 107.

⁷ I.J. Gelp şöyle söyledi: Subartu Dicle'den Zagros dağlarına kadar uzanan babilin kuzeyine yerleştirilir. Kuzey sınırı bilinmiyor. Güneyde Diyala bölgesine kadar uzanır. Eşnunna tarafından tutulur. Subartu Dicle'nin kıyısında Mari ve Eşnunna yazıtlarından gelen bilgilerle Subartu birinden diğere uzak değildir. Subartu çağdaş kaynaklardan hareketle Asur ile eşitlenir.

Fırat'taki Mari'de aynı terim özellikle Habur bölgesi anlamına kullanılır⁸.

Önce Subartu'nun Elam ve Uria ile müttefik olduğunu öğreniyoruz. İyi bilindiği üzere Elam ülkesi İran platosunun batısındadır ve özellikle Susa şehri civarında bir bölgedir. Urua için ise Elamın güney sınırında yerleştirilen önemli bir şehir devletidir. Müttefiklerin bu coğrafi arka planı verilerek tamamen kesin olup bu yüzden Eannatum kitabesindeki Subartu, esas Subartu olmalıdır. Dicle'nin doğusunda kabaca tarihi Asur bölgesindedir. İkincisi Subartu Babilonyanın kalbinde bir mızrak gibi istilaya işaret edilmektedir. En azından Pre-Sargonik dönemde bu ülke büyük bir siyasi ve askeri güç ayılır⁹.

Aynı zamanda Naram-Suen idaresinde ilk defa Hurriler bu sahnede görülürler. K. Mezopotamya'dan belgelerde Hurrice isimler hatalı olarak yazılmıştır. Esas Subartu ve habur bölgesinden kaynaklarda geçmektedir. Hurrice isim taşıyan şahısların bir kısmı savaş esiridir. Bunlar Babilonya'dan belgelerde geçer.

Hurrice konuşan halkların Kuzey Mezopotamya'da yayılışı görüleceği gibi Naram-Suen idaresi zamanında vuku bulmuştu. III. Ur devri sonlarına kadar büyük devletlerin kralları oldular. Hurrice isimler taşıyanlardır. Hurri etnik elemanlarının büyümesinin önemi buna kanıtı olarak bölgede Hurri krallığı kurulmasıdır. Bu örnek Urkeşin ve Nawar krallığıdır. Habur bölgesine yerleştirirler.

Hurriler'in III. bin yılda Doğu Anadolu'da yaşadıkları bilinmektedir. Son Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı boyunca Kafkaslar'dan Filistin'e kadar Karaz ya da diğer adıyla Hurri kültürünün yayıldığı ve Hurrilerin Elazığ Malatya üzerinden Kuzey Suriye ve Filistine kadar ulaştıkları, Karaz kültürünün, özellikle Keban baraj gölü altında kalmış olan yerlerde, Ağın, Pulur, Han İbrahim Şah, Değirmentepe Tepecik, Tülintepe, Norşuptepe gibi yerlerde yapılan kazılarda Amik ovasında, Tell Tayinat, Tell Cudeyde, yaklaşık 35 höyükte gözüktüğü ve bu olayın bir kavim göçü olarak algılandığı söylenmektedir¹⁰.

Özetle Naram-Suen Subar seferiyle ilgili sunulan rekonstrüksiyonu takiben Büyük Subartu ve uzak kuzeydeki sınırlar üzerinde Naram-Suen orduları ulaştığında genel bir isyanı bastırmak üzere gitti. Fırat ile Tutul arasındadır. Tutulun alınmasıyla onlar sonra Kuzey-doğuya doğru hareket ettiler sonuçta Urkeşe ulaştılar. Oradan güney-doğu ekseninde ilerlediler ve Habur ile Dicle arasında yatıştırma üzerine girdiler. Buradaki yerlerden biri Azuhinum olup Hurri kralı Tişatalla burada savaşıldı. Ordu ulaşınca Dicle'yi geçti ve sefer tamamlandı.

Eski Asur toplumunun, M.Ö. II. bin yıl başlarında bölgeye geç eden Amurrular ve bölgede daha eskiden yaşayan Hurriler'in karışımı ile meydana geldiği anlaşılmaktadır. Kültepe metinlerinde Hurrice isimler geçmektedir. Bunlardan bir kısmı Hurri tanrıları adını taşımaktadır. Hurri tanrıları olan Anna, Kubabat, Taja, Mama adına teofor isimler verilmiş olup, bu isimleri alan yerli şahıslar bulunduğu gibi Asurlu şahıslar da vardır.

Kültepe metinlerinde, bayramından, rahibinden, tapınağından bahsedilen tanrı Anna'nın bir Hurri tanrısı olarak, gerek Anadolu'da, gerekse Suriye ve Asur'da yaşayan Hurrilerce tapınım görmüş olduğunu, hem Kültepe hem de Emar metinleri sayesinde öğrenmiş bulunuyoruz. Bir diğer Hurri tanrısı Taja hem Anadolu hem de Asur'da tapınım görmüştür. Bu tanrı adına yapılmış Asurca isimler şunlardır; Abu-taja, İli-şu-Taja, Puzutāja, Şū-taja.

Bir diğer Hurri tanrısı olan Mama adına hem Anadolu'da hem de Asur'da yaşayan Hurriler teofor isimler vermişlerdir. Asurca isimler şunlardır; Şallim-Mama, Şar-Ma-ma ve Şū-Mama. Böylece Asur halkı içinde bu ismi alanların Hurri asıllı şahıslar olduklarını söyleyebiliriz.

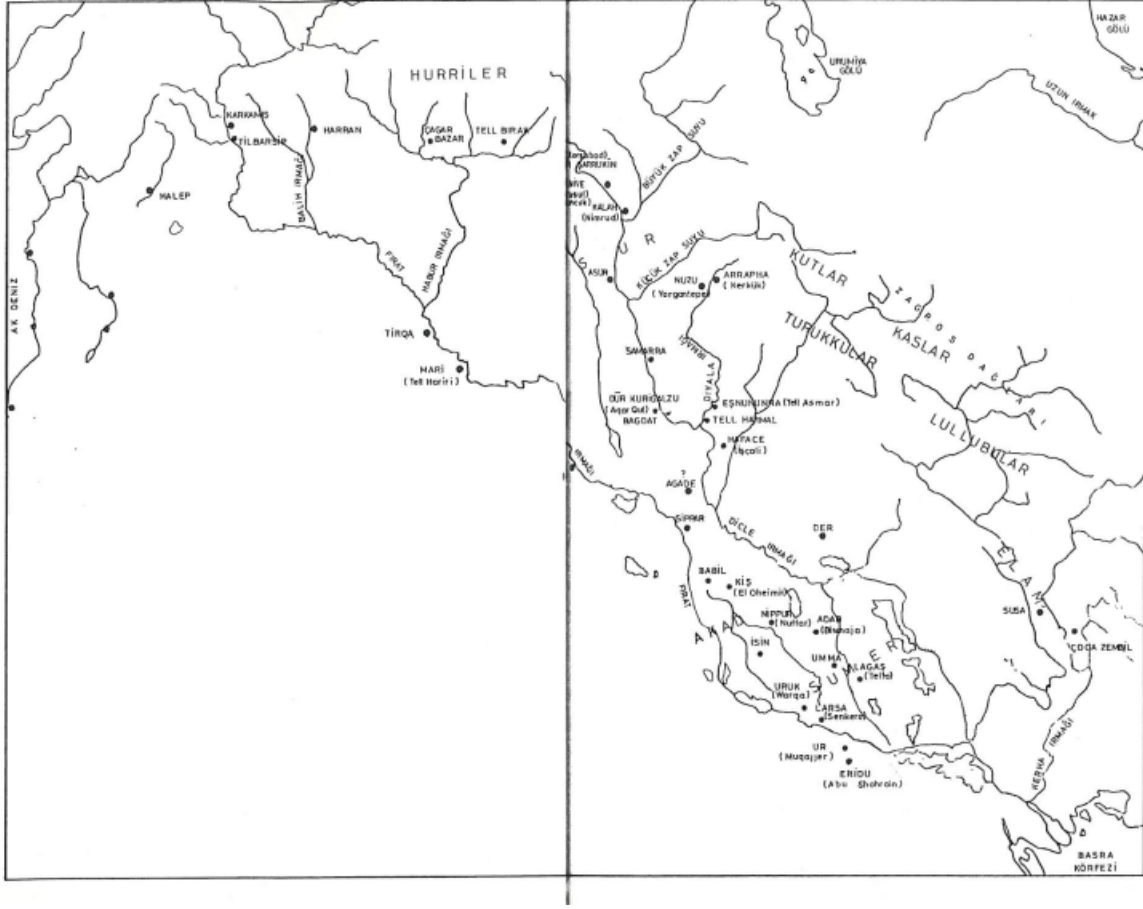
Kültepe metinlerinde Hurri tanrısı Kura adına da teofor isimler verilmiştir. Bunlar, Kurari, Kurara gibi yerli isimler olduğu gibi Asurca Kura ismi de bulunmaktadır. Bunun dışında Kubabat'ın adına Asurca, Ummī-Kubabat ismi verilmiş olup, bu tanrının Asur'da tapınağı bulunuyordu. Bütün bu

⁸ P. Steinkeller, The Historical Background of Urkesh and Hurrian Beginnings in Norten Mesopotamia, *Urkesh and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen*. *Urkesh Mozan studies* 3, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998, s. 77-78.

⁹ Steinkeller, A.g.m., s. 79.

¹⁰ Burney, Charles, Hurrians and Proto-Indo-Europeans: The Ethnic Context of the Early Trans Caucasian Culture", *Festschrift Tahsin Özgüç*, (Ankara 1989), s. s.45-53; Pehlivan, Mahmut, "Karaz Kültürü ve Hurriler", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, (Van 1990), s.168-176.

isimlerden Asur toplumu içerisinde Hurrilerin önemli bir yer işgal ettikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'da bulunan Asur kolonilerinin büyük çoğunluğunun Hurri halkının yaşadığı Orta Anadolu ve Güney-doğu'da kurulduğunu görmekteyiz.

Subarlarla Hurrilerin akraba oldukları ve bazı literatürde Subarlı bazı literatürde ise, Hurri tabiri kullanıldığı ve henüz kesin olarak Subar mı yoksa Hurri mi denileceği çözüme kavuşmuş değildir. Ancak bilinen şudur ki; bölge Subartu diye anılmış ve orada Subarlar yaşamışlardır. Daha sonra ise Samilerle karışarak Asur toplumu oluşmuştur. Gasur adı verilen bugünkü Kerkük Yorgantepe'de bulunan belgelerde Hurrice isimler geçmektedir. Kültepe metinlerinde ise, yine bu şehirle Asur arasındaki yakın ilişkileri görmekteyiz. Doğu Anadolu'da Suvar, Suvaran isimli köylerin varlığını görmekteyiz.

Gutiler (M.Ö. 2150-2060)

Bu devre ait kaynaklarımız Guti krallarına ait birkaç belge ile II. Lagaş sülalesine ait metinlerdir.. Sumer kral listelerinde 5 kralın 30 yıl hüküm sürdüğü, IV. Uruk sülalesinden sonra Gutilerin Mezopotamya'ya hakim oldukları ve 21 Guti kralının adı verilerek 91 yıl hüküm sürdükleri anlatılır. Gutilerin Guz-Oguz isim benzerliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca ünlü Sumerolog Landsberger II. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu bildirisinde Guti kral isimlerinin Türkçeye benzerliği konusunu ele alarak, Trigan'ın bir kuş ismi olduğunu Elulumeş'in Türkçe el: ülke ve Ulumuş: yükseltmiş anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Zagros dağlarının eteklerinde yaşayan ve buradan hareketle kuzey ve Orta Babilonya'yı yakıp yıkan Gutiler kargaşa ve dehşet saçmışlardır. Sumerler onlardan iyi sözle bahsetmemiş olmalarına rağmen Gutiler Sumerlere iyi davranmışlar onları ana-babaları olarak bilmişlerdir.

B. Hrozny'e göre, Kutlar, Lullubi ve Kasitler ile akrabadırlar. Onun hazırladığı haritaya göre, Kut halkı tarih öncesinde Hazar Gölünün güney-doğusu ile Amur-Derya ırmağı arasındaki bir bölgede Türkmenistan'da oturmaktaydı. M.Ö. 2500-2400 yıllarında Hazar Gölünün güneyinden geçerek güneybatıya yönelip Zagros dağlarının kuzey-doğusuna yerleşmişlerdir. Kut dili ile eski Türkçe

arasındaki yakınlık onların ilk yurtları konusundaki görüşün lehinedir. Bu konuda Sumerolog Prof. Dr. Kemal Balkan aynı görüşte olduğunu belirtmiştir¹¹. M.M. Beek, Mezopotamya Atlası isimli eserinde onları Zagros dağları bölgesinde Nuzi ile Kerkük'ün doğusunda Küçük Zab ile Diyala ırmakları arasında bulunan bölgeye yerleştirmiştir.

Kutların büyük çoğunluğu Zagros dağlık bölgesinde kalmışlar, bunlardan bir grup ise kuzeybatıya Dicle'nin yukarısına doğru göç etmişlerdir. Akad kralı Naram-Sin'den (M.Ö. 2260-2223) sonra bölgede yaşayan Subarlar ile karışıp onların arasında yaşamışlardır. Suriye'nin Kuzeyinde yer alan Tell Brak'ta Akad kralı Naram-Sin tarafından yaptırılan sarayın yıkılması ve Dicle nehri üzerinde yer alan Asur şehrindeki İştâr tapınağının tahrip edilmesi de Kutların istilası ile ilişkilendirilmiştir.

Naram-Sin'in hakimiyet döneminin sonlarından itibaren Kut kralı Elulumeş dahil olmak üzere Akad kralları ile aynı zamanda bölgede hakimiyet kurmuşlardır. Bu dönemde Orta Fırat bölgesine yayılmışlardır. Burada yerleştikleri üç şehir Trigan isimli kralın adını taşımaktadır¹². Bunlardan en meşhuru şüphesiz Terka şehri olmalıdır. Orta Fırat vadisinde yaşayan Kutlar buradan Sumer-Akad ülkesine girmişlerdir. Aynı yolu Babil istila eden Hititler ve Kasitler de kullanmışlardır. III. Ur Devrine ait Orta Fırat bölgesi metinlerinde Kutça ve Samice şahıs adlarına rastlanır. Bunlardan en belirginini Laşgan olup, -gan sonekiyle biten isimlerin Kutça olduğu bilinmektedir¹³.

Agade'nin lanetlenmesi isimli destanda Gutiler tarafından yıkılan Agade kentine karşı Sumerli bir şairin duyduğu sevinci dile getirir. Akadlı Sargon ve torunu Naram-Sin'in yaptıkları seferleri anlatan yarı-mitolojik eserlerden de anlaşıldığı üzere, bu krallar önce Sumer kentlerine saldırmışlar, Sumerleri hakimiyetleri altına almışlardır. Özellikle Nippur kenti Sumer hava tanrısı Enlil'in kült merkezi olmasından dolayı tüm Sumerler için kutsal bir mekandı. Burada bulunan Enlil'e adanmış olan Ekur tapınağının Akadlı askerler tarafından yağmalanması, yıkılması Sumerlerin hafızalarından silinmemiştir. Gutilerin Zagros dağlarından gelerek Akad krallığına son vermeleri ve Agade kentini ele geçirmeleri başta Sumerlerin baş tanrısı Enlil olmak üzere diğer tanrıların da bir laneti olarak göstermişlerdir.

Kut kral isimleri, Iarlagan; Iarlan, adaletli emir veren, adaletli karar veren" anlamında olup, Orhun yazıtlarında geçen Yargana benzemektedir.

Trigan; yardım eden anlamındadır.

Elulumeş; "ülkeyi büyütmüş" anlamına gelir, Türkçeden bildiğimiz, İl-tutmuş, Kutalmış şeklindeki -miş sonekli kelimelerle yakın benzerliği dikkate değer.

Turukkular

Orta Fırat bölgesinde, Irak-Suriye sınırlarının kesiştiği yerde Tell-Hariri denilen köyün yakınındaki höyükte, Fransız Arkeoloji Topluluğu 1933 yılında bir kazı yapmaya başlamıştır. İlk kazı mevsiminde kraliyet sarayı ortaya çıkarılmıştır. Sarayda bulunan devlet arşivi ile buranın III. Ur Devri ile Eski Babil Devri belgelerinde geçen Mari şehri olduğu anlaşılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Mari arşivlerinin çoğu keşfedilmişti. Parrot 1974 yılına kadar kazılara devam etti. Son yıllardaki kazılar Jean Claude Marguer tarafından yapılmaktadır. Mari arşivleri yaklaşık 50 yıllık bir dönemi içermektedir ki bu dönemde Şamşi-Adad'ın oğlu Yasmah-Adad ve Zimrilim Mari tahtında oturmuşlardır. Belgelerin çoğu Zimrilim'in döneminden kalma olup daha çok idari belgelerden oluşmaktadır. Belgeler Eski Babil Devrine ait olmasına rağmen, Babilonya geleneğindeki edebi ürünlerden uzak olup yazı tipi de hayli farklıdır. Mektupların çoğu Mari krallarının bölgedeki diğer krallar, yerel beyler ve valilerle olan yazışmalarından oluşur¹⁴.

Zimrilim'in zamanında Mari şehri krallığın başkenti ve bölgenin merkezi durumundadır. Krallıkta dört bölge bulunup her biri krala bağlı bir vali tarafından yönetilirdi. Habur'un ağzına kadar uzanan

¹¹ Balkan, Eski Önasya'da Kut (veya Gut) halkının dili ile Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik, *Erdem Dergisi*, C., 6, Sayı 16, Ankara 1990, s. 18.

¹² Landsberger, Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri, II. *Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1937, s. 98-110.

¹³ Balkan, A.g.m., s. 23.

¹⁴ Daniel E. Fleming, *Democracy's Ancient Ancestors Mari and Early Collective Governance*, 2004., s.1-2.

Terqa bir eyalet başkenti ve aynı zamanda Fırtına tanrısı Dagan'ın kült merkezidir. Daha ileride Fırat'ın yukarısına doğru Saggaratum bölgesi uzanırdı.. Mari, Terka ve Saggaratum Zimrilim'in krallığının merkezi bölgesini oluşturur. Dördüncü bölge Habur Vadisi olup merkezi Qattunan'dır¹⁵.

Turukkular Mari belgelerinde sıklıkla geçer. Dicle'nin doğusundan geçerek Ninive ve güneye doğru yerleştiklerinde güneyde Asur'a kadar ulaştılar. Zimrilim zamanındaki kralları Zazia ismi Akadça olabilir. Anlamı küçük güve, Qattunan valisi olarak geçer. Dağlık bölgede yerleşenler etnik gruplar kendi dillerinin çokluğundan farklı bir kaynaktan yaşıyorlardı. Orta Dicle'nin hinterlandında yaşayan Turukkular Zagros halkıdır. Lulla ise, çok seyrek geçer. Mezopotamya'nın kuzey sınırı ile Anadolu dağlarında yerleştikleri anlaşılıyor¹⁶.

Turukkular bu devirde önemli bir askeri güç olarak bölgede siyasi ittifaklar kurmuşlardır. Marililer İşme-Dagan'ı Elam'a karşı olan Babil-Mari ittifakına dahil etmeyi başardılar. Ayrıca, Qabra ve Turukkuları da bu ittifaka davet etmek istiyorlardı.

Aşkur-Addu İşme-Dagan'ın Kiyatan'dan Razama'ya hareketini karşıladı ve Kiyatan yakınında ordugahtan çıktı. Rakna yakınında bir kamp kurdu. Onun Babilli, Marili, Andariqli askerleri bu ordugahta birleşti. O, Zimrilime bu kamptan yazdı. Ekallatum'dan haberler vererek, İşme-Dagan'ın Kiyatan'dan Razama'ya hareketini rapor etti. Ancak Haqba-Hammu'nun İşme-Daganla Razama'da karşılaşmalarını söylemiyor. Bundan haberi yok yada onu ilgilendirmeyeceğini düşünüyor olmalı. O ayrıca üç yüz adet Turukkulu'nun kampa yeni katıldığını söylüyor. O, İddiyatum dört bin Turukkulu'nun Dicle'yi geçerek Ekallatum'a ulaştığını yazıyor. (26.522). Bu kronolojik olarak mümkündür. Üç yüz Turukkulu Rakna kampına bu dört bin askerden ayrılarak gelmiş olmalıdır¹⁷.

İşme-Dagan Ekallatum'daki Eşnunna garnizonunu alıkoyunca kendinde bir rahatsızlık duyup beş yüz Ešnunnalının şehirde bulunmasının bağımsızlığına karşı bir hareket olduğunu söyledi. Batıda Karana ile Andariq arasında açık bir savaş vardı. Onun düşmanı Atamrum Babil'de kaldı ve Babilli askerlerle birlikte döndü. İşme-Dagan Turukku kralı ile ittifak kurmaya karar verdi. Turukku kralı Sasia İşme-Dagan'ın kızıyla evliydi. Fakat onun İşme-Dagan'ın bir müttefiki tarafından öldürülmesini önleyemedi ve başını Ekallatum'a gönderdi. (26 511).

Bu çağda Turukkular büyük bir güç olmuştu. İşme-Dagan halen bir barış sunuyordu. (26. 491 ve 26 525'te rapor edildiği gibi). O, Sasiya'ya göndermek için 8 talent gümüş topladı ve Kawalhum'dan Ekallatum'a botlarla tahıl taşıdı. Buqaqum ve İddiatum Sasiya'nın krallık iddiasında bulunduğunu İşme-Dagan'a söyleyip onu uyardılar. Sasia Gutulu Sasuma vergi biriktirmesini söylüyor ve oğullarını ona rehin olarak sunuyor ve Şimurrum kralına suçluları iade ettiriyordu. İddiatum 26, 526'da Ekallatumlu haberciye Asurlu tüccarın ona İşme-Dagan'ın Sasia ile bir antlaşma yapmak istediğini söylediler. Sasia yeminli bir antlaşmayı yapacağından tanrı heykellerini de getirdi ve Kawalhum'da botlarla Ekallatum'a tahıl götürmek üzere geldiğinde galiba 8 talent gümüş Sasia'ya verimek üzere getirildi. Bu İşme-Dagan'ın son oyunuydu. O, üç bin yada dört bin asker sağladı. Onlar Ekallatum askerlerini öldürdüler. Yüzlerce kadın ve erkek esir alındı. İşme-Dagan'ın dört kentine hükmettiler¹⁸.

Asur kralı Şamşi-Adad'ın Mari valisi olan oğlu Yasmah-Adad'a gönderdiği bir mektubunda şöyle demektedir: Şupri-Erah'ın bana gönderdiği notu bu kurye ile sana gönderiyorum. Onu oku, belle. Bana kendisine gönderilecek iki yüz kişilik kuvvet hakkında yazdı. Uyuyanları uyandıran ve uyandırdıklarına hiç tayin vermeyen Turukku'lar gibi yapacağız¹⁹.

Yasmah-Adad'a yazılan bir mektupta, yine Turukkular'dan bahsediliyor: İasim-el, hizmetkarın şöyle söylüyor de: Etrafımda bir şeyin şu kelimelerle hikâye edildiğini işittim: "İşme-Dagan Turukku'larla barış yaptı, Zazaya'nın kızını oğlu Mut'aşqur için aldı (gelin olarak aldı). Tırhatum (çehiz) olarak gümüş ve altın Zaziya İşme-Dagan'a göndertti ve Ešnunma menseli insanları İşme-Dagan'a elçi olarak yolladı bu insanlar bu işi başaramadılar. Şüphesiz ki Efendim bütün bunların konuşulmakta olduğundan

¹⁵ Wolfgang, Heimpel, *Letters to the King of Mari, A New Translation with Historical Introduction, Notes, and Commentary*. Eisenbrauns 2003. , s. 8.

¹⁶ Heimpel, *A.g.e.*, s. 29.

¹⁷ Heimpel, *A.g.e.*,s. 145.

¹⁸ Heimpel, *A.g.e.*, s. 145.

¹⁹ Georges, Dossin, *Correspondance de Şamşi-Addu, ARM IV*, Paris , s. 48-49.

haberdardır. Çevremde duyduklarımı Efendim'e hep yazılı olarak gönderdim²⁰.

Asur kralı İşme-Dagan tarafından kardeşi Yasmah-Addu'ya gönderilen mektupta şunları okuyoruz: "Turukku düşmanı çıktı ve O Kakkulatim'i işgal etti. Öküzleri ve ganimetleri gasbetti. Bu akından beri Turukku'ların sayısı fazla görünmüyor, fakat artabilir. Onlar gelmeye devam edecekler. Olup bitenleri öğreneceğim, sonra sana daha ayrıntılı haber göndereceğim"²¹.

Aynı kişiler arasındaki haberleşmeyi gösteren bir diğer mektupta ise, deniliyor; Bana yazdığın Turukku'larla ilgili haberler değişti. Bundan dolayı şimdiye kadar sana şöyle bir haber veremedim. Onların işine gelince, yapmayı düşündükleri dostluk antlaşması imkanı ortadan kalktı²².

Kardeşin İşme-Dagan diyor ki, Yasmah-Addu'ya şunu söyle: Bana Turukkular hakkında yazmıştın Turukku'ların çıkış hareketinde buldukları gün çok meşgul olduğumdan sana haber veremedim. Kuvvetlerimiz onları takip etti. Ve ben çok sayıda düşman öldürdüm. Sonra grubumuz nehir kıyısına vardı ve oraya yerleşti. Nehir kabardığından kuvvetlerimiz karşı tarafa geçemedi. Sonra, ben onları karşıya geçirebildim ve Tigunanim memleketine sevk ettim. Kuvvetlerimizin geçişinden sonra nehir alçaldı ve Turukkular da gece nehri geçtiler. Onların geçişinden sonra nehir yeniden kabardığından, nehri ben tek başına geçemedim. Turukkular şimdi Tigunanim diyarında (ülkesinde). Onlar buraya geldiklerinde şöyle dediler: "O yurduna doğru gitti." Bu notumu müteakiben, Turukku'lar hakkında sana tam bir rapor göndereceğim²³.

Yasmah-Addu tarafından kardeşi Asur kralı İşme-Dagan'a gönderilen mektupta ise,: "Kral bana her şey den önce, Turukku'ların hücum ettiklerini Nithim'i kuşattıklarını yazdı. O günden beri ne kral ve ne de sen, bu adamların öldürülüp öldürülmediklerini, kaçıp kaçmadıklarını yazıp bildirmediniz. Oysa ki, Asraya'nın yüreği endişelidir. Şimdi sen bana, onların durumunu eksiksiz belirlen bir rapor ile sağlık haberlerini gönder"²⁴ denilmektedir.

Kardeşin İşme-Dagan (konuşuyor) Yasmah-Addu'ya şöyle de: Bana bahsettiğin ve elde tutamayacağımızı belirttiğin Şusarra diyarını sana İşar-Lim anlatsın. Şefleri Lidaya ile birlikte Turukkular savaşa koyuldular ve iki şehri mahvettiler. Yardıma geldiğimde dağlara çıktılar. Anladık ki burası tutunmaya elverişli değildir²⁵.

Akad metinlerinde Şamsi-Addu Devri'nde Mari Kraliyet Arşivi metinlerinde adı geçen Turukkular'ın cengaverliği, isim benzerliği yönünden bir Türk kavmi olduğu çok büyük bir ihtimalle anlaşılmaktadır. Türük şeklinde Orta Asya'da da geçmekte ve Türk kelimesi aslının Türük olduğu bilinmektedir.

Kasitler (M.Ö. 1530-1155)

Babil kralı Şamsu-iluna zamanında ortaya çıkmışlardır. Bu kral onlarla savaşmıştır. Oğlu Abi-eşuh'da 24. yılında Kaşşularla savaşmıştır. Kasitler işçi ve asker olarak Babile gelmişler ve zaman içinde güçlenerek hakimiyeti ele almışlardır. Kasların kedilerinden kalan ilk belge II. Agumun kitabesidir. Kasitlerin I. Babil hanedanı zamanında yaşadıkları ve yaklaşık olarak son 5 Babil kralı ile 8 Kasit kralının çağdaş olduğu ileri sürülmüştür. Şamsu-iluna ve Abi-eşuh zamanında Kasitlerin Babilin kuzeyinden batıya geçerek Hana'da 150 yıl hüküm sürdükleri ve II. Agum zamanında Babile girdikleri iddia edilir. Fakat buna karşı çıkanlar olmuştur. Kasitlerin Ammi-şaduqa fermanında adlarının geçmediği belirtilmiştir. Kasitler, Babile yerleşmişler ve 36 kral hüküm sürmüştür. Bunlar Babil medeniyetini benimsemişler ve Babil kültürü yaşamaya devam etmiştir. Orta Asur krallarının bağımsızlık kazanmasıyla Babil'in kuzeydeki gücü oldukça zayıflamıştır. I. Tukulti-Ninurta (1255-1210) Babile saldırıp şehri ele geçirmiştir. Ancak Asur'un Babil üzerindeki hakimiyeti uzun sürmemiştir. Bu hanedana son veren Elam kralı Şutruh-Nahunte olmuştur. 1155 yılında III. Babil hanedanı son bulmuş Babil yağmalanmış ve

²⁰ Dossin, A.g.e., s. 90-91.

²¹ Dossin, A.g.e., *ARM IV*, Paris , s. 37-38.

²² Dossin, A.g.e.,s. 39-40.

²³ Dossin, A.g.e.,s. 41.

²⁴ Dossin, A.g.e., s. 124-127. *ARM IV*, NO. 87.

²⁵ Dossin, A.g.e., s. 25., *ARM IV*, 25.

eserler Susa'ya taşınmıştır.

Urkeş /Mozan kazılarının en önemli sonuçlarından biri en azından Hint-Avrupa görüşü açısından M.Ö. III. Bin yıl ortalarına tarihlenen güzel at başı heykellerinin keşfidir. M.Ö. 2200'lere tarihlenen Tupkiş sarayındaki depolardan gelen çok sayıda at heykelciği bulunması onların bir kısmının evcilleştirildiğini gösterir. M.Ö. III. Bin yılın son çeyreğinde Urkeş tarihinin son dönemine ait sayısız figürün toplum hayatı için atın ne kadar önemli olduğunu gösterir. Özellikle ilginç görünen at heykelciklerinden anlaşılan atın taşımacılıkta kullanıldığının gösterilmesidir.

Moza kazılarında bulunmuş olan Hurrice veriler bu bakış açısından olağanüstüdür. İlk defa M.Ö. III. Bin yıl son evresinde atın günlük hayatta ve saray ekonomisi için kullanıldığını gösterir. M.Ö. II. Binyıl başlarında atların rolü ve Anadolu'dan Asurca bir tablet üzerinde onlara bakmakla görevli memurların olduğunu (rabi- sise) görmekteyiz. Tahminen aynı dönemden bir arkaik Hitit destanında (orijinal olarak Eski Başkent Kanişte yazılmıştır) tanrı Pirwa'dan bahsedilir. Hititçe metinlerde bu tanrı atla bağlantılı olarak verilmiştir. Onun ismi Hint –Avrupa kökenlidir. Bu tanrı adıyla (Pirwa) yapılan teofor isimlerde Eski Asurca tabletlerde geçer²⁶.

Önasya'da atın varlığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. M.Ö. III. Bin yıl başlarında Sumerce at kelimesine rastlanmıştır. Sumer krallarının farklı yıllarda İran tarafına düzenledikleri yağma seferlerine getirilen ve bu yüzden dağ eşeği anlamında kullanılan ANŞU.KUR.RA "at" ismine rastlanılır. ANŞU eşek anlamına geldiğinden Önce merkebin evcilleştiği sonra ise atın evcilleştirildiği görülüyor. Ur standardı ve Akbabalar stelinde görüleceği üzere 3. Bin yılın ilk yarısında Eski Sumer kent devletlerinde atın savaş arabasına koşulduğu anlaşılır. Atın Eski Babil devrinde tekrar ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Eski Babil ile çağdaş Koloniler çağında atın varlığı kesin olarak bilinmektedir. Mezopotamya ve Anadolu'da atın M.Ö. 4. bin yıl sonlarında evcilleştirildiği görülür. Ancak, hayvanlar Mezopotamya'da M.Ö. 3. bin yılın ilk üç yüz yılından önce evcilleştirilmemiştir. Ebla'da bulunan çivi yazılı belgeler, Suriye'de yaşayan insanların M.Ö. 3. bin yıl ortalarından itibaren atı tanıdıklarını göstermiştir. At aynı zamanda Mari krallık sarayında bulunan belgelerden bilinmektedir. M.Ö. II. bin yıl başlarından kalan belgelerden Mari'de yaşayanlar atlarını Anadolu'da önemli bir at ticaret yeri olan Kargamış'tan satın alıyorlardı. Bu hayvanların bulunduğu diğer bir bölge ise Zagros dağlarıdır. Mari belgelerine göre at pahalıdır. Bu yüzden yalnızca törenlerde ve savaş arabalarında kullanılır, ancak binek hayvanı olarak çok az kullanılırdı. *Şubat-Enlil'den* (Tell Leilan) 18. yüz yıla ait tabletlerden öğrendiğimize göre, özellikle savaşta hızlıca saldırmak için kullanıldığı anlaşılır²⁷.

Kasitlerin Babile yerleşmelerinden sonra Nippur tabletlerinde ata ve savaş arabasına sıkça tesadüf edilmeye başlanmıştır. Kas dilinde at isimleri ve renkleri geçmektedir. At listeleri Kasitlerin bu konuda ne derece ehil olduklarını gösterir.²⁸

Günümüz Azerbaycan'ına tekabül eden Batı İran'da M.Ö. III. Binyıldan itibaren yaşadıklarını bildiğimiz, Subarlar, Kasitler, Lulubiler, Kutlar, Turukkular ve bunların ahfadı olan Manna ve Madaylar Türk kökenli kavimler oldukları açıktır. Manna kelimesinin aslının Manqa olup ,Manqol, Manquş gibi Türk boylarının adlarında görüldüğü ve Asur kralı II. Sargonun 8. Seferinde ele geçirdiği kraliyet merkezi İzurtu'nun adının "dağ geçidi" anlamına gelen "izir, izer" den geldiği belirtilmiştir²⁹.

Yine Azerbaycan'da yaşayan Türk soylu kavimlerden biri olan Karkarların M.Ö. II. yüzyılda Kur-Aras nehri ovasındaki arazide yaşadıkları ve buraya Harhar adı verildiği anlaşılmaktadır. Qarqar yer adını Asur kralı III. Salmanassarın meşhur savaşından öğrenmekteyiz. Kurk monolitinde, adı geçen Asur kralının M.Ö. 853 yılında on müttefik krala karşı yapmış olduğu ve Karkar Savaşı ile sonuçlanan altıncı yıl seferi anlatılmaktadır. Buradan öğrenildiğine göre Kuzey Suriye seferine çıkan

²⁶ V. İvanov, Horse Symbols and The Name of The Horse in Hurrian, *Urkes and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen. Urkes Moza studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998, s. 145-146.

²⁷ Cecile, Michel, The perdum-mule, a Mount for Distinguished Persons in Mesopotamya During the First Half of the Second Millennium B.C." *PECUS Man and Animal in Antiquity. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome*, 2002 s. 192.

²⁸ Balkan, At kültürü ile ilgili M.Ö. 14. Yüzyıldan Nippur'da bulunmuş Akadça Metinlerin Terceme ve İzahı, *AU, DTCTF Dergisi*, C. IX, S.1-2, Mart-Haziran 1951, s. 86.

²⁹ Mehebbet Paşeyeva, Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa bir Bakış, 38. *ICANAS Bildirileri*, 5. Cilt, Ankara 2012., s. 2507,

III. Salmanasar, Till Barsip (Tell Ahmar)'i fethederek adını Kar-Sulmanasared olarak değiştirmiştir. Karkar ismi, bölgede pek çok yer adında geçmektedir. Bunlardan en meşhuru şüphesiz Karkamış'tır. Bir diğeri Kommagene krallığının eski merkezi olan Gerger, (Adıyaman) yer adları yanında günümüz Azerbaycan'ında Qarqardağ, Harhar ve Gerger adını taşıyan çok sayıda köye rastlanmaktadır. Aynı isimlerin Türkmenistan'dan Kazakistan'a kadar varlığı da görülmektedir³⁰.

Sonuç

Ural-Altay dili konuşan Türk soylu kavimler Hazar Denizi ile Zagros dağları arasında yaşamışlar ve buradan hareketle bir kısmı Mezopotamya'ya göç etmişlerdir. Bunların başında Sumerler gelir. Onlar burada ilk medeniyeti kuran kavimdir. Mezopotamya'ya şehir hayatını, bilimi, sanatı, hukuku, takvimi ve bürokrasiyi getirmişlerdir. Subarlar ise Mezopotamya'nın kuzeyinden Orta Anadolu'ya kadar ilerleyip burada yüksek bir medeniyet kurmuşlar ve Hititleri her yönden etkilemişlerdir. Gutiler Zagroslardan inerek Akad İmparatorluğuna son vermişler ve bir asırdan fazla bölgede siyasi hakimiyet kurmuşlardır. Turukkular ise benzer şekilde Şamsi-Adad'ın Eski Asur imparatorluğuna karşı mücadele vermişler, bin yıl sonra İskitlerin yaptığı gibi Asurla ittifak yapmışlar akrabalık kurmuşlardır. Kasitler ise Eski Babil devletinin yerini alarak bölgede huzur ve istikrar sağlamışlar ve 4 asırdan fazla buraya hükmetmişlerdir. Mısır ve Hitit krallarıyla ittifak yaparak Orta Doğuda barışı egemen kılmışlardır. Türk göçleri yıkıcı değil yapıcı olmuş, bölgeye daha çok medeniyet, huzur ve barış getirmiştir.

Kaynakça

Balkan, Kemal, At kültürü İle İlgili M.Ö. 14. Yüzyıldan Nippur'da bulunmuş Akadça Metinlerin Terceme ve İzahı, *AU, DTCF Dergisi* C. IX, S.1-2, Mart-Haziran 1951, s. 85-104.

Balkan, Kemal, Eski Önasya'da Kut (veya Gut) Halkının Dili İle Eski Türkçe Arasındaki Benzerlik, *Erdem Dergisi*, C., 6, Sayı 16, Ankara 1990 , s.1-64.

Burney, Charles, Hurrians and Proto-Indo-Europeans: The Ethnic Context of the Early Trans-Caucasian Culture”, *Festschrift Tahsin Özgüç*, (Ankara 1989), s. 45-52.

Çığ, Muazzez İ., *Sumerliler Türklerin Bir Koludur*, *Sumer Türk Kültür Bağları*, Kaynak yayınları,3. Baskı, İstanbul 2014.

Dossin, Georges, *Correspondance de Şamşi-Addu*, *Archives Royales de Mari IV*, Paris, 1952.

Gerey, Begmyrat, *5000 Yıllık Sumer Türkmen Bağları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004

Heimpel, Wolfgang, *Letters to the King of Mari, A New Translation with Historical Introduction, Notes, and Commentary*. Eisenbrauns 2003.

Fleming, Daniel E. *Democracy's Ancient Ancestors Mari and Early Collective Governance*, 2004.

Hoffner, Harry, Hurrian Civilization from a Hittite Perspective, *Urkeshe and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen . Urkeshe Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998, s. 167-200.

İvanov, V. Vs. Horse Symbols and The Name of The Horse in Hurrian, *Urkeshe and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen . Urkeshe Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998, s. 145-146.

Landsberger, Benno, Önasya Kadim Tarihinin Esas Meseleleri, *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1937, s. 98-110.

Michel, Cecile “The perdum-mule, a Mount for Distinguished Persons in Mesopotamya During the First Half of the Second Millennium B.C.” *PECUS Man and Animal in*

³⁰ Paşeyeva, A.g.m., s. 2510.

Antiquity. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, 2002.

Paşeyeva, Mehebbet, *Azerbaycan Türklerinin Etnik Tarihine Kısa bir Bakış*, 38. ICANAS Bildirileri, 5. Cilt, Ankara 2012, s. 2505-25016.

Pehlivan, Mahmut, “Karaz Kültürü ve Hurriler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, (Van 1990), s. 168-176.

Salvini, Mirjo. The Earliest evidence of Hurrians before the formation of the region of Mitanni, *Urkesh and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen . Urkesh Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998., s. 99-115..

Steinkeller, The Historical Background of Urkesh and Hurrian Beginnings in Northern Mesopotamia, *Urkesh and Hurrians. Studies in Honor of Lord Cotsen . Urkesh Mozan studies 3*, eds. Giorgio Buccellati and Marilyn Kelly-Buccellati. Oriental Institute Chicago, 1998.,s. 75-98.

B

Osmanlı Öncesi Göçler

Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Demografik Yapısının Ortaya Çıkmasını Sağlayan 2 Göç Hareketi: Çepni ve Kıpçak Göçleri

Yrd. Doç. Dr. Fatma İNCE
İnönü Üniversitesi / Malatya

GİRİŞ

Oğuzlar on ikisi Üçok on ikisi Bozok olmak üzere 24 boy olup, yerleşik olanlara Oğuz, göçer olanlara Türkmen adı verilmişse de sonraları Oğuz yerine Türk adı yerleşmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden 24 Oğuz boyunun en büyüklerinden birisi olan Çepniler'in adı diğer Oğuz boylarının gibi ilk defa olarak büyük Türk bilgini Kaşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılda yazdığı Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud Divan-ı Lügat-it Türk adlı eserinde Çepni boyunu 21. Sırada zikretmiş ve damgasının şeklini de vermiştir.¹

Çepniler, Türk Han'ın oğlu Kara Han'ın oğlu Oğuz boyunun Üçoklar soyundan Sungurlu aşiretine bağlıdır. Ayrıca Çepniler en eski Oğuz boylarından oldukları halde eski isimlerini bugüne kadar muhafaza etmişlerdir. Bayat, Çepni, Bayındır, Afşar, Alayurdlu gibi isimler Divan-ı Lügat-it Türk'te zikredilmiştir.²

Çepniler'in kökenleri ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmud yine Divan-ı Lügat-it Türk'te şunları söylemektedir: "Türkler, 20 kabiledir. Bu kabilelerin hepsi Hz. Nuh'un Yafes adındaki oğlunun oğlu olan Türk'e mensup olduklarını söylerler. 20 kabileden herbirinin sayısını Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadar kolları vardır. Ben bu kabilelerin başlıcalarını sayıp, onlara bağlı olanları ele almayacağım. Ancak bu kabilelerin biri olan Oğuzlar/Türkmenler'in boyları bu hükümden müstesnadır. Çünkü onların ana kabile ile birlikte boylarını ve hayvanlarının ayırıcı nişanlarını, onlardan her kabilenin Rum yakınından başlayarakdoğuya kadar yerleştikleri yerler/yurtlarını Müslüman olmadan önceki ve sonraki dönemlerini kapsayacak şekilde anlatacağım. Zira insanların bunları anlamaya ihtiyacı vardır. İşte bu 20 Türk kabilesinden biri Oğuzlar/Türkmenler'dir. Oğuzlar 22 boydur. Her boyun hayvanlarının ayırıcı bir nişanı vardır. Boya bağlı olanlar birbirlerini bu nişan sayesinde tanırlar ve karıştırdıkları zaman hayvanlarını ayırt ederler. Oğuz boylarının 22. Kolu Çepniler'dir. Çepni kabile atasının ismidir." Görüldüğü gibi Kaşgarlı Mahmud, Oğuzlar'ı 22 kola ayırmış ve soy olarak da Nuh'a bağlamıştır.³

Aynı şekilde Oğuzname'de Yazıcıoğlu: "Nuh peygamber –aleyhis's-selam- yiryüzün cenubdan

¹ Nevzat Köseoğlu, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s.52, Faruk Sümer, Çepniler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.7, Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lügat-it Türk**, Çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, İstanbul 1939, s.55.

² Hüseyin Albayrak, **Trabzon'un Fethi**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995, s.7, Yusuf Ziya Yörükkan, **Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.378-379.

³ Kaşgarlı, s.28, Arif Yıldırım, "Trabzon ve Çevresi ile İlgili 9 Değişik Hususa Dair Notlar", **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.I, T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s.34.

şimale değin 3 kısım itmişti. Ve 3. kısmı Yafet'e ki Türkler'in atasıdır, virmuşdi." diyerek, o da Türkler'in soyunun Nuh peygambere dayandığını iddia etmektedir. Çepniler'e dair bilgilerin kaynağı sadece Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk'ü değildir. XV. Yüzyılım başında İlhanlılar'ın başkenti Tebriz'de Vezir Reşideddin'in başkanlığında bir heyet tarafından yazılmış olan cihan tarihi Cami-üt Tevarih'te Çepniler Oğuz elinin Üçok kolunda gösterilmiş, Oğuz Han'ın 6 oğlundan biri olan Gök Han'ın 4 oğlundan biri sayılmıştır. Gök Han'ın diğer 3 oğlu ise, Bayındır, Peçenek, Çavuldur idi. Çepni'den Çepni boyu, diğerlerinden de Bayındır, Peçenek ve Çavuldur boyları türemiştir.⁴

Cami'üt-Tevarih'te sadece boy ismi verilmekle kalmayıp, ayrıntılı bilgilerde verilmiştir. Mesela her bir kardeşin toy yani törenlerde etin hangi kısmını yiyecekleri bile belirlenmiştir. Buna göre etin en değerli kısmından sayılan sol kısmını yiyecek kardeşler arasında Çepniler de sayılmıştır. Yine başka bir ayrıntıya göre, Çepni ve kardeşlerinin onkunları doğan türünün en ünlü avcı kuşu olan Sungur'dur.⁵

Kaşgarlı Mahmud ve Reşideddin'den başka XIV. yüzyılda yaşayan Ebu Hayyam da Kitabı'l-İdrak li-Lisanil Etrak isimli eserinde Çepniler'den "Çepni kabiletün minet Türk" şeklinde bahsetmektedir. Eserde sadece Çepniler ve Kınıklar'dan söz edilmektedir. Kınık boyu malum olduğu üzere Selçuklu boyudur. Bunun için Kınıklar'dan bahsedilmesi oldukça normaldir. Kınıklar ile beraber ve yalnızca Çepniler'den söz edilmesi o yüzyıllarda Çepniler'in sadece Anadolu'da değil Mısır'da bile tanındığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu bilgi Çepniler ile ilgili olarak oldukça mühim bir konuyu gözler önüne sermektedir.⁶

Bu kaynaklara ilaveten Tarih-i Oğuz gibi ilk devir kaynakları ile XV. yüzyılda Yazıcıoğlu Ali'nin Tarih-i Al-i Selçuk'unda, Ebu Gazi Bahadır Han'ın 1660 yılında tamamladığı Şecere-i Terakimesi'nde, XVII. yüzyılda Katip Çelebi'nin Cihannüması'nda ve 1492'de Mehmed Neşri'nin yazdığı Kitab-ı Cihannüma'da Çepniler'den bahsedilir. Tarih-i Al-i Selçuk'ta CEHHAROM: Çepni şeklinde geçmektedir.⁷

Bunların dışında Çepniler'den, Hacı Bektaş Veli'nin Velayetnamesi'nde de söz edilmektedir. Hacı Bektaş, Çepniler'e bağlı bir oymağa misafir olmuş ve orada yerleşmiştir. Burası o günkü adıyla Sulucakarahöyük idi. Bugünkü adı Hacıbektaş'tır.⁸

Oymak ve aşiretler hakkında çok kapsamlı bir çalışma yapan Cevdet Türkay ise Çepni, Çepnibor, Çepnili, Çepni Kantemir gibi farklı isimler ile adlandırılan Çepniler'in Görele'den başlayarak çok geniş bir coğrafyada buldukları yerleri anlatırken onların konar göçer Türkmen Yörükleri taifesinden olduklarını ifade etmektedir. Enver Şerefî'ye göre ise Çepniler Babekler'e dayanmaktadır.⁹

Çepni adının anlamına gelince; Kaşgarlı Mahmud bu konuda bilgi vermezken, Reşideddin'e göre Çepni: "Nerede yağır görse savaşır." demektir. Şecere-i Terakkime'de ise Çepni kelimesinin; "Cesur, pehlivan, yiğit ve kahraman" anlamlarına geldiği ifade edilir. İşte bu manalara nazaran kelimenin "çapmak" aslından geldiği kabul olunabilir.¹⁰

Yine Çepni kelimesinin eski Türkçe'de köy reisinin yardımcısı anlamına gelen cüben, bu reisin kanal kazmayan ve su başına çıkmayan kimseden aldığı rehin manasına gelen "Cetba" ve çok boyun vuran anlamına gelen "Cebitgan" kelimeleri ile ilintili olabileceği de ileri sürülmüştür. Son olarak Çepni adının kimi kaynak ve yörelerde "Çetmi" olarak telaffuz edildiğini de belirtmek gerekir.¹¹

⁴ Yazıcızade Ali, **Tevarih-i Ali Selçuk**, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s.11, Sümer, s.7.

⁵ Sümer, s.8.

⁶ Ali Çelik, "Çepniler'in Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.312-313.

⁷ Mehmet Eröz, **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977, s.19, Mehmet Neşri, **Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi**, Yay. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

⁸ Hacı Bektaş Veli, **Vilayetname**, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Can Yayınları, İstanbul 1999, s.26, Eröz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, s.19-20.

⁹ Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İşaret Yayınları, İstanbul 2001, s.252.

¹⁰ Mehmet Aydın, **Bayat, Bayat Boyu ve Oğuzlar Tarihi**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1984, s.25-27, Bilgehan Atsız Gökdağ, "M.Ö 2000'li Yıllardan Günümüze Giresun'daki Türk Varlığı", **Giresun Tarihi Sempozyumu**, Giresun 1996, s.37, Hasan Tahsin Okutan, Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya-Tarih-Kültür-Folklor, Giresun Yeşil Matbaası, Giresun 1949, s.66.

¹¹ Okutan, s.66

Çepniler'in gerekmedikçe kullanmadıkları içine Arapça ve Acemce birçok kelimenin karıştığı lisanları olduğu XIX. yüzyıl ortalarında Rodop'u yurt edinen Çepniler'in İslavlar içinde kala kala dillerini unutup İslavca konuşmaya başladıkları da ifade edilmektedir. Fakat Çepniler dillerini yitirse de dinlerini yitirmemiştir. Böylece dini İslam dili Slavca olan bir insan tipi ya da etnik grup tarih sahnesine çıkmıştır ki bunlara da Pomaklar denir.¹²

Çepniler, Anadolu'ya gelmeden önce tüm Oğuz boyları gibi İç Asya taraflarında bulunuyorlardı. Bağlı buldukları sol kol olan Üçokların yaylakları, Kütük yani Balkaş'ın kuzeyi Almalık'ın Akdağı'nın kuzeyi ve güneyindeki dağlardı. Kışlakları ise "Sengin" kelimesinin çok kullanıldığı Karatay ve Karaçuk yaylarıdır.¹³

Çepniler ile ilgili kaynaklarda Anadolu'ya ilk ne zaman ve nereden giriş yaptıkları hakkında kesin bilgiler bulunamamıştır. Mehmed Fuad Köprülü: "Bu Oğuz boyunun batıya göçü, Selçuklular'ın Anadolu'yu ilk istilası ile olmuş, büyük bir kısmı Batı Anadolu'daki Paflagonya ve Trabzon Krallığı hudutlarına yerleştirilmişler." demektedir. Birçok tarihçi ve araştırmacı Çepniler'in ilk önce Sinop bölgesine yerleştiğini söylemektedirler. Sinop'ta yapılan savaşla Trabzon Rum İmparatoru Giorgi'yi hem deniz hem de karada yenmeleri ve bu galibiyetin ardından Ordu bölgesinde Bayram Bey adına Bayramlı Beyliği'nin kurulması bize bu bölgede de kalabalıklar halinde var olan Çepniler'i göstermektedir. Türkiye tarihinin yerli kaynaklarında adı ilk önce ortaya atılan Oğuz boyu muhtemelen Çepniler'dir." demektedir ve onun bu görüşü diğer araştırmacılar tarafından da benimsenmiştir.¹⁴

Bu görüşe delil olarak da Endülüslü alim Ebû Hayyam Türkçe hakkında 1312 yılında Kahire'de yazdığı Kitabu'l-İdrak li-Lisani'l Etrak adlı eser gösterilir. Bu eserde Türk boylarından sadece Kınıklar ile "Çepni kabiletün minet-Türk" şeklinde bir Türk boyu olarak Çepniler'den söz edilmektedir. Bu bilgi XIV. yüzyılda Çepniler'in sadece Anadolu'da değil Mısır'da bile tanındığını göstermesi bakımından çok önemlidir.¹⁵

Çepniler'in bir Türk boyu olarak Mısır'da tanınması Anadolu'ya ilk gelenlerin onların olduğu anlamına gelmemektedir. Ayrıca delil olarak gösterilen eserin yazıldığı tarih olan 1312'de Çepniler Anadolu'da henüz yeni yeni faaliyet göstermekteydi.¹⁶

Çepniler'in Anadolu'da görünmeye başladığı dönemlerde Trabzon ve çevresi Rum İmparatorluğu'na bağlıdır. Ancak Rumlar sadece şehir merkezinde hakimdir. Şehirlerin çevresi tamamen Türkmen toplulukları ile kuşatılmış gibidir. XIII. yüzyılın ortalarından sonra da Anadolu Selçuklu Devleti parçalanma sürecine girmiş ve Anadolu'da büyük küçük birçok Türkmen beyliği kurulmuştur. XIII. asrın son çeyreğinde Trabzon haricindeki bölgede Helen kültüründen söz edilemeyeceği gibi veba salgını ve Türk akınları sebebiyle Trabzon'daki Hristiyan nüfus da önemli ölçüde azalacaktır.¹⁷

Anadolu Selçuklu Devleti'nin parçalanma sebeplerinden biri olan Moğol istilaları Anadolu'da siyasi bir bunalımı ardı sıra getirmiştir. Bundan istifade etmek isteyen Giorgi, Karadeniz ticareti için çok büyük önem taşıyan bir limana sahip olan Sinop'u almak istemiş ve bir donanma ile Sinop'a saldırmışsa da kendisini gemiler ile denizde karşılayan Çepni Türkleri'ni tarafından mağlup edilerek geri püskürtülmüştür.¹⁸

İbni Bibi bu hadise ile ilgili olarak bizlere şunu anlatır: "2 gün sonra Sinop kumandanı Tay Buğra yetiştirdi. Ve Canik Kralının kadırgalar ile Sinop'a kastettiğini, Çepni Türkleri'nin karşısına çıktıklarını ve

¹² Ali Çelik, "Çepniler'in Kader Çizgileri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, C.II, S.7 (Ağustos 1980), s.98.

¹³ Aydın Ayhan, *Balıkesir ve Çevresindeki Yörükler, Çepniler ve Muhacirler*, Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999, s.105-106, İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.246.

¹⁴ Abdullah Gülay, *Ağasar Çepni Kültürü*, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul 2001, s.10.

¹⁵ Gülay, s.10.

¹⁶ Ramazan Uçar, *Sosyolojik Açından Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006, s.23-24, Osman Çetin, "İskanlarla Anadolu'nun Türk Vatani Haline Gelmesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.265.

¹⁷ Speros Vryanis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, London 1971, s.28.

¹⁸ Vryanis, s.28.

deniz ortasında geri döndüğünü bildirdi.”¹⁹

Bu hadisenin en önemli özelliği Çepniler’in tarih sahnesine ilk kez bu şekilde not düşülmesini sağlamasıdır. Ne olursa olsun bu olaydan önce Çepniler için karanlık bir devirdir. Çepniler’in bu tarihten sonra sürekli doğuya doğru bir hareketi söz konusudur. Trabzon Rum İmparatorluğu saray tarihçisi Panaretos’a göre imparator Giorgi hükümdarlığının 14. yılında yani 1280 yılında Toresion Dağı’nda Türkmenler’e tutsak düşmüştür.²⁰

Günümüzde Toresion diye adlandırılan bölgenin neresi olduğu hakkında kesin bilgi sahibi olamıyoruz. Yine Panaretos, “II. Jean’ın 1297 yılında öldüğünü, onun zamanında Türkler’in Ünye yöresini ellerine geçirdiklerini söyledikten sonra Trabzon dolaylarına kadar uzanan büyük bir istila hareketinde bulduklarını yazar.”²¹

Bu dönemde ağırlıklı olarak Çepni Türkleri’nden oluşan ve Bayram Bey ailesine bağlı Hacıemiroğulları Beyliği adı geçmeye başlar. Hacı Emiroğulları Trabzon Devleti ile Giresun’da savaşırlar. Trabzon Devleti Kralı II. Aleksios 1301 yılı Eylül ayında Giresun’a sefere çıkar. 2 ordu Giresun’da karşılaşır. Türkler yenilerek, çok sayıda kayıp verdikten sonra geri çekilirler. Ancak bu yeniliden sonra Çepniler’in doğuya ilerlemesi durmamış, ani baskınlar vererek devam etmiştir. Hacıemiroğulları Beyliği’nin kurucusu olan Bayram Bey 1313’de Trabzon İmparatorluğu sınırları içindeki bir Pazar yerini basmıştır.²²

Bayram Bey 2 Ekim 1316’da hayvan saklanan araziye talan eder. Çepni Türkmenleri Haziran 1319’da Trabzon’a saldırır. Büyük bir yangın çıkarırlar. Bu yangında Trabzon’daki bütün evler yanar. Bayram Bey 1332 yılında da sayısı çok az bir asker ile Hamsi Köy’ e kadar gelmişse de ağır kayıplar vererek geri dönmüştür.²³

Bölgede zayıf düşen Trabzon İmparatorluğu, Hacıemiroğulları’dan sonra 1341’de Tur Ali Bey önderliğindeki Akkoyunlular tarafından ve daha sonra da Taceddinoğulları Beyliği tarafından saldırılara uğratılmıştır. Diğer taraftan Gürcüler asker gücüyle Trabzon İmparatorluğu’nun iç siyasetine karışmaya başladılar.²⁴

Trabzon’un içerisindeki huzursuzluklar güçleniyordu. Hakimiyet yeteneği olmayan Mihail’in bahtından her beş adamdan birisini öldüren veba salgını 1347 yılında imparatorluğu kaplar. Trabzon üzerindeki bela deprem ile tamamlanır. Deprem sonrasında birçok yer harabeye dönüşür. Arsinya’dan Erzurum’a kadar olan araziye ellerine geçiren Türkmenler, imparatorluğu talan etmişlerdir. Gürcistan’da ise Gurieli kendi bağımsızlığını ilan etti.²⁵

Bundan sonra yapılan mücadeleler de önemli sonuçlar getirmeyince Trabzon İmparatoru III. Aleksios, Türkler ile nikah ittifakları yapmaya başladı. Buna göre Türkmen tayfasının başı Kutlu Bey’e kız kardeşi Maria Komneni, Hacı Emir’e ikinci kız kardeşi Feodara’yı, Türkmen Emiri Taceddin’e üçüncü kız kardeşi Yevdokiya’yı, Gürcü Çarı VI. Bagrat’a kendi kızı Anig Komnen’i verdi.²⁶

Türkmenler ile Trabzon İmparatorluğu arasındaki bu ittifak uzun sürmedi. III. Aleksios 1380 yılında Tirebolu yöresine gelerek, Harşit Çayı’nın kıyısına çok yakın yerde ve denize 5 km mesafede bulunan Bedroma Kalesi’nden 600 kadar yayayı uzak yerlere gönderdikten sonra yayanın kalabalık kısmı ve atlı askerlerle Harşit’in yukarı kısmına yürüyüp, Çepniler’in bulunduğu yere kadar gitmişler ve onların çadırlarını yıkmış, yakmış, öldürmüş ve Çepniler’in elindeki tutsakları kurtardıktan sonra geri dönüp Vakfikebir’deki büyük limanda birkaç gün kalmıştır.²⁷

Buna göre Trabzon İmparatoru hem Çepnilerden öğ almış hem de Çepniler’in elindeki tutsaklarını kurtarmıştır. Bu olayın ardından 1397 yılında Hacı Emir Bey’in oğlu Süleyman Bey Giresun şehrini

¹⁹ Vryanis, s.28.

²⁰ Sümer, s.47.

²¹ Sümer, s.47.

²³ Demir, s.32, Sümer, s.47.

²⁴ Demir, s.32.

²⁵ A. Hahanov, **Trabzon Tarihi**, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004, s.68.

²⁶ Hahanov, s.68.

²⁷ Hahanov, s.68.

fethetmiştir.²⁸

1402 yılında Timur'a elçi olarak giden İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo, 1404'te Hacı Emiroğulları topraklarına geldiğinde, Timur'a tabi olan ve yaklaşık 10.000 askeri olduğunu belirttiği Arzamir adlı Türkmen liderinin Tirebolu'ya kadar uzanan bölgeyi hakimiyetinde bulundurduğu nakletmektedir. Nu tarihten itibaren Hacı Emiroğulları ile ilgili bilgiye rastlanılmazken topraklarının 1427 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁹

Hacı Emiroğulları'nın Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk yurdu haline gelmesindeki rolü daha kuruluş devrinden itibaren Ordu ve doğusundaki topraklarda Hristiyanlar aleyhine büyük bir nüfus boşluğu oluşturmaları, boşalan araziye başta Çepniler olmak üzere Türk nüfusu iskan ettirerek hiçbir karışıma yer vermeyen bir nüfus siyaseti takip etmektedir.³⁰

Osmanlılar yöreyi topraklarına kattıktan sonra Hacıemiroğulları Beyliği'nin idari iç teşkilatlanmasını pek değiştirmemiştir. Dış teşkilatlanmada ise 1455-1613 yılları arasında Bolaman Irmağı ve Aksu Irmağı'nı sınır olarak belirleyip, bölgeyi 3 karaya bölmüştür. Bolaman Irmağı'nın batı tarafında kalan bölüm Canik Sancağı'na katılmıştır. Bahsedilen 2 ırmağın arası Vilayet-i Bayramlı, Aksu Irmağı'nın doğusunda kalan kısım ise Vilayet-i Çepni olarak adlandırılmıştır.³¹

KIPÇAKLAR

Kıpçaklar'ın adı Şark kaynaklarında en çok Kıpçak olarak geçer. Bundan başka İmek, Yemek ve Kimek adları da sık sık görülür. Kök Türk kitabelerinde bu adlardan hiçbirine rastlanmıyor. Bu kitabelerde İrtiş Nehri'nin adı geçiyorsa da orada hangi kavmin yaşadığı zikredilmemiştir. Halbuki Arap coğrafya eserlerinde İrtiş boyunda Kimek adlı bir kavmin yaşadığı ve bu kavmin Oğuzlar'ın kuzeyinde gayet geniş ve batıda İdil veya Kama Nehri'ne kadar yayılmış olduğu kaydedilmiştir. Kimek kavminin birçok uruğa bölündüğü ve bunlar arasında en mühimlerini Emek ve Kıpçaklar'ın teşkil ettikleri anlaşılıyor. Kaşgarlı Mahmud eserinde Kimek isminden bahsetmez. Onun yerine Emek ismi nakledilmiş ve bu ad altında Kıpçaklar'ın bir uruğunun kastedildiği yazılmıştır. Sonraları Kıpçak kavmi ile birlikte Kanglı kavminin de adı geçmektedir. Kıpçaklar'ın XI. yüzyıl ortalarında Harezmi ile komşu oldukları, yeni İslam ülkeleri ile temasa geçtikleri bilinmektedir. Fakat esas kitlenin İrtiş Nehri'nin batısına doğru kaydığı anlaşılıyor. XI. yüzyılda Kıpçak-Yemekler'in doğu-güney sınırı Talas Nehri'ne dayanıyordu. Bu kavim Türk kavimleri arasında işgal ettikleri sahanın genişliği itibarıyla en büyüğü idi. Kıpçaklar'ın adı batı kaynaklarında ve Ermeniler'de başka türdür. Rus vekayinamelerinde onlara Polovtsi denilmiştir. Bizanslılar ise Kuman demişlerdir. Macarlar Kun, Kuman ve Paloç, Almanlar Falon ve Falb, Ermeniler de Chardeş demişlerdir. Latin kaynaklarında da Cumanus olarak geçerler.³²

Kıpçaklar çeşitli özellikleri ile diğer Türk boylarından ayrılır. Onların en belirgin özelliklerinden birisi Türkler içersinde sarışın, mavi gözlü tel topluluk olmalarıdır. Kıpçaklar'a farklı dillerde verilen Polovtsy, Falben, Chardeş gibi isimlerin hepsi sarışın anlamına gelen kelimelerden türemiştir.³³

Kıpçaklar'ın göçtükleri yerlerdeki milletler ile ilişkileri de onları farklı bir konuma taşır. Esas itibarıyla Orta Asya, Volga, Yayık, Donetz, Ten, Tuna ve batı grupları olmak üzere 5 ana gruba ayrılan ve

²⁸ Demir, 2005, s. 32.

²⁹ İbrahim Telliöglü, "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar'ın Rolü", **Türk Kültürü**, 2004, s.464-489. Demir, 2005.

³⁰ Telliöglü, "Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar'ın Rolü", 2004.

³¹ Hacıemiroğulları Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanması konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Hacı Emir Çelebi zamanında gerçekleştiği düşünülebilir. II. Murat Amasya'da sancak beyi iken Yörgüç Paşa onun lalalığını yapmıştır. II. Murat tahta çıktığında Yörgüç Paşa'yı 1426'da vali olarak Amasya'ya gönderir. Yörgüç Paşa'nın ilk işi Çepni beylikleri Osmanlı Devleti'ne bağlamak olmuştur. Bu çerçevede ilk önce Kızılca Koca Oğullarını Amasya'ya çağırıp bir hile ile ortadan kaldırır. Sonra Koca Kaya Beyi Haydar Bey'in kalesini de Osmanlı topraklarına katar. Arkasından da Taceddinoğulları Beyliğinin Emiri Hasa Bey'i yine bir hile ile ortadan kaldırmak için Amasya'ya çağırır. Hasan Bey durumu anlar ve Taceddinoğulları'na ait toprakları Osmanlı Devleti'ne teslim eder. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.403-406.

³² Mustafa Safran, **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi-İktisadi- Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Doktora Tezi), s.10-11.

³³ İbrahim Telliöglü, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Kış 2015, S.48, s.60.

Macaristan'dan Gürcistan'a Balkanlar'dan Mısır'a kadar pek çok yerde yerleşik hayata geçen Kıpçaklar buradaki halklar ile karışmışlardır. Balkanlar Doğu Avrupa ile Kafkaslar'ın güneyine göç edenlerinin Hristiyanlığı benimsediği ve yerli unsurlar içerisinde kimliklerini büyük ölçüde yitirdiği bilinmektedir. Ancak bir kısmı da antropolojik ve etnolojik olarak gittikleri yerlerdeki varlıklarını sürdürmektedir. Kıpçaklar'ın göç ettiği ve tarihinde büyük rol oynadığı yerlerden birisi de Doğu Karadeniz bölgesidir.³⁴

Kıpçaklar milattan çok önceki zamanlardan beri Doğu Karadeniz'i bilmektedirler. Onların daha Türkistan'daki tarihlerinin karanlıkta kaldığı bir zamanda M.Ö. IV. yüzyılda Karadeniz'in doğu kısmında var oldukları Gürcü kaynakları tarafından kayıt altına alınmıştır. M.Ö.336'da Makedonya'lı İskender'in orduları Kafkaslar'ı ele geçirmek üzere bölgeye geldiğinde Çoruh Nehri'nden Tiflis'e kadar olan yerde oldukça kalabalık bir nüfusa sahip Kıpçaklar ile karşılaşmışlardır. Bu rivayete yer vererek hem Türk tarihinin hem de Karadeniz ve Gürcü tarihinin bir dönemini aydınlığa kavuşturan anonim Gürcü kaynağına bakılırsa Helenler, bir yıl süren mücadeleden sonra ancak Kıpçaklar'ı mağlup etmiş ve yoluna devam edebilmiştir.³⁵

Makedonyalılar'ın karşılaştığı gruptan yüzyıllar sonra Kıpçaklar yeniden Doğu Karadeniz Bölgesi'nde gözükeceklerdir. Ancak bu kez kaynaklar onlardan o kadar yüzeysel ya da dolaylı bir biçimde bahsetmiştir ki bölgedeki varlıklarını fark edebilmek için büyük çaba sarfetmek gerekir. Etnolojik ve filolojik bazı izler sayesinde varlıkları ile ilgilibazı bulgulara ulaşılan Kıpçaklar'ın yöredeki serüvenini ortaya koyarak tarihçiler için oldukça zahmetli bir iş olmuştur. Zira devrin tarihçilerinin onları başka isimlerle anmasından tutun da mesken tuttıkları yerlerin kıyıda köşede kalması dolayısıyla gözden kaçmalarına kadar pek çok sebep yüzünden Kıpçaklar'ın bölgedeki varlığı yıllarca kalın bir sis perdesi altında kalmıştır. Bu sebeple Doğu Karadeniz Kıpçaklar'ı bölge tarihinin en az bilinen topluluğudur denilse yeridir. Gürcüler, içerisine yerleşmeye başladıkları andan itibaren tarihi kayıtlarda izi görülen Kıpçaklar, Karadeniz Bölgesi'ne geldikleri zamandan itibaren adeta yok olmuşlardır. Dönemin Gürcü ve Bizans kaynaklarında fazla yer bulmaması sebebiyle Kıpçaklar'ın Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki varlığı uzun süre karanlıkta kalmıştır.³⁶

Kıpçaklar'ın kendilerinden önce Doğu Karadeniz'e göç eden kavimleri de bünyelerinde toplayarak Batı Türkçesi'nin merkez kanadını teşkil etmişlerdir. Kuzey Doğu grubu ağızları içerisinde doğudan başlamak üzere Hopa, Borçka, Arhavi, Rize ve Trabzon girmektedir.³⁷

Bu bölge ağızlarının şekillenmesinde Kıpçak etkisinin rolü büyük olmuştur. Gürcistan Kralı David Ağmaşenebeli zamanında Kıpçak unsurlarının yoğun olarak geldikleri bilinmektedir. Kral ülkesinin durumunu düzeltmek için Kuzey Kafkasya'ya giderek oradaki Kıpçak/Kuman oymaklarından paralı bir ordu kurmuştur. Bu ordular Ruslar'ı bozguna uğrattınca Kral David Ağmaşenebeli, 1118'de 45.000 kişilik bir Kıpçak kitlesini Gürcistan sınırına yerleştirmiştir. Zamanla sayıları artan ve daha sonra Hristiyanlığı seçen bu Kıpçak toplulukları 1124 yılında Çoruh Vadisi ve İspir bölgesindeki Oğuzlar'ı yenerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. Kral David, 1125 yılında ölünce yerine geçen Dimitri iskan sorunları yüzünden isyan çıkaran Kıpçaklar'ı Ardahan, Ordu, Göle, Tortum, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli bölgelerinde iskan ettirmiştir. Gürcüler vasıtası ile bu bölgeye gelen Kıpçaklar dışında çeşitli sebeplerle Selçuklular içinde de görülen Kıpçaklar, Doğu Karadeniz'in Türkleşmesinde Oğuzlar'dan sonra ikinci derecede önemli rol oynamışlardır.³⁸

Cengiz Han dönemi, Kıpçaklar'ın Anadolu'ya yönelmeleri açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Ordularının Türkistan seferini tamamlamalarının ardından Cengiz Han Kuzey Kafkasya çevresinde yaşayan Kıpçaklar'ın üzerine de bir sefer yapılmasını istemişti. Cebe Noyan ve Sabutay emrindeki 2 Moğol tümeni bu durumun üzerine harekete geçmişlerdir. Önce önlerine çıkan Alanlar'ı mağlup etmiş, daha sonra Kıpçaklar'ın küçük bir grubunu yenince bu gruptakiler fazla bir mukavemet gösterememişti. Zira asıl Kıpçak birlikleri Don civarlarındaydı. Bu nedenle Moğol kumandanları zaman geçirmeksizin Kıpçak ana güçlerinin üzerine yürümeye karar vermişlerdir.

³⁴ Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁵ Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁶ Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁷ Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Kıpçakları", s.60.

³⁸ Peter B. Golden, **Hazar Çalışmaları**, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.342.

31 Mayıs 1223 günü meydana gelen Kalka Savaşı'nda Moğollar'ın birleşik Kıpçak-Rus ordusunu mağlup etmesi üzerine Kıpçaklar'ın Kiyef Prensiği'nin toprakları üzerinden Balkanlar ve Kırım'a bir kısmı da Kafkaslar'a çekildikleri kesin olarak bilinmektedir. Hatta Kırım'a sığınan Kıpçaklar'ın bir bölümünün Suğdak Limanını kullanarak deniz yoluyla Sinop üzerinden Karadeniz güney sahillerine yayıldıkları yönünde kayıtlar da mevcuttur. Birçok kaynakta Kıpçaklar'ın Oğuzlar'ın buldukları yerlere gelip yerleştiklerini belirtmektedir.³⁹

Selçuklular'ın Anadolu'daki idaresi Köseadağ Savaşı'ndan sonra zayıflamaya başlamış, Moğol baskısı artmıştır. Bu baskı Anadolu'da büyük ihtimalle yeni bir göç dalgası meydana getirmiştir. Bu göç dalgasının bir sonucu olarak Doğu Karadeniz bölgesine türk akışı devam etmiştir. Brouset'in verdiği bilgiye bakılırsa, 1247 civarında Moğollar'ın önünden kaçan ve o tarih için oldukça kalabalık sayılabilecek 60.000 kişilik bir Türkmen grubu Şavşat ve Artvin'in de bulunduğu bölgeyi yurt tutmuşlardır. Bu yoğunluğun bir neticesi olarak XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Rum-Ortodoks kültürü, Trabzon şehri dışında bölgedeki varlığını önemli ölçüde yitirmiştir. Aynı dönemde, 1277'de Sinop'u kuşatan Rumlar'ı püskürten çepniler, doğuya ilerlemek suretiyle Trabzon Rumlarını baskı altına almış, XIV. yüzyılın başlarına kadar Harşit boylarını ele geçirmişlerdir. Hem doğudan hem de batıdan bu Oğuz boyunun girişi Doğu Karadeniz'de meydana gelen Rumlaştırma girişimini sekteye uğratmıştır.⁴⁰

Kommenoslar Çepniler'in baskısıyla Trabzon'a çekilmeye mecbur bırakılırken bu şehrin doğusu ve güneyindeki durum da pek farklı değildir. Zira çevresindeki kırsal alanı ele geçiren Türkmenleri temizlemeye çalışan Kral Georgios, çıktığı sefer esnasında esir düşmüş yerine kardeşi Ionnes başa geçmiştir. Aynı tarihlerde yaklaşık 100 yıldır Gürcistan'da bulunan Kıpçaklar ile Gürcüler arasında ihtilaf çıkmıştır. Papa Sargis liderliğindeki Ortodoks Kıpçakları Gürcü saflarından ayrılarak İlhanlılar ile birlikte hareket etmeye başlamışlar, 1267'de Ahıska Bölgesi'ni iktidara batıda Ardeşen'e kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir. Gürcistan tarafından bölgenin Çoruh Vadisi kısmında 1124'den beri yerleştirilen Kıpçaklar'ın varlığı bilinmektedir. Sargis'e bağlı Kıpçaklar ve Çoruh boylarına yaklaşık bir asırdır yerleşmiş bulunan Kıpçaklar'ın yanı sıra Kubasar ailesi gibi bazı oymakların da Gürcistan'dan ayrılarak batıya göç etmesi ile Artvin, Rize, Gümüşhane, Trabzon, Giresun ve Ordu'ya önemli bir ölçüde Kıpçak kitlesi yerleşmiştir. Bu Türk topluluğu bölgenin bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir rol üstlendiği gibi yerleştikleri sahaların etnik yapısında da baskın unsur olmuşlardır.⁴¹

KAYNAKÇA

Albayrak, Hüseyin; **Trabzon'un Fethi**, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1995.

Aydın, Mehmet; Bayat, **Bayat Boyu ve Oğuzlar Tarihi**, Hatipoğlu Yayınları, Ankara 1984.

Ayhan, Aydın; **Balıkesir ve Çevresindeki Yörükler, Çepniler ve Muhacirler**, Zağnos Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Balıkesir 1999.

Çelik, Ali; "Çepniler'in Anadolu'nun Türkleştirilmesindeki Yeri ve Önemi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.312-323.

Çelik, Ali; "Çepniler'in Kader Çizgileri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, C.II, S.7 (Ağustos 1980), s.98-102.

Çetin, Osman; "İskanlarla Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.260-267.

Demir, N.; **Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesinin Tarihi Alt Yapısı**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2005.

Eröz, Mehmet; **Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik**, Otağ Matbaacılık, İstanbul 1977.

Golden, Peter B.; **Hazar Çalışmaları**, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul

³⁹ Jean Paul Roux, **Türkler'in Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl**, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil/Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007, s.65.

⁴⁰ Golden, s.343.

⁴¹ Golden, s.343.

2006.

Gökdağ, Bilgehan Atsız; “M.Ö 2000’li Yıllardan Günümüze Giresun’daki Türk Varlığı, **Giresun Tarihi Sempozyumu**, Giresun 1996, s. 25-50.

Gülay, Abdullah; **Ağasar Çepni Kültürü**, Geyikli Belediyesi Kültür Yayınları, Ayyıldız Matbaacılık, İstanbul 2001.

Hacı Bektaş Veli, **Vilayetname**, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Can Yayınları, İstanbul 1999.

Hahanov, A.; **Trabzon Tarihi**, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004.

Kaşgarlı Mahmud; **Divan-ı Lügat-it Türk**, Çev. Besim Atalay, C.I, TDK Yayınları, İstanbul 1939.

Köseoğlu, Nevzat; **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1997.

Mehmet Neşri; **Kitab-ı Cihannüma Neşri Tarihi**, Yay. Faik Reşit Unat, M. Altay Köymen, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1987.

Okutan, Hasan Tahsin; Şebinkarahisar ve Civarı, Coğrafya-Tarih-Kültür-Folklor, Giresun Yeşil Matbaası, Giresun 1949.

Roux, Jean Paul; **Türkler’in Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl**, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil/Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007.

Safran, Mustafa; **Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lugâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar’da Siyasi-İktisadi- Sosyal ve Kültürel Yaşayış**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, (Basılmamış Doktora Tezi), s.10-11.

Sümer, Faruk; Çepniler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Şahin, İlhan; “Anadolu’da Oğuzlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.246-257.

Tellioğlu, İbrahim; **Doğu Karadeniz Kıpçakları**, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Kış 2015, S.48, s.59-78.

Tellioğlu,İbrahim; “Gürcü İllerinde Siyasi Birliğin Sağlanmasında Kıpçaklar’ın Rolü”, **Türk Kültürü**, 2004, s.464-489.

Türkey, Cevdet; **Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Uçar, Ramazan; **Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektaşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)**, Aziz Andaç Yayınları, Ankara 2006.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Vryanis, Speros; **The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteen Century**, London 1971.

Yazıcızade Ali, **Tevarih-i Ali Selçuk**, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009.

Yıldırım, Arif; “Trabzon ve Çevresi ile İlgili 9 Değişik Hususa Dair Notlar”, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, 3-5 Mayıs 2001, Yay. Haz. Mithat Kerim Arslan, Hikmet Öksüz, C.I, T.C. Trabzon Valiliği Kültür Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2002, s.34-45.

Yörükkan, Yusuf Ziya; **Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

Bahrî Memlukler Zamanında Suriye ve Mısır'a Moğol Göçü ve Sonuçları

Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK
Gazi Üniversitesi / Ankara

X-XIII. yüzyıllar Orta ve Yakın Doğu coğrafyasında göçlerin yoğun olarak yaşandığı zaman dilimidir. Selçuklu devletinin kurulması ve Malazgirt zaferi ile Batı istikametinde başlayan göç hareketleri Anadolu'nun fethi, Moğol istilası ve son olarak Timur istilası ile devam etmiştir.

Malazgirt sonrası başlayan göç dalgası bir vatan arayışından kaynaklanmakta olup, gelen kitleler genellikle göçebe unsurlar olarak kırsal alanlara yerleşmişlerdir. Anadolu coğrafyasının fethi esnasında gerçekleşen göç dalgalarından bahseden Bizans, Ermeni ve Süryani kaynakları “dağ taş karınca misali Türkmen kaynıyordu” ifadeleriyle bu göç hareketinin büyüklüğüne işaret ediyorlardı. Moğol istilası ile başlayan ikinci büyük göç dalgası ise daha elit tabakanın esnaf ve zanaatkar sınıf ile ilim erbabını Anadolu'ya taşıyarak bir bakıma Anadolu'nun kültürel yapısını şekillendirmiştir. Timur istilasında ise iki taraflı bir göç hareketi söz konusudur. İlkinde Timur orduları önünden kaçan kitleler Anadolu ve Suriye-Mısır'a yığılmışlardır. Ancak istila hareketinin tamamlanmasından sonra Orta-Asya'ya dönen Timur, özellikle Moğol kökenli kitleler başta olmak üzere pek çok insanı beraberinde geri götürmüştür. Bu göç hareketleri içerisinde Anadolu merkez konumda bulunmakla birlikte özellikle Moğol istilaları esnasında Suriye ve Mısır coğrafyası da göçten en fazla etkilenen alanlar olmuştur. Nitekim bildirimizde özellikle Suriye olmak üzere Memlukler zamanında Suriye ve Mısır'a yapılan Moğol göçlerini ele alacağız.

Mısır'a iltica eden Moğolların Memluk devletinde siyasi, idari, askeri ve sosyo-ekonomik alanlardaki etkileri yurt dışında birkaç özel çalışma dışında müstakil olarak çalışılmamıştır¹. Türkiye'de ise Cüneyt Kanat'ın bir makalesi dışında bu konuda doğrudan bir çalışma söz konusu değildir². Bu sebeple Moğol göçü ve etkileri hala bakir bir çalışma alanı olarak araştırmacıları beklemektedir.

Memluk devletine yapılan Moğol göçü zamanlaması açısından önemlidir. Çünkü bu göçlerin başladığı dönemde Memluk-Moğol mücadelesi zirve dönemini yaşamaktadır. Orta Asyadan başlattıkları istila hareketinde önüne çıkan bütün mukavemet güçlerini adeta bir kasırğa gibi yerle bir eden Moğollar ilk defa 1260 yılında Ayn-Calut'ta Memlukler tarafından durdurulmuşlardır. Bu zafer İslam aleminde Moğolların yenilmez olduğu düşüncesini yıkmış ve istilaya karşı bir direniş başlatmıştır. Bu mücadelelerde Memluk devleti merkez olarak İslam aleminin hamiliğini üstlenecektir.

İşte böyle bir zaman diliminde bir taraftan Memluk ve Moğollar arasında askeri mücadeleler bütün şiddetiyle devam ederken diğer yandanda taraflar arasında siyasi ve kültürel ilişki kurma arayışları başlayacaktır. Bu noktada Memluk devletine Moğol cenahından yapılan sığınma amaçlı göçler dikkat çekicidir. Bu göçler zaman içerisinde kemmiyet ve keyfiyet itibarıyla daha kapsamlı hale gelecektir.

¹ Bkz. Selahaddin Muhammed Nevvar, *Tavaifu'l-Moğoliyye fi Mısır fi Asr Devleti'l-Memalik el-Bahriyye*, İskenderiye tarihsiz.

² Cüneyt Kanat, “Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar”, *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV / 2000, s. 105-120.

Moğol unsurun Suriye ve Mısır'a gelişini iki farklı şekilde değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilki ortaçağlar için geçerli gelenekler çerçevesinde olmak üzere klasik yoldan yani köle pazarlarında alım-satımı yapılmak suretiyle gerçekleşmiştir. Bu şekilde köle olarak gelenleri kendi ihtiyaçları dışında zorla getirilmiş olmaları hasebiyle mülteci konumunda değerlendirmek yanlış olacaktır. Ayrıca bazı Arap tarihçileri de, köle tacirleri vasıtasıyla Kıpçak sahrasından gelen bütün köleleri moğol kökenli olarak göstererek isabetsiz bir görüş ortaya koyarlar³.

Kıpçak sahrası ortaçağlarda özellikle köle ticareti ile şöhret bulmuştu. Buradan her yıl binlerce köle Anadolu üzerinde Suriye ve Mısır'a getirilirdi. Devrin kaynakları Kıpçak sahrasında hayat şartlarının çok zor olduğuna işaretler, insanların geçim sıkıntısı ile bizzat kendi elleri ile çocuklarını köle tacirlerine sattıklarını kaydeder⁴. Köle tacirleri ise ailelerinin kendi isteği ile sattıkları bu çocukları Suriye ve Mısır'a getirerek köle pazarlarında satıyorlardı. Bu köle ticareti sadece İslam ülkeleri ile sınırlı kalmamış, aynı düzen ve üslupla Avrupa'ya kadar yayılmıştı⁵. Bu köle ticareti Altınorda hanlığının olumsuz yönde etkilediği için daha sonraki yıllarda Altınorda Hanı Tokta tarafından Karadenizin kuzeyinde köle ticaretinin merkezi durumunda olan Kefe'ye bir sefer yapılarak bu ticari faaliyetler engellenmeye çalışılmıştır⁶.

Moğolların Suriye ve Mısır'a geliş yollarından ikincisi ise mülteci tanımına uygun olarak toplu göç olayıdır. Moğolların Suriye ve Mısır arazisine ilk toplu göçü, Altınorda Moğolları ile İlhanlı Moğollarının Azarbaycan arazisi için girdikleri mücadele esnasında Memluk devletine iltica eden Altınorda askerleriyle başlamıştır. Altınorda Hanı aralarındaki problemleri gidermek adına İlhanlı hükümdarı Hulagu'ya bir elçi heyeti göndermiş, ancak Hulagu anlaşmaya yanaşmadığı gibi Altınorda elçilerini de öldürmüştü. Bu durum karşısında Berke Han, daha önce İran ve Irak'ın zaptı için Hulagu komutasında oluşturulan İlhanlı ordusundaki Altınorda'ya mensup askerlerine geri dönmelerini bildirdi. Ancak Altınorda ülkesine yapılacak bu geri dönüşün mümkün olmadığını da gözönünde bulunduran Berke Han, bir taraftan daha hızlı ve risksiz bir yolu tercihle askerlerinin buldukları yere en yakın Memluk devleti arazisine geçerek iltica etmelerini istedi. Aynı zamanda Memluk sultanı Baybars'a bir elçi heyeti göndererek gelişmelerden ve Memluk ülkesine gelecek Altınorda askerlerinden onu haberdar etmeyi de ihmal etmedi. Berke Han gönderdiği elçi ile müslüman olduğunu bildiriyor ve iki ülke arasında İlhanlılara karşı mücadele etmek için Baybars'a ittifak teklif ediyordu. Memnuniyetle kabul gören bu teklif sonrasında Memluk sultanı Baybars da, iyi niyet göstergesi olarak Suriye ve Mısır camilerinde okunan hutbelerde kendi adından sonra Berke Han'ın da adının okunmasını emretti⁷. Bu olaydan kısa bir süre sonra Altınorda'ya mensup Moğol askerleri Suriye sınırlarına ulaşarak Memluk devletine iltica ettiler⁸.

Bu mülteciler aslında Memluk devletine toplu olarak iltica eden ilk Moğol grubunu da oluştururlar. Bazı kaynaklar Hulagu ile Berke arasındaki mücadelenin sebepleri arasında Altınorda hanının İslam dinini seçmesi ve Hulagu'nun Müslümanlar üzerine yapacağı seferlere karşı çıkmasını gösterirler. Aslında bu zayıf bir ihtimal olarak görünmekle birlikte, daha sonrasında Altınorda Hanı'nın İslamiyeti kabulü, onu Memluk devletiyle birbirlerine yakınlaştırarak ortak düşmanları olan İlhanlılara karşı ittifak yapmalarına sebebiyet verdi. Said Aşur ise Baybars ile Berke arasında dostluğun sadece şahsi bir dostluk olmadığını, iki devlet arasında kuvvetli bir manevi bağın olduğuna işaretler İlk Memluk sultanları Aybek, Kutuz, Baybars ve Kalavun Kıpçak asıllı oldukları için bu bölgeye ve dolayısıyla Altınorda'ya karşı daha duyarlı davrandıklarını belirtir⁹.

³ Selahaddin Muhammed Nevvar, Memluk kaynaklarının Türk oldukları hususunda mensup oldukları boylarına varıncaya kadar detaylı bilgi vermesine rağmen Kıpçak sahrasından köle olarak getirilen Baybars ve Kalavun'u dahi Moğol asıllı olarak göstermektedir (Bkz. *Tavaifu'l-Moğoliyye*, s. 10).

⁴ Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşa*, C.IV, s. 458.

⁵ W. Heyd, *Yakın doğu Ticaret Tarihi*, Arapça trc. Ahmed Rıza, Heyet-i Mısıriyye, C.II, Kahire 1991, s. 307-308.

⁶ Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşa*, C. V, s. 461; Seyyid Baz el-Arini, *el-Memalik*, s. 56-57.

⁷ El-Makrizi, *el-Mevaiız ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hutat ve'l-Asar*, , Beyrut tarihsiz. C. II, s. 221.

⁸ İbn Tanrıberdi, *en-Nüçümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Kahire 1929-1956, C.VIII, s. 42; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* (16) 2001, 31-45; F. Yahya, Ayaz, "Memlûk-Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1 - Sayı 1 - Aralık 2016, s. 72-115;

⁹ Said Abdulfettah Aşur, *el-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şâm*, Kahire, 1990. s. 335.

Baybars, Altınorda'ya mensup Moğol askerlerinin Suriye'ye sınırını geçerek Memluk devletine iltica ettikleri haberini alınca, derhal Şam naibine emir vererek bu mültecilerin en iyi şekilde ağırlamasını istedi. Ayrıca onlara çeşitli ve değerli armağanlar ile hilatlar gönderdi. Kahire'ye gelişlerinde ise onları bizzat şehir dışında karşılayarak ileri gelenlerine çeşitli iktalar tahsisiyle emirlik rütbeleri (yüzler emirliği) verdi ve onları memaliki sultanıyeye dahil etti¹⁰.

Baybars zamanında Hulagu'dan kaçarak Mısır'a gelen Altınorda Moğollarının sayısı hakkında dönemin kaynakları genel olarak kadın ve çocuklar hariç 200 süvariden biraz fazla olarak gösterir. Sadece Baybars Devadar, eserinde bu mültecilerin sayısını 1000'den fazla olarak gösterir¹¹. Memluk sultanı Baybars'ın 1261 yılında Mısır'a gelen bu ilk Moğol tairesine yapmış olduğu inam ve ihşanları, daha başka Moğol gruplarının da Mısır'a akın akın gelmelerinde teşvik edici bir unsur oldu. Bu olaydan bir kaç yıl sonra 1263 yılında yaklaşık 1300 Moğol süvarisi daha Memluk devletine iltica etti. Baybars bunları da aynı şekilde karşılayarak devlet hizmetinde istihdam etti¹².

Moğol mültecileri Baybars tarafından önce Kahire dışında Lok mevkiinde¹³ iskan edilmişlerdir. Bunlardan bir kısmı daha sonra Kalatu'l-Cebel içerisine alınarak burada iskan edildiler. Zamanla Moğollara karşı Memluk devleti içerisinde bir hoşnutsuzluk başgöstermiş ve kale içerisindeki bu Moğollar ancak Barsbay devrinde kaleden sürüp çıkartılarak mekanları da tahrip edilmiştir. Makrizi, Baybars zamanında Suriye ve Mısır bölgesinin Moğol mültecileriyle dolduğunu söyler¹⁴.

Baybars'tan sonra da Memluk devletine Moğol ilticasının devam ettiği görülmektedir. Kaynaklar 1283 yılında Mansur Kalavun devrine ait küçük bir mülteci kafilesinden bahsederler. Buna göre sayıları sadece ondokuz kişi olarak kaydedilen Moğol süvarileri kadın ve çocuklarıyla Memluk devletine iltica ettiler. Burada gösterilen 19 rakamı sadece Moğol askerlerini işaret etmekte olup maiyyetlerindeki kadın ve çocuklar ile bu sayının 100'ü bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Dönemin kaynaklarında 1291 yılında Eşref Halil b. Kalavun zamanında 300 Moğol süvarisininin Mısır'a iltica ettiğine işaret edilirken, Muhammed b. Kalavun devriyle alakalı olarak da, Moğol savaşları sebebiyle esir alınmış çok sayıda Moğol kadın ve çocuklarının Mısır'a getirilerek çarşı ve pazarlarda satışa sunulduğu zikredilmektedir¹⁶.

Memluk kaynakları 1295 yılı olaylarından bahsederken o zamana kadar Mısır'a yapılmış en büyük Moğol muhaceretinin gerçekleştiğini kaydederler. Kadın ve çocuklarıyla 10 bin kişiyi bulan Moğol mültecileri Sultan Ketboğa (1294-1296) tarafından çok iyi bir şekilde karşılanarak mevkileri ile mütenasip hediyeler, makam ve mevkiler verildi¹⁷. Sultan Ketboğa Mısır'a gelen bu kalabalık Moğol unsurunun tamamını Mısır'a kabul etmedi. Bunlardan sadece 300 süvariye aileleriyle Mısır'da iskan etti. Geri kalan mültecilerin büyük bir kısmını memluk askerlerinin arasına dahil ederek Suriye'de iskan etti. Memluk emirlerinden pek çoğu bu mülteciler arasında yer alan Moğol kadınlarıyla evlendiler¹⁸.

1295 yılındaki bu göç hareketinde dikkat çeken en önemli unsur, bu dönemde Memluk Sultanı olan Zeyneddin Ketboğa'nın Moğol asıllı olmasıdır. Moğol asıllı birisinin sultanlık makamına kadar yükselmiş olması Moğollar arasında muhtemelen bir teşvik unsuru olmuştur. Memlukler zamanında Suriye ve Mısır'a gelen veya getirilen Moğollar Vafidiye, Müste'minin veya Müste'men adlarıyla anıldılar. Moğol unsurun diğer Memluk unsurlarıyla karışmalarına fazla izin verilmedi. Onlar ekalliyat olarak zikredildiler. Mülteci Moğollar burada dillerini, dinlerini, adet ve geleneklerini korudular. İçlerinden büyük bir kısmı da İslam dinine girdi.

Suriye ve Mısır'da sayıları çoğalan Moğollara karşı gerek sayıları ve gerekse sosyal yaşantıları

¹⁰ İbn Kesir, *el-Bidaye, el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Nşr. Ahmed Ebû Mülhim, Ali Necib Atavî, Ali Abdü's-Şâtır) Beyrut, 1988, C. XIII, s. 234; El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 117;

¹¹ El-Makrizi, *Hutat*, C. II, s. 137.

¹² El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 118.

¹³ Lok mevki için bk. El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 117.

¹⁴ El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 205, 221, 513.

¹⁵ El-Makrizi, *Kitabu's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk*, (Nşr. M.M. Ziyade) C. I / 3, Kahire 1934-1958, s.628; İbn Abdizahir, *Teşrifü'l-Eyyam*, s. 46; Nevvar, *Tavaifu'l-Moğol*, s. 36

¹⁶ Seyyid Baz el-Arini, *el-Memalik*, s. 612; Nevvar, *Tavaifu Moğol*, s.36.

¹⁷ İbn habib, *Tezkiretü'n-Nebih*, C. I, s. 185; İbn Tanrıberdi, *en-Nücum*, C. VIII, s.60; Fuad Sayyad, *Moğol*, s. 233-236; Nevvar, *Tavaifu Moğol*, s. 40

¹⁸ Baybars el-Mansuri, *Tuhfetu'l-Mulukiyeye*, (trc.) s. 132-137; El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 22-23; Nevvar, *Tavaifu Moğol*, s. 37-42; El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 22; C. Kanat, "Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar", s. 105-120.

sebebiyle memluk devletinde şikayetler başgöstermiştir. Ketboga zamanında, Memaliki sultaniye içerisinde yer alan Moğol Uyrati memlukler kötü hareketler sergiliyorlar, içki içiyor, domuz eti yiyorlardı¹⁹. Bu durum etrafta onlara karşı bir hoşnutsuzluk meydana getirmişti Bu şikayetler zamanla artarak Moğollara karşı bir düşmanlık gösterisine dönüşecektir. Nitekim, 1296 yılında Laçın zamanında devlet içerisinde nüfuzları artan Uyratiye Moğollarına karşı bir temizlik hareketi başlatılmıştır. Öncelikle Moğol asıllı sultan Ketboga tahttan indirilmiş arkasından da, Moğol ileri gelenlerinin büyük kısmı tutuklanarak Iskenderiye’de hapsedilirken daha alt tabakadan olanların büyük çoğunluğu ise katledilmişlerdir²⁰. 1309 yılında bir grup Moğol, tahttan indirilen Seyfeddin Ketboga’yı yeniden tahta çıkarmak için Barantay idaresinde bir ihtilal girişiminde bulunmuşlarsa da, bu girişim başarısızlığa uğradığı gibi yakalananlarda idam edilmişlerdir²¹. Bu durum üzerine Kahire’yi terkeden Moğol mültecileri Suriye’ye yerleşerek sırda faaliyetlerine devam etmişler ve Kerek’te mahpus bulunan Nasır Muhammed b. Kalvun’u yeniden tahta çıkarmak için çalışmışlardır. Kısa süre sonra da bu çalışmalarında başarıya ulaşmışlardır²².

1304 yılında Memluk devletinin başkenti Kahire’ye, Altınorda devletinden bir elçi heyeti geldi. Bu elçi heyetinde 400 Memluk ve 200 cariye bulunuyordu. Memluk sultanı Nasır Muhammed b. Kalavun bunlardan 120 tanesini kendi memlukleri arasına alarak diğerlerini memluk emirleri arasında dağıttı²³. Yine aynı yıl içerisinde başlarında meşhur Memluk emiri Sunkuru’l-Aşkar’ın oğlunun bulunduğu 200 kişilik bir grup Kahire’ye geldi. Bunlar İlhanlı Hükümdarı Gazan Han’ın ileri gelen kumandanlarından bazı moğol emir ve askerlerinden oluşuyordu²⁴. 1317 yılında ise Tatay komutasında 100 kadar Moğol, aileleriyle birlikte Mısır’a iltica ettiler²⁵.

Belli bir tarihten sonra Memluk devletine gelen Moğollara baktığımızda bunların sadece askerlerden ibaret olmadıkları, aksine aileleriyle kadın ve çocuklarıyla birlikte iltica ettiklerini görüyoruz. Anladığımız kadarıyla Moğollar artık Suriye ve Mısır’ı can korkusu ile iltica ettikleri bir yer olmaktan çıkarmakta ve yeni bir vatan olarak gördüklerine işaret etmektedir. Bu konuda aileler ile yapılan göç hareketleri bilinçli bir şekilde mi yapılıyordu şeklinde bir başka sorgulamayı da göz ardı etmemek lazımdır.

Moğolların buraya kadar zikrettiğimiz Mısır’a toplu gruplar halinde ilticalarından başka zaman zaman münferit ilticalarında yaşandığı kaynaklarda yer almaktadır. Bunlar arasında üst rütbeli devlet ricalinin ilticaları önem arzeder. Mesela İlhanlı Moğollarının ileri gelenlerinden Seyfeddin Cenkli bunlardan birisidir. Seyfeddin Cenkli 1303 yılında ailesiyle birlikte ülkesini terkederek Mısır’a gelmiş ve Memluk sultanı Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından çok iyi bir şekilde karşılanmıştır. Memluk sultanı Cenkli’ye emir-i mie payesi vererek Memlukleri arasına almış, daha sonraki zamanlarda da pek çok devlet meselesinde onunla istişare etmekten kaçınmamıştır²⁶. Uzun yıllar Memluk devletinde itibarını koruyan Seyfeddin Cenkli, 1322 yılında İlhanlılardan gelen bir posta habercisi ile üç gün boyunca gizli saklı görüşmelerde bulunması üzerine sultan Nasır Muhammed b. Kalavun’un tepkisiyle karşılaşmıştır. Sultan o zamana kadar itibar ettiği adamlar arasında bulunan Seyfeddin Cenkli’yi tutuklatarak elindeki bütün iktaları da geri almıştır²⁷.

Münferid iltica olaylarına dair bir başka örneğimiz de 1335 yılında cereyan etmiştir. Bu tarihlerde İlhanlıların Anadolu valisi olan Emir Çoban’ın oğlu Temürtaş, kaçarak Memluk devletine sığınmıştır. Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından çok iyi bir şekilde karşılanmıştır. Bu itibar o derece ileri seviyede tutulmuştur ki, Memluk sultanı bizzat üst düzey Memluk emirlerinden olan Çaşnigir Seyfeddin Togan’ı Temürtaş’ın hizmetiyle görevlendirmiştir. Ancak bu durum Temürtaş’ın bir süre sonra ölümüyle son bulmuştur. Bu ölüm olayında Memluk kaynakları farklı bilgiler verirler. Bazı kaynaklar Temürtaş’ın hastalanarak öldüğünü kaydederken, bazıları ise Mısır’da fitne çıkarmak istediği için bizzat

¹⁹ El-Makrizi, *es-Suluk*, C.II s. 83

²⁰ El-Makrizi, *es-Suluk*, C.I, s. 812-813; El-Makrizi, *Hıtat*, C.II, s. 23.

²¹ Baybars Mansuri, *Tuhfetu’l-Mulukîyye* (trc.) s. 136-137; Nevvar, *Tavaifu Moğol*, s. 43; C. Kanat, “Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar”, s. 105-120.

²² İbn Tanrıberdi, *en-Nucum*, C.VIII, s. 258.

²³

²⁴ El-Makrizi, *es-Suluk*, C.II/1, s. 5

²⁵ El-Makrizi, *es-Suluk*, C. II, s. 174

²⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye*, C.XIV, s. 29; Nevvar, *Tavaifu Moğol*, s. 44

²⁷ El-Makrizi, *es-Suluk*, C. II, s. 236

Sultan tarafından öldürüldüğünü kaydederler²⁸.

Mısır'a gelen Moğol mültecilerinden en meşhuru Seyfeddin Kosun'dur. Altınorda Hanı'nın 1320 yılında gönderdiği bir elçi heyetiyle Mısır'a gelen Kosun, Nasır b. Muhammed b. Kalavun tarafından satın alınarak memalik-i sultanîye arasına dahil oldu. Kısa zamanda Memluk sultanının sevgisini ve itimadını kazanarak büyük bir izzet, ikram ve itibara nail oldu. Öyle ki Sultan onun kızıyla evlendiği gibi, Kosun'a da kendi kız kardeşini nikahlayarak aralarında sağlam bir akrabalık bağı bile tesis etti²⁹. Bu olaydan bir süre sonra Sultan Nasır Muhammed vefat edince, Emir Kosun, naib olarak Memluk devletinde söz sahibi yegane kişi oldu³⁰.

1340 yılında Orta-Doğu'da ortaya çıkan büyük bir veba salgını ve akabinde yaşanan kıtlık sebebiyle Memluk devletine çok sayıda Moğol mülteci geldi. İktisadi ve sosyal sebeplerle Memluk Devletine sığınan bu mülteciler ile ilgili olarak Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun, Suriye'deki Halep naibine bir mektup göndererek, onları Halep'te iskan etmesini emretti. Bu Moğol mültecilerinden ikiyüz kadarı Sultanın emriyle başkent Kahire'ye getirildi. Sultan Nasır Muhammed bunlardan bir kısmını kendi memluk sınıfı olan Memalik-i sultanîye arasına alırken kalanları da diğer emirler arasında dağıttı³¹.

Bahri memlukleri zamanında kayıtlara geçen son Moğol muhacereti 1341 yılında cereyan etmiştir. Bu tarihte İslamı kabul eden Altınorda Hanı Özbek, gönderdiği elçi heyeti ile birlikte Memluk sultanına hediye olarak 440 tane moğol gönderdi. Memluk sultanı bunlardan bir kısmını kendi memlukleri arasına alırken kalanları ise diğer emirler arasında dağıttı³².

1341 yılında cereyan eden bu göç hareketi bahri memlukleri zamanında Memluk devletine yapılan en son Moğol göçüdür. Nitekim bundan sonra devrin kaynaklarında Memluk devleti sınırlarına yapılan böyle büyük sayıda bir göç hareketine bir daha rastlanmaz.

Değerlendirme: XIII. yüzyılın ilk yarısı Türk - İslam aleminin en karışık olduğu bir devreyi ihtiva eder. Bu zaman dilimi içerisinde gelişen pek çok olay, daha sonraları Orta-Doğu'nun siyasi haritasında yeni şekillenmelere sebep olmuştur. Bunlardan birisi de Cengiz Han'a bağlı Moğol kuvvetlerinin 1220'li yıllarda İslam beldelerine doğru başlattığı istila girişimidir. Karşısına çıkan bütün mukavemet güçlerini adeta bir kasırğa gibi yerle bir eden Moğollar etrafa korku ve dehşet saçarak bir sonraki hedeflerine emin adımlarla ilerlemişlerdir. Orta ve yakın Doğu coğrafyasında yer alan idareciler Moğollara karşı mücadele azmini yitirmiş ve psikolojik çöküntü içerisine düşerken, savunmasız halk kan ve gözyaşına boğulmuştur. Bunun sonucunda evlerini, barklarını ve yurtlarını terk eden binlerce çaresiz insan can güvenliği açısından daha emin gördükleri bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. 1243 Köseadağ savaşı ile önce Anadolu coğrafyası hemen akabinde 1258 yılında Bağdad'ın düşmesiyle de Irak bölgesi, Moğollarca işgal altına alınmış ve sıra Suriye ve Mısır'a gelmiştir. Ancak 1260 yılında Ayn-Calut savaşında Memlukler tarafından ilk defa bozguna uğratılan Moğollar ilerleyişini durdurmak zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra uzun yıllara yayılan Memluk-Moğol mücadelesi askeri alandan siyasi ve sosyo-kültürel alanlara yayılmıştır³³. Taraflar arasında ilişkiler düşmanlıktan çıkarak önce Altınorda Moğollarıyla ittifak, sonrasında Suriye ve Mısır'a Moğolların iltica ve göç olaylarına sahne olmuştur.

Moğol ilticalarının Memluk devletindeki olumlu ve olumsuz etkilerini anlayabilmek için öncelikle memluk sitemine kısaca göz atmak gerekir³⁴. Kıpçak, Arap, Türkmen ve diğer unsurlardan olmak üzere Memluk olarak satın alınan bir kişi, tıbak denilen askeri kışlalarda dini ve askeri eğitim aldıktan sonra

²⁸ İbn Habib, *Tezkiretu'n Nebih*, C.II, s. 180; El-Makrizi, *es-Suluk*, C.II, s. 392-393

²⁹ İbn Tanrıberdi, *en-Nucum*, C. X, s. 46; El-Makrizi, *Hutat*, C.II, s. 307-308.

³⁰ İbn Tanrıberdi, *en-Nucum*, C.X, s. 3; F. Yahya, Ayaz, *Memlukler (1250-1517)*, İsam Yay. Ankara 2015, s. 42-43.

³¹ El-Makrizi, *es-Suluk*, C. II, s. 515-517.

³²

³³ Subhi, Abdu'l-Munam, Muhammed, *Siyasetu Moğol el-İlhaniyyin, Ticah Devleti'l-Memmalik fi Mısır ve's-Şam (716-736 /1321-1335)*, Kahire 2000, s. 79-100; İlhan, Erdem, "Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Ankara Ün. Tarih Araştırmaları Dergisi* C. 20, S.31(2000), s.1-35; F. Yahya, Ayaz, "Türk Memlukler Döneminin Büyük Emîrlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu" *Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2007, s.81-100; Ahmet, Sağlam, İbn Teymiyye'nin Moğol-İlhanlılar'a Karşı Siyasi ve Dini Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6 (2016), s. 35-55.

³⁴ Bkz. İlyas, Gökhan, "Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Hukuku,, *Nevehir Barosu Dergisi*, 1/1 (Mart 2014), s. 133-161; İlhan, Erdem, "İlk Dönem Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24 (2005), S.38, s.1-10.

müslüman bir asker olarak Memluk sisteminde yerini alırdı. Bu sistem içerisine dahil edilen kölelerin, çocuk yaşta olmasına özen gösterilirdi. Ancak Memluk sultanlarınca hoşgörü ve iltimas gösterilerek askeri sistem içerisine dahil edilen Moğolların, yaş itibarıyla çocukluktan çıkmış, olgunluk devresinde veya daha ileri yaşlarda oldukları görülmektedir. Bu durum ise, Memluk askeri teşkilatındaki klasik talim ve terbiye kurallarının dışına çıkıldığı için Moğollardan oluşan yeni memluk zümresinin disiplin altına alınmalarında çeşitli zorlukları beraberinde getirmiştir. Nitekim, İslam ülkelerine geldiklerinde eğitime yaşını çoktan geride bırakan Moğollar, beraberlerinde adet ve geleneklerini kültürlerini, kanunlarını, sosyal ve askeri nizamlarını da Mısır'a taşımışlardır. Onların çoğu kendi dini inanışları olan Şaman anlayışını, başta alkol alımı ve domuz eti yeme gibi İslama ters eğlence ve yaşantı şekillerini Memluk devletinde de devam ettirdiler. Memluk kaynaklarında onların İslama aykırı bu yaşantılarına dair devlet ricaline yapılmış pek çok şikayet kayıtları bulunmaktadır. Nitekim zamanla bu olumsuz davranışlara karşı oluşan tepkiler, Moğolların memluk devletinden tasfiye edilmelerine sebebiyet vermiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Memluk sultanlığının, Moğolların kültüründen etkilendiğini de gözardı etmemek lazımdır. Aslında Moğol kültürü Mısır Memluk devletinin temsil ettiği İslami kültür ve medeniyeti etki altına alacak kadar güçlü olmamasına rağmen Baybars Bundukdari başta olmak üzere pek çok Memluk sultanı özellikle Moğol yasalarını ve bazı askeri teşkilata dair kuralları uygulama alanına koymuşlardır. Şahsi gayret ve becerileri ile pek çok Moğol kökenli kişi zaman içerisinde Memluk devlet teşkilatında kendilerine yer bularak Seyfeddin Cenkli ve Seyfeddin Kosun gibi devlet kademelerinde üst düzeyde önemli görevler üstlenmişlerdir. Memluk devletinde sultanlık makamına kadar yükselen Zeyneddin Ketboğa'nın da Moğol kökenli olduğu göz ardı edilmemelidir.

Memluk devlet teşkilatında kendilerine yer bulan Moğol kökenliler için Şahin eş-Şeyhi ve ailesi ayrıca ele alınması gereken bir örnektir³⁵. Memluk emiri Şâhin eş-Şeyhî ve ailesi Altınorda Moğollarına mensuptur. Ailede bilinen ilk şahsiyet emîr Şâhin eş-Şeyhî olup, Memluk olarak Mısır'a intikal etmiş ve kısa zamanda temayüz ederek emirlik rütbesine kadar yükselmiştir. Ailenin ikinci neslini oluşturan Şâhin'in oğlu Halil idarî ve ilmî alanlarda faaliyet göstermiştir. Halil b. Şâhin, özellikle tarih alanında kaleme aldığı, Zübdetü Keşfü'l-Memalik adlı eseri ile Memluk devletinin teşkilat tarihi hakkında bize detaylı bilgiler verir. Ailenin üçüncü neslini oluşturan torun Abdu'l-Bâsit el- Hanefî ise dedesi ve babasının aksine idarecilik alanında görev almamış sadece ilmî alanda faaliyet göstermiştir. Abdu'l-Bâsit'ta tıpkı babası gibi, tarih alanında kaleme aldığı gerek Neylü'l-Emel fi Zeyli'd-Düvel, gerekse er-Ravdu'l-Bâsim fi Havadis el-Umr ve't-Terâcîm adlı eserleri ile Burci Memlukleri devri için bir başyuru kaynağıdır.

KAYNAKÇA

el-ARINI, Seyyid Baz, *el-Memalik*, Beyrut 1967

AŞUR, Said Abdulfettah, AŞUR, S. A., *el-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik fi Mısır ve's-Şâm*, Kahire, 1990.

AYAZ, F. Yahya, "Türk Memlûkler Döneminin Büyük Emîrlerinden Yelboğa el-Ömerî (ö. 768/1366) ve İdaredeki Nüfuzu" *Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2007, s.81-100.

AYAZ, F. Yahya, "Memlûk-Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1 - Sayı 1 - Aralık 2016, s. 72-115.

AYAZ, F. Yahya, *Memlukler (1250-1517)*, İsam Yay. Ankara 2015,

BAYBARS el-MANSURÎ, *Tuhfetü'l-Mülûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiye*, Türk Devletleri Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312), (trc. Hüseyin Polat), TTK. Yay. Ankara 2016.

EL-MAKRIZI, el-Mevaiz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar, Beyrut tarihsiz.

EL-MAKRIZI, el - MAKRİZİ, *Kitabu's-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk*, I ve II. ciltler (Nşr.

³⁵ Şahin eş-Şeyhi ve ailesi hk. bkz. S., Özbek, "Memluk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şahin eş-Şeyhî ve Ailesi)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (2010),s. 529-552.

M.M. Ziyade), Kahire, 1934 -1958; III ve IV. Ciltler nşr., S. A. Aşûr, Kahire, 1970-1973.

ERDEM İlhan, “Olcaytu Han’ın Ölümüne Kadar İlhanlılar’da Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu’ya Etkileri”, *Ankara Ün. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.20, S.31(2000), s.1-35.

ERDEM, İlhan, “İlk Dönem Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, Ankara Ün. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24 (2005), S.38, s.1-10.

GÖKHAN, İlyas, “ Memlûk Devleti’nde Askerî Kölelik Hukuku,, *Nevşehir Barosu Dergisi*, Yıl 1/1 (Mart 2014), s. 133-161.

HEYD, W., *Yakın doğu Ticaret Tarihi*, Arapça trc. Ahmed Rıza, Heyet-i Mısıryye, C.2, Kahire 1991, s. 307-308.

İBN ABDİZZAHİR, *Teşrifü’l-Eyyam ve’l-Usur fi Sireti el-Meliki’l-Mansur* (Thk. Murad Kamil, Muhammed Ali Neccar), Kahire 1961.

İbn Habib, Tezkiretu’n-Nebih fi Eyyami’l-Mansur ve Benihi (Thk. M. Muhammed Emin, Said A. Aşur), III Cilt, Kahire 1976-1986.

İBN-İ KESİR, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (Nşr. Ahmed Ebû Mülhim , Ali Necib Atavî, Ali Abdü’ş-Şâtr) XIV cilt + Fihrist, 4. bsk, Beyrut, 1988.

İBN-İ TAGRİBİRDİ, *en-Nücûmu’z-Zâhire fi Mûlûki Mısır ve’l-Kahire*, 1-12. ciltler, Nşr. Daru’l-Kütübi’l-Mısıryye, Kahire, 1929-1956; 13. cilt, nşr. Fehim Muhammed Şaltut, Kahire, 1970; 14. cilt, nşr. Cemal Muharrız ve Fehim M. Şaltut, Kahire, 1972; 15. cilt, nşr. İbrahim Ali Tarhan, Kahire, 1972; 16. cilt, nşr. F. M. Şaltut, Kahire, 1972

KALKAŞANDÎ, Ahmed b. Ali, *Subhu’l-Aşâ Fî Sinâ’ati’l-İnşâ* (Nşr. M. Hüseyin Şemseddin), XIV Cilt + Fihrist, Beyrut, 1987-1988; I-IV. Ciltler nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin; V. Cilt nşr. Nebil Halid Hatib; VI. Cilt nşr. Yusuf Ali Tavil; VII. Cilt M. nşr. Hüseyin Şemseddin; VIII-IX. Ciltler Yusuf Ali Tavil; X-XIV. Ciltler + Fihrist nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin.

KANAT, Cüneyt “Gazan Han Zamanında Memluk Devletine İltica Eden Uyratlar”, *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV / 2000, s. 105-120.

KANAT, Cüneyt. Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277) *Ege Ün. Tarih İncelemeleri Dergisi* (16) 2001, 31-45.

NEVVAR, Selahaddin Muhammed, *Tavaifu’l-Moğoliyye fi Mısır fi Asr Devleti’l-Memalik el-Bahriyye*, İskenderiye Tarihsiz.

ÖZBEK, Süleyman, “Memluk Devletinin Siyasi ve Kültür Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şahin eş-Şeyhî ve Ailesi)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27 (2010) , s. 529-552.

SAĞLAM Ahmet, İbn Teymiyye’nin Moğol-İlhanlılar’a Karşı Siyasi ve Dini Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6 (2016), s. 35-55.

Es-SAYYAD, Abdu’l-Mu’ta Fuad, *el-Moğol fi’t-Tarih*, Kahire 1960.

Es-SUBHI, Abdu’l-Munam, Muhammed, *Siyasetu Moğol el-İlhaniyyin, Ticah Devleti’l-Memalik fi Mısır ve’ş-Şam* (716-736 /1321-1335), Kahire 2000.107

Lombardların İtalya Göçü (568)

Yasemin ÖRNEK AY
Celal Bayar Üniversitesi / Manisa

GİRİŞ

Lombardlar'ın 568 yılında İtalya'ya göç etmelerinin arka planında İmparator I. Justinianus döneminde yaşanan Got-Roma savaşları bulunmaktadır. Doğu Roma (Bizans) İmparatoru I. Justinianus (527-565), "yeniden fetih" (*reconquista*) politikası gereği, batıda kaybedilen toprakları yeniden İmparatorluğun sınırları içerisine dâhil etmeyi planlamaktaydı. Bu sebeple İmparatorun batıyı tekrar Roma topraklarına katma arzusunun ilk durağı 533 yılında Vandal Krallığının hüküm sürdüğü Afrika olmuştur. Vandal Krallığı'nın başında III. Valentinianus'un kızı Eudocia'nın oğlu olması sebebiyle Roma soyundan gelen Hilderic (523- 530) bulunmaktadır. Uluslar arası siyaseti başarıyla yöneten Justinianus Hilderic'i akraba ilişkilerinden ziyade, Afrika'yı tekrardan Roma tabiiyetine verecek bir kişi olarak görmektedir.¹ Fakat, İmparatorluk ile yakın ilişkiler kuran Hilderic, Gelimer'in başlatmış olduğu bir isyan ile öldürülür. Justinianus, Vandal Kralı Hilderic'in Gelimer tarafından öldürülmesini bir savaş nedeni olarak kabul etmiş ve 533 yılında Vandallara karşı savaş başlatmıştır.

534 yılında Vandal Krallığına son veren Justinianus için bu başarı *reconquista* politikasının ilk adımını oluşturmaktadır. Justinianus'un planlarının merkezinde Vandallardan ziyade İtalya'da hüküm süren Ostrogot Krallığı bulunmaktadır. Fakat Vandallara kıyasla daha karmaşık bir yapıda olan Ostrogot Krallığına müdahale edebilmek için doğru zamanı beklemesi gerekmektedir. Kraliçe Amalasuinha döneminde yaşanan karışıklıklar, Justinianus'un politikasına hizmet eder hale gelmiştir. Theodahad tarafından 30 Nisan 535 yılında Amalasuinha'nın öldürülmesi², Justinianus tarafından bir savaş nedeni olarak kabul edilmiştir. 535 yılında başlayan bu savaş Narses'in Gotları yenilgiye uğratmasına kadar devam etmiştir.

İmparator Justinianus'un Gotlar'a karşı izlemiş olduğu *reconquista* politikasının bir parçasını da Lombardlar oluşturmuştur. Lombard Kralı Audion tahtta kaldığı süre zarfında Doğu Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya gayret ederek iktidarını sürdürmeye çalışmıştır.³ Aryanizm inancını benimseyen Gepidlere karşı Bizans'ın desteğini kazanabilmek için Katolikliğe geçmiş olduğu iddia edilmektedir.⁴ Bizans ile iyi ilişkiler kurması sebebiyle Justinianus da Gepidlere karşı Lombardları desteklemiştir ve askeri yardımlar karşılığında Pannonia/ Noricum'a yerleşmelerine müsaade etmiştir.⁵ Justinianus izlemiş olduğu politika gereği Lombardları kendi tarafında tutmak ve batıdaki krallıkların birbirleri ile çatışmalarından faydalanmak istiyordu. Böylelikle bu krallıkların kendisine karşı

¹ Robert Browning, *Justinian and Theodora*, Weidenfeld and Nicolson, Londra 1971, s. 78.

² Procopius, *Wars*, 5.4.12; John Robert Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire II*, Cambridge University Press, Cambridge 1980, s. 65.

³ Lombardlar'ın geleneksel olarak kralları Lething ailesine mensup olmak zorundadır. Fakat bu kural, kral Walthari'nin vasisi konumunda olan Audion tarafından 547 yılında öldürülmesi ile bozulmuştur. Walthari'nin öldürülmesi ile Lombardlar tarafından bir mukavemet ile karşılaşmayan Audoin, krallığın kontrolünü üstlenmiştir.

⁴ Chris Wickham, *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society 400-1000*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1981, s. 29-30.

⁵ Audion yönetimi altındaki Lombarlar'a Justinianus'un desteği için bkz. Procopius, *Wars*, 7.34.37-40. Bizans ordusuna yardım karşılığında Noricum/Pannonia'ya Justinians tarafından yerleştirilmesi için bkz. Procopius, *Wars*, 8.18.2.

birleşmesini engellemiş oluyordu. Justinianus'un başarılı komutanı Narses'in 550 yılında Ostrogot Kralı Totila'ya karşı Lombardlar'ın görevlendirilmiş olması⁶,bu stratejinin en bariz örneğidir. Fakat bu durum Lombardlar'ın 568 yılındaki İtalya'ya göçüne ve *reconquista* politikasının da bir fiyasko ile sonuçlanmasına neden olmuştur.

A. Lombardlar'ın İtalya Göçüne Hazırlayan Sebepler:

Doğu Roma ordusu içerisinde görev alan Lombardlar savaş esnasında sıklıkla itaatsiz davranışlarda bulunmuşlardır.⁷ Bu davranışların temelinde, İmparatorluk ordusunun içinde bulunduğu durum, önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. 6. yüzyıla kadar İmparatorluk, orduda görev alan ücretli askerlerin ödemelerini büyük ölçüde karşılayabilmekteydi. Ancak 6. yüzyıla gelindiğinde büyük bir orduyu ayakta tutabilecek maddi desteği tedarik etmekte zorlanmaya başlanılmıştır. Böylelikle, askerlerin ücretlerinin ödenmesinde gecikmeler ve buna bağlı olarak da askerlere borçlanmalar yaşanmıştır. Bu şartlara maruz kalan askerler geçimlerini sağlayabilmek için aile mülklerine başvurabilir ya da yan işlerde çalışabilirlerdi.⁸ Ordunun içerisindeki bu şartların farkında olan Justinianus askerler tarafından izinlerin kullanılmasında esnek bir yaklaşım sergilemiştir. Ayrıca rüşvet gibi yasa dışı ücretlerin yüksek rütbeli subaylar tarafından alınmasını engellemek için de önlemler almıştır.⁹ Fakat bunlar dâhi orduda görev alan barbar kavimlerinden oluşan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Ödemelerin gecikmesi halinde kendi geçimlerini sağlayabilecekleri bir kaynakları olmadığı için, ordunun içerisinde düzeni bozan davranışlar sergilemişlerdir. Bu açığı kapatabilmek için Constantinopolis'in orduya düzenli bir nakit akışı sağlaması gerekmektedir. Bu durumun mümkün olmadığı zamanlarda ise; İmparatorluk ya askeri isyanlar ile baş etmek ya da düşman karşısında yenilgiyi yaşamak zorunda kalıyordu.

Justinianus'un *reconquista* politikasının uygulanmasında çok fazla katkısı olan, başarılı ve yetenekli komutan Belisarius, borçlar yüzünden ordunun içerisindeki çözülmeye dikkat çekmek amacıyla I. Justinianus'a bir mektup göndermiştir:¹⁰

“Askerlerin ücretlerinin ödenmesinde yetersiz kaldık, komuta etme hakkımızı elimizden alan borçlar yüzünden emirlerimizi onlara kabul ettirmekte aciz kaldık. Bunu bilmeniz gerekir ki; ordunuzda hizmet edenlerin büyük çoğunluğu düşman tarafına firar etmiştir.”

Belisarius, ücretlerini alamayan askerlerin yaratmış olduğu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. 541-552 yıllarında İtalya'da Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı direnç gösteren Totila'nın İtalya'daki başarısının ardında da birikmiş borçlar ve bu durumdan memnun olmayan askerlerin katkısı da oldukça fazladır. Öyle ki bu memnuniyetsizlik “Ölümsüz Şehir” Roma'nın kapılarını 17 Aralık 546'da büyük bir rüşvet karşılığında Totila'ya açmaya kadar varmıştır.

Roma kuşatması uzun süre devam ettikten sonra, kentin kapılarında nöbet tutan İsauryalı birkaç asker yıllarca İmparator tarafından hiçbir şey ödenmemesi sebebiyle bu durumdan rahatsızdırlar (...) Totila ile gizli görüşmelere başladılar ve Totila'ya şehri teslim etmeye anlaştılar”¹¹

İsauryalı askerler 16 Ocak 550 yılında Totila'nın Roma'yı tekrar kuşattığı esnada da itaatsiz davranışlarını tekrar edip Totila ile rüşvet karşılığında anlaşılır ve şehrin kapılarını yine açarlar. Uzun zamandır ücretlerini alamayan askerler için Totila'nın teklifleri oldukça cazip gelmektedir. Doğu Roma İmparatorluğu'na en fazla direnç gösteren isyancı Totila olmuştur ki; ancak Justinianus'un tüm gücünü seferber edebilmesi ile 552 yılında yenilgiye uğratılabilmektedir. Fakat tüm bu başarılarla rağmen İtalya'da düzen sağlanamamış ve bu düzensizlik 568 yılında Lombardlar'ın İtalya'ya göç etmelerinin zemini hazırlamıştır.

⁶ Procopius, *Wars*. 8.26.12-13

⁷ Procopius, *Wars*. 8.26.12.

⁸ Eduardo Fabbro, *Society and Warfare in Lombard Italy (568-652)*, (Doctor of Philosophy Centre for Medieval Studies University of Toronto), Toronto 2015, s. 36.

⁹ Cod. Just. I. XXVII.2.9; John Bagnell Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian II*, Dover Publications, New York, 1958,s. 674.

¹⁰ Procopius, *Wars*, 7.12.7-8.

¹¹ Procopius, *Wars* 7.36.7.

B. Lombardlar'ın İtalya Göçü (568):

Narses tarafından İtalya'da Gotlar'ın yenilgiye uğratılmasından sonra da ordunun durumunda bir iyileşme gerçekleşmemiştir. Narses yeni kuvvetler ve askerlere ödenmesi için para tedarikini yerine getirmiş olsa da, askerlerin ücretlerinin ödenmesinde sıkıntılar tekrar baş gösterir ve 553 yılında bu geciken ödemeler tekrar gündeme gelir.¹² Narses'in ordusundaki bu sıkıntılara ek olarak Franklar İtalya'yı işgal etmişler; fakat geri püskürtülmüşlerdir.¹³ Kazanılan bu zaferde de İtalya'da istikrarın sağlanmasına ve ordudaki şartların iyileştirilmesine yeterli olmamıştır. 566/7 yılında askerler Herul'lerin arkasında toplanıp Sindual'ı kral seçmişler ve böylelikle tekrar bir isyan baş göstermiştir. Narses, bu isyanı da liyakatli bir şekilde bastırmıştır. Görünen o ki Narses tüm zorluklara rağmen bölgedeki otoritesini devam ettirebilmektedir.

Sindual'ın isyanının bastırılmasından sonra Narses, isyana katılan askerlerin haklarını büyük oranda iade etmiş fakat bu da ordunun düzene girmesi için bu yeterli olmamıştır. İsyandan sonra oluşan ortamda asker açığı meydana gelmiştir ve oluşan bu askeri boşluğu doldurmak için komutan yeni bir askeri birlik oluşturmaya karar verir¹⁴ Çeşitli bölgelerden toplanan bu askerler içerisinde Gepidler, Bulgarlar, Sarmatlar, Pannonialılar, Süevler, ve Noriciler'in yanında daha önce Roma ordusunda görev yapmış olan Lombardlar büyük bir kısmı oluşturmaktadır.¹⁵

568 yılında oluşturulan bu yeni birlik İtalya'ya hareket etmek üzereyken II. Justin tarafından Narses görevinden alınır. İmparator, İtalya'da askeri bir yönetim yerine sivil bir yönetimi tercih ederek, Narses'in yerine *Praetorian Prefect* görevinde Longinus'u atamıştır.¹⁶ II. Justin bu uygulama ile Totila'nın yenilgiye uğratılmasından sonra, İtalya'dan askeri yönetimin kaldırılması amacı taşıyan Justinianus'un 554 yılında yayınladığı *Pragmatic Sanction* bildirisinin yaptırımlarını tekrar yürürlüğe koymak istemiştir.¹⁷ Sivil bir otorite altında hukuki düzenlemeleri restore etmek ve askeri bir despotluk riskini ortadan kaldırmayı ummaktadır. Yapılan yeni düzenlemelerin yanında II. Justin İtalya'daki ordunun şartlarının düzeltilmesi için yeteri kadar bir çaba sarf etmemiştir. Ona göre; bu katı koşullar altında askerliğe yeni başlayanların bir isyancı haline gelmesi yalnızca bir zaman meselesiydi.¹⁸

Ancak II. Justin bu gibi uygulamalar ile İtalya'daki mevcut durumu yanlış hesaplamıştır; çünkü Narses'i görevden almasıyla ödemelerin gecikmesinden dolayı yakın askerler ile karşı karşıya kalmıştır. Bu değişiklikler ile İtalya'da askeri bir boşluk oluşmuş ve bu da askerleri disiplinsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur.¹⁹ Narses'in görevden alınması ile yönetimden memnun olmayan askerler isyana kalkışmışlar ve kısa zamanda bölgede önemli güç elde edebilmişlerdir. Görünen o ki; Doğu Roma ordusu, tek bir askeri komutada olduğu müddetçe – Sindual örneğinde olduğu gibi- bölgede oluşan isyancı kuvvetlere karşı güçlü bir direniş sergileyebilmekteydi.

Ordudaki hizmet koşullarından memnun olmayan askerler, komutanlarına karşı ayaklanarak, kendilerine uygun bir lider ve politik bir alternatif sunmayı başarabilen Lombardların arkasında toplanmışlardır. İsyancıların başında daha sonra Lombard Kralı olarak anılacak Alboin bulunmaktadır.²⁰ İtalya'da isyan patlak verdiğinde şüphesiz ki Alboin Lombardların lideri olmaya en uygun kişiydi. Kraliyet ailesine mensup olmasının yanında annesi vasıtasıyla Got kralı Theodoric ile bağlantılı olması ve Franklar ile iyi ilişkiler içerisinde olmasından dolayı Alboin'in lider olarak seçilmesinde önemli etkenlerdir.

568 yılında Alboin komutasındaki Lombard ordusu Venatia ve Po vadisine doğru ilerlemişlerdir. Bu ilerlemenin nedeni Bizans tarafından bir davet ya da Pannonia'da güçlenen Avar tehlikesine karşı

¹² Procopius, *Wars*, 8.26.5-25.

¹³ Agathias, *Historiae*, 1.16; 2.1-3.

¹⁴ Fabbro, *agt*, s.29.

¹⁵ Procopius, *Wars*, 8.26.12.

¹⁶ Longinus'un bu görev için yetersiz olduğu belirtilmektedir. Bkz.Fabbro, *agt*, s. 35.

¹⁷ *agt*, s. 30.

¹⁸ *agt*, s. 37.

¹⁹ Walter Emil Kaegi, *Byzantine Military Unrest, 471-843: an Interpretation*, Hakkert Publications, Amsterdam 1981, s. 35.

²⁰ Alboin, muhtemelen 530 yılında Pannonia'da doğmuştur. (Martindale, *age*, s. 38-40). Annesi Rodelinda Got Kralı Theodoric'in yeğeni olduğu iddia edilmektedir. Alboin'in annesi için bkz. Procopius, *Wars*, 8.25.11-15.

duyulan korku- olsa da Alboin Lombardları İtalya'ya doğru göç etmeleri için teşvik etmiştir.²¹ İtalya'da uzun süren savaşlardan sonra Lombardların bu ilerleyişine karşı, yarımada tükenmişlik her yönüyle kendini göstermekteydi. Lombard ilerleyişine karşı güçlü bir direnç Ticinum (Pavia) da yaşanır. Başka hiçbir yerde kayda değer bir mücadele olmadan İtalya halkı Lombardlar'a teslim olurlar. Bu sebeple Lombardlar'ın İtalya'daki ilerleyişi hızlı bir şekilde gerçekleşir. Po vadisinin büyük bir kısmı 569 yılının sonuna kadar Lombardlar'ın kontrolü altına girer. Sadece Cenova, Ravenna, Venetia ve bazı iç bölgeler Bizans'ın elinde kalır.

Bizans ise; İtalya'daki egemenliğini sürdürmek ve Lombardların yarımada durumunu tekrardan restore etmek istiyordu. II. Tiberius İmparatorluğa hizmet etmeleri koşulu ile Lombardlar'ı İtalya'dan uzaklaştırmak istemiştir. Fakat izlenen bu stratejiye 572 yılında tekrardan başlayan Sasaniler ile mücadeleler de eklendiğinde finansal bir kaos yaşanma eşiğine gelinmiştir. Bizans, her ne kadar yeniden fethettiği topraklarda egemenliğini sürdürmek istese de; göstermiş olduğu direnç Lombardlar'ın ilerleyişinin durdurulması için yeterli olmamıştır.

SONUÇ:

Lombardlar'ın 568 yılında İtalya'ya göç etmeleri ve akabinde yaşanan olaylar İtalya'da siyasi, ekonomik ve sosyal çöküşün derin boyutta yaşanmasına neden olmuştur. Uzun yıllar süren Roma-Got savaşlarından İtalya çok fazla zarar görmüştür. Roma ve Napoli gibi önemli kentlerde dahi nüfusta azalmalar yaşanmıştır. Kırsal kesimin de zarar görmesi ile İtalya'daki üretim mekanizması işlemez hale gelmiştir. Bu durumu düzeltilmesi için I. Justinianus tarafından gerekli düzenlemeler yapılmış olsa da İtalya'nın eski refah seviyesine ulaşılması sağlanamamıştır. Ayrıca 568 yılındaki Lombard göçü de aynı Roma-Got savaşları gibi İtalya'yı derinden etkilemiştir. Öyle ki II. Justin, Roma'nın tahıl ihtiyacını Mısır'dan tedarik etmek zorunda kalmıştır.²² Fakat belirtmek gerekir ki; İtalya'nın içinde bulunduğu durumdan tamamıyla Lombardlar'ı suçlamak doğru bir yaklaşım değildir. İtalya'ya ayak bastıklarında İtalya zaten yıpranmış bir haldedir. Lombardlar'ın gelişi ise bu yıpranmışlığın artmasına neden olmuştur.

Lombardlar İtalya'da tam bir hakimiyet kuramamışlar, bölgesel olarak İtalya'ya yerleşmişlerdir. Bu da İtalya topraklarının Bizans ve Lombardlar tarafından paylaşılmasına sebep olur. Bu parçalanma İtalya'da bir bütünlüğün oluşmasını ve istikrarın yaşanmasını engellemiştir. Ayrıca, geç antikçağ imparatorlarından farklı bir politika izleyen Justinianus'un yeniden fetih politikasının başarısız olmasına neden olmuştur. Lombardlar'ın İtalya'daki varlıklarından dolayı bir daha hiçbir İmparator böyle bir politikayı yeniden hayata geçirmek için çabalamamıştır.

Kaynakça

Antik Kaynaklar:

Agathias, *Historiae*, (Çev: Joseph D. Frendo), Berlin and New York (1975).

Codex Justinianus, (ed. Samuel P. Scott) Cincinnati, Ohio, 1932.

Prokopios: *The Wars of Justinian*, (trans. H. B. Dewing, revised by A. Kaldellis with maps and genealogies by I. Mladjov), Indianapolis, 2014

Modern Kaynaklar:

Browning, Robert, *Justinian and Theodora*, Weidenfeld and Nicolson, Londra 1971.

Bury, John Bagnell, *History of the Later Roman Empire, from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian*, II, New York 1958.

_____Fabbro, Eduardo, *Society and Warfare in Lombard Italy (568-652)*, (Doctor of Philosophy Centre

²¹ Mark, Humphries, "Italy, AD. 425-605", *The Cambridge Ancient History XIV, Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600*, Eds. Averil Cameron, Bryan Wark Perkins, Michael Whitby, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 535.
²² a.g.m., s. 538.

for Medieval Studies University of Toronto), Toronto 2015.

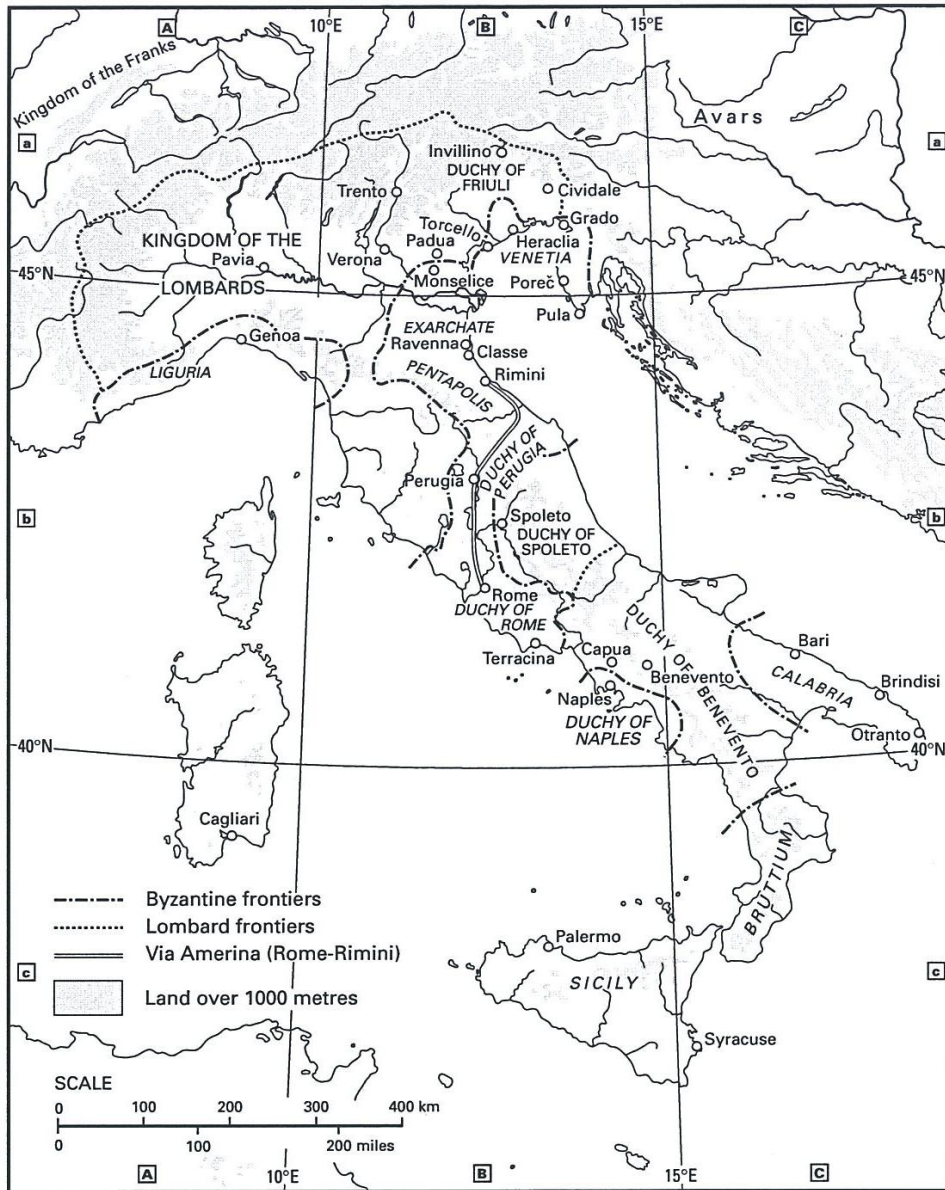
Humphries, Mark, "Italy, AD. 425-605", *The Cambridge Ancient History XIV, Late Antiquity: Empire and Successors A.D. 425-600*, Eds. Averil Cameron, Bryan Wark Perkins, Michael Whitby, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 525-551.

Kaegi, Walter Emil, *Byzantine Military Unrest, 471-843: an Interpretation*, Hakkert Publications, Amsterdam 1981.

Martindale, John Robert, *Prosopography of the Later Roman Empire II*, Cambridge University Press, Cambridge 1980.

Wickham, Chris, *Early Medieval Italy: Central Power and Local Society 400-1000*, University of Michigan Press, Ann Arbor 1981.

EK: Lombardlar ve Bizans (M.S 600 İtalya)

C

Balkanlardan Göçler

Osmanlı Gazeteleri ve Dergileri Işığında Balkan Göçleri

Berna ÇAÇAN
İstanbul Üniversitesi / İstanbul

Göç kişilerin yerleşmek amacıyla bir yerleşmeden diğerine gitmek suretiyle gerçekleştirdikleri yer değiştirme hareketidir. Göçleri terk edilen yerdeki itici sebepler ve (veya) gidilen yerdeki çekici sebepler tetikler. Kırım'dan Rumeli ve Anadolu'ya yönelik göçlerde ana etken göçlerin gerçekleştiği dönemlerde ortaya çıkan itici sebeplerdir.¹

Osmanlı tarihinde meydana gelen göç olgusu bireysel bir durum olmanın çok ötesinde toplumsal sonuçları ile kitleleri etkileyen büyük bir dramdır. Göç edenler ve ettirilenler bir başka ifadeyle yüzyıllar boyunca farklı dinden, dilden ve ırktan insanlarla aynı toprakta yaşayıp da birdenbire yurtlarından koparılmaya razı olmak zorunda kalan Türkler, artık kendi topraklarında *muhacir* oluvermiştir.

Osmanlı Devleti, kuruluş ve yükselme dönemlerinde fethettiği topraklara Müslümanları iskân ediyor, buralara Türk kültür ve medeniyetini getiriyor, adaleti ve hoşgörüsü ile yöre halkının kendisini benimsemesini sağlıyordu.² Müslümanların iskan edildiklerine dair bir örnek günümüzde Vidin'e bağlı bir yer olan Belgradcık'dır. Vidin'in 1396 yılında Osmanlı idaresine girmesiyle beraber Belgradcık sınır bakımından önemli bir bölgede bulunduğu için 1853-56 Kırım Harbi'nden sonra bazı Bulgarların Sırbistan'a göç etmesiyle boşalan yerlere nüfusları yaklaşık olarak 2000 civarında olan Çerkez grubu yerleştirilir. Osmanlı devleti bu Çerkezleri yeniden kurulmuş olan Osmaniye, Tevfikiye ve Nusretiyeye adıyla geçen köylere yerleştirir³. Ayrıca Vilahoviç (Pogore), Rabisha ve Drazhinski şeklinde üç adet Kırım Tatarı köyü bulunmaktaydı⁴. Ayrıca Tuna vilayeti salnamelerinde de muhacir köylerinin isimlerine rastlanmaktadır. Bu köyler Bele muhacir ve Cernepol muhacir şeklindedir.⁵

Sarp ve ormanlık sıradağ anlamına gelen *Balkan* kelimesi, dağlık ve engebeli yapısıyla sadece jeopolitik ve ekonomik bakımdan değil fakta aynı zamanda Avrupa devletler siyasetinin belirlediği denge politikasında da önemli bir malzeme olan bir coğrafyaya isim olmuştur.⁶

Balkan toprakları neredeyse 500 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içerisinde dahil olmuş ve dahil olduğu andan itibaren sadece olumlu yanlarını imparatorluğa katmakla kalmamış ayrıca uzun yıllar boyunca sorun teşkil edecek ve nihayetinde de toprak kaybıyla sonuçlanacak ve göç olgusuna neden olacak bir dizi olaylar silsilesini beraberinde getirmiştir.

Özellikle belirtmekte fayda vardır ki Balkanların hakimiyeti Osmanlı devleti için son derece önemlidir. Bu nedenler ise Osmanlı topraklarının güvenliği ve muhafazası; bölgenin hayvansal ve

¹ Nedim İpek, "İsmail Bey Gaspıralı ve Göç", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 21, 2016, 149-162, s. 150.

² Züriye Çelik, "Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 406.

³ Kiel, "Belgradcık", *DİA*, C.V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s. 409-410. Muhacirlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aşkın Koyuncu, "Tuna Vilayetinde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Ankara, 2014, s. 682-688.

⁴ Kiro Panov, "Belogradchik (Past and Present)", *Venets: The Belogradchik Journal for Local History, Cultural Heritage and Folk Studies*, V.1, N.2, 2010, s. 178.

⁵ *Salnâme-i Tuna*, Def'a VI, Tuna, Tuna Vilayeti Matbaası, 1290, s. 193-197.

⁶ <http://www.tdk.gov.tr/>

tarımsal zenginliği; bölgenin zengin kentlerinin Osmanlı hazinesi için taşıdığı önem; Balkanların Avrupa ile Osmanlı arasında bir nevi köprü olması ve asker kaynağı sağlaması şeklindedir.⁷ Dolayısıyla göç meselesine bir de bu boyutuyla ele almak gerekmektedir. Osmanlıların buradan çıkması sadece buradaki toprakların kaybetmeleri anlamına gelmemektedir. Fakat aynı zamanda bu sayılan nedenlerden de vazgeçmek ya da bu zenginlikleri kaybetmek anlamına gelmektedir.

Tüm bir Avrupa'yı kasıp kavuran milliyetçilik rüzgârları Balkanlarda da yankı uyandırmış özellikle isyana meyilli milletler arasında 'gün bugündür' naralarıyla ertesinde birçok dramatik olayların meydana geleceği bir dönemin kapılarını aralamıştır. Avrupa devletler konjonktüründe siyasi bir malzeme olarak kullanılmaya başlanması da belki özellikle bu döneme denk gelir. Büyük devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Balkan kartını farklı bir şekilde kullanması ve Rusya'nın Balkan halklarını isyana teşvik edecek şekilde yönlendirmeleri Osmanlı'nın birçok sorunla cebelleştiği bir dönemde sorunlar halkasının en önemli kısmını oluşturur. Özellikle isyanlar sürecinde meydana gelen katliam ve göç dalgası ise taraflı bakmaya dahi olanak vermeyecek şekilde tarihsel bir gerçekliğin tarih sayfalarındaki izdüşümüdür. Özellikle Balkan topraklarında yaşayan Müslüman ahalinin başına gelenler Avrupa kamuoyunda ilgi görmemiş ve müthiş bir zulme uğrayan halkın yanında bir kısmı ya göç yollarında telef olmuş ya da göç ettiği yerlerde zorlu yaşama koşullarına sabır etmek durumunda kalmışlardır.

Müslüman halkı bu topraklardan göçe zorlayan halkların Osmanlı devletine karşı giriştikleri isyan hareketlerini özellikle göç olgusunun arka planını anlamak adına ele almak gerekmektedir.

Osmanlı basını isyan hareketlerine karşı tepkisiz kalmamış ve olaylara tepkisi kimi zaman çok sert olmuştur. Mesela Muhbir gazetesi Girit'te meydana gelen isyanlara karşı Osmanlı devletinin gerektiği kadar sert bir tepki veremeyişinden ve Girit'in göz göre göre elden çıkışından yakınır ve şöyle denir:⁸

"70 bin asker ve 2 komutan ,bir avuç isyancının çıkarttığı isyanı engelleyemedi. Yazıklar olsun! Koskoca bir imparatorluğun ordusu bir adadaki isyanı engelleyemiyor. Topu topu sayısı 10-15 bin olan bir isyancı güruhuna karşı etkili olamıyoruz. Osmanlı Devleti 40 milyonluk bir devlet,ada nüfusu 170 bin.>>

Öyle ki bu duruma karşı halk ta tepkisiz kalmamış sadece İstanbul'da değil Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de Müslümanlara uygulanan muamelelere tepki olarak şehir meydanlarında, cami ve hutbelerde protesto gösterileri yapılmıştır⁹. Adada isyancılar tarafından çıkarılan isyanlarda birçok Müslüman zarar görmüş ve öldürülmüştür. Ancak ne yazık ki belki de Osmanlı'nın içinde bulunduğu acizden ötürü İmparatorluk bu duruma gereken önemi verememiş ya da vermemiş ve isyancılar böylece daha fazla taşkınlık çıkarır olmuşlardır.

Bakın bu durumu muhbir gazetesi nasıl dile getiriyor:⁹⁴⁷

"Neden gayri müslimlerin oturdukları yerler saray gibi Müslümanlarınki virane gibi.Tabiiki isyancıların yüzünden. Müslümanlar günbegün fakirleşirken isyancılar ve onlara destek verenler daha da zenginleşmişler.Bunun hesabını kim verecek?!"

İsyancılar ve çeşitli etkenlerle kaybedilen topraklarda kalan binlerce Türk ve Müslüman ise yaşadıkları sıkıntılar, gördükleri baskı ve zulümler sebebiyle yurtlarını bırakarak Osmanlı sınırları içerisine doğru göç etmiştir. Muhacirlere devlet eliyle komisyonlar kurulmuş ve uygun yerler bulunarak yerleştirilmiştir. Bunun yanında muhacirlerin menfaatini sağlamak ve sıkıntılarını duyurmak amacıyla yerli ve yabancı cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerden birisi olan Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiye Cemiyeti, yayın organı Muhacir gazetesi vasıtasıyla muhacirlerin durumlarını tetkik ederek, sıkıntı çekenlerin ahvalini anlatmıştır.¹⁰ Ayrıca muhacirin komisyonu kurulmuştur. Devlet salnamelerinde muhacirin komisyonunun birimleri ve görevli kişiler üzerine detaylı bilgiler yer almaktadır.¹¹

⁷ Caner Sancaktar, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2, 2011, s. 28.

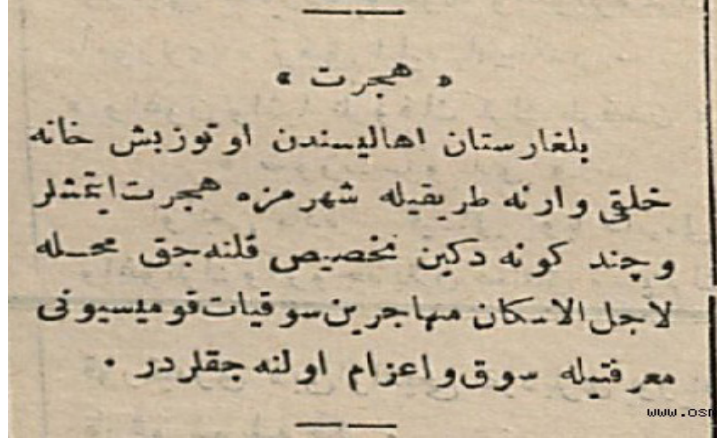
⁸ Mehmet Volkan Şenarlan, "Muhbir Gazetesine Göre 1866 Girit İsyanı", *Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1-121, Sakarya, 2011, s. 73.

⁹ Age, s. 32.

¹⁰ Çelik, age, s. 403.

¹¹ Salnâme-i Tuna, Def'a XXI, Tuna, Tuna Vilayeti Matbaası, 1295, s. 222-226.

Bulgaristan ahalisinden otuz beş hane halkı Varna yoluyla şehrimize hicret itmişler ve birkaç güne değin tahsis kılınacak bölgeye iskan edilmeleri için) muhacirin sevkiyat komisyonu marifetiyle sevk ve izam olunacaklardır.

Kaynak: 6 Ekim 1891 Tercüman-ı Hakikat Gazetesi¹²

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Balkan milletleriyle ve özellikle Rusya ile yaptığı savaşlar ve Balkan milletlerinin lehine sonuçlanan antlaşmalar yöre halkının hayatını zorlaştırmıştır. Bununla birlikte bu topraklarda yaşayan Müslüman halkın göç etmesine yol açmıştır.

Batı dünyası, şark politikası çerçevesinde Rumeli'de ulus devletler kurma politikasını devreye sokunca Türkler, Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'da değerlerini yaşatma şanslarını kaybettiler. Müslüman toplum çözümü, değerlerini yaşatabileceklerini düşündükleri Anadolu'ya göç etmekte buldu.

Osmanlı topraklarında meydana gelen göç tarihine bakıldığı zaman 1683-1699 yılları arasındaki Osmanlı-Avusturya savaşı sonucunda birçok Balkan şehri zarar görmüş ve halk bu bölgelerden göç etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca yine 1787-1792 ile 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşlarında Rusların zulme varan davranışları sonucunda balkan Türkleri için yeni bir göç dalgası başlamıştır.¹³

1806-1812 yıllarında Sırp, Bulgar ve Rumların baskıları sonucu 200.000'e yakın Türk ve Müslüman göç etmiştir.¹⁴ Göç tarihinin en önemli dönemlerinden birisi 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı olmuştur. Savaşın önce Tuna ve Edirne vilayetlerindeki toplam Müslüman nüfus yaklaşık olarak 1.500.000 iken savaş ve zulümler dolayısıyla 515.000 kişi Osmanlı topraklarındaki diğer yerlere göç etmiştir.¹⁵ *Doksan üç Muhacereti* olarak da adlandırılan bu göçler Balkanlardan Anadolu'ya yapılan ilk kitlesel göçlerdir.¹⁶

Her ne kadar 1925- 1951 Cumhuriyet dönemi ile 1989-1990 yılları ile çeşitli tarihlerde de göçler devam etmişse de bu çalışma içerisinde 93 harbi ile Balkan savaşları sonrasında yaşanan göçler üzerinden Osmanlı'da göç olgusu anlaşılmalı çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti, iskân ettiği muhacirlere geldikleri andan yerleşip ziraata geçtikleri zamana kadar yardım etmiş ve belirli bir iskân politikası dâhilinde hareket ederek bazı muafiyetlerde bulunmuştur.

Muhacir gazetesinde yayımlanmış 22 Ocak 1906 tarihli nizamnâme'ye göre, muhacirler geldiğinde iâşeleri temin edilecek ve gereken masraf ödenekten karşılanacaktı.¹⁷

Mesela bu durum ayrıca 8 kasım 1900 tarihli İkdam gazetesinde de şu şekilde belirtilmiştir:

Sivas vilayeti dahilinde bu sene zarfında yedi yüz hane mikdarı muhacirin iskan edilmiştir. Bu cümleden olarak Mecidözü kazasına sevk olunan yiğirmi sekiz hane muhacirin için ianeten beherine bin

¹² Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.osmanligazeteleri.com/>

¹³ H. Yıldırım Ağanolu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç*, Kum Saati Tarih Dizisi, İstanbul 2001, s. 33; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1999, s. 1.

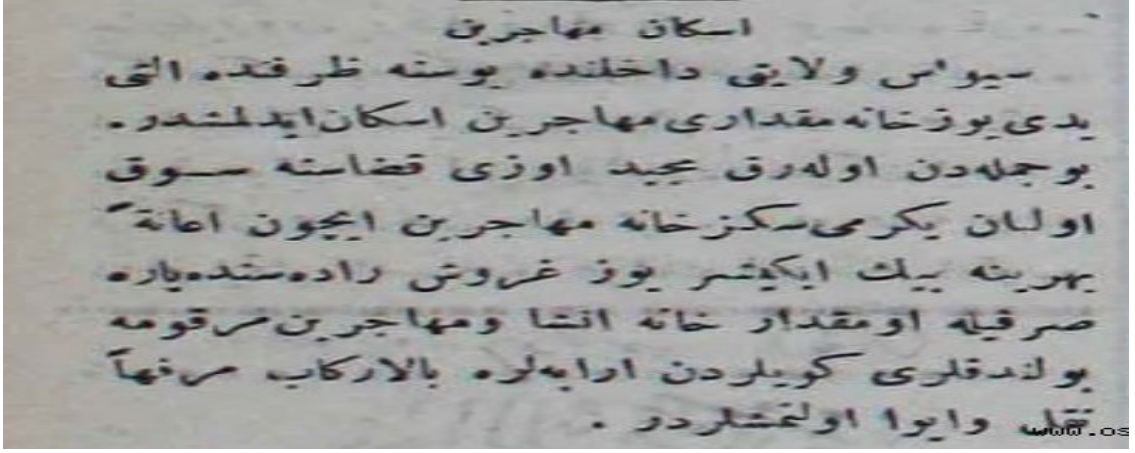
¹⁴ A. C. Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, s.33.

¹⁵ Ağanolu, age, s. 35.

¹⁶ İpek, age, s. 5.

¹⁷ Çelik, age, s. 410.

ikişer yüz guruş raddelerinde para sarfıyla o mikdar hane inşa ve muhacirin-i merkume buldukları köylerden arabalara bil-irkaab müreffehen nakl ve iskan edilmişlerdir.

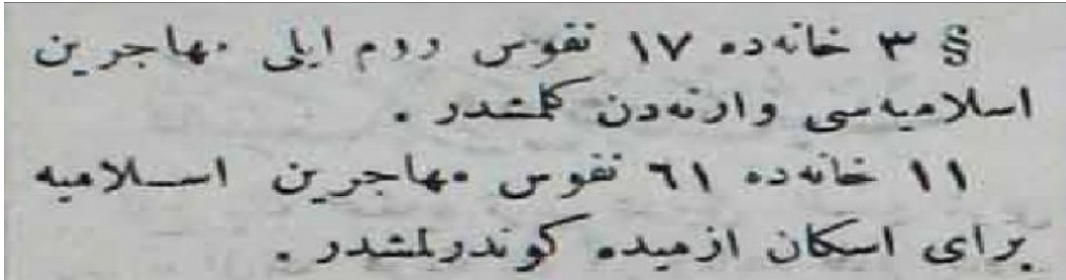

Muhacir gazetesinin 7 eylül 1910'daki haberinde ise geçici iskân mahallerinden daimî mahallerine ise ancak kendileri için inşa edilen evler tamamlanınca geçeceklerdi. Yine, bu evlere aile itibariyle yerleştirilecekler ve hasat zamanına kadar aynı ve nakdî olarak yarımşar ta'yîn verilecekti.¹⁸

Muhacirlerin devlet eliyle iskan edildiklerine dair birçok habere basında oldukça geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir:

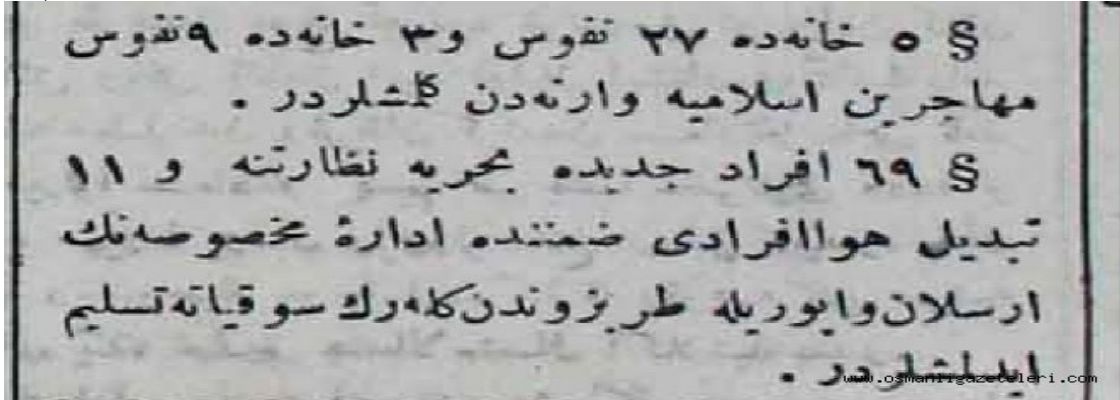
5 hanede 35 nüfus Rum ili muhacirin-i islamiyesi idare-i mahsusanın Bartın vapuruyla bera-yı iskan (iskan edilmek için) Bandırma'ya, 19 hanede 82 nüfus Rum ili muhacirin-i islamiyesi bera-yı iskan (iskan edilmek için) İzmid'e gönderilmiştir.

Kaynak: 30 Aralık 1900 İkdam Gazetesi

3 hanede 17 nüfus Rum ili muhacirin-i islamiyesi Varna'dan gelmiştir. 11 hanede 61 nüfus muhacirin-i islamiyesi bera-yı iskan (iskan için) İzmid'e gönderilmiştir.

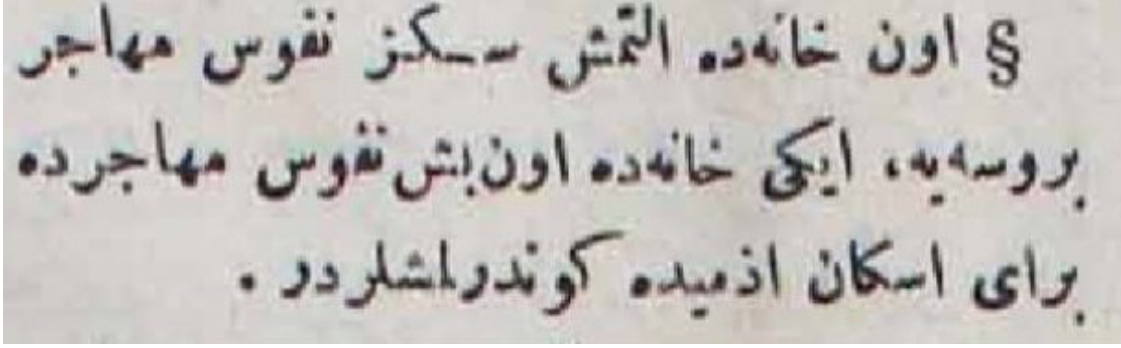
Kaynak: 21 Aralık 1900 İkdam Gazetesi-

¹⁸ Çelik, age, s. 410.

Muhacir gazetesinde verilen iskânlar incelendiğinde, İstanbul'dan Erzurum'a; Konya'dan Suriye'ye kadar her bölgeye iskânın yapıldığı görülür. Ancak daha ziyade Edirne ve Hudâvendigâr (merkezi Bursa) vilayetlerinin sancak ve kazalarına muhacir iskânı yapılmıştır. Gazetede, muhacirlerin nerelere ve nasıl yerleştiği anlatılmıştır. Ayrıca iskândan sonraki vaziyetleri kontrol edilmiştir.

On hanede altmış sekiz nüfus muhacir Burusa'ya, iki hanede on beş nüfus muhacir de iskan için İzmir'e gönderilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, çiftçilik yapan muhacirlere çift hayvanı, tohumluk, yem ve tarla gibi yardımlar yapmanın yanı sıra sanatkâr olanları da unutmamış ve sermayelerini temin etmeye çalışmıştır. Gazetede, sanat ehline sermaye amaçlı 500'er kuruş verilmesinin hükümetçe kararlaştırıldığı yazılmıştır. Bu kararı destekleyen gazete, çiftçi için tohumluk nasıl lazımsa sanatkâr için de sermayenin o kadar gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹

Göç ile ilgili bir diğer önemli husus ise basının yani kamuoyunun göç olgusunu nasıl karşıladığı üzerinedir. Göç fikri ve uygulaması özellikle Türk aydınları tarafından tenkit edilmeye ve göç politikası gözden geçirilmiştir. Örneğin, İstanbul gazetelerinde göçün ailelerin ocağını söndüren bir olay olduğu, Osmanlı dışındaki Türklerin buldukları yerde varlıklarını sürdürmeleri tavsiye edilir olacaktır. Özellikle 1880'li yıllardan itibaren bu tavsiyelerde bulunan kişilerden birisi de kendisi de bir gazeteci olan İsmail Gaspıralı'dır.²⁰

Müslüman Türklerin Osmanlı coğrafyasına yönelik göçlerinin sebeplerini Batılı toplumlar ve Türk toplumu birbirine tezat teşkil edecek iki farklı şekilde izah etmektedirler. Bu izahatı Tercüman gazetesinde yer alan haber ve haber yorumda da tespit edebiliyoruz. Örneğin, İrşad gazetesinin haberine göre Yılısavtepol Gubernası Yukarı Aybel köyü ahalisi Kafkasya Genel Valisine arıza verip Osmanlı topraklarına göç etme izni istiyor. 17 ocak 1907 tarihli bu haberi Tercüman gazetesi şu şekilde yorumluyordu:

“Uzaktan bakıldığında öyle zan olunabilir ki, bunların babalarından kalma yurtlarını terk ederek gitmelerinin sebebi mutaassıp olmalarıdır. Tercüman gazetesi bu yorumu ve düşüncüyü büyük bir hata olarak kabul etmektedir. Gazetenin yorumuna göre gerçek sebep Ruslaştırma politikası ve bunun için yerli ahalinin tasarrufundaki yahşi araziye kolonist Rus mujikleri (köylüleri) yerleştirme politikasıdır.”²¹

Göç, Milli Mücadele döneminde de basında tartışılan bir konu olmuştur. Mesela Akşam gazetesinin 2 Eylül 1920 tarihli nüshasında yer alan “Ölmek var, göçmek yok, zira göçseniz de öleceksiniz” başlıklı yazıda tarihi süreç içerisinde kaybedilen savaşların ardından göçlerin olduğu ifade edilerek “Bugün devlet manasından sonra bir başka kelimenin daha manasını öğrendik. O da millettir. Mal millidir. Devlet çıkıp gitse bile mal sahibi orada oturuyor demektir. Devletin mağlubiyeti toprağın milliyetini yok edemeyecektir...” şeklinde denmiştir.²²

Diğer yandan tekrar Muhacir gazetesine dönecek olursak bu gazete, muhacirlerin çektiği sıkıntıları paylaşmayı, onlara yardımcı olmayı ve yol göstermeyi amaçlamış bir gazetedir. Ancak muhacirlerin göç

¹⁹ Çelik, a.g.e., s. 410

²⁰ İpek, İsmail Bey Gaspıralı..., s. 152

²¹ Age, s. 152.

²² Age, s. 160.

etmelerini teşvik etmemiş, aksine zaruret olmadıkça onlardan topraklarını bırakmamalarını istemiştir. Göç ederek Osmanlı sınırları dâhilindeki topraklara iskân edilen muhacirlere ise daima destek olmuş; hükümetin bu yöndeki icraatlarını âdeta denetlemiş ve takip etmiştir.²³

Göç olayına gazetelerin nasıl baktığına dair bir diğer örnek ise Osmanlı gazetesidir. Müslümanların Girit adasından hicretini son derece olumsuz karşılamıştır. Gazetenin yer verdiği bir haberde şu cümleler geçmektedir: “Size malınızı, yurdunuzu terk etmeyin dedik, dinlemediniz. Yazıklar olsun! Giritli Müslümanlar mülklerini, servetlerini terk ederek celladları olan bir hükümetin altına girdiler.”²⁴

Giritli muhtaç Müslümanları ekonomik yardımda bulunmak, adaya geri dönen göçmenlere mallarının başına dönmek şartıyla tazminat ödenmesi gibi göçü engelleme çalışmaları yapılmıştır. Giritli muhacirlerin Anadolu’ya göçünden sonra Babî’î’nin onlara yer bulma sorununu yaşadığı göze çarpmaktadır. Bu durumdan en çok etkilenen ise yine muhacirler olmuştur. Osmanlı Gazetesi’ne göre Giritli Müslümanların göçten sonra yaşadıkları ilk sorun, gittikleri yerdeki halkın onları istememesi olmuştur. Örneğin, Manastır’a göç eden bir grup Giritli Müslüman, Manastır ahalisi tarafından istenmemiştir. Osmanlı Gazetesi’nin bazı sayılarından edinilen bilgiye göre, Girit’ten göç eden Müslümanlar genellikle Selanik, İzmir, Konya ve Mersin üzerinden Maraş’a yerleştirilmiştir. Gazetede sık sık üzerinde durulan konulardan biri de muhacirlerin sefil durumudur. Önceleri İzmir’e yerleştirilen muhacirlerin, Konya ve Maraş’a nakil edilmeye balaması söz konusu olmuştur.²⁵

Bir diğer gazete olan Teşvik’te ise A. Hilmi de Hicret I isimli makalesinde uzun uzadıya göçün zararları üzerinde durur ve Müslümanların, yaşadıkları ülkelerde kalarak İslam medeniyetini Hristiyan komşularına tanıtmalarının dini açıdan daha hayırlı bir vazife olduğunu belirtir.²⁶

Doktor İbrahim Temo da, 15 ağustos 1915’de, bu dönemin en etkin dergisi olan Mekteb ve Aile’de göç üzerine yazdığı yazıya *Tahrifat: Ak toprağa doğru* ismini vermiştir. Temo, Dobruca’da edindiği 19 yıllık gözlemlerine dayanarak göçün halk için ne büyük bir yıkım olduğunu yansıtmıştır yazısında.²⁷

1932-1936 yılları arasında çıkan Yıldırım gazetesi göç konusunda başlangıçta uzlaşmacı bir yol izlerken ve göçmenlerin göç esnasında daha fazla eziyet çekmemeleri (gazetenin yazdığı şekliyle «hicret selinin gözyaşı seli olmaması») için öneri ve temennilerde bulunurken sonlara doğru göç yanlısı tutumunu ön-plana çıkarır. Göç olgusunun tüm Dobruca Türklerinin benliğini sardığını ve göç karşıtlarının gece gündüz demeden yürüttükleri karşı kampanyanın bunu engelleyemediğini belirten gazete, bu durumun günün şartlarına uygun olduğunu, çünkü milli çatışmaların dünyanın çehresini belirlediği bir zamanda, bir azınlığın kendi anayurdunça yaşama isteğinde bulunması ve koruma araması kadar doğal bir şeyin olmayacağını vurgular.²⁸

Hemen hemen aynı gerekçelerle, dönemin diğer önemli bir gazetesi olan Tuna gazetesi de 28 nisan 1936’da göçü destekler ve teşvik eder: «Anadoluya milli vatana, türk yurduna kavuşmak ve bundan böyle türklük için yaşamak üzere gidiyorlar. Biz, giden göçmenlere ne için hicret ediyorsunuz demeyiz. Bilakis gidin milletdaşlar gidin; gidin de biraz milli hava içinde, milli sınırlar içinde başınız gökte alınınız açık gezin.»²⁹

Muhacirlerin göçleri için her ne vasıta var ise kullanıldığını görüyoruz. Balkan göçmenleri yaya olarak göç ettikleri gibi deniz ve demiryoluyla da sevkleri yapılmıştır.

5 hanede 27 nüfus ve 3 hanede 9 nüfus muhacirin-i islamiye Varna’dan gelmiştir. 69 efrad-ı cedide (acemi asker) Bahriye nezaretine ve 11 tebdil-i hava efradı zımında idare-i mahsusanın Arslan vapuruyla Trabzon’dan gelerek sevkıyata teslim edilmiştir.

²³ Çelik, age, s. 409.

²⁴ Gülşer Oğuz, “Osmanlı Gazetesinin (1897-1904) Girit İsyanlarına Bakışı”, *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, Kırşehir, s. 100.

²⁵ Age, s. 101.

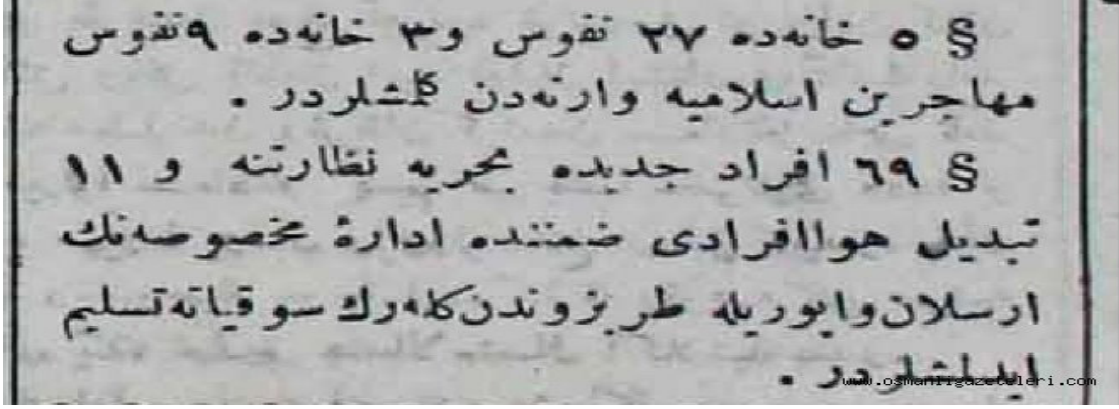
²⁶ Hüseyin Ağuçıenoğlu, “Ak Toprak’la Dobruca Arasında. Dobruca Müslüman Türk Basınında Hicret Konusunda Yapılan Tartışmalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 66.

²⁷ Age, s. 67.

²⁸ Age, s. 72.

²⁹ Age, s. 73.

Kaynak: 20 Aralık 1900 İkdam Gazetesi

Göç esnasında ve sonrasında muhacirlerin yaşadıkları türlü sıkıntılar Osmanlı arşiv belgeleri ile dönemin önemli yabancı-yerli gazete ve dergilerine yazılı ve görsel olarak sık sık yansımışsa da özellikle Avrupa basınında gazetecilere çeşitli yasaklar uygulanmıştır. Bu durumu Balkan harbi'ni izleyen gazeteci Leon Troçki yazılarında sıklıkla eleştirmiştir.³⁰ Ancak göç yollarında yaşananlar dış basına fotoğraflarla da yansıyabilmiştir.

Kaynak: Illustration Mecmuası, 1912, Paris

1912-1913 Balkan Savaşları sürecinde ve sonrasında maruz kalınan baskılar sonucunda Türkler evlerini ve bütün diğer mal varlıklarını da bırakarak yurt edindikleri topraklardan göç etmek zorunda kalmıştır. Savaş 1912 sonbaharında başladığı için yollar yağmurlu ve dolayısıyla çamur içerisindedir. İnsanlar çıplak ayaklarla onlarca yolu gitmek zorunda kalmış; öküz arabalarının çektiği onlarca insan kafilisi çamurlara bata çıka göç yoluna düşmüştür.

Balkan Savaşları yıllarında, Osmanlı Devleti'nin her yanını kaplayan göç kabilelerini gören Şevket Süreyya Aydemir, Rumeli göçmenlerinin durumunu şöyle ifade ediyor:

“Evet, Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı. Rumeli'yi asırlarca evvel alan, Rumeli'de asırlardır yaşayan son Türkler; XX. Yüzyılın başında alevlenen bu yangının alevleri içinde yanarak, çamurlar içinde eriyerek, her sürünüşte biraz daha azalarak, biraz daha kaybolarak, her an daha koyulaşan bir Karanlığın içinde, sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı”³¹

Kaynak: Illustration Mecmuası, 1924, Paris (Selanik limanı)

³⁰ Ağanolu, age, s. 70.

³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Yayınları, İstanbul 1976, s. 322- 323.

Kalabalık gruplar halindeki muhacirler sokakları doldurmuş; Babıali caddesinde şehrin sağlığını tehdit eder duruma gelmişlerdir. Çünkü göçmenlerin taşınması sırasında çeşitli sağlık sorunları çıkmış ve bulaşıcı hastalıklar peyda olmuştur. Bulgaristan ve Romanya muhacirleri için Çorlu, Keşan ve Gelibolu'da göçmen hastaneleri kurulmuştur.³²

Göç olgusunun Osmanlı basınında ne şekilde ele alındığının diğer güzel örneklerini ise Osmanlı dergileri oluşturmaktadır. Bu dergiler içerisinde mizahi yayın yapan Akbaba, Karagöz ve Kelebek dergilerinde yer alan resimler dönemin ruhunu yansıtmaları bakımından önemlidir.

Akbaba dergisi

Akbaba dergisinin 15 Kasım 1923 tarihli karikatüründe mübadele meselesinde Türk halkının içinde bulunduğu zor koşullar betimlenmiştir. İki resimden sol tarafta yer alan Yunan mübadillerdir. Sırtında Türk lirası yazan bir çuval taşıyan adamın arkasında Türk hükümetini temsilen yer alan çaresizlik belirtisi gösteren ve ellerini iki yana açan bir kişi bulunmaktadır. Sağ tarafta yer alan resimde ise oldukça perişan durumda bulunan Türklerin bir deri bir kemik kalmış vücutları tasvir edilmiştir. Arkalarında ise Yunan hükümetini ya da Yunanistan'da yaşadıkları mezalimi gösterir şekilde eli kamçılı bir kişi bulunmaktadır. Resimde yazanlar ise şu şekildedir:

“Gidenler zalim, gelenler mazlum... Onlar nasıl gidiyor! Bizimkiler nasıl geliyor!”

³² Kızılay Arşivi, belge no. 1 ve 230

Karagöz: Efendi galiba iane vereceksiniz. Gerçekten ihtiyaçları var. Deyince: Muhacirin: -Onda yardım edecek surat var mı Karagöz Ağa! Bizim öküzü ucuzca kapatmak istiyor! Şeklindeki ifadesi zor durumda kalan göçmenlerin durumlarından faydalanmak isteyenlerin olduklarını göstermektedir.

Karagöz dergisi

Karagöz: Hey baba bu kadar kişi böyle yıkık bir dama sığar mı? Size emval metruk eden bağ, bahçe ve ev vermediler mi? Şeklinde sorunca muhacirler: Biz ondan vazgeçtik Karagöz Ağa biraz yemlik ve yemeklik bile vermediler! Daha üç gün böyle beklersek acımızdan öleceğiz!" şeklinde durumlarını ifade etmişlerdir.

Sol tarafta yer alan resimde Yunanistan'dan gelen muhacirlerin kendi aralarında yaptığı bir konuşma yer almaktadır. Bu konuşmada birisi yorgunluktan dizlerine kara sular indiğini söylerken diğersinin ise 'Bana bak da haline şükret, hiç ayağım yok ya.' demesi aslında göçmen halkın içinde bulunduğu sıkıntıları göstermektedir. Onlarca sıkıntılarla topraklarından göç eden bu insanları göç ettikleri topraklarda da yine sıkıntılar karşılamıştır.

Bu sıkıntıları trajikomik bir bakış açısıyla ele alan bir diğer karikatürün başlığı ise "Muhacirlerin Kış Sefası" şeklindedir. Karamizahın güzel örneklerinden birisi olan bu karikatürde genç adam: 'Bugün ne sokağa çıkmazsın be Veli dayı ?' diye sorunca, sokakta yaşamak zorunda kalan yaşlı muhacir adam 'Te ben canımı sokakta mı buldum? Sokakta gezilecek hava mı bu?' diyerek muhacirlerin barınma sorununa acı bir şekilde dikkat çekilmiştir.

Sonuç

Onlarca yıl beraberce aynı şehirde, aynı mahallede ve hatta aynı sokakta kardeşçe yaşayan Balkan halkları ve Türkler ne oluyordu da kanlı bıçaklı olabiliyordu ve ne oluyordu da hiç bir sorunları yokken savaş ve göç gibi büyük bir çöküntünün ağırlığı altına girebilme riskini göze alabiliyorlardı. Aslında Fransız ihtilalinin bir sonucu olan milliyetçilik akımı, idaresi altında bulunduğu devlet tarafından hakları sömürülen, bir milletin ayakta kalması için en önemli unsur olan dil malzemesinin hiçe sayan imparatorluklara yönelik kullanılan bir dayanaktı o halde niçin adaletli bir yönetime sahip milletler Fransız ihtilalinin sonuçlarına ihtiyaç duymaktaydı. Balkanlarda meydana gelen göçler sadece tarihsel süreçteki gerçeklikleriyle anlaşılmaya çalışılmaktan ziyade olaylarının psikolojik, sosyolojik ve hatta etnolojik alt yapılarının da irdelenmeye ihtiyaç duyulduğu bir dizi sorular yumağıyla doludur.

Necip Fazıl'ın cümleleriyle Müslüman halkın "öz vatanında garip,öz vatanında parya" oldukları Balkan toprakları Yıldırım Ağanoğlu'nun da ifadesiyle makus talihleri olan Göç olgusunu en derin şekilde yaşamıştır. Göç ve göç sırasında yaşananlar; göç edenler ve ettirilenler; gidenler ve gidemeyenler dönemin Osmanlı basınına sık sık yansımıştır. Kamuoyunun göçlere tepkisi bazen çok sert bir şekilde olabildiği gibi bazense sadece sayısal verilerle kimlerin nereye göç ettikleri şeklinde olmuştur. Burada önemli olan husus Balkan göçlerinin Osmanlı topraklarında çıkan basında yer verilen bilgiler ışığında ne şekilde yaşandığını görebilmekteyiz. Göçler sırasında yaşananlar Balkanlardan Anadolu'ya giden yollar üzerinde yaşananlara bir nebze de olsa ışık tutabilmiştir. Göçmenlerin vatan edindikleri Balkan topraklarında yaşadıkları sıkıntılar sonucunda göç etmeleri ve göç ettikleri yerlerde de türlü sıkıntılarla karşılaşmaları özellikle önemlidir. Ancak yine de birçok yönden zayıflamış bir durumda olan Osmanlı

devleti tüm imkanlarını kullanarak ana yurtlarından çıkmak zorunda kalan bu göçmenleri Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirmiştir. Ancak yine de ne göçmenlerin sorunu bitmiştir ne de göç olgusu.

İkdam ve Tercümanı Hakikat gazetelerinden elde edilen bilgilerle muhacirlerin nerelerden geldiği ve hangi şehirlerde iskan edildikleri bilgisine ulaşılabilmektedir. Dış basından Illustrat'den elde edilen resimlerin yardımıyla göçmenlerin içinde buldukları duruma görsel bir bakış açısı getirilmiştir. Mizah dergilerinden Akbaba, Karagöz ve Kelebek ise mizah basınının bu olaylara tepkisi net bir şekilde belirtilmiştir. Diğer tüm gazete ve dergilerde ise göç etmenin yanlış yahut doğru olduğu üzerinde durulmuştur. Ve kimi zaman ise Sabah gazetesinde olduğu gibi, göçe karşı tutumlar, saltanata muhalif gazetelerin siyasi görüşleri çerçevesinde değişebilmiştir.

Kaynakça

Ağanoğlu, H.Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç*, Kum Saati Tarih Dizisi, İstanbul, 2001.

Ağuiçenoğlu, Hüseyin, "Ak Toprak'la Dobruca Arasında. Dobruca Müslüman Türk Basımında Hicret Konusunda Yapılan Tartışmalar", *Osmanlı Araştırmaları*, Kitap Matbaacılık, İstanbul, 2003, s. 61-75.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Asya'ya Enver Paşa*, Remzi Yayınları, İstanbul 1976.

Çelik, Züriye "Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basımındaki Sesi: 'Muhacir' Gazetesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 403-413.

Eren, A. C., *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966.

İpek, Nedim "İsmail Bey Gaspıralı ve Göç", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 21, 2016, s. 149-162.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara, 1999.

Kiel, Machiel, "Belgradcık", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, C.V, Ankara, 1992, s. 409-410.

Koyuncu, Aşkın, "Tuna Vilayetinde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/4, Ankara, 2014, s. 682-688.

Panov, Kiro, "Belogradchik (Past and Present)", *Venets: The Belogradchik Journal for Local History, Cultural Heritage and Folk Studies*, V.1, N.2, 2010, s. 171-197.

Oğuz, Gülşer, "Osmanlı Gazetesinin (1897-1904) Girit İsyanlarına Bakışı", *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.7, S.2, Kırşehir, 2006, s. 89-111.

Caner Sancaktar, "Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve Siyasal Mirası", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.2, S.2, 2011, s. 27-47.

Şenarслан, Mehmet Volkan, "Muhbir Gazetesine Göre 1866 Girit İsyanı", *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.1-121, Sakarya, 2011, s. 73.

Arşiv Kaynakları

Kızılay Arşivi, belge no. 1.

Kızılay Arşivi, belge no. 230.

Salnâme-i Tuna, Def'a VI, Tuna, Tuna Vilayeti Matbaası, 1290, s. 193-197.

Salnâme-i Tuna, Def'a XXI, Tuna, Tuna Vilayeti Matbaası, 1295, s. 222-226.

Gazete ve Dergiler

İkdam

Tercüman-ı Hakikat

Akbaba

Karagöz

Kelebek

İnternet Kaynakları

<http://www.tdk.gov.tr/>

<http://www.osmanligazeteleri.com/>

Balkan Savaşı'nda Sırp İşgaline Uğrayan Bölgeler ve Bu Bölgelerden Göç Eden Müslümanların Mal Varlığı Sorunu

Dr. Ayşenur BİLGE ZAFER
Uludağ Üniversitesi / Bursa

Giriş

Sultan Abdülaziz Devri'nde (1861-1876) Avrupa'daki Osmanlı topraklarının sınırı Kuzeyde Avusturya, Karpat Dağları ile Prut ve Tuna Nehirlerine kadar uzanmaktaydı. Kuzeydoğuda Rusya ile sınır vardı. Karadeniz, Boğaziçi, Marmara Denizi ve Çanakkale doğal bir sınır çiziyordu. Güneyde Ege Denizi, Batıda Adriyatik Denizi ve Venedik Körfezi ile sınırlanmaktaydı. "Devlet-i Aliyye'nin Avrupa kıtasında 2 milyondan fazla Osmanlı mevcut bulunmakta ise de sözü geçen kıtada 6 milyondan ibaret İslam" ve diğerleri bulunmaktaydı. İstatistik-i Umumiye göre bu tarihlerde Bosna eyaletinde 1 milyon 100 bin, Manastır eyaletinde 1 milyon 200 bin, Sırbistan da 1 milyon 290 bin kişilik nüfus vardı.¹

Ancak 1877-1878 yılları 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus Savaşı'na sahne olmuş ve Osmanlı Devleti açısından önemli toprak kayıpları ile sonuçlanmıştır. Kafkasya ve Balkan siyasi ve sosyal tarihini etkileyen bu kırılmadan Dünya Savaşı'na kadar uzanan süreçte Balkan coğrafyasının geleceğini etkileyen başka önemli siyasal gelişmeler de yaşanmıştır. Bu siyasal gelişmelerin en önemlilerinden biri ise; Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olan Balkan Savaşları'dır.

Balkan Savaşları'na yol açacak çatışmaların temel nedeninin; Bulgaristan ile Sırbistan'ın Balkanlarda hızlanan faaliyetleri olduğu ifade edilebilir. 1878 Berlin Anlaşması ile umduğunu bulamayan Bulgaristan bağımsızlığının ardından Balkanlarda etkin bir politika izlemeye başlamıştır. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı ise Sırbistan'ı benzer yönde bir politika izlemeye itmiştir. 1912 yılında Bulgaristan ile Sırbistan'ın Osmanlılara karşı anlaşmalarının ardından Yunanistan ve Karadağ da bu ittifaka katılmıştır. Birinci Balkan Savaşı 1912 Ekim ayında Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasıyla başlamıştır. Bu savaş Osmanlılar için hemen hemen her cephede yenilgiyle sonuçlanmıştır. Yaklaşık 8 ay süren savaşın ilk aşaması 170.000 km² lik bir alanda cereyan etmiştir. Osmanlı ordusu 4 ayrı cephede savaş yapmak zorunda kalmıştır. Gerek Batı yönündeki kuvvetler, gerekse Doğu ordusu Bulgarlar ve Sırp karışısında kısa sürede yenilgiye uğramıştır.² Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'nden miras kalan topraklar özellikle de Makedonya'nın paylaşımı hususunda kendi aralarında anlaşamayınca bu sefer İkinci Balkan Savaşı başlamıştır.

Sonuç olarak Balkan Savaşları'yla Osmanlı Devleti Balkanlardaki ve Ege Denizi'ndeki hâkimiyetini tamamen kaybetmiş, asırlardır Rumeli'de yaşayan binlerce Müslüman nüfus katliama maruz kalmış, büyük çoğunluğu malını mülkünü terk ederek Anadolu'ya sığınmak durumunda kalmışlardır. Ardından, 1912 Balkan Savaşı sırasında Sırp işgaline uğrayan Sancak bölgesi ve Birinci Balkan Savaşı'nı bitiren anlaşma ile Sırbistan'a verilen Kuzey ve Orta Makedonya (Üsküp ve Manastır bölgeleri) bölgelerinde

¹ Mehmet Yetişgin, "Osmanlı Son Döneminde, Balkanlardaki Olayların Bölgedeki Türk ve Müslüman Halk Üzerindeki Etkileri", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 2, Ed. Zeynep İskefiyeli vd. , Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s.860-861.

² Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.598.

Müslümanların emlak ve malvarlığına el koyma çalışmaları ortaya çıkmıştır.

1- Balkan Savaşları ve Sırbistan'ın Makedonya Topraklarını Ele Geçirmesi

93 Harbi'nin ardından, 1878 Ayastefanos Anlaşması ile elden çıkan Rumeli'nin büyük kısmı, aynı yıl yapılan Berlin Anlaşması ile üç parçalı hale gelmişti. Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne şeklen bağlı ancak prensi, hükümeti ve ordusu olan bir prenslik oluşturuldu. Doğu Rumeli ise Hristiyan bir vali yönetiminde ancak doğrudan Osmanlı siyasi ve askeri kontrolünde özerk bir bölge olmuştu. Üçüncü bölge ise Osmanlı yönetiminin Rumeli Vilayetinin yer aldığı Makedonya idi. "Makedonya" ismi Berlin Anlaşması (1878) görüşmeleri sırasında öne çıkmış, doğuda Edirne, batıda İşkodra ve Yanya dışında kalan Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri için kullanılmıştı. Bölge Sturma, Vardar ve Mesta nehirleri havzasını içine almaktaydı.³ Osmanlılar Makedonya isminden 1900'lerden itibaren daha sık söz etmişlerdir. Daha öncelerde ise "Vilayet-i Selase" veya "Rumeli Vilayeti" tanımı kullanılıyordu.⁴ Hale Şıvgın'ın tespitine göre; Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın yaptırdığı istatistikte Balkan Savaşı öncesinde Makedonya'nın nüfusunun 2 milyon 911 bin 700 olduğu belirlenmiştir. Bu tarihlerde Makedonya'da 508 bin 507 Müslüman, 896.497 Bulgar, 307 bin Yunan, 100 bin 717 Sırp ve 99 bin Ulah yaşamaktaydı.⁵ Fikret Adanır'ın tespitine göre ise bu nüfusun %51,8'i Müslüman'dır. Aynı dönemdeki Batılı kaynaklarda bölgenin toplam nüfusu 2.258.024 olarak verilirken, genel nüfus içerisinde Müslümanların payı %36.64'e kadar geriletilmektedir.⁶

Berlin Anlaşması'nın ardından bu bölge yerli halktan komisyonların, büyük devlet konsolosluklarının söz hakkının bulunduğu, Osmanlı Devleti'nin söz verdiği yeniliklerin uygulanacağı bir alandı. Osmanlı yetkilileri Berlin Anlaşması sonrasında Makedonya'da "Reform Komitesi" kurmuşlardı.⁷ Makedonya Osmanlı toprağı gibi görünse de sürekli dış müdahalelerin yapıldığı, azınlık hoşnutsuzluklarının ve başkaldırıların yaşandığı zorluklar diyarı haline gelmişti.⁸ Diğer taraftan, Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın ele geçirmeye çalıştığı bir toprak parçası idi. Gerçekleştirilen ıslahat çabalarına karşın bölgedeki yerli azınlıklar ile dış devletlerin ihtirasları bir türlü tatmin edilememiştir. Aslında, Makedonya yöresindeki ayrılıkçı hareketlerin ve anarşik sürecin kökenleri daha eskilere dayanmaktadır.⁹

Birinci Balkan Savaşı'nda (1912) Sırlar o zamana kadar Osmanlı toprağı olan Podiyevo, Priştine, Geylan, Kumanova, Üsküp, Koçana, İştıp, Kalkandelen, Pirlepe ve Manastır topraklarını ele geçirmişlerdir.¹⁰ Savaş sonunda, 1913 Mayıs'ında, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında imzalanan Londra Anlaşması'na göre; Osmanlı Devleti Makedonya'yı¹¹ tamamen kaybetmiştir. Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a, Güney Makedonya Yunanistan'a verilmiştir.¹² Bu bağlamda Makedonya'daki Türk çoğunluğunun yaşadığı yerler görmezlikten gelinmiştir.¹³ Savaş esnasında ağır katliamlara uğrayan Makedonya Müslümanları, sonraki yıllarda Balkan devletlerinin baskılarını da yaşayacak, bölgeden kaçmak ve göç etmek zorunda kalacaklardır.¹⁴

³ Bkz. Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.81.

⁴ Hale Şıvgın, "Osmanlı Arşiv Belgeleriyle, 1902-1908 Yıllarında Makedonya (Rumeli Vilayeti) Sorunu", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1-2, Ankara 1996, s.241.

⁵ Bkz. Şıvgın, a.g.m., s.255.

⁶ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Çev. İhsan Catay, İstanbul 2001, s.2-4. Bu kaynaktan aktaran; Nedim İpek, "Balkanlar, Savaş ve Göç", *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Öreç - İsmail Mangalpe, Bursa Kültür A.Ş., 1.b., Bursa 2013, s.199.

⁷ Yetişgin, a.g.m., s.870.

⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasiye*, C. 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987, s.73. Bu kaynaktan aktaran; Yetişgin, a.g.m., s.865.

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şıvgın, a.g.m., s.247-248.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.316.

¹¹ 1389 Kosova Savaşı'nda Sırp ve müttefik güçlerinin yenilmesinden sonra Makedonya, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 19. Yüzyıl ortalarında Makedonya'nın sınırları Selanik, Manastır, Kosova ve bunlara bağlı yerleri kapsamaktaydı. XIX. yüzyıldan itibaren çalkantılı bir döneme giren bölgede, yüzyılın sonuna gelindiğinde kalabalık bir Türk Müslüman nüfusu bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Meltem Begüm Saatçi, "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.539-553.

¹² H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 55.

¹³ Yetişgin, a.g.m., s.888. Ayrıca bkz. Enver Bolayır, *Talat Paşa Hatıralar*, Bolayır Yayınları, İstanbul 1958, s.16.

¹⁴ Mehmet Hacısalihoğlu, "Makedonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s.437-444.

Ağustos 1913'te II. Balkan Savaşı'nı bitiren Bükreş Anlaşması ile Makedonya'nın büyük bir kısmı Yunanistan ile Sırbistan'ın eline geçmiştir. Sırbistan, Üsküp ve Manastır'ı da içine alan Vardar Makedonya'sına hâkim olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Vardar Makedonya'sı Bulgarlar tarafından işgal edildiyse de, II. Dünya Savaşı'na kadar Bükreş Anlaşması'nın koşulları geçerli kalmıştır.¹⁵

2- Balkan Savaşları ve Sancak Bölgesi'nin Kaybedilmesi

Balkan Savaşı'nda işgale uğrayan ve göç veren Sancak bölgesi; tarihi süreç içerisinde önemli yolları, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik konumu ile önem kazanmıştır.¹⁶ Nüfusunun çoğunluğunu Boşnakların oluşturduğu bölge¹⁷, Sırp tarihinde 11. yüzyılda kurulan bir Sırp Krallığı'nın adı olan "Raška" ile anılmaktaydı.¹⁸ 1455 yılında Osmanlı idaresine giren Raška Bölgesi, Bosna-Hersek'in fethinin ardından oluşturulan Bosna Sancağı'na katılmıştır. 1584'de Yenipazar (Novi Pazar-Sancak bölgesinin merkezi) şehri sancak haline getirilip 1580'de oluşturulan Bosna eyaletinin içinde yer almıştır. 1865'de ise vilayet olarak adlandırılan Bosna'da yapılan idari düzenlemeler sonucu buraya bağlanan yedi sancaktan birini Yenipazar sancağı oluşturmuştur.¹⁹ "Sancak" kelimesi, Osmanlı döneminde bu bölgedeki idari yapının adı iken, daha sonra bölgenin siyasi adı olarak kullanılmış olup bütün tarihi ve diplomatik belgelere bu şekilde girmiştir.

1878'de Berlin Anlaşması ile Yenipazar Sancağı Bosna Vilayetinden ayrılarak Kosova Vilayeti'ne bağlanmıştır. Böylece Sancak Bölgesi yeni kurulan Sırbistan ile Karadağ arasında tampon bölge haline gelmiştir. Berlin Antlaşması'nın 25. Maddesine göre Yenipazar sancağının idaresi Osmanlı Devleti'ne bırakılmış fakat denetim ve güvenlik gerekçeleri ile Avusturya, sancağın her yerinde asker bulundurma, askeri ve ticari yollar tesis etme yetkisini ele geçirmiştir.²⁰ Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek'i 1908 yılında ilhak ettikten sonra ise Sancak'tan çekilmiştir. Bu ilhaka en sert tepki, ilhakı Balkan ulusçuluk hareketlerine ağır bir darbe olarak gören ve bu toprakları kendi doğal yayılma alanı olarak gören Sırbistan'dan gelmiştir.²¹

Sancak'ta neredeyse otuz yıl (1879-1908) süren Avusturya-Macaristan mevcudiyeti²² sırasında Sırbistan zaten, Sancak'taki Sırp okulları, kiliseleri ve köy muhtarları eliyle sürekli olarak istihbarat topluyor, olayları yönlendiriyor ve öncelikle Avusturya'ya karşı çalışıyordu. Nitekim 1912 Balkan Savaşı sırasında Sancak, Sırbistan tarafından işgal edilmiş ve savaşın ardından 1913 Belgrad Anlaşmasıyla Karadağ ile Sırbistan arasında bölüşülmüştür. Dolayısıyla bugün de geçerli olan sınır, yani tam da Avusturya-Macaristan'ın oradaki askeri mevcudiyetiyle engellemeye çalıştığı durum oluşmuştur.²³ Sancak, Sırp ve Karadağlılar arasında bölündüğünde vilayette resmi nüfus sayımı olmamakla birlikte 1 milyon kadar nüfusun bulunduğu ve bunun dörtte üçünün Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların büyük bir kısmı katliama maruz kalmış bir kısmı ise Türkiye'ye ya da Bosna-Hersek'e göç ettirilmiştir.²⁴

Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1916'dan 1918'e kadar, Karadağ ve Sırbistan'ın diğer toprak parçaları gibi Sancak da kısmen Bulgar ordusu ile birlikte Tuna monarşisi birlikleri tarafından işgal edilmiştir. Bu yıllarda Sancak yine, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kontrolünde kalmıştır.²⁵ 1918'den sonra ise Sırbistan ve Karadağ ile birlikte Sancak da Yugoslavya'nın bir parçası olmuştur.

Kısacası, Balkan Savaşları çıktığında Sırp ve Karadağlılar hiçbir direnişle karşılaşmadan Sancak ve Kosova

¹⁵ Hacısalihioğlu, a.g.m., s.437-444.

¹⁶ Murat Yılmaz, "Sancak Meselesi", *Balkanlar El Kitabı*, C. 2, Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.108.

¹⁷ Sırp bölgeleri Güneybatı Sırbistan olarak da isimlendirmektedirler.

¹⁸ Yılmaz, a.g.m., s.99.

¹⁹ Muhammed Aruçi, "Sancak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 99-102.

²⁰ Aruçi, a.g.m., s.99-102.

²¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.320-323.

²² Tamara Scheer, "Yenipazar Sancağı'nda Avusturya-Macaristan Mevcudiyeti (1879-1908)", *Toplumsal Tarih*, Çev. Çiğdem Dumanlı, S: 264, Aralık 2015, s.50.

²³ Scheer, a.g.m., s.50.

²⁴ Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar: Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012, s. 128-130.

²⁵ Bkz. Bernard Grun, *The Timetables of History*, New York 2005, s.472.

bölgesini işgal etmişler ve işgal sırasında bölge kesin bir biçimde Osmanlı Devleti'nden ayrılmıştır.²⁶ Sırp idaresinin izlediği nüfus politikası sonucunda bölge Müslümanlarının bir kısmı göç kararı alırken, Sırp nüfusunu arttırmak amacıyla Sırbistan topraklarından bölgeye yönelik Sırp göçü de gerçekleşmiştir.²⁷

Harita I: 1878'den 1913'e Genişleyen Sırbistan Toprakları²⁸

3- Sırbistan İşgaline Uğrayan Topraklardan Ayrılmak Zorunda Kalan Göçmenler

Balkan Savaşları ile beraber, Balkan devletlerine ait askeri birliklerin ve Sırp, Bulgar, Yunan ve Karadağlı komitaların Müslüman sivil halkı yok etmeye yönelik faaliyetleri nedeniyle bu dönemde Müslüman nüfus kırsal alandan şehirlere akın etmiştir. Bu grupların Müslümanlara karşı uyguladığı vahşet hususunda Avrupa basınında birçok haber yayınlanmıştır. Başta Üsküp olmak üzere bazı yerleşimlerin Müslüman sakinleri bu gibi uygulamalara maruz kalmamak için çareyi direnmeden teslim olmakta bulmuşlar, Manastır gibi direnen birçok köy ve kasaba dahi işgal edilmekten kurtulamamıştır. İşgalci kuvvetler ele geçirdikleri yerlerin ilk etapta nüfus yapısını değiştirmeyi hedeflemişlerdir.²⁹ Bu hedef doğrultusunda, Balkan Savaşları'nın ardından 1912-1915 yılları arasında Sırbistan ele geçirdiği topraklarda asimilasyon ve göçürme yöntemlerini kullanarak Müslüman nüfusu sistemli olarak yok etme siyasetine tabi tutmuş ve Müslümanlar Anadolu'ya yönelmek durumunda kalmışlardır.³⁰ Bu zorunlu göçün aktörleri dört gruba ayrılabilir.

Elbette Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Sırp işgaline uğrayan Makedonya ve Sancak topraklarında geçmişten bu yana yaşamakta olan halk bu göçün birincil aktörleridir.

Bu gruplardan bir diğeri ise; Avusturya-Macaristan'ın 1908 yılında Bosna'yı ilhakının ardından Sancak, Kosova ve Makedonya'ya yerleşmiş olan Boşnaklardır. Bazı Boşnak muhacirlerin bu süreçte Anadolu yerine Balkanlardaki bu toprakları yeni yaşam alanları olarak görmelerinde belki de şartların düzeleceğine ilişkin düşünce ve bir süre sonra eski yaşam alanlarına dönebilme isteği etkilidir. Ancak

²⁶ Aruçi, a.g.m., s.99-102.

²⁷ Nedim İpek, "Kosova Vilayeti Dâhilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, V. 2/1, 2010, s.65-66.

²⁸ Map of the Kingdom of Serbia in 1913 - territorial enlargement after Balkan wars, (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Serbia1913_02.png), erişim tarihi; 23.03.2016.

²⁹ Noel Malcolm, *Kosovo: A Short History*, New York University Press, New York 1998, s.316. Bu kaynaktan aktaran; İpek, "Balkanlar, Savaş ve Göç", a.g.m., s.201.

³⁰ İpek, "Balkanlar, Savaş ve Göç", a.g.m., s.197.

Balkan Harbi sırasında Sancak, Kosova ve Makedonya'nın da elden çıkmasının ardından bu yörelere yerleşmiş olan kitleler de diğer göçmenlerle birlikte tekrar ve bu sefer Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır.³¹

Diğer taraftan, 1804 yılında ilk Sırp isyanı ile başlayan Sırp-Müslüman uyuşmazlığına sahne olan Sırbistan'da yaşayan Müslüman halk Sırp'ların yıldırma politikaları ile uğraşmak zorunda kalmışlardı. Neticede Sırbistan Müslümanları topraklarını bırakarak Balkanlardaki farklı bölgelere göç etmişlerdi. Ancak, bilhassa Balkan Savaşları'nın ardından Sırbistan muhacirlerinin çocukları ya da torunları daha büyük acılar yaşayarak yerleştikleri bu yeni toprakları da bırakarak bu sefer de Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır³² ve onlar da bu zorunlu göçün aktörleri haline gelmişlerdir.

Hatta 1864 Çerkez Sürgününden itibaren Balkanlara yerleşmiş olan Kafkas göçmeni Müslüman halk da bu göçlerin aktörleri arasındadır.

Sonuç olarak McCarthy'nin ifadesine göre, Balkan Savaşları'nda Osmanlı, 2.300.000'i aşkın nüfusu barındıran sahayı savaşta kaybetmiştir. Savaş sonrası nüfusun %38'i yurtlarında yaşamayı sürdürürken, %62'si ya katledilmiş ya da göç etmek zorunda kalmıştır.³³

4- Sırp İşgaline Uğrayan Bölgelerden Göç Eden Müslümanların Malvarlığı ve Sorunları

Bu bölümde Balkan Savaşı'nın ardından Sırp işgaline uğrayan bölgelerden göç eden Müslümanların mal varlığı konusuna girilmeden önce fikir vermesi açısından bu süreç öncesinde Sırbistan yönetimine geçen bölgelerde Müslümanların mal varlığına ilişkin sorunlarına kısaca değinilmiş, bu konuda yapılmış önemli çalışmalardan yararlanılarak kısa bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

a) Berlin Anlaşması ile Sırbistan Yönetimine Geçen Bölgelerde Müslümanların Mal Varlığı Sorunu

93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) sonucunda imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın Berlin'de yeniden görüşülmesinin ardından 13 Temmuz 1878'de imzalanan anlaşmanın 36. Maddesi ile Niş, Şehirköy (Piro), Leskofça (Leskovats), İvranya (Vranya), Ürküp (Prokuplye) gibi yerlerin Sırbistan'a verilmesinden sonra bu yerlerde emlak meselesi ortaya çıkmıştır. Sırp'lar 3 Şubat 1880'de toprak kanununu çıkarmışlardır. Müslüman topraklarının belli taksitlerle köylülere terkedilmesini içeren bu kanunu Osmanlı Devleti protesto etse de durum değişmemiştir. Bu kanunla Müslümanlar topraklarını oldukça düşük fiyattan satmaya zorlanmışlardır. Kurulan toprak komisyonları tek taraflı çalışmış ve yüksek değerli yerlere bedelinin çok altında değer biçmiştir. Diğer taraftan, Sırbistan'dan göç eden Müslümanların emlakını tapularına rağmen Sırp hükümeti tasarruf ettirmemiştir. Bu şekilde Sırp hükümeti Müslümanların emlakını gasp etmiş ve bunun için açılan davaları yerel mahkemelere havale ederek, sürüncemede bırakmıştır.³⁴ Her ne kadar ilerleyen yıllarda Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşma ile göç eden Müslümanların arazilerini ispat etmeleri halinde iade edileceği ilan edilse de bu da gerçekleşmemiş Müslümanlar mallarının tazminatlarını bile tam olarak alamamışlardır.³⁵

Sırp Hükümeti 1903'te Osmanlılara aidiyetine mahkemeler ve Şura-yı Devlet'ten kesin karar verildiği halde sahiplerine iade olunamayan emlaka dair gereğinin yapılacağını vaad etmiş, 1906'da vaadini tekrarlamış olsa da sadece Niş emlakı sahiplerinin küçük bir kısmına tazminat ödenmesiyle

³¹ Fahriye Engili, "Avusturya-Macaristan İşgalindeki Bosna-Hersek'ten Göçler: Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Bir İnceleme", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. 2, Ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya 2013, s.839.

³² Nurbanu Duran, "Belgradi Raşid'e göre XIX. Yüzyılda Sırbistan ve Göçlerin Arka Planı", *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Öreñç - İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., 1. b., Bursa 2013, s.108.

³³ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998, s.191.

³⁴ Necdet Hayta - Ayşe Özkan, "Berlin Anlaşması Sonrasında Sırbistan'da Türk Emlak'ı Meselesi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C. 2, Sakarya 2013, s.833.

³⁵ Hayta - Özkan, a.g.m., s.813-833. Bkz. Bilal N Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 358-360. Sırbistan'da emlak sahibi Müslümanlardan Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Fournier'e gönderilen dilekçe.

yetinmiş, diğer ilgililer hakkındaki taahhütlerini gerçekleştirmemiştir.³⁶ Görüldüğü üzere, Sırbistan'dan göç eden Türklerin emlakı meselesi, 1879'larda başlayacak ve yıllar boyu sürüncemede kalacaktır.³⁷

b) Balkan Savaşı Sonrasında Sırp İşgaline Uğrayan Bölgelerden Göç Eden Müslümanların Malvarlığı

Makedonya ve Sancak topraklarının işgalinin ardından Sırbistan, Müslümanları yıldırma, onları göç etmek durumunda bırakma, topraklarını homojenleştirme ve Müslümanların emlak ve malvarlığına el koyma çalışmalarına başlamıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıda açıklanacak olan çeşitli adımlar atılmıştır.

Bu adımlardan ilki; Sırpların işgal ettikleri topraklarda kolonizasyon çalışmasına başlamışlardır. 20 Şubat 1914'te çıkarılan “*Agrar Reformunun Düzenlenmesi ve Kolonileşme*” ya da “*İlhak Edilen Bölgelerdeki İskân Hakkında Düzenleme*” adlı kanunla yerleşime müsait ve ihtiyaç fazlası olan bütün devlet, belediye ve köy toprakları ile terk edilmiş topraklara yerleşme kolaylığı getirilmiştir. Her aileye dokuz hektar toprak vaat edilmiş ve ailelerin 16 yaşını doldurmuş her erkek üyesine iki hektar toprak daha verilmiştir. Sahipsiz ve *terk edilmiş yerlerden maksadın sahipleri tarafından ekilmeyerek bir sene istifade edilmeksizin bırakılan arazi olduğu* belirtilmiştir. Osmanlı Devleti bunu kabul etmeyerek, bu maddenin kaldırılması için teşebbüste bulunmuştur.³⁸ Ancak yine de ilgililerin kanunen belirlenmiş olan bir sene müddetin bitiminden önce yerlerini boş bırakmamak için gereken muameleleri yapmalarını istemiştir. Neticede Osmanlı Devleti'nin itirazları ve teşebbüsleri sonuç vermiş ve terk edilen araziye dair maddenin artık geçerli olmadığı bildirilmiştir.³⁹

Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında 14 Mart 1914 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması savaş sonrası başlayan yeni sürecin işleyişi için yeni düzenlemeler getirmiştir. Öncelikle savaştan sonra Osmanlı Devleti ile Sırbistan Devleti arasında diplomatik ilişkiler tekrar başlatılmıştır. Rehinelere durumu, siyasi af, Sırbistan'a terk edilen topraklarda yaşayanların vatandaşlık tercihleri karara bağlanmıştır. İlâveten işgalden evvel kirada olan arazilerin durumları görüşülmüş, terk edilen topraklarda yaşayan Müslümanlara ve diğer din mensuplarına uygulanacak hukuka işlerlik getirilmiş ve terk edilen arazi sahiplerinin haklarının korunması kararlaştırılmıştır.⁴⁰ Anlaşmaya göre, terk edilen arazide Sırbistan'ın işgalinden önce ahalinin Osmanlı kanununa uygun şekilde edindikleri emlak tasarrufu hukukuna uyulacak ve hiç kimse bundan mahrum edilmeyecekti. Burada Sırbistan'daki emlak üzerinde Osmanlı tebaasının hukuk tasarrufu temin edilmiş ise de Sırp hükümetinin beyanatına tamamen güvenmek mümkün olmadığından denilerek emlak sahiplerinden Osmanlı topraklarında ikamet edenlerin gelecekte tasarruf haklarını ziyan etmemek üzere yerlerini bizzat ekmeleri veya kiralamaları veyahut başka birinin aracılığıyla ektirmeleri gerektiği bildirilmiştir.⁴¹

Nitekim İstanbul Anlaşması'na göre; Müslümanların hakları korunuyor gibi gözükse de, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve iki devletin ayrı kamplarda yer almaları dolayısıyla antlaşma geçerliliğini yitirmiştir.

Savaşla birlikte, Müslümanlar üzerindeki baskıyı arttıran Sırbistan, yıldırma politikasına ve topraklarını homojenleştirme çalışmalarına devam ederek onları canından bezdirmiş ve göçlerine sebep olmuştur. Bu dönemde Müslümanlara karşı angarya yükleme, askere alma ve emlaka el koyma uygulamaları dikkat çekmektedir. Bunlardan angarya yükleme ve askere alma kısa süreli olsa da, emlaka el koyma uzun soluklu bir uygulama olmuş ve savaş sonrasında da devam etmiştir.⁴² Dolayısıyla

³⁶ Hayta - Özkan, a.g.m., s.833-834.

³⁷ Şimşir, a.g.e., s. 299.

³⁸ Özkan, a.g.m., s.61-63.

³⁹ Özkan, a.g.m., s.61-63. Sahipleri tarafından ekilmeyen arazilerin terk edilmiş arazi sayılacakları hakkında Sırbistan Hükümeti'nce alınan karar dolayısıyla, burada arazileri olan şahısların arazilerini her ihtimale karşı bizzat ekmeleri ya da kiraya vermeleri gerektiği tebliğ edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (DH.MB.HPS.), 154-50, 04/Ş/1333. B.O.A., Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri, (DH.UMVM.), 123-86, 04/Ş/1333.

⁴⁰ Fi 28 Rebiülahir sene 1332 – Fi 13 Mart sene 1330 / (26 Mart 1914) tarihli muahedename için bkz. Önder Bayır, “Arşiv Belgelerine Göre Balkan Harpleri ve Göçmenler”, Ali Fuat Örenç - İsmail Mangaltepe (ed.), *Balkanlar ve Göç*, Bursa Kültür A.Ş.Yay., 1. b., Bursa, 2013, s.222.

⁴¹ BOA, Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri (DH.İ.UM.), 25-2-4-9-1, 21/L/1333.

⁴² Ayşe Özkan, ” I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S.14,

bu topraklarda yaşayan Müslümanların bir kısmı mallarını ve mülklerini bırakarak Anadolu'ya göç etmişlerdir. Müslümanların terk ettiği yerlere ise Hristiyan nüfus aktarılmıştır.⁴³ Zaten savaş sonrası Balkanlardaki işgalci idarelerin temel amacı göç etmiş veya henüz göç etmemiş olan Müslümanları baskı altına alarak gayrimenkullerini ucuza satarak tasfiye edip yerlerine Sırp veya Bulgarları yerleştirmektir. Sivil gayrimüslimler ise Müslümanların taşınmazlarını ucuza veya bedavaya getirmek amacıyla idarelerinin bu tahriklerine kapılıyor ve zaman zaman komşularına düşmanca tavır takınıyorlardı. Bütün bu olaylara rağmen göç etmeyen ve köyünde kalanlar da zaman zaman mülkiyet haklarını yitirebilmişlerdir.⁴⁴

Nitekim 1915 yılı başlarında, Sırp Hükümeti, Osmanlı basını ve gazeteleri aracılığıyla, 1915 yılı Nisan ayı başına kadar, Türkiye'de oturan ve Kraliyete bağlı Sırp toprakları üzerinde gayrimenkul ve arazi sahibi olanların çeşitli mülkiyet tapularını yenileme işlemine geçmek zorunda olduklarını, aksi takdirde, söz konusu kişilerin tüm varlık ve gayrimenkullerine el koyacağını duyurmuştur.⁴⁵ Aslında daha öncesinde, I. Dünya Savaşı başladıktan hemen sonra, Sırbistan'ın düşman devlet tebaasının mal ve mülklerine el koymak için bir kanun hazırladığını *Jurnal* gazetesi ilan etmişti. Nihayetinde Sırbistan hükümeti, Müslümanların işgal altındaki / istila edilmiş arazilerde sahip oldukları emlak ve araziye ait tapu senetlerini 10 Nisan 1915⁴⁶ tarihine kadar hükümete ibraz etmelerini, aksi takdirde tasarruf haklarının tanınmayacağını ilan etmiştir. Bu ilanın gazetelerde görünmesiyle Konya ve Edirne vilayetlerindeki bazı hak sahipleri dilekçeler vermişlerdir. Sırbistan'ın bu duyurusu üzerine, Müslüman ahalinin şahıslarının ve mallarının menfaatini korumak için Niş'teki (Sırbistan'ın güneyinde bir şehir) İtalya Elçiliği'nden arabuluculuk istenmiştir.⁴⁷ Sırbistan işlerini görmekte olan Niş'teki İtalya elçisi, Sırbistan hükümetinin Osmanlı tabiiyetini seçen Müslümanların tasarruf haklarına uyması için ısrarlı girişimlerde bulunmuştur.

Bursa'da ikamet eden göçmenler, mal varlıklarının kurtarılması ve tapuların kendi adlarına yenilenmesi için Sırp Hükümeti gözetiminde, Sırbistan'daki İtalyan Kraliyet yetkililerine yönlendirilmesi amacıyla Bursa'daki İtalya Konsolos Vekilliği'ne başvurmuşlardır. Sırbistan'a gidebilmesi imkânsız olan emlak ve arazi sahipleri dilekçeleriyle birlikte Sırbistan'da bulunan çeşitli mülkiyetlerinin onaylanmış tapu kopyalarını İtalya Konsolos Vekilliğine sunmuşlardır.⁴⁸ Bu makalede, Balkan Savaşı sonrasında Sırp işgalinde kalan Makedonya toprakları ve Sancak bölgesi göçmenlerinin söz edilen topraklarda bıraktıkları mal varlıklarına ilişkin bilgiler Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi'nden temin edilmiş olan ve henüz yayınlanmamış olan İtalyan Konsolosluk raporlarından ve İtalya çıkarlarından sorumlu Fransız Konsolosluk raporlarından elde edilmiştir. Fransa Konsolosunun İtalya Konsolosuna vekâletinden kalan belgeler de çalışmada kullanılmıştır. Fransızca ve İtalyanca olan bu belgeler Türkçeye çevrilerek çalışmada değerlendirilmiştir.

Ek 1'de yer alan tablo Konsolosluğa sunulan bu belgelerin bir araya getirilip değerlendirilmesi sonucunda oluşturulmuştur. Tabloda Sırp işgalindeki topraklarda gayrimenkul ve arazi sahibi olup, tapu yenilemek isteyen göçmenlerden 37 kişinin isimlerine, nereden göç ettiklerine, kaç adet tapu kopyası sunduklarına ve dilekçelerinin tarihine yer verilmiştir. Yine bu bilgilerin elde edildiği Konsolosluk raporlarının dosya ve görüntü numaraları da tabloda belirtilmiştir.

Konsolosluk belgelerinden söz konusu tapuların türü diğer bir deyişle mal varlıklarının ne olduğu yönünde de bilgi edinilmiştir. Konsolosluğa sunulan eldeki dilekçe örneklerine göre göçmenlerin Üsküp'te en az 350 tarla, 31 bağ ve bağ yeri, 2 yaylak, 27 ev ve beraberinde birkaç müstemilat, 10 çayır, 1 selamlık, 4 dükkân, 6 bahçe, 2 samanlık, 2 arsa ve bir kulenin yarı hissesi bulunmaktaydı. Yeni Pazar

Ankara 2014, s.66-67.

⁴³ İpek, "Kosova Vilayeti Dâhilinde Gerçekleşen Göçler", a.g.m., s.78.

⁴⁴ İpek, "Balkanlar, Savaş ve Göç", a.g.m., s.197.

⁴⁵ Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 23, Görüntü: 27. BOA, Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri (DH.İ.UM.), 25-2, 21/L/1333. B.O.A., Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri Ek (DH.İ.UM.EK.), 92-29, 21/Ca/1333.

⁴⁶ BOA., Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri (DH.İ.UM.), 25-2, 21/L/1333. BOA., Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri Ek (DH.İ.UM.EK.), 92-29, 21/Ca/1333.

⁴⁷ Özkan, a.g.m., s.64.

⁴⁸ Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 23, Görüntü: 25-26-27, Dosya: 25, Görüntü: 21-23-33-37.

şehrinde ise; 60 tarla, 21 ev, 19 çayır, 1 değirmen ve üç bahçenin tapularının yenilenmesi için başvuruda bulunulmuştur.⁴⁹ Eldeki raporlara göre; sunulan tapu sayısı net olarak hesaplanamamakla birlikte 730'un üzerindedir. Ek 1'de yer alan tabloda da görüleceği üzere başvuruların çoğu Üsküp, Yenipazar, Priştine şehirleri ile Köprülü, Eğridere ve Kalkandelen gibi kasabalarda bulunan emlak tapularının yenilenmesi için yapılmıştır. Elbette bu veriler yalnızca Bursa yöresinden yapılan başvuruların bir kısmının incelenmesi sonucunda elde edilmiştir. Ancak konuyla ilgili genel bir tablo çizilmesinde bize yardımcı olmaktadır.

Elde edilen veriler ışığında Sırp işgali öncesinde Sancak ve Makedonya civarında yoğun bir Müslüman / Türk nüfusun yaşadığını, çok sayıda emlaka sahip olduklarını ve Balkan Savaşı'nın ardından gerçekleşen Sırp işgali ile birlikte buralardaki mal ve mülklerini bırakarak Anadolu'ya göç etmek durumunda kaldıklarını göstermektedir. Sırpların Müslümanların emlakına el koyma girişimleri olduğu da oldukça açıktır. Bu girişimler neticesinde göçmenler kendilerine tanınan kısa sürede tapularını yeniletebilmek için başvuruda bulunmuşlardır.

2 Ağustos 1915 tarihinde İtalya İstanbul Başkonsolosluğu İstanbul Valiliği'ne yazdığı dilekçede; Mart ve Nisan aylarında İstanbul, Bursa ve Rodos'ta yaşayan çok sayıda Osmanlı'nın kendilerine başvurarak Niş'teki elçilikleri aracılığıyla Sırbistan'daki malvarlıklarına ilişkin tapularını yenilemek istediğini ve Sırbistan'dan kendilerine başvuran herkesin belgelerinin yenilendiği haberinin geldiğini bildirmiştir. Aynı zamanda teslim edilen belgelerin kendilerine geri gönderildiğini eklemiş ve İstanbul'da yaşayan muhataplara haber verilmesini istemişlerdir.⁵⁰ Bu belge bize Sırbistan topraklarında kalan malvarlıklarının tapularını yenilemek için başvuruda bulunan göçmenlerin amaçlarına ulaştıklarına dair bilgi vermektedir. Ancak göçmenlerin kesin olarak yenilenmiş tapularını aldıklarına ve daha sonrasında göçmenlerin bu emlaklarını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ayrıca bu yolla bir kısım göçmen emlakları üzerinde tasarruf hakkını elde edebilirken bir kısım göçmen ise bu haklarını tamamen kaybetmişlerdir.

SONUÇ

1912 Balkan Savaşı itibarıyla Sancak bölgesi ile Kuzey ve Orta Makedonya (Üsküp ve Manastır) bölgelerinde Sırbistan hâkimiyeti gerçekleşmiştir. 1912-1915 yılları arasında Sırbistan bu bölgelerde asimilasyon ve göçürme yöntemleriyle Türk ve Müslüman nüfusu sistemli olarak yok etme girişimlerinde bulunmuştur. Bunun üzerine bu gruplar Anadolu'ya göç etmiş, onların terk ettiği yerlere ise Hristiyan nüfus aktarılmıştır. Sırbistan'ın Türk ve Müslümanları yıldırmaya çalıştığı, onları göç etmek durumunda bıraktığı, onların emlak ve malvarlığına el koymaya çalıştığı ve bu şekilde topraklarını homojenleştirme amacıyla olduğu çalışmada da belirtildiği üzere açıktır.

1915 yılı Nisan ayı başına kadar, Türkiye'de oturan ve Kraliyete bağlı Sırp toprakları üzerinde gayrimenkul ve arazi sahibi olanların çeşitli mülkiyet tapularını yenileme işlemine geçmek zorunda oldukları, aksi takdirde, söz konusu kişilerin tüm varlık ve gayrimenkullerine el konacak olması da Sırbistan'ın göçmenlerin emlak ve malvarlığına el koyma çabalarının bir ürünüdür. Bu duyuru üzerine çok sayıda kişi ilgili Konsolosluklara başvurarak tapularını yenilemek için başvuruda bulunmuşlardır. Bu şekilde bir kısım göçmen emlakları üzerinde tasarruf hakkını elde edebilirken bir kısım göçmen ise bu haklarını tamamen kaybetmişlerdir. Göçmenlerin tamamının gerçekten tasarruf hakkını tam olarak elde edebildiklerine ve bu emlaklarını ne şekilde değerlendirdiklerine dair kesin bir bilgi edinilememiştir.

Sonuç olarak; Sırbistan'dan göç eden Türklerin emlak meselesi 19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş, tam sonuçlanamamış ve yıllar boyu sürüncemede kalmıştır.

EKLER

Ek 1: Sırp işgalindeki topraklarda gayrimenkul ve arazi sahibi olup, tapularını yenilemek isteyen

⁴⁹ Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları ve İtalya çıkarlarından sorumlu Fransız Konsolosluk Raporları. (Belgelerin dosya ve görüntü numaraları Ek 1'de yer alan tablo içerisinde verilmiştir.)

⁵⁰ Bkz. Ek 2. Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 28, Görüntü: 3-3a.

göçmenlerin bir kısmını gösterir tablo.⁵¹

İsim	Nereden	Tapu Sayısı	Dilekçe Tarih	Dosya / Görüntü No
Hafız Süleyman oğlu Muhreddin	Kosova Vilayeti Köprülü Beldesi	85	16-29.03.1915	25/20-21
Hacı Hurşid oğlu Hacı Salih	Yeni Pazar Hayrettin Mah.	104	14-28.03.1915	25/22-23
Hacı Nafiz zade Hasbi	Yeni Pazar İskender Çelebi Mah.	162	14-27.03.1915	23/26
Nişli Yunus Beyzade İbrahim Naci Bey'e ipotek edilmiş	Üsküp	14	18-31.03.1915	23/29-31
Kumanovalı Beşar Bey'in Kerimesi Cevahir Hanım	Üsküp Ebu Ömer Mahallesi	98	17-30.03.1915	25/35-36
Yahya oğlu Abdurrahman	Yeni Pazar İskender Çelebi Mah.	11	14-27.03.1915	25/39-40
Abdülkerim oğlu Cemayil Besin	Üsküp Ebin Şakir Mahallesi	5	16-29.03.1915	23/27
Eyüb Bey kızı Fatıma Hanım	Üsküp Palanka Kasabası Bayrampaşa Mahallesi	12	1.04.1915	23/8
Cafer oğlu Kolağası Habib Ağa	Üsküp Kasım Gazi Mahallesi	2	16-29.03.1915	23/32
Ahmet oğlu Hasan Efendi	Üsküp Köprülü Kasabası	19	15-28.03.1915	23/33
Abbas Efendi oğlu Süleyman	Üsküp Eğridere	75	15-28.03.1915	24/1
Murtaza oğlu Hüseyin Efendi ve Ayşe kızı Hürmüz Hanım	Üsküp Vilayeti Prizren Sancağı Kalkandelen Kasabası	1	15-30.03.1915	25/15
Halim oğlu Ahmet Bey	Üsküp İshakiye Mahallesi	114	17-30.03.1915	25/37-38
Yahya oğlu Abdurrahman	Yeni Pazar İskender Çelebi Mahallesi	11	14-27.03.1915	25/39-40
Mustafa oğlu Mehmet	Üsküp	18	16-29.03.1915	24/3
Hüseyin oğlu Murtaza	Üsküp	-	30.03.1915	26/7
Priştinalı Hasan oğlu Hasan ve Süleyman	Üsküp	-	9-29.03.1915	26/8-9
Eğridereli Hacı Çelebi oğlu Kerim ve İdris	Üsküp Eğridere	-	11-12.04.1915	26/10-11

⁵¹ Göçmenlerin Sırbistan'da bulunan çeşitli mülkiyetlerine ilişkin İtalya Konsolosluğuna sundukları dilekçeleri kapsayan konsolosluk belgelerine dayanarak hazırlanmıştır. Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları ve İtalya çıkarlarından sorumlu Fransız Konsolosluk Raporları, ilgili dosya ve görüntü numaraları tablo içerisinde verilmiştir.

Selim oğlu Hamit	Kalkandelen	-	11.04.1915	26/12-13
Rasim Efendi kızı Sıdıka Hanım	Üsküp	-	13.04.1915	26/14-15
Müfit oğlu Mehmet	Üsküp	-	30-12.04.1915	26/16-17
Mahmut oğlu Ahmet ve Mehmet	Üsküp	-	29.03.1915	26/18-19
Ali Efendi	Üsküp	-	30-12.04.1915	26/20-21
Ferit oğlu Recep Paşa	Üsküp	-	17-30.03.1915	26/24
Kamil kızı Naciye Hanım	Priştine	-	17-30.03.1915	26/25
Edip oğlu Çelebi Efendi ile Abdullah kızı Şafiye Hanım	Üsküp	-	30-12.04.1915	26/26-27
Halil Efendi oğlu Şeyh Sadettin	Üsküp	-	30-12.04.1915	26/28-29
Said oğlu Hüseyin	Üsküp	-	30-12.04.1915	26/29-31
Ahmet oğlu Mustafa	Üsküp	-	29-11.04.1915	26/32-33
Bahri Bey kızı Rasime Hanım	Üsküp	-	29-11.04.1915	26/34-35
Hacı Fetah çocukları İlyas, Adviye ve Düriye	Üsküp	-	17-30.03.1915	26/36-37
İsmail ve Muhsine oğlu Süleyman	Üsküp	-	31-19.04.1915	26/38-39
Mehmet Efendi oğlu Kamil	Üsküp	-	29.03.1915	30/4
Salim kızı Feride Hanım	Üsküp	-	30-12.04.1915	30/6
Halil Bey kızı İffet Hanım	Üsküp	-	30-12.04.1915	30/7-8
Ahmet oğlu Emin	Üsküp	-	30-12.04.1915	30/10
Priştinalı Selim oğlu Ramazan	Üsküp	-	18-31.03.1915	30/28

Ek 2: Müslümanların istila edilmiş arazide sahip oldukları emlak ve arazilerine ait tapu senetlerini 10 Nisan 1915 tarihine kadar Sırp hükümetine ibraz etmeleri gerektiği, aksi takdirde tasarruf haklarının tanınmayacağına Sırbistan hükümetince ilan edilmesine ilişkin arşiv kaydı. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.İ.UM.EK-92-29, 21/Ca/1333).

داخلیه نطقی المرحومہ				میسوی	مسودی	اوراق عوی نومردوسی
بطلانک قلمه تاریخ ورودی	۱۳۳۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴	۲۴
مقاله ایستاد						
<p>اصلاً اسلوبتہ اورضہ منوبہم صرف اولیٰ اولیٰ امولہ مراعیتہ واصلتہ عائہ صہیبتہ اندک... ساریہ تاریخہ قدر حدیثہ ازلہ اندک وکثیرتہ مصدقہ تفریقہ حقیقہ حدیثہ طریقتہ اعلاہہ ایلدیک ختارہ کدرتہ داہا ورتہ نہ سبب مجبورہ... اجضایہ بہ حدیثہ جلیس برتوبتہ حتمہ مصدقہ تفریقہ حدیثہ نکرہ نکرہ نکرہ وکثیرتہ اسباب بکثرہ وویبہ وکثیرتہ استنادارادینہ اطراف مقررہ مصدقہ اسباب در حدیثہ وکثیرتہ وکثیرتہ کلمہ ایلدیک وکثیرتہ معقولانہ بار تفریقہ حتمہ انقضایہ وادابہی فوطہ معنی حتمہ اسباب حتمہ</p>						
						<p>خداوندی وکثیرتہ ختمہ = ۲۴</p>
<p>OSMANLI ARŞIVI DH.İ.UM.EK 92 29</p>						

Ek 3: 2 Ağustos 1915 tarihinde İtalya İstanbul Başkonsolosluğu'ndan İstanbul Valiliği'ne yazılmış dilekçe. (Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 28, Görüntü: 3-3a).

1606
250

2 Août 1915.

Monsieur le Vali,

Dans les mois de Mars et Avril écoulés plusieurs sujets Ottomans demeurant à Constantinople, à Brousse et à Rodosto se sont adressés à ce Consulat Général pour le prier de bien vouloir intervenir auprès de la Légation d'Italie en Serbie pour la sauvegarde de leurs propriétés immobilières en Serbie car les autorités serbes avaient imposé aux propriétaires un terme très court pour accomplir les démarches nécessaires au reconnaissance de leurs titres de propriété.

Quoique la représentation des Serbes en ville ne soit pas confiée à ce Consulat Général, pourtant pour faire chose agréable aux requérants il est intervenu et j'ai transmis tous les papiers du cas à la Légation Royale à Nisch. Maintenant celle-ci a répondu qu'elle est intervenue avec succès auprès des Autorités compé-

A SON EXCELLENCE
MONSIEUR LE VALI DE
S T A M B O U L .

./.

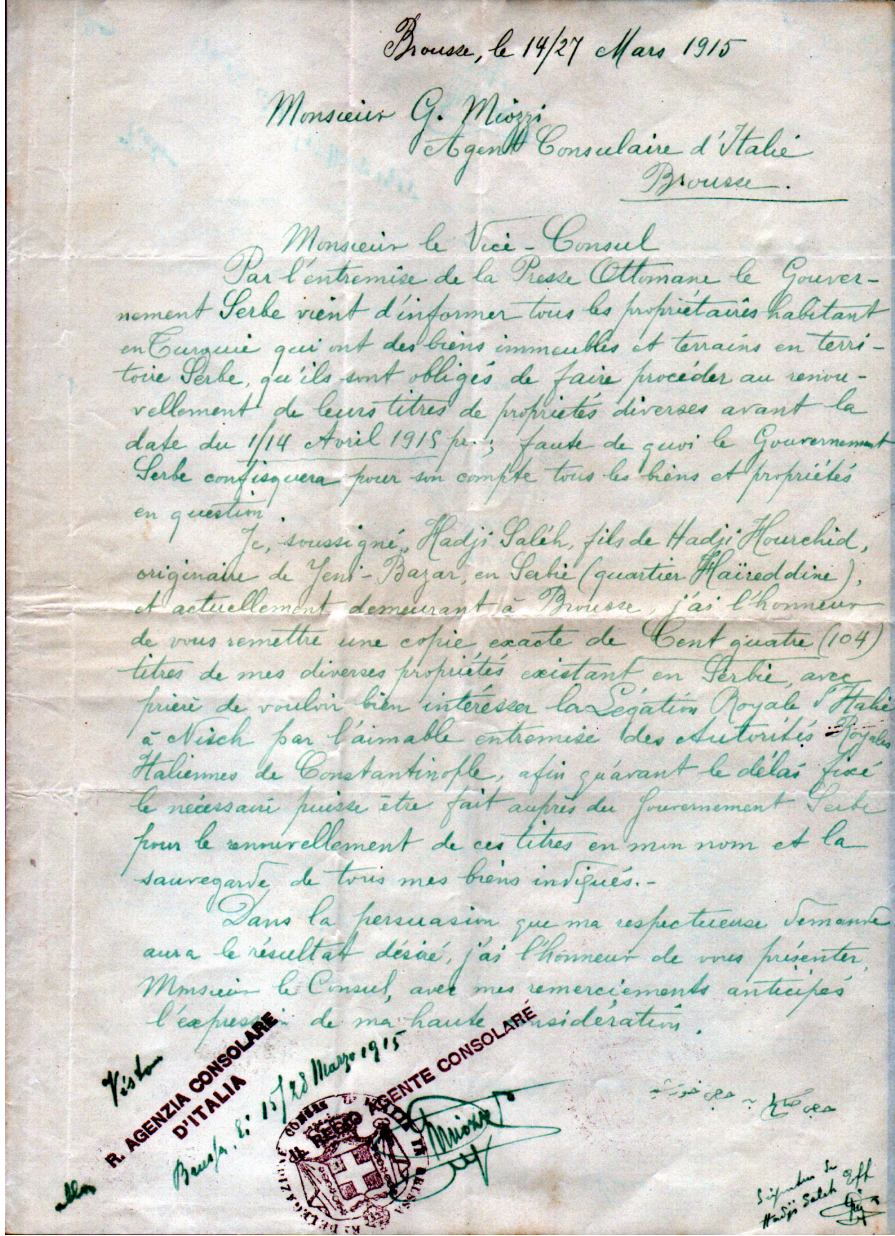
tentes pour assurer les droits des propriétaires Ottomans de sorte que maintenant leurs immeubles en Serbie ne courent plus aucun danger ni il y a besoin d'aucune formalité pour sauvegarder les droits en question.

J'ai l'honneur de prier Votre Excellence de bien vouloir faire inviter, par les Autorités compétentes, les sujets Ottomans ci-après, tous demeurant en ville, de se rendre à ce Consulat Général pour recevoir les éclaircissements du cas et pour retirer les documents qu'ils avaient déposés et lesquels, à son temps, avaient été envoyé à la Légation d'Italie à Nisch laquelle maintenant les a retournés.

Veillez agréer, Monsieur le Vali, les assurances de ma haute considération.

LE CONSUL GENERAL D'ITALIE

Ek 4: İtalya Konsolosluğu'na yazılmış Fransızca bir dilekçe örneği ve Türkçesi. (Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya 25, Görüntü 23).

14/27 Mart 1915

Bay G Miozzi

İtalya Konsolos görevlisi

BURSA

Sayın Konsolos Yardımcısı

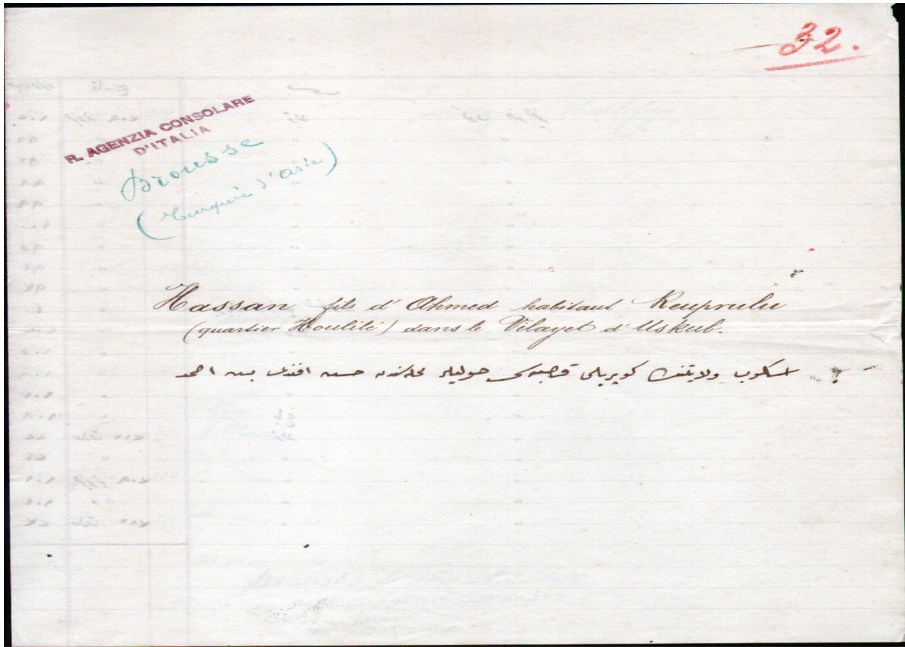
Osmanlı Basını aracılığıyla, Sırp Hükümeti, kısa zaman önce Türkiye'de oturan ve Sırp Toprakları üzerinde gayrimenkul ve arazi sahibi olanların çeşitli mülkiyet tapularını yenileme işlemine geçmek zorunda olduklarını, aksi takdirde, söz konusu kişilerin tüm varlık ve gayrimenkullerine el koyacağını duyurdu.

Belirtilen tüm varlıklarımızın kurtarılması ve bu tapuların adımıza yenilenmesi için Sırp Hükümeti nezdinde gereken belirtilen tarihten önce, İstanbul'daki İtalyan Kraliyet Yetkililerinin nazik aracılığıyla Nişteki İtalyan Kraliyet Orta elçiliğine yönlendirmeniz ricasıyla; Sırbistan'da Yeni Pazar'lı (Hayrettin Mahallesinden) ve halen Bursa'da oturan, aşağıda imzası bulunan ben, Hacı Hurşit oğlu Hacı Salih; Sırbistan'da bulunan çeşitli mülkiyetlerimin tam olarak yüz dört (104) tapu kopyasını size sunmaktan onur duymaktayım.

Saygı ile ifade ettiğim isteğimin arzu edilen sonuca varacağı inancıyla, Sayın Konsolos, önceden teşekkürlerle, seçkin saygılarımın ifadesini sunmaktan onur duymaktayım.

İmza

Ek 5: İtalya Konsoloslugu'na yazılmış bir başka dilekçe ve mal beyanı örneği ve Türkçesi. (Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya 23, Görüntü 31/31a).

جنسی	تاریخ	رقم	مقدار	نوع	موقع
کون خردی	۲۰۰۹	۱۰۰	۱۰۰	سوی	۱۰۰
"	"	۹۹	۹۹	"	"
"	"	۹۸	۹۸	"	"
"	"	۹۷	۹۷	"	"
"	"	۹۶	۹۶	"	"
"	"	۹۵	۹۵	"	"
"	"	۹۴	۹۴	"	"
"	"	۹۳	۹۳	"	"
"	"	۹۲	۹۲	"	"
"	"	۹۱	۹۱	"	"
"	"	۹۰	۹۰	"	"
"	"	۸۹	۸۹	"	"
"	"	۸۸	۸۸	"	"
"	"	۸۷	۸۷	"	"
"	"	۸۶	۸۶	"	"
"	"	۸۵	۸۵	"	"
"	"	۸۴	۸۴	"	"
"	"	۸۳	۸۳	"	"
"	"	۸۲	۸۲	"	"
"	"	۸۱	۸۱	"	"
"	"	۸۰	۸۰	"	"
"	"	۷۹	۷۹	"	"
"	"	۷۸	۷۸	"	"
"	"	۷۷	۷۷	"	"
"	"	۷۶	۷۶	"	"
"	"	۷۵	۷۵	"	"
"	"	۷۴	۷۴	"	"
"	"	۷۳	۷۳	"	"
"	"	۷۲	۷۲	"	"
"	"	۷۱	۷۱	"	"
"	"	۷۰	۷۰	"	"
"	"	۶۹	۶۹	"	"
"	"	۶۸	۶۸	"	"
"	"	۶۷	۶۷	"	"
"	"	۶۶	۶۶	"	"
"	"	۶۵	۶۵	"	"
"	"	۶۴	۶۴	"	"
"	"	۶۳	۶۳	"	"
"	"	۶۲	۶۲	"	"
"	"	۶۱	۶۱	"	"
"	"	۶۰	۶۰	"	"
"	"	۵۹	۵۹	"	"
"	"	۵۸	۵۸	"	"
"	"	۵۷	۵۷	"	"
"	"	۵۶	۵۶	"	"
"	"	۵۵	۵۵	"	"
"	"	۵۴	۵۴	"	"
"	"	۵۳	۵۳	"	"
"	"	۵۲	۵۲	"	"
"	"	۵۱	۵۱	"	"
"	"	۵۰	۵۰	"	"
"	"	۴۹	۴۹	"	"
"	"	۴۸	۴۸	"	"
"	"	۴۷	۴۷	"	"
"	"	۴۶	۴۶	"	"
"	"	۴۵	۴۵	"	"
"	"	۴۴	۴۴	"	"
"	"	۴۳	۴۳	"	"
"	"	۴۲	۴۲	"	"
"	"	۴۱	۴۱	"	"
"	"	۴۰	۴۰	"	"
"	"	۳۹	۳۹	"	"
"	"	۳۸	۳۸	"	"
"	"	۳۷	۳۷	"	"
"	"	۳۶	۳۶	"	"
"	"	۳۵	۳۵	"	"
"	"	۳۴	۳۴	"	"
"	"	۳۳	۳۳	"	"
"	"	۳۲	۳۲	"	"
"	"	۳۱	۳۱	"	"
"	"	۳۰	۳۰	"	"
"	"	۲۹	۲۹	"	"
"	"	۲۸	۲۸	"	"
"	"	۲۷	۲۷	"	"
"	"	۲۶	۲۶	"	"
"	"	۲۵	۲۵	"	"
"	"	۲۴	۲۴	"	"
"	"	۲۳	۲۳	"	"
"	"	۲۲	۲۲	"	"
"	"	۲۱	۲۱	"	"
"	"	۲۰	۲۰	"	"
"	"	۱۹	۱۹	"	"
"	"	۱۸	۱۸	"	"
"	"	۱۷	۱۷	"	"
"	"	۱۶	۱۶	"	"
"	"	۱۵	۱۵	"	"
"	"	۱۴	۱۴	"	"
"	"	۱۳	۱۳	"	"
"	"	۱۲	۱۲	"	"
"	"	۱۱	۱۱	"	"
"	"	۱۰	۱۰	"	"
"	"	۹	۹	"	"
"	"	۸	۸	"	"
"	"	۷	۷	"	"
"	"	۶	۶	"	"
"	"	۵	۵	"	"
"	"	۴	۴	"	"
"	"	۳	۳	"	"
"	"	۲	۲	"	"
"	"	۱	۱	"	"

Üsküb Vilâyeti'nin Köprülü Kasabası'ndan Ahmed oğlu Hasan Efendi

Sıra Numrosu	Tarih	Cinsi	
102	Haziran (1)309	Tarla	Köy-i Harlifçe
96	“	“	“
97	“	“	“
98	“	“	“
99	“	“	“
100	“	“	“
95	“	“	“
94	“	“	“
93	“	“	“
40	“	Bir bâb hâne ma‘a müstemilât	“
103	“	Tarla	“
106	“	“	“
107	“	“	“
108	“	Bağ	“
22	Mart (1)311	Tarla	“
24	“	“	“
101	Haziran (1)309	“	“
104	“	“	“
23	Mart (1)311	“	“

KAYNAKÇA

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 23, Görüntü: 8-25-26-27-29-31-32-33.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 24, Görüntü: 1-3.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 25, Görüntü: 15-20-21-22-23-33-35-36-37-38-39-40.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 26, Görüntü: 7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-24-25-26-27-28-29-31-32-33-34-35-36-37-38-39.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları, Dosya: 28, Görüntü:3

Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, İtalyan Konsolosluk Raporları ve İtalya çıkarlarından sorumlu Fransız Konsolosluk Raporları, Dosya: 30, Görüntü:4-6-7-8-10-28.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri (DH.İ.UM.), 25-2, 21/L/1333.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti İrade-i Umumiye Belgeleri Ek (DH.İ.UM.EK.), 92-29, 21/Ca/1333.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Belgeleri (DH.MB.HPS.), 154-50, 04/Ş/1333.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti Belgeleri, (DH.UMVM.), 123-86, 04/Ş/1333.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç*, Kum

Saati Yayınları, İstanbul 2001.

ARUÇI, Muhammed, “Sancak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s.99-102.

BAYIR, Önder, “Arşiv Belgelerine Göre Balkan Harpleri ve Göçmenler”, *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Örenç - İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., 1.b., Bursa 2013, s. 207-223.

BOLAYIR, Enver, Talat Paşa Hatıralar, Bolayir Yayınları, İstanbul 1958.

EMGİLİ, Fahriye, *Yeniden Kurulan Hayatlar: Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

EMGİLİ, Fahriye, “Avusturya-Macaristan İşgalindeki Bosna-Hersek'ten Göçler: Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Bir İnceleme”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt 2, Sakarya 2013, s.837-858 .

GRUN, Bernard, *The Timetables of History*, New York 2005.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Makedonya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s.437-444.

HAYTA, Necdet - Ayşe Özkan, “Berlin Anlaşması Sonrasında Sırbistan'da Türk Emlak'ı Meselesi”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C. 2, Sakarya 2013, s. 813-836.

İPEK, Nedim, “Balkanlar, Savaş ve Göç”, *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Örenç - İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş., 1.b., Bursa 2013, s.195-206.

İPEK, Nedim, “Kosova Vilayeti Dâhilinde Gerçekleşen Göçler”, *History Studies*, Volume 2/1, 2010, s.65-81.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Map of the Kingdom of Serbia in 1913 - territorial enlargement after Balkan wars, (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Serbia1913_02.png), erişim tarihi; 23.03.2016.

MC CARTHY, Justin, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998.

OKUR, Mehmet, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.595-606.

ÖZKAN, Ayşe, “I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan'ın Müslümanlara Karşı Tutumu”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.7, S.14, Ankara 2014, s. 49-70.

SAATÇI, Meltem Begüm, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.539-553.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

SCHEER, Tamara, “Yenişehir Sancağı'nda Avusturya-Macaristan Mevcudiyeti (1879-1908)”, *Toplumsal Tarih*, Çev. Çiğdem Dumanlı, S: 264, Aralık 2015, s.50-57.

ŞIVGIN, Hale, “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle, 1902-1908 Yıllarında Makedonya (Rumeli Vilayeti) Sorunu” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 1-2, Ankara 1996, s. 241-269.

ŞİMŞİR, Bilal N, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1987.

YETİŞGİN, Mehmet, “Osmanlı Son Döneminde, Balkanlardaki Olayların Bölgedeki Türk ve Müslüman Halk Üzerindeki Etkileri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Ed. Zeynep İskefiyeli vd., Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C. 2, Sakarya 2013, s.859-893.

YILMAZ, Murat, “Sancak Meselesi”, *Balkanlar El Kitabı*, C. 2, Ed. Bilgehan A. Gökdağ-Osman Karatay, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s.97-110.

93 Harbinden Sonra Balkanlardan Anadolu'ya Göçler

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
Sinop Üniversitesi / Sinop

GİRİŞ

Sanayi Devriminden sonra hız kazanan hammadde arayışı ve sömürge edinme yarışı, henüz bu devrimi gerçekleştirmemiş Osmanlı Devleti'ni hedef haline getirirken; Balkanları da Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında paylaşılabilir bölge konumuna getiriyordu. Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca Batılı güçlerle siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda yoğun diplomatik ilişkiler kurmak zorunda kalmış ve Avrupa genelinde yaşanan denge politikasını izleyerek devletler arasındaki çıkar çatışmalarından faydalanmayı hedeflemiştir. Ancak bölge üzerinde özellikle Rusya'nın Slav ırk ekseninde yaptığı planlar, diğer Avrupa devletlerini de harekete geçirmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nde suni bir gayr-i müslim sorunu ortaya çıkarmıştır. Üstüne Fransız İhtilali'nin başlattığı milliyetçilik akımının 1815 yılında Viyana Kongresi sonrasında geliştirilen Şark Meselesiyle Osmanlı Devleti'ne ulaştırılması, bu tarihten sonra özellikle Balkan uluslarının isyan ettirilmeleri projesini yürürlüğe koymuştur. Bu planların genel adı olan Şark Meselesi kapsamında, öncelikle Balkanlarda olmak üzere, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-i müslimlerin geleceği sorunu ortaya atılmış ve başta Balkanlar hedef haline gelmiştir.

Sultan Abdülhamid zamanına gelindiğinde, Balkanlar olmadığı kadar karışık bir dönemden geçiyordu. Rusya'nın öncülüğünde çıkartılan Balkan isyanları, Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda son hızıyla ilerlerken; isyanlar Tersane (İstanbul) Konferansıyla çözümlenmek istenmişti. Ancak Konferans'ta istenen sonuç alınamayınca Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir ulti-matom verdi. Osmanlı Devleti Konferansta alınan kararları haklı gerekçelerle reddederek Avrupa'da bir kez daha yalnız kalmıştı. Fakat İngiltere de Rusya'nın isteklerini tam olarak gerçekleştirilmesi istemiyordu. Bu nedenle aynı devletlere Londra'da tekrar toplanma çağrısı yapıldı. 1877 yılında gerçekleşen toplantı, Tersane Konferansından farklı olmayınca, Osmanlı-Rusya savaşı kaçınılmaz oldu.

Tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, 1877 Nisanında Rusya'nın iki ana cepheden harekete geçmesiyle başlayan bir savaştır. İlk cephe Balkanlarda açılmıştı. Bu coğrafyada yaşayan Slav ırkı, öteden beri kendi egemenliği altına alma gayretleriyle yaptığı propagandaların sonuç vermesiyle ayaklanan Balkan milletleri, savaşın gidişatına da doğrudan etki etmekteydi. Osmanlı ordusunun sınırlı imkânlarıyla Balkanlarda yaptığı savunma savaşı, ekonomik yetersizlikler de eklenince başarılı olamamıştı. İkinci cephe ise, Doğu Anadolu'da açılmıştı. Burada da Osmanlı ordusu, önce saldırıları püskürtmeyi başarmışsa da, aynı nedenlerle Rus ordusunun ilerleyişi karşısında daha fazla direnilememişti. Nihayet Balkanlarda yaşanan yenilgiler, Müslüman halkın İstanbul'a göç etmesini gerektirince, Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştı.

1.BALKANLARDAN ANADOLU'YA GÖÇ NEDENLERİ

Balkanlardan Anadolu'ya göçü başlatan başat neden olan Osmanlı-Rus çekişmesi, 1774 tarihli

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra ciddi bir ivme kazanmıştır. Rusların tarih sahnesine çıktığı andan itibaren temel hedefi olan sıcak denizlere inme politikası, bu antlaşmadan sonra Kırım'ın işgal edilmesiyle başarıya ulaşıncaya, sıra Kafkaslar ve Balkanlara gelmişti. Kafkaslarda bugünkü Kırım ve Gürcistan'ın Rus hakimiyetine girmesiyle başlayan istila¹, bölge halkı üzerinde baskı ve zulmü beraberinde getirmiş ve başta Güney Kafkasya olmak üzere bölgede asimilasyon süreci başlatılmış ve sert bir idare kurulmuştur.² Ruslar aynı zamanda hakimiyeti altına aldıkları bölgelerde, özellikle Ortodoks tebaası üzerinde koruyuculuk üstlenme iddiasıyla Hristiyan unsurları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyor ve bölgeyi terk etmeye zorluyordu.³ Söz konusu Rus politikası, Balkanlarda da aynı doğrultuda geliyor ve tarihi Rus emellerinin gerçekleşmesi için bölge halkı kullanılıyordu. Bu amaçla başta Bulgarlar olmak üzere, Slav ırkını birleştirilmesi temelinde bir panislavist politika takip ediliyordu.⁴ Ki bunun için Balkanlarda büyük bir Bulgar Krallığı kurmak amaçlanıyordu. 19 yüzyıl boyunca gelişen Bulgar isyanlarında Avrupalı devletlerin Balkanlardaki Osmanlı varlığına yönelik siyasetleriyle Rusların panislavist politikalarının birleşimi bir destek dikkat çeker. Aynı zamanda 19. yüzyılda ortaya atılan Şark Meselesinin Rusya eksenindeki izdüşümü olarak nitelendirilebilecek Bulgar isyanları kapsamında, Bulgar gençlerinden oluşan çeteler kurulmuş ve panislavist politikaların aşılmasına hizmet edecek Bulgar okulları açılmıştır. En nihayetinde süreç, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar gitmiştir. Bu anlamda savaşın temel hedeflerinden biri olan Balkanlarda büyük Bulgar Krallığı'nın kurulması için bölgenin etnik yapısının yeniden şekillendirilmesi gerekiyordu. Nitekim Balkanlarda yaşanan göçlerin en önemli nedenlerinden biri, söz konusu bu etnik yapıyı yeniden şekillendirme hedefidir. Rus yazar Teplow'un araştırmalarına göre Tuna ve Edirne havhalisinde 1.715.995 Bulgar ve 2.423.454 gayr-i Bulgar yaşamaktaydı. Bir başka ifadeyle Büyük Bulgaristan Devleti'nin kurulmak istendiği bölgede yaşayan halkın %42'si Bulgar, %40'ı Müslüman ve %18'i başka milletlendendi.⁵ Bu sebeple kurulması planlanan devlete sorun teşkil etmemesi amacıyla Rusya işgal ettiği topraklarda bulunan gayr-i Bulgar unsurları göçe zorlamıştır.

Göçler iç ve dış etkenler şeklinde iki eksenle incelenebilir. İç etkenlerden kasıt, başlayan savaşla birlikte gelişen Rus tehdidine karşı yerel yöneticilerin bölgeyi boşaltma kararıdır. Savaşın başlamasıyla birlikte Rusların Tuna nehri boyunca ilerlemeleri ve Dobruca'ya saldırımları tehlikesi karşısında, bu bölgedeki Müslüman ve Hristiyan halkın, hayvan ve taşınabilir eşyalarıyla birlikte köy ve kasabaları boşaltmaları istenmiştir.⁶

Öte yandan yerli Hristiyan halk da Rusların isteğiyle Müslümanlar üzerinde baskı oluşturmuş ve göçe zorlamıştır. Ruslar Balkanlara girdiğinde, Bulgarları silahlandırmış ve çeteler kurdurmuştur.⁷ Böylece Rus ve Bulgar işbirliğinde bölgedeki Müslüman halkı ortadan kaldırma veya göçe zorlama yoluna gidilmiştir. Bu esnada binlerce kişi ya öldürülmüş ya da evlerinden ayrılmak durumunda kalmıştır. Bunun dışında Müslüman halkı yıldırma için Bulgar ordusuna asker olarak katılma teklifi getirilmiş⁸ ve hatta başlarına çift haçlı Bulgar kalpağı giydirmek istemişlerdir. Bu tip aşağılayıcı teklifleri kabul etmeyen Müslüman halk ise çareyi göç etmekte bulmuştur.

Göçün dış kaynaklı etkileri, Şark Meselesi olarak adlandırılan politikanın uzantıları ile Rusların Balkanlar üzerindeki planlarıyla ilgilidir. Şark Meselesi, bütün Avrupa'nın ortak problemi olsa da Rusya'nın Balkanlar üzerindeki planlarını gerçekleştirmesine ortam sağlamıştır. Dolayısıyla Büyük Bulgar Krallığı kurma idealinin gerçekleşmesine yardımcı olan her unsur, Balkanlardaki Müslüman Türk nüfusun bölgeyi terk etmesine vesile olmuştur. 93 harbi bu doğrultuda değerlendirildiğinde, gerek savaşın neden olduğu göç, gerekse de sözü edilen planların savaşla birlikte devreye sokulmasından kaynaklanan göçler olarak iki yönlü bir dış etkiden söz edilebilir.

¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: TTK Yay., 1997, s. 30.

² Fırat Karabayram, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 23.

³ Süleyman Kocabaş, *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm*, İstanbul: Vatan Yayınları:4, 1986, s. 52.

⁴ Mehmet Akif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, Heyet, İstanbul, 2004, C. 24, s. 109.

⁵ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1899)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yay., 1990, s. 3.

⁶ Yusuf Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları I*, Neşir Heyeti: Halil İncalıc-Nejat Göyünc, Heath W. Lowry, İstanbul, 1980, s. 137.

⁷ Osman Köse, "Bulgaristan Emeti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi*, 1, Sayı: 2, s. 241.

⁸ BOA, Fon Kodu: HR.SFR.04., Dosya No: 334, Gömlek No: 66, M. 31.12.1891.

Savaş başlar başlamaz Rus kuvvetleri Tuna nehrini aşarak saldırıya geçmişler ve bölgede yaşayan Müslüman halk üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Önceleri can güvenliği açısından daha güvenli bir bölgeye geri çekilme şeklinde gerçekleşen göç, savaş ilerledikçe ve Rus kuvvetleri Bulgar çeteleriyle işbirliğini artırdıkça kitlesel göçleri gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda Romanya topraklarına giren Ruslar, Dobruca ve Bükreş istikametinde iki koldan ilerleyip Rusçuk-Niğbolu arasından geçerek 27 Haziran'da Zıştovi'yi, 1 Temmuz'da da Tırnova'yı ele geçirdiler.⁹ Rusçuk'a yapılan bombardıman sonucu, 25.000 civarında Müslüman daha güvenli olan kasaba ve köylere sığındı.¹⁰ Bundan başka Eskicuma ve Osmanpazarı arasındaki yaklaşık 10.000 aile de aynı şekilde buldukları yeri boşaltmış ve göç etmiştir.¹¹ 1877 Temmuzunda bu sefer Bulgar çeteleri olaya katılmış ve Hain Boğazı, Tırnova ve Kazanlı arasındaki yerlerde binlerce Müslüman öldürülmüştür. Bu katliamlardan kaçan kabileler ise, Rus birliklerine yakalanmış ve Şumnu, Eskizağra, Tunca vadisi, Varna yolu ile Bâli Efendi Boğazı'nda sıkıştırılan göçmenler, Rus kuvvetleri tarafından öldürülmüşlerdir.¹² Yine aynı şekilde Ocak 1878'de Harmanlı'dan göç eden kabileye Skobelef komutasındaki Rus ve Don Kazakları saldırmış ve 40 ila 100 bin arasında gösterilen göçmen kabileleri hedef alınmıştır.¹³ Görüldüğü gibi Rus ilerleyişi ve Bulgar çetelerinin saldırıları karşısında direnemeyen binlerce Müslüman ya başka bir bölgeye sığınmış ya da kaçarken öldürülmüştür. Kaynaklarda farklı rakamlar yer almakla birlikte 1877-1878 Savaşları sırasında ve sonrasında Balkan topraklarında 250.000 ile 300.000 arasında Müslüman/Türk katledilmiş bir buçuk milyon kadar kişi de göçmen durumuna düşmüş ve Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁴

93 Harbinin Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman nüfus üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için Şarkî Rumeli (Filibe ve İslimye Sancakları) topraklarındaki nüfus hareketliliğinin bilinmesi gerekir. Savaş öncesinde kaynaklarda yer alan verilere göre buralarda en az 376.260 Müslüman (%40,52) ve 552.282 (%59,48) gayrimüslim olmak üzere toplam 928.542 kişi yaşamaktaydı.¹⁵ Bu durumda savaş öncesinde Tuna Vilâyeti içerisinde yaklaşık 1.480.000 dolayında Müslüman ile 2.250.000 civarında gayr-i müslim nüfus olduğu anlamına gelir.¹⁶ Benzer şekilde farklı kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırıldığında, savaş öncesinde Tuna Vilayetinde yuvarlak hesap en az bir buçuk milyon Müslüman nüfusun yaşadığı ortaya çıkar.¹⁷ Savaş sona erdikten sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Balkanlardaki Osmanlı topraklarında, Büyük Bulgar Krallığının kurulması, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsız olması ve Bosna-Hersek'in özerk olması karara bağlanmıştır.¹⁸ Ancak antlaşmaya diğer Avrupalı devletler itiraz edince, şartları yeniden belirlemek üzere Berlin'de bir araya gelme kararı alınmış ve bunun üzerine aynı yıl (1878) Berlin'de yeni bir antlaşma imzalanmıştır.¹⁹ Berlin Antlaşmasından sonra Makedonya toprakları Osmanlı Devleti'ne geri verilmiş ve nihayet Osmanlı'nın Balkanlardaki savaş öncesi topraklarının büyük kısmı elden çıkmıştır. Savaş sırasında Rus, Kazak ve Bulgarlar tarafından yapılan saldırılar sonucunda yüz binlerce Türk ve Müslüman, kitleler halinde göç etmiş ve 1880'e kadar Tuna Vilâyeti'nin kapsamış olduğu bölgelerle Şarkî Rumeli'den Osmanlı topraklarına 500 bin civarında göçmen gelmiş ve iskân edilmiştir.²⁰ Elbette bu rakama savaştan sonra memleketlerine geri dönen nüfus ile katliam, açlık, soğuk ve salgın hastalıklardan dolayı ölen insanlar

⁹ Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı", *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 498.

¹⁰ Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1968, s. 126.

¹¹ Şimşir, age, C. I, s. 131.

¹² Hakkı Yazıcı, Muammer Demirel, "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29 Erzurum 2006, Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, s. 269.

¹³ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1994, s. 19.

¹⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 118.

¹⁵ Aşkın Koyuncu, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 44, 2013-2, s. 195.

¹⁶ Koyuncu, "Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *Turkish Studies*, Volume 9/4 Spring 2014, Ankara, s. 727.

¹⁷ Karşılaştırma için bkz.: Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara: TTK Yay., 1998, Justin Mccarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1998.

¹⁸ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: TTK Yay., 1983, s. 64.

¹⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Haz. İsmet Miroğlu, C. III, İstanbul: Berekât Yay., 1983, ss. 684-686.

²⁰ Koyuncu, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 209; İpek, age, s. 40.

dâhil değildir. Savaşın neden olduğu göç sadece Müslüman Türkleri etkilememiştir. Aynı zamanda bölgeye daha önce gelmiş olan Kırım ve Kafkas göçmenleri de buldukları yerleri terk etmek zorunda kalmışlar ve bölgenin etnik yapısı bir kez daha değişmiştir. Savaştan sonra Bulgaristan Prenslığı'nde 1880 yılında yapılan nüfus sayımı durumu açıkça gözler önüne serer. Sayımda kadınlar dâhil olmak üzere 1.404.409 Ortodoks (%69,95), 578.060 (%28,8) Müslüman, 5.562 Katolik (%0,27), 14.342 Yahudi (%0,71) ve 5.546 (%0,27) diğer unsurlardan toplam 2.007.919 kişi tespit edilmiştir.²¹ Şarkî Rumeli'de ise 555.236 (%68,11) Bulgar, 174.749 (%21,44) Türk, 42.096 (%5,16) Rum, 19.524 (%2,4) Kıpti, 1.306 (%0,16) Ermeni, 4.177 (%0,51) Yahudi ve 18.065 (%2,22) Bulgar muhacir olmak üzere toplam 815.153 kişi sayılmıştır.²² Sonuç olarak 1880 yılı itibarıyla Bulgaristan Prenslığı ve Şarkî Rumeli'de 752.809 Türk/Müslüman nüfus olduğu görülür.²³ Bu durumda 93 Harbinin Rumeli'de büyük bir nüfus değişimine yol açtığı ve Müslüman/Türk nüfusun yarıya yakınının ölüm ve göç yoluyla bölgeden çıkarıldığı anlaşılmaktadır. 93 Harbinin cereyan ettiği Kafkaslar da hesaba katıldığında, sadece Osmanlı Devleti'ne göç etmiş yaklaşık 1.250.000 kişiden bahsedilmektedir.²⁴ Balkanlardan gelen göçmenlerin yaklaşık 200.000'i Şumnu'ya, 300.000'i Makedonya'ya, 150.000'i Batı Trakya'ya ve 400.000 kadarı da İstanbul'a sevk edilmiştir.²⁵ Böylece kasıtlı bir şekilde Kosova, Selanik ve Manastır gibi önemli Balkan şehirlerindeki Müslüman-Türk nüfusu azaltılarak bir Bulgarlaştırma hareketine girişilmiştir.²⁶ Bu durum Rusya'nın bilinçli bir tarihi politikasıdır. Amaçlarını gerçekleştirmek için başta Bulgarlar olmak üzere, Kazaklar gibi halkları da kullanan Ruslar, Balkanlardaki Türk nüfusunu ortadan kaldırmak veya en azından azaltmak için her türlü acımasız yola başvurmuştur.²⁷ Kazaklarla birlikte hareket eden Bulgarlar, Türk köylerine saldırarak önlere geleni öldürüyorlardı. Ölümünden kurtulanlar, açlık, sefalet ve salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalıyordu ve kitleler halinde göçe sebep oluyordu.²⁸ Ki savaş sırasında 261.937 kişinin bir başka ifadeyle savaş öncesi nüfusun % 17'si öldürülmüş veya sürgünler esnasında ölmüştür.²⁹

93 Harbi sırasında Rus ve Bulgar mezalimi Rusçuk bombardımanı ile başlamıştır. Tuna nehrini geçer geçmez Rusçuk üzerine saldırıya geçen Ruslar, ilk etapta sayıları 25 bini bulan şehir nüfusunun çoğunu katletmişler; Kazaklar eliyle de Müslümanların elindeki silahları toplatarak Bulgarlara verilmesini sağlamışlardır.³⁰ Böylece Balkanlarda Müslüman nüfusa yönelik kırım başlatılmış olup direnen Türkleri de Hristiyanlığa geçmeye zorlamışlardır. Bununla da yetinilmeyerek kadınlara tecavüz edilmiş, mallar yağmalanmış, evler yakılmış ve direnenler acımasızca katledilmiştir.³¹

Rusçuk'tan sonra Zıştovi ve Tırnova'yı alan Ruslar, bu bölgelerde de aynı katliama devam etmişler ve dönemin Tırnova Mutasarrıfı tarafından kaleme alınan rapora göre, 4770 Türk şehit edilmiş ve 2120 ev de yakılmıştır.³² Bu planlı yok etme harekâtının karşısında fazla direnme şansı olmayan Müslüman halk, Rusların ilerleyişi karşısında Filibe, Eski Zağra ve Karapınar yönünde göç etmeye başlamıştı. Bu aynı zamanda katliamdan kaçış anlamına geliyordu. Bir İngiliz muhabirin 19 Ağustos 1877 tarihinde Daily Telgraph gazetesine çektiği telgrafta bu kaçışın nedeni daha net bir şekilde ortaya çıkıyordu. Telgrafta Rusların Eski Zağra ve Kızanlık bölgelerine girdikten sonra bir Bulgar papaz eşliğinde Müslümanların elindeki silahları topladıkları, erkekleri camiye kadınları ise bir çiftliğin avlusuna kapatıp üç gün aç bıraktıktan sonra erkekleri bir samanlığa götürüp yaktıkları, kadınlara da toplu halde tecavüz ettikleri bildirilmiştir.³³ Yine benzer şekilde 1878'de Rus komutan Skobelev emrindeki Rus ve

²¹ Koyuncu, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", s. 201.

²² Koyuncu, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", s. 202.

²³ Koyuncu, "Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", s. 728.

²⁴ McCarthy, age, s. 105; Osman Keskiöglü, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 13.

²⁵ İpek, "93 Muhacereti", *Osmanlı*, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, s. 665.

²⁶ Ahmet Merdivenci, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Makedonya'da Bulgarlaştırma Hareketleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 54 (Haziran 1991), s. 20.

²⁷ McCarthy, age, s. 73.

²⁸ Koyuncu, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu", s. 200.

²⁹ H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Tarih Dizisi, İstanbul 2001, s. 35.

³⁰ İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. III, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 31.

³¹ Alp, age, s. 17.

³² Alp, age, s. 18.

³³ Zeynep Kerman, *Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim (Haziran-Temmuz-Ağustos-1877)*, Belge No: 207,

Kazak birlikleri yolda karşılaştıkları 40.000 ila 100.000 kişiyi öldürmüşlerdir.³⁴ Bu gibi saldırı örnekleri çoğaltılabilir. Rus-Kazak ve Rus birliklerin girdikleri köy ve kasabaları ateşe verip her türlü işkence çeşidini uygulamaları ve sonunda kaçan göçmenler dâhil olmak üzere önelerine çıkan bütün Müslüman Türkleri yok etmeye çalışmaları yabancı gazetecilerin bile dikkatini çekmiş ve tuttıkları raporlara yansımıştır. McCarthy eserinde İngiliz Konsolos Blunt'un raporuna atıfla, yaşananları bir kıyım olarak nitelmiş ve başlarına onur kırıcı haller gelen Türklerin yaşadıklarını anlatamadıklarını belirtmiştir.³⁵ Bu katliamdan kaçabilenler ise, genellikle hasta veya yaralı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne sığınmışlardır.

2.GÖÇLERİN BAŞLAMASI VE GÖÇ YOLLARI

Harbin başlamasıyla birlikte düşman istilasına uğrayan ya da Rus ve diğer kuvvetler tarafından mezalime uğrayan Türklerden birçoğu önce daha güvenli bölgelere ardından Osmanlı topraklarına doğru büyük kitleler halinde göçe başladılar. Rusların Dobruca'yı ele geçirmesinin ardından Bulgar çetelerinin de etkisiyle artan baskı ve zulüm karşısında Edirne istikametinde yollara düşmüşlerdir. Ardından İstanbul'a ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine doğru yol alan ve sayıları binleri bulan göçmen kitleleri, bulabildikleri ilk vasıtayla veya yaya olarak Osmanlı Devleti'ne doğru harekete geçmişlerdir. Göçmenler ulaşım için belli başlı üç yol kullanmışlardır:

2.1.Karayolu ile Göçler

Müslüman Türkler Rus ilerleyişi karşısında, buldukları yerleri önce yaya olarak terk etmişlerdir. Ruslar Tuna'yı geçer geçmez Dobruca'dan daha güvenli olan Şumnu ve Varna'ya gelmişler; ancak Zıstovi, Tırnova ve Osmanpazarı da elden çıkınca, bölgeyi tamamen boşaltmışlardır.³⁶ Bu tahliye işlemi planlı olmadığı gibi oldukça da hızlı gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Başlatılan etnik temizlik karşısında, yanlarına alabildikleri eşya ve yiyeceklerle kağı arabaları ve yayan bir şekilde güneye doğru kaçmışlar ve tren istasyonlarına doğru gelmeye çalışmışlardır. Zamanın şartları da dikkate alındığında, gidebilecekleri en kısa yoldan istasyonlara gelmeyi hedefleyen göçmenler, genellikle kestirme yollardan hareket ettikleri için normal yol güzergâhını da kullanamamışlardır. Öte yandan karayolu olarak nitelendirilen yollar, bu kadar fazla insanın ihtiyacını karşılayabilecek yeterlilikte de değildi. Halk bu nedenle de farklı arayışlar içine girmişti. Nitekim karayolu göç hareketinde genellikle tren istasyonu ve limanlara gelebilmek amacıyla kullanılmıştır. Bu şekilde Edirne'nin kuzeybatısındaki Hasköy'de 8.000, Filibe'de 15.000 ve Çorlu'da 20.000 kişi istasyonlarda yığılmıştı.³⁷ Ancak bu sırada açlık ve soğuk kış şartları, Rus ve Bulgarlar kadar etkiliydi. Çok kıt imkânları olan göçmenler, bu esnada ya soğuktan donarak ya da açlıktan ölüyordu. Sonuçta gittikleri yerlerde de iskân edilme ihtimalleri sınırlıydı ve Varna'ya bağlı köy ve kasabalarda yeterli yer olmadığı gerekçesiyle açıkta kalan 25.000 kadar muhacir, Kırklareli ve Çorlu tarafına yönlendirilmişti.³⁸ Bu aşamada öncelik can güvenliğiydi ancak bunun göç ederek sağlanabileceğinin garantisi yoktu. Yol boyunca Rus ve Bulgar birlikleriyle karşılaşma ihtimali olan göçmenler için düşman kuvvetlerle karşılaşmamaktan başka ümitleri yoktu. Güneye doğru yol alan muhacirler, Filibe ve Edirne arasındayken Ruslar, Şıpka ve Hainboğazı'nı ele geçirdiler. Böylece göç kervanına Eski Zağra, Yeni Zağra ve Kızanlık ahalisi de katıldı. Bu muhacirlerin bir kısmı Sofya-Filibe arasındaki uygun yerlere yerleştirilirken, geri kalanı trenlerle Edirne ve İstanbul'a sevk edildi. Ancak Filibe'de bulunanlar, Rus ilerleyişi karşısında yerlerinde fazla kalamadılar ve onlar da karayoluyla Hasköy'e doğru yola çıktılar. Fakat bu sefer de Rus ve Kazak saldırılarına maruz kaldılar ve Rodoplar'a sığınmak zorunda kaldılar.³⁹ Görüldüğü gibi karayolu ile gelenler, çoğunlukla yolda maruz kaldıkları saldırı veya açlık ve soğuk gibi olumsuz şartlarla mücadele etmek zorunda kalmışlar ve hedeflerine ulaşamamışlardır. Ulaşabildikleri mahallerde ise, güvenlik sorunları sona ermemiş, her an yeni bir göç

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 129-130.

³⁴ İpek, *age*, s. 19.

³⁵ McCarthy, *age*, s. 71.

³⁶ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s. 32.

³⁷ Nazlı Gençler, *93 Harbi'nde Edirne ve Çevresi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011, s. 110.

³⁸ İpek, *age*, s. 33.

³⁹ İpek, *age*, s. 34.

dalgasıyla tekrar yollara düşmüşlerdir.

2.2. Demiryolu ile Göçler

Savaş nedeniyle göç etmek zorunda kalan Müslümanların Tuna'nın batı kısımlarından Filibe ve Edirne istikametine doğru ilerleyişlerinde Tatarpazarcık önemli bir transit merkeziydi. İstanbul'a giden demiryolu buradan başladığı için akın akın Tatarpazarcık'a gelen muhacirler, buradan tıklım tıklım dolu trenlerle Edirne ve İstanbul'a doğru hareket etmişlerdir.⁴⁰ Bir başka toplanma yeri ise Filibe'ydi ve buradan da Edirne'ye trenlerle göçmen kabileleri taşınmaktaydı. 9 Ocak 1878'de Filibe'den yaklaşık 15.000 kişilik bir gurup Edirne üzerinden İstanbul'a doğru yola çıktı. Ancak çok uzun süren bu yolculuk esnasında kötü hava koşullarından dolayı pek çok göçmen yolda ölmüştü.⁴¹ Ruslar Edirne'yi de işgal edince Edirne ve İstanbul arasındaki istasyon ve yollarda bekleyen göçmenler de tehdit altında kalmış ve 100 bin civarında göçmen boş mesken ve arazilere yerleştirilmiştir.⁴²

Demiryolunu kullanan göçmenlerden belli bir ücret istenmiştir. Ancak ücreti ödeyemeyecek durumda olanların ücretleri devlet tarafından karşılanmıştır. Bu amaçla yapılan yardımlar kapsamında devletin, 24 Eylül 1878 tarihine kadar demiryolu kumpanyasına 11.703.229 kuruş 10 para ödemesi gerekiyordu. Söz konusu ödemenin 5.529.656 kuruşu Ocak 1880'de ödenmiştir.⁴³ Fakat maddi yetersizlikler nedeniyle geri kalan borç ödenememiş; bununla birlikte göçmen sevkiyatının durmaması için de tedbirler alınmıştır. Bu doğrultuda devlet demiryolu kumpanyasına Ergani bakır madeninde imtiyaz tanımıştır.

2.3. Deniz Yolu ile Göçler

Osmanlı Devleti'nde denizyolu taşımacılığı, Avrupalı şirketlerle Tanzimat devrinde kurulmaya başlayan birkaç Osmanlı şirketinin tekelindeydi. Dolayısıyla son derece sınırlı imkânlar dâhilinde gerçekleştiriliyordu. Bu nedenle bu yolla göç etmek isteyenler için fazla seçenek yoktu. Denizyolu ile göç edenler için Tuna nehri, Karadeniz ve Batı Trakya sahilleri hareket bölgeleriydi. Tuna nehri üzerinde Vidin, Tulça ve Kalas; Karadeniz sahillerinde Köstence, Varna, Burgaz, Ahyolu ve Batı Trakya'da Dedeagaç, Karaagaç, Kavala ve Selânik gibi liman şehirleri muhacirlerin hareket noktalarıydı.⁴⁴ Bu noktalardan bazen posta vapurları bazen de yabancı devletlere bağlı şirket gemileriyle İstanbul ve Çanakkale'ye doğru hareket edilmekteydi.

Osmanlı Devleti, Balkanlarda yaşanan zulümler karşısında yaşanan göç hadisesi için elindeki imkânları seferber etse de eldeki gemilerin yetersizliği ve göçmen sayısının fazlalığından dolayı, yabancı devletlerden gemi kiralama yoluna gitmiştir. Bu noktada İngiltere, Fransa, Avusturya ve ilginç bir şekilde Rusya'dan gemi kiralanmıştır. Müslüman bir devlet olarak sadece Mısır'dan gemi tedarik edilebilmiştir.⁴⁵

Osmanlı Devleti içindeki imkânlar ise, Şirket-i Hayriye adlı özel bir şirket ile Tersane-i Amire ve İdare-i Mahsusa'dan ibarettir. Bunlardan Tersane-i Amire askerî sevkiyatla meşgul olduğundan göçmenlerin daha çok Şirket-i Hayriye aracılığıyla taşınması isteniyordu. Özellikle yabancı şirketler salgın ve bulaşıcı hastalığa yakalanmış göçmenleri kabul etmediği için Şirket-i Hayriye'ye daha büyük işler düşüyordu. Ki bu noktada Sultan Abdülhamid'in özellikle emir verdiği de görülmür.⁴⁶

İstanbul'a kadar bir şekilde gelebilmiş göçmenlerin nakillerinde de denizyolu kullanılmıştır. Bu noktada Bahriye Nezareti, daha çok Tersane gemilerini kullanmıştır. Bu yolu kullanan göçmenlerden

⁴⁰ Faruk Kocacık, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1900): Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1978, s. 92.

⁴¹ Tarık Özçelik, *Basiret Gazetesi'ne Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 435.

⁴² İpek, *age*, s. 35.

⁴³ İpek, *age*, s. 36.

⁴⁴ Kocacık, *agt*, s. 90.

⁴⁵ Kocacık, *agm*, s. 144.

⁴⁶ İpek, *age*, s. 36.

herhangi bir taşıma ücreti alınmamış⁴⁷, üstelik yiyecek ihtiyaçları da karşılanmıştır. Göçmenlerin yolculuklarını ücretsiz yapabilmeleri için kendilerine bir belge verilmiştir.⁴⁸ Yabancı şirketleri kullanan göçmenler için ise, devlet yarı fiyatla seyahat edebilmeleri için ilgili devletlere ricada bulunmuştur. Bu şirketler de hem Anadolu'ya hem de Suriye sahillerine göçmen taşımışlardır.⁴⁹

Öte yandan göçmenlerin sayısı her geçen gün arttığı için limanlarda aşırı yığılmalar meydana geliyor ve iskelelerde bundan dolayı ciddi sorunlar meydana geliyordu.⁵⁰ Kaynaklara yansıdığı kadarıyla iskelede bekleyen göçmenler arasında hastalananlar ve yaralananlar vardı.⁵¹ Ayrıca Varna'da toplanmış 30 bin göçmenden 8 bininin açlıkla karşı karşıya kalmış olduğu İngiliz konsolos tarafından rapor edilmiştir.⁵² Batı Trakya'da da durum çok farklı değildi. Burada göçmenlerin toplandığı yerlerden biri olan Dedeağaç'ta 24 Ocak 1878 tarihinde 16.000⁵³, diğer bir belgede de 19.150 göçmen toplandığı kayıtlıdır.⁵⁴ Görüldüğü gibi sayı çok fazladır ve bu kadar göçmeni nakledecek kadar yeterli imkân yoktur. Her ne kadar devlet gemi kiralama yoluna gitmişse de bu göçmenleri bir seferde alacak kadar gemi bulunamamıştır. Dedeağaç'ta toplanan 10.000'den fazla muhacir, Tersane-i Amire'den gelip Trablusgarb ve Tunus'a gidecek gemilerle Anadolu'ya taşınmışlardır. Bunun dışında Ahyolu Bergos'unda toplanan 5.000-6.000 muhacir için de tersaneden vapur gönderilmiş ve Anadolu'ya nakilleri sağlanmıştır.⁵⁵

Devletin karşı karşıya olduğu sorun sadece nakil konusu değildi. Aynı zamanda özellikle yabancı şirketlerin kaçak yolcu nakline de engel olunmak isteniyordu. Planlı bir iskân için nereden kaç kişinin geldiğinin tespiti ve kaydedilmesi önem arz ediyordu. Öte yandan gelen göçmenlerin Anadolu'ya nakillerinden sonra gittikleri yerde tutulmaları da önemliydi. Zira göçmenlerden İstanbul'a geri gelmek isteyenler azımsanmayacak kadar çoktu. Devlet bu konuda da tedbir almak zorunda kalmıştı ve Anadolu'ya nakledilmiş olan göçmenlerin tekrar İstanbul'a dönmeleri yasaklanmıştır.⁵⁶

3. BALKAN GÖÇMENLERİNİN İSKÂNİ

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden sonra devletin Balkanlardaki geleceği sorunu, çok ciddi bir problem haline geldi. Rusların gayretiyle Balkanlarda kurulan Bulgaristan Krallığı'nın Ayastefanos Antlaşmasındaki boyutlara ulaştırılmak istenmesi ve bu doğrultuda Müslüman Türk nüfus üzerindeki baskıcı politikaların zulüm boyutuna vardırılması neticesinde, savaş esnasında başlayan göçleri artırarak devam ettirmiştir. Artık devlet mecburen göçmenler için bir iskân politikası üretmek zorunda kalmıştır. Özellikle Edirne ve İstanbul, sürekli gelen muhacirlerle dolup taşmıştır. Şehirlerde ne olacağı tam anlamıyla kestirilemeyen kalabalıklar oluşmuş, bir yandan maddi sıkıntılar öte yandan doğal koşullar, devleti ve göçmenleri zor durumda bırakmıştır. Devlet önceleri geçici iskân mahalleri belirlemiş daha sonra kalıcı çözümler bulmaya çalışmıştır. Bu zaman zarfında göçmenler, camiler, medreseler, depolar vb. yerlerde toplanmıştır. Kimi yerlerde göçmen mahalleleri oluşturulmuş⁵⁷ ve boş araziler değerlendirilmiştir.⁵⁸

3.1.Devletin İskân Politikası

Devletin 19.yüzyıl boyunca küçülmesi ve sürekli dışarıdan göçmen akınına uğraması, bu konuda bir iskân siyaseti takip etmesini zorunlu kılmıştı. Daha önce Kırım Savaşı sonrasında yaşanan ve Kafkaslardan Anadolu'ya yönelik göçmen akınıyla karşı karşıya kalmış olan devlet, kısmen tecrübe

⁴⁷ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1788, Gömlek No: 34, H.20.04.1308-M.03.12.1890.

⁴⁸ Kocacık, *agm*, s. 145.

⁴⁹ Kocacık, *agm*, s. 146.

⁵⁰ BOA, Fon Kodu: A.}MKT.MHM., Dosya No: 483, Gömlek No: 43, H.28.11.1295-M.24.11.1878.

⁵¹ Kocacık, *agm*, s. 147.

⁵² Şimşir, *age*, C. I, s. 313.

⁵³ Kocacık, *agt*, s. 91.

⁵⁴ Şimşir, *age*, C. I, s. 309.

⁵⁵ Özçelik, *agt*, s. 7.

⁵⁶ BOA, Fon Kodu: A.}MKT.MHM., Dosya No: 484, Gömlek No: 25, H.21.05.1296-M.13.05.1879.

⁵⁷ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1348, Gömlek No: 82, H.2.09.1303-04.06.1886.

⁵⁸ Fikret Babuş, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, Ocak 2006, s. 47.

sahibi olmuştu. Bu nedenle 1860 tarihinde oluşturulmuş olan “İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirûn Komisyonu”, dönemin şartları çerçevesinde hizmet görmüş, göç olayları yavaşladığında lağvedilmiş; ancak göçlerin tekrar başlaması üzerine yeniden kurulmuştur.⁵⁹ Devletin yaşanan hadiseler karşısında çok büyük sıkıntılar yaşadığı muhakkaktır. Bununla birlikte elinden geldiğince halkının huzur ve refahı için imkânlarını seferber etmiş ve bu konuda politikalar üretmiştir. Komisyonun yüzyılın ikinci yarısı boyunca, kısa süreli kesintiler haricinde sürekli mevcut olup görev yapması bunu doğrular.

1860 yılında kurulan komisyon lağvedildikten sonra göçmen meseleleri Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti aracılığıyla yürütülmüş⁶⁰; ancak 93 Harbinin çıkmasının ardından daha organize bir kuruma ihtiyaç duyularak, merkezi İstanbul’da bulunan “İskân-ı Muhacirin Komisyonu” yeniden oluşturulmuştur.⁶¹ Bundan başka tüm vilayetlerde “İskân-ı Muhacirin Müdürlüğü” oluşturulmak suretiyle hepsi İstanbul “İskân-ı Umumiye Müdürlüğü”ne bağlanmıştır.⁶²

Söz konusu komisyonun çeşitli görevleri olup göçmenlerin bir an önce iskân edilmesi ve bu süre zarfında ortaya çıkabilecek sorunların asgariye indirilmesi noktasında bir misyonu vardır. Bu anlamda komisyonun ifa ettiği görevler şöyle özetlenebilir:⁶³

-Önce göçmenleri geçici iskân mahallerinde misafir etmek

-İskân yeri olarak kullanılabilir arazileri tespit etmek

-Muhacirleri bu alanlara nakletmek

-Nakil esnasında ve sonrasında başta ihtiyaç sahipleri olmak üzere göçmenlere ev-bark, hayvan ve tohum vermek

-Gittikleri yerlerde henüz ürün alamayan göçmenlere yevmiye bağlayıp diğer ihtiyaçlarını karşılamak

-Kışlık yakacak temin etmek

-Halkın yaptığı veya yapacağı yardımlar ile devletin onlar için ayırdığı parayı organize etmek

Bu görevlerin yanı sıra komisyon, göçmenlerle yerel halk arasında sorun yaşanmamasını temin etmek gibi özel bir görevi daha vardır. Farklı kültürlere mensup insanların bir arada yaşamalarını sağlamak adına, gerek yeni gelen insanların buldukları çevreye uyum sağlamalarını temin etmek, gerekse de yerli halkın onları kabullenmesini sağlamak için çaba sarf etmek de komisyonunun görevleri arasında sayılmıştır.⁶⁴

Muhâcirin Komisyonu ilk defa kurulduğunda, bir de İskân-ı Muhâcirin Talimatnâmesi hazırlanarak yürürlüğe konulmuştu. 5 fasıl ve 34 maddeden müteşekkil talimatnamede, vilayetlerde göçmen işleriyle ilgili görevlendirilen memurlar ve komisyonlar belirlenmiştir. Ayrıca göçmenlere kışlık yiyecek sağlanması, iskân edilecekleri yerlere nakliyesi, tespit edilen ihtiyaç sahiplerine erzak temini ve göçmenlere arazi tahsisi gibi konulara dair de hükümler vardı.⁶⁵ 1877 tarihinde artan ihtiyaca binaen Muhacirin Komisyonu yeniden teşkil edilince, komisyonun görev ve işleyişini belirleyen bir de nizamnâme hazırlandı. Komisyonun görevlerini ayrıntılı bir şekilde belirleyen nizamname, “Muhâcirin Komisyon-u Âlisinin Suret-i Teşkiline ve Vezâif ve Selâhiyetine Dair Nizamnâme” adıyla hazırlanmış ve 17 maddeden meydana gelmişti.⁶⁶

Nizamnâmenin içeriğinde yer alan maddeler şu şekilde özetlenebilir:

1-Komisyon padişaha karşı sorumlu olacak ve Erkan-ı Harbiye’den dört, Dâhiliye Nezareti’nden

⁵⁹ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânları”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2009, s. 216.

⁶⁰ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1749, Gömlek No: 57, H.23.12.1307-M.09.08.1890.

⁶¹ BOA, Fon Kodu: İ. DH. Dosya No: 754, Gömlek No:61522, 03.08.129-/12.08.1877.

⁶² Yusuf Halaçoğlu, *Türkiye’nin Derin Kökleri—Osmanlı Kimliği ve Aşiretler—*, 1. Baskı, Babıâli Kültür Yayıncılığı: 210.

⁶³ Karpat, age, s. 265.

⁶⁴ Demirtaş, *agm*, s. 217.

⁶⁵ Demirtaş, *93 Harbi Sonrası Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1996, s. 89.

⁶⁶ BOA, Fon Kodu: Y.PRK.KOM., Dosya No: 1, Gömlek No: 26, H.30.03.1295-M.03.04.1878.

iki, Maliye, Ticaret ve Nâfia nezaretleri ile Orman İdaresi'nden birer üye olmak üzere toplam on üyeden meydana gelecekti.

2-Komisyon biri göçmenlerin göç sebepleri, ikincisi göç eden nüfusun iskânına memur olmak üzere iki kısımdan oluşacaktı.

3-Komisyonunda görev yapacak memurlar, bu görevleri sırasında asli görevlerini ihmal etmeyecekler ve masrafları komisyon tarafından karşılanacaktı.

4-Komisyonun düzenleyeceği her türlü rapor, Meclis-i Vükelâ'ya havale edilip onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti.

5-Komisyon haftada üç gün toplanacaktı.

6-Komisyon devlet hazinesinden yapılacak parasal yardımların yanı sıra iskânda kullanılmak üzere ek tedbirleri almakla da yükümlüydü.

7-Devlet tarafından gönderilen para ile yapılan bağışlar komisyon tarafından tanzim edilen defterlere kaydedilecekti.

8-Komisyonun gelir ve giderleri ile göçmenlerin nereden gelip nerelere yerleştirildiği, hazırlanan cetveller vasıtasıyla her altı ayda bir ilan edilecekti.

9-Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlerle ilgili alınacak her türlü tedbir, Bâb-ı Âli'ye bildirilecekti.

10-Göçmenlerin geride bıraktıkları her türlü mallarının korunması ve nakli hususunda gereken tedbirler alınacaktı.

11-Göç eden nüfusun iskân mahallerine varıncaya kadar yararlanacakları nakil vasıtalarının temini ve masraflarının karşılanması noktasında görüş bildirilecekti.

12-Göçmenlerin iskân edildikleri yerlerde kendilerine ayrılan alışveriş yerleri, çarşılar, pazarların belirlenmesi ve ev ve hayvanlarının korunmasına dair tedbirler komisyon tarafından alınacak ve göçmenler için tahsis olan gelirler ve hayvanların tedariki için çareler aranacaktı.

13-İhtiyaç sahibi göçmenlerin bir buçuk ila iki yıl işleri komisyonun aid olacak ve meslek sahibi olanlara geçimlerini temin etmeleri konusunda yardım edilecekti.

14-Göçmenler iskân edilecekleri mahallere peyderpey sevk olunacak ve onlara ayrılan araziler cetvellere işlenecekti.

15-Göçmenlerin iskân edilecekleri mahallere varıncaya kadar güvenlik ve işleriyle ilgili tedbirler komisyon tarafından alınacaktı.

16-Göçmenlerin iskânı konusunda vilayetlerdeki memurlar sorumlu olacak; ancak bu memurlara vali, mutasarrıf ve kaymakamlar da yardımcı olacaktı.

17-Göçmenlerin iskânı konusunda valiliklere ve mutasarrıflıklara, yapılan uygulama hakkında vilayetlerde bulunan komisyonların birinci azası bilgi verecekti.

Nizamnâmenin maddeleri tek tek incelendiğinde, devletin günün şartları çerçevesinde oldukça detaylı bir plan yaptığı görülebilir. Elbette bu planın layıkıyla gerçekleştirilebilmesi, imkânlar ve ilgili memurların başarılarıyla ilgilidir. Ancak yıllardır savaş yapmış ve imkânları son noktaya gelmiş bir devletin, sayıları yüzbinleri bulan ve çok farklı coğrafyalardan kendi inisiyatifinde gerçekleşmeyen bir göç olgusunu organize etmek için son derece titiz davranmak istediği de inkâr edilemez.

3.2.Göçmenlerin Anadolu'da İskânı

Devlet başlangıçta göçmenlerin ulaşım ve geçici yerleşme giderlerini karşılayabileceğini düşünmüşken, gittikçe artan göçmen sayısı ve savaşın getirdiği fatura bu konuda daha planlı ve organize bir faaliyetin yürütülmesini gerektirmiştir. Bununla birlikte Sultan Abdülhamid'in yaşanan göçler sonucunda Anadolu'nun değişen nüfus yoğunluğu hakkında yaptığı tespitler de önemlidir. Sultan bu konuda; "Devletimiz hudutları dâhiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları

paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeğe dikkat etmeliyiz. Muhaceret yalnız milli kudreti artırmakla kalmayacak aynı zamanda İmparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumeli’de ve bilhassa Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek şarttır⁶⁷ şeklinde bir görüş beyan ediyordu. Şüphesiz devletin Balkanlardaki geleceğinin ne olacağı sorunu kadar Anadolu’nun yeni nüfus yoğunluğu karşısında ne tepki vereceği sorunu da çok önemlidir. Dolayısıyla devlet, göçmenleri Anadolu’da iskân etmeden önce geçici iskân mahallerinde misafir ediyor ve daimi iskân için atılması gereken adımları titizlikle takip ediyordu.

Göçün bilançosu kapsamında Tuna ve Edirne vilayetlerinde yaşayan Türklerin yaklaşık 500 bin kadarının açlık, soğuk, savaş veya çetelerin baskınları neticesinde öldüğü hesaplanmaktadır. Bunun dışında kurutulabilenler, Osmanlı topraklarına doğru göç etmişlerdir. Bu göçmenlerin 200.000 kadarı Şumnu’da; 300.000’i Makedonya’da; 150.000’i Batı Trakya ve Rodoplar’da ve yaklaşık 400.000 kadarı da İstanbul’da toplanmıştı. Bu noktada özellikle Edirne ve İstanbul geçici iskân mahalleri olmuş ve daimi iskân yerleri tespit edilinceye kadar buralarda misafir edilmişlerdir.

Savaş bittikten kısa bir süre sonra, 694.067 kişinin Osmanlı topraklarına geldiği ve iskân edildiği hazırlanan bir cetvelde belirlenmiştir. Buna göre Osmanlı ülkesinde iskân edilen nüfus ve iskân yerleri şöyledir:⁶⁸

Tablo-1: Osmanlı Memleketine İskân Edilen Göçmenler

İstanbul	110,000
Selanik Vilayeti	130,000
Kosova Vilayeti	95,000
Gümülcine ve Manastır Vilayeti	40,000
Tekfurdağı/Tekirdağı	10,000
Yanya Vilayeti	10,000
Aydın Vilayeti	44,181
Hudâvendigâr / Bursa Vilayeti	68,513
Adana Vilayeti	16,351
Suriye Vilayeti.	34,436
Haleb Vilayeti	15,586
Kastamonu Vilayeti	25,000
Samsun ve Trabzon Vilayeti	15,000
Amasya ve Sivas Vilayeti	15,000
Ankara Vilayeti	15,000
Konya Vilayeti	15,000
Diyarbakir Vilayeti	5,000
... Vilayeti	5,000
... ..	20,000
... kazaları	5,000
Toplam	694,067

Tablo incelendiğinde, yaklaşık 700 bin kişinin Osmanlı ülkesinin çeşitli vilayetlerine sevk edildiği görülür. Elbette bu yalnızca başlangıçtır. Çünkü Osmanlı ülkesine göçmen akını savaşla birlikte başlamış ve savaşın sona ermesinin on yıl sonrasına kadar devam etmiştir. Üstelik söz konusu rakamlar resmi kayıtlara geçen kişilere aittir. Bu esnada kaçak yollarla gelen veya kayıt altına alınamayan binlerce kişinin daha olduğundan bahsedilebilir. Savaşın sona ermesinden birkaç ay sonra ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirilen 388 bin kişinin daha Osmanlı topraklarında iskân edildiğine dair bir cetvel hazırlanmıştır. Buna göre Rumeli’den İstanbul’a gelerek Anadolu ve Arabistan taraflarına sevk edilen, memleketlerine geri gönderilen ve iskân edilmeyi bekleyen nüfusun miktarı şu şekildedir:⁶⁹

⁶⁷ Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1984, s.73.

⁶⁸ Demirtaş, *agm*, s. 226.

⁶⁹ Demirtaş, *agm*, s. 228.

Tablo-2: Göçmenlerin Sevk Edildikleri Yerler

Sevk Edildiği Yer	Nüfus
Konya Vilâyeti	13,040
Suriye Vilâyeti	26,713
Ankara Vilâyeti	25,563
Hüdevendigar Vilâyeti	54,898
Haleb Vilâyeti	15,709
Kastamonu Vilâyeti	34,875
İzmir Mutasarrıflığı	9,081
Aydın Vilâyeti	45,981
Canik Mutasarrıflığı	1,363
Adana Vilâyeti	17,549
Sivas Vilâyeti	9,745
Biga Sancağı	7,000
Selanik Vilâyeti	13,358
Sevk Edilen Yekûn	274,875
Memleketlerine Gönderilen	61,913
Toplam	336,788
Baki mevcut olan	51,016

Tablo incelendiğinde, bir kısım göçmenin geri gönderildiği anlaşılmaktadır. Nitekim savaş bittikten sonra geri dönmeyi isteyenlerin olduğu ve devletin bu kişilerin geri dönmesiyle ilgili tedbirleri ilgili komisyon aracılığıyla almak istediği, komisyonun görevlerini belirleyen nizamnameye yansımıştır. Ancak bu rakam toplam yekûn içinde yaklaşık % 16'yı (61,913 kişi) oluşturmaktadır. Bu açıdan da bakıldığında, devletin günün şartları içerisinde gelen göçmenleri ekseriyetle yerleştirilmek üzere daimi iskân bölgelerine sevk etmiş olduğu sonucu ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, komisyonun en azından göçmenlerin iskânlarını sağlama konusunda başarılı bir görev ifa ettikleri iddia edilebilir.

Osmanlı Devleti'ne aralıklarla göçmen akını devam etmiştir.⁷⁰ Devlet elinden geldiğince her gelen nüfusu yerleştirmek üzere hareket etmiştir. Öte yandan sevk ve iskân konusunda devletin hızlı hareket etmek istediği de görülür.⁷¹ Göçmenlerin bir an evvel yerleştirilmelerinin sağlanması noktasında memurlara direktifler yollayan devlet, düzenin yeniden tesisi için gayret sarf etmiştir.

Öte yandan devlet bu süreçte çeşitli zorluklarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Öncelikle mümkün olduğunca İstanbul'a göç akını durdurmak istemiş, Çanakkale, İzmir ve Samsun limanlarından girişi sağlamak istemiştir. Bu şekilde İstanbul'da aşırı yığılmaların önüne geçmek istemiş ve aynı zamanda yabancı gemilerin izinsiz göçmen taşımaları engellenmek istenmiştir. Anadolu'ya sevk eden göçmenlerle ilgili olarak ise, tekrar İstanbul'a dönmelerini yasaklamaya ve önlemeye gayret edilmiştir.⁷² Ayrıca başlangıçta göçmenlerin masraflarının karşılanabileceği zannedilmiş; fakat bir süre sonra ulaşım giderlerinin yarısının imkânı olan göçmenlerden alınma yoluna başvurulmuştur.

İskân noktasında ise 1877 yılına kadar göçmenlere 70-100 ve 130 dönüm arasında değişen araziler verilmesi kararlaştırılmıştı. Göçmenler için yeterli miktarda boş arazi bulunamayınca, mecburen elverişli olmayan yerler de iskâna açılmıştır. Bir başka tedbir ise, Rusya'ya göç edenlerin bıraktıkları yerlere göçmenlerin yerleştirilmesidir.⁷³ Bu konuda göçmenlere öncelikle geçici olarak barınak sağlanması İâne Komisyonunun göreviydi.⁷⁴ Bu komisyon İstanbul'da göçmenlere ev bulmak ve kira ödemekte yardımcı

⁷⁰ Devam eden göçmen hareketliliği ve yerleştirildikleri mahaller ile ilgili olarak bkz.: Demirtaş, *agm*, ss. 229-231.

⁷¹ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1338, Gömlek No: 107, H.08.07.1299-M.26.05.1882.

⁷² Gencer, *agt*, s. 118.

⁷³ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, s. 69.

⁷⁴ Mustafa Aydın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasındaki Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan'a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar", *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015), s. 214.

olmak maksadıyla kurulmuş⁷⁵; komisyon aynı zamanda cami, okul, büyük binalardaki boş yerler, saraylar ve boş çiftlikleri de göçmenleri yerleştirmek için kullanmıştır. Hatta uygun çiftliklerden göçmen köyleri meydana getirmek suretiyle de iskân problemi aşılmak istenmiştir.⁷⁶ Zira devlet bir yandan da aile bütünlüğünü korumanın peşindeydi.⁷⁷ Osmanlı Devleti aileleri mümkün olduğunca dağıtmadan bir arada tutabilmek için gelen istekler doğrultusunda hareket etmeye çalışıyor ve akrabalarının yanında iskân ettiremeyenler, istedikleri diğer boş arazilere yönlendiriliyordu.⁷⁸

Göçmenlerin en büyük problemlerinden biri de sağlık sorunuydu. Aşırı yığılma ve elverişsiz ortamlar nedeniyle bulaşıcı hastalıklar artış göstermiş ve göçmenler arasında yayılmıştı.⁷⁹ Bu hastalıklar arasında tifo, tifüs ve akciğer hastalıkları en yaygın olanlarıydı⁸⁰ ve sadece İstanbul'da günde 300'ün üstünde ölüm olayı gerçekleşiyordu.⁸¹ Hastalıklarla mücadele etmek de en az savaşmak kadar zordu. Bu nedenle İâne Komisyonu dışında Uluslararası Göçmenlere Yardım Komitesi⁸², Göçmen Sıhhiye İşleri Şubesi ve Milletlerarası Yardım Komitesi kurulmuştur. İâne komisyonu hastalanan göçmenleri buldukları yerde tedavi ettiriyor veya hastalara belge vererek, Gureba hastanesinde ücretsiz tedavi edilmelerini sağlıyordu.⁸³ İstanbul'da 22 Ocak 1878'de kurulan ve 9 Nisan 1879'a kadar faaliyet gösteren Milletlerarası Yardım komitesi ise, bu süre içinde 30.204 Liralık yardım toplamış ve 9 hastane açmıştır. Göçmen Sıhhiye İşleri Şubesi de, mevcut hastaneler dışında yeni hastaneler açmıştır.⁸⁴

Barınma ve sağlık problemlerinden sonra en fazla ihtiyaç günlük yiyecek ve yakacak üzerine olmuştur.⁸⁵ Bu konuda da İâne Komisyonu işlev görüyor ve göçmenlere 2 kuruş yevmiye tahsis ediyordu. Ancak devletin içinde bulunduğu durum ve göçmenlerin sayılarının her geçen gün artması, bu yardımları sürekli ve düzenli olmaktan çıkarmıştır. Zamanla ödenen ücret 20 paraya (yarım kuruş) düşürülmüş; ancak bu rakam da ödenemez hale gelmiştir. 1878 yılında göçmenlere verilen bu paranın toplamı, üç milyon kuruşu bulmuş; ancak devlet bunun sadece 300.000 kuruşunu ödeyebilmiştir. Göçmenler ise kendilerine verilen ekmek karnelerini fırıncılara kırkar para karşılığında satmışlardır. Yine 1878 yılında göçmenlere kömür almaları için hane başına 100 para verilmişti. Bunun anlamı 20.000 hane göçmene günde 50.000 kuruş verilmesi demektir. Böylece göçmenlere günde 150.000 kuruş yakacak ve yiyecek giderleri için para ayrılmış oluyordu. Devlet bu kadar parayı karşılamakta güçlük çekiyor ve çare olarak göçmenlerin bir kısmını (günde 10.000 kişi) Anadolu'ya gönderiyordu. Buna rağmen söz konusu ücret karşılanamaz hale gelmişti.⁸⁶

Göçmenlere sağlanan kolaylıklar olarak ise, birtakım vergilerden ve askerlik hizmetinden muaf tutulmaları sayılabilir.⁸⁷ Buna göre göçmenler, yol inşa vergisi, ağnam resmi, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf olmuşlardır. Bunun dışında yine savaş esnasında göç etmek zorunda kalan muhacirlerin, 10 yıl boyunca askere alınmaması kararlaştırılmıştır.⁸⁸

SONUÇ

1877-78 yılında yaşanan Osmanlı-Rus savaşının sonucunda Kafkaslar ve Balkanlardan Osmanlı topraklarına doğru yoğun bir göç dalgası meydana gelmiştir. Savaş boyunca hayatını kaybeden veya yaralananlar dışında yüz binlerce insan göçmen konumuna düşmüş ve Osmanlı Devleti'nin nispeten güvenli bölgelerine göç etmişlerdir. Böylece Balkanlardaki Müslüman/Türkler zorla yerlerinden edilmiş

⁷⁵ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1320, Gömlek No: 28, H.18.09.1294-M.26.09.1877.

⁷⁶ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1504, Gömlek No: 96, H.17.08.1305-M.28.04.1888.

⁷⁷ Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık*, Volume 5/2, 2013, s. 353.

⁷⁸ BOA, Fon Kodu: A.MKT.NZD. Dosya No: 292, Gömlek No: 43.

⁷⁹ BOA, Fon Kodu: MA. ÜSMK, Dosya No: 24, Gömlek No:13.

⁸⁰ BOA, Fon Kodu: İ.MMS Dosya No:18, Gömlek No: 762.

⁸¹ Kocacık, *agm*, s. 155.

⁸² Kocacık, *agm*, s. 159.

⁸³ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1340, Gömlek No:23, H.05.04.1300-13.02.1883.

⁸⁴ Kocacık, *agm*, s. 155.

⁸⁵ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1332, Gömlek No: 36, H.22.09.1297-M.29.08.1880.

⁸⁶ Kocacık, *agm*, s. 156.

⁸⁷ BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1356, Gömlek No:40, H.18.10.1303-20.07.1886.

⁸⁸ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 71.

ve yerlerine Bulgarlar gelmiştir. Bu planlı bir asimilasyon ve sistematik bir katliam yoluyla bölgenin etnik ve demografik yapısının değiştirilmesi çabasının sonucudur.⁸⁹

Osmanlı Devleti ise, halkının huzur ve güvenliğini sağlamak adına elindeki bütün imkânları seferber etmiştir. Bu doğrultuda göçmen komisyonları oluşturmuş ve göçmenlerin durumlarıyla yakından ilgilenmelerini sağlamak istemiştir. Kurulan komisyonlar, gelen göçmenleri önce geçici olarak misafir etmek, ardından daimi iskân yerlerini tespit ederek buralara yerleştirmek ve kendilerine günlük ihtiyaçlarını karşılamak için yardımlar yapmıştır. Hazırlanan talimat ve nizamnameler ve oluşturulan kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla bu göç hadisesinin üstesinden gelmek isteyen devlet, maddi yetersizlikler ve özellikle kış aylarında hava şartlarından dolayıyla arzu ettiği verimi tam anlamıyla sağlayamamıştır. Bununla birlikte daha önce gerçekleşen göç hareketlerine göre çok daha ayrıntılı bir şekilde hareket ettiğini de iddia etmek mümkündür.

Bütün bu gelişmeler ışığında, göçlerin sonuçları, demografik, ekonomik ve toplumsal olmak üzere üç başlıkta toplanabilir. Buna göre devletin nüfus artış hızının kıtlık, savaş ve salgın hastalıklar nedeniyle düşmesi ve buna bağlı olarak nüfus yoğunluğunun azalması durumu, söz konusu göçler neticesinde Anadolu özelinde tam tersine dönmüştür. 93 Harbinden sonra sadece Balkanlardan bir milyon üzerinde göçmen gelmiştir. Boş araziler iskâna açılırken, şehir nüfusu artmış ve özellikle İstanbul'un nüfusu %64'lük bir yükseliş göstermiştir.⁹⁰

Göçün ekonomik sonuçlarından en önemlisi boş arazilerin tarıma açılmasıdır. Hatta tarıma elverişli olmayan araziler bile ıslah edilmek suretiyle ekonomiye dâhil edilmiştir. Fakat en az bunun kadar değerli olan bir başka durum da göçmenlerin sahip oldukları bilgi ve deneyimleri Anadolu'ya taşımalarıdır. Böylece Anadolu insanının tarım bilgisi de artmış ve hayvancılık ağırlıklı olan ekonomik yapı, tarım ekonomisine doğru bir gelişim seyri takip etmiştir. Yeni durumda devletin topraktan aldığı vergide haliyle bir yükseliş görülmüştür. Aynı durum tahıl üretimi ve hayvan vergisi için de geçerlidir. Öte yandan göçmenlerin yanlarında getirdikleri sermayeler de ekonomiye dâhil edilmiştir. Göç etmeden önce mallarını düşük fiyatla da olsa satabilen Rumeli göçmenleri, Anadolu ekonomisine katkıda bulunurken; hiçbir malvarlığı olmayan göçmenler ise, genellikle demiryolu şirketlerinde işçi olarak çalışmışlardır.

Toplumsal sonuçlar arasında ise, göçmenlerin yerli halkla aralarında meydana gelen ilişkiler zikredilebilir. Uyum probleminin aşılması noktasında komisyonlar görev yapmış olsa da her yerde aynı başarı gösterilememiştir. Göçmenlerin yerleştirildiği toprakları daha önce kullanan yerli halk, zaman zaman itiraz etmiş ve bunun neticesinde sorunlar yaşanmıştır.⁹¹

Sonuç olarak devlet elinden geldiğince göç etmek mecburiyetinde kalan yaklaşık 1.250.000 kişinin sevk ve iskânıyla uğraşmak zorunda kalmış ve bir dizi tedbiri uygulamaya koymuştur. Ancak devletin içinde bulunduğu gerçekler, komisyonların varlığına rağmen sorunları tamamıyla ortadan kaldıramamıştır. Her şeye rağmen ortaya çıkan tablonun normal bir sonuç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

A.ARŞİV BELGELERİ

BOA, Fon Kodu: İ. DH. Dosya No: 754, Gömlek No:61522, 03.08.1294-12.08.1877.

BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1320, Gömlek No: 28, H.18.09.1294-M.26.09.1877.

BOA, Fon Kodu: Y..PRK.KOM., Dosya No: 1, Gömlek No: 26, H.30.03.1295-M.03.04.1878.

BOA, Fon Kodu: A.}MKT.MHM..., Dosya No: 483, Gömlek No: 43, H.28.11.1295-M.24.11.1878.

⁸⁹ Yakup Ahabab, "93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı'nda İskanı", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, Sayı: 5, 2016, s. 12.

⁹⁰ Stanford J. Shaw-Ez,el Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Mehmet Harmancı), İstanbul: E Yayınları, 2010, s. 295.

⁹¹ İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 231.

BOA, Fon Kodu: A.}MKT.MHM., Dosya No: 484, Gömlek No: 25, H.21.05.1296-M.13.05.1879.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1332, Gömlek No: 36, H.22.09.1297-M.29.08.1880.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1338, Gömlek No: 107, H.08.07.1299-M.26.05.1882.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1340, Gömlek No:23, H.05.04.1300-13.02.1883.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1348, Gömlek No: 82, H.2 .09.1303-04.06.1886.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1356, Gömlek No:40, H.18.10.1303-20.07.1886.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1504, Gömlek No: 96, H.17.08.1305-M.28.04.1888.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1749, Gömlek No: 57, H.23.12.1307-M.09.08.1890.
BOA, Fon Kodu: DH.MKT., Dosya No: 1788, Gömlek No: 34, H.20.04.1308-M.03.12.1890.
BOA, Fon Kodu: HR.SFR.04., Dosya No: 334, Gömlek No: 66, M. 31.12.1891.
BOA, Fon Kodu: A.MKT.NZD. Dosya No: 292, Gömlek No: 43.
BOA, Fon Kodu: MA. ÜSMK, Dosya No: 24, Gömlek No:13.
BOA, Fon Kodu: İ.MMS Dosya No:18, Gömlek No: 762.

B.BASILI ESERLER

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, Kum Saati Tarih Dizisi, İstanbul, 2001.

AHBAB, Yakup, “93 Harbi Sonrası Bulgar Muhacirlerinin Üsküp Sancağı'nda İskanı”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, Sayı: 5, 2016, ss. 1-14.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878–1989)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yay., 1990.

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 9, ss. 498-499.

AYDIN, Mehmet Akif, “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, Heyet, İstanbul, 2004, C. 24, ss. 37-46.

AYDIN, Mustafa, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasındaki Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan'a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLV (2015), ss. 209-230.

BABUŞ, Fikret, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, Ocak 2006.

DEMİRTAŞ, Mehmet, *93 Harbi Sonrası Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1996.

___, “Kırım Savaşı Ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2009, ss. 215-238.

GENCER, Nazlı, *93 Harbi'nde Edirne ve Çevresi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2011.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Türkiye'nin Derin Kökleri–Osmanlı Kimliği ve Aşiretler–*, 1. Baskı, Babiâli Kültür Yayıncılığı: 210.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1994.

___, “93 Muhacereti”, *Osmanlı*, C. IV, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, ss. 664-665.

- ___, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 1. Baskı, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- KARABAYRAM, Fırat, *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- KARAL, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: TTK Yay., 1983.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003
- KERMAN, Zeynep, *Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim (Haziran-Temmuz-Ağustos-1877)*, Belge No: 207, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.
- KESKİOĞLU, Osman, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Avrupa Türkiyesi'nin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm*, İstanbul: Vatan Yayınları:4, 1986.
- KOCACIK, Faruk, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1900): Karşılaştırmalı Yerli ve Göçmen Köyü Monografileri*, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1978.
- KOCACIK, Yusuf, “Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları I*, Neşir Heyeti: Halil İncalcık-Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul, 1980.
- KOYUNCU, Aşkın, *Balkanlarda Dönüşüm, Milli Devletler ve Osmanlı Mirasının Tasfiyesi: Bulgaristan Örneği (1878-1913)*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005.
- ___, “1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi Öncesinde Şarkî Rumeli Nüfusu”, *Avrasya Etüdüleri*, Sayı: 44, 2013-2, ss. 177-208.
- ___, “Tuna Vilâyeti'nde Nüfus ve Demografi (1864-1877)”, *Turkish Studies*, Volume 9/4 Spring, Ankara, 2014, p. 675-737.
- KÖSE, Osman, “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878–1908)”, *Turkish Studies / Türkoloji Dergisi*, 1, Sayı: 2, ss. 237-272.
- MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA, *Mir'ât-ı Hakikat*, Haz. İsmet Miroğlu, C. III, İstanbul: Berekât Yay., 1983, ss. 684-686.
- MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi, 1821-1922*, Çev. Bilge Umar, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1998.
- MERDİVENÇİ, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Makedonya'da Bulgarlaştırma Hareketleri”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, s. 54 (Haziran 1991), ss. 20-25.
- PAŞAOĞLU, Derin, “Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies, A Tribute to Prof. Dr. Halil İncalcık*, Volume 5/2, 2013, ss. 347-386.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: TTK Yay., 1997.
- SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, C. III, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.
- SHAW, Stanford J.–SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı imparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Mehmet Harmanlı), İstanbul: E Yayınları, 2010.
- SULTAN ABDÜLHAMİT, *Siyasi Hatıratım*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1984.
- ŞİMŞİR, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1968.
- ___, *Bulgaristan Türkleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- TURAN, Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, Ankara: TTK Yay., 1998.
- YAZICI, Hakkı, DEMİREL, Muammer, “93 Harbi” (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nden Sonra

Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,
Sayı: 29 Erzurum 2006, Prof. Dr. Zeki Başar zel Sayısı, ss. 267-278.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Göç Olaylarına Etkileri ve Göçmenlerin Durumu

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ
Eren Üniversitesi / Bitlis

Giriş:

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın göçler üzerindeki etkilerine geçmeden önce nüfus hareketlerinden neyin anlaşılması gerektiğine, göçlerin nüfus hareketleri içindeki yerine ve önemine bakmakta fayda vardır. Buna göre doğum, ölüm ve göçler sonucunda nüfusta meydana gelen her türlü artma ve azalma nüfus hareketleri kapsamındadır. Yine nüfusun doğal artışı ve azalması ile göçler yoluyla artışı ve azalması nüfus hareketleri arasında yer almaktadır. Buna, meydana gelen toplumsal olayları, salgın hastalık gibi çeşitli sebeplerle meydana gelen kitlesel ölümlerin yol açtığı nüfus azalmalarını ve yer değiştirmeleri de ilave etmek mümkündür.¹

Nüfus hareketlerini en çok etkileyen faktörler, şüphesiz zora dayanan ve irade dışı olanlardır. Kitlesel göçler, nüfus hareketleri içinde özel bir öneme sahip olup *irade dışı* kavramını tam olarak karşılayan olaylardır. Buna göre göç, fert veya toplulukların bir yerden bir yere gitmeleri ve gittikleri yerlerde iskân olunmalarından ibaret basit bir olay olarak görülmemelidir. Göç meselesi aynı zamanda fert veya toplumları mal, can emniyetinden, insan hak ve hürriyetinden mahrum bırakan bir dünya görüşü ve telakkisine karşı yapılan mücadelelerle ilgili insanî bir davadır.²

Göç olaylarının tamamına yakını zora dayanan şartların bir sonucudur. Bu şartların başında geleni savaşlardır.³ Savaşlar esnasında ve takip eden zamanlarda galip gelenlerin mağluplara reva gördükleri muamele neticesinde, bu uygulamaların muhatabı insanların bir kısmı başka ülkelere veya bölgelere göç etmek mecburiyetinde kalabilirler.⁴ Toprak kaybı ve işgaller gibi⁵ mübadelelerin de göçlere etkisi olduğu ortadadır. Taraflar arasında yapılan anlaşmalar gereği insanların kitlesel bir şekilde değiş-tokuş edilmesi, daha çok savaşlarla bağlantılı konulardır.

Meseleye yukarıda çerçevesi çizilen bakış açısıyla bakıldığında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen 1877-1878 tarihli savaşın en belirgin özelliklerinin başında, kitlesel nüfus hareketlerine yol açmış olması gelmektedir. 93 Harbi sürecinde yüz binlerce insanın hayatını kaybetmiş olması ve yaralanması dışında ayrıca yine yüz binlerce insan yaşadığı toprakları terk ederek savaş dışı bölgelere veya daha güvenli yerlere göç etmiştir. Göçmenlerin büyük çoğunluğu Müslüman olduğundan Osmanlı memleketine gelmişlerdir. Devlet yoğun göçmen trafiği karşısında pek hazırlıklı olmasa da gelen nüfusu en iyi şartlarda ve güvenli bir şekilde sevk ve iskân etmek için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin en önemlisi muhacirîn komisyonlarının kurulmuş

¹ Mehmet Demirtaş, "1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Doğu Anadolu'da Nüfus Hareketlerine Etkisi ve Doğu Vilayetlerinin Nüfusu", Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014 Selanik) Bildiri Kitabı C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2014, s. 184, 185. (183-224)

² Ahmet Cevdet Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, Ankara 1987, s. 5, 6.

³ Mehmet Demirtaş, *Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri (93 Harbi Sonrası), Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Van 1996, s. 59.

⁴ Cemil Çalgüner, *Nüfus Hareketleri*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1959, s. 51.

⁵ İlhan Tekeli, Leyla Erder, *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987. s. 46, 47.

olmasıdır.

İlki 1860 tarihinde Trabzon Valisi Hafız Paşa yönetiminde *İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu* adıyla kurulmuş olan komisyon⁶, 1864 tarihine kadar yoğun bir faaliyet göstererek görevini sürdürmüştü. Bu tarihte Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin iskânları büyük ölçüde tamamlandığından komisyonun işlerinde azalma meydana gelmişti. Bunun üzerine 1866'da vilayet ve sancaklardaki sevk ve iskân memurlukları lağvedilmeye başlanmıştı. Ancak bu dönemde kalabalık göçmen guruplarının gelmesi halinde Muhâcirîn Komisyonu tarafından onları yerleştirmek üzere özel iskân memurları tayin edilmekte ve yanlarına kâtip, tercüman ve zaptiyeler verilmekteydi⁷. Fakat göçmen gelişinin iyice azalması üzerine komisyona olan ihtiyacın ortadan kalktığı düşünüldüğünden, 01 Safer 1292/09 Mart 1875 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu lağvedilmiş ve komisyonun görev ve yetkileri Zaptiye Nezareti'ne devredilmişti⁸. Göçmen hareketliliği iyice azaldığından, 1 Mayıs 1877 tarihinde göçmen işleri eskiden olduğu gibi bir kez daha şehremanetine bırakılmıştır⁹. Ancak Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi ile başlayan 93 Harbi'nden kısa bir süre sonra Muhâcirîn Komisyonu'nun yeniden teşkiline ihtiyaç hâsıl olmuş ve 3 Şaban 1294/12 Ağustos 1877 tarihinde bir irade ile komisyon yeniden oluşturulmuştur¹⁰.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının Göç Olaylarına Etkileri

Göç olayları ülke içinde veya ülkeden ülkeye de olmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı her iki göç şekli bakımından da önemli bir örnektir. İki cephele Osmanlı-Rus savaşı her iki cephede de nüfus hareketleri konusunda benzer sonuçlar meydana getirmiştir. Dokuz ay yedi gün süren bu savaşta, Osmanlı Devleti çarpıştığı her iki cephede de ağır yenilgiler almış, büyük toprak kayıplarına uğramış, hatta başkent İstanbul dâhi Rusların tehdidi altına girmiştir.¹¹ Osmanlı-Rus Savaşı'nın göçlere etkisini arşiv belgelerinde görmek mümkündür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan bir kayıta, "yollardaki muhacirinin kesreti ve halleri bir derecedir ki tarifi kabil olmaz"¹² denilerek göçmenlerin sayıları ve içinde buldukları duruma dair önemli ipuçları verilmektedir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sürerken meydana gelen insan ölümlerinin yanı sıra, yine gerek savaş sırasındaki gerekse sonrasındaki sürgünler ve kitlesel göç olayları oldukça artmıştır. Kafkasya Cephesinde bu gelişmelerden en çok etkilenen Çerkez, Çeçen, Abaza, Dağıstanlı ve Acara bölgesinde yaşayan Müslüman Gürcüler (Acaralar)'den on binlerce insan Rusya Devleti tarafından soğuk bölgelere sürülmüşken, Osmanlı memleketine gerek bu bölgeden gerekse Balkanlar üzerinden yüz binlerce kişi göç etmek mecburiyetinde kalmıştır.¹³ 93 Harbi sırasında ve savaş sonrasında Osmanlı memleketine gelen göçmen sayısı çeşitli kaynaklarda milyonu dâhi aşan rakamlarla ifade edilmektedir.

Rusların işgaline uğramış bulunan Kafkasya'dan savaş boyunca 60.000'den fazla insan Osmanlı memleketine göç etmek mecburiyetinde kalmıştır. Savaştan hemen sonra gelenlerin de ilave edilmesiyle bu sayı 70.000'i aşmıştı. 1881 tarihi itibarı ile yalnızca Sivas Vilâyeti'ne gelen göçmen sayısı resmi rakamlara göre 27.712 kişiydi¹⁴.

Kırım Savaşı ile hızlanan göçmen hareketliliği, 93 Harbiyle doruğa çıkmıştı. Göçlerle ülkeye gelenler iskân edildiklerinde aynı zamanda defterlere de kaydedilirlerdi. 93 Harbi'nin bitiminden birkaç ay sonra Osmanlı memleketine gelen ve iskân edilen nüfusun yer aldığı bir cetvelde, toplam 694.067

⁶ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 225. (ss. 215-238)

⁷ Bedri Habıçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayınları, İstanbul 1993, s. 109

⁸ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ. DH (İrade Dahiliye), 698-48824, 01 S 1292/09 Mart 1875.

⁹ Habıçoğlu, *Anadolu'ya Göçler*, s. 109.

¹⁰ BOA, İ. DH-754/61522, 03 Ş 1294/12 Ağustos 1877.

¹¹ Demirtaş, "Göçmenlerin Sevk ve İskânları", s. 225.

¹² BOA, Y. A. HUS (Yıldız Sadaret Hususi)-159/33, 17 M 1295/21 Ocak 1878.

¹³ Hakkı Yazıcı, Muammer Demirel, "93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'inden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler, TAED, Prof Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Yıl 12, Sayı 29, Erzurum 2006, s. 269, 270, Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya Ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon, 1996, s. 41

¹⁴ JustinMcCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922*, çev. Bilge Umar, 6. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998, s. 120, 122.

kişinin çeşitli yerlere iskân edildikleri bilgisi yer almaktadır. Buna göre Osmanlı ülkesinde iskân edilen nüfus ve iskân yerleri şöyle idi¹⁵.

Tablo-I. Osmanlı Memleketinde İskân Edilen Göçmenler

İstanbul	110,000
Selanik Vilayeti	130,000
Kosova Vilayeti	95,000
Gümülcine ve Manastır	40,000
Tekfurdağı/Tekirdağı	10,000
Yanya Vilayeti	10,000
Aydın Vilayeti	44,181
Hudâvendigâr/Bursa Vilayeti	68,513
Adana Vilayeti	16,351
Suriye Vilayeti	34,436
Haleb Vilayeti	15,586
Kastamonu Vilayeti	25,000
Samsun ve Trabzon Vilayeti	15,000
Amasya ve Sivas Vilayeti	15,000
Ankara Vilayeti	15,000
Konya Vilayeti	15,000
Diyabekir Vilayeti	5,000
... Vilayeti	5,000
... ..	20,000
... kazaları	5,000
Toplam	694,067

Tablonun tetkikinden çıkan sonuca göre, 02 Zilhicce 1295/27 Kasım 1878 tarihi itibariyle göçmenlerin iskân edildiği yerler arasında Selanik Vilayeti ilk sırayı almıştır. İstanbul'un yanı sıra Kosova ve Hudâvendigâr vilayetleri de iskân bölgeleri arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Diyarbakir Vilayeti ise en az göçmenin iskân edildiği yer olmuştur. Buna göre toplam 694,067 kişilik göçmen nüfusun yaklaşık % 19'lük kısmı Selanik Vilayetinde, yaklaşık % 15'lik bölümü de İstanbul'da iskân edilmişlerdir. Diyarbakir Vilayeti'nde iskân edilen göçmenlerin oranı yaklaşık olarak % 7 olmuştur. Tabloda yer alan nüfus rakamlarına dikkat edildiğinde, göçmen nüfusun ağırlıklı bir biçimde Osmanlı Devletinin batı vilayetlerine yerleştirildikleri görülecektir. Güneyde ise Suriye, göçmen yerleşmesi bakımından önemli bir yer olarak dikkati çekmektedir. İstanbul kalıcı iskân bölgesi olmadığından buraya yerleştirilen göçmenler, kendilerine kalıcı bir yer ayarlandığında oraya gönderilmekteydiler.

Tablodan da anlaşılacağı üzere 93 Harbinin bitiminden birkaç ay sonra ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirilen nüfus yaklaşık olarak yedi yüz bine yaklaşmıştı. Kaldı ki, göçmenlerin tamamı kayıtlara geçmediği gibi, göçmen akını sonraki dönemlerde de devam etmişti. Nitekim yaklaşık on ay sonra Osmanlı memleketinin çeşitli yerlerine yaklaşık olarak 388.000 kişi daha göç etmiş ve bunların yaklaşık 275.000'i Anadolu taraflarına sevk edilmişti. Buna göre Rumeli'den İstanbul'a gelerek Anadolu ve Arabistan taraflarına sevk edilen, memleketlerine geri gönderilen ve iskân edilmeyi bekleyen nüfusun

¹⁵ Cetvelin başında, "Der-saâdet'te ve taşralarda bulunan zükûr ve inas sagir ve kebir bil-cümle göçmenin mikdarı" şeklinde bir ifade yer almaktadır. BOA, Y. PRK. KOM (Komisyonlar)- 1/52 (2-124 olarak değişmiştir), 02 Z 1295/27 Kasım 1878. Hükümet göçmenlerin durumunu yakından takip etmekteydi. İskân bölgelerine sevk edilen göçmenlerin iskân edilip edilmedikleri, iskân edilenlerin ve beklemekte olanların sayılarının yer aldığı defterlerin bir nüshasının merkeze gönderilmesini de istemektedir. Bkz. BOA, Y. A. HUS-242/6, 03 CA 1308/15 Aralık 1890.

miktarı şu şekildeydi¹⁶.

Tablo-II. Göçmenlerin Sevk Edildikleri Yerler

Sevk Edildiği Yer	Nüfus
Konya Vilâyeti	13,040
Suriye Vilâyeti	26,713
Ankara Vilâyeti	25,563
Hüdevendigâr Vilâyeti	54,898
Halep Vilâyeti	15,709
Kastamonu	34,875
İzmir Mutasarrıflığı	9,081
Aydın Vilâyeti	45,981
Canik Mutasarrıflığı	1,363
Adana Vilâyeti	17,549
Sivas Vilâyeti	9,745
Biga Sancağı	7,000
Selanik Vilâyeti	13,358
Sevk Edilen Yekûn	274,875
Memleketlerine Gönderilen	61,913
Toplam	336,788
Baki mevcut olan	51,016

Tabloya dikkatli bir şekilde bakıldığında memleketlerine geri gönderilen göçmenlerin altmış iki bine yaklaştığı görülür. Bunun sebebi gelen göçmenlerin bir kısmının kendilerini misafir olarak görmeleri ve şartların elverişli hale gelmesiyle geri dönmeleri idi. Bunun üzerine İstanbul'a gelen 61.913 kişilik göçmen grubu bir süre sonra memleketlerine geri gönderilmişti. Bu tarihte iskân mahalline gönderilmek üzere bekleyen nüfusun miktarı ise 51.016 kişiydi. Muhtemelen kendi memleketlerinde hayat şartları normale dönmüş olanlar geri dönerken, diğerleri bir süre daha beklemeği veya kendi toprağına bir daha dönmeyi tercih etmiştir.

Tabloya yansıyan nüfus cetveli değerlendirildiğinde, Osmanlı memleketine gelen 387,806 kişilik göçmen grubunun yaklaşık % 71'inin (274,875 kişi) iskân edilmek üzere kendileri için tahsis edilmiş olan yerlere sevk edildiği, yaklaşık % 16'sının (61,913 kişi) memleketlerine geri gönderildiği görülecektir. Söz konusu nüfusun yaklaşık % 13'ü de (51,016 kişi) iskân bölgelerine gönderilmek üzere beklemeye alınmıştı. Devletin içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, gelen göçmen nüfusun büyük çoğunluğu için yer ayarlanmıştır. Bu da, gerek komisyonun gerekse diğer yetkililerin başarılı bir görev ifa ettiklerini göstermektedir. Tablodan çıkan başka bir sonuç ta, göçmenleri barındırabilecek vilayetler içinde, Hudâvendigâr, Aydın ve Kastamonu'nun ilk sıralarda yer aldığıdır.

Göçmenlerin iskânı konusunda uygulamada sergilenen hassasiyet resmi kayıtlara da yansımıştır. Muhâcirin Komisyonu Riyaseti'ne merkezden gönderilen irade ile İstanbul'a gelen göçmenlerin ne kadarının Anadolu taraflarına sevk edildiği, ne kadarının memleketlerine geri gönderildiği ve ne kadarının hala misafir olarak tutulup sevk edilmeyi beklediği sorularak, bu konu hakkındaki bilgilerin defterlere kaydedilip gönderilmesi istenmişti. Komisyonun cevabı yazısında, taşrada bulunan ahalinin çoğunluğunun iskân ettirildiği veya bunun için çalışılmakta olduğu belirtilmiştir. Cevapta ayrıca bazı göçmenlerin vatanlarına dönmek üzere peyderpey İstanbul'a gelmeye devam ettikleri, bu sebeple misafir olarak bulunanlar ile memleketlerine dönme arzusunda olanların tam olarak tesptinin mümkün olamayacağı bildirilmişti. İstanbul'a gelen göçmenlerin bir kısmının gayrimüslim olması ise dikkate

¹⁶ BOA, Y. A. HUS-162/43, 08 L 1296/25 Eylül 1879.

değerdir. Buna göre, İstanbul'da sevk edilmeyi bekleyen 51.016 kişilik göçmen grubundan 30.510 kişisi Rumeli-i Şarkî Vilayeti ahalisinden iken, 20.516'sı da Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan gibi ahalisi daha çok gayrimüslim olan memleketlerden gelmişlerdi¹⁷.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı memleketine göçmen akını yaklaşık olarak elli yıl boyunca devam etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yıllar sonra bile Osmanlı ülkesine göçmen gelişi devam etmiştir. 1885 tarihinde çeşitli memleketlerden gelen binlerce kişi iskân edilmek üzere ülkenin değişik yerlerine sevk edilmişlerdi. Muhâcirîn Komisyonu'nun hazırladığı bir jurnalde yer alan bilgilere göre, bu tarihte İstanbul'a gelen ve sevk edilen göçmenlerin sayıları, geldikleri yerler, gönderildikleri memleketler, sevkıyatı yapılanlar ile sevk edilmeyi bekleyenlerin durumu şöyle idi¹⁸:

Tablo-III Çeşitli Yerlerden Göçle Gelen Nüfus Toplam

Hicret Ettiği Yer	Hane	Toplam Nüfus
Bulgaristan	1,897	8,972
Doğu Rumeli	623	2,743
Romanya	120	813
Bosna	103	553
Turhal Yenişehir	39	170
Batum	23	102
Kafkasya	2	12
Toplam	2,807	13,365

Gelen nüfusun fazlalığı, tamamının kısa sürede sevk edilmesine imkân tanımadığından bunların bir bölümü geçici bir süre İstanbul'da bekletilir, yerleri hazır olduğunda da sevk edilirlerdi. Yukarıdaki tabloda görülen nüfusun iskân edilmek üzere gönderildikleri yerler ve sevk durumları şöyle idi:

Tablo-IV Çeşitli Yerlere Sevk Edilen Nüfus

Sevk Edildikleri Mahal	Hane	Toplam
Hudâvendigâr Vilayeti	1,854	9,112
Karesi Vilayeti	214	970
Trabzon Vilayeti	18	91
İzmir Vilayeti	290	1,459
Adana Vilayeti	38	219
Kastamonu Vilayeti	2	12
Selanik Vilayeti	13	57
Konya Vilayeti	6	24
Edirne Vilayeti	23	111
Suriye Vilayeti	4	17
Zaptiye Nezaretine (İstanbul'a Gelenler)	341	1,271
Toplam	2,803	13,343

¹⁷ BOA, Y. A. HUS-162/43.

¹⁸ BOA, Y. A. HUS-201/61, 17 CA 1304/10 Şubat 1887.

Tablo dikkatli bir şekilde incelendiğinde, İstanbul'a gelen nüfusun tamamına yakınının sevk edilmiş olduğu, çok az bir kısmının ise gönderilmeyi beklediği görülecektir. Buna göre 13.365 nüfusun (2.807 hane) 13.343'ü (2.803 hane), iskân bölgelerine sevk edilmiş, yalnızca 22 kişi (4 hane) henüz sevk edilememiştir. Yine III. ve IV. tablolardaki nüfus bilgileri beraber değerlendirildiğinde, en kalabalık göçmen nüfusunun Bulgaristan ve Doğu Rumeli vilayetlerinden geldikleri, bunun yanında Hudâvendigâr, İzmir ve Karesi'nin de en çok göçmen nüfusun yerleştirildiği yerler oldukları görülmektedir.

93 Harbi sonunda Rusya'nın, Osmanlı idaresi altındaki toprakların geniş bir kısmını işgal etmesi, Rus idaresi altında yaşamak istemeyen yüz binlerce kişinin Osmanlı memleketine göç etmesine sebep olmuştur. Savaşın yıllarca sonra bile göçmen veya mülteci akınının devam etmesi bu durumdan kaynaklanmıştır. Nitekim 1890 tarihinde aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu dört kafilden meydana gelen kalabalık Çerkez göçmen kitlesi Osmanlı ülkesine sığınmış ve bunlar kendileri için ayrılan bölgelere sevk edilmişlerdir¹⁹. "Vilâyât ve Elviye-i Şahaneye gönderilen muhâcirinin miktarıyla bunların ne kadarı iskân edilmiş ve kadarı kalmış olduğunu mebni defterdir" ifadesi ile başlayan 1893 tarihli bir cetvelde, Osmanlı ülkesine gelen göçmenlerin sevk ve iskân durumları yer almaktadır. Cetvele göre yıllar boyu süren göç hareketi neticesinde yüz binlerce kişi ülke sınırlarına dâhil olmuştur²⁰:

Tablo-V Sevk Edilen, Sevk Edilmeyi Bekleyen ve İskân Edilen Nüfus

Vilayet ve Liva	Sevk Olunan		İskân Edilen		İskân Edilmeyi Bekleyen	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Hudâvendigâr	41,739	171,057	41,318	169,283	421	1,874
Edirne	-	-	27,882	110,997	200	-
Beyrut	-	2,816	-	2,542	-	274
Konya	-	16,463	385	11,908	-	555
Diyarbakır	-	450	-	450	-	-
İşkodra	-	8,178	-	2,346	5,832	-
Adana	2,104	-	2,064	6,464	40	-
Trabzon	10,074	35,260	10,041	35,189	33	71
Ankara	-	20,735	-	20,735	-	-
Manastır	-	3,310	-	1,651	-	1,659
Suriye	-	10,859	-	10,859	-	70
Halep	-	1,556	-	1,556	-	-
Selanik	6,975	24,136	4,920	6,462	2,055	7,674
Erzurum	4,852	34,660	2,720	19,572	2,132	15,088
Kastamonu	-	29,074	-	28,815	-	259
Aydın	-	52,958	-	51,932	-	1,026
Sivas	-	58,150	-	57,259	-	891
Kosova	-	63,336	-	58,535	-	4,801
Çatalca	-	1,558	-	1,558	-	-

¹⁹ Birinci kafilede, Ural vapuruyla gelip Konya'ya iskân edilmek üzere gönderilenlerin sayısı 2.412, ikinci kafilede, Rusya vapuruyla gelip Zor Vilayeti'ne iskân edilmek üzere gönderilenlerin sayısı 2.135, üçüncü kafilede, Ural vapuruyla gelip yine Zor Vilayeti'ne iskân edilmek üzere gönderilenlerin sayısı 2.208 ve dördüncü kafilede, yine Ural vapuruyla gelip, Çanakkale'de İdare-i Mahsusa vapurlarına aktarma edilmek üzere Mersin'e gönderilenlerin sayısı 2.410 kişiydi. Böylece toplam 9.165 kişi gelmiş iken, Konya ve Adana vilayetlerinde iskânlarına karar verilen 685 kişinin de gelip gelmeyecekleri komisyona henüz bildirilmemiştir. *BOA, Y. A. HUS-242/6*.

²⁰ *BOA, Y. A. HUS-277/136, 29 Z 1310/13 Temmuz 1893.*

İzmir	-	46,463	-	46,463	-	-
Biga	7,676	32,169	5,465	22,440	2,211	9,729
Toplam	73,420	613,188	94,795	667,016	12,924	43,971

Devamına düşülen kayıttan anlaşıldığına göre cetvel, göçmenlerin durumu ile ilgili olarak sorulan sorular üzerine vilayet ve livalardan gelen cevaba göre tanzim edilmiştir. Cetveldeki kayıta, Diyarbakir, Mamuretülaziz, Haleb, Ankara vilayetleri ile İzmir ve Çatalca sancaklarındaki göçmenlerin tamamının iskân edildiği, fakat bazı yerlerde henüz iskân edilmemiş göçmen bulunduğunu, bunun anlaşılmasıyla, göçmenlerin *tül-i müddet* (uzun süre) iskân olunmamasının padişahın rızasına muvâfık olamayacağı ve bu sebeple göçmenlerin *seri'an* iskân edilmelerinin emredildiği belirtilmiştir.

Osmanlı memleketine gelen göçmenlerin bütün bilgileri defterlere kaydedilirdi. Nerelerden geldikleri, nerelere gönderildikleri-gönderilecekleri, misafir olarak yerleştirilenlerin, memleketlerine geri dönenlerin sayıları gibi bilgiler defterlere işlenirdi.

Tablodaki bilgilere göre, iskân edilen toplam nüfus 667,016 kişi iken iskân edilmeyi bekleyenler 43,971 kişiydi. Buna göre iskân edilmeyi bekleyenlerin, iskân edilenlere göre oranı yaklaşık % 6 olmuştur. Gelen göçmen sayısı göz önünde bulundurulduğunda iskân edilememiş nüfusun fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda sözü edilen cetvelde geçen bilgilerden de anlaşılacağı üzere göçmenlerin yerleştirilmesindeki küçük bir aksamaya dahi padişah rıza göstermemiştir. Gerek nüfus bilgilerindeki küçük çaplı yanlışlıkları gerekse iskân işlerinde görülen aksamaları, gelen göçmen sayısına ve yoğunluğuna bağlamak mantıklı olacaktır. Tabloda dikkati çeken başka bir husus da nüfus rakamları arasında bir çelişki olduğu izleniminin olmasıdır. Bunun sebebi, bazı yerlerden sevk edilen nüfusun toplamına yer verilmeyip doğrudan iskân edilen nüfus bilgilerine geçilmiş olmasıdır. Muhtemelen daha önceki dönemlerde sevkleri gerçekleştiği için söz konusu nüfusun yalnızca iskân bilgilerine yer verilmiştir. İskân bölgelerine bakıldığında Hudâvendigâr Vilayeti'nin en çok göçmen barındıran yer olduğu görülür. Edirne ve Aydın vilayetleri de göçmen iskânı konusunda önemli yerlerdendi. En az nüfusun iskân edildiği yer ise 450 kişi ile Diyarbakır olmuştur.

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Osmanlı ülkesine sığınan göçmen veya mülteci miktarı yukarıdaki tabloda yer alan sayıdan çok daha fazlaydı. Çünkü kayıtlara geçmeyen bir miktar nüfusun da geldiği bilinmektedir. Muhâcirin Komisyonu'nun tespit ettiği rakamlara göre 1876–1896 arası yirmi yıllık dönemde imparatorluk topraklarına bir milyondan fazla insan sığınmıştı. Osmanlı ülkesine doğru göçün en yoğun olduğu dönem savaş arifesi olan 1876 yılı (69,000 hane 276,389 kişi) ile savaşın devam ettiği 1877 (49,000 hane 198,000 nüfus) ve 1878 (19,100 hane 76,000 kişi) yıllarıydı. Bunun sonucunda Müslüman nüfusta bir artış meydana gelmiş ve Müslümanların Müslüman olmayanlara oranı ciddi bir şekilde yükselmişti²¹.

Göçmenlerin Durumu

93 Harbi esnasında ve sonrasında Osmanlı memleketine gelen göçmenler göç sırasında ciddi zorluklara maruz kalmışlardır. Memleketlerinden ayrılmalarıyla sıkıntılı bir sürece giren göçmenlerin bu sıkıntısı uzun bir süre devam etmiştir. Öyle ki, iskân edildikten sonra bile bazı zorluklar yaşamışlardır. Göçmenlerin öncelikli sıkıntısı sevkîyat esnasında maruz kaldıkları zorluklar ve yol boyunca yaşadıkları tehlikelerdi.

Bu kapsamda kara yolunu kullanan göçmenler aylarca yollarda kalmaktaydılar²². Deniz yolunu kullanan göçmenler Osmanlı Devleti, Rusya ve tüccara ait gemilerle taşınmaktaydılar. Anadolu'ya yerleştirilecek olan göçmenler çeşitli Karadeniz limanlarına taşınmaktaydılar²³. Göçmen sayısının beklenenden daha fazla olduğu dönemlerde göçmenler Kafkasya'da aylarca gemi veya kendilerini

²¹ Stanford J. Shaw, Ezel Kural *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-II*, Çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul 1983. s. 153.

²² Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996, s. 78.

²³ Nedim İpek, 2006: 41, bk. *BOA. DH. MKT-1324/47*, 09 L 1295, bk. BOA. Y. A. HUS 175/112, 25 S 1301/25 Aralık 1883, Demirtaş, "Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları", s. 19.

taşıyacak deniz aracı beklemek zorunda kalmaktaydılar. Osmanlı Devleti ve Rusya'nın tahsis ettiği gemiler çok yetersiz kaldığından göçmenler beraberlerinde götürmek istedikleri eşyalarını ve hayvanlarını, vapurlara sığmadığı için orada bırakmak mecburiyetinde kalmaktaydılar.²⁴ Böylece geldikleri yeni yerlerde yokluklar içinde ve yardıma muhtaç bir hayat yaşamaya mahkûm olmaktaydılar. Sevkiyat sırasında göçmenleri taşıyan taka ve sandalların çoğu, küçük olduğu gibi kapasitelerinden fazla yolcu almaktaydılar. Bu durum deniz kazalarına yol açtığı için Osmanlı Devleti bu tip deniz araçlarıyla göçmen taşınmasını yasaklamıştı. Buna rağmen Rus ve Osmanlı vapurlarının çok fazla göçmen alması bir sıkışıklığa, dolayısıyla sağlık şartlarının bozulmasına yol açmış, bunun sonucunda salgın hastalıklar baş göstermiştir.²⁵ Nitekim 18 Mart 1878'de İstanbul'a iki mavna dolusu göçmen cesedi gelmiş ve bunlar Karacaahmet mezarlığına defnedilmişlerdi.²⁶

Savaşın sürdüğü bölgelerden daha güvenli yerlere doğru göç etmek mecburiyetinde kalan göçmenlerin yaşadıkları diğer sıkıntılar açlık ve barınma sorunuydu. Bir irade-i seniyyede, savaş bölgesinden göç eden nüfusun başlarından geçenler hakkında çeşitli ayrıntılar verildikten sonra tedbir alınması emredilmektedir.²⁷

Göçmenler için ayarlanan en önemli geçici iskân bölgesi İstanbul'du. Deniz yolu ile İstanbul'a gelen göçmenler ya derhal kalıcı iskân bölgelerine gönderilir²⁸ veya kendilerine ayrılmış bulunan geçici yerlere yerleştirilirlerdi. Göçmenlerin sevki için hükümet gerekli vapurları tahsis ederek sevkiyatı olabildiğince erken yapmaya çalışırdı.²⁹ 93 Harbinin öncesinden sonuna kadar göçmen sayısında bir artış olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu dönemde İstanbul'a gelen göçmen sayısı bir hayli artmış, bu da çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmişti. İstanbul'a göçmen hareketliliğinin sürdüğü bir sırada Kabataş İskelesi açıklarına gelen bir gemideki kişiler, iki gün boyunca karaya çıkartılamamış ve bu süre zarfında aç kalmışlardı. Daha sonra kışlalardaki asker ve diğer personelin yiyeceklerinden verilerek bu kişiler doyurulmuş ve bundan böyle lazım gelen tedbirlerin aksatılmadan alınması hususu şehremanetine bildirilmişti.³⁰

İstanbul'da yaşanan önemli sorunlardan biri konut sıkıntısıydı. Bu sebeple göçmenler için başta hastaneler, hanlar, camiler, medreseler gibi yerler kullanılmıştır.³¹ 93 Harbi sonrasında Rumeli ile birlikte Kafkasya'dan İstanbul'a yüz binlerce göçmen geldiğinde bunların barınma ve iâşelerini temin etmek büyük bir sorun haline gelmişti. İstanbul'da geçici olarak barındırılan göçmenler Yeni Cami, Ayasofya Camii, Sultan Ahmed Camii gibi büyük camiler başta olmak üzere diğer camilere, tekkelere, medreselere, mescitlere, mekteplere hususi binalara, barakalara ve çiftliklere yerleştirilmişlerdi.³² Bunun da mümkün olmadığı zamanlarda göçmenlerin, iskân bölgelerine sevk edilinceye kadar çadırlara yerleştirilmesi kaçınılmaz bir hal almaktaydı. Özellikle kış mevsiminin yaklaşması üzerine göçmen sevkiyatının yapılması zorlaştığından onların, kış geçinceye kadar geçici olarak yerleştirilmesi kararlaştırılmaktaydı. Hatta mümkün olduğunca onların İstanbul'a çıkarılmadan doğrudan iskân mahallerine gönderilmesine çalışılırdı.³³

²⁴ Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, s. 83, Safarov Rafik Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler". Osmanlı. C. IV. Yeni Türkiye Yayınları. Ankara 1999, s. 692.

²⁵ Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, 76, 77, Firuzoğlu, *Osmanlı İmparatorluğuna Göçler*, s. 692.

²⁶ Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, s. 86.

²⁷ Söz konusu iradede, düşman mezaliminden dolayı yerlerini terk etmek mecburiyetinde kalan göçmenlere, halkın dinî ve insani duygular çerçevesinde yardım etmesinin kendi mükellefiyeti olduğu gibi, devlet memurlarının da aynı şekilde göçmenlere yardım ederek onların sefalet düşmelerine mani olmaları gerektiği ancak bu konudaki hamiyetsizliğin pek ziyade teessüfe yol açtığı belirtildikten sonra, göçmenlerin sefalet çekmemesi için gerekli dikkat ve ihtimamın gösterilmesi emredilmiştir. bk. *BOA, Y. A. HUS-159/33*.

²⁸ JR, David Cameron Cuthell, *The Muhacirin Komisyonu: An Agent in the Transformation of Ottoman Anatolia 186-1866*. Columbia University, Dissertation. Columbia 2005, p. 166, 167.

²⁹ *BOA, Y. A. HUS-175/29*, 15 M 1301/15 Kasım 1883.

³⁰ Aksamanın sebebini, göçmenlerin bir kısmının yelkenli gemi ile gelmeleri şeklinde bildiren şehremini, kendisi tarafından komisyonlar oluşturulduğunu ve göçmenlerin nakil, iskân ve iâşe işleri için derhal çalışmalar başlatıldığını ilave etmişti. Bkz. *BOA, Y. A. HUS-159/33*.

³¹ Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, s. 84.

³² Muammer Demirel "Türkiye'de Bosna Göçmenleri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), Erzurum 2008, s. 288.

³³ Göçmenler memleket dışından gelmişlerse konu ile ilgili gerekli çalışmaları Hariciye Nezareti yapardı. Kafkasya'da Kuban bölgesindeki bazı köylerde barınmakta iken Osmanlı memleketine göç etmek mecburiyetinde kalan dokuz bin yüz

İstanbul'da geçici iskâna tabi tutulan göçmenlerin barındıkları yerlerin kiralari, ekmek ve nakliyat masraflari devlet tarafından karşılanmaktaydı.³⁴Yine göçmenlerin elbise ihtiyaclarını da devlet gidermekteydi.³⁵ Özellikle kış aylarında büyük önem arz eden yakacak sorunu da devlet tarafından halledilmekteydi. Bu maksatla Muhâcirin Komisyonu'na gereken para verilerek göçmenler için kömür ve diğer yakacak malzemesi satın alınmaktaydı.³⁶ Zaman zaman fakir göçmenler için padişahın kişisel ihsanı da gündeme gelmişti.³⁷

İstanbul'da geçici surette barınan göçmenlerin sağlıkla ilgili sıkıntılarını gidermek için gerekli tedbirler alınmıştı. Diğer taraftan İstanbul'da geçici iskâna tabi tutulan göçmenlerin ciddi sağlık sorunları yaşadıkları bilinmektedir. Ancak devlet, göçmenlerin sağlık sorunlarıyla da yakından ilgilenmekteydi. Hasta erkekler Gurebâ Hastanesinde tedavi görmekte iken kadınlar için Yenibahçe Hastanesi'nde bir koğuş tahsis edilmişti. Bu tedbirlere rağmen göçmenlerin yoğun olarak bir arada barındıkları yerlerde salgın hastalıkların önüne geçilememiştir.

Güvenlikle ilgili sıkıntılar da gerek göçmenleri gerekse yetkilileri zora sokmaktaydı. Özellikle Kafkasya'dan İstanbul'a gelen Çerkes göçmenler, sevk sırasında çektikleri sıkıntıları bahane ederek zaman zaman taşkınlıklar yapmaktaydılar.³⁸Bu türden sakıncaları ortadan kaldırmak için göçmenlerin seri bir şekilde iskân edilmeleri gerekmiştir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak geçici surette Kartal Kazası'na çok sayıda göçmenin yerleştirilmesi çeşitli karışıklıklara sebebiyet vermişti. Gerek göçmenlerin gerekse asker ve firari kişilerin taşkınlıkları yüzünden olaylar baş göstermişti. Konuyla ilgili araştırma yapılmış ve raporlar düzenlenmişti.³⁹

Geçici iskân bölgelerinde göçmenlerin karşılaştıkları önemli sorunlardan biri kendi rızaları olmadan çeşitli yerlere sevk edilmeleri idi. Ailelerin parçalanmasına yol açan bu sorunu ortadan kaldırmak için hükümet, göçmenler arasında anne, baba, kardeş gibi yakınlarını arayanlara yardımcı olunmasını uygun görmüştü. Ayrıca ailelerin parçalanmasını önlemek için iki tarafın bulunduğu kaza yönetiminin haberleşerek müsait olan yerde ailenin birleşmesi usûlü getirilmişti.⁴⁰ Ekonomik olarak yük getirmesine rağmen, şartların elverdiği durumlarda göçmenlerin yerle ilgili talepleri karşılanmıştı.⁴¹Bunun yanı sıra devlet göçmenleri, hava şartlarının nispeten iyi olduğu bölgelere göndermek için çalışmalar yapmıştır.⁴²

nüfustan meydana gelen kafilenin İstanbul'a çıkarılmadan, kendileri için tayin edilmiş olan Kastamonu, Ankara, Konya, Mamuretülaziz, Sivas ve Adana vilayetlerine doğrudan sevk edilmeleri için Hariciye Nezareti görevlendirilmişti. Belgede geçen ifadelere dikkat edildiğinde özellikle kış aylarında bir çift çorabın dahi büyük ehemmiyeti olduğu görülecektir. Bu da göçmenlerin sefaletinin boyutu konusunda bir fikir vermektedir. *BOA. DH. MKT (Dahiliye Mektubü)-1749/28, 21 Z 1307/07* Ağustos 1890. Bunun yanında arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla ekonomik durumu yerinde olan göçmenlerden bir vergi alınmaktaydı. Fazla ayrıntının yer almadığı, Muhâcirin Komisyonu Riyaseti'ne yazılan cevabî kısa bir telgraf suretinde, İstanbul'da bulunan göçmenlerin zengin olmayanlarından vergi alınmayacağını belirtilmiş olması zengin olanlardan bir vergi alındığını göstermektedir. *BOA. DH. MKT-1335/78, 28 CA 1298/27* Nisan 1881, Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 119

³⁴ *BOA. Y. A. HUS-163/77, 19 S 1297/01* Şubat 1880.

³⁵ *BOA. A. MKT. NZD (Sadaret Mektubü Kalemi Nezaret ve Devâir)-281/8, 27 N 1275/01* Mayıs 1859.

³⁶ *BOA. A. MKT-1325/46, 22 ZA 1295/18* Kasım 1878.

³⁷ Bir arşiv kaydında, Üsküdar'da şiddetli kış günlerinde acınacak bir hale düşmüş olan muhtaç ve aciz göçmenlere kömür ve çorap için padişah tarafından yardım yapılmış, bunun üzerine göçmenler de padişaha, şükranlarını bildirmek için varaka-i şükranıye takdim etmişlerdi. Bkz. *BOA. Y. A. HUS- 163/77.*

³⁸ *BOA. Y. A. HUS-175/112.*

³⁹ Durumu araştırmak üzere görevlendirilen Şûrâ-yı Devlet azası Yanko, hükümete yazmış olduğu raporda bazı tespitlerde bulunmuştu. "Tarafımdan takdim kılınan arızanın tercümesidir" şeklinde başlayan raporda yer alan en önemli tespit, bölgedeki güvenlik personelinin sayısının yetersiz oluşuydu. Buna göre yüz otuz kişiden meydana gelen zaptiye kuvvetinin, o kadar kişinin üzerinde etkili olması mümkün olmadığından sayının artırılması gerekmektedir. *BOA. Y. A. HUS-159/43, 18 C 1295/19* Haziran 1878.

⁴⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 194.

⁴¹ Katrin'de bulunan ancak akraba ve yakınları Suriye'ye gitmiş olan yedi yüz kişilik Çerkes göçmen grubunun, Selanik Vilayeti'nden yapılan teklif üzerine, ayarlanan bir vapurla Beyrut'a nakledilmeleri kararlaştırılmış ve vapur ücreti olan dört yüz lira Hazine-i Celile'den karşılanmıştı. *BOA. DH. MKT-1324/47.* Rusya'dan göçle Sinop'a gelen yüz elli Çerkes göçmenin, Mamuretülaziz ve Sivas'ta iskân edilmeleri kararlaştırılmıştı. Ancak bu göçmenler, Sinop'taki akrabalarının yanına yerleşmek istedikleri için Mamuretülaziz ve Sivas vilayetlerine gönderilmelerinden vazgeçilmesini sağlamak üzere Muhâcirin Komisyonu'na müracaat etmişler ve talepleri hükümete iletilmişti. Bkz. *BOA. DH. MKT-1464/103, 04 RA 1305/20* Kasım 1887. Yine Batum'dan Samsun'a gelen Kafkas göçmenleri de Şam'a gönderilmeleri için Muhâcirin Komisyonu'ndan yardım istemişlerdi. Bkz. *BOA. DH. MKT-1454/86, 27 M 1305/15* Ekim 1887.

⁴² *BOA, A. MKT. NZD-381/55, 25 CA 1278/29* Kasım 1861.

İstanbul'da sevk edilmeyi bekleyen göçmenler bütün tedbirlere rağmen kimi zaman sefil ve perişan bir duruma düşmekteydiler. Sadarete ve Dâhiliye Nezaretine yazılan tezkire suretlerinde bu konu ile ilgili dikkat çekici ifadeler yer verilmişti.⁴³ Başta İstanbul olmak üzere geçici iskân bölgelerinde göçmenlerin açlık sorunu tam olarak giderilememiştir. Daha sonraki yıllarda da benzer şikâyetler gündeme gelmişti. Eyüp Sabri Paşa tarafından hükümete gönderilen telgrafta, Rusya'dan göç ederek gelen Kafkasyalı göçmenlerin tayınının henüz verilmediği, bu yüzden 300 hane nüfusun sefalete düştüğü dile getirilmişti.⁴⁴ Şikâyetler gündeme geldiğinde konu ile ilgili araştırmalar yapılarak durumun açıklığa kavuşturulmasına çalışılırdı.⁴⁵

Savaşların en çok çocuklara zarar verdiği gerçeği 93 Harbinden sonraki yıllarda bir kez daha ortaya çıkmıştı. İstanbul'a göçle gelen ve sokaklarda başıboş dolaşan, herhangi bir eğitimden yararlanamamış olan kimsesiz çocuklar, alınan bir kararla toplatılarak çeşitli eğitim kurumlarına verilmişlerdi.⁴⁶ Böylece tamamı olmasa bile çocukların bir kısmı sefaletten kurtarılırken, muhâceret meselesinin devlet için ne denli çok yönlü ve büyük bir sorun olduğu da bir kez ortaya çıkmıştır. Geçici iskân bölgelerinde yaşanan büyük sıkıntılardan biri de savaş bölgesinden habersiz göçmen gelmesiydi.

XIX. yüzyılda Osmanlı devleti ile Rusya arasında meydana gelen savaşlarda ve savaş sonrasında gerçekleşen kitlesel göçler esnasında göçmenlerin karşılaştıkları en büyük sorunların başında, geçici iskân bölgelerinde yaşananlardı. Başta İstanbul olmak üzere, Trabzon, Samsun gibi geçici iskân bölgelerinde Kırım Savaşı arifesinden, XIX. yüzyılın sonuna kadar, hatta XX. yüzyılın başlarında da daima göçmenlikten kaynaklanan çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Çünkü bu dönemde söz konusu yerler sürekli bir şekilde göçmen akımına sahne olmuştur.

Kalıcı iskân bölgelerinde görülen ilk sorunlardan birisi iskân işlemlerinin gecikmesiydi. Kendileri için ayrılmış bulunan arazinin veya ikamet mekânının henüz hazır olmamasından kaynaklanan bu durum göçmenler için ciddi bir sıkıntı sebebiydi. Bu durumda onlara, yerleri hazır oluncaya kadar geçici yerler temin edilirdi; ailelerin yanına misafir olarak verilir veya han, medrese gibi yerlere yerleştirilirdi. Gecikme ile bağlantılı göçmenler devlet görevlilerini suçlamaktaydılar. Nitekim Çerkes göçmenler kendilerine reva görülen muameleden kurtulmak için müracaatta bulunmuşlardı.⁴⁷ Çerkesler kendilerine yönelik suçlamaları ve muameleleri şikâyet ettikten sonra, gönderildikleri iskân bölgelerinde başlarından geçen olayları da dilekçelerinde dile getirmişlerdi. Arabistan, Hudâvendigâr, Sivas, Kastamonu ve İzmir taraflarına gönderildikleri sırada kendilerine yevmiye ve tayın verilmediğini, *nefyedildikleri* Arabistan çöllerinde pek çoklarının açlıktan ve havanın sıcaklığından öldüğünü belirten Çerkesler, diğer iskân bölgelerindeki akrabalarının da açlık ve dilenme derecesine geldikleri halde iskân edilmelerine henüz teşebbüs edilmediğini dile getirmişlerdi.⁴⁸

⁴³ BOA. Y. A. HUS-175/25, 25 S 1301/25 Aralık 1883.

⁴⁴ BOA. DH. MKT -1333/95, 08 Z 1297/11 Kasım 1880.

⁴⁵ BOA. DH. MKT-1454/86. Bütün şikâyetlerin yerinde olduğu da söylenemezdi. Bazen gerçeği yansıtmayan iddialar da ortaya atılmaktaydı. Trabzon'da iskân edilmeyi bekleyen göçmenlerin sefalete düşükleri yolunda yapılan ihbar üzerine tahkikat yapılmış, ihbarın doğru olmadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine iddia red ve tekzip edilmişti. BOA. DH. MKT-1334/99, 12 CA 1298/11 Nisan 1881.

⁴⁶ BOA. Y. A. HUS-169/30 03 S 1299/24 Aralık 1881.

⁴⁷ Çerkesler kendilerinin devlet tarafından potansiyel suçlu olarak görülmelerinin ve bazı memurların kendilerine karşı zâlimâne bir tavır içerisinde bulunmalarının kabul edilemez olduğundan bahisle, iskân edildikleri bölge ile ilgili olarak da çeşitli şikâyetler dile getirmişlerdi. Konu ile ilgili bir arşiv belgesinde, Çerkeslerin şikâyetleri ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. BOA, Y. MTV (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı)-2/11, 15 N 1296/02 Eylül 1879. Ayrıca bk. Demirtaş, Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri, s. 95-97.

⁴⁸ Çerkes göçmenler devletin, Rumeli'deki bina ve arazileri, kendileriyle birlikte göç ederek gelen ahali-i kadimeye verdiğini, böylece onların memleketlerine avdet etmeye başladıklarını, ancak kendileri için Osmanlı memleketinde arazi tahsisatı yapılmadığı gibi, devlet memurlarının, hatta devlet adamlarının bazılarının kendilerine tahammül etmediklerini, bu kişilerin Osmanlı ülkesinde kendilerini barındırmamaya kararlı olduklarını düşünmekteydiler. Devletin kendilerini isyancı olarak gördüğünü, dolayısıyla Anadolu'da barındırılmayacaklarını bildiklerini, bunu da Ahmet Refik Paşa'nın ve diğer valilerin tavrılarından anladıklarını söyleyen Çerkesler, Hudâvendigâr'da Çerkes yaşatmayacağını, huzuruna giren Çerkes heyetine bizzat söyleyen Ahmet Refik Paşa'nın tavrının benzerini, diğer vilayetlerdeki soydaşlarının da gördüğünü ileri sürmekteydiler. Cemil Paşa tarafından yapılan tahkikatın neticesinin de kendilerini teyit ettiğini iddia eden Çerkesler, Türklerin Çerkesleri adeta esir etmek istediklerini ancak bu durum karşısında sabır ve tahammüle iktidarlarının kalmadığını belirterek, "dilenmekten ve mezelletle sürtmekten kurtulmak ve devletçe ileride vücudumuzdan istifade olunmak için Anadolu'da vakı' arazi-i hâliye-i mîrîyyeden bizi geçindirecek kadar münbit mahallere arazinin vüs'atına göre akribâ ve taallukatımız yekdiğerimizden tefrik olunmaksızın iskân edilerek her hukukta ahâlî-i kadîme ile müsâvî tutulmamıza..." irade buyrulması ile uygun boş arazilere bir

Göçmenlerin kalıcı iskân bölgelerine gönderildikten sonra erken iskân edilmelerinde bazı görevlilerin doğrudan büyük etkileri olmaktadır.⁴⁹ Gerekli hassasiyeti gösteren görevlilerin bu işte başarılı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu görevlilerin göçmen sorununun çözümü konusunda önemli hizmetleri olmuştur. Osmanlı memleketine gelerek Diyarbakir ve Mamuretülaziz vilayetleri ile Malatya Sancağı'na gönderilen göçmenlerin tamamının, Sivas ve Amasya'da bulunanların da önemli bir kısmının kısa sürede yerleştirilmelerinde görevlilerin rolü büyük olmuştur.⁵⁰

Göçmenler için köylerin yeniden imar edilmesi, devletin meseleye verdiği önemi göstermesinin yanında, işin ekonomik boyutuna da bir örnektir. Yeni köyler imar etmede göçmenlerin, yerleşiklerle yaşamaları muhtemel sorunların önüne geçme fikrinin de etkili olduğu düşünülmektedir. İşin başka bir yönü de, göçmenlerin yerleştikleri bölgelerdeki hayat şartlarının elverişsizliği idi. Nitekim onlar için kurulan veya kendileri tarafından oluşturulan köyler ve kasabaların bazıları yirmi-otuz sene sonra birer mezarlık durumuna gelmişti.⁵¹

Göçmenlerin, kalıcı bir şekilde iskân edildikten sonra yaşadıkları sıkıntılardan biri de, mekâna veya coğrafi şartlara alışamamaları şeklinde kendini göstermiştir. 93 Harbi'nden sonra Suriye ve Yemen taraflarına iskân edilmek üzere gönderilen ve oralarda kısa bir süre kalan 300 hanelik Çerkes göçmeni, bölgenin havasına ve suyuna alışamadıklarını belirterek Muhâcirin Komisyonu Riyaseti'ne müracaat etmiş ve İzmit Sancağı'na gönderilmelerini talep etmişlerdi.⁵² Yer değişikliği talebi karşılanmadığı için geldikleri yeni coğrafyada yaşamaya devam eden göçmenler büyük sıkıntılara maruz kalmışlardı. Kafkasya'nın dağlık iklimine alışkın olan Çerkesler, bir yandan kötü hayat şartları diğer taraftan sıcak ve rutubetli iklim özellikleri sebebiyle salgın hastalıklarla mücadele etmek mecburiyetinde kalmış, büyük bir kısmı her çeşit hastalık sonucu yok olmuştur.⁵³

Kalıcı iskân bölgelerinde yaşanan başka bir sorun da yerleşiklerle yaşadıkları uyum sorunu idi. Bu yerlerde kimi zaman halkın, kendilerini kabul etmemesinden kaynaklanan müdahaleleri, kimi zaman da kendilerinin çevreye verdikleri rahatsızlıklar zaman içerisinde sorun haline gelmeye başlamaktaydı. Bunun sonucunda yerleşik çiftçilerle göçmenler arasında yirminci yüz yıla kadar sürecek olan düşmanlığın tohumları ekilmiştir.⁵⁴ Bu süreçte yerleşik halkla göçmenler arasında karşılıklı saldırılar ve çatışmalar, meydana gelmiştir.⁵⁵

Kalıcı iskânları gerçekleşen göçmenlerin önemli bir sıkıntısı ortadan kalkmakla birlikte, yeni yerlerinde geçim derdiyle uğraşmak mecburiyetinde kaldıkları görülmektedir. Bu sebeple devletten talep

an evvel iskânımızı istirham ederiz şeklindeki isteklerini ve taleplerini sıraladıktan sonra, telef olmaktan kurtulmalarının ancak bu şekilde mümkün olabileceğini de ilave etmişlerdi. *BOA. Y. MTV 2/11.*

⁴⁹ Bunlardan birinde, göçmenlerin durumu hakkında bilgi sahibi olan bir şahsın şikâyetleri üzerine hükümetin duruma müdahale ettiğine dair ayrıntılar yer almıştır. Rusya'ya terk edilen Acaralar ve Livane kazalarından, Trabzon ve Sivas vilayetleri ile Canik sancağına gelen yirmi bin kadar nüfustan müteşekkil göçmen kafilesi uzun bir müddet geçmiş olmasına rağmen, mahalli idarecilerin kayıtsızlıkları yüzünden iskân edilememişler ve bu duruma padişahın rıza göstermeyeceği ifade edilmiştir. Bkz. *BOA. Y. EE-44/129, 23 S 1297/05*, ayrıca bkz. *BOA. DH. MKT-1454/86.*

⁵⁰ *BOA. Y. MTV-8/45, 01 RA 1299/21 Ocak 1882.*

⁵¹ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 529.

⁵² *BOA. DH. MKT-1325/23, 11 ZA 1295/07 Kasım 1878.*

⁵³ Zehra Açıbe Torun, "Kuzey Kafkasya Halklarının Anıları", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 133, 2005, s. 73.

⁵⁴ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu-II*, s. 154.

⁵⁵ Sivas bölgesinde, kendi mülkleri olmamakla beraber aşiretler tarafından kullanılan arazilerin göçmenlere tahsis edilmesi, aşiretlerin hoşnutsuzluğuna yol açtığından göçmenlere sık sık saldırılar yapmaya başlamışlardı. Bkz. Cuthell, *The Muhacirin Komisyonu*, p.178; Hilmi Bayraktar, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)", *Bilgi*, Sayı 45, 2008, s. 61, Hatta Afşar Aşiretinin saldırılarını önlemek için askeri tedbirlere ihtiyaç olmuştur. Yine Habur taraflarına yerleştirilen göçmenleri aşiretlerin taarruzlarından korumak için burada kışla inşa edilmiş olması, göçmenlerle yerleşik halk arasındaki sorunun oldukça ciddi olduğunu göstermektedir. Bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 190. Öyle ki, iki taraf arasında mahkemelere yansıyan çeşitli davalar mevcuttu. Bu kapsamda, Tokat taraflarında iskân edilen göçmenler ile yerli halk arasında yaşanan arazi davalarının hal edilmesi için Sivas Vilayeti'ne gönderilen tahriratın, gereğinin yapılması için Muhâcirin Komisyonu Riyaseti'ne de havale edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur. *BOA. DH. MKT-1392/119, 22 R 1304/17 Ocak 1887.* Sivas Vilayeti ve Ankara'ya bağlı Çorum'da iskân edilen Çerkes göçmenlerin, köylülerin ev ve arazilerini zapt etmeleri üzerine, Hacı Köyü sakinlerinden Nakizâde İbrahim Edhem ve diğer köylüler durumu şikâyet edince hükümet Sivas Valisini, halkın hukukunu koruması ve göçmenlerin taşkınlıklarını önlemesi konusunda ikaz etmişti. *BOA. DH. MKT-1586/21, 19 CA 1306/21 Ocak 1889.*

ettikleri şeylerin başında arazi gelmiştir. Devlet de imkânlar dâhilinde boş arazilerin göçmenlere dağıtılarak ekilip biçilmesini ve onların geçimlerini temin etmelerini sağlamaya çalışmıştı.⁵⁶ Böyle zamanlarda göçmenlere arazilerin mülkiyeti devredilmeyip kullanım hakkı verilmekteydi. Bu durum Anadolu'da uzun süreden beri ikamet etmekte olan göçmenlerin şikâyetlerine yol açmıştır. Kafkasya'dan Anadolu'ya yıllar önce gelmiş olan Çerkesler ile Abazalar, Rusya Devleti'nin kendi arazilerine başka aşiretler yerleştirmiş olması sebebiyle Anadolu'da ekip biçmekte oldukları toprağın mülkiyetinin kendilerine verilmesi konusunda büyük çaba göstermişlerdi. Taleplerini hükümete bildiren göçmenlere, Osmanlı memleketine 15–20 yıl önce gelmiş olanlara arazi verilemeyeceği yönünde olumsuz cevap verilmişti.⁵⁷ Böylece göçmenlerin geçim sıkıntısı devam etmiştir. Geçim sıkıntısının önemli bir sebebi de göçmenlerin yevmiyelerinin kesilmesi idi. Muhâcir Nizamnâmesi gereği geçici iskân bölgelerinde olduğu gibi, kalıcı iskân bölgelerinde misafir durumunda olanlara da yevmiye verilmekteydi. Bu yevmiyelerin herhangi bir sebeple kesilmesi göçmenleri oldukça mağdur duruma düşürmekteydi.⁵⁸ Dolayısıyla bu durum geçim sıkıntısının ortaya çıkmasına ve bunun da zaman içerisinde çeşitli yolsuzlukların yaşanmasına sebep olacağı açıktır. Bu durumdaki göçmenlerin bir kısmının çeşitli yolsuzluklar yaptıkları, anlaşılmaktadır.⁵⁹ Göçmenler arasında, giderek artış gösteren söz konusu suçların önlenmesi için hükümet çeşitli tedbirler almıştı. Onların silahla dolaşmamaları, kabile üyelerinin hırsızlık, yağmacılık gibi fiilleri işlemeyeceklerine dair ileri gelen kabile beylerinden birini kefil gösterme mecburiyetleri, buna rağmen suç işlemenin önüne geçilemediği durumlarda hapis ve sürgün cezalarına başvurulması bu cümleden tedbirlerdi.⁶⁰ Buna rağmen felaketin boyutu ile mukayese edildiğinde aksamaların, işin tabiatı gereği olduğu sonucuna varılabilir. Bu durumu savaşların doğal sonuçları olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim günümüzde de savaşların benzer sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen 1877-1878 tarihli savaşın en önemli sonuçlarından biri nüfus hareketlerine etkisi olmuştur. Nitekim yaklaşık olarak bir milyondan fazla insan bu savaş yüzünden göçmen durumuna düşmüştür. Büyük bölümü Müslüman olan göçmenlerin çoğu Osmanlı memleketine sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin ilk karşılaştıkları sıkıntılar yol boyunca yaşadıkları zorluklar olmuştur. Bu çerçevede gerek nakil vasıtalarının yetersizliği gerekse nakliyat sırasında yaşanan aksamalar yüzünden çok sayıda insan hayatını kaybetmişti. Yeterli beslenmeden mahrum kaldıkları için ölen çok sayıda göçmen olmuştur.

Göçmenlerin geçici iskân bölgelerinde yaşadıkları sıkıntılar ise daha büyüktü. Bu aşamada görülen en önemli sorunlar barınma, beslenme, güvenlik ve zamanında iskân bölgelerine sevk edilememek şeklinde ortaya çıkmıştı. Göçmenlerin yoğun olarak geldikleri başkent İstanbul en önemli intikal bölgesiydi. Gelen göçmenlerin, sevk edilinceye kadar geçici bir iskâna tabi tutulmaları, barındırılmaları ve beslenmeleri ile giyim ve ısınma başta olmak üzere diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında bazı sıkıntılar yaşanmasının önüne geçilememiştir. Bu esnada binlerce insan salgın hastalık, kötü beslenme ve açlık yüzünden ölmüştür. Göçmenlerin kalıcı iskân bölgelerine ulaşmalarından sonraki süreçte de sorunlarının tamamı çözülememiştir. Coğrafyaya ve iklime uyum sağlayamamak, yerleşik halka yaşadıkları anlaşmazlıklar göçmenleri en çok zorlayan etkenlerdendi. Ancak Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor şartlara rağmen göçmenlerin güvenli bir şekilde sevk ve iskân edilmeleri, ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli bütün tedbirleri almış ve uygulamıştır. Savaşların ve göçün ortaya çıkardığı doğal sonuçlar tam olarak ortadan kaldırılamamış olmakla birlikte devletin bu süreci çok iyi yönettiği ortadadır.

⁵⁶ BOA. Y. A. HUS-162/53, 14 L 1296/01 Ekim 1879.

⁵⁷ BOA. MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)-225/12, 24 RA 1299/13 Şubat 1882.

⁵⁸ Bkz. BOA. Y. PRK. KOM-3/52, 03 CA 1299/23 Mart 1882.

⁵⁹ BOA. DH. MKT-1336/51, 12 B 1298/09 Haziran 1881.

⁶⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 193.

KAYNAKLAR

a-Arşiv Vesikaları

- BOA. A. MKT. NZD-281/8.
BOA. A. MKT. NZD-381/55.
BOA. A. MKT-1325/46.
BOA. DH. MKT-1324/47.
BOA. DH. MKT-1325/23.
BOA. DH. MKT-1333/95.
BOA. DH. MKT-1334/99.
BOA. DH. MKT-1335/78.
BOA. DH. MKT-1336/51.
BOA. DH. MKT-1392/119.
BOA. DH. MKT-1454/86.
BOA. DH. MKT-1464/103.
BOA. DH. MKT-1586/21.
BOA. DH. MKT-1749/28.
BOA. İ. DH-698/48824.
BOA. İ. DH-754/61522.
BOA. MV-225/12.
BOA. Y. A. HUS-159/33.
BOA. Y. A. HUS-159/43.
BOA. Y. A. HUS-162/43.
BOA. Y. A. HUS-162/53.
BOA. Y. A. HUS-163/77.
BOA. Y. A. HUS-169/30.
BOA. Y. A. HUS-175/25
BOA. Y. A. HUS-175/29.
BOA. Y. A. HUS-175/112.
BOA. Y. A. HUS-201/61.
BOA. Y. A. HUS-242/6.
BOA. Y. A. HUS-277/136.
BOA. Y. MTV-2/11.
BOA. Y. MTV-8/45.
BOA. Y. PRK. KOM 3/52.
BOA. Y. PRK. KOM-1/52 (2-124).

b-Araştırma ve İnceleme Eserler

- BAYRAKTAR, Hilmi, “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti’ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861), Bilig, Sayı 45, 2008, s 45-72.
- BERKOK, İsmail, Tarihte Kafkasya. İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- CUTHELL, JR, David Cameron, The Muhacirin Komisyonu: An Agent in the Transformation of Ottoman Anatolia 186-1866. Columbia University, Dissertation. Columbia 2005.
- ÇALGÜNER, Cemil, Nüfus Hareketleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1959.
- DEMİREL, Muammer “Kırım Savaşı’ndan Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler”. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 28, Erzurum 2005, s. 311-319.
- DEMİREL, Muammer, “Türkiye’de Bosna Göçmenleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2). Erzurum 2008, s. 285-306.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “1877-1878 Osmanlı Rus Savaşının Doğu Anadolu’da Nüfus Hareketlerine Etkisi ve Doğu Vilayetlerinin Nüfusu”, Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu (20-21 Şubat 2014 Selanik) Bildiri Kitabı, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara 2014, s. 183-224.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 215-238.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, “Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları”, Bilig, Bahar 2011, S. 57, s. 17-44.
- DEMİRTAŞ, Mehmet, Doğu Anadolu Nüfus Hareketleri (93 Harbi Sonrası),Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 1996.
- EREN, Ahmet Cevdet, Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, Nurgök Matbaası, Ankara 1987.
- ERKAN, Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908), Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996.
- FİRUZOĞLU, Safarov Rafik, “Kırım ve Kafkasya’dan Osmanlı İmparatorluğuna Göçler”. Osmanlı. C. IV., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 687-696.
- HABİÇOĞLU, Bedri, Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskânları, Nart Yayınları, İstanbul 1993.
- İPEK, Nedim, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006.
- McCARTHY, Justin, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922, çev. Bilge Umar, 6. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul 1998.
- SAYDAM, Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları,
- SHAW, Stanford J., Ezel Kural Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye-II, Çev. Mehmet Harmancı, e Yayınları, İstanbul 1983.
- TEKELİ, İlhan, ERDER, Leyla, Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987.
- TORUN, Zehra Açıbe, “Kuzey Kafkasya Halklarının Anıları”. Toplumsal Tarih, S. 133, 2005, s. 72-81.
- YAZICI, Hakkı, DEMİREL, Muammer, “93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)’inden Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler, TAED, Prof Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Yıl 12, Sayı 29, Erzurum 2006.

Osmanlı'ya Balkan Göçleri ve Çocuk Göçmenler

Yrd. Doç. Dr. Esra IŞIK
Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya

GİRİŞ

Göç tarihi çok eskilere uzanır. Toplayıcı-avcı topluluklardan modern toplumların oluşumuna kadar geçen sürede tarih pek çok göç hikâyesine tanıklık etmiştir. İnsanların ekonomik, siyasi, kültürel, psikolojik, coğrafi ve sosyal sebeplerden dolayı yaşadıkları yerleri terk etmesi ve yeni yaşamlar kurma çabaları günümüzde de devam etmektedir. İlkel topluluklar doğaya bağımlı bir hayat sürdürdükleri için bu topluluklarda göçte kaçınılmaz bir olgu olmuştur. Bu toplulukların tabiatla av ve bitkiyi tükettikleri zaman gerçekleştirdikleri göçler sınırlı bir arazi üzerinde ve gelişigüzel olmayan göçlerdir. Tabiatın kendine başına besleyebileceği nüfusun sınırlılığı toplayıcı-avcı topluluklarda göçe dayalı bir yaşamı zorunlu kılarken, göçe dayalı bir yaşamda bu tip toplulukların lokal guruplar olarak kalmasına neden olmuştur.¹ Toplayıcılık-avcılıktan tarıma geçiş medeniyetin ön şartıdır. İnsanlar toprağa yerleştikten sonra kendi ihtiyacından daha fazlasını üretmeye başlamışlardır. Toprağın işlenmesi, hayvanların ehlileştirilmesi beraberinde yerleşik hayatı da getirmiştir.² Yerleşik hayata geçtikten sonra insanlar lokal guruplardan farklı olarak daha büyük topluluklar halinde yaşamaya başlamışlardır. Artan nüfus, toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmeler topluluk yaşamını toplum yaşamına devşirirken, küçük yerleşim alanları da yerini kentlere, metropollere bırakmıştır.

Bütün bu değişimler uzun bir tarihsel sürecin ürünüdür. Bu süreci şekillendiren en önemli insan davranışlarından biri de şüphesiz ki göçtür. İnsanların karşılaştıkları sorunlara çözüm arayışlarının bir neticesi olarak göç hem tarihe hem de insan hayatına yön vermiştir. Göç aynı zamanda mevcut kültürlerin değişimine, şekillenmesine ve taşınmasına da yol açan önemli bir unsurdur. Sadece mekânsal ve coğrafi bir değişime indirgemeyeceğimiz göç olgusunun göç edenler kadar göç edilen yerlerde yaşayanlar üzerindeki etkileri de araştırılmaya değerdir.

Göçün tarihi insanlık tarihi kadar eski olsa da göç ve entegrasyon konusunun sosyal bilimler alanında ele alınışı ancak II. Dünya Savaşı sonrasında dikkate değer bir ivme kazanmıştır. Bu durumun, göçün sonuçları ve uyum sorunları gibi konuların yakın dönemde görünür hale gelmesi, toplumlarda uzun yıllar fetih kültürünün hâkim olması ve dünya nüfusunun önemli bir kısmının tarımla uğraşması gibi nedenlerden ötürü kaynaklandığı ileri sürülebilir.³ Göç konusunun sosyolojik bağlamda bir çalışma alanı haline gelişi de 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Göç konusunda en etkin çalışmalar Şikago Okulu tarafından yapılmış ve ilk dönem çalışmalarda genel olarak asimilasyon ve entegrasyon konularına yoğunlaşmıştır. Yine uluslararası göç konusu da sosyolojide etken bir konu olarak çok çeşitli çalışmaların yapılmasının önünü açmıştır. Uluslararası göç konusunda en önemli ve en bilinen çalışmalardan biri Ernest G. Ravenstein tarafından yapılan “Göç Yasaları”dır.⁴ Ravenstein’in 1885 yılında yaptığı bu

¹ Çiğdem Boratav, “İlkel Toplumlar da Besin Elde Etme Faaliyetleri”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı 1, Ankara, 1963, (99-113), ss.106-107.

² Kenneth Boulding, Yirminci Asrın Manası, Çev. Erol Güngör, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 12.

³ Hasan Alpago, “Göç Ekonomisi”, Sosyoloji Divanı Dosya Göç, Yıl 3, Sayı 6, Temmuz-Aralık 2015, (55-66), s.56.

⁴ Karin Scherschel, “Migration, Ethnic, Conflicts and Racism”, The Blackwell Encyclopedia of Sociology, Edited by

çalışma güçlü bir analizden yoksun görünse de daha sonra yapılan göç çalışmalarına öncülük etmiştir. 1871 ve 1881 yıllarında İngiltere'deki nüfus sayımı istatistiklerinin verilerinden hareketle göçün genel geçer kanunlarını bulmaya çalışan Ravenstein yedi temel göç kanunu belirlemiştir. Daha sonraki teori ve modellere zemin olan Göç Yasaları çalışması dönemin şartlarına bağlı olarak ele alındığında değerli bir çalışma olma özelliği taşır.⁵ Sosyal Bilimlerin göç konusunda yaptığı çalışmalar toplumsal değişimin anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Yapılan her çalışma mevcut literatüre katkı sağlamanın ötesinde aynı zamanda göçe bağlı sorunların çözümü adına yapılan tartışmalarında önünü açmaktadır.

Göçün Nedenleri ve Göç Çeşitleri

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz gibi göçe yol açan pek çok unsur vardır. Bu unsurlar birbirinden bağımsız ele alınamaz. Örneğin ekonomik nedenlerle gerçekleştirilen göçlerin politik bir tarafı da vardır. Güvenlik gerekçesi ile yapılan göçler aynı zamanda psikolojik ve sosyal bir boyut taşır. Yani göçün çok boyutluluğu göç çalışmalarını farklı disiplinlerin ortak çalışma zeminine taşımaktadır. İnsanlar yaşadıkları yere ekonomik, yasal, siyasi, kültürel, duygusal ve psikolojik olarak bağlıdır. Bu bağlılıkların birinde veya birkaçında meydana gelen sorunlar ortadan kalkmadığı takdirde çoğu kez çözüm göç etmekte bulunur. Özellikle ekonomik kaygıların yaşandığı ve güvenliğin sağlanamadığı durumlarda insanlar ve kitleler göçe yönelmektedir.⁶

Göç bazen kısa mesafeleri bazen de uzun mesafeleri kapsayan bir yer değişikliği olarak gerçekleşir. Göç çalışmalarındaki temel ayırım da bu mesafeler dikkate alınarak yapılır. Ulusal sınırlar içinde gerçekleşen ve daha kısa mesafeleri içeren göç hareketleri iç göç, ulusal sınırlar dışına yapılan ve uzun mesafeleri içeren göç hareketleri de dış göç (uluslararası göç) olarak tanımlanır. Bu göç sınıflamasında fiziksel olduğu kadar ekonomik ve kültürel uzaklıkta belirleyici olmaktadır. Yine dış göç ve iç göç arasında, göç edenlerin uyum sorunlarının farklılığı, siyasi anlamda göç hareketlerinin kontrolü, bu iki göç çeşidini birbirinden ayıran önemli unsurlar arasında sayılabilir.⁷ Buna ek olarak küreselleşme, ülkelerin siyasi ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve toplumsal istikrarlılık durumları göç çeşitleri üzerinde etkilidir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında ülke içinde gerçekleşen iç göçler genellikle toplumsal yapının şekillenmesi ölçeğinde belirleyici olurken, gelişmiş ülkeler daha çok dış göç hareketlerinin nihai durakları olarak düşünülür. Kültürel, dini ve geleneksel benzerlikler geliştirmekte olan ülkeleri uluslararası göçler söz konusu olduğunda cazibe merkezi haline getirir de çoğunlukla bu ülkelerin uluslararası göç için transit geçiş merkezleri olma özellikleri daha çok ön plana çıkmaktadır.⁸ Elbette uluslararası politikalar, ülkelerin göçmen yasaları ve siyasi ilişkilerde göç ve göçmenlere yaklaşımı şekillendirmektedir.

Göç, göç edilen mesafe dışında göç eden bireylerin veya kitlelerin göç eylemlerinin iradi olup olmaması durumuna bağlı olarak da gönüllü göç ve zorunlu göç olmak üzere ikiye ayrılabilir. Gönüllü göç, göç edenin rızası ve isteği ile gerçekleşen göç türüdür. Genel olarak gönüllü göçler eğitim, daha iyi ekonomik koşullara kavuşma arzusu, evlilik, gibi etkenlere bağlı olarak yapılır. Bu tip göçler çoğunlukla bireyin planladığı ve koşulları üzerinde zorunlu göçe nazaran daha hâkim olduğu göçlerdir. Günümüzde gerçekleşen göçlerin daha az bir kısmı gönüllülükle gerçekleşir. Bireyin iradesi dışında, koşulların veya diğer bireylerin zorlaması ile gerçekleşen göçler daha fazla insanı etkilediği için gönüllü göçlere kıyasla daha kitlesel hareketler olarak ele alınabilir.

Zorunlu göç adını verdiğimiz göç türü daha çok, bireyin kendi tercihi dışında gerçekleşir ve savaş, afet, terör olayları, ırkçı söylem ve eylemler, siyasi etmenler gibi durumların etkisi ile ortaya çıkar. George Ritzer, Blackwell Publishing, 2009, Singapore, (3011-3014), p.3011

⁵ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Güz 2006, Sayı 17, (67-91), ss. 68-72

⁶ Alpago, a.g.m., ss.57-58

⁷ Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, (249-268), s. 250.

⁸ Transit ülkeler için Türkiye önemli bir örnektir. Bu konuda bkz; Taşkın Deniz, “Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 18, Sayı 1, Nisan 2014, (175-204). Aynı zamanda özellikle son yıllarda Türkiye'nin göç rotalarında transit ülke konumunun yanında hedef ülke konumu da ön plana çıkmaktadır.

Zorunlu göçte bireyler veya kitleler yaşadıkları yeri terk etmek istemeseler bile güvenlik gerekçeleri ve hayati kaygılar nedeni ile göç kaçınılmaz hale gelir. Zorunlu göçler iç göç olarak ulusal sınırlar içinde yapılabileceği gibi dış göç şeklinde farklı ülkelere de yapılabilir. Son yıllarda Suriyeli mültecilerin savaş sebebi ile başta Türkiye olmak üzere özellikle Avrupa ülkelerine gerçekleştirdikleri zorunlu göçler bu konuya yakın dönemde verilebilecek en güncel örneklerdendir.⁹ Zorunlu göçlerde göç eden bireylerin veya kitlelerin göç ettikleri yerlerde yaşadıkları uyum sorunları da konunun başka bir boyutunu teşkil eder.

Zorunlu göç bireye göç sürecine hazırlık konusunda fazla alternatif bırakmadığı ve çoğu kez anlık kararların insafına bağlı olarak gerçekleştiği için son derece yorucu, yıpratıcı ve tehlikelidir. Gönüllü göçten farklı olarak zorunlu göçte bireyler göç sürecini sağ salim tamamlamak konusunda bazen şanslı olamamaktadırlar. Tarih özellikle kadınlarla çocukların tehlikeli göç yolculuklarına dair pek çok iç acıtıcı anıya tanıklık etmiştir ve halen günümüzde zorunlu göçün bu insanlık dışı boyutu toplumsal hafızaya eklenmeye devam etmektedir.¹⁰ Göç konusunda yapılan çalışmalarda özellikle 1970'lerden sonra önem kazanmaya başlayan kadın göçü, çocuk göçü gibi alanlar vasıtası ile göç tecrübesinin kadınlar, erkekler ve çocuklar adına farklı imkân, koşul ve risklere sahip olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.¹¹ İstatistikler dünyadaki göçmenlerin büyük çoğunluğunun kadın ve çocuklardan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Enformel ekonominin ucuz işgücü olmalarının yanında kadınların yaşadıkları dışlanma, taciz, şiddet gibi olumsuzluklar göçü kadın ve çocuklar açısından çok daha zor bir sürece dönüştürmektedir.¹² Çünkü kadınların yaşadıkları sorunlardan doğrudan veya dolaylı olarak çocukları da etkilemektedir. Bazı göçmen kız çocuklarından evin geçimine katkı sağlamalarının beklenmesi hatta bunun için fuhuş dâhil bedensel ve ruhsal zarar görecekları işlere sürüklenmeleri göçün çocuklar ve kadınlar adına etkilerinin ne kadar ağır olduğunu göstermektedir.¹³

Aynı zamanda göçmen çocukların karşılaştıkları sorunlar sadece göç deneyimi gerçekleştikten sonra yaşanmamaktadır. Göç öncesi süreçte toplumsal baskı, kötü beslenme, yaşam hakkının tehlikeye girmesi, göç esnasında insan ticaretine maruz kalma, tıbbi yardım alamama, eğitim hakkının sekteye uğraması, ebeveyn kaybı, yalnız kalma, istismar, çocuk işçiliğine maruz kalma gibi sorunlarda çocukların hayatlarını ciddi anlamda tehdit etmektedir.¹⁴ Günümüzde yaşanan göç hareketlerinin dezavantajlı grupları olan kadın ve çocukların göç olgusundaki makûs talihleri geçmişte de benzer şekillerde ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya konu olan Balkan göçmeni çocukların Osmanlı Devleti'ndeki durumları, karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara Osmanlı Devleti tarafından üretilen çözümler göç-çocuk ilişkisinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Balkan Göçleri ve Çocuk Göçmenler

Tarih sayısız göç hikâyesi ile dolu olduğunu ifade etmiştik. Bu hikâyelerin en şanssız aktörleri daha öncede belirttiğimiz gibi kadınlar ve çocuklardır. Osmanlı-Rus (93 Harbi) Savaşı ile başlayan kitlesel göç hareketleri I. ve II. Balkan Savaşları'nda da devam etmiş geride bu tarz pek çok hikâyesi bırakmıştır. 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti açısından siyasi ve askeri gelişmelerin yaşandığı, demografik,

⁹ Suriyeli Göçmenler ve Suriye meselesi hakkında son dönemlerde yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar genellikle Suriyeli göçmenlerin uyum sorunları, yaşam koşulları ve Türklerin Suriyeli göçmenlere dair düşünceleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Benzer çalışmalar için bkz; Hıdır Apak, "Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği", Birey ve Toplum, Cilt 5, Sayı 9, Bahar 2015, (125-142), Mithat Arman Karasu, "Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kente Uyum Sorunu", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, 2016, (995-1014).

¹⁰ Bknz: "İkinci Aylan bebek vakası! 16 aylık Muhammed'in minik bedeni kıyıya vurdu", www.milliyet.com.tr/ikinci-aylan-bebek-vakasi-16-dunya-2373204/, 10.02.2017

¹¹ Tuba Duman, "Göç ve Kadın: Göç Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyetin Önemi ve Kadını Anlamak", Sosyoloji Divanı Dosya Göç, Yıl 3, Sayı 6, Temmuz-Aralık 2015, (67-82), s.79.

¹² Sinem Yıldırım, Emel İslamoğlu, "İstihdamda Suriyeli Göçmen Kadın Olmak: Ev Hizmeti Sektöründe Suriyeli Göçmen Kadın Çalıştırmaya Yönelik Bir Alan Araştırması", Göç Ve Kültür Sempozyum Bildirileri Kitabı, Ed. Çiğdem Dürüst, Nazan Kahraman, Timur Yılmaz, Cilt 1, KIBATEK Yayınları., Ankara, 2016 (449-463), s. 451.

¹³ Çağla Ünlütürk Ulutaş, Aslıcan Kalfa, "Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri", Fe Dergi 1/2 (2009), (13-28), s. 16, <http://cins.ankara.edu.tr/goc.pdf>, 13.02.2017.

¹⁴ Reyhan Atasü Topçuoğlu, "Türkiye'de Göçmen Çocukların Profili, Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Önerileri Hızlı Değerlendirme Araştırması", Uluslararası Göç Örgütü, Ankara, 2012, s.58, http://www.turkey.iom.int/documents/Child/IOM_GocmenCocukRaporu_tr_03062013.pdf, 13.02.2017.

sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin etkili olduğu bir yüzyıldır. Bu yüzyıl aynı zamanda o döneme kadar takip edilen iskân siyasetinin değiştiği ve mevcut sınırlar içerisinde yeni bir siyasetin uygulanmaya başladığı zamandır. ¹⁵ Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıla kadar izlediği fetih politikası devletin siyasi ve toplumsal yapısının şekillenmesi üzerinde etkili olurken, 19. yüzyılda yaşanan toprak kayıpları devleti binlerce Müslüman göçmen ve bu göçmenlerin sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu göçmenlerin önemli bir kısmı da çocuk göçmenlerdir.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması ile kadın ve çocuk göçmenlerin güvenli bölgelere gitme çabaları göç yolculuğunun sıkıntıları ile yüzleşmelerine neden olmuştur. 1878 yılında 15.000 kadar kadın ve çocuk göçmen tren istasyonlarına yığılmış, göçmenlerin bir kısmı da kara yolu ile Edirne ve İstanbul'a ulaşmaya çalışmışlardır. ¹⁶ Aynı zamanda bu göç yolculuğunda kadın ve çocuklar tren istasyonlarında günlerce beklemek zorunda da kalmışlardır. Trenlere binebilen göçmenlerden bazıları da açlık ve soğuk sebebi ile yolculuk esnasında hayatını kaybetmiştir.¹⁷ Göç sırasında göçmenlerin tek düşmanı Ruslar ve Bulgarlar değildir. Soğuk hava ve açlık ne yazık ki sığınmacıları en çok zorlayan faktörler olmuştur. Tatar Pazarcık yakınlarında tepelerde donarak ölen 400 erkeğin, kadının ve çocuğun oluşturduğu yığın içinde bir Alman demiryolu memuru tarafından bulunan hayatta kalabilmiş tek kız çocuğunun olduğuna dair belgeler, yine konsolosların raporlarında sürekli olarak bildirdiği çırılçıplak kalmış kadın ve çocuk sığınmacıların kalabalıklığı göçün acımasız yüzünü ortaya koymaktadır. ¹⁸

Göç sırasında tren garlarına sağ salim ulaşabilen göçmenlerin dramları ne yazık ki bitmemiştir. Trenlerle nakledilen göçmenler arasında taşıma ücretini ödeyemeyecek durumda olanlar da vardır. Bu göçmenlerin ücretleri Osmanlı hazinesinden karşılanmıştır.¹⁹ Yine küçük çocuklardan alınmayan taşıma ücretlerinin 76.610 kuruş on para ettiğine dair bilgilerde mevcuttur.²⁰ Tren veya kara yolu ile Edirne'ye, İstanbul'a ulaşabilenleri burada bekleyen bir diğer tehlike de salgın hastalık tehlikesidir. Ne yazık ki tifo, tifüs ve çiçek hastalığı sığınmacıların olduğu her yerde görülmektedir. Örneğin Edirne'ye varabilen 45.000 kişiden 16.000'i tifüse yakalanmış neredeyse her gün 100 ile 120 arasında ölüm olmuştur. ²¹ Göç koşulları çocuklar için yetişkinlerden çok daha ağırdır. Soğuk hava, salgın hastalık, yolculuğa uygun olmayan kıyafetler, açlık gibi durumlar sebebi ile göç yolunda pek çok çocuk hayatını kaybetmiştir.

Göç istikametindeki en önemli duraklardan biri İstanbul'dur²². 15 Ocak 1978 tarihinden itibaren büyük kitleler halinde İstanbul'a gelmeye başlayan göçmenler şehirde panik yaratmıştır. ²³ İstanbul'a gelen göçmenlerin çoğunluğu da kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşmaktadır. Her şeyden mahrum durumda olan bu göçmenler Sirkeci'ye akın etmiş, başta açlık olmak üzere giyim, kalacak yer gibi birçok sorun yaşamışlardır. Halkın şaşkınlığı üzerinden attıktan sonra yardıma koştuğu bu göçmenlere komiteler tarafından çorba ve yiyecek yardımı yapılmış, misafir edilecekleri yerler tahsis edilmiştir. ²⁴ Göç her ne sebeple gerçekleşirse gerçekleşsin sürecin işleyişi ve sonuçları bütünüyle öngörülememektedir. Özellikle zorunlu göçlerde göç dalgasına hazırlıklı olmak ne yazık ki tam olarak mümkün olamamaktadır. Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlerin sayısının beklenenin çok üstünde olması göçü daha da problemi hale getirirken, devletin eksiklerine rağmen göçmenlerin karşılaştıkları sorunları çözme yönündeki gayretleri dikkate değerdir. Devlet göçmenlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması, göçmenlere kullanabilecekleri arazi ve tarımsal araç-gereç verilmesi, çocukları eğitim almalarının sağlanması gibi konularda önemli adımlar atmıştır.²⁵

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bir yıl içerisinde 6000 kişilik Türk göçmenin iskân edildiği on

¹⁵ Hakan Arslan, "Devlet, Aşiret ve Eşkya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)", Göç Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Ocak-Haziran 2016, (34-61), s. 37

¹⁶ Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler(1878-1890)", Osmanlı Araştırmaları I, Ed. Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, İstanbul, 1980, (137-190), s. 149.

¹⁷ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, ss. 35-36.

¹⁸ Justin McCarthy, Sürgün ve Ölüm, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınları, 1998, İstanbul, s.90

¹⁹ Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, ss. 35-36.

²⁰ Kocacık, a.g.m., s.150.

²¹ McCarthy, a.g.e., s. 92.

²² Hayatta kalabilmek umudu ile İstanbul'a gelen göçmenleri sayısı her geçen gün artmıştır. 1878 yılında sayıları yüzbinleri aşan sığınmacılar 1880 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Bknz; İpek, a.g.e., s. 57, McCarthy, a.g.e., s. 105.

²³ İpek, a.g.e., s. 56.

²⁴ İpek, a.g.e., s. 55.

²⁵ Arslan, a.g.m., s. 41.

köyde birer iptidai (sıbyan) okul yapılmıştır. ²⁶II. Abdülhamid'in 1877-1893 yılları arasında bizzat yaptırdığı iptidai okul sayısı 144'dür. Bu okulların çoğu da göçmen çocuklar için yaptırılmıştır. ²⁷ II. Abdülhamid dönemi aynı zamanda yoksullukla mücadele için yasal düzenlemelerin yapıldığı, sosyal yardım kurumlarının faaliyete geçirildiği dönemdir. Milyonlarca Müslümanın göç etmesi ile artan nüfusun barındırılması noktasında yaşanan sıkıntıların bütünüyle giderilmesi elbette mümkün olmamıştır. Ancak Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastane-i Alisi, Darülhayr-ı Ali gibi kurumlar vasıtası ile çocuklara, çocuk hastalara, yoksullara, yetimlere, sokaklarda işsiz güçsüz dolaşanlara hizmet verilmesi amaçlanmıştır.²⁸ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşı takip eden çeyrek asırda yetimler meselesi Osmanlı için önemli bir sorun olmuştur. Bu sorun yetimhane kurulması ile çözülmeye çalışılmış, kimsesiz ve başıboş dolaşan çocuklar meselesi için bu yolla başvurulmuştur. ²⁹ Örneğin 93 Harbi sonrasında yetim ve öksüz kalan kız ve erkek göçmen çocukları, geçimlerini temin edebilmek için İstanbul sokaklarında dilencilik yapmak zorunda kalmışlardır. Eğitim çağında olan bu çocuklar için gerekli tedbirler alınmadığı takdirde meslek sahibi olamayacakları için Osmanlı Devleti bu kimsesizlerin barınma meseleleri kadar eğitim meselelerine de çözüm aramıştır. Kimsesiz, korunmasız ve sokak ortalarında sürünen bu çocukların bir kısmının eğitim masrafları Şehremaneti tarafından karşılanmış ve çocuklar Darüşşafaka'ya yerleştirilmiştir. 1878-1879 yılları arasında göçmen çocukları dışında talebe almayan okulun kontenjanı dolunca açıkta kalan çocuklar Müslüman Türk ailelerin yanına verilmiştir.³⁰ Osmanlı-Rus Savaşında yaşanan göçmen akını I. ve II. Balkan Savaşları'nda da devam etmiştir. Göç etmeyi başaranlar yeni bir hayat kurma sıkıntısı yaşarken, kalanlar kıyımaya uğramıştır.

I. Balkan Savaşı'ndan sonra en fazla göçü İstanbul, II. Balkan Savaşı'ndan sonra da en fazla göçü Bulgaristan almıştır.³¹ 93 Harbinde çocuk göçmenlerin karşılaştığı sorunlar Balkan Savaşları'nda da yaşanmıştır. Osmanlı Devleti bu çocukların eğitimi, barındırılması gibi meselelerle uğraşırken, halkın da gönüllülük esası ile kurduğu yardım dernekleri sosyal politikaların önemli bir ayağını oluşturmuştur. Pek çok yardım derneği bu çocuklarla yakından ilgilenmiş, savaş ve göçün en acı tarafı ile yüzleşen göçmen çocuklara el uzatmıştır.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nın sonucunda yaşanan göç dalgasının bir neticesi olarak sokakları dolduran kimsesiz çocuklar sorununu çözmeye çalışırken kendini I. Dünya Savaşı'nın içinde bulmuştur. ³² Bu dönemde devletin yetişemediği yerlerde devreye giren yardım kuruluşları arasında Fukaraperver Cemiyetleri ³³ son derece önemlidir.

Özetle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarını Osmanlı Devleti'nde çocuk yüzyılları olarak tanımlamak yanlış olmaz. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çocuk himayesine yönelik aldığı tedbirler, yapılan gönüllü faaliyetler, çıkarılan yasalar dikkat çekicidir. Bu sosyal çabalar elbette ki tesadüfi değildir. Uzun süren savaşlar, yenilgiler, kaybedilen topraklar, göç hareketleri çocuk meselesinin toplumda dikkat çekici boyutlara ulaşması yeni çözümleri gündeme getirmiştir. Aynı zamanda dünyada çocuğa yönelik gelişmelerde Osmanlı'yı etkilemiştir.³⁴ Daha öncede belirttiğimiz gibi göç sonuçları tam olarak öngörülebilene bir olgu değildir. Osmanlı Devleti Balkan Savaşları'nda pek çok toplumsal ve siyasi mesele ile aynı anda mücadele etmek durumunda kalmıştır. Söz konusu toplumsal meseleler içinde en önemlilerinden biri de göçmen çocuklar meselesidir. Göç esnasında yetişkinlerden daha fazla tehlike yaşayan, göç sonrası ailelerini kaybedip kimsesiz ve başıboş kalan çocuklar devletin sosyal politikalarını yeniden gözden geçirmesine de yol açmıştır. Savaşların devlete maliyeti de konunun diğer bir boyutudur. Yardım kuruluşlarının ve halkın çabaları bu yükü hafifletse de bazen yeterli olamamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu dönemde çocuk meselesine ve özellikle göçmen çocuklar sorununa dair

²⁶ Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 80.

²⁷ A.g.e., s. 87.

²⁸ Nadir Özbek, Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikaları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 36-37.

²⁹ Nadir Özbek, "Darülhayr-ı Âli", Tarih ve Toplum, Cilt 31, Sayı 182, Şubat 1999, (11-20), s. 18.

³⁰ İpek, a.g.e., ss. 225-226.

³¹ Sacit Kutlu, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 405.

³² Sarıkaya, a.g.e, s. 21.

³³ Bu cemiyetler hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bknz; Nadir Özbek, Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikaları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 63-71.

³⁴ Makbule Sarıkaya, Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 17.

ürettiği çözümler, eğitim politikaları, sosyal hizmet çabaları son derece önemlidir.

SONUÇ

Bu çalışmada göstermeye çalıştığımız gibi göç tarihin her döneminde yaşanmış ve yaşanmaya devam eden bir olgudur. Bazen isteyerek fakat çoğu zamanda zorunluluktan dolayı insanlar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmış/bırakılmıştır. Göçün en acımasız halleri şüphesiz ki savaş sebebi ile gerçekleştiği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Savaş nedeni ile yapılan göçlerin en mağdur olan kesimi de çocuklardır. Göç esnasında ailelerini kaybeden, göç ettikleri yerlerde eğitim, barınma, beslenme gibi birçok konuda sıkıntı çeken çocuk göçmenler ne yazık ki göç gerçeğinin çokta görülmeyen bir yüzüdür.

93 Harbi ve I. ve II. Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devletine sığınan sayısız göçmenin önemli bir kısmı çocuklardan oluşmaktadır. Bu çocuk göçmenlerin beslenme, barınma, eğitim gibi sorunları dönemin sosyal politikaları üzerinde son derece etkili olmuştur. Batıda değişen çocuk algısının da etkisi ile yenileşme çabalarının önemli bir aktörü haline gelen çocuklara yönelik çabalar Balkan göçmeni çocukların varlığı ile daha da hızlandırılmıştır. Örneğin 93 Harbi ve sonrasında yetim çocuklar devlet için acil çözülmesi gereken bir mesele haline gelmiştir. 1900'lerin başında çocuk konusu toplumun üst kesiminin de ilgisini çekmiş kurulan birçok gönüllü cemiyet göçmen, kimsesiz ve yoksul çocuklara için yardım faaliyetine girişmiştir. Kısacası kuruluşundan itibaren fetih anlayışı ile var olan Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl kültürel, sosyal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu değişimlerin şekillenmesinde Balkan göçmeni çocuklar ve bu çocukların sorunları da oldukça etkilidir.

KAYNAKÇA

ALPAGU, Hasan, “*Göç Ekonomisi*”, Sosyoloji Divanı Dosya Göç, Yıl 3, Sayı 6, Temmuz-Aralık 2015, (55-66).

APAK, Hıdır, “*Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği*”, Birey ve Toplum, Cilt 5, Sayı 9, Bahar 2015, (125-142).

ARSLAN, Hakan, “*Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)*”, Göç Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, Ocak-Haziran 2016, (34-61).

BORATAV, Çiğdem, “*İlkel Toplumlarda Besin Elde Etme Faaliyetleri*”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, Sayı 1, 1963, Ankara, (99-113).

BOULDING, Kenneth, *Yirminci Asrın Manası*, Çev. Erol Güngör, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇAĞLAYAN, Savaş, “*Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi*”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Güz 2006, Sayı 17, (67-91).

DENİZ, Taşkın, “*Uluslar Arası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye*”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 18, Sayı 1, Nisan 2014, (175-204).

DUMAN, Tuba, “*Göç ve Kadın: Göç Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyetin Önemi ve Kadını Anlamak*”, Sosyoloji Divanı Dosya Göç, Yıl 3, Sayı 6, Temmuz-Aralık 2015, (67-82).

İÇDUYGU, Ahmet, SİRKECİ, İbrahim, “*Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri*”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, İstanbul, (249-268).

İPEK, Nedim, *Rumeliden Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

KARASU, Mithat Arman, “*Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kente Uyum Sorunu*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, 2016, (995-1014).

KOCACIK, Faruk, “*Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler(1878-1890)*”, Osmanlı Araştırmaları I, Ed. Halil İnalçık, Nejat Göyünç, Heath W. Lowry, 1980, İstanbul, (137-190).

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999,

Ankara,

KUTLU, Sacit, Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

MCCARTHY ,Justin, Sürgün ve Ölüm, Çev. Bilge Umar, İnkılap Yay., İstanbul, 1998.

ÖZBEK, Nadir, “*Darülhayr-ı Âli*”, Tarih ve Toplum, Cilt 31, Sayı 182, Şubat 1999, (11-20).

ÖZBEK, Nadir, Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikaları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

SCHERSCHEL, Karin, “*Migration, Ethnic, Conflicts and Racism*”, The Blackwell Encyclopedia of Sociology, Edited by George Ritzer, Blackwell Publishing, 2009, Singapore, (3011-3014).

YILDIRIMALP, Sinem, İSLAMOĞLU, Emel, “İstihdamda Suriyeli Göçmen Kadın Olmak: Ev Hizmeti Sektöründe Suriyeli Göçmen Kadın Çalıştırmaya Yönelik Bir Alan Araştırması”, Göç Ve Kültür Sempozyum Bildirileri Kitabı, Ed. Çiğdem Dürüst, Nazan Kahraman, Timur Yılmaz, Cilt 1, KIBATEK Yay., 2016. Ankara, (449-463).

“İkinci Aylan bebek vakası! 16 aylık Muhammed’in minik bedeni kıyıya vurdu”, www.milliyet.com.tr/ikinci-aylan-bebek-vakasi-16-dunya-2373204/, 10.02.2017.

ATASÜ TOPÇUOĞLU, Reyhan, “*Türkiye ’de Göçmen Çocukların Profili, Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Önerileri Hızlı Değerlendirme Araştırması*”, Uluslararası Göç Örgütü, Ankara, 2012, http://www.turkey.iom.int/documents/Child/IOM_GocmenCocukRaporu_tr_03062013.pdf, 13.02.2017.

ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ, Çağla, KALFA, Aslıcan, “*Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri*”, Fe Dergi 1/2 (2009), (13-28), <http://cins.ankara.edu.tr/goc.pdf>, 13.02.2017.

Rum Köyünden Göçmen Köyüne: Kaydalapa Örneği

Esra TÜRE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Bu çalışmada, Türkiye'ye 1912 yılında gelen Arnavut göçmenlerin ve 1924 yılında gelen mübadillerin göç öncesi ve göç sonrası yaşamları ele alınarak ortak yaşam merkezlerinden olan Kaydalapa köyü örneğinden yola çıkılmış ve iki göçmen grubun sosyal ve kültürel etkileşimi incelenmiştir. Çalışmanın önemli bir bölümünü, köyün yaşlılarından oluşan mübadil, Arnavut, Rum çocukları ve Bafra'nın yerlisi durumunda olan çeşitli gruplarla video ve ses kayıtları yapılarak elde edilmiş olan görüşmeler oluşturmaktadır. Yani sözlü tarih metoduyla göçmenlerin göç öncesi ve göç sonrası yaşamları ile yerli gruplar arasında cumhuriyet dönemine kadar uzanan ilişkileri, etkileşimleri ve kültürleri incelenerek bir göçmen köyü tarihi oluşturulmuştur. Ayrıca, göçün insan ilişkilerinde meydana getirdiği etkiyle birlikte yaşam yerlerinde olan değişimler de ele alınmıştır. Görüşme yaptığım kişilerden olan 1919 doğumlu İbrahim Atay birinci kuşak mübadil iken diğer kişilerin büyük bir bölümü ikinci kuşak mübadil ve Arnavuttur.

Selanik ve Göç

Selanik, Vardar Vadisi'nin ucunda yer alan ve önemli konumsal üstünlüklere sahip olan bir liman şehridir.¹ Konumu sayesinde dağlık Balkan Yarımadası'nı boydan boya kesen yollar için kesişim noktası oluşturmakta ve bu yolları deniz ulaşımına bağlamaktadır. 1430 yılında Osmanlı Padişahı II. Murat tarafından fethedilen Selanik, Türk tarihi ve kültürü açısından büyük önem taşımaktadır. Fetihden sonra şehre Türkler iskan edilmeye başlanmış ancak 1492'de İspanya, Portekiz, Almanya ve diğer birtakım ülkelerden gelen Yahudilerle birlikte şehrin nüfus yapısı değişmiştir.² 1831 nüfus sayımına göre bölgenin nüfusu 420 bin civarında olup bunun /38.28'ini Müslümanlar oluşturmaktaydı. 1877/1878 yıllarında toplam nüfus 786 bin iken 1893'e geldiğinde 990 bine ulaşmış ve 447.904'ünü Müslümanlar oluşturmuştur. 1906-1907 yıllarında yapılan nüfus sayımına göre ise şehrin nüfusu 921.362'dir.³ Çeşitli fikir akımlarının ve Balkanlarda yaşayan kavimlerin propagandalarının etkisi altında kalan Selanik, 1912 yılındaki Balkan Savaşı'ndan sonra Yunanlılara bırakılmıştır.⁴

Görüşme yaptığım kişilerden yola çıkarak mübadele öncesi Selanik'te yaşayan Türklerin geçim kaynakları yaşadıkları bölgeye göre farklılık göstermektedir. Kırsal kesimde yaşayanlar tütün, buğday, mısır ve hayvancılıkla geçimini sağlarken⁵, mübadeleyi yaşamış olan Langaza doğumlu İbrahim Atay'ın kasabada yaşayan ailesi ise esnafılık yapmış ve rahat bir hayat sürdürmüştür. Rumlarla bir arada olduklarını belirten İbrahim Atay, aralarında sorun olmadığını ancak ilerleyen zamanlarda “*işkence, kesmek*” gibi

¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 7.

² Nuri Yavuz, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.1, S.2, 2008, ss. 139, 140.

³ Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010, s. 46.

⁴ Yavuz, agm, s. 139.

⁵ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

bazı hadiseler duymaya başladıklarını belirtmiştir.⁶ Buna ek olarak aile büyüklerim ise İmrenli Köyünde bir süre Rumlarla aynı evi paylaşmışlar ve sorun yaşamamışlar, ancak çevre yerleşmelerde bu şekilde Rumlarla birlikte yaşayan komşulardan olumsuz haberler duymaya başladıklarını ifade etmişlerdir.⁷ Mübadeleyi yaşamış olanların aktardıkları arasında ise en dikkat çeken kara çalı⁸ harmanı olmuştur. Anlatılanlara göre Rumlar tarafından Türklere kara çalı toplattırılmış ve kadın erkek ayırmadan çalı üzerinde yalın ayak kamçıyla döve döve yürüttürülmüş, çalı harmanı dövürülmüştür. Görüştüğüm kişi bu olayı yaşayan mübadille olan diyalogunu şu şekilde aktarmıştır: “*Abdi dayı dedi ki kara çalıyı yığdırdılar bizi yalın ayak kamçıyla döve döve kara çalıda gezdirdiler. Ayağına batmadı mı dedim, batmak ne ayağın üstünden çıkıyordu dedi.*”⁹ Türklere silah ve bıçak doğrultarak onları öldürmek için sıraya dizdikleri, Kaydalapa köyüne gelen bir kadının ise sırtlarındaki bebeği cimcikleyerek ağlamasını sağlamasıyla serbest bırakıldığı anlatılmaktadır.¹⁰ Bunlar dışında Rumların hamile kadınları zarara uğrattıkları ve Türk evlerini ateşe verdikleri en çok aktarılan işkenceler arasındadır. Bu saldırılar karşısında Türklerin de kendilerini savunmak amacıyla çeteler kurmuşlardır. Kaydalapa köyünde görüştüğüm kişilerden biri, büyük dedesi olan Kara Ahmet’in de bu amaçla çete faaliyeti yürüttüğünü ifade etmiştir.¹¹

Mübadeleyi yaşayanların yukarıda aktardıkları gibi Yunanlılar, Batı Trakya’daki Türkleri göçe zorlamak amacıyla çok sayıda Müslüman’ı komitacılık iddiasıyla tutuklamış, silah arama bahanesiyle köyleri basmış, yaptıkları işkencelerle birçok kişinin ölümüne sebebiyet vermişlerdi. Bunlara ek olarak 1922 Türk zaferinden sonra Rumların Türkiye’den ayrılarak Yunanistan’a göç etmeye başlamaları, hem Selanik’teki Türkleri rahatsız etmeye başlamış hem de Yunanistan için durumu zorlaştırmıştır. Bunun üzerine sorun Milletler Cemiyeti’nde ele alınmış ve çözüm için iki ülke arasında mübadele uygun görülmüştür. 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Mübadele Antlaşması’na göre İstanbul ve Batı Trakya hariç, Türkiye’deki Rumlar ile Yunanistan’daki Türkler zorunlu göçe tâbi tutulmuşlardır. Antlaşma, 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren göç eden ve göç etmesi gereken kişileri kapsamaktadır.¹²

Göç bazı kişiler için sıkıntılı olurken bazı kişiler için rahat geçmiştir. 15-20 gün Selanik’te bekledikten sonra 1923 yılının son aylarında Sakarya vapuruyla gelen İbrahim Atay yolculuklarına dair şu bilgileri vermektedir:

*Gemi kalabalıktı, eşyalarla beraber bir yerdesin. Güvertesi var ambarı var, eşyalarla bir yerdesin ama biz felaket de geçirdik orada yolculuk yaparken Sakarya vapuruyla. Böyle deniz bir kabardı dalga oldu. Gemi kalabalık olduğu için yukarı güverteye bir kalastan tuvalet yaptılar. O fırtınada o dalgada geminin güvertede ne varsa koparmış atmış. Gemi batacak herkes başlasın ağlasın sızlasın, salavat getirmeye başladı, ağlayan kusan. Çok şükür biz mucize gemi kurtuldu, ölen olmadı.*¹³

Mübadil Kobakizade İsmail Hakkı ise kaleme aldığı hatıratında Sakarya vapurunda temin ettikleri kamarada rahat bir şekilde Samsun’a geldiklerini ifade etmiştir.¹⁴ Bu kişilerin vapuru kullandıkları tam tarihi tespit edemediğimiz için Sakarya vapurunun durumuna ilişkin iki tahminde bulunmaktayız; vapurun şartları bir dönem kötü iken bir dönem iyi olabileceği ya da eğer aynı vapurda geldiyse kişiler mevkiilerine göre seyahat olanağı sağlandığıdır. Kötü hava koşulları nedeniyle zaman zaman vapurlarla taşıma işlemlerinin aksadığını ve Sakarya vapurunun da bunlar arasında olduğunu görmekteyiz.¹⁵ Kimi göçmenler yanlarında eşyalarını getiremezken kimileri ise hayvanlarını dahi getirmişlerdir. Samsun’a gelen mübadillerin bir kısmı ortalama 50 km uzaklıkta olan Bafra’ya kadar hayvanlarıyla

⁶ İbrahim Atay, 1919 doğumlu birinci kuşak mübadil, 15 Mart 2013 tarihli görüşme, Görükle Nilüfer/Bursa.

⁷ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸ Akın Üner’in bu konuya ilişkin olarak “Çalı Harmanı” adında bir mübadele romanı bulunmaktadır.

⁹ Rukiye Öztaş, 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

¹⁰ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

¹¹ Mustafa Şen, 1935 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 21 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

¹² İpek, *age*, ss. 42-46.

¹³ İbrahim Atay, 1919 doğumlu birinci kuşak mübadil, 15 Mart 2013 tarihli görüşme, Görükle Nilüfer/Bursa.

¹⁴ Kobakizade İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 69.

¹⁵ Kemal Arı, *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 83.

birlikte yürüyerek gitmişlerdir.¹⁶ Göçün, çiftçi aileler için daha zor olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Kaydalapa'ya gelen çiftçi göçmenlerin çoğu Drama'dan gelmiştir. Drama'nın arazi yapısı dağlık ve engebeli olması nedeniyle köylerden sürüsüyle yola çıkan çiftçiler zor koşullarda yolculuk yapmak zorunda kalmışlardır.¹⁷ Mübadeleyi yaşayanlardan İbrahim Atay ve ailesi önce Tuzla'ya gelerek bir süre karantinaya alındıktan sonra hamamlarda temizlikleri sağlanmış ve Bursa'ya gelmişlerdir. İbrahim Atay Bursa'da birkaç ay hanlarda, hamamlarda veya boş binalarda yaşamak zorunda kaldıklarını, sonrasında ise Nilüfer ilçesinin Görükle köyüne ikamet ettirildiklerini belirtmiştir.¹⁸ Mübadeleden hemen sonra ölenlerin olduğu da dikkat çeken bilgiler arasında yer almaktadır. Örneğin dedemin amcası Hasan mübadeleden hemen sonra hastalanarak ölmüş ve dedemin babası Kaydalapa'da sadece iki erkek kardeş olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu nedenle de çoğalmak anlamına gelen "Türe" soyadını bilinçli olarak aldıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹

Kaydalapa Köyünün Sakinleri: Arnavutlar ve Rumlar

Memleketlerini terk etmek zorunda kalan mübadillerin yeni yaşamlarına uyumları kolay olmamış, hatta ilk birkaç yıl boyunca geri dönme umuduyla yaşayanların olduğu dile getirilmiştir.²⁰ Mübadillerin yeni yaşamlarına uyum sürecine geçmeden önce çalışmamıza örnek olarak seçtiğimiz Kaydalapa köyünün ve bağlı bulunduğu Bafra'nın mübadele öncesi kısa bir tarihini ve durumunu da ele almak gerekmektedir. Canik sancağı içerisinde yer alan Bafra kazâsı sırasıyla 16. yüzyılda Rum eyaletine, 17. ve 18. yüzyıllarda Sivas eyaletine, 1846 yılından itibaren Trabzon eyaletine ve 1924'te Samsun'a bağlanmıştır.²¹ Canik sancağının en batıdaki kazâsı olan Bafra'nın, eski adıyla Güründür Pazarı'nın, 15. ve 16. yüzyıllardaki nüfusuna baktığımızda çoğunluğu Müslümanlar oluşturmaktaydı. 1485 tahririne göre Bafra'nın tahmini nüfusu 1180 Müslüman ve 347 gayrimüslimden oluşmaktaydı. Ancak ilerleyen yıllarda Müslüman nüfusla birlikte gayrimüslim nüfus sayısı da artış göstermiştir.²² Kaydalapa köyünün tarihinin, *Canik sancağı avâriz defterleri* kayıtlarına göre 1455 yılına kadar uzandığını görmekteyiz. Bafra'nın kuzey kesiminde yer alan Kaydalapa zaman zaman farklı nahiyeler içerisinde almıştır.²³ 1585 yılı civarında Bafra'daki 110 köyün 10 tanesinin kişi/kabile adlarına bağlanabileceğini görmekteyiz.²⁴ Bunlardan biri olarak değerlendirilen Kaydalapa da, bölgede Türkmenlerin yerleşmesinde önemli rol üstlenmiş liderin adı olarak belirtilmektedir.²⁵ XV. ve XVI. yüzyıllarda Kaydalapa, Amasya'da bulunan Sultan II. Bayezid Külliyesi için vakıf arazisi durumundadır.²⁶ Ancak bu tarihlere kadar Müslüman yerleşim yeri olan Kaydalapa, 1835 yılına ait Bafra nüfus defterleri incelendiğinde sadece gayrimüslim nüfus defteri içerisinde görülmekte ve gayrimüslim nüfusun toplamı 72'dir. Yine 1849 yılında da sadece gayrimüslim yerleşim yeri olarak görünen Kaydalapa'nın nüfusu 109'a yükselmiştir. Anlaşılacağı üzere Bafra kazâsında gayrimüslim nüfus giderek artmış, 19. yüzyılda Müslüman nüfus 8085 iken gayrimüslim nüfus 5524'e ulaşmıştır. Bafra'nın 1700'lü yıllarına dair nüfus verilerine ulaşamadığımız için Müslüman nüfusun hakim olduğu Kaydalapa'nın tam olarak hangi yılda ve ne sebeple Rum yerleşim yeri olduğuna dair net bir veri sunamıyoruz.²⁷ Yüz yılı aşkın süreyle Kaydalapa'da yaşamış

¹⁶ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

¹⁷ Arı, *age*, s. 78.

¹⁸ İbrahim Atay, 1919 doğumlu birinci kuşak mübadil, 15 Mart 2013 tarihli görüşme, Görükle Nilüfer/Bursa.

¹⁹ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun

²⁰ İbrahim Atay, 1919 doğumlu birinci kuşak mübadil, 15 Mart 2013 tarihli görüşme, Görükle Nilüfer/Bursa.

²¹ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, Ankara 2006, s. 56.

²² Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.s. 34, 59.

²³ Mehmet Öz, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII Canik Sancağı Avâriz Defterleri (1642)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. XXXII.

²⁴ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 36.

²⁵ Selim Özcan, "XX. Yüzyılın Başlarında Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Ed. Cevdet Yılmaz, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmet Daire Başkanlığı, Samsun 2006, s. 679.

²⁶ Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, s. 148; Adnan Gürbüz, *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s.s. 206,207.

²⁷ Tancan Özkan, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Kazası Nüfusu*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

bulunan Rumlar bu coğrafyadan mübadele ile ayrılmak zorunda kalmışlardır. Kaydalapa’da bu dönemde Rumlara ait bir kilise ve üç katlı bir de okul bulunmaktaydı. Pazar günleri ibadet için Bafra’nın diğer köylerinden de katılım olduğu, Kaydalapa’nın bu anlamda bir ibadet merkezi teşkil ettiği belirtilmektedir. Arnavutlar da Kaydalapa’nın önemini vurgulamak için “İşkodra memleket, *Kaydalapa vilayet*” ifadesini kullanmışlardır.²⁸ Kaydalapa köyünün adı 1960’lı yıllarda Tepecik köyü ve Sarıçevre köyü olmak üzere ikiye ayrılmış, günümüzde ise mahalle özelliği kazanmışlardır. İlçe merkezine uzaklıkları yaklaşık 4 km’dir.

Kaydalapa’ya gelen ilk göçmen grup 1912 yılında Kosova’dan kaçmak zorunda kalan Arnavutlardır. Sırp ordusunun 1912 yılında Kosova ve Makedonya’yı işgal ederek topraklarına katmasıyla birlikte Kosova’daki Arnavutlar silahsızlandırılmaya başlanmıştır. Arnavutlar, özellikle 1912-1913 yıllarında artan baskı ve zulümler karşısında katliam kokusuyla Arnavutluk’a ve Türkiye’ye göç etmeye başlamışlardır.²⁹ Babası Arnavut göçmeni olan Rukiye Öztaş o döneme ilişkin babasının anlattıklarını şöyle ifade etmektedir:

*Dedemin memlekette yani Priştine’de devlette görevli gavur bir arkadaşı varmış, çocuklarını al nereye kaçabilirsen kaç demiş. Kırk tane Arnavut seçmişler yarın kesecekler, senin çocukları da kesecekler demiş. Babam on yaşındayken kaçıp Kaydalapa’ya gelmişler.*³⁰

Kaynaklara baktığımızda anlatılanları doğrular nitelikte olarak 5 Aralık 1912 tarihinde Kosova’da yirmi bin, Priştine civarında ise Türk ve Arnavutlarından oluşan beş bin kişinin katledildiği belirtilmektedir.³¹ İşgaller ve katliamlar sadece Sırp ordusu tarafından değil Bulgar ve Yunanlılar tarafından da yapılmış, yüz binlerce Türk ve Arnavut hayatını kaybetmiştir.³² Remzi Sayar olayları yaşayan babaannesinin anlattıklarını şu şekilde aktarmaktadır:

*Çok işkence görmüşler, hatta domuzlar mutfaklarına gelip yemeklerini yiyormuş ses çıkaramıyorlarmış. Ninemin dört tane kayını varmış Yugoslavya’da, kayınlarını gözünün önünde kesmişler. 1912’de ceketini bırakıp kaçmışlar, birkaç yer değiştirdikten sonra Kaydalapa’ya gelmişler.*³³

Kaydalapa köyüne gelen bu göçmenlerin çoğunluğu kadın olmakla birlikte toplam 47 hane olduğu belirtilmektedir. Bu ailelerden 41 tanesinin yardımı ihtiyacı bulunmaktaydı ve Milli Mücadele sonrasında Rumların terk ettiği evlerden 21 tanesi ihtiyacı olanlara verilirken, diğerleri ise kendi imkanlarıyla barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır.³⁴

Bu dönemde Türkiye’de Pontus Rumları teşkilat kurmaya ve bütün Rumları Pontus fikri etrafında birleştirmeye başlamış, silahlı çeteler kurarak faaliyete geçmişlerdir. Pontus Rumlarının örgütlenmeye başlamasında Balkan Savaşları önemli bir yer tutmaktadır. Savaş döneminde Osmanlı Devleti’nin seferberlik ilanı ile birlikte Rumlar da silah altına alınmış ancak yandaşlarına karşı savaşmak istemeyen Rumlar kaçarak köylerine dönmüşler ve örgütlenmeye başlamışlardır.³⁵ Sayıları 800’ü geçen bu çeteler siyasi amaçları için korkunç olaylar ve zulümler yapmaya başlamış, özellikle Samsun, Amasya ve Tokat illerinde planlı bir şekilde hareket etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yılları ise Pontus Rumlarının faaliyetlerini artırdığı bir dönem olmuş, ilk önemli Rum çetesi Bafra çevresinde, özellikle yoğun bir Rum nüfusa sahip olan Nebyan bölgesinde görülmüştür. Bu savaşta da seferberlik emrine uymayan Bafra Rumları Nebyan’a katılmaya başlamışlar ve Müslümanları diri diri yakmak, Müslüman kadınların

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2012, s.s. 92-102.

²⁸ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

²⁹ Halim Çavuşoğlu, “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye’ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.41, 2007, s. 130.

³⁰ Rukiye Öztaş, 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

³¹ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 37.

³² Çavuşoğlu, agm, s. 131.

³³ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

³⁴ İpek, age, s. 179.

³⁵ Bünyamin Kocaoğlu, *Milli Mücadele Yıllarında Samsun: 15. Fırka’nın Samsun’daki Faaliyetleri (1919-1921)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2008, s. 88.

iffetine saldırmak gibi korkunç olaylar yaşatmışlardır. Nebyan çeteleri, saldırılarını Nebyan dışında da gerçekleştirmeye başlamışlardır. Milli kuvvetler henüz tam olarak oluşturulamadığı için hükümet bu çeteleri uzaklaştırmaktan aciz kalmış ve Müslüman halk kendi başının çaresine kendi bakmaya başlamıştır.³⁶

Bafra'da Rum çetelerinin faaliyetlerinin başladığı tarihlerde silahlanan ve halkın tamamı Rum olan köyler arasında Kaydalapa da yer almaktadır.³⁷ Bu süreçten kısa bir zaman önce gelen ve 12 yıl boyunca Rumlarla Kaydalapa'da yaşayan Arnavutlar, saldırıların artması karşısında kendilerini savunmak amacıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır. Köyün büyükleri bu durumu çetecilik olarak adlandırmaktadır. O dönemde Arnavutların lideri olarak en başta Feyzullah (Erdal), Fazlı (Şahin), Osman ve abisi Hasan (Kaplan), Salih (Çiçek), Şaban (Yıldız) belirtilmektedir. Bazılarının çocukluklarıyla yaptığım görüşmeler neticesinde babalarının ve aile büyüklerinin kendilerini savunma amaçlı yaptıkları eylemleri öğrenme şansımız olmuştur. Devletin silah ve mermi temin ederek Arnavutlara destek sağladığı, bu şekilde Arnavutların da çok sayıda Rumu öldürdüğü dikkat çeken ifadeler arasında yer almaktadır.³⁸ Rumların işkenceleri o derece artmıştır ki, yukarıda ismini saydığımız Arnavut Fazlı'nın evinin bir gece Rumlar tarafından ateşe verildiği ve Arnavut Fazlı'nın da evine Rumlar girdiğini zannederek karanlıkta yanlışlıkla eşini bıçakladığı aktarılanlar arasında yer almaktadır.³⁹ Çatışmaların arttığı bu ortamda bazı Rumların da korkudan dağlara çıkmak zorunda kaldığı, ancak Arnavutların takibi bırakmayıp duman çıkan yerlerde Rumları arayıp öldürdükleri söylenmektedir.⁴⁰ Remzi Sayar bu konuya ilişkin olarak "*Nenem Bendezova'ya⁴¹ tarlaya giderken yolda hep kelle gördüğünü söylerdi. Rum mu ne olduğunu bilmiyor.*"⁴²

Bu şekilde saldırılar ve olaylar yaşanırken bütün Rumları aynı kefeye koyarak değerlendirmek doğru değildir. Bu ismini saydığımız Arnavut liderlerinin bazı Rumlara karşı merhametli davranışlarını da görmekteyiz. Örneğin Arnavut Feyzullah ilk yerleştiği evde bir süre birlikte yaşadığı, adı Todor olan Rumun ailesini Türk saldırılarından korumuştur.⁴³ Yine Feyzullah da dahil olmak üzere⁴⁴ Kaydalapa'da iki Arnavut daha yetim kalan Rum çocuklarını büyütüştür. Yetiştirilen Rum çocuklarının geneli Müslüman olmuştur, ancak olmayanlar da mevcuttur.⁴⁵ Bu kişilerin çoğu bu konu hakkında görüşme taleplerini kabul etmemekte ve görüştüklerimizden birinin ailesi ise babalarının Rum olduğunu kesinlikle reddetmektedir. Yetiştirilen Rum çocuklarının aile lakaplarına baktığımız zaman ortak olarak "dönme" kelimesini görmekteyiz. Hala bu lakapla anılıyor olmak onları oldukça rahatsız etmekte ve toplumla bütünleşmelerini engellemektedir. Bu nedenle çoğu, yaşam yerini değiştirerek ailesinin geçmişini inkar etmekte ya da gizlemektedir. Arnavut Feyzullah'ın kızı olan 87 yaşındaki Gülyan Erdal şunları anlatmaktadır:

Burada bir Rum çocuk yetim kalmış, babam onu büyüttü. İsmi⁴⁶ koymuşlar burada. Babam büyüttü sonra Tekke'ye gitti, Tekke'de evlendi. Herhalde öldü. Birlikte büyüdük onunla. O geldiğinde ufaktım ama yine biliyordum, kardeş gibi yaşıyorduk. Ayrım olmadı. Bize geldikten sonra Müslüman oldu. Babama baba derdi, büyüyünce odası ayrıldı, yine adı odasının. İyi bir çocuktü. Büyük kardeşim biraz sertti, babam çok iyiydi onu (... ..) kollardı. Ona hep aga diyorduk. Evlenene

³⁶ Yılmaz Kurt, *Pontus Meselesi*, TBMM. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, Ankara 1995, ss. 187-190.

³⁷ Hasan Yiğit, *Bafra Tarihi*, Özyılmaz Matbaası, Bafra (?), s. 23.

³⁸ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

³⁹ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁴⁰ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁴¹ Kaydalapa Köyü'nde köy merkezinin dışında yer alan bazı tarlaların bulunduğu alanın genel adı. Halen kullanılmaktadır.

⁴² Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁴³ Salih Erdal, 1944 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 21 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁴⁴ Gülyan Erdal, 1930 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁴⁵ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁴⁶ Bu şekilde boşlukla gösterdiğimiz kısımda kişinin adı geçmektedir ve çocukları babalarının isminin ifşa edilmesinden rahatsızlık duydukları için biz de isim belirtmiyoruz.

kadar birlikte kaldık.

Kaydalapa köyünde sadece bir kadın ailesinin kimliğini saklamayıp görüşmeyi kabul etti. Onun anlattığına göre Rum asıllı annesi yetim kaldığı zaman Bafra'da Gazibey mahallesinde bir Türk ailesi tarafından Müslüman olarak yetiştirilir.⁴⁷ Evlenme çağına gelince bir Arnavut muhacirin oğlu ile evlenir ve Kaydalapa'ya gelin gelir. Bu dönemde Arnavutların, dul ve yetim kalan Rum kadın ve kızlar ile çok sayıda evlilik yaptığını görmekteyiz. Köyde bu gibiler⁴⁸ dönme olarak adlandırılmıştır. Hemen belirtmek gerekir ki dönme lakabı kişiyi ötekileştirmek amacıyla kullanılmamıştır. Zira söz konusu kişiyi köyde herkes sevip saymıştır.⁴⁹ Söz konusu kişi yıllar sonra kendisi ile iletişime geçen Selanik'teki kız kardeşinin görüşme talebini öldürülme korkusu ve Müslüman olduğu için kabul etmemiştir.⁵⁰

Kaydalapa Köyünde Mübadiller ve Arnavutlar

1924 yılından itibaren Kaydalapa'dan Rumlar ayrılmış, Selanik'ten gelen Türklerin yerleşmesiyle köy, artık iki göçmen grubun iskan merkezi haline gelmiştir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Kaydalapa'daki mübadiller, hem kendileri hem de Arnavutlar tarafından muhacir, kendi kullanımlarıyla ise "mâcır" olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak biz onların kullanımından ziyade resmi niteliği bulunan mübadil kelimesini kullanmayı tercih ettik. 1924 yılında Kaydalapa'ya toplam 114 hane mübadil yerleştirilmiş, ancak aynı yıl içerisinde bir kısmı vefat etmiş bir kısmı ise İstanbul'da iken firar etmiştir. Bu nedenle 1925 yılı Nisan ayına baktığımızda mübadil hane sayısı 84'e (309 kişi) düşerken, aynı zamanda köyde 49 hane de (230 kişi) gayri mübadil bulunmaktadır. Mübadillerden 18 aile Rumlardan kalmış olan evlere yerleştirilmiştir. Bu evler genel olarak iki katlı olup, üst katta bir koridor ve iki oda bulunurken alt kat dam idi. Diğer mübadiller ise ilk etapta harap halde bulunan kilisede veya ağaç dallarından yaptıkları kulübelerde, daha sonra ise inşa edilen barakalarda yaşamışlardır.⁵¹ Belirtmek gerekir ki Rumlardan kalan evlerin hepsi bahsettiğimiz gibi iki odalı, küçük değildir. Ekonomik durumu daha iyi olan Rumların evleri oldukça geniştir. Kaydalapa'da Rum evlerinden muhafaza edilen sadece Nedime Türe'nin annesinin yerleşmiş olduğu evdir. Restore edilerek tarihi eser niteliği kazandırılan ev büyük ve oldukça iyi durumdadır.⁵² Bunun dışında dedemin babası olan Halil Eren'in yerleşmiş olduğu ev de büyük olmakla birlikte hala ayaktadır ama satın alan kişi binayı samanlık olarak kullanmaktadır. Bir tane daha ev vardır, ancak onun sadece alt katı Rumlardan kalma üst katı ise ev sahibinin sonradan yaptırmasıyla oluşturulmuştur.⁵³ Bu evlerin en büyük özelliği, görenler mutlaka fark eder, ahşap olmaları ve tahtaların birbirine geçirilmesi ile yapılmasıdır. Eski yerleşim yeri olan Drama ile yeni yerleşim yeri olan Kaydalapa kıyaslandığında, bu köye gelenler Selanik'teki köylerinde evlerin iç içe olduğunu, burada ise Rum evlerinin her birinin bir köşede olduğunu belirtmektedirler.⁵⁴ Gelen mübadillerin bir kısmı daha iyi şartlara kavuşmuşken bir kısmı hak ettikleri şekilde yerleştirilmediklerini belirtmiştir. Örneğin Selanik'te Langaza'da yaşayan ve ailesi esnaf olan İbrahim Atay Bursa'da Görükle köyüne yerleşip çiftçilik yaptıklarını şu sözlerle ifade etmiştir:

Geçimimiz buraya geldiğimizden beri tarım. Bizim oradaki mesleğimiz biraz burada devam etti nalbantlık falan ama biz oradaki evimizin barkımızın yerinin tapularını gösterdik, biz esnaf olduğumuz için sana layık bu Görükle köyünde yer yok sen kasabaya layıksın. Biz orada han hamam bıraktık esnaftık ya onların tapularını buraya getirdik gösterdik. Buraya gelince iki odalı bir eve yerleştik,

⁴⁷ Rukiye Öztaş, 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

⁴⁸ Rukiye Öztaş, 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

⁴⁹ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak Mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

⁵⁰ Rukiye Öztaş, 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

⁵¹ İpek, age, s. 179.

⁵² Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

⁵³ Salih Erdal, 1944 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 21 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

⁵⁴ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Baфра/Samsun.

Selanik'teki daha büyüktü üç odalıydı o.⁵⁵

Nedime Türe ise babasının Selanik'tekine göre Kaydalapa'da çok daha fazla arazi sahibi olduğu için kaymakamlık teklifini dahi kabul etmediğini ifade etmektedir. Kıyaslama yapıldığında Nedime Türe şunları dile getirmiştir:

*Babamlar İmrenli'de yaşamışlar. Dedemin adı Topal Osman'dı. Orada tütün yaparlarmış, mısır yaparlarmış, ufacak ufacak tarlaları varmış. İnsanları fazlalık gelince çalışmaya gidiyorlarmış Kavala'ya doğru. Oralarda çalışırlarmış amcalarım. Köyde ihtiyarlar çalışıyorlarmış, arazi çok yokmuş ama idare ediyorlarmış. Hayvancılık yapıyorlarmış koyunculuk. Buraya gelince kaymakamlık söylemişler babama, babam da gitmemiş. Arazi bol, mal bol, vakitleri burada iyi olmuş arazi görünce. Borçlanmışlar toprak almışlar, arazileri çoğaltmışlar. Orada yerleri azmış.*⁵⁶

Kaydalapa'nın temel geçim kaynağını ağırlıklı olarak mısır, buğday ve hayvancılık oluşturmuştur. Göç öncesinde Rumların, göç sonrasında Arnavutlar ve mübadillerin de aynı işlerle meşgul olduklarını görmekteyiz. Ancak mübadillerden sonra tütün üreticiliğinde artış olduğu belirtilmektedir. Hatta mübadillerden uzun zaman önce geldikleri için Bafra'nın yerlisi olarak kabul ettiğimiz grupların bazılarının tütünü bilmediklerini söyleyebiliriz. Kaydalapa'nın tek yerli hanesi olan kişiyle yaptığımız görüşmede dedesinin tütünle tanışmasını şu şekilde anlatmıştır:

*Mübadiller gelmeden önce tütüncüymüş, buraya gelince de yaptılar. Arnavutlar onlardan öğrendi tütüncülüğü. Yerliler de tütün bilmezmiş, benim dedem tütün fidesini koparmış da eve ispanak diye götürmüş. Mübadil köylerinden geçerken duvarlarda asılı bir şeyler görmüşler tütün olduğunu öğrenmişler.*⁵⁷

Mübadillerin gelmesiyle birlikte tütün üretiminde artış olmuş, 1924 yılında 100.000 dönüm tütün dikimi gerçekleştirilmiştir. Özellikle Drama ve Kavala yöresindeki Türklerin geçim kaynağı tütüncülüktü⁵⁸ ve Kaydalapa köyüne gelen mübadiller ağırlıklı olarak Drama yöresinden olduğu için Kaydalapa'da da aynı şekilde üretimlerine devam etmişlerdir. Hatta Nedime Türe bu konu üzerine şöyle bir bilgi paylaşmıştır:

*Daha İmrenli'deyken Kaydalapa'nın haberini almışlar. Buradan gelenler bir odada otururken illa oraya gidin demişler. Rumlar onlara demişler ki madem siz tütüncüsünüz Kaydalapa'ya gidin, Kaydalapa'da her şey çok olur tütün bol olur.*⁵⁹

Arnavut olan Remzi Sayar ise Arnavutların tütün üretimine dair "Muhacirler oradan bir tohum getirmişler tütün tohumu. Ondan sonra bu tütünü peydah etmişler, burada ekmeye başlamışlar. Bizinkiler de bunlara gidip pastal yapıyorlarmış. Sonra bizinkiler de öğrenmiş, başlamışlar ekmeye. Esas geçim tütünden, biz de yetiştirdik sonradan." ifadelerini kullanmıştır.⁶⁰

İlk etapta Arnavutlarla mübadillerin Bafra içerisindeki yerli gruplarla ilişkilerine baktığımızda, yerlilerin her iki grupla da kolay anlaştığını söyleyemeyiz. Ancak birbirinden bağımsız yerli kişiler ile yaptığımız görüşmede Arnavutlarla daha fazla sıkıntılar yaşadıklarını, mübadillerin ise daha mülayim ve uyumlu olduklarını anlatmaktadırlar. 80 yaşında bir yerli ile yaptığımız görüşmede mübadil ve Arnavutlar için şunları dile getirmiştir:

Bizim köyde, şimdiki adı Uluğağaç, iki mahalle Arnavuttu. Komşulukları güzelmiş ama büyüklerinden birkaç tanesinde, yani on hane geldiyse iki tanesinde yamukluk vardı. İlk geldiklerinde aramızda bir dere vardı, iki tarafımız da Arnavuttu. Öyle bir şeytanlık vardı ki yerli kadınlar dereye gidecek de ne zaman gidecek onu gözlerlerdi. Kadınlar çamaşır yıkamaya dereye giderdi. Kavga gürültü olmadı ama huyları hoşuna gitmedi bizim milletimizin. Ama şimdi yetişenler iyi, hem de çok iyi. Köyümüze yakın

⁵⁵ İbrahim Atay, 1919 doğumlu birinci kuşak mübadil, 15 Mart 2013 tarihli görüşme, Görükle Nilüfer/Bursa

⁵⁶ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁵⁷ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁵⁸ Arı, *age*, s. 77.

⁵⁹ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁶⁰ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

mübadil köyü de vardı. İyilerdi, çok çok daha iyilerdi. Hem de biraz mülayimdiler. Arkadaşlık çok güzel yaparlardı. Elinden *gelen ikramı yaparlar. İki tane mübadil arkadaşım vardı, beraber gittik askere beraber de döndük. Çok şahaneydiler.*⁶¹

Mübadiller, Arnavutlardan daha sonra gelmelerine rağmen yerli gruplarla daha erken zamanda kaynaşma sürecine girdiklerini görmekteyiz. Mübadiller daha dışa açık iken Arnavutların uzun süre kapalı bir grup olarak kaldığı tespitini yapabiliriz. Çünkü Arnavutlar, bunu kendileri de söyler, daha milliyetçi bir özelliğe sahiptiler.⁶² Bunun en önemli nedeninin Türkiye'ye mübadiller gibi değil, kaçarak dağılmış gruplar halinde gelmeleri ve birbirlerine sahip çıkma duygusu olduğunu düşünmekteyiz. Gözlemlediğimiz kadarıyla Arnavutlar, mübadillere göre birbirine daha fazla bağlıdırlar, ancak bu bağlılık diğer gruplarla kaynaşmalarını olumsuz yönde etkilemiştir.

Kaydalapa köyünde Arnavut ve mübadil mahalleleri iç içe bulunmaktaydı, halen de bu şekilde devam etmektedir. Göçmenlerin birinci kuşağı birbirlerine karşı oldukça çekimser yaklaşmışlar, çoğu birbirinin evlerine dahi gitmemiştir.⁶³ Şunu belirtmek gerekir ki, Arnavutlardan da bunu açıkça dile getirenler olmuştur,⁶⁴ entegrasyonun uzun zaman almasındaki en büyük etken Arnavutların mübadilleri hemen kabullenememeleri ve aralarına dahil edememeleri olmuştur. Yetişkinlerin bu tutumu çocuklara da yansıtılarak mübadil çocuklarıyla oynamamaları konusunda uyarılmışlardır.⁶⁵ Çocuklara yansıyan bu anlaşmazlık okulda da devam etmiş, kavgalar yaşanmış ve göçmenler ağırlıklı olarak kendi gruplarıyla arkadaşlık yapmışlardır. 87 yaşındaki mübadil Hayriye Şen çocukluğuna dair şu anıyı paylaşmaktadır:

Çocukluğumuzda Arnavutlarla konuşma yoktu, koymazlardı bile evlerine. Hiç Arnavut çocuklarla arkadaşlığım olmadı. Okulda Arnavutlarla birlikteydik, *konuşmazlık olmazdı hoca vardı ama çıkınca yolda izde dövüş kakış. Arnavut erkeklerle mübadil erkekler anlaşamazdı, Arnavutlar kabadayılık yapardı. Küçükken bize sataştıklarında biz de Arnavut Arnavut deyip kızdırıyorduk. Bizim evin camlarına tırmanıp yukarı çıkıyorlardı. Bizi dövecekler içeri girecekler. Aldım süpürgeyi onların ellerine vura vura atladılar aşağı. Hiç onu unutmam. İkilik vardı çok, şimdi öyle yok. Çocukları kabadayı olurdu, mübadiller mülayim olur. Köyde bir düğüne gitmiştik, kürt çocukları baltayla dört döndürmüştü bizi, tutsalar kesecekler. Kürtler çok fenaydı.*⁶⁶

Kaydalapa'nın sınır köylerinden biri, Arnavut ve mübadillerden daha önce gelmiş olan Kürtlerin yaşadığı Dededağ köyüdür. Anlaşıyor ki Kaydalapa köyündeki göçmenlerin sadece kendi aralarındaki değil, çevrelerindeki diğer gruplarla da entegrasyonları kolay olmamıştır. Anlaşmayı engelleyen etmenlerden biri de dil farkı olmuştur. Arnavutların dilleri olan Arnavutçadan vazgeçmediği, mübadillerle bir arada buldukları ortamlarda dahi Arnavutça konuşmaya devam ettikleri aktarılmaktadır. Göçmen gruplar arasında ev ziyareti olmadığı gibi, Arnavutların kendi aralarındaki muhabbeti artırmak için, işaret olarak seçilmiş olan silah hangi hanede atılırsa o akşam orada toplanmaları gibi bir adetleri bulunduğu da dikkat çeken ifadeler arasında yer almaktadır.⁶⁷

Farklı gruplara mensup iki kişi arasında yaşanan en ufak sorun dahi Arnavut-mübadil meselesine dönüşmüştür. Mübadiller geldikten sonra yaşanan sorunlardan biri muhtarlık seçimleri olmuş ve neredeyse her seçim zamanı tartışmalar yaşanmıştır. Hatta bir gün okulda yapılan seçimde çıkan kavgada mübadil olan Nedime Türe'nin babasının, Topal Hafız lakaplı, camdan atlayarak ayağını kırıdığı anlatılmaktadır. Mübadillerin nüfus olarak daha kalabalık olması muhtarlık seçimlerinin lehlerine sonuçlanmasını

⁶¹ Vahit Söylemez, 1936 doğumlu yerli, 30 Ekim 2016 tarihli görüşme, Uluğaç mahallesi Bafra/Samsun.

⁶² Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun

⁶³ Hayriye Şen, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁶⁴ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁶⁵ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁶⁶ Hayriye Şen, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁶⁷ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

sağlamıştır. Göçmenler çekimserlikleri nedeniyle birbirlerine uzun süre kız vermemişler, birbirlerinden kız da almamışlardır. Özellikle Arnavutlar ne yerlilere ne de mübadillere kız vermişlerdir. Yukarıda Arnavutların birbirine olan bağlılıklarına değinmiştik, bu sadece Kaydalapa içerisinde sınırlı değildir. Arnavutlar başlarda yalnızca kendi aralarında kız alıp verdikleri için geniş bir akrabalık bağları da oluşmuş, Bafra'nın her köşesindeki Arnavutlarla iletişim halinde olmuşlardır.⁶⁸ Mübadil olan dedem Arnavut olan anneannemi istemeye gittiğinde babasından “*kör baltayla keserim yine vermem*” cevabını almıştır.⁶⁹ Yine Arnavutların lideri konumunda olan birinci kuşak Arnavutlardan Osman (Kaplan) da aynı şekilde “*Mübadil alacak benim kızımı, keserim de vermem.*” ifadesini kullandığı aktarılmaktadır.⁷⁰ Bu tarz olayların sonu genellikle kaçarak evlenmeyle sonuçlanmış, ilerleyen zamanlarda ise evlilikler gönül rızası ile yapılmıştır. Entegrasyonun sağlanmasında evlilikler sonucu kurulan akrabalık ilişkilerinin büyük bir önemi olduğunu söyleyebiliriz.

Kaydalapa köyüne Arnavut mahallesine 1940 senesinde Alaçam'dan gelen yerli bir aile yerleşmiştir. Yıllarca bu iki grubu gözlemleyen ve onlarla ilişkileri olan bu ailenin ifadeleri de çalışmamıza dışarıdan farklı bir bakış katmıştır. Bu aile Arnavut mahallesinde yaşamasına rağmen mübadillerle daha iyi anlaştıklarını, dost olduklarını, en çok yardımcı mübadillerden gördüklerini belirtirken, Arnavutların aynı sıcaklığı uzun süre göstermediklerini, ayrımı hep hissettiklerini ifade etmişlerdir. Hatta o dönemde aile fertlerinden biri bu durumdan oldukça rahatsız olmuş köyden gitmek istediğini belirtmiştir. Aile şöyle bir anısını da dile getirmektedir: “*Arnavutlar çok ayırım yaparlardı. Evvelden köye ekin falan toplamak için gelirlerdi. Arnavutlar onlara köyün taa öbür ucundakiler sizi misafir eder derlerdi, bizim için. Bizde misafir kalırlardı.*”⁷¹

Göçmenlerin Yemek ve Düğün Kültürleri

Arnavutların ve mübadillerin yaşam tarzlarına, kültürlerine, gelenek ve göreneklerine baktığımızda aralarındaki farkı görmek mümkündür. Her iki grubun da kendilerine has bir mutfak kültürü vardır. Arnavutların en çok yaptıkları yemekler arasında hamur ve kaymaktan yapılan fliya böreği, pırasadan laknur böreği, kabakla yapılan kungulur böreği, yumurtalı çökelekli pırpeç böreği, küle gömülerek yapılan mısır çöreği, kahvaltılık olarak long, mişoriz, nohutlu ekmek yer almaktadır. Mişoriz tepside tavuk etiyle yapılan bir pilav çeşididir ve özel bir yeme usulü vardır.⁷² Bu yemekte tavuğun sırt kısmı tepsinin ortasına yerleştirilir ve evin büyüğü tarafından diğer aile fertlerine pay edilir. Arnavut yemeklerinin geneli tepside yapılır ve hamur işi çeşitler oldukça yaygındır. Tepside yapılan yemekler aynı şekilde tepside sofranın ortasına yerleştirilerek yenilir ve sofrada pek yemek çeşidi görülmez. Buzdolabı olmadığı dönemlerde Arnavutlardan durumu iyi olanların kışa girmeden önce bir hayvan kestikleri ve etlerini ince ince kesip kurutarak yemeklerde kullandıkları anlatılmaktadır.⁷³ Mübadillerin yemeklerine baktığımızda tarhana çorbası, et kavurması, et suyundan yufka ıslama, kırca denilen börek, kuru fasulye, pideler, kuskus pilavı öne çıkanlar olarak sayılabilir.⁷⁴ Arnavutlara oranla mübadillerin sofralarının daha çeşitli olduğunu mübadillere gelin gelen Arnavut Belgis Eren şu sözlerle ifade etmiştir:

Mübadiller evine daha düşküdü, yemeleri daha iyiydi, daha güzeldi. Arnavutlar bilmezdi ki yemek yapmayı. Benim annem yerliydi dolma yapardı, her şeyi yapardı. Annem şu Arnavutlar hiçbir şey bilmiyor derdi, yumurta kırmışlar derdi mısır ununun içine karıştırıyorlar, çocuklara veriyorlar.

⁶⁸ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁶⁹ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷⁰ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷¹ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷² Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷³ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷⁴ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Hayriye Şen, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

*Bir tepsiyi koyar Arnavutlar börek yaparlar, yanına bir turşu bir ayran daha başka yok. Mübadiller üç türlü yemek yapardı. Mübadillerin yemesi daha başkaydı, yine de başka. Mübadiller ete düşküdü, kuru fasulye, yufka ıslarlar, fırına pide yaparlar. Vakit geçirmezler, öğlene öğlen yiyeceksin, akşamda akşam yiyeceksin.*⁷⁵

Yemek farkına ilişkin olarak bir de şöyle bir şey anlatılmaktadır:

*Burada Özaylar (mübadil) vardı. Bunlar üç kardeşmiş, kardeşlerinin birini Arnavutlara aylıkçı vermişler. Arnavutlar bir şey bilmiyorlar ki bir pırasa kökü, bir mısır ekmeği verip gönderiyorlarmış. Adam bunu yiye yiye usanmış. O alışkın kavurma, peynir, zeytin torbasından eksik olmuyormuş. Günün birinde bırakmış malları kaçmış gelmiş eve. Mallar gelmeyince Arnavut gitmiş adamın kapısına neden bıraktığını sormuş, ekmeğimi yavan veriyorlar demiş. Arnavut da yavan olur mu pırasa ve tuz da var demiş.*⁷⁶

Görüldüğü gibi iki grubun yemek kültürleri birbirinden oldukça farklıdır. Ancak günümüzde bu bariz farklılıklar azalmış olmakla birlikte birbirlerinin damak tatlarına da alışmış durumdadırlar.

Arnavut ve mübadillerin yemek kültürleri düğünlerin de vazgeçilmezi olmuştur. Her iki grubun da düğünleri etli yemeklerden oluşmaktadır. Göçmenlerin düğünlerini daha detaylı ele alırsak Arnavutların düğünleri perşembe günü başlar pazar akşamına kadar devam ederdi. Perşembe günü başlayan düğün esas olarak cumartesi akşamı olurdu. Arnavutlarda nadir olarak görülen davulla birlikte o gece kemençe, bağlama çalınırdı ya da mevlit okunurdu. Ancak zamanla Balkan havaları Arnavutların düğünlerinde yer almaya başlamıştır. Misafirlerin yoğun olarak geldiği gün de cumartesi akşamıdır. Dışarıdan gelen misafirler o gece ev sahibi tarafından ve eğer ev sahibinin evine sığmıyorlarsa komşular tarafından misafir edilirdi. En az 6-7 çeşit olarak harenni denilen geniş kazanlarda hazırlanan yemekler düğünün başlangıcından bitişine kadar gelen her misafire ikram edilirdi.⁷⁷ Misit adı verilen nohutlu ekmeğin de düğünlerin önde gelen ikramlarından olmuştur. Bunların dışında düğüne giden hiçbir komşu ve akraba eli boş gitmez, börek, çay, şeker götürürlerdi. Kısmen de olsa köyün yaşlıları bu geleneği halen sürdürmektedir.⁷⁸ Eski düğünlerde yer alan geleneklerden biri de göç etmeden önce Kosava'da çekilen acıların, sıkıntılarının aşıklar atışması gibi yaşlılar tarafından dile getirilmesidir. Bu geleneğe şahit olan biri örnek atışma hikayelerinden birini şu şekilde anlatmaktadır:

*Mesela bir hikayeleri var kurban bayramı, türkü yapmışlar ona. Adamın çocuğu yokmuş, bir kadın caminin önüne çocuk bırakıp gitmiş. Adam bu çocuğu alıp büyütmüş. Bu çocuk büyüdükçe büyüdüğü yere hırçınlaşmış. Ama bunların bir şeyden haberi yok. Çocuk büyüdüktan sonra adamın üç tane oğlu olmuş. Büyüttükleri çocuğa sen evde kal biz pazara gidelim demişler. Adamda üç tane gelin varmış evde. Bu çocuk onlar yola çıktıktan sonra Rumları toplamış, o gelinleri alıp bir değirmene götürmüşler; orada anadan doğma soymuşlar, içki alemi yapmışlar. O arada yolcunun bir tanesi geçerken orada bir şenlik görmüş. Birinin ismi geçmiş Rüstem isminde, Rüstem de gelinlerin kaynatası. Bunu duyan kişi, Rüstem'le karşılaşmış, senin adını duydum değirmende miydin demiş. Rüstem geri dönüp bakmış, gelinleri orada oynatıyorlarmış. Kaynatası hem gelinleri vurmuş, hem Rumları vurmuş, en sonunda da kendini öldürmüş. Bunlar Yugoslavya'da yaşanmış.*⁷⁹

Arnavutlarda pazar günü gelin alındıktan sonra damat evine gelinir ve damat saklanırdı, aile fertleri ise onu arardı. Damat bulunduktan sonra imam nikahının kıyılmasıyla düğün son bulmuş olurdu.⁸⁰ Düğünün ertesi günü damadın babası öküz arabası tekerlekleri üzerinde döndürülür, gelinin bahşiş vermesi üzerine indirilirdi. Gelin babasının evine düğünden üç hafta sonra gider, bir hafta kalır ve

⁷⁵ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷⁶ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷⁷ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷⁸ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁷⁹ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸⁰ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

evine dönerdi.⁸¹ Evlenen kişilerin çoğu uzun yıllar aile büyükleriyle yaşamak durumunda kalmışlardır. Arnavutların aile yaşamlarına baktığımızda saygıyı ifade eden davranışlar oldukça önemlidir. Örneğin gelin, damat evine geldikten sonra her akşam yatmadan önce büyüklerinin ellerini öper, kapıdan arkasını dönmeden çıkar ve onlar uyumadan uyumazdı. Sabah ise gelin yine aile büyüklerinden önce kalkar onların ellerini öper ve yere diz çöküp ellerine su tutardı. Sofralarında ekmeği ailenin en büyüğü bölardı. Büyüklerin yanında gösterilen bu saygı o kadar ileri boyuttaydı ki eşler birbirinden ne bir şey isteyebiliyor ne de çocuk sevebiliyorlardı. Mübadillerde bu derece saygı görüntüsü olmamasına rağmen Arnavut mahallelerinde yaşayan kimi mübadiller onlardan etkilenip benzer davranışları göstermişlerdir.⁸² Arnavut düğününe giden bir yerli, Arnavutların saygı gösterilerine ilişkin şöyle bir örnek vermektedir:

İhtiyar odası varmış yemin ederim 90 yaşında adam bağdaş kurdu oturdu, sabah horoz ötene kadar ayağını uzatmadı. Biz yerliler olsun mübadiller olsun saygısızlık gibi görünür ama serbest otururduk, Arnavutlar ayıplarlar.⁸³

Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki Arnavutlar kadın erkek demeden dış görünüşlerine önem veren bir topluluktur. Özellikle gelinler, kaynanaları tarafından süslenmeleri ve güzel giyinmeleri konusunda sürekli uyarı aldıkları da ifade edilmektedir.

Mübadil düğünlerine baktığımızda yukarıda bahsettiğimiz gibi düğünler mutlaka etli yemeklerden oluşur ve üç dört gün sürerdi. Bazı düğünlerde yemeklerin yanında içki de yer aldığı için, özellikle Arnavut kızlarının mübadil düğünlerine gitmelerine izin verilmediği söylenmektedir.⁸⁴ Mübadiller oynamayı seven insanlar oldukları için düğünlerinin Arnavutlara göre eğlenceli olduğunu söyleyebiliriz. Düğünlerde balkan havalarını görmek halen mümkün olmakla birlikte düğünün başlangıç oyunu cigoştur. Ardından Rumeli, sallama, kabadayı, ikileme, Debreli Hasan, demirağa, karşılama, üçleme gibi çoğunlukla ayak oyunları devam etmektedir. Bir de çiftetelli vardır, Bulgaristan ve Yunanistan çiftetellisi olmak üzere iki şekildedir. Oyun oynarken gösterilen saygı gereği kimse birbirinin önüne geçmezdi. Düğünlerde çıkan kavgaları engellemek için de ortamcı denilen kişilerin bulunduğu ve kolay kolay sorun yaşanmadığı ifade edilmektedir.⁸⁵ Düğünlerin en önemli eğlencelerinden biri, süslenerak kadın kılığına giren erkeklerin yaptığı oyun olmuştur. Kılık değiştiren erkeğin "*lambda astım tavana ışıık verdi her yana seyredin efendiler bir kız çıktı meydana*" diye başlayan bir sözle meydana çıktığı ve bu kişinin kaçırılması şeklinde oyunun devam ettiği anlatılmaktadır. At arabası ya da öküz arabasıyla gelin alındıktan sonra aynı akşam mevlit de okunurdu. Arnavutlarda olduğu gibi mübadillerde de yeni evlenen kişilerin aile büyükleriyle uzun yıllar yaşadıklarını görmekteyiz. Ancak Arnavut mahallelerinde yaşayıp onlardan etkilenen bazı mübadiller hariç, mübadillerin yaşam tarzları Arnavutlara göre oldukça rahat olmuştur. Hatta bu rahatlık Arnavutlara göre saygısızlık olarak da nitelendirilebilmiştir. Mübadillerde Arnavutlardaki gibi gelinin sabah akşam el öpmesi, herkesin yatmasını beklemesi, eşinden çekinmesi, çocuğunu kucağına alamaması gibi durumların söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Tam tersine aile büyükleri birçok konuda gençlerin çekindikleri durumlarda teşvik edici olmuşlardır. Mübadil ailelerde her fert günlük sorumluluğunu yerine getirdikten sonra kendi işine gücüne bakar, birbirlerinden beklenti içerisine girmezlerdi.⁸⁶ Düğün eğlenceleri dışında bayram günleri kızlar bir araya gelerek türküler eşliğinde oynamaktaydılar. Akıllarda kalan türkülerden biri "*çobanı çobanı domuz çobanı bir evlek sürmeden kırdı sabanı, çoban çalar kavalı kaval öğütmez iki dişli kocakarı neyine yetmez.*"dir.⁸⁷

Kaydalapa'ya yerleştikten sonra özellikle ikinci kuşak mübadil ve Arnavutların çocukluklarında oynadıkları oyunları ele almak istediğimizde gördük ki mübadil çocuklar vaktinin çoğunu tarlalarda

⁸¹ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸² Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸³ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸⁴ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸⁵ Satılmış Akça, 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸⁶ Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸⁷ Hayriye Şen, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

geçirmiş ve oyun oynayacak kadar mübadil arkadaşları olmamıştır.⁸⁸ Arnavutlara baktığımızda ise kız çocuklarının bir araya gelip “Çeşme başında taşlar kızlar karanfil aşılar kaldır *yarım şapkanı görünsün keman kaşların.....*” gibi türküler eşliğinde oynadıklarını, beştaş, sopa atma şeklinde olan ve pidek olarak adlandırılan oyunlarla birlikte akşamları da fincan oynadıklarını söyleyebiliriz. Ayrıca oturak havası oyunu olarak adlandırılan, en az beş altı kişinin daire şeklinde oturduğu ve topuzlu mendili ortadaki kişiden saklayarak birbirine verdikleri bir oyun da mevcuttur.⁸⁹

Sonuç

Kaydalapa köyüne ve göçmenlerin bugünkü yaşam tarzlarına, kültürlerine baktığımızda şunu açıkça söyleyebiliriz ki bugün oldukça farklıdır. Öncelikle köye baktığımızda daha önce belirttiğimiz gibi burası günümüzde Kaydalapa köyü olarak değil, Tepecik ve Sarıçevre olmak üzere iki mahalle şeklindedir. Ancak günlük kullanımda Kaydalapa daha yaygındır. Bu yerleşim yerinde Rumlardan kalan ev, kilise, okul gibi yapı izlerine rastlamak pek mümkün değildir. Hala yaşayan ikinci kuşak göçmenlerin tanıklık ettiği kilisenin Arnavutlar tarafından yıkıldığı, okulun ve evlerin ise eski olmaları gerekçesiyle yıkıldığı belirtilmektedir. Varlığını devam ettiren yapılar olarak restore edilmiş yalnızca bir tane Rum evi ve İkizpınar adı verilen, durmaksızın akan bir çeşme bulunmaktadır.

Sosyal ve kültürel açıdan bakarsak iki grubun da bir arada yaşaması geleneklerini ve kültürlerini uzun yıllar sürdürmelerine imkan vermemiştir. Sadece mübadil veya sadece Arnavutların yaşadığı köylere baktığımızda geleneklerini ve kültürlerini daha iyi muhafaza ettiklerini, hatta uyum olduğu için köylerinin daha hızlı geliştiğini görebilmekteyiz. Buradaki göçmenlerin artık adetlerinin çoğunu uygulamadıklarını belirtmekle birlikte köyün yaşlılarında özellikle ağız ve yemek kültürlerini görmek mümkündür. Özellikle otuz yaş grubu altındaki kişilerle bir araya gelindiğinde Arnavut mu yoksa mübadil mi ayırt etmekte dahi zorlanılabilir. Çünkü iki grup birçok konuda, yemek ve müzik başta olmak üzere, birbirlerinin tarzına uyum sağlamış ve birbirlerinin tarzını benimseyerek kendileri de uygulamaya başlamıştır. Kimin kimden daha çok etkilendiğine bakarsak, bunu birçok Arnavut da kabul etmektedir, hem tarım alanında hem de yemek kültürü açısından Arnavutların mübadillerden daha fazla etkilendiği ifade edilmektedir.⁹⁰ Genel olarak söyleyebiliriz ki iki grubun entegrasyonu uzun zaman almıştır, hatta bunun gözle görünür kısmı son on beş yıla dayanmaktadır. Belirtmek gerekir ki entegrasyon bir süreçtir ve bu yerleşim yerindeki göçmenlerde bu süreç hala devam etmektedir. Bu entegrasyona bir de yerli gruplar açısından bakarsak, Arnavutlar daha erken bir dönemde gelmiş olmalarına rağmen yerlilerin mübadillerle daha kısa sürede anlaşmaya ve dostluk kurmaya başladıklarını görmekteyiz. Ancak şunu belirtmeliyim ki görüşmelerim sırasında tanıklık ettiğim konuşmalarda bazı yerliler kendileri için Türk tabirini kullanmışlardır. Görüyoruz ki göçmenlerin kendi aralarındaki entegrasyon sürecinin yanı sıra yerli gruplarla da bu süreçleri devam etmektedir.

Son olarak çalışmayı dikkatimizi çeken bir konuya değinerek tamamlıyoruz. Görüştüğümüz kişilere özellikle Mustafa Kemal Atatürk’ün yaşadığı döneme tanıklık eden mübadillere ve büyüklerinden duydukları kadarıyla bilgi sahibi olan Arnavutlara o döneme ilişkin neler hatırladıklarını sorduk. Bu konuda konuşan bir Arnavut ve bir mübadil olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün cenaze gününe dair aynı köyde dile getirilen iki farklı ifadeyi aynen aktarıyoruz:

Arnavut: “Atatürk 1938’de ölünce bu okulda yas yapmışlar. Devlet toplamış onları yas yapmışlar. Buraya gelmişler hatta kadınlar birbirine demiş ki *tükürükleyin* gözlerinizi, hiç olmazsa ağlar görsünler seni. Korkudan artık.”⁹¹

⁸⁸ Mustafa Şen, 1935 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 21 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Hayriye Şen, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁸⁹ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun; Rukiye Öztaş, 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁹⁰ Belgis Eren, 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

⁹¹ Remzi Sayar, 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü)

Mübadil: “Benim çocukluğumda Atatürk öldüğünde babamız öldü diye komşular ağladılar. Biz de ufacık çocuktuk geziyorduk yollarda. Atatürk’ün öldüğünü biliyorum, annelerimiz babalarımız ağlıyordu babamız öldü diye. Bizi kurtardı diyorlardı. Çok üzüldüler.”⁹²

Ekler

Ek 1: Kaydalapa köyünde restore edilen Rum evi.

Ek 2: Birinci kuşak mübadiller: Baba ve oğlu Mümin, Kaydalapa köyü.

Bafra/Samsun.

⁹² Nedime Türe, 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Ek 3: Birinci kuşak Arnavut Ethem Erdal (oturan) ve oğlu Kemal Erdal, Kaydalapa köyü.

Ek 4: 1930 doğumlu ikinci kuşak mübadil Hasan Türe, Kaydalapa köyü.

Ek 5: 1929 doğumlu ikinci kuşak Arnavut Cemal Kaplan ve eşi 1932 doğumlu Fikriye Kaplan, Kaydalapa köyü.

Ek 6: Birinci kuşak mübadil, Kaydalapa köyü imamı Mehmet Güner ve çocukları.

Ek 7: 1932 doğumlu ikinci kuşak Arnavut Fikriye Kaplan, Kaydalapa köyü.

Ek 8: 1929 doğumlu İkinci kuşak mübadil Nedime Türe (ortadaki) ve amcasının kızları, Kaydalapa köyü.

Kaynakça

Referans Eserler

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

İPEK, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010.

KOCAOĞLU, Bünyamin, *Milli Mücadele Yıllarında Samsun: 15. Fırka'nın Samsun'daki Faaliyetleri (1919-1921)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2008.

KURT, Yılmaz, *Pontus Meselesi*, TBMM. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 68, Ankara 1995.

ÖZ, Mehmet, *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VIII Canik Sancağı Avârız Defterleri (1642)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, Ankara 2006.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

YİĞİT, Hasan, *Bafra Tarihi*, Özyılmaz Matbaası, Bafra (?).

Hatırat

Kobakizade İsmail Hakkı, *Bir Mübadilin Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Makaleler ve Bildiriler

ÇAVUŞOĞLU, Halim, “Yugoslavya-Makedonya Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S.41, 2007, s. 123-154.

ÖZCAN, Selim, “XX. Yüzyılın Başlarında Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Ed. Cevdet Yılmaz Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Eğitim Hizmet Daire Başkanlığı, Samsun 2006, s. 671-686.

YAVUZ, Nuri, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.1, S.2, 2008, s. 139-154.

Tezler

GÜRBÜZ, Adnan *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.

ÖZKAN, Tancan *19. Yüzyılın İlk Yarısında Bafra Kazası Nüfusu*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Görüşme Yapılan Kişiler

Akça, Satılmış. 1941 doğumlu yerli, 28 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Atay, İbrahim. 1919 doğumlu birinci kuşak mübadil, 15 Mart 2013 tarihli görüşme, Görükle Nilüfer/Bursa.

Erdal, Gülyan. 1930 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Erdal, Salih. 1944 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 21 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Eren, Belgis. 1942 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Öztaş, Rukiye. 1936 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Sayar, Remzi. 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 26 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Sayar, Remzi. 1939 doğumlu ikinci kuşak Arnavut, 27 Ekim 2016 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Söylemez, Vahit. 1936 doğumlu yerli, 30 Ekim 2016 tarihli görüşme, Uluğaç mahallesi Bafra/Samsun.

Şen, Hayriye. 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Şen, Mustafa. 1935 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 21 Ekim 2012 tarihli görüşme, Sarıçevre mahallesi, (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Türe, Nedime. 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 27 Ekim 2012 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Türe, Nedime. 1929 doğumlu ikinci kuşak mübadil, 26 Ekim 2016 tarihli görüşme, Tepecik mahallesi (Kaydalapa köyü) Bafra/Samsun.

Temettuat Kayıtlarına Göre Antalya'daki Mora Göçmenleri

Prof. Dr. Hasan BABACAN
Mehtmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur

Giriş

Göç, -genel olarak- şahısların ve/veya bir toplumun yaşamlarının bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere, bütünüyle ya da geçici bir süre için coğrafi yer değiştirmeye dayalı hareketi olarak tanımlanmakta ve bu hareket, nedeninden uyum sürecine dek disiplinlerarası bakış açısıyla irdelenmektedir¹. Türkiye'nin de bulunduğu coğrafya, yakın geçmişte yoğun nüfus hareketlerine tanıklık etmiştir; bundan dolayı günümüz Türkçesi, göçe ve göç hareketinde bulunan kişi ya da topluluğa dair tanımlar açısından hayli zenginlik içermektedir. “Çift bozan, *tagrib*, *kaçgun*, *sürgün*, *şenlendirme*, *iskân*, *tehcir*, *muhacir*, *mübadil*” gibi birçok terim, göç ve göçmen kavramındaki çeşitliliğe birer örneklerdir².

XVIII. yüzyılın başından (esas olarak, Macaristan'ın Osmanlı idaresinden çıkmasını da belgeleyen 1699 tarihli Karlofça Antlaşması sonrasında) itibaren, Osmanlı'nın Müslüman tebaasının güvenli gördükleri bölgelere göçü söz konusu olsa da³ *muhaceret* ve *muhacir* terimlerinin sıklıkla kullanıldığı ve dolayısıyla kitlesel zorunlu göçlerin gerçekleştiği dönem hiç şüphesiz, İmparatorlukta milliyetçilik akımlarının etkili olmaya başladığı süreci de işaret eden XIX. yüzyıldır. Bu yüzyıl büyük savaşların, farklı yörelerde çıkan ayaklanmaların, İmparatorluktan kopan krallıkların ve reform ve Batılılaşma hareketlerinin yoğun yaşandığı asır olduğu kadar, aynı zamanda özellikle Müslüman ahali açısından bir göç tarihidir.

Müslüman tebaanın 19. yüzyılda tanık olduğu ilk büyük göç hareketi, kendisinden sonra gerçekleşecek birçoklarına da örneklik edecek olan Mora göçleridir. Bu yoğun göçün sebebi, birçok Ege adasıyla beraber Mora ve civarında da hayli etkili olan Rum ayaklanmasıdır. Bu çalışmada, Mora'da çıkan Rum ayaklanması sonucunda Anadolu'ya göç eden Müslüman ahali arasından Antalya'ya iskân edilenlerin, Temettuat Defterlerindeki kayıtlar esas alınarak Antalya'da hangi mahalle ve köylere kaç

¹ Yusuf Ziya Özcan, “İçgöç Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı Bildirileri* (6-8 Haziran 1997, Bolu-Gerede), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, 1998, s. 78 (78-90); İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Sosyal Değişme*, Ekin Kitabevi: Bursa, 2004, s. 11; İlhan Tekeli, “Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları”, *Değişen Mekân-Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003* (Ed. Ayda Eraydın), Dost Kitabevi: Ankara, 2006, s. 69 (68-83); Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul, 1979, s. 21.

² Göç ve göçmen tanımları ve örneklerine dair bkz. Nedim İpek, “Mübadil Deyimine Dair”, *Mübadile ve Balkan Türk Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (Samsun, 2007), Samsun Mübadile ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları: Samsun, 2008, s. 157 (157-160); Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayınları: İstanbul, 2004, s. 65-69; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık: İstanbul, 1987, s. 30-31; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:11, İstanbul Üniversitesi: İstanbul, 1950, s. 546-547 (524-569); Tuncay Ercan Sepetcioğlu, “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadile Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:18, Özel Sayı:3, Ocak 2014, s. 49-83.

³ Söz konusu dönemde meydana gelen nüfus hareketliliğine ve özellikle de payitahta yönelik göçlere dair ayrıntılar için bkz. M. Münir Aktepe, “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'alesine Dâir Bâzi Vesikalar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi: İstanbul, 1958, Sayı:13 (ayrı basım), s. 1-30.

hane olarak yerleştikleri, meslekî çeşitlilikleri ve sosyo-ekonomik durumları irdelenmiştir. Balkanlardan Anadolu'ya gelen ilk göçmen gruplardan olan, ancak haklarında en az bilgi mevcut bulunan Mora muhacirlerinin Antalya'daki varlıkları ve nüfus özelliklerini ortaya çıkarmak amacıyla, Antalya merkez ve kazalarda kaydedilmiş yaklaşık 300 adet temettuat kaydı incelenmiş, bunlardan yirmisi üzerinde araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Mora göçmenine rastlanılan mahalle ve köyler ve onlara ait defterler şu şekildedir:

Antalya'da Bulunan Mora Göçmenlerin Kayıtlı Olduğu Temettuat Defterleri

Kaza	Mahalle	Köy	Çiftlik	Defter Numarası
Antalya	Arab Mescidi			ML.VRD.TMT.d, 9686
Antalya	Arabân			ML.VRD.TMT.d, 9743
Antalya	Aşık Doğan			ML.VRD.TMT.d, 9690
Antalya	Cami-i Atik			ML.VRD.TMT.d, 9717
Antalya	Cülah Kara			ML.VRD.TMT.d, 9728
Antalya	Demirci Süleyman			ML.VRD.TMT.d, 9730
Antalya	Divan Piri			ML.VRD.TMT.d, 9681
Antalya	İğdirli Hasan			ML.VRD.TMT.d, 9753
Antalya	Kızıl Saray			ML.VRD.TMT.d, 9750
Antalya	Kiçi Bali			ML.VRD.TMT.d, 9691
Gebiz	Macar Mahallesi			ML.VRD.TMT.d, 10586
Antalya	Sağır Bey			ML.VRD.TMT.d, 9714
Antalya	Sofular			ML.VRD.TMT.d, 10574
Antalya	Şeyh Şüca'			ML.VRD.TMT.d, 9757
Antalya	Takyeci Mustafa			ML.VRD.TMT.d, 9742
Antalya			Anbarân	ML.VRD.TMT.d, 9696
Kızılkaya		Bademağacı		ML.VRD.TMT.d, 10229
Antalya		Yarbaşı Çandır		ML.VRD.TMT.d, 9732
Antalya	Adı Belirtilmeyen Mahalle			ML.VRD.TMT.d, 17728, 17737,

1. Yunan Ayaklanması, Mora'daki Müslüman Varlığı ve Göç

Mora Yarımadası başta olmak üzere birçok Ege adasının da dâhil olduğu geniş bir coğrafyada vuku bulan, 1821-1829 yılları arasında gerçekleşen ve millî ve dinî bir kimliğe bürünen ayaklanma, "Yunan/Rum Ayaklanması" ya da "Mora Ayaklanması/İsyanı" olarak adlandırılmaktadır. Bu ayaklanma esnasında ya da hemen sonrasında bölgeyi terk eden göçmenlere, sadece Mora Yarımadasından değil, Eğriboz Adası gibi civar yerleşim birimlerinden gelmiş olsalar dahi Anadolu'da halk arasında ve Osmanlı vesikalarında "Mora muhacirleri/göçmenleri" denmektedir.

Gerek milliyetçilik akımları gerekse Avrupalı devletlerin yoğun yardımı gerekse Fener Rum Patrikhanesinin ve Filik-i Eterya Derneğinin desteğiyle başta Mora'nın merkezi Tripoliçe ile Patras, Misolinki, Anabolu, Navarin gibi kentlerinde ve Suluca, Çamlıca, Çuka ve Değirmenlik gibi birçok Ege adasında büyük yıkımlara sebep olan Mora Ayaklanması, bölgenin siyasal yapısını değiştirdiği kadar demografik yapısını da derinden sarsmıştır. II. Mahmud dönemindeki bu isyan boyunca, 1826 yılında Yeniçerilik kaldırılmış, 1827 Navarin Baskını ve 1828-29 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı gerçekleşmiş, Kavalalı Mehmet Paşa sorunu baş göstermiş ve Tepedelenli Ali Paşa'nın idamı, sürekli sadrazam değişikliği gibi birçok dâhilî ve haricî diplomatik problemlerle birlikte Osmanlı'da reform süreci de devam etmiştir. Dolayısıyla Mora Ayaklanması hayli güç bir vakitte vuku bulmuştur, denilebilir⁴.

⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: VI, Üçdal Neşriyat: İstanbul, 1994, s. 2759-2760; Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları: İstanbul, 1996, s. 190; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1994, s. 109-112; Tuğrul Kihter, *Balkanların Osmanlı Tarihi - 1352-*

Bir iç sorun olarak başlayan, sonrasında uluslararası bir mesele haline gelen Mora Ayaklanması neticesinde 1829'da Yunanistan bağımsızlığını resmen ilan etmiştir⁵. Mora ve Attik Yarımadası ile Eğriboz, güneyde Kilkat ve kuzeyde Selanik Körfezi açıklarındaki toplam 80 adet ada, 1832 Londra Antlaşması ile sınırları çizilen yeni Yunanistan'ı oluşturmuştur⁶. Yeni kurulan Yunanistan'daki Müslüman nüfus tamamen erimiş, Türklerin bir kısmı ayaklanma sırasında katledilmiş, diğer kısmı ise ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır⁷. Oysa isyanın başladığı yıllarda, 63 bin ila 90 bin arasında Müslüman'ın Mora ve Attik Yarımadası civarında yaşadığı tahmin edilmektedir ki bu da toplam nüfusun %10'una tekabül etmektedir⁸. Müslüman ahali ve İslam mabetlerinin büyük hasar gördüğü bu ayaklanmada, takribi toplam 40 bin Müslüman katledilmiştir⁹. Örneğin, 1821 Nisanı'nda Mora'nın kırsal bölgelerinde dağınık halde yaşayan ve tarımla uğraşan 20 bin Türk öldürülmüştür. Kezâ, 23 Eylül 1821 tarihinde Tripoliçe'deki Müslümanların tamamı kılıçtan geçirilmiştir¹⁰.

Ayaklanma esnasında Müslümanlara yönelik saldırılardan hayatta kalabilenlerin ilk muhaceret hadisesi 1827-1837 yılları arasında gerçekleşmiş, Mora ve Eğriboz Adasından kaçanların bir kısmı Tesalya ve Makedonya'ya (özellikle İzdin, Golos ve Yenişehir taraflarına), diğer kısmı ise İzmir yakınlarındaki Çeşme, Sığacık ve Seferihisar kasabalarına iskân edilmişlerdir¹¹. Böylelikle, en son Türk'ün Mübadele Anlaşması ile ayrılacağı Eğriboz Adası hariç, Yunan Krallığının kurulduğu ilk coğrafyada kayıtlı Müslüman nüfus kalmamıştır¹². Kaldı ki, bu olayları izleyen dönemden ve 1827 yılından sonra, Yunanistan'dan (ve sonrasında topraklarına katacağı Tesalya, Makedonya ve Ege Adalarından) Anadolu'ya gelen muhacir meselesi gündemden hiç düşmemiştir.

2. Mora Göçmenlerinin Nüfus Özellikleri

Temettuat Defterlerinin tarih ve diğer sosyal bilim **çalışmalarındaki önemi şüphesiz yadsınamaz. Kayıtların tutulduğu bölgenin** sosyo-ekonomik yapısı başta olmak üzere şehir, yerleşim, aile ve nüfus gibi birçok bilgiler bu defterlerin ayrıntılı irdelenmesi sonrasında açığa çıkarılabilir.

Bu çalışma kapsamında, Antalya ve yakın çevresinde tutulan Temettuat kayıtlarının incelenmesi sonucunda, Antalya merkez kazada, Arab Mescidi (34/5), Arabân (24/1), Aşık Doğan (56/1), Cami-i Atik (48/4), Cullah Kara (13/1), Demirci Süleyman (94/30), Divan Piri (19/1), **İğdirli** Hasan (47/6), Kızıl

1913, İnkılap Yayınevi: Ankara, 2015; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1999, s. 184-185; Yüksel Çelik, Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüseyin Paşa - II. Mahmud Devrinin Perde Arkası, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 2013.

Yunan ayaklanması, kültürel köklerini Eski Yunan'da arayan Avrupa'da büyük heyecan yaratmış, kamuoyundan da büyük destek görmüştür. "Batı'nın gözünde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürütülen 1821 Mora isyanı gerek Avrupa'nın gerek Yunan Aydınlanmacılarının düşünce birliği ve ortak çabası ile gerçekleşmiş devrimsel bir hareket olarak görülmüştür. Çünkü dünya konjonktürü eşgüdümlü tek düşünce döneminde mevcut slogan olan 'liberte' ideolojisidir", Esra Özsüer, "19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26/2, 2016, s. 329 (325-344).

⁵ Hamiyet Sezer, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 2, (Ed. Güler Erten), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 1999, s. 90 (87-93); Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu* (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları: İstanbul, 1995 s. 55.

⁶ Bilal N. Şimşir, *Ege Sorunu - Belgeler (1912-1913)*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1976, s. 18-19.

⁷ Georges Castellan, *Balkan Tarihi*, Milliyet Yayınları: İstanbul, 1995, s. 301.

⁸ Eğriboz Adasında bu oran %20'lere dek çıkmaktaydı; Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, İnsan Yayınları: İstanbul, s. 299.

⁹ Georges Castellan, *a.g.e.*, s. 272.

¹⁰ Aleksandre Popovic, *a.g.e.*, s. 299. McCarthy de çalışmasında, Yunanistan'ın kurulmasını izleyen yıllarda pek çok yaşlı Yunanlı'nın, "İşte şurada Ali Ağa'nın pyrgos'u, kulesi (konağı) vardı; burada hem onu hem eşlerini ve hizmetkârlarını öldürdük" şeklinde benzer anlatıların olduğunu yazmaktadır; Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, İnkılap Yayınevi: İstanbul, 1998, s. 8.

¹¹ Mehmet Yılmaz, "Balkan Savaşı'ndan Sonra Türkiye'den Yunanistan'a Rum Göçleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, Güz 2001, s. 14 (13-38); İbrahim Alper Arısoy, "Adalar Arasında, Balkanların Kıyısında: Kızılhisar (Karisto) Müstahkem Mevkii ve Kasabası", *Balkanlar Siyaset ve Göç* (8. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, 06-07 Aralık 2014, Samsun), Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları: Samsun, s. 78-79 (77-122).

¹² Mora Ayaklanması neticesinde Mora'daki Müslüman varlığı son bulsa da ayaklanmadan fazla etkilenmeyen ancak yeni kurulan Yunan Krallığı'na devredilen Eğriboz Adası Müslümanlarının son kafilesini, Lozan Görüşmeleri esnasında Türk ve Yunan delegasyonunun 30 Ocak 1923 tarihinde imzaladığı Zorunlu Nüfus Mübadelesi Antlaşması ile Türkiye'ye gelmişlerdir.

Saray (117/55), Kiçi Bali (37/11), Sağır Bey (70/5), Sofular (59/13), Şeyh Şüca (21/3), Takyeci Mustafa (65/21) mahalleleri olmak üzere 14 mahallede, Gebiz kazasının Macar Mahallesinde (103/1), Merkezle bağlı Yarbaşı Çandır Köyü (52/1) ve Anbarân Çiftliğinde (43/2) ve Kızılkaya Kazasının Bademağacı Köyünde 103/1) olmak üzere toplam 172 hane reisinin kaydedildiği tespit edilmektedir.

Antalya şehir merkezinde bulunan 14 mahalle, iki köy ve bir çiftlikte yerleşen Mora göçmeni aileler, önemli ölçüde 12 mahalleye dağınık şekilde yerleşmiş durumdadırlar. Ancak Kızıl Saray Mahallesi'nde bulunan Mora göçmenleri, toplam 117 hanenin 55'inin yani mahallenin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Öte yandan Demirci Süleyman Mahallesinde bulunan toplam 94 haneden 30'unun ve Takyeci Mustafa Mahallesinde de 65 toplam haneden 21'i, Kiçi Bali Mahallesi'nde de toplam 37 hanenin 11'inin Moralı göçmenlerden meydana geldiği dikkat çekmektedir. Bu iki mahallenin yaklaşık üçte birini Mora göçmenleri meydana getirmektedir. Dolayısıyla, şehirde yaşayan 172 hane Mora göçmeni aileyi, her bir aileyi ortalama beşer kişiden hesap edildiği takdirde, tahminen toplam 860 kişi oldukları görülür.

3. Mora Göçmenlerinin Mesleki Özellikleri

a. Ziraat ve Hayvancılıkla Uğraşan göçmenler (57)

Bu iş kolunda faaliyet gösteren göçmenlerin sayısı 57'dir. Bunlar, **Çoban (3), Sebzeçi (4), Ziraat Erbabı (50)** şeklinde bir dağılım göstermektedir. Nüfusa oranına göre sadece üç farklı meslek yazılmıştır. Ziraatçı olarak yazılan hane reisleri toplam göçmen sayısının neredeyse üçte birine yakındır.

Tablo 1: Ziraat ve Hayvancılıkla Uğraşan Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Çoban	Sebzeçi	Ziraat Erbabı
Antalya	Arab Mescidi				
Antalya	Arabân				1
Antalya	Aşık Doğan				
Antalya	Cami-i Atık			2	
Antalya	Cüllah Kara				
Antalya	Demirci Süleyman				2
Antalya	İğdirli Hasan				5
Antalya	Kızıl Saray		1		11
Antalya	Kiçi Bali			1	
Gebiz	Macar Mahallesi		1		
Antalya	Sağır Bey			1	
Antalya	Sofular				8
Antalya	Şeyh Şüca'				2
Antalya	Takyeci Mustafa				11
Kızılkaya		Bademağacı			1
Antalya		Yarbaşı Çandır	1		
	Bilinmeyen				9
Toplam			3	4	50

b. Dokuma İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler (7)

Bu işkolunda göçmen hane reislerinden sadece yedi tanesi bulunmaktadır. Bunlar, Bezaz (4), Penbeci (1), Terzi (2) şeklindedir. Bilindiği üzere bezaz kumaş satan kişidir. Penbeci ise pamuk üreten veya işleyen kimselere verilen isimdir.

Tablo 2: Dokuma İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Bezaz	Penbeci	Terzi
Antalya	Arab Mescidi				
Antalya	Arabân				
Antalya	Aşık Doğan				
Antalya	Cami-i Atik				
Antalya	Cüllah Kara				
Antalya	Demirci Süleyman		2		1
Antalya	İğdirli Hasan				
Antalya	Kızıl Saray		1	1	
Antalya	Kiçi Bali				
Gebiz	Macar Mahallesi				
Antalya	Sağır Bey				1
Antalya	Sofular				
Antalya	Şeyh Şüca'				
Antalya	Takyeci Mustafa				
Kızılkaya		Bademağacı			
Antalya		Yarbaşı Çandır			
	Bilinmeyen		1		
Toplam			4	1	2

c. Gıda İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler

İnsanların zaruri ihtiyaçları arasında görülen gıda iş kolunda Mora göçmeni hane reislerinden toplam 16 kişinin faaliyet gösterdiğini tespit etmekteyiz. Bunların dağılımı, Börekçi (1), Balıkçı (1), Kasap (7), Kasap Çırağı, İşçisi, hizmetkârı (5), Saka, Sucu (1) şeklindedir.

Tablo 3: Gıda İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Börekçi	Balıkçı	Kasap	Kasap (Çırağı, İşçisi, hizmetkârı)	Saka, Sucu
Antalya	Arab Mescidi						1
Antalya	Arabân						
Antalya	Aşık Doğan						
Antalya	Cami-i Atik						
Antalya	Cüllah Kara						
Antalya	Demirci Süleyman			1	1	2	
Antalya	İğdirli Hasan				1		
Antalya	Kızıl Saray				3	2	
Antalya	Kiçi Bali		1				
Gebiz	Macar Mahallesi						
Antalya	Sağır Bey						
Antalya	Sofular				1		

Antalya	Şeyh Şüca'						
Antalya	Takyeci Mustafa				1	1	1
Kızılkaya		Bademağacı					
Antalya		Yarbaşı Çandır					
	Bilinmeyen						
Toplam			1	1	7	5	2

d. Sağlık ve Temizlik İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler (4)

Bu işkolunda Mora göçmenlerinin Antalya'da sadece Berber (2), Berber Kalfası (2) olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bunlar da sadece dört hane revidir.

Tablo 4: Sağlık ve Temizlik İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Berber	Berber Kalfası
	Arab Mescidi			1
Antalya	Arabân			
	Aşık Doğan		1	
Antalya	Cami-i Atik			
	Cülah Kara			
Antalya	Demirci Süleyman			
Antalya	İğdirli Hasan			
Antalya	Kızıl Saray			
Antalya	Kiçi Bali			
Gebiz	Macar Mahallesi			
Antalya	Sağır Bey			
Antalya	Sofular			1
Antalya	Şeyh Şüca'			
Antalya	Takyeci Mustafa		1	
Kızılkaya		Bademağacı		
Antalya		Yarbaşı Çandır		
	Bilinmeyen			
Toplam			2	2

e. Ticaretle Meşgul Göçmenler (13)

Ticaretle meşgul olan toplam 13 hane reisi Mora göçmenleri, Çıracı (1), Duhancı (6), Esirci (3), Eskici (2), Oturakçı (1) şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 5: Ticaretle Meşgul Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Berber	Berber Kalfası
	Arab Mescidi			1
Antalya	Arabân			
	Aşık Doğan		1	
Antalya	Cami-i Atik			
	Cülah Kara			
Antalya	Demirci Süleyman			
Antalya	İğdirli Hasan			
Antalya	Kızıl Saray			

Antalya	Kiçi Bali			
Gebiz	Macar Mahallesi			
Antalya	Sağır Bey			
Antalya	Sofular			1
Antalya	Şeyh Şüca'			
Antalya	Takyeci Mustafa		1	
Kızılkaya		Bademağacı		
Antalya		Yarbaşı Çandır		
	Bilinmeyen			
Toplam			2	2

f. Nakliye İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler (13)

Nakliye iş kolunda faaliyet gösterdiği belirtilen toplam Moralı göçmen hane reisi sayısı 13 olarak belirtilmiştir. Bunlar, Kayıkçı (4), Kayıkçı Tayfası (2), Merkep Kiracısı (1), Yolcu (6) olarak ifade edilmişlerdir.

Tablo 6: Nakliye İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Kayık- çı	Kayıkçı Tayfası	Merkep Kiracısı	Yolcu
Antalya	Arab Mescidi			1		
Antalya	Arabân					
Antalya	Aşık Doğan					
Antalya	Cami-i Atik					
Antalya	Cülah Kara					
Antalya	Demirci Süley- man		4			2
Antalya	İğdirli Hasan					
Antalya	Kızıl Saray					
Antalya	Kiçi Bali					2
Gebiz	Macar Mahallesi					1
Antalya	Sağır Bey					1
Antalya	Sofular			1		
Antalya	Şeyh Şüca'					
Antalya	Takyeci Mustafa				1	
Kızılkaya		Bademağacı				
Antalya		Yarbaşı Çandır				
	Bilinmeyen					
Toplam			4	2	1	6

g. Hizmet İşkolunda Bulunan Göçmenler (39)

Aslında vasıfsız işgücü sayılan, Amele (27), Hizmetkâr (12) şeklinde kaydedilen Mora göçmenlerinin sayısı küçümsenmeyecek düzeydedir. Bunun en önemli sebebi büyük ölçüde bu şehre yeni gelen bu insanların ya kendi gerçek mesleklerini içre edememeleri, bunun için sermayelerinin bulunmaması olarak söylenebilir. Yeni bir sosyo-ekonomik çevreye gelen göçmenlerin en kısa zamanda geçimini temin etmek için başvurdukları bir iş kolu olarak söylenebilir. Ziraatla meşgul olan sınıftan sonra en büyük gurubu teşkil etmektedirler.

Tablo 7: Hizmet İşkolunda Bulunan Göçmenler

Kaza	Mahalle	Köy	Amele	Hizmetkâr
Antalya	Arab Mescidi			1
Antalya	Arabân			
Antalya	Aşık Doğan			
Antalya	Cami-i Atik			
Antalya	Cüllah Kara			
Antalya	Divan Piri			1
Antalya	Demirci Süleyman		5	
Antalya	İğdirli Hasan			
Antalya	Kızıl Saray		18	4
Antalya	Kiçi Bali			3
Gebiz	Macar Mahallesi			
Antalya	Sağır Bey		1	
Antalya	Sofular			1
Antalya	Şeyh Şüca'		1	
Antalya	Takyeci Mustafa		2	
Kızılkaya		Bademağacı		
Antalya		Yarbaşı Çandır		
	Bilinmeyen			2
Toplam			27	12

h. İnşaat İşkolunda Faaliyet Gösteren Göçmenler (1)

Bu İşkolunda sadece Arab Mescidi Mahallesi'nde 10 numaralı hanede kayıtlı Moralı Tahsin'in mesleğinin Kireççi olarak kaydedildiğini tespit etmekteyiz.

1. Kamu Hizmeti Yerine Getiren Göçmenler (4)

Muallim-i Sıbyan (1), Mukayyid (1) Sipahi (1), Topçu (1) olmak üzere, bu işkolunda toplam dört göçmen hane reisi kaydedilmiştir. Bunlardan Kızıl Saray Mahallesi'nde 27 numaralı haneye kayıtlı Moralı Hafız İsmail Muallim-i Sıbyan olarak kaydedilmiştir. Demirci Süleyman Mahallesi'nde 46 numaralı hane olarak kaydedilen Mora Muhacirlerinden Mukayyid **Süleyman Efendi de** Mukayyid olarak belirtilmiştir. Yine Demirci Süleyman Mahallesi'nde 40 numaralı hanede kayıtlı Moralı Süleyman Sipahi oğlu Hacı Bekir de Sipahi olarak kaydedilmiş, ayrıca kendisinin Tahrir yapıldığı esnada Mısır taraflarında bulunduğu yönünde de not düşülmüştür. Ayrıca Kiçi Bali Mahallesi'nde 29 numarada kayıtlı Moralı Mustafa'nın mesleğinin de Topçu olarak yazıldığı görülmektedir.

i. İşsiz Gücsüzler (16)

Alil (1), Ama (1), Kötürüm (1), Müsin (ihtiyar) (2), Sabi (7). Sail (1), Yetim (3) olmak üzere 16 hane reisinin iş sahibi olmadığı saptanmıştır. **İhtiyarlardan ilki, Cami-i Atik Mahallesinde 9 numarada kayıtlı Moralı Baba Yusuf'un** 100 yaşında olduğu kaydedilmiştir. Diğeri ise Kızıl Saray Mahallesi'nde 25 numarada kayıtlı Moralı İbrahim oğlu İsmail'in ise 110 yaşında olduğu belirtilmiştir.

Tablo 7: İşsiz Gücsüzler

Kaza	Mahalle	Köy	Alil	Ama	Kötürüm	Müsin	Sabi	Sail	Ye-tim
Antalya	Arab Mescidi								
Antalya	Arabân								
Antalya	Aşık Doğan								
Antalya	Cami-i Atik					1			
Antalya	Cülah Kara		1						
Antalya	Divan Piri								
Antalya	Demirci Süley-man								
Antalya	İğdirli Hasan								1
Antalya	Kızıl Saray			1		1	5	1	1
Antalya	Kiçi Bali						1		
Gebiz	Macar Mahallesi								
Antalya	Sağır Bey								
Antalya	Sofular								
Antalya	Şeyh Şüca'								
Antalya	Takyeci Mustafa				1		1		1
Kızılkaya		Ba-de-ma-ğacı							
Antalya		Yar-başı Çan-dırı							
Antalya	Bilinmeyen								
Toplam			1	1	1	2	7	1	3

4. Mora Göçmenlerinin Ekonomik Durumları

a. Gayrimenkul Varlıkları

Antalya'da yerleşen Mora göçmenlerinin tahminen şehre geliş tarihleri ile elimizdeki temettuat kayıtlarının tutulduğu tarihler arasında kısa bir sürenin geçtiği muhakkaktır. Bu nedenle kayıtlarda da belirtildiği üzere hemen hemen bütün hane reislerinin varlıklarının, "sakin oldukları haneden başka nesnelere olmadığı" şeklinde belirtilmiş olması dikkat çekicidir. Bunlar sadece ye başkalarından kiraladıkları arazilerde veya bazılarının edindikleri bostanlardan ürettikleriyle geçimlerini sağladıkları görülmektedir.

Yukarıda mesleklerinden bahsederken belirttiğimiz üzere ziraat Erbabı olarak kaydedilen hane reislerinden 49'u yarım dönümden 90 dönüme varan ölçülerde başkalarından kiraladıkları tarlalarda ziraat yaparak geçimlerini sağlamışlardır. 49 kişinin kiraladıkları toplam arazi miktarı da 668,5 dönüm olarak kaydedilmiştir. Bunlar içerisinde en büyük araziyi 90 dönüm olarak, Bademağacı köyünde 94 numaralı haneye kayıtlı Moralı Halil'in kiraladığı görülmektedir. Yine aynı göçmenin 8 dönümü eski 5 dönümü de cedit bağ adıyla işlediği dikkatimizi çekmektedir.

Yine ziraatla meşgul olan 49 haneden 17 hanesinin 42,5 dönüm bostan işledikleri ve bu

ziraatlarından yaklaşık 3000 kuruşluk bir gelir elde ettikleri görülmektedir. Başkasından kiralarak ziraat yapan yaklaşık 50 göçmen ailelerinin 668.5 dönüm arazi işledikleri göz önüne alındığında ziraatla meşgul aile başına yaklaşık 13'er dönüm tarla düşmektedir. Bostan işleyen 17 haneye ise hane başına 2.5 dönüm bostan düştüğü görülür. Öte yandan, konumuzu teşkil eden Mora göçmenlerinden 27 hane reisinin kayıtlarında ise “sakin olduğu ve olacağı hanesi ve bağ bahçe hayvanat ve başka nesnesi olmayıp” ibaresi yazılarak hiçbir mal varlıklarının bulunmadığı belirtilmektedir. Bu hane reislerinin büyük bir bölümünün sabi, hizmetkâr, amele ve ihtiyar olarak kaydedildikleri görülmektedir.

b. Hayvan Varlıkları

Antalya’da bulunan Mora göçmenlerinin sahip olduğu hayvan varlıkları, özellikle meslek durumları ziraat erbabı ve çoban olarak kaydedilenler üzerinde görülüyordu. Nadiren diğer hanelerde merkep gibi günlük kullanılan yük hayvanı vardı. Buna göre; büyük baş olarak sınıflandırdığımız, Deve (3), Öküz (43), Sağman inek (7), Buzağı (2), Yoz inek (3), düve (2) olmak üzere toplam 60 adet oldukları görülmektedir. Küçükbaş cinsinden ise, Sağman keçi (165), Oğlak (149), Sağman koyun (60), Kuzu (40), Yoz koyun (20) olmak üzere toplam 434 olarak tespit etmekteyiz. Yük ve Nakliye Hayvanlarına gelince; Beygir (7), Merkep (36), Deve (3), Kısrak (2), tay (2) olmak üzere toplam 50 adet hayvan bulunduğu görülmektedir.

c. Gelir Dağılımı

Antalya ‘da bulunan 172 haneden ibaret Mora göçmenlerinin 16 hanesinde hiçbir gelir kaydına rastlanmamaktadır. Bunların mesleki durumlarına bakıldığında zaten hane reislerinin sabi, yetim, alil, kötürüm oldukları görülmektedir. Bunların dışında 75 kuruş ile 3000 kuruş arasında dağılım gösteren bir mesleki zirai vb gelire sahip aileler görülmektedir. Antalya’daki Mora göçmenlerinin gelirlerinin toplamı 54105,5 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bu miktarı göçmen sayısına böldüğümüzde 314,5 kuruş ortalama hane başı gelir düşmektedir. Dönemin genel şehir ve bölge ortalaması 450-500 kuruş olduğu hesaba katılırsa doğal olarak ortalamanın altında bir gelire sahip oldukları söylenebilir.

d. Vergi Dağılımı

Antalya’ya yerleşen Mora göçmenlerinin kayıtlarında 41 hane reisine vergi yazılmadığı görülmektedir. Bunun sebebi, bu hane reislerinin sabi, hizmetkâr, alil, yetim vb. üretimde bulunmayan ve geliri olmayan kimseler olduğu gibi Kasap, amele, kayıkçı berber kalfası vb. hizmet üreten kimseler de vardı. Ancak bunların hizmet üretseler de şehre yeni gelmiş olmaları dolayısıyla bir önceki yıllara göre vergilendirme yapıldığına göre vergi tahakkuk ettirilmediği de söylenebilir.

Vergi tahakkuk edenlere gelince; bunların da 6 kuruş ile 70 kuruş arasında bir yelpazede yer aldıkları söylenebilir. Mora göçmenlerine tahakkuk ettirilen vergi miktarı toplam 2822 kuruş olarak tespit edilmiştir. Hane başı düşen vergi ise ortalama 16.4 kuruş olarak tespit edilmektedir. Bunun yanında göçmenlerden alınan zirai vergiler de vardı. Bunlar tabii ki mesleği ziraat erbabı olan göçmenlerin üretimleri karşılığı ödedikleri vergilerdi. Bunların dağılımı ise şu şekilde idi:

Ürün	Kile	Kuruş	Tahmini gerçek üretim
Hınta (Buğday)	101,5	1015	1.015 kile
Şair (arpa)	52	260	520 kile
Darı	147	867	1470 kile

Ürün	Dönüm	Kuruş
Bağ	8	15
Penbe	16,5	412,5
Bostan	26,5	130,5
Sebze	3,5	6,5
Saman		15

Tahıl üretiminden öşür miktarını 1/10 olarak hesaba katarsak gerçek üretim miktarlarının da buğdayın **1015 kile, arpanın 520 kile ve darının da 1470 kile olabileceğini söyleyebiliriz**. Coğrafi olarak Antalya havalisinde mısır ve pamuk yaygın olarak yetiştirilmesi sebebiyle mısırın buğday ve arpadan fazla üretilmesi doğaldır. Ayrıca anlaşıldığı üzere, yöre ve iklim şartlarına bağlı olan pamuk de Mora göçmenleri için önemli bir gelir kapısı olmuştur.

Sonuç

1821-1829 yılları arasında Mora Yarımadası ve çevre Ege adalarında baş gösteren Yunan İsyanı bağımsız bir Yunan Krallığının kurulmasıyla neticelenmiş, bu durum Osmanlı siyasî tarihi açısından büyük değişimlere yol açmıştır. Siyasî ve askerî sonuçları haricinde, bu ayaklanmanın bölgede yaşayan Müslüman ahalinin kaderini belirlemesi açısından da toplumsal tarih araştırmaları bakımından sonuçları olmuştur. İsyân sırasında yaklaşık 40 bin Müslüman kıyımdan geçmiş, kurtulabilenler ise Tesalya, Makedonya ve Batı Ege kıyıları gibi İmparatorluğun güvende buldukları yerlere yerleşmişler ya da yerleştirilmişlerdir. 19. yüzyılın bu ilk toplu nüfus hareketi, aynı zamanda sonrasında çığ gibi büyüyecek birçok göç hareketinin de habercisidir, öncüsüdür.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Mora ve çevre Ege adalarından Anadolu'ya gelen ve kayıtlarda ve de halk arasında "Mora muhacirleri/göçmenleri" olarak adlandırılan bu öncü göçmen grubun Anadolu'daki iskân mıntıkları henüz tam olarak açıklığa kavuşturulabilmiş değildir. Bu çalışmada haklarında çok az şey bilinen Mora göçmenlerinin Antalya'ya iskân edilenleriyle ilgili temettuat kayıtlarındaki bilgiler aktarılmıştır. Buna göre, Mora'dan Antalya'ya gelen göçmenler şehir merkezinde 14 mahalle, iki köy ve bir çiftliğe yerleşmişlerdir. Elimizdeki kayıtlara göre toplam 172 hane tespit edilmiştir. Bu da ortalama 860 kişiden oluştuğu anlamına gelmektedir. Mora **göçmenlerinin** meslek olarak %30'u kadarı ziraat erbabı olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla toplam göçmenlerin üçte biri ziraat ve hayvancılık ile meşguldü. Bunun yanı sıra vasıfsız iş gücünün önemli ölçüde yer aldığı amele ve hizmetkâr olarak adlandırdığımız hizmet sınıfında ise yine %22,6 gibi önemli bir hane reisinin faaliyet göstermesi bu göçmenlerin yeni geldikleri bu topraklarda gerçek mesleklerini yapacak ortamı bulamadıklarını ya da gerçekten özel bir meslek erbabı olmadıklarını düşündürmektedir.

İşkolu	Hane Sayısı	Oran (%)
Ziraat ve Hayvancılık	57	33,1
Hizmet	39	22,6
İşsiz güçsüzler	16	9,3
Gıda	16	9,3
Ticaret	13	7,5
Nakliye	13	7,5
Dokuma	7	4
Sağlık ve Temizlik	4	2,3
Kamu görevi	4	2,3
İnşaat	1	0,5

Ayrıca Antalya'ya gelen göçmenlerin yaptıkları çeşitli faaliyetlerinden dolayı elde ettikleri ortalama gelirin 314,5 kuruş olduğu, buna karşılık devlete ödedikleri ortalama verginin de 16,4 kuruş civarında olduğu tespit edilmiştir. **Öte yandan, göçmenlerin önemli bir kısmının sadece bir ev sahibi olabildikleri, azımsanmayacak kadar bir miktarının evinin bile bulunmadığı** anlaşılmıştır. Yine Mora göçmenlerinin toplam 60 büyükbaş, 434 küçükbaş, 50 adet de yük ve nakliye hayvanına sahip oldukları da tespit edilmiştir.

Mora göçmenlerinin, Mora'ya en yakın Anadolu kıyılarına geldikleri ve Kuşadası, Çeşme, Seferihisar gibi yerleşim yerlerine iskân edildikleri bilinmektedir. Bir liman kenti olan ve iklim ve bitki örtüsü ile zeytin, küçükbaş hayvancılığı gibi üretim modellerinin benzerliği nedeniyle Antalya'ya da yerleşmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Ancak, Mora Müslüman ahalisinin ayaklanma esnasında maruz kaldıkları şiddete, göçmenlerinin hangi şartlar altında, hangi vasıtayla Anadolu'ya gelebildiklerine, kendilerine (yapıldıysa eğer) yapılan yardımlara dair ayrıntılı veriler maalesef mevcut değildir. Aradan geçen neredeyse iki yüz yıl kadar süre, alan araştırması ve sözlü tarih çalışmasıyla belleklerde kalanları ortaya çıkarmaya da büyük engeldir. Fakat yine de temettuat kayıtları, Antalya örneğinde olduğu üzere, göçmenlerin yerleşimini takip eden yıllardaki sosyo-ekonomik durumları hakkında çok önemli bilgiler sunabilmiş, haklarında çok az şey bilinen Mora göçmenlerine dair önemli bir kaynak olduğunu gösterebilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Temettuat Defterleri: ML.VRD.TMT.d, 9686, ML.VRD.TMT.d, 9743, ML.VRD.TMT.d, 9690, ML.VRD.TMT.d, 9717, ML.VRD.TMT.d, 9728, ML.VRD.TMT.d, 9730, ML.VRD.TMT.d, 9681, ML.VRD.TMT.d, 9753, ML.VRD.TMT.d, 9750, ML.VRD.TMT.d, 9691, ML.VRD.TMT.d, 10586, ML.VRD.TMT.d, 9714, ML.VRD.TMT.d, 10574, ML.VRD.TMT.d, 9757, ML.VRD.TMT.d, 9742, ML.VRD.TMT.d, 9696, ML.VRD.TMT.d, 10229, ML.VRD.TMT.d, 9732, ML.VRD.TMT.d, 17728, 17737

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Cilt: VI, Üçdal Neşriyat: İstanbul, 1994, s. 2759-2760.

AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul, 1979.

AKTEPE, M. Münir, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul Üniversitesi: İstanbul, 1958, Sayı:13 (ayrı basım), s. 1-30.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1999.

ARISOY, İbrahim Alper, "Adalar Arasında, Balkanların Kıyısında: Kızıllhisar (Karisto) Müstahkem Mevkii ve Kasabası", *Balkanlar Siyaset ve Göç* (8. Uluslararası Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, 06-07 Aralık 2014, Samsun), Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları: Samsun, s. 77-122.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:11, İstanbul Üniversitesi: İstanbul, 1950, s. 524-569.

CASTELLAN, Georges, *Balkan Tarihi*, Milliyet Yayınları: İstanbul, 1995.

ÇELİK, Yüksel, *Şeyhü'l-Vüzera Koca Hüsrev Paşa - II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 2013.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Babıali Kültür Yayınları: İstanbul, 2004.

İPEK, Nedim, "Mübadil Deyimine Dair", *Mübadele ve Balkan Türk Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı* (Samsun, 2007), Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Yayınları: Samsun, 2008, s. 157-160.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: V, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara, 1994.

KİHTER, Tuğrul, *Balkanların Osmanlı Tarihi - 1352-1913*, İnkılap Yayınevi: Ankara, 2015.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Yayınevi: İstanbul, 1998.

ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık: İstanbul, 1987.

ÖZCAN, Yusuf Ziya, “İçgöç Tanımı ve Verileri İle İlgili Bazı Sorunlar”, *Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı Bildirileri* (6-8 Haziran 1997, Bolu-Gerede), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul, 1998, s. 78-90.

ÖZER, İnan, *Kentleşme, Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Ekin Kitabevi: Bursa, 2004.

ÖZSÜER, Esra, “19. Yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 26/2, 2016, s. 325-344.

POPOVIĆ, Aleksandre, *Balkanlarda İslâm*, İnsan Yayınları: İstanbul.

SEPETCİOĞLU, Tuncay Ercan, “İki Tarihsel ‘Eski’ Kavram, Bir Sosyo-kültürel ‘Yeni’ Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:18, Özel Sayı:3, Ocak 2014, s. 49-83.

SEZER, Hamiyet, “Mora İsyanı ve Yunanistan’ın Bağımsızlığı (1821-1829)”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt: 2, (Ed. Güler Erten), Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, 1999, s. 87-93.

ŞAHİN, Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları: İstanbul, 1996.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ege Sorunu - Belgeler (1912-1913)*, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu: Ankara, 1976, s. 18-19.

TEKELİ, İlhan, “Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları”, *Değişen Mekân-Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003* (Ed. Ayda Eraydın), Dost Kitabevi: Ankara, 2006, s. 68-83.

YERASİMOS, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu* (Çev. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları: İstanbul, 1995.

YILMAZ, Mehmet, “Balkan Savaşı’ndan Sonra Türkiye’den Yunanistan’a Rum Göçleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, Güz 2001, s. 13-38.

Balkanlardan (Besarabya) Bucak Bölgesine İlk Göç ve Yerleşim Hareketi (Ukrayna Gagauzları Bilgileri Üzerine)

Doç. Dr. Liubovi ÇİMPOEŞ
Moldova İlimler Akademisi / Moldova

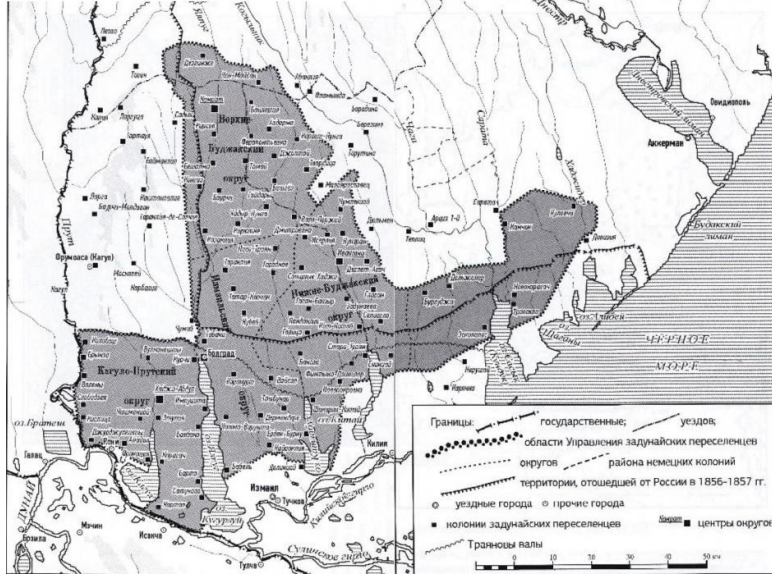
Doç. Dr. Tudora ARNAUT
Milli Taras Sevçenko Üniversitesi / Kies

GİRİŞ

Güney Besarabya, diğer ismiyle Bucak Prut, Dnestr ve Tuna nehrin ortasında coğrafi ve tarihi önemi olan bir yerdir. Varolan toprakların büyük bir kısmı günümüz Moldova devletinde ve diğer kısmı ise Ukrayna'nın güney-batı bölgesindeki Odesa vilayetinde bulunmaktadır. Ukrayna'da, dünyadaki en kalabalık ikinci Gagauz topluluğu yaşamaktadır. 2001 yılındaki nüfus sayımına göre, Ukrayna'daki Gagauzların sayısı (2001 resmi Ukrayna sayım istatistiklerine göre), 31923 bin kişidir, Moldova'da ise 2012 yılın son sayımına göre 153.5 kişi bulunmaktadır.

Ukrayna Gagauzları toplu şekilde Odessa ilinde şu köylerde yaşamaktadır: Bolgrad ilçesinde Dmitrovka (Dimitrovka), Aleksandrovka (Satılık Hacı), Çervonoarmeyskoye (Kubey), Jovtnevoe (Karakurt), Vinogradovka (Kurçi); Reniy ilçesinde Kotlovina (Bolboka), Kili ilçesinde Starie Troyanı (Eski Troyan) ve Novoselovka (Yeni Köy), Tarutin ilçesinde Krasnoe (Krasna) ve Maloyaroslavets. Güney Besarabya kadim tarihlerden itibaren İskit, Ant daha sonra ise Uliç, Tiverts vd. kabileler tarafından kullanılmaktaydı. Bu kabileler IX-X asırlar arası Prut ve Dnestr nehirleri arası Kievskaya Rus daha sonra ise Galitsko-Volın prensliğine dahil edilmişlerdir. XIV. asrın sonlarından itibaren güney kısmı Moldova prensliğine girmiştir. 1538 yılında ise Bucak Osmanlı tebasındadır. 1569 yılında bu topraklara Nogay Tatarı adı ile Nogaylar yerleşmeye başlamıştır.

Gagauzların ataları ise Bucak'ın Ukrayna kısmına ise XIX. asrın başlarında gelmekte ve bu tarih 1809-1822 yıllarına karşı gelmektedir. etmektedir. Gagauz etnik unsurunun bulunduğu ve günümüzdeki Odessa ili sınırları içinde yer alan ilk köyler şunlardır: Kubey (1809), Karakurt (1811), Kurçi (1811), Balboka (1814), Yenikoy (1818) ve Starie Troyanı (1818'den önce). 1821 yılında Ukrayna'da Dmitrovka adında daha bir tane köy meydana gelmiştir.

1965 yılında İ.İ.Meşcerük'un hazırladığı bilgilere göre '1829-1856 yılları arası Tuna ötesi göçmenlerin yaşadıkları yer ve Bucak.'

Gagauzlar'ın Bucakta yerşelmelerine dair kısa giriş: Bucak'ta boş topraklara yapılan iskanlar, ekonomik nitelikten çok, askeri ve siyasi nitelik taşıyordu. 1813 yılında Besarabya'nın Rus İmparatorluğu bünyesinde özel bölge statüsü kazanması, onun Çarlık yönetiminin jeopolitik çıkarları açısından stratejik bir sınır bölgesi olmasından; diğer bir deyişle sınırları koruma kaygısından kaynaklanıyordu. Tuna Nehri'nin öte tarafından önemli sayıda Gagauz'un ve Bulgar'ın bu bölgelere getirilmesinin olumlu bir tarafı; sadece Bucak'ta değil, Çarlık Rusyası'nın diğer güney bölgelerinde de üretici güçlerin gelişmesi olmuştur.

Çarlık yönetimi, o dönemde 2465 hektarlık tarıma uygun toprağı bulunan Bucak'a kendi insan kaynaklarıyla yerleşim sağlayamamıştı. O dönemde nüfus 60 bin idi. Bunların dörtte üçü, askeri kalelerin ve Akkerman, Bender, İzmail, Kiliya ve Reni gibi şehirlerin sakinleri idi. Ne var ki, Gagauzların ve Bulgarların Besarabya'ya ilk organize yerleşimleri, 1768-1774 ve 1787-1791 yılları arasında Rus-Türk Savaşı'nın bir sonucu idi.

1806-1812 yılları arası Rus-Türk savaşı sonucunda Rus Ordusu Bucak'ı ele geçirince Bucak ordusunda bulunan 12 bin Nogay Tatarı'nı buradan sürdü. Bu ordu, Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olduğu bütün dönem boyunca (1426-1783) Kırım Hanlığı'na bağlıydı. Nogaylar, Don ve Kuban nehirleri arasındaki bozkırlarayerleştirildiler.

1806-1812 Rus-Türk Savaşı, Rusya'nın stratejik konumunu önemli derecede artıran Bükreş Barış Antlaşması'yla (28 Mayıs 1812) sonuçlanmıştı. Bu anlaşmaya göre; Dinyester'den Pruta kadar (Bucak, Türk sınırı, Prut'un batısındaki Moldova Prensiği) Besarabya bölgesine dahil ediliyordu. Rus-Türk sınırı, (Dinyester Nehri yerine) Prut Nehri boyunca ilerleyerek bu nehrin Tuna Nehri'yle birleştiği noktadan, bunun ardından da Tuna Nehri'nin Kili'de Karadeniz'e döküldüğü noktadan geçiriliyordu.

Bükreş Barış Antlaşması'nın şartları gereğince; Osmanlı padişahı bütün Hristiyan tebaasına, bu anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren 18 ay içinde Rusya'ya göç etme hakkı veriyordu. Çarlık Rusyası'nın planı kapsamında yer alan Bulgarların ve Gagauzların Bucak'a göçleri için uygun şartlar yaratılmaktaydı. Bunların Bucak'a yerleşmesi, Dmitriy Vatikioti tarafından organize edilen sistematik bir nitelik taşıyordu. Tarihsel literatürde bu göç süreci, Tuna ötesi yerleşimcilerinin ikinci gönüllü göçü olarak adlandırılmaktadır.

Tuna Nehri'nin öte yanından gelen göçmenler, tarım ve hayvancılıkta gayet başarılı idi ve bunların Nogaylar'ın göçlerinden sonra boşalan toprakların yeniden iskanı için bu bölgeye getirilmeleri, gayet isabetli bir politikaydı.

Bucak'ta 1828 yılında devlete tabi olan köylülerin sayısının 31.500 olmasına karşılık, bu sayı

1835 yılında, 52.600 kişiye yükselmişti. Aslında sayılardaki bu artış, Bulgar ve Gagauz göçmenlerin bu bölgeye kitlesel göçünden kaynaklanıyordu. “Dobruca Tarihi” (Sofya, 1988, c 3, s 149) adlı eserin yazarları; 1828-1829 yıllarında Doğu ve Kuzey-doğu Bulgaristan’dan Besarabya’ya, Eflak’a ve Boğdan’a (Moldavya’ya) 130 bin kadar kişinin göç ettiğini öne sürmektedir. Bunlar, Burgaz, Varna, Kavarna, Mangaliya, Köstence (Romanya’da günümüzdeki Contanta kenti), Babadağı ve İsakçı’dan gelen göçmenlerdi. Fakat kısa bir süre sonra, süreç ters yönde de işleyecek ve çok sayıda Gagauz ve Bulgar, Dobruca’ya dönmeye başlayacaktı.

Balkan Gagauzları’nın (Bulgarlar’ın olduğu gibi) göçlerini ve bunun nedenlerini tek bir açıdan değerlendirmek, yanlış olur. Sovyet tarihçiliği, Tuna ötesinden gelen “kolonistlerin” (bunların hepsi bu şekilde adlandırılıyordu) Besarabya’nın güneyine ve Çarlık Rusyası’nın diğer bölgelerine göçlerini, “Balkan ülkelerini işgal eden ve buradaki halklara dinsel temelli katlanılmaz hayat şartları dayatan Osmanlı İmparatorluğu’nun Hristiyan nüfusa baskısıyla ” açıklıyordu. Gerçekte ise bu durumun çok sayıda nedeni vardır. Fakat Gagauz ve Bulgar göçmenleri yabancı diyarlara gönderen asıl nedenler; Balkanlar’daki ekonomik yoksulluk, ekilebilir alanların ve hayvancılık için otlakların yetersiz oluşu, vergilerin çok yüksek oluşu ve Bucak’ta hayatın daha iyi olacağına ilişkin parıltılı hayaller idi.

XIX. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Gagauzlar ve Bulgarlar artık Bucak’ın asıl nüfusunu teşkil ediyordu. Gagauzların ve Bulgarların Bucak’a göç etmelerinin farklı bir yönü 1806 yılına kadar , göçmenlerin Prut (Berut) Nehri’nin öte yanına göç ettikten sonra bir süre daha buradaki mevcut köylerinde kalmaya devam etmeleridir.

Gagauzlar ve Bulgarlar bundan sonra Bucak’a doğru organize bir şekilde ilerlemiştir. Burada, yeni köyler kurmuşlar veya daha önceden kurulmuş olan köylere yerleşmişlerdi. Eski köylerden bazıları, Türkçe adlar taşıyordu ki bu adlar; sadece Nogaylardan değil, görüldüğü kadarıyla Peçeneklerden, Oğuzlardan ve Kıpçaklardan (Kumanlar) da kalmaydı.

Bulgarlar, 1870’li yıllara kadar, yerleşimcilere tanınan haklardan yararlanmışlardı. Yani, imtiyazlı kategorideki köylü durumundaydılar. Göçmenler, 3 yıldan 10 yıla kadar değişen bir dönem boyunca, diğer Besarabyalılar’ın hayal bile edemeyecekleri vergi muafiyetlerinden yararlanmaktaydı. Gerek refah düzeyi, gerekse mal ve para ilişkilerine dahil olma bakımından Besarabyalı Gagauzlar ve Bulgarlar; devlet köylüleri olan Kozaklardan, özellikle de “Tsaran”lardan (toprak sahiplerinden alınan toprakları işleyen köylülerin dahil olduğu kategori) belirgin biçimde daha ilerideydiler.

Bu fermanın hükümleri çerçevesinde Besarabyalı Gagauzlar ve Bulgarlar; yerleşimci statüsünden diğer kategorilere geçme, böylelikle orduda ve devlet kadrolarında terfi etme gibi bazı siyasi meseleleri çözme imkanına kavuşmuş oluyordu. Böylelikle Besarabyalı Gagauzlar ve Bulgarlar; sanayi işletmeleri kurabilecek, ticaretle uğraşabilecek, tüccar sınıfına dahil olabilecek, yurtdışına çıkabilecek, özel kişilerden toprak satın alabilecek ve buralara yerleşebileceklerdi. Bu noktada, Çarlık Rusyası’nda gerçekleşen askeri reformun (1874 yılı) sonucunda Gagauzlarla Bulgarların askerlik yükümlülüğünden kurtulduklarını belirtmek gerekmektedir.

Gagauz ve Bulgar yerleşimcilerin nüfusunun nisbeten hızlı bir şekilde artması; Çarlık yönetimini, bu yeni vatandaşlarına toprak sağlamak üzere gerekli önlemleri almaya sevketti.

Çarlık yönetimi, Balkanlar’daki nüfuzunu güçlendirmek amacıyla

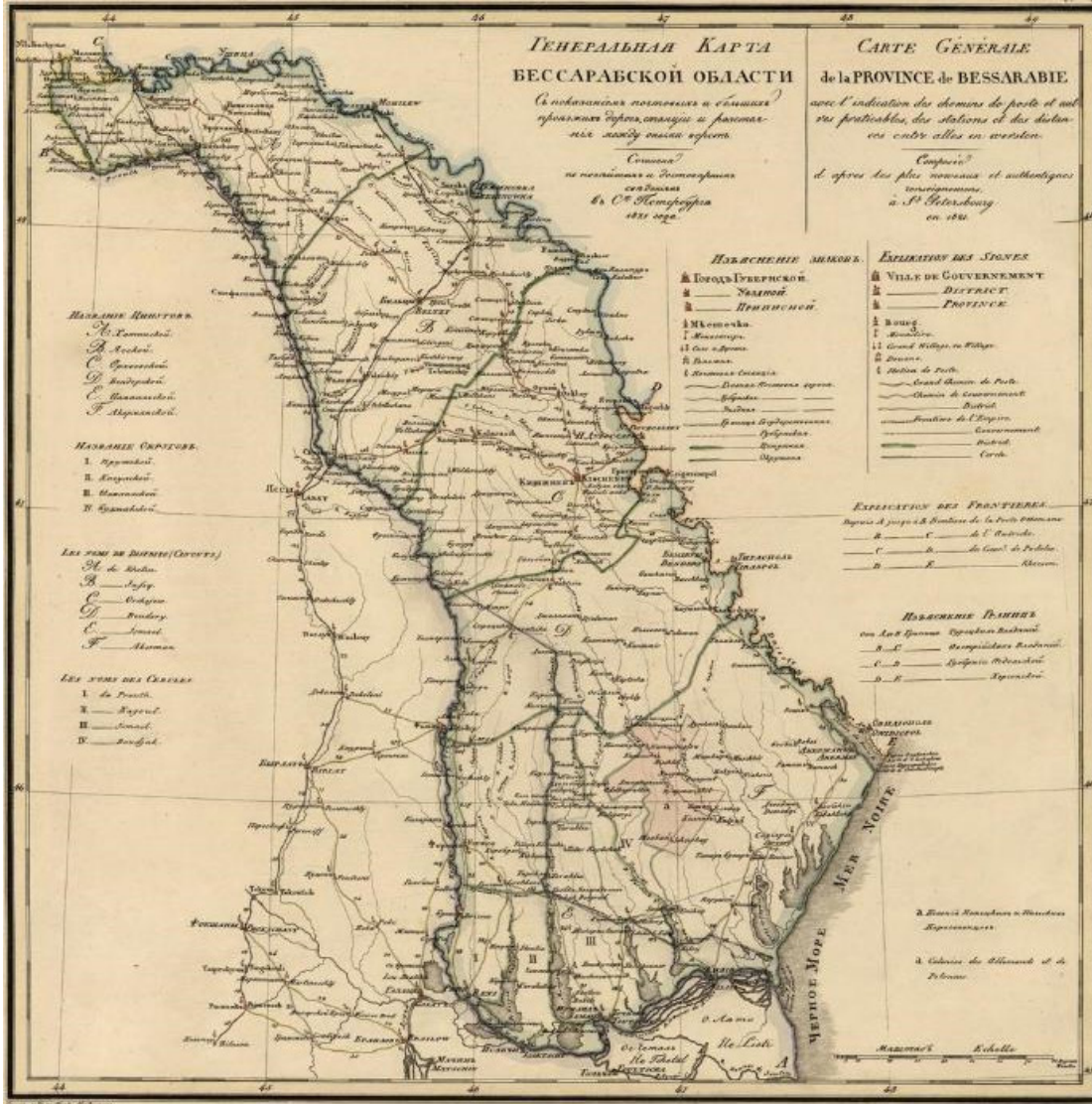
-Bucak’taki bu nüfusa- 557.608 desyatina (607.793 hektar) toprak tahsis etti. Bunların 494.246 desyatinası (538.728 hektarı), ekim amaçlı toprak niteliğindeydi. 1832 yılında Çarlık yönetimi, bu nüfusa ayrılan toprağın genel yüzölçümünü, 527.282 desyatinası (574.737 hektarı) ekim için olmak üzere, 587.282 desyatınaya (640.137 hektara) çıkardı. Böylelikle Tuna ötesinden gelen yerleşimciler, limanlardaki ve göllerdeki balıkçılık işletmelerine ve sazlıklı bataklıklara sahip oluyordu. Çarlık yönetiminin aldığı bu etkin önlemler, Gagauzların ve Bulgarların Tuna Nehri’nin öte yanına kitlesel şekilde yeniden göç etmelerinin önüne geçmiş oldu.

1816 ve 1818 yıllarında , Besarabya’da yaşayanların hayatında önemli bir gelişme meydana geldi: Bölgede nüfus sayımı gerçekleştirildi. Bu sayımın sonucunda, 1816-1818 yılları arasında bu topraklarda Tuna ötesi yerleşimcileri tarafından 90 yerleşim yerinin kurulduğu ortaya çıktı. Bu yerleşimcilerin

nüfusu, 26.164 kişi idi. Gagauzlar ve Bulgarlar, Besarabya'nın güney bölgesinin genel nüfusunun yüzde 83,3'ünü oluşturuyordu. Tuna ötesi göçmenlerin gerçek sayısı ise, daha da yüksekti.

Rus istatistikçisi ve etnografi P. İ. Keppen (1793-1864), Kırım Savaşı'nın (1853-1856) olduğu dönemlerde Tuna ötesi göçmenlerinin büyük çoğunluğunun devlet topraklarında yerleşmiş olduğunu belirtir. Onun ifadesine göre; Bucak'taki Tuna ötesi göçmenlerin etnik bileşimi, 1843 yılı itibariyle şöyleydi: Gagauzlar ve Bulgarlar yaklaşık 56.896 kişi, Moldovalılar 10.211 kişi, Ukraynalılar 1074 kişi, Arnavut ve Sırp, 870 kişi. Rusya'nın Avrupa bölümündeki yabancıların tarihine yönelik materyallerin kronolojik göstergesi, 1850 yılında Bucak'ta 43.972 Bulgar, 21.563 Gagauz, 12.805 Moldovalı, 1440 Ukraynalı ve 1323 Arnavut ve Sırp'ın olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı tarihçiler, XVIII. asrın ilk yarısının sonlarına doğru Gagauzlar'ın sayısının 30 bin ile 35 bin arasında olduğunu öne sürmektedir.

1856 yılında; Güney Besarabya'nın bir bölümü, Moldova (Boğdan) Prensiği'nin toprağı haline geldi. Bu durum, bir kısım Gagauz ve Bulgar'ın Moldova topraklarından Rus topraklarına geçmesine neden oldu. Bu göçmenler, 1862 yılında Kuzey Priazovye'ye (Azak Denizi'nin kuzeyine) Priazovye'ye (Azak Denizi bölgesine) yerleşenler arasında; Dmitrovka, Aleksandrovka ve Vulkaneşti'den Gagauzlar da bulunuyordu. Bunlar, günümüzün Zaporozhye ilinde, kendi kendine yeten yerleşim birimleri kurdular. Ayrıca bunların arasında; Kubey, Tabak ve Bolgrad'dan da Gagauzlar bulunuyordu. Ne var ki, Priazovye'ye (Azak Denizi'nin kuzeyine) yerleşen Gagauzlar XX. asırda, çeşitli nedenlerden ötürü nüfus sayımlarında Bulgar olarak kaydedildi.

(General Haritasi, Beserabya Haritasi yıl: 1881)

XIX. asrın ilk yarısındaki nüfus durumu Tuna Nehri'nin öte yanından gelen göçmenlerin, yani Gagauzların ve Bulgarların Besarabya'nın güneyine yerleştikleri zamandan beri, iki yüz yıldan fazla zaman geçti. Bu halkların ataları Osmanlı İmparatorluğu topraklarında (Kuzeydoğu Bulgaristan) yaşamıştı ve bu insanlar, XVIII. asrın sonuna kadar, toprakta özel mülkiyetin ne olduğunu bilmeden hayatlarını sürdürmüştü. Eskiden, bütün topraklar, devletin mülkiyetindeydi ve köylü komünleri bu topraklara sadece sözleşmeli olarak sahip olabiliyordu. Toprakta özel mülkiyetin yaygınlaşması ve köy topluluklarına ait toprakların gasp edilmesi, Tuna Nehri'nin öte yakasında yaşayanların, Prut Nehri ile Dinyester Nehri arasındaki bölge de dahil olmak üzere imparatorluğun uç bölgelerine göç etmelerinin başlıca nedenlerinden birini teşkil edecekti.

Moldova Cumhuriyeti Ulusal Arşivi'nde, 1820 tarihinde hazırlanmış olan ve 162 yapraktan oluşan "İzmail ilçesine ilişkin istatistiksel veriler" adlı belge yer almaktadır. Bu belgede, yerleşim yerleriyle ilgili ilginç bilgiler yer almaktadır: Bu yerleşim yerlerinin adlarının nereden geldiği, buralarda kaç kişinin yaşadığı, bunların cinsiyeti ve yaşına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Burada 7 yaşından küçük çocuklar, 7-12 ve 12-18 yaş arasındaki çocuklar, ayrı kategorilerde gösterilmektedir. Ayrıca, kaç kişinin evli, kaç kişinin bekar, kaç kişinin kimsesiz olduğu; evli ve dul kadınlarla dul erkeklerin sayıları ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir. Bu belgede yerleşimciler, etnik ve dini verilere göre sayılmakta ve dini unvana sahip olan kişilerin sayıları verilmektedir. Yine burada, evlere ilişkin veriler (kaç tanesinin ahşap olduğu, kaç tanesinin taştan inşa edildiği), istihdam edilmiş kişilerin sayılarına ilişkin veriler de, bunların yaşam şartlarına ve benzer hususlara ilişkin veriler yer almaktadır. "1820 yılına ilişkin istatistiksel veriler"de, ilk kez, her bir yerleşim yerinin hangi tarihlerde iskan edildiğine ilişkin doğrudan bilgiler bulunmaktadır.

Böylelikle XX. asır -günümüzdeki Ukrayna topraklarında-Gagauzların etnik ve demografik olarak gelişimlerine son derece elverişli şartlar sunuyordu. Bu gelişimin en belirgin yönü, yüksek doğum oranıyla birlikte, bu etnik grubun nüfusunun hızlı bir şekilde artmasıydı. Doğal nüfus artışı sayesinde 100 yıldan daha kısa bir süre içinde Gagauzların nüfusu, neredeyse altı kat arttı. Sonraki yüzyılda ise sayıları, sadece iki kat artacaktı. Nüfus artış hızındaki bu azalmanın çeşitli nedenleri var; Bunların arasında, özellikle XIX. asrın sonundan itibaren doğum oranının azalması, XX. asrın ilk yarısında Kubey, Golitsa, Kalçevo, Bolgariya, Dermendere, Taşbunar, Tabaki ve diğer Bulgar-Gagauz karma köylerinde Gagauzların bir kısmının asimile olması (ters sürece, yani Gagauzların diğerlerini asimile etmesine daha ender rastlanmaktaydı. Bu son duruma örnek olarak, Kurçi köyünde Gagauzların Bulgarları asimile etmesini ve Dmitrovka köyünde Gagauzların Moldovalıları asimile etmesini gösterebiliriz); 1946-47 yıllarındaki açlık felaketinin ağır sonuçları ve ayrıca Orta Asya ve Sibirya'ya, buralardan da Kuzey Kafkasya'ya (Stolipin reformları çerçevesinde gönüllü olarak; 1940'lı yıllarda ise zorunlu olarak yapılan) gerçekleşen göçler; Latin Amerika'ya ve günümüzdeki Romanya ve Türkiye topraklarına yapılan göçler (ki bunlar iyi derecede belgelendirilmemiştir) ve son on yılda Ukrayna'nın şehirlerine, yurtdışındaki yakın ve uzak ülkelere yapılan göçler - ki bunlar Gagauz kimliğinin kaybedilmesine neden olmuştur - Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerindeki savaşlara katılmalar (ilk zamanlarda yerleşimciler askerlikten muaf tutulmuştu) gibi nedenler bulunmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, bağımsız devletler ortaya çıktı. Tarihi Bucak bölgesinin büyük bölümü Ukrayna'da kalırken, bir bölümü, Moldova Cumhuriyeti sınırları içinde kaldı. Böylelikle, Gagauzlar'ın toplu yaşadıkları bölgelerin içinden

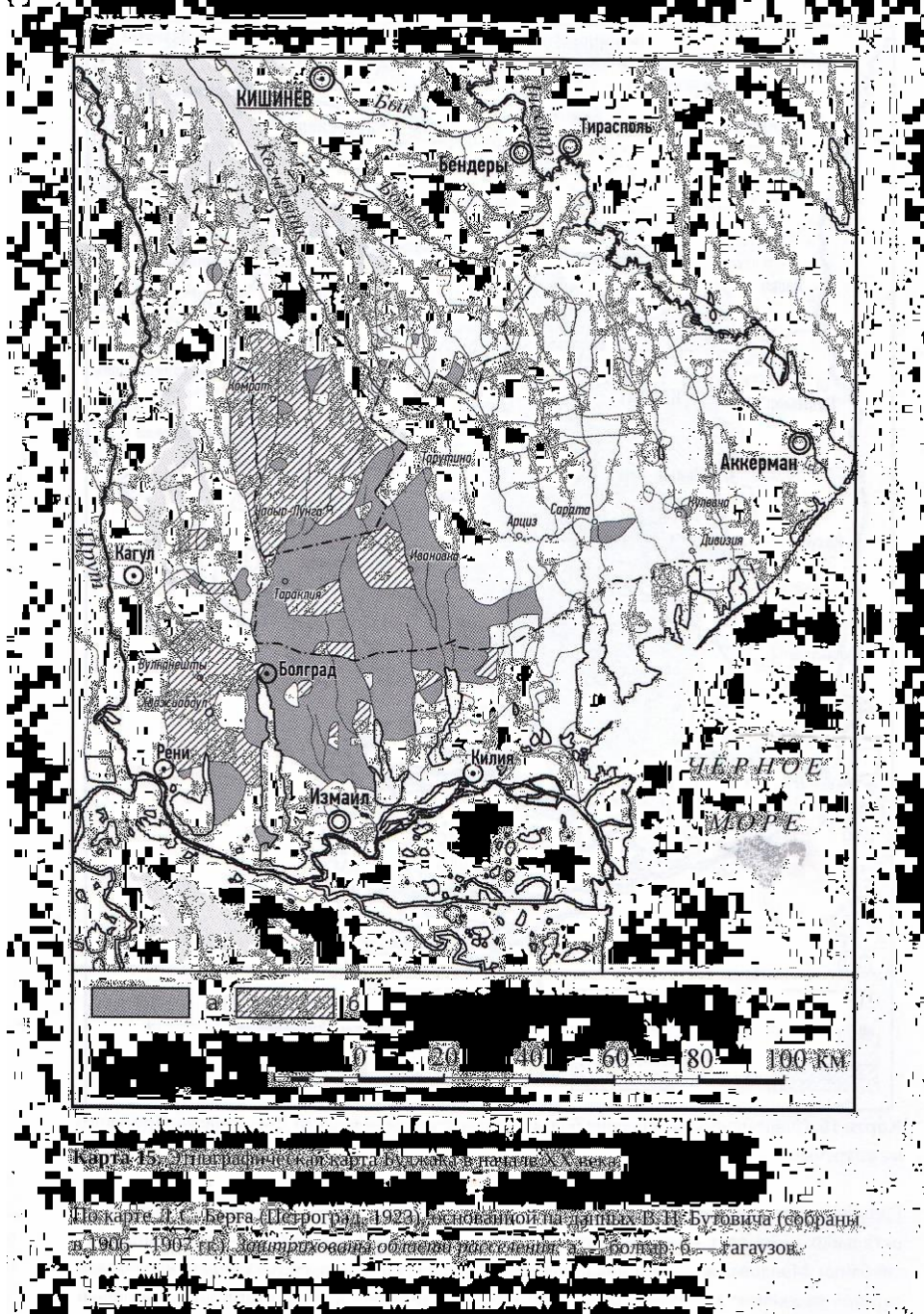
SONUÇ

Bucak topraklarına Tuna ötesinden gelen Gagauzlar ve Bulgarlar; kaderlerini yüz yıldan daha uzun bir sürece - 1918 yılına kadar- bağlayacakları ve kâh acı ve adaletsiz, kâh iyi ve şefkatli tavırlar görecekları Rusya İmparatorluğu'nun yeni tebaaları haline geldiler. Günümüz tarihçilerinin bazıları; Gagauzların bir bölümünün Besarabya'ya göç etmesinin (18. yüzyıl sonu - 19. yüzyılın ilk yarısı) Gagauz etnisitesi için, yıkıcı nitelik taşıdığını; zira Gagauzların bölünme sürecinin meydana geldiğini iddia etmektedir.

Ne var ki, o döneme günümüzden bakarsak, şöyle bir iddiada bulunabiliriz: Gagauzların Balkanlardan Bucak'a göçü o dönemde için yıkıcı olsa da, bu durum zamanla Gagauz etnosu için tarihsel

planda olumlu bir tarafa dönmüştür. Bazı tarihçilerin Çarlık dönemine getirdikleri eleştiriler ne olursa olsun; şayet Çarlık Rusyası Tuna Nehri'nin öte yanından gelen Gagauzlara, Bucak'a yerleşme imkânı tanımış olmasaydı, bugün dünya, bağımsız bir Gagauz etnosunun varlığından haberdar olmayacaktı. Gagauzların geçmişte büyük bir etnik grup olarak yaşadıkları Balkan Yarımadası'nda (Bulgaristan, Romanya,

Makedonya, Yunanistan) günümüzde neredeyse hiç Gagauz kalmamıştır. Buralarda geriye sadece, kendi ana dillerini ve âdetlerini unutmuş (veya kaybetmekte olan) Gagauz halkının temsilcileri kalmıştır.

XX. yüzyıl başlarında Bucak Etnografi haritası.)L.S. Berq'i haritası Petrograd 1923, Butoviç'in 1906-1907 yılları arasında gezdiği yerler için hazırladığı haritadan alınmıştır. a. Bulgarlar, b. Gagauzlar'ın yaşadığı yerler.

КАУНАКҶА

1. Ангели, Федор (2007), Очерки истории гагаузов – потомков огузов
2. (середина VIII – начало XXI вв.). Chişinău, 640с.
3. Анцупов, Иван (1978), Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870). Под ред. Н.А. Мохова. Кишинев, 235с.
4. Грек, Иван (1992), Преселването на българи от бесарабската част на Молдавското княжество в Приазовието (края на 50- те началото на 60-те години на XIX в.)//БСП. Т.2. В.Търново.
5. Грек, Иван, Русев Николай (2011), 1812- поворотный год в истории Буджака и “задунайских переселенцев”. Кишинев, 142с.
6. Державин, Николай (1914), Болгарские колонии в России. Т. 1. (Таври-ческая, Херсонская и Бессарабская губернии). София, 226с.
7. Забытые страницы истории Южной Бессарабии (1856– 1861 гг.). (2012), Сборник документов и материалов. Сост.: Грек И. Ф. Chişinău, 232с.
8. История и культура гагаузов. Очерки (2006), Подгот. к изд. С. Булгар. Chişinău: Понтос, 745 с.
9. Мещерюк, Иван (1970), Социально-экономическое развитие болгарских гагаузских сел в Южной Бессарабии (1808-1856 гг.). Под ред. Ю. М. Тарасова. Кишинев, 341с.
10. Скальковский, Аполлон (1848), Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса: тип. Т. Неймана и К°, 156
11. Чимпоеш, Любовь, Банкова, Емилия(2016),Гагаузы Украинской части Буджака. Кн.1. В.: Гагаузы Украины, в 2 кн., рук. проекта Тудора Арнаут, отв. ред. изд. Емилия Банкова – К. : Издательский дом Дмитрия Бураго, 290с
12. Гагаузы Приазовья (2016), Сост.: Любовь Чимпоеш, Емилия Банкова, Тудора Арнаут, отв. ред. изд. Емилия Банкова, ред. гагаузских текстов
Людмила Чобан . – К.: Издательский дом Дмитри Бураго, 290с.

Nüfus Esas Defterlerinde Arnavutluk'tan Torbalı'ya göç gelenlerin kayıtları R(umi).1327-1336 (M(iladi).1911-1920)

Necat ÇETİN
Tarih Öğretmeni / İzmir

Giriş

Osmanlı döneminde “Müslümanlar”ın (“Dindaşlar”ın), Cumhuriyet döneminde “Türk soyundan olan veya Türk kültürüne bağlı bulunan[ların]”, (“Soydaşlar”ın) gerçekleştirmek zorunda kaldığı göç hareketlerinin başlıca “itici” nedenleri, yaklaşık olarak aynı ve ortaktır: Savaşlar, katliamlar, yağmalar, tecavüzler, baskı ve ayrımlar, tecritler, sürgünler ve zorla asimilasyonlar . Açıkça cana, mala, namusa, dini ve/veya milli kimliğe saldırılar ile ağır saldırı tehditleri. Bu “itici” nedenlerle Osmanlı toprakları üzerindeki ilk (bir anlamda iç) göç hareketi, 1771’de Kırım toprakları üzerinde meydana gelmiştir. Anadolu topraklarına yönelik ilk göç hareketi ise 1785-1800 döneminde Balkanlar, Kafkasya ve Kırım’dan, son göç hareketi de 1989’da Bulgaristan’dan gerçekleşmiştir. Yukarıdaki unsurların göç hareketlerine tabi olduğu bölgelerden biri de Balkanlar üzerindeki “Yugoslavya-Makedonya” topraklarıdır.¹ Bu topraklar içinde ve bu topraklarla diğer Balkan toprakları arasında, kısmen de Anadolu toprakları yönünde ilk göç hareketi 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıyla (“93 Harbi”) başlamış, 1912-13 Balkan Savaşı’yla ağırlıklı olarak Anadolu toprakları yönünde devam etmiş, 1923-51 döneminde fert ve aile düzeyinde, 1952-67 döneminde kitlesel düzeyde, 1968-96 döneminde de yine fert ve aile düzeyinde tamamen Anadolu toprakları yönünde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Dönemi Göçleri: Osmanlı döneminde Yugoslavya-Makedonya’dan geniş anlamda balkanlardan “Müslüman” (“Dindaş”) ölçütüne göre gerçekleşen göçlerin; bölgedeki savaşlarla, güvenlik ve huzuru ortadan kaldıran terör ortamıyla ve başta Türkler olmak üzere, kendilerini Müslüman ve/veya Osmanlı niteleyen sivil nüfusa (bir bütün olarak “İslam ümmeti”ne) karşı yürütülen *katliam, yağma, tecavüz, baskı ve ayırım, tecrit, sürgün ve zorla asimilasyon* çabalarıyla doğrudan bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı’nın 17. ve 18. yy’dan itibaren Balkanlar’da her toprak kaybedişinde, Türkler ve diğer Müslüman gruplar göçe zorlanmıştır. O kadar ki, bölge adeta bu grupların sürekli göç dalgalarıyla çalkalanmıştır. Ve ilk olarak “Pannoniya”dan ve bu bölge dahilindeki Macaristan, Hırvatistan ve Voyvodina’dan ayrılan gruplar, Sırbistan’a ve Bosna-Hersek’e göç etmişlerdir Aktüre’ye göre de “18. yüzyılın sonlarında yurtlarından kovulanlar; sürgün edilenler; toptan göçe zorlananlar; milli göçler; geri göçler; anlaşmalara bağlı göçler ve diğer terimlerle tanımlanan gerçek “dış göçler” sorunuyla karşılaşan devletin Osmanlı Devleti” olduğu çok açıktır. Bu çerçevede Osmanlı’nın karşılaştığı ilk göç olgusu 1771’de gerçekleşmiştir. Kırım’da yaşayan nüfusun Osmanlı yanlısı kesimi, Ruslar’ın silahlı saldırısına uğramış ve bu insanlar da Osmanlı yönetimi altındaki topraklara göç etmek zorunda kalmıştır . Osmanlı Devleti’nin çözülmeye başlamasıyla birlikte, Kafkasya ve Kırım’ın yanısıra Balkanlar’dan Türkiye’ye göçler 1785’de başlamış ve 1912’ye kadar devam etmiştir. Osmanlı-Rus-Avusturya savaşları (1788-1792) öncesinde, sırasında ve sonrasında (1780-1800 arasında) sadece Kırım, Kazan, Kafkasya ve Özi bölgelerinden Türkiye’ye göç edenlerin sayısı 300 bin-500 bin arasındadır. Yine 1806-1812 döneminde Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle Balkanlar’da 200 bin civarında Türk, güneye göç etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan bir kısmı İstanbul yolu ile Anadolu’ya geçerken, bir kısmı da

başta İstanbul olmak üzere Balkanlar'ın henüz Osmanlı egemenliğindeki kasaba ve köyleri doldurmuştur. Öte yandan 1820-1830 arasında Yunan ayaklanmalarının gerçekleştiği Mora'dan Türkler çıkarılmış, benzer gelişmelerin meydana geldiği Eflak ve Boğdan'da da Türkler ve diğer Müslümanlar göçe zorlanmıştır. Çok geçmeden patlak veren Kırım Savaşı (1854- 1856)'ndan sonra 1856-1864 arasında da Kırım'dan Türkiye'ye 600 bin kişi göç etmiştir . Yine Çarlık Rusyası'nın 1859'da Kafkasya'da Şeyh Şamil önderliğindeki direnişi kırmaya üzerine 1859-1865 yılları arasında bu bölgeden 600 bin-1 milyon arasında göçmen Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Balkanlar'da yeniden başlayan Osmanlı-Rus savaşı (1877-78) çerçevesinde, Rus ordularının ve onlara katılan Bulgar gönüllülerin güneye ilerlemelerine paralel olarak, bölge Türkleri ve diğer Müslümanlar sürekli İstanbul yönünde göç hareketine tabi tutulmuştur. Bilal Şimşir'e göre daha öncekiler gibi 1877- 78 göçmenleri de yurtlarını, tüm mal ve mülklerini yitirmiş, o zamanki deyimle düşman kılıcından kurtulabilmiş “*bakiyetüsseyf*” (*kılıç artığı*) kimselerdi. Bu insanların çilesi bununla da bitmemiş, açlıktan, soğuktan, hastalıktan adeta “*sinekler*” gibi kırılmışlardı. Mesela 1878 yılının Ocak-Nisan ayları arasında Edirne'de günde ortalama 160, İstanbul'da ise 800-900 göçmen hayatını kaybetmiştir. Bu göçmen kitlelerinden bir kısmı Anadolu'ya ve Suriye'ye yerleştirilmiş, Suriye'ye yerleştirilenlerin çoğunluğunu oluşturan Çerkezler'in uyum sağlayamadıkları bu toprakları terk ederek (diğer göçmenlerin bir kısmının yaptığı gibi) tekrar Balkanlar'daki yurtlarına dönmek istemelerine rağmen, bu istekleri muhtar “*Şarki Rumeli Vilayeti*”ni kuran (ve Sırbistan'a bağımsızlığını kazandıran) “*Berlin Anlaşması*” (1878) ile yasaklanmıştır. Çerkezler dışında kalan göçmenlerin eski topraklarına dönüş kapıları ise resmen ve hukuken kapatılmış değildir. Bu yıllarda, Doğu ve Batı Trakya ile Makedonya'da 400 bin kadar göçmen kamp hayatı yaşamakta ve geri dönme zamanını beklemektedir. Bunların çoğu, Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Sırbistan topraklarından, bir kısmı da (yine 1878'de bağımsız olan) Karadağ'dan göç etmiş kitlelerdir. “*Ayastefanos Antlaşması*”nın yerini alan “*Berlin Anlaşması*”ndaki hükümlere rağmen, Bulgar hükümeti, göçmenlerin geri dönüşlerini sürekli engellemiş, fakat yine de 1879 yılının ikinci yarısında Doğu Rumeli'ye dönen göçmenlerin sayısı 100 bini bulmuştur. Bununla birlikte göç çilesi, çok geçmeden yoğunlaşan Bulgar baskınları üzerine tekrar başlamış ve hemen aynı yıl Türkler ve diğer Müslümanlar yeniden göç hareketine girişmiş, kısaca İstanbul hükümetinin onları yerlerinde tutma çabasına ve Berlin Antlaşması'nın hükümlerine rağmen can, mal, namus ve dini ve/veya etnik kimlik güvenliğinden yoksun oldukları için Türkiye'ye göçü sürdürmüşlerdir . Yukarıdaki gelişmeler çerçevesinde kısmen Yugoslavya-Makedonya topraklarını da kapsayan Sırbistan dahil, Rumeli'deki Türkler ile diğer Müslümanlar 19. yüzyıl itibarıyla Karadağ'dan Bosna-Hersek'e, Sancak'a, Arnautluk'a, Yugoslavya-Makedonya'nın diğer kesimlerine ve Türkiye'ye yönelmişlerdir. Bu dönemde sözkonusu kitleleri yerinden-yurdundan eden başlıca “*itici*” nedenin “*katliam ve zulüm*” olarak belirlediği açıktır. Nitekim, sadece 1877-78 savaşı sırasında 350 binden fazla Türk'ün katledildiği, göç hareketine katılanların ise 1 milyon civarında olduğu hesaplanmıştır. Stanford Shaw'a göre de Yunan İsyanı (1821), Romen Prenslikleri'nin İsyanı (1857), Girit ayaklanmaları (1866-1869), Bosna-Hersek ve Karadağ'daki ayaklanmalar (1858-1869) ve en son Bulgar ayaklanması (1870'li yıllar) gibi Balkanlar'daki tüm bağımsızlık hareketlerinin az bilinen öyküsü; bunların bağımsızlıklarını haklı çıkaracak “*Hristiyan*” çoğunluğu sağlamak için, geride öldürülmüş ana-babalarını, çocuklarını, akrabalarını, mallarını mülklerini bırakarak Osmanlı Devleti'nin sürekli daralan sınırlarına kaçmaya çalışan zavallı “*göçmenler*” ile bu bölgelerde yaşayan “*Müslüman*” halkın büyük “*soykırımlara uğratılmasını*” da kapsamaktadır. Kaybedilen Osmanlı topraklarından nüfus hareketleri ve Türkiye'ye göç,zaman zaman hafiflemekle birlikte kesintisiz olarak devam etmiş, Nuri Akbayar'a göre sadece 1876-1896 arasında 845 bin 861 kişi (198.544 hane) Anadolu'ya geçebilmiştir. Gülten Kazgan Balkanlar'dan büyük Türk göçlerinin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı ile başladığını, I.Dünya Savaşı'na kadar Anadolu'ya gelen göçmen sayısının 1 milyon civarında olduğunu belirtmektedir). Filiz Doğanay'a göre de I. Dünya Savaşı'na kadar Kafkasya, Balkanlar ve Ege adalarından Anadolu'ya gelen göçmen sayısı 1 milyonun üzerindedir. Turhan Ayvaz ise 1877-1923 arasında “*işkence ve zulümler*” nedeniyle, sadece Bulgaristan'dan göç eden Türk sayısının 1 milyon olduğuna işaret etmektedir . Faruk Kocacık, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı'ndan itibaren 1900'e kadar Anadolu'ya Balkanlar'ın yanı sıra, Kırım ve Kafkasya ile Batı ve Doğu Türkistan ve İdil-Ural yöresinden göçler gerçekleştiğini, Balkanlar'dan göç edenlerin sayısının 1 milyon, tümünün toplam sayısının ise yaklaşık 2 milyon olduğunu vurgulamaktadır. Solak ise, sözü edilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ertesinde, kaybedilen topraklarda yaşayan 3 milyonluk nüfustan 850 bininin Anadolu'ya göç ettiğini belirtmektedir. Solak'a

göre bunların 90 bini 1878-1880 döneminde Romanya'dan gelenlerden oluşmaktadır. İlhan Tekeli, 1856- 1913 arasında Rusya'nın egemenliğine giren topraklardan 232 bin Kırmızı ve 755 bin Çerkez göçmen geldiğini, 1877-1913 arasında Balkanlar'dan gelen göçmen sayısının ise 465 bin olduğunu öne sürmektedir. Göçmenlerin Anadolu'ya girişinin 1785'de başladığını belirten Aktüre'ye göre, göç I. Dünya Savaşı'na kadar artarak devam etmiş, göçmenlerin büyük çoğunluğu devlet tarafından (Türkmenler'in ve Yörükler'in geçim alanları dışında kalan) devlete ve vakıflara ait topraklara yerleştirilmiştir. Fakat o dönemde bu açık alanlar, ova tabanları ve kıyı bölgeleri olarak sıtmanın yayıldığı bölgeler olduğundan göçmenlerin bir kısmı hastalanarak ölmüş, bir kısmı ise buraları terkederek başka bölgelere göç etmek, ulusal (iç) göç gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Aktüre, ulusal göç gerçekleştirenlerden bir bölümünün, aralarında örgütlenmek suretiyle uygun yerlerde yeni köyler kurduklarına, bazılarının da kentlerin ve kasabaların çevrelerine yerleşerek yeni mahalleler oluşturduklarına işaret etmektedir. Stanford Shaw'a göre de 1840'larda başlamak üzere Hristiyanlar'ın baskı ve katliamlarından kurtulmak için İmparatorluk topraklarına göç eden binlerce "Müslüman" göçmen hiçbir şaysiz gelmişlerdi. Beslenmeleri, giydirilmeleri ve barındırılmaları gerekiyordu. Başlangıçta, çoğu İstanbul'a geliyor, kentin sokaklarını dolduruyor, bir süre camilerde ve okullarda barındırıldıktan sonra kırsal yörelere gönderiliyor, nerede boş toprak varsa oraya yerleştiriliyordu. Bu arada, Popovic'in verdiği bilgilere göre 1901 yılına gelindiğinde, henüz Makedonya'nın dahil olmadığı Sırbistan toprakları üzerindeki Türk nüfus, göçler nedeniyle bin 7 gibi yok denecek bir sayıya düşmüştü. Aynı yıl itibarıyla bu topraklar üzerinde toplam Müslüman sayısı da

(11.689'u Çingene/Rom, 2.047'si Slav olmak üzere) sadece 14 bin 475'dir. Popoviç, 1912 yılında Yeni Pazar sancağı ile Kosova ve Makedonya'nın Sırbistan topraklarına dahil olmasıyla birlikte, bu devlet içindeki Müslüman sayısının 500 bin ya da biraz daha fazla bir rakama ulaştığını belirtmektedir. Popovic'in aktardığı bu sayılar, gerçekte Sırp görüşüne yaklaşan sayılar olup oldukça manidardır.

Gruplar	1882	1895	1904	1906
Müslüman	1.083.130	1.137.315	1.508.507	1.145.849
Rum-Ortodoks	534.396	603.249	307.000	623.197
Bulgar-Ortodoks	704.574	692.742	796.479	626.715
Katolik (Yunan) -	2.311	3.315	-	2.928
Ulah	-	-	- 99.000	26.042
Sırp	-	-	100.717	-
Musevi v.d.	151.730	68.432	99.997	30.594
TOPLAM	2.476.141	2.505.053	2.911.700	2.455.325

Anlaşılmış olacağı gibi bu sayılar, henüz toprak kaybına uğramamış olan Makedonya'nın her üç (Vardar, Ege, Pirin) kısmına aittir. Burada, Türkler'in de dahil olduğu Müslüman nüfusun ezici çoğunluğu dikkat çekmektedir. Yunan ve Türk resmi kaynaklarına dayandığını vurgulayan A.A. Pallis ise, 1904 yılında Ege Makedonyası'ndaki nüfus dağılımının aşağıdaki gibi olduğunu belirtmektedir.

Gruplar	Nüfus
Yunan	523.472
Bulgar	119.005
Müslüman	404.238
Diğer	68.902
TOPLAM	1.1.5.617

Pallis, tablodaki duruma rağmen, resmi kaynakların “Müslüman” nüfusu doğru yansıtmadığını, henüz 1912-1914 bozgunlarına uğramamış olan “Müslüman” nüfusun 1904’te en azından 470 bin-480 bin civarında olması gerektiğini savunmakta ve şöyle demektedir; “*Kaldı ki; Müslümanlar’ın sayısının istatistiklerde, çoğu defa gerçeğinden düşük çıktığı bilinmektedir; çünkü birçok yerde Türkler, dini sebeplerle [sayımlarda] kadınları kaydettirmekten kaçınıyorlardı*” . Pallis’in uyarısını dikkate alarak, olması gerektiğini belirttiği (480 bin) nüfusu kabul edecek olursak, ilk tabloda 1904 yılına ilişkin Müslüman nüfusun % 15.8 oranında eksik yazıldığı anlaşılır. Bu oranda bir sayıyı (283.069) yerine eklediğimizde buradaki sayının (1.508.507 değil) 1.791.576 olması gerektiği ortaya çıkar. Makedonya’nın bütünü üzerindeki etnik gruplar nüfusuna ilişkin Sırp (1889), Yunan (1889), Bulgar (1900), Türk (1904) ve Alman (1905) görüşleri ise şöyledir.

Etnik Gruplar	Sırp Görüşü (1889)	Yunan Görüşü (1889)	Bulgar Görüşü (1900)	Alman Görüşü (1905)
Türk	231.400	576.600	489.664	250.000
Bulgar	57.000	-	1.184.036	-
Sırp	2.048.320	-	700	
Makedon-Slav	-	454.700	-	2.000.000
Yunan	201.140	656.300	225.152	200.000
Arnavut	165.620		124.211	300.000
Ulah	74.465	41.200	77.267	100.000
Diğer	101.875	91.700	147.244	-
TOPLAM	2.879.820	1.820.500	2.243.274	2.850.000

Tablodaki veriler, bunların, Makedonya üzerindeki yayılmacı iddialara “meşruiyet” kazandırmak amacıyla uydurulmuş abartılı sayılar oldukları kuşkusunu güçlendirmektedir. İlk üç ülkenin her birine göre, Makedonya’da nüfus çoğunluğu kendi lehlerindedir. Almanya ise, desteğini, olduğundan da abartılı bir şekilde Makedonlar’a vermektedir. Bu arada Hoffman’ın aktardığı tabloda; bir işlem yada yazım hatası olarak kabul ettiğimiz Sırp Görüşü’ndeki toplam nüfusun 2.880.420, Bulgar Görüşü’ndeki toplam nüfusun 2.248.274, (Tablo 1’de yeraldığı için) tekrar vermeye gerek görmediğimiz Türk Görüşü’ndeki toplam nüfusun da 2.812.721 olarak yazılmış olduğunu eklemek isteriz.

Daha öncekilerde olduğu gibi Balkan Savaşları yıllarında da Balkanlar’da ve Yugoslavya-Makedonya topraklarında nüfus hareketlerine ve Türkiye’ye göçe yol açan itici ve çekici nedenler hemen hiç değişmemiştir. Ahmet Halaçoğlu, bu hareketliliklerin ve göçlerin başlıca itici nedenlerini “*baskı ve*

zulümler”, “*dini baskılar*” ve “*ekonomik sebepler*” olarak ortaya koymaktadır. Nitekim Amiran Kurtkan Bilgiseven’e göre de 1912-1913 Balkan Savaşı yıllarında Yugoslavya-Makedonya’dan Türk askeri ile birlikte çekilen Türkler’in ve Müslümanlar’ın göçü, bölgeden gerçekleşenlerin en büyüğü olup, “*katliam korkusuyla*” yapılmıştır. Sırp ordusunun 1912’de Kosova’yı yeniden ve Makedonya’yı ilk defa işgal ederek ülke topraklarına katmasıyla Kosova’daki Arnavutlar silahsızlandırılmaya başlanmış, bu çerçevede Kosova’dan ve özellikle Makedonya’dan Arnavutluk’a ve Türkiye’ye doğru bir göç dalgası harekete geçmiştir. Türkiye’ye göç edenler özellikle Türkler’den oluşmaktadır. Makedonya’da geçici olarak devam eden bu Sırp hakimiyeti döneminde bazı zorla Hristiyanlaştırma olayları da yaşanmış, buna, nüfus yapısını Sırlar lehine dönüştürmek için hızlı bir Sırplaştırma uygulaması da eşlik etmiştir. Yine eşzamanlı olarak Türkler’e ve Arnavutlar’a karşı kanlı hareketler yürütülmüş, örneğin, 5 Aralık 1912 tarihine kadar sadece Kosova’da 20 bin kişi, Priştine civarında çoğunluğu Arnavut 5 bin kişi katledilmiştir. Aynı yöntemle, Sırlar’ın yanısıra (özellikle Arnavutlar’a karşı olmak üzere) Karadağlılar da başvurmuştur. Sırp-Bulgar-Yunan üçlüsü tarafından Arnavutluk’ta katledilenlerin sayısı ise 2 Ocak 1913 tarihi itibarıyla 100 binin üzerinde olarak hesaplanmış, Makedonya’nın Bulgar ve Yunan işgaline uğrayan kesimlerinde bunlar tarafından yok edilen çoğu Türk, Müslüman sayısı da yine aynı tarih itibarıyla 150 bin olarak belirlenmiştir. Balkan Savaşları’nın başlamasından sonra da 19 Ocak 1913 tarihi itibarıyla katledilen Türk sayısının 250 bin civarında olduğu anlaşılmıştır. Pallis, 1912-1914

döneminde sadece Ege Makedonyası'nda ortadan kaldırılan yada Türkiye'ye göç eden "Müslüman" sayısının 125 binden daha az olamayacağını vurgulamaktadır. Öncekiler gibi Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Anadolu'ya göç edenlerin tam sayısı hakkında kesin bilgiler yoktur. Tevfik Bıyıklıoğlu, 1913-1919 arasında Bulgar işgaline uğrayan Batı Trakya'dan 200 bin göçmen geldiğini belirtirken, Sırp-Bulgar- Yunan işgaline uğrayan Makedonya'dan 240 bin Türk'ün yurtlarından kaçarak Osmanlı topraklarına göç ettiğini ve bunların özellikle Doğu Trakya ve Batı Anadolu'ya sığındığını eklemektedir. Başka bir bilgiye göre de 1912-1913 yıllarında Anadolu'ya Makedonya'dan gelen göçmenlerin sayısı 100 bin civarındadır. Bunun dışındaki bilgilere göre Makedonya'nın bütünü dahil, Rumeli'den bu dönemde gelen göçmenlerin sayısı 180 bin-200 bin arasındadır. Osmanlı döneminin sonuna doğru gerçekleşen göç hareketlerine yol açan "itici" nedenlerin de, daha öncekiler gibi; katliamdan baskılara ve Türkiye'ye göçe zorlamaya kadar uzanan bir çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Balkan ve I. Dünya Savaşı yıllarında bölgede varlık gösteren Sırp, Bulgarlar ve Yunanlılar Türkler'e karşı bir etnik temizlik uygulamış, eğitim ve kültür politikalarıyla her biri bu insanları zorla asimile etme çabasına girişmiştir. 2 Buarada, bu çabanın bir zorlayıcı yöntemi olarak bölgedeki Türk eserlerini tahrip etmişler, mesela Makedonya'nın sadece Vardar kesiminde Sırp tarafından imha edilen cami ve diğer mimari eserin sayısı 100'ü aşmıştır. Hamza'nın çok sayıda katliam örneğine yer verdiği "*Balkan Savaşları-Makedonya Türkleri*" konulu çalışmasında da ifade ettiği gibi, katliamların ikinci bir işlevi "*Türkler'i göçe zorlamak*" olmuştur¹.

Osmanlı zamanında Anadolu'ya Arnavut göçleri: İlk defa Türkiye'ye Fatih Sultan Mehmet zamanında getirilen Arnavutlar, 1468 senesinde İstanbul'un Arnavutköy semtine yerleştirilmişlerdir. Arnavutköy, 1468 yılında Arnavut göçmenler tarafından oluşturulmuştur. Kültürümüzün temel taşlarından olan, semtlere (Arnavutköy, Arnavutkaldırımı), yemeklerimize (Arnavut ciğeri), kişilik özelliklerine (Arnavut inadı) adını verdiğimiz Arnavutların, Anadolu'ya ilk göçleri, yaşadıkları Arnavutluk toprağının Osmanlı Devleti yönetimine geçmesiyle başlamıştır. Arnavutlar, Osmanlı Devleti idari makamlarında en fazla görev almış etnik grubu oluştururlar. Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık görevine getirilen 215 kişiden 35'i Arnavut'tur. Günümüzde ise, Türkiye'de ne kadar Arnavut olduğu belirsizdir.²

Türklerin Arnavutlarla ilk karşılaşması 14. yüzyıl 'da Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yayılması ile başladı. 1385 yılında bir Arnavut ordusu yapılan Savra Savaşı'nı Osmanlılar kazandı ve Arnavutlar Osmanlı egemenliği altına girdiler. 1402 yılında Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'in Timurlenk'le yaptığı Ankara Savaşı'nı kaybetmesiyle başlayan Fetret Devri Arnavutluk'ta Osmanlı egemenliğinin bir süre boyunca zayıflamasına yol açtı. Ancak II. Murat döneminde Osmanlı egemenliği tekrar geri getirildi. 1443-1468 yılları arasında bir kısım Arnavutlar Arnavut lideri İskender Bey'in kumandası altında Osmanlı yönetimine karşı ayaklandılar. Ancak bu ayaklanma uzun sürmesine rağmen başarısızlıkla sonuçlandı.

Osmanlılar egemenlikleri altındaki Hristiyan halklarının dinlerine karışmıyorlar, kendi dinlerini özgürce izlemelerine izin veriyorlardı. Bu yüzden Osmanlı yönetimi boyunca Balkan halklarının çoğu kendi dinlerinde kaldılar. Ancak Arnavutlar, Boşnaklarla beraber buna bir istisna oluşturdu ve 17. yüzyıl başlarında kitle halinde Müslümanlığa geçmeye başladılar. Müslüman olan Arnavutlar Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine göç ettiler, devlet yönetiminde başarı kazanarak önemli görevlere getirildiler. Köprülü ailesi başta olmak üzere birçok Arnavut kökenli devlet adamı Sadrazamlık düzeyine kadar yükseldiler. Arnavut kökenli Kavalalı Mehmet Ali Paşa 19. yüzyıl başlarında Mısır'ın yönetimini ele geçirerek Osmanlı yönetimine karşı çıktı. Hidivlik ünvanını alan Mehmet Ali Paşa ve torunları modern Mısır'ın temellerini attılar.

Arnavutlar Balkanlardaki uluslar arasında Osmanlı yönetiminden ayrılan en son ulus oldular³. Ancak 1913 yılında Balkan Savaşları'ndan sonra yapılan Bükreş Antlaşması'yla Arnavutluk Osmanlı

¹ Dr. Halim ÇAVUŞOĞLU, "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, bilig-Bahar / 2007 , sayı 41: 123-154

² Bakay, Gönül, "İçimizden Biri: Arnavutlar", IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu, İç/ Dış/ Göç ve Kültür, Işık Üniversitesi Şile, İstanbul, 15 – 17 Eylül 2007.

³ Nuray BOZBORA, Osmanlı yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut ulusçuluğunun gelişimi, İstanbul, Boyut kitapları, 1997

Devleti'nden bağımsızlığını kazandı. 1925 yılında Arnavutluk Cumhuriyeti ilan edildi. 1928 yılında ise Ahmet Zogu kendini kral ilan ederek Arnavutluk Krallığını kurdu. 1939 yılında Faşist İtalya Arnavutluk'u işgal etti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Enver Hoca'nın önderliği altında Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti kuruldu. 1990 yılında tekrar demokrasiye geri dönene kadar Arnavutluk dünyanın en içine kapanık ülkelerinden biri olarak kaldı. 1913-1992 yılları arasında Türkiye'nin Arnavutluk ile olan ilişkileri çok zayıf bir düzeyde kaldı. Ancak Türkiye'de yaşayan Arnavut kökenli Türkler ve iki toplum arasındaki yoğun tarihi ve kültürel ilişkiler, iki ülke arasında bir köprü oluşturmaya devam etti⁴.

Osmanlı Devletinin Balkanlardaki⁵ egemenliğini yitirdiği 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, kaybedilen topraklar üzerinde yaşayan Türk-Müslüman kesimin önemli bir kısmı imparatorluğun hemen hemen her tarafına göç dalgası yaşamıştır. Özellikle 93 harbi olarak adlandırılan 1877 – 1878 Osmanlı Rus Savaşından sonra Balkan yarımadasından ve Ege adalarından Anadolu'ya muhacir akını hızla artmıştır. Rumeli göçleri imparatorluğun mevcut nüfus yapısını da değiştirmiştir. Göçlerin en büyük nedeni hiç şüphesiz Balkanlardaki yerleşik Türk-Müslüman halkın gerek Rus, gerek Bulgar ve Yunan mezalimine uğramasıdır. Özellikle Rus mezalimi ve Bulgar komitacılığı edebiyatımızda dahi yer bulmuştur⁶. Ancak genel anlamda göç nedenlerini üçe ayırabiliriz: 1-Baskı ve zulümler, 2 -Dinî Baskılar, 3 - Ekonomik Sebepler⁷. Rumi 1321 yani 1905 yılı nüfus yazımında, yaşan göç dalgasının kayıtlarını bulmak mümkündür. Asıl daha büyük dalga defter kayıtlarında da açık bir şekilde görüleceği üzere gerek Balkan savaşı öncesi ve sonrası “Felaket Yılları” dönemidir. Bu dönemde Balkanlardaki hemen hemen her yerden Torbalı'ya göç yağmuru yaşanmıştır⁸. İnceleme yaptığımız dönem bu süreci kapsamaktadır⁹.

Torbalı nüfus defterlerindeki R. 1323- 1338 dönemine ilişkin Rumeli doğumlu 316 hane¹⁰ reisi üzerinde bir incelemeyi kapsamaktadır. Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivinden bulunan nüfus esas defterlerinden yararlanılmıştır.

*Torbalı Nüfus Müdürlüğünde Bulunan
Atik Nüfus Esas Defterlerinin Arşiv Tasnifi*

<i>Cilt No</i>	<i>Yazılı idari birim/birimler</i>
1	Tepeköy, Torbalı nahiye merkezi
2	Arsılanlar, Tepe Ertuğrul Mahallesi
3	Çapak, Çorlu, Tiryanda, Yoğurtçular
4	Hortuna, Helvacı
5	Çaybaşı, Sepetçiler, Sepetçiler Mecidiye Mahallesi

⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Arnavutluk-T%C3%BCrkiye_ili%C5%9Fkileri

⁵ Balkan coğrafyası için bakınız: Donald Edgar PICCHER, Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2007 (3. baskı).

⁶ Örneğin Ömer Seyfettin'in “Bomba” , Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi, Tarihçe-i Vak'a-i Zağra.

⁷ Bu konuda pek çok araştırma yapılmıştır. Bir örnek vermek gerekirse: Bilal Şimşir, Rumeli'den Türk Göçleri, I,II, III, Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara, 1999.

⁸ Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslüman ahalinin neden Anadolu'yu tercih ettiğini Prof. Karpat şöyle açıklıyor: “Gelenler, Türkiye'deki toplumla kendisi arasında tarih, kültür ve din birliği görüyordu. O devirde, Bulgaristan'da, Bulgarca konuşan Müslüman bir Pomak, vatani olarak Türkiye'yi görüyordu. Balkanlardan gelen muhacirlerin, Pomak, Boşnak, Arnavutların hemen hepsi “Türk” değildi. Ama bunlar kendilerini siyasî olarak “Türk” görüyordu. Bakınız: Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003.s.17

⁹ Göçlerin yeni bir toplum oluşturma konusunda yaptığı katkıyı anlatırken Prof. Karpat bir başka önemli ayrıntıya dikkat çekiyor:”Her yerde olduğu gibi Osmanlı devletinde de göçmenler fakirdir, geldiği toplumun yabancıdır. Sosyal sınıf olarak da en alt tabakada yer alırlar. Hâlbuki Osmanlıda muhacirler iyi karşılanmıştır. Bunun temel sebebi İslam kültüründe yer alan muhacire iyi muamelede bulunma felsefesinin özümsemesidir.” Nitekim yerli halk da muhacire yardımcı olmak için elinden gelen yardımı esirgememiştir. Böylece, büyük bir kaynaşma kolayca halledilmiştir. Bakınız: Kemal Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003. S.17.

¹⁰ Nejat GÖYNÜÇ, “Hane deyimi hakkında”, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi 32, (1979), s.331–348.

6	Meşhed
7	Ahmetli, Arapçı, Eyerci, Hamidiye
8	Çakırbeyli, Karakuyu, Yeni
9	Ayrancılar, Belenbaşı, Kayas, Kuşçuburnu
11	Arıtışı, Çakallar, Bozköy, Dirmil, Döğerlik, Saibler
12	Dağkızılca, Dere, Fetrek, Gökyaka Teke, Senek
13	Bozköy, Doğancılar, Kırıklar
14	Dağtekke
15	Karaot
16	Cumalı, Karakızlar, Çengele,
17	Demirci, Karacaagaç

İdari taksimat: Torbalı 1926 yılında ilçe oluncaya kadar İzmir merkeze bağlı bir nahiyedir. Nahiye merkezinde (bu günkü Torbalı Mahallesi) idari birim olarak üç mahalle (Orta, aşağı ve yukarı mahalle), 41 köy ve bu köylere bağlı üç mahalle (Tepe- Ertuğrul, Sepetçiler¹¹- Mecidiye, Meşhet – Bulgar) bulunmaktadır.¹² Bu köylerden Fetrek (Vişneli), Dere, Gökyaka Tekke, Cumalı ve Sinek Karyesi (Köyü) 1933 yılında idari birim olarak İzmir Kemalpaşa ilçesine¹³, Belenbaşı, Kırıklar¹⁴ köyleri 1937 yılında ve Karacaagaç Köyü 1950 yılında İzmir Buca'ya, Havuzbaşı Köyü ise 1960 yılında İzmir Bayındır ilçesine Torbalı ilçesinden ayrılarak bağlanmıştır. 1948 yılında Tire ilçesinin idari birimi iken, Torbalı ilçesine bağlanan Kırbaş, Naime, Tulum, Subaşı, Atalanı(Burgaz) Göllüce ve Bülbülderesi köyleri 1905 yılında Torbalı nahiyesinin idari birimi olmadığı için araştırma alanı içine alınmamıştır.

İdari taksimat: Torbalı 1926 yılında ilçe oluncaya kadar İzmir merkeze bağlı bir nahiyedir. Nahiye merkezinde (bu günkü Torbalı Mahallesi) idari birim olarak üç mahalle (Orta, aşağı ve yukarı mahalle), 41 köy ve bu köylere bağlı üç mahalle (Tepe- Ertuğrul, Sepetçiler¹⁵- Mecidiye, Meşhet – Bulgar) bulunmaktadır.¹⁶ Bu köylerden Fetrek (Vişneli), Dere, Gökyaka Tekke, Cumalı ve Sinek Karyesi (Köyü) 1933 yılında idari birim olarak İzmir Kemalpaşa ilçesine¹⁷, Belenbaşı, Kırıklar¹⁸ köyleri 1937 yılında ve Karacaagaç Köyü 1950 yılında İzmir Buca'ya, Havuzbaşı Köyü ise 1960 yılında İzmir Bayındır ilçesine Torbalı ilçesinden ayrılarak bağlanmıştır. 1948 yılında Tire ilçesinin idari birimi iken, Torbalı ilçesine bağlanan Kırbaş, Naime, Tulum, Subaşı, Atalanı(Burgaz) Göllüce ve Bülbülderesi köyleri 1905 yılında Torbalı nahiyesinin idari birimi olmadığı için araştırma alanı içine alınmamıştır.

1321 (1905) sayım-yazımında kullanılan defterler hakkında kısa bilgi: Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivinde “Atik Defterler” olarak adlandırılan inceleme yaptığımız defterler 50 X 75 cm boyutundadır. Bazı defterlerin sayfa yaprakları yıpranmış, yırtılmış haldedir. Kayıtlar çok düzgün bir yazı şekliyle rika ile yazılmıştır. Defterlerin ilk sayfasında “İşbu defter 298 sayfadan ibaret olunur. Fi 10 Mart 1290” ibaresi vardır. Sonlarında ise “Yenilemesi...../...../ 1978 tarihinde bitirilen..... İdari birimi yeni ciltlere aktarıldı” ibaresi olup aktarımı yapan memurların adı-soyadı ve imzaları bulunmaktadır. Defterler 1978 yılına kadar kullanılmıştır.

Rumeli'den gelenler için kayıtlarda genellikle “Muhacir” veya yer ismi belirtilerek “..... muhacirlerinden..../muhaciri.....” ibaresi bulunmaktadır. Ancak sadece ismi yazan da vardır. Biz araştırmamızda araştırma dönemi tüm eski atik defterleri tarama yaparak Rumeli doğumlu olan hane reislerinin de kayıtları esas alınmıştır.

Deftere kayıt yıllarına göre göç: Nüfus defterlerinde incelediğimiz dönemden Cumhuriyete kadar

¹¹ Sepetçiler köyü bugünkü Çaybaşı Atatürk mahallesidir. Daha sonra Sepetçiler ve Mecidiye Çaybaşı çatısı altında birleşmiştir.

¹² Ertuğrul 1335 yılında Tepeköy'den ayrı bağımsız mahallesi olmuştur.

¹³ Bakınız: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 30.5.1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

¹⁴ Bakınız: BCA, Tarih: 05.05.1937, Sayı:12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

¹⁵ Sepetçiler köyü bugünkü Çaybaşı Atatürk mahallesidir. Daha sonra Sepetçiler ve Mecidiye Çaybaşı çatısı altında birleşmiştir.

¹⁶ Ertuğrul 1335 yılında Tepeköy'den ayrı bağımsız mahallesi olmuştur.

¹⁷ Bakınız: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 30.5.1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

¹⁸ Bakınız: BCA, Tarih: 05.05.1937, Sayı:12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

olan dönemde (1323–1338) 316 hanenin kaydı bulunmaktadır. 1322 yılına ait kayıt rastlanmamıştır. Bu göç sürecinde Balkan savaşına kadar olan dönemde göç hareketi normal seyrinde devam ederken savaşın sonu olan 1329 yılı yani 1913 yılında adeta bir göç patlaması yaşanmıştır. 95 hane ile 1913 yılı en kalabalık göç hareketinin olduğu yıldır. İnsanların bu sıkıntılı dönemde adeta canlarını zar zor kurtardıkları izlenimi vardır¹⁹. Unutulmaması gereken bir diğer olgu bu yıllarda kaç hane veya kişinin yerlerinden yurtlarından ayrıldıklarının bilinmemesidir. Ne yazık ki şuan için bu bilgilere ulaşmak da çok zordur. 1330 yani 1914 yılı ise 71 hane, 1331 yani 1915 yılı 49 hane 1332 yılı yani 1916 yılı 39 hanenin kaydı vardır. Devam eden yıllarda sayı normale düşer. 1323 yılı: Bu yıl 3 hanenin kaydı vardır. 3 köye birer hane gelmiştir. 1324 yılı: Toplam gelen hane sayısı 11’dir. En çok Tepeköy Ertuğrul Mahallesi’ne 6 hanenin kaydı vardır. Bu hanelerin 3’ü Yenişehir’denidir. 1325 yılı: 3 hane, 1326 yılı 2 hane, 1327 yılı 5 hane, 1328 yılı 3 hanenin kaydı bulunmaktadır. 1329 yılı 95 hane ile adeta bir patlama yapmıştır. Çünkü bu tarih Balkan savaşının bittiği yıldır. 95 hanenin kaydı vardır. İdari birim olarak 25 hane Çaybaşı köyüne, gelen kişilerin doğum yeri ile 16 hane ile Koçana dikkati çekmektedir. 1330 yılında 71 hanenin kaydı vardır. Bu yıl en çok 16 nahiyeye 16 kişi gelmiştir. En çok 5 hane ile Katerin, Selanik, Alasonya dikkat çekmektedir. 1331 yılında 49 hanenin kaydının dağılımı şöyledir. En fazla 9 hane ile Tepeköy Ertuğrul Mahallesi, geldikleri yer olarak ta 8 hane ile İştîp’tir. 1332 yılında 39 hanenin 26 tanesi Torbalı’ya kayıt olmuştur. En çok 8 hane Ergeri’denidir. 1333 yılı 4 hane, 1334 yılı 11 haneden 9 tanesi Sepetçiler köyü Mecidiye Mahallesi’ne kayıt olmuştur. 1335 yılında 16 hane, 1336 yılında 3, 1337 yılında kayıt bulunmamakta, 1338 yılında ise 1 hanenin kaydı bulunmaktadır.

Kayıtlara göre Arnavutluk’tan göç: Kayıtlara göre yıllara ve idari birimlere kayıtlı olan hane sayıları şöyledir.

Yıllara göre idari birimlere kayıt olan hane sayılarına baktığımızda incelenen dönemde Arnavutluk’tan göç eden toplam 81 hanenin kaydı tespit edilmiştir.

İdari birimlerdeki hane sayıları

	Tepe Ertuğrul Mah.	Ahmetli	Arslanlar	Çaybaşı	Havuzbaşı	Kayas	Tepe	Eyerci	Torbalı Mahallesi	Hortuna	Çapak	Karakuyu	Helvacı	Toplam
Hane sayısı	2	3	2	1	7	6	3	13	35	6	1	1	1	81

Göç kayıtlarında yıllara göre incelediğimizde Balkan savaşları sonucunda 81 hanenin toplam 51 hanesinin kaydına ulaşmaktayız. En çok 14 hane ile Torbalı Mahallesi ve 12 hane ile Eyerci köyü dikkatimizi çekmektedir.

Kayıt Yılı	İdari birim	Hane sayısı	Kapalı kayıt	Nakil
1327	Tepe Ertuğrul Mah.	2	2	
	Toplam	2	2	
1329	Ahmetli	2	2	
	Arslanlar	2	2	

¹⁹ Torbalı Hane 190, IŞIK ailesinden 1950 doğumlu Abdi Işık ile 04/07/2009 günü Torbalı’da yapılan görüşmede Serfiçe’den gelen ve göçü yaşayan babaannesinin kendisine anlattıklarından hatırladıkları şöyledir: “Serfiçe’deki köye Bulgar komitacılarının baskın yapacağı haberi gelmiş. Bu duyumu ciddiye alan dedem, her şeylerini olduğu gibi bırakarak köyden kaçmışlar. Yakındaki bir Rum köyündeki papazın evine sığınmışlar. Ertesi gün kaçmayanlar yani tüm köy Bulgar komitacılar tarafından katledilmiş. Kimseyi sağ bırakmamışlar. Dedem ve babaannem merkep sırtında Torbalı’ya gelmişler. Canlarını zor kurtarmışlar”.

	Çaybaşı	1	1	
	Havuzbaşı	6	3	
	Kayas	5	2	
	Tepe	3	3	
	Eyerci	12	12	
	Torbalı Mah.	14	12	1
	Hortuna	6	5	
	Toplam	51	42	
1330	Çapak	1	1	
	Karakuyu	1	1	
	Torbalı Mah.	1	1	
	Toplam	3	3	
1331	Ahmetli	1	1	
	Helvacı	1	1	
	Torbalı Mah.	6	4	
	Toplam	8	6	
1332	Torbalı Mah.	14	11	
	Toplam	14	11	
1333	Eyerci	1	1	
	Toplam	1	1	
1334	Kayas	1	1	
	Toplam	1	1	
1336	Havuzbaşı	1	1	
	Toplam	1	1	
	Toplam	81	67	1

Defterlerde hane reislerinin sanat ve sıfatları da belirtilmiştir. 81 hane reisinsin 45 tanesinin sanatı bellidir. Buna göre en çok dikkati çeken sanat çobanlıktır. Yaptığımız alan araştırmasında da Arnavutluktan gelenlerin büyük çoğunluğunun çoban olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız.

Sanat ve sıfatı	Amele	Bekçi	Çiftçi	Çoban	Hancı	Hizmetkar	Jandarma	Jandarmada kolcu	Kahveci	Kasap	Naib-i salık	Reji kolcusu	Rencber	Züra'a	Toplam
Adet	1	3	1	27	1	1	1	1	2	1	1	1	2	2	45

Hane reislerinin doğum yerlerini incelediğimizde 14 kişi Ergeri 12 kişi Tepedelen'li olduğunu görmekteyiz.

İdari birim	Avlonya	Berat	Devline	Devlice	Diriza	Ergeri	Feratar	Filas	Filat Devlice	İşkodra	Manastr	Pirinevlin	Tepedelen	Yanya	Yanya Berat
Top.	6	11	5	1	1	14	1	1	1	2	1	1	12	10	1

Yanya Devline	Yanya Ergeri	Yanya Tepedelen	Yanya Tepedelen Matos	Yanya Tepedelen Sinan Mehmet	Zilad	Toplam
1	4	5	1	1	1	81

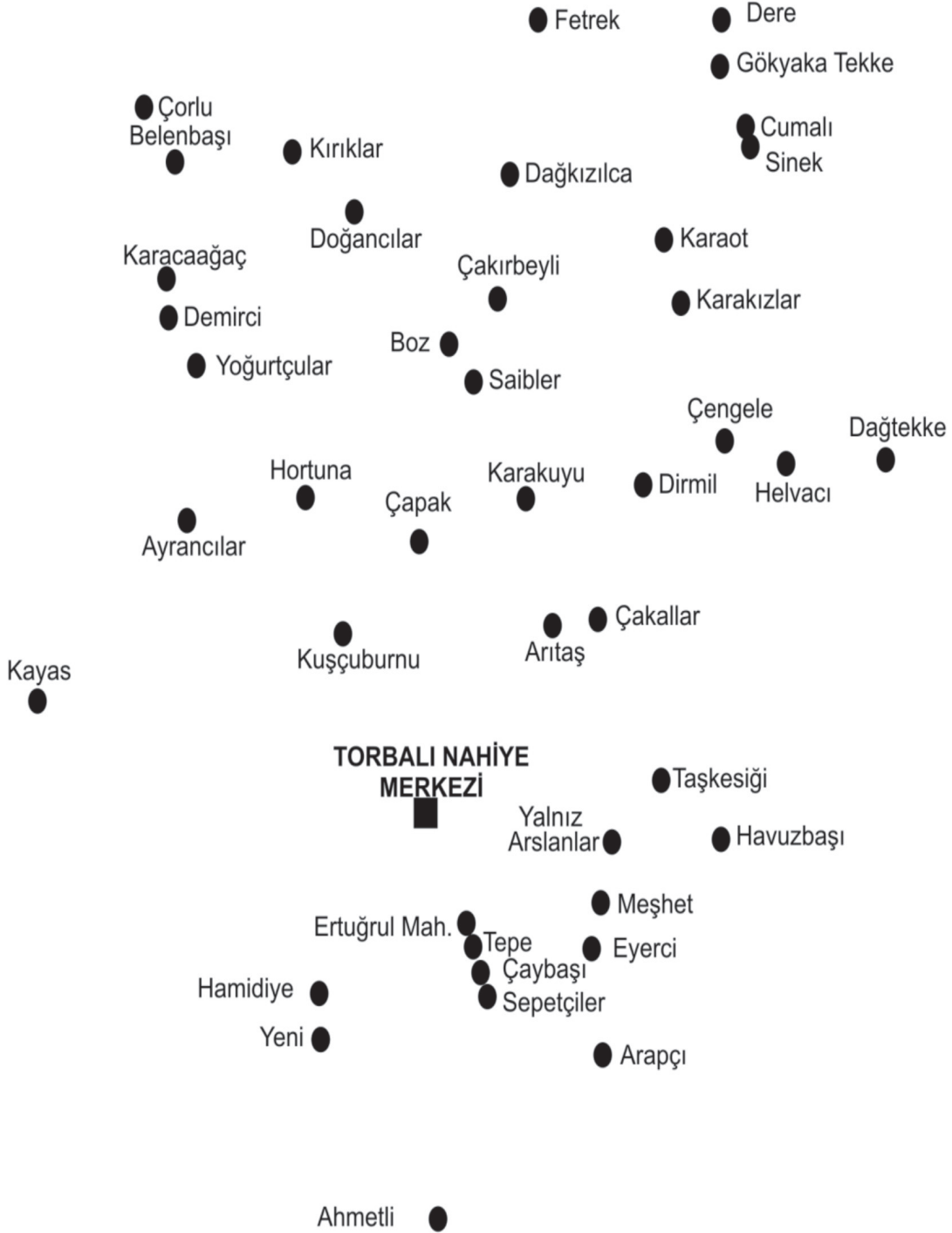
Nüfus Esas Defterlerindeki Kayıtlar

İdari Birim	H/S ¹	Hane ²	Hane reisini adı (isim ve şöhreti) ve kayıt yılı	Sıfat ve sanatı	Babası	Doğum yeri	Doğum tarihi (Rumi)
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1327 (1911)							
Tepe Ertuğrul Mahallesi	82	77	Salih mahdumu Mehmet ³		Salih	Yanya	1313
Tepe Ertuğrul Mahallesi	83	78	Arslan oğlu İlyas ⁴	Jandarma	Arslanoğlu Tahir	Tepedelen	1290
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1329 (1913)							
Ahmetli	42	42	Abdurrahman ⁵	Çoban	Kanber	Yanya Tepedelen	1313
Ahmetli	43	43	Hamza ⁶	Çoban	Hüseyin	Yanya Tepedelen	1282
Arslanlar	124	123	Süllüce ⁷		Bektaş	Tepedelen	1295
Arslanlar	126	126	Mustafa ⁸	Çoban	Sefto	Tepedelen	1309
Çaybaşı	128	88	Berberlice Süleyman ⁹	Kahveci	Arslan	Yanya	1305
Havuzbaşı ¹⁰		22	Malik ¹¹		Agoş	Yanya	1300
Havuzbaşı		23	Metuşoğlu Şerif ¹²		Mustafa	Yanya	1291
Havuzbaşı		24	Bendo ¹³		İslam	Yanya	1306
Havuzbaşı		25	Tevfik ¹⁴		Mehmet	Avlonya	1295
Havuzbaşı		27	Veliddin ¹⁵		Demir	Yanya	1308
Havuzbaşı		28	Sadık ¹⁶		Mehmet	Tepedelen	1298
Kayas ¹⁷	2	2	Devlice muhacirlerinden İbrahim ¹⁸	Bekçi	Ahmet	Devlice	1271
Kayas	3	3	Arap Bekir ¹⁹	Reji kolcusu	Zeynullah	Filat Devlice	1292
Kayas	4	4	Mütefeffa Vasfi zevcesi Nuriye ²⁰		Osman	Yanya	1284
Kayas	5	5	Kazım ²¹		İslam	Berat	1297

Kayas	6	6	Yakup ²²		Ahmet	Berat	1291
Tepe	93	93	Hasan ²³	Jandarmada kolcu	Selim	Berat	1275
Tepe	94	94	Arslan ²⁴	Kahvecilik	Talib	Ergeri	1278
Tepe	95	95	Elmas ²⁵	Kasap	Musa	Avlonya	1281
Eyerci	56	57	Abbas ²⁶		Banuş	Diriza	1296
Eyerci	58	59	Ali ²⁷		Elmas	Berat	1294
Eyerci	59	60	Sadık ²⁸		Abdullah	Avlonya	1299
Eyerci	60	61	Hüseyin ²⁹		Hayrullah	Berat	1315
Eyerci	61	62	Bekir ³⁰		Abdullah	Avlonya	1305
Eyerci	62	63	Yusufo ³¹		Behlül	Tepedelen	1311
Eyerci	63	64	Muharrem ³²		İsmail	Ergeri	1312
Eyerci	64	65	Ali ³³		Muhtar	Berat	1315
Eyerci	65	66	Şahin Zoti ³⁴		Ali	Berat	1297
Eyerci	66	67	Adem ³⁵		Abbas	Feratar	1299
Eyerci	67	68	Demir ³⁶		Süleyman	Pirinevlin	1298
Eyerci	68	69	Derviş ³⁷		Zoço	Avlonya	1288
Torbalı	125		Sermed-i Azimden Hacı Murat Ağa ³⁸	Hasan Bey yanında hizmetkâr	Süleyman	Delvine	1265
Torbalı	126		Şahin ³⁹	Bekçi	Rağıp	Yanya Delvine	1307
Torbalı	127		Murat ⁴⁰	Çoban	Ali	Zilad	1283
Torbalı	129		Murtaza ⁴¹		Karanfil	Yanya Tepedelen	1292
Torbalı	130		Aslan ⁴²		Zükür	Yanya Tepedelen Matos	1294
Torbalı	131		Çaçan ⁴³	Züraa	Mehmet	Yanya Tepedelen	1277
Torbalı	132		İslam ⁴⁴		Memoş	Yanya Tepedelen Sinan Mehmet	1290
Torbalı	133	101	Dukazade Süreyya ⁴⁵		Mazaduka	Delvine	1296
Torbalı	134		Abdurrahman ⁴⁶		Kanber	Tepedelen	1313
Torbalı	135	102	Ali Saib Efendi ⁴⁷	Naib-i salik	Numan Bey	Yanya Ergeri	1284
Torbalı	136		Yanya muhacirlerinden Şakir ⁴⁸	Çoban	Fettah	Yanya Ergeri	1278
Torbalı	137		Yanya muhacirlerinden Acem ⁴⁹	Çoban	Malik	Yanya Tepedelen	1288
Torbalı	138		Demirci Salih ⁵⁰	Amele	Zekeriya	Delvine	1286
Torbalı	139	103	Beratlı Hasan ⁵¹	Çoban	Bekir	Berat	1284
Hortuna	106	106	Tepedelenli Zeynel ⁵²	Çoban	Necip	Tepedelen	1283
Hortuna	107	107	Beratlı Muharrem ⁵³	Çoban	Hurşit	Berat	1281
Hortuna	108	108	Çane ⁵⁴	Çoban	Süllü	Avlonya	1294
Hortuna	109	109	Acem ⁵⁵	Çoban	Süllüce	Berat	1298
Hortuna	111	111	Devline muhacirlerinden Salih ⁵⁶	Çiftçi	Şahin	Yanya	1277
Hortuna	112	112	Lanu ⁵⁷	Züraa	Hamit	Tepedelen	1294
Çapak	114		İşkodra muhacirlerinden Yusuf oğlu Muharrem ⁵⁸	Rençber	Yusuf	İşkodra	1300

Karakuyu	115	106	Muhacir Abdullah ⁵⁹		Süleyman	İşkodra	1283
Torbalı	143		Bayram ⁶⁰	Bekçi	Sadık	Tepedelen	1308
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1331 (1915)							
Ahmetli	44	44	Hüseyin ⁶¹	Çoban	Muhtar	Yanya	1298
Helvacı	47	43	Sarıgül muhacirlerinden Bekir ⁶²	Rençper	Ali	Manastır	1312
Torbalı	162		Ergeri kazası muhacirlerinden Sirmen ⁶³	Çoban	Ali	Yanya Ergeri	1285
Torbalı	163	115	Ergeri kazası Ermin karyesinden Mehmet ⁶⁴	Çoban	Ali	Ergeri	1284
Torbalı	164	116	Ergerili Mehdi ⁶⁵	Çoban	Eyyüp	Ergeri	1286
Torbalı	165		Ergerili Muharrem ⁶⁶	Çoban	Sirmen	Ergeri	1288
Torbalı	168		Filas muhacirlerinden Mehdi ⁶⁷	Çoban	Hamit	Filas	1285
Torbalı	169		Ergeri muhacirlerinden Hakkı Ağa ⁶⁸	Çoban	Mustafa	Ergeri	1248
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1332 (1916)							
Torbalı	170		Delvine muhacirlerinden Ali ⁶⁹	Çoban	Fehim	Delvine	1288
Torbalı	171		Berat kazası muhacirlerinden Huri ⁷⁰	Çoban	Yakup	Berat	1292
Torbalı	172		Delvine kazası muhacirlerinden Rıza ⁷¹	Çoban	Rağıp	Delvine	1295
Torbalı	173		Ergerili Hamdi ⁷²	Sadullah Bey maiyetinde çoban	Asım	Yanya Ergeri	1283
Torbalı	174		Yanya muhacirlerinden Mahmut ⁷³	Çoban	Muhtar	Tepedelen	1310
Torbalı	184	123	Ergeri muhacirlerinden Dalyan ⁷⁴	Hancı	Muhtar	Ergeri	1301
Torbalı	185	124	Recep ⁷⁵	Çoban	Kerim	Yanya	1303
Torbalı	195		İlyas ⁷⁶	Çoban	Osman	Ergeri	1276
Torbalı	197	131	Tahir ⁷⁷		Mersin	Ergeri	1303
Torbalı	198	132	Osman ⁷⁸		Mersin	Ergeri	1301
Torbalı			Ergeri muhacirlerinden Osman ⁷⁹		Hasan Hüseyin	Ergeri	1304
Torbalı	201	134	Hava ⁸⁰		Derviş Mustafa	Ergeri	1290
Torbalı	202	135	Ergerili Yakup ⁸¹		Adem	Ergeri	1275
Torbalı	203	136	Ergerili Mehmet ⁸²	Çoban	Ali	Ergeri	1301
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1333 (1917)							
Eyerci	71	72	Hüseyin ⁸³		Memiş	Tepedelen	1298
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1334 (1918)							
Kayas	7	7	Saduş ⁸⁴	Çoban	Mehmet	Yanya Berat	1287
Nüfus esas deftere kayıt yılı: 1336 (1920)							
Havuzbaşı		32	Tepedelenli Mehmet ⁸⁵		Şakir	Tepedelen	1301

1905 YILINDA TORBALI NAHİYESİ İDARİ BİRİMLERİ

Kaynakça

Arşiv belgeleri

Torbalı Nüfus Müdürlüğü arşivi. Atik esas defter cilt no: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Tarih: 30.5.1933 Sayı: 9603 Fon Kodu: 30.11.1.0 Yer No: 78.16.17.

BCA, Tarih: 05.05.1937, Sayı:12976, Fon Kodu: 30.11.1.0, Yer No: 112.11.7.

Kitaplar ve makaleler

Nuray BOZBORA, Osmanlı yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut ulusçuluğunun gelişimi, İstanbul, Boyut kitapları, 1997

Nejat GÖYNÜÇ, “Hane deyimi hakkında”, İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi 32, (1979), s.331–348.

Nedim İPEK, Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri, Ankara, 1999.

Kemal KARPAT, Osmanlı Nüfusu (1830-1914), (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003

Donald Edgar PICCHER, Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2007 (3. baskı).

Bilal ŞİMŞİR, Rumeli’den Türk Göçleri, I,II, III, TTK yayını. Ankara, 1989.

.prof. dr. Gazmend SHPUZA, Atatürk ve Arnavutluk - Türkiye ilişkileri, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/804/10250.pdf (Erişim tarihi: 8/2/2017)

Görüşmeler

1950 doğumlu Abdi Işık ile 04/07/2009 günü Torbalı’da yapılan görüşme

(Footnotes)

1 1976 yılı öncesi defter yazılan hane numarası.

2 1976 yılı sonra yenilemede hanenin numarası (Bu günkü Aile Sıra Numarası).

3 04.03.1333 “Askerde”. Hane konumu:Kapalı Kayıt

4 Ailenin soyadı: ASLANCI, Hane konumu: Kapalı Kayıt

5 Hane konumu: Kapalı Kayıt

6 Hane konumu: Kapalı Kayıt

7 Ailenin soyadı: AYDAN, Hane konumu: Kapalı Kayıt

8 Ailenin soyadı: BOŞ Hane konumu: Kapalı Kayıt

9 Ailenin soyadı: TEMİZLEYİCİ Hane konumu: Kapalı Kayıt

10 Rumelinden gelen Çerkes muhacirlerinin iskân edildiği köydür. Bakınız: Nedim İpek, Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri, Ankara, 1999, s.183. Şuan idari yönden Bayındır ilçesine bağlıdır.

11 Hane konumu: Kapalı Kayıt

12 Ailenin soyadı: ÖZARI

- 13 Ailenin soyadı: ŞAFAK
- 14 Ailenin soyadı: GEYİK Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 15 Ailenin soyadı: CEYLAN Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 16 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 17 Pancar beldesi. Büyükşehir yasası ile şuan ilçeye bağlı mahalle olmuştur.
- 18 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 19 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 20 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 21 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 22 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 23 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 24 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 25 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 26 16.04.1331 “Askerde”. Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 27 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 28 06.06.1332 “Askerde”.
- 29 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 30 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 31 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 32 Ailenin soyadı: YAMAN Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 33 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 34 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 35 06.04.1332 “Askerde”. Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 36 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 37 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 38 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 39 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 40 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 41 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 42 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 43 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 44 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 45 Ailenin soyadı: GEZER Ailenin bilinen lakapları:Pomak Yusufklar
- 46 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 47 Ailenin soyadı: TEK Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 48 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 49 Hane konumu: Kapalı Kayıt

- 50 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 51 Ailenin soyadı: MEYDAN Kuşçuburun'a nakil
- 52 Ailenin soyadı: ŞAN Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 53 Ailenin soyadı: GEÇ Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 54 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 55 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 56 Ailenin soyadı: GÖZALAN Ailenin bilinen lakabı: Arnavut Salih Ağa
- 57 Ailenin soyadı: ÇANTA Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 58 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 59 1333 "Seferberlik". Ailenin soyadı: GÜLER Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 60 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 61 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 62 Ailenin soyadı: SİVRİ Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 63 Ailenin soyadı: BOZAYI Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 64 Ailenin soyadı: CAN Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 65 Ailenin soyadı: CANLI
- 66 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 67 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 68 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 69 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 70 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 71 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 72 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 73 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 74 Ailenin soyadı: EĞRİ Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 75 Ailenin soyadı: YANYA Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 76 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 77 Ailenin soyadı: MEMİŞ Arnavut Tahir Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 78 Ailenin soyadı: MEMİŞ Ailenin bilinen lakabı: Arnavut Nuri
- 79 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 80 Ailenin soyadı: DOLU Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 81 Ailenin soyadı: AKTÜRK
- 82 Ailenin soyadı: BİÇER Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 83 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 84 Hane konumu: Kapalı Kayıt
- 85 Ailenin soyadı: BARAKA Hane konumu: Kapalı Kayıt

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi'nden Anadolu ve İstanbul'a Yapılan Göçler ve Edirne'nin Sükûtu

Yrd. Doç. Dr. Edip DURMAZ
Kırklareli Üniversitesi / Kırklareli

Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi'nden İstanbul ve Anadolu'ya yapılan göçler ile ilgili genel değerlendirmelere, geçmeden önce İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkiye ve bölgede meydana gelen gelişmeleri kısaca bir hatırlamakta fayda vardır. Zira bu gelişmeler, savaş yıllarında hem Türkiye'de hem de bölgede ciddi nüfus hareketlerine yol açmış ve bölgedeki nüfusu, birçok yönden derinden etkilemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın beklenilenin üzerinde bir hızla gelişmesi ve çok kısa bir süre içerisinde tüm Balkan Yarımadası ve Güneydoğu Avrupa'ya yayılması üzerine Türkiye, silahlı kuvvetlerinin mevcudunu, hızla arttırmak zorunda kalmış, daha savaşın başında, 1940 yılında ordumuzun mevcudu 1.300.000'e çıkartılmıştır.¹ Halbuki savaştan hemen önce 1938 Yılı'nda Türk ordusunun toplam mevcudu sadece 194.000 kişiydi.²

Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'ye; Batı'dan gelecek bir istila hareketini Fransa'nın Almanya'ya karşı inşa ettiği Majino Hattına (Maginot Line, Ligne Maginot) benzer bir şekilde; Kırklareli - Edirne vilayetleri boyunca sınıra paralel, beton bir hat inşasıyla önlemeyi düşünüp, planlıyordu.

Türkiye'nin askeri ve sivil otoriteleri, Almanya'nın modern savaştaki (Yıldırım Harbi) askeri kabiliyetini, yakinen müşahade ettikten sonra, Avrupa sınırlarımızdan, Çatalca'ya kaydırılan savunma hattını, savaşta yaşanan gelişmeleri dikkate alarak, Trakya ve İstanbul'un, Almanya'ya karşı savunulmasının mümkün olamayacağı düşüncesiyle, Marmara Denizi'nin diğer tarafına kaydırmıştır. Bu sefer Çanakkale'den, Balıkesir'e kadar, yeniden oluşturulan askeri tahkimata ek olarak, ayrıca Kocaeli'nin gerisinde, İstanbul'u savunmak için büyük bir askeri birlik, ihtiyat olarak, hazırda bekletilmiştir.³

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye açısından ciddi zorluk ve sıkıntılarla dolu olarak geçen yıllardır. 23 Kasım 1940'da Kocaeli, İstanbul, Çanakkale, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli'ni kapsayacak şekilde ilan edilen sıkıyönetim, 7 yıl 1 ay süreyle 23 Aralık 1947 tarihine kadar⁴, Sovyetler Birliği'nin, Boğazlar ile ilgili istekleri ve Türkiye'ye yönelik baskısı ve diğer birtakım ülke güvenliğine yönelik tehditler

¹ Mete Tunçay, "İkinci Dünya Savaşı Başlarında (1939-1941) Türk Ordusu", *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, S. 35, Kasım 1986, s. 36; Ümit Özdağ, *Ordu – Siyaset İlişkisi (Atatürk – İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s. 137.

² Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 33; Türk Ordusu'nun, 1938'de 200.00'i subay-astsubay, 170.000'i ise asker olmak üzere toplam mevcudu 194.000 kişiydi.

³ Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959, s. 359.

⁴ Ülkü İleri, "Tekpartili Dönem'de (1923-1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C. 21, S. 5-6, Ağustos - Kasım 2008, s. 78-79; M. Şehmus Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993, s. 165.

nedeniyle yürürlükte kaldı.⁵

İkinci Dünya Savaşı, başlangıçta beklenilenden çok daha uzun sürecek, seferberlik ilanı ile birlikte, Türk Ordusu'nun genişlemesine paralel olarak ülkenin omuzlarına, çalışmadan tüketici vaziyette bulunan, ilâve bir milyonun üzerinde askerinin⁶ her türlü ihtiyacının karşılanması sorumluluğu da yüklenecektir. Savaş yıllarının 18 milyonluk Türkiye'si için beslenecekler ve bakılacaklara eklenen, fazladan bir milyonun üzerinde bir nüfus, ülke için ciddi bir sıkıntı haline gelecektir. Üstelik bu çalışma çağındaki aktif nüfus, savaş şartlarından dolayı hiçbir üretim ve faydalı bir iş yapamamaktadır. Bu süreçte, ülkedeki ekili dikili arazilerde savaşın ilk yıllarında azalmalar görülmüş, diğer yandan ekim – biçim işleri kadın ve yaşlılara bakar hale geldiğinden, tarımsal üretimde büyük düşüşler meydana gelmiştir. Özellikle büyük şehirler halkının ve ordudaki askerlerin beslenmesi ile ilgili, nakliyyeye yönelik sorunlardan dolayı da şiddetle kendini hissettiren ciddi sıkıntılar baş göstermiştir. Dönem içerisinde meydana gelen, olumsuz ve ağır iklim şartlarının da etkisiyle ülke genelinde kıtlıklar yaşanmıştır.⁷ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin genel koşulları ve Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi'nin genel durumu kısaca ve özet olarak söylemek gerekirse hiç de iç açıcı değildir.

Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi'nden Anadolu Ve İstanbul'a Yapılan Göçlerin Nedenleri

Daha savaşın başında, Refik Saydam Hükümeti, Marmara ve Ege Bölgelerimizdeki valiliklere, çıkardığı bir kararname ile “Ordumuzun ihtiyacının karşılanabilmesi için civardaki müsait ambar ve benzeri binaların, sahiplerine tazminat ödenmek suretiyle, temin edilmesi görevini vermişti. Dolayısıyla Trakya ve Batı Anadolu, ülkedeki olumsuz savaş koşullarını, diğer bölgelere nazaran çok daha erkenden hissetmeye başlamışlardı.⁸ İlerleyen dönemlerde de Trakya'daki askeri kuvvetin bir kısmı, İstanbul ve Marmara denizi çevresine bir kısmının da Anadolu'ya çekilmesi, olası bir Alman tarruzuna karşı askeri bir tedbir olarak, sınırda yer alan Uzunköprü ve Edirne şehirleri civarındaki demiryolu köprülerinin tahrip edilmesi⁹ Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi'nin tamamını da içine alacak bir şekilde sıkıyönetim ilan edilmesi ve sıkıyönetimin defalarca uzatılması gibi askeri tedbirler, bölge halkını derinden etkilemiştir.

Bakanlar Kurulu kararıyla, dönemin Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a ithafen, “Çakmak Hattı” olarak, isimlendirilen¹⁰; Kırklareli'nden başlayıp, sınırlarımız boyunca Edirne ve Ege Denizi sahiline doğru uzanan,¹¹ Trakya, İstanbul ve Çanakkale'yi savunmaya yönelik, askeri savunma hattının inşası için devlet bütçesinden ciddi paralar tahsis edilmiştir.¹² Dönemin Hükümetinin mevzubahis hattın inşasını tamamlamaya yönelik olarak aldığı tüm tedbirlere rağmen, Çakmak Hattı, çimento ve inşaat demiri yetersizliği ve ülkede yaşanan ekonomik problemler nedeniyle imkânsızlıklarla karşı karşıyaydı.¹³ Bu savunma hattı, daha sonraları, Trakya'nın Karadeniz kıyılarından Ege Denizi'ne kadar yaklaşık, 250 - 300 km uzunluğundaki bir hattın inşasını, dönemin şartları açısından imkânsız gören ve askeri açıdan savunulmasındaki güçlüklerin bilincinde olan, askeri ve sivil yetkililerce daha doğuya, Çatalca'ya kaydırıldı.¹⁴ Bu yeni hat (Çatalca Hattı) yaklaşık 50 km. civarında bir uzunluğa sahip olacaktı. Düşman saldırısı, sınırlarımızda ve Çatalca'da da durdurulamazsa, düşmanı durdurmak için gerilla harbi de dâhil her türlü çareye başvurulacaktı. Düşmana karşı gerilla harbine karar verilmesi durumunda da aynı Milli Mücadele döneminde Güney Cephesi vilâyetlerimizin başına geldiği gibi Trakya'nın tamamı kanlı

⁵ Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)” *Soviet Demands on Turkey and Turkish-Soviet Relations (1939-1947)*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 3 / 11 Spring 2010, s. 266,268-270.

⁶ Zafer Toprak, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu”, *Toplumsal Tarih*, S. 121, Ocak 2004, s. 75. Türkiye'nin asker sayısı savaş ortalarında 1,5 milyona kadar çıkmıştır. Askere alınan gençler uzun süre (1947'ye kadar) silahlı tutulmuş, askerlik süresi uzamıştır.

⁷ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 217.

⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 89.107.14, 09.11.1939.

⁹ İsmet Binark, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – VI. Dönem*, C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2004, s. 1116.

¹⁰ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.97.6, 07.11.1939.

¹¹ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 335; Hilmi Uran, a.g.e., s. 359.

¹² Edip Durmaz, “*İkinci Dünya Savaşı’nda Trakya Ekonomisi*”, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 22.

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, C. 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991, s. 132 -133.

¹⁴ Cemil Koçak, a.g.e., s.335 ; Hilmi Uran, a.g.e., s. 359.

bir savaş alanına dönüşecekti.¹⁵ 1940 Yılı'nda, hızlı askere almalarından dolayı büyüklüğü elli tümene ulaşan ordumuzun, ağırlık merkezi büyük ölçüde Trakya'da bulunuyordu.¹⁶ Çakmak Hattı'nın, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler ve inşaatın kısa bir süre içinde tamamlanabilmesinin teknik, mali vb. nedenlerle mümkün olmaması üzerine, savunma hattı Batı sınırimızdan, 150 - 200 km. kadar içeriye, Çatalca'ya doğru kaydırılınca, bu taktik hamleye uygun olarak Edirne ve çevresindeki askeri birliklerin büyük bir kısmı da Çatalca – İstanbul tarafına doğru geriye çekildi.¹⁷ 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı verilerine göre ise aşağı yukarı 234 bin kadar asker Trakya ve İstanbul'un Avrupa yakasında sayılmıştır. Trakya'daki bu asker sayısı da bize askerin büyük kısmının Anadolu'ya çekildiğini göstermektedir. Bölgedeki asker sayısı 700 bin civarından,¹⁸ 230 binlere kadar gerilemiştir.¹⁹ Zira daha seferberliğin ilk aylarında Mart 1940'ta, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kara ordusu mevcudunun 1,3 milyon kişiye çıktığı anlaşılmaktadır.²⁰ Özellikle Fransa'nın, Almanya'nın eline geçmesi ve bu durumun ortaya çıkardığı tehdit üzerine Temmuz 1940'ta yetkili mercilerce Türkiye'nin özellikle Trakya, Ege Bölgesi ve Sovyetler Birliği sınırında askeri yığınak yapılmıştır.²¹

Ayrıntılı olarak incelendiğinde ise 1941 Yılı'nda Kırklareli'nde 26. Tugay, 1 Süvari Tümeni, 46. Tümen; Edirne'de ve Çanakkale'nin Avrupa kısmında 23.,24.,33, ve 52. Tümen yani toplamda 6 tümen ve 1 Tugay bulunuyordu. Çatalca çevresinde ise 8 tümenimiz bulunmaktaydı.²²

Bölgeye askeri yığınaklar yapılması²³ ve konjunktürel olarak bölgede biriken askeri gücün kısmen geriye çekilmesi, birkaç defa tekrarlandığından ve savaşın sonlarına kadar sürdüğünden,²⁴ vukuu tarihlerinin tespiti oldukça güçtür. Fakat bölgeye yapılan bu asker yığma ve geriye çekilme taktiksel hareketleri, bölge halkında, ciddi bir endişe ve paniğe yol açmıştı. Bu arada bölgede, bir yandan halktan acil pasif savunma ihtiyaçları için, gönüllü olarak bayan sağlık personeli toplanması²⁵, bir yandan da askeri ve sivil yetkililerin, yöre ve ülke halkını olası hava hücum ve bombardımanlarına karşı bilinçlendirmek için 1940 yılı başından itibaren yürüttükleri sivil savunmayı geliştirmeye yönelik birtakım faaliyetler (o dönemdeki ismiyle “Hava Tehlikesine Karşı Pasif Savunma Tecrübeleri”)²⁶ bölgede yaşayan insanları, ürkütüp, korkutmuştur.

¹⁵ Altan Öymen, *Bir Dönem Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2002, s. 255 -256.

¹⁶ Cemil Koçak, a.g.e., s. 336.

¹⁷ Çakmak Hattı'ndan Çatalca Hattı'na çekilmenin tam tarihini tespit etmek mümkün olamamıştır. Cemil Koçak, bu geri çekilmenin 1940 Yılı içinde olduğunu Hilmi Uran'dan nakletmektedir; Cemil Koçak, a.g.e., s.335 ; Hilmi Uran, a.g.e., s. 359. Bu savunma hattının Çatalca'ya çekilmesinin Almanya'nın Yunanistan'ı işgaliyle birlikte Nisan 1941'den sonra olduğunu ileri süren araştırmacılar da mevcuttur. Bu geri çekilmenin, Romanya'nın önemli bir kısım toprağının Mihver Devletleri ve Sovyet Rusya arasında paylaşılmasının ardından yani Haziran Eylül 1940 'ta veya Almanya'nın Romanya'yı işgaliyle birlikte (7 Ekim 1940) gündeme gelmesi ve 1940 Yılı yazı ile sonbaharı arasında gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir. Cemil Koçak, hat ile ilgili son geri çekilmenin, bu savunma hattının İstanbul Boğazı'nın diğer tarafına Anadolu yakasına kadar çekilmesinin (Almanya'nın Yunanistan'ı işgali üzerine) tarihini, Mart 1941 olarak tahmin etmektedir.

¹⁸ Burak Çınar, *“İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Ve Türkiye”*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s. 196. Müellif, bu askeri birliklerin, askeri strateji gereği, Balkanlar üzerinden gelebilecek ortak bir Alman – Sovyet saldırısına karşı konumlandırıldığından bahsetmektedir. Almanya – Sovyetler Birliği arasındaki Saldırmazlık Paktının imzalanma tarihinin 23.08.1939 olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, Trakya'daki askeri yığının 1939 Yılı sonu ile 1940 Yılı başlarında yapılmış olması daha akla yatkındır. Özellikle Fransa'nın Almanya'nın eline geçmesi Haziran 1940 tarihi bu konuda oldukça önemlidir.

¹⁹ 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve yüzey Ölçü*, TC. Başbakanlık (APK), Enstitüsü Kütüphane Koordinasyon Merkezi No: DİE 1285, Basım yeri ve yılı yok, s. VI'dan derlenmiştir; Burak Çınar, a.g.t. , Ankara, 2007, s. 196.

²⁰ Cemil Koçak, a.g.e., s. 321-323; Milli Müdâfaa Vekili Naci Tınaz'ın, Gen. Kurm. Başk. Mareşal Fevzi Çakmak'a mektubu.

²¹ Cemil Koçak, a.g.e., s. 310.

²² Cemil Koçak, a.g.e., s.334.

²³ Cüneyt Arcayürek, a.g.e., s. 45'te Kasım 1938'de Trakya'daki askeri yığıntıdan bahsetmekte; Cemil Koçak, *Türk – Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 150.

²⁴ Ekim 1944 gibi geç sayılabilecek bir tarihte bile Türk Ordusu'nun 26 tümenlik en büyük kısmı Trakya'da mevzilenmiş bekliyordu. Bkz. Zehra Önder, İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası, Çev: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, s. 392-393.

²⁵ “Lüleburgaz'da pasif korunma ihtiyacına yönelik, bayan eleman istihdamı için kaymakamlığın ilanı”; Özdilek, 25 Birinci Kanun (Aralık) 1940.

²⁶ “26 İkinci Kanun (Ocak) tarihinde yayınlanan Kırklareli'nde, hava tehlikesine karşı pasif korunma tecrübesi yapılacağı ile ilgili duyuru ve açıklamalar”, *Trakya'da Yeşilyurt*, 25 İkinci Kanun (Ocak) 1940.

Özellikle Alman ordularının hem Bulgaristan hem de Yunanistan'ı ve Ege adalarını işgal edip kara ve deniz sınırlarımıza dayandığı 1941 yılından başlayarak, Almanya'nın askeri gücünün büyük ölçüde diri kaldığı 1944 yılına kadar geçen sürede, Trakya Umûm Müfettişliği bölgesindeki sosyal hayat ve yaşantı, bahsedilmeye çalışılan bütün bu gelişmelerden olumsuz bir şekilde etkilenerek bir hayli zarar görmüştür.

Özet olarak söylenmesi gerekirse bölge halkı;

- Almanya ve Mihver Devletleri'nin Türkiye'ye yönelik askeri ve siyasi tehdidinin iyice artması²⁷
- Bölgede bekletilen hatırı sayılır miktardaki askeri birliğin, Çatalca'ya çekilmesinin²⁸, bölge halkında, Ankara, acaba I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Yunan İşgali'ne benzer nitelikte cereyan edebilecek bir Mihver saldırısıyla karşılaşılırsa veya Balkan Devletlerinin I. Balkan Savaşı'ndakine benzer bir tarzda Çatalca'ya kadar ilerlemesi halinde²⁹ Trakya'yı gözden çıkarır mı endişesini körüklemesi
- Trakya Umum Müfettişi Kazım Dirik'in vefatı ile Ankara ile zayıflayan bağlar ve asil bir "Bölge Umûm Müfettişi"nin atanmasının yaklaşık 2 yıl kadar gecikmesinin meydana getirdiği endişe³⁰
- Mayıs 1941'de Trakya'daki hayvan sürülerinin Anadolu'ya nakledilmesinin³¹ ve Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale vilâyetlerindeki tapu kayıtlarının, nakline başlanmasının, halkta yol açtığı panik³²
- Bölge vilayetlerini de içine alan³³, 23 Kasım 1940'ta ilan edilen, sıkıyönetimin 7 yıl 1 ay sürmesi³⁴
- Beşinci kol faaliyetleri ile bölge halkında, panik oluşturulması³⁵
- Savaş yılları içerisinde bölgede yaşanan, Türkiye geneline nispeten daha yüksek enflasyon³⁶
- Refik Saydam Hükümeti'nin değişik gerekçelerle Trakya Umûm Müfettişliği bölgesi halkının bilhassa Anadolu'ya göç etmesi için izlediği politikalar³⁷

Bütün bu gelişmeler ve yukarıda özetlenmeye çalışılan nedenlerden dolayı Trakya Umûm Müfettişliği bölgesi halkının bir kısmı yaşadıkları yerlerden ayrılarak, daha güvenli olarak gördükleri İstanbul ve Anadolu'ya göç etti. Bu göç hareketinin bir bölümü alınan önlemler ve yetkililerin müdahaleleri ile belirli bir ölçüde engellenebildiyse³⁸ de vuku bulan bu göç hareketi bölge ekonomisine

²⁷ 1940 Haziran ayı ile 1940 Eylül ayı içinde Romanya, Almanya'nın nezaretinde, Sovyetler Birliği, Macaristan ve Bulgaristan'a ciddi miktarda toprak ve nüfus kaybetti; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2*, Çev: Zehra Savan, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, S. 237-238.

²⁸ Cüneyt Arcayürek, Şeytan Üçgeninde Türkiye, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 116-120; Okan Yaşar, "Edirne İli'nin Nüfus Hareketleri Bakımından İncelenmesi ve Son Dönemde Göçlere Katılanların Sosyo Ekonomik Nitelikleri", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Yıl: 14, Sayı:21, Ocak – 2009, s. 204.

²⁹ Selim Deringil, Çakmak Hattı'ndan Çatalca Hattına geri çekilme kararı da dâhil 1939-1945 arasında Türk Devlet yönetiminin aldığı önemli kararların arka planında Balkan Savaşları tecrübesinin yattığını vurgulamaktadır; Deringil, a.g.e., s. 58. Burak Çınar, savunma hattının Çatalca'ya geri çekilmesinin nedeni olarak Balkan Savaşları tecrübesinin belirleyici olduğunu açıkça belirtmektedir; Burak Çınar, a.g.t. s. 28.

³⁰ Murat Burgaç, *Türkiye'de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 407-408.

³¹ BCA, Fon Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 94.37.2, 06.05.1941.

³² Sabit Çetin, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Ve Trakya'da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma Ve Tahliye", (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 96.

³³ Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal'ın, sorumluluk sahasındaki halka yayınladığı bildiri: "İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kocaeli vilayetleri muhterem halkına: Sayın vatandaşlarım, Hükümetin gördüğü lüzum üzerine vilayetlerimiz dâhilinde ilan edilmiş olan örfi idare komutanlığına tayin olundum ve karargâhım olan İstanbul'a gelerek işe başladım...; "Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal'ın Yayınladığı Bildiri", *Cumhuriyet*, 26.11.1940.

³⁴ Ülkü İleri, a.g.m., s. 78-79.

³⁵ Bülent Bakar, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya Göç ve Paniğe Karşı Propoganda", İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Yıl: 6/2007, Sayı:12, s.7-9.

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız tablo 2.

³⁷ Bülent Bakar, a.g.m., s. 23,24.

³⁸ "Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul Vilayet İdare Heyet Reisliği'nin, 30.04.1941 tarihinde CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği, Bir kısım Trakya bilhassa Çorlu halkının kitle halinde (18.000 kişi) İstanbul'a doğru gerçekleştirmeye çalıştıkları göç hareketinin engellendiği ile ilgili yazısı; Fon Kodu: Fon Kodu: 490.01.611, Yer No: 120.5.1, 30.04.1941.

zarar vermiştir.³⁹

Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi'nden Anadolu Ve İstanbul'a Yapılan Göçlerin Sayısal Hacmi

Trakya Umûm Müfettişliği bölgesinde yaşayan, çalışma çağındaki nüfustan 271.735 kişi 1945 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadır.⁴⁰ Halbuki 1935'te bölgede geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayanların toplam sayısı 314.986'dır. İki tarih arasındaki fark ham rakamlarla 43.251'dir.⁴¹ Fakat bölge genelinde 1935'te 20 - 25 civarında (çoğunluğu 20 - 22 yaşlarında dolayısıyla genellikle bekâr ve aile yanında iş – güç sahibi olma ihtimali nispeten az) asker bulunuyorken, 1945'te bu rakamın 55 bin civarına çıktığı (çoğunluğu 23 - 40 yaşlarında yaşlarında dolayısıyla genellikle evli ve yüksek ihtimalle iş – güç sahibi) unutulmamalıdır.

Trakya Umûm Müfettişliği genelinde geçimini ziraat ve ziraate bağlı işlerden temin eden köylü nüfusu "1939 Trakya Umûmi Müfettişliği Toprak Anketi"ne göre savaştan hemen önce 678.128 kişidir.⁴² Bölgede 1945 yılı için tespit edilen köylü – çiftçi nüfusu ise 685.028 kişidir.⁴³ Bu sayıdan bölgedeki 55.000 civarındaki asker sayısı düşüldükten sonra, bölgede geçimini ziraatten sağlayan köylü nüfusu 630 – 635 bin kişi civarında tahmin edilebilir. Oysa ki sözkonusu 10 yılda ülke nüfusunun yüzde 14,95 civarında arttığı göz önünde bulundurulduğunda⁴⁴ 1945'te müfettişlik bölgesinde ziraatla (tarım – hayvancılık) uğraşan 725 - 730 bin civarında insan olmalıydı sonucuna ulaşılır. Bu rakam bizlere, zorunlu diyebileceğimiz İkinci Dünya Savaşı Trakya göçleri nedeniyle Trakya Umûm Müfettişliği mntikasında tarım alanındaki istihdamda yaklaşık 100 bin kişilik bir gerileme olduğunu göstermektedir.⁴⁵ Dönem zarfında ayrıca mevcut savaş koşullarının ülkeye ve bölgeye olan yansımalarından ötürü, bölgedeki şehirli nüfusta geçinmenin, hayatı idame ettirmenin zorlaşması ile de ilgili olarak ciddi miktarlarda azalma yaşanırken, köylü - çiftçi nüfusta ise kısmi ölçüde bir artış yaşandığı hususu istatistiki verilere yansımaktadır. Mevcut güç yaşam şartları düşünüldüğünde dönem zarfında özellikle bölgedeki şehirlere nispeten kırsal kesimlerde yaşanan nüfus artışı belirli ölçülerde makul karşılanabilir.

Tablo 1-Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi Nüfusunun 1935 - 1945 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre İşgücüne Katılımı

Yıl	Vilâyet	Erkek Nüfus	Toplam Nüfus	Çalışan Nüfus			Mesleksiz Nüfus	
				Kadın	Erkek	Toplam	Erkek	Toplam
1935	Çanakkale	113.702	222.792	39.029	70.528	109.557	43.174	113.235

³⁹ "Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Umum Müdürlüğü'nün, İktisat Vekâleti'ne gönderdiği, daha sonra da Başvekâlet'e gönderilen, Trakya'daki pancar ziraatini ve Alpulu Şeker Fabrikası faaliyetini anlatan, bölgede yaşayan halkın göç temayülüne ve bu göç temayülüne karşı alınan önlemlere de değinen resmi yazısı.", Edip Durmaz, a.g.t., s. 24.

⁴⁰ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, TC. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950, s. 262, 264, 270 ve 276'dan toplanarak elde edilmiştir.

⁴¹ Trakya İstatistik Yıllığı C. II 1939, İstatistik Genel Direktörlüğü Trakya Umum Müfettişliği İstatistik Bürosu, Ankara, 1939, s. 46 -47.

⁴² 1939'da Trakya Umum Müfettişlik Bölgesi'nde Yapılan Toprak Anketi "Topraksız Ve Topraklı Çiftçi anketi", İstatistik Umum Müdürlüğü, basım yeri ve yılı yok, s. 3.

⁴³ 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, C. 65, Ankara, 1950, s. 17,18,22,27'den Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ kırsal nüfusu toplanmak suretiyle elde edilmiştir.

⁴⁴ Nüfus Sayımları 1927 – 1950, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1953, s. 3'ten hesaplanmıştır.

⁴⁵ Bölgeden savaş nedeniyle 110 bin kişi Anadolu'ya geçmiş ama askerlik nedeniyle bölgeye gelen askerler de nüfus sayımında bölgede yazılmışlardır. Bu nedenle önce tarımla uğraşan nüfustan bu 55 bin civarındaki asker çıkarılmış, ardından 1945 Sayımı sonuçlarına nazaran, yaklaşık 100-110 bin kişi olarak kabul ettiğimiz Anadolu'ya göç eden insan sayısının yüzde 85'ini (istatistiksel veriler ışığında Trakya'da tarımla geçinen yüzde 85) yani 93,5 bin sayısını, ekleyerek toplam 720 – 730 bin sayısına ulaşılmıştır.

1945	Çanakkale	183.526	317.254	15.513	132.675	148.188	50.851	169.116
1935	Edirne	92.743	184.840	35.926	56.913	92.839	35.830	92.001
1945	Edirne	99.378	198.271	22.432	63.292	85.724	36.086	112.547
1935	Kırklareli	95.498	172.697	29.367	68.878	98.245	26.620	74.452
1945	Kırklareli	91.099	178.203	18.261	58.319	76.580	32.780	101.623
1935	Tekirdağ	100.191	194.252	33.354	68.290	101.644	31.901	92.608
1945	Tekirdağ	100.908	202.606	15.758	61.192	76.950	39.716	125.656
1935	Trakya UMB	402.134	774.581	137.676	264.609	402.285	137.525	372.296
1945	Trakya UMB	474.911	896.334	71.964	315.478 (53.488 kişi civarındaki asker dâhil.)	387.442	159.433	583.394

Kaynak: *Trakya İstatistik Yıllığı C. II 1939*, İstatistik Genel Direktörlüğü Trakya Umum Müfettişliği İstatistik Bürosu, Ankara, 1939, s. 46 - 47; T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Çanakkale İli kesin ve açıklamalı sonuçlar*, C.15, Ankara 1949, s. 14 - 15. T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Kırklareli İli kesin ve açıklamalı sonuçlar*, C. 38, Ankara 1949, s. 14 -15. T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Edirne İli kesin ve açıklamalı sonuçlar*, C.21, Ankara 1949, s. 14 -15; T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Nüfus Sayımları 1927 – 1950*, Ankara, 1953, s.13; T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Tekirdağ İli kesin ve açıklamalı sonuçlar*, C.57, Ankara 1949, s. 14 - 15.

Elbette ki yukarıda istatistikte yer alan bu rakamlara 1945'te mntıkada bulunan en azından 53.488 civarındaki asker sayısını da dikkate alarak bakmak gerekmektedir.⁴⁶

Dönemle ilgili bir doktora tezinde de iki ayrı yöntemle yapılan ayrıntılı hesaplamalarda sırasıyla bölgeden göç eden nüfusun 116 bin ve 106.475 kişi olduğu sonucuna ulaşılmakta⁴⁷ bu çalışmada ileri sürülen ortalama rakam ise aşağı yukarı 111 bin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu rakamlara göç edilen yerlerde yaşanan nüfus artışı da dâhildir. Fakat bölgeden yapılan göçlerin yoğun olarak 1940 yazı ile 1943 yazına kadar geçen zaman zarfında gerçekleştiği düşünülürse yaklaşık yüzde 3,5'lük nüfus artışı⁴⁸ bu ortalama rakamdan çıkartıldığında bölgeden göç edenlerin 106 -107 bin kişi olarak tahmin edilmesi mümkündür.

Diğer yandan istatistikte de açıkça belirtildiği üzere 1935 -1945 yılları arasında Trakya Umûm Müfettişliği genelinde kadın istihdamı 137.676'dan, 71.964'e gerilemiştir. İki sayım yılı arasındaki fark 65.712'dir. Bölgede yaşayan kadın nüfusun hemen hemen yarısının işinden ayrılmasının bir tek mantıklı izahı ise ailesi ile birlikte bölgeyi terk ederek bölgeden göç etmesi olabilir. Söz konusu dönem zarfında

⁴⁶ 1945 Yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Trakya Umum Müfettişlik mntıkası dâhilinde erkek nüfus sayısı 474.911 iken kadın nüfus sayısı 421.423'tür. Aradaki nüfus farkı 53.488'dir. Diğer yandan 1935-1945 yılları arasında Türkiye'deki demografik yapı erkeklerin lehine daha önceden % 49,5 erkek, % 50,5 kadın iken, 1945'te % 50,5 erkek, % 49,5 kadın olarak değişmiştir. Bu nedenle yukarıdaki tabloya konu olan dönemde bölgedeki erkek nüfus fazlalığının 62 bin kişi civarında olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴⁷ Edip Durmaz, a.g.t., s. 29-32.

⁴⁸ *Nüfus Sayımları 1927 – 1950*, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1953, s. 3'ten hesaplanmıştır.

yaşanan göçün en önemli somut kanıtı Trakya Umûm Müfettişliği bölgesi iş piyasasından çekilen çok sayıdaki kadının varlığıdır. Türkiye ülke istihdam istatistikleri de 1935 - 1945 döneminde ülkede çalışan kadın sayısının hatırı sayılır miktarda arttığını ve oransal olarak istihdamdaki kadın ağırlığının hemen hemen hiç değişmediğini bize göstermektedir.⁴⁹ Dönem içinde yayınlanan istatistiklerde anlaşılması ve izahı güç istatistikî verilerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni askerlerin buldukları vilayette sayılması ve sivil asker ayrımının nüfus verilerinden yapılamamasıdır. Bu durum da birçok anormalliklere neden olmaktadır.⁵⁰

Edirne'nin Sükûtu

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, kuruluşunun ilk yıllarında izlediği, Rumeli'den, özellikle Trakya'ya göçmen yerleştirme politikaları, bölge üzerindeki, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nin olumsuz etkileri ile bölgede ve Edirne vilâyetinde meydana gelen nüfus azalışını, kısmen telafi eder gibi olmuşsa da 1938 Yılı yazına kadar, Türk askerinin, askerden arındırılmış bölge uygulaması⁵¹ nedeniyle, Edirne'ye yaklaşık, 60 kilometre bir mesafede beklemesi ve Edirne vilâyeti sınırlarının içine girmemesi, bölge halkının güvenlik beklentileri ve bölgedeki nüfus artışı üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti Devleti ülke genelindeki 2. Umûm Müfettişliği 1934'te kurup⁵², bu umûm müfettişliğin merkezini de Edirne şehir merkezi olarak belirleyip⁵³, güçlü, tanınmış ve dönemin iktidar sahiplerine yakın isimleri buraya Umûm Müfettiş olarak atayınca⁵⁴ bölge halkı yukarıda olumsuzluklara rağmen bir nebze de olsa rahatlamıştır. 1938 Yılı yazında⁵⁵, Edirne'ye, Türk askerinin girmesi ile zikredilen birtakım olumsuzluklara rağmen, yöre halkının gelecekleri adına, umutları ve cesareti artmış, ümitleri tekrar tazelenmişken, bu sefer de İkinci Dünya Savaşı çıkmıştır. Savaşın başlamasından, bir süre sonra, 1941 Yılı sonbaharında, Almanya'nın, Bulgaristan'a yerleşmesi, Yunanistan'ın bir kısmı ile bazı Ege adalarını işgal etmesi üzerine, bölgede, bir Alman işgali korkusu, başgöstermiştir. Bu sefer de, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nın ardından, yaşanan benzer nitelikte, bölgeden, İstanbul ve Anadolu'ya doğru, yeni bir göç dalgası, yaşanmıştır.

Zira bu yıllarda Edirne'nin sosyal, siyasi ve ekonomik durumu da oldukça sıkıntılıdır. Vilâyetteki eğitim – öğretim faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı olağanüstü koşullar dolayısıyla çok güç şartlar altında yürütülmektedir. 1940 -1941 Eğitim - Öğretim - Yılı'nda Edirne'deki okulların ders kesim tarihi 16 Nisan 1941⁵⁶ve yine Edirne'deki okulların kapatılma tarihi 15 Mayıs 1941'dir.⁵⁷ Mevcut Refik Saydam Hükümeti aldığı bu tedbirlerle de yetinmemiş, Edirne merkezdeki bazı okulları Anadolu'daki daha güvenli ve uygun yerlere nakletmeyi de kararlaştırmıştı.⁵⁸ Söz konusu dönem zarfında Türkiye genelinde,⁵⁹ Trakya ve Edirne'de yaşanan enflasyon, çok korkunç derecedede yüksektir.⁶⁰ Türkiye genelinde 1938 yılına nazaran 1943'te temel emtia fiyatları yaklaşık % 500'lük bir artışla 100'den, 590'a yükselmiştir.⁶¹

⁴⁹ *Nüfus Sayımları 1927 – 1950*, s.13. “Türkiye geneli 1935'te istihdam edilen kadın sayısı 3.285.000 iken 1945'te 3.683.000'e yükselmiştir.

⁵⁰ Mehmet Oluç, “*Trakya Ziraat Ekonomisi*”, (İstanbul Üniversitesi İktisat Ve İctimiyat Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1946, s. 38.

⁵¹ İ. Hakkı Soyyanmaz, *Tulumbacılar Ve Edirne Tulumbacıları*, Eser Matbaacılık, Edirne, 2002, s. 125-126.

⁵² Murat Burgaç, a.g.e., s. 170.

⁵³ Murat Burgaç, a.g.e., s. 170.

⁵⁴ Murat Burgaç, a.g.e., s. 470-473. Bu isimlerden ilk ikisi İbrahim Tali Öngören ve Kazım Dirik, Mustafa Kemal Atatürk'ün yakından tanıdığı ve güvendiği isimlerdi.

⁵⁵ İ. Hakkı Soyyanmaz, *Tulumbacılar Ve Edirne Tulumbacıları*, Eser Matbaacılık, Edirne, 2002, s 131.

⁵⁶ Bülent Bakar, a.g.m., s.15.

⁵⁷ Altan Öymen, a.g.e., s. 255, Sabit Çetin, “ İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul Ve Trakya'nın Tahliye Edilmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 52, Güz 2013, Ankara, s. 774.

⁵⁸ Sabit Çetin, a.g.m., s. 774.

⁵⁹ Şefik Bilkur, “Türk Ekonomisinin 1943□teki Manzarası Sınai İstihsal ve Fiyatlar”, *Ulus*, 06 Nisan 1944; Edward Weisband, İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası, Çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 94-101.; L. Hilal Akgül, *Ekonomide Kurtuluş Savaşımı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2006, s.90-91.

⁶⁰ Edip Durmaz, a.g.t., s. 252-253; Acar□ın Ağabeyisi müstear ismiyle, “ Nazariyelere Göre Hayatın Ucuzlaması Şart Fakat ...”, Edirne Postası, “8 Eylül 1943.

⁶¹ Memduh Yasa ve diğerleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 125.

Tablo 2- Savaş Yıllarında Edirne Borsasında İşlem Gören Hububat, Bakliyat ve Sebze Fiyatları

Edirne							
Metanın Adı	Kg. - kuruş ve virgülden sonrası santim (100 Santim = 1 Kuruş)		Ay – Yıl (Son iki rakam)		Balkanlardaki siyasi, askeri problemlerin arttığı, 1940 yılı, Genel Nüfus Sayımı öncesi Ağustos, Eylül ve Ekim ayları		
	En Düşük	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek	1940 Yılı		
					Ağustos	Eylül	Ekim
Arpa	2,63	87,35	Eylül 39	Nisan 43	5,62	6,64	7,70
Buğday	4,53	112,8	Eylül 39	Nisan 43	7,00	7,69	8,70
Çavdar	2,45	104,3	Eylül 39	Haziran 43	4,45	5,20	5,83
Mısır	2,75	104,85	Eylül 39	Nisan 43	4,10	4,50	5,46
Bakla	3,5	56	Eylül 39	Mayıs 43	5,00	-	8,45
Fasulye	12,13	78,25	Eylül 39	Nisan 43	20,00	19,80	20,90
Mercimek	6,5	67,5	Eylül 39	Şubat 43	11,15	13,00	11,40
Nohut	8	74,5	Eylül 39	Aralık 42	11,50	11,00	11,50
Patates	3,63	48,25	Eylül 39	Nisan 43	6,55	5,50	6,50

Kaynak: *Fiat İstatistikleri 1935 - 1943*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1947, s.7 - 394'ten incelenerek, düzenlenmiştir.

Yukarıdaki istatistiki tabloda ayrıntılı olarak belirtilen ürünler için **bölge genelindeki, en düşük** ve en yüksek fiyatları, esas kabul ederek, bölgede yaşanan, fiyat artışları ile ilgili genel bir değerlendirme yapılır ve tüm grup birlikte ele alınırsa da;

Günlük besin ihtiyacınının çok önemli bir kısmını karşılayan, bu dokuz temel gıda maddesinde, savaş öncesine nazaran, ortalama fiyat artışı, 26,13 kat olarak, gerçekleşmiştir.⁶² Elbette bu tespit, her gıda maddesinin, savaş öncesinde, bölgedeki en düşük ve savaş sırasındaki, yine bölge borsalarındaki en yüksek, fiyatına göre hesaplanıp, yapılmıştır. Bu dokuz çeşit temel gıda ürününün, fiyat artışları, vilâyet vilâyet aynı yerde, en düşük ve en yüksek fiyatlar, göz önüne alınarak yapıldığında ise dönem içinde yaşanan fiyat artışı, biraz daha düşerek, 23,24 kata kadar, gerileyebilir. Ama unutulmamalıdır ki, yukarıda derlenip, hesaplanan fiyatlar, T.C. Devleti'nin, mevzubahis edilen yıllara ait olarak, devlet zaire – ticaret borsalarında, resmi olarak işlem gören, ürünler dikkate alınarak, yapılmıştır. Hâlbuki hepimizin malumudur ki, bu yıllarda, kara borsada yaşanan, fiyat artışları, yukarıda bahsedilen fiyat artışlarından, çok çok daha yüksektir.⁶³

Bölge genelinde temel gıda maddeleri ve hayvan yemi yapımına elverişli tahıllarda dönem içindeki en yüksek artış Edirne'de yaşanmıştır. Türkiye genelinde 1938 – 1943 arası emtia maddelerindeki ortalama fiyat artışı yaklaşık sadece 5 kat iken, bölge genelinde,

- birebir temel emtia maddeleri cetvelindeki kalemlerle birbirine uymamakla birlikte - temel gıda maddeleri ve başlıca hayvan yemine elverişli tahıllarda fiyat artışı 20 katın üzerinde olmuştur. Hatta Türkiye geneline nispeten 1940 Yılı Ağustos, Eylül, Ekim ayları nazarı itibara alındığında temel gıda maddelerindeki fiyat artışı 1939 Eylül'üne nazaran Edirne'de % 103,26 iken benzer nüfusa ve tarımsal potansiyele sahip, Konya, Adana, Eskişehir gibi diğer şehirlerimizdeki fiyat artışları daha sınırlı düzeydedir.⁶⁴ Dönemle ilgili istatistiki kaynaklar ayrıntılı olarak irdelendiğinde; Trakya bölgesi içinde de sözkonusu incelenen yıllar arasında gıda maddelerinin en ucuz olduğu şehirler Uzunköprü ve Gelibolu olarak öne çıkarken, en pahalı olduğu şehir olarak da bariz bir biçimde karşımıza Edirne şehir merkezi çıkmaktadır.

⁶² *Fiat İstatistikleri 1935-1943*, s.7-140'tan hesaplanmıştır.

⁶³ "Nazariyelere Göre Hayatın Ucuzlaması Şart Fakat ...", Edirne Postası, "8 Eylül 1943.

⁶⁴ *Fiat İstatistikleri 1935-1943*, ..., s.7-140'tan hesaplanmıştır.

Bütün bu gelişmeler üzerine bölgeden yapılan göçler sonucunda en fazla küçülen ve kan kaybeden şehir merkezi Edirne olmuştur. Edirne vilâyet nüfusu 1927'de 151 bin, 1935'te 185 bin ve 1945'te 198 bin, 1940'ta ise dönem içindeki en yüksek sayı olan yaklaşık 204 bin iken (düzeltilmiş, asker nüfustan arındırılmış rakamlarla), şehir merkezinin nüfusu 1927 Sayımına göre 34.528 ve 1935'te 36.121'dir. Edirne şehir merkezi en yüksek sayıya 1935'te 36.121 rakamı ile ulaşmış gözükmektedir. Diğer yandan İkinci Dünya Savaşı göçleri Edirne için şehir merkezi çıkışlı olarak, 1940 Yılı itibarıyla başlamış gibi gözükmektedir. Zira 1940'ta normal şartlar altında Edirne şehir merkezindeki kadın nüfusun vilâyet genelindeki kadın nüfusa olan oranıyla (tüm vilâyet nüfusunun % 19,16'sı) hesaplanırsa 39 bin 690 civarına, ülkedeki yıllık % 1,6'lık⁶⁵ göç ve diğer etikilerden arındırılmış düzeltilmiş verilerle elde edilen doğal nüfus artışı hızına göre de yine 39 bine ulaşması gerekmektedir. Buna karşılık şehir merkezinin nüfusu 1940'ta düzeltilmiş rakamlarla 35 bin civarındadır.⁶⁶ Bu nedenle savaşın başlamasının daha ilk yılında Edirne şehir merkezinden yaklaşık 3,5 - 4,5 bin civarında bir insanın İstanbul ve Anadolu'ya göç ettiği tahmin edilebilir. O dönemdeki şehir merkezi halkının yaklaşık % 10'luk bir kısmı, henüz savaşın başında şehirden ayrılmış gibi gözükmektedir. Oysa ki kırsalda durum biraz daha farklıdır. 1935 Sayımı'na göre Edirne köyleri, kasabaları ve ilçelerinde 149 bin kişi yaşarken, 1940 Sayımı'na göre vilâyetin Edirne şehir merkezi hariç kırsal kesiminde yaşayan nüfus yine düzeltilmiş rakamlarla yaklaşık 169 bine ulaşmış, kırsaldaki nüfus artışı söz konusu dönemde % 13,42 olmuştur.⁶⁷ 1945 Sayımı'na göre ise düzeltilmiş rakamlarla şehir merkezi 29 bin kişiye inerken, vilâyetin toplam nüfusu da 198 bin olmuştur. Halbuki Türkiye genelinde 1935 – 1945 yılları arası gerçekleşen nüfus artış oranı yaklaşık olarak 14,95 civarında, 1940 – 1945 yılları arasındaki artış oranı da % 5,44'tür.⁶⁸ Bu oranları göz önünde bulundurduğumuzda 1945'te şehir merkezi nüfusunun 36.750'ye çıkması gerekirdi. Tüm vilâyetin nüfusunun da 1940'taki 204 binden 1945'te 214.200 civarına çıkması beklenirdi. Diğer taraftan bütün bu gelişmeler, savaşın başındaki erken göç ve daha sonra yaşanan göçler vuku bulmasaydı, şehir merkezinde 41 – 42 bin kişi civarında insanın yaşıyor olacağı tahmin edilebilir. İstersek 1935 – 1945 Türkiye geneli nüfus artış oranını istersek de 1940 – 1945 Türkiye geneli nüfus artış oranını esas kabul edelim, Edirne şehir merkezi için sonuç değişmemekte, 41.500 kişi civarında çıkmaktadır. 1945 Sayımı'ndaki 29 bin kişiye göre bu 41.500 rakamı Edirne şehir merkezinin İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük ölçüde yaşanan göçlere bağlı olarak ne kadar kan kaybettiğini ve ne kadar ciddi bir ölçüde zayıfladığını açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan rakamlara bakıldığında savaş yılları içerisinde 1940 Ekim Sayımı'nın ardından 1945 Sayımı'na kadar geçen yaklaşık 5 yıllık süre zarfında da şehir merkezinden İstanbul ve Anadolu'ya doğru, bir göç dalgası daha yaşandığı ve yine rakamlara bakarak bu ikinci dalga ile birlikte de şehir merkezinde yaşayan yaklaşık 3 – 4 bin kişilik ikinci bir grubun, şehirden ayrıldığı göze çarpmaktadır.⁶⁹ Aslında rakamlara göre 1940 – 1945 yılları arasında Edirne şehir merkezinde yaşanan nüfus kaybı 7.750 kişi civarındadır. Ancak dönemle ilgili olarak yapılan bir doktora tezinde Edirne şehir merkezinde 1941 - 1942 yılları arasında yaşanan ölümlerin 3 - 4 bin kişi civarında olduğu belirtilmektedir.⁷⁰ Şehir merkezi hariç Edirne vilâyetinin kırsal kesimlerinden ise 1940 – 1945 yılları arasında yaklaşık 10 bin kişinin Anadolu'ya ve İstanbul'a göç ettiği ortaya çıkmaktadır.

Özet olarak; Edirne vilâyeti göçlerinin iki dalga halinde geliştiği, ilk dalga göçün hemen hemen

⁶⁵ Ratip Yüceuluğ, *Savaş Sonu nüfus Meseleleri Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler Ve Fikirler*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944, s. 162.

⁶⁶ Şehir merkezi nüfusunu oluşturan kadın ve erkek nüfuslara eşit varsayılarak; 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve yüzey Ölçü*, TC. Başbakanlık (APK), Enstitüsü Kütüphane Koordinasyon Merkezi No: DİE 1285, Basım yeri ve yılı yok, s. 14 (Roma Rakamıyla)'ten hesaplanmıştır.

⁶⁷ Kırsal bölgelerde yaşayan kadın ve erkek nüfusu eşit varsayılarak; 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve yüzey Ölçü*, TC. Başbakanlık (APK), Enstitüsü Kütüphane Koordinasyon Merkezi No: DİE 1285, Basım yeri ve yılı yok, s. 14 (Roma Rakamıyla)'ten hesaplanmıştır.

⁶⁸ *Nüfus Sayımları 1927 – 1950...*, s.3'ten hesaplanmıştır.

⁶⁹ Aslında rakamlara göre 1940 – 1945 yılları arasında Edirne şehir merkezinde yaşanan nüfus kaybı 7.750 kişi civarındadır. Ancak dönemle ilgili olarak yapılan bir doktora tezinde Edirne şehir merkezinde 1941- 1942 yılları arasında yaşanan ölümlerin 3-4 bin kişi civarında olduğu belirtilmektedir. Ölen nüfus toplam kayıptan çıkarıldığında bu 3 – 4 bin kişilik 2. Göç dalgası rakamına ulaşmaktadır.

⁷⁰ Edip Durmaz, a.g.t. s. 330-331.

tamamının şehir merkezinden gerçekleştiği ve İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1 Eylül 1939 ile 1940 Genel Nüfus Sayımı'nın yapıldığı 20 Ekim 1940 tarihleri arasında geçen 13 aylık sürede meydana geldiği, bu ilk göç dalgasında Edirne şehir merkezinden yaklaşık 3.500 ila 4.500 kişinin Anadolu ve İstanbul'a göç ettiği söylenebilir. İkinci dalga göç hareketi ise 1940'ta 20 Ekim tarihinden sonra meydana gelmiş, bölgedeki ve Türkiye'deki şartların nispeten düzeldiği 1943 ilkbahar – yaz aylarına kadar geçen yaklaşık 2,5 yıllık bu ikinci devrede, şehir merkezi ikinci planda kalmış, kırsal kesim göç dalgasının ana kaynağı olmuştur. Edirne'nin şehir merkezi hariç Edirne'nin kırsal kesiminden bu ikinci devrede, yaklaşık 10 bin kişi, şehir merkezinden de yaklaşık 4 bin kişi olmak üzere 14 bin kişi, İstanbul ve Anadolu'ya göç etmiştir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan Trakya Umûm Müfettişliği bölgesi göçleri iki dalga halinde yaşanmış, ilk dalga savaş alanına ve Avrupa'ya en yakın bölge vilâyeti olan Edirne'nin şehir merkezi çıkışlı olmuş, bu ilk dalga 1939 Yılı sonu ile 1940 Yılı Ekim ayının 20'si arasında meydana gelmiştir. İlk dalgada Edirne şehir merkezinden ayrılarak İstanbul ve Anadolu'ya göç edenlerin sayısı yaklaşık olarak 4 bin kişidir.

İkinci dalga ise 1940 Yılı 20 Ekim'inden 1943 yılı yazına kadar olan zaman diliminde yaşanmış, bu ikinci dalgada hem bölge genelindeki şehir merkezlerinden hem de bölge genelindeki kırsal kesimlerden, İstanbul ve Anadolu'ya yoğun bir göç olmuştur. Bölgeden yapılan ikinci dalga göçleri daha ziyade bir Sovyet – Alman ortak saldırısı ihtimalinin olduğu 1940 yılı sonu ile 1941 ilk baharı arasında ve bir Alman saldırısı riskinin yükseldiği 1941 İlkbaharı ile Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırdığı Haziran 1941 arasında yoğunlaşmıştır. Bu son devrede dönemin Refik Saydam Hükümeti'nin değişik gerekçelerle bölgeden Anadolu'ya göçü teşvik eden politikalarının da göç yoğunluğunu arttırdığı söylenebilir. Dönem içinde göçle alâkalı bir diğer ivmelenme de sert geçen iklim şartları ve devletçe yapılan hububat ve gıda maddelerine el koyma gibi uygulamalardan ve yaşanan yüksek enflasyondan bunalan bölge halkının ekonomik nedenler ağırlıklı olarak, yoğunluğu azalsa da göçe devam ettiği 1941 Sonbaharı'ndan 1943 Yazına kadar olan zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu son dönem göçler daha yoğun olarak, 1941 Sonbaharı ile 1942 Yazı arasında gerçekleşse de bölgeden yapılan göç, ekonomik şartların ve tarımsal üretimin Türkiye geneli ile birlikte bölgesel anlamda da daha da iyileştiği 1943 Yılı yazına kadar sürmüş gibi gözükmektedir.

Tüm bu savaş yılları zarfında Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi genelinden yapılan göçlerin biraz ihtiyat payıyla birlikte 100 bin kişilik olduğunu, bu göçmenlerden sadece ¼'ü civarının devletin tahsis ettiği imkânlarla, geri kalan ¾ ünün ise kendi imkânlarıyla bu göçü gerçekleştirdiği tahmin edilebilir. Bu göçlerin yaşandığı tarihlerde ülke nüfusunun 18 milyon civarında olduğu düşünüldüğünde, 100 bin rakamının büyüklüğü de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı yılları içerisinde Trakya Umûm Müfettişliği Bölgesi genelinde yaşanan bu göç hareketinin en büyük mağduru hiç şüphesiz Edirne'dir. Edirne vilâyeti 1940 Yılı yazındaki nüfusuna bir daha ancak 1950'de ulaşabilmiş, Edirne şehir merkezi ise 1935 Yılı'ndaki nüfusunu bir daha ancak 1960'ta görebilmiştir.

KAYNAKÇA

BCA: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

BCA: Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu

Akgül, L. Hilal, *Ekonomide Kurtuluş Savaşımı*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2006.

Arcayürek, Cüneyt, *Şeytan Üçgeninde Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Artunkal, Ali Rıza, "Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal'ın Yayınladığı Bildiri",

Cumhuriyet, 26.11.1940.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938 - 1950)*, C. 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1991.

Bakar, Bülent “ İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’dan Anadolu’ya Göç ve Paniğe Karşı Propoganda”, *İ. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6/2007, Sayı:12.

Bilkur, Şefik, “Türk Ekonomisinin 1943’teki Manzarası Sınai İstihlal ve Fiyatlar”, *Ulus*, 06 Nisan 1944.

Binark, İsmet, *Türk Parlamento Tarihi TBMM – VI. Dönem*, C. II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

1939’da Trakya Umum Müfettişlik Bölgesi’nde Yapılan Toprak Anketi “Topraksız Ve Topraklı Çiftçi anketi”, İstatistik Umum Müdürlüğü, basım yeri ve yılı yok .

Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Burgaç, Murat, *Türkiye’de Umumi Müfettişliklerin Kurulması ve Trakya Umumi Müfettişliği*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

Çetin, Sabit, “ İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul Ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma Ve Tahliye”, (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

Çetin, Sabit, “ İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul Ve Trakya’nın Tahliye Edilmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 52, Güz 2013, Ankara.

Çınar, Burak, “İkinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi Ve Türkiye”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Durmaz, Edip, “İkinci Dünya Savaşı’nda Trakya Ekonomisi”, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015.

Ertem, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk - Sovyet İlişkileri (1939 - 1947)” *Soviet Demands on Turkey and Turkish - Soviet Relations (1939 - 1947)*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 3 / 11 Spring 2010.

Fiat İstatistikleri 1935 - 1943, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1947.

Güzel, M. Şehmus, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar - Belgeler)*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul, 1993.

İleri, Ülkü, “Tekpartili Dönem’de (1923 - 1946) İşçi Örgütlenmelerini Güçleştiren ve Hazırlayan Etmenler”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C. 21, S. 5 - 6, Ağustos - Kasım 2008.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl 2*, Çev: Zehra Savan, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938 - 1945)*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçak, Cemil, *Türk - Alman İlişkileri (1923 - 1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 150.

“Lüleburgaz’da pasif korunma ihtiyacına yönelik, bayan eleman istihdamı için kaymakamlığın ilanı”; Özdilek, 25 Birinci Kanun (Ocak) 1940.

“ Nazariyelere Göre Hayatın Ucuzlaması Şart Fakat ...”, *Edirne Postası*, “8 Eylül 1943.

Nüfus Sayımları 1927 – 1950, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1953.

Oluç, Mehmet, “*Trakya Ziraat Ekonomisi*”, (İstanbul Üniversitesi İktisat Ve İctimiyat Enstitüsü Basılmış Doktora Tezi), İstanbul, 1946.

Önder, Zehra, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Çev: Leyla Uslu, Bilgi Yayınevi,

- Ankara, 2010.
- Öymen, Altan, *Bir Dönem Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2002.
- Özdağ, Ümit, *Ordu – Siyaset İlişkisi (Atatürk – İnönü Dönemleri)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991.
- “Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Ali Rıza Artunkal’ın Yayınladığı Bildiri”, *Cumhuriyet*, 26.11.1940.
- Soyyanmaz, İ. Hakkı, *Tulumbacılar Ve Edirne Tulumbacıları*, Eser Matbaacılık, Edirne, 2002.
- Toprak, Zafer, “Türkiye’de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Partinin Sonu”, *Toplumsal Tarih*, S. 121, Ocak 2004.
- Trakya İstatistik Yıllığı C. II 1939*, İstatistik Genel Direktörlüğü Trakya Umum Müfettişliği İstatistik Bürosu, Ankara, 1939.
- Tunçay, Mete, “İkinci Dünya Savaşı Başlarında (1939 - 1941) Türk Ordusu”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, S. 35, Kasım 1986.
- Uran, Hilmi, *Hâtıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1959.
- Weisband, Edward, İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası, Çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
- Yasa, Memduh ve diğerleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923 - 1978)*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- Yaşar, Okan, “Edirne İli’nin Nüfus Hareketleri Bakımından İncelenmesi ve Son Dönemde Göçlere Katılanların Sosyo Ekonomik Nitelikleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Yıl: 14, Sayı:21, Ocak – 2009, s. 204.
- 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı, İstatistik Genel Müdürlüğü, *20 İlkteşrin 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilâyetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarile Nüfus ve yüzey Ölçü*, TC. Başbakanlık (APK), Enstitüsü Kütüphane Koordinasyon Merkezi No: DİE 1285, Basım yeri ve yılı yok.
- “26 İkinci Kanun (Şubat) tarihinde Kırklareli’nde, hava tehlikesine karşı pasif korunma tecrübesi yapılacağı ile ilgili duyuru ve açıklamalar”, *Trakya’da Yeşilyurt*, 25 İkinci Kanun (Şubat) 1940.
- 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, TC. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara, 1950.
- 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu, C. 65, Ankara, 1950, s. 17,18,22,27’den Çanakkale, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ kırsal nüfusu toplanmak suretiyle elde edilmiştir.
- 21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Çanakkale İli kesin ve açıklamalı sonuçlar, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C.15, Ankara 1949.
- 21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Edirne İli kesin ve açıklamalı sonuçlar, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C.21, Ankara 1949.
- 21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Kırklareli İli kesin ve açıklamalı sonuçlar, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C. 38, Ankara 1949.
- 21Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı Tekirdağ İli kesin ve açıklamalı sonuçlar, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, C.57, Ankara 1949.
- Yüceuluğ, Ratip, *Savaş Sonu nüfus Meseleleri Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler Ve Fikirler*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1944.

Darıdere Pomakları'nın Nüfus Kayıtlarında Bafra'ya Zorunlu Göçü

Mehmet KÖSEOĞLU
Tarih Öğretmeni / Samsun

1. Bulgaristan'da Siyasî Durum ve Pomak Halkı (1919-1934)

Türkiye'de millî mücadele yıllarında Bulgaristan'da darbe sonrası seçimle Çiftçi Partisi (BZNS) 1919'da yönetime gelir. Aleksandır Stamboliyski'nin liderliğindeki hükümet bu süreçte Müslüman nüfusa karşı ılımlı politikalar izleyecektir. Hükümet, ülkenin gelir kaynaklarına tarım-hayvancılık endeksiyle yaklaşım çiftçilerin yaşam koşullarını iyileştirme peşindeydi. Lakin 09 Haziran 1923'te Çiftçi Partisi hükümeti zorla değiştirilirken Stambolovski öldürülür.

Aleksandır Tsankov öncülüğünde Demokratik Uzlaşma Partisi ise iç politikada milliyetçi çizgide azınlıklara karşı sert tavır izleyecektir. Nitekim ülke topraklarında *Türk ve Pomakların* hayatı yeniden kötüleşecektir. Pomak köylerinde Bulgar okulları açılacaktır. Rodoplar'da Pomaklar arasında Trakya'dan gelen Bulgar göçmenleri iskân ettirilirken yerli halk bu durumdan hoşnutsuzdur. Rodop ve çevresi artık asayiş sorunlarının odak noktasıdır. Ayrıca Batı Trakya'da kurulup daha sonra Bulgaristan topraklarında faaliyet gösteren Trakya Komitesi'nin varlığı da sorunları beraberinde getirecektir. Komitenin amacı, kuruldukları sahada huzursuzluk yaratarak Bulgar toplumu lehinde kamuoyu oluşturarak Avrupa'nın dikkatini çekmektir.

Demokratik Uzlaşma Partisi'ni darbeyle yıkarak başa geçen Albay Kimon Georgiev 19 Mayıs 1934 ile 22 Ocak 1935 arasında Zveno hareketini yönetmekle birlikte başbakan olur. Otoriter bir rejim kurulması için çalışır. Zveno yönetimi bir diktatörlüğe dönüşürken parlamentoyu dağıtıp bütün siyasi partileri kapatır. Sendikaların etkinlikleri yasaklanır. 22 Ocak 1935'te Georgiev ve hükümeti iktidardan uzaklaştırılır. Buna rağmen ülkeyi 1944 yılına kadar ordu yönetecektir.

2. Darıdere Köylerinde Pomak Göçleri

Darıdere yeni adıyla Zlatograd Smolyan iline bağlı bir kasabadır. Kelime anlamıyla "Altın şehir" demektir. Rodop Dağları'nın arasında vadilerin çıkmazına sıkışmış, çam ağaçları ve dağlarla çevrilmiş bir yerleşimdir.

Darıdere'den göç eden Pomakların yaşadığı köylerden Startsevo, bugün Smolyon şehrinin en büyük köyüdür. Maden kaynaklarıyla zengindir. Onun gibi bir maden köyü olan Erma Reka ise nehir vadisinde. Alamovtsi Köyü, maden yatakları yönünden zengin vadiye yerleşmiştir. Dolen Köyü bir vadi tabanında yer alır.

Pomakların göçlerinin siyasi nedenlerinden birisi Çiftçi Partisi'ni desteklemeleri sonrası 1923'te Demokratik Uzlaşma Partisi'nin gelmesiyle Rodoplar bölgesi bu partiden sonra kanunsuzluğun kol gezdiği ve Bulgar memurların keyfiyet gösterdiği yağmacılığın olduğu kesimlerden biri haline gelecektir. 1934-35 yıllarında Bulgaristan'da kısa ömürlü bir diktatörlük kuran küçük siyasal örgüt Zveno ile durum daha da karmaşık durum haline gelecektir.

Bulgar gazetesi “Pobeda” dan öğrendiklerimize göre 5 Mart 1934’de Darıdere Belediyesi’nin danışmanları Stoimenov, Hakimov, Başev, Medinev, Malaşev, Ömerov, Kutsov, Topalov ve Yakubov İçişleri Bakanına protesto telegram göndermişlerdir. Telegrama göre Darıdere’de Demokrat partisinin temsilcileri Köylü partisinin (BZNS) belediye danışmanlarını rahatsız etmişlerdir. Pomaklar Çiftçi Partisi’ni desteklemektedir.¹

Demokratlar Süleyman Başov kahvehanede oturan BZNS (ÇiftçiPartisi) taraftarlarına ateş ettiler. Polis hiç bir şey yapmadı. Mehmet Hocov ve Ali Başov’un bahçelerine bomba atıldı. Mehmet Kutsov’u dövüp dişlerini kırdılar. Mehmet Kutsov’un 80 yaşındaki annesini yaraladılar. Onu belediyeden istifa etmesine mecbur bıraktılar. Gerçekleşen bu olaylardan birkaç gün sonra Darıdere’den illegal yollarla Yunan hududundan kaçmalar başlayacaktır.² Hudut askeriyesinin başkomutanı tarafından yazılan raporlara göre 1934 yılında Pomaklar huduttan illegal yollarla kaçmaktadır.³

Göçlerin ekonomik nedenlerine bakıldığında Rodop Pomaklarının asıl mesleği olan hayvancılık, Ege Denizi’ne Bulgaristan’ın çıkışını kaybetmesiyle zaten ölmektedir. Rodop Dağları’nda ulaşılabilir karayolları olmadığından halk hastanelere veya önemli noktalara gidemez durumda bırakılmıştır. 1923’lerden sonra ve 1930’lu yıllarda Bulgar-Yunan hududunda Pomaklar kitlesel olarak kaçmaya çalışacaktır⁴ 1929 yılındaki ekonomik bunalım içerisinde Bulgar kapitalistlerinin Pomak emlak ve menkulleri üzerinde isteklerinin bitmemesi de sorunlardan birisidir.

Bafra’ya göç eden Pomak halkından yerel bellekten elde ettiğimiz ortak noktalar; bu ailelerin ilk başka küçükbaş hayvancılıkla geçimlerini kazandıklarıdır. koyun ve keçi yaşamlarının bir parçasıdır. Tarım olarak mısır başta olmak üzere arpa, buğday tarımında bulunmuşlardır. Şehirde veya maden işlerinde çalışan halka maaşlarını vermemişler; işlere almamışlardır. Böylece işsiz durumda yalnızlığa itilmişlerdir.

Göçün sosyal nedenlerinden en önemlisi 1923’den sonra yeniden Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma işlemine geçilmiştir. Yeni politikaya göre Türkçe öğrenim yasaklanmış; Türk ve İslam düşmanlığının aşılması amacıyla Pomak okullarına Bulgar asıllı öğretmenler atanmıştır. Eğitim yoluyla Pomakların Bulgarlaştırılması politikasında özel statüde bulunan “Pomak Okulları” ismi “Bulgar Muhammedan Okulları” şekline dönüştürülüp sonrasında “Milli Okul” yani “Bulgar Okulu” durumuna getirilmiş ve mal varlıkları da Bulgarlaştırman okullara aktarılmıştır. Bu işlemin ardından Bulgar ve Pomak okul encümenleri birleştirilmiştir. Bu da yetmemiş, daha önce yasalarla Pomaklara verilen “özel okul açma” hakları da ellerinden alınmıştır.⁵

Göçe neden teşkil eden hususlardan birisi de 1923-1933 yıllarında iki silahlı örgüt tarafından Bulgaristan Türklerine zulüm yapılmasıdır. Kuzey Bulgaristan’da “Rodna Zaştita” (Yurt Koruması) ve Güney Bulgaristan’da “Trakya Komitesi” bunların öncüsüdür. Rodop bölgesinde faaliyet gösteren komitelerin ortak amacı; yabancı düşmanlığı olup özellikle ülkede yoğun olarak yaşayan Türk ve Müslüman azınlık bir şekilde sindirilerek resmi makamların da desteği alınarak homojen bir Bulgar toplumu yaratılmasına çalışılmıştır. Bu amacını gerçekleştirmek için bütün çeteler, azınlıkların sahip olduğu mal varlıklarına el koymaya başlamışlardır.

Şubat 1934’te Balkan Paketi imzalanmasından sonra Türkiye’nin, komite hakkındaki baskıları daha da artmıştır. Bu baskılar karşılığında Bulgaristan, Nisan 1934’te Trakya Komitesini kapatmıştır. Her ne kadar kapatılmış olmasına rağmen komitenin Karabayır’da bulunan karargâhının bir kısmının Darıdere’ye Yunan sınırına kaydırılmıştır. Üyelerinin büyük bir kısmı korucu, gümrükçü ve köy bekçisi gibi silahlı olarak sınır bölgesine yerleştirilmiştir. Faaliyetlerini gizli olarak bir süre devam ettirmiştir. 19 Mayıs 1934’te Bulgaristan’da, hükümet darbesi yapılmıştır. Darbeyi, asker ve siyasi teşekküller yapmıştır. Askeri Hükümet, öncelikle Bulgaristan’da kraliyeti kaldırmıştır. Bununla birlikte Makedonya Komitesi ile mücadele etmiştir. Askeri Hükümet, 1935 Yılıının sonlarında da Trakya Komitesi’nin

¹ Pobeda Gazetesi, 05 Mart 1934.

² Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2371, sayfa 61-183.

³ Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2371, sayfa 63-67.

⁴ Georgi Zelengora, “Bulgaristan’dan Pomakların Göçleri”, 5. Ulusal Mücadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi Bildirileri, Samsun, 02-04 Aralık 2011, s.99-116, s.109.

⁵ Ahmet Akgün,, “Bulgaristan’da Asimilasyon ve Zavallı Pomaklar” Adlı Bir Risale, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 13, Mayıs 2005, s. 1-2 , s.1-28

toplantılarının yasaklanmasına karar vermiştir.⁶

Yunan sınırındaki Darıdere halkının 1934 yılında bu komitenin ele başlarıyla ne kadar dertte olduğu görülmektedir. Fakat sözlü tarihten öğrendiğimize göre bu tür baskılara sivil Bulgar halkı veya belirli bir saygın mesleğin sahiplerinin de katıldığı dile getirilmektedir. Çamaltı köyü Dereler mahallesinden Mümin Semizin anlattıklarına bakılırsa Darıderede görev yapan Bulgar kökenli doktorun bitlerden dolayı kadınların elbisesini bilerek çıkarttığını bazen de kadınların saçlarını tamamen kestiğini anlatmaktadır. Diğer dedelerimize sorduğumuzda dinî zulümler yaşandığı ve İslamiyet'i yaşamalarına izin vermedikleri ve isimlerinin zorla değiştirildiği yönünde ortak öngöründe bulundular.⁷

Harita 1: Bulgaristan Haritası Smolyan Şehri

3. Darıdere Pomaklarının Zorunlu Göçü (1934)

Samsun şehrine bağlı Bafra Kazası nüfus kayıtlarını incelediğimizde Darıdere'den ilk gelen kafilenin Vekiller Heyeti'nin 3.12.1934 gün ve 368 nolu Tabiyet Muhacir Kağıdı ile geldikleri görülmektedir.⁸

Çamaltı Köyü'nün Yeraltı Mahallesi'nde yaşayan yatağından hasta halde kalkan ve bizleri gülyüzle karşılayan Mehmet Semiz'in anlatımlarına özetlemek gerekirse kendisi Kundevi sülalesinden gelir. 1924 yılında Hürmetler (Erme Reka) köyünde doğmuştur. Küçük yaşlarda okula başlamış fakat ailesi ve köylülerin bir kısmının zulümlere ve dinî baskılara dayanamayarak köyden kaçtıklarını belirtmektedir. O yıllarda köyün 100 hane civarında olduğunu Kasım ayının son haftası tahminince 29 Kasım 1934'te karlı bir gecede Yunanistan sınırından kaçmışlardır. Gündüz kaçmanın mümkün olmadığını hemen yakalanacaklarını dile getirirken olur mu gündüz kaçmak diye serzenişte de bulunmaktadır. Omuzlarına sadece ekmek çantalarını aldıklarını başka bir şeyi yanlarında getiremediklerini

⁶ Mehmet Çanlı, "Bulgar Trakya Komitesi (1918-1934)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Journal of Turkish World Studies, XI/2 (Kış 2011), s.277-292, ss. 285-290.

⁷ Sözlü kaynaklar: AÇIKGÖZ, Bekir, Ermerika, 1936-AÇIKGÖZ, Refik, Ermerika, 1933- AKBAŞ, Mehmet Hilmi, Büyükyeraltı, 1965-AY, Muharem, Büyükyeraltı, 1944-BOR, İsmail, Kırcaali, 1933-SEMİZ, Cemal, Çamaltı, 1968-SEMİZ, Fehmi, Bafra, 1965-SEMİZ, Mehmet, Ermerika, 1924-SEMİZ, Mümin, Bafra, 1945-SEMİZ, Refik, Bafra, 1937.

⁸ Yeraltı Köyü Nüfus Esas Defteri, Cilt 134/01- Çamaltı Köyü Nüfus Esas Defteri Cilt 032/01-032/2-032-03.

söylemektedir. Koyunlarını, evlerini her şeylerini bıraktıklarını ayrıca kaçmaya çalışan kafilenin 30-40 kişiden ibaret olduğunu anlatmaktadır. Hudutu geçince Yunanistan'da bir gece konakladıklarını İskeçe'deki Türk köylülerin onlara yardım ettiğini belirtiyor. Kasım ayında o gece çok kar yağdığını ama kendilerinin dışarıda yattığını ve onlara üzülen Türk köylülerin çorba ve ekmekler getirdiğini dile getirmektedir. Onlara Türk köylülerin hemen buradan ayrılın gavurlar sizi bulursa yakalarlar diye uyarıda bulunduğunu sözlerine ekliyor. Daha sonra Gümölcine'ye yaya olarak vardıklarını ve oradaki Türkiye Konsoloslğu'nun yardımıyla trenle Edirne'ye daha sonra İstanbul'a en sonunda da Samsun'a geldiklerini belirtmektedir.⁹

Foto 1: Mehmet Semiz (d.1924), Mümin Semiz (1945), Refik Açıkgöz (1933)

Erme reka'daki sülaleler şöyle: Belevi, Dülgerovi, Kehayovi, Kovaçevi, Kundevi, Kutsovi, Lipovi, Sirakovi vs. Sözlü tarih için görüştüğümüz Küçük Yeraltı köyünde yaşayan Mehmet Semiz, Kundevi sülalesindedir. Mümin Semiz ve oğulları da Kundevi'dendir. Mümin Semiz'in anlatımında Çamaltı ve Büyük Yeraltı'da Kehayovi, Kovaçevi, Sirakovi, Alibaşovi sülaleleri de yaşamaktadır.¹⁰

⁹ Mehmet Semiz, Erme Reka, 1924.

¹⁰ Mehmet Semiz, Erme Reka, 1924, Mümin Semiz, Bafra, 1945. Bu sülaler hakkında geniş bilgi için bkz. Anastas Primovski "Bit i kultura na rodopskite bılgari". dergi: Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis, cilt 54, 1973, s.203-204 (Примовски, Ан. „Бит и култура на родопските българи”. Сборник за народни умотворения и народопис, т. 54, 1973)

Foto 2: Startsevo Köyü

Foto 3: Alamovtsi Köyü

Pomaklar arasında küçük bir kısmı Darıdere'nin Alamovtsi köyündendir Alamovtsi Darıdere'nin 8 kilometre güneybatısında Bulgaristan-Yunanistan hududunda bulunmaktadır. Bunu kanıtlayan güzel bir örnek de Ağcaalan'da bir mevkinin adı da Alamovski'dir. Bafrada incelediğimiz nüfus kayıtlarında bu köyden iskan için gelenler adına nüfus memurlarının Bulgarlar" altına da not düşürek Almanlar" diye yazması ise ilginçtir. Alamovtsi Köyü'ne iki mahalle bağlıdır: Kanurovo ve Kobilin dol. Alamovtsi nüfusu: 1920'de 336 kişi, 1926'da 411, 1934'te ise 266'dır. Bu Pomak köyleri dışında Elehçe (Startsevo) köyünden gelenler de az da olsa bulunmaktadır Darıdere bölgesinde Elehçe en eski köydür. Darıdere ve Erma Reka Elehçeliler tarafından kurulmuşlardır.

Foto 4: Erme Reka Köyü

4. Bulgar Polis Bültenlerinde Asker Kaçağı Darıdere Göçmenleri

1935 yılında ise Bulgar kayıtlarına baktığımızda; Polis bültenleri miladi 1915 doğumlu 20 yaşına gelen gençleri asker kaçağı olarak yurt içinde aramaktadır. Oysa bu asker kaçakları o sırada çoktan Bafra'ya gelmişlerdi. Polis Bültenleri'nde Bafra'da oturanlar dışında arananlar da bulunmaktadır. Ama bunların bazılarını Bafra'ya gelen Darıdere göçmenleri olduğunu tespit ediyoruz. Örneğin Mehmet Hilmi; polis bültenlerini gösterdiğimizde şöyle 2-3 dakika inceledikten sonra “işte şu adam benim amcam” demiştir.¹¹ Bulgar Polis Bültenleri'nde asker kaçağı Darıdere göçmenleri şunlardır:

Mehmet Alibaşov, 1914'te Erma reka'da doğmuş, Mümin Semiz'in anlatımında KüçükYeraltı'da yaşamıştır.¹² Raşid Gluhov, 1913'te Alamovtsi'de doğmuş, Ağcaalan'a yerleşmiştir.¹³ Mehmet Zeynelov, 1914'te Erma reka doğmuş, Küçük Yeraltı'ya yerleşmiştir.¹⁴ Şakir Kovaçev-1915'te Erma reka'da doğmuş, Büyük Yeraltı'ya yerleşmiştir.¹⁵ Bu kişiler Polis tarafından araştırılmış. Çünkü askere gitmemiş. Hepsisi Türkiye'ye göç etmiştir.

Mehmet Muradov Feizov, 1915'te Erma reka köyünde doğmuş; Hasan İseinov Feizov, 1914, Erma reka; İlyas Mehmedov Güneliev, 1914, Elehçe (Startsevo); Salih Hasanov Deliahmedov, 1914, Alamovtsi; Raşid Mehmediv Sivriev, 1914, Alamovtsi; Feyzullah Brahişov Sirakov, 1914, Erma reka; Mehmet Ahmedov Licaliev, 1915, Alamovtsi; Osman Mehmedov Çomezov, 1915, Alamovtsi; Mahmut İseinov Kehayov, 1915, Erma reka; Nuri İseinov Kehayov, 1915, Alamovtsi; Mustafa Mehmedov Kovaçev, 1915, Erma reka; Süleyman Mohamedov Cendev, 1915, Startsevo; Ramadan Mehmedov Sivriev, 1915, Alamovtsi; Ahmet Smailov Musarliev, 1914, Alamovtsi; Kamil Kamilev Alibaşev, 1912'de Darıdere'de doğmuş; Hakkı Üseinov Alibaşov, 1915, Çakal köy; Hasan Eminov Hacıeminov, 1914, Darıdere; Mehmet Hasanov Yusufov, 1915, Boyacılar; Sali Yusufov Ömerov, 1911, Boyacılar; Nazi Smailov Başov, 1915, Darıdere; Mehmet Ahmedov Kocaaliev, 1915, Erma reka (Mümin Semiz'in anlatımında bu kişi İstanbul'da yaşamıştır. İsmail Mehmedov Hatibov, 1912, Kirkovo; Kazim Süleymaniv Deliahmedov, 1915, Darıdere; Kamil Hasanov Düdükov, 1915, Darıdere; Kadir Ahmedov

¹¹ Mehmet Hilmi, Akbaş, Büyükyeraltı, 1965.

¹² Tsentralen bülten za izdirvane, XIII, cilt 299, 15 Temmuz 1936, s. 197.

¹³ Tsentralen bülten za izdirvane, XIII, cilt 299, 15 Temmuz 1936, s. 199.

¹⁴ Tsentralen bülten za izdirvane, XIII, cilt 299, 15 Temmuz 1936, s. 200.

¹⁵ Tsentralen bülten za izdirvane, XIV, cilt 322, 15 Temmuz 1937, s. 213.

Çolakov, 1915, Darıdere; Süleyman Aliev Mustabaşev, 1914, Darıdere; Mehmet Üseinov Mustabaşev, 1915, Darıdere; Mustafa İbrahimov Manafov, 1914, Uzundere; Bekir İseinov Hacıhasanov, Erma reka; Mehmet Mehmedov Kutsov, 1914, Tikla; Rasim Ahmedov Hayrolov, 1915, Farfalar; İsmail Mehmedov Hatıbov, 1913, Kirkovo; Osman Yusufov Halimov, 1914, Çakal köy; Mehmet Hasanov Hocov, 1914, Tikla; Hasan Bekirov Mollabekirov, 1914, Büyük İpdere; Ömer Mehmedov Mustafov, 1914, Boyacılar; Ramadan Saidov Kamberov, 1913, Uzundere; Sali Mustafov Karadayov, 1911, Arabacii; Hasan Üseinov Üseinov, 1909, Arabaci; Hasan Ahmedov Yusufov, 1913, Tikla; Kazim Halilov Hocov, 1904, Proseka; Hasan Smailov Uruçev, 1913, Güneli; Ahmet Yusufov Hasanov, 1913, Tikla; Ali Kadırov İdrizov, 1915, Tikla; Hasan Smailov Durmuşev, 1915, Darıdere; Ahmet İseinov Hacismailov, 1915, Darıdere; İsmail Hasanov Dermenciev, 1908, Arabacii; Ali İseinov Abaciev, 1915, Darıdere; Bekir Kadırov Dermenciev, 1915, Erma reka; Mehmet (Muto) Asanov Kehayov, 1907, Darıdere.¹⁶

Bulgar kaynaklarında hudut askeriyesi başkomutanın tarafından yazılan raporlarına göre 1934 yılında Pomakların huduttan illegal kaçması 1933 senesi Aralık ayında Erma Rekalılar'dan Asan Kadırov Yakubov ve Asan Mahmudov Ehnetev huduttan kaçmışlardır. Gümülcine'de 20 gün kalıp Uzunköprü'ye gitmişler. Fakat iş bulmadıkları için 10 gün sonra geri dönmüşlerdir.¹⁷ 12-13 Mart 1934'te Darıdereden 40 kişi kaçmışlar. 17-18 Mart 1934'te Darıdere'den 7 kişi kaçmışlar. 18 Mart 1934'te Erma Rekadan 28 kişi kaçmışlar. Darıdereli polis Ahmet Kabov (Pomak) onlara yardımcı olmuş. O da kaçmıştır.¹⁸

20-21 Kasım 1934'te Uzundere'den (Nedelino) 10-15 aile ve Erma Rekadan birkaç aile kaçmışlardır (Mehmet Semiz bu kafilede yer alanlardan birisidir).¹⁹ 25 Aralık 1934'te Alamovtsi ve Kobilin dol köylerinden 15 aile kaçmıştır.²⁰

5. Darıdere Pomaklarının Bafra'ya İskânı

Darıdere göçmenlerinin çoğu 1934 Kasım ayından başlamak üzere 1938'lere kadar çoğu Bulgaristan'dan Yunanistan sınırına oradan Türkiye'ye yasa dışı yollardan kaçarak gelmiştir. Darıdere göçmenlerine sözlü tarihten anlaşıldığı üzere Gümülcine'deki Türkiye konsolosluğu vizelerini vermiştir. Hatta tren yoluyla Edirne'ye gitmelerine imkan tanınmıştır. Edirne'de kayıt ve tescil işlemlerinin ne oranda yapıldığını bilemiyoruz. Edirne'den hemen İstanbul'a sevk edildiklerini kısa süre içinde bunların olduğunu belirtiyorlar. Darıdere göçmenlerinin iskan kanununda belirtilen tabiyet beyannamelerinin imzalanması ve ayrıca muhacir kağıdı verilmesini Bafra Nüfus Müdürlüğü'nde köylere ait nüfus esas defterlerinden tespit edebiliyoruz. 3 Aralık 1934 tarihli "Tabiyet Muhacir Kağıdı" alındığına göre bu işlemler büyük olasılıkla İstanbul'da yapılmıştır. O zaman bu ailelerin 29 Kasım/30 Kasım tarihlerinde Bulgaristan-Yunanistan hududundan kaçıp Gümülcine'ye geldikleri ve orada 1-2 gün bekledikten sonra Edirne ve oradan İstanbul'a gittikleri anlaşılmaktadır.

İstanbul'da kısa bir süre kalan Hürmetler (Ermerika) köyünden gelen ilk kafilenin iskan mıntıkasına sevk edildiği görülmektedir. Samsun'a gelen göçmenler birkaç gün Samsun'da kaldıktan sonra hemen Bafra'ya gönderilmişlerdir.

Bafra'ya geldiklerinde ilk kaymakamla görüşmüşlerdir. Bafra'ya geldikleri zaman kaymakam Halil Mümtaz onlara içlerinden bir muhtar seçmelerini belirtmiştir. Darıdereli halk ise Kadir Bey olsun çünkü orada köyümüzde de muhtar buydu. Kaymakam bunun üzerine madem muhtar sensin, diyeti al Bafra'da denize kadar gidip oraları araştırın size tapu vereceğiz. Kaymakam onlara Kızıllırmak Deltası'nı önermiştir. Gidip baktıklarında her taraf sivrisinek olduğu için kabul etmemişlerdir. Bu sefer Engiz Köyü taraflarına gittiklerinde orayı da beğenmemişlerdir. Bu sefer Gazibey ve Hara taraflarına kısa süreliğine yerleşmişler fakat sıtmadan dolayı çocuklar ölünce buralarda da tutunamamışlardır. Kendilerine çorak topraklar ve sivrisineğin bol olduğu yerlerin verildiğini belirtiyorlar. Bazı aileler ise Gazipaşa Mahallesi'nde Türkocağı binalarında misafir olarak yerleştirildiklerini 6 ay kadar kaldıklarını dile

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Tsentralen bülletin za izdirvane, XIII, cilt 299, 15 Temmuz 1936 / Tsentralen bülletin za izdirvane, XIV, cilt 322, 15 Temmuz 1937

¹⁷ Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2371, s. 63-67.

¹⁸ Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2371, s. 79-81.

¹⁹ Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2371, s.181.

²⁰ Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2813, s.3.

getiriyorlar. Bazı aileler ise bugünkü Kızılırmak Anadolu Öğretmen Lisesi'nin o yıllardaki binalarında kaldıklarını anlatıyorlar. Kış mevsimi boyunca oralarından 1934-1935 yılı boyunca ayrılmadıklarını ve 40 hane kadar kaldıklarını sözlerine ekliyorlar.²¹

Önder Duman eserinde; bu konuda Samsun Bayındırlık İskan arşivinde bulunduğu dosyalarda bu ailelerin iskan mıntıkası olarak tespit edilen Darboğaz, Hotmeşe ve Ağcaalan köylerine sevk edilirken bir kısmı da geçici olarak Bafra Türk Ocağı binasına yerleştirildiklerini belirtmektedir.²²

Nüfus Esas Defterleri'ndeki tespitlere göre bu dönemde Darıdere'den gelen ailelerin Darboğaz köyüne yerleştirildiği görülmemekle birlikte, sözlü tarihte de hiçbir yaşlı o günleri yaşayanlar da dâhil Darboğaz'dan bahsetmemektedir. Hotmeşe (bugünkü adıyla Çamaltı), Ağcaalan ve Büyükyeraltı köyüne yerleşmelerinin hikâyesi de biraz ilginçtir.

Geçici yerleştirildikleri yerlerde tutunamayan Pomak köylüleri; kaymakamla görüşerek biz buraları kabul etmiyoruz bize ormanlık, dağlık yerler verin demişler. Bazıları Biz keçi yapacağız koyun yapacağız biz ondan ekmek yapacağız deyince kaymakam madem öyle alın size Nebyan! deyince şaşırılmışlar. Kaymakam sözlerine devam ederek; Yer altı, Hoştmeşe, Ağcaalan köyleri var çoğu Rumlardan kalma bir de oraya bakın deyince Nebyan dağlarına doğru yol almışlar. Bir de bakmışlar ki geldikleri Rodop köylerine bu Nebyan köyleri çok benziyor. Ermereka ile bu köyler birbirine benziyor. Su da var değirmen için güzel! Keçi, koyun tarla bahçe hepsi güzel deyip biz burayı beğeniyoruz diye kaymakamdan yerleşmek için izin istemişler. Gerçekten de yaptığımız saha çalışmasında inanılmaz bir benzerlik görüyoruz. Ermereka'nın fotoğrafıyla Büyükyeraltı köyünün fotoğraflarını yan yana koyduğumuzda birbirinden ayırt etmek çok zordur. Mehmet Semiz'in verdiği bilgilere göre onları köylere beşer veya onar hane dağıtmışlardır. Türkçe bilmediklerini aralarında bir kişinin Türkçe bilmesiyle yerli halkla anlaşabildiklerini belirtmektedir.²³

Herkes bu köy ve mahallelere serbest bırakılmıştır. Başka köy halkıyla sınır tartışmaları olmuş. Bu köylerde ilk yerleştiklerinde Trabzon'dan gelen ailelerin olduğunu belirttiler. Nüfus defterlerini incelediğimizde Trabzon'daki ailelerin (Sürmene ve Of tarafından; Rize'den gelip yerleşenlerin de (Pazar, Çayeli) tarafından geldiğini tespit ediyoruz. Daha sonra komşuluklarında bir sıkıntı olmamış fakat kendi aralarında uzun yıllar evliliklere girişmemişlerdir. Bu aileler hala kendi aralarında Türkçe değil; Pomakça konuşuyorlar.

Önder Duman; bu köylere ait iskân kayıtlarını görüp incelemiştir. Göçmenlere arazinin verim kabiliyetine göre iki nüfuslu her aileye iyi cins topraklardan 30-45, orta cins topraklardan 45-60 ve aşağı cins topraklardan 60-90 dekar toprak dağıtıldıktan sonra kalan diğer her nüfus başına da yukarıdaki oranların üçte biri kadar daha toprak ilave edildi. Ancak bu toprak dağıtımını bir süre sonra yerliler ile göçmenler arasında bir takım sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Özellikle Ağcaalan ve Büyükyeraltı köylerinde oturan yerliler dağıtılan toprakların kendilerine ait olduğunu iddia ederek buraları vermek istemediler. Hatta bir süre söz konusu toprakları ekmeye devam ettiler. Doğal olarak bu durum muhacirlerin şikâyetine neden oldu. Konunun vilayete aksetmesi üzerine valilik muhacirlerin mağdur edilmemesi ve yapılan tevziata uygun işlem yapılması hususunda bir karar alarak mevcut sorunları çözmüştür.²⁴ Burada yerlilerden bahsedilen aileler Bafra kökenli değil; Trabzon ve Rize'den gelip daha önce buraya yerleşmiş ailelerdir. Nüfus kayıtlarında bunu görmek mümkündür.

Göçmenler için adı geçen köylerde hükümet tarafından iki veya üç odalı, ahır ve tuvaleti bulunan evler inşa edildiği aileler tarafından belirtiliyor. Sözlü tarihe göre; 16 adet baraka yapılıyor. Orman İşletmesi kereste fabrikasından keresteler öküz arabalarıyla getirilmiştir. Bu evler; iki oda vardı bir

²¹ Sözlü kaynaklar: AÇIKGÖZ, Bekir, Ermerika, 1936-AÇIKGÖZ, Refik, Ermerika, 1933- AKBAŞ, Mehmet Hilmi, Büyükyeraltı, 1965-AY, Muharrem, Büyükyeraltı, 1944-BOR, İsmail, Kırcaali, 1933-SEMİZ, Cemal, Çamaltı, 1968-SEMİZ, Fehmi, Bafra, 1965-SEMİZ, Mehmet, Ermerika, 1924-SEMİZ, Mümin, Bafra, 1945-SEMİZ, Refik, Bafra, 1937.

²² Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2010, s.55. Araştırmamız esnasında bu köylere ait tapu kayıtları araştırmacılara açık olmadığı bizlere belirtilmiş olup, özlük haklarına girdiği gerekçesiyle dilekçemiz geri çevrilmiştir.

²³ Sözlü kaynaklar: AÇIKGÖZ, Bekir, Ermerika, 1936-AÇIKGÖZ, Refik, Ermerika, 1933- AKBAŞ, Mehmet Hilmi, Büyükyeraltı, 1965-AY, Muharrem, Büyükyeraltı, 1944-BOR, İsmail, Kırcaali, 1933-SEMİZ, Cemal, Çamaltı, 1968-SEMİZ, Fehmi, Bafra, 1965-SEMİZ, Mehmet, Ermerika, 1924-SEMİZ, Mümin, Bafra, 1945-SEMİZ, Refik, Bafra, 1937.

²⁴ Duman, a.g.e, s. 55-56.

mutfak alt katı tam küçük evlerdi. Yevmiye verildiğini bilmiyorlar. 25 kuruş aldıklarını söylüyorlar. 2 haneye 1 kağı arabası, 2 haneye çift öküz, 2 haneye tohumluk buğday bir sefer verilmiştir. Peşine tarlalar kurayla çekilmek suretiyle dağıtılmıştır.²⁵

Söz konusu arazilerin işlenebilmesi için gerekli araç ve gerecin temini hususunda yerel idare tarafından bir takım hazırlıklar yapıldı. En başta muhacirlere çift hayvanı temin etmek için bir şartname hazırlandı. Bu şartnamede satın alınacak koşum hayvanlarının evsafı ve nereden temin edileceği ifade edilmekteydi. Buna göre atlar dört, öküzler üç yaşından aşağı olmayacak, atlar Uzunyayla, Adana ve Kars öküzler ise Trakya, Çanakkale, Erzurum, Adana ve Sakarya mıntıklarından temin edilecekti. Nitekim bu şartname dâhilinde kısa sürede 223 baş öküz satın alınarak göçmenlere tevzi edildi. Göçmenlere ayrıca bu çift hayvanları ile birlikte 31 pulluk, 107 araba verildi. Göçmenlerin söz konusu araç ve gereçleri kullanarak tam anlamıyla üretici konuma geçmesi zaman alacağı için bir yıllık iâşe bedelleri de yine yerel idare tarafından karşılandı.

Foto 5: Çamaltı Köyü'nde İki Odalı Baraka Evlerden Birisi

İlerleyen dönemlerde Bafra'daki muhacirlerden bazıları akrabalık bağlarını gerekçe göstererek başka illere nakil talebinde bulunarak Samsun'dan ayrıldılar. Örneğin Bulgaristan'ın Osmanpazar bölgesinden gelen üç hanede 14 nüfuslu Ali Oğlu Mustafa 1936 yılı sonlarında Tekirdağ'daki akrabaları nezdine naklini talep etmiş ve bu talep yetkili makamlarca uygun bulunarak adı geçen aile Samsun'dan ayrılmıştır. Buna karşılık aynı dönemlerde başka vilayetlerden de Samsun'a göçmen geldiği tespit edilmektedir.²⁶ Bunu nüfus kayıtlarında bu isimleri çoğaltmak mümkündür. Çoğunluk Bursa'ya göç edecektir.

6. Nüfus Kayıtlarında Darıdere Göçmenleri

a) Büyükyeraltı Köyü: Köyde Vekiller Heyeti'nin 3.12. 1934 gün ve 368 nolu Tabiyet Muhacir Kağıdı ile geldikleri görülmektedir. Bazı aileler ise 22. 01. 1935 gün ve 367 sayılı Tabiyet muhtar kağıdı ile göç etmektedir. 17 Mart 1936 tarihiyle nüfus kütüğüne işlenen kişilere baktığımızda; köye 1934-1936 yıllarında toplam 11 aile iskan edilmiştir. Bu ailelerden 29 erkek 31 kadın olmak üzere 60 kişi yerleştirilmiştir. Bu köye yerleşenler, Darıdere kazasındaki Ermereka Türk ismiyle Hürmetler köyündendir. Nüfus kaydında bazı ailelerde doğum yerleri olarak Hürmetler yazılmıştır. Nüfus

²⁵ Sözlü kaynaklarda; bazen toplu halde bir cami etrafında sohbetler yapıldığı için herkesin katkısı bir gerçektir.

²⁶ Duman, a.g.e, s. 55-56.

kütüğüne 1938 ve 1939 tarihinde yazılanlara baktığımızda ise; 1938-1939 yıllarında münferit göçler vardır. 3 erkek 1 kadın olmak üzere 4 kişi köye gelmiştir. 1940-1950 yılları arasında 2 erkek 5 kadın olmak üzere toplam 7 kişi daha göç etmiş; 1951-1960 yıllarında ise köye sadece 4 kadın gelmiştir. Bu kadınlar ise daha çok köyde yaşayan erkeklerin eş olarak Bulgaristan Darıdere'den seçtikleri kişilerdir. 1950'den sonraki göçler daha çok evlilik nedeniyledir. Köy bir bakıma tamamen Darıdere göçmenidir. Günümüzde sadece Trabzon ili Of ilçesinden gelip köye yerleşen 2 aile mevcuttur. Köye yerleşip daha sonra Bafra, Samsun şehir merkezlerine göç edenler bulunsa da yoğunluğun Bursa ağırlıklı olduğu nüfus kayıtlarından gözlenmektedir. Hatta köye kısa zamanda yerleşip hemen göç eden az da olsa aileler bulunmaktadır.²⁷

b) Çamaltı Köyü: 20 Mart 1936 tarihinde nüfus kütüğün işlenenler arasında Vekiller heyetinin 22 Ocak 1935 gün ve 2/1886 sayılı kararı ile 03 Aralık 1934 tarihinde iskanı kabul edilenler bulunmaktadır. 1934-1936 yılları arasında göç eden toplam 19 aile yer almaktadır. Bu ailelerden kişi sayısına baktığımızda; 46 erkek 43 kadın bulunmaktadır. Vekiller heyetinin 26 Haziran 1938 gün ve 2/9140 sayılı kararı ile 1/9/1938 gelen ve nüfus kütüğüne 1938 yılında işlenenler vardır. 1937-1939 yılları arasında köye yerleşen 38 aile bulunmaktadır. 95 erkek 82 kadın tespit edilmiştir. Bakanlar Kurulunun 22 Haziran 1950 gün ve 3/1471 sayılı kararı ile az da olsa 10 aile köye yerleşmiştir. 1940 ile 1950 arasında köye gelenler çoğunlukla kadındır. Bu da Darıdere Pomak halkının bu yıllarda erkekleri evlendirirken Bulgaristan ile özellikle akrabalarından bağlarını koparmadıklarını göstermektedir. 1940-1950 arasında 34 kadın evlilik nedeniyle köye gelin olarak gelmiştir. Bu dönemde sadece 6 erkek köye göç etmiştir. Bu erkeklerden 2'si Sarıcaali'den gelmedir. 1951-1960 yılları arasında 23 kadın göç etmiştir. 13 erkek de köye yerleşmiştir. Köyde 1960'dan sonra göçler durmuştur. 1970'lere kadar 2-3 kişi daha göç yoluyla köye yerleşse de bu kitlesel olmayacaktır. Bu köye göçleri 3 ana noktada toplayabiliriz. 1934-1936 I.dönem göçler, 1937-1938 II.Dönem göçler ve 1940 Sonrası Göçler. Köyde Trabzon ili Of, Sürmene, Rize ili (Pazar, Çayeli) ilçelerinden gelip yerleşenler de bulunmaktadır. Köy tam anlamıyla Bulgaristan ve Doğu Karadeniz bölgesinden gelen ailelerin yaşadığı bir göçmen köyüdür. Köyde ise Samsun, Bafra dışında özellikle Bursa'ya göç yoğunlukla görülür. Hemen hemen her 2 aileden birinde fertler Bursa'ya göç etmiştir. Köyde birçok mahalle bulunmaktadır. Pomak ailelerin yaşadığı mahalleler; Karapınar, Dereler ve Küçük Yer altı mahallesidir.²⁸

Ağcaalan Köyü: 17 Mart 1936 tarihinde nüfus kütüğüne bu köye gelen ilk aileler işlenmiştir. Vekiller heyetinin 22/ Ocak /1935 tarih 2/1886 sayılı kararı ile 364 Tabiyet kağıdı muhacir kağıdıyla gelenler 30 ailedir. Bunların 74'ü erkek 73'ü kadındır. 1937-1938 yılları arasında nüfus kütüğüne işlenen kişilere baktığımızda bu yıllarda bu köye göç çok azdır. 12'si erkek 2'si kadın olmak üzere toplam 14 yerleşen bulunmaktadır. 1940-1950 aralığında 10 erkek ve 7 kadın köye yerleşmiştir. 1951-1960 yılları arasında ise sadece 8 erkek 14 kadın vardır. 1940'lardan itibaren kadınların çoğu Bulgaristan Darıdere'den evlenmek için Bafra'ya gelmiştir. Köyde Trabzon ili (Of) ilçesinden gelip buraya iskan edilen aileler bulunmaktadır. Köyde diğer iki yerleşim yerinde görülmeyen İçişleri Bakanlığı'nın 22/Temmuz/1987 gün Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü'nün 3789 (82) sayılı yazılarıyla aynı zamanda Bulgar vatandaşı olan bir kadın bulunmaktadır.²⁹

SONUÇ

1934 yılında Bulgaristan'daki Darıdere Pomakları; siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel nedenlerin yanında Trakya Komitesi'nin son yıllarda Yunan sınırında faaliyet göstermesi ve türlü zulümlere tanık olmaları nedeniyle göç etmek zorunda kalmışlardır.

1934 Kasım ayında Yunan sınırından başlayan yasa dışı kaçmalar 1938 yıllarına kadar devam edecekti. Yunan sınırından karayoluyla Gümölcine'ye gelen kabileler oradan vize alarak İstanbul'a gelmişlerdir. Tabiyet muhacir kağıdının alımıyla başlayan 1934-1936 yılları arasındaki ilk göç dalgasında Samsun ilinin Bafra ilçesine iskan ettirilen halk; ilk başta beklentilerini bulamamış daha çok delta köylerinde yerleşim yeri ararken kararını Nebyan Dağları'ndan yana kullanmıştır.

²⁷ Yer altı Köyü Nüfus Esas Defteri, Cilt 134/01)

²⁸ Çamaltı Köyü Nüfus Esas Defteri Cilt 032/01-032/-2-032-03)

²⁹ Ağcaalan Köyü Nüfus Esas Defteri Cilt 095.20/01

Büyükyeraltı Köyü'ne Vekiller Heyeti'nin 3.12. 1934 gün ve 368 nolu Tabiyet Muhacir Kağıdı ile geldikleri görülmektedir. Bazı aileler ise 22. 01. 1935 gün ve 367 sayılı Tabiyet muhtar kağıdı ile göç etmektedir. 17 Mart 1936 tarihiyle nüfus kütüğüne işlenen kişilere baktığımızda; köye 1934-1936 yıllarında toplam 11 aile iskan edilmiştir. Bu ailelerden 29 erkek 31 kadın olmak üzere 60 kişi yerleştirilmiştir. Bu köye yerleşenler, Darıdere Kazası'ndaki Ermereka Türk ismiyle Hürmetler köyündendir

Çamaltı Köyü'nde 20 Mart 1936 tarihinde nüfus kütüğün işlenenler arasında Vekiller heyetinin 22 Ocak 1935 gün ve 2/1886 sayılı kararı ile 03 Aralık 1934 tarihinde iskanı kabul edilenler bulunmaktadır. 1934-1936 yılları arasında göç eden toplam 19 aile yer almaktadır. Bu ailelerden kişi sayısına baktığımızda; 46 erkek 43 kadın bulunmaktadır

Ağcaalan Köyü'nde 17 Mart 1936 tarihinde nüfus kütüğüne bu köye gelen ilk aileler işlenmiştir. Vekiller heyetinin 22/ Ocak /1935 tarih 2/1886 sayılı kararı ile 364 Tabiyet kağıdı muhacir kağıdıyla gelenler 30 ailedir. Bunların 74'ü erkek 73'ü kadındır.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Kaynakları

Anastas Primovski "Bit i kultura na rodopskite bulgari".dergi: Sbornik za narodni umotvoreniya i narodopis, cilt 54, 1973, s.203-204 (Примовски, Ан. „Бит и култура на родопските българи”. Сборник за народни умотворения и народопис, т. 54, 1973)

Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2371, sayfa 61-183.

Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi: Fon 176 (Dışişleri bakanlığı), Opis (liste) 6, belge 2813

Tsentralen bületin za izdirvane, XIII, cilt 299, 15 Temmuz 1936

Tsentralen bületin za izdirvane, XIV, cilt 322, 15 Temmuz 1937

B-Nüfus Belge Kaynakları

Ağcaalan Köyü Nüfus Esas Defteri Cilt 095.20/01

Çamaltı Köyü Nüfus Esas Defteri Cilt 032/01-032/-2-032-03

Yer altı Köyü Nüfus Esas Defteri, Cilt 134/01

C-Gazete Kaynakları

Pobeda Gazetesi, 05 Mart 1934.

D-Basılı Kaynaklar

AKGÜN, Ahmet, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 8, S. 13, Mayıs 2005, s. 1-2 , s.1-28

ÇANLI, Mehmet "Bulgar Trakya Komitesi (1918-1934)", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Journal of Turkish World Studies, XI/2 (Kış 2011), s.277-292.

DUMAN, Önder, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun, 2010

ZELENGORA, Georgi, "Bulgaristan'dan Pomakların Göçleri", 5. Ulusal Mübadele ve Balkan

E) Sözlü Kaynaklar

AÇIKGÖZ, Bekir, Ermerika, 1936-AÇIKGÖZ, Refik, Ermerika, 1933- AKBAŞ, Mehmet Hilmi, Büyükyeraltı, 1965-AY, Muharrem, Büyükyeraltı, 1944-BOR, İsmail, Kırcaali, 1933-SEMİZ, Cemal, Çamaltı, 1968-SEMİZ, Fehmi, Bafra, 1965-SEMİZ, Mehmet, Ermerika,1924-SEMİZ, Mümin, Bafra, 1945-SEMİZ, Refik, Bafra, 1937.

Pomaklar ve Balkan Savaşları Sürecinde Göçlerine Dair

Doç. Dr. Mucize ÜNLÜ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Menşeleri

Pomaklar, günümüzde Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Türkiye, az sayıda da Arnavutluk ve Kosova'da yaşayan¹, Slavca ağırlıklı dil konuşan Müslüman bir topluluktur. Konuştukları dil sebebiyle Bulgar, Yunan, Türk, Arap, Slav veya Trak asıllı oldukları yönünde farklı görüşler ileri sürülmüştür². Pomakçanın içinde çok fazla Slavca kökenli kelimenin bulunması Pomakların menşeleri ile ilgili farklı görüşlerin ileri sürülmesinde etkili olmuştur. Pomakların konuştuğu dilin % 30'u Ukrayna Slavcası, % 25'i Kuman-Kıpçakça, % 20'si Oğuz Türkçesi, % 15'i Nogayca, % 10'u Arapça kelimelerden oluşmaktadır³.

Bulgar yazarlar Pomakların kullandığı dilin bir Bulgar diyalektiği olduğunu, Bulgar kültüründeki bazı geleneklerin Pomak kültüründe de yer aldığını ve bu toplumun eski Bulgar kültürünü bozulmadan koruyabilen gerçek Bulgarlar olduklarını belirtmektedirler. Onlara göre İslâmiyet'i 17. yüzyılda Osmanlıların baskıları sonucu kabul eden Pomaklar ile Bulgarlar arasında ortak fiziksel özellikler de bulunmaktadır. Pomak kelimesi eziyet çekmek anlamına gelen "makamıka" filinden türemiştir. Pomaklar Müslümanlığı baskı altında kabul etmek zorunda kaldıklarından bu adı almışlardır⁴. Pomakçanın içerisinde eski Yunanca bazı kelimeler bulunduğunu ve fiziksel özellik bakımından iki toplum arasında benzerlikler olduğunu belirten Yunan yazarlara göre ise Pomaklar, Yunan kökenlidirler. Onlara göre Rodoplardaki Pomaklar için kullanılan "Ahriyani" ya da "Agaryani" tabirleri bölgede İsa'dan üç dört asır önce yaşayan "Grek-Ahriyani" halkından gelmektedir. Pomakların kökenleriyle ilgili olarak Pomak yazarlar ise daha farklı iddialar ileri sürmüşlerdir. Bu iddialardan biri Pomakların bölgenin en eski yerleşimcileri olan Trakların torunları olduğu şeklindedir. Bu görüşe göre Pomaklar Bulgarların ve Bizanslıların Slavlaştırma, Hristiyanlaştırma düşüncesi karşısında 7. ve 8. yüzyıllarda İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Bir diğer iddiaya göre de Pomaklar 7. yüzyılda Hz. Muhammet tarafından Balkanlarda İslâmiyet'i yaymak için bu bölgeye gönderilen Arapların uzantılarıdır. Çek asıllı Türkolog Jireçek ise Pomakların 10. yüzyılda kurulan Bogomili tarikatının uzantıları olduğunu ileri sürmektedir.

Pomakların kökeni ile ilgili bir diğer iddia ise Türk oldukları yönündedir. İddia sahipleri Pomakların Kuman Türklerinin uzantısı olduğunu kabul etmekte ve onların dilsel-kültürel özellikleri ve Müslüman oluşlarını iddialarına delil olarak göstermektedirler. Buna göre Kuman Türkleri 10. yüzyılda yaşadıkları Kuzey Çin'den ayrılmışlar, 11. ve 12. yüzyıllarda Ukrayna ve Romanya üzerinden Balkanlara gelmişler, daha sonra Tuna boyları, Dobruca bölgesi, Prin ve Vardar Makedonyası, Batı Trakya ve Rodoplara

¹ *Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, munlu@omu.edu.tr

Aşkın Koyuncu, "Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)", *OTAM*, 33/Bahar, 2013, s. 140.

² Sabri Dzhuvalekov, *Pomakların Dini Hayatı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011, s. 1.

³ Hüseyin Memişoğlu, "Pomaklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 320.

⁴ Dzhuvalekov, *a.g.e.*, s. 7-8; Koyuncu, "a.g.m.", s. 140.

yerleşmişlerdir⁵. Balkanlarda Slav akınlarıyla karşılaşan Kuman Türkleri bazı bölgelerde onlara karışarak ana dillerini büyük ölçüde kaybetmişler ancak eski örf ve adetlerini korumuşlardır. 11 ve 14. yüzyıllarda güneyden Müslüman Türklerin Balkanlara gelişiyle çoğu eski dinlerini terk ederek İslâmiyet'e geçmişlerdir. Osmanlılar Balkanlara geçtiğinde Kuman Türkleri onlara keşif ve öncülük hizmeti verdiği için Slavlar onlara yardımcı anlamında “pomagaç” adını vermiş ve zamanla bu sözcük Pomak şeklini alarak bölgedeki Kuman Türklerinin torunları için kullanılmıştır⁶.

Yaşadıkları Yerler ve Nüfusları

19. yüzyılda Osmanlı idaresi altındaki Pomakların büyük kısmı Rodoplar ile Doğu Makedonya arasındaki bölgede, daha küçük gruplar halinde de Kuzey ve Orta Bulgaristan ile Selanik, Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetlerinde yaşamaktaydılar⁷. 19. yüzyıla kadar Pomakların ayrı bir topluluk olarak varlık gösterdiğine dair bilgi yoktur. Pomak terimi, 19. yüzyıl ortalarında yerel bir Slavca konuşan Müslüman gurubun adı olarak kullanılmıştır⁸. İlk kez 1839-1840 yıllarında Bulgaristan'da incelemeler yapan Ami Boue tarafından kullanılan Pomak tabiri, Osmanlı kayıtlarında 93 Harbi'nden sonra yer almıştır⁹. Torobeş, Apov, Gacal, Goran, Ahriyan, Babeçon, Bulgar Müslümanlar, Bulgar Muhammediler gibi ifadelerle de tanımlanan¹⁰ Pomakların % 90'a yakını köylerde yaşar ve tarımla uğraşırlardı¹¹. Bazı inanış ve âdetlerinde Şamanizm'den izler görülen Pomaklar arasında nevrüz kutlanmaktadır¹². 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında Makedonya'nın çeşitli yerlerinde nahiye müdürlüğü, kaymakamlık gibi görevlerde bulunmuş olan Tahsin Uzer eserinde, Pomaklar ve yaşadıkları yerler ile ilgili bilgiler vermiştir. Razlık kazası, Çeç'in nahiye merkezi olan 300 nüfuslu Bülyan köyü ve Bulgar sınırında 1.000'e yakın haneden oluşan Babyak köyü nüfusunun Pomaklardan oluştuğunu, Bulgarca konuşan Pomakların fakir ve iptidai bir halde olduklarını belirtmiş ve onları genellikle dindar, cesur, silahşor, muhafazakâr gibi kavramlarla tanımlamıştır¹³. Zeki, çalışkan ve cesur olarak tanınan Pomaklar genellikle ziraat, hayvancılık ve ticaret ile uğraşmışlardır¹⁴. Pomaklar arasında okuma-yazma oranı çok düşük olup 1905'teki tespitlere göre % 4'tür¹⁵.

Bulgar bilgini Jireçek 1874 yılında Balkanlarda 600 bin civarında Pomak nüfusun yaşadığını kaydederken¹⁶ V. Teplov 1877 yılında Bulgaristan, Makedonya ve Batı Trakya'daki Pomak nüfus için 300 bin rakamını verir. 19. yüzyılın ikinci yarısı ile ilgili eserlerde Balkanların çeşitli yerlerindeki Pomak nüfus için verilen rakamlar 300 bin ile 500 bin arasında değişmektedir¹⁷. Bulgaristan genel nüfus sayımlarında Müslüman Türk nüfus başlığı altında kaydedilen Pomaklar, 1900'den itibaren ayrı bir unsur olarak sayılmaya başlanmıştır¹⁸. Jireçek, 1891 yılında Bulgar Prensiği'ndeki Pomak nüfusu 28 bin olarak verir. 1900 yılındaki Bulgar resmi istatistiklerine göre şehirlerde 279, köylerde 20.358 olmak üzere toplam Pomak nüfus 20.637'dir¹⁹. 1910 yılında Bulgaristan'da 601.999 Müslüman nüfus vardı ve bu rakam Bulgaristan nüfusunun % 13.88'ini oluşturmaktaydı. Müslüman nüfus içinde Pomakların sayısı

⁵ Dzhuvalekov, a.g.e., s. 9.

⁶ Memişoğlu, “a.g.m”, s. 320. Pomakların 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslâmlaşmaya başladığı ve bu sürecin 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdüğü yönünde de görüşler vardır. (Koyuncu, s. 188). Karpat, Pomakların 11 ve 12. yüzyıllarda bölgeye yerleşen ve daha sonra Slavca'yı benimsemiş olan Kumanların soyundan geldiklerini ifade eder. Ayrıca bazılarının Hristiyanlığı benimsemişe de daha sonra İslâmiyet'i kabul ettiklerini, Bulgar lehçesi konuşmalarına rağmen “hakikatli” Müslümanlar olup kendilerini Türk kabul ettiklerini belirtir. (Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Boztemur, Ankara 2004, s. 326).

⁷ İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2012, s. 5.

⁸ Evangelos Karagiannis, “The Pomaks in Bulgaria and Greece: Comparative Remarks”, *Euxeinos* 8 (2012), s. 20.

⁹ Koyuncu, “a.g.m.” s. 142-143.

¹⁰ Dzhuvalekov, a.g.t. s. 6.

¹¹ Memişoğlu, “a.g.m”, s. 321.

¹² Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul 2005, s. 37-39.

¹³ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999, s. 36-38, 78-79, 136.

¹⁴ Alp, a.g.e. s. 78.

¹⁵ Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslam*, İstanbul 1995, s. 74.

¹⁶ Memişoğlu, “a.g.m”, s. 320.

¹⁷ Ömer Turan, “Pomaks, Their Past and Present”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 19/1, 1999, p. 72.

¹⁸ Koyuncu, “a.g.m”, s. 157

¹⁹ Turan, “a.g.m”, s. 72.

21.146'dır²⁰. Nüfusun 122'si şehirlerde, 21.024'ü köylerde yaşamaktadır²¹. Balkan Savaşları arifesinde bölgedeki Pomak nüfus için 291.170 rakamı verilmektedir. Nüfusun dağılımı Edirne; 115.000, Selanik; 98.590, İşkodra; 40.000, Manastır; 23.900, Kosova; 13.680 şeklindedir²².

Balkan Savaşlarına Kadar Pomaklar

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Tuna vilayeti üzerinde Bulgar Prenslığı, Edirne vilayeti üzerinde de imtiyazlı Şarkî Rumeli vilayeti kurulmuştu. Bulgar Prenslığı, topraklarında kalan Türk azınlığının hak ve hürriyetlerini güvence altına almıştı. Ancak gelişmeler böyle olmamıştır. Rus ordusu çekildikten sonra Türklerin yaşadığı bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş, Türklerin silahları toplanıp silah taşımaları yasaklanırken Bulgarlar silahlandırılarak çeteler halinde Türk köylerine saldırmışlardır. Malları ve hayvanları çalınan, ırza geçme, yaralama, öldürme fiillerine maruz kalan Müslümanlar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmışlardır. Yani Berlin Antlaşması hükümlerine rağmen Bulgar hükümeti Müslümanların can, mal, ırz güvenliğini sağlamamıştır. Sofya'daki Fransız temsilcisi 1884 yılına kadar Bulgaristan'dan 600 binden fazla Türk'ün göç ettiğini rapor etmiştir²³. Gerek bu süreçte gerekse 1885'te Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli'yi ilhakından sonra Müslümanlara yönelik baskılar sebebiyle göçlerin ardı kesilmemiş, Pomakların da içinde yer aldığı Müslümanların Osmanlı topraklarına göçü aralıklarla Balkan Savaşlarına kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin en çok göçmen yerleştirdiği yerlerden biri olan Hudâvendigâr vilayetine 1885 yılında 1.990 Pomak muhaciri gelmiş, bunların 1.577'si Karesi merkez kazasına, 398'i Mihaliç'e, 15'i de Gönen'e yerleştirilmiştir²⁴. Bu vilayete daha sonraki yıllarda da Pomak muhacirler yerleştirilecektir. 1902 yılı Eylül'ünde Gönen kazasının Kaledağı civarındaki İncirli Çeşme mevkii miri ormanına iskân edilen 30-40 hane Pomak muhacirinin boş arazide iskânları için Hudâvendigâr vilayetine tebligat gönderilmiştir²⁵. Pomak muhacirlerin iskânı için Eskişehir'de de Osmaniye köyü kurulmuştur. Köyün bataklık ve sazlık sahada bulunması salgın hastalıklara sebep olunca bir süre sonra yeri değiştirilmiştir²⁶. Zor şartlar altında buldukları yerleri terk etmek durumunda kalan Pomaklar göç ederken çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. İstanimaka sancağı dahilinde Kruşevo, Balkan, Lakavica ve Srebro köyleri sakinlerinden yaklaşık 40 aile Osmanlı topraklarına hicret etmek istemişlerdir. 1901 yılı 3 Eylül gecesi hayvanlarını önlerine katarak üç kabile halinde yola çıkmışlardır. Sınıra yaklaştıklarında Emaret askeri gidişlerine engel olmak için bir askeri müfreze göndermiştir. Geri dönmek istemeyen Pomaklar bu askeri müfreze üzerine ateş etmişler ve iki taraf arasındaki çatışma 12 saat kadar sürmüştür. Bunun üzerine olaya sınırdaki Osmanlı askeri de dahil olmuştur. Bulgaristan Kapı kethüdalığı Osmanlı askerlerinin olaya müdahil olmasını protesto etmiş ve sorumluların cezalandırılmasını istemiştir²⁷. Osmanlı Hariciye Nezareti ise muhacirlere sorun çıkaran, Pomaklara olmadık hakaretlerde bulunan sınır karakolundaki Emaret memuru Yüzbaşı Kerof'un istifa etmesini istemiştir. Adı geçen kişi istifa etmiş ve yerine Yüzbaşı Sermof tayin edilmiştir²⁸.

Balkan Savaşlarına kadar olan dönemde Pomaklar Osmanlı kayıtlarında kendilerini göçe zorlayan baskılar, göç sırasında yaşadıkları güçlükler ve iskân süreçleri gibi konuların yanı sıra bazen de o dönemin ve o coğrafyanın doğasına uygun şekilde kaçakçılık, eşkıyalık gibi olayların faileri olarak

²⁰ Popović, a.g.e. s. 74.

²¹ Turan, "a.g.m", s. 72.

²² Dzhuvalekov, a.g.t., s. 12; Memişoğlu, a.g.e, s. 12. 1915'lerde Batı Trakya'da 26.592 Pomak nüfus mevcuttur. (Popović, s. 346).

²³ Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı*, I, Ankara 1987, s. 49-52.

²⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994, s. 185.

²⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)*, Nr. 520/4, 8 Cemaziyelahir 1320/ 12 Eylül 1902.

²⁶ İpek, a. g.e.s. 187.

²⁷ BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (YA-HUS)*, Nr. 421/105, 18 Teşrin-i Evvel 1901; BOA, *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A.MTZ. (04) Nr. 72/71*, 18 Teşrin-i Evvel 1901. Konu ile ilgili yazışmalarda farklı bilgilere de rastlamak mümkündür. Bazı belgelerde Pomak muhacirlere Bulgar askeri tarafından ateş edildiği fakat bir telefata olmadığı, Osmanlı askerinin ise silah kullanmadığı bilgileri yer almıştır. (BOA, *A. MTZ. (04) Nr. 72/71*, 22 Şaban 1319/ 4 Aralık 1901).

²⁸ BOA, *A. MTZ. (04) Nr. 79/52*, 27 Rebiülevvel 1320/ 4 Temmuz 1902.

yer almışlardır. 1901 yılı Temmuz’unda bir gece Salih adlı kişi sınıra yarım saat mesafedeki çeşmeden su almaya gittiği sırada siperde bulunan eşkiya tarafından katledilmiştir. Olaydan birkaç gün önce de hatip Abdullah Çavuş’un koyunları eşkiya tarafından gasp edilmiştir. Zikredilen eşkiyanın Şarki Rumeli’nin Çepelli kazası Bulgarlarından olduğu düşünülerek durum Bulgaristan ve Şarki Rumeli Kapı Kethüdalığı’na tebliğ edilmiştir. Kapı kethüdalığının cevabî yazısında sıkı gözetim altında bulundurulmuş sınırın o bölgesinde bu tür çetelerin mevcut olmadığı, Osmanlı hudut memurlarınca da iyi bilinen bazı Pomak kaçakçılarının her iki taraftan pek çok hayvan çaldıkları belirtilerek zikredilen katli ve hırsızlık olaylarının failinin bu kişiler olabileceği bildirilmiştir²⁹. Pomak çetelerinin başka vukuatları da bilinmektedir. Uzun süredir silahlı Pomak çeteleri Razlık kazası tarafına saldırarak sınır üzerinde olaylar çıkarmakta, Bulgaristan’daki Pomakları da tahrik etmektedirler. 15 Ağustos gecesi adı geçen kazanın Eleşnica, Belica ve Yakoruda köyleri civarında Pomak eşkiya ile Bulgar askeri arasında çatışma yaşanmıştır³⁰. İki savaş arası dönemde gerek münferit olarak gerçekleştirilen göç hadiseleri gerekse muhtelif eşkiyalık ve çete faaliyetleriyle ilgili örnekler çoğaltılabilir.

Balkan Savaşları Döneminde Pomaklar

8 Ekim 1912’de başlayan Balkan Harbi Osmanlı Devleti için bütün cephelerde felaketle sonuçlanmıştır. Aralık 1912’ye kadar Edirne, İşkodra ve Yanya dışında bütün Rumeli toprakları kaybedilmiş, 1913 yılı Mart ve Nisan aylarında bu şehirler de teslim olmak durumunda kalmıştır³¹. 93 Harbi’nden sonra Osmanlı ordularının Balkanlarda bir kez daha büyük bir bozguna uğraması üzerine Bulgar askerleri ve onlarla birlikte hareket eden Bulgar komitacıları katliama başlamışlardır. Rodoplar, Batı Trakya ve Doğu Makedonya’da yüzlerce Türk ve Müslüman köyü yakılmıştır. Yakılıp yağmalanan yerler arasında Dövlen, Razlık, Ahi Çelebi’dekiler başta olmak üzere çok sayıda Pomak köyü de bulunmaktaydı. Kaybedilen Osmanlı topraklarından 250-300 bin dolayında Türk ve Müslüman nüfusun göç etmek zorunda kaldığı bu ortamda binlerce Pomak da Bulgar ordusu ve çetelerinin önünden kaçarak göç etmiştir³².

Balkan Harbi’ni yakından izleyen bir gazeteci olan Leon Troçki, savaşın daha başında Rodop mintikadaki Bulgar kuvvetlerinin tamamen sivil halktan oluşan bir Pomak köyünü top ateşle yok ettiğini yazmıştır³³. General Kovaçef kumandasındaki birlik bu bölgenin merkezi köyü olan Timraş’ı ele geçirdikten sonra Pomakların ve Müslüman Bulgarların yaşadığı yüksek dağlarda çatışmalar yaşanmıştır. Sayıları 1.500’ü bulan Bulgar birlikleri sayıları 2.000’i bulan düzensiz Müslüman birlikleriyle karşılaşmışlardır. Pomaklar büyük bir karşı koyuş göstermelerine rağmen geri püskürtülmüşler ve Bulgar birlikleri çok sayıda Pomak ve Türk’ü ele geçirmiştir. Bölgede tüm vahşetiyle devam eden savaşta çok sayıda Müslüman ve Hristiyan köyü yakılmış ve yerli halk dağlara kaçmak zorunda kalmıştır³⁴.

Pomakların Bulgarların yanında yer almayacağını 1876 Nisan Ayaklanması, 93 Harbi ve Şarki Rumeli’nin Bulgarlar tarafından işgali döneminde tecrübe etmiş olan Bulgar yöneticileri onları Hristiyanlaştırma yoluna gitmiştir. Bulgarlar Pomakları zorla Hristiyanlaştırma uygulamasını daha önce Şarki Rumeli’nin ilhakından sonra da gerçekleştirmişti. Balkan Savaşlarının Aralık 1912’den 1913 yılı Mart ayı sonuna kadar olan döneminde yoğun bir tanassur faaliyeti yürütülmüş ve beş altı aylık zaman zarfında Bulgaristan’ın işgal ettiği bölgelerde firar ve göç edenler dışında Pomakların neredeyse tamamı tanassur edilmiştir³⁵. Bulgar Ortodoks papazları silahlı askerler ve komitacılar ile Pomak köylerine gönderilmiş ve Pomaklara daha önce Bulgar-Hristiyan oldukları, yine eski dinlerine dönmeleri gerektiği

²⁹ BOA, *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)*, Nr. 2518/ 40, 18 Rebiülahir 1319/ 3 Ağustos 1901.

³⁰ BOA, *DH.MKT.*, Nr. 2546/57, 29 Eylül 1317/ 12 Ekim 1901.

³¹ Koyuncu, “a.g.m” s. 161.

³² “a.g.m.”, s. 161, 165. Kircaali, Eğridere, Ahi Çelebi, Daridere, Sultanyeri kazalarıyla Arda Nehri havzasında 88 köyde 90.400 Pomak Müslüman nüfus mevcuttu. (Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995, s. 35). 93 Harbi’nden itibaren 175 bin Pomak Anadolu’ya göç etmiştir. Balkanlarda 500-600 bin Pomak varlığını sürdürmektedir. (Memişoğlu, “a.g.m.”, s. 321).

³³ Sibel Orhan, *Balkan Savaşlarında Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*, (Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hatay 2008, s. 35.

³⁴ “Fighting in the Maritza Valley”, *The Times*, 22 Ekim 1912, s. 6.

³⁵ Koyuncu, “a.g.m”, s. 163-164.

söylenerek 150 bin Pomak zorla Hristiyan yapılmıştır³⁶. 1913 yılı başından itibaren dini baskı ve şiddet olaylarının yoğunlaşması üzerine firar ve göç hadiseleri de artmıştır. Şubat 1913'te Çorban Müslüman ahalisi silahlı papazlar tarafından maruz kaldıkları baskılara dayanamayarak firara yönelmişlerdir³⁷. Mayıs ayında Dolaşdır ve civarındaki Türk-Pomak köylerinde camiler yıkılarak kiliseye dönüştürülmüş, Müslüman köylerine papazlar gönderilmiştir³⁸.

Müslümanların maruz kaldığı baskılar İstanbul'a gönderilen yazılarla ya da bizzat giden kişilerce Osmanlı hükümetine iletilmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu'da iskân edilmiş muhacirlerin de geride kalanların durumunu İstanbul nazarında gündemde tutmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. 1913 yılı Mayıs ayı sonunda Bursa'da oturan emekli muallimlerden Davut Efendi hükümete Cuma-yı Bala'nın Simitli, Krubnik, Careva ve Osenova Müslüman köyleri ahalisinin Bulgarlardan gördükleri zulmü ve tanassura direnenlerin başına gelenleri kendi şahitliğine binaen ihbar eden bir yazı göndermiştir. Yazısında istila edilen Müslüman topraklarında huzurun sağlanmasını ve Müslümanların din konusunda özgürlüklerinin teminat altına alınması için gerekli teşebbüslerde bulunulmasını istemiştir³⁹. Bulgarların ele geçirdikleri yerlerde özellikle Razlık, Cuma-yı Bala ve Nevrokop havalisinde Müslümanların maruz kaldıkları zulüm ve baskıdan kurtarılmaları için bir diğer arzuhal İzmir'de oturan Razlık muhacirlerinden Süleyman tarafından gönderilmiştir⁴⁰. Cuma-yı Bala kazasından Şeyhülislam ve Müderris Davut Efendi de 10 Haziran 1913'te gönderdiği yazıda yaşadıkları mezalimi anlatarak Müslüman halkın hukukunun korunmasını talep etmişlerdir⁴¹. Yaz aylarında yoğunlaşan olaylar üzerine Ağustos 1913'te hükümet Gümilcine, Koşukavak ve Ahi Çelebi'deki Pomaklarla Ahiliyanları tanassurdan kurtarmak için Edirne vilayetine yerleştirmeyi düşünmüş, uygun arazi tespit edilerek Ağustos ayı sonunda iskânları gerçekleştirilmiştir⁴².

I.Balkan Savaşında başarılı olan Bulgaristan II. Balkan Savaşı'nda büyük bir hezimete uğrayınca 31 Temmuz 1913'te mütareke yapmak durumunda kalmış ve barış görüşmeleri sonunda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913'de İstanbul Antlaşması imzalanmıştır⁴³. Gerek bu antlaşma gerekse eki olan müftülerle ilgili sözleşmede Bulgaristan Türklerinin azınlık haklarına yer verilmiştir. Buna göre Bulgaristan'a katılan topraklarda yaşayan Türkler Bulgar vatandaşı olacaklar, ancak isterlerse Osmanlı vatandaşlığını seçebileceklerdi. Osmanlı vatandaşlığını seçenler dört yıl içinde Bulgaristan'ı terk edecekler, taşır mallarını yanlarında götürebilecekler, geride bıraktıkları taşınmaz mallarını ise üçüncü kişiler aracılığıyla işletebileceklerdi⁴⁴. Bulgaristan'da kalan Müslümanlar Bulgarlarla eşit olacaklar, her türlü din ve mezhep hürriyetinden tam olarak yararlanacaklar ve ibadetlerini serbestçe yapabileceklerdi. Müftülerini kendi aralarında seçecekler, seçilen müftüler aralarından bir Baş Müftü belirleyecekler ve bu seçim Şeyhülislam tarafından onaylanacaktı. Din görevlilerinin maaşları Bulgar hükümeti tarafından ödenecek ve bunlar diğer Bulgar memurlarla aynı haklara sahip olacaktı. Müslüman halkın evlenme, boşanma, miras, velayet, nafaka gibi işlemlerinde karar yetkisi müftüler ve Baş Müftüye ait olacak, onların kararları Bulgar makamlarınca onaylanacaktı⁴⁵. Bütün maddeleri göz önüne alındığında Türk-Bulgar Barış Antlaşması'nın Türk azınlığının bütün hak ve hukukunu güvence altına aldığı görülür. Antlaşmada Türk yerine Müslüman kelimesi kullanılmış, Müslüman azınlık ifadesinden bütün Bulgaristan topraklarındaki Türk-İslâm nüfus kastedilmiştir⁴⁶. Yani Pomaklar da hak ve hukuku teminat altına alınan topluluklar arasındadır. Ancak antlaşma yapıncaya kadar Müslümanlara baskı ve şiddet uygulamaktan geri durmayan Bulgaristan yönetimi antlaşmadan sonra da taahhüt ettiği esaslara uymamış ve Müslümanların savaş sürecinde yaşadığı sıkıntılar savaş sonrasında da devam etmiştir.

³⁶ Orhan, *a.g.e.* s. 47.

³⁷ BOA, *Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.(04))*, Nr. 490/44, lef 3, 4 Şubat 1913.

³⁸ Erhan Vatansver, *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) 2008, s. 35.

³⁹ BOA, *Babiali Evrak Odası (BEO)*, Nr. 4177/313236, 21 Cemaziyelahir 1331/ 28 Mayıs 1913.

⁴⁰ BOA, *BEO*, Nr. 4198/314822, 18 Şaban 1331/ 23 Temmuz 1913.

⁴¹ BOA, *BEO*, Nr. 4182/313596, 28 Mayıs 1329/ 10 Haziran 1913.

⁴² BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)*, Nr. 85/44, 18 Ağustos 1329/ 31 Ağustos 1913; H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 112.

⁴³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s. 688.

⁴⁴ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986, s. 370-371.

⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e.* s. 689.

⁴⁶ Şimşir, *a.g.e.*, s. 371-372.

Antlaşmanın üzerinden çok geçmeden Bulgar köylerini korumakla görevli askerler ve silahlı halk Filibe sancağı Beşire kazasına bağlı Pomaklarla meskun Çine Bana, İlicena, Korova, Dorkova Ortaköy, Rakitova, Filibe kazası dahilinde; Çorban, İstanımaka kazasında; Yerköprü, Dranova, Saftışta, Gündüzköy, Çepelli, Çukurköy, Bogut köylerine saldırmışlardır. Buralarda camiler minareleri yıkılarak kiliseye dönüştürülmüş, Müslüman ahaliye Bulgar isimleri verilmiş ve köylere birer papaz tayin edilmiştir. Papazın emrine boyun eğmeyenler ve yortu günleri kilisede bulunmayanlar darp edilmişlerdir. Bulgaristan hükümeti ile antlaşma imzalandıktan sonra gazetelerde protokolün Müslüman ahalinin mezhep serbestisini temin edeceğine dair yapılan yayınlardan cesaret alan Pomaklar, mahalli yöneticilere müracaat ederek dinen serbest bırakılmaları talebinde bulunmuşlardır. Ancak sulh hükümlerine aykırı bir şekilde halka yönelik baskılar devam etmiştir. Hatta Müslümanlar Yunan ve Sırp Muharebeleri sırasında Müslüman isimleriyle askere çağrıldıkları halde artık seçim kartlarına protokol hükümlerine rağmen Hristiyan isimleriyle yazılmışlardır. Papazlar sırf Müslümanlarla meskûn Pomak köylerinde görevlerine devam etmekte, dini baskılar sürmektedir. Osmanlı yönetimi Müslüman halkın dini merasimlerini serbestçe yapamadıkları gibi tanassura zorlandıklarına dair haberler alındığını belirterek Bulgar hükümetinden olayların araştırılarak Müslümanların sıkıntılarının giderilmesini istemiştir⁴⁷.

Kasım ayı ortalarında yani antlaşma imzalanalı henüz bir buçuk ay olmuşken Razlık ve Peştere kazalarına bağlı 6 köy adına Osmanlı hükümetine gönderilen yazıda, İstanbul Antlaşması kararları gereğince Pomak Müslümanları olarak asli dinlerine dönmeyi ümit ederlerken tanassur faaliyetinin devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Anadolu'ya hicret edenlerin tanassur edilmekten korktukları için geri dönüp mallarını satmaya veya başkalarına devretmeye cesaret edemedikleri ifade edilmiştir. Müslümanların Bulgar rical ve komitacılarının tehditleri sebebiyle şikâyetle bulunamadıkları belirtilerek Hariciye Nezareti'nden Pomakların tehdit ve saldırılardan kurtarılmaları ve hicretlerine müsaade edilmesinin sağlanması talep edilmiştir⁴⁸. Çok geçmeden Peştere kazasına tabi Çepino Banya köyünden iki kişi köyleri halkı adına Şehbenderliğe müracaat ederek ayin için her gün zorla kiliseye gitmeye zorlandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Bulgar hükümeti tarafından kendilerine pasaport verilmesi men edildiğinden hicret edemediklerini beyan etmişlerdir. Şahsi ve dini hürriyetleri temin edilmediği takdirde emval ve arazilerini terk etmeye razı olduklarını belirterek Osmanlı topraklarına geçişlerinin sağlanmasını istemişlerdir⁴⁹.

17 Kasım'da Dövlén kazası Kara Bılak köyü halkı adına Bulgaristan Baş Müftülüğü'ne gönderilen arzuhal dikkat çekicidir. Köy halkı "*Türkoğlu Türk*" oldukları ve Türkçe konuştukları halde yedi sekiz ay önce köylerine gelen birtakım komitacı ve askerinin baskı ve tehdidiyle kendilerine zorla kalpak giydirildiğini ve köylerinin çevredeki Pomak köyleriyle birlikte Hristiyan yapılmaya çalışıldığını ifade etmişlerdir. Gözlerinin önünde dört kişi öldürülünce hayatlarını kurtarmak için verilen kalpakları giymişlerdir. Köylerinde Bulgar olmadığından oraya ara sıra gelen papaz son geldiğinde camilerinin minaresini yıktırması, daha sonra köylerine gayet iyi Türkçe bilen bir papaz tayin edilmiş ve gelir gelmez camilerini kiliseye dönüştürmeye kalkışmıştır. Bu durumda Pomaklar ve onlar gibi Türkçe konuşan ve sırf Türk'ten ibaret olan Grotuna halkı dağlara çekilerek bu zulmün önlenmesi için çare aramak üzere temsilcilerini Filibe'ye göndermişlerdir. Köylerinden papazın alınmasını ve mevcut duruma son verilmesini istemişlerdir⁵⁰. Aynı günlerde aralarında 70 yaşında bir muhacirin de bulunduğu 11 kişi pasaportsuz olarak Edirne'ye gelmiştir. Bulgaristan'ın Peştere kazasının Çepino Banya ve Rakitova köyleri halkından olan bu kişiler 400 haneyi aşkın köylerinde halkın tamamen tanassur ettirildiği, kiliseye gitmeyenlerin darp edildiği, kendilerinin işkenceye dayanamayıp ailelerini bırakarak geldikleri bilgisini vermişlerdir. Kendi köyleri dışında civar köylerde oturan bütün Pomakların da zorla tanassur ettirildiğini ifade ederek Bulgar hükümetinin bir taraftan Osmanlı hükümeti ile iyi münasebet kurmaya istekli görünüp diğer taraftan Müslüman halka eziyet etmesini Osmanlı hükümetinin hoş karşılamayacağı yönündeki ümitlerini de dile getirmişlerdir. Ayrıca maruz kaldıkları mezalimin Müslüman muhacirler arasında kin ve husumeti bir kat daha arttırdığına dikkat çekerek iki ülke arasında kurulmaya çalışılan

⁴⁷ BOA, *Dahiliye Nezareti Dahiliye Kalemi Mahsus Evrakı (DH.KMS)*, Nr. 4/2, 26 Teşrin-i Evvel 1329/ 8 Kasım 1913; Aġanoġlu, a.g.e.s. 210.

⁴⁸ BOA, *DH.KMS.*, Nr. 4/2, 26 Teşrin-i Evvel 1329/ 8 Kasım 1913.

⁴⁹ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/ 44, lef 9, 15 Kasım 1913.

⁵⁰ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/44, lef 12, 4 Teşrin-i Sani 1329/ 17 Kasım 1913.

dostane ilişkilerin bozulmaması için bu konuda teşebbüste bulunulmasını istemişlerdir⁵¹. Aynı şikâyetler birer hafta arayla Razlık⁵² ve Peştere kazasından da gelecektir. Bulgarlar Kurt köyünde oturan 1.300'den fazla Müslüman ahaliyi zorla tanassur ettirmek istemişlerdir. Kurt köyü imamı Salih, Ali ve Hasan'ın imzasıyla verilen arzuhalde bu baskı ve tehditler sebebiyle köy halkının hicret edeceği belirtilerek Bulgaristan hükümetinin bu konuda engel çıkarmasının önlenmesi istenmektedir⁵³. Peştere kazasına bağlı Korova köyü imamı ve köylüleri de sadarete gönderdikleri yazıda 300 haneyi aşkın köylerinde yıllardır ecnebi bir devletin idaresinde milli ve dini varlıklarını muhafaza için her türlü ezaya katlanarak yaşamaya çalıştıklarını ancak artık Bulgar hükümeti ve halkının akla hayale sığmayacak kötülüklerine dayanamadıklarını yazmışlardır. İlticaya karar veren köylüler padişahın hilafet makamının en ücre köşesine de olsa yerleşmelerine müsaade edilmesini ve Bulgar hükümetinin göçlerine mani olmasının önlenmesini talep etmişlerdir⁵⁴.

Sofya Sefiri Fethi Bey'in "mahrem" ibaresiyle Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazı hükümete gelen şikâyetleri doğrulamaktadır. Söz konusu yazıya göre Bulgar hükümeti İstanbul Muahedesi'nin bazı hükümlerini uygulama yönünde o zamana kadar herhangi bir faaliyette bulunmamıştır. Kendisinin bu konudaki teşebbüsleri karşısında antlaşma maddelerinin yakında tatbik edileceği taahhüdünde bulunmalarına rağmen taahhütlerine hâle getiren bazı işaretler vardır. Gümülcine, Ustrumca ve buraya bağlı yerlerdeki müftüler meselesinden başka Filibe sancağına tabi Pomak köyleri halkı hâlâ Hristiyan dininde ayin yapmaları için baskı görmektedir. Yakın zamanda yapılacak olan kavas seçiminde Müslüman isimleriyle oy pusulaları kabul edilmeyip Hristiyan isimleri kullanmaları talep edilmektedir. Camiler halka iade edilmemiş, kilise halinde ve papazların idaresi altında kalmıştır. Zorla tanassur ve izdivaç ettirilen Müslüman kadınlarından hiç biri henüz serbest bırakılmamıştır. Bulgar hükümeti o aralar seçim işleriyle fazlaca meşguldür. Bununla birlikte Fethi Bey yapılacak teşebbüsler neticesinde İstanbul Muahedesi'nin tatbiki konusunda Bulgar hükümetinin samimiyet ve iyi niyeti sabit olmadığı takdirde İstanbul'da müzakere edilmekte olan ticaret anlaşmasında murahhaslarımızın ona göre tavır almasını sadarete arz edeceğini belirtmiştir. Hükümet Fethi Bey'e muahede hükümlerinin tatbikinde Bulgaristan hükümetinin oyalayıcı tavrı dolayısıyla gerekli teşebbüste bulunulacağını bildirilmiştir⁵⁵.

Fethi Bey'in ve hükümetin girişimlerine rağmen baskılar ve Müslümanların Anadolu'ya hicret etme arayışları Aralık ayında da devam etmiştir. Çepine havalisi Pomaklarından 15 hane halkı Osmanlı topraklarına hicret etmek için Sofya Sefareti'ne başvurmuşlardır. Hudâvendigâr vilayeti dâhilinde Edremit kazasına bağlı Edremit nahiyesiyle Zeytinlu köyü arasındaki miri ve boş arazinin kendilerine verilmesini talep etmişlerdir. Buraya daha önce de Pomaklar iskân edildiğinden hemşerilerinin yanına yerleştirilmeyi istemişlerdir⁵⁶. Aynı günlerde 15 bini aşkın Müslüman ahalinin meskûn olduğu Nevrokop kazasında da sıkıntılar yaşanmaktadır. Söz konusu köyler İstanbul Muahedesi gereğince Bulgaristan arazisine katılmış ve yine aynı antlaşma hükmünce Bulgaristan hükümeti bölgede din ve mezhep hürriyetinin teminat altına alınacağı ve İslam adet ve ananelerine riayet edileceği vaadinde bulunmuştur. Ancak bunun aksine halk süngü ve ölüm tehdidiyle ayin yapmaya zorlanmış, çevre köy ve kasabalar ile münasebet kurmaları yasaklanmıştır. Mekteplerine Bulgar öğretmenleri görevlendirilmiş ve Bulgar hükümeti tarafından hicret etmelerini engelleyici tedbirler alınmıştır. Bulgarlığı özümsemek mecburiyetinde bırakılmış olan Müslümanlar Osmanlı hükümetinin Bulgar yönetimini antlaşma hükümlerine uygun harekete zorlayacağına olan ümitlerini dile getirerek din ve mezhep hürriyetlerine yönelik saldırıların durdurulması, cami ve mescitlerinin iadesi ve gerekli imam, müftü ve muallimlerin gönderilmesi hususunun temini için aracılık edilmesini istemişlerdir. "Salibin tahakkümü altında" din ve mezheplerinin gereğini yerine getirmekten men edilen 15 bin Müslüman adına bu talepte bulduklarını belirtmişlerdir. Benzer gelişmeler Rupçoz kazası köylerinde de yaşanmıştır⁵⁷. Peştere'ye bağlı Korova köyünde ise Müslüman Pomaklara kiliseye devam etmeleri, ölümlerinin papazlar tarafından defnedilmesi, yeni doğanların papazlar tarafından isimlendirilmesi, nikâh merasimlerinin kilisede yapılması ve mebus

⁵¹ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/44, lef 8, 17 Zilhicce 1331/ 17 Kasım 1913.

⁵² BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/44, lef 20, 9 Teşrin-i Sani 1329/ 22 Kasım 1913.

⁵³ BOA, BEO, Nr. 4235/317617, 2 Muharrem 1332/ 1 Aralık 1913.

⁵⁴ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/44, lef 21, 17 Teşrin-i Sani 1329/ 30 Kasım 1913.

⁵⁵ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 868/54, 24 Zilhicce 1331/ 24 Kasım 1913.

⁵⁶ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/44, lef 60, 18 Kanun-ı Sani 1329/ 1 Aralık 1913.

⁵⁷ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Beşinci Şube (DH.EUM.5. Şb.), Nr. 1/57, 30 Teşrin-i Sani 1329/ 13 Aralık 1913.

seçimlerinde isimlerinin Bulgar ismiyle yazılması yönünde baskı yapılmıştır⁵⁸.

Tanassura zorlanan Razlık kazasında 50 kadar aile hicret için harekete geçtiklerinde emlak ve arazilerini satmaları men edildiği gibi köylerinden çıkarken ellerindeki paraları ile emval ve eşyaları da Bulgar halkı tarafından yağma ve gasp edilmiştir. Bulgar makamları göç eden aile reislerine güvenliklerinin sağlanacağını belirterek geri dönmelerini ihtar etmiş ise de emval ve eşyaları yağma edilerek geçim vasıtalarından mahrum bırakıldıklarından göç etmek konusunda ısrarcı olmuşlardır⁵⁹. Muhacirler göç sırasında Bulgar yönetiminin tavrından cesaret alan çetelerin saldırılarına uğramışlardır. Çepine’de Lazari biraderler adlı 9 kişiden oluşan silahlı bir çetenin çıkardığı olayları orada bulunan jandarmalar engellemediği gibi *memnun siperci* durumunda kalmışlardır. 50 kadar kişinin zarar gördüğü olayda 10 kişi ağır yaralanmıştır. Bu tür olaylar her gün yaşanmasına rağmen Lazari biraderler çetesi hakkında hiçbir kanuni işlem yapılmamıştır. Hatta bunların Hariciye Nazırı Gennadiyef’in adamları olarak faaliyet gösterdikleri yönünde söylentiler çıkmıştır⁶⁰.

Fethi Bey Balkan Savaşları sırasında zorla tanassur ettirilmiş olan Pomakların din-i asliyelerine dönmeleri ve kiliseye dönüştürülmüş olan camilerin eski hallerine iadesi için Bulgar hükümeti nezdinde birçok kez yazılı ve sözlü olarak müracaatta bulunmuştur. Başbakan ve Hariciye Nazırı nezdindeki teşebbüsleri üzerine kendisine yakında yapılacak olan Meclis-i Mebusan seçimleri öncesinde muhalifler için propagandaya sebep olabilecek icraattan kaçındıkları belirtilerek buna rağmen gerekli tedbirleri almaya başladıklarını ifade etmişler ve seçim sonrasında şikâyet konusu edilen durumlara kesinlikle son verileceği teminatını vermişlerdir. Oysa Müslüman ahali bilhassa da Pomaklar, Sefarete Bulgar hükümetinin teminat verdiği hiçbir konuda tedbir alınmadığını bildirmişlerdir. Baskılar devam ettiği gibi jandarma, polis ve memurlar tarafından kendilerine Ortodoks ayinini terk etmeleri halinde hayatlarının tehlikeye gireceği tehdidinde bulunulmuştur. Müslüman halka yapılan baskıların durdurulması için yaptığı teşebbüsler sonuçsuz kalan Fethi Bey hükümetten Bulgar hükümetine karşı nasıl bir tavır alınması gerektiğinin bildirilmesini istemiştir⁶¹.

Pomaklara yönelik baskılar 1914 yılında da devam etmiştir. 1914 yılı başında Gümölcine sancağından 12 kişi İstanbul’a gelerek Bulgar idaresi altına girdikten sonra yaşadıklarını anlatmışlardır. Anlattıklarına göre darp ve işkence ile tanassur ettirilmişler, erkekler şapka giydirilerek, kadınlar ise başları açık, feraceleri yırtık zorla kiliseye sevk edilmişlerdir. Camileri kiliseye çevrilmiş ve her köye papaz gönderilmiştir. Malları yağmalanmış, hayvanları gasp edilmiş, köyleri yakılmıştır. Çocuklarını özel Bulgar mekteplerine göndermeyen Müslümanlardan her defasında mahalli hükümet tarafından 5’er frank ceza-i nakdi alınmış, bütün dinî yapıların gelirleri papazlar tarafından tahsil edilmiştir. Eskiden müftüleri olduğu halde kazalarına müftü tayin edilmemiştir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan anlaşmaların hiçbir noktasına riayet edilmemiştir. Zikredilen 12 kişi söz konusu sıkıntılarının giderilmesini, aksi halde zorunlu olarak göç edeceklerinden kendilerine uygun bir yerin tahsis edilmesini istemişlerdir⁶². Ahi Çelebi ve Paşmaklı kazaları eşraf ve ahalisi de gönderdikleri arzuhallerde muahede hükümleri uygulanmadığı takdirde hicret etmek zorunda kalacaklarını beyan etmişlerdir⁶³.

Zorla tanassur ettirilen Müslümanların durumunun araştırılması için Ruscuk mebusu Hafız Sıdkı Efendi başkanlığında General Popof ve Filibeli Nomanof’un yer aldığı bir komisyon oluşturularak bölgeye gönderilmiştir. Nomanof incelemelerini Filibe’de yapmak bahanesiyle taşraya gitmemiş, Sıdkı Efendi ile General Popof Müslüman halkın şikâyetlerini bizzat dinlemişlerdir. İncelemeler sonunda Pomakların din-i asliyelerine dönmeleri için ciddi tedbir alınmadığı, hükümet tarafından edilen vaatlerin ciddiyetten uzak olduğu ve Pomakların zulme maruz kaldığı anlaşılmıştır. Başka konularda da İstanbul Muahedesi’nin hükümlerine uyulmadığı tespit edilmiştir. Örneğin Bulgar hükümeti müftü ve müftü vekillerini azlederek yerlerine Baş müftülük makamının görüşünü almadan istediği kişileri tayin etmiştir⁶⁴.

⁵⁸ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/44, lef 22, 6 Aralık 1913.

⁵⁹ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/44, lef 27, 17 Aralık 1913.

⁶⁰ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/44, lef 35, 8 Kanun-ı Evvel 1329/ 21 Aralık 1913.

⁶¹ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/44, lef 15, 16, 22/28 Aralık 1913.

⁶² BOA, *BEO.*, Nr. 4251/318774, 5 Kanun-ı Sani 1329/ 18 Ocak 1914.

⁶³ BOA, *BEO.*, Nr. 4251/ 318774, 22 Safer 1332/ 20 Ocak 1914.

⁶⁴ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/44, lef 65, 24 Ocak 1914.

Osmanlı hükümeti Fethi Bey'den Bulgar hükümeti ve Bulgaristan Sefiri Toşef o zamana kadarki teşebbüsleri ve alınan vaatlere rağmen Müslümanlara reva görülen saldırıların hükümetin kayıtsız tavır sebebiyle bütün şiddetiyle devam ettiğinin bildirilmesini istemiştir. Osmanlı yönetiminin Bulgar hükümetine karşı yaptırım mahiyetinde başka tedbirler de geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bulgar hükümeti Müslümanlara yönelik saldırılara kesin olarak engel olmak azminde bulunduğunu bir hafta zarfında somut olarak ispat etmediği takdirde devam etmekte olan ticaret anlaşması müzakereleri durdurulacaktır. Bu görüşmeden sonra bir hafta içinde Bulgar hükümetinin mevcut saldırıları önleyici bir icraatı gözlenmezse Hariciye Nazırı ile ikinci bir görüşme yapılacak ve kendisine 15 gün içinde Müslümanların her türlü saldırıdan korunması ve hukuklarının muhafaza için hükümetin üzerine düşeni yapmaması halinde ticaret anlaşması görüşmelerinin kesileceği açıkça beyan edilecektir. 15 gün geçtikten sonra netice alınmaması halinde ise müzakerelere son verilecektir. Ayrıca Bulgar hükümetince esef verici bu duruma bir hafta içinde son verilmezse Osmanlı memleketlerine ithal edilen Bulgar mahsulât ve mamulâtına % 50 gümrük vergisi konulacaktır. Fethi Bey'den bu hususları Bulgar Hariciye Nezareti'ne iletmesi istenmiştir⁶⁵. Bu sırada Bulgar hükümeti Pomakların din-i asliyelerine dönmelerini temin için bazı tedbirler alındığını ve bu tedbirlere engel olacak mutaassıp papazların azledilmesinin Sinod Meclisi'ne tebliğ edildiğini bildirmiştir. Osmanlı yönetimi Bulgaristan'daki hariciye görevlilerinden durumun gizlice tahkik edilerek alındığı iddia edilen tedbirlerin neler olduğunu belirlemelerini istemiştir⁶⁶.

Bu yazışmalar yapılırken Pomakların göç etme arayışları sürmekteydi. Şubat ayı başında Peştere kazasına bağlı Çepino Banyası Müslüman ahalisinden zorla tanassur ettirilen Pomaklardan 5 hane Osmanlı topraklarına hicret etmek için müracaatta bulunmuştur. Hemşerilerinin oturduğu Karesi sancağında Edremit nahiyesiyle Zeytinli köyü arasında bulunan miri boş araziye yerleştirilmeyi istemişlerdir. Orada iskânlarının yararlı olacağı düşünüldüğünden talepleri uygun görülmüştür⁶⁷. Bir süre sonra da 200 hane muhacir Aydın, 200 hane muhacir de Hudâvendigâr vilayetinde iskân edileceklerdir⁶⁸.

Osmanlı hükümetinin kararlı tutumu etkili olmuş olacak ki Bulgar yönetimi Pomaklar hakkında verilen emirleri yerine getirmeyen Filibe mutasarrıfı ile iki memuru azlettiğini, Pomak köylerindeki papazların geriye çağrılacağını ve kendilerine Müslüman isimleriyle oy kullanma hakkı verileceğini bildirmiştir. Fethi Bey bu beyanat karşısında teşekkür ederek bu tedbirler ile seçim sonuna kadar yetineceğini bildirmiş ve iki ülke ilişkilerine etki eden bu meselenin ileride tamamen ortadan kalkması temennisini beyan etmiştir. Ancak Cuma-yı Bala ve Nevrokop'tan Sofya'ya gelen muhacirler bölgelerindeki papazlar alınmadığı gibi Pomakların artan baskılar sebebiyle kışı dahi geçirmeye tahammül edemeyerek göç etmeye karar verdiklerini söylemişlerdir. Bulgar papaz ve memurları, Pomakları kendi arzularıyla Hristiyanlığı kabul ettiklerini ve Bulgar isimleriyle oy vermek arzusunda bulduklarını söylememeleri halinde idam ile tehdit etmişlerdir. Bu tehdidin kurbanı olarak öldürülenler olduğundan Pomaklardan bir kısmı göç etmek zorunda kalmışlardır⁶⁹.

Ülke yararına olduğu düşünülerek Bulgarlarla iyi ilişkiler kurulmak istenmişse de Fethi Bey Müslümanlara yönelik önlenemeyen saldırılar karşısında bu düşünceden hicap duymaya başladığını ifade etmiştir⁷⁰. O bu düşünceler içerisinde iken İngiliz basımında bölgede I. Balkan Savaşı döneminde Hristiyanlaştırılan Pomakların ya da Müslüman Bulgarların hepsinin İslam'a döndüklerine ve Kral Ferdinand'ın İstanbul Antlaşması'na dayanarak buna izin verdiğine dair haberler yer almıştır⁷¹. Müteakiben Başvekil Radoslavof ile Maliye Nazırı Tunçef Batı Trakya'ya bir gezi gerçekleştirmişlerdir. Bulgar hükümeti Osmanlı Sefareti'ne söz konusu seyahat sırasında Gümülcine müftüsünün Bulgar başvekil ve bakana Müslüman halk ve Pomakların hiçbir şikâyeti olmadığını, camilerin açık ve halkın dini hürriyetlerinin her şekilde teminat altında olduğunu söylediğini bildirmiştir⁷². Oysa o sırada Rumeli Muhacirin-i Umumiye Cemiyeti Hariciye Nezareti'ne Bulgaristan'a bırakılan yerlerdeki ahalden Balkan muharebeleri sırasında zorla tanassur ettirilenlerin maruz kaldığı zulüm ve göçleri hususunda çıkarılan

⁶⁵ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/ 44, lef 58, 29 Safer 1332/ 27 Ocak 1914.

⁶⁶ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/ 44, lef 50, 27 Ocak 1914.

⁶⁷ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/ 44, lef 59, 3 Şubat 1914.

⁶⁸ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/44, lef 62, 6 Rebiülahir 1332/ 4 Mart 1914.

⁶⁹ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/ 44, lef 61, 4 Şubat 1914.

⁷⁰ BOA, HR.SFR. (04), Nr. 490/ 44, lef 49, 8 Şubat 1914.

⁷¹ "The Pomaks of the Rhodope", *The Times* 10 Şubat 1914, s. 7.

⁷² BOA, HR.SFR. (04), Nr. 491/8, 13 Şubat 1914.

engelleri içeren bir takrir göndermiştir. Söz konusu yazıda göç etmek isteyenlere anlaşma hükümlerine uygun olarak gerekli kolaylığın gösterilmesi için Şehbenderliğe tekrar talimat verilmesi istenmektedir⁷³. O esnada Pomakların şikâyetlerini tahkik için gönderilen komisyon geri dönmüş ve hükümete sunduğu raporda Pomakların dini serbestîsini temin için merkezi hükümet tarafından her türlü tedbirin alındığını belirtmiştir. Bu arada Bulgar basınında alınan tedbirleri engellemeye çalışan mutaassıp ruhbanın Sinod tarafından buldukları yerlerden uzaklaştırılacaklarına dair neşriyat yer almıştır. Ancak bu neşriyatın hükümetin emriyle, Osmanlı ve Avrupa kamuoyuna meseleyi halledilmiş gibi göstermek maksadıyla yaptırıldığı anlaşılmıştır. Bu çelişkili bilgiler üzerine Filibe Şehbenderliği'nden Pomak köylerindeki durumun araştırılması istenmiştir⁷⁴. Bir hafta sonra İngiliz basınında Osmanlı hükümetinin Pomakların dini özgürlüğünü garanti altına almak için Bulgaristan'da alınan önlemlerden memnuniyet duyduğu ve yeni ticaret anlaşması için görüşmelere sonraki hafta devam edileceği bilgisine yer verilmiştir⁷⁵.

Pomakların Anadolu'ya yönelik göçleri 1914 yılı ortalarında da devam etmiştir. Filibe'ye bağlı Yeniköy'den 70 hane, Manisa sancağında Koldere nahiyesine iskân edilmiştir. Bu esnada çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır. Bulgar hükümetine bütün vergilerini ödeyerek pasaportlarını almalarına rağmen yola çıkacakları sırada kendilerine Bulgaristan'daki hayvanlarda hastalık olduğu şüphesi nedeniyle emir gelmeden hayvanlarının bırakılmayacağı bildirilmiştir. Muhacirler, Filibe sokaklarında hayvanlarını yok bahasına Bulgarlara bırakmamak için verilecek emri beklemek zorunda kalmışlardır. Ellerinde hayvanlarında hastalık bulunmadığına dair evrak-ı baytariye ve resmiye bulunduğundan hayvanlarının serbest bırakılması için Fethi Bey'in aracılığına başvurmuşlardır⁷⁶.

I. Dünya Harbi'nde Bulgaristan Osmanlı Devleti ile aynı ittifak içerisinde yer alınca Türk azınlığa yapılan baskılara büyük ölçüde son vermiştir. Bu durumdan yararlanan Pomaklar kendilerine zorla verilen Bulgar adlarını terk ederek eski isim ve dinlerine kavuşmuşlardır⁷⁷. Savaş yıllarında sistematik şekilde uygulanan baskılar böylece sona ermiştir. Ancak yine de bazı münferit olaylar yaşanmıştır. 1914'te Cuma-i Bala kazası Tserova köyünden iki kişinin mahkeme-i şeriyeye giderek Hristiyan olmaya zorlandıkları yönünde şikâyette bulunmaları Pomaklara yönelik baskıların 1914 yılı sonlarında da devam ettiğini göstermektedir⁷⁸.

Sonuç

Balkan Harpleri sırasında Bulgaristan'ın ele geçirdiği Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Ortaköy, Darıdere, Paşmaklı, Mestanlı, Nevrokop, Dövlên, Dospat, Hasköy, Harmanlı gibi yerlerde Müslüman Türklerin nüfus oranı % 90'lara varmaktaydı. Bu durum tek bir Bulgar-Slav toplumu yaratılması için engel teşkil ediyordu. Bu sebeple Bulgar yöneticileri baskı ve şiddet yoluyla Müslümanları asimile yoluna gitmişler, bu asimilasyon politikasından Pomaklar da nasibini almış, yoğun bir tanassur uygulamasına maruz kalmışlardır⁷⁹. Prin Makedonyası ve Rodoplarda 150 bin Pomak Hristiyanlığı kabul ve Bulgarlaşmaya zorlanmışlardır. İlk etapta imam, hoca, muhtar ve ileri gelenler öldürülmüştür. Dolaşır, Babasıoturdu, Elcandra, Erikli, Ilıca, Kozluca, Aheryan Örbek, Davud Köyü ve Anbardere'ye papazlar gönderilmiş, camiler kiliseye çevrilerek Müslümanlara Hristiyan ayinleri yaptırılmış, kadınların başları açtırılıp, şalvarları çıkartılarak etek, pantolon, şapka giydirilmeye zorlanmışlardır. Zikredilen yerler halkı dişleri turnakları sökülerek, ağızları burunları kesilerek büyük işkencelere maruz bırakılmışlardır. Süngü zoruyla tanassur ettirilmişler, direnenler öldürülmüştür. Kızlar Bulgar askerleri, erkekler de Bulgar kızlarıyla evlenmeye zorlanarak asimile edilmek istenmişler, kadın ve kızlar tecavüze uğramış, bu duruma dayanamayanlar Arda Nehri'ne atlayarak hayatlarına son vermişlerdir⁸⁰.

⁷³ BOA, *BEO.*, Nr. 4251/318774, 18 Rebiülevvel 1332/ 14 Şubat 1914.

⁷⁴ BOA, *BEO.*, Nr. 4251/318774, 19 Rebiülevvel 1332/ 15 Şubat 1914.

⁷⁵ "Illness of General Savoff", *The Times*, 21 Şubat 1914, s. 7.

⁷⁶ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 878/92, 15 Temmuz 1330/ 28 Temmuz 1914. Bu tarihlerde Anadolu dışındaki yerlere de göç eden Müslümanlar olmuştur. Sayıları 1.500'ün üzerinde olduğu tahmin edilen Boşnak ve Pomak göçmenlere Yunan köylerine gitmeleri söylenmiş, kendilerine yerli halkın ev ve mülkleri verilerek yardımda bulunulmuştur. ("Return of Dispossessed Turks", *The Times*, 3 Haziran 1914, s. 7).

⁷⁷ Alp, *a.g.e.* s. 54; Memişoğlu, "a.g.m", s. 321.

⁷⁸ BOA, *HR.SFR. (04)*, Nr. 490/ 44, lef 10.

⁷⁹ Ahmet Maranki, *Balkan Mezalimi*, İstanbul 1993, s. 166-167.

⁸⁰ *A.g.e.* s. 167-168, 205, 213; Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 35; Alp, *a.g.e.*, s. 47. Rumeli Muhacirin-i İslâmiye Cemiyeti tarafından

Pomaklar gerek savaş sürecinde gerekse savaşın sona ermesinden sonraki bir yıl içinde maruz kaldıkları baskı ve şiddet karşısında göç etmek zorunda kalmışlardır. Pomakları göçe zorlayan özellikle dini baskılar ve şiddet I. Dünya Harbi'ne kadar sürecektir⁸¹. Balkan Savaşları sürecinde Pomaklara reva görülen baskı, işkence ve katliam savaştan sonra da sürdürülünce Osmanlı Devleti'nin Sofya elçisi Fethi Bey ve Ataşemiliter Mustafa Kemal Bulgaristan hükümetine sert bir nota vererek Pomaklara yönelik baskı ve zulmün sona erdirilmesini istemiş, aksi halde gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Mustafa Kemal daha sonra bölgeye giderek incelemelerde bulunmuştur. Ancak buna rağmen Bulgarların insanlık dışı uygulamaları I. Dünya Harbi'ne kadar sürmüştür⁸². Bu harpte Bulgaristan Osmanlı Devleti ile aynı blokta yer alınca politika değiştirmiştir. Pomakların İslâm'a dönmelerine izin verilmiş, isimleri, hukukları ve ibadet yerleri iade edilmiştir⁸³.

Savaş sürecinde ve sonrasında bölgede yaşananlara dış dünyadan fazla bir tepki gösterilmemiştir. Kiev'de çıkan Kiyevska gazetesinin muhabiri Kırcaali ve Rodop taraflarında Bulgar askerlerinin bütün Pomak Türk köylerini insan ve hayvanlarıyla beraber top ateşine tuttuğunu, Bulgar zulmünden kaçarak Dedeağaç'ta bir camiye sığınan 300'den fazla Pomak kadın ve çocuğunun Bulgarlar tarafından diri diri yakıldığını yazmıştır. Pomaklara uygulanan bu benzeri mezalim karşısında İngiltere'nin Bulgar hükümetine gönderdiği protesto memorandumunu ve merkezi Londra'da bulunan Balkan Komitesi tarafından gönderilen mektup dışında Batı dünyası sessiz kalmış⁸⁴ 20.yüzyıl başında gerçekleştirilen bu mezalime *hılal-haç davasının* devam ettiğini düşündürürcesine Avrupa ses çıkarmamıştır⁸⁵.

Bulgar zulmünden kaçan Pomakları uygun yerlere yerleştirerek sıkıntılarını gidermeye çalışan Osmanlı yönetimi geride kalanlardan gelen talepleri de karşılamaya çalışmıştır. Savaş devam ederken Sofya Sefareti'ne Pomak köyleri iptidai mektepleri talebesine dağıtılmak üzere 500'er adet Elfiyye, İlk İlmihal, Muhtasar İlmihal, Risale-i Kıraat, Kıraat, Tecvid, Zihni ve Ameli Küçük Hesab, Dürr-i Yektâ, Coğrafya ve 2.000 adet Ecza-yı Şerife olmak üzere 6500 kitap ve risale gönderilmiştir⁸⁶. Savaş sonrasında da bu tür destek talepleri devam etmiştir. Bulgarlar tarafından tahrip ve yağma edilen, tanassura maruz kalan Pomak köylerinde iptidailerde okutulacak Türkçe kitapları kalmadığından Sofya'dan gönderilen yazıda üçer yüz adet İlmihal, Elfiyye ve sair kitaplarla Mushaf-ı Şerif gönderilmesi istenmiştir⁸⁷.

BİBLİYOGRAFYA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- *Babıali Evrak Odası*
- *Dâhiliye Nezareti Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı*
- *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube*
- *Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı*

neşredilen "Zavallı Pomaklar" adlı eserde Balkan Savaşları sürecinde Pomaklara uygulanan baskı ve şiddet ayrıntılı şekilde ortaya konmuştur. Bkz. Ahmet Akgün, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 13, 2005, s. 1-28.

⁸¹ Koyuncu, "a.g.m", s. 187. Bulgar hükümeti, bir parti üyesi olan Anton Donçev'den tarihçilerin Pomakların zorla İslamlaştırıldığı tezine dayanak olacak bir roman yazmasını ister. Pomaklar arasında iki yıl yaşamış olduğunu ileri süren Donçev beş aylık bir süre zarfında *Vreme Razdelno (Bölünme Zamanı)* adlı romanını yazar. Kendisi bu çalışmasından dolayı büyük önem arz eden yaratıcı çalışmalar için verilen Dimitrov Edebiyatı Ödülü takdim edilir. Rodoplarda Elidenya Vadisi'ndeki Bulgarların dinini değiştirmek için Babıali tarafından 1660'lı yılların sonunda gönderilen Yeniçeri Ağası Kara İbrahim etrafında kurgulanan romanda dinini değiştirmek istemeyenlerin uğradığı tecavüz ve katliam anlatılarak Pomakların Bulgarlaştırılmalarına tarihsel temel oluşturulmaya çalışılmıştır. (Karpaz, *a.g.e.* s. 326).

⁸² Alp, *a.g.e.* s. 53.

⁸³ Koyuncu, "a.g.m", s. 187.

⁸⁴ Memişoğlu, *a.g.e.*, s. 55, 59.

⁸⁵ Uzer, *a.g.e.*, s. 314.

⁸⁶ BOA, *HR.SFR (04)*. Nr. 875/ 74, 2 Haziran 1913.

⁸⁷ BOA, *HR.SFR (04)*. Nr. 873/90, 13Ağustos 1914.

- Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
- Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
- Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı
- Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Kaynak-Araştırma Eser ve Makaleler

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihî Göç*, İstanbul 2001.
- Akgün, Ahmet, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 13, 2005, s. 1-28.
- Alp, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2012.
- Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997.
- Dzhuvalekov, Sabri, *Pomakların Dini Hayatı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.
- Karagiannis, Evangelos, "The Pomaks in Bulgaria and Greece: Comparative Remarks", *Euxeinos* 8 (2012), ss. 19-24.
- Karpat, Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Boztemur, Ankara 2004.
- Koyuncu, Aşkın, "Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)", *OTAM*, 33/Bahar, 2013, s. 139-196.
- Maranki, Ahmet, *Balkan Mezalimi*, İstanbul 1993.
- Memişoğlu, Hüseyin, "Pomaklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 320-322.
- , *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul 2005.
- Orhan, Sibel, *Balkan Savaşlarında Türklere Yapılan Bulgar Mezalimi*, (Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2008.
- Popovic, Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İstanbul 1995.
- Şimşir, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, İstanbul 1986.
- , "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı I*, Ankara 1987, s. 47-66.
- "Fighting in the Maritza Valley", *The Times*, 22 Ekim 1912.
- "The Pomaks of the Rhodope", *The Times*, 10 Şubat 1914.
- "Illness of General Savoff", *The Times*, 21 Şubat 1914.
- "Return of Dispossessed Turks", *The Times*, 3 Haziran 1914.
- Turan, Ömer, "Pomaks, Their Past and Present", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 19/1, 1999, p. 69-83.
- Uzer, Tahsin, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999.
- Vatansever, Erhan, *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008.

93 Harbi Sonrasında Pomakların Türkiye'ye Göçüne Dair Tespitler

Yrd. Doç. Dr. Pelin İSKENDER KILIÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Pomak Kimliği

Pomak, Balkanlarda Pomakça konuşan Müslümanlara verilen bir addır. Etnik menşeleri tartışmalı olan Pomaklar, Bulgarcanın bir lehçesini konuşan, Müslüman bir topluluktur. Balkanlarda hemen hemen neredeyse her millet, Pomakların köken itibarıyla aslında kendi milliyetlerinden olduğunu iddia etmektedir¹. Bu iddialar Pomakların Osmanlı döneminde zorla İslamlaştırılmış Bulgar, Müslüman Makedonyalı, Müslüman Sırp, Slavlaşmış-İslamlaşmış Yunan, Slavlaşmış Arnavut oldukları şeklindedir². Türk tarihçilerinin büyük çoğunluğu ise Pomak Türkleri olarak ifade ettiği bu halkın, Hazar Denizi ve Karadeniz'in kuzeyinden önce Ukrayna ve Besarabya'ya, XI. yüzyılda da Rodoplar, Batı Trakya, Pirin ve Vardar Makedonyası'na yerleşen Kıpçaklar'ın (Avrupalılar'ın Kuman dedikleri Türkler'in) torunları olduğunu iddia etmektedirler. Pomaklar da kendilerini İslam vasıtasıyla Türklükle özdeşleştirmişlerdir³.

Menşelerinin tartışmalı olmasının ağırlıklı nedeni dillerinde Slavca kökenli kelimelerin yanı sıra farklı dillerden kelimelerin de yer alıyor olmasıdır. Bu nedenle Bulgar, Yunan, Türk, Arap, Slav veya Trak asıllı oldukları yönünde farklı görüşler ileri sürülmüştür⁴. Aslında Pomakların konuştuğu dilin yapısına bakıldığında %30'u Ukrayna, Bulgaristan ve Makedonya Slavcası, %25'i Kuman Türkçesi, %20'si Oğuz Türkçesi, %15'i Nogayca, %10'u Arapça'dan oluşmaktadır⁵.

Pomak tabiri ilk defa 1839 yılında Kuzey Bulgaristan'da araştırmalar yapan Ami Boué tarafından kullanılmıştır. Boué, Selvi ve Lofça havalisindeki bazı köylere Pomak nahiyeleri adının verildiğini belirtmiştir⁶. Pomak teriminin etimolojisi hakkında ilk tespit ise 1876 yılında Felix Kanitz tarafından yapılmıştır. Pomakların Müslüman Bulgarlar olduğunu iddia eden Kanitz'e göre Pomaci (Pomatsi/Pomak) terimi, pomoçi (yardım etmek) fiilinden türetilmiştir ve "Türklerin yardımcısı" anlamına gelmektedir⁷. Diğer görüşlere göre ise Pomak teriminin Bulgarca Poturnyak/Poturnak (Türkleşmiş olanlar) tabirinden gelmiş olmasıdır ki bu daha muhtemeldir. Çünkü Balkanlar'da İslamiyet, Türkler vasıtasıyla yayıldığı için Türklük ve Müslümanlık eş anlamlı tutulmuştur⁸.

Çeşitli kaynaklarda Osmanlı terminolojisinde Pomak tabirinin, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ortaya çıktığı belirtilir. Gerçekten de bu tarihe kadar Osmanlı müelliflerinde Pomak adına hiç bir yerde tesadüf edilmemiştir. Bu tabire Türkçe eserlerde ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan

¹ Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK Basımevi, Ankara 1998, s. 102.

² Aşkın Koyuncu, "Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)", *OTAM*, 33/Bahar 2013, s.144.

³ İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2012, s. 5-10.

⁴ Sabri Dzhuvalekov, *Pomakların Dini Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011, s. 1.

⁵ İlker Alp, *a.g.e.*, s. 24-25.

⁶ Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005, s. 27.

⁷ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s.142.

⁸ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s.143.

sonra Balkanlardan gelen göçler dolayısıyla rastlanır⁹. Bununla birlikte Osmanlı Arşivlerinde Pomak ifadesi ilk olarak 1697 tarihli bir belgede yer almaktadır¹⁰.

Balkanlarda etnik kimliğin en önemli belirleyicisi dindir. 1869'da İngiliz Konsolos Dalyell gizli raporunda, Tuna Nehri etrafındaki nüfusu ve etnik grupları Türk, Tatar, Arnavut, Çerkes ve Abaza olarak ayırmasına rağmen Türkleri ve Pomakları, Türkler olarak bir grup içerisinde belirtmiştir. Aynı raporda çingeneler, Türk çingeneler ve Hıristiyan çingeneler olarak sınıflandırılmıştır. Açıkça görülen şudur ki İslamın yerine Türk ifadesi kullanılmakta ve bütün Müslüman gruplar Türk olarak sınıflandırılmaktadır¹¹.

Bu durum Pomak kimliğinin oluşmasında da son derece etkili olmuştur. Bu sebeple Pomaklar arasında İslam yalnızca bir din değil, aynı zamanda bir tür milliyeti ifade etmektedir. Celal Nuri, Pomakların dillerinin Bulgarca, dinlerinin İslam, his itibarıyla da kuvvetli Türk olduklarını dile getirmiştir¹². Nitekim Spiridon Gopceviç, 1880'de Ohri'ye yaptığı yolculukta, Pomak halkının çoğunun Türkçe konuşmaması da kendilerine Türk dediğine tanık olmuş ve dinin onların ulusal kimliğini teşkil ettiğini belirtmiştir. Yine aynı şekilde 1890'da *Makedonya ve Eski Sırbistan*¹³ adlı kitabında Makedonya'da yaşayan Pomakların kendilerini Türk kökenli olarak tanımladıklarını ifade etmektedir¹⁴. Rusçuk ve havalisinde hicret eden muhacirlere, göç etmelerinin nedeni sorulduğunda "Biz memleketimizi terk ediyoruz çünkü Bulgarlar gibi yaşayamayız" demişlerdir¹⁵. Türk tarih yazıcılığindeki yaygın görüş ise Pomakların XI.-XIII. yüzyıllarda Balkanlara akınlar yapan Kuman-Kıpçak ve Peçenek Türklerinin devamı oldukları, Slavcayı daha sonra benimsedikleri ve Osmanlıların Balkanlardaki fetih ve iskân hareketleriyle birlikte İslamı kabul ettikleri şeklindedir¹⁶. Şu bir gerçektir ki Balkanlarda, Osmanlılar döneminde Müslümanlaşan bir anlamda Türkleşen ve bugün kendilerini Türklerden ayrı görmeyen önemli miktarda bir kitle mevcuttur. Dolayısıyla Türk akademisyenler genel olarak dil ve kültürel benzerliklerden çok Pomakların dini aidiyetlerine vurgu yaparak Avrupanın en eski Türk nüfusunu temsil ettiklerini dile getirmişlerdir¹⁷. 1893 yılına ait bir belgede Pomak ve Bulgarlar irken ve tarihen yakın görülmelerine rağmen Pomakların Müslüman olmaları nedeniyle Bulgarlardan büyük eziyet gördükleri vurgulanmıştır¹⁸.

Yaşadıkları Bölgeler ve Nüfusları

XVI. yüzyılda Bulgaristan'ın nüfusunun büyük bir kısmını Müslüman-Türkler meydana getirmekteydi. Bulgaristan Türkleri, genelde Osmanlı döneminde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Balkanlar'a göç etmiş yörüklerden oluşmaktaydı. XIX. yüzyıla gelindiğinde Bulgaristan'da Tuna Nehri dolaylarında yoğun olarak iki unsur yaşamaktaydı: Müslümanlar ve Ortodokslar. Müslümanlar, Osmanlı döneminde iskân edilen Türkler, Pomaklar (Bulgarca konuşan Müslümanlar), Arnavutlar, Kırım Tatarları, Çerkesler ve Müslüman Çingeneler idi.

Bulgaristan'da Türklerin en yoğun olarak yaşadıkları bölge Kırcaali-Rodop bölgesidir. Bölgenin Kırcaali kısmında Türkler, Rodop bölgesinde ise Pomaklar bulunmaktaydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar daha çok Bulgaristan-Yunanistan sınırı üzerindeki Meriç düzlüklerini Ege kıyılarından ayıran yüksek yaylalar ve ovalarla örtülü Arda, Karasu (Mesta) nehirlerinin geçtiği yeşil vadili Rodoplar

⁹ A. Cevat Eren, "Pomaklar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1993, s. 572.

¹⁰ BOA, İE. ML., Nr. 60 / 5612, 9 Zilkade 1108 (30 Mayıs 1697). El-hac Mustafa Paşazade Osman Bey'in Karabük nam-ı diğer Pomak namındaki malikânesi olan karyenin mukataa akçesinden sarf olunan meblağa dair makbuz. 1800'den itibaren ise arşiv belgelerinde daha sık Pomak adına rastlanmaktadır.

¹¹ Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 100.

¹² Celal Nuri, "Bulgar ve Pomak", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Çev./Akt.: Muhammet Kemaloğlu, Cilt 53, Sayı 2, Ankara 2013, s. 421-431.

¹³ Spiridon Gopcevic, *Stem Srbija i Makedonija* (Old Serbia and Makedonia), Belgrade, 1890.

¹⁴ Ömer Turan, "Pomaks: Their Past and Present", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No.1, 1999, p.72-75.

¹⁵ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 1, 22 Cemaziyelevvel 1311 (1Aralık 1893).

¹⁶ Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s.20-25; İlker Alp, *a.g.e.*, s. 3-7; Kemal H. Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev: Recep Boztemur, Ankara 2004, s. 326; Halim Çavuşoğlu, *Balkanlar'da Pomak Türkleri Tarih ve Sosyo Kültürel Yapı*, Köksav Yayıncılık, Ankara 1993; Cihat Özönder, "Pomak Türkleri", *Batu Trakya'nın Sesi*, Sayı: 4, İstanbul, Mayıs-Haziran 1988.

¹⁷ Ali Eminov, "Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria", *In: JEMIE - Journal on ethnopolitics and minority issues in Europe* Vol. 6 (2007), 2, s. 9.

¹⁸ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 3, 22 Cemaziyelevvel 1311 (1Aralık 1893).

ile Pirin ve Vardar Makedonyası bölgelerinde sakindiler. Ayrıca Bulgaristan'ın kuzeyinde Lofça, Plevne, Teteven, Selvi (Sevlievo), Rahova'da; Orta Bulgaristan'da Filibe ve eski Selanik, Manastır, Kosova ile İşkodra vilayetlerine dağılmış halde küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Makedonya'da ise Nevrekop, Çeç, Razlık, Piyanets, Tikveş, Moglena, Koreşca, Kiçeviya, Drimkol, Golo Brdo, Gorna Reka ve Gora gibi bölgelerinde bulunan¹⁹ Pomaklar, günümüzde büyük ölçüde Rodoplar, Trakya, Makedonya'nın Pirin, Ege ve Vardar olmak üzere üç bölgesinde, Türkiye ve az sayıda olmakla birlikte Arnavutluk ve Kosova'da bulunmaktadır. İngiliz Konsolos Calvert, Tatar Pazarcık ve Plovdiv'in üstündeki tepelerde ve Ahi Çelebi'nin yamacında, Müslüman nüfusun neredeyse tamamının Pomaklardan oluştuğunu ifade etmektedir²⁰. Pomaklar, Bulgaristan'da yaşayan Türk nüfusta olduğu gibi yarısından fazlası kasaba ve kırsalda yaşamaktaydı²¹. Bu bölge Deliorman ve Dobruca bölgelerinin aksine tamamen dağlıktır ve tarım yok denecek kadar azdır. Bölgede yaşayanlar geçimlerini büyük ölçüde tütüncülükle sağlamaktaydılar. Pomaklar, çoban ve dağ insanı topluluğu olarak Rodop dağlık bölgesindeki köylerde yaşayıp çok kapalı ve izole bir hayat sürmekteydiler. Savaşçı ve mücadeleci yapıları vardır. Sırpların hareketlerini önlemek için Deliorman taraflarına asker gönderilmesine karar verildiğinde ihtiyat olarak Vidin'deki Pomakların da asker olarak hazırlanmasına karar verilmiştir²². Günümüzde Kırcaali'ye bağlı 94 köy bulunmaktadır ve bu köylerin %96'sı Türk köyü geri kalan köyler ise Pomak köyleridir²³. Bulgaristan'da genel itibarıyla en az okur-yazar Müslüman topluluk Pomaklardır. Okur-yazar oranı % 2.2'dir. Ülke genelinin de en düşük okur-yazar oranına sahip olan grubudur²⁴.

1878 senesine kadar Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan Pomakların nüfusu hakkında verilen rakamlar bir tahminden öteye gitmez. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Pomaklar, çoğunlukla Rodoplar ve Lofça dolaylarında yaşıyorlardı. Bundan dolayı iki gruba ayrılmaktaydılar: Rodop Pomakları ve Lofça Pomakları. Savaş öncesinde Rodop Pomaklarının sayısının 500.000, Lofça Pomaklarının ise 100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir²⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı günlerde Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de yaklaşık bir buçuk milyon Müslüman yaşamaktaydı. Bu Müslümanların çoğu Türkçe konuşmaktaydı. Bir kısmı da Bulgarca konuşan Müslüman Pomak ve Çerkezlerdi. Bulgaristan'ın geneline dağılmış olan Müslümanlar, toplam Bulgar nüfusunun %37'sini meydana getiriyordu²⁶. Ancak 1876'da ve sonrasında Bulgaristan'da meydana gelen Bulgar ayaklanmaları ve bilhassa 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve onun sonrasında Müslüman halka yönelik çeşitli baskı ve öldürmeler, Müslüman nüfusunda azalmalara yol açtı. Bu savaş nedeniyle 600.000 Müslüman Balkanların kuzeyi, Şarkî Rumeli ve Rodoplardan herşeylerini bırakarak göç etmek zorunda kaldı²⁷.

Yunanistan'dan Bulgaristan'a geçişte önemli bir stratejik nokta olan Serez Sancağına bağlı Razlık kazasında Çiç'in nahiye merkezi olan 70 hanelik 300 nüfuslu Bülyan köyü ve Bulgar sınırında 1.000'e yakın haneden meydana gelen Babyak köyü halkı Pomaklardan oluşmaktaydı²⁸. Hicri 1290 senesi *Salname-i Vilayet-i Tuna*'da İzvor-ı Müslim olarak geçen, bugün ise Balgarski İzvor olarak adlandırılan köyün ahalisinin tamamı Pomaklardan meydana gelmekteydi. 1873'te bu köyde, 445 hane ve 2.340 erkek nüfus vardı²⁹. Lofça, Plevne, Rahova ve İvraca arasında bulunan belirli bir bölgede yer alan 40 köyün tamamen veya kısmen Pomak köyü olduğu ifade edilmektedir. Bu köylerde 1873'te 4.797 Müslüman hane ve 13.495 erkek nüfus yer almaktadır. Buna karşın 4.738 Hristiyan hane ve

¹⁹ Abdurrahim Dede, *Rumeli'nde Bırakılanlar (Batı Trakya Türkleri)*, Yazar: A. Cevat Eren, "Pomaklara Dair", İstanbul 1975, s. 152.

²⁰ Hüseyin Memişoğlu, "Pomaklar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul 2007, s. 320; Ömer Turan, a.g.m., s.72-75, 155.

²¹ Ömer Turan, a.g.e, s. 27.

²² BOA, A.İMKT.UM., Nr. 520 / 22, 24 Cemaziyevvel 1278 (27 Kasım 1861).

²³ Erhan Vatanserver, *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008, s. 8.

²⁴ Ömer Turan, a.g.e, s. 102-103.

²⁵ Kemal Gözler, "XV ve XVI'ncı Asırlarda Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, Cilt III, Kısım III, s.1399.

²⁶ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998., s. 108.

²⁷ Tefrik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, C. I, s. 28.

²⁸ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999, s. 36-38,79.

²⁹ Kemal Gözler, a.g.b, s. 1410.

9.909 erkek nüfus mevcuttur. Sonuç olarak toplam nüfusun %53'ü Müslüman, dolayısıyla Pomaktır. Ayrıca bu köylerden Çamakofça, Galata tamamen Kneja, Gorna (Lukovit), Ugrıçin köyleri ise kısmen Pomak köyleridir³⁰. 1874'te Çek asıllı Bulgar bilgini K. Jirecek'in elde ettiği istatistiklere göre Lofça ve Plevne havalisinde 100.000, bütün Rodoplarda ve Selanik'ten Vardar boyunca Moglena, Prespa ve yukarı Dibre'ye kadar uzanan yerlerde 500.000 Müslüman bulunmaktadır³¹. Gavriloviç'in bu yüzyılın başında yaptığı tahmin 400.000, Ischirkoff'un da hemen hemen aynıydı. Manastır'daki Rus konsolosu N. Skiryabin gibi diğer kaynaklar; Timotiyev; I.D.R. Karl Poyker; Atanos Benderev ve Spiridon Gobcevic, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlar'da farklı bölgelerdeki Pomak nüfusu hakkında çeşitli rakamlar verir³². 1880'de yapılan diğer bir istatistiğe göre Bulgaristan'da 400.000 Pomak bulunuyordu³³. Bu tarihte Bulgaristan'daki Türk sayısının tahminen 650.000 olduğu iddia edilmektedir. Bu rakama 18.000 Tatar dahil değildir. Tatarlar, II. Beyazıt tarafından Besarabya'dan buraya getirilmiş ve bilhassa Tatar Pazarlık bölgesine yerleştirilmiştir. Ayrıca ana dilleri Bulgarca olan 400.000 Pomak ile anadilleri Türkçe olan Hristiyan 4.000 Gagavuz da Türk sayısına dahil değildir³⁴. Bulgaristan istatistikleri 1881'de Pomak nüfusunu 20.000 olarak vermektedir³⁵. Çek tarihçi Jirecek ise 1881'de Pomak nüfusunun 28.000 olduğu tahmininde bulunmaktadır³⁶. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde 1 milyondan fazla Müslüman Türk yaşadığı topraklardan göç etmeye zorlanmış ve bunların yarısı soykırım, hastalık, açlık veya soğuk yüzünden hayatını kaybetmiştir. Böylece Tuna Vilayeti'nde Bulgarlara bir ülke oluşturulmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra, Pomakların önemli bir kısmı Trakya'ya ve Anadolu'ya göç etmiş ve Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Manisa, Eskişehir gibi illerde birçok köy kurmuşlardır³⁷. Balkan Savaşları arifesinde Edirne'de 115.000, Selanik'te 98.590, Manastır'da 23.900, Kosova'da 13.680, İşkodra'da 40.000 Pomak nüfusunun bulunduğu işaret edilir³⁸. Vasil Kınçov'a göre 1900 yılında Selanik Vilayeti'nde 97.620, Kosova Vilayeti'nde 13.114, Manastır Vilayeti'nde ise 36.069 olmak üzere Makedonya'da 146.803 "Müslüman Bulgar" yaşıyordu³⁹. 1910 resmî istatistiklerinde ise Pomak nüfus 21.143 gösterilmiştir. Bugün Pomak nüfusunun sayısı hakkında sağlıklı bilgilere sahip değiliz.

Bulgaristan Ve Pomaklar

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren fethedilen yerlere iskân politikasıyla özellikle göçebe Türkmenler yerleştirilmiştir. Bu yerleşimler uzun yıllar devam etmiştir. Osmanlılar tarafından Bulgaristan'ın fethinden sonra burası da iskâna tâbi bölgelerden olduğundan buraya da Anadolu'dan getirilen Türk muhacirler iskân edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti bu bölgeye geldiğinde burada daha önceden yerleşmiş olan Slavlar ve Trak kökenli insanlar, VI.-XIII. yüzyıllarda bölgeye akınlar yapan Avar, Bulgar, Kıpçak-Kuman, Peçenek Türklerinin devamı olan halklar vardı. Pomaklar da bunlardan biridir.

Pomaklar, daha 1830'larda Bulgar ulusal uyanışı döneminden itibaren bazı eğitimli Bulgarların ve din adamlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Başlangıçta bu ilgi daha çok onların kökenine yönelik olmuştur. Bulgar aydın ve milliyetçilerinin, Pomakların kendileri ile aynı dili konuştukları ve geleneksel halk kültüründeki ortak özelliklerden hareketle onların Bulgar kökenli olduklarından şüpheleri yoktu. Ancak aradaki en büyük fark Pomakların Müslüman olmasıydı⁴⁰. Balkanlar'da Pomaklar'ın da içinde yer aldığı Müslümanların kaderi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra değişti. Bu savaşta alınan yenilgi, Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda karşılaştığı en büyük yenilgidir. Sonrasında Balkanlarda işgal

³⁰ Kemal Gözler, a.g.b, s. 1406, 1419-1429.

³¹ A. Cevat Eren, a.g.m, s. 574.

³² Ömer Turan, a.g.m., s. 69-83.

³³ A. Cevat Eren, a.g.m, s. 574

³⁴ Yılmaz Altuğ, "Balkanlardan Anadolu'ya Yapılan Göçlerin Mahiyeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 32, Sayı 2-4, 1966, s. 848.

³⁵ Ömer Turan, a.g.e., s. 99.

³⁶ Ömer Turan, a.g.e, s. 102.

³⁷ Kemal Gözler, a.g.b, s. 1399.

³⁸ Hüseyin Memişoğlu, a.g.m., s. 320.

³⁹ Aşkın Koyuncu, a.g.m., s. 162.

⁴⁰ Aşkın Koyuncu, a.g.m., s.148.

altındaki bölgelerde yaşayan Müslüman halk, büyük baskılara, çeşitli saldırılara ve öldürmelere maruz kalmıştır. Artık bu olaylar gündelik hayatta kadınların çarşaflarını, erkeklerin feslerini yırtmak gibi olaylara kadar indirgenip, Pomak halkı aç ve bi-ilac, emval, emlak, arazi ve vatanlarını ağlaya ağlaya terke mecbur bırakılmıştır⁴¹.

Bulgarlar, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türklerin nüfus oranlarını azaltmak için bir takım yöntemlere başvurmuşlardır. Çünkü mevcut nüfus yapısı ile Bulgaristan'ın bu bölgeleri elinde tutabilmesi güçtü. Pomaklar, Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sürdürüyorlardı. Üstelik onların Bulgarlara bakışı, 1876 Nisan Ayaklanması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Şarkî Rumeli tecrübesi ile daha önce test edilmişti. Bulgar devlet adamları, Bulgar ordusunun Rodoplar'ı aşarak Ege kıyılarına inmesi durumunda arkasında kalacak Pomakların tavırlarından endişe ediyordu. Bu yüzden Başbakan İvan Geşov'un idaresindeki Bulgaristan hükümeti, bu kez farklı bir metot izleyerek onları cebren Hristiyanlaştırma yolunu seçti⁴². Öldürme, göçe zorlama ya da planlı bir şekilde Bulgarlaştırma politikası izlendi. Bu amaçla Bulgarlar tarafından Müslümanlara karşı camileri tahrip etme, kiliseye çevirme, Türkleri vaftiz ederek Hristiyanlaştırma ve kiliseye dönüştürülmüş camilerde zorla Hristiyan ayinlerine tâbi tutma gibi politikalar uygulandı⁴³. Özellikle Müslüman köylerine saldırılar hız kazandı. Bu da karşılıklı çatışmaları beraberinde getirdi. Zaman zaman bu çatışmalarla ilgili olarak Osmanlı Devleti'ne Bulgar Hariciyesinden yazılar gönderildi. Osmanlı Devleti de bunlarla ilgili tahkikatlar yaptırarak eğer böyle bir olay varsa bunlarla ilgili önlemler almaya çalıştı. 1897'de Vişpetre kazasına bağlı Banya ve Lijine köyleri civarında bir Pomak çetesi tarafından Bulgar karakoluna saldırı yapıldığı raporu, Bulgar Hariciyesi tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderildi. Sadarete bu konu ile ilgili bilgi verilerek, daha önce bu tür olaylarla ilgili gereken önlemlerin alındığı Bulgar Devletine bildirildi⁴⁴. Yine 1898 yılı Mayıs'ında Şarkî Rumeli hududu yakınlarındaki Oruç Mezarlığı denilen yerde üçü çocuk beş Müslüman bu bölgede çobanlık yaparken beş Bulgar askeri tarafından önlerine çıkılarak koyun sürüsü gasbedildi. Bunun üzerine ikisi koyunların bırakılması için askerlere ricada bulundular ise de Bulgar askeri tarafından bu dikkate alınmadı. Bunun üzerine çıkan çatışmada Bulgarlar tarafından öldürme ve yaralama olayları meydana geldi. Ancak daha sonra Bulgarlar, yirmi kadar Pomak'ın Bulgar karakoluna saldırdığını ve olayın bu şekilde meydana geldiğini iddia ettiler. Fakat Pomakların asla böyle bir olaya sebebiyet verilmediği, aksi takdirde Bulgarlardan da yaralanan ve ölmelerin olması gerektiği belirtilerek bunun doğru olmadığı yapılan tahkikat sonucu anlaşıldı⁴⁵. Batı Rodoplar'ın Batak köyünün güneyinde bulunana Dospat isimli Pomak köyü ise bir Makedonya çetesi tarafından tahrip edildi⁴⁶. Sınırdaki meydana gelen bu olaylarla ilgili olarak Bulgar hariciyesinden zaman zaman Osmanlı Devleti'ne çeşitli yazılar gönderilmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı-Bulgar sınırında yer alan Paschovo'ya giren bazı Pomakların Bulgar askerine yaptığı saldırıya dair İstanbul Bulgar Tüccar Vekâleti tarafından Osmanlı Dâhiliyesi'ne başvurulmasıdır⁴⁷. Bütün bunlarla ilgili olarak Osmanlı Devleti gereken tahkikatları yaptırmış ve mümkün olan önlemleri almaya çalışmıştır.

Bulgarların, Müslüman ve Türk nüfusu az göstermek için uyguladığı diğer bir yöntem de Pomakların Bulgar olduklarını iddia etmeleridir. Bulgarların dinini değiştirmeye özel gayret gösterdiği topluluk Rodop Dağlarında yaşayan Pomaklar olmuştur. Pomaklar, yüzlerce yıl önce İslamiyeti kabul etmiş, Slav dili konuşan Müslümanlardır. Fakat Bulgar komşularıyla ortak olan adetlerinin çoğunu muhafaza etmişlerdir. Onları, Bulgar kimliğinden ayıran sadece İslamiyet olduğuna göre, din değişimine zorlamak için, en uygun adaydılar. "Pomak halkını Hristiyanlığı kucaklamaya teşvik etmek için" Pomak köylerine silahlı asker ve komitacılar eşliğinde Bulgar-Ortodoks papazları yollanmıştır⁴⁸. Bulgar hükümeti, 13 Haziran 1880 tarihinde yayınladığı bir genelge ile göç etmeyip geride kalan Müslümanların Hristiyanlaştırılmasını emretmiştir. 1881'de Lofça Piskoposu Natanail'i Müslüman Pomakların Hristiyanlaştırılması için köylere misyoner olarak göndermiş, bu faaliyetler için kendisine para desteği yapılmıştır. Ayrıca Orta Rodoplar'ın Çepine köyündeki Müslüman Pomak çocuklarına,

⁴¹ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 2, 22 Cemaziyelevvel 1311 (1Aralık 1893).

⁴² Aşkın Koyuncu, a.g.m., s. 163.

⁴³ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 1, 22 Cemaziyelevvel 1311 (1Aralık 1893).

⁴⁴ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 1, 22 Cemaziyelevvel 1311 (1Aralık 1893).

⁴⁵ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 739 / 105 / 2, 17 Zilhicce 1315 (9 Mayıs 1898).

⁴⁶ BOA, HR. SYS., Nr. 34 / 18 / 2, 24 Rebiülevvel 1313 (14 Eylül 1895).

⁴⁷ BOA, HR. SFR (04), Nr. 310 / 8 / 3, 13 Muharrem 1316 (3 Haziran 1898).

⁴⁸ Justin McCarthy, a.g.e., s. 168.

Bulgar dilini öğretmek için çalışmalarda bulunulmuş, Peştere ilçesine bağlı Kamenitsa köyünde “Müslüman Bulgar Öğrenci Cemiyeti” kurulmuştur⁴⁹. Müslüman Pomakların Hristiyanlaştırılması ve akabinde Bulgarlaştırılması milli bir dava olarak görülmüştür.

Pomakların daha Osmanlı döneminde Bulgar milliyetçiliğinin gelişmesinden rahatsızlık duydukları ve buna bağlı olarak Bulgarlarla aralarındaki gerilimin arttığı görülmektedir. Nitekim Jorjeta Nazırska'nın da vurguladığı üzere Bulgaristan'ın kuruluşu arifesinde Pomaklar, Türk etnik bilincine sahiptiler. Bu sebeple Nisan ayaklanmasında Bulgarlara karşı mücadele ettikleri ve özellikle Filibe ve Tatar Pazarcık'ın güneyinde isyan eden Batak, Peruştica ve diğer köylerde Bulgarlarla kanlı çatışmalara giriştikleri gibi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Rodoplar'da Türklerle birlikte Bulgar ve Rus ordularına karşı direniş göstermişlerdir. Öte yandan, Pomaklar, muharebeler esnasında Bulgarların misillemelerine hedef olmuşlar ve bir kısmı, bilhassa Lofça taraflarında yaşayanların bir bölümü, Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır⁵⁰. Ancak Bulgar Devleti zaman zaman Pomakların göçünü engellemeye çalışmıştır. Çepine Pomakları, engellemeye maruz kalan gruplardan biridir⁵¹. Osmanlı Devleti zamanında ve bölgede yaşayan Türkler arasında Hacıoğlu Pazarcık olarak adlandırılan, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Tuna düzlüğünün doğusunda, Dobruca platosunun güneyindeki Dobriç'ten Anadolu'ya göçler olmuştur. Çiftçi Pomak Hüseyin Ağa'nın oğlu Akif ve kardeşi Mustafa ile akrabaları Arif bin Mehmed ve Balçıklı Kara İbrahim Reis oğullarından Mehmed Ağa'nın oğlu Abbas bu bölgeden göç etmişlerdir⁵². Balçık, Bulgaristan'da Varna'ya 60 km uzaklıkta olan bir şehirdir. Bugün de halkının büyük çoğunluğu Türktür ve Türkçe bilmektedirler. Bunlar, pasavansız⁵³ olarak İstanbul'a geldikleri için haklarında tahkikat yapılmıştır.

18 Eylül 1885'te Bulgar komitecilerinin yaptığı hükümet darbesi ile Şarkî Rumeli vilayeti, Bulgar Prensiğine ilhak edilince bu vilayet sınırları içinde bulunan Pomakların çoğu büyük sıkıntılarla ve saldırılara maruz kalarak Anadolu'ya, Selanik'e veya Güney Rodoplara göç etmek zorunda kalmışlardır⁵⁴. İstanbul Konferansı'nın maddelerinin kabulünden iki gün sonra 27 Kasım 1885'te Osmanlı hükümeti ile Bulgar Prensiği arasında Doğu Rumeli ile ilgili bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bir takım tartışmaların ardından Osmanlı Devleti, Bulgar Prensi'nin teklifini kabul ederek tazminat olarak Rodop Bölgesi'ndeki bazı Pomak köylerini ve Kırcaali'yi vermiş, 5 Nisan 1886'da Bulgaristan Prensi Doğu Rumeli valisi kabul edilmiştir⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nden ayrılarak 1878 yılında Bulgar Prensiği'nin kurulduğu dönemde 3 milyonluk ülke nüfusunun yarısını Türkler oluşturmaktaydı. Ancak Bulgar hükümetlerinin planlı bir şekilde uyguladıkları baskılar sonucu 1878'den günümüze kadar sürekli bu bölgeden göçler olmuş, bu da Müslüman nüfusun azalmasına yol açmıştır. Bulgaristan'da Pomaklar, Bulgar nüfus içine çekilmek için dilsel kanıtlar kullanılmış olsa da 1878'de Bulgar bağımsızlığının elde edilmesinden on yıllar sonra Pomaklar yabancılaştırılmış ve marjinalleştirilmiştir. Yeni ulus devlet, Pomaklar'ı Bulgar toplumu içine almaya çaba göstermemiştir. Bunun yerine, Pomaklar ülkedeki büyük Müslüman grubun bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Erken nüfus sayımlarında Türkler olarak tanımlanmışlar, Türkiye'ye göç etmeye ya da Ortodoks Hristiyanlığa dönüştürülerek Bulgar çoğunluğu içinde eritmeye zorlanmışlardır⁵⁶.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Ve Pomaklar

Ünlü Fransız komutan ve devlet adamı Napolyon Bonapart'ın bir millet veya milliyet için söylemiş olduğu söz Pomakların yaşadıklarını çok iyi özetler, “Milletlerin kaderini üzerinde yaşadıkları coğrafya belirler”. Balkan coğrafyası tarihten bugüne kadar her zaman patlamaya hazır bir bomba gibi dil, din ve

⁴⁹ Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s.49-50.

⁵⁰ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s.139-196.

⁵¹ BOA, *HR. SFR (04)*, Nr. 310 / 8 / 1, 26 Zilkade 1306 (24 Temmuz 1889).

⁵² BOA, *HR. SFR (04)*, Nr. 586 / 87 / 4, 5 Rebiülahir 1312 (6 Ekim 1894); BOA, *HR. SFR (04)*, Nr. 586 / 89 / 2 11 Rebiülahir 1312 (12 Ekim 1894).

⁵³ Sınır bölgelerinde oturan vatandaşların serbestçe gidip gelmeleri için verilen belgeye verilen ad.

⁵⁴ A. Cevat Eren, *a.g.m.*, s. 575.

⁵⁵ Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁶ Ali Eminov, *a.g.m.*, s. 2.

kültürlerin karıştığı bir bölge olma özelliğini taşımaktadır⁵⁷.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Bulgar orduları ve Bulgar komitacılar Trakya, Rodop ve Makedonya'da korkunç katliamlar yaptılar. Savaş esnasında Rus ve Bulgar kuvvetlerine karşı Rodop Dağlık bölgesinde büyük bir direniş meydana geldi. Bu direnişe farklı kaynaklarda ve belgelerde farklı adlar verilir. Özellikle dönemin Londra basınında ve bazı kaynaklarda daha yaygın olarak "Pomak Direnişi" ifdesi kullanılır. Ancak Pomakların yanısıra Türkler de hayatlarını, mülkiyetlerini ve şereflerini savunmak için bu harekete dahil oldukları için bazı eserlerde "Rodop Direnci" ifadesi kullanılmıştır⁵⁸.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Bulgaristan'da yaşamakta olan Müslüman halka oldukça zarar vermiştir. Bu savaşta muhacirlerin uğradığı büyük felakete sadece Rodoplar Bölgesindeki Müslümanlar direnebilmişler, bölgeye Rus ve Bulgarları yıllarca sokmamışlardır. Müslümanlar, Kırcaali ve Rodopların kuzeyinde karargâh kurarak Rus ordusunu güç durumda bırakmışlardır⁵⁹. İngiliz Konsolos Calvert, direniş bölgesindeki Müslümanlarla ilgili şu ifadelerde bulunur: Tatar Pazarcık ve Plovdiv'in üstündeki tepelerde ve Ahi Çelebi'nin yamacında, Müslüman nüfus neredeyse sadece Pomaklardan meydana gelmektedir. Daha doğuya doğru ülkenin müslüman sakinleri ve çoğunlukla güney Hasköy'de Türkler yer almaktadır. Sicancık Dağı ya da "Koca Yayla" daki kısımlarda yaşayan Pomak grubu ise bu bölgedeki Hristiyan unsurlarla mücadele etmektedir⁶⁰.

Ayastafanos Antlaşması'nda büyük Bulgaristan planlarını gerçekleştirmek için harekete geçildiğinde Rodoplarda yaşayan Pomakların da içinde yer aldığı Müslümanlar, müstakil bir hükümet oluşturmak gayesiyle vatanlarını korumaya çalışmışlardır⁶¹. Bu direniş Nisan 1878'de başlamış Nisan 1886'ya kadar sekiz yıl devam etmiştir. Bu süre zarfında Pomaklar, Ruslara karşı büyük direniş örneği sergilemişlerdir. Haziranda Balkanların güneyindeki ve doğusundaki silahlı direnişin uzantısı Lovech, Sevlievo, Plevne ve Tırnova'ya da kapsamış ve kuzeye doğru devam etmiştir. Direnen dağlılar, bir heyet organize ederek Rumeli'deki 250.000 Pomak adına İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine durumlarıyla ilgili bir rapor sunmuştur. 1 Mayıs 1878'de Plovdiv ve Edirne'nin güneyinde direnen Müslüman nüfus, Rusların eziyet ve zulümlerine karşı taleplerini anlatarak direnişleri için İngiliz Hükümetinin desteğini istedikler⁶². Bütün bunlara rağmen Balkanlar'ın kuzeyinde, Şarkî Rumeli'de ve Rodop'larda Rus ve Bulgar saldırıları Türklere çok kayıplar verdirmiştir. 600.000 Türk herşeylerini bırakarak göç etmek zorunda kalmıştır. Bunların 100.000 kadarı Anadolu'ya geçmiş, 150.000'i İstanbul'a, 150.000'i Rodop Dağları'na ve Batı Trakya'ya geri kalanı ise Rumeli'nin çeşitli yerlerine sığınmıştır⁶³. Savaş esnasında Bulgar ve Rus zulüm ve tecavüzleri, yarım milyon kadar Türk'ün yurtlarını ve yuvalarını bırakarak, Doğu Rumeli, İstanbul ve Rodop dağlarına göç etmelerine ve buradaki nüfusun önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu göçler, kadın-erkek, çoluk-çocuk yüz binlerce kişilik kitleleri önüne katmıştır. Savaşın sona ermesiyle bölgeye geri dönmek isteyen Türkler, Bulgar çeteleri ve Rus askerleri tarafından katledilmişler veya göçe mecbur edilmişlerdir⁶⁴. Rodoplar'da Türk ve Pomakların direnişi savaştan sonra da devam etmiştir. Yirmi dolayında Pomak köyü ahalisi Türklerle beraber Rodoplar'ın kuzey kesimini içine alan Şarkî Rumeli Vilayeti'nin kurulmasından sonra vilayet yönetimini tanımadıkları gibi, Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan Prensligi'ne ilhakından sonra da Bulgaristan'a bağlanmayı reddetmişlerdir. Nihayet, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında yapılan görüşmelerde Kırcaali kazası ile çoğunluğu Pomak olan Rupçoz (Dövlene) kazasında toplam 192 köyün Osmanlı topraklarına katılması ile Rodop isyanı ancak 1886 yılında sona ermiştir. Buna karşılık, Şarkî Rumeli dâhilindeki İstanimaka, Filibe, Tatar Pazarcık ile Çepino bölgesinin de dâhil olduğu Peştere taraflarındaki Pomak köyleri ise Bulgaristan Prensligi'ne bağlanmıştır. Hristiyan bir devlet idaresinde yaşamak istememeleri ve Müslümanlara yönelik uygulama ve baskılardan dolayı Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'deki Türkler ve Pomaklar arasında Osmanlı topraklarına göç eğilimi yaygındı⁶⁵.

⁵⁷ Seren Özcan, *Pomak Kimliği*, Edirne 2013, s.87.

⁵⁸ Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 155.

⁵⁹ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 35-36.

⁶⁰ Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 155.

⁶¹ A. Cevat Eren, *a.g.m.*, s. 575.

⁶² Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 155.

⁶³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

⁶⁴ Erhan Vatanserver, *a.g.t.*, s. 8-9.

⁶⁵ Aşkın Koyuncu, *a.g.m.*, s. 159.

Şubat 1878’de başlayan Osmanlı-Rus barış müzakerelerinde Osmanlı delegesi Safvet Paşa, bir nüfus değiş tokuşu düşüncesini ortaya atmıştır. Balkan sıra dağlarının kuzeyinde kalan Türkleri güneye, sıra dağların güneyinde kalan Bulgarları da kuzeye göndermeyi ve bu Türklerle Bulgarların mal ve mülklerinin karşılıklı olarak tasfiye edilmesini teklif etmiştir. Yüzbinlerce insanın yerinden sökülüp başka yerlere kaydırılması demek olan böyle bir nüfus mübadelesi pek kolay bir iş değildir. Rus delegeleri, Safvet Paşa’nın bu teklifini reddettiler. Türkleri fiilen göçe zorlamak varken hukukî yoldan değiş-tokuş etmek Slav milliyetçilerinin işine gelmemiştir⁶⁶.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Bulgar nüfusa yakın olan Türk nüfus, savaşla birlikte yarı yarıya azalmıştır. Buna rağmen 1880-1884’te Bulgaristan nüfusunun –Şarkî Rumeli dâhil-%27’si (802.597) Müslümanlardan oluşuyordu. Bu nüfusun yaklaşık %95’ini Türkler, kalan kısmını ise Pomaklar, Tatarlar ve Müslüman Çingeneler teşkil ediyordu. 1881 yılında yalnızca Lofça, İvraca, Plevne, Teteven taraflarında Konstantin Jireçek’e göre 28.000, resmi makamlara göre ise tahminen 20.000 dolayında Pomak nüfus vardı⁶⁷. 1891’de Bulgaristan prensliğinde bulunan Pomakların sayısı 28.000’di. 1892 yılına kadar Anadolu başta olmak üzere Osmanlı ülkesine sığınan muhacirlerin sayısı 700.000’i bulmuştur. Bu muhacirler arasında Rodop Türklerinden ve Pomaklardan göç edenlerin sayısı oldukça fazladır⁶⁸. 1894 Mayısına kadar başbakan olan İstambulof’un yaklaşımcı ve uzlaştırıcı siyaseti sonucunda 1896-1897’e doğru Türk muhacereti hemen hemen durmuştur. Hatta bir Bulgar yazarının iddiasına göre bazı Türk aileleri doğdukları yerlere dönmüşlerdir⁶⁹. Ancak buna rağmen Pomaklara yönelik öldürme olayları tamamen durmamıştır. Batak’ın güneyinde bulunan Dospat isimli Pomak köyü, dört yüz kişilik bir Makedonya çetesi tarafından tahrip edilip bir kısım halkı öldürülmüştür. Bu olay Avrupa gazetelerine yansımıştır. Times gazetesi muhabininin belirttiğine göre Keşt, Kezare ve Dospat’ta Bulgarlar tarafından bir düşmanlık ve mezalim meydana gelmiştir. Yirmi hanenin dışında bütün köy yakılmıştır. Kırkbir kişi öldürülmüş olup bunun yirmibiri kadındır. Cami ve köyün bir kısmı dinamitle tahrip edilmiştir. İngiltere, Bulgaristan’a konuyla ilgili olarak ihtarda bulunmuştur. Olay Almanya’nın da dikkatini çekmiştir. Osmanlı Devleti de sert bir dille olayı kınamıştır⁷⁰.

Doğu Rumeli’nin Bulgaristan Prenslığı’ne katıldığı 1885’de Kırcaali ve Rupçoz halkı bu birleşmeyi tanımamış ve bura ile olan ilişkilerini sona erdirmiştir. 1878’deki direniş sırasında Rodop halkının kumandanı olan Hacı İsmail Ağa, Osmanlı Devleti’ne başvurarak Rodop halkının Sultanın yönetimi altında olmasını önermiş ve savaş durumunda destek verilmesini teklif etmiştir. Ancak bu istek reddedilmiştir. 5 Nisan 1886’da bu birleşmenin sonuçları İstanbul Kongresi’nde tartışılırken sadece Türk olan Kırcaali bölgesi yanısıra Ropcoz’a bağlı ve çoğunluğu Pomak olan toplam 300 köy Osmanlı yönetimine teslim edilmiştir⁷¹. 1893 tarihli bir belgede bir eleştiri olarak hükümet nazarında Pomak meselesinin hal bulunduğu kabul edilse bile meselenin kesinlikle halledilmediği ifade edilmiştir⁷². Sonuç olarak Rodop Direnişi sona ermiş, isyancılar sekiz yıl boyunca herhangi bir dış destek olmaksızın savaşmışlardır. Yiyecek eksikliği, şiddetli kış, salgınlar gibi büyük zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Uzun süre Rusların ve Bulgarların bölgeye girmesine engel olmuşlar ve teslim olmamışlardır.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Balkanların özellikle de Bulgaristan’ın politik yapısının yanı sıra etnik karakterini de değiştirdi. Savaşın sonunda Bulgaristan Prenslığı kuruldu ve sayısı yarı yarıya azalan Türkler, ilk kez azınlık haline geldi⁷³. Savaşın sonunda Osmanlı Devleti, Balkanlardaki hakimiyetini büyük ölçüde kaybetti. Bunun sonucu olarak bu bölgede mevcut halklar arasında büyük çatışmalar ve olaylar meydana geldi. Bu olaylar, Balkan tarihinin belki de en büyük sivil kaybına yol açtı. Çünkü gerek savaş esnasında gerekse savaştan sonra bölgede Rus destekli etnik temizlik başladı. Bu çatışma ortamında bölgede yaşayan tüm Müslüman halklarda olduğu gibi Pomak halkı da çok acılar çekmiş, birçok insan yaşamını yitirmiş ve büyük bir soykırım gerçekleşmiştir. 1879 tarihinde Plevne’nin düşüşünün ardından özellikle Lofça Pomaklarının yüz binlercesi katledilmiştir. Ayastafanos Antlaşması’nın imzalanmasıyla

⁶⁶ Bilal Şimşir, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı-I*, Ankara 1987, s. 49.

⁶⁷ Aşkın Koyuncu, a.g.m., s.139-196.

⁶⁸ A. Cevat Eren, a.g.m., s. 575.

⁶⁹ Yılmaz Altuğ, a.g.m., s. 847.

⁷⁰ BOA, *HR. SYS.*, Nr. 34 / 18 / 4, 20 Rebiülevvel 1313 (10 Eylül 1895).

⁷¹ Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 163.

⁷² BOA, *HR. SFR. (04)*, Nr. 739 / 105 / 1, 22 Cemazizeahir 1311 (31 Aralık 1893).

⁷³ Ömer Turan, *a.g.e.*, s. 163.

birlikte bir kısım Pomak, canlarını ve topraklarını korumak için mücadeleye başlamış bir kısmı ise 1000 yılı aşkın süredir yaşadıkları topraklardan Türk hakimiyetindeki bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Rus Ordusu, 1879 yazında Bulgaristan'dan çekilince, Bulgarların Türklere yönelik baskı ve zulümleri yeniden başladı. Bulgar yönetimi, Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak gerekçesiyle Türk bölgelerinde sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetim gerekçesiyle Türklerin silahları toplandı, geceleri sokağa çıkmaları yasaklandı. Bunu fırsat bilen Bulgar çeteleri yeniden köylere saldırmaya, yağma etmeye ve çocuk, kadın, yaşlı demeden öldürmeye ve göçe zorlamaya başladı. Bu olayların sonucu olarak Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler tekrar hız kazandı⁷⁴.

93 Harbi Sonrası Anadolu'ya Pomak Göçleri ve Yerleştikleri Yerler

Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan göçler içinde en önemli ve en kalabalık kısmı Bulgaristan'dan yapılan göçler oluşturmaktadır. Bunun en büyük sebebi, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi yenilgisinin ardından devletin sınırları dışında kalan en kalabalık Türk nüfusunu Bulgaristan Türklerinin oluşturmasıdır. Bulgaristan, 1878'de Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Tuna Vilayeti'nde kuruldu. Tuna Nehri ile Balkan sıradağları arasında kalan Tuna Vilayeti'nde 1876 yılında 1.120.000 Türk ve 1.130.000 Bulgar yaşıyordu. Rus panislavistleri, yarı yarıya Türk ve Bulgar nüfusunun yaşadığı bu topraklar üzerinde bir Slav Devleti kurmak için yerli Türk halkını bölgeden söküp atmak düşüncesini ortaya attılar. Bu düşüncenin fiiliyata geçirilmesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda oldu. Bulgar çeteleri, imha hareketine başladılar. Bulgarların yaptığı zulümler arasında; yağma ve katliamlar, köylerin ve camilere sığınan halkın diri diri yakılması, halkın mal ve mülklerini Bulgarlarla paylaşmak ve Bulgarlaşmak zorunda kalacağı yolunda tehditler vardır⁷⁵. Bu olaylar üzerine Türkler, yaşadıkları toprakları terketmek zorunda kaldılar. Bu da Müslüman nüfusunun azalmasına yol açtı⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girilmesiyle birlikte, özellikle de XIX. yüzyılın ikinci yarısında Balkanlarda yaşayan Müslüman topluluklar, "güvenli" gördükleri Anadolu'ya doğru göçe başladılar. Bu yüzyılda Bulgaristan Türklerinin ilk büyük göçü Doksanüç Muhacereti olarak kabul edilmektedir. 93 Harbi'nden sonra Balkanlardan Anadolu'ya sürekli bir göç hareketi meydana gelmiştir. Vaktiyle Anadolu topraklarından Rumeli'ye göç etmiş olan ve uzun yıllar bu topraklarda yaşayan Türklerin veya 1000 yıldır bu toprakları kendilerine yurt edinen ve bu bölgenin yerli halklarından olan Pomakların zaman içerisinde değişen şartlar nedeniyle Anadolu topraklarına göçe zorlanması, XIX. yy'dan günümüze kadar kimi zaman artarak, kimi zaman azalarak süreklilik arz etmiştir. Özellikle sınır civarından göç edenlerin yerlerine derhal Bulgarlar yerleştirilmiştir. Çünkü mesele Bulgaristan'dan Türkleri kovmak meselesi değil, bunların geri dönmelerine müsaade etmemektir⁷⁷. Yapılan bu iskân siyaseti, Bulgaristan'ı milli bir devlet haline getirme çabasıdır⁷⁸.

Farklı etnik/dilsel gruplara mensup ve farklı kültürel altyapılara sahip bu toplulukların nüfus hareketleri, "gelinen yer" kadar "gidilen yerin" demografik özellikleri başta olmak üzere, sosyo-kültürel yapısını da değiştirmiştir. Özellikle Balkanlar'da ulus-devletlerin birer birer tarih sahnesine çıktığı bu süreçte, idari mekanizmanın, yönetim şekillerinin ve ideolojinin değişimiyle birlikte, kültürel altyapıları yerel halktan ya da çoğunluğu teşkil eden toplumdan farklılıklar içeren bu göçmen topluluklarının yeni yerleşim yerlerine uyum aşaması için zor bir süreçten geçilmiştir⁷⁹.

Osmanlı idaresi altında iken de isyan eden Bulgarların katliamlarını unutmayan Müslümanlar, can kaygısı ile Anadolu'ya hicrete başladılar. Bu göç hareketinin ardı arkası kesilmedi. Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla Bulgaristan'dan yaklaşık yirmi iki bin kişilik bir kabile Anadolu'ya göç etti. Ardından Konya, Kastamonu, Halep, Şam, Adana, Kıbrıs ve Diyarbakır gibi Osmanlı topraklarına, yaklaşık üç

⁷⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.150-151.

⁷⁵ Bilâl N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri-I*, Ankara 1968, s. 338-343.

⁷⁶ Erhan Vatansver, a.g.t, s. 8.

⁷⁷ Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s. 349.

⁷⁸ Ahmet Akgün, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 13, 2005, s. 1-28.

⁷⁹ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "Türkiye'de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri", *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz, s. 78.

yüz elli bin kişilik büyük bir insan topluluğu daha geldi. Bu Osmanlı Devleti'nin o güne kadar görmediği ciddi bir göç dalgasıydı. Çünkü bu çaresizlik içerisinde kıvranan binlerce kadın, çocuk, yaşlı insan kitlesi anlamına gelmekteydi⁸⁰. Fransa'nın Rusçuk Konsolosu M. Ferret, 16 Ağustos 1879 tarihli raporunda, "Eskicuma Kazasına bağlı Balpınarlı köyünden 390 kişilik 34 Müslüman aile, Türkiye'ye sığınmak üzere yurtlarını bırakıp gittiler" diye yazmaktadır. Ferret, 23 Ağustos 1879 tarihli raporunda da "Rusçuk Türkleri de köylü dindaşlarınca başlatılan göç hareketini izlemeğe hazırlanıyorlar..." demektedir⁸¹. Fransa'nın Sofya temsilcisi de 3 Nisan 1884 tarihli raporunda "Tuna Nehri'nden Balkan sıra dağlarına, Balkan'dan Sofya'ya kadar, toprak pek bereketli ama pek işlenmiş değil. Çünkü Müslümanların göçü, Bulgaristan'ı 600.000'den fazla iş gücünden mahrum bıraktı. Birçok bölgede Türk insanının hemen hemen yok olup gitmesinden doğan boşluğu yabancı işçiler de dolduramıyor" diyerek Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin sayısının 600.000'den fazla olduğunu belirtmektedir⁸². Bulgarlar bu önemli sayıda iş gücünden mahrum kalmamak için zaman zaman göç edenlere engel olmaya da çalışmışlardır⁸³. Örneğin kırk Pomak ailesi hududdan Türk tarafına geçerken Bulgar askerleri tarafından engellenmişlerdir⁸⁴. Müslümanları göçe zorlamaktansa Hristiyan yapmayı kendi politikaları için daha uygun bulmuşlardır.

Bu dönemde göçmenlerin sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte bu sayının 1.230.000 ile 1.253.000 kişi arasında olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. McCarty, 1.253.000 olarak belirtirken⁸⁵ İpek ise katliam, açlık ve hastalıktan kurtulabilen toplamda 1.230.000 Müslümanın göç etmek mecburiyetinde kaldığını⁸⁶ ifade etmektedir. Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rus ve Bulgar zulümleri, sayıları yüz binleri bulan insan selinin, yaya olarak veya bulabildikleri her türlü araçla, önce Edirne'ye ve oradan da İstanbul'a akmasına sebep olmuştur. Göçler kara yolu, demir yolu ve deniz yolu kullanılarak gerçekleşmiştir. Savaş sırasında yaklaşık 25.000 kişi hayvanları ve eşyaları ile birlikte Kırkkilise ve Çorlu taraflarına sevk edilmiştir. Eşyası olmayan insanlar ise Varna'dan deniz yolu ile İzmit ve Mudanya'ya sevk edilmişlerdir. Mevcut trenler ihtiyaca cevap veremediği için ek tren seferleri konulmuştur. Çorlu istasyonunda 100.000 kişinin biriktiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bu dönemde özellikle trenlerin ne kadar önemli olduğunu kanıtlayan bir delil de İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Layard'a Albay Blunt tarafından gönderilen bir rapordan anlaşılmaktadır. Söz konusu rapora göre 12 Ocak'tan 24 Ocak'a kadar 1.093 vagona 54.650 kişi İstanbul'a gitmek üzere Çorlu istasyonundan geçmiştir⁸⁷. Ayrıca Tuna Nehri yoluyla da Bulgaristan'dan Anadolu'ya yoğun göçmen grupları gelmekteydi. Bazen de Babıali'nin tahsis ettiği tren ve vapurlarla taşınan muhacirler, perişan bir halde Edirne ve İstanbul'a gelmişler, buralarda yoğun bir kitle meydana gelince Anadolu'da çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdir. Edirne, İstanbul, Aydın, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigâr vilayetleri ve genel olarak da Trakya, Marmara, kuzey-batı ve batı Anadolu bölgeleri Rumeli göçmenlerinin kitlesel yerleşim alanları olmuştur⁸⁸. Bu iskân edilen yerlerden biri de Çorlu kazasının Türbedere köyüdür. Kırkbeş hanelik araziye Pomak muhacirler iskân edilmiştir⁸⁹. Ayrıca Eskişehirde Osmaniye köyüne de Pomak muhacirler yerleştirilmiştir⁹⁰. Eskişehir'in Osmaniye Beldesi'ndeki Pomaklar, Osmaniye'ye 4 ayrı tarihte göçetmiştir. İlk göçler Bulgar-Sırp Savaşı, 1885 sonrasında yaşanmıştır. 1908, 1914 ve 1936 tarihlerinde gelenler de vardır. Şimdiki Bulgaristan'ın Batı Rodoplar'daki Pazarcık (o zamanlar Şark-ı Rumeli vilayeti Filibe sancağına bağlıydı) ilindeki Peştera, Kostandovu, Dorkovu, Pashovi, Rakitovo, Ladjene geldikleri yerlerdir. En son 1936'da Rakitovo'dan gelinmiştir⁹¹.

Bu dönemde Osmanlı Devleti gerek siyasal, gerekse ekonomik ve sosyal açıdan çok büyük sıkıntılar

⁸⁰ Naci Şahin, a.g.m., s.73.

⁸¹ Erhan Vatansever, a.g.t, s. 56.

⁸² Erhan Vatansever, a.g.t, s. 57.

⁸³ BOA, HR. SFR. (04), Nr. 338 / 37 / 1, 26 Zilkade 1306 (24 Temmuz 1889).

⁸⁴ BOA, A.}MTZ.(04), Nr. 72 / 71, 29 Receb 1319 (11 Kasım 1901).

⁸⁵ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün *Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara 2014, Türk Tarih Kurumu, s. 106-107.

⁸⁶ Nedim İpek, a.g.e., s. 40-41.

⁸⁷ Erhan Vatansever, a.g.t, s. 10.

⁸⁸ H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s.38.

⁸⁹ BOA, BEO., Nr. 323 / 241 / 85 / 2, 27 Cemaziyelevvel 1311 (6 Aralık 1893); BOA, BEO., Nr. 335 / 251 / 21 / 2, 22 Cemaziyelahir 1311 (31 Aralık 1893).

⁹⁰ BOA, DH. MKT., Nr. 1799 / 34 / 1, 1 Cemaziyelevvel 1308 (13 Aralık 1890).

⁹¹ Nazmiye Öztürk-Haldun Aşçıkoça, a.g.m, s. 411.

içerisinde bulunmaktaydı. Devletin ekonomik durumu oldukça bozuktu. Ancak tüm olumsuz koşullara rağmen göçmenler konusunda elinden gelen yardımı yapmış ve onların rahat iskân edilmeleri ve daha az problem yaşamaları konusuna özel önem vermiştir. Başta Batı Anadolu olmak üzere Anadolu'nun değişik yörelerine göçler yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Balkanlarda yaşayan vatandaşlarının Anadolu'ya akın akın gelmesi üzerine başlangıçta bir yığılma söz konusu olmuşsa da daha sonra bunları planlı bir iskâna tâbi tutmuştur. Göçmenlerin sorunları en asgariye indirilmeye çalışılmıştır. Yol güvenlikleri sağlanmış, yeni araziler tahsis edilmiş ve en rahat biçimde iskânları sağlanmaya çalışılmıştır⁹². İklimin ve coğrafi koşulların elverişli olmadığı ya da uzak olan bölgeler, muhacirlerin yerleştirilmesinde çok tercih edilmemiştir.

Özellikle göçmenlerin yol güvenliğinin sağlanmasına, yerli halkın tepkisini çekmeyecek şekilde iskân edilecek yerlerin tespitine, işlerinin karşılanmasına, göçmenlerin geldikleri yerlere ve yapılarına uygun yerlerin seçilmesine gayret edilmiştir. Ancak zaman zaman göçmenler, arazinin şartlarından kaynaklanan problemlerin yanı sıra bazı hukuki problemlerle de karşı karşıya kalmışlardır. Yerleştirildikleri bazı araziler, kişilerin mülkü olabilmektedir. Bu da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Çorlu Kazasının Türbedere köyündeki kırk beş hanelik bir araziye Pomak muhacirleri yerleştirilince arazinin varisleri buna itiraz etmişlerdir⁹³. Bunun üzerine araziye karşılık olarak mutasarrıflarına Hudâvendigâr vilayetinde İnönü çayırı adıyla anılan ve bölge halkının birlikte tasarruf ettikleri Hazine, Emrud, Katmer ve Adalar adındaki dört çayır verilmiştir⁹⁴. Bunun miktarı dört bin dönümdür ve senelik icar bedeli yirmi beş bin kuruştur⁹⁵.

Göçmenlerden kaynaklı asayiş bozan olaylar da meydana gelmiştir. Edirne'de Mandire köyüne yerleştirilen Pomak muhacirler, burada bağ ve bahçelere saldırıp tahrip etmişlerdir. Bununla ilgili gerekli önlemler alınarak bu saldırılar sona erdirilmiştir⁹⁶. Ayrıca gelen göçmenler yer beğenme konusunda bile çoğu zaman problem çıkartmaktaydılar. Göçmenlerin iskân edildikleri alanların verimli olması ya da olmaması bu konuda son derece etkiliydi. Mesela göçmenlerin çoğu Bursa gibi vilayetleri tercih etmekte, kurak iklim türüne sahip alanları ise tercih etmemekteydiler. Bu durum doğal olarak göçmenlerin yerleşimden sonra ikinci bir göç olayının yaşanmasına neden olmaktadır⁹⁷. Örneğin Eskişehir'de Pomak muhacirler, iskân edildikleri Osmaniye karyesinin sazlık, bataklık ve sağlığa elverişsiz bulunarak Kavacık adlı yere yerleştirilmişlerdir⁹⁸. Oysaki Osmanlı Devleti, özellikle bu bölgeleri iskâna açarak şenlendirmek istemekteydi. Zaman zaman yerli halk ile muhacirler arasında arazinin kullanımı konusunda da sıkıntılar yaşanmaktaydı. Manyas'a bağlı Salur karyesinde Çerkes ve Pomak muhacirlere ziraat için verilen arazinin nizama aykırı olarak tahsis edildiği iddiaları ortaya atılmıştır. Muhacirler arasında herhangi bir sorun yaşanmaması için gerekli tedbirler alınmıştır⁹⁹.

Göç ve göçmen konusunu ayrıntılı olarak halledebilmek için 5 Mayıs 1860 tarihinde "Muhacirîn Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyon ile Osmanlı Devleti, topraklarına gelen göçmenlerin iskân edilmeleri sorununu çözüme kavuşturulmak istenmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra meydana gelen büyük göçlerle birlikte komisyon biraz daha genişletilerek İskân-ı Muhacirin Komisyonu adını almıştır. Ardından bütün vilayetlerde İskân-ı Muhacirin Müdürlüğü meydana getirilerek İstanbul'da kurulan İskân-ı Umumiye Müdürlüğü'ne bağlanmışlardır¹⁰⁰. Muhacirlerle ilgili problemler genellikle Muhacirin İdaresine müracaat edilerek halledilmeye çalışılmıştır. Pomak muhacirleriyle ilgili olarak

⁹² Naci Şahin, "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri Ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, Haziran 2006, s.67.

⁹³ BOA, *BEO.*, Nr. 439 / 329 / 6 / 2, 17 Muharrem 1312 (21 Temmuz 1894); BOA, *BEO.*, Nr. 485 / 363 / 56 / 2, 29 Rebiülevvel 1312 (30 Eylül 1894).

⁹⁴ BOA, *BEO.*, Nr. 323 / 241 / 85 / 2, 27 Cemaziyelevvel 1311 (6 Aralık 1893); BOA, *BEO.*, Nr. 335 / 251 / 85 / 2, 22 Cemaziyelahir 1311 (31 Aralık 1893); BOA, *BEO.*, Nr. 439 / 329 / 6 / 2, 17 Muharrem 1312 (21 Temmuz 1894); BOA, *BEO.*, Nr. 561 / 420 / 68, 2 Şaban 1312 (29 Ocak 1895); BOA, *DH.MKT.*, Nr.44 / 40 / 32 / 2, 21 Şaban. 1310 (10 Mart 1893).

⁹⁵ BOA, *BEO.*, Nr. 485 / 363 / 56 / 1, 29 Rebiülevvel 1312 (30 Eylül 1894).

⁹⁶ BOA, *Y. PRK. UM.*, Nr. 1 / 91 / 1, 20 Rebiülahir 1297 (1 Nisan 1880).

⁹⁷ Naci Şahin, a.g.m., s. 75-76.

⁹⁸ BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1809 / 21 / 1, 5 Receb 1308 (14 Şubat 1891); BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1825 / 103 / 1, 26 Şaban 1308 (6 Nisan 1891).

⁹⁹ BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1717 / 74 / 1, 22 Şaban 1307 (13 Nisan 1890).

¹⁰⁰ Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, *International Journal Of History*, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık, p.351-352, March 2013.

da buraya çeşitli müracaatlarda bulunulmuştur. Bunlardan biri de annesine ait Türbedere karyesindeki araziye iskân edilen Pomak muhacirlerine verilen araziye karşılık olarak aynı miktar da arazi isteyen Ömer Bey'in talebinin Muhacirin İdaresinde görüşülmesidir¹⁰¹.

Pomakların Türkiye'deki Yerleşim Alanları¹⁰²

1. Afyon Sandıklı (Reşadiye köyü)
2. Balıkesir Gönen(Sarıköy), Manyas (Merkez, Darıca, Şevketiye), Sındırgı (Şahinkayaköyü)
3. Bursa, İnegöl (Merkez), Karacabey, Gönen, Manyas
4. Çanakkale Biga (Merkez), Yenice(Merkez),Çan
5. Edirne (Merkez), İpsala (İbriktepe), Keşan (Merkez), Uzunköprü (Merkez, Çöpköy)
6. Eskişehir
7. İstanbul Beykoz (Merkez), Çatalca (Merkez), Silivri (Merkez)
8. İzmir Bayındır (Çırpı), Kemalpaşa (Merkez)
9. Kırklareli (Merkez), Babaeski (Merkez), Demirköy (Merkez, İğneada), Lüleburgaz (Merkez), Pehlivan köyü
10. Konya
11. Kütahya
12. Manisa Demirci (Bardakçı köyü)
13. Muğla
14. Niğde
15. Samsun Havza (Merkez, Çakıralan), Bafra
16. Tekirdağ Merkez (Banarlı, Barbaros, İncecik), Malkara (Merkez), Çorlu kazası¹⁰³

Sonuç

Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin daha kuruluş yıllarından itibaren iskâna tabi tuttuğu önemli bir vilayettir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren başlayan ulus-devlet sürecinde Bulgaristan da Osmanlı Devleti'nden ayrılmak amacıyla bağımsızlık hareketlerine başlamış, 1878 Berlin Antlaşması ile de bir Bulgar Prensiği kurulmuştur. Bu mücadelede, Bulgar milli bilincinin oluşması ve Panславizm etkili olmuştur. Ancak bu hareket, yoğun olarak Bulgar çeteleri ve komitacı zihniyet çerçevesinde devam etmiştir. Slav Birliği derneklerinin uzun yıllar Bulgaristan'da ektiği fesat tohumları etkili olmuştur. Bütün bu faaliyetlerde başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin de desteği alınmıştır.

20 Nisan 1876'da Bulgar ayaklanması başlamış, Tatar Pazarcık, Avratalan ve Otluk köylerinde Bulgar çeteleri harekete geçmiştir. Köyler ateşe verilmiş, Müslümanlar katledilip malları yağmalanmıştır. Ayrıca kendilerine uymak istemeyen Bulgarlar da zor kullanılarak köylerden çıkarılıp evleri yakılmıştır. Filibe ve Tatar Pazarcık kazalarında hemen hemen yirmi beş Müslüman ve Hristiyan köy yakılmıştır¹⁰⁴. Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik ve askeri yönden zayıf durumda olmasından dolayı bu vahşete dur diyecek bir gücü yoktur. Pomakların Bulgarlaştırılması yönünde bir takım faaliyetler mevcuttur. Nitekim Bakanlar Kurulu protokollerinde Bulgaristan'daki Müslüman nüfusa yönelik tanassur

¹⁰¹ BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1652 / 21 / 1, 1 Muharrem 1307 (28 Ağustos 1889); BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1799 / 34 / 2 1 Cemaziyevvel 1308 (13 Aralık 1890).

¹⁰² Mehmet Ali Eroğlu, "Balıkesir Sındırgı (Şahinkaya Köyü) Pomak (Peşkir) Dokumaları", *İdil Dergisi*, Cilt 4, Sayı 18, 2015, s. 190-191; Nazmiye Öztürk-Haldun Aşçıkoça, "Osmaniye Beldesi Pomak Evleri Üzerine Çevresel, Mekânsal- Programatik ve Yapısal Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 25, s. 411; Seren Özcan, *Pomak Kimliği*, Edirne 2013, s. 41,47; Ahmet Günşen, "Bir Balkan Topluluğu olarak Pomaklar ve Kimlik Algılamalarında Türklük Bulguları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume 2, Sayı /Number 1 Temmuz/July 2013, s. 41.

¹⁰³ BOA, *BEO.*, Nr. 323 / 241 / 85 / 2, 26 Cemaziyevvel 1311 (5 Aralık 1893).

¹⁰⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat Tarihi Hakikatların Aynası*, Haz.: İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 83.

düşüncesinin ele alındığı görülmektedir. Daha savaş sırasındaki göç dalgasında bir şekilde terk edilen veya aileleri katledildiği için yetim kalan Türk çocukları tanassur ettirilmiş ve Türk kızları Hristiyanlarla evlendirilmiştir¹⁰⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında Bulgaristan'dan göçe başlayan Müslüman muhacirler, İstanbul'a ve diğer Osmanlı şehirlerine sığınmışlardı. Geride kalanlar ise Bulgarların elinde çeşitli zulümlere ve işkencelere uğruyorlardı. Muhacirler, Meriç vadisine doğru hareket ederken, Bulgar eşkiyaları, Rusların da müsadisiyle her türlü saldırıda bulunuyorlardı. Muhacirlerin bir çoğu Rodop dağlık bölgesine sığındı. Burada Osmanlı ordusunun yenilgisiyle oralarda kalan askerleri de aralarına alarak, ellerine geçen silah ve birkaç top ile kendilerini savunmaya başladılar. Ruslar önce oniki bin kadar asker tertip ederek, daha sonra Bulgarlardan gönüllü müfrezeler sevk ederek bunları ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamadılar¹⁰⁶. Rodoplarda, Ruslara ve Bulgarlara karşı büyük bir direniş örneği gösterildi. Sekiz yıl yürütülen mücadele sonucunda topraklarını Osmanlı Devleti'ne katmayı başardılar. Bu durum Balkan Savaşlarına kadar devam etti¹⁰⁷.

93 Harbinden sonra Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin büyük ölçüde sona ermesinin ardından Bulgar devlet yöneticileri, Müslümanları dolayısıyla da Pomakları Bulgarlaştırmayı bir dava haline getirmiştir. Özellikle Orta ve Batı Rodoplar ile Pirin bölgesindeki Pomakları Bulgarlaştırma hedef alınmıştır. Bunun için ilk adım olarak Hristiyanlaştırılmaları hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Pomak köylerine misyonerler gönderilmiştir. Çeşitli baskılara maruz kalan Pomakların bir kısmı buldukları bölgelerde silaha sarılarak mücadelelerini sürdürmüş, bir kısmı ise Anadolu'ya göçe başlamıştır.

XIX. yüzyıl, çeşitli bölgelerden göçmenlerin, buldukları yerlerde maruz kaldıkları saldırı ve eziyetler üzerine Osmanlı Devleti'ne sığındığı bir yüzyıl olmuştur. Yavaş yavaş Balkanlardan çekilmeye başlayan Osmanlı Devleti, eski gücünü büyük ölçüde kaybetmişti. Siyasi ve ekonomik yönden oldukça kötü durumdaydı. Balkanlardan akın akın Osmanlı topraklarına gelen göçmenler ise Edirne ve İstanbul'da bir yığılma meydana getirmişlerdi. Başlangıçta zorlanan devlet sonrasında bir plan dahilinde göçmenleri iskâna tabi tuttu. Muhacirlerin karşılaştığı zorlukları halledebilmek için Muhacirîn Komisyonunun faaliyetlerini daha fazla genişletti. Muhacirlerin iskân edilebilecekleri yeni arazileri tespit çalışması yapıldı. Özellikle boş araziler, üretime açmak yani şenlendirmek ve arazi sahiplerinin tepkisini çekmemek için tespit edilmeye çalışıldı. Eğer kişilerin tasarruflarındaki bir araziye göçmenler yerleştirilmiş ise ya muhacirler elverişli başka bir yere sevk edildi ya da mal sahibine mağdur olmayacak şekilde kendi arazisi ile eşit gelire sahip başka bir arazi verildi¹⁰⁸. Göçmenler, geldikleri coğrafyanın özelliklerine benzer yerlere iskân edilmeye gayret edildi. Elverişsiz yerlere iskân edildiklerinde buna itiraz ettiklerinde itirazları dikkate alınmaya çalışıldı¹⁰⁹. Balkan muhacirleri ile daha önce başka yerlerden gelip aynı bölgeye yerleştirilen Kırım ya da Çerkes muhacirler arasında zaman zaman problemler yaşandı. Devlet bunları en aza indirebilmek için gerekli önlemleri alarak ara buluculukta bulundu¹¹⁰.

Muhacirlerin yol güvenliklerine de imkanlar dahilinde önem verildi. Gerekte demiryolu ile ek seferler düzenlendi. Aynı şekilde deniz yoluyla gelecekler için vapur gönderildi. Muhacirlerin maduriyetleri ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Kara yolu ile kendi imkanları ölçüsünde gelen muhacirlerin büyük çoğunluğu yolda Bulgar çeteleri ya da resmî kuvvetleri tarafından bir takım olumsuz davranışlara maruz kaldılar. Böyle bir durum da ise devlet resmi makamlara durum hakkında bilgi vererek bunların önlenmesi için başvurularda bulundu. Gerekse büyük devletler nezdinde girişimlerde bulundu¹¹¹.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan bu yana 175.000 Pomak Anadolu'ya göç etti. Ancak Balkanların çeşitli bölgelerinde halen 500.000-600.000'in üzerinde Pomak nüfusu mevcuttur¹¹². Osmanlı

¹⁰⁵ Aşkın Koyuncu, a.g.m., s. 157.

¹⁰⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 616.

¹⁰⁷ Hüseyin Memişoğlu, a.g.e., s. 48.

¹⁰⁸ BOA, *BEO.*, Nr. 439 / 329 / 6 / 2, 17 Muharrem 1312 (21 Temmuz 1894); BOA, *BEO.*, Nr. 485 / 363 / 56 / 2, 29 Rebiülevvel 1312 (30 Eylül 1894).

¹⁰⁹ BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1809 / 21 / 1, 5 Receb 1308 (14 Şubat 1891); BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1825 / 103 / 1, 26 Şaban 1308 (6 Nisan 1891).

¹¹⁰ BOA, *DH. MKT.*, Nr. 1717 / 74 / 1, 22 Şaban 1307 (13 Nisan 1890).

¹¹¹ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 617.

¹¹² Hüseyin Memişoğlu, a.g.m., s. 321.

topraklarına gelen Pomak muhacirleri, başta Trakya, Marmara, kuzey-batı ve batı Anadolu bölgeleri olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A. MKT. UM. (Sadaret Mektubî, Umumî)
- A. MTZ. (04) (Sadâret Bulgaristan)
- BEO. (Bâb-ı Âlî Evrâk Odası)
- DH. MKT. (Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi)
- HR. SFR (04). (Hariciye Nezareti Sofya Sefareti Belgeleri)
- HR. SYS (Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri)
- İE. ML. (İbnülemin Maliye)
- Y. PRK. UM.(Yıldız Parâkende Umumî)

Kitap ve Makaleler

AĞANOĞLU H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001.

AKGÜN Ahmet, "Bulgaristan'da Asimilasyon ve "Zavallı Pomaklar" Adlı Bir Risale", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 13, 2005, s. 1-28.

ALP İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*, Edirne 2012.

ALTUĞ Yılmaz, "Balkanlardan Anadolu'ya Yapılan Göçlerin Mahiyeti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 32, Sayı 2-4, 1966, s. 846-857.

BIYIKLIOĞLU Tevfik, *Trakya'da Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, C. I.

Celal Nuri, "Bulgar ve Pomak", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Çev./Akt.: Muhammet Kemaloğlu, Cilt 53, Sayı 2, Ankara 2013, s. 421-431.

DEDE Abdurrahim, *Rumeli'nde Bırakılanlar (Batı Trakya Türkleri)*, Yazan: A. Cevat Eren, "Pomaklara Dair", İstanbul 1975, s. 150-170.

DZHUVALEKOV Sabri, *Pomakların Dini Hayatı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011.

EMİNOV Ali, "Social Construction of Identities: Pomaks in Bulgaria", *In: JEMIE - Journal on ethnopolitics and minority issues in Europe* Vol. 6 (2007), 2, p. 1- 25.

EROĞLU Mehmet Ali, "Balıkesir Sındırgı (Şahinkaya Köyü) Pomak (Peşkir) Dokumaları", *İdil Dergisi*, Cilt 4, Sayı 18, 2015, s. 185-204.

EREN A. Cevat, "Pomaklar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1993, s. 572-576.

GÖZLER Kemal, "XV ve XVI'ncı Asırlarda Lofça Pomak Köylerinin İlk Müslüman Sakinleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002, Cilt III, Kısım III, s.1399.

GÜNŞEN Ahmet, “Bir Balkan Topluluğu olarak Pomaklar ve Kimlik Algılamalarında Türklük Bulguları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt/Volume 2, Sayı /Number 1 Temmuz/July 2013, s. 35-54.

İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

KOYUNCU Aşkın, “Balkan Savaşları Sırasında Pomakların Zorla Tanassur Edilmesi (1912-1913)”, *OTAM*, 33/Bahar 2013, s.139-196.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat Tarihi Hakikatların Aynası*, Haz.: İsmet Miroğlu, İstanbul 1983.

McCARTHY Justin, Ölüm ve Sürgün, Çeviren: Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.

MEMİŞOĞLU Hüseyin, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005.

_____ “Pomaklar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul 2007, s. 320-322.

ÖZCAN Seren, *Pomak Kimliği*, Edirne 2013.

ÖZTÜRK Nazmiye – AŞÇIKOCA Haldun, “Osmaniye Beldesi Pomak Evleri Üzerine Çevresel, Mekânsal- Programatik ve Yapısal Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 25, s. 410-418.

PAŞAOĞLU Derya Derin, “Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies, International Journal Of History*, Volume 5, Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil İnalçık, p. 347-386, March 2013.

SEPETÇİOĞLU Tuncay Ercan, “Türkiye’de Anadili Türkçe Olmayan Göçmen Topluluklara Yaklaşımlara Dair Bir Örnek: Girit Göçmenleri”, *ÇTTAD*, IX/20-21, 2010/Bahar-Güz, s. 77-108.

ŞAHİN Naci, “XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri Ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 1, Haziran 2006, s.63-82.

ŞİMŞİR Bilâl N., *Rumeli'den Türk Göçleri-I*, Ankara 1968.

-----, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, *Bulgaristan'da Türk Varlığı-I*, Ankara 1987.

TURAN Ömer, *The Turkish Minority in Bulgaria (1878-1908)*, TTK Basımevi, Ankara 1998.

-----, “Pomaks, Their Past and Present”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No. 1, 1999, s. 69-83.

UZER Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999.

VATANSEVER Erhan, *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.

Boşnakların Türkiye'ye Göçü ve Göç Sebepleri (1878-1890) Bosnian

Dr. Fahriye EMGİLİ
Mersin Üniversitesi / Mersin

GİRİŞ

19. yüzyılda işgâl toprakları haline gelen, yabancı bir medeniyet ve kültürün egemenliği altında yaşamak zorunda kalmış ve yıllarca sürececek olan toplu göçlere sahne olan Bosna-Hersek, hem Türk hem de dünya tarihi açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Boşnakların göçlerinin arka planında yatan sebepleri Bosna-Hersek kaynakları doğrultusunda analiz etmek, onların göç serüvenlerini anlamamız açısından önemlidir. Özellikle Bosna-Hersek Devlet Arşivi'ndeki (ABİH) muhacir dosyaları verilerine göre, Boşnakların, göç başvurusu için Bosna-Hersek Ülke Yönetimi'ne (Visoka Zemaljska Vlada Sarajevo u Bosni)¹, dilekçelerle müracaat ettiği görülür. Bu dilekçeler ve istatistik bilgileri gösteren Boşnakça ve almanca yıllıklar, göç sebeplerinin ortaya konması açısından somut veriler içermektedir.

Tarihsel arka plana bakıldığında, Rusya'nın tahrikiyle önce Sırbistan daha sonra da Karadağ Osmanlı devletine savaş ilan etti. Ancak, Osmanlı devleti Sırbistan ordusunu hezimete uğrattırırken, Karadağ ordusunu çok zor duruma düşürdü. Bu şartlarda Rusya, Osmanlı devletinden kabulü çok ağır bir takım isteklerde bulundu. Osmanlı devleti bu talepleri reddedince de 1878 yılında harp ilan etti ve Osmanlı ordusu Kafkaslarda ve Balkanlar'da Rusya orduları ile savaşırken bölgelerdeki Ermeni, Bulgar, Romen ve Sırp eşkiyası, orduları arkadan vurdu ve her türlü sabotaj faaliyetini âzami seviyede yürüttü. Neticeten, Osmanlı ordusu yenildi ve Rusya doğuda Kars ve Ardahan bölgelerini, Batıda da Balkanları Yeşilköye kadar gelen Rus ordusuna bırakmak zorunda kaldı ve Ayastefanos barış antlaşmasının ağır şartlarını kabullenmek zorunda kaldı.

Öte yandan, Bosna-Hersek'te, Karadağ'da Rusya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın tahrikiyle isyanlar çıkartıldı. Bunlar Osmanlı devleti içinde asayiş bozulmuştur ve devlet asayiş temin edilememiştir, bahanesinin ileri sürülmesine imkân verdi. Berlin kongresinde de bu bahane kullanılarak Avrupa devletlerinin arkalamasıyla Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan idaresine terk edildi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası toplanan Berlin Kongresi ile birlikte Balkanlar'daki topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, halkının çoğunluğu Müslüman olan Bosna-Hersek'i kendi hükümrânlığı altında, Avusturya-Macaristan Devleti'nin işgâline bırakmak zorunda kalmıştır.² Bu olay, Osmanlı Devleti ve Bosna-Hersek için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Berlin Antlaşmasının 25. maddesi, Bosna-Hersek'in idaresini ve geleceğini ilgilendirmekteydi. Buna göre: Osmanlı hâkimiyetinin Bosna-Hersek'te devam etmesi kaydıyla, bu bölgenin Avusturya tarafından geçici olarak işgâl edilmesi ve Avusturya'nın Yeni Pazar Sancağı'nda askerî ve ticarî

¹ *Visoko Zemaljska Vlada Sarajevo u Bosnu*: Bosna-Hersek'teki Yüce Ülke Yönetimi şeklinde çevrilebilir. Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan Hükûmeti'ne yönelik başvuruların yapıldığı idari birimin adı.

² **Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1297; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s.403-424.

amaçlı yollar yapması ve burada asker bulundurması konusunda ileri bir tarihte müzakere yapılması kararlaştırıldı.³ Bosna'nın Avusturya tarafından 1878'de işgâli ve otuz yıl sonra da 1908'de ilhakı süreci, toplumsal ve idarî değişimlerin yanı sıra, manevî ve dinî baskı, toprak sorunu gibi meselelerin ortaya çıkmasına ve pek tâbi olarak da Bosna'daki Müslüman halkın tepkisine sebep olmuştur.

Bu yeni idarenin yönetimi altında yaşayamayarak çeşitli sebeplerle Bosna topraklarından ayrılarak uzun bir göç yolculuğuna çıkan Boşnak muhacirler, Kosova, Makedonya, Selanik ve Anadolu'da yurt tuttıkları yeni topraklara yerleşmişlerdir. Boşnaklar, Kendileri için yaşanılabilir bir tarafı kalmadığına inandıkları Bosna'yı, bir daha geri dönmek üzere Terk etmeye razıydılar. Göç yolları Bosna'dan sancak'a, Makedonya'ya, Arnavutluğa ve Anadolu'ya uzanmaktaydı.

AVUSTURYA-MACARİSTAN'IN BOSNA-HERSEK'İ İŞGALİ

Berlin Antlaşması'nın karları uyarınca, Avusturya-Macaristan ordusu 29 Temmuz 1879'da Bosanski Brod ve Bosanska Gradiška şehirlerine yakın olan Sava nehri üzerinden Bosna-Hersek'i 80 bin kişilik ordu işgâle başlamıştır.⁴ Bosna Müslümanları, Avusturya-Macaristan işgâline karşı koydularsa da işgâl 20 Ekim 1879'de tamamlanır. Bu süreçte, Boşnak halkı, ellerindeki basit silâhlarla Avusturya-Macaristan ordusuna karşı büyük bir mücadele vermiştir. Jajce, Doboj ve Maglaj şehirlerinde yoğunlaşan direniş hareketleri iki ay sürmüştür.

İşgâli yöneten Avusturya-Macaristan ordusunun Generali Yosef Filipoviç, Bosna-Hersek halkına teslim olma çağrısında bulunmuş ve imparator adına bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri ile Bosna-Hersek halkının can ve mal güvenliğini sağlayacağına, dil ve din konularında haklarının koruyacağını belirtmiştir. Ancak bunun gereği yerine getirilmez, işgâle karşı duran Müslüman temsilciler, halk, askerler idam edilir, tutuklanır. Osmanlı Devleti sadece 40 bin askeri ile bu işgâl karşısında Boşnaklara destek olur ve onun dışında pek bir şey yapamaz. İşgâlden sonra, Avusturya askerleri Müslümanlar'ın evlerine yerleştirilince halk tedirgin olmuş ve Osmanlı topraklarına kaçmaya başlamıştır.⁵

Bu tarihlerde Bosna-Hersek'ten büyük bir göç dalgası yaşanır. 1918'e kadar 300.000'e yakın Boşnak, başta Türkiye olmak üzere Arnavutluk ve bazı Arap ülkelerine göç ederler. Türkiye'ye göç eden Boşnak sayısının yaklaşık 120.000 ila 150.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Habsburg yetkilileri bölgeye girdiklerinde, Boşnaklar'dan ve Sırp'lar'dan gelen aynı şiddetli direnişle karşı karşıya kalmışlardır. Filipoviç'in komutanlığındaki Avusturya-Macaristan'ın 13. Hırvat ordusu, büyük ölçüde Müslüman direnişi ile karşılaştı. Ordu, Doboy (Doboj), Jajce (Yayçe), Banyaluka (Banjaluka) ve Maglaj (Maglaj)'a girmek isterken kuzeyde büyük çatışmalar yaşandı. Bu yüzden de, ülkenin fiilî işgâli büyük zorluklarla gerçekleştirilebilmiştir.⁶

Askerî işgâlde Hırvat generaller Yosip Filipoviç ve Sityepan Yovanoviç, görev almıştı.⁷ Hırvatistan'da konuşlandırılan Yosip Filipoviç'in askerleri Silavonya topraklarından Bosna'ya yönelirken, Sityepan Yovanoviç'in askerleri Hersek'i işgâl etmiştir.⁸ İşgâl, General Yosip Filipoviç'in komutasındaki 13. Hırvat Kolordusu'nun birlikleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölge ele geçirilir geçirilmez, nasıl yönetileceği meselesi baş göstermiştir. Filipoviç, kadrosunu, büyük ölçüde Hırvat devlet memurlarının oluşturduğu, geçici bir hükümet kurdu ve Hırvatistan kanunları ve hukuk düzenini uygulamaya koydu.⁹

Ordu, ülkeye savaşarak girebilmiş ve hadise büyük kayıplara sebep olmuştur. General Filipoviç,

³ Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi, s.1297.

⁴ B. H. Sumner, *Russia and Balkans 1870-1880*, London, 1962, pp.102-103.

⁵ Mustafa İmamamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997, str.351-352; Bkz. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı işgâli sonrası yaşanan, dini, toplumsal ve ekonomik meseleler için Fahriye Engili, *Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.

⁶ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev. Aşegül Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s.362.

⁷ Mehmedalija Bojić, "Svrgavanje Turske Vlasti i Odbrambeni Rat Bosne i Hercegovine Protiv Austrougarske Invazije 1878. Godine," *Posebna Izdanja Knjiga XIII, Odjelenje Društvenih Nauka Knjiga 8*, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979, str.71-94.

⁸ Bojić, a.g.m., str.71-94.

⁹ Bojić, a.g.m., str.71-94.

Bosna'ya hâkim olduktan sonra, Bosna'da çok katı bir idare uygulamaya başlamıştır. Zirâ, kendisine göre, Boşnaklar “vahşi ve hayvanlaşmış bir yığın” idiler. Bu kanaatten hareketle, Avusturya işgâl kuvvetleri ellerine geçirdikleri her şüpheliyi asmış, infaz etmiş veya toplama kamplarına götürmüştür.¹⁰ Bu uygulama nefes aldırmaaksızın aylarca sürdürmüştür. Bunların eliyle ilk ağızda Türkçe yazı ve eğitim yasaklanmış ve Latin yazısı mecburî kılınmıştır. Daha sonra yer isimleri de Hırvatlaştırılmıştır.

İşgalden hemen sonra, Hırvatistan Banı İvan Majuraniç, General Filipoviç'in emrinde çalışmak üzere, bir yığın Hırvat memuru göndermiştir. Bu gibi zorlamalar ve oldu-bittiler Boşnak toplumunun yapısına derin darbeler indirirken, Avusturya'nın uzun vâdede uyguladığı siyasetle Boşnaklar'ın Türkiye ile olan bağları ve ilişkileri giderek zayıflatılmak istenmiştir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun idaresi ile egemen konumdaki Boşnak halk kenara itilmiş ve bir azınlık olmuştur. Bu da Boşnak göçlerinin önemli bir sebebidir. Ayrıca, Boşnakların hem siyaset hem de medeniyet açısından Osmanlıya ait olduklarını hissetmelerinin de bu göçlerin boyutunu etkilemiş olduğunu söyleyebiliriz. Boşnaklar, bir askeri yenilgiden sonra kendilerini bambaşka ve düşman bir ortamda bulmuşlardır. Asırlar boyunca oluşturulmuş bulunan edebiyat, zanaat, musiki, eğitim ve siyaset geleneği, kısa bir sürede yıkılmış ve bunun yerine Hristiyan ve düşman bir gelenek zorla veya sinsi bir şekilde benimsetilmeye çalışılmıştır. Boşnaklar ise, işin başında işgâle karşı silâhla direnmişler, silâhlı mücadeleyi kaybettikten sonra da değişik imkânları kullanarak kimliklerine sadık kalmaya gayret etmişlerdir.

Bununla birlikte, Boşnakların nezdinde, Avusturya-Macaristan sadece işgâlcî bir kuvvet olmakla kalmayıp, aynı zamanda, sınırlarını, yüzyıllardır maddî ve manevî bağlarla bütünleş oldukları Osmanlı Devleti'nin aleyhine genişleten gayrimüslim bir devletti ve Avusturya-Macaristan, işgâli gerçekleştiren General Filipoviç tarafından temsil edilmekteydi.¹¹

Entelektüel Boşnaklar'dan bazıları ve yüksek memurlar o yıllarda o en çok göç edenlerdi. Aydınların ve yüksek mevkilerdeki memurların ülkeyi terk etmeleri, yüzeysel bir bakışla normal gibi görülebilir. Ancak, bu gidiş, içerde sonu gelmeyen bir fikrî karmaşanın doğmasına sebep olmuştur. Yeni duruma alışmaya ve bunu kavramaya, anlamaya çalışan halk, başı dara düştüğünde, ona yol-yordam gösterecek, fikir verecek ve onu yönlendirecek birilerini bulmakta zorluk çekmiştir.

Boşnak Göçlerinin Sebepleri

Bosna'daki yeni iktidar Hristiyan bir iktidardır ve bu idare altında yaşamak Müslümanlar için çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmak demektir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askerleriyle beraber çok sayıda memur ve papazı da Bosna'ya beraberinde getirmişti. Papazların görevi, Bosna-Hersek halkına ‘siyah-sarı’ monarşinin ruhanî değerlerini öğretmek ve buna alıştırmaktı. Böylece, Bosna-Hersek, hayatının her bölümünde “modernleşme” ve ‘Avrupalılaşma’ sürecinin baskısı altındaydı. Modernleşme adı altında Bosna sömürgeleştiriliyordu.

Bosna'daki en büyük yetkili, doğrudan hükümdarlığa karşı sorumlu olan askerî valiydi. Bosna'da izlenecek siyasete karar veren Ortak Maliye Bakanı idi ve Maliye Bakanlığı'nın başına getirilen Macar Benyamin Von Kalay, Bosna'nın ilhakı siyasetini savunmaktaydı. Bosna'daki bütün uygulamaları da bu doğrultuydu.¹²

Avusturya idaresine göre Bosna son derece geri kalmış bir bölge olduğundan, bâzı memurlar, bölgenin çözülmesi zor meseleleriyle baş edecek güce sahip değildi. Kalay'ın modernleşme projesi kapsamında Saraybosna'da sivil idareciler görevlendirilmişti. Bu durum, Habsburg kurumlarının

¹⁰ Mustafa İmamamović, **Historija Bošnjaka**, Sarajevo, 1997, str.131.

¹¹ Hajruddin Ćurić, “Uloga pljevalskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878”, **Posebna Izdanja Knjiga XLIII, Odjelenje Društvenih Nauka Knjiga 8**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979.

¹² Kalay'ın Bosna-Hersek siyaseti için bkz. Jelana Milojković-Djurić, “Benjamin von Kalay's Role in Bosne i Hercegovina 1882-1903: Habsburg's Policies in an Occupied Territory”, **Journal of the North American Society for Serbian Studies**, Vol. 14/2, 2000, pp.211-220.

getirilmesi ile birlikte devlet memurlarında da hızlı bir artışa yol açtı.¹³

Osmanlı idaresindeki Bosna, 120 memur tarafından yönetilirken, bu rakam 1881’de 600’e ve 1908’de 9.533’e yükselmiştir.¹⁴ 1907’de, 9106 memurdan, sadece 2493’ü yerliydi. Memur kadrolarının yaklaşık yarısını Hırvatlar dolduruyordu ama bunların arasında birçok Çek, Leh ve Sloven de bulunuyordu.¹⁵ Avusturya yönetimi, doğu sınırlarında büyüyen Sırbistan tehdidine karşı, güçlü bir Bosna-Hersek tasarladığından, siyasetin esası olarak, Hırvat unsurunu desteklemiştir.¹⁶

Müslümanları etkisiz hâle getirmek amacıyla ve yukarıda belirtilen siyasî amaçla Avusturya, Bosna-Hersek’i ilhak sürecinde de yavaş yavaş Katolikler lehine bir nüfus ihtilâli yapmaya özellikle gayret etmiştir. Bu amaçla da, Müslümanların arazilerine Katolik, Hırvat, Leh göçmenlerin yerleştirilmesine başlanmıştır. Bosna’ya göç eden yabancılar arasında bir halk sınıfı vardı ki, onlara “tarımsal koloniler” ya da açık ifadesiyle, tarımsal yerleşimciler denirdi. Bunların Bosna’ya gelmelerinin sebebi, yerel tarımcılara örnek teşkil etmeleri arzusundan kaynaklanıyordu. Bu kişiler, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın kilise çevrelerince misyonerlik görevi alarak, “tarımsal sömürgecilik”i yayıyorlardı. Bu süreçte, Bosna’da 54 yerleşimci birimi kuruldu. O dönemde Bosna-Hersek’e aşağı yukarı 30 000 Katolik köylü yerleştirilmiştir ve 1906’da bu sayı 32 bin kişiye denk gelmektedir.

Bosna’daki Protestan kiliseler, bu dönemde kurulmuştur. Katoliklik Bosna-Hersek’in resmî dini gibi gösterilmiştir; 1899’da inşa edilen Saraybosna Katedrali, bu siyasetin simgesidir.

Bosna-Hersek’te yaşanan göçün temel sebebi, bu topraklarda yaşanan istilâ ve Müslüman ahâlinin bu işgâli kabûl edememiş/etmemiş olmasından kaynaklanmış, pek çok Boşnak aile kendilerine yeni ve güvenli bir vatan bulmak için harekete geçmiştir. Bosna-Hersek halkı, Avusturya-Macaristan yönetimini “işgâlcî” olarak görmüş ve meşruiyetini aslâ kabûl etmemiştir. Yeni yönetimin meşruiyetinin kabûl edilmemesi, kuşkusuz, Avusturya-Macaristan’ın Müslüman bir ülke olmamasından ve işgâlcî bir güç olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna’ya gelmesiyle birlikte Bosna’nın çeşitli bölgelerinden Makedonya ve Anadolu’ya doğru kitlesel bir göç hareketi olmuştur. Bu büyük göçten Askerliğe ilişkin sebeplere gelince, ikinci büyük göç, 1881-1882 yılında olmuştur. O dönemde Avusturya-Macaristan iktidarı Boşnakların orduya katılmalarını emretmiş ve bunu yasalaştırmıştı. Bu yasadan sonra Boşnaklar için askerlik görevi mecburî olmuştur. Bu yeni yasaya göre, 15 yaş üstündeki erkekler Türkiye’ye göç edemezdi. Askerliğe gitmesi gerekmeyen çocuklar için ise özel bir izin alınması gerekmiyordu. 1881’de askerlik yükümlülüğünün ilân edilmesine karşı oluşan Hersek ayaklanmasıyla kitle göçü başladı. Bu kanun, Boşnaklar arasında bir telaş yarattı. Çünkü, Boşnaklar, Avusturya için askerliğe gitmek istemiyorlardı. Bunu protesto etmek için de hükümete birçok dilekçe verdiler.

1881 yılında yürürlüğe giren askerlik yasası Müslümanlar arasında nefret ve korku doğurmuş ve kitle göçüne sebep olmuştur. 1881 yılında çıkarılan gecici savunma kanunu ile Bosna’da yaşayan Müslümanlar da askerlik kur’asına dâhil edilmişlerdir.¹⁸ Hâlbuki, Boşnaklar “gâvur” ordusunda askerlik yapmak istemiyorlardı. Bu iş onlara çok ağır geliyordu. Ayrıca, erkek çocukların askere gitmesi, işgücü kaybı anlamına geliyordu. “Askere giden Boşnakların başkaları için silah taşıyacağı ve gâvurlara hizmet edeceklerin yanında “skrijak” giyecekleri, domuz eti yiyecekleri, camiye gidemeyecekleri, abdest alamayacakları ve sarap içmek zorunda kalacaklar, diye söylentiler oluşması” Müslümanlar arasında göç telaşı yaratmıştır.¹⁹

¹³ A., Popovic, L’Islam Balkanique, **Les Musulmans Du Sud-Est Europeen Dans La Periode Post-Ottomane**, İstanbul, 2009, s.276-277.

¹⁴ Popovic, a.g.e., s.276-277.

¹⁵ Nusret Šehić, “Politički Razvitak Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878-1909)”, **Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1987, str.195.

¹⁶ Peter F. Sugar,, **Industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878–1918**, University of Washington Press, 1963, pp.26-32.

¹⁷ Fahriye Emgili, a.g.e. s.118.

¹⁸ Saffet Bandžović, “İseljavanje Muslimanskog stanovštva iz Srbije i Crne Gore tokom XIX. Stoljeća”, **EI Kalem**, Sarajevo, 1998, str.137.

¹⁹ Bandžović, a.g.e., str.137.

Avusturya-Macaristan ordusuna katılmak Boşnaklar için dinden uzaklaşmak demektir. O yıllarda göç için müracaatların sayısı çok artmış ve gidenlerin sayısı da çok yükseltmiştir. Bu başvuru dilekçeleri incelendiğinde de ailelerin panik içinde göç için başvuruda bulunduğu anlaşılmaktadır. Aileler için tek geçim dayanakları olan erkek çocuklarının askere alınması, onların sefalet ve çaresizliğe sürüklenmeleri demektir. Askerlik faktörünün Boşnakların göçünde önemli bir sebep olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Askerlik meselesi ve yaşanan yoksulluk sebebiyle Boşnaklar yıllarca, peyder pey dilekçelerle hükümete başvurarak göç etmek istediklerini ifade etmişlerdir.

Bosanski Novi Belediyesi sınırları içinde bulunan Ağıç köyünde yaşayan Hamza Aganoviç, 1911’de beş çocuğu ile Türkiye’ye gitme kararını almıştı. Ancak, Ağustos 1911’de, büyük oğlu Hüseyin 1913 senesinde askere alınacağı için başvurusu reddedilmişti. Ne var ki, Hamza izni beklemeden göç hazırlıklarına başlamıştı. Elinde, paraya çevirebileceği neyi varsa, satıp savarak, mümkün olduğunca az eşya ile yola çıkmaya hazırlanıyordu. Aileyi zor günler beklemekteydi. Çünkü, Hamza, Sarayevu hükümet temsilciliğine verdiği yeni dilekçesinde, göç yolculuğunu beklerken elinde varolan parasının da gittikçe azaldığını ve gelecek günlerde ne yapabileceğine dair endişe ve üzüntü içinde olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca, Bosna’da kalmanın ne onun için ne de ailesi için pek mümkün olmadığını da belirtiyordu. Çünkü bütün tanıdıkları ve akrabaları daha önce göç etmişti ve artık sığınabileceği bir çatı da yoktu. Oğlu Hüseyin de ailenin bir nevi reisi idi ve henüz ikinci sınıfta okuyan bir çocuğun, 1913 senesinde askere alınacağı fikri de onu çileden çıkarmaya yetiyordu.²⁰ Bu nedenle de hem kendine hem de oğlu Hüseyin’e belge verilemesini ve oğlunun askerlik vazifesinden muaf bırakılmasını çaresizce şu sözlerle istemekteydi:

“Yeni mal alabilme imkânım yok. Çocuklarımla beraber nasıl geçineceğimi bilemiyorum. Başkalarının kapılarının önünde, dilenci gibi oturmağa niyetim yok. Saydığım nedenlerden dolayı kendime ve oğluma Türkiye’ye gidebilmek için muhacir belgesi verilmesi ricasında bulunuyorum. En kısa zamanda olumlu cevabınızı bekleyen alçak gönüllü kulunuz.”²¹

Avusturya, ülkeyi kolaca idare edebilmek için, bir taraftan Müslüman-Sırp düşmanlığını körüklerken, diğer taraftan da Müslümanlar üzerinde nüfuz kazanmak amacıyla, Müslümanlar’ın Hilâfet makamıyla bağlarını koparmaya önem verdiğinden, bir başkan ve dört üyeden oluşan Ulema Meclisi’ni oluşturulmuştur (1882).²² Avusturya-Macaristan yönetimi, bu meclisin başkanını ve üyelerini kendi Maliye Bakanlığı’na tayin ettirerek, Boşnaklar’ın din, mezhep ve mekteplerine ait hususları Müslümanlar’ın idaresine terk ve havale etmiş gibi görünürken, ipleri kendi elinde tutmuştur.²³

Avusturya-Macaristan, ülkede birliği sağlamak ve kendi idaresine karşı oluşabilecek karşı duruşu engellemek için, Bosna-Hersek’teki tüm milletleri içine alan bir “Bosna milleti” oluşturma siyaseti ile hareket etmiştir. İmparatorluğun Bosna siyasetinin yürütücüsü olan Macar Benyamin Kalay, “Bosna milleti” diye bir kavram üretmiş ve bu yolla Boşnakları tarihî ve dinî kimliklerinden uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Kalay’a göre Müslüman Boşnaklar, kendilerini sadece Müslüman ve hatta Türk olarak algılamaktan ziyade Bosnalı olarak, Habsburg İmparatorluğun bir parçası olarak görebilirlerdi. Bu siyasetle Müslümanları eritmek amaçlanmıştı. Boşnaklar kendilerini ne Türk ne de Müslüman olarak göremeyeceklerdi. Okullarda da bu doğrultuda eğitim başlamıştı, Türkçe yasaklanmıştı. Saraybosna ve diğer şehirlerdeki okullarda öğrenim dilinin Almanca olması ve din eğitiminin Katolik mezhebini öğretecek şekilde programlanmasıyla Müslüman talebeler Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Adalet sisteminde ise Müslümanlar aleyhine keyfi para, sürgün ve hapis cezaları uygulanmıştır.

Avusturya-Macaristan döneminde, Bosna-Hersek’in Ortodoks, Katolik ve Müslüman ahali arasında çatışma ortamı hazırlayan Avusturya, Müslümanlar üzerinde istediği otoriteyi kuramayınca baskı ve asimile faaliyetlerine başlamıştır. Avusturya’nın atadığı mahalli idareciler halkı ağır vergilerle bunaltarak mallarını müsadere etmiş ve cinayetler yoluyla Müslümanları Bosna-Hersek’ten göç ettirmeye çalışmıştır. Hatta bazı mahallelerde camilere şarap ve domuz eti doldurularak Müslümanların

²⁰ ABİH, ZVS, 1911, K.Brj.116.

²¹ ABİH, ZVS, 1911, K.Brj.116.

²² BOA, YA.Hus, Nr.413/18.

²³ BOA, YA.Hus, Nr.413/18.

ibadet hürriyetlerinin kısıtlandığı görülmüştür.

Müslümanların en büyük tepkisi, Bosna'da faaliyetlerine yoğunluk veren Katolik kilisesi idi. Uzun yıllar Saraybosna'da piskoposluk yapan Kardinal, Katolik inancını yayma girişimleriyle hem Sırp Ortodoks nüfusun, hem de Müslümanların tepkisini çekmişti. Çok az olmakla birlikte Müslüman toplumda geniş infial uyanan din değiştirme olayları ve Katolik kilisesinin onları destekleme girişimleri doğal olarak Müslümanlar tarafından hayat tarzına yönelik bir saldırı olarak değerlendirilmekteydi.

Ayrıca, din değiştirme vakaları da Müslümanlar arasında korku yaratarak onları göçe sevk etmekteydi. Meselâ, Avusturya-Macaristan yönetiminde 1881 yılında Bosna'ya gelen Yosip Stadler, Müslümanların Katolik dinine geçmeye zorlandığını söylemiştir. Bu türdeki ilk olay 1881 yılında oldu. O zaman Bırçko'dan gelen Müslümanlardan Zilata adında bir kadın din değiştirmiştir.²⁴ Bu olaydan dolayı, Müslümanlar tüm ülkede telaş yaşadı ve sözü geçen olay yabancı ülkelerde Avusturya-Macaristan'a karşı kullanıldı. Gizli bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, daha da ileri gidilerek bâzı Müslüman memurlara adsız mektuplar gönderilmişti. Ayrıca, din değiştirme vakaları da Müslümanlar arasında korku yaratarak onları göçe sevk etmekteydi.

Benyamin Kalay, İmparator'a sunduğu plânda, Bosna-Hersek Müslümanları'nın Hristiyanlaştırılması hakkındaki fikirlerini açıklamış ve bu plân imparator tarafından kabul edilmiştir.²⁵ Bu bağlamda, 1891'de hükûmet, halkın din değiştirebileceğini kabul ettiğine dair bir kararname yayınladı. İlçe kaymakamlıklarına resmî yazılar gönderilerek halkın ne şekilde din değiştirebileceği belirtildi.

Bosna-Hersekliiler ayrıca, Avusturyalılar tarafından Müslüman ahalinin askere alınması, çocukların Hristiyan mekteplerinde ders görmeleri ve terbiye edilmeleri gibi olaylardan bahs ederek, Avusturya Hükûmeti'nden gördükleri kötü muamele ve mezalimden kurtulmak için vatanlarını terke hazırladıklarına dair Dersaadet'e dilekçeler vermişlerdi.

Müslüman toprak sahipleri, temelde küçük arazi sahibi olan sınıfa aitti. Arazi sahiplerinin sadece %10'u fazla kiracıya sahipti ve büyük arazi sahipleri olarak adlandırılabilirlerdi. İşgâli izleyen ilk dört yılda, Avusturya resmî makamları Bosna-Hersekli Müslümanlardan yüzlerce şikâyet dilekçesi aldı. Bu dilekçelerin çoğunda, hükûmet görevlilerinin kötü muamelelerine dair şikâyetler vardı. Toprak sahibi Müslümanların verdiği şikâyet dilekçeleri ise, toprak meselesi ve Müslüman halkın genel sıkıntıları ile ilgiliydi. Öte yandan, resmî makamlar, köylüleri, toprak sahiplerinin elindeki toprakları satın almaya teşvik ederek, çiftliklerin aşamalı olarak dağılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Ne var ki, zaman içinde, Müslümanlar'ın topraklarına sıkı sıkıya bağlı olma konusundaki kararlılığını da hafife almış olduklarını gördüler. 1895 yılına gelindiğinde, Müslümanlar, hükûmete ve İmparator'a sayısız şikâyet dilekçesi gönderdiler ve bu dilekçelerde kendi arazileri üzerindeki kimetlerin gittikçe artan tasarruf hakkından ve hükûmetin kimet yanlısı tutumundan şikâyet ettiler. Ayrıca, kimetlerin, toprak sahiplerinin çiftliklerini ihmâl ettiği, ya da doğru düzgün verim almadığı, dolayısıyla da hak edişin düştüğü ifade ediliyordu.²⁶ Vergilerini ödeyemeyenlerin arazilerine el konularak, bu araziler Hristiyanlara dağıtılmıştır.

Avusturya yönetimi, Müslüman sipahilere, ağalara ve beylere kredi alma imkânlarını vererek onların borçlanmasını temin etti. Bu krediler de ödenemeyince, bu eski seçkinler kimetlere baskı uygulamayı denedilerse de başarılı olamadılar ve sonunda çareyi mallarını satmakta buldular. Dayanaksız ve topraksız kalan bu gibi derebeyleri memleketten ayrılmayı tercih etmekteydiler.

Üzerinde durulması gereken bir husus da Bosna-Hersek'ten Osmanlı'ya göç edilmesi buradaki Müslümanların sosyal yaşantıları ile ilgili olduğu da söylenebilir. Çünkü, Boşnaklar arasındaki ekonomik farklılaşma onları üç farklı sınıfa bölmüştü. Birinci sınıf, zengin, itibarlı ve nüfuz sahibi beyler idi. İkinci sınıf, ağalar sınıfıdır ve bunlar da itibar ve zenginlik açısından beylerden sonra gelmekteydi. Son sınıf ise çiftçi kesimi idi. Muhacir gazetesine göre, "*Bosna'nın mihveri bunlardır. Nâzımı yine bunlardır. Asıl*

²⁴ ABİH, ZVS, Brj.239, Prez. Od 15.II.1881.

²⁵ Vojislav Bogičević, "Emigracija muslimana Bosne i Hercegovine U Tursku u Doba Austro-Ugarske vladanine 1878-1918 Godine", *Glasnik VİS-a*, S.VII-IX, Sarejevo, 1951, str.266.

²⁶ Avusturya-Macaristan yönetimi altındaki Bosna'daki toprak sorunu ilgili gelişmeleri ve buna yönelik hükûmetin uygulamalarını içeren arşiv belgeleri, konumuz açısından önemli bilgiler içermektedir. Bkz. **Agrarni odnosi u BİH 1878-1918, Arhiv Bosne i Hercegovine, Grada za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlati Bosne i Hercegovine 1878-1918 godine**, Sarajevo, 1969, str.65.

meşakkat çeken, asıl işgören, kan ağlayan, cahil kalan, sonra asıl hicret eden işte busedbahtlardı."²⁷ Bosnalı zengin Müslümanların cehâlete kapılarak bu yoksul çiftçilere yardım elini uzatmamaları da yoksul çiftçilerin Bosna'dan göç etme sebepleri arasında gösterilmektedir.

Eğitimli olanların mesleki ilerleme fırsatları çok sınırlıydı. Yoksullar ise kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığını ve ekonomik açıdan sömürdüklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle de Türkiye'yi refah vaat eden ülke olarak görüyorlardı. Mehmed Ağıç, ailesi ile birlikte Türkiye'ye bir ân önce göç edebilmek için, 1912'de hükûmete başvurdu. Diğer bâzı muhacirler gibi, o da bütün gayrimenkullerini, herhangi bir sıkıntı yaşamayacağını düşündüğü için, satma işlemlerini tamamlamıştı. Oğlu Muhammed'in, askerlik yükümlülüğünden dolayı, göç etmesinin hükûmet tarafından engellenebileceği korkusuyla, oğlunun da muhacir belgesinde yer almasını çaresiz ifadelerle rica ediyordu:

*"Arkamızda oğlumuzu bırakacak olursak yanlarında kalabileceği bir akrabası yok. Çünkü daha önce hepsi Türkiye'ye göç etmişti.(...) Herhangi bir şekilde yüksek hükûmet bu ricamı redderse ve oğluma muhacir belgesi vermezse, endişe ediyorum ki, evsiz bucaksız ortalıkta kalacağız. Sonumuzun ne olacağından endişe ediyorum."*²⁸

Bu şekilde, Luyubuško köyünde, sade bir yaşam sürdüren ve geçimini pastırma dükkânından ve çiftçilikten kazandığı gelir ile sağlayan Salko Osmiç, 1914 yılında annesi Fata ve kardeşi Tahir ile İzmir'e gitme kararını almak zorunda kalmıştı. Onu göçe iten nedenler olabildiğince fazla ve can sıkıcı idi. Salko, çok yüksek meblağlarda vergi ödemek zorunda bırakıldığını, kendisine ait Otoko'da bulunan topraklarına sürekli olarak diğer köylüler tarafından saldırılarda bulunulduğunu ve ektiği bütün tohumların saldırganlar tarafından yağmalandığını belirtiyordu. Onun asıl sıkıntısı, hükûmetin bu toprakları korumak için hiçbir çaba sarfetmemesiydi. Malına yönelik tecavüzleri ne zaman belediyeye şikâyet etse, bir sonuç alamamanın mağduriyetini yaşıyordu. Adı geçen göçücü, belge isterken "Türkiye'de kendime ve aileme daha iyi bir hayat sağlayacağıma inandığım için buraya geri dönmeyi düşünmüyorum" diye son kararını bildirmekteydi.²⁹

Bosna'dan göç edenlerin en büyük kesiminin esnaf ile tüccar olduğu ortaya çıkmaktadır. İşgâlden sonra, köylülerin yanı sıra, Bosna-Hersek şehirlerinin çoğunluk nüfusunu oluşturan Boşnak esnaf ve tüccar da fakirleşti. Hayat masrafları gün geçtikçe arttı. İşgâlden önce, birinci sınıf buğdayın okkası Bosna'da 2 kuruş ve 10 para tutardı. İşgâlden hemen sonra bunun fiyatı 3 kuruşa yükselmişti. Tereyağının okkası 10 kuruştan 20 kuruşa yükseldi. Bir okka sığır etinin fiyatı 3.20 kuruşa, fasulyenin fiyatı 1.20'den 2.20 kuruşa ve bir yumurta da 6 paradan 10 paraya yükseldi. Daha çok siyasî sebeplerden olmak üzere, yerli tüccar yabancı tüccarla rekabet edemiyordu. Bütün gıda ürünlerinin ve evcil hayvanların fiyatlarının Saraybosna'da çok pahalı olmasından dolayı, hükûmet işgâlden sonra bakkalların çalışmasını yasakladı. Bu yasak, Boşnak tüccarları etkiledi. Çünkü bununla muhtemelen en iyi müşterilerini, Osmanlı memurlarını kaybetmiş oldular. Yeni memurlar da onların dükkânlarından alışveriş yapmıyorlardı. Bu yüzden Boşnak esnaf Saraybosna'da artık yaşayamaz hâle geldi. Tütün devlet tekeline alındıktan sonra, tütünü tek başına işleten 10 Boşnak aile de bu yüzden Türkiye'ye göç etti.³⁰

1878-1882 yıllarında kitlesel bir biçime dönüşen Bosna-Hersek'ten göç, 1893-1899 yılları arasında biraz durulmuştur. Daha sonra yine artan göç hareketi, 1900 yılında en yüksek noktasına ulaşmıştır. Avusturya-Macaristan idaresinin, 1878'den 1890 yılına kadar Boşnakların göçüne seyirci kaldığı, hatta bunu hızlandıracak kanalları açık tuttuğu söylenebilir

Avusturya Hükûmeti de, Boşnakların neden göç ettikleri hususunun üzerinde durmuş ve 1878'den 1880 yılına kadar süren göçlerin genel ve özel sebeplerini bulmağa çalışmıştır. Hükûmete göre, göçün sebepleri şunlardır:

- Dışarıdan gizli propagandalar
- Çabuk ve çok para kazanma düşüncesi
- Din tutuculuğu

²⁷ Muhacir, 16 Şubat 1910, Nr.17, s.2.

²⁸ ABİH, ZVS, 1912, K.Brj.67/169, 20.7.1911.

²⁹ ABİH, ZVS, 1911, K.Brj.80, Blg. Nr.76751.

³⁰ İmamović, *Historija...*, str.370.

• Gayrimüslim olan iktidara karşı, Müslümanların hoşnutsuzluğu ve askerlik kanunlarına karşı direnişleri

- Genelde devlete karşı olmak
- Kişilerin akrabalarının göçmüş olması
- Çocukların okutulması
- Ticaretle uğraşmak
- Osmanlı Devleti'nde iş aramak
- Arazilerde çalışmanın zorlukları

Nihayetinde, Avusturya-Macaristan iktidarı ve dokümanları bize göçün sebeplerini dini ya da Bosna'daki bazı 'Muhammedan' ailelerin yeniliklere ayak uydurmamaktan dolayı Osmanlı Devleti'ne göç etmeyi tercih ettiklerini' söylüyordu. Sadece psikolojik sebepler olarak gösterilmekteydi. Avusturya'ya göre ve göçün asıl sebebi Boşnak fanatizmiydi ve Boşnaklar, gayrimüslim idarecilere karşı nefret duyguları içindeydi. Oysa insanların hayat korkusu ya da mal varlığına yönelik saldırılar ifade edilmemiştir. Kalay'ın ifade edemediği ise, Boşnakların o dönemde de, tıpkı bugün olduğu gibi, dinlerini korumak için kimsenin hevesli olmadığını anlamış olmaları ve bunun yarattığı tedirgin psikolojileriydi.

Boşnakların Osmanlı Devleti'ne göçü aynı zamanda yeni iktidara siyasî bir tepkiydi. Tüm bu yapılan haksızlıklar sistematik ve plânlıydı. Maksat, Bosna-Hersek'i ve Sancak'ı Türklerden temizlemektir.

Kuşkusuz, akrabalık bağları ve genel durum da büyük göçü tetiklemiştir. Daha önce Anadolu'ya giden muhacirler Sancak'taki (Sırbistan ve Karadağ) akrabalarına, geldikleri yerlerde iyi karşılandıklarını ve güzel bir hayat kurduklarını, her Türk'ün oralara gitmesinin gerektiğini mektuplarında yazarlar. Akrabalarından gelen bu bilgiler Bosna ve Sancak'taki Müslümanları göçe daha da çok cesaretlendirmiştir. Tabii ki devletin devam eden baskıları ve işkenceleri bu göçlerin boyutunu etkilemiştir. Hem Sırbistan'dan hem de Karadağ'dan büyük göçler devam etmiştir. Bu dönemde nüfusun aşağı yukarı yarısının göç ettiği tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklara göre Sancak'tan 1912-1918 yıllar arasında 97.000 kişi göç etmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki bu göçlerin en büyük sebeplerinden biri Sırp çetelerin Boşnaklara yaptığı zulümler, katliamlar, yağmalar, cami yıkımları ve Sancak'ta yaşayan Boşnaklara yaptığı türlü işkencelerdir.³¹

Sonuç

Osmanlı idaresinde, bölgenin gerek siyasî, gerekse askerî yapı taşlarını oluşturan Boşnaklar'ın bir kısmı, Avusturya-Macaristan idaresi altında yaşamak yerine, Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu'ya ve Makedonya'ya doğru göç ederek kimliklerini koruma çabasına girmişlerdir. Ancak, Dünya siyasetindeki gidişatın mecburiyetleri itibarıyla, göç eden bu Boşnaklar, bir kaç kez yer değiştirmişlerdir; önce Makedonya'ya, belli bir tarihten sonra (1912-1913) da Anadolu'ya kaçmak zorunda kalmışlardır.

19. ve 20. yüzyılda, Bosna'dan Osmanlı topraklarına göçlerin istatistikleri ile ilgili önemli bilgileri içeren Bosna-Hersek Arşivleri'nde, Boşnakların Türkiye'ye göçlerinin nedenleri hakkında bilgi toplamaya yönelik sistemli bilgiler, muhacirlere ait çeşitli yıllara ait tutulmuş dosyalarda *Zemaljka Vlada Sarajevo Fonumunda* (ZVS) mevcuttur.

Avusturya Hükûmeti'nin Boşnakların göçlerine ilişkin tespitlerinin doğruluğu kısmen kabûl edilebilir. Ancak, sebep-sonuç ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, ortaya konanlar, siyasî zihniyetin hâkim olması yüzünden yetersiz kalmıştır ve ne yazık ki resmin bütününe yansıtılmaktan uzaktır. Göç gibi çok ağır ve zor bir kararın neden verildiğine ilişkin tespitlerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:³²

• İşgâlden önce ve sonra, pek çok huzursuzluğa ve isyana neden olan Bosna-Hersek'in bir toprak meselesi ile karşı karşıya olması; Müslüman toprak sahiplerinin yeni sosyal gelişmeler karşısında ve

³¹ Bandzovic, a.g.e., str.68-90; Imamovic, a.g.e., str.56.

³² Bkz. Boşnakların Avusturya-Macaristan idaresindeki hayatları ve konumları hakkında geniş bilgi ve göçlerin sebepleri için Emgili, a.g.e.

kendi varlıkları ile ilgili olarak duydukları endişe ve korku.

- Milliyetçilik hareketleri ile Müslüman unsurların sosyoekonomik anlamda etkisiz hâle getirilmesi.
 - Bosna-Hersek’de sahip olunan mal ve mülkün değerinin ileri derecede düşmesi ile fakirliğe düşme korkusu ve Türkiye’de daha iyi şartlara kavuşulacağına duyulan inanç.
 - 1882’de yürürlüğe giren savunma kanununa göre, Bosna’da kalacak erkekler “gâvura” askerlik yapmak mecburiyetinde kalacaktı ve 15 yaş üstündeki erkek çocuklarına göç izni verilmeyecekti.
 - Gittikçe yoksulaşan çiftçi ailelerin, geçim dayanağı olarak gördükleri erkek çocuklarının uzun yıllar askerlik yapmak üzere evden ayrılması durumunda doğacak işgücü kaybına bağlı olarak geçim işlerini idare edecek dayanaktan yoksun kalma korkusu.
 - İlhak ile Bosna’nın Osmanlı toprağı olma vasfını kaybetmesi.
 - Bosna Milleti siyaseti ile Müslümanlara yönelik dinî, siyasî ve sosyal yönlendirmeler.
 - Eğitim ve din özgürlüklerinin kısıtlanması.
 - Dinî ve siyasî anlamda Osmanlı ile olan ilişkilerin kesilmesi.
 - Yeni idareye duyulan güvensizlik.
 - Toprak sahipleri ile kimetler arasındaki anlaşmazlıklar ve iktisadî kayıplar.
 - Psikolojik yıkım.
 - Dindaşlar ile aynı çatı altında yaşama isteğı.
 - Yönetimdeki değişimin iş kesiminde de yabancılaşmaya yol açması ve daha çok kendi milletinden-dininden olanlara yönelik istihdam sağlama isteğı.
 - Türkiye’deki akrabalara kavuşma isteğı.
 - Can ne de mal güvenliğinin kalmaması.
 - Müslümanların arazilerine yönelik saldırılar ve hükûmetin bu toprakları korumak için hiçbir tedbir almaması.
 - Keyfi vergi yükü ile baş edememe.
 - Zor iktisadî şartların üstesinden gelememe.
 - Gençlerin geçim sağlayacak iş bulma sıkıntıları.
 - Osmanlı Hükûmeti’nin göç edenlere sağladığı imkânlar.
 - Aile üyelerinden kopmadan göç edebilme isteğı.
- Tespitlerimize göre göç başvuru belgelerinde, Türkiye’de daha iyi bir hayat sağlanacağı düşüncesi, ya da Türkiye’de yaşamak isteğı yer almakla birlikte göçün asıl sebebi yukarıda saydıklarımızdır.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV BELGELERİ

ABİH(Arhiv Bosna i Hercegovina) , ZVS, Brj.239, Prez. Od 15.II.1881.

ABİH, ZVS, 1911, K.Brj.80, Blg. Nr.76751.

ABİH, ZVS, 1911, K.Brj.116.

ABİH, ZVS, 1912, K.Brj.67/169, 20.7.1911.

2. Kitap ve Makaleler

Agrarni odnosi u BiH 1878-1918, Arhiv Bosne i Hercegovine, Grada za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine 1878-1918 godine, Sarajevo, 1969.

Bandžović, Saffet, "İseljavanje Muslimanskog stanovštva iz Srbije i Crne Gore tokom XIX. Stoljeća", Elkalem, Sarajevo, 1998.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1297; Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, C.I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Bogičević, Vojislav, "Emigracija muslimana Bosne i Hercegovine U Tursku u Doba Austro-Ugarske vladanine 1878-1918 Godine", **Glasnik VİS-a**, S.VII-IX, Sarajevo, 1951.

Bojić, Mehmedalija, "Svrgavanje Turske Vlasti i Odbrambeni Rat Bosne i Hercegovine Protiv Austrougarske Invazije 1878. Godine," **Posebna Izdanja Knjiga XIII, Odjelenje Društvenih Nauka Knjiga 8**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979.

Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi**, çev. Ayşegül Yaraman, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.

Ćurić, Hajruddin, "Uloga pljevalskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878", **Posebna Izdanja Knjiga XLIII, Odjelenje Društvenih Nauka Knjiga 8**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1979.

Emgili, Fahriye, **Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934**, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2012.

İmamamović, Mustafa, **Historija Bošnjaka**, Sarajevo, 1997.

Milojković-Djurić, Jelana, "Benjamin von Kalay's Role in Bosne i Hercegovina 1882-1903: Habsburg's Policies in an Occupied Territory", **Journal of the North American Society for Serbian Studies**, Vol. 14/2, 2000.

Muhacir, 16 Şubat 1910, Nr.17.

Popovic, A., L'Islam Balkanique, **Les Musulmans Du Sud-Est Europeen Dans La Periode Post-Ottomane**, İstanbul, 2009.

Šehić, Nusret, "Politički Razvitak Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini (1878-1909)", **Prilozi za istoriju Bosne i Heregovine**, Akademija Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1987.

Sugar, Peter F., **Industrialization of Bosnia-Herzegovina, 1878–1918**, University of Washington Press, 1963.

Sumner, B. H. , **Russia and Balkans 1870-1880**, London, 1962.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra Eserinde Rus ve Bulgar Zulmü: Müslümanların Anadolu'ya Göçleri

Prof. Dr. Ali KAFKASYALI
Giresun Üniversitesi / Giresun

*“Bu kitap, Türklerin vatan edebiyatında en samimi,
yüksek bir şâheseridir... Onun için de okunmaz!”
Yahya Kemal Beyatlı*

Giriş

Sultan Abdülhamit Han'ın tahta çıktığı 1876 yılı, Slav halklarının başını çeken Rus Çarlığı ve ona açık gizli destek veren büyük küçük pek çok devlet¹ tarafından başta Osmanlı Devleti olmak üzere Kafkasya ve Hazar Ötesi Türk Yurtlarının çökertilmeye başlandığı yıldır. ÇarII. Aleksandr, kardeşi Grandük Mişel komutasında 160 bin kişilik bir ordu ile Kafkaslardan; diğer kardeşi Grandük Nikola komutasındaki 250 bin kişilik bir orduyla da Balkanlardan Osmanlı Devletine saldırır.² Doğu vilayetleri dâhil Kafkasya'da ve Balkanlarda benzeri görülmemiş katliam ve vahşet yapılır. O zaman Osmanlı Devleti'nin kullandığı Malî Takvim ile 1293 yılında olduğu için “93 Harbi” denilen bu savaşın Kafkas cephesinde Rus ve işbirlikçileri Ermenilerin yaptıkları vahşeti Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın yaveri Mehmet Ârif Bey kaleme alır ve “Başımıza Gelenler” adlı eserinde yayımlar. Rusların ve onların işbirlikçileri Bulgarların Balkanlarda yaptığı vahşet ve katliamı ise Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi kaleme alır ve “Tarihçe-i Vak'a-i Zağra” adlı eserinde yayımlar.

Eserin epigraf dördlüğü vaziyeti bütün vahameti ile ortaya koymaktadır:

“Azîz-i kavm idik a'da zelil kıldı bizi,

Esîr-i bend-i belâ vü sefil kıldı bizi;

Bi-gayri hakkın atıp hapse bir nice eyyâm,

Mudîk-i ye's ü sitemde alîl kıldı bizi.»³

(Aziz bir millet idik düşman bizi zelil etti; Bizi perişan ve sefil etti; Haksız yere günlerce hapsedti; hakaretlerle ve ölüm korkusuyla bizleri hasta etti, sakat bıraktı.)

Bu çalışmada Raci Efendi'nin “Tarihçe-i Vak'a-i Zağra” eserinde Rus ve Bulgar zulmü ile Müslümanların Anadolu'ya göçleri üzerinde durulacaktır.

Maksadımız, epigraf olarak sağ üst köşeye koyduğumuz Yahya Kemal'in sözü ile “Türklerin vatan edebiyatında en samimi, yüksek bir şâheseri” olan ve tarihî eser niteliği taşıyan Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin hatıralarından yola çıkarak Türk Dünyasının en felaketli yılları olan “93 Harbi” döneminde Balkan Müslümanlarının başına gelenleri, Rus ve Bulgarların işgal, katliam, yağma ve zulümlerini, yüz binlerce masum halkın yurtlarını, yuvalarını terk ederek, bütün varlıklarını geride

¹ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014, s. 372.

² Enver Ziya Karal, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu yay., C. 8, Ankara, 1988, 44 vd.

³ Hüseyin Raci Efendi, Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayınları, İstanbul, 2012, s. 56.

bırakarak Anadolu'ya göçlerini; Rusların ve onların yerli işbirlikçileri Bulgar, Rum, Ermeni gibi halkların hıyanetlerini; Avrupa devletlerinin seyirci kalışlarını, hatta İngilizler gibi fırsatı değerlendirerek Osmanlı Devleti'nden pay koparan dost görünen düşmanların sergiledikleri siyasî, askerî ve diplomatik tavırları göz önüne getirip, bütün bu yapılanların benzerinin bugün Orta Doğu'da yaşandığını gösterip ibret alınmayan tarihî olayların tekrür ettiğini göstermektedir.

1. “Dua ve Takdim”de verilen mesaj

Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi, “Besmele”yi müteakiben Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena; Peygamber'e salât ü selâm; Peygamber'in arkadaşlarına dua ile başlayan takdim yazısında uzunca bir cümle ile olup bitenlerin tespitini yapmıştır:

“Fethedip vatan yaptığımızdan beri düşman ayağı değmeyen Eski Zağra ve Kızanlık kasabalarının güzellikleriyle meşhur oluşları; Rusların istilâsı üzerine buraların yangın yerine dönmesi, dökülen kanlarla salhaneye benzemesi; bahçelerin Kosak⁴atlarına ağırlı olduğu, çimenliklerin kana bulandığı, köşkerin ıssız kaldığı, mescid ve mekteplerin soyulduğu; insanın bu zulüm ve alçaklıkları görmektense kör ve sağır olmasını tercih etmektedir.”⁵

Raci Efendi, bizzat görüp şahit olduğu ve sağlam kaynaklardan aldığı bilgiler ışığında sade bir dille kaleme aldığı bu eseri, yazma maksadını da şu cümle ile bildirmektedir:

“Zağra ve Kızanlık'ta olanların, gelecek nesillere öğüt ve îkaz olması arzusuyla”⁶

2. Mukaddimenin içeriği

Raci Efendi “Mukaddime” başlığı altında Rusların Kırım Savaşı'nda (1855) “kaybettiği askerî şanını ve millî namusunu tekrar kazanmak ve 1856 Paris Muahedesi'ni çözmek» için Avrupa Slav halkları arasında Panslavizm (Slav Birliği) ülküsünü yayarak onları kendi liderliğinde bir araya getirerek Osmanlı Devleti'ni Avrupa kıtasından çıkarma fikrini hedef almıştır. Bu hedefine ulaşmak için bir taraftan Balkan Slav halkları için Rumeli'de ıslahat yapılması isteği ile Bulgar, Hersek, Karadağ ve Sırp isyanlarını yaptırarak Osmanlı Devletini uğraştırıp oyalarken bir taraftan da savaş için büyük hazırlıklar yapar. Yirmi yıl sinsice hazırlık yapan Ruslar, İstanbul (Tersane) Konferansı'nda, Osmanlı yönetiminin Rumeli'de yapılması istenen ıslahat teklifini reddetmesini bahane ederek Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eder.

Rusya kendisi ile birlikte Slav halklarını yirmi yıl içerisinde hem askerî hem siyasî hem de diplomatik olarak savaşa çok iyi hazırlar. Osmanlı Devleti ise yeterince hazırlık yapamamıştır. Müdafaa hatları yetersizdir. Tuna Nehri komutanının vakitsiz görevden alınması, yerine verilenin bölgeyi bilmemesi özellikle sevk ve idarenin tek merkezden yapılamaması çok kimsenin emir ve komutaya müdahale etmesi ordunun etkili savaşmasını büsbütün olumsuz etkilemiştir. Bu sebeplerden daha savaşın ilk günlerinde Rus birlikleri için çetin hat olan Tuna'yı Zıştovi'den çok kolaylıkla geçmeyi başarır.

Raci Efendi, Rusların Tuna'yı geçecekleri sırada pak çok taburun Sohum'ave Batum'a gönderilmesini, Balkan hattının boşaltılmasını çok hatalı görür. Zıştov'nin müdafaasının yetersiz olması, gemilerin atıl durumda kalması, merkezden plânların zamansız ve yersiz değiştirilmesi çok büyük hatalar oluşturur. O, vaziyetin vahametini şu paragrafında belirtir:

“Serdar-ı Ekrem (Abdulkerim Nadir Paşa), plânını tatbikte serbest bırakılsaydı Osmanpazarı'nda teşkil edeceği kuvvet karşısında düşmanın sol kanadı da kuvvetsiz kalarak Balkanlar'a ilerleyemeyecekti. Bu suretle zarar ve tecavüzü de Zıştovi'ye münhasır kalabilecek idi. Ama şan ve ikbal düşkünü harisler, cehaletleri yüzünden kumandaya fuzuli yere karışarak, devletin askerî namusunu kirlettiler ve bir milyon

⁴ Kosaklar: Vahşi Hristiyan Rus süvarileridir. Türk asıllı oldukları iddia edilse de aslında soyları belli olmayan her çeşit cinayet ve zulmü işlemeye hazır hâle getirilmiş, kanlı katil, vahşi Rus süvari birlikleridir. Bazı yazılı eserlerde ve sözlü anlatımlarda “Kazaklar” diye ifade edilmesi kesinlikle yanlıştır.

⁵ Hüseyin Raci Efendi, age, s. 67.

⁶ Age, s. 67.

halkı ayaklar altında çiğnettiler.”⁷

3. Rusların gelişi “birinci fasıl”

Raci Efendi, “Birinci Fasıl”da ilk olarak düşmanın yaptığı Yatak Köyü Katliamı’nı ve Servi ahalisinin perişanlığını gözler önüne serer:

“Yatak Köyü halkını tamamen katliâm ettiler. Servi ahali dahi Zıştovililerden beter bir hâlde, şevkat kucaklarında ninni ve türkülerle beslemekte oldukları, ömürlerinin meyvesi çocuklarını yollara atarak, Şıpka Balkanı’ndan aşırıp Kızanlık’a döküldüler.”⁸

Daha sonra Türk askerlerinin perişanlığını, açlığını, dağınıklığını vesilahların köhneliğini, bu silahlara farklı mermiler gönderilmesini anlatır:

“Yeni Zağra’ya vardıklarında beldeyi karışık ve kargaşalık bir hâlde ve ahaliyi şimendifer merkezinde hicrete hazır bulmuşlar. Kaymakam yeis ve şaşkınlık içinde imiş. Hükûmet avlusunda silah ve cephane sandıklarını dökük saçık görmüşler.”⁹

“Köhne silahlarla, başsız kumandansız, perişan ahalinin, öyle yeni silahlarla donanmış, muntazam, kalabalık bir düşmana nasıl karşı durabileceği düşünülüyordu.”¹⁰

“Garip şey ki, ahali o gün mirî silahlarla donatılarak yirmişer deste fişek verilmişti. Hâlbukieksersisine fişekler uymayıp, kapsül ise ancak beşer altışar tane verilebildi. Daha fazlasını temin de mümkün olamadı. Çırpan yahut Edirne’den getirtmek de şaşkınlıkla kimsenin aklına gelmedi. Bunlar hep âcizlik eserleridir.”¹¹

Düne kadar kiracıları olan veya kapılarında çalışan Bulgar kadınların hayâsızlıkları ile ayak takımının taşkınlık ve saldırganlıkları da Raci Efendi’nin anlatımları arasında yer alır: “*Gelince kaza, daralır, feza*; denildiği gibi, ahalinin ayak takımı kasabayı ablukaya aldıklarından, ailemi ne gündüz ne de gece çıkarmaya yol bulabildim. Misafir yabancıları bile çevirmekte idiler.”¹²

Raci Efendi, bu bölümde ağaların ve paşaların fitnelerini de cesaretle bildirmektedir:

“Müftü Efendi ile bir köşeye çekilip ağlamakta idik. Çünkü Deli Hüseyinoğlu Süleyman Cûdî Efendi namında bir arbedeci de, daha önce Müftü Efendi’ye gelip, yakışksız hezeyanlar savurmuş ve bu Karaçor güruhuna da karışmış idi. Böyle bir zamanda Karaçor fitnesi, Emin Paşa eliyle uyandırılmıştı. Bu ihtilafın asıl sebebi ise Paşa ve taraftarları ile Ethem ve Hacı Tayyar Ağalar, Tevfik Bey ve taraftarları arasındaki hased ve düşmanlık idi. Elhâsıl birçok arbede ve ihtilaftan sonra, fitne ve kargaşa erbâbı:

- Ruslar gelirse teslim oluruz...Kararını vererek dağıldılar. Kasaba ve kazayı her taraftan matem bulutu sardı.”¹³

Gözünün harmanında cereyan eden olayları büyük bir esfle izleyen Raci Efendi, “gaflet, bilgisizlik, tedbirsizlik, perişanlık” başlığı altında kelimelerle çizdiği tablolarda, Balkanların başına gelenlerin, sebep ve sonuçlarını dikkatlere sunmaktadır. Kumandanların gaflet ve tedbirsizliği, düşman kuvvetleri hakkında yeteri bilgiye sahip olmamaları ve daha Rusların harekete geçmeden mevcut asker ve telgraf memurlarının, mevkilerini mühimmatıyla beraber terk etmeleri, Karlıova tarafına, Balkan içine dağılmaları, bölge şartlarını bilmeyen asker ve memurların ormanda aç susuz kalarak ve uçurumlara yuvarlanarak telef olmaları savaşın ilk günlerinde görülen vahim sahnelerdir.¹⁴

Raci Efendi, bu bölümde Osmanlı hükûmetinin balkanlarda ihmal ettiği çok önemli bir hususa da parmak basmaktadır. Osmanlı Devleti’nin bölgede çok sayıda hafiye ve casus bulundurup, başta Bulgar

⁷ Age, s. 78.

⁸ Age, s. 81.

⁹ Age, s. 86.

¹⁰ Age, s. 93.

¹¹ Age, s. 95.

¹² Age, s. 95.

¹³ Age, s. 97 vd.

¹⁴ Age, s. 99.

ve Rusların niyet ve yapmak istediklerini takip etmesi gerekirken bunu yapmamış veya yapamamış olmasını şöyle yazar:

“Çünkü Müslümanlarda o fedakârlığı yapacak hamiyetli adam yoktu. Hristiyanlara emniyet ise saflık veya üstüne ücretini de vererek, düşmana kendi ahvalimizi bildirmek demektir. Bulgarlar ise ölümle tehdit edildikleri hâlde bile sır vermezlerdi. Böyle devlet ve millet haini bir kavimden casus kullanan kumandanlarımız, pek çok aldanmışlar ve devleti de aldatmışlardı. Aksine, Rus’un kılavuz ve casusları olan Bulgarlar, daima içimizde gezip, yüreklerimizin en gizli köşelerindeki sırlara vakıf olarak, hareketlerimizi teferruatıyla düşmana bildirirlerdi.”¹⁵

Raci Efendi “Birinci Fası”ı “Çanlar Çalınıyor” ve “Haçlı Savaşı” alt başlıkları altında her şeyi ifade eden şu cümlelerle bitir:

“Çanlar çalınmaya başladı. İslâm milleti cenaze kesilip evlerine çekildi. Bulgarlar ise bayramlık elbiselerini giyip, ellerinde şarap ve kebab, demet demet çiçekler ve yağlı güllü ekmek ve çöreklerle, iftihar ve sevinç içinde Rus’u karşılamaya koşuyorlardı.”¹⁶

“Heyhat!

Hâlbuki Rus Çarı ve kumandanları, resmî nutuk ve beyanlarında, bu muharebeye “Din ve Haçlı Savaşı” adını veriyor ve bütün Hristiyanları İslâm âlemi üzerine tahrik ve teşvik ediyorlardı.

Bu muharebenin eski savaflara kıyas edilemeyecek derecede mühim olduğunu, İmparator, Velihaht ve diğer grandüklerin harp meydanına bizzat gelmelerinden de belliydi. Buna rağmen, devletçe sağlam bir tedbir alınıp, o yolda devam ve sebat edilmemiş olması, ilelebed unutulmayacak elîm hâllerdendir.”¹⁷

Görüldüğü gibi Raci Efendi “Birinci Fası”da emir ve komutada yaşanan sıkıntıları, Rusların güdümündeki Bulgarların yaptığı bayağılıkları; Müslüman halkın bilgisizlik, tedbirsizlik ve gafletten hata üstüne hata yapmalarını Rusların mükemmel bir casus ağı kurmalarını, Slav halklarının birlikteliğini, bütün Hristiyanların birlik oluşturmalarını dikkatle ve esefle göz önüne sermiştir.

4. Rus işgali “ikinci fasıl”

Raci Efendi, kitabın ikinci bölümünde Rusların ülkeyi işgal etmesini ve onlardan cesaret ve güç alan Bulgarların Ruslarla bildikte yaptıkları vahşilikleri ve katliamı anlatmaktadır. Rus öncü birliklerinin kumandanı bulunan Gurko’nun, ilk olarak Müslümanların ileri gelenlerini huzuruna getirterek iki saat içinde köy ve kasabalarda sakin bulunan bütün Müslümanların silahlarını teslim etmelerini istemesi; bir yandan silahlar toplanırken bir yandan da paskalya bayramı havasında çanların çalındığını; bütün Müslümanların mateme bürünüp sokaklardan çekildiklerini yazar. Anlatımına şöyle devam eder:

“Düşman, Kızanlık Kapısı’ndan beş on süvari Kosak, kamiteciler, askerler ve birkaç bin Balkanlı Bulgar çapulcusu ile birlikte girdi. Önde General Skobelev bulunuyordu. Rüştüye Mektebi yanındaki cami-i şerifin meydanında toplanmış duran silahları derhal Bulgarlar paylaştılar.”¹⁸

“Bulgar Mektebi kızları, hepsi aynı renkte ve beyaz elbiseler giyinmiş, başları rengârenk kurdele ve çiçeklerle süslenmiş olarak, muntazam bir şekilde geldiler. Ellerindeki deste deste çiçekleri ve hususi yapılmış simit ve ekmekleri, General Skobelev’in üzengisini öperek takdim ettiler. Kosakları ve askerleri memnun ettiler. Sevinçlerinden sanki paskalya ve şenlik ediyorlardı.”¹⁹

Raci Efendi, merasimden sonra Müslümanlara ve onların evlerine, konaklarına, ibadethanelerine saldırıların ve aynı zamanda talan ve yağmanın başladığını yazar. Nerede Müslüman görülürse dövüldüğünü, öldürüldüğünü; camilerin yağmalanıp tahrip edildiğini; ramazan ayı için hazırlanan mumların, zeytinyağı fiçilerinin, halı, hasır ve perdelerin hepsinin yağmalandığını; Kur’an-ı kerim ve cüzlerin parça parça edilerek ayaklar altına atıldığını; mimberin, mihrabın insan ve hayvan pislikleri ile

¹⁵ Age, s. 102 vd.

¹⁶ Age, s. 104.

¹⁷ Age, s. 105.

¹⁸ Age, s. 109.

¹⁹ Age, s. 109.

kirletildiğini ve caminin Kosakların atlarına tavra/ahır yapıldığını yazar.²⁰

Raci Efendi'ninişgal günlerinde yazdığı Rus ve Bulgar zulmüsahnelerinden birkaç cümle şöyle:

Caminin minaresini barutla patlatıp kubbesinin üzerine yaktılar. Daha sonra kilise yaptılar.²¹

“Yağmaya koyulup, medeniyet ve İslâmiyet'in tahammül edemeyeceği taarruzda bulundular... O gün saraç ve kavaf dükkânları yağma edildiği gibi, akşam ezanından dört saat sonra gece vakti de Bulgar kadın ve çocukları çarşıya dökülerek, Müslüman ve Yahudi mağaza ve dükkânlarını yağmaladılar... Kasabanın her tarafından Kosakların bağırması ve tüfek sesleri geliyordu. Kapı ve kepenk kırılma patirtisi ayyuka çıkmıştı... Ev halkı ağlaşır, titreşir; kimi can korkusu ile bayılır, bazısı şaşırmış kendini kuyuya atmaya çalışırdı. Irz ve can telaşı ile derhal hepsini samanlığa çıkarıp, samanların içine sakladım.”²²

Komşudaki gürültü ve silah sesi ilerleyip, kadın ve çocukları acı acı bağırdılar. Bu sesleri duyunca dizlerim kesildi, yere düştüm; öldürdüler düşüncesiyle kendimi kaybettim.”²³

Raci Efendi, Doksan Üç Harbi öncesi ve sırasında Rus ve Bulgarlarla işbirliği içinde olan, onları kayıran varlıklı ve itibarlı (!) kimseleri de yazmadan edememiştir. İstilâ öncesinde düşmana karşı hazırlık yapılırken en küçük yardımı esirgeyen bu kimselerin istilâ sonrasında varlıklarını düşmanlara istemeseler de nasıl selsebil ettiklerini ibretimiz bir şekilde anlatmaktadır:

“Bu Emin Paşa, kasabada zengin ve itibarlı idi. Bulgarlarla arası iyi olup, onları kayıran bir kimseydi. Bir ay önce de mirlivalık rütbesi ile taltif olunmuştu. Bu sebeple hatırı gözetilir ve konağına taarruz olunmaz diye tahmin edilirdi. Heyhat!

Hâlbukibeygir almak ve silah aramak bahanesi ile kapısına gelen giden Bulgar ve Kosakların arası kesilmedi.

Devlet ve millet hizmetinde kullanılmak üzere, istilâdan önce, bütün kasabada sekiz on beygir bulunamamış iken, Moskof istilâsında yedi yüzden fazla binek ve araba hayvanı toplandı.

Dosttan esirgenenleri, düşman cebren ve kahren aldı. “İbret alın, ey basiret sahipleri!”²⁴

Ruslar kuzey doğu Anadolu'yu işgal ettiklerinde Ermeni ve Rumları kullanarak bütün vahşilikleri, canilikleri, gasp, talan ve katliamları onlar ve diğer yerli işbirlikçileri vasıtasıyla yaptıkları gibi Balkanlarda da bütün çirkeflikleri Bulgarlar eliyle yapmışlardır.

Yine Raci Efendi'nin kaleminden okuyalım:

“Kızanlıkları bir şaki Bulgar, arkasına aldığı bir kol yağmacı ve intikamcılarla, ileri gelen zevatın konaklarını ve zenginlerin evlerini yağma etmekte idiler!”²⁵

“Kasaba bu hâlde iken, kazada Müslüman köyleri ve çiftlikleri ateşe verilip, cayır cayır yanmaktaydı. Ortalığı bir siyah duman kapladı. Bütün kaza matemhaneye döndü. Gönüller kan ağlamakta idi.”²⁶

Rus bilim adamlarından P. İ. Kovalevskiy'in dediği gibi Ruslar, çapulculuk yaptıkları dönemleri geride bıraktıktan sonra²⁷ gittikleri, açıldıkları her yerde zulüm, katliam ve yağma işlerini yerli işbirlikçileri vasıtasıyla yapmışlardır. Balkanlarda da bunun en kötü örneğini vermişlerdir.

İstilâ ettikleri yerlerdeki insanlara canınız, malınız ve ırzınız bize emanettir. Size silaha davranıp, kalkışmaya kalkmadığınız müddetçe dokunulmayacaktır, dememişlerdir. Onlar halkın gözünü korkutmak, onları göçe zorlamak, onların mal varlıklarını ellerinden almak için aldıkları her kasaba ve köyde, hatırı sayılır sakin insanları, toplumun ileri gelenlerini meydanlarda asmışlar, çoluk çocuk, kadın kız, genç yaşlı demeden katliam yapmışlardır. Raci Efendi, Rusların Bulgarlar eliyle Müslümanları

²⁰ Age, s. 110.

²¹ Age, s. 111.

²² Age, s. 112.

²³ Age, s. 112.

²⁴ Age, s. 114.

²⁵ Age, s. 114.

²⁶ Age, s. 115.

²⁷ Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1940, s. 10.

darağacınaçekmelerini ve katliamlarını onlarca sayfa anlatmaktadır:

“Sokaklar iki taraflı Bulgar hunharları ile hınca hınç dopdoludur. Yerler ise Kur’an-ı Kerim ve cüz sayfaları ile kaplıydı; ayak basacak yer yoktu... Bulgarların kimi bize baş sallar ve elleriyle azılacak ve kesileceğimizi işaret ederlerdi... Böyle korku ve haşyet içinde, yeis ve dehşetle idam yerine geldik... İnsafsızlar, zavallıların göğüslerine kunduralarıyla şiddetle basarak eza ve cefa ettiler. Hakaret ederek, birer birer çekip saçaklara astılar.”²⁸

“... köylerine yürüyüp para umdukları zengince Müslümanları işkencelerle öldürüp, kadın çocuk demeyip ele geçenleri katlam eylediler! ... yüz iki müslümanı bir samanlığa doldurup yaktılar.”²⁹

Birinci bölümde bazı Osmanlı idarecilerinin ve komutanlarının ihanete varan hatalarına temas eden Raci Efendi, bu bölümde de yer yer idarecilerin hatalarını yazmıştır. İstanbul hükümeti idarecilerle gönderdiği emirde görev yerlerini ve makamları bırakmamaları istenmiş olmasına rağmen bazı kaymakamlar ve idareciler görevlerini bırakarak kaçmışlardır. Bu hususta Raci Efendi şöyle yazmaktadır:

“Ruslar Balkan’ı geçmekte iken, memuriyet yerlerini terk etmemeleri, Balkan havalisindeki memurlara telgrafla emrolunmuştur. Böyle olduğu hâlde Çırpan Kaymakamı istifasının kabulünü beklemeyerek kaçmış ve Yeni Zağra kaymakamı da gitmişti. Kızanlık alındığı sırada Çırpan kaymakamlığı, Çırpanlı meşhur Said Ağa’ya ve Yeni Zağra Kaymakamlığına da muvakkat olarak Zağralı Emin Paşa’ya havale kılınmıştı. Emin Paşa özür beyan ederek kabul etmemişse de, Said Ağa hizmeti üzerine almıştı.”³⁰

5. İşgalden kurtuluş «üçüncü fasıl»

Hüseyin Raci Efendi, mukaddimede bahsettiği askerî ve idarî hataları üçüncü fasılda tekrar gündeme getirmektedir. Tabii ki haklı olarak bunu yapmaktadır. Çünkü bu hatalar yapılmıyorsa, düşmanın ülkeyi işgali gerçekleşemez ve bu felaket yaşanmazdı. O, üçüncü bölümün ilk iki paragrafında şunları yazmaktadır:

“Mukaddimede belirtildiği üzere, Balkanlar’ın muhafazası için fevkalâde lüzumu sebebiyle, Edirne’de kırk bin kişilik bir ihtiyat kuvvetinin tertibi, muharebeden önce yapılan plân gereği idi.

Fakat her ne hâl ise, Dersaadet bu maddeye ehemmiyet vermemişti. Rus’un Tuna’yı geçtiği sırada bu kuvvet için tertip edilmiş bulunan on iki tabur asker Sohum’a³¹, sevk olunmuştu.”³²

Raci Efendi, keşif ve tahkikat gibi önemli hizmetlerin işin ehli olan, savaş görmüş kimselere verilmesi gerekirken Celil Pehlivan gibi beş yüz kişiyi bir arada görmemiş yalın kimselere verilmesini; düşmanların ise tebdil kıyafetle Osmanlı askerlerinin içine soktukları elemanları vasıtasıyla vaziyeti ve yapılacakları bütün detayları ile öğrenmelerini esfle bildirmektedir.

Bu bölümde yine Müslümanları korkutmak için yalan haberler yaymaları, suçsuz günahsız insanları Kosaklara, Bulgarlara ateş açınız diye köy meydanlarında asmaları, köy ve kasabalarda katliamların devam etmesi, Zağra civarında cereyan eden savaş sahneleri, Osmanlı askerlerinin büyük fedakârlık ve kahramanlık göstermelerini, Türk askeri içerisinde bulunan Çerkez Süvarilerinin büyük kahramanlıklarını, onları kurtarmaya gelecek bahadırları sabırsızlıkla beklemelerini, nihayet Osmanlı askerlerinin kasabaya girişlerini ve mahpusların kurtuluşunu büyük bir dikkatle gözler önüne serer.

Osmanlı birliklerinin kasabaya girişini asılmak ve öldürülmek için toplanan, Müftü Hüseyin Raci Efendi de dâhil kasaba ileri gelenlerinin kurtuluşunu usta bir anlatımla şöyle yazmaktadır:

“Asılmak ve öldürülmek için toplananlardan arta kalan otuz kadar günahsız Müslümanı, muharebe başlamadan önce katiller kısmına doldurup, kapılarını çivilemişler, başına bir de nöbetçi bırakmışlardı.

Süvari ve askerlerimiz konak avlusuna girmeye çalıştıkları sırada, bu nöbetçi şaşırıp, korkup titreyerek ufak ufak geziniyor ve tüfeğini kurmaya çalışıyordu.

²⁸ Age, s. 118 vd.

²⁹ Age, s. 124.

³⁰ Age, s. 136.

³¹ Sohum: Karadenizin doğu ucunda bulunan şehir/kale.

³² Hüseyin Raci Efendi, age, s. 145.

Bu hâlini görünce pencereden:

- Ayol, o tüfeği ne yapacaksın? Kendini mi öldüreceksin? Tüfeğini oraya bırak da şu çocukların kapısını aç! Sen de helaya gir, biz seni kurtarız” dedim.

Elimden gelirse, sahiden kurtarmayı kurmuştum.³³

Süphanallah! Öyle bir hain için böyle bir vakitte merhamet damarlarımın harekete gelmesine teaccüp olunmaz mı?

Her ne ise... Titreyerek tüfeğini duvara dayadı. Mahpusların kapılarını açtı. Yavaş yavaş ellerini oğuşturarak helâya girdi.

Bîçâre mahpuslar ise, gerçi kavga gürültülerini işitiyorlarsa da, ne olduğunu bizim kadar bilemediklerinden, kapıları açılmış iken, delikten bakıp, dışarı çıkmaya cesaret edemiyorlardı.

- Ne duruyorsunuz? Çıksanıza! dedim.

Kapıyı açtılar, yine bana bakıyorlardı.

- Korkmayın canım çıkınız! dedim.

Zincirden boşanmış aslanlar gibi oradan dışarıya uğradılar. Elleri kimi balta, kimi küskü, kimi demir parçası alıp, altımızdaki mühimmat dolu odanın demir parmaklıklarını kırmaya başladılar!

Kapı önüne gelen muavine ve süvariler de bir Çerkesin cesaret ve öncülüğüyle konak avlusuna doldular. Altımızdaki odalardan gelen silah ve balta patırtıları arasında divanhaneye çıktık. Merdiven başında dostlarla sarmaşarak ve meserret gözyaşları dökerek ıyd-i ekber eyledik. Ve Müslümanlara izzet, nusretve zafer lütfeden Allah’a şükür hamdi ile selâmete can attık.

Hükûmet binasında kalan fedai Bulgarlar tepelendi. İslâm’dan kimsenin burnu kanamadı.”³⁴

Raci Efendi bu bölümde Rus ve Bulgarların dünya kamuoyuna yalan haberler ve sahte görüntüler servis etmelerini, yine üç yüz kadar Zeybek ve yetmiş kadar Çerkez yardımcı süvari kuvvetlerinin düşmanı takip ve tepelemeyi bırakıp yağmaya başlamaları gibi hataya düşmelerini; düşmanın plânlı bir şekilde Müslüman mahallelerine yakın yerlerde büyük yangınlar çıkarmaları gibi Müslüman halkı bunaltmak için her türlü hile ve desiseye başvurmaları anlatılır.

Raci Efendi bu meselelerden sonra eskilerin “kaht-ı ricâl” dedikleri “Adam Kıtlığı” meselesine işaret eder. Günümüzde de toplumumuzun en büyük sosyal hastalığı olan ve devletin bütün kademelerini saran “cudam bolluğu”nun o dönemde büyük felakete sebep olduğunu, milletlerin en azizi olan koca Osmanlı İmparatorluğu’nun zelil olmasının en büyük sebebi bu olmuştur. 93 Harbi’nin doğu cephesini anlatan Mehmet Ârif Bey de aynı kanaati paylaşmaktadır. İşgale uğrayan yerlerde sözünü dinletecek ve halkın başına geçip onları teskin ve idare edecek kimselerin bulunmadığını, bu yüzden de halkın şaşırıp, dehşete düşerek yanlışlıklar yaptıklarını ve felakete uğradıklarını anlatır.³⁵Hâlbuki ciddi devletler barış zamanı ülkenin muhtelif merkezlerinde halk içinde sözü geçen, itibar sahibi insanları hükûmetçe destekler, onların haysiyetini korur, iş başa düşünce de bunlar halkın gören gözü, düşünen kafaları olurlar. Raci Efendi, başsız kalan halkı şöyle anlatır:

“Çırpanlı Said Ağa gibi fedakâr, gayretli ve halkın teveccühünü kazanmış, cesur eşrafımız çıkmadı. Zıtlık, anlaşmazlık, dağınıklık bizleri mahva sürükledi...”³⁶ der.

Raci Efendi’nin, Ordu Komutanı Süleyman Paşa’ya teşekkür etmek, önceden ahdettiği üzere ayaklarını öpüp gazalarını tebrik etmek için Ordugâha giderken vaziyeti ve manzarayı tasvir ettiği ve açıklanması ve yorumlanması mümkün olmayan birkaç cümlesi:

³³ Eserin 5. dipnotunda müellif şöyle yazar: Felâketten kurtulur kurtulmaz, kim olursa olsun, kendisine zulm edenleri affetmeye hazır olan Müslümanın gönlüne dikkat edelim. Bu bir meziyet! Ama bazen kusur olabiliyor. Ve merhametten, mazarrat doğabiliyor. Zalimleri, suçluları cezalandırmamak ve hele tekrar kötülük edecek olanları affetmek, iyi insanlara ve mazlumlara karşı suç işlemektir. Buna hiç birimizin ve hiç kimsenin hakkı yoktur!

³⁴ Hüseyin Raci Efendi, age, s. 161 vd.

³⁵ Mehmet Ârif Bey, Başımıza Gelenler, İz Yayıncılık 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 309.

³⁶ Age, s. 174.

“Bulgar evleri aranıyor; yangın dahi bazı yerlerde devam ediyor idi. Rus ve Bulgarların İslâm ahaliden alıp topladıkları ve hezimetleri üzerine Zağra ve civarında bıraktıkları binlerce hayvan vardı. Bunlar top ve tüfek sesinden lâşe ve yangın dehşetinden ürkererek, o emsalsiz bağ ve bahçelerde sürü sürü koşup gezerler ve dehşetli dehşetli bağırsır ve meleşirlerdi.

İrem bağına benzeyen bu nefis nadide beldenin, gök duman ve kızıl alev içinde mahv olup gitmesi, bahçe ve bostanlarının hayvan ağılına ve insan salhanesine dönmesi, ciğerlerimi pare pare etti ve gözlerimi kan ağlattı.”³⁷

6. Bulgar mezalimi ve Müslümanların göçü

Raci Efendi'nin yazdığına göre 93 Harbi yıllarında Balkanlar Ruslar tarafından iki defa işgal edilmiştir. Her işgal zamanı zulüm, katliam ayyuka çıkmış, yağma, yangın Müslüman halkı kasıp kavurmuştur. Katliamdan, yangından canlarını kurtaranlar yurtlarını, yuvalarını ve bütün mal varlıklarını geride bırakarak ilkinde yazın kavurucu sıcağında, ikinci defa da kışın dondurucu soğukunda göçmek, kaçmak mecburiyetinde kalırlar.

Kitabın göçle ilgili bölümleri incelendiğinde, yukarıda da vurgulandığı gibi Balkanlarda bulunan hükümet memurlarının görev yerlerini zamansız terk ederek halkı yalnız bırakmaları, bazı subayların askeri iyi idare edememeleri, kasaba ve kazalardaki “büyüklerin” ve paşaların birbirleriyle didişmeleri, hatta bazılarının düşmanlarla işbirliği içinde olmaları gibi sebeplerden halk ve zaman zaman da askerler başsız ve öndersiz kalarak perişan olmuşlardır.³⁸

İlk göç 24 Haziran 1877 günü Rusların Tuna'yı geçerek Zıştovi'yi koruyan dört yüz kadar Müslümanı öldürüp burayı zapt ettiği günlerde başlamıştır. Yatak köyü halkının tamamen katledilmesinin duyulması ile Selvi ahalisi Şıpka Balkanı'ndan aşırp Kızanlık'a dökülmüşlerdir.

Ardı ardına Tırnova, Gabrova, Kalofer, Hayın köylerinin işgal edilmesi, 8 Temmuz günü Kızanlık kazasının düşmanın eline geçmesi, 22 Temmuz 1877 Pazar günü Rusların Kızanlık yönünden gelip Bademlik mesire yerinde karargâh kurmaları; Rusların borazanlığını yapan Bulgarların ürkütücü propagandaları, hatta köy, kasaba ve kazalarda katliamların kesintisiz devam etmesi, bunlara ilaveten paşaların ve ağaların fitne ve didişmeleri başsız, öndersiz kalan halkı perişan etmiş, halk çaresiz kalarak yollara düşmüştür.

Raci Efendi'nin, göç edenlerin perişanlığını tasvir ettiği Paragraflardan:

“Eyyam-ı buhur'un şiddetli sıcağı, yolların tozu, suyun azlığı, yolculuğun garipliği ve üzüntüsü o derecede idi ki, çekilen mihnet ve meşakkati anlatabilmek imkân haricidir.

Alâ faytonlarda bile incinen, sünbül havada bile şemsiyesiz gezmeyen, gölge arayan nâzenin hanımlar, beyler, toz toprak içinde, kızıl güneşte yürür, gezer, omuzlarında yük çeker, öküz koşup araba yederler idi! Çünkü servet ü sâ mânâ, kadr ü itibarı cümleten mahv ü zelil olmuş; eski hizmetkârlar dağılıp, efendilerini tek başlarına bırakmışlardı.

Birkaç yüz seneden beri, ecdattan hânedân olan, yalnız mutfak takımını kırk elli araba kaldırayabilen Emin Paşa ve emsali belde eşrafı, bir çekmece ile en çok bir araba eşya alabildiler. Bütün emlak ve servetleri mahvoldu.

İhtiyarların hasta ve sakatların sürüne sürüne gitmeleri; ailesini kaybedenlerin yol üzerinde şaşkın şaşkın ağlamaları, gönülleri dilhûn ediyordu...

Kasaba insanı araba koşmak ve kullanmak bilmediklerinden, adım başında araba kırıldığı ve kırılanları yapacak adam bulunmadığı için yol alınamadı. Dokuz saat mesafede bulunan Karapınar'a ancak üç günde varılabildi.”³⁹

Raci Efendi, beş yüz yirmi dokuz seneden beridir Türklerin vatan tuttuğu ve büyük gayret sarf

³⁷ Age, s. 175.

³⁸ Age, s. 174.

³⁹ Age, s. 181 vd.

ederek eşi az bulunan bir şehir yaptıkları Zağra'nın Rusların işgaline uğradıkları ilk on bir gün içinde nasıl kabristana çevrildiğini şu cümlelerle anlatır:

“Hâsılı kelim, on iki bin Müslim ve yirmi dört bin gayrimüslim nüfusu bulunan ve fethi tarihinden 1294 yılına kadar beş yüz yirmi dokuz sene imarına gayret sarf edilen, o eşsiz şehir, o mamur ve münbit Eski Zağra, on bir gün içinde, mahv ü heba olarak, bir kabristana ve haşır meydanına döndü.”⁴⁰

Rusların güdümündeki Bulgarlar, Müslümanlara zulmetmeye devam ederler. Eski Zağra'nın Bükümlük köyünde iki yüz on iki kişiyi cami ve samanlığa doldururlar. Üç gün tutulduktan sonra dördüncü günü binalar ateşe verilerek Müslümanlar yakılır. Hızır Bey, Külbe, Canbazören, Hırıste, Curanlı köylerinin Müslüman halkı aynı şekilde yakılarak öldürülür. Canbazörenköyünden Uzun Rüstem'in kızları gibi pek çok köyden itibarlı ailelerin kızları alınarak koruluklara götürülüp tecavüz edildikten sonra öldürür ve sakat bırakılır. Muhadderelerden genç kadınları, çıplak ve zelil hâlde sokaklarda dolaştırıp, aşağılattıktan sonra birçok alçak tecavüz edip, ölüm derecesine geldiklerinde biçârelerin tenasül uzuvlarına bir de kazık sokup telef ederler. Müflis köyünün papazı genç bir kadının memelerini keserek kanıyla ellerini yıkamış. Daha sonra mahkemede bu yaptığını itiraf etmiştir.⁴¹

Baskın ve talanlarda Müslüman hanelerinden topladıkları kadınların feracelerini çıkarttırıp zoraki yürüyüş yaptırırlar, uzaklara götürdükleri, kadıncağızlar çocuklarını taşıyacak mecalleri kalmadığı için yavrularını yollarda bırakmak mecburiyetinde kaldıkları; yine köylerden, kasabalardan topladıkları erkeklere vahşi yaratıkların bile yapamayacağı işkenceler yaptıkları; kollarını ve pazılarını cepken gibi yüzdükleri, tenasül organlarını kestikleri, butlarından, bacaklarından kesip kebab yaptıkları, kendilerini yaktıkları..., göğüslerinde ateş yaktıkları...

İkinci göç faciası Rusların Zağra ve civarındaki kasaba ve köyleri 1878 Ocak ayı başlarında ikinci defa işgal ettikleri zaman yaşanmıştır. Kışın en soğuk ayında olduğu için birinci göç faciasından daha dehşetli olmuştur. Birinci işgal zamanı gibi bu defa da hazırlıksız yakalanan Balkan Müslümanlarının başına gelenler tam anlamıyla felaket olmuştur.

Müslüman köy ve kasaba halkları silahlanarak haydutlara karşı tedbir alıp beklerken sel gibi gelen Rus ordusunun önünde perişan olurlar. Ruslar, İsve köyünden katliama başlarlar. Müslüman halk kıymetli eşyalarını almak bir yana çocuklarını götürmeye mecalleri olmaz, karda buzda yollara düşerler. Bu savaş “Haçlı Savaşı” şeklini almıştır. Nerede Müslüman görülürse öldürülmektedir. Çoluk çocuk demeden, Kızılay çadırları dâhil bütün mekân ve insanlar top ateşine tutulmaktadır. Bulgarlardan oluşturulan intikam bölükleri kol gezmektedir. Göç eden halk takip edilip yakalandıkları yerlerde öldürülmektedir. Çatışma mahallerinde kalan yaralı Osmanlı askerleri öldürülmekte, kadın ve çocuklar kuyulara doldurup diri diri gömülmektedir.

Yol üzerinde tren ve lokomotif bulunmasının mahzurlu olduğu ileri sürülerek yaralıların ve hastaların nakline tren gönderilmediği için binlerce insan da bu sebepten ölmüştür. Yollarda donanların sayısı belli değildir. Rus orduları Yeşilköy önlerine gelmiştir. Sirkeci mevki, Ayasofya, Sultanahmet, Yeni Cami, Nurosmaniyecamileri başta olmak üzere bütün mektep, medrese ve meydanlar mahşer yerini andırmaktadır. Trenlerin vagonlarının içi ve üstü hatta aradaki zincirlerin üstü bile insan istifi şeklinde gelmektedir. Raci Efendi'nin ifadesi ile “Allah'ın hikmeti, o günlerde şiddetli fırtınalar, kar ve yağmurlar durmayıp devam ederek hep o biçârelerin üzerinden geçmektedir... Gazabından Allah'a sığınırız! Müslümanların üzerine belâ yağmakta ve her cihetten felâket akmakta idi.”⁴²

Hüseyin Raci Efendi Balkan Müslümanlarının göçünü “**Hicretnâme**” (Göç Destanı) adı altında 364 beyitlik uzun bir manzume ile yorumlamıştır. Makalemizin verdiği imkân nispetinde bazı beyitlerini buraya alacağız:

Besmele ve Allah'a yakarıyla destanı başlatan şair, Resulullah'a salât ve selamdan sonra Müslüman halkın göçünü anlatmaya başlar:

⁴⁰ Age, s. 182.

⁴¹ Age, s. 190 vd..

⁴² Age, s. 237.

47.	Hayrete düşmüştü soğuktan cihan Bir gece Balkan'ı geçip nâgehan	<i>Zalim ve kötü niyetli Ruslarla Bulgarlar, çok soğuk bir gecede, Balkan'ı geçerek, anı- zın hücum ettiler.</i>
48.	Rus ile Bulgar-ı sitem-pîşeler Etti hücum ah o bed endişeler	
50.	Terk-i vatan etmeye mecbur olup Eşk-i tehassürdökeretdûr olup	<i>Hasretle ağlaşarak vatanlarını terk etme- ye, mecbur kaldılar.</i>
54.	Karda donup yolda kalan bî-hisab Görmedi bu tarzda dehirinkılâb	<i>Karda donan ve yolda kalan hesapsızdı. Dünya buna benzer bir inkılâbı görmemiştir.</i>
56.	Düşmen-i bî din ise takip eder Bulduğu ma'mureyitahrîb eder	<i>Dinsiz düşman ise önüne gelen köyü kenti yakıp yıkarak onları takip ediyordu.</i>
59.	Soydular erdikleri kervanları Yaktılar, öldürdüler insanları	<i>Ulaştıkları kervanları soydular, insanları yaktılar, öldürdüler.</i>
66.	Edirne'den Sirkeci'ye dinle sen On iki saatte gelirken tren	<i>Tren Edirne'den Sirkeci'ye her zaman on iki saatte gelirken; şimdi haftada bir sefer bile yapmıyordu. Demiryolunun iki tarafı ise sağlı sollu ölü doluydu.</i>
67.	Gelmez idi haftada bile buyol Yollar ise meyyit idi sağ ü sol	

Zengin fakir bütün İstanbul halkı Sirkeci İstasyonu'na koşar. “Yardım, merhamet, şefkatgöstererek, âcizleri ve biçarelerievlerine alırlar.” Misafir ederler, ağırlar azizlerler. Ellerine bir şey almayan kibar beyefendiler, kimseyi ayırt etmeden, ihtiyarları, masumları sırtlarında ve kucaklarında taşırlar.

76.	Sirkeci'ye koştu sigâr ü kibâr Hizmet ederler idi bi'l-iftihâr	<i>Halkın hepsi, küçüğü büyüğü, Sirkeci'ye koştular, seve seve hizmet ettiler.</i>
77.	Mülkiyenin âferinerfâdına Erdi muhâcirlerinimdâdına	<i>İdareciler ve memurlar, üzerlerine düşeni yaptılar; muhacirlerin imdadına yetiştiler; taksiri hak ettiler.</i>
81.	Çorba, sıcak çay edip ikrâm hep Eylediler def'-i melâl ü ta'eb	<i>Çorba, sıcak çay ikram ettiler; keder ve yorgunluğu giderdiler;</i>
82.	Bây ü gedâ, pîr ü tüvânâ, kamu Demediler hiç birine dur geru	<i>Zengin, fakir ihtiyar veya genç, hiç kim- seyi geri çevirmediler...</i>
83.	Bir şey eliyle taşımazlar iken Çok var idi sırtı ile yük çeken	<i>Daha önce taşımak için eline bir şey al- mayan kibar efendiler bile sırtlarında yük taşıdılar.</i>
84.	Lûtf ile iskân ederek herkesi Gözetiyorlar idi pîş ü pesi	<i>Herkesi güzellikle yerleştirdiler, herkesi gözetip kolladılar.</i>
95.	Hâne, konak, yalılara koydular Pâk verip pislerini soydular	<i>Muhacirleri evlere, konak ve yalılara koydular; temiz giyecek verdiler, eskileri, kirlileri değiştirdiler.</i>
96.	Vâlid ü mâder gidip Anadol'a Oğlu, kızı geldiler İstanbul'a	<i>Bazı aileler göç sırasında parçalandı. Baba ve ana Anadolu'ya gitti, oğlu kızı İs- tanbul'a geldi.</i>
115.	Geldi Ayastafanos'a Rûsiye Sıktı ahâliyi o rûy-i siyeh	<i>Ruslar, Yeşilköy'e kadar geldi; o pis su- ratlı kâfirlerin bu kadar yakına gelmesi, aha- liyi sıkıntıya soktu.</i>

116.	Maksadı İstanbul'u almak idi Mahv edip İslâm'ı o kalmak idi	<i>Rus'un maksadı, İstanbul'u almak, Müslümanları yok ederek kendisi yerleşmekti.</i>
117.	Yerlilerin pek çoğu havfettir Üsküdar'a, Çamlıca'ya gittiler	<i>Yerli halkın pek çoğu korkuya kapıldı; Anadolu yakasına geçti; Üsküdar'a ve Çamlıca'ya gitti.</i>
123.	Türk, Pomak, Kıptî-i biçâregân Vapura istif edilir bî-emân	<i>(Bu yüzden) Türkler, Pomaklar ve biçâre Çingeneler, alelacele, vapurlara dolduruldular.</i>
125.	Çerkesi, Tatarı umum üzre hep Attılar Anadolu'ya der-akeb	<i>Çerkes ve Tatarları da aynı şekilde, derhal Anadolu'ya gönderdiler.</i>
130.	Oldu yarım milyon ehâli telef Yer gök eder âh bu hâle esef	<i>Yarım milyon ahali öldü. Âh bu hâle yer ve gök esef etmektedir.</i>
131.	Hetk olup ırzı nice biçâregân Süt kuzusun attı kar üzre ziyan	<i>Nice zavallıların ırzına tecavüz edildi. Masum yavrular karlar üzerine atıldı; ölüp gittiler.</i>
156.	Hayf İstanbul bizi gördü sakil Def'imize her dem aranır sebîl	<i>Yazıklar olsun ki, İstanbul, bizi başına belâ saydı. Bizi def'etmek için her an bir çare arıyorlar.</i>
157.	Yüz çevirip başladılar câbecâ Pis muhâcir demeye nâ-revâ	<i>Bizden bıktılar, bazı yerlerde, haksız olarak, "pis muhacir" demeye başladılar.</i>
241.	Hâlini fikr et biraz insâfa gel Kendisini bilmeyen ey mübtezel	<i>Biraz hâlini düşün de kendine gel! Ey kendini bilmez müptezel!</i>
242.	Besledi beş yüz sene İstanbul'u Devleti te'yîd kılan Rumeli	<i>Devleti yaşatan Rumeli diyarıdır; beş yüz sene İstanbul'u beslemiştir.</i>
244.	Milleti hor görme a devletlü sen El, ayak olmazsa ne işler beden	<i>A devletlü, sen milleti hor görme; el ayak olmazsa, beden, ne iş yapabilir?</i>
245.	Yalı konak rütbe filân pâyesi Hep bu ahâlîfukarâ sâyesi	<i>Senin yalın, konağın, rütben ve aldığın pâyelerin hepsi, şu gördüğün fakir ahali sayesindedir.</i>

Binlerce aile İstanbul'un Dedeâğaç, Gelibolu, Tekfurdağı, Karaâğaç gibi iskelelerinden vapurlarla Anadolu, Mısır ve Arabistan'a gönderilir. Vardıkları menzillerde onların iskân ve iaşesi temin edilip yerleştirilir.

Sonuç

Çalışmamızda esas aldığımız Raci Efendi'nin "Tarihçe-i Vak'a-i Zağra" adlı bu eserinde Rusların ve onların işbirlikçileri Bulgarların, 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı yıllarında, Balkanlarda yaptığı vahşet ve katliam ile Balkan Müslümanlarının bütün mal varlıklarını geride bırakarak göçlerini, gelecek nesillere öğüt ve ikaz olması arzusuyla kaleme almıştır.

Eserden çıkarılacak en önemli sonuç, halkın "93 Harbi" dediği bu savaş, Raci Efendi'nin doğru tespiti ile bunun bir "Haçlı Savaşı" olduğudur. İslâm ülkelerinin başı durumunda olan Osmanlı Devleti'nin yok edilmeye çalışıldığı, Balkanlar'dan Doğu Türkistan'a, Sibiry'a dan Yemen'e kadar

Müslüman Türk halklarına Hristiyan dünyası tarafından en şiddetli zulüm ve soykırımın reva görüldüğü yıllardır.

Müellif, “93 Harbi” yıllarında vuku bulan bu göçleri, Takdir-i İlâhî diyerek kapatmanın doğru olmadığını; aydınların beyninde olan “Her şeyi kadere yüklemek aczin alâmetidir.” hükmü gereğince bütün bu olanları her yönüyle mütalaa ve muhakeme edip, gerekli derslerin alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Eserden çıkarılacak bir önemli sonuç da, Türk Dünyasının en felaketli yılları olan “93 Harbi” döneminde Balkan Müslümanlarının başına gelenleri, Rus ve Bulgarların işgal, katliam, yağma ve zulümlerini, yüz binlerce masum halkın yurtlarını, yuvalarını terk ederek, bütün varlıklarını geride bırakarak Anadolu’ya göçlerini; Bulgarların yüz yıllardır birlikte yaşadıkları dostlarına hıyanetlerini; Avrupa devletlerinin bütün bunlara seyirci kalışını, hatta dost görünen İngilizlerin fırsatı değerlendirerek Osmanlı Devleti’nden Kıbrıs’ı “pay” koparma başarısını; büyük ülkelerin sergiledikleri siyasî, askerî ve diplomatik hainliği göz önüne getirip, günümüzde bölgemizde ve dünyada cereyan eden olayları değerlendirmede bir nevi kıstas kabul etmek gerektiği hususudur.

Yaşayıp, gözlediği olayları büyük bir esefle yorumlayan Raci Efendi, yaptığı tasvir ve tespitlerde İstanbul ve taşra yöneticileri ile askerlerin gaflet, bilgisizlik, tedbirsizlik ve perişanlıklarını bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Bunlarla birlikte taşradaki ağaların ve paşaların hıyanetlerini de bildirmekten hâli kalmamaktadır. Müellif bütün bunları gerçeklerin bilinmesi ve ders alınması maksadı ile yapmaktadır. Şunu da ilave edelim ki, bugün geçmişte yapılan yanlışları veya yetersizlikleri tartışmakla birlikte benzer olayları yaşamamak ve kayıpları yerine getirmek için neler yapılabileceğini veya yapılması gerektiğini de gerektiği işaret edilmektedir.

Eserin tamamı tahlil edildiğinde, özellikle Raci Efendi ve Mehmet Ârif Bey gibi devrin aydınlarının yorumları doğrultusunda şu önemli sonuç da çıkarılmaktadır. Rumeli topraklarımızda vuku bulan karışıklığın ve halkın boş yere katliama uğramasının sebebinin “Adam Kıtlığı” olduğudur. O memleketlerde bulunan hükûmet memurları veya onları korumakla görevli askerler, harp yüzünden geriye çekilmeye mecbur kalınca, eğer “Tuna vilayetinde halk birbirine daha sıkı bağlanmış ve ahali içinde sözü geçer, itibar sahibi adamlar bulunmuş olsaydı ve bu kimselerin haysiyeti vaktiyle hükûmetçe de korunmuş bulunsaydı, iş başka olurdu. Çobansız koyun, komutansız asker gibi orta yerde kalan ahali, o kadar elim sıkıntı ve felaketlere maruz kalmazlardı. Başka bir sözle Balkanlar elimizden çıkmaz, yarım milyondan fazla Müslüman nüfus heder olmaz, Müslüman halkın onca mal varlığı gasp ve talan edilemezdi.

Kaynakça

HALAÇOĞLU, Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rameli’den Türk Göçleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

HAMZAOĞLU, Yusuf, Balkan Türklüğü, Logosa Yay., Üsküp 2010.

Hüseyin Raci Efendi, Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak’a-i Zağra, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayınları, İstanbul 2012.

KAFKASYALI, Muhammet Savaş (Editör), Balkanlarda İslâm, Karınca Yay., Ankara 2016.

KARAL, Enver Ziya, Büyük Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. 8, Ankara 1988.

KURAT, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.

Mehmet Ârif Bey, Başımıza Gelenler, 2. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.

Mehmet Ârif Bey, Başımıza Gelenler, Tercüman 1001 Temel Eser, C. 2, İstanbul 1974.

The Emigration of the Turko-Tatar Population of Dobrujda to Turkey (1918-1945)

Assoc. Prof. Liliana BOȘCAN
University of Bucharest - Romania

Causes that Led to the Emigration of the Turko-Tatar Population of Dobrudja to Turkey after the First World War

Since the end of World War I, a wave of emigration of the Turks of Dobrudja, especially from the counties of Caliacra (Kaliakra) and Durostor distinguished. According to the data from the Port of Constanta Police, the intensity of this emigration increased, so that between 1919 and March 31st, 1934, there were 12,928 Turkish emigrants (1,835 emigrants from the county of Constanta, and the remaining 11,093 emigrants from Southern Dobrudja)¹.

It should be noted that there is no exact statistics of the Turks who left Romania, because many Turks obtained short-term passports and, thus, concealed their intention to emigrate, in order to avoid the obstacles imposed by the Romanian authorities, or left Romania via Bulgaria.

M. Roman noted, in a study, the main causes that led to the emigration of the Turks of Dobrudja. One reason was the actions of the Bulgarian irredentist society VDRO to make the Turkish group leave Southern Dobrudja, by trying "to induce the emigration or retreat inside the country of the Muslim population of this zone, in order to populate it with national elements and to colonize Cadrilater with Bulgarians brought from the zone of Filipoli. Following a plan, which was drawn up methodically and implemented vigorously for years, the Bulgarian settlers, with the help of the authorities, indulged in violence against the Turkish population, by overrunning their properties, devastating their households, scorning their religion, to make them leave their lands. The Turkish population continued emigrating and selling their property at ridiculous prices, the Bulgarian banks in Cadrilater, supported with funds by the Bulgarian government, provided with the necessary sums for purchasing the lands sold by the Turkish emigrants. *The Law for Organizing New Dobrudja*, taking a share of the whole population's lands to enable the return of the refugees of Bulgaria to Dobrudja, consolidated the Bulgarian element, increased the discontent and fueled the emigration tide of the Turks."²

The Romanian consul in Varna mentioned that in Bulgaria there was also a strong emigration wave of the Turks, whose lands had been acquired mostly by the Bulgarian refugees. For upsetting the colonizations undertaken by the Romanian state, VDRO maintained a state of agitation and panick by the attacks of the Komitadji bands and tightened the relations between the Macedonian

¹ M. Roman *Studiu asupra populației turce din Dobrogea și sudul Basarabiei*, in *Analele Dobrogei*, XVI, Cernăuți, 1936, p. 4 ; Al. P. Arbore, *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea*, in *Arhiva Dobrogei*, no. 3-4/1919; Al. P. Arbore, *Caracterul etnografic al Dobrogei sudice (din epoca turcă și până în 1913)*, Cernăuți, 1938

² M. Roman, *op.cit.*, p. 6

and Turkish settlers³.

Another cause was determined by the Romanian state's colonization policy regarding the **Macedo-Romanians**⁴ in Cadrilater. Although the migration of the Turks from Romania had begun before the Macedo-Romanians settled in the villages of Cadrilater, the process accelerated the emigration⁵:

"Although the Romanian state has granted building plots to the Macedonian settlers and also provided them with building material, they no longer want to leave the Turkish houses, urging the Turks to build houses if they need. The Macedonian settlers, instigated by the Bulgarians, indulge in all sort of abuse to the detriment of the peaceful Turkish population, with the obvious purpose of forcing them to emigrate, without realizing that, by doing this, the Bulgarian element will become stronger...these settlers violate the Turkish property and even get part of their harvest, having no fear of sanctions, as the local administration is in the hands of the Bulgarians and all the complaints have no effect... Offending the religious feeling, which annoys deeply the Turkish population, is added to these violations and lawlessness of the Macedonian settlers. At the instigation of the Bulgarians, the Macedonian settlers have thrown pork bacon in the Turks' wells and roam indecently through the common households, that is why the Turkish wives cannot get out of their rooms to do the household chores."⁶

Another reason was the Turkish state's **policy of encouraging the emigration of the Turks of the Balkans**, since whole regions had been depopulated after the independence war led by Mustafa Kemal. According to the data obtained on the spot by the General Directorate of Police and the Secret Intelligence Service of the General Staff, the emigration of the Turks of Cadrilater was insignificant due to "the emissaries of Turkish origin, liaison officer of the Ottoman Consulate in Constanta, too."⁷ Such four emissaries were identified, who had activities especially in the counties of Kaliakra and Durostor, such as visiting Turkish villages, making lists of family heads of Turkish origin, eager to emigrate migrating, and submitting them for approval to the Ottoman Consulate in Constanta. The Ottoman Consulate granted free visa, while endorsing the authorities in Istanbul to receive the emigrants, facilitate their landing and guide them to their final destination."

An ardent supporter of the emigration of the Turks of Dobrudja was Suphi Tanrıöver, Minister of Turkey at Bucharest. A report of the Minister of Interior mentioned his anti-Romanian propaganda⁸, but the central authorities of Bucharest noted that "it is normal for him to get informed on the political, economic, financial and social situation of the country to which he is accredited, which is largely the role of a diplomat accredited abroad. It cannot be excluded that he would call on informants among acquaintances, given the freedom of the long position of Minister Plenipotentiary, during which he has established extensive relations."⁹

The abuse of the Romanian local administration was another cause of emigration.

"If it seems natural that county of Kaliakra be lived mostly by Bulgarians, in the county of Durostor, where they are a minority group as against the prevailing Turks, it can only be explained by the fact that they control the cities of Turtucaia and Silistra and, by seizing the central administration of the county,¹⁰ they also got to grab the city administrations. This has deeply dissatisfied the Turks, who see themselves deprived of their rights to manage themselves, having

³ *Ibidem*, p. 5

⁴ AM.A.E., fond 71/*Turcia*, volum 58 (1923-1931), p. 23, 156, 166 and 127

⁵ Roman, *op.cit.*, p. 6

⁶ *Ibidem*, p.7

⁷ *Idem*

⁸ AM.A.E., fund 71/*Turcia*, vol. 65 (1932-1938), p. 274-281; AM.A.E., fund 71/*Turcia*, vol. 58 (1923-1931), p. 130

⁹ ANIC, fund *D.G.P.*, vol. 100/1934, p. 108; ANIC, fund *D.G.P.*, vol 100/1934, p. 109.

¹⁰ Dan Cătănuș, *CADRILATERUL. Ideologie cominternistă și irendentism bulgar (1919-1940)*, INST, București, 2001, pag. 42-45

the impression that nothing has changed and the Bulgarians still govern.”¹¹

An investigation carried out by the information bodies of the Romanian Intelligence Service found a whole series of abuse committed by the Romanian authorities “often instinctive. The burden system weighs heavily upon the Turkish population, while the Bulgarian element is spared. Moreover, the Turkish population has been wronged by the local authorities, influenced by the Bulgarians also during the works of consolidation, when they were assigned 50 per cent of woodland as cultivable ground, which, according to the Forestry Code, they were not allowed to grub up.”¹²

The consequences of the emigration of the Turkish population of Dobrudja were the weakening of security at the southern border of Romania in favour of the Bulgarian irredentist endeavours and the changing the ethnographic character of Dobrudja in favour of the Bulgarians:

“The emigration of the Turks of Dobrudja in such large numbers must be regarded as a loss difficult to repair. Throughout the whole history since Dobrudja has been under the Romanian rule and at decisive moments, the Turkish population has shown, their fairness and sincere fondness towards the Romanian state. It is recalled the attitude of the Turkish delegates at the Muslim Congress of Constanța in 1918, mentioned in the study about the “Bulgarian Irredentism”. This population, asking only to be kindly treated, is capable of boundless devotion to their new homeland. The Turkish children say proudly that they are Romanians and the youth, postponed or released from the military service, pray and cry not to be disgraced as helpless and released from the military service. Preserving and enhancing the Turkish element of Dobrudja, especially of the two counties at the border between Romania and Bulgaria, is a major national problem and treating it easily would be an enormous mistake, whose disastrous effects will be felt later.”¹³

The Ministry of Labour interceded with the Ministry of Interior, as well as the General Staff, the National Colonization Office and the Ministry of Foreign Affairs in order to take measures to stop the emigrations of the Turks. Although the Ministry of Interior was asked to prevent the prefectural administrations to issue passports, by violating the precise and peremptory provisions of the Migration Law¹⁴, the wave of emigration could not be stopped and those who wanted to emigrate started to apply to the county prefectures for general passports valid for three months, under the pretext of different personal and family interests¹⁵. The General Staff noted that it was good that the Turkish residents not emigrate from Dobrudja, “being preferred to other minorities, owing to their qualities”¹⁶. The National Colonization Office informed that “it believes that emigration of the Turkish residents not be approved, except for the special and well-defined cases, and, in any case, with the assent of the prefects, the emigration of the Turkish population should not be encouraged.”¹⁷

Withall, the Romanian Foreign Ministry apprised that “it is very unfortunate that the Turkish minority, the most laborious and quiet of all that are in Dobrudja, is about to emigrate from the country and it thinks that everything possible should be done to keep them.”¹⁸

The recommendations made by the Romanian authorities were: interceding with the Ministry of Interior to penalize the local administrative authorities, surveying the discontent of the Turkish population and coming up to the justified ones, preventing the emigration propaganda, taking measures for exercising the preemptive right of the State on the Turkish emigrants’ property and starting Romanian colonization in Cadrilater, interceding with the Ministry of Public Education to take actions in preventing the Gagauz Turks of Southern Bessarabia from Bulgarianising¹⁹.

¹¹ ANIC, fund D.G.P., vol 100/1934, p. 8

¹² Roman, *op. cit.*, p. 9.

¹³ Roman, *op. cit.*, p. 5

¹⁴ AM.A.E., fund 71/Turcia, volum 58 (1923-1931), p. 127

¹⁵ *Ibidem*, p. 155

¹⁶ *Ibidem*, p. 156

¹⁷ *Idem*

¹⁸ AM.A.E., fund 71/Turcia, vol. 65 (1932-1938), p. 9

¹⁹ *Ibidem*, p. 45

As the said study noted, in Bulgaria²⁰, as well, there was a strong emigration current of the Turks, whose lands had been purchased mostly by the Bulgarian refugees. Since 1930, the Romanian authorities had faced with a wave of Bulgarian emigrants and numerous unauthorized crossings of the border between Romania and Bulgaria²¹. Once in Southern Dobrudja, they will ask for help from the Turkish Consul in Constanta and Minister Tanrıöver for going to Turkey. In this regard, a document mentioned that:

“350 Turkish refugees of Bulgaria addressed Hamdullah Suphi Bey, Turkey’s Minister at Bucharest, and, coming in contact with them at Silistra, they complained about the maltreatment from refugees in Dobrudja, encouraged by the Bulgarian authorities in order to take their properties for nothing. They had not been allowed to sell their properties, or get their passports.”²²

The emigration current began to cover Cadrilater, as well, so that, in the context of the increasing number of those who wanted to emigrate in Turkey²³, Minister Tanrıöver would start negotiations to sign an agreement with the Romanian government.

The Negotiations between Romania and Turkey for signing the Convention on the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja (1934-1936)

In 1935, the Romanian minister at Ankara and the Turkish Minister of Interior discussed the emigration of the Turks of Dobrudja. The Turkish government did not overcome the extent of the emigration and ran out of available funds and lands for the moment. Therefore, the Turkish government would have considered it a friendly gesture of the Romanian government, if it had taken actions in stopping the emigrant transports until the following year. Bringing the Turks in Romania, with all financial and administrative difficulties involved, could only succeed, “on the basis of an amicable agreement between the two countries, providing a transport scheduling over a greater number of years. To this end, Turkey will send to Romania a special committee to assist Minister Suphi Tanrıöver in his negotiations.”²⁴

In May 1935, the Turkish press published the news about the signing of an alleged agreement between Romania and Turkey, which was invalidated by the Romanian authorities. On the **7th of September**, 1935, the Turkish Legation sent a note and a draft convention to the Ministry of Foreign Affairs. Let us follow the major concerns of the Ministry of Foreign Affairs.

On the 18th of March, 1936, the Turkish Legation sent another draft, discussed during the Inter-Ministerial Conference, held at the Ministry of Foreign Affairs, on the 19th of March, 1936. We reproduce the main observations noted in the transcript of the discussions related to this draft:

- During Tevfik Rüstü’s visit to Bucharest, Mr. Tătărescu told him that he would facilitate the departure of the Turks provided that the lands were sold to the Romanian state, by a special law and not to the private persons by individual acts.

- It should be stated in the preambul, that emigration is not the cause of the ill-treatment applied to the Turkish population, but at the Turkish government’s request, a question that should be noted in the preambul, and renunciation of citizenship must be registered formally on a specific date.

- Lands should be purchase at the price of 4,500 per hectare and the payment should be made without interest within 15 years. Mr. Tătărescu promised Turkey a price of 6,000 lei per hectar.

- General Staff demanded an emigration scheduling in a zone of 8 kilometers from the border, around Bazargic, Tutrakan and the rest of Dobrudja. Turkey demands 4 years, whereas the

²⁰ AM.A.E., fund 71/*Turcia*, volum 58 (1923-1931), p. 216-217

²¹ ANIC, fund *DGP*, vol. 205/1936, p. 128

²² ANIC, fund *D.G.P.*, vol 100/1934, p. 52

²³ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Tima□, Istanbul, 2009, *passim*

²⁴ AM.A.E., fund 71/*Turcia*, vol. 65 (1932-1938), p. 48-51

General Staff, 10-15 years. Many have left without emigration passports and have been boarded by the courtesy of our authorities, but in case they return to Romania, what would they be?, that is why they must have Turkish documents.

- Turkey demanded that the funds belonging to minors entrusted to the courts of guardianship be transferred into currencies by way of derogation from the relative rules. In Article 14, the Turks mention the sums belonging to minors under guardianship. The Ministry of Justice found that the sums entrusted to the courts of guardianship amounted to 1,500,000 lei.

- The emigrants should be allowed to carry only certain movable property. The Turkish state should give the National Bank of Romania Turkish liras in exchange for the emigrants' lei. Every emigrant should only be able to cross the border with an amount of 3,000 lei.

- The Turks cannot claim to have the majority seats in the Commission. The composition of the Commission: a permanent Turkish majority, the procedure should be a pre-formulated standard contract, a form where every emigrant declares that they accede to the Convention and relinquish the Romanian nationality. This Commission should be named *Special Commission* and be composed of a representative of the Turkish minority, of the Ministry of Agriculture, of Ministry of Interior and under the presidency of a judge.

- Returning of the pension fund is not allowed.”²⁵

Following these discussions, the Ministry of Foreign Affairs wrote out a counter-project, which submitted to the Minister of Turkey on the 24th of March, 1936. The two parts came to a convenient solution after the exchange of letters between them.

The Signing and Implementation of the Convention Regulating the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja (1936-1940)

The Convention Regulating the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja was signed at the 4th of September, 1936, as an integrant part of the *Royal Decree No. 2560* dated November 11th, 1936²⁶. The following lines are sketching the way the *Convention Regulating the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja* was implemented from signing until the end of the Second World War.

Article 1 stated that the population entitled to benefit from the Convention should live²⁷ in the counties of Durostor, Kaliakra, Constanta and Tulcea. The emigration was to be carried out by successive stages as follows:

1. After the 15th of April, 1936, a contingent of 15,000 emigrants, composed of persons who had already liquidated their property;

2. In the second year, the inhabitants of a zone of 8 kilometers along the Romanian-Bulgarian frontier;

3. In the third year, those of the town of Bazargic and the districts²⁸ of Ezibei and Curtbunar;

4. In the fourth year, those of the districts of Acadâlar and Tutrakan;

5. In the fifth year, those of the town and district of Silistra and the rest of the territory of Dobrudja.

According to the data offered by the National Institute of Statistics of Romania Kingdom²⁹, the Turkish population in these zones was as follows:

²⁵ *Ibidem*, p. 99-122

²⁶ *Monitorul Oficial* no 10/ 14.I.1937 and *Monitorul Oficial* no. 264/ 12.XI.1936

²⁷ cf. AM.A.E., fund 71/*Turcia*, vol. 65 (1932-1938), p. 99-122

²⁸ Romanian: *plasă* plural *plăși*; a territorial division unit of Romania, ranking below county (*județ*) and above commune

²⁹ AMAE, fund 71/*Turcia*, vol. 65, p. 250

	TOTAL POPULATION	TURKISH POPULATION	
		Absolute terms	%
TOTAL Dobrudja	814,609	150,740	18.5
TABLE I The zone of 8 kilometers along the Romanian-Bulgarian frontier	70,505	43,168	61.2
TABLE II The town of Bazargic, the district of Ezibey (the county of Kaliakra) and the district of Curtbunar(the county of Durostor) *	102,020	29,475	28.9
TABLE III The districts of Acandânlar și Tutrakan (the county of Durostor)*	56,113	34,663	61.8
TABLE IV The town of Silistra and the district of Silistra (the county of Durostor)*	69,379	10,382	15.0
TABLE V The rest of Dobrudja*	516,592	33,052	6.5
* excepting the villages in Table 1 (the zone of 8 kilometers)			

At the beginning of each period of emigration, the Turkish Legation at Bucharest should notify to the Romanian Government, the number of emigrants³⁰ whom it was prepared to receive in its territory. If the number of persons to be evacuated exceeded the figure fixed by the Turkish Government, the number in excess should be carried over in the following period, and if that number were less than the figure fixed by the Turkish Government, it should be completed by a corresponding number of persons, whose emigration was provided during the following period (Article 2). In this respect, there were people who delayed their departure by a year, but they did not encounter any problems, since they had liquidated their properties, obtained passport and placed on the list of the Emigration Commission³¹. The emigrants chose to leave after harvesting.

The *Turks of Ada Kaleh, the Muslim gypsies and the Gagauz Turks* did not benefit from the *Convention Regulating the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja*.

As for **the Turks of Ada Kaleh**, on the 24th of March, 1937, the Turkish Consulate received 60 applications for family emigration in Turkey. The Romanian Ministry of Foreign Affairs warned that any application for emigration from the Muslim population of the island of Ada Kaleh was to be rejected *de plano*³².

According to a report of the Central Institute of Statistics, sent to the Ministry of Foreign Affairs on the 3rd of August, 1935, the Turkish population of Ada Kaleh was 415³³.

Very few written records about their history of **the Muslim gypsies of Dobrudja**. It seems that they came in Dobrudja in the sixteenth century, some of them serving in the Ottoman army, others being descendants of the gypsies who had come from other Ottoman territories³⁴. The address of the Consulate of the Turkish Republic, dated the 26th of June, 1937, warned the Prefecture of the county of Kaliakra to be "careful not to be Muslim gypsies among them [N.B. *the emigrants*]"³⁵.

The Gagauz Turks were not the subject of the Convention of Emigration, however S.Tanrıöver urged the Romanian Government that "this population also be included in the future, as descendants of the "Turkish tribes" of Cumanians and Pechenegs...he claims them for Turkey... he admits that the Gagauzes began to inquire about Turkey at the same time as the adoption of the Latin alphabet."³⁶

Articles 3, 4, 5, 6 of the Convention refers to the payment of the goods belonging to the

³⁰ AMAE, fund *Dosare personale: G.Ghica (G63,vol. III)*, p. 107-121

³¹ ANIC, fund *D.G.P.*, vol. 100/1934, p. 126

³² AM.A.E., *14/Conv. T2*, n.pag. Document no 12 866/24.III.1937

³³ *Idem*

³⁴ Ana Oprișan și George Grigore, *The Muslim Gypsies in Romania*, în *ISIM.Newsletter*, 8/01,p. 32 ; George Grigore, *Muslim in Romania*, în *ISIM.Newsletter*, 3/99, p. 34

³⁵ AM.A.E., *14/Conv.T2*, n.pag., Document no 42 585/22.VI.1938

³⁶ AM.A.E., fund *71/Turcia*, vol. 65 (1932-1938), p. 55-67

emigrants: "The Romanian Government shall not take possession of such rural immovable property until the group of emigrants on the list in question has left their domicile on their way to the port of embarkation, after submitting an application for emigration to the Special Commission, the urban immovable property remaining at the free disposal of their owners." (Article 3).

On the 29th of March, 1937, Suphi Tanrıöver asked the Ministry of Foreign Affairs to intervene on behalf of the emigrants, because "some influential locals of the villages and counties of Dobrudja lure the emigrants by promising them immigration to Turkey as soon as possible, if they sell their immovable property to them, not to the Romanian State"³⁷.

A particular problem was the continuation of payment of the sums due to the Turkish state following the cession of Cadrilater (1940): "With regard to the installments already due for the immovable property in the possession of Cadrilater on the date of the cession of the territory, it is useful to suspend the payment until the issue is resolved by an agreement or by mediation with Bulgaria"³⁸.

Romania paid the installments by the 1st of November, 1939. In the note of July 30th, 1940, the Turkish Legation asked the Ministry of Foreign Affairs whether the Romanian State was going to pay these installments due following the cession of a part of Dobrudja by the Treaty of Craiova of September 7th, 1940³⁹, or this payment was to be taken over by the successor state, namely the Bulgarian State... The Romanian State paid 11,640,681 lei until the 14th of September 1940, to which an interest of 5% on the sum was added. Based on a note issued by the Vice-Chairman of the Council of Ministers, on the 28th of January, 1943, Mr. Alexandru Neagu, Minister of Finance, ordered the opening of an extraordinary government loan of 21,684,970 lei, on behalf of the Ministry of Agriculture and State Property, in order to pay the bonds that the Romanian State owed to the Turkish Government for the goods of the Turkish emigrants of Cadrilater⁴⁰.

According to **Articles 7, 8, and 9** the Romanian Government took from the installments the sums necessary for the payment of all debts to the National Bank, cooperative associations or mortgagees, for all other sums for which the unsecured creditors of the emigrants may have claimed from the Romanian Government sequestration of rural immovable property which had become its possession (Article 7), the value - less 10% - of the sums due to it as taxes, duties or dues of any kind (Article 8), all sums, which may have been due to emigrants from itself, from cooperative associations and from public funds (Article 9).

The people, who wanted to emigrate, submitted an application to the Special Commission, making an offer to the Romanian Government of their rural immovable property, including buildings which are their own property, and attached to their application an authenticated act establishing their renunciation of Romanian nationality, as well as a proof that they had applied for and obtained the Turkish nationality (**Article 10**).

Emigrants might take with them used personal belongings, cattle or farm animals⁴¹, implements, machines, their bona fide personal jewelry, a sum of 1,000 lei in currency and the equivalent of 2,000 lei in foreign currency⁴² (**Article 11**).

They were allowed to purchase "lei" on the internal markets which remained through the liquidation of their urban movable or immovable property, certain goods intended for export to Turkey, these goods being exempted from taxes, dues and other charges on export⁴³ (**Article 13**).

³⁷ *Ibidem*, p. 127-128

³⁸ AM.A.E., *14/ConvT2*, n.pag., Document no 1970/5.VIII. 1941

³⁹ Virgil Coman, Nicoleta Grigore, *Schimbul de populație româno-bulgar. Implicațiile asupra românilor evacuați. Documente (1940 - 1948)*, ExPonto, Constanța, 2010, *passim*

⁴⁰ AM.A.E., *14/ConvT2*, n.pag., Document no 1970/5.VIII. 1941

⁴¹ AM.A.E., *14/ConvT2*, n.pag., Document no 3 265 / 17.I. 1938

⁴² The Romanian Government reserves the right, during the execution the *Convention Regulating the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja*, signed at Bucharest on today's date, to change the final clauses of Article 11, concerning the sums in currency, which each emigrants shall be entitled to export freely when leaving Romania. Cf. *The exchange of Notes* attached to the Convention.

⁴³ ANIC, fund *D.G.P.*, vol. 100/1934, p. 11-112

The National Bank of Romania opened a special current account in the name of the Government of the Turkish Republic, in which every emigrant would be entitled to deposit all or part of the sums in his possession, with a view to their transfer by the purchase of goods (**Article 14**).

Regarding the transport, the loading and unloading of their furniture, the emigrants could make use of any means of transport, but they were obliged to pay for their transport, if the transport of emigrants from Romania to Turkey were not provided free of charge by the Turkish Government. According to Article 6, paragraph 2, the transport of the purchased goods in exchange of the funds deposited in the National Bank of Romania was entirely the responsibility of the importer. (**Article 12**)⁴⁴.

Article 18 refers to the young Muslim Turks of Dobrudja, who were on military service. They could be released⁴⁵ from military service if they proved that their family had carried out all the formalities required for emigration and if they stated that they themselves wished to emigrate. Young Muslim Turks living in an area the population of which was to emigrate during the current year were not called up for military service. The Turkish Legation sent lists of the Young Muslim Turks exempted from the military service, who were willing to emigrate, although the Report of the Prefecture of Durostor said that “they do not appear registered with their parents or alone on the emigration tables and nor they declared that they would emigrate”⁴⁶.

Article 17 stipulated that the Romanian authorities would issue free of charge the collective certificates on the departure of each group, and that the departure would be carried out on the basis of Turkish passports, either individual or collective, which would be previously issued to them by the representatives of the Government of the Turkish Republic in Romania.

But the Law on passports stipulated that a passport should only be issued on the basis of a certificate of military service, released by that recruitment center. This measure was necessary during the controls of the military authorities, so that they might know the situation of the registered people⁴⁷.

Article 18 stipulated that those who were on military service at the time of the evacuation of the area to which they belong, should be released from the military service if they could prove that their family had carried out all the formalities required for emigration and if they stated that they themselves wished to emigrate⁴⁸.

According to **Article 16**, a *Special Commission* was to be set up, composed of a judge, who should act as President, of a representative of the Ministries of Interior, of the Finances and of the Agriculture, and of one or two delegates of the Turkish population of the region to be evacuated. The Commission was empowered to draw up a detailed list of the emigrants, with precise information as to the acreage of their land, as well as of the community and *Evkaf* property in each zone. The lists of each particular zone was used as a basis to fix the sums and the annual payments for which the Romanian Government was responsible.

The Commission was also empowered to record the amount of each sum as might become due to emigrants from the Romanian Government and from the cooperative societies, insurance companies or public financial establishments. (Article 16).

The problem was that only the heads of the family with their companions were registered, without mentioning the name, gender and age of each member of the family, and such tables could not be used as a basis during boarding the Turkish emigrants on ships, because nobody could know who were the real members who made up the family⁴⁹. The Turkish Legation stated that “it would, therefore, be impossible to get them back to enter each emigrant’s age this year ...

⁴⁴ See the letters attached to the Convention.

⁴⁵ A.M.A.E., fund 71/*Turcia*, vol. 65 (1932-1938), p. 274-281

⁴⁶ ANIC, fund *DGP*, vol. 205/1936, p. 128

⁴⁷ *Ibidem*, p. 120

⁴⁸ *Ibidem*, p. 22-23

⁴⁹ A.M.A.E., fund 71/*Turcia*, volum 58 (1923-1931), p. 155-156

the application of the measure proposed by the Ministry of Interior will only have the effect of paralyzing the emigrants transports.”⁵⁰

The passports were individual, and if “the members of the same family (wife, legitimate children up to the age of 15) want to use a travel document along with the head of the family, they may appear in his passport. Within this legal provision, it would be clear that the attendants cannot use the passport unless accompanied by the passport holder.”⁵¹

Regarding the representatives of the Turkish population which was to emigrate, the Ministry of Foreign Affairs noted that the delegate of the emigrant population of Dobrudja could not be designated by the Prefecture they belonged to, but they were to be elected by the said population⁵², at the suggestion of the Turkish Legation. Romania’s solution was “to admit that the Minister of Turkey indicate us the individuals likely to represent the emigrant population, and the Romanian Government, through the local administration, ratify the persons thus nominated in this war. The latter appointed the agents of the Turkish population and a technical adviser.”⁵³

The problem was that, because of the slowness with which the Commission worked, “the departure of the Turkish emigrants was very late, “two ships waiting for boarding emigrants in the port of Constanta for a long time, to be able to leave.”⁵⁴ To this, it is also added the lack of applications, as they preferred to leave after harvesting or because they learned that the Turks, who had left earlier, complained of the poor conditions in Turkey.⁵⁵

Drawing up a list of the properties belonging to the Muslim community and to the Evkaf property of each zone by a commission⁵⁶ was another problem, as “at the moment, gathering data would already have started, but it will be very difficult, because they [the Turkish community] are not desirous of making this property known.”⁵⁷

At the first meeting, which was held at the Ministry of Agriculture, on the 23rd of September, 1938 at they discussed matters of principle. In a letter of the 13th of January, 1939, the Minister of Turkey in Romania raised the matter of drafting the Convention again, and hoped to resume the talks which had been interrupted. The request of the Minister of Turkey was not answered, because until that date, the Minister of Religions, who had been tasked with collecting that material, had not obtained any information from the Royal Resistance of **Ținutul Mări**⁵⁸ and the muftiates of the counties of Constanța, Tulcea, Durostor and Kaliakra.

Thus, they did not reach an agreement on the extension of the emigration period, and there is no document, showing that the Commission on drafting the Special Convention, provided at Article 16, would have met again and led the works to an end.⁵⁹

Meanwhile, following some difficulties regarding the emigrants’ entering Turkey, new negotiations between the Romanian and Turkish governments, were held in Istanbul in June 1938, in order to amend certain clauses of the Convention of 1936. Rüstü, Turkish Foreign Minister announced that “he stops the Turkish emigration from the Balkan States due to the lack of capital and thinks of turning to the League of Nations to ask it to facilitate a loan for performing colonization”⁶⁰. Romania agreed with the Turkish government to extend the interval of emigration to seven years, but it did not agree to emergency transfer **in advance** of the sums arising from the redemption of those emigrants’ property by the Romanian state⁶¹.

⁵⁰ *Idem*

⁵¹ *Idem*

⁵² AM.A.E., fund 71/Turcia, vol. 65 (1932-1938), p. 272-273

⁵³ *Idem*

⁵⁴ AM.A.E., 14/Conv.T2, n.pag., Document no 47 940/ 8.VIII.1938

⁵⁵ *Idem*

⁵⁶ *Idem*

⁵⁷ *Idem*

⁵⁸ Black Sea Region (*ținuturi* =lands) of Romania in 1938, it comprises Dobrudja and Ialomița district

⁵⁹ AM.A.E., 14/Conv. T2, n.pag., Document no 2 871/26.I.1946

⁶⁰ *Ibidem.*, Document no 63 263/19.X. 1938

⁶¹ *Idem*

On the 22nd of December, 1940, at the request of the Interior Ministry, the Legation at Ankara was sent instructions to ask the Turkish Government to receive a group of emigrants of the county of Constanta, representing the fifth quota established by the Convention.

On March 22nd, 1941, the Legation communicated response which it had received: "The Government of the Republic is obliged, given the current circumstances and the difficulties of ensuring transport, to postpone to a later date the implementation of Stage 5 provided by Article 2 of the Convention on the Emigration of the Turkish Population of Dobrudja."⁶²

The Prefectures of the counties of Durostor and Kaliakra⁶³ reported the following data regarding the number of the emigrating Turks:

THE COUNTY OF KALIAKRA	1930-1934	1935	1936	1937	TOTAL		THE COUNTY OF DUROSTOR	
Bazargic	1,018	1,379	735	24	3,156		1932 and 1933	Approx. 700 families
Balchik	320	666	181	-	1,167		1934	1,255 “
Kavarna	35	165	33	-	235		1935	4,077 ”
Total of urban emigrants	1,373	2,210	949	24	4,556		1937 and 1938	2,826 ”
Rural emigrants	6,065	3,173	3,907	95	13,239		Total (1932-1938)	” 8,858
Total General	7,438	5,383	4,855	119	17,795			

According to the estimated data, the number of the Turkish emigrating from the whole Southern Dobrudja through the convention during 1930-1937 amounted to **26,653**. The first population census after World War I was held by the Romanian authorities on the 29th of December, 1930, and according to it, there were 154,772 Turks and 22,141 Tatars.

Total Population by Declared Ethnicity, Provinces and Counties, on the 29th of December, 1930⁶⁴

Romania	Turks	Tatars	Gagauz Turks	Population by native language (Turkish, Tatar)	Total population by religion (Muslim)
18,057,028	154,772	22,141	105,750	288,073	185,486
Oltenia	588	-	8	568	712
Muntenia (Wallachia)	2,148	22	108	2,088	3,193
Dobrudja	150,773	22,092	7,126	183,081	180,488
Caliacra (Kaliakra)	38,430	4,461	6,342	50,525	47,067
Constanta	17,114	15,174	752	33,414	33,039
Durostor	90,595	2,085	14	94,143	95,289
Tulcea	4,634	327	18	4,945	5,093
Moldova (Moldavia)	348	5	304	635	474
Bessarabia	541	14	98,172	101,356	148

⁶² ANIC, fund *DGP*, vol. 11/1940, p. 55-57

⁶³ AM.A.E., fund *71/Turcia*, vol. 65 (1932-1938), p. 274-281

⁶⁴ *Anuarul Statistic al României (1939 și 1940)*, Imprimeria Națională, București, 1940, pp. 58-75

Bukovina Rom. Bucovina	49	-	28	75	49
Transylvania	98	3	3	89	135
Banat	171	3	-	146	193
Crișana and Maramureș	56	2	1	138	91

As the above table shows, there were only 33,859 Turko-Tatars in the counties of Constanta and Tulcea, the rest living in the counties of **Kaliakra and Durostor**. The demographic situation of the Turkish ethnic group was quite unstable after 1930, the number of this population decreasing largely until 1940 due to emigration. In the counties of Tulcea and Constanta, Romanians constituted the absolute majority, in the county of Kaliakra, a relative majority, but in the county of Durostor, the Turko-Tatars prevailed.

The emigration of the Turks of Dobrudja raised the following problems for Romania: military: losing the quotas of soldiers given by the Turkish population; ethnografic: the void left by the Turkish minority would have led to the strengthening of the Bulgarian minority of Cadrilater; economic problem, as well.

Romania took actions to facilitate the emigration of the Turks of Cadrilater to Turkey after the population exchange of 1940, when Turks of Cadrilater also found refuge along with Romanians.

Emigration was to take place in five annual stages, starting on the 15th of April, 1936. Emigrations took place outside the framework of the Convention, especially if the Turks did not have immovable property or left illegally.

According to the historian Cevat Turkish Geray⁶⁵, between the wars, 113,720 persons came from Romania to Turkey: 33,852 persons (1923-1933), 16,072 (1934), 21,162 (1935), 20,692 (1936) 13,110 (1937), 8,832 (1938).

Sabin Mănuilă mentioned that 76,452 persons left the Romanian localities (Cadrilater, Cetatea Albă and Constanta) from January 1st, 1931 to July 1st, 1938. At the same time, 23,408 Romanians settlers came from the Balkans (Macedonia).⁶⁶

Emigration stopped in 1940, due to the difficulties in the maritime transport caused by the war, and to the Turkish state's lack of financial capital, as well.

According to the census of 1930, in Dobrudja there were 26,080 Turks and 15,580 Tatars⁶⁷, on the 21st of February, 1956, there were 20,469 Tatars and 14,329 Turks, on the 15th of March, 1966, there were 18,040 Turks and 22,151 Tatars, on the 5th of January, 1977, there were 23,369 Tatars and 23,422 Turks, on the 7th of January there were 24,596 Tatars and 29,832 Turks, and on

⁶⁵ Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Ankara, 1962, Ek tablo2.

⁶⁶ Sabin Manuilă, *Studiu etnografic asupra populației României*, Ed. Institutului Central de Statistică, București 1940, p. 26-27 ;Sabin Manuilă, *La population de la Dobroudja*, 1939, s.l, p. 152

⁶⁷ *** *Recesământul populației României din 29 decembrie 1930, vol. IX. Structura populației României. Tabele selecționate din rezultatele recesământului general al populației din 1930*, București, Ed. Institutului Central de Statistică, 1940; ****Recesământul populației din 21 februarie 1956. Rezultatele generale*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1959; ****Recesământul populației și locuințelor din 15 martie 1966, vol. I, Rezultate generale, partea a I a: Populației*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1969; ****Recesământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977, vol. I :Populației – Structură demografică*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1980; ****Recesământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Structură etnică și confesională a populației*, Comisia Națională de Statistică, București, 1995; ****Recesământul populației și locuințelor din 18 martie 2002, vol. IV, Populație - Structură etnică și confesională*, Institutul Național de Statistică, București, 2003

the 18th of March 2002, there were 32,098 Turks and 23,935 Tatars.

The First World War, as well as the liberation struggle led by Mustafa Atatürk, affected both the economy and demography of Turkey. Thus, Turkey's population was 13,648,270 in 1927, 16,158,018 (1935), 17,820,950 (1940) and 18,790,174 in 1945⁶⁸. An increasing of the population was, thus, required to revive the Turkish state. In this respect, the Turkish state supported the Turkish emigration from the Balkan States.

The Turko-Tatars coming from Romania settled in several regions of Turkey: Tokat, Çorum, Bilecik, İçel, Aydın, Muğla, Isparta, Burdur, Manisa, Denizli, Antalya, Ankara, Balıkesir, İzmir, Elağiz, Van, Muş, Diyarbakır, Ağrı, Kars, Sivas, Kocaeli.⁶⁹

In conclusion, we would like to mention that the prosperity and the construction of modern Turkey was also due to the contribution of the Turko-Tatars emigrants, who came from Romania.

BIBLIOGRAPHY

1. Inedited documents

AMAE (Romanian : *Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe*) = Diplomatical Archive of Romanian Foreign Affairs Minister

— fund 14/*Conv.T2*, n.pag.

— fund 71/ România

— fund 71/Turcia

2. Printed official Documents

*** *Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României, septembrie 1912- august 1913. Textul tratatului de pace de la București, 1913*, București, 1913

****Codul general al României. Legi uzuale* (ed. C. Hamangiu), vol. XII-XXX, București, 1919-1940

*** *Recensământul general al României din 29 decembrie 1930*, vol. IX, București, 1940

3. General and specialized books

Arbore Al., *La culture roumaine en Dobroudja*, București, 1938

Assan B.G., *Quadrilaterul dobrogean*, București, 1912

Bitoleanu I. și Rădulescu A., *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, București, 1979

Cămărășescu Ion, *Durostorul. Expunerea situației județului la 1 decembrie 1914*, București, 1915

****Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928

*** *Enciclopedia României*, vol. II, p. 530 și 673

Murgoci, G., *Țara nouă. Dobrogea sudică și Deliormanul*, București, 1913

Muși, Th. V., *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă 1925-1935*, București, 1935

Roman M., *Iredenta bulgară în Dobrogea*, Cernăuți, 1935

Sabin Manuilă, *Studiu etnografic asupra populației României*, Institutului Central de Statistică, București 1940

Sabin Manuilă, *La population de la Dobroudja*, 1939

Stoicescu, D., *Organizarea Dobrogei Noi și principiile de justiție*, in "Analele Dobrogei", Anul XIX, nr. II/1938

Stroescu V. și Pantely Stanciu N., *Dobrogea Nouă pe urmele străbunilor*, vol. I-VI, Bazargic, 1924-1930

⁶⁸ *** *Istatistik Göstergeler (Indici statistici)*, TIK, 2012

⁶⁹ Mehmet Ali Ekrem, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Kriterion, 1999; Ferit Toplu, *Dobruca'dan Derince'ye. Kırım Tatarlar(Din Dobrogea la Derince. Tătarii crimeeni)*, Derince, 2010; Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler (Dobrogea și turcii)*, Ankara, 1987

II. Dünya Savaşı Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler

Prof. Dr. Esra SARIKOYUNCU DEĞERLİ
Dumlupınar Üniversitesi / Kütahya

Okutman Hasan KARAKUZU
Bülent Ecevit Üniversitesi / Zonguldak

Giriş

Bulgaristan Türklerinin ilk büyük göçü 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı¹ sonrasında gerçekleşmiştir. Yedi ay süren bu savaş sonrasında bir buçuk milyon Türk yerlerinden yurtlarından kopararak göçe zorlanmıştır. Göç eden Türklerin bıraktıkları malları, mülkleri Bulgarlar tarafından yağma edilmiştir. Bu göçe rağmen Bulgar Türklerinin ülke içindeki nüfus etkinliği azaltılamamış ve kuzey-doğu Bulgaristan'da Türkler çoğunluğu elinde bulundurmayı sürdürmüştür.² Göçe maruz kalıp Türkiye'ye gelmek zorunda kalan soydaşlar daha önce Kırım Savaşı sonrasında hazırlanan talimatname ile sevk ve iskân edilmeye çalışılmıştır. Bu talimatnameye bağlı olarak yürütülen iskân işlemleri ile Şehremaneti ilgilenmiş, ancak yeterli görülmemesi üzerine 1860 yılında Muhacirin Komisyonu kurularak sorunsuz bir şekilde yürütülmesi adına önemli bir adım atılmıştır. Aynı zamanda diğer bir önemli gelişme de göçmenlerin iskân edilme işini hızlandırmak amacıyla 45 madde ve 4 bölümden oluşan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi hazırlanmış ve bu nizamnamenin uygulanmasından Dâhiliye Nezareti sorumlu tutulmuştur.³ Bu durum Osmanlı Devleti sonrasında Türkiye'nin var olma sürecini yaşadığı Milli Mücadelenin başarıyla taçlandırılmasına kadar devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanına kadar müdürlük şeklinde idare edilen iskân işleri 1923 yılında Mübadele, İmar ve İskân Vekâletine devredilmiştir. Bir yıl bu Vekâlete bağlı olarak yürütülen iskân işleri Dâhiliye Vekâletine bağlı müdürlük tarafından idare edilmeğe başlanmıştır.⁴

Türkiye Cumhuriyeti imzaladığı Lozan Antlaşmasına bağlı olarak Yunanistan ile yapılan mübadele gereği 8 Kasım 1923 tarihinde ve 20 maddeden oluşan Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çıkararak göçmenlerin iâşe, iskân ve ibatelerinin sağlanmasını plana bağlanmıştır.⁵ Kanun öncelikli olarak Yunanistan ve Türkiye devletlerinin arasındaki mübadil sorununa çözüm bulmak amacıyla çıkarılmasına rağmen anavatana göç eden diğer Türk soyundan olan vatandaşların iskân, iâşe ve ibatelerinin sağlanması konusunda da rehberlik etmiştir. Türkiye, Yunanistan ile göçmen problemini sorunsuz şekilde çözmeye

¹ Osmanlı-Rus savaşı sırasında Bulgaristan'daki Müslümanların yaklaşık %17'si yani 262.000 kişi ölmüş ve hayatını kurtarabilen 515.000 Müslüman Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmıştır. Bulgar Türklerinin Anadolu'ya göç etmesinde Rus ordusunda savaşmak için katılan Kazak ve Bulgar köylülerinin Türkler üzerinde baskı uygulamaları, katliamlara girişmeleri ve mallarını-mülklerini yağma etmeye kalkışmaları etkili olmuştur. Bkz; Justin Mccarty, *Osmanlı'ya Veda*, Çev; Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2008, s. 94-95.

² Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 48-49.

³ H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihî Göç*, Kum Saati Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2001, s. 149, 177.

⁴ *BCA*, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1466.9, Ek. 175-3.

⁵ *Resmî Gazete*, 18 Teşrinisani 1339, s. 1-2.

çalıştığı sıralarda Bulgaristan ile de iyi ilişkilerini geliştirmek adına 18 Ekim 1925 yılında ikamet sözleşmesini imzalamıştır. Antlaşmada taraf ülkelerin her birinin tebaası diğer tarafın ikamet hakkına sahip olacak ve bundan dolayı memlekette geçerli kanun ve nizamlara bağlı olarak serbestçe gidip gelecek.(Madde 1) Taraf devletleri; Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının göç etmelerine engel olunmamasını kabul edecek. (Madde 2)⁶ Antlaşma ile iki ülke arasında göç sorunun dostane bir şekilde yürütülmesi ve gerçekleşen göçlerde çok fazla problemin yaşanmaması hedeflenmiştir.

Göç hadiseleri Cumhuriyetin ilk yıllarında temel problemlerden birisi olması dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti bu konuda sıkı tedbirler almış ve eksikliklerin düzeltilmesi adına yasalar çıkartmaya devam etmiştir. 1 Haziran 1926 tarihinde kabul edilen İskân Kanunu bu durumun en somut örneklerindedir. Kanun 13 madde ve 1 geçici maddeden oluşmuştur. Antlaşmada Türkiye'ye gelecek göçmenlerin kabulü veya iskân yerlerine tayini ve sevkinin Dâhiliye Vekâletine bağlı olduğu(Madde 1), Türk milletine ait olmayanlarla firengililer, mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanların kabul edilmeyeceği(Madde 2) belirtilmiştir.⁷ Böylece Türkiye'ye hasta ve Türk soyundan olmayan kişilerin girmesinin önü kesilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda de değinildiği üzere dönemin şartları ve yaşanan olayların etkileri sonucunda iskân kanunları çıkarılmış ve zaman içerisinde değiştirilerek geliştirilmiştir. Bu kanunlardan en önemlisi ise 14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen İskân Kanunu⁸'dur. Kanun giriş, 9 bölüm ve 52 maddeden oluşmuştur. Türk kültürüne bağlı olmayanlar, anarşistler, casuslar, göçebe çingeneler, memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmayacak.(Madde 4) Muhacirler sınırdan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir “*muhacir kâğıdı*” almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalayacak. Muhacir kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçecek ve bir yıl saklı tutulacak.(Madde 6) Türkiye'ye girdikleri andan itibaren 2 yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yapılmayacak.(Madde 7)⁹ Bu Kanun göçmenlere, mültecilere, muhacirlere ve diğer kişilere yönelik hazırlanmış Cumhuriyetin en kapsamlı kanunudur. Bu bakımdan sorunlara çözümleri açıkça ortaya koymuş ve yapılması gerekenler maddeler halinde izah edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk döneminin en büyük sorunlardan birini teşkil eden göç meseleleri kanunlarla bir düzene bağlanmıştır. Böylece yaşanan göç hadiseleri sonucunda ortaya çıkan sorunların önü alınmaya çalışılmıştır.

1923-1938 yılları arasında Bulgaristan'da yaşayan Türk ırkına mensup soydaşlara karşı yapılan baskılar sonucunda 180.919 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.¹⁰ Bu kişilerin Türkiye kabul, sevk ve iskân işlemleri 1934 tarihli İskân Kanuna göre yapılmıştır. Türkiye-Bulgaristan devletleri arasında 1945 yılına kadar çok önemli anlaşmazlıkların çıkmamasının nedeni, 1925 İkamet anlaşmasının imzalanması ve bu antlaşmanın getirdiği hükümlerin taraf devletlere yüklediği sorumluluklar olmuştur. Antlaşmada göç etmek isteyen Türklerin taşınabilir mallarını, hayvanlarını serbestçe satabilmeleri ve taşınamayanların satış bedellerini beraberlerinde Türkiye'ye getirebilmiş olmaları göç sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesine zemin hazırlamıştır.¹¹

Bulgaristan Türklerinin Durumu

⁶ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400874.pdf.

⁷ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400885.pdf.

⁸ İskan Kanunu Muvakkat Encümen mazbatasında “Bu kanun nasıl yapıldı?” başlığı altında kanunun gerekçesi “...1877'den beri Bulgaristan'dan, Romanya'dan, Sırbistan'dan, Yunanistan'dan, Rusya'dan ve daha başka ülkelerden akıp gelenlerin Türkiye ülkesinde hiçbir düşünceye bağlı olmayarak gelişigüzel yerleştirilmeleri Türk kültürü için ne kadar acıklı bir iş olduğunu son kurtuluş ve kalkmış savaşlarında içinden anlamadık kimse kalmamıştır. Hele büyük akından sonra yurtlandırılmayarak Yörük, Türkmen denilen katıksız Türklerin başıboş kışlak ve yaylaklarda gezinti kılığında bırakılmaları bu yiğit ve güçlü Türklerin öz soy kardeşlerine ve bunların onlara verebilecekleri sağlamlık, duygu ve düşüncede uyanıklık yüzünden çok, pek çok eksiklikler olmuştur. Gelenleri hemen geçinecek ve yaşayacak düzlüğe getirerek onları Türklüğün büyük varlığı içinde eritip benliklerini Türk benliğine katmak gerekliliği” şeklinde açıklanmıştır. Bkz; 1/335 Numaralı İskan Kanunu Lahiyası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, T.C. Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Sıra No: 189, Sayı: 6/1120, Tarih: 2.5.1932, s. 6.

⁹ Resmi Gazete, 12 Haziran 1934, s. 4003-4009.

¹⁰ Bilal Şimşir, *agb*, s. 56.

¹¹ *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 107.

1877-1878 tarihinde Rusya ile yapılan savaşın kaybedilmesi sonucu Balkan topraklarından sayıları milyonları bulan Türkler Türkiye'ye göç etmiştir. Bu durumdan etkilenenler arasında Bulgar Türkleri de vardı. Bir taraftan Bulgarların diğer taraftan Rusların baskılarına dayanamayıp Türkiye'ye gelmişlerdir. Daha sonraki yıllarda da Osmanlı Devleti'nin savaşları kaybetmesi Bulgaristan'daki yurttaşlar üzerindeki baskıyı arttırmıştır. Bu durumun en somut örneklerinden birisi Bulgar Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı Protoyerof'un Bulgaristan Türklerinin ülke içinde yok edilmesine yönelik 1912'lerde hazırlattığı rapordur. Rapor özetle Türkleri kültür yönünden eritme, soykırım ile yok etme, göçe zorlama, ülke içinde zorunlu iskân, sınır dışı etme gibi 5 nokta üzerinde durmuştur. İşte tüm bu olaylar Bulgar Türklerinin Türkiye'ye göç etmesini hızlandırmıştır.¹²

Ancak Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde Stambulsky Hükümeti(1919-1923)¹³ dönemini ayrı tutmak ve değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bu dönemde Bulgaristan'da yaşayan Türkler tarihlerinin en iyi dönemlerini yaşamıştır. Stambulsky Hükümeti'nin 1923 yılında darbe ile iktidardan düşürülmesi ile Türklerin durumları yeniden kötüleşmeye başlamıştır.¹⁴ 1923 yılındaki darbenin ardından ortaya atılan “*Bulgaristan Bulgarlarıdır*” parolası çerçevesindeki uygulamalar, 1930'lu yıllarda Razgrat'ta Türk mezarlığının yakılması, Türk ileri gelenlerinin tutuklanması, Türk okullarının kapatılmaya başlanması, Türkler aleyhinde filmlerin gösterilmesi sonucunda Bulgaristan'da yaşayan Müslüman Türklere karşı yapılan baskılar artmıştır. Bulgar Türkleri de bu baskı ortamından bir an önce kurtulmak için son çare olarak gördükleri Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵

Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergilerde de Bulgar Türkleri hakkında çıkan haberlerde Türk vatandaşlarının tahammül edilemez bir durumda bulunduğu, askere alınan Türklerin taş kırmaya ve ağaç kesmeye mecbur edildikleri, Bulgar Hükümeti'nin Türklerin mallarını yok pahasına almaya çalıştığı haberleri geniş bir şekilde yer almıştır. Bunun üzerine Bulgar Savunma Bakanlığı bu haberlerin gerçek olmadığını belirten bir tebliğ yayınlamak zorunda kalmıştır. Tebliğde; Bulgaristan'da oturan Türklerin, Bulgar vatandaşı sıfatı ile bütün haklardan yararlandıkları ve Bulgar vatandaşları ile arasında hiçbir ayırım gözetilmediği, Türklere bütün Bulgar vatandaşlarına yüklenen yükümlülükler dışında hiçbir şey yaptırılmadığının üzerinde durularak Türk basınında çıkan haberlerin doğru olmadığına dikkat çekilmiştir.¹⁶ Her ne kadar böyle bir tebliğ yayınlansa da Türkiye Cumhuriyeti'ne bildirilen gerçekler tamamen farklıydı. İçişleri Bakanı Faik Öztrak 26 Mayıs 1939 tarihinde Başbakanlığa; Bulgaristan'da iki şirket tarafından gerçekleştirilen nakliye işinde Türklerin menkul ve gayrimenkul malları ve paraları ellerinden alınarak sistematik bir şekilde göçe zorlandığı ve sınır dışı edilmeye çalışıldığını içeren bir belge göndermiştir.¹⁷ Bu belgeyi destekleyen gelişmeler yaşanmaya devam etmiş ve Bulgaristan'da yaşayan Türkler sahip oldukları malları yok pahasına satarak Türkiye'ye gelmiştir.¹⁸

Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığının bu durumunu gözler önüne seren bir makalede yayınlanmıştır. Makalede; Bulgaristan Türklerinin gerçekten acıklı bir durum içinde bulunduğu belirtilmekle beraber bu acıklı ve kötü durumun şimdiye kadar başa geçen idarecilerin ihmali yüzünden meydana geldiği vurgulanmıştır. Yazıda Bulgaristan'daki aydın Türk gençlerinin artık bu durum karşısında susmaması gerektiği tavsiye edilmiştir. Ayrıca Türk azınlığının içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtarılacağı ve

¹² Beğlan Toğrol, *112 Yıllık Göç (1878-1989)*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1989, s. 70.

¹³ Stambulsky Hükümeti, Türkiye'nin Milli Mücadele dönemini yürüttüğü zor zamanlarda Türkiye'nin yanında yer alarak bir takım yardımlarda bulunmuştur. Türk askerlerine ve göçmenlerine iki milyon levalık yardım, çiftçi göçmenlere toprak, tarım aletleri, tohum vermiştir. Bulgaristan, bu dönemde gerek askere gerekse Türk mültecilerin seyahatlerini kolaylaştırmak için ciddi tedbirler almış ve büyük kolaylıklar sağlamıştır. Esra Sarıkoyuncu Değerli, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya İlişkileri Ateşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri(1913-1938)*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 128; Bu yardımların dışında Kızılay Cemiyetine İzmir, Bursa, Trakya ahalisi için Bulgaristan'dan 15 vagonun, 5 vagon kuru fasulye, bir vagon tereyağı ve beyaz peynir alınmasına izin vermiştir. Bu zor yıllarda Bulgar Hükümeti yardım ve destekleriyle Türk milletinin yanında yer aldığını göstermiştir. Ali Sarıkoyuncu, “Milli Mücadele'de Türk-Bulgar İlişkileri”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 281.

¹⁴ Hikmet Öksüz, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası(1923-1938)”, *Türkler*, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 627.

¹⁵ Hikmet Öksüz, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi(1923-1938)”, *Atatürk Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, C. III, S. 1, 2000, s. 177-178.

¹⁶ *Cumhuriyet*, 29 İnkiteşrin 1939, s. 3; *Akşam*, 29 Teşrinisani 1939, s. 2.

¹⁷ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 243.642.10.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 22 Birinciteşrin 1939, s. 2

Türk vatandaşlarının sorunlarının zamanla çözüleceği temennisinde bulunulmuştur.¹⁹

Göçmenlerin Yurda Getirilmeleri ve İskân Edilmeleri

Cumhuriyetin ilk 15 yılı boyunca Bulgaristan'dan gelen göçmenler Varna limanına gönderilen vasıtalarla bütün eşya ve hayvanlarıyla birlikte getirtirilerek sevk ve istikametlerine göre doğruca Kavak, Tuzla ve Marmara Ereğlisi iskelelerine çıkarılmış ve buralardaki tahaffuzhanelerde sıhhi muamelelere tabi tutulduktan sonra trenlerle iskân yerlerine sevk edilmiştir. Bulgaristan'dan Filibe Konsoloslugu vasıtasıyla kara yolu ile gelen soydaşların kabul edilmesi Edirne'de yapılmış, idari ve sıhhi bütün muameleleri orada yapıldıktan sonra mahalli idarelere yönlendirilmiştir.²⁰ Göçmenler Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra iskân müdürlüğü nakil işinin daha düzenli şekilde yapılmasında ciddi tedbirler almıştır.²¹ Vali ve kaymakamlar da buldukları yerleşim yerlerinde bizzat görev üstlenmişlerdir.²²

Sıhhiye Vekili Dr. Hulusi Alataş TBMM'de yaptığı konuşmada; iskân işinde öncelikli olarak göçmenlerin evlerini hazırlamak, ziraat vasıtalarını, çift hayvanlarını ve kendilerine verilecek toprağı temin ederek göçmenleri kısa süre içerisinde üretici hale getirme yolunu takip ettiklerini açıklamıştır. Ayrıca bütün bunların bütçenin imkânları doğrultusunda inşaat ve malzemelerin sağlanmasında güçlüklerin görüldüğünü ve bu aksaklıkların giderilmesi yolunda çalışıldığını belirtmiştir.²³ İstanbul İskân Müdürü Reşad Tanyeri de Tuzla'da göçmen karargâhlarında incelemeler yapmış ve görevlilerden göçmen karargâhlarının 1939 yılı içinde gelecekler için mükemmel hale getirebilmeleri yönünde tedbirler alınmasını istemiştir. Ayrıca Tanyeri 1939 yılı itibariyle 12.000 kişinin Bulgaristan'dan getirileceğini, göçmenlerin nakledilme işi iki veya üç vapurla yapılacağını, deniz yolu ile gelenlerin Sirkeci'deki muhacir kampında misafir edileceğini açıklamıştır.²⁴

Bu inceleme ve açıklamalar doğrultusunda 1939 yılı içinde Bulgaristan'dan gelecek göçmenler için vapur temin edilmesi üzerinde çalışılmış²⁵ ve sonuçta Varna yolu ile getirilecek göçmenlerin taşınması için Kalkavan vapur idaresinden Nazım vapuru ile anlaşılmıştır. Nazım vapurunun Varna'da kaldığı limanın ücretleri Bakanlar Kurulu tarafından 3 Eylül 1939 tarihinde alınan kararla belirlenen 1600 İngiliz lirası karşılığında ödenmiştir.²⁶ Yine bu yıl içerisinde göç edecek Türklerin sevk ve kayıt işlerine bakmak üzere Bulgaristan'a İstanbul İskân Müdürlüğü memurlarından Recai Voda ile İsmail Günel'a 500 liralık döviz verilmesi 5 Ağustos 1939 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.²⁷

Bu yıl dikkati çeken önemli olaylar Bulgaristan'dan gezi pasaportu gelip Türkiye'ye giriş yapan göçmenlerin daha sonra iskân talebinde bulunmuş olması hadiseleridir. Türkiye de bu durum karşısında önlemlerini almış ve bu şekilde gelen ve gelecek olan göçmenler hakkında 1312 sayılı vatandaşlık kanunu hükümlerinin uygulanması gerektiği yazışmalarda özellikle belirtilmiştir.²⁸ Diğer belgede de gezi pasaportu ile gelen göçmenlerin işlemlerinin 1312 sayılı vatandaşlık kanuna göre değil 1777 sayılı İskân Nizamnamesinin 14.maddesine göre yapılması gerektiği belirtilmiştir.²⁹

Bu alınan önlem ve tedbirler ışığında başlayan Bulgar Türklerinin göç hareketleri, göçmenlerin gelirken yanlarında hayvanlarını, ziraat, sanat ve diğer zirai eşyalarını da getirmesi şeklinde devam

¹⁹ *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1945, s. 3.

²⁰ *BCA*, Fon Kodu: 490.01, Yer No:1466.9, Ek. 177-5.

²¹ *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1939, s. 2.

²² *Cumhuriyet*, 16 Birinciteşrin 1939, s. 5.

²³ *Akşam*, 6 Haziran 1939, s. 11.

²⁴ *Akşam*, 18 Temmuz 1939, s. 4.

²⁵ *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1939, s. 5.

²⁶ *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.89.17.

²⁷ *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 88.79.6.

²⁸ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı 10 Şubat 1939 tarihinde Başbakanlığa 27 hanede 115 nüfusun yurda getirilmelerinde taahhüt senedi alınması gerektiğini bildirmiştir. Belgede, Edirne ile Bulgaristan'ın Razgrad kasabasından 27 hanede 115 nüfusun gezi pasaportu ile geldiği ve bu göç hareketinin önemli bir sayıya ulaştığı bildirilmiştir. Bkz; *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 123.880.6, Ek. 1-2.

²⁹ İçişleri Bakanlığı Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nden Başbakanlığa gönderilen 10 Nisan 1939 tarihli belgede 83 hanede 319 nüfusun gezi vizeli Bulgar pasaportları ile Türkiye'ye giriş yaptıkları belirtilerek Trakya Genel Müfettişliğine ve Edirne iline bildirilmiştir. Bkz; *BCA*, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 81.531.18.2., Ek. 2.

etmiştir.³⁰ Yavaş yavaş yıl içinde Nazım vapuru ile gelmeye başlayan göçmenlerden 1900 kişi Tuzla'ya getirilmiştir. Bu vapur ile gelen göçmenler Tuzla'da karantinaya tabi tutulduktan sonra Diyarbakır'a yerleştirilmeleri için gönderilmiştir. Daha önceki tarihlerde Varna'dan gelen göçmenlerden 644 kişilik kabile İzmir'e yerleştirilmiştir.³¹ 1939 yılının Ekim ayında Bulgaristan ve Romanya'dan İstanbul'a 5922, Kasım'da da 1093 göçmen gelmiş ve göçmenlerin büyük bölümü Diyarbakır, Ege, Trakya ve Adapazarı bölgelerinde iskân edilmiştir.³²

Göçmenler Türkiye'nin çeşitli illerine sevk edilirken Bulgaristan'dan gelen 550 hane göçmenlerden 20 hanelik ilk kabile Adapazarı ve Karasu'ya³³, Kasım ayında gelen 130 aileden oluşan 300 nüfus İzmir'in Bergama ve 21 aileden oluşan başka bir kabile de Menemen'in köylerine yerleştirilmiştir.³⁴ 1940 yılı içinde de 80 kişilik muhacir kafilesi³⁵ ve 68 kişilik bir kabile Varna'dan vapurla İstanbul'a gelmiştir. Bu göçmenler de Doğu Anadolu, Orta Anadolu ve Ege Bölgesine sevk edilmişlerdir.³⁶

Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1923-1949 yılları arasında iskânlı olarak 19.837 aile 75877 nüfus; serbest olarak 37.073 aile ve 144.209 nüfus gelmiştir.³⁷ 1939-1945 yılları arasında ise toplam 33.388 kişi gelmiştir. Tablo 1'de yıllara göre dağılımı gösterilmiştir.³⁸

Tablo 1: 1939-1945 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göç

Yıllar	Göç Sayısı
1939	17.688
1940	6960
1941	3803
1942	2672
1943	1145
1944	489
1945	631
Toplam	33.388

II. Dünya Savaşı sırasında da Bulgar Hükümetlerinin ulusal politikası haline gelen Bulgar Türklerini ülke içinde eritme politikası, Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye kitle halinde göç etmesini engellemiştir.³⁹ Bu yüzden 1939-1945 yılları arasında hem savaşın etkisi hem de Bulgaristan'ın uyguladığı politikalar neticesinde göç hareketi sınırlı düzeyde kalmıştır.

Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Cumhuriyet döneminde Lozan Antlaşmasına bağlı mübadele antlaşmaları neticesinde Balkan ülkelerinden Türkiye'ye göçler yaşanmıştır. Türkiye'ye 1923 senesinden 1937 yılına kadar 196.266 hanede 771.611 nüfus gelmiş ve bu göçmenler için 30.191.851 milyon lira harcanmıştır.⁴⁰ 1923 yılından 1934 yılına kadar 193.394 hanede 789.489 nüfus tutan harikzade, doğu mültecisi, mübadil, muhacir, mülteci ve yerli topraksız çiftçilere 118.680 ev, 15.355 dükkân, 11.381 arsa, 626 tarla, 6.787.234 dönüm arazi, 157.422 dönüm bağ ve 168.659 dönüm bahçe dağıtılmıştır. Bu verilenler dışında 7.612.359 kilo çeşitli tohumluk ve 1.720 kutu ipek böceği tohumu, 22.994 adet çift hayvanı, 27.501 pulluk, 20 araba,

³⁰ *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1939, s. 4.

³¹ *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1939, s. 2; *Cumhuriyet*, 22 Birinciteşrin 1939, s. 2.

³² *Cumhuriyet*, 22 Birincikanun 1939, s. 2.

³³ *Cumhuriyet*, 16 Birinciteşrin 1939, s. 5.

³⁴ *Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1939, s. 2.

³⁵ *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1940, s. 2.

³⁶ *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1940, s. 6.

³⁷ *Arazi ve İskan Dairesi Başkanlığı*, 2005, Ek. 2.

³⁸ Bilal Şimşir, *agb*, s. 56-57.

³⁹ Beğlan Toğrol, *age.*, s. 18.

⁴⁰ *BCA*, Fon Kodu: 490.01, Yer No:1466.9, Ek. 178-6

12 traktör, 25 çayır ve orak makinesi ve daha birçok ziraat aletleriyle sanatkâr muhacirlere 15.238 lira sermaye verilmiştir. 1934 yılından 1938 Mayıs sonuna kadar Türkiye içinde çeşitli illerde iskân edilenler, topraksız veya az topraklı yerli çiftçiler, yerleştirilen göçebeler, sel ve heyelan gibi afete uğrayanlardan 88.695 aileye 2.999.825 dekar arazi dağıtılmıştır. 124.534 nüfuslu 33.943 aileye 1.360.969 lira tutarında 23.389.811 kilo yemeklik buğday, 387.357 lira tutarında 7.150.77 kilo tohumluk buğday ve 129.059 kilo tohumluk dağıtılmıştır.⁴¹ Ayrıca 15.770 çift hayvanı, 231 at, 18.874 pulluk, 1.782 araba ve 18.695 lira döner sermaye dağıtılmıştır. 1934-1937 yıllarında Trakya’da 12.489 ve diğer illerde 6.171 olmak üzere toplam 18.660 ev yaptırılıp göçmenlere verilmiştir.⁴²

Yukarıda 1923-1938 yılları arasında göçmenlerle ciddi bir şekilde ilgilenildiği ve yardımlarda bulunulduğu görülmektedir. Aynı çabalar 1939-1945 yılları arasında da devam etmiştir. Özellikle gelen göçmenler çiftçi olduğu için tarla, çiftlik hayvanı, tohumluk ve yiyecek buğday, çift çubuk aletlerinin verilmesine gayret gösterilmiştir.⁴³ Ayrıca diğer mesleklere sahip göçmenlere de iş kurabilmeleri için sermaye verilmiş ve yeni ticari yaşama katılmaları sağlanmıştır. Belirtilen tarih aralığında sadece Bulgar Türklerine özel olmayıp tüm göçmenleri kapsayan kanunlar çıkarılarak yardımda bulunulmuştur. 1939 yılında göçmenlerle nakledilenler ve muhtaç çiftçilere tohumluk ve yemeklik dağıtılması hakkındaki 3242 sayılı kanun çıkarılmıştır. Kanunun birinci maddesi ile 3.750.000 liralık buğday yardım kredisi 5.000.000 liraya çıkarılmıştır.⁴⁴ 1940 yılında ise aynı şekilde 3242 sayılı kanunun 1.maddesi değişikliğe uğrayarak 5.000.000 lira olan buğday yardım kredisi 6.750.000 liraya yükseltilmiştir.⁴⁵

Göçmenlerin iskân edilmesi için ev inşaatları da bitirilmeye çalışılmıştır. İzmir’in Aliğa nahiyesinde⁴⁶, Bergama, Dikili ve Urla ilçelerinde de yerleştirilen göçmenler için 251 ev inşa ettirileceği ve bu evlerin inşaatının 2-3 ay içinde tamamlanacağı açıklanmıştır.⁴⁷ Gelen göçmelerin Orta ve Doğu Anadolu illerinde iskân edileceği⁴⁸ ve bu doğrultuda Diyarbakır’da hazırlıklara başlanmıştır. Bu amaçla Diyarbakır’ın Özmen ve Karabaş köylerinde 50’şer adet, Matrani’de 100 ve Misimil kazasına bağlı Çöltepe köyünde 110 evin yapılması için inşaatla başlanmıştır. Bu yıl içerisinde Diyarbakır’a 700 göçmen ailesi geleceği için çalışmalar hızlandırılmıştır.⁴⁹ Aynı şekilde Diyarbakır’ın Postoğlu köyünde 110, Şamami köyünde 120 olmak üzere 230 evin yapılması için Diyarbakır İskân Müdürlüğü tarafından gazetelere ilan verilmiştir.⁵⁰ Böylece bir yandan yeni evler inşa edilirken bir yandan da ıssız olarak tabir edilen yerleşim yerlerinin canlanması sağlanmıştır.

Diğer taraftan Devleti yöneten yetkililerin göçmenlere yakın ilgisi göçmenler arasında memnuniyetle karşılanmıştır. Bu ziyaretler arasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başvekil Dr. Refik Saydam’ın Kırklareli’nde ordunun manevralarını izlemek için geldikleri sırada bir göçmen evini ziyaret etmeleri ayrı bir öneme sahiptir. Cumhurbaşkanı, Ahmed ve Yunus adlı iki bacanağın temiz döşenmiş, iki odalı göçmen evine gelerek kendileri ile sohbet etmiştir. İnönü Yunus’la konuşmağa başlamış ve kendisinden Rusçuk’tan 5 sene evvel geldiğini, 2 sene evvel Kırklareli’ne yerleştirildiğini ve kazancının yerinde olduğunu öğrenmiştir. Cumhurbaşkanı daha sonra da Ahmed ile konuşmuştur. Konuşmalar sonrasında İnönü etrafını saran göçmenlerin yoğun sevgi gösterileri eşliğinde evden ayrılmıştır.⁵¹

Gazetelerde ise göçmen ve göç olaylarına çok az yer ayrıldığı görülmekle birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin göçmenlere yaptıklarını anlatan makaleler yayınlanmıştır. M. Necmeddin Deliorman “*Balkanlardan Memleketimize Gelecek Kardeşlerimiz*” adlı makalesinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin II. Dünya Savaşı gibi bir zor dönemde dahi Türkiye’ye göç edecek olan yurttaşlarımızı unutmadığını, göçmenlerin yerleştirilmeleri için devlet bütçesinden ayırdığı bütçe ile göçmenleri kısa süre içinde üretici duruma getirdiğine dikkat çekmiştir. Göçmenlerin geldikleri yerleri unutarak ana

⁴¹ BCA, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1466.9, Ek. 179-7.

⁴² BCA, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 1466.9, Ek. 180-8.

⁴³ Cumhuriyet, 16 Birinciteşrin 1939, s. 5.

⁴⁴ Resmi Gazete, 13 Teşrinievvel 1939, s.12718; Düstur, “Üçüncü Tertib”, C. 20, Devlet Matbaası, Ankara 1939, s. 1882.

⁴⁵ Resmi Gazete, 16 Kanunuevvel 1940, s. 182; Düstur, “Üçüncü Tertib”, C. 22, Devlet Matbaası, Ankara 1941, s.75.

⁴⁶ Cumhuriyet, 29 Haziran 1939, s. 3.

⁴⁷ Yeni Sabah, 27 Mayıs 1940, s. 5.

⁴⁸ Cumhuriyet, 19 Temmuz 1939, s. 2.

⁴⁹ Akşam, 20 Haziran 1939, s. 8.

⁵⁰ Vatan, 10 Ağustos 1941,s. 4; Vatan, 16 Ağustos 1941, s. 4.

⁵¹ Akşam, 20 Ağustos 1939, s. 9.

yurdun ticaretine, ziraatine ve sanayisine kendilerini verdiğini ve tam manasıyla Türkiye'ye uyum sağladığını vurgulamıştır. Dört beş yıl önce Türkiye'ye gelen soydaşların mal, mülk sahibi olarak zenginleştiğini belirtmiştir.⁵²

II. Dünya Savaşı esnasında Türkiye'ye gelen Bulgar Türkleri 2510 sayılı İskân Kanunu gereği 1 yıl sonra Türk vatandaşlığına geçirilmiştir. Bu bakımdan 1939 yılı içerisinde Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan Türkiye'ye gelen 2.474⁵³, 1940 yılı içerisinde adı geçen ülkelerden 2.789 kişi⁵⁴ ve farklı tarihlerde gelen 1.827 kişi Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir.⁵⁵

Sonuç

Bulgaristan yaklaşık 500 yıl Osmanlı İmparatorluğunun bir toprak parçası iken, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması ile özerkliğine kavuşmuştur. Osmanlı'nın kendi içinde yaşadığı demokratikleşme adımlarından biri olarak görülen II. Meşrutiyet sonrası bağımsızlığını ilan ederek yeni bir devlet kurulduğunu dünyaya ilan etmiştir. Artık iki devlet olarak ilişkilerine devam eden Bulgaristan ve Osmanlı, ilk olarak Balkan Savaşlarında karşı karşıya gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nda aynı cephede birlikte itilaf güçlerine karşı savaşan devletler ne yazık ki savaştan mağlup olarak ayrılmıştır. I. Dünya Savaşı esnasındaki iyi ilişkiler neticesinde, Bulgaristan Türkiye'ye Milli Mücadele döneminde yaptığı yardımlarla Türkiye'nin dostu olduğunu göstermiştir. Ancak Cumhuriyetin ilanı sonrasında Bulgaristan ile Türkiye arasındaki temel mesele Bulgaristan'da yaşayan Türk ve Müslüman azınlığın durumu olmuştur. İki ülke 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan antlaşma ile en azından yaşanacak göçleri sorunsuz bir şekilde çözme konusunda anlaşmıştır. Atatürk döneminde adı geçen antlaşma ve 1934 tarihli İskân Kanunu'nun koyduğu şartlarda iki ülke arasında göçler yaşanmıştır ve çok büyük sorunlar yaşanmamıştır.

Atatürk'ün ölümünün ardından devletin başına geçen İsmet İnönü zamanında iki ülke II. Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda birbirlerine karşı dostluk mesajları vermiştir. Ancak hem Türkiye hem de Bulgaristan savaşın ilerleyen yıllarında farklı taraflarda yer almıştır. Türkiye, ABD öncülüğündeki Müttefik Devletler safında yer alırken Bulgaristan, Almanya öncülüğündeki Mihver Devletleri safında yer almıştır. Türkiye savaş esnasında fiili olarak savaşta yer almamasına rağmen savaşın bitimine yakın sembolik de olsa Mihver devletlerine savaş ilan etmiştir. Bulgaristan tam tersi bir şekilde savaşta yer alarak mağlubiyetle ayrılmış ve Rusya tarafından işgale uğramıştır. Bu dönemde Türkiye ve Bulgaristan karşıt kutuplarda görülmesine rağmen birbirlerine karşı düşmanca bir tavır sergilememişlerdir.

Türkiye ve Bulgaristan özellikle Bulgaristan'da yaşayan Türklere karşı yapılan baskı, yıldırma ve ülke içinde eritme politikaları yüzünden karşı karşıya gelmiştir. Barışçıl yollarla meselenin çözümüne yönelik tutum izlenmesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bulgaristan'dan 1923-1938 yılları arasında 180.919, 1939-1945 arasında 33.388 kişi gelmiştir. Bu durum da II. Dünya Savaşı'nın etkisinin yanı sıra Bulgaristan'ın Türklere vize vermemesi de etkili olmuştur. Her ne olursa olsun Türkiye'ye gelen göçmenler sınırdan girdikleri anda sağlık muayeneleri yapılmış ve daha sonra İstanbul'a getirilmiştir. Buradan kendileri için belirlenen illere sevk edilerek iskân edilmeleri sağlanmıştır. 2510 sayılı İskân Kanunu hükümleri çerçevesinde iskânları sağlanan göçmeler ağırlıklı olarak çiftçi olduğu için devlet toprak, tarım aletleri, tohum vermiştir. Başka mesleklerde uğraşanlara da gerektiğinde sermaye ve dükkân verilerek yeni iş hayatlarına atılmaları sağlanmıştır. Göçmenlere devlet büyüklerinin yakın ilgi göstermesi de göçmenler arasında büyük memnuniyetle karşılanmış ve onların devlete olan güven, sadakat ve inancını pekiştirmiştir. Göçmenler ilerleyen süreçte Türk vatandaşlığına geçirilerek yaşamlarını bu şekilde sürdürmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

⁵² *Yeni Sabah*, 8 Temmuz 1940, s. 3.

⁵³ *Cumhuriyet*, 4 İkincikanun 1939, s. 3.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 9 İkinciteşrin 1940, s. 3.

⁵⁵ *Akşam*, 18 Eylül 1941, s. 2.

1. Resmi Yayınlar

Arazi ve İskan Dairesi Başkanlığı, 2005.

1/335 Numaralı İskan Kanunu Lahiyası ve İskan Muvakkat Encümeni Mazbatası, T.C. Başvekalet Muamelat Müdürlüğü, Sayı:6/1120, Sıra No: 189, Tarih: 2.5.1932.

Düstur, Üçüncü Tertib, C.20, Devlet Matbaası, Ankara 1939.

Düstur, Üçüncü Tertib, C.22, Devlet Matbaası, Ankara 1941.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400874.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2016.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400885.pdf, Erişim Tarihi: 10.12.2016

Resmi Gazete, 12 Haziran 1934.

Resmi Gazete, 13 Teşrinievvel 1939.

Resmi Gazete, 18 Teşrinisani 1339.

Resmi Gazete, 16 Kanunuevvel 1940.

2. Arşivler

2.1.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 243.642.10.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.89.17.

BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 88.79.6.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 123.880.6.

BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 81.531.18.2.

BCA, Fon Kodu: 490.0.1, Yer No: 1466.9.

3.Gazeteler

Akşam, 6 Haziran 1939.

Akşam, 20 Haziran 1939.

Akşam, 18 Temmuz 1939.

Akşam, 20 Ağustos 1939.

Akşam, 29 Teşrinisani 1939.

Akşam, 18 Eylül 1941.

Cumhuriyet, 4 İkincikanun 1939.

Cumhuriyet, 7 Haziran 1939.

Cumhuriyet, 29 Haziran 1939.

Cumhuriyet, 19 Temmuz 1939.
Cumhuriyet, 23 Ağustos 1939.
Cumhuriyet, 15 Eylül 1939.
Cumhuriyet, 16 Birinciteşrin 1939.
Cumhuriyet, 22 Birinciteşrin 1939.
Cumhuriyet, 13 İkinciteşrin 1939.
Cumhuriyet, 29 İkinciteşrin 1939.
Cumhuriyet, 22 Birincikanun 1939.
Cumhuriyet, 27 Şubat 1940.
Cumhuriyet, 19 Mayıs 1940.
Cumhuriyet, 9 İkinciteşrin 1940.
Cumhuriyet, 15 Kasım 1945.
Vatan, 10 Ağustos 1941.
Vatan, 16 Ağustos 1941.
Yeni Sabah, 27 Mayıs 1940.
Yeni Sabah, 8 Temmuz 1940.

4. Kitap ve Makaleler

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2001.

MCCARTY, Justin, *Osmanlı'ya Veda*, Çev; Mehmet Tuncel, Etkileşim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.

ÖKSÜZ, Hikmet, “Atatürk Döneminde Balkan Politikası(1923-1938)”, *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 625-642.

ÖKSÜZ, Hikmet, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi(1923-1938)”, *Atatürk Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Cilt: III, Sayı: 1, Tarih: 2000, s. 169-188.

SARIKOYUNCU DEĞERLİ, Esra, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Sofya İlişkileri Ateşeliğinden Ölümüne Kadar Türk-Bulgar İlişkileri(1913-1938)*,(Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.

SARIKOYUNCU, Ali, “Milli Mücadele'de Türk-Bulgar İlişkileri”, *Türkler*, Cilt: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 278-284.

ŞİMŞİR, Bilal, “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu” *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 47-66.

Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976.

TOĞROL, Beğlan, *112 Yıllık Göç (1878-1989)*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1989.

Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü

Prof. Dr. Emin ATASOY
Uludağ Üniversitesi / Bursa

Prof. Dr. Abdullah SOYKAN
Balıkesir Üniversitesi / Balıkesir

1. 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü Tetikleyen ve Yönlendiren Ana Etkenler

1944-1989 döneminde Bulgaristan hükümetlerinin “iç tehdit” olarak algıladıkları Türk azınlığına yönelik temel iki etnik temizleme yaklaşımı geliştirdikleri anlaşılmaktadır: biri Türkiye Cumhuriyetine yönelik göçün tetiklenmesi ve Türk nüfus varlığının azaltılması, diğeri ise göçe katılmayanların asimile edilmesi ve Bulgarlaştırılmasıdır. Bulgar hükümetleri tüm sosyalist dönem boyunca toplam ülke nüfusu içinde 1 milyonluk Türk azınlık eşiğinin geçilmemesi için belli aralıklarla Türk ailelerini Türkiye’ye göç etmeleri için farklı yöntemlerle teşvik etmişlerdir. 1989 yılındaki zorunlu göçün gerçekleşmesinde de aynı yaklaşımın egemen olduğu anlaşılmaktadır. Türkiye’ye göç eden binlerce Türk, bir yandan Bulgaristan içindeki demografik baskının hafifletilmesine yol açacaktı, diğeri yandan da Türk azınlığının kültürel özerklik veya Otonom Türk Cumhuriyet isteklerinin önü kesilecekti, böylece önemli bir jeopolitik sorun kendiliğinden çözülmüş olacaktı.¹ Türkiye’ye göç etmeyen Türklerin ise Bulgar kimliğini kabul ederek kolaylıkla asimile edilebileceklerinin hesapları yapılmıyordu. Böylece bir yandan ülke içindeki Türklerin sayısı ve siyasal gücü azalmış olacaktı, diğeri yandan da göç edenlerin mal, toprak ve evlerinin devlete kalması umut ediliyordu.

Aslında 1984-1985 döneminde cereyan eden isim değiştirme olaylarının küresel boyutlarda yarattığı olumsuz Bulgaristan imajı, Batı devletleri ile İslam ülkelerinin etnik politikalarından dolayı Bulgaristan hükümetine yöneltilen sert eleştiriler, Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin Türk azınlığına sahip çıkması, ayrıca Mayıs ayında Bulgaristan Türklerinin organize ettikleri protesto yürüyüşleri gibi etkenler Bulgaristan hükümetinin Türklerin anavatana göç etmelerine izin vermesine yol açmıştır. Bu anlamda, Politbüro ve hükümetin yüz binlerce Türkün “kapitalist ve sevilmeyen” bir ülke olan Türkiye’ye göç etmelerine onay vermesi, soya dönüş politikasının iflası ve isim değiştirme kampanyasının başarısızlığının göstergesiydi. Bir başka anlatımla hem Todor Jivkov’un istediği “birleşik homojen ulusun” yaratılmadığının, hem ülkede özlenen etnik barışın sağlanamadığının, hem de Türk azınlığına yönelik asimilasyonunun gerçekleştirilemediğinin kanıtıdır.

Bulgaristan Türklerinin anavatan Türkiye’ye yönelik kitlesel göç hareketi ile ilgili hem Bulgaristan hükümeti hem de BKP² yönetimi ve Politbüro derin bir ikilem içindeydi. Bir yandan Türklerin göç

¹ Aslında Bulgaristan Türkleri, tarihin hiçbir döneminde Bulgaristan’ın parçalanması veya bölünmesi için planlı ve örgütlü bir girişimde bulunmamışlardır. Bulgar hükümetlerinin öne sürdüğü “Kıbrıs Sendromu” ve “Korkunç Türkler Geliyor” haykırışı bir siyasi korkutma malzemesinden, Türkleri karalayan abartılı bir psikolojik yönlendirmeden başka bir şey değildir. Balkan azınlıkları arasında yaşadıkları topraklara ve vatanına Bulgaristan Türkleri kadar seven ve sahiplenen, Bulgaristan Türkleri kadar uysal başka bir azınlık örneğinin çok nadir görüldüğünün altı çizilmelidir. Özetle, Bulgaristan Türklerinin ne Türklük aidiyeti, ne de yaşadıkları ülkeye olan vatan aidiyeti sorgulanamaz. Kalabalık Türk topluluğu içindeki bireysel çıkışlar ve yanlışlar, bireysel ihanetler ve etnokültürel ikiyüzlülük asla tüm Türk azınlığına mal edilemez.

² Sosyalist Bulgaristan devletini ve Bulgaristan ulusunu yaklaşık yarım asır yöneten Bulgaristan Komünist Partisi’nin

etmesi isteniliyor, diğer yandan da kaybedilen beşeri güç, istihdam ve iş gücü sorunları, yetişmiş ve iyi eğitilmiş kalifiye uzmanların kaybı yöneticileri derin derin düşündürüyordu. Yani Türk kökenli binlerce doktor, hemşire, öğretmen, mühendis, çiftçi, işçi ve memurun Türkiye'ye göç etmesi ulusal ekonomik, demografik ve sosyal kayıp oluşturuyordu. Bulgaristan'da bitkisel üretim, hayvancılık, ormancılık, meyvecilik, sebzeçilik, tütüncülük, madencilik, ulaşım ve inşaat gibi sektörlerde çalışanların büyük bir bölümü etnik Türk olduğundan, ekonomik kayıp ve iktisadi sorunlar daha da artmaktaydı. Hassas ulusal iktisat kantarları ile jeopolitik ve etik kantarlarının gösterdikleri ağırlığın boyutları ve yansıttıkları politik önem farklıydı. Fakat sözde tehdit altındaki ulusal güvenlik ve bölünme korkusu, ekonomik ve sosyal kayıpları dahi göze alarak, 1989 göçünün gerçekleşmesi için BKP yönetimine yeşil ışığı yaktırdı.

1989 göçünü tetikleyen önemli etkenlerden biri de binlerce soydaş ailenin Türkiye'de akrabalarının, komşularının ve arkadaşlarının bulunması gerçeğidir. Bir yüzyıldan uzun bir süre içinde Rumeli ile Anadolu arasındaki göç dalgaları bir kabarmış bir çekilmiştir. Bulgaristan ile Türkiye arasındaki bu gelgit dalgaları, Bulgaristan'da yaşayan binlerce soydaşın Türkiye'de yakın veya uzak akrabaları olmalarına neden olmuştur. Böylece Rumeli ve Anadolu akrabaları arasında mektuplarla, telefon görüşmeleriyle, karşılıklı ziyaretler ile sosyal, psikolojik ve kültürel etkileşim canlı tutulmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu etkileşim 1989 yılında doruk noktasına ulaşarak, binlerce soydaş ailenin Türkiye'deki akrabalarının yanına göç edip sığınmalarına neden olmuştur. Yapılan bir sosyolojik araştırmada 1989 yılında Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin %25,1'i Türkiye'de akrabaları olduğundan dolayı göç ettiklerini beyan etmişlerdir (Zagorov, 1993: 108-109).

1980 yıllarının sonunda Bulgaristan'da ilk kez çeşitli dernek ve vakıflar ile farklı karakterdeki sivil toplum örgütleri kurulmaya, aktif siyasette boy göstermeye başlamışlardır. Gorbaçov'un giriştiği açılım ve değişim politikalarının etkisi gecikmeli olarak ancak 1988 yılında SSCB'nin uydu devleti olan Bulgaristan'da yankı bulmuştur. 1980'li yılların sonunda Bulgaristan'da kurulan ve yeşeren sivil toplum örgütlerinin en önemli işlevi çürüyen ve kokuşmuş bir sistemi korkusuzca eleştirmeleri, Jivkov'un yönetim yanlışlarını ve siyasal hatalarını açıkça ve cesurca söylemeleri ve sosyalizmi bir sistem olarak sorgulamalarıdır. Çevre hakları, insan hakları ve azınlık hakları bu sivil toplum kuruluşlarının en öncelikli konuları arasında olup, Türk azınlığının haklarını savunmaları ve sürgüne gönderilen Türk aydınlarının yürüttükleri mücadeleyi desteklemeleri de dikkat çekmektedir. Örneğin 9 Mayıs 1989 tarihinde 131 aydın ve sanatçı tarafından imzalanan bir deklarasyonla "Bulgaristan'da Çoksesliliği ve Değişimi Destekleyenler Klubü" tarafından Meclise 17 maddelik bir öneri paketi getirilmiştir. Önerilen bu paketin 15. Maddesinde ülkede yaşayan Müslüman azınlıkların hakları ve hürriyetlerinin korunmasından bahsedilmesi dikkat çekicidir (Kalinova ve Baeva, 2006: 239-243). Bir başka anlatımla 1980'li yıllarda ülkede kurulan sivil toplum örgütleri hem Bulgaristan Türklerinin savunucuları rolünü üstlenmişler, hem de sosyalizmin çökmesinde ve Jivkov iktidarının devrilmesinde öncülük etmişlerdir.

20 Mayıs 1989'da ülkenin kuzeydoğusunda başlayan ve bir çok yöreyi kapsayan Türk protesto yürüşlerinin de uluslararası göçü tetikleyen önemli bir etken olduğu unutulmamalıdır. Etnik ve kültürel baskılara son verilmesini, azınlık hakları ile Türk adlarının geri verilmesini isteyen soydaşlarımız açlık grevlerine, mitinglere ve yürüyüşlere başvurarak Bulgar yöneticilerini tedirgin etmişlerdir. Yüzlerce köy ve kasabada Türkler ile güvenlik güçleri arasında çatışmalar çıkmış, öldürme ve yaralamalar meydana gelmiştir. Türklerin onurlu direnişi, etnik sorunların çözümünde Bulgar yöneticilerini farklı yollar aramaya teşvik etmiştir. Bulgar yetkililer Türkleri zorla Bulgarlaştıramayacaklarını, Bulgar etnik bilinci ile Bulgar kültürünü benimsetemeyeceklerini geç de olsa idrak etmişlerdir. Artık Türklerle "bizden olmayan ötekiler", "kurtulmamız gereken bir kitle" gözü ile bakılmaya başlanmıştır. Tüm bunların sonucunda Politbüro ve BKP yetkilileri Türk ailelerinin Türkiye'ye göç etmelerinin Bulgaristan'ın güvenliği ve geleceği açısından faydalı olacağı görüşünü benimsemiştir.

Haziran ayındaki kitlesel Türk göçü başlamadan önce daha Mayıs ayında bazı Türk milliyetçilerinin "siyasal sürgün göçleri" başlamıştır. Soya dönüş sürecine karşı koyan, isim değiştirme esnasında güvenlik güçlerine direnen, Türkleri örgütleyen veya sivil toplum örgütünde faaliyet gösteren, özellikle kuzeydoğu Bulgaristan'daki Mayıs yürüyüşlerinde aktif görev alan kişiler "istenmeyen Türkler" ilan edilerek önce Avrupa ülkelerine, daha sonra da doğrudan Türkiye'ye sürülmüşlerdir. Bu sözde tehlikeli

kısaltılması BKP olarak yazılır.

ve bölücü kişilerin bir bölümü ulusal istihbaratın ve içişlerinin yapmış oldukları işbirliği ile Mayıs ayından itibaren Avusturya, Yugoslavya, İsveç gibi ülkelere göçe zorlanmışlar. Deliorman ve Dobruca bölgesinde yaşayan Türklerin bazıları önce Romanya'ya sürgün edilmiş, oradan da Avusturya'ya geçmeleri sağlanmıştır. Fakat sürgün edilen Türklerin büyük bir bölümü farklı yollardan da olsa Türkiye'ye ulaşmayı başarmışlar ve böylece Türkiye'deki sade vatandaşlar komşu Bulgaristan'da olan bitenleri ilk ağızdan öğrenmişlerdir. Yalimov'a göre Mayıs-Haziran döneminde Bulgaristan'dan sürgün edilen Türk milliyetçilerinin toplam sayısı 2000 civarında olup, bu kişilerin tümü parasız ve eşyasız sınır dışı edilmiştir (Yalimov, 2002: 462-463). Mayıs sürgünleri bir öncü deprem olarak arkadan gelen kitlesel büyük Türk göçünün habercisiydi. Bulgar yöneticileri milliyetçi Türklerin Türkiye'ye sürgün edilmesi ile milliyetçi ve özgürlükçü akımların sona ermeyeceğini kavrayamamışlardı.³

Konuyu özetlersek, Bulgaristan Türklerinin 1989'da Türkiye'ye yaptıkları zorunlu göçün başlıca nedenleri şunlardır:

- Etnopolitik, etnokültürel ve etnopsikolojik baskılardan usanmış olan Türk azınlığın kendini güvende hissetmeyip, Bulgaristan'ı "güvenilir vatan" olarak benimseyememesi ve bunun sonucunda geleceğini Türkiye'de sürdürmek istemesi;
- Bulgarlaşmayı ve yeni Bulgar isimlerini kabullenmeyen Türklerin, isim değiştirme ve yeniden doğuş kampanyasına şiddetle karşı çıkması;⁴
- Bazı yörelerde Türklerin fabrika üretim faaliyetlerini ve tarım işlerini boykot edip ve iş yavaşlatmalarının, bazı ekonomik yaptırımlarda ve etnopolitik isteklerde bulunmalarının, Bulgar yöneticilerini rahatsız etmesi ve iki topluluk arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açması;
- Müslüman azınlığın önderliğinde Bulgaristan içinde şiddetlenen ve sıklaşan özgürlük yürüyüşleri ve Türk siyasal direnç dalgalarının hızla yayılması sonucu oluşan etnik savaş tehlikesi psikozunun BKP'yi ve hükümeti tedirgin etmesi;
- Yurtdışı pasaportlarının belirlenen 1 Eylül tarihinden önce Müslüman azınlıklara verilmesi, "biz istenmeyen ötekileriz" ve "bizi kovmak istiyorlar, bu nedenle bu ülkede yerimiz yoktur" düşüncelerinin Türkler arasında yaygınlaşmasına neden olması;⁵
- Türk azınlık hakları ile ilgili olarak Bulgaristan hükümeti üzerindeki uluslararası siyasal baskıların artması, özellikle ABD, Batı Avrupa ülkeleri ve İslam devletlerinin bu konudaki siyasal tepkileri ve uluslararası girişimleri başlatmış olması;
- Türk azınlık hakları ile ilgili Türkiye Cumhuriyetinin Bulgaristan Hükümeti üzerindeki politik girişimleri başlatması ve uluslararası insan hakları örgütlerinin tepki göstermesi;
- Bulgaristan hükümetinin hem hızlı doğal nüfus artışının oluşturduğu Türk demografik baskısını hafifletmek, hem de tehdit olarak görülen kalabalık bir azınlıktan kurtulmayı istemesi;
- Türk azınlığın Bulgaristan'ı bölerek sözde kendi otonom bölgesini (bazıları buna Türk Özerk Cumhuriyeti demişler) kurma isteklerinin önüne geçilmesi;
- Dünya genelinde demokrasi, insan hakları, azınlık hakları ve etnik özgürlük yanlısı derneklerin ve kuruluşların faaliyetlerinin 1985 sonrasında yoğunlaşması. Özellikle 1980'li yılların sonunda

³ Mayıs olayları ve Mayıs sürgünleri ile ilgili daha detaylı bilgi almak için bakınız:

- Gruev. M. & Kalyonski, (2008) *Vazroditelnyat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo "SİELA", s. 176-193
- Poulton, H. (1993) *Balkanlar. Çatışan Azınlıklar, Çatışan Devletler*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, s. 169-195
- Yalimov, İ. (2002) *İstoriya na Turuskata Obşnost v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo "İlinda-Evtimov" EOOD, s. 429-463

⁴ Bu görüşü destekleyen Bulgaristan Arşiv Belgeleri de vardır. Bu konuda bakınız: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelnyat Protsets, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD", s. 572

⁵ Bu görüşü destekleyen Bulgaristan Arşiv Belgeleri de vardır. Bu konuda bakınız: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelnyat Protsets, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD", s. 572

Bulgaristan'da kurulan sivil toplum kuruluşların azınlık sorunlarını gündeme getirmeleri ve Türk azınlığın hak arayışını desteklemeleri;

- Mihail Gorbaçov'un başlattığı "glasnost" ve "perestroyka" politikalarının diğer sosyalist ülkelerce takdir edildiği gibi Bulgaristan'da da yankı ve destek bulması; önce Polonya daha sonra ise Macaristan'da değişim rüzgarlarının esmeye başlamasıyla küresel sosyalist sistemin sorgulanmaya ve dağılmaya başlaması;

- 1980 sonrasında Bulgaristan'da faaliyet gösteren "Ekoglasnost", "Komitet 273", "Podkrepa" gibi sivil toplum örgütlerinin giderek seslerini yükseltmeleri ve azınlık haklarını savunmaları ve böylece Türk topluluğunu da etkilemiş olmaları;

- Bazı Bulgar şair, sanatçı, siyasetçi, yazar ve bilim uzmanının Türk azınlığının etnik haklarını yazılı ve sözlü beyanatlarla desteklemeleri;

- BTMKH, BBİHD, İHSDB ve VDD89 gibi Türk derneklerinin ve siyasi toplum kuruluşlarının yoğun faaliyetlere başlaması;

- Mayıs 1989'da Deliorman ve Dobruca yörelerinde Türklerin sıklaşan protesto yürüyüşleri hem Bulgar yetkilileri ve parti yöneticilerini rahatsız etmiş, hem de sıradan etnik Bulgarları korkutmuş olması; Mayıs protesto yürüyüşleri esnasında Bulgar güvenlik güçlerinin ateş açmaları sonucunda bazı masum Türklerin öldürülmesi ve bu olayların Türkiye'de ve dış ülkelerde yankılanması, göç kapılarının açılmasında çok büyük etkileri olmuştur.

Bazı yazarlar ve bilim uzmanları 1989 göçünün isim değiştirme olayları ile ilişkisi bulunmadığını iddia etseler de, bu iki olay arasında kuşkusuz güçlü bir bağ vardır. Her şeyden önce isim değiştirme olayları sonucunda Türk topluluğunun tüm azınlık hakları ellerinden alınmıştır. Bu nedenle ya Bulgaristan bu hakları geri vermek zorunda kalacaktı, ya da sınırları açarak bu azınlığın istediği ülkeye göç etmesine izin verecekti. Bulgaristan hükümetinin önünde, maalesef, üçüncü bir seçenek yoktu.

2. 1989 Göçünün Boyutları, Özellikleri ve Gelişimi

Daha 8 Mayıs 1988 tarihli Politbüro toplantısında Devlet Başkanı Todor Jivkov, Bulgaristan'dan 100 000 ile 500 000 arasındaki Türkün göç etmesinin ülke geleceği açısından faydalı olacağını belirtmiştir. Soya dönüş sürecindeki tıkanıklıklar ve sorunlar sonucunda 1988 yılının sonlarında başka siyasetçiler de benzer görüşler dile getirmeye başlamışlardır. Örneğin Politbüro üyesi Penço Kubadinski "ülkemizde 1,6 milyon Müslüman yaşamaktadır ve bunlar ülke nüfusumuzun %18'ini oluşturmaktadırlar, bundan dolayı Türklerin bir bölümünün Türkiye'ye göç etmesi bizim açımızdan zarardan çok yarar sağlayacaktır" görüşünü dile getirmiştir. Kubadinski'ye göre sadece Müslümanlar değil Bulgarlar dahi soya dönüş sürecini benimsemediklerine ve onaylamadıklarına göre en az 600 000 Türk'ü ülkeden göndermenin zamanı gelmiştir. Fakat Politbüro'nun diğer üyeleri bu göç önerisini kabul etmediklerinden dolayı, Bulgaristan Türklerinin göçü bir sonraki yıla ertelenmiştir (Yalimov, 2002: 466).

Türklerin 1989 Mayıs yürüyüşlerinden sonra, Bulgaristan hükümeti etnik sorunlar ile baş edemeyeceğini ve Türkleri zaptedemeyeceğini anlayınca, yeni göç formülleri aramaya başlamıştır. Ülkede Türk olduğunu kabul etmeyen Bulgar yöneticiler bu konuda Türkiye ile resmi bir göç anlaşması imzalamazlardı. Bu nedenle kitlesel göç olayının konuşulmadan ve fazla dillendirilmeden, üstü örtülü bir şekilde planlanması ve gerçekleşmesi gerekirdi. Böylece hem göç eden Türkler tazminat ve mal varlığı iddialarında bulunamazlardı, hem de tüm sosyal haklarını Bulgaristan'a "gönüllü olarak" bırakmak zorunda kalırlardı. Bulgaristan Hükümetine göre Bulgaristan Türkleri yasal göçmen olarak değil de turist olarak Türkiye'ye giderlerse, sorun Bulgaristan lehine çözülecekti.

Çok sinsice ve kurnazca, ama aynı zamanda çok da zalimce düşünülen bu plan pek de geciktirmeden 1989'da işleme konuldu. Hey şey önceden düşünülmüştü ve planlanmıştı, ince ayar yapılarak Bulgaristan'ın prestiji sarsılmadan ve ekonomik kayıplar en aza indirgenerek bu işten sıyrılmamanın yolları nihayet bulundu sanılıyordu. Sonuçta 9 Mayıs 1989 tarihinde Bulgaristan Halk Meclisi kimsenin

beklemediği bir sırada yurtdışı pasaportları ile ilgili yeni bir kanun kabul etti.⁶ Kabul edilen bu kanun gereği tüm Bulgar vatandaşlarına yurt dışı seyahat izni veriliyordu. Nihayet gizemli demir perde aralanmaya başlamıştı ve binlerce kişi özgürce diledikleri ülkeye gidebileceklerdi. Aslında kabul edilen yeni kanun 1 Eylülde yürürlüğe girmesi gerekirken, nedense hükümet yine Bulgaristan Türklerinin “iyiliğini düşünerek” Haziran’dan itibaren Türklerin ülkeyi terk etmelerine izin verdi. Sözde “sorun yaratan ve devleti tehdit eden Türklerden” kurtulmak için Eylül ayı beklenemezdi.

29 Mayıs 1989 tarihinde BKP lideri ve Devlet Başkanı Todor Jivkov Bulgaristan Ulusal Radyo ve Televizyonu önünde yurtdışı seyahatleri ile ilgili uzun bir konuşma yaptı. Etnik Bulgarlar ile etnik Türklerin kardeşçe omuz omuza ortak vatanları sosyalist Bulgaristan’da mutluluk ve huzur içinde yaşamaları gerektiğini anlatan Jivkov, sosyalizm sistemi sayesinde 1944-1989 döneminde “İslamlaştırılmış Bulgarların”⁷ ne kadar büyük sosyo-kültürel ve ekonomik aşamalar kaydettiklerini açıkladıktan sonra asıl sarsıcı haberi aşağıda özetlenen cümlelerle duyurmuştur:⁸

• *Her Bulgaristan vatandaşı dilediği zamanda dilediği ülkeye gidebilir. Her vatandaş bu hakkını kendi ihtiyaçları ve görüşleri, kendi bilinç ve istekleri doğrultusunda engellenmeden kullanabilir.*

• *“İslamlaştırılmış Bulgarlar” hiçbir yerden gelmedi. Bulgaristan onların asli vatanıdır. Onlar Bulgaristan’da yaşadılar, burada yaşamayı sürdürmektedirler ve gelecekte de bu vatan topraklarında yaşamlarını sürdürecektir.*

• *Bulgaristan Devlet Başkanı olarak Türkiye’deki yöneticilere sesleniyorum: Bütün Bulgaristan Müslümanlarına sınırlarınızı açınız ve onları geçici veya kalıcı olarak ülkenize kabul ediniz. Oyun zamanı bitmiştir. Bulgaristan’ın yaptığı gibi Türkiye’de uluslararası anlaşmalar gereği ülkesine gelmek isteyenlere sınırlarını açmalıdır.”*

Jivkov’un bu önemli konuşması hemen ertesi gün bütün büyük gazetelerde manşetten yayınlandı. Bu kısa konuşmanın Bulgaristan tarihini kökten değiştirip, büyük sosyo-ekonomik ve politik çalkantılara yol açacağını o zaman ne Jivkov ne de diğer siyasetçiler öngörememişlerdi.⁹ Aslında Jivkov’un 29 Mayıs 1989 tarihinde yaptığı bu tarihi konuşma şu açıdan büyük önem taşımaktadır:

1. Jivkov bu konuşma ile yasakçı seyahat zihniyetinin bittiğini ve demir perde rejiminin sona erdiğini duyurmakta, daha da önemlisi, Doğu Avrupa ile Batı Avrupa ülkeleri arasında o güne kadar var olan karanlık perdenin kalktığını ve herkesin dilediği ülkeye özgürce gidebileceğini ilan etmektedir.

2. Katı sosyalist kuralları ve kapalı bir toplum içinde, kapitalist ülkelere uzakta yaşayan Bulgaristan halkı bu kararı o zamana kadar görülmemiş bir hoşgörü ile karşılamıştı. Diledikleri zaman, diledikleri süre ile diledikleri ülkelere gidebilmeleri onlar için beklenmedik bir özgürleşme adımıydı, dahası farklı kültürleri, farklı milletleri, farklı devletleri tanıma ve irdeleme fırsatıydı. Doğu ile Batı artık bütünleşebilirdi. Sosyalist Bulgaristan vatandaşları kapitalizmin olumlu ve olumsuz yanlarını artık bizzat görebilirdi. Uygur dünyadan onları ayıran demir perde artık kaldırılmıştı.

3. Jivkov’un Müslüman ve Türk azınlıklarına Türkiye kapısını açması hem ülkesinde Türk nüfusu olduğunu kanıtlama açısından, hem de soya dönüş sürecinin iflası açısından büyük önem taşımaktaydı. Aslında bu tarihi konuşma ile Jivkov, dolaylı olarak da olsa hem Müslüman azınlıkları Bulgarlaştırma girişiminin, hem de isim değiştirme kampanyasının başarısızlıkla sonuçlandığını kabullenmekteydi. Böylece demir perdeler arkasında gizli hiçbir şey kalmayacağı, hiçbir milletin özgürlüğünün baskılarla, isim değiştirmelerle ve sahte ideolojilerle yok edilemeyeceği, er ya da geç azınlıkların haklı davalarında başarıya ulaşacakları ortaya çıkmaktaydı.

4. Son olarak, altı önemle çizilmesi gereken, bir sonuç daha vardır. Bu konuşma ile Jivkov azınlıklar dışında etnik Bulgarlara da seyahat özgürlüğü veriyordu ve bu özgürlüğün Bulgaristan devletine

⁶ Daha fazla bilgi almak için bakınız: Maeva, M. M. (2006) *Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Balgariya, Kultura i İdentiçnost*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR, s. 67

⁷ “İslamlaştırılmış Bulgarlar” terimi, Bulgaristan Türklerinin soya dönüş sürecindeki yeni adlarından sadece birisidir.

⁸ Bu konuda bakınız “Rabotniçesko Delo” gazetesi, 30 Mayıs 1989

⁹ Todor Jivkov’un 29 Mayıs 1989 tarihli konuşmasının tam metnini görmek için bakınız: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelnyat Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom 1*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat “Multiprint OOD”, s. 517-519

faturası çok ağır olacaktı. Sadece 1989-2000 döneminde 1,5 milyondan fazla insan Bulgaristan'ı kalıcı olarak terk edip başka ülkelere yerleşti.¹⁰ Bir başka deyişle zaten nüfus artışı negatif olan bir ülkede, ulusal nüfus hızla azalırken, böylesine ciddi bir kararın demografik krizi daha da derinleştireceğini ve Bulgaristana hem jeoekonomik hem de jeopolitik kayıplar verdireceğini ne Todor Jivkov, ne o zamanki Politbüro, ne de hükümet öngörememişti.

Jivkov ve hükümetinin temel amacı ülkede yaşayan kalabalık Türk nüfusunu sayıca azaltarak çok arzu ettikleri bir “etnik demografik balans” oluşturmaktı. Etnik Bulgarların hızla azaldığı bir dönemde Bulgaristan nüfusuna her yıl 15 000 yeni Türk bebeğin katılması karamsar bir demografik tablo oluşturuyordu ve bunun düzeltilmesi ancak kapsamlı bir dış göç ile olabilirdi. Bunun olmaması durumunda önümüzdeki dönemlerde artan Türk nüfusu Türkiye Cumhuriyeti açısından “Yeni Kıbrıs” senaryolarına yol açabilirdi. Sonuç olarak bu göç sayesinde hem Türk nüfusu büyük ölçüde nitel ve nicel olarak kan kaybedecekti, hem Türkiye'nin talepleri sona ermiş olacaktı, hem de Bulgaristan küresel çapta Türk azınlığı ile ilgili yaratmış olduğu olumsuz imajından kurtulmuş olacaktı. Jivkov'a göre “bu ağır yükten kurtulmanın zamanı gelmişti”, Georgi Yordanov'a göre ise “Bulgaristanın rahatlaması için devletin gövdesinden biraz kan boşaltılması gerekir, bizden olmayan, temiz olmayan kan bir yerlere akıtılmalıdır” (Yalımov, 2002: 408-428).

Doçent Bonço Asenov'a göre 1989 göçü ile Todor Jivkov Bulgaristan'daki Türklerin demografik baskısını büyük ölçüde çözmüştür. Çünkü yaklaşık üç ayda Bulgaristan'ı terk eden soydaş sayısı, Bulgaristan Türklerinin 15 yıllık toplam nüfus artışına eşit bir nüfustur. Bir başka anlatımla, yazara göre 1989 göçü ile Jivkov, Bulgaristan'ın 15 yıllık beşeri ve jeopolitik geleceğini, Türklerden arınmak suretiyle garanti altına almıştır (Asenov, 1996: 154).

7 Haziran 1989 tarihinde partililerle yaptığı toplantıda Todor Jivkov'un şu sözleri gayet net ve açık, bir o kadar da düşündürücüdür:

“Benim sınırların açılması kararını duyurmamdan sonra Mayıs olayları ve siyasal çalkantılar azaldı, ülke daha huzurlu ve sessiz oldu..... Bizler büyük bir göç psikozu içindeyiz... Bu göç çığlığını, bu anormal psikolojik durumu nasıl değerlendirmemiz gerekir? Ben derim ki, böyle bir psikolojik ortam bizim için olumlu ve yararlıdır. Sır gibi sakladığım bir şeyi sizlerle paylaşmak istiyorum.... Ülkemizden 200 000 – 300 000 Türk'ü göndermezsek, 15-20 yıl sonra Bulgaristan bir devlet olarak var olmayacak..... Bizi gelecekte Kıbrıs veya benzeri bir durum beklemektedir...” (Gruev. M. ve Kalyonski, A. 2008: 185)

Bulgarların alay edercesine adlandırdıkları “Golyamata Ekskurziya” yani “Büyük Turistik Seyahat” başlamıştır. Yüzbinlerce Bulgaristan Türkü ne Tayland, İspanya veya Maldiv adalarına deniz tatiline gitmek istiyordu, ne de Avusturya veya İsviçre'de ailece kayak yapmak. Türkiye ile Bulgaristan arasında kapsamlı bir göç antlaşması yapılmadığından dolayı Bulgaristan Türkleri “yabancı turist” olarak anavatana giriş yapmak zorundaydılar. Fakat Bulgar zulmünden kaçan ve Bulgarlaşmayı kabul etmeyen Türkler, Bodrum ve Marmaris'e tatile gider gibi bir ya da üç aylık turist pasaportları ile Türkiye'ye giriş yapmak zorunda bırakılmışlardır. Bu trajikomik olay sonucunda ne göç eden Türk ailelerinin mal varlığı ve sosyal hakları korunabilmiş, ne de Bulgaristan'da yapılan barbarlıkların ve zulümlerin hesabı Bulgaristan hükümetinden sorularak gerekli tazminatlar alınabilmiştir.

Bir ya da üç aylık turistik vizeler ile Türkiye'ye giriş yapan Bulgaristan Türkleri beraberinde havlu, bornoz, plaj terliği, güneş yağı ve mayo getirmeleri gerekirken, yanlarında yatak, dolap, mobilya, sepetli motor, beyaz eşya getirmişlerdi. Uygur dünyadan da kimse bu turistler mademki tatile gidiyorlar neden tüm ev eşyasını beraberinde taşıyorlar diye sormamıştır. Durum hem hüznü vericiydi, hem de sahipsizlik ve çaresizlik kokuyordu. İsteğe bağlı olmayan bu kitlesel göç, vatan arayışının bir yansımasıydı, korku ve baskıdan kaçışın simgesi idi, Türkiye özleminin kanıtıydı, bireysel ve etnik asimilasyonun reddiydi, Türk etnik bilincinin mal ve mülkten daha önemli olduğunun göstergesiydi.

¹⁰ Etnik Bulgarlar 1989-2000 döneminde en fazla Almanya, Hollanda, Belçika, Büyük Britanya, ABD, Kanada, Yunanistan, İspanya, Fransa gibi ülkelere göç edip yerleşmişlerdir. 1 Ocak 2007 tarihinden sonra bu dış göç dalgası daha da artmıştır. Bu nedenle Bulgaristan'ın AB üyeliği özellikle istihdam ve iş gücü alanında ülkeye çok olumsuz bir demografik faturayı miras olarak bırakmıştır. Bu konuda bakınız: Zlatanova, V. (2005), *Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya*, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitioto na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite, s. 277-289

Bulgaristan Hükümetinin baskıları ile yerlerini yurtlarını apar topar terk etmek zorunda kalan soydaşlarımızın göçü özünde bir “deportation”¹¹ ve mülteci göçüdür. Zorlama ve baskı ile yapıldığından, plansız ve organize edilmeyişinden, panik içinde ve kitlesel olduğundan, nüfus verici ve nüfus alıcı devletler arasında resmi bir antlaşma olmadığından, 1989 göçü özünde bir mülteci¹² göçüdür. Türkiye’ye gelen soydaş Türkler de bu nedenle mülteci ve sığınmacı statüsünde kabul edilmeliydiler ve bu konuda Birleşmiş Milletlerden maddi yardım ve manevi destek alınmalıydı.

Bulgaristan’dan Türkiye’ye yönelen 1989 soydaş göçü, İkinci Dünya Savaşından sonra iki komşu ülke arasında barış zamanında gerçekleştirilmiş en büyük, en kapsamlı kitlesel göçtür. Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında doğdukları yerleri istemeyerek terk etmeleri ve göçe zorlanmaları, sadece Balkan tarihinde değil, Avrupa ve Dünya tarihinde de nadir görülen sıra dışı olaylardan biridir. Oluşumu, nedenleri, gelişimi, kapsamı, uluslararası yansımaları, hem sosyo-ekonomik, hem de siyasi sonuçları itibari ile bu zorunlu göç, çok boyutlu, çok karmaşık, uluslararası bir kitlesel etnik göçtür. Kapsadığı beşeri nüfus kitlesiyle, yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlarıyla, global ölçekte bıraktığı siyasal etkileri ile Bulgaristan devletine çok büyük maddi ve manevi zararlara mal olan bir göçtür. Krasimir Kanev’e göre soydaşlarımızın 1989’daki kitlesel göçü Bulgaristan’da çok derin ekonomik ve politik bir kriz yaratmakla kalmamış, bir yandan uluslararası arenada bu ülkenin çok sert eleştirilere uğramasına ve yalnızlaşmasına, diğer yandan da sosyalist rejimin bu ülkede çökmesine neden olmuştur (Kanev, 1998: 95).

2 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Bulgaristan’daki soydaşlarımızı vizesiz kabul etmeye başlamıştır. Demiryolu¹³ ve karayolu seçeneği ile her gün 3000 – 4000 soydaşımız Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarından Türkiye’ye giriş yapmıştır. Böylece 2 Haziran 1989’dan vize uygulamasına geçildiği 22 Ağustos 1989 tarihine kadar 311 862 Bulgaristan Türkü anavatana giriş yapmıştır. Vize uygulamasının başlatıldığı 22 Ağustos 1989 tarihinden Mayıs 1990’a kadar 34 098 soydaşımız vize alarak Türkiye’ye giriş yapmıştır (Şimşir, 2009: 440-443).

Bu konuda farklı yazarlar farklı bilgiler sunmaktadırlar. Örneğin Kalyonski’ye göre 2 Haziran 1989 - 22 Ağustos 1989 tarihleri arasında Türkiye’ye 360 000 soydaşımız giriş yapmıştır.¹⁴ Türkiye’ye gitmeyi başaramayan daha 400 000 soydaşımız ise uluslararası pasaport alabilmek ve Türkiye’ye gelebilmek için polis merkezleri önünde sıra beklemektedirler. Yine Kalyonski’ye göre göç dalgasının başlamasından 1990 yılının sonuna kadar Türkiye’den Bulgaristan’a, yani geriye dönen soydaşlarımızın sayısı ise yaklaşık 150 000’dir. Bir başka anlatımla Türkiye’ye gelen Bulgaristan Türklerinin yaklaşık %40’ı maalesef geri dönmüştür (Gruev ve Kalyonski, 2008: 193).

2 Haziran 1989’dan itibaren Bulgaristan Türklerinin anavatana nehirler gibi akan, hüzün ve özlem dolu göçü başlamıştır. Yoksul ve çaresiz soydaşlarımız, polis merkezlerinde kilometrelerce uzunluktaki kuyruklarda uluslararası pasaport alabilmek için günlerce beklemek zorunda bırakılmışlardır. Evdeki eşyalar çok ucuz fiyatlara yakınlarla, komşulara veya akrabalara satılmıştır. Binlerce ailenin mağazalara hücum etmesi ile televizyon, telefon, radyo, teyp, bavul, ayakkabı, pantolon gibi en temel mallar hızla tükenmiştir. Buzdolabı ve televizyon gibi ürünlerin fiyatı devlet mağazalarında dahi 5-6 kat yükselmiştir. Her şey karaborsaya düşmüş ve kaçakçılara gün doğumuştur. Uyanık ve gözü pek Çingeneler bunu fırsat bilip aranılan malları 20-30 kat daha yüksek fiyata Türklere sunmaya başlamışlardır. Dört inek karşılığında iki bavul alan da vardır, 20 koyun karşılığında bir televizyon alan da.

¹¹ Latince bir terim olan “Deportatio” bugün coğrafyacı, siyaset bilimci, tarihçi ve demografların sıkça kullandıkları bir bilimsel kavrama dönüşmüştür. Bu terimin birinci anlamı “zorla bir yerden koymak, yani göçe zorlamak”, ikinci anlamı ise “yer değiştirmektir”. Bulgaristan Türklerinin 1989 göçü göz önüne alındığında “deportation” birinci anlamda kullanılmıştır.

¹² Mülteci, iltica edip başka bir ülkeye sığınan kişi olarak adlandırılabilir. “Mülteci göçleri” ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Atasoy, E. (2010) “Göçler Coğrafyası”, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, s. 69-93

¹³ Bu dönemde soydaşlarımızı Bulgaristan’dan Türkiye’ye taşıyan trenlere Türkiye’deki gazeteler haklı olarak “Utaç Treni” adını vermişlerdir.

¹⁴ Tarihçi İbrahim Yalımov’a göre 2 Haziran 1989’dan vize uygulamasına geçildiği 22 Ağustos 1989 tarihine kadar Bulgaristan’dan göç eden Türk kitlesi 362 000 olup, bunlardan 10 000’i doktor, öğretmen, mühendis gibi üniversite mezunu, ayrıca 5 400’ü de BKP üyesidir. Bakınız: Yalımov, İ. (2002) *İstoriya na Turskata Obşnost v Balgariya*, Sofya: İzdatelstvo “İlinda-Evtimov” EOOD, s. 473

Göç esnasında bazı Bulgarlar ve Çingenerler terk edilen Türk evlerini akbabalar gibi sarmışlardır ve göç eden aile kendi evini terk eder etmez yağmalama ve hırsızlıklar başlamıştır. Binlerce Türk evi soyulmuş ve yağmalanmıştır. Milyonlarca dolarlık mal ve mülk kısa bir sürede yok olup gitmiştir. Birçok ailenin büyük emeklerle, büyük zorluklarla elde ettiği 40-50 yıllık sermaye birikimi, 4-5 günde uçup buharlaşmıştır. Bu nedenle 1989 göçünün en acı sonuçlarından birisi Türk topluluğunun sermaye, konut, toprak ve mal kaybına uğrayarak, fakirleşmesi ve ekonomik olarak zayıflamasıdır.¹⁵

1989 yılının yaz aylarında Deliormanda, Dobrucada, Rodoplarda, Türklerin yaşadığı tüm yörelerde manzara hep aynıdır. Evler terkedilmiş, kasabalar ıssızlaşmış ve köyler boşaltılmıştır. Savaş durumu benzeri bir durum sürmekteydi, panik ve kaos, düzensizlik ve karmaşa had safhadadır. Böyle bir durumu tahmin eden ve erken davranan Bulgar yöneticiler soydaşlarımızın göçünden dahi nasıl yarar sağlayacaklarını düşünmüşler ve bazı kararlar almışlardır. Örneğin, Bulgaristan Bakanlar Kurulu'nun aldığı 8 Haziran 1989 tarihli, önceden planlanmış ve kasıtlı bir kararla, göç eden Türklere yaşadıkları evlerini sadece devlete ve bağlı buldukları belediyeye satabilme imkânı verilmiştir. Bu nedenle binlerce aile belediye yetkililerin biçtiği çok düşük fiyata evlerini Bulgar devletine ucuza satmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde 1500'den fazla Türk aile evini devlete satmıştır. Bulgaristan Türklerinin bankadan çektikleri paraları değerlendirmelerini önlemek için, Bulgaristan Bakanlar Kurulunun aldığı 28 Haziran 1989 tarihli 12 No'lu karar ile otomobil, motosiklet, bisiklet, televizyon, mücevher, altın, döviz vb. değerli malların satışı geçici olarak tüm ülkede durdurulmuştur. Gıda ürünlerinin satışına dahi kısıtlamalar getirilmiştir. Parti yöneticisi konumundaki etnik Bulgarlar, zaten kısıtlı ve kalitesiz olan malları Türklere satarak kısa sürede köşeyi dönmeyi başarmışlardır (Yalimov, 2002: 473).

Türkiye'ye göç eden soydaşlara kişi başına 500 leva gibi komik ve çok yetersiz para götürme sınırı konulmuştur. Bu da şu demektir. 30-40 yıllık birikimle bankada 50 000 levası olan 4 kişilik bir aile bu paranın sadece 2 000 levasını Türkiye'ye götürebilir, geri kalan 48 000 leveyı 1-2 hafta gibi çok kısa bir sürede ya harcaması gerekir (harcama yapılacak değerli mal pazarda zaten kalmamıştı) ya da bu parayı Türkiye'ye gidemeyen yakınlarına veya akrabalarına hediye etmek zorunda bırakılmışlardır. Böylece milyonlarca levalık kişisel birikim Bulgar bankalarında çekilmeden veya kullanılmadan devlete bırakılmıştır. Yine soydaşlara ait olan milyonlarca leva para sınırda Bulgar güvenlik güçleri tarafından gizlendiği yerlerde bulunmuş ve sınır yetkilileri bu paralara el koymuşlardır. Binlerce ailenin alın teri ile ömür boyu kazandıkları birikimler 1-2 haftada çarçur olmuştur.¹⁶

3. 1989 Göçünün Sonuçları ve Yansımaları

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında başlayan ve Türkiye'ye yönelen kitlesel göçün başlıca sonuçları ve etkileri büyük bir çeşitlilik yelpazesi göstermektedir. Her şeyden önce Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman varlığı kan kaybetmiştir. 1989 – 1992 döneminde Türkiye'ye göç edip bu ülkede kalıcı olan ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısı yaklaşık 350 000'dir. 1993-2000 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ve Türk vatandaşlığına geçen soydaşlarımızın sayısının ise 250 000'i aştığı tahmin edilmektedir. Bir başka deyişle 1989-2000 döneminde Bulgaristan'daki Türk beşeri varlığı yaklaşık 600 000 kişi azalmıştır.

Tablo 343: 1992 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türklerin Cinsiyetlere Göre Dağılımı¹⁷

Yıllar	Toplam	Kadın	Erkek
1989	218 000	111 568	106 432
1990	71 195	31 326	39 869
1991	32 164	13 900	18 264
1992	23 490	10 336	13 154

¹⁵ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

¹⁶ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

¹⁷ Zlatanova, V. (2005) "Vanşnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya", Evropeyskoto Badeşte na Balgariya i Razvitiето na Naselenieto, Sofya: Tsentar Za İzsledvane na Naselenieto pri BAN, s. 279

Toplam	344 849	167 130	177 719
---------------	----------------	----------------	----------------

Burada altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntıyı belirtmekte yarar vardır. 1989-1990 dönemindeki soydaş göçlerinin temelinde etnik ve siyasal nedenler ön planda iken 1991-2000 arasındaki göçlerin asıl nedeni geçim sıkıntısı, işsizlik, yani ekonomik etmenlerdir. 1990 yılında Bulgaristan'daki Türklerin temel sosyal ve kültürel azınlık hakları tanınmış olmasına rağmen sosyalizmden kapitalizme sancılı bir geçiş dönemi yaşayan bu ülkedeki derin ekonomik kriz herkesten önce Türk, Pomak, Tatar gibi Müslüman azınlıkları etkilemiş ve kökten sarsmıştır. Bir kısım Müslüman azınlıklar Almanya, İspanya, Hollanda, Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerine göç ederken, önemli bir bölümü de Türkiye'ye göç etmiştir. Göç eden kişilerin Türkiye'deki akrabalara ve yardım görececek yakınlarla sahip olmaları "göç yönünün" hangi yörelere ve kentlere doğru olacağını belirlemede büyük bir etken olmuştur. Böylece Bursa'da akrabaları olanlar Bursa'ya, İzmir'de akrabaları olanlar da İzmir'e yerleşmişlerdir.

1989 yılındaki kitlesel etnik göçün Bulgaristan ekonomisine faturası çok ağır olmuştur. Yüzlerce köy ve kasaba ya tamamen boşaltılmış ya da büyük ölçüde nüfus kaybetmiştir. Yüzlerce hektar tarım arazisi ekilmeden, dikilmeden, sürülmeden veya tarım ürünleri toplanmadan kaderine terk edilmiştir. Fabrikaların, inşaat alanlarının, maden ocaklarının, hayvan mandıralarının büyük bir kısmı yeri kısa zamanda asla doldurulamayacak değerli işçilerini kaybetmiştir. Bu duruma çare arayan Bulgar yöneticileri başka ülkelerden işçi getirme yoluna dahi başvurmuşlardır. Şumen gibi bazı yörelerde tarım kooperatiflerinde çalışmak üzere Rusya'dan işçi aileler getirilip Türklerin evlerine yerleştirilmiştir. Böylece hem Türklerin evlerine el koyan devlet Türklerin yoğun olduğu yörelerde Rusları getirerek etno-demografik değişim politikalarını uygulamaya koymuş, hem de tarımdaki istihdam sorununu bir nebze olsun çözmeye çalışmıştır. Ne var ki çok kısa bir süre sonra Ruslarda bu bölgeleri terk edip ülkelerine geri dönmeyi yeğlemişlerdir.¹⁸

Bu konuda basit bir örnek vermek faydalı olacaktır. Bulgaristan Devleti Arşiv kaynaklarından alınan bilgilere göre 20 Temmuz 1989 tarihinde, yani göçün en yoğun olduğu dönemde, ekonomi ve üretim alanlarının farklı kollarında toplam 171 827 kişinin işe gitmesi gerekirken bir mazaret göstermeden işe gitmemişlerdir. Bu dönemde çalışanların büyük bölümü Türk kökenli olan sanayi sektöründe 62 323, inşaat sektöründe 19 497, tarım sektöründe 66 103 ve diğer sektörlerden 23 904 kişi işe gelmemiştir. Bu büyük ekonomik kaybı hafifletmek için Türklerin yoğun olduğu yörelere, etnik Bulgarlar arasından 42 500 işçi ek kontenjan olarak gönderilmiştir. Sadece tarım ve sanayi sektörlerinde çalışmak üzere 54 000 üniversite öğrencisi ek kontenjan olarak göçten etkilenen yörelere yerleştirilmiştir (Baeva ve Kalinova, 2009: 572).

Göç paranoyası ile gelişen tüm bu olumsuz gelişmeler etnik Bulgarlar ile etnik Türkler arasında sürtüşmelere, kıskançlıklara, hoşgörüsüzlüklere hatta kavgalara neden olmuştur. Bu konuda birkaç örnek vermekte yarar vardır:¹⁹

- *Bankalardan kendi birikimlerini çekmeye çalışan Türkler, bunun doğal hakları olduklarını düşünürken, Bulgarlar buna "devleti soydular", "bankaları batırdılar, ekonomimizi çökerttiler", "bankalarda para bırakmayıp her şeyi yağmaladılar", "bizler onlara çok yatırım yaptık ve çok destekledik, oysa onlar bize ihanet ettiler" sözleri ile Türkleri eleştirmişlerdir.*²⁰

- *Devlete ait mağazalarda yoğun alışveriş yapan Türkler de benzer eleştirilere maruz kalmışlardır. Mağazaların boşaltılmasından, yok olan temel mallardan, bazı ürünlerin zamlanmasından yine ülkeyi terk eden Türkler sorumlu tutulmuştur. Türklerin gidişi etnik Bulgarların bir çoğu tarafından Bulgar ulusuna, sosyalist sisteme, BKP'ye ve vatana ihanet olarak görülmüş.*

- *Etnik Bulgarların sıkça dile getirdikleri "Fabrikalarda ve tarlalarda bizler onlarsız da başarabiliriz, bunu kaçıp giden Türklerle kanıtlayacağız, ama sakın geri dönmeyi düşünmesinler, artık onların bizim aramızda yeri yoktur" görüşleri Bulgar ve Türkler arasındaki gerilimin kopma noktasına geldiğinin işaretidir. İki toplum arasında tehditlere varan sözlü atışmalar, isyan edercesine haykırışlar,*

¹⁸ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

¹⁹ Bu yorumlar yazarın Bulgaristan yaşantısındaki kendi gözlemlerine dayanmaktadır.

²⁰ Bu bilgileri desteklemek için bakınız Bulgaristan Devlet Arşivlerine: Baeva, İ. ve Kalinova, E. (2009) *Vazroditelniyat Protse, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom I*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat "Multiprint OOD", s. 556-557

toplumsal bütünlüğün 1989 göçü ile ne kadar zedelendiğinin kanıtıdır.

• *Bitkisel üretim ve hayvancılık sektörlerinin işsiz kalması, binlerce ton tarım ürününün toplanmadan tarlalarda çürümeye terk edilmesi Bulgar yöneticileri çaresiz bırakmıştır. O güne kadar asla tarım işlerinde çalışmayan öğretmen, doktor, mühendis, hemşire, subay, memur vb. kişiler seferberlik ilan edildiğinden dolayı tarlalarda çalıştırılmışlar ve bu olay Bulgarların Türklere karşı olan nefretini daha da artırmıştır.*

• *Olası korkunç ekonomik zararları öngören yetkililer, tarımdaki istihdam sorununu çözmek için tarım seferberliği düzenlemişlerdir. Böylece gençlerden yaşlılara, işçilerden memurlara, öğrencilerden emeklilere kadar, tüm kesimdeki vatandaşlar çöken ülke ekonomisini kurtarmak için seferber olmuştur. Özellikle üniversite öğrencilerine tarlalarda kalan mahsullerin toplanmasında çok büyük görev düşmüştür. Masa başı rahat işlerde çalışmaya alışık olan Bulgarlar bu zorunlu “tarlada çalışma görevlerini” öfke ve isyanla karşılamışlardır. Bu öfke ülkelerini terk eden “vatan haini Türklere” karşı tepki ve nefreti daha da artırmış ve iki etnik toplum arasındaki soğuk ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Bu yüzden 1989 göçünün en önemli sonuçlarından birisi ülkedeki etnik barışın bozulması olmuştur.*

Diğer yandan üç aydan kısa bir süre içinde 300 000’den fazla soydaşımızın Türkiye’ye gelip yerleşmesi Türkiye’yi hazırlıksız yakalayıp, hem ülke ekonomisini, hem hükümeti, hem de Türk ulusunu zor durumda bırakmıştır. Bursa, izmir, Tekirdağ, Çorlu gibi yoğun soydaş göçü alan kentlerde daire ve arsa fiyatları hızla yükselmiş, kiralık evler çabucak tükenmiş, işyerlerinde ve fabrikalarda Rumeli Türkleri ile Anadolu Türkleri arasında amansız bir rekabet başlamıştır. 1980’li yıllarda kendi sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlarını çözememiş olan Türkiye, şimdi büyük ve çaresiz bir göçmen kitlesinin de sorunlarını çözmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Umutla gelen, Türk ulusuna ve Türkiye hükümetine güvenen, Anadolu özlemi ile yanıp tutuşan binlerce çaresiz soydaşa sırt çevirilemez, sorun görmezden gelinemez, kucak açmak ve acıları paylaşmak adeta kaçınılmaz olmuştur.

Bu arada sınır kapılarında âdeta bir insanlık dramı yaşanmıştır. Sadece iki bavul ile gelen aileler de vardır, bütün ev eşyasını getirip at arabasını bile sınırdan soğanlar da. Bulgar yöneticilerinin baskısı ve dayatması ile 24 saat içinde evini terk edip, hiçbir mal veya eşya getirmeden göç etmek zorunda olan aileler de vardı, bütün mallarını satmayı başaran ve geriye kalan tüm mal varlığını getirmeyi başaran da. Türkiye’de akrabalarından destek görenler de vardı, hiç akrabası olmayan ve kimseye derdini anlatamayan, kimsenin yanına sığınamayanlar da. Parçalanmış ailer ve akrabalar da vardı, tüm sülalesini komşuları ile birlikte getirenler de.

Bu dönemde asker olduğundan dolayı Türkiye’ye resmi yollardan gelemeyen birçok Türk, görev yaptıkları askeri birliklerden firar ederek veya ailelerinin desteği ile kaçak yollardan Türkiye’ye giriş yapmayı denemiştir. Örneğin, ailesi tarafından Türkiye’ye getirilmek istenen bu nedenle de battaniye ve örtülerle sarılıp gizlenen Martin Yosifov adındaki asker, uzun yolculuk esnasında ağır eşyaların altında havasız kalarak ölmüş ve cesedi yol kenarına atılmıştır (Baeva ve Kalinova, 2009: 578). Biricik oğlunu otoban kenarında terk etmek zorunda kalan anne ve baba hangi duygularla Türkiye’ye ayak bastılar acaba? Anadolu rüyalarında oğlunun “neden beni terk ettin anneciğim” serzenişini ile uyanıp irkilmedi mi, pişmanlık içinde gözyaşı dökmedi mi göç eden anne? Bu göç, oğlunun hayatından daha mı önemliydi?

Kapıkule’den giriş yapan soydaşlarımız kime başvurmaları gerektiğini bilmedikleri gibi, nereye yerleşmeleri gerektiğini, nerede çalışabileceklerini, çocuklarını nerede okutacaklarını da bilmiyorlardı. Kısacası, Türkiye’ye ayak basan soydaşlar uzun vadeli gelecek planlarından yoksundular. Büyük umutlarla belirsizlikler denizine kendilerini atmışlardı. İsmet Sever adlı soydaşın sınır kapısında edindiği gözlemler bu konuda tabloyu tamamlamaya yardımcı olabilir (Gruev ve Kalyonski, 2008):

“Edirne garında çok uzun bir zaman beklemek zorunda kaldım. Garın basamakları, kapıları, duvarları her tarafı küçük küçük notlarla, ilânlarla ve mektuplarla kaplıydı. Bu not ve mektuplarla parçalanmış aileler birbirlerini bulmaya çalışıyorlardı, baba oğluna, kardeş kardeşe, kızı babasına, torun dedesine nerede olduğunu, nereye gidip yerleştiğini bildiriyordu. “Oğlum biz Bursa’ya halanın yanına yerleşmeye gidiyoruz.”, “Kızım biz Kırklareli’ndeki dayının yanındayız. Bizi ararsan orada bulursun.” vb. Hayatım boyunca unutamayacağım bir manzara geliyor gözlerimin önüne. Yaşlı bir kadın basamaklar üzerine oturmuş, çocuk gibi hıçkırığa hıçkırığa ağlıyordu..... Neden ağladığını sorduğumda,

apar topar evini terk ederken, ahırdaki kuzuları susuz, aç ve sahipsiz bıraktığını söyledi. Kuzuları için ağlıyordu, onlara üzülüyordu..... Hayvanlarını komşusuna vermeye bile zamanı kalmamıştı çaresiz soydaş kadının...”

Dayısını arayan kızlar, amcasının yanına sığınan oğlanlar, birbirinden ayrılıp kopan kardeşler, kuzuları için ağlayan nineler, üzüm bağlarını özleyen dedeler, süttten kesilen bebekler, kışladan kaçan askerler, sözlüsünü terk eden damat adayları, okuldaki arkadaşlarını özleyen çocuklar ve daha yüzlercesi, binlercesi. Her biri ayrı bir yaşam kesiti, her biri ayrı bir geçmiş, her biri ayrı bir trajedi, her biri ayrı bir yazgı, her biri ayrı bir göç hikayesi. Aslında hem Bulgar hem de Türk yetkililer böylesine büyük çaplı bir kitlesel göç olacağını tahmin etmemişlerdi. Bulgarlar yüz binlerce Türkün ülkelerini bu denli hızla terk ettiklerinden şok içindeydiler, Türk hükümeti ise gelen soydaşların konut, eğitim ve iş bulma sorunları ile yüzleşip çözüm arayışları kaygısı içindeydi. Hem göç veren, hem de göç alan ülke büyük risk ve zorluklarla karşı karşıya bırakılmıştı.²¹

1989 göçünün en önemli sonuçlarından biri de o zamana kadar ülkede Türk olmadığını iddia eden Bulgar yöneticilerin bu tarihten sonra onları Türk olarak tanımak zorunda kalmalarıdır. Parti yayın organlarında ve medyada Türk topluluğundan hala “Balgari Müslümanı” (Müslüman Bulgarlar) ve “Balgari s Vazstanoveni İmena” (İsimleri Yenilenmiş Bulgarlar) olarak söz edilse de BKP Merkez Komitesi ve Hükümet yetkililerinin toplantılarında Türk topluluğu terimi yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin 15 Haziran 1989 tarihinde yurtdışı pasaportlarının tartışıldığı bir parti toplantısında Dışişleri Bakanı Petar Mladenov şunu belirtmiştir (Baeva ve Kalinova, 2009: 535-536):

“Bulgaristan’da Türk topluluğu var mıdır? Bence bu konuda artık gereksiz tartışma yapılmaması gerekir. Bulgaristan’da Ermeni, Rus, Fransız, Amerikalı olduğu gibi Türk te vardır. Ama bunların siyasal ve hukuksal anlamda azınlık olup olmamaları başka bir konudur. Yoldaşlar, dünyada hiçbir ülke Bulgaristan’da Türk olmadığını kabul etmemektedir. Herkes, beş asırlık Osmanlı egemenliğinden sonra nasıl oldu da bu ülkede hiç Türk kalmadı sorusunu sormaktadır. Yüzleşmemiz gereken yalın gerçekler bunlardır.”

Sonuç olarak 1989 göçü sözde var olmayan Türklerin var olduklarını kanıtladı, sözde olmayan azınlık haklarını su yüzüne çıkardı, Bulgaristan’da sözde var olmayan azınlık sorununun var olduğunu kanıtladı. Bu tarihi göç Rumeli ve Anadolu Türklerinin kucaklaşmasını sağladı, kapalı yüksek hükümet kapılarının arkasında Türk olarak kabul edilenlerin sözde değil gerçek Türk olduklarını gösterdi. İdeolojilerle, sözlü propagandalarla, hükümet baskılarıyla, parti kararlarıyla bir milletin yok edilemeyeceğini; bir kültürün, bir topluluğun, bir Müslüman azınlığın yok sayılamayacağını gösterdi. Böylece 1989 göçü BKP’nin soya dönüş politikalarında ciddi olarak geri adım atmalarına neden olduğu gibi, Bulgaristan hükümetinin azınlık yaklaşımlarının da kökten sorgulanmasına ve revize edilmesine yol açtı.

Türkiye’nin tüm çabalarına rağmen maalesef Bulgaristan ile Türkiye arasında kapsamlı bir göç anlaşması imzalanamamış ve Bulgaristan Türklerinin sosyal hakları korunamamıştır. Bulgaristan binlerce kişiyi kısa sürede sınır dışı ederek Türkiye’yi zor durumda bırakmayı hedeflemiş ve büyük ölçüde de başarılı olmuştur. Gelen binlerce kişiye konut, sağlık, eğitim ve iş bulmada zorlanan Türkiye hükümeti 22 Ağustos 1989 tarihinde Bulgaristan ile olan sınır kapılarını kapatmış ve bu tarihten sonra vize uygulamasına geçmiştir (Baeva ve Kalinova, 2009: 535-536).

Bu arada vize uygulamasından sonra da soydaşlarımızın Türkiye’ye göçü dalga dalga devam etmiştir. Fakat bu göçün bir de tersi, yani tekrar Bulgaristan’a geri dönüşü yaşanmıştır. Sınır kapısında giriş yapan aileler Türkiye’ye geldiklerinde sevinç gösterileri ile mutluluğunu ifade ederken, boynu bükük

²¹ 1989 yılında Türkiye’ye gelen soydaş göçleri ve Türkiye Cumhuriyeti’nin bu konuda izlediği politikalar ile ilgili bakınız:

- Dayıoğlu, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Şimşir, B. (2009) *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)* Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Şimşir, B. (1985) *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değiştirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985*. Ankara: Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü
- Gruev. M. ve Kalyonski, (2008) *Vazroditelnıyat Protsets. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: Institut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SİELA”

bazılarının tekrar Jivkov rejimine geri dönenlerle karşılaşmaları hem Anadolu Türkleri arasında, hem de Bulgaristan Türkleri arasında büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Dönen aileler, bazıları tarafından “vatan haini”, bazıları tarafından ise “Türklük bilincinden yoksun Bulgar bozmaları” olarak damgalanmıştır. Bu sefer Türk Türke, komşu komşuya, kardeş kardeşe, oğul babaya düşman olmuştur. Şimşir’e göre 1989 – 1990 döneminde, yani Haziran 1989’dan Mayıs 1990’a kadar Bulgaristan’a geri dönen soydaşlarımızın toplam sayısı 133 272’dir (Şimşir, 2009). Valeri Stoyanov’a göre ise göçün başlama tarihinden 10 Eylül 1989’a kadar 154 927 Türk (yani tüm soydaşların %42’si) Bulgaristan’a geri dönmüştür. Stoyanov, geri dönmeyip Türkiye’de kalanların sayısının ise 214 902 olduğunu iddia etmiştir. Böylece, Bulgaristan’da yaşamlarını sürdüren Bulgaristan Türklerinin sayısı yaklaşık %25 azalmıştır (Stoyanov, 1997: 214). Sonuç olarak bu göçün en önemli sonuçlarından birisi Balkanlardaki Türk varlığının güç kaybetmesi ve özellikle de Bulgaristan’daki Türklerin hem nitel hem de nicel olarak zayıflamasıdır.

KAYNAKLAR

- ASENOV, B. (1996) *Vazroditelniyat Protses i Darjavna Sigurnost*, Sofya: “GEYA-İNF”
- ATASOY, E. (2007) “*Postsosyalist Dönemde Bulgaristan’da Yaşanan Demografik Kriz ve Yansımaları*”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 8, Sayı 12, Bursa
- ATASOY, E. (20087) “*Dinler Coğrafyası Işığında Bulgaristan’daki Dinsel Topluluklar*”, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı: 2, İzmir
- ATASOY, E. (2010) “*Göçler Coğrafyası*”, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Editör: Prof. Dr. Cemalettin Şahin, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık
- ATASOY, E. (2010) *Beşeri ve Kültür Coğrafyası Işığında Bulgaristan*, Bursa: MKM Yayınları
- BAEVA, İ. ve KALİNOVA, E. (2009) *Vazroditelniyat Protses, Balgarskata Darjava i Balgarskite Turtsi, Tom I*, Darjavna Agentsiya Arhivi, Sofya: Peçat “Multiprint OOD”
- DAYIOĞLU, A. (2005) *Toplama Kampından Meclis’e. Bulgaristan’da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İstanbul: İletişim Yayınları
- GREKOVA, M. (1998) *Vsekidnevni Predstavi za Maltsinstvo*, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- GREKOVA, M. (2001) *Maltsinstvo: Sotsialno Konstruirane i Prejiviyavane*, Sofya: İzdatelska Kaşta “Publishing House”
- GRUEV, M. ve KALYONSKİ, A. (2008) *Vazroditelniyat Protses. Müsülmanskite Obştnosti i Komunistiçeskiyat Rejim: Politiki, Reaktsii i Posleditsi*, Sofya: İnstitut za İzsledvane na Blizkoto Minalo, İzdatelstvo “SİELA”
- JELYAZKOVA, A. (1998) *Turtsi*, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- KANEV, K. (1998) *Zakonodatelstva i Politika Kam Etniçeskite i Religioznite Maltsinstva v Balgariya*, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- KARAMİHOVA, M. (2003) *Da Jiveeş Tam, da se Sanuvaş Tuk. Emigratsionni Protsesi v Naçaloto na XXI Vek*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR
- KARPAT, K. H. (2004) *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- KRASTEVA, A. (1998) *Etniçnost*, Obştnosti i İdentiçnosti v Balgariya, Sofya: İzdatelstvo Petekston
- MAEVA, M. M. (2006) *Balgarskite Turtsi Preselnitsi v Republika Balgariya, Kultura i İdentiçnost*, Sofya: Mejdunaroden Tsentar za İzsledvane na Maltsinstvata i Kulturnite Vzaimootnoşeniya, IMIR

STOYANOV, V. (1997) *Turskoto Naselenie v Balgariya Mejdu Polüsitate na Etniçeskata Politika*, Sofya: İzdatelstvo "Lık"

ŞİMŞİR, B. (1985) *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri. Zorla Ad Değişirme Sorunu. Ocak-Nisan 1985*. Ankara: Başbakanlık Basın – Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü

ŞİMŞİR, B. (2009) *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)* Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi

TÜMERTEKİN, E. ve ÖZGÜÇ, N., 1998, Beşeri Coğrafya. İnsan. Kültür. Mekân, Çantay Kitabevi, İstanbul.

ZAGOROV, O. (1993) *Vazroditelnyat Protses. Teza. Antiteza. Otritsanie na Otritsaniето*, Sofya: İzdatelstvo ne e Spomenato

ZLATANOVA, V. (2005), *Vanshnata Migratsiya v Perioda na Prehod v Balgariya i Sotsialni Posledstviya*, Sofya: Evropeyskoto Badeshte na Balgariya i Razvitieto na Naselenieto, Tsentar za İzsledvane na Naselenieto pri Balgarskata Akademiya na Naukite, s. 277-289

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçünün İzmir Basınına Yansıması (1950/1951)

Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN
Adnan Menderes Üniversitesi / Aydın

TARİH BOYUNCA BULGARİSTAN'DAN ANADOLU'YA GÖÇLER

Balkanlar'daki Türk ve Müslüman azınlığın kökleri Osmanlı Devleti'nin XIV. ve XV. yüzyıldaki göçürme ve yerleştirme politikasına dayanmaktadır. Osmanlılar 1352'de Çimpi Kalesini ve 1354'de Gelibolu'yu ele geçirerek Rumeli'nin fethini başlatmışlardır. 1396 yılına kadar Trakya'nın tamamı, Kuzey Yunanistan, Selanik, Teselya Ovası, Makedonya ve Bulgaristan'ın tamamı ve Balkanların büyük bir bölümü feth edilmiştir. Yıldırım Beyazıt döneminde Batı Anadolu Beyliklerinin Osmanlı Devletine ilhak ettiğinde beylik halkları Balkanlara gönderilerek iskân ettirilmiştir. Osmanlılar, 1402 Ankara Savaşında Timur'a yenildikleri tarihe kadar Balkanların fethini tamamlamışlardır. Anadolu'dan Balkanlara göç ise bu tarihten sonra artmış ve Timur'un önünden kaçanlar Balkanları sığınma alanı olarak görmüşlerdir¹. Osmanlı Devleti, Anadolu'daki yakın bölgelerde yaşayan halkını fethedilen yerlerin ve geçiş yollarının güvenliğinin sağlanmak için göndermiş ya da fetihlere gönüllü olarak katılan gazileri ve erenleri yerleştirmiştir. Halkın bir kısmı kalelerde muhafız olarak kalmış, bir kısmı da kendi arzu ettiği bölgelerde iskân edilmiştir. Ayrıca Balkanlar'a Türklük şuuru içinde İslamiyeti yaymak amacı ile gelen dervişlerin de bölgenin Türkleşmesinde ve iskân politikasının başarıya ulaşmasına büyük katkıları olmuştur². Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda uygulamış olduğu iskân siyaseti bölgenin Türkleşmesi için çok önemli olmuş ve her daim bu politikanın uygulanmasında devlet aktif rol almıştır³.

Bulgar ulus bilincinin oluşmasını ve yükselişini Orhan Koloğlu şöyle anlatmaktadır: "*Bulgar uyanması Osmanlı'ya değil, Rum Ortodoks Kilisesi'nin Bulgarları Rumlaştırmasına karşı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında "Slavo-Bulgar Tarihi" kitabıyla başladı. Bu sebeple dile dayalı bir akım olarak gelişti. 1830'dan itibaren Patrikhaneye Bulgar rahipler isteklerini ulaştırdılar ve 1849'da İstanbul'da Slavca ayinlere başladılar. 1860'da ayinde Rum Patriğinin adının anılmaması ipleri koparan davranış oldu. Fener, ayrılıkçıları aforoz etti. Osmanlı Devleti'nin bir iç sorunu olarak gittikçe artan gerginlik Babiâli'yi de zor duruma düşürdü. Çarlığın da baskısı altında kalan Babiâli, 1870'de Bulgar Kilisesinin Sultan'ın fermanyıyla ayrılışını onaylandı*"⁴.

XIX. yüzyıl Türkiye'sinin Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yaşayan Türklere, "*Bulgaristan Türkleri*" adı verilir. Bölge Tuna nehrinden Balkan Sıradağlarına oradan Marmara Denizine kadar uzanmaktadır. Bu bölgede yaşayan Türklerin "Bulgaristan Türkleri" ne dönüşmeleri ise Bulgar Devleti'nin kurulması

¹ Levent Kayapınar, Yusuf Ayönü, "14. ve 15. Yüzyıllarda Anadolu'ya ve Balkanlar'a Türklerin Göçü", **Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler**, Ed: Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.28-29-30.

² Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan'da Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995, s.24-26.

³ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV Yay., İstanbul, 1993, s.20; Savaş Çağlayan, **Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, s.10.

⁴ Orhan Koloğlu, "Osmanlı Döneminde Balkanlar", **Balkanlar**, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993, s.86.

ile başlar ki bu üç aşamada gerçekleşmiştir. 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucu imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Tuna Vilayeti'nin Sofya, Vidin, Rusçuk, Tırnova ve Varna Sancakları üzerinde küçük bir Bulgar Prensliği kurulmuş ve ilk kopuş gerçekleşmiştir. Yine aynı antlaşma ile Edirne Vilayeti'nin Filibe ve İslimye sancakları üzerinde imtiyazlı Doğu Rumeli Vilayeti kurulmuştur ve bu vilayet 1885'de Bulgaristan'a katılmıştır. 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Darıdere, Mestanlı, Oratköy, Dövlen, Paşmaklı ve Nevrokop ilçeleri Bulgaristan'a katılmıştı ve böylece bu bölgede yaşayan Türkler de Bulgar Devletinin yönetimi altına girmişlerdir. Son olarak da 1940'da Güney Dobruca bölgesi de Romanya'dan alınarak Bulgaristan'a verilmiştir⁵.

Bilal Şimşir, Bulgaristan'dan Anadolu'ya doğru olan göç dalgalarını Osmanlı Devleti'nin Balkanları ele geçirmesi ile başlatır ve akan bir nehre benzetir. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmeye başlaması ile de geriye göç başlar. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisi, Rus ordularının 22 Ekim 1877'de Edirne'yi işgali ve Osmanlının İstanbul'un işgal edileceği endişesi Rusya ile barış antlaşmasının imzalanmasına neden olmuştur. 3 Mart 1878'de imzalana barış antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti Balkanlarda Bulgaristan'ın kurulmasını, Bulgar prensin halk tarafından seçilmesini, Bulgar milis kuvvetlerinin oluşturulmasını ve Rus ordusu tarafından eğitilmesini ve bu süreçte Rus askerlerinin Bulgar topraklarında kalmasını, Osmanlı askerinin bölgeyi terk etmesini kabul etmiştir. Bu antlaşma ile Bulgaristan'ın Ege Denizine ulaşması ve Rusya'nın Bulgaristan üzerinden Balkanlardaki etkinliğini arttırması diğer Büyük devletleri rahatsız etmiş ve Almanya'nın girişimleri ile Berlin'de tekrar masaya oturularak 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Berlin Antlaşması ile Bulgaristan muhtariyetle idare edilen bir prenslik haline gelmiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye de ilk göç dalgası başlamıştır⁶. Varna Limanında Haziran 1879 ile başlayan göç dalgası Eylül 1880 tarihinde sona ermiş ve yaklaşık 18.033 kişi Anadolu'ya gelmiştir. 1878'den 1912 Balkan Savaşlarına kadarki dönemde toplam 350.000 Türk göç etmek zorunda kalmıştır⁷.

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu durumdan yararlanan Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde Türkler en çok Deliorman, Dobruca, Kırcaali-Rodop bölgesinde yaşamaktadırlar. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 19 Nisan 1909'da İstanbul'da Bulgar Krallığı ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan protokole bir sözleşme eklenerek Bulgar Krallığı, Bulgaristan'da yaşayan Türk toplumunun azınlık haklarına saygı göstereceğini kabul ettirmiştir⁸. Sözleşmenin birinci ve altıncı maddeleri Türk azınlığın haklarını korumaya yönelik olsa da göçler hiç durmadan devam etmiştir. Bu dönemde Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın eğitim alanında yaşamış olduğu sıkıntılar göçlerin nedenlerinin başında yer almaktadır. Prenslik döneminde ortaokul öğretmenlerinin Türkiye'den gelmelerine ya da Türkiye'de eğitim görmelerine izin verilirken Krallık döneminde bu yöntem yasaklanmış ve Türkler öğretmen sıkıntısı ile yüz yüze gelmişlerdir. 1906 yılında kurulan "*Türk Öğretmenler Birliği*" Bulgar Hükümetinden öğretmen okulunun açılmasını istemiş ve Şumnu'da okul açılmasına karar verilmişse de Balkan Savaşlarının başlaması alınan kararın ertelenmesine neden olmuştur⁹.

⁵ Bilal N. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, İstanbul 1986, s.17. 1876 yılı itibari ile Filibe ve İslimye sancaklarında 483.000 Bulgar, 681.000 Türk yaşamaktaydı. Fakat 1877-1878 Savaşı bölgedeki nüfus dengesini altüst etti. Bölgede yaklaşık 1.000 Türk yerlerinden edildi ve göçe zorlandı. Yarım milyon Rumeli Türkü de katliamdan, açlıktan ve soğuktan hayatını kaybetti. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, 1994, s.148-150.

⁶ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 213; Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, I, TTK Yay., Ankara, 1992, s.5.

⁷ Hikmet Öksüz, "Atatürk Döneminde Balkan Türklerinin Durumu", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Nisan 1997, Sayı:107, İstanbul, 1997, s.100. 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan üç bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerden biri Doğu Rumeli adı anılmaktadır ve merkezi Filibe'dir. 1885 yılında çıkan ayaklanma sonrasında kurulan hükümet Bulgaristan ile birleştiğini açıklamıştır. 1886'da yapılan görüşmeler sonunda Kırcaali ve Rodop'un Osmanlı yönetiminde kalması koşu ile Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması kabul edilmiştir. 5 Kasım 1908'de Avusturya-Macaristan İmparatoru Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan ederken Bulgaristan'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Osman Gülmen, **Bulgaristan Tarihinden Esintiler**, Ayyıldız Yay., İstanbul, 2011, s.48.

⁸ İmzalanan sözleşmenin 1. maddesinde Bulgaristan'da yaşayan Türkleri temsil etme hakkı Baş müftüye verilmiştir. 6. maddesinde Baş müftü ile müftüler gerektiğinde umumi maarif meclislerini, Müslüman okullarını, medreseleri teftiş ve gereken yerlere okul açılmasını teklif etme yetkisine sahip olmuşlardır. Bilal Şimşir, **a.g.e.**, s.48-49; Osman Gülmen, **a.g.e.**, s.57.

⁹ Osman Gülmen, **a.g.e.**, s.55-57.

Ekim 1912’de Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ’ın Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmesi ile başlayan I. Balkan Savaşı, Mayıs 1913’de Londra Antlaşması ile son bulmuştur. Bu antlaşma ile Midye-Enez hattının batısında kalan Trakya toprakları-Gelibolu hariç- Bulgaristan’a verilmiş, Makedonya’nın diğer bölümleri Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşılmıştır. Fakat Balkan devletlerini bu paylaşım memnun etmeyince Bulgaristan’a karşı Yunanistan ve Sırbistan savaş ilan etmiştir. Haziran 1913’de başlayan ikinci Balkan Savaşında Bulgaristan yenilmiş ve Osmanlı Devleti eski başkenti Edirne’yi kurtarmıştır¹⁰. 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşmasınının 8. maddesi Türk azınlığın hak ve özgürlükleri ile ilgilidir. Ayrıca antlaşmada “*Türk*” yerine “*Müslüman*” kelimesi kullanılmıştır. 9. maddesi ile de Sofya’da Başmüftü bulunması ve İstanbul’daki Şeyhülislama bağlı olması kabul edilmiştir. Müftüler, Türk Okul Encümenlerini ve okulları denetleme yetkilerine sahip olmuşlardır¹¹. Balkan Savaşları sonrasında da göç dalgası devam etmiş yaklaşık 200.000 kişi Anadolu’ya göç etmiştir¹².

Osmanlı Devleti daha Balkan Savaşının yaralarını sarmadan, acılarını dindirmeden I. Dünya Savaşı başlamıştır. I. Dünya Savaşında aynı blok içinde yer alan Osmanlı Devleti ve Bulgaristan bu büyük savaştan yenilgi ile çıkmışlardır. Büyük savaştan yenik çıkan iki devlet 1918 yılında diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda bırakılmışlardır. Çünkü galip devletler imzalanan mübareke antlaşmalarına bu maddeyi ilave ettirmişlerdir¹³. Savaş sonrası Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatan Kurtuluş Savaşı Türk halkının başarısı ile sona ermiştir. Bulgaristan’da ise; yaşanan sosyal ve siyasi bunalımlarülkede büyük bir ihtilal yaşanmasına neden olmuştur. İhtilalin hemen akabinde yapılan seçimlerde Çiftçi Partisi iktidara gelmiştir. Aleksandr Stambulisky(1919-1923) döneminde Bulgaristan’da yaşayan Türkler rahat nefes almış ve Bulgar Hükümeti ülkesinde yaşayan Türklere karşı sorumlulukları olduğunu ilan etmiştir. Bulgar Hükümetinin ülkede yaşayan Türklere karşı bu tutum değişikliğinde I. Dünya Savaşında aynı blok içinde yer almaları, yeni kurulan hükümetin varlığını çiftçiler üzerinden kurma ve sonrada sağlama politikası izlemesi neden olmuştur ki halkının %80’ini çiftçiler oluşturmaktadır. Savaş sonrası Bulgaristan’da “*azınlıkların korunması*” ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan önemlisi 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Antlaşmasınının “*azınlıkların korunması*” başlıklı bölümüdür. Bu antlaşma ile Bulgaristan’da yaşayan Türklerin bütün milli hakları güvence altına alınmıştır. Antlaşmanının 54. maddesinde Bulgaristan’da yaşayan azınlıkların (Türk azınlığının) “...*dini, sosyal, ve hayır kurumlarıyla, okullar ve diğer eğitim öğretim kurumları açmak, yönetmek, denetlemek ve buralarda kendi dillerini okutmak...*” konusunda Bulgar vatandaşların sahip oldukları haklardan yararlanacakları belirtilmiştir. 55. madde ile de azınlıkların kendi dillerinde eğitim görebilmeleri için Bulgar Hükümetince destek görecekleri ve yardım alacakları şart koşulmuştur¹⁴.

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarında Bulgaristan’dan göçmen kabul edilmemiştir. O yıllarda sadece Yunanistan’dan mübadiller kabul edilmiş, diğer Balkan ülkelerinden göçmen alınmayacağını bildirilmiştir. Bulgaristan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin henüz başlamamış olması da göçmen kabul edememesindeki nedenlerin başında gelmektedir. İlk olarak Bulgaristan ile diplomatik görüşmelerin başlatılması, dostluk antlaşmasınının imzalanarak karşılıklı olarak elçiliklerin açılması ve sonrasında da iki devlet arasında göçmen antlaşmasınının imzalanması gerekmektedir. Türkiye ve Bulgaristan arasında dostluk antlaşmasınının imzalanması için 1924 yılında müzakerelere başlanmıştır.

¹⁰ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.70-72.

¹¹ Osman Gülmen, **a.g.e.**, s.59-60.

¹² Bu savaş sonrasında göç edenlerden 115.883 kişi Hicret ve Muhacirun Müdiriyyet-i Umumiyesine müracaat ederek iskân istemiştir. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri, (1912-1913)**, TTK Yay., Ankara, 1195, s.20-27.

¹³ 1918 yılında diplomatik ilişkilerini kesen iki karşılıklı olarak İstanbul ve Sofya’da bulunun elçiliklerini de kapamak zorunda kalmışlardır. 1925 yılına gelindiği elçilikler karşılıklı olarak hala kapalıdır. Bilal Şimşir, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, Sayı:9/10, Ankara, 2010, s.10.

¹⁴ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.54-55; Stambuliyski Hükümeti döneminde 21 Temmuz 1921’de yeni bir Milli Eğitim yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile Türk okullarında Bulgarca öğretim yapılması zorunluluğu kaldırılmış, Bulgaristan’daki Türk okulları için ayrı bir başmüfettiş atanması, Türk okullarının emlak sahibi olmalarına izin verilmiş en önemlisi de okul fonlarının oluşturulmasının önündeki engeller kaldırılmıştır. Hüseyin Memişoğlu, **a.g.e.**, s. 112-115.

Müzakereler esnasında özellikle Bulgaristan Türklerinin azınlık hakları ile ilgili sorunları güvence altına alınması konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Hakların devletler tarafından güvence altına alınması gerektiği üzerinde durulmuş, aksi takdirde iki devlet arasında güven konusunda bunalım yaşanabileceği, hatta dostluk anlaşmasının bozulabileceği dile getirilmiştir. İki devlet arasındaki görüşmeler yaklaşık iki yıl devam etmiştir. Türkiye- Bulgaristan arasında üç diplomatik belge¹⁸ Ekim 1925 tarihinde imzalanmıştır. Bunlar, Dostluk Antlaşması, ekli protokol ve İkamet sözleşmesidir. TBMM, Türkiye-Bulgaristan arasında imzalanan Dostluk Antlaşmasını 30 Mayıs 1926 tarihinde onaylamıştır. 14 Eylül 1926'da Hüsrev Gerede Sofya'ya orta elçi ve Theodore Pavloff 'da Türkiye Cumhuriyeti'ne ilk Bulgar elçi olarak atanmıştır¹⁵. Bulgaristan Türkleri için hayati önem taşıyan "İkamet Sözleşmesi", Türkiye-Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır. Bu sözleşme ile "isteğe bağlı göç" hükmü getirilmiştir. Bu hükmün anlamı Bulgar Hükümeti, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin Türkiye'ye göç etmelerine engel olmayacak ve istedikleri zaman göç etmelerine izin verecektir. Bununla birlikte Bulgaristan Türkleri, Türkiye'ye göç ederken taşınabilen mallarını ve hayvanlarını da yanlarına alabileceklerdir. Taşınmaz mallarını ise iki yıl içinde ellerinden çıkarabileceklerdir¹⁶. Sözleşmenin diğer önemli yanı ise "Müslüman" kelimesi yerine "Türk" kelimesi kullanılmıştır. 1927 yılının yaz aylarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler başlamıştır¹⁷. 1923-1933 döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 101.507 kişi göç ederken bu rakam 1934'deki askeri darbe sonrasında her yıl daha da artarak devam etmiştir¹⁸.

YILLAR	İSKÂNLI		SERBEST	
	AİLE	NÜFUS	AİLE	NÜFUS
1923-1933	-	-	23.767	101.507
1934	1.888	6.598	894	2.084
1935	5.991	23.783	447	1.185
1936	2.750	11.064	236	666
1937	3.056	11.900	582	1.590
1938	3.246	11.389	3.050	9.153
1939	2.690	10.640	2.112	7.129
TOPLAM	19.621	75.374	31.088	123.314

Tablo 1: 1923-1939 Yılları Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç Eden Türkler¹⁹.

1923 yılındaki darbe ile Çiftçi Hükümeti devrilmiş ve Stambuliyski öldürülmüştür. Türk azınlığa karşı hoşgörü her geçen gün azalmış ve 1934 yılında iktidara gelen faşist hükümetle beraber tamamen sona ermiştir. 19 Mayıs 1934 tarihinde "Askeri Lig" bir darbe daha yapmış ve yönetimin faşist eğilimini daha da güçlendirmiştir. Bu dönemde Bulgaristan'daki bütün partiler kapatılmış, hükümet anti-demokratik ve şovenist bir politika izlemeye başlamıştır. İki savaş arası dönem Bulgaristan'da Türk azınlık büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Bunun temelinde iktidarların zayıf olması ve ülkedeki aşırı milliyetçilik akımlarının körüklenmesi gelmektedir. Sonuç olarak Bulgaristan'da aşırı milliyetçilerin gün geçtikçe kuvvetlenmesi ile Bulgar Hükümeti, II. Dünya Savaşıma "Büyük Bulgaristan"ı yaratma hayali ile katılmış ve Mihver Devletlerin Üçlü Bloğuna iştirak etmiştir²⁰.

9 Eylül 1944 yılında General Tolbuhin komutasındaki Rus orduları Bulgar topraklarını işgale

¹⁵ Bilal N. Şimşir, **a.g.m.**, s.10-11.

¹⁶ İbrahim Kamil, **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989, s.39-41; Suat Kolukıncı, Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXX/1, Mayıs-2006, Manisa, 2006, s.2.

¹⁷ Bilal N. Şimşir, **a.g.m.**, s.17.

¹⁸ Ömer Engin Lütem, **Türk-Bulgar İlişkileri (1983-1989)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara, 2000, s.207-211; 1934'den 1939'a kadar yılda ortalama 16.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.

¹⁹ Ömer Engin Lütem, **a.g.e.**, s.66-67; ayrıca bu konuda bkz: Nuri Ali Tahir, "Komünist Partis ve Bulgarsitan'daki Türklere Yönelik Asimilasyon", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/41 Aralık, 2015.

²⁰ Mehmet Seyfettin Erol-Abdurrahim Aydın, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar El Kitabı**, I, Ankara, 2006, s.645-647.

başlamış ve ülkede bir hükümet darbesi gerçekleşmişti. Bulgaristan Komünist Partisi'nin liderliğinde Vatan Cephesi kurulmuştur. Vatan Cephesinde güçlenen muhalif akım hemen iktidarı ele geçirmiş ve ülkede Sovyet taraftarı ayaklanma gerçekleştirmiştir. Muraviev hükümeti düşürülmüştür. 15 Eylül 1946'da Halk Cumhuriyeti ilan edilmiş ve Bulgaristan'da komünist dönem başlamıştır. 27 Ekim 1946'da yapılan genel seçimleri Georgiev Dimitrov ve partisinin içinde yer aldığı Vatan Cephesi kazanmıştır. 22 Kasım 1946'da Georgiev Dimitrov Bakanlar Kurulu Başkanı ve Cumhurbaşkanı olarak iktidara yerini almıştır²¹. Bulgaristan'da yaşanan gelişmeler ve iktidara komünist partinin gelmesi ülkede yaşayan Türk azınlığı ümitlendirmiştir. Bulgar Komünist Hükümeti, başta eğitim olmak üzere Türk azınlığın sorunlarını çözeceği sözünü vermiştir. Çünkü iktidara gelen komünistler, krallık döneminde ezilmişler ve vatandaşlık hakları ellerinden alınan kişilerdir. Bu nedenle Türkler de Vatan Cephesi içinde örgütlenmeye başlamışlar ve 1944 yılının Aralık ayında Sofya'da toplanarak eğitim, vakıf ve dini alanlarda yapılması gerekenleri saptamışlardır²². Türkler birçok konuda özellikle de eğitim ile ilgili kararlar almış ve uygulanması için hükümete başvurmuşlardır. Bulgar Hükümeti alınan kararlara karşı çıkmamakla birlikte uygulamaya koymadı ve verilen sözler tutulmadı. Türkler zaman içinde büyük sıkıntılar ile yüz yüze gelmeye başladılar. Türklerin fazla olmayan buna rağmen uygulanmayan hakları da aşama aşama kaldırıldı²³. 1940-1949 yılları arasında toplam 21.353 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bu dönemde göçmen sayısı çok düşüktür. Sayısının bu kadar düşük olmasının nedeni, Bulgaristan'ın yurt dışına çıkışları yasaklaması ve Türklerle göç pasaportu vermemesidir²⁴. II. Dünya Savaşı ve sonrasında Bulgaristan Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türklerinin sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

YILLAR	İSKÂNLI		SERBEST	
	AİLE	NÜFUS	AİLE	NÜFUS
1940	188	420	1.882	6.584
1941	11	24	1.023	3.779
1942	2	3	733	2.669
1943	6	17	340	1.128
1944	2	5	157	484
1945	1	6	195	625
TOPLAM	210	475	4.330	15.269

Tablo 2: II. Dünya Savaşı yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türkler

²¹ 10 Şubat 1947'de Bulgaristan ile imzalanan dostluk antlaşmasından bir yıl sonra 18 Mart 1948'de Sovyetler Birliği Romanya, Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan ile dostluk ve karşılıklı yardım antlaşması imzalamıştır. Bu gelişmeler hem Bulgaristan'ın hem Doğu Avrupa'da yer alan ülkelerin Doğu Bloğunun bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Ömer Engün Lüttem, *a.g.e.*, s.27; Ercüment Konukman, *Büyük Göç ve Anavatan*, Ankara, 1990, s.19.

²² Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s.135-136; Türk okullarında okutulmak üzere hazırlanan kitaplar bastırılmadı, okullara yardım yapılacağı sözü verilmiş iken yapılmadı. Emine Bayraktora, "Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Uluslararası İlişkiler Boyutu", *25. Yılında Bulgaristan'dan 1989 Göçü*, Ed: Seher Boykoy, Bursa, 2015, s.24.

²³ 1934-1944 dönemi Bulgaristan'daki Türk eğitimin en zorlu yılları olmuştur. 1934 Darbesi sonrası Osmanlı hâkimiyeti ve Türklerle karşı olan nefret hükümet tarafından körüklenmiş, Türklerin eğitimini mümkün olan en aşağı seviyeye bırakmak için bütün kanuni tedbirler alınmış, Türk gençliğine en basit bilgilerin verilmesi, Türk okullarında dini eğitime ağırlık verilmesi, Bulgar öğretmenlerin Türk özel okullarında istihbarat amacıyla çalıştırılmaları konusunda kararlar alınmıştır. Hüseyin Memişoğlu, *a.g.e.*, s.127-130.

²⁴ Recep Murat Geçikli, "Bulgaristan Türklerinin Göçü(1950-1951) ve ABD Yardım Programına Yansımaları", s.15-16. 27 Eylül 1946'da Türk azınlık okullarının devletleştirilmesine karar verilmiştir. Alınan bu kararla Türk okulları ortadan kaldırılmıştır. Türkler artık okul açamayacaktır. Eylül 1948'de alınan başka bir kararla devletleştirilmiş Türk azınlık okullarında sosyalist bir eğitim sistemi benimsenmiş ve bu sistem 1959 yılına kadar devam etmiştir. Eğitim sistemindeki bu değişimleri ziraat politikasındaki değişimler takip etmiştir. Yeni rejim çiftçinin ürününü ucuz almaya başlamış ve bu durum büyük çoğunluğu çiftçi olan Türkleri zarara uğratmıştır. Bütün bunlara ek olarak 1949 yılında tarım arazilerinin kooperatiflere devredilmesi ile birlikte Türklerin ellerindeki topraklarda alınmıştır. Bulgar Meclisinde alınan kararların anlamı Türkleri Bulgarlaştırmak istemesinin bir göstergesidir. Ömer Engin Lüttem, *a.g.e.*, s.74; Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s.211-212.

YILLAR	İSKÂNLI		SERBEST	
	AİLE	NÜFUS	AİLE	NÜFUS
1946	6	28	260	678
1947	-	-	403	1.763
1948	-	-	522	1.514
1949	-	-	470	1.670
TOPLAM	6	28	1.665	5.525

Tablo 3: 1946-1950 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türkler²⁵.

1950-1951 BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN GÖÇÜ VE İZMİR BASININDAKİ YANKILARI

1950-1951 göçünün nedenlerini uluslararası ve ulusal siyaset çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası, uluslararası siyaset boyutu ile incelendiğinde Balkan ülkeleri üzerinde Batı ve Doğu dünyasının mücadelesi görülmektedir. Her iki tarafta Balkanlar gibi stratejik öneme haiz olan bölgede kendisine bağlı müttefikler oluşturmak çabası içindedir. Bu doğrultu da Yunanistan ve Türkiye Batı yanlısı bir politikaya izlerken, diğer Balkan Devletlerinin Sovyetler Birliğine yöneldiği görülmektedir. Balkan ülkelerindeki bu eğilimin nedeni komünist partilerin ihtilalci özellik taşıyan yapıları ve Balkan ülkelerindeki iç savaşlar ve bu yolla Sovyetler Birliğinin etkisine açık olmalarıdır. Bulgaristan, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetlerin en yakın müttefiklerinden biridir ve 1949 yılında kurulan Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin (COMELON)²⁶ üyesidir. Türkiye'nin Balkanlardaki komşusu olan Bulgaristan'ın Doğu Bloğu içinde yer alması Türkiye'nin gündemüne endişelerini arttırmış ve bu endişeler Türk dış politikasını etkilemiştir. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin Amerika yanlısı bir politika izlemesi, Kore Savaşına asker göndermesi, NATO'ya üyeliği ile Batı Bloğunda yer alma isteği, Doğu Bloğunda yer alan Bulgaristan ile gerilimlere neden olmuştur²⁷.

Bulgaristan'ın Doğu Bloğunda yer alması ile birlikte bu ülkede yaşayan Türkler üzerine baskıcı politika uygulanmaya başlanılmıştır. Türk nüfusun sürekli olarak artması, Türkiye'de yeni kurulan Hükümetin hem siyasal hem de ekonomik olarak zor durumda bırakılmak istenmesi²⁸ ve Kremlin'den alınan destek baskıcı politikaların her geçen gün artarak devam etmesine neden olmuş ve Türkler göçe zorlanmışlardır²⁹. Bu durum karşısında Türkiye, 31 Mart 1947 tarihinde Bakanlar Kurulundan çıkan kararname ile iki ülke arasında yapılacak olan göçün planlı olmasına ve yıllara yayılmasına karar vermiştir. Yıllık ortalama 25-30 bin kişinin göçmen olarak kabul edilmesi ve 500.000 Türk ve 300.000 Pomak'ın Türkiye'ye yerleştirilmesi ön görülmüştür³⁰. 1949 yılının Eylül ayında Bulgar Hükümetinin Türklerle kolay pasaport vermeye başlaması ile Türk konsolosluklarına başvurular artmıştır. Bu durum Bulgar Hükümetinin, Türk Hükümetine verdiği ilk notaya, 10 Ağustos 1950 tarihine kadar devam etmiştir. Bu notayla birlikte Bulgar Hükümeti üç aylık gibi kısa bir süre zarfında 250.000 Türk'ü Türkiye'ye göndermek istediğini bildirmiştir³¹. Notada Bulgar Hükümetinin vatandaşları arasında din, dil, milliyet ve ideoloji farkı gözetmeden hepsine eşit davrandığı, Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan 1925 Antlaşmasına riayet ettiği, buna karşın Türkiye'nin 1925 Antlaşmasını ihlal ettiği³², Türk Hükümetinin Bulgaristan'da yaşayan Türkleri kışkırtarak aralarında hoşnutsuzluk yarattığı bu nedenle Bulgaristan'ın

²⁵ Filiz Çolak, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi", **Tarih Okulu Dergisi**, (İlkbahar-Yaz 2013), XIV, s.118.

²⁶ Doğu Avrupa ülkesinin üye olduğu Konseyin amacı planlama ve işbirliği ile Sovyetler Birliği ekonomisiyle birleşmektir. Bulgaristan ayrıca Mayıs 1955'de Varşova Paketi'ne üye olmuştur.

²⁷ Serhan Yüce, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları Yay., Ankara, 2001, s.90-95.

²⁸ **Anadolu**, 11 Ekim 1950, s.6.

²⁹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.215-216.

³⁰ 1950 yılının Temmuz sonuna kadar 7.340 aileden 26.788 kişiye Türk Konsolosluğundan vize verilmiştir. Çağlayan, s.21; Ağanoğlu, 2001, s.312.

³¹ **Anadolu**, 12 Ağustos 1950, s.1; **Anadolu**, 15 Ağustos 1950, s.7; **Anadolu**, 19 Ağustos 1950, s.5.

³² **Anadolu**, 16 Ekim 1950, s.6.

sosyal ve ekonomik hayatta zorluklarla yüz yüze geldiği belirtilmiştir³³. Ayrıca notanın verildiği tarihten itibaren üç ay içinde göçün tamamlanmasını konu ile ilgili gerekli yerlere talimat verilmesini de istemiştir³⁴. Buna karşılık Türk Hükümeti de 28 Ağustos 1950’de karşı nota ile cevap vermiştir. Verilen cevabi nota 1925 Antlaşmasına aykırı davranan devletin Türkiye değil, Bulgaristan olduğu, Türkiye’nin Bulgaristan’da yaşayan Türklere yapılan baskıları delilleri ile birlikte Birleşmiş Milletlere göndereceği ve göç sorununu uluslararası araneye taşıyacağı³⁵, mütakabiliyet esasına göre her iki taraftan gerçekleşek olan göçlerde göçmenlerin mal ve mülklerinin tasfiye etmelerine izin verilmediği³⁶, Bulgar Hükümeti tarafından alınan kararlar ile göçmenlerin menkul mallarının ve paralarının yurt dışına çıkaramadıkları bu nedenle Türk Konsolosluklarında göç etmek isteyenlere Türkiye’de ihtiyaçlarını karşılayacak yakınları olup olmadığı sorulmasının doğal olduğu bunun göçmenleri Türkiye’ye istememe anlamı taşımadığı ifade edilmiştir³⁷. Bulgar Hükümeti, Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlığın mallarının Bulgar vatandaşları tarafından alınmaması hususu ile ilgili karar almıştır ki, bu karar Türkiye’ye göç edecek olan göçmenleri perişan etmiştir. Hatta mallarını satmak isteyen Türkler, milisler tarafından karakollara götürülerek işkenceye maruz bırakılmışlar ve kendilerine mallarından feragat ettiklerine dair sentler imzalatılmıştır. Göç akını sürerken Bulgar Hükümetinin vize alamayanları ve Çingeneleri vagonlara bindirerek Türkiye’ye göndermesi üzerine Türk Hükümeti, Bulgar hududunu 17 Eylül 1950 tarihinde kapamıştır. Bulgar Hükümeti, 22 Eylül 1950’de yeni bir nota daha vermiştir. Bu nota ile Türk hükümeti protesto edilmiş, Bulgar Hükümetinin göçmenlere zorluk çıkardığı konusundaki iddiaların doğru olmadığı belirtilmiş, Türklerin dini nedenlerden dolayı da göç etmek istedikleri ve Bulgar Hükümetinin buna engel olmayacağı fakat göç etmek isteyenlerin sadece Bulgar makamlarından vize almalarının yeterli olmadığı Türk makamlarından da vize alınmasının gerektiği söylenerek buna karşı çıkmıştır. Ayrıca Türk azınlığın perişan olmadığı, kendi arzuları ile göç etmek istedikleri mal ve mülklerinin tasfiyesi konusunda kendilerinin serbest bırakıldığını beyan etmiştir. Bulgar Hükümetinin verdiği notaya karşılık Türk Hükümeti de 16 Ekim 1950’de karşılık vermiştir. Türk Hükümeti bütün uyarılarına rağmen vizesiz olanları ve Çingeneleri göçmenler arasında Türkiye’ye gönderilmeye devam edilmesi nedeni³⁸ ile Türk hududunu 7 Ekim 1950 tarihi itibarı ile tekrar kapatmıştır³⁹. Bunun üzerine 12 Ekim 1950’de Sofya’daki Türk Maslahatgüzarına Bulgar Hükümeti tarafından nota verilmiştir⁴⁰. 6 Kasım 1950 Türk-Bulgar sınırının kapanmasına kadar serbest göçmen vizesi ile Türkiye’ye 30.778 göçmen gelmiştir. Sınır 3 Aralık 1950’de tekrar açılmıştır. 31 Aralık 1950’ye kadar bir göç dalgası daha yaşanmış ve bu tarihte de 21.143 göçmen Türk sınırından geçmiştir. 1951 yılı içerisinde Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmen sayısı 51.951 kişidir. Ancak 84.784 kişinin Türk Konsolosluklarından Türkiye’ye giriş vizesi aldığı bilinmektedir⁴¹. Görülen o dur ki Türkiye’ye giriş vizesi alanların tamamı Türk sınırını geçmemişlerdir. İki ülke arasında yaşanan sorunların çözülmesi üzerine 2 Aralık 1950’de Türk hududu açılmış ve 8 Kasım 1951’de hudud tekrar kapanmış ve Bulgar Hükümeti, 30 Kasım 1951’de Bulgaristan’dan Türkiye’ye kesin olarak göçün durdurulduğunu ilan etmiştir⁴². 1951 yılında Türk Konsoloslukları 104.686 kişiye giriş vizesi vermiştir. 1951 yılının ilk aylarında günde ortalama 700-800 kişi Türkiye’ye giriş yapmıştır. 1951 yılında Türkiye’ye gelen göçmen sayısı toplam 102.208 kişidir⁴³. Gelen göçmenlerin %82.6’sının çiftçi, ormancı, balıkçı; %4.8’nin madenci, inşaat işçisi, %0.1

³³ **Anadolu**, 31 Ekim 1950, s.9.

³⁴ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, 2002, s.24; **Vakit**, 11 Ağustos 1950.

³⁵ **Anadolu**, 3 Kasım 1950, s.6.

³⁶ **Anadolu**, 20 Ekim 1950, s.6.

³⁷ Murat Pınar, 1950-51 ve 1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Kültürel Farklılıklarının Karşılaştırılması Üzerine Tarihsel bir İnceleme (Bursa Örneği), **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2013, s.80; **Vakit**, 11 Ağustos 1950, s.1; **Milliyet**, 24 Ağustos 1950.

³⁸ **Anadolu**, 10 Kasım 1950, s.7; **Anadolu**, 10 Aralık 1950, s.6.

³⁹ **Anadolu**, 3 Aralık 1950, s.2.

⁴⁰ **Akşam**, 13 Ekim 1950, s.2.

⁴¹ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.223-224; Ali Tanoğlu, “Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XIV, 1953, İstanbul, s.131-139.

⁴² **Milliyet**, 9 Kasım 1951; Filiz Çolak, Filiz Çolak, “Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi”(1950-1951), **Tarih Okulu**, XIV, (İlkbahar-Yaz 2013), İzmir, 2013, s.129.

⁴³ Cevat Geray, **Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı**, 1921-1961, Ankara, 1962; Filiz Çolak, **a.g.m.**, s.123. 113.36’sı üzerinde yapılan araştırmaya göre gelenlerin 60.473(%53.4)’ü erkek, 52.888(%46.6)’i kadındır.

satıcı; %0.4'ü nakliyecisi; %0.7'si büro hizmetlerinde ya da bürokraside çalışan; %0.9'u teknik eleman ve serbest meslek sahibidir⁴⁴. Sonuç olarak, Türk Hükümeti 1 Ocak 1950'den beri gelen tüm göçmenleri ve bu süreçte gelecek olan serbest göçmenleri, iskânlı göçmen olarak ilân etmiş ve bu göçmenlerin iskân haklarını tanımıştır. 1949-1951 yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen toplam göçmen sayısı 156.063'tür; bu rakam Bulgar istatistiklerine göre 155.667'dir⁴⁵.

ŞEHİR	AİLE	KİŞİ
BURSA	3.493	14.616
İSTANBUL	3.831	11.644
İZMİR	2.123	10.141
TEKİRDAĞ	1.846	7.719
ESKİŞEHİR	1.600	7.009
KIRKLARELİ	1.646	7.230
MANİSA	1.885	7.961
ANKARA	1.565	6.016
KOCAELİ	727	3.478
TOPLAM	20.809	84.941
DİĞER ŞEHİRLER	16.616	69.459
GENEL TOPLAM	37.425	154.397

Tablo 4: 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen Türk göçmenlerin yerleştikleri iller⁴⁶.

Yukarıda verilen tabloda da görüldüğü üzere Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türklerin tercih ettikleri yerleşim bölgelerinden biri de İzmir'dir⁴⁷. 1940-1950 döneminde ve sonrasında Türkiye'ye göç eden soydaşlarımız, ülkeler arasında imzalanan ikili anlaşmalar çerçevesinde ve kendilerine gösterilen bölgelere, 1990 ve sonrasında gelenler ise kendi belirledikleri yerleşim alanlarında iskan etmişlerdir. Farklı bölgelere yerleşenlerin de bir süre sonra tercihi İzmir olmuştur⁴⁸. İzmir'e gelen göçmenler dört bölgeye yerleşmişlerdir. Bunlar Gaziemir, Menderes(Görece-Sarnıç), Bornova-Yeşilova ve Atatürk Mahalleleri'dir⁴⁹. Bulgaristan'dan göç ederek İzmir'e yerleşen göçmenler arasında birçok anket çalışması yapılmıştır. Özellikle “*Türkçe Konuşabilme*”, “*Kültürel Değerler ile İlgili Sorunlar*”, “*İdari Sorunlar*”, “*Siyasal Yaşama Katılım*”, “*Çalışma Hayatı*”, “*Ekonomik Sıkıntılar*”, “*İbadethane Bulma*” ile ilgili sorunlar ile karşılaşmış ve karşılaşmadıkları incelenmiştir. Elde edilen bilgiler değerlendirilirken göçmenlerin eğitim durumlarına, kaç yıldır İzmir'de ikamet ettiklerine bakılmıştır. Bulgaristan'dan göç eden Türklerin, Türkçe konuşmak ve anlaşmak, kültürel değerler konusunda sorun yaşamadıkları, buna karşın idari anlamda özellikle pasaport, vatandaşlık başvurusu, çalışma hakkının elde edilmesi, emeklilik işlemleri ile ilgili konularda sıkıntılar çektikleri belirlenmiştir⁵⁰. Yaşanılan bütün sorunlar doğal olarak hem ulusal hem de yerel basında yer almıştır. Basında yer alan konuların başında Bulgaristan'da yaşadıkları baskılar ve yıldırma politikaları, Bulgaristan'da hangi bölgeden geldikleri, Türkiye'ye geldikten sonra kendilerine yapılan yardımlar ve iskan meselesi gelmektedir. Anadolu, Demokrat İzmir ve Yeni Asır Gazeteleri bu konulara sütunlarında yer verirken, iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginliklerin de göç eden Türklere nasıl yansımalarını da ele almışlardır.

Bulgar ve Türk Hükümetleri arasında Ağustos 1950'den itibaren başlayan notalar savaşı ile

⁴⁴ Cevat Geray, a.g.e., s.34-35.

⁴⁵ Bilal N. Şimşir, “Balkanlar ve Türkiye”, **Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü-Bugünü-Yarını Sempozyumu**, Uludağ Üniversitesi Yay., Bursa, 2002, s.24.

⁴⁶ D. Dimitrova, “Bulgarian Turkish Immigrants of 1989 in the Republic of Turkey”, **Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey**, 1998, s.61.

⁴⁷ **Anadolu**, 22 Ekim 1950, s.2.

⁴⁸ **Dış Göçler(İzmir'de Bulgaristan'dan Gelen Türk Soylu Yerleşik Göçmenler)**, Ed: Zerrin Toprak Kahraman, Ömür Nezcan Timurcanday Özmen vd. İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2013, s.10.

⁴⁹ **Dış Göçler...**, s.19.

⁵⁰ **Dış Göçler...**, s.47-52.

konuyu ele alınmaya başlanmıştır. Gazetelerin sütunları Bulgar Hükümetinin Bulgaristan’da yaşayan ve göç etmek isteyen Türklere yaptıkları zulüm haberleri ile doludur. Anadolu Gazetesinin 21 Aralık 1950 tarihli haberinde Rusçuklu Hüseyin Hüsmen adında bir inşaat ustası, “*Bulgarlar buraya gelmek için yaptığımız hazırlıklar esnasında ne kadar fena muamele yapmak kabulse hepsini yapmışlardır. Bir sürü borçlar çıkararak mallarımızı gasp ederlerken bir taraftan da Türk okullarındaki çocuklarımıza sizin babalarınız cahildir sizin evlerinizde onlara Türkiye’deki Türklerin açlık içinde olduklarını ve orada ayırık otları ile yaşadıklarını söyleyin diyerek çeşitli menfi propagandalara başvurmuşlardır.*” demiştir⁵¹. Ayrıca gazete haberlerinde sürekli olarak 250 bin kişinin Türkiye’ye göç ettirileceği ve mallarını satmak isteyen Türklerin mallarının Bulgar vatandaşları tarafından satın alınmaması ile ilgili haberler yer almaktadır⁵². **Türkler mallarını elden çıkaramadıkları gibi göç yolu** boyunca da **büyük zulme uğramışlardır**. Yeni Asır Gazetesinde “*Bulgarlar son durakta göçmenlere zulüm ediyorlar*” başlığı altında Edirne’ye ulaşmadan önce Bulgaristan sınırları içindeki son durağın Mustafa Paşa olduğu, burada trenin 20 dakikadan fazla beklemediği ve hemen hareket ettiği, hâlbuki iki devlet arasında yapılan anlaşma uyarınca günde 800 göçmenin sınırı geçmesine izin verilmesi fakat Bulgar Hükümetinin anlaşmaya uymayarak göçmenleri istasyonda 10-15 gün beklettiği, bu bekleyiş esnasında hastalıkların arttığı haberleri yer almaktadır⁵³.

Türk Hükümeti bu kadar büyük bir göç hareketi karşısında hazırlıksız yakalanmıştır ve iki büyük sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan biri göçmenlere yapılacak yardımların koordineli bir şekilde toplanması ve dağıtılması; diğeri de göçmenlerin iskan meselesidir. Göçmenlere yapılacak yardımlar konusunda her üç gazetenin sütunlarında bir çok habere rastlanmaktadır. “*Amerikan Hükümeti göçmenlerimize yardıma başlamak üzeredir. Yardımın hangi esaslara dayanması icap edeceği tespit edildi.*” başlıklı haberde Amerikan Hükümetinin konu ile ilgilenmeye başladığı, Türkiye’ye uzmanlar gönderdiği ve yardımın dayandırılacağı esasları içeren rapor hazırlanarak Washington’a gönderildiği belirtilmiştir. Söylenenlere göre Amerikan Hükümeti yakında göçmenlerin nakil ve iskânı için yardımlara başlayacaktır⁵⁴. Anadolu Gazetesinin 24 Aralık 1950 tarihli ve “*Göçmenler için Marshall planından 10 Milyon dolar sağlandı*” başlıklı haberinde Göçmen Yardım Derneği’nin çalışmaları sonucunda Marshall Planı kapsamında 10 milyon dolar dış yardım beklendiği belirtilmiş ve dernek başkanı Refik Koraltan’ın radyodan konu ile ilgili yapmış olduğu konuşmanın ayrıntıları verilmiştir. Koraltan, insanlığı vazifeye ve bu sorumluluğu paylaşmaya davet etmiştir⁵⁵. Marshall Yardımı kapsamında göçmenler için gelecek olan yardım haberlerinin 1951 yılında da devam ettiği görülmektedir. “*Göçmenler için Amerika’dan yardım istedik*” başlıklı haberde Türk Hükümeti Amerika’dan Marshall Yardımını arttırmasını istemiş ve 25 milyon dolarlık yardım talep etmiştir⁵⁶. 21 Ocak 1951 tarihli “*Yabancı Kızılay ve Kızılhaç Yardım Derneklerinin yardım teklifleri incelendi*” başlıklı haberde ise; 15 ülkenin yardım elini uzattığı, bu ülkeler arasında Kanada, İsveç, İngiltere, Yeni Zelanda, Hollanda olduğu, İran Kızılaslan ve Güneş Teşkilatlarının 500 sterlin, Portekiz Kızılhaçının 29.000 İsviçre frangı yardım gönderdiği belirtilmiştir⁵⁷.

1950-1951 yılları arasında Türkiye’ye gelen göçmenler için sadece yurtdışından değil yurtiçinden de yardımlar toplanmıştır. Bu konuda Tarım Bakanı Nihat Eğriboz Meclis’te açıklamada bulunmuş ve “*Bulgaristan’dan günde 800 göçmen gelmektedir. Göçmenler için bütçede 700 bin lira tahsisat kalmıştır. Kızılay bu mevzuda teşekkürle şayan hizmetler görmüştür. Yani mali yıl başına kadar gelecek göçmen sayısının asgari 72 ile 80 bin olacağını tahmin ediyorum. Bu rakam Bulgarlar taahhütlerinde durmazlarsa*

⁵¹ **Anadolu**, 21 Aralık 1950, s.6; **Anadolu**, 21 Aralık 1950.

⁵² **Yeni Asır**, 27 Şubat 1951, s.1; **Anadolu**, 23 Ağustos 1950.

⁵³ **Yeni Asır**, 10 Mart 1951, s.3; bu bekleyiş esnasında her beş kişiye bir şilte verildiği, kapalı mekânların olmadığı da bilgisi bulunmaktadır.

⁵⁴ **Anadolu**, 9 Kasım 1950, s.6.

⁵⁵ **Anadolu**, 24 Aralık 1950, s.1.

⁵⁶ **Yeni Asır**, 27 Şubat 1951, s.1; haberin devamında Kıbrıslı Türklerin de göçmenler için bin İngiliz lirası topladıkları bilgisi bulunmaktadır.

⁵⁷ **Yeni Asır**, 21 Ocak 1951, s.1-2; ayrıca haberin içeriğinde Türklerin karşı karşıya kaldığı zulümden de bahsedilmektedir. Edirne’ye gün itibari ile gelen göçmenler “*Bulgarlar bizden 1951 yılı için vergi istediler, varımızı yoğunuz aldıklarını ve alınacak şeyimiz fark edinceye kadar bizi Bulgaristan’da aç ve sefil bıraktılar ve alkoydular*” demişlerdir.

*değişebilir*⁵⁸ demıştır. Ankara Üniversitesi hocaları bir yıl boyunca maaşlarından %1’lik bir kesinti yapılmasını karara bağlamışlardır⁵⁹. Konu ile ilgili **özellikle** Göçmenlere Yardım Birliği’nin çalışmaları takdire değerdir. Birliğe ilk yardım cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından yapılmıştır. Bayar’ın 2.500 liralık yardımını, 500 lira ile Meclis Başkanı Refik Koraltan izlemiştir. Milletvekillerinden 250 liradan az olmamak kaydı ile yardım yapmaları, hatta bu konunun grup toplantılarında karara bağlamaları istenmiştir⁶⁰. **İzmir Göçmenlere Yardım Birliği**, Vali Osman Sabri Adal başkanlığında 1 Şubat 1951 tarihinde büyük bir toplantı yapmış ve toplantıda İzmir’in sanayi, ticaret ve serbest iş sahiplerinin pek çoğu hazır bulunmuşlardır. Vali Adal, İzmir’in hamiyetli halkının ilk andan itibaren konu ile ilgilendiklerini ve her geçen gün de ilgilerinin artarak devam ettiğini söyleyerek toplantıya başlamış ve sözlerine göçmenlerin refaha kavuşmaları ve iş hayatına atılmaları konusunda destek beklediğini ilave ederek devam etmiştir. Toplantıda İzmirililer, herşeyden mahrum olarak anavatana gelen kardeşlerine karşı fedakarlıktan çekinmeyeceklerini ve kendilerinin üzerlerine **düşen vazifeyi** yapacaklarını belirtmişlerdir. Toplantı esnasında 215.000 liralık yardım toplanmıştır⁶¹. Bütün bu yardımların yanında bazı derneklerin İzmir’in kenar mahallelerinde halkın samimi duygularını kullanarak para topladıkları da öğrenilmiş ve halk bu işgüzarlara karşı uyarılmıştır⁶². **Göçmenlere yardım konusunda en faal** çalışan derneklerden biri olan **Göçmenlere Yardım Birliği**’nin İzmir Şubesi, on beş kişi ve üç alt komiteden oluşmaktadır. Bu komiteler; Karşılıyıcı ve Yerleştirici Komite, Propaganda Komitesi, İane Komitesidir. Karşılıyıcı komite göçmenlerin geçici iskan bölgelerine yerleştirilmeleri ve burada ihtiyaçlarının karşılanmasından, Propaganda Komitesi, vatandaşlarımıza konunun ehemmiyetini anlatarak cami, kilise ve sinagoglarda vaaz vermekten, İane Komitesi de; mahalle muhtarlarının öncülüğünde mahallenin sevilen kişileri ile birlikte heyetler halinde ev ev dolaşmak, esnaf dernekleri, işçi sendikaları ve birlikleri vasıtasıyla yardımlar toplamak, göçmen pulu, piyangolar, gelir vergilerinin bir yıla mahsus olmak üzere %4’nü göçmenler için ihdas etmekten sorumludur. Derneğin “*Göçmenlere Yardım Birliğinin Beyannamesidir*” başlığı ile yayınladığı bildiri de şubenin yaptıkları ve yapacaklarından bahsedilmektedir⁶³. Göçmenlere yardım için halkımızın temiz duygularına güvendiğini belirten, Göçmenlere Yardım Birliği⁶⁴, iskân meselesinin hızlı ve sorunsuz şekilde haledilmesi için elinden geleni yaptığını beldirmektedir⁶⁵. Amaç, göçmenlerin en iyi şekilde yaşamlarına devam etmelerini ve ekonomiye katkıda bulunmalarını sağlamak, göçmenleri kendi sınıf ve mesleklerine uygun yerlere yerleştirmek, ekonomik merkezlere ve yollara uzak yerlere yerleştirmemek, göçmenlere yerli halkın arazi ihtiyacı da göz önünde tutularak mümkün olduğunca boş devlet arazisi vermek ve mümkünse boş müstakil köyler kurmaktır⁶⁶. Ayrıca göçmenlere Tarım Bakanlığı tarafından iki buçuk milyon hektar arazi verileceği ve İzmir ili sınırları içinde bulunan Pancar Çiftliğinin istimlak edilerek Nohut ve Gümüş köylerinden el eden edilen arazi ile Dalaman Çiftliğinin topraksız köylülere verileceği İzmir vekili Abidin Tekön tarafından belirtilmiştir. Fakat Tekön, İzmir Valisi Osman Sabri Adal’ın Pancar Çiftliği konusundaki ihtilafı çözme konusunda yeterli çaba harcamadığı konusunda Demokrat İzmir Gazetesine 17 Nisan 1951 tarihinde bir demeç vermiştir. Bunun üzerine Vali Adal, Değirmendere Bucağında Nohut Gölü, Torbalı’da Gümüş Gölü, Dikili’de Pamuktepe ve Kınık İlçesinde Sazlık Bataklığında dağıtılacak arazi için Tarım Bakanlığından onay beklendiğini, bu onay olmadan arazileri dağıtamayacağını ve vekilinde gerekli malumatı almadan demeç verdiğini eleştirmiştir⁶⁷. 6 Aralık 1950 tarihinde İzmir İli Göçmenlere Yardım Birliği toplanmış gelmesi muhtemel olan soydaşlarımızın mevsim dolayısıyla boş bulunan Balçova Ilıcalarına

⁵⁸ **Anadolu**, 13 Aralık 1950, s.2.

⁵⁹ **Yeni Asır**, 1 Şubat 1951, s.3.

⁶⁰ **Yeni Asır**, 4 Ocak 1951, s.2.

⁶¹ **Yeni Asır**, 2 Şubat 1951, s.1; 13 Şubat 1951 tarihi itibarı ile 254.633 lira toplanmıştır. Yardımda bulunan kişi ve kurumlar arasında Tütün İhracat Türk Anonim Şirketi, İshak Kohen, Halil Aksoy, Eshot memur ve işçileri, Tilkilik Ortaoklu, Büyük Sinema, Karşıyaka Ankara İlkokulu, Müteferrik, Haydar Eden vardır. **Yeni Asır**, 14 Şubat 1951, s.2.

⁶² **Yeni Asır**, 14 Şubat 1951, s.2.

⁶³ **Yeni Asır**, 15 Ocak 1951, s.4.

⁶⁴ **Yeni Asır**, 18 Ocak 1951, s.4.

⁶⁵ **Yeni Asır**, 14 Ocak 1951, s.2.

⁶⁶ **Yeni Asır**, 6 Mart 1951, s.3.

⁶⁷ **Yeni Asır**, 18 Nisan 1951, s.2

misafir edilmeleri ve oradan mürettep mahallerine sevkleri için karar alınmıştır⁶⁸. Ayrıca İzmir ilinde alınacak tedbirler ve göçmenlerin iskan meselesi konusunda Vali Osman Sabri Adalın Başkanlığında oluşturulan komisyon 500 ailenin İzmir merkezde Balçova-Agememnon Tesislerinde iskan edileceğini belirlemiştir⁶⁹. 24 Aralık 1950 tarihi itibari ile Bulgaristan'dan zorla hicret ettirilen ve Ege Bölgesine iskan edilmeleri kararlaştırılan göçmenlerden 15 ailelik kısmı gelmiştir. Gelen aileler ile birlikte iki günde İzmir'de göçmen sayısı 91'i bulmuştur. Göçmenlerin dokuz ailesi Manisa'nın Alaşehir ilçesine; yirmiki nüfus Cumaovası'na; oniki nüfus Bornova'ya; sekiz nüfus Karşıyaka'ya beş nüfus Akhisar'a ve bir nüfus da Torbalı'ya sevk edilerek iskân edilmiştir⁷⁰. 30 Aralık 1950 tarihi itibari ile Ege Bölgesinde iskân ettirilmek üzere gelen göçmenler 709 kişidir ve dün kırk dört vagonla muhtelif il ve ilçelere sevk edilmiştir. 184'ü Denizli'ye, 138'i Isparta'ya, 73'ü Aydın'a, 83'ü Muğla'ya, 61'i Burdur'a, 25'i Manisa'ya, 21'i Akhisar'a, 16'si Menemen'e ve 10'u da Torbalı'ya gönderilmiştir⁷¹.

İzmir'de geçici olarak iskân edilen göçmenler Balçova İlçalarında ikamet etmişlerdir. Fakat ikamet edilen geçici mekânın bazı ihtiyaçları bulunmaktadır. Acilen pencerelerin yaptırılması istenmiş⁷², otuz odanın pencereleri ve kapıları derhal onarılmış, mangallar ve göçmenlerin yataklarının altlarına serecekleri hasırlar tedarik edilmiştir. Göçmenlerin işleri Kızılay ve Tarım Satış Kooperatifleri tarafından karşılanmış ve gelen göçmenlere derhal çorba ikram edilmiştir. Yollarına devam edecek göçmenler içinde üzüm, incir, üzüm balından oluşan yolluklar hazırlanmış ve bulaşı hastalıkların önlenmesi için de sabun dağıtılmıştır⁷³. İzmir basınında 1950-1951 yılında Bulgaristan'dan yapılan göçlerle ilgili benzer bir çok habere rastlanmaktadır.

Haberlerin Aralık 1951 yılına kadar devam ettiği ve en önemli sorunların göçmenlerin iskan edilmeleri konusunda yaşandığı görülmektedir. Buna karşın büyük göç dalgası karşısında hazırlıksız yakalanan ve iktidara yeni gelen Demokrat Parti Hükümeti, kısa süre içinde göçmenlerin iskan ve ihtiyaçların karşılanması konusunda Cumhuriyet Halk Partisine göre daha aktif bir politika izlemiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Bulgaristan'daki bütün göçmenlere Türkiye'nin kapılarının açık olduğunu, Başbakan Adnan Menderes ise Bulgaristan'ın Türkler üzerine uyguladığı baskıcı politikanın doğru olmadığını açıklamıştır⁷⁴. Büyük acıların yaşandığı 1950-1951 dönemi göç eden Bulgaristan Türklerinin kalplerinde derin izler bırakmıştır.

⁶⁸ **Anadolu**, 7 Aralık 1950, s.2.

⁶⁹ **Demokrat İzmir**, 30 Aralık 1950, s.2.

⁷⁰ **Anadolu**, 25 Aralık 1950, s.6.

⁷¹ **Anadolu**, 30 Aralık 1950, s.2.

⁷² **Yeni Asır**, 14 Ocak 1951, s.2.

⁷³ **Yeni Asır**, 15 Ocak 1951, s.4.

⁷⁴ Mehmet Pınar, "1950-1951 Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler ve Demokrat Parti'nin Göçmen Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXX/89, Temmuz-2014, s.66-67.

Stalinle Mülakat Truman'ın Stalin'den mülakat istemesi beklenmiyor

Stalin'in, Truman'ın rakibi tarafından yapılan teklife ne cevap vereceği merakla bekleniyor

Stalin, Moskof ile karşı karşıya

Washington, 6 (R.) — Truman'ın Stalin'le mülakat istemesi, Stalin'in de Truman'la mülakat istemesi beklenmiyor. Stalin'in, Truman'ın rakibi tarafından yapılan teklife ne cevap vereceği merakla bekleniyor.

Washington, 6 (R.) — Truman'ın Stalin'le mülakat istemesi, Stalin'in de Truman'la mülakat istemesi beklenmiyor. Stalin'in, Truman'ın rakibi tarafından yapılan teklife ne cevap vereceği merakla bekleniyor.

Notlar

Büyükşehir meclisi, milli savaştaki müstafazade hücumu protesto için, Milli Meclis'in hazırladığı kararnameyi kabul etmiş ve 9 kişilik heyet halinde Ankara'ya gitmişlerdir. Heyet, 10 gün süreyle Ankara'da kalacak ve 15 gün süreyle İstanbul'da kalacaklardır.

Büyükşehir meclisi, milli savaştaki müstafazade hücumu protesto için, Milli Meclis'in hazırladığı kararnameyi kabul etmiş ve 9 kişilik heyet halinde Ankara'ya gitmişlerdir. Heyet, 10 gün süreyle Ankara'da kalacak ve 15 gün süreyle İstanbul'da kalacaklardır.

Büyükşehir meclisi, milli savaştaki müstafazade hücumu protesto için, Milli Meclis'in hazırladığı kararnameyi kabul etmiş ve 9 kişilik heyet halinde Ankara'ya gitmişlerdir. Heyet, 10 gün süreyle Ankara'da kalacak ve 15 gün süreyle İstanbul'da kalacaklardır.

Kore komünistleri çekilmekte devam ediyor

Mak Artur Kuzey Korelilerin şimdiye kadar 200 bin kişi kaybettiğini söylüyor

Amerikan askerleri

Washington, 6 (R.) — Kore'de geçen son haberlere nazaran, park sahalarında ilerleyen Kuzey Kore kuvvetleri, 38 ilin aralığında 80 mil genişliğinde bir alanı kaplamışlardır. Bu alanın genişliği, Kuzey Kore kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmıştır.

Washington, 6 (R.) — Kore'de geçen son haberlere nazaran, park sahalarında ilerleyen Kuzey Kore kuvvetleri, 38 ilin aralığında 80 mil genişliğinde bir alanı kaplamışlardır. Bu alanın genişliği, Kuzey Kore kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmıştır.

Demokrasiyi koruma kanunu

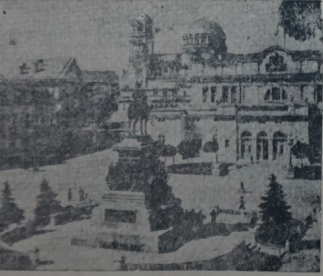
Azlet Bakanı Ankara Ajansı muabirine beyanata bulunur

Ankara, 6 (Ank.) — Azlet Bakanı, Demokrasiyi Koruma Kanunu'nun çıkarılmasında meydana gelen gelişmeleri, Ankara Ajansı muabirine beyanata bulunurken, bu kanunun çıkarılmasının demokratik bir hükümetin temel prensibi olduğunu belirtti.

Bulgaristandaki Türklere yapılan mezalime tahammül edilmez

Muhacir akını devam ediyor. Okullarda Türk çocuklarına sorulan sualler ve Türk tarihi

Sofya, 6 (T.A.) — Bulgaristandaki Türklere yapılan mezalime tahammül edilmez. Muhacir akını devam ediyor. Okullarda Türk çocuklarına sorulan sualler ve Türk tarihi.

Sofyada bir görünüş

İstanbul

Dün kurtuluş yıldönümü kutladı

İstanbul, 6 (İ.) — İstanbul'da dün kurtuluş yıldönümü kutlandı. Tarihî anıtların önünde toplanan vatandaşlar, birleşik Türkiye için mücadele eden şehitlere minnetle anılarını sundular.

İstanbul, 6 (İ.) — İstanbul'da dün kurtuluş yıldönümü kutlandı. Tarihî anıtların önünde toplanan vatandaşlar, birleşik Türkiye için mücadele eden şehitlere minnetle anılarını sundular.

Birleşmiş milletlerde Türk delegesinin mütealeası

Peşk devletlerinin sulh anlaşmalarına riayetmedikleri fikrine ısrak ediyoruz

Washington, 6 (A.A.) — Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Türk delegesinin mütealeası yapıldı. Delegenin, sulh anlaşmalarına riayetmedikleri fikrine ısrak ettiğini belirtti.

Washington, 6 (A.A.) — Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Türk delegesinin mütealeası yapıldı. Delegenin, sulh anlaşmalarına riayetmedikleri fikrine ısrak ettiğini belirtti.

Tarsus vapuru

Atlantik ortasında hareketsiz kaldı

İstanbul, 6 (T.A.) — Nevruzlu İKİ 100 ton kapasiteli Tarsus vapuru, Atlantik ortasında hareketsiz kaldı. Vapurun, bir teknik arıza nedeniyle hareket edemediği öğrenildi.

Cumhurbaşkanı Diyarbakırdaki temsilatına devam ediyor

Tapu, iskân ve Etibank'ın genel müd. le. i de Diyarbakır'a davet edililer

Ankara, 6 (A.A.) — Cumhurbaşkanı, Diyarbakırdaki temsilatına devam ediyor. Tapu, iskân ve Etibank'ın genel müd. le. i de Diyarbakır'a davet edililer.

Ankara, 6 (A.A.) — Cumhurbaşkanı, Diyarbakırdaki temsilatına devam ediyor. Tapu, iskân ve Etibank'ın genel müd. le. i de Diyarbakır'a davet edililer.

Hofman

Memleketi nize dönüyor

Paris, 6 (A.A.) — Marcel Hofman, memleketi nize dönüyor. Hofman, Paris'te bulunan Demokratik Partiye katıldı.

Paris, 6 (A.A.) — Marcel Hofman, memleketi nize dönüyor. Hofman, Paris'te bulunan Demokratik Partiye katıldı.

İNÖNÜ

Ekimde Radyoda konuşacak

Ankara, 6 (A.A.) — İsmet İnönü, Ekim ayında radyoda konuşacak. İnönü, Türkiye'nin geleceği hakkında önemli konuşmalar yapacak.

Yunan lütüleri

Almanya'ya bir heyet geliyor

Londra, 6 (B.B.C.) — Yunan hükümeti, Almanya'ya bir heyet gönderiyor. Heyet, Yunanistan ile Almanya arasındaki sorunları görüşmek üzere gidecek.

POLİTİKA

Bir alabarda arzulan bir idare...
— Gökçü'nün biraderi? Bu her yerde hükme...
— O kadar altınla...
— Demek mi? —
— Sen - dikkat - dikkat! Demek ki 1945'ten beri Türk milletini de...
— Der, demki...
— Ya işle ilgili düşünce kadar...
— Bir müddet sonra...
— Tam doğru diye...
— Demek mi? —
— Sen - dikkat - dikkat! Demek ki 1945'ten beri Türk milletini de...
— Der, demki...
— Ya işle ilgili düşünce kadar...
— Bir müddet sonra...
— Tam doğru diye...

Türk Hava Kuvvetleri'nin bir üyesi...
— Demek mi? —
— Sen - dikkat - dikkat! Demek ki 1945'ten beri Türk milletini de...
— Der, demki...
— Ya işle ilgili düşünce kadar...
— Bir müddet sonra...
— Tam doğru diye...

Bulgarlar en son durakta da göçmenlere zulüm ediyorlar

Karantina yeri ittihaz edilen Mustafapaşa tam mânasile bir cehennem manzarası arz ediyor

Edirne 9 (AA) — Edirneye gelmekte olan göçmenler, Bulgaristanda bütün hayatları boyunca çektikleri zorluklara ilâveten anavatanı gelirken son Bulgar durağı olan Mustafa paşa istasyonunda uğradıkları mezaallardan şikâyet etmektedirler. Göçmenlerin anlattıklarına göre günlerce kalıp bekledikleri Mustafa paşadan kendilerini ana vatana getirecek olan tren, Mustafa paşa istasyonunda 20 dakikadan fazla beklemeyip hemen hareket etmektedir.

Göçmenlerin beraberlerinde taşıyabildikleri eşya ile ana, babası, evlat, oğul karma karışık bir vaziyette, on binlerce göçmen ile dolu olan karantina meydanını bir cehennem manzarası arz etmektedir. Bu meydanın içinde bir köşeden bir köşeye geçmek için bile sıra beklemek, ayakta duramayanların üzerinden atlamak icap etmektedir.

Bulgar hükümeti ile hükümetimiz arasında yapılan son anlaşma mucbince her gün sadece 800 göçmenin hududu geçmesi icap ederken, anlaşıldığına göre, bu anlaşma, Bulgarlar tarafından hiçe sayılmakta ve Mustafa paşa istasyonunda göçmenler 10 - 15 gün bekletilerek huduttaki bu izdihama meydan verilmektedir.

MAKSATLARI...
Göçmenler, Bulgarların bu hareketi, karakış günlerinde göçmenlere işkence yapmak, soğuk neticesinde bin türlü hastalığa maruz bırakmak ve Türkiye hükümetini müşkül duruma düşürmek için yaptıklarını ileriye sürmektedir. Bulgar hükümetinin göçmenleri bu gibi gayri sıhhi şartlar dahilinde göndermesindeki gayelerinden biri de yaptıkları ağır işkenceler neticesinde göçmenlerin beraberlerinde getirmekte oldukları pek cüzi maddî varlıklarını da Bulgaristanda bırakmalarını temin etmektedir. Zaten yıllardan beri süren kuraklığın ve fena idarenin doğurduğu neticelerle harap olan Bulgaristanın hudut bölgesi daha da acıklı bir durumdadır. Göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri bir iki günlük nafaka bittikten sonra haftalarca aç ve sefil olarak şükta beklemeleri, Mustafa paşa istasyonundaki Bulgar mezaalliminin ancak ilk kısmıdır.

SOZDE KARANTINA

BINASI
İstasyondaki Karantina binası, harbi umumiye Almanlar tarafından yapılan ve daha sonra bakımsızlık yüzünden harap olmuş bir bina. Bu binanın arkasında bir kaç damatlı varsa da bunlar, aslında hayvan ahırları olarak inşa edilmişti. Bu binalarda cam, pencere, kapı, baca mevcut değildir. Zeminleri topraktır.

KIZIL HAÇIN YARDIMI!
Kızıl haçın göçmenlere son Bulgar istasyonunda yaptığı yardım, meydana kurulmuş iki kadından ibarettir. Zaten üç dört kişiyi alabilecek olan bu çadırlara sıhhi vaziyetleri fena bir kaç kadın ve çocuk alınmaktadır. Binlerce göçmen bu fena şartlar altında karakış günlerinde başlarını sokabilecek için sağa sola koşuşturmaya ve bir yer aramaktadırlar. Talli olanlar

ahırlarda, yahut da harp zamanında yapılmış betonarme yer altı sığınaklarında bir yer kapabilmektedirler.

ZULUM ÜSTÜNE ZULUM
Yine binlerce göçmen açıkta ve soğukta kalmakta, bunlar her şeyi göze alıp yakındaki köylere kaçarak barınma çaresi aramaktadırlar. Bu zavallılar, fazla ücretlerle Bulgar köylüsünden ancak bir samanlık köşesi veya bir ahırda yer bulabilmektedirler. Bu göçmenlere kişiceleri ısınmak için iki parça odun 200 levaya satılır. Bir hekim muavini, elindeki aspirin ile her türlü hastalığı tedavi etmeye çalışır. Yeni doğuran kadınlar, genç kızlar ile masum yavruların ve bilhassa bu hayata dayanamayıp ölenlerin halli çok acıklıdır.

Mustafa paşa istasyonunda bu korkunç şartlar altında ana vatana gelebilmek için bekleyen on binlerce kişi aç, soğuk, maruz, hastalık ve ölüme karşı karşıya beklemektedirler. Bulgar köylüsünün bu fırsattan istifade edip akıl almıyacak pahalılıkta satışları yiyecek ve yakacak ta kısa zamanda tükenmekte ve göçmenler üstlerindeki başlarındaki son mallarını da vermeğe razı oldukları halde bir lokma yiyecek, bir tutam ateş dahi bulamamaktadır.

Bulgarlar, tamamiyle ezmeden ellerinden çıkarmakta oldukları Türklere karşı olan son huşlarını da böylece almaktadırlar.

AMERIKAN GAZETELE RİNDEKİ ALAKA

Newyork, 9 (A.S.R.) — Amerikalılar, Bulgaristandan tehcir edilen on binlerce Türkün Türk millî iktisadiyatına

nasıl kaynaştırılmakta olduğu hakkında son günlerde Amerikan basınından malûmat almaktadırlar.

Edirnedeki muhacir kamplarını ziyaret eden Amerikan muhabeirleri, Amerikalılara bu mühim göç hakkında etraflı malûmat vermektedirler.

GELENLERİN DÖRTE ÜÇÜ...

Muhabeirlerin bildirdiklerine göre, geçen Ağustosun başlarında Bulgaristan hükümeti Türk asıllı 70 bin Müslümanı tehcir etmiştir. Türk kızları cemiyeti memurlarından biri Türkiyeye gelen müteccilerin dâtte içinün çeyşınıyacak kadar ihtiyar vasa pek genç ve hazır yiyci olduklarını söylemiştir.

BULGAR İNSAFSIZLIĞI

Müteccilere yardım cemiyetinin sözcüsü Zeyyad Ebüzziya Amerikan muhabeirlerine Türkiyeye gelen müteccilerin ne kadar muhtaç bir halde olduklarını anlatmıştır. Ebüzziya, müteccilerin mal ve mülk bakımından insafsızca soyulduklarını bildirmiş ve demiştir ki:

« — Bulgarlar her beş mütecciyeye yalnız bir şilte getirmeleri için müsaade etmektedirler. Bat tanıyeleri ise ellerinden almışlardır. Bunların ekserisi on parasız olarak Türkiyeye sevk edilmektedirler.»

HALKIMIZIN YARDIMI

Amerikan gazeteleri, Türk halkının bu husustaki cömertliğini övmekte ve hükümeti, milletleri arası efkârı umumiyeye müraaat etmek lüzumuna bırakmadan mütecc meselesiyle başa çıkarak için elinden geldiğince yardım bulunmakta olduğunu bilhassa tebarüz ettirmektedirler.

siyasetinden vaz

10 Mart 1951 Yeni Asır

Göçmenlerin İzmirde İskânı meselesi

Hamiyetli İzmir zenginleri bir yardım yarışına çıkmış bulunuyorlar

Türkiye göçmen ve mülteci lere yardım birliği İzmir şubesi hararetli bir çalışma devresine girmiş bulunmaktadır.

İdare heyeti dünkü toplantısında şehrimizden transit olarak geçmekte olan göçmenlerin muvakkaten iskân edildikleri Balçova ilçesindeki misafir evlerinde pencerelerin tamir edilmesine karar vermiştir.

Hamiyetli İzmir halkından göçmen kardeşlerimiz için yardım stiyecek olan komiteler hazırlıklarına başlamışlardır. İhtiyacın azameti dikkate alınarak bu yardım bütün memleket için örnek teşkil edecek bir seviyeyi bulması maksadıyla her gayret el birliği ile yapılacaktır.

İdare heyeti erkânı, neticeden çok iyimser bulunmaktadır. Yalnız İzmir şehrinin göçmenler davasına iştiraki her halde 5 — 6 milyon liradan daha olmayacağını şimdiden

tahmin etmek yersiz sayılmaz. Sayıları bir kaç düzineyi aşan İzmir milyonerleri daha şimdiden heyecanlı bir hamiyet yarışında birbirlerinden aslâ geri kalmamak azmini beslemektedirler.

Birliğin başında Ali H. Albayrak gibi; cidden hamiyet meydanında heyecanlı hamleleriyle temayüz etmiş bir vatandaşın bulunması bir hayır alâmeti sayılmaktadır.

Birliğin propaganda kolu da, dün ilk toplantısını yapmıştır.

Propaganda işinin plânlı bir şekilde idaresi için hazırlık yapılacaktır. Bu sahada partiler ve cemaat başkanlarının yürekten iş birlikleri sağlanmış bulunmaktadır.

Camiler ve sinagoglarda bu büyük memleket davasına bütün vatandaşların en yüksek alâkasını çekmeğe gayret sarfedilecektir.

14 Ocak 1951 Yeni Asır

Göçmenlere yardım birli- ğinin beyannamesi

Birlik göçmenlere yardım için halkımızı
anlayışlı ve fedakâr hislerine güveniyor

Göçmen ve mültecilere yardım Birliği İzmir şubesinde:
Muhterem vatandaşlarımız!
Göçmen ve mültecilere yardım birliği İzmir şubemizin kuruluşu ancak bir hafta oldu, bu mazeretli memleket davasının muhterem vatandaşlarımızın yüklenirken şüphesiz ki sizin maddi ve mânevi yardımlarınıza güveniyor, bu minnetle işe sarılıyoruz. Çalışmamız şekli ve yapılması hususları işler hakkında vatandaşlarımızın şubemize yazılı olarak bildirecekleri pratik fikir ve tavsiyeleri öğrenmek bizler için çok faydalı olacaktır. Her birimizin ayrı ayrı bu işteki büyük önemini tahmin ediyor, bu ille gelmeden önceki çalışmalar ve yapmamız düşüncülerimiz hakkında manâsız malumat verdiğimiz lüzumlu görüyoruz.

1 — İzmir gelen göçmenlerin kısmı İzmir vilâyeti dahilinde yerleştirilmekle, bir kısmı buradan transit geçerek müteaddit oldukları yerlere gönderilmektedir. Bu itibarla, Birliğimiz İzmirde devamlı bir misahenenin lüzumunu kabul eder, vilâyet hususî idaresinin kovadaki Ağamemnun İsmail binalarının hamiyetli kirası Tefvik Camisinin muvafakatıyla bu maksada tahsis ettir. Şimdilik bu binalarda odanın kapı ve pencereleri bir tektikten geçirerek soğuk karşı muhafazalı bir vaziyette konulmuş ve ayrıca maddi temin edilmiştir. Misafir yatakları, yatılacak yer olarak menilerinin kendi yataklarını kullanarak kullanılmakta ve yataklar altına sermek için hazırlanmaktadır. Maamafih gelecekte kâfilelerden bazılarının bulunmaması gözünde tutularak bir kısmı giyilecek, yorgan ve sair teklifleri başlanmıştır.

2 — İzmir yardım eli bu durumda kendisini göstermiş ve ne kadar uzanarak açışta bulundu muş göçmenlerin yardımını temine başlanmıştır. İşlerimizde yardım seve-ri derneğinin yardımlarıyla başlanmaktadır. Bundan başkaca kendinden gerek göçmenlerin ilgisinde, gerek verileceklerin tevdi ve hazırlanması büyük yardımlar görecektir. İhtiyaç sahipli göçmenlere yardım etmek üzere mezkûr derneğimizle bir miktar işi hazırlamağa da başlanmıştır.

3 — Gelişlerini müteakip derneğimizle müteakip yerlere alınacak kâfilelere, İzmirde bir orba verilmesi hususunda, Tarım satış kooperatif müessesesiyle bir anlaşma yapılmıştır. Mezkûr müessesenin, yolu göçmenlere dağıtılacak üzere, paketlerde üstün, üstün balı hazırlanmakta bunlar birliğimiz tarafından yardım seve-ri eliyle göçmenlere verilecektir.

mek ve temizliği ihmal etmemeleri için göçmenlerimize sabbun tevzidi de düşünülmüştür.

2 — Gelen göçmenler, devlet denizyolları ile askeriyeye veya belediye bünyesindeki tesislerle gönderilmektedirler. Maamafih, ihtiyaç halinde kamyon ve otobüslerinden, ücretli olarak istifade edilerek üzere izinli nakliyecilerle mutabık kalmışlardır.

4 — 15 kişilik idare kurulumuz her gün müntazaman toplantı yapmakta olup, aralarında iş bölümü yapmış ve üç komiteye ayrılmış bulunmaktadır.

A) Karşılayıcı ve yerleştirici komite: Bu komite göçmenlerin gelişinden önceki işleri hakkında muhterem vatandaşlarımızın yardımını temine çalışacaktır.

B) Propaganda komitesi: Kurulumuz haricinden yardım isteyenlerin de işleri hakkında muhterem vatandaşlarımızın yardımını temine çalışacaktır.

C) İnce komitesi: Bu komite en büyük ihtiyacı karşılamak, para temin etmek için çalışmaktadır. Bu husustaki düşüncelerimiz şunlardır:

1 — Mahalle muhtarlarına siyasî partilerin tefrik edecekleri müşahideleri ve mümkün olursa ayrıca mahallenin sevilen ve sayılan kimselerinin yardımıyla heyet halinde evleri dolabmak ve Kızılayın matbu makbuzları mukabilinde para toplamak.

2 — Esnaf teşekkülleri, işçi sendikaları ve birlikleri vasıtasıyla bu teşekküller alâkalarını yardımını sağlamak.

3 — Ekipler halinde dolabmak sahipli varlıklı vatandaşlarımızın bu memleketimizde ve milli davaya büyük alâkalarını rica etmek.

Muhterem, hamiyetli ve fedakâr vatandaşlarımızın, Çalışma programımızı ve düşüncülerimizi kısaca size arz etmiş bulunuyoruz, yukarıda da tekrarladığımız gibi bu çalışmamızda ancak sizin anlayışlı ve fedakâr hislerinize güveniyor, bu minnetle işe sarılıyoruz. Çalışmak bizden, gayret sizden.

NOT: Henüz para haricinde ayrıntı kabulü için bir karar alınmamış, bunun hazırlığı yapılmamıştır. Bu itibarla sayın halkımızın öteberi eya ve yiticek verilmesi hususundaki mü-

raعاتınız şubemize veya mahallelerindeki polis merkezlerine bildireceğiniz rica ederiz.

GOÇMENLERE YARDIM
Kızılay derneği İzmir şubemizin vasıtasıyla göçmenlere yardım yapılması istenir.

Evvelki yılın	1000
Az önce ilk okulu öğrencileri	200
Geçmiş ilk okulu sınıf 5 öğrencileri	100
İzmir Milli okulu öğrencileri	100
Ünvan okulu öğrencileri	100
Geçmiş ilk okulu sınıf 4 A öğrencileri	100
Bornova Milli ilk okulu öğrencileri	100
Geçmiş ilk okulu sınıf 5 E öğrencileri	100
Türkmen erkek orta okulu Kızılay kolu	100

MAHALLERINE SEVİK EDİLEN GOÇMENLER
Şimdiye kadar şehrimizde 1000 göçmenlere yardım yapılmıştır. Bu yardımların bir kısmı mahallerine sevik edilmiştir. Halen misafirhanede 1000 kadar göçmen kalmış olup bunların da bugünlerde mürettep edilip mahallelerine gönderilecektir.

GENERAL M. LUSH
DENİZLİ
Pazar gününden beri şehrimizde bulunan Mültecilere yardım heyeti tarafından general Maurice Lush dün sabah uçakla İstanbul'a hareket etmiştir.

Amerikan haberler servisi başkanı
Amerikan haberler servisi başkanı Mr. Mc. Vitty Adanadan şehrimize dönüşüştür.
Mr. Mc. Vitty Adanadan şehrimizde bulunan Mültecilere yardım heyeti tarafından general Maurice Lush dün sabah uçakla İstanbul'a hareket etmiştir.

Şehitlerimize mevliit
Devlet Denizyolları ve Deniz Kuvvetleri İzmir şubemizin müteakipleri Şehitlerimize mevliit şerifinde Cuma günü namazını müteakip mevliit şerif okunacağından dinimiz için şehit olanlara şükretmek için rica edilmiştir.

Karşıyakada ACELE SATILIK MEYVE BAĞÇESİ
Müracaat: Anafartalar 422 Rıza Gülerce.
18 21 422

BORSADA SATIŞLAR

15 Ocak 1951 Yeni Asır

Dün şehrimize gelen Bulgaristan göçmenlerinin anlattıkları

Bulgarlar, ırkdaşlarımıza yapmadıkları kalmıyor, Göçmenler, anayurda geldiklerinden memnun

Dün gelen Bulgar göçmenlerinden bir kabile

Tırhan vapuru, 400 yolcu ve 300 ton ticarî eşyasıyla dün saat 15 de limanımıza gelmiştir. Geçenlerde ve ku bulan kazadan dolayı, vapur iskeleye yanaşmadan önce çatlar üzerine, vazifeli memurlardan ve gazetecilerden başka hiç kimse alınmamış ve hammalların gemiyi hücumu da alınan tedbirler sayesinde kismen önlenmiştir.

Tırhan vapuru, Bulgaristandan yurdumuza gelen bir göçmen kabilecini de şehrimize getirmiş bulunmaktadır.

Uzun bir müddet geminin güvertesinde bekleyen göçmenlerle konuşan bir arkadaşımıza, Emin Çakır isiminde iki çocuk babası bir göçmenin anlattığıdır:

— Bizler, Bulgaristanın Popk halkındanız. Bulgarlar, son zaman

20 Ekim 1950 ANADOLU

Bulgaristandan gelen göçmenler

Göçmenlerin ifadesine göre, Bulgaristan artık yaşamanın imkânı kalmadı

İstanbul - İzmir ekspres seferini yapan Devlet Denizyollarının «Ege» vapuru, dün saat 11,30 da 400 yolcu ve 332 ton eşya ile limanımıza gelmiştir.

Bulgaristan'dan tahci, edilen yurd daşlarımızdan kalabalık bir gurub da aynı vapurla şehrimize gelmişlerdir. Göçmenler, evvele tespit

edilen yerlere yerleştirilmek için dün geceyi otelde geçirmişlerdir. Günlerde muhtelif göçmen kabileleri İzmir'e gelmesi beklenmektedir.

Gelen göçmenler, Bulgaristan ırkdaşlarımızın komünist Bulgar hükümetinden gördükleri zulmü belirtmekte, artık Bulgaristanda yaşamanın imkânsız olduğunu ifade etmektedirler.

Dün Gelen Göçmenler

25 Aralık 1950 Anadolu

KAYNAKÇA

BAYRAKTORAVA, Emine, “*Bulgaristan’dan 1989 Zorunlu Göçünün Uluslararası İlişkiler Boyutu*”, **25. Yılında Bulgaristan’dan 1989 Göçü**, Ed: Seher Boykoy, Bursa, 2015.

BIYIKLIOĞLU, Tefik, **Trakya’da Milli Mücadele**, Cilt I, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

ÇAĞLAYAN, Savaş, **Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

ÇOLAK, Filiz, “*Bulgaristan Türklerinin Türkiye’ye Göç Hareketi*”, **Tarih Okulu Dergisi**, (İlkbahar-Yaz 2013), XIV.

DIMITROVA, Donka, “*Bulgarian Turkish Immigrants of 1989 in the Republic of Turkey*”, **Between Adaptation and Nostalgia: The Bulgarian Turks in Turkey**, 1998.

Dış Göçler (İzmir’de Bulgaristan’dan Gelen Türk Soylu Yerleşik Göçmenler), Ed: Zerrin Toprak Kahraman, Nezcen Timurcanday Özmen, İbrahim Güray Yontar, Yunus Emre Özer, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

EROL, Mehmet Seyfettin, AYDIN, Abdurrahim, “*İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar*”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Ankara, 2006.

GERAY, Cevat, **Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1921-1961)**, Ankara, 1962.

GÜLMEN, Osman, **Bulgaristan Tarihinden Esintiler**, Ayyıldız Yayınları, İstanbul, 2011.

HALAÇOĞLU, Ahmet, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)**, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

İNALCIK, Halil, “*Türkler ve Balkanlar*”, **Balkanlar**, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993.

İPEK, Nedim, **Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri**, Ankara, 1994.

KAMİL, İbrahim, **Bulgaristan’daki Türklerin Statüsü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989.

KAYAPINAR, Levent, AYÖNÜ, Yusuf, **Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler**, Ed: Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

KOLOĞLU, Orhan, “*Osmanlı Döneminde Balkanlar*”, **Balkanlar**, OBİV Yayınları, İstanbul, 1993.

KOLUKIRIK, Suat, *Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği*”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXX/1, Mayıs, 2006.

KONUKMAN, Ercüment, **Büyük Göç ve Anavatan**, Ankara, 1990.

LÜTEM, Ömer Engin, **Türk-Bulgar İlişkileri (1983-1989)**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, **Bulgaristan’da Türk Kültürü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995.

ŞİMŞİR, Bilal Niyazi, **Bulgaristan Türkleri**, İstanbul, 1986.

ŞİMŞİR, Bilal Niyazi, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler”, **Uluslararası Suçlar ve Tarih**, Sayı:9/10, Ankara, 2010.

ŞİMŞİR, Bilal Niyazi, “Balkanlar ve Türkiye”, **Balkanlar’daki Türk Kültürü’nün Dünü-Bugünü-Yarını Sempozyumu**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2002.

PINAR, Mehmet, “1950-1951 Bulgaristan’dan Türkiye’ye Göçler ve Demokrat Parti’nin Göçmen Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XXX/89, Temmuz, 2014.

PINAR, Murat, *1950-51 ve 1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Kültürel Farklılıklarının Karşılaştırılması Üzerine Tarihsel bir İnceleme (Bursa Örneği)*, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa, 2013.

TAHİR, Nuri Ali, “Komünist Partisi ve Bulgarsitan’daki Türklere Yönelik Asimilasyon”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/41 Aralık, 2015.

TANOĞLU, Ali, “Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950-1951)”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XIV, 1953, İstanbul.

YÜCE, Serhan, **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları Yayınları, Ankara, 2001.

Sürelî Yayınlar

Anadolu, 12 Ağustos 1950.

Anadolu, 15 Ağustos 1950.

Anadolu, 19 Ağustos 1950.

Anadolu, 23 Ağustos 1950.

Anadolu, 11 Ekim 1950.

Anadolu, 16 Ekim 1950.

Anadolu, 20 Ekim 1950.

Anadolu, 22 Ekim 1950.

Anadolu, 31 Ekim 1950.

Anadolu, 3 Kasım 1950.

Anadolu, 9 Kasım 1950.

Anadolu, 10 Kasım 1950.

Anadolu, 3 Aralık 1950.

Anadolu, 7 Aralık 1950.

Anadolu, 10 Aralık 1950.

Anadolu, 13 Aralık 1950.

Anadolu, 21 Aralık 1950.

Anadolu, 24 Aralık 1950.

Anadolu, 25 Aralık 1950.

Anadolu, 30 Aralık 1950.

Demokrat İzmir, 30 Aralık 1950.

Milliyet, 24 Ağustos 1950.

Milliyet, 9 Kasım 1951.

Vakit, 11 Ağustos 1950.

Yeni Asır, 4 Ocak 1951.

Yeni Asır, 14 Ocak 1951.

Yeni Asır, 15 Ocak 1951.

Yeni Asır, 18 Ocak 1951.

Yeni Asır, 21 Ocak 1951.

Yeni Asır, 2 Şubat 1951.

Yeni Asır, 14 Şubat 1951.

Yeni Asır, 27 Şubat 1951.

Yeni Asır, 6 Mart 1951.

Yeni Asır, 10 Mart 1951

Yeni Asır, 18 Nisan 1951.

Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç

Hasan DEMİRHAN

Giriş

Bulgaristan, 500 yıl Türk hâkimiyetinde kaldıktan sonra, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin ardından imzalanan Berlin Antlaşması (1878) ile hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Prenslik olarak kuruldu. Osmanlı Devleti'nin Tuna vilayeti olarak nitelediği bölgede kurulan Bulgaristan Prensliği, içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Osmanlı Devleti'ne bağımlı bir vassallık durumundaydı. Bulgaristan Prensliği, nüfus yapısına bakıldığında Bulgarlar kadar, Bulgar olmayanların da yaşadığı bir toprak parçası durumundaydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin hemen arifesinde, 6 Ekim 1876 tarihli bir raporda, Tuna vilayetinde 1.233.500 gayr-i müslim (1.130.000'i Bulgar) ve 1.120.000 Müslüman nüfus bulunduğu bilinmektedir. Buna göre, o tarihlerde Rusların Bulgaristan ismini verdikleri bölgede, Bulgar nüfusu toplam nüfusun ancak yarısıydı. Yine 1878 yılında yapılan bir araştırma sonucundaki resmi rapora göre, Müslümanların nüfusa oranı %57, Bulgarların ise %43'tür. 1877-78 Osmanlı-Rus harbinden günümüze kadar, Türklerin karşı karşıya kaldığı katliamlar ve göç hadiseleri, bu nüfus oranlarının devamlı olarak Türklerin aleyhinde gelişmesine sebep oldu.¹ Bulgaristan tarihinde, 1919-1923 Bulgaristan Çiftçi Partisi ve 1944-1947 Vatan Cephesi iktidarları gibi azınlıklara uygulanan baskıların azaldığı dönemler olsa da, Bulgaristan devletinin kuruluşundan bugüne kadar ana hedef dilsel, dinsel, kültürel ve etnik bir Bulgar ulusu oluşturmaktı.² Bulgaristan'da yaşayan ve çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu azınlıklar, ya Bulgar kimliğini benimsemeli ya da göç etmeliydiler.

Türlere karşı yapılan bu asimilasyon ve göç politikaları, gerek Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasında imzalanan ikili antlaşmalara, gerekse uluslararası antlaşmalarda yer alan maddelere aykırıydı. Çünkü Osmanlı Devleti ve Türkiye, Bulgaristan'daki soydaşlarının haklarını korumak için gerekli hukuki adımları atmış; imzalanan antlaşma ve sözleşmelerle Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarının haklarını güvence altına almıştı.

A)1984-1989 Asimilasyon Süreci Öncesi Bulgaristan'da Yaşayan Türklere Uygulanan Politikalar

1)Bulgaristan Türklerinin Hukuki Statüsü

1878 Berlin antlaşması ile Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı, onun himayesinde vergi veren bir emaret halinde kuruldu ve bu antlaşmanın 3. Maddesi ile Bulgaristan'da yaşayan Türklerin hak ve çıkarları güvence altına alındı. Ayrıca bu antlaşmada, o yıllarda dünya kamuoyunda Türk yerine Müslüman tabirinin geçerli olmasına rağmen, Türk kelimesinin kullanılıyor olması dikkat çekiciydi.

¹ Ahmet Halaçoğlu, "Balkanlarda Soykırım, Katliam ve Mezalim" *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı IV*, Ankara 2015, s.3806-3808

² Ali Dayıoğlu, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.171

Antlaşmanın 5. Maddesi Türklerin, Bulgar vatandaşlarına tanınan tüm medeni ve siyasi haklardan yararlanacağını, azınlıklara haklarını ve hürriyetlerini sağlamanın, Bulgar devletinin en önemli görevlerinden biri olduğunu ifade etmekteydi.³

Balkan Harbinin sonrasında yapılan 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması ile Türklerin Bulgarlar ile eşit haklara sahip olduğu tekrarlandı. Bu antlaşmayla, Türklerin dini hürriyete ve her türlü mülk edinme hakkına sahip olduğu ve Türklerin kendi okullarında (İlk ve ortaokul) eğitim dilinin Türkçe olacağı kararları alındı.⁴

Bulgaristan'daki Türk azınlığın haklarını teyit eden diğer bir antlaşma ise Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan, 27 Kasım 1919 tarihli Neuilly (Nöyvi) Barış Antlaşmasıydı. Bu antlaşmanın 53. Maddesinde ırk, dil ve din ayrımı yapılmaksızın, bütün Bulgar vatandaşlarının aynı medeni ve siyasi haklara sahip olduğu hüküm altına alınmaktaydı. Antlaşmanın 54. Maddesi, Azınlıkların Bulgarlar ile aynı haklardan yararlanacaklarını, dini ve sosyal kurumlar kurup yönetebileceklerini, burada kendi dillerini serbestçe kullanıp, serbestçe ibadet edebileceklerini belirtmekteydi. Antlaşmanın 55. Maddesi ise, azınlıklara kendi dillerinde ve ilkökul seviyesinde eğitim öğretim hakkı veriyordu. Neuilly Antlaşması'nın 57. Maddesinde azınlıklara verilen bu hakların, Milletler Cemiyetinin güvencesinde olacağı ve Milletler Cemiyetinde, çoğunluğun onayının alınmadan değiştirilemeyeceği hükmü de bulunmaktadır.⁵

18 Ekim 1925 yılında yapılan Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması'nda, Türkiye'deki Bulgarların hakları için, Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkların korunması ile ilgili kabul ettiği hükümler; Bulgaristan'daki Türklerin hakları için ise Neuilly Antlaşması'ndaki hükümler esas alınıyordu.⁶

Bulgaristan, Türk-Bulgar Antlaşması'nın ardından, 2. Dünya Savaşı sonrası imzaladığı 10 Şubat 1947 Paris Barış Antlaşması ile Bulgaristan'da yaşayan tüm vatandaşlarının ırk, cinsiyet, dil ya da din farkı gözetmeksizin, yönetimi altındaki herkesin söz, basın, yayın, ibadet, düşünce ve toplum özgürlüklerinden yararlanacağı sözünü veriyordu.⁷

Yukarıda kısaca belirttiğimiz hukuki antlaşmalara rağmen Bulgaristan hükümetleri Türk azınlığına baskı yapmayı ve onları göçe mecbur etmek için çabalımayı bırakmadı. Bulgaristan, tarihinin bazı bölümlerinde, farklı ideolojilere ve düşüncelere sahip olan devlet adamları tarafından yönetilse de, onların ortak fikri ülkedeki Türklerin oranını sürekli %10'un altında tutmak oldu. Türklerin ve diğer Müslüman azınlıkların kimliklerini kaybederek Bulgarlaşması için yoğun çabalar harcandı. Kısacası Bulgar hükümetleri, Bulgarlaştırma politikalarında, siyasi ve hukuki antlaşmaların hiçbirinin bağlayıcılığını dikkate almadı.

2) 1984 Öncesi Bulgaristan Türklerine Uygulanan Baskıcı Politikalar.

a) 1909-1944 Yılları arasında Bulgar Hükümetleri Tarafından Türk Azınlığına Uygulanan Politikalar ve Göçler

1878 yılında, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir yapıda kurulan Bulgaristan Prensiği, kuruluşundan itibaren bağımsız bir devlet gibi hareket etmeye başladı. Bu süre içerisinde tam bağımsızlık için fırsat kolluyordu. Aradığı fırsat Osmanlı Devleti'nin 1908 yılında II. Meşrutiyeti ilanı ile ortaya çıktı ve Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıklardan istifade ederek bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti de, 1909 yılının Nisan ayında imzalanan İstanbul Protokolü ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıdı. 1912 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan, Balkan Savaşları'nda karşı karşıya geldi. Bu savaş esnasında Bulgaristan, ülkesinde azınlık statüsünde bulunan Türklerin mallarına el koymaya, cami ve vakıfları yıkmaya, Müslümanları zorla Hristiyan yapmaya başladı. Bu dönemde, sayısını kesin olarak bilemediğimiz binlerce soydaşımız anavatana göç etti.⁸

³ İbrahim Kamil, *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s.15-16

⁴ İbraim Kamil, age., s. 33

⁵ Age., s.20-22

⁶ Age., s.38

⁷ Age., s.25

⁸ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk araştırma Merkezi, Ankara 2012, s.29

Balkan Savaşları'nın ardından, 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan aynı safta yer aldılar. Savaş sonunda, Bulgaristan'da Aleksandr Stambuliyski yönetiminde iktidara gelen Çiftçi Partisi (1914-1923), Neuilly Antlaşması'ndaki azınlık kararlarına uydu ve Türkler Bulgaristan'da rahat bir nefes alabildiler.⁹ Ancak 1923 yılında Çiftçi Partisi Hükümeti bir darbe ile devrildi ve Stambuliyski kurşuna dizildi. Bundan sonra Bulgaristan'da 1944 yılına kadar faşist hükümetler iktidara geldi. Bulgar milliyetçiliği arttı ve Bulgaristan, Türkler için bir zindan hüviyeti kazandı.¹⁰

1913-1934 yılları arasında, Bulgaristan'dan her yıl 10-12 bin Türk, Türkiye'ye göç etti. 1926 yılına ait Bulgaristan nüfus kayıtlarına göre, Bulgaristan nüfusunun %81, 32'si Bulgar ve %10,45'i (577.522) Türklerden oluşuyordu. 1876'da Bulgaristan nüfusunun %50'sini oluşturan Türkler iken; 1926'da bu oran %10'lara iniyordu.

Bulgaristan'da 1923 yılında Çiftçi Partisi'nin iktidarının ardından, idareyi ele geçiren Faşist yönetimler zamanında, Bulgaristan'da milliyetçilerin çetecilik faaliyetleri arttı. Bunlardan ilki Kuzey Bulgaristan'da kurulan "Rodna Zaşita" (Anavatanın Korunması), ikincisi de Güney Bulgaristan'daki Trakya komiteleriydi. "Bulgaristan, Bulgarlarındır. Bulgaristan'da başka ırklara hayat hakkı yoktur." sloganı çerçevesinde hareket eden bu örgütler, Bulgaristan'da Türklere hayatı yaşanmaz kılıyordu.¹¹ Bu şartlar altında Bulgaristan'dan anavatanına göç edenlerin sayısı, cumhuriyetin ilk yıllarında (1923-1939) 198.688 oldu.¹²

1934 yılına kadar, Türkiye ile Bulgaristan Türkleri arasında çok sıkı bir kültür bağı vardı. Türkiye'den kitap, dergi, gazete gönderilebiliyordu. İstanbul gazetelerinin, Bulgaristan köylerinde bile aboneleri vardı. Ancak 1934 yılında başa geçen Bulgar faşist yönetimi, bu kültür alışverişi tamamen engelledi. Yerli Türk gazeteleri kapatıldı. Türkiye'den kitap, gazete getirilmesi yasaklandı.¹³

1939 yılında başlayan 2. Dünya savaşı sırasında, Bulgaristan'dan Türkiye'ye olan göçler azaldı. 1940-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 21.353 kişi oldu.¹⁴

b) 1944-1984 Yılları Arasında Bulgaristan Komünist Parti İktidarının Türk Azınlığı'na Uyguladığı Asimilasyon Politikaları

Bulgaristan 1 Mart 1941 tarihinde, Almanya'nın yanında 2. Dünya Savaşı'na dahil oldu. Savaşın sonunda Almanya'nın ve müttefiklerinin ağır bir yenilgi alması üzerine, Sovyet orduları 8 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan topraklarına girdi ve böylece Bulgaristan'daki faşist rejim devrilmiş oldu. 9 Eylül 1944 tarihinde komünistler, sosyal demokratlar, çiftçiler, liberaller ve bağımsız aydınlar gibi anti-faşist grupların dahil olduğu "Vatan Cephesi" iktidara geldi. 28 Ekim'de yapılan mütarekenin ardından, Bulgaristan hızla Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girdi. 8 Eylül 1946'da krallık rejimine son verildi ve 15 Eylül'de Cumhuriyet ilan edildi. Kasım 1946'da yapılan seçimler ile, ağırlıklı olarak Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) taraftarlarının oluşturduğu Vatan Cephesi hükümeti kurdu ve komünist partinin ilk sekreteri olan Georgi Dimitrov hükümet başkanlığına getirildi. İçişlerini ve Adalet Bakanlıkları'nı komünistler ele geçirdiler. Bulgaristan tarihinde bu, yeni bir dönemin, Bulgaristan'ın komünizme geçişinin başlangıcı oldu. 9 Eylül ihtilali Bulgaristan'da kan dökülmeden yapıldı ama sonra çok kan dökülecekti. Eylül 1944'te henüz eski rejimin adamları yakalanıp hapse atılmaktaydı. Sonradan kurulacak halk mahkemelerinde toptan kurşuna dizileceklerdi.¹⁵ Türkler ve diğer Müslümanlar da bu süreçte Vatan Cephesi'ni destekledi. Çünkü Vatan Cephesi'nin 1944'deki açıklamaları, Bulgaristan'da yaşayan azınlıkların, faşist dönemdeki baskılarından kurtulacağı ve haklarını yeniden kazanacağı yönündeydi.¹⁶ Gerçekten de Vatan Cephesi iktidarının ilk yıllarında azınlıklara haklarını geri veren uygulamalara girişti. Azınlıklara ait eski okullar tekrar açıldı ve yeni okulların inşasına başlandı. Türkçe gazeteler çıkarıldı. Ancak BKP lideri Başbakan Georgi Dimitrov'un 16 Şubat 1946'da "Balkanlar'ın

⁹ Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012, s. 65

¹⁰ Age., s. 68

¹¹ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, s.31

¹² Bilal N. Şimşir, age., s.230

¹³ Age., s.34

¹⁴ Age., s.230

¹⁵ Age., s. 184

¹⁶ Fevziya Maral, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, Ayrım Yayınları, s.26-28

yalnız Balkanlılara ait olmasını, Slavların Balkanlar'da başrolü oynamasını sağlamalıyız. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a hükmettiği geçmiş dönemin izleri zamanla silinmelidir." demeciyle her şey değişmeye başladı.¹⁷

1946 yılında Bulgaristan'daki Türk azınlık okulları devletleştirildi. Bu okullar Bulgar Devleti'nin kurulduğu 1878 yılından bu yana özel okul statüsündeydi. Ayrıca bu okulların statüsü gerek Osmanlı Devleti'nin, gerekse Türkiye'nin Bulgaristan ile yaptığı uluslararası antlaşmalarda belirlenmişti. Bu okullar, Türk azınlığının okullarıydı ve bu eğitim yuvalarında Türkçe eğitim yapılacaktı. 1946 yılında okulların devletleştirilmesi, 1950-1951 yıllarında Bulgaristan'dan boşanan büyük göç selinin önemli sebeplerinden biri oldu.¹⁸ 1947'de tarım alanları kolektifleştirilmeye başlandı ve 1949 yılında, Türklerin tarlaları ellerinden alınıp, kooperatifler (TKZS) kuruldu.¹⁹ Bu gelişmeler Türkleri tedirgin ediyordu. Türkler hem okullarından, hem de mallarından mahrum bırakılmıştı. Bu sebeplerle Bulgaristan Türkleri 1947 ve 48 yıllarında, Türk yetkililere anavatana göç etmek arzusu ile başvurmaya başladılar. Bulgaristan Türkleri geleceklerinden endişeliydiler ve kendileri gelemelerse, en azından çocuklarını Türkiye'ye göndermek için çabalıyorlardı. Bulgar hükümeti bu dönemde çok az Türk vatandaşına Türkiye'ye göç için vize verdi. 1947 yılında 1763, 1948 yılında 1514 ve 1949 yılında 1670 kişi serbest göçmen olarak Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelebildi. Eylül 1949'da Bulgar hükümeti tutum değiştirdi ve göç etmek isteyen Türklerle daha kolay vize vermeye başladı. 1950 Ağustos başına kadar 26.788 kişiye Türkiye'ye göç için vize verdi.²⁰

1950'li yıllarda Bulgaristan hükümetinin başka bir politikası da, toplu olarak yaşayan Türklerin, Bulgaristan'ın farklı bölgelerine dağıtılarak eritilmesiydi. Temmuz 1948'de Rodoplar bölgesinden 50 vagonluk 5 katar Türk ailesi, Dobruca'ya; Ekim 1949'da Mestanlı, Koşukavak bölgesinden 28 vagonluk 1 katar Türk ailesi kuzey Bulgaristan'a; 1950'de yine Koşukavak'dan 63 yük vagonu dolusu Türk ailesi Troyan, Razgrad ve Şumnu köylerine sürüldü. Ancak Türkleri eritme politikaları çok etkili olmadı. Ondan sonraki nüfus kaydırmaları serpiştirme biçiminde yürütüldü.²¹

Okulların devletleştirilmesi ve tarım topraklarının kooperatif bahanesiyle ellerinden alınması, Bulgaristan Türklerini huzursuz ediyordu. Sıkıntı içine düşen Türkler, anavatana göç yollarını aramaya başladı. Bulgaristan'ın yeni politikası ise azınlığı göçe zorlayarak, Türklerin Bulgaristan'daki nüfusunu sayıca azaltmaktı.²² 10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgar Hükümeti Türkiye'ye bir nota vererek, sert bir dille Bulgaristan Türklerinden 250 bin kişinin 3 ayda Türkiye'ye göçmen olarak alınmasını istedi. Bu Türkiye'nin tepkisine yol açtı. Bulgar yetkililer resmen Türklerle bir tehcir uyguluyordu. Karşılıklı sert notaların ardından bu büyük göç dalgasında Türkiye'ye 1950-1951 yıllarında toplam olarak 154.393 soydaşımız göç etti. Bulgar hükümeti 30 Kasım 1951 de göçü yasakladı ve Bulgaristan Türklerinin ellerindeki pasaportları topladı. Bulgaristan Türklerine göç konusunun konuşulmasını bile yasak etti. 1969 yılına kadar göç olmayacaktı.²³

1959/1960 ders yılında Bulgaristan'da azınlık eğitime son verildi.²⁴ 16 Haziran 1960 tarihinde, Bulgar Kültür ve Eğitim Bakanlığı yayımladığı bir genelge ile Türk öğrencilerin ve diğer azınlıkların çocuklarının, Bulgar öğrencilerle eğitim göreceklarını duyurdu. Bu okullara "birleşik mektepler" veya "karma mektepler" denecekti. Bu karma okullarda birinci sınıflarda hiç Türkçe ders okutulmuyordu. 2,3,4,5 ve 6. sınıflarda, haftada dörder saat Türk Dili ve Türkçe okuma dersine izin vardı. 7. ve 8. sınıflarda ise haftada ikişer saat Türkçe dersi okutulacaktı. Türkçe dersleri zorunlu değildi, öğrenci velilerinin isteğine bağlı olacaktı. Türk çocuklarına daha ilkokul birinci sınıfta, zorunlu olarak Bulgarca öğretiliyordu.²⁵ Ardından konulan seçmeli Türkçe dersleri yavaş yavaş azaltıldı ve 1974 yılında Türkçe eğitim tamamen son buldu.²⁶

¹⁷ Ali Dayıoğlu, age., s.280

¹⁸ Bilal N. Şimşir, age, 202

¹⁹ Fevziye Maral, age, s. 30

²⁰ Bilal N. Şimşir, age, s. 232-234

²¹ Age, s.31

²² Fevziye Maral, age, s. 30

²³ Bilal N. Şimşir, age, s.246,247

²⁴ Age, s. 272

²⁵ Age, s.277

²⁶ Ali Dayıoğlu, age, s. 286

Bulgaristan'da 1960'lı yılların başında, Müslüman Türk kadınların giyim kuşamı hakkında yasaklar getirilmeye başlandı. Şalvar, entari, ferace, çarşaf giyilmemesi için tüm ülkede kampanyalar başlatıldı. Türklerin bu kampanyalara direnç göstermesi üzerine zor kullanıldı. Parti gençlik teşkilatı üyeleri ve aktivistler, ellerine bir makas alarak hane hane gezmeye, kadınların sırtındaki eski giysileri kesmeye, sandıkları açtırarak buldukları şalvarları, feraceleri yakmaya başladılar. Ancak Türklerin Türklük ve Müslümanlık olarak kabul ettikleri giysilerin atılmasında başarılı olamadılar. Bundan sonraki uygulamaları ise şalvarlıları işsiz ve aşsız bırakmak oldu. Kooperatif başkanlarına şalvarlı kadınları işe almamaları, ticaret mağazalarına onlara mal satmamaları, otobüslere bindirilmemeleri emirleri verildi.²⁷

1955'den sonra Pomak, Roman ve Tatarların nüfus kayıtlarına Türk olarak yazılmaları yasaklandı. BKP Merkez Komitesi'nin 1958 tarihli genel kurulunda, Türkçenin konuşulmasına sınırlamalar getirildi. Bulgar-Türk ailelerinin çocuklarına Bulgarca isim verilmesi emredildi. 1960'da bir anayasa ile Arnavut, Ermeni, Roman, Pomak ve Türklere Bulgar soyadı alabilme hakkı tanındı. Aynı yıl Müslüman din adamlarının mali özerkliği ortadan kaldırılarak, devletin maaşlı çalışan bir ruhban sınıfı oluşturuldu. 1962'den itibaren Türkçe eğitim sistematik olarak yok edildi. 1968 yılında Sofya Üniversitesi'nde genelde Ortadoğu ülkelerine diplomat olarak gidecek Bulgarların eğitim gördüğü Türkoloji Programı dışında, Türkçe eğitim veren hiçbir kurum kalmadı. Türkler ülkenin etnik ve coğrafi tanımlarından çıkartıldı. Camiler bakımsızlığa terk edilirken, Müslümanların dini bayramlarını kutlamalarına ve Türkiye'deki akrabaları ile iletişime geçmelerine yasaklar getirildi.²⁸

1960'lı yıllarda yaşanan Küba krizi ve Stalin'in ölmesi, Bulgaristan ile Türkiye arasında bir yumuşamaya sebep oldu. İki ülke arasında, Kasım 1951 yılında birden kesilen göç dalgasında Bulgaristan da yaşayan birçok Türk ailenin parçalanması sorunu duruyordu. Bu aileler akrabalarıyla birleşmek istiyorlardı. Ayrıca tarım sektöründe çalışan binlerce Türk'ün ellerinden topraklarının alınması büyük bir sorun oluşturmaktaydı. Bulgaristan, Türklerin bu göç isteklerine karşı olumsuz bir tavır sergilemekteydi. Bulgaristan'daki Türkler sosyalizmin kurulması için çalışmalı ve Türkiye'yi unutmahydılar. Göçmenlik ekonomik kalkınma planını aksatabilirdi. 16-21 Ağustos 1966'da, Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev, Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Bu ziyaret esnasında göç meselesi konuşuldu bir karara varılamadı. Ancak görüşmeler kesilmedi. Karşılıklı sunulan istekler ve yayınlanan bildirimlerin ardından 22 Mart 1968 günü iki ülke arasında Yakın Akriba Göçü Antlaşması imzalandı.²⁹ Antlaşmanın ardından 1969 yılının Ekim ayından itibaren göç başladı ve onuncu yılın sonunda toplam olarak Türkiye'ye 130.000 soydaşımız göç etti.³⁰ 1968 antlaşmasının geçerlilik süresi 30 Kasım 1978 de sona erdi ve Bulgaristan Mayıs 1989'a kadar sürecek olan göç etme yasağını koydu.³¹

Göçün ardından, Bulgaristan komünist partisi Merkez Komitesi Politbürosu'nun 25 Şubat 1969 tarihinde aldığı "Türk ahalisi arasındaki çalışmaları daha da iyileştirmek, onu, sosyalizm savaşında Bulgar halkına tamamıyla katmak" kararıyla Türklere verilen bütün haklar ve basın yok edilme sürecine girdi. Bu karardan sonra Türk tiyatroları, okulları, gazeteleri, radyo yayınları adım adım azaltıldı. Türkçe radyo yayınları 1985 yılında, zorla isim değiştirme kampanyasının başlarında tamamen durduruldu.³² Bulgaristan'da krallık döneminde Türkçe 13 dergi ve 67 gazete yayımlanmıştı. Komünist rejimde Türkçe 1 dergi ve 3 gazete çıkıyordu. Bu yayın organları bir bir kapatıldı. En son Yeni Işık (Nova-Svetlina) gazetesi 1970 yılında iki dilli olarak çıktı ve bu gazete de Ocak 1985 de kapandı.³³

B) 1984-1989 Yılları Arasında Bulgaristan'da Türklere Karşı Uygulanan Asimilasyon Politikaları, Belene Toplama Kampı ve Göç

Bulgar devlet adamları, Bulgaristan'ın kuruluşundan bu yana, Bulgaristan'daki Türk-Müslüman

²⁷ İsmail Cambazov, *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni Işık*, İstanbul 2011, s.206

²⁸ Said Öztürk "Devlet Hikayeleri: Kimliğin Kaybı ve Yeniden/Yenisin Kazanılması", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalihioğlu, Mehmet Hacısalihioğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s.239

²⁹ Bilal N. Şimşir age, s. 336-337

³⁰ Age, s.361

³¹ Ali Dayıoğlu, age, s. 293

³² İsmail Cambazov, age, s.79

³³ Bilal N. Şimşir, age, s.33

topluluğu Türk, Pomak, Çingene, Tatar, Alevi, Arnavut diye gruplara ayırarak bu grupları daha sonra Bulgarlaştırma politikaları ile eritmeye çalışıyordu. Bulgar komünist parti liderleri, ilk olarak Müslüman olan ancak Türkçe konuşmayan Pomakların isimlerini 1948-1952, 1962-1964, ve 1971-1974 yılları arasında değiştirdi. Pomakların ardından 1981-1983 yıllarında ise Müslüman Romanların isimleri değiştirildi.³⁴ Uygulanan bu asimilasyon politikalarının amacı Müslüman azınlıkların gelenek-göreneklerini, kendilerine özgü toplumsal özelliklerini, folklor ve giyinme biçimleri ile etnik, dinsel ve kültürel farklılıklarını ortadan kaldırmak ve böylece onları etnik Bulgarlarla birleştirmektir.³⁵ 1980'li yıllarda Müslüman Romanların isimleri değiştirildikten sonra, isim değiştirme sırası Türklere geldi. Türklerin Bulgarlaştırılması fikri resmi olarak ilk defa 1982 yılının ortalarında dile getirildi. O dönemde Devlet Şura Kurulu'nun başkan yardımcısı ve Toplum Manevi Değerleri Geliştirme Şura Kurulu Başkanı ünlü Komünist şair Georgi Džagarov, 18 Şubat 1982 tarihinde Devlet Başkanı Todor Jivkov'a "İç Milli Birliğin Güçlendirilmesinin Devamı İçin Faktör Olan Manevi Değerler (Genel Fikirler)" başlıklı bir rapor gönderdi. Bu rapordaki fikirler, daha sonra uygulanacak asimilasyon sürecinin yönlendiricisi oldu. Raporda, değişik etnik azınlıkların temsilcilerinin evlendirilmesinin teşvik edilmesi, "Bulgar Milleti" mefhumunun etnik ve dini farklılıklara bakılmaksızın Bulgaristan'da yaşayan tüm insanlar için kullanılması, Osmanlı mirası olan Türk kökenli yer adlarının Bulgarlaştırılması ve özellikle Bulgaristan Türklerinin istilacı olan Osmanlı Türkleri ile hiçbir alakasının bulunmadığı doğrultusunda tarihi gerçeklerin gün ışığına çıkarılması önerilmekteydi. Bütün bu fikirler 8 Mayıs 1984 tarihinde resmîyet kazandı. Bulgar komünist partisi Merkez Komitesi, "Bulgaristan Türklerini Sosyalizme ve Bulgaristan Komünist Partisi'nin politikasına yakınlaştırmak ve kazandırmak" için önemli kararlar aldı. Bu kararlarda tüm azınlıkların Bulgar milletine bağlı olduğu vurgulanmış ve Türklerin Bulgarlara yakınlık göstermedikleri, Bulgarların da Türklere karşı olumsuz davranışlarından bahsedilmişti. Raporda etnik asimilasyonun uygulanamayacağı ancak asimilasyonu kolaylaştıracak tedbirlerin alınabileceği ifade ediliyordu. Bu tedbirler; Bulgaristan'ın dört bir yanından Bulgarların, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere yerleştirilmeleri, Bulgar-Türk evliliklerinin çoğaltılması, yeni evlenmiş Bulgar-Türk çiftlere ev için faizsiz kredi olanağının sağlanması, doğacak çocuklara mecburen Bulgar adlarının verilmesi ve 1985 yılının sonuna kadar tüm yer adlarının Bulgarlaştırılması gibi kararlardı.³⁶

Bulgaristan Hükümeti bu kararların ardından, 1984 yılında Soya Dönüş projesi olarak adlandırılan bir program ortaya koydu. Bu program, Bulgaristan'daki Türkleri soy bakımından bir tercih yapmak zorunda bırakıyordu. Bu proje "Eğer siz Türkler Osmanlıların torunlarıysanız", bakın bize beş asır boyunca neler çektiniz, bizi sömürdünüz. İkinci olarak "Eğer siz Türkler, Müslümanlaşmış Bulgarların torunlarıysanız", siz aslında bu beş asırlık devrin "zorla İslamlaştırma politikasının bir ürünüsünüz" şeklindeydi.³⁷ Soya dönüş projesinin hayata geçirilmesi ile yüzlerce yıldır Müslüman ve Türk olarak kendilerini niteleyen Bulgaristan Türkleri, Bulgar kimliğini kabule zorlanmaya başlandı. Türkleri kökenlerinin Bulgar olduğuna ikna etmek için Bulgarlar tarihsel, etnolojik, arkeolojik ve folklorik kanıtları aramaya başladılar. Bu konuda uydurma birçok yeni bilimsel çalışmalar yayınlandı.³⁸

Bulgarların yalanlarına bir örnek olarak Eğridere, Hotaşlı Köyü doğumlu Seyid Aliş Akgün ile yaptığımız sözlü tarih çalışmalarından kısa bir pasaj aktaralım;

"Babam anlatıyordu... Mesela bizim Kırcaali bölgesinde köylerde hiç Bulgar yoktur. Bulgar devleti özellikle bu bölgelere Bulgar memur gönderir. Bizim köye bir Bulgar memur gelmiş, ormancı. O gelince Rusalsko'ya, Tosçalı köyünün karşısında bir mahalleye bir kişi için kilise yaptırmışlar. Babam mesela o kilisenin yapımında 3 ay çalışmış, taş taşımış. 1938 yılında yapılmış bu kilise. Gelen ormancının adı da Fidan'mış. Bu bence Bulgarlaştırmanın başlamasıydı. Bir kişi için kilise yaptırılır mı? 1985 senesinde isim değiştirme başladığında babam da yaşıyordu ve 90 yaşlarındaydı. Aynı Bulgar yönetimi gazetelere, kitaplara yazdılar ki Tosçalının hepsi Bulgar'dır, bakın Rusalsko'da eski bir kilise var. Bu, bölgedeki

³⁴ Emin Atasoy, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kışkırcısında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011, s.100

³⁵ Age, s. 55

³⁶ Orhan Sabev (Orhan Salih), agm, s.128-130

³⁷ Ayşe Karapınar, "Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığı'na Etkileri", 89 *Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s.110

³⁸ Emin Atasoy, age, s. 127

Türklerin Hristiyan olduğunun bir kanıtıdır.”³⁹

Soya dönüş yalanına kanıt bulmak için, Bulgar gazetelerinde ve Yeni Işık gazetesinde görev yapan gazeteciler Türk köylerine gönderildiler. Bu gazeteciler, sözde 90 yaşında olan ninelerin, 100 yaşında olan büyük annelerinden, aslen Bulgar olduklarını işittiklerini söylediklerini yazdılar. Bu tür haberler, Bulgar gazetelerinin ilk sayfalarında yayımlandı. Sayıları az da olsa, kendini aydın olarak niteleyen bazı Türkler de gazetelerde Bulgar olduklarını ifşa ediyorlardı. Bu yalana kanıt için soyağacı eski Bulgarlara dayanan insanlar, haneler, obalar bulundu. Büyükannelerden kalan kurt yeniği eski sandıkların diplerinde Bulgar kadın fitaları, etekler, kuşaklar hatta haçlar bulundu. Özetle, gazete haberlerine göre Bulgaristan’da yaşayanların kökeni ya Bulgardı ya da yeniçeri torunu olan karışık ailelerin çocuklarıydı. Türkler 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden ve Balkan Savaşı’ndan sonra gerçekleşen büyük göçler ile anavatana gitmişlerdi. Şimdi kendini Türk olarak niteleyen herkesin aslı Bulgardı.⁴⁰

Bulgar yetkililerin asimilasyon sürecinde, Bulgaristan’ın farklı bölgelerinde yaşayan Türklerin hepsinin birden tepki vermesinin önüne geçmek için Türkler arasında ayrılıklar çıkardılar. 1985 yılının Ocak ayı ortalarına kadar güneydoğu Bulgaristan’da yaşayan bütün Türklerin isimleri değiştirildi. Bu kampanyanın Türk ve dünya basınında duyulmasının ardından, Bulgar yetkililer ülkenin kuzeydoğusunda yoğun olarak yaşayan Türklerin tepkisini önlemek için bazı açıklamalar yaptı. Bu açıklamalarda, kuzeydoğu Bulgaristan’da yaşayanların ülkedeki gerçek Türkleri oluşturdukları, ülkenin güneydoğusunda bulunan ve kendilerini Türk olarak tanımlayan kişilerin ise Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırılan Bulgarlar oldukları, dolayısıyla isim değiştirme kampanyasının sadece ülkenin güneydoğusuyla sınırlı kalacağı dile getirildi.⁴¹ Türkler arasında da bir ayırım yapılmaya çalışıldı.

1)Bulgaristan Türklerinin Zorla Adlarının Değiştirilmesi

Tek uluslu bir Bulgaristan oluşturmak için azınlıkların isimlerinin değiştirilme işlemleri, Pomak ve Çingenelerden sonra Türklere geldi. Aslında bu, adım adım yapılan propagandaların bir ürünüydü.

“Bulgaristan, Türklerin isimlerinin değiştirilmesi için uzun süre hazırlık yaptı. Kitaplar çıkardı. Bu kitaplar Osmanlı’nın Türkleri zorla Bulgar yaptığını yazdı. Gazetelerde bununla ilgili yüzlerce haber yaptı. Bulgar Komünist Parti yetkilileri köylerde toplantılar yaparak, Türklerin aslında Bulgar olduklarını söylediler. Türkleri korkuttular. Elleriindeki bütün medya enstrümanları ile bunları anlattılar. Daha sonra, Türk köylerindeki dirençli gençleri ezmek için senaryolar yazdılar. Samanlıkları yaktılar, halıları çaldılar ve bunları Türklerin yaptığını söyleyerek, gençleri karakollara götürerek dövdüler. Ezdiler. Köylere domuz getirdiler. Ailelere domuz baktıracaklardı. Bizim köyde kimse almayınca, köy okulunun orada bir yer yaptılar, oraya bıraktılar. Neymiş, çocuklar artık alışsınlarmış, yani Bulgar olmaya alışsınlar... Ad değiştirmesi planlı bir girişimdi. İnsanları lehçelerindeki küçük değişikliklere göre ayırdılar. Pomaklardan kız almışlar diye karışık ailelere böldüler. Yok onlar Bulgarmışlar. Devlette çalışanlar üzerine baskılar yaptılar. 1984’e kadar kademe kademe geldiler.”⁴²

Türklerin isim değiştirilmesi, Bulgar yetkililer tarafından 1984 yılının aralık ayına kadar son derece gizli tutuldu. 1983 yılı Eylül ayında, Bulgaristan’a Türkiye büyükelçisi olarak atanan Ömer Engin Lutem, o günleri değerlendirirken üst düzey Bulgar yetkililer tarafından çok iyi karşılandığını, ancak bu görüşmelerde Türklerden hiç bahsedilmediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine konuyu açıp Bulgaristan’da yaşayan Türklerin iki ülke arasında köprü oluşturabileceğini ifade ettiğinde, muhatapları kendisini nazikçe dinliyorlar ancak bir yorumda bulunmuyorlardı.⁴³

Aralık 1984’de uygulamaya konulan ve Yeniden Doğuş Süreci olarak adlandırılan bu kampanya,

³⁹ Hasan Demirhan tarafından Nisan 2016’da Babaeski/Kırklareli’de Belene Toplama Kampı Seyid Aliş Akgün ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁴⁰ İsmail Cambazov, age, s. 257

⁴¹ Ali Dayıoğlu, age, s.337-338

⁴² Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016’da Kartal İstanbul’da Belene Toplama Kampı Rıfat Yağcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁴³ Ömer Engin Lutem, “1984-1989 Dönemi Türkiye’nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü” *89 Göçü, Bulgaristan’da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalihoglu, Mehmet Hacısalihoglu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s.141

ülkedeki bütün Türklerin isimlerinin Bulgar isimleriyle değiştirilmesiyle, Mart 1985'te sona erdi. İsim değiştirme uygulamasıyla ilgili haberlerin, Ocak 1985'den itibaren geniş bir şekilde Türk ve dünya basınında yer almasına kadar, Bulgar yetkililer konuyla ilgili herhangi bir resmi açıklamada bulunmadılar.⁴⁴

İsim Değiştirmeler şu şekilde oluyordu:

“İsim değiştirmeler 1984 yılının Aralık ayında Kırcaali bölgesinde başladı. İsim değiştirilmelerden önce, köylerde bulunan avcıların silahları toplatıldı, köydeki telefon bağlantıları, radyo sinyalleri kesildi. Köye gelen askerler veya polisler, köylere genellikle sabahın erken saatlerinde geliyorlardı. Bazen askerler, bazen de ilçeden takviye edilmiş polisler ve devlet memurları köyün muhtarlığına geliyorlar ve Türk aileler sırayla muhtarlığa davet ediliyordu. Muhtarlığa gelen Türklere, önceden hazırlanmış listeler gösterilerek buradan ad seçmeleri isteniyordu. Muhtarlığa gelenlere adlarını gönüllü olarak değiştirdiklerini ifade eden dilekçeler imzalatılıyordu. Çağrıldığı halde buna direnen ve ismini değiştirmek istemediği için muhtarlığa gelmeyen ailelerin evlerine gidilerek, zorla muhtarlığa gelmeleri sağlanıyordu. Direnenler önce ikna edilmek isteniyor, eğer ikna olmazlarsa, tutuklanarak hapishanelere ya da toplama kamplarına sürülüyorlardı.⁴⁵

Zorunlu isim değiştirme sürecine tanıklık edenlerin anlattıkları, genelde yukarıda yer verdiğimiz Fikret Bey'in anlattıkları gibiydi. Ancak bazen köylerde Bulgar yetkililer, ilk olarak kendilerine sorun çıkaracağını düşündükleri ve Türk milliyetçisi olarak bilinen, hakkında rapor tutulan kişilerden başlıyorlardı. Bu kişilerin muhtarlığa gelmesi beklenmeden evlerine baskın yapılıyor ya da işyerlerine gidilerek, isimleri buralarda değiştiriliyorlardı.

“ 27 Aralık 1984'de sabah kalktım erkenden, dışarıya tuvalete çıktım. Baktım tuvaletin yanında iki tane polis duruyor. Ateş yakmışlar avluda, şarap içmişler. Annem önce gitmiş, içeriye girdi ağlayarak. Ben de gittim, ne var dedim. Biliyorsun dediler ne olacağını, güldüler. Ellerinde silahları vardı. Ben sesimi çıkarmadım. Okula gittim, okulda sigara odası vardı oraya girdim. Polisler geldiler kapıyı kapattılar. Bana kitapçıktan bir isim seç dediler. Silahları masanın üstüne koymuşlardı. Tehdit ediyorlardı. Orada bir isim seçtim.”⁴⁶

1984 Aralık ayında yaşanan bu isim değiştirmeler, Türk topluluğu üzerinde korkunç bir gerginlik yarattı. İsim değiştirmeler ilk olarak karışık aile dedikleri, Pomak gelin alan Türk ailelerinden başladı. Ancak köy baskınları Türk köylerinde büyük bir korku oluşturuyordu. Kışın en soğuk aylarında Kırcaali bölgesindeki Türkler, Bulgar yetkilileri geldiğinde köyde bulunmamak, onlara yakalanmamak için günlerce dağlarda, ormanlarda saklanmaktaydı. Köylerinin etrafındaki tepelere gözcüler yerleştirilerek, uzun kış gecelerinin soğuşunda nöbet beklediler. Onların bu çabaları aslında beyhude bir çabadan başka bir şey değildi.

“1984'ün Ekim ayının sonlarına doğru dağdan indim, köye geldim. Dedem evde yoktu. Sordum, nerede dedim. Kazma kürek alıp gittiğini söylediler. Ya dedim nereye gider bu adam? Bizim bir tarlamız var Pınarbaşı diyoruz, orada olacağı aklıma geldi, oraya gittim. Baktım dedem orada kuyu kazmaya çalışıyor. Dede dedim sen ne yapıyorsun? Biz zaten bütün gece nöbet tutuyoruz. Şimdi biz nöbet tutuyoruz. Birileri geldi mi, ıslık çalıyoruz, haber veriyoruz. İnsanlar bir anda köyü terk ediyor. Dedem dedi ki, ben bu yaştan sonra kaçamam, ben burada kalacağım. Dedeme kuyu kazdıracak halim yok ya, ağlaya ağlaya ben kazdım. Dal getirdik, yapraklar bulduk, evden döşek yorgan getirdik, kapattık. Toprakta bir girecek yer yaptık, adam akşamları orada yattı. Dedem o kış dayandı, ama çok üşüdü. Zaten ben Belene'ye gidince, 1985 Mayıs ayında hayatını kaybetti. Dedem 80 yaşındaydı kuyu kazdığında ve Kasım, Aralık aylarında her gece o kuyuda yattı. Sadece dedem değil, daha gençleri ormana kulübe yapıyordu. Kimisi yeri kazıp bir şeyler yapıyordu. Dedem diyordu ki, beni değiştirirlerse yani dede Bulgar olursa sizi de

⁴⁴ Ali Dayıoğlu, age, s. 296

⁴⁵ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016'da Gaziosmanpaşa/İstanbul'da 1989 Göçü tanığı Fikret Hacı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁴⁶ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016'da Kırklareli'nde Belene Toplama Kampı tanığı Ahmet Karabekir ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

değiştirirler. Beni Bulgar yaparlarsa, hepimize Bulgar derler. Karışık aileler yaparlar bizi.”⁴⁷

Bu süreçte ismini Bulgar isimleriyle değiştirmeyen Türkler, sağlık hizmetlerinden yararlanmama, işten çıkarılma, bankalardan para çekememe, maaş alamama gibi yaptırımlar ile karşılaştılar. Türkler yeni isimlerini kapı zillerine yazmak zorundaydılar, her türlü yazışmayı Bulgarca isimler ile yapacaklardı.⁴⁸ Sadece yaşayanların değil, ölmüş insanların bile nüfus kütüklerinden isimleri siliniyordu. Yerleşim yerlerinin isimleri değiştirildi. Mezarlıklarda üzerinde Türkçe ve Arapça yazı olan mezar taşları kırıldı.⁴⁹ Direnenler hapishanelere ve başta Belene ve Bobovdol olmak üzere toplama kamplarına gönderildiler.

Adların zorla değiştirilmesi 1984-1989 yılları arasında Türklere Uygulanan Asimilasyon Süreci İçerisinde Türklerin en büyük tepkisini çeken uygulama oldu. Dini alanda ve kültürel alanda yapılan kısıtlamalar yıllardır süren uygulamalar olduğu için belki de alışılmıştı. Ancak isim değiştirmek demek benliğinin, kimliğinin ortadan kalkması demekti. İsim değiştirmek:

“Ölmek demekti benim için. Bu bir genocid idi, isminizi verince geriye ne kalıyor ki... Yoktu hiçbir şey, yok olmak demekti. O senin geleceğini de, çocuklarını da, geçmişini de yok etmekte. Hitlerin Yahudilere yaptığı aynıydı. Ortadan kaybolmak anlamına gelirdi. Bizim köyde beş asırlık bir camimiz vardı. 1984’de o camiye gelip mezar taşlarını kırdılar. İsim değiştirmeden önce. Camiyi yapanların mezarlarıydı. Şimdi artık o camiyi yapanları bilme şansımız var mı? Yok ettiler. İsimlerimizi değiştirseydiler aynı şey olacaktı, biz de yok olacaktık.”⁵⁰

Aralık 1984 tarihinde başlayan bu isim değiştirmeler, 1985 yılının Şubat ayında Türk ve dünya kamuoyunda duyulmaya başlandı. Türk basınında Bulgaristan’da Türklere yapılan baskılarla ilgili haberler yayınlanıyordu. Türkiye ayaktaydı. Türkiye’deki göçmen dernekleri büyük gösteriler düzenleyerek, Türkiye’nin ve dünyanın dikkatini Bulgaristan’daki bu insanlık dışı uygulamalara çekmekteydi.

2) Türkçenin Yasaklanması

1985 Ocak ayından sonra Bulgaristan’da Türkçe konuşmak yasaklandı. Türkçe konuştukları saptananlar para cezalarına çarptırıldılar. Bu cezalar 5 levedan 100 levaya kadar değişebiliyordu. Para cezasına rağmen ısrarlar devam edenler, hapis cezaları ve sürgünlere maruz bırakıldı. Türkçe konuşanların cezalandırılması için devlet memuru olarak çalışanlar seçiliyordu.

“Biz Bulgaristan’da devlet memuruyduk. Ben Kırcaali’nin Eğridere kazasının Tosçalı köyünde öğretmenlik yapıyordum. 1985 yılında bütün Bulgaristan’da Türkçe konuşmak yasaklandı. Ben de devlete çalıştığım için elime bir koçan makbuz verdiler. Köyde Türkçe konuşanlara ceza kesecektim. Bunu o şartlarda kabul etmemeniz imkansızdı. Ben koçanı aldım, ancak hiçbir Türk’e ceza kesmedim. Makbuzların üzerine küçük küçük meblağlar yazarak koçanları harcıyordum, parayı da cebimden veriyordum. Ancak Bulgarlar benim böyle yapmamdan rahatsız oldu. Bana makbuzlar üzerine isim yazmam gerektiğini söylediler. Kime ceza kesersin, sen de Türksün, sen de Türkçe konuşmak istiyorsun. Köyde herkes eşin dostun. Ben de, köye gurbete çalışmaya gelen arkadaşların isimlerini yazdım. Yazmadan önce onlara söylüyordum, ancak paraları yine ben ödedim.”⁵¹

1985 Ocak sonundan itibaren, Bulgaristan’da tek bir Türkçe yayın bulabilmek imkansızdı. Bulgaristan’da artık hiçbir Türk okulu, tiyatrosu, radyosu ve TV programı yoktu. Aralık 1984’den itibaren Bulgaristan’da Türk olmak yasaktı. Ülkeyi terk etmek de yasaktı. Bulgar hükümetinin Türk-İslam azınlığına yönelik tutumu müsamahasızdı. Bu müsamahasızlığı veya zalimliği, 1930’larda Alman, İtalyan ve diğer faşist rejimlerin, kendi etnik azınlıklarına yaptıkları ile mukayese etmemek mümkün

⁴⁷ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016’da Kartal/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Rifat Yağcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁴⁸ Ali Dayıoğlu, age, s.297-298

⁴⁹ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Mümin Çolakoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁰ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Kırklareli’nde Belene Toplama Kampı tanığı Ahmet Karabekir ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵¹ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da 1989 Göçü tanığı Aynur Güler ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

değildir. Her ne kadar Kırcaali Türkçe konuşan bir çoğunluk tarafından iskân edilen bir eyaletin merkezi ise de, Kırcaali’de artık Türkçe yazılan bir tek kelime kalmamıştı. Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca ve hatta Arapça yazılan kitapları kolaylıkla bulmak mümkün iken, Türkçe kitap bulmak mümkün değildi.⁵²

3)Dini ve Kültürel Alanda Yapılan Baskılar

Bulgaristan’da Soya Dönüş Projesi’nin uygulanması ile birlikte, Türkler üzerinde dini baskılar arttı. Bulgaristan’da camiler kapatıldı. Bazıları müzeye, kütüphaneye ya da ambara dönüştürüldü. Faaliyet göstermesine izin verilen ve hükümetle işbirliği yapan imamların görev yaptıkları camiler resmi cami statüsünde kabul edildi. Hükümetin kısıtlamalarına karşı çıkan imamların camileri, gayriresmi camiler ilan edildi. Evlerden Kur’an ve dini kitaplar toplattırıldı. 1984 yılından sonra Müslümanların hacca gitmesi yasaklandı.⁵³Müslüman çocukların sünnet ettirilmesi yasaktı. Okullarda ve yurtlarda küçük çocuklar kontrol ediliyordu. Sünnet yapan sünnetçiler ve çocuğunu sünnet eden kişiler bu dönemde cezalandırıldı.

“Bulgarlar, 1944’den sonra sınıfsız bir toplum, dinsiz bir toplum oluşturmak istiyorlardı.1980’li yıllardan sonra her şey yasaklandı. 1984’de isim değiştirmelerden sonra kurban kesmek yasaklandı. Bayramlarda komünistler evlere gelir, kurban kesip kesmediğimizi kontrol ederlerdi. Camilere gidemezdin, başka köylerden bayram namazına gelenler olursa geri çevrilirdi. Sen bu köyden değilsin deniyordu. Bunları yapanlar genelde memurlardı. 10-15 köye bir cami düşerdi. Cumaya zaten gidemezsiniz. Memurlara biraz mukavemet etsen polis arabası zaten orada beklerdi ve seni karakola götürürdü. Sünnet kaçaktı. Ablam çocuklarını sünnet ettirdi diye hapse girdi ve bir yıl ceza aldı. Sonra af çıktı, 45 günde evine döndü. Ben o zaman Belene’de idim. Sünnetçi yoktu bizim oralarda, Filibe’ye giderlerdi. Köylere sağlıkçılar geliyordu ve çocukları kontrol ediyorlardı.”⁵⁴

Müslümanların cenazelerini dini inançlarına göre gömmeleri yasaklandı. Cenazeleri camiye götürmek yasaktı. Ortak mezarlıklara gömülüyorlardı. Müslümanların sanduka ile gömülmesi zorunluluğu getirildi. Buna uymayanlar olunca, Bulgar memurlar, cenaze sanduka içinde toprağa verilinceye kadar başında durdular. Bu defa cenaze sahibi geceleyin mezarı açtı, ölüsünün sırtındaki kostümü ve sandukayı çıkararak, kefeni sardı ve tekrar gömdü. Çok geçmeden bu da duyuldu ve devlet memurları mezarları açmaya başladılar.⁵⁵ Buna rağmen Türkler akrabalarının mezarlarını karışık ya da Bulgar mezarlıklarında bırakmak istemediler.

“Ben Belene’de iken babam vefat etti. Bizim ailemiz çok kalabalıktı, olay çıkmasın diye beni salmadılar. Polis cenazeye yetişemezsin, bekletmezler diye izin vermedi. Babamı papaz ile Hristiyan mezarlığına gömmüşler. Kardeşlerime çok kızdım nasıl müdahale etmediniz diye... Aradan 7 yıl geçtikten sonra, babamı mezarından çıkarıp Müslüman mezarlığına defnettim. Bir hocaya sordum, yapabilirsin dedi. Benim babam çok büyük milliyetçi idi. Bende babam gibi Müslümanım, Türküm. Bununla da övünüyorum. Bu görevimi yaptım. Ezerova köyünde defnettim. Hatta bir Bulgar gelip bana dedi ki sen haklısın.”⁵⁶

Bulgaristan’da dini baskıların dışında kültürel olarak Türklüğü, Müslümanlığı anımsatan bütün uygulamalar yasaklandı. Düğünlerde Türkçe şarkı söylemek, halkoyunu oynamak yasaktı. Gelinin ata binmesi, hocanın baba evinden çıkarılan çeyize dua okuması, mehter takımı, takı yasaktı. Evlenen kızların, erkek evine kapalı gitmeleri parti komiteleri tarafından yasaklandı. Düğünlerin lokantalarda yapılması için baskılar yapıldı.⁵⁷

⁵² “Bulgaristan’daki Türk ve İslam Azınlığı’na Baskı”, Haz: Norveç Helsinki Komitesi, Çev: Yaşar Yücel, Belleten, V. LI, Sayı 201, 1987 Aralık (Ayrı Basım), s.455

⁵³ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, age, s.59

⁵⁴ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Gürsel Şen ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁵ İsmail Cambazov, age, s.235

⁵⁶ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Kırklareli’nde Belene Toplama Kampı tanığı Cemil Birtane ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁷ İsmail Cambazov, age, s.211

4)Belene Toplama Kampı

1984-1989 yılları arasında asimilasyon uygulamalarına karşı direnen Türkler, farklı bölgelerdeki hapishanelere ve toplama kamplarına gönderildiler. Bunlardan en çok bilineni Belene Toplama Kampı'ydı.

Belene adası Bulgaristan ile Romanya arasındaki sınır hattını oluşturan Tuna Irmağı'ndaki en büyük adadır. Belene Adası'nda bulunan Belene Toplama Kampı'nın, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti tarihinde üç kez faaliyete açılıp kapatıldığı bilinmektedir. Belene Toplama Kampı ilk kez 1949-1959 döneminde açıldı ve komünizm idaresine karşı olanlar hapsedildi. İkinci kez açılması, 1970'li yıllarda oldu. Pomaklar ve Türklerin bir kısmı üzerinde gerçekleştirilen isim değiştirme uygulamasında *etkin* ve *olası direnci* kırma araçlarından biri olarak görev yaptı. Belene Toplama Kampı'nın makalemizin konusu olan dönemi ve üçüncü kez açılması ise 1984'ün sonunda uygulanan isim değiştirme uygulaması kapsamında gerçekleşti. Belene Toplama Kampı 1985'in Nisan sonu ile 1986'nın Aralık ortası arasında faaliyet gösterdi.⁵⁸

Belene Toplama Kampı'na ilk olarak götürülen Türkler, 1984 yılının Aralık ayının sonunda Bulgaristan'da gerçekleştirilmeye çalışılan, zorunlu ad değiştirmelere tepki gösterenlerdi. 1984 yılının sonuna doğru yaklaşık 200-300 Türk, Belene Adası'na götürüldü. İlk tutuklular kendi ifadeleri ile 1. Öbek dedikleri Belene Cezaevi'nde adli suçlular ile aynı binada kaldıklarını belirttiler. Görüştüğümüz Belene mağdurlarının ifadelerine göre, Belene Toplama Kampı 1985'in Nisan sonuna doğru açıldı. Görüşülen bazı Belene mağdurları da, 3. Öbek denilen Tecrit Kampı'ndan bahsetmişlerdir. Buraya götürülenlerin sayısı hakkında görüşmeciler net bir cevap verememişlerdir. Tecrit Kamp'ı, Bulgar otoriteleri tarafından bir cezalandırma şekli olarak kullanılmıştır.

Belene adasında Toplama Kampı'nda kalanlar Belene'yi değerlendirirken, bu adanın bir ölüm kampı olarak bilindiğini ifade etmektedirler. Fiziki şartlar, yemekler, temizlik, ısınma son derece kötüdür. Türkler koğuşlarda kalmışlar ve koğuşların büyüklüğüne göre koğuştaki kalanların sayısı değişmiştir. Kampa ilk götürülenler, Aralık ayında olmalarına rağmen kesinlikle ısınmak için herhangi bir soba ya da petek olmadığını belirtmektedirler. Bazı mağdurlar ise koğuşlarda petek olduğunu, ancak kaldıkları ilk aylarda yanıp yanmadıklarını hiç anlayamadıklarını belirtmişlerdir. Koğuşların bazılarında küçük sobalar bulunmaktadır, ancak ilk aylarda yakacak sıkıntısı da vardır. Daha sonra ilerleyen aylarda, tutuklulara Belene'de bulunan ormandan odun kesmek için izin verilmiştir. Yemekler ve ekmekler son derece kötüdür. Belene adasında tutuklular çalışmaya götürüldüklerinde, çalıştıkları yerlerde verilen yemeklerin daha iyi olduğunu ifade etmektedirler. Camlar dışarıdan tenekelerle kapatılmıştır. Koğuşlara güneş ışığı girmemektedir. Koğuş bir elektrik lambası ile aydınlatılmaktadır.

“İnsani bir şey yok. İlk aylarda ısınma yok. Sonra istedik de 1985 Martında odun sobası getirdiler. Kömür yok, odun az. Bize bir patates yemeği veriyorlardı, parça parça domuz yağları vardı. O yağları kağıt ile sobaya atıyorduk. Yemekleri koğuşun önüne getirirlerdi. Koğuştan çıkardım, bir elinde tabak diğer elin arkada gidersen, yemeği tabağa koyar. Sonra geri dönersin arkadaşın gelir. Üç öğün yemek verirlerdi ama berbattı. Sabah çay diye bir kazanda şeker ile suyu karıştırırlar. Peynir, ekmekler çok sert. Simsiyah ekmeğe, yenecek yeri yoktu. Biz soğan ekmeğe yemeyi tercih ederdik. Yemekler çok kötüydü. İşte patatesi atmış, su dökmüş, bir de kocaman bir domuz yağı... Yemek bu derlerdi. Çok zayıfladık, çok arkadaşımız hastalandı. 1944 yıllarından kalan battaniyeler vardı, Nazi kamplarından kalan çizgili... Sabahları kalkıyordum, burnumun, kulaklarımın içi toz dolu olurdu. Toprak, o kadar tozlu. İki tane battaniye verirlerdi. Çok üşürdük. Sabaha karşı için geçerdi. Bir iki gece uyuyamazdık. Duş alma şansımız yoktu. İlk gittiğimden aylar sonra duş alabildim. Tuvalet ihtiyacını içerideki bir kovaya yapıyorduk. Bir sabah bir de akşam açıyordu kapıyı. Kovayı alıp döküyorduk. Kovayı götüren kişi tuvalete girebilirdi. Daha sonra açıldı. Büyük gelince bağırıyorduk açıyorlardı. Ama ilk zamanlarda büyük de, küçük de kovanın içine yapılıyordu. Doğru dürüst yemek olmayınca büyük tuvaleti haftada bir yapıyorsun zaten. Su içmek için de bir bidon vardı. Fiziki şartları buydu. Nasıl sağ kaldık orada hala anlam veremiyorum. Koğuşlarda odaların büyüklüğüne göre insan sayısı olurdu. Büyüksü 8-10 kişi

⁵⁸ Vildane Özkan, “Bulgaristan’da Siyasi Otoritenin Ulusal Türk Azınlığı Üzerindeki Politikaları: Belene Toplama Kampı Örneği (1985-1986), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ankara 2014, Sayı 20, s.130-131

kalır, küçükse 2 kişi kalırdı. Zaten oraları depo olarak yapmışlar. Biz gelince oda oldular. Biz ilk olarak 1. Öbek’de (Belene Cezaevi) kaldık. 1985’in Nisan ayından sonra 2.Öbek’e (Belene Toplama Kampı) geçtik. Şunu hatırlıyorum; Gorbaçov seçildikten üç gün sonra, bizi diğer koğuşlardaki arkadaşlar ile görüştürmeye başladılar. Biz orada bir yumuşama olduğunu gördük. Bizim koğuşa 2-3 günlük gazeteler getirirdi gardiyan. Salih diye bir arkadaş vardı Haskova’dan, Gorbaçov’un simasından duruşundan belli, bu adam bizi kurtaracak adam demişti. Nitekim öyle de oldu.”⁵⁹

Belene’de Türklük davası için kalanlar, Gorbaçov’un gelmesiyle Bulgarların kendilerini sağ bıraktığını belirtmektedirler. 1989 Mayıs ayından sonra tutuklular aileleri ile görüşmeye başlamışlardır. Görüşler Belene’nin içindeki karakolda, bir camın ardından yapılmaktadır. Görüşlerde Bulgarca konuşmak zorunluydu. Gelen ziyaretçiler tutuklulara belli miktarlarda yiyecek ve giyecek getirebilirlerdi.

“Görüşmelerde Türkçe konuşmak yasaktı. Ağzınızdan bir kelime Türkçe çıkarsa konuşmayı keserlerdi. Mesela 300 km. yoldan bizim ile görüşmeye gelmiş ailemiz, yaşlı annemiz Türkçe bir kelime söylese müdahale ederlerdi. Tartışsınız bu sefer de bir daha ki görüşe sizi çıkartmazlardı. Aramızda bir camekan vardı. Baştan uyarıyordu zaten. Türkçe konuşmak yasak diye. Daha karşıdan Türkçe hoş geldin dediğin zaman ikinci kelimeyi söyletmezdi. Seni kampa götürürdü onu da çıkarırdı.”⁶⁰

Belene’de tüm bu fiziki zor şartlara, bir de içeride Bulgar yetkililer tarafından yapılan baskılar eklenmişti. Bulgar istihbaratı, burada da ismini değiştirmeyi kabul etmeyen bu insanları sorguladı ve işkenceler yaptı. Ancak tüm bu olumsuz şartlara rağmen, Belene’de kalan Türklerle yaptığımız görüşmelerde, hiçbirisinin Belene’de kalmaktan pişman olmadığını gördük. Hepsi o günleri özlediklerini ve kamp ortamının kendileri için mükemmel bir arkadaşlık demek olduğunu ifade ettiler.

“Belene de kimsenin kimseye küstüğünü ben bilmiyorum. Psikolojisi zayıf olanlar vardı, biz ne yaptık ki buradayız derlerdi. Mesela kimisi dışarıda hiçbir şey yapmamış, ağzından bir laf kaçırılmış, öyle güçlü bir Türklük duygusu yok. Bazı arkadaşlar böyle ağlayanlara kızıyorlardı. 517 kişiydik bak. 2 yılımızı geçirdik, hiç dövüşmedik. Belene bizi olgunlaştırdı. Kimliğimizi şekillendirdi, Türklük duygusunu güçlendirdi. Tabi diğer yaşantılarımız da bizim karakterimizi şekillendirdi. Ancak Belene çok büyük etki yaptı. Mesela beni sabırlı yaptı. Ben Belene’de çok değerli insanlar ile karşılaştım. Haskova’lı Halil İbrahim abi ve Karamanlar köyünden Abdullah abi. Ömer Osman Erendoruk ile beraber yaşadım. Bu adamlar bana siyasi hayatımda görüş, duruş kazandırdı. Çok şey öğrendim onlardan. Belene bir dik duruş üniversitesiydi. Siyasi bir fakülte olsa o dersleri alamazsın. Belene bize yaşatarak çok şeyler öğretti. Diyorum ki, iyi ki bizi Belene’ye toplamışlar. Bulgaristan’ın her yerinden Türklük için kendi hayatlarını silmiş, geleceklerini feda etmiş, eli öpülesi insanlardı. Herkesin hatası vardır. Ancak herkes Belene de bir şeyler öğrenmiştir. Nuri Turgut Adalı öyle dedi, ben dedi çok hapis yattım, çok şey gördüm, Allah’ım bana izin verdi de, şu son Belene’yi de görebildim. Ben bundan sonra ne kadar yaşayacağım bilmem. Halil İbrahim abi hiç unutamayacağım bir şey söyledi. Ya Rıfat dedi, ne kadar mutluyum biliyor musun? O 1960’lı yıllarda da Belene’de yatmış. Gördüm ya sizin gibi gençleri, bu dava daha bir elli yıl sürer dedi. İnşallah siz de topluma, çocuklarınıza bir şeyler aşıyorsanız, elli yıl da o gider dedi. Bu Türklük ölmez be, ben ölürsem mutlu öleceğim. Allah razı olsun Belene’de sizleri gördüm ya dedi. Biz orada üniversiteli olarak bilinirdik. On iki kişi falandık.”⁶¹

Belene’de kalan tutuklu Türkler arasındaki bu dayanışma, kendini açlık grevleri ile de gösterdi. Belene’deki tutuklu Türkler bazen şartların iyileştirilmesi, arkadaşlarının Tecrit Kampı’na götürülmesi gibi sebeplerden açlık grevleri yaptılar. Belene’deki tutuklular bir bütün olarak hareket edebildiler. Belene Toplama Kampı, 1986 yılının Aralık ayı sonlarına doğru kapatıldı. Kapatılmasında Türk ve dünya kamuoyunun, Bulgaristan üzerindeki ağır baskısı etkili olmuştur. Belene Kampı’nın kapatılması ile bir kısım Türkler, Bobovdol Toplama Kampı’na, bir kısmı da Türklerin yaşamadığı bölgelerdeki Bulgar köylerine sürgüne gönderildiler.

⁵⁹ Hasan Demirhan tarafından Nisan 2016’da Kırklareli’nde Belene ve Bobovdol Toplama Kampı tanığı Ali Öztürk ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁶⁰ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Gaziosmanpaşa/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Recep Akifoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁶¹ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016’da Kartal/İstanbul’da Belene Toplama Kampı tanığı Rıfat Yağcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

5)Bobovdol Toplama Kampı

Belene Toplama Kampı kapatıldıktan sonra, Bobovdol Toplama Kampı'na yaklaşık olarak 100 tutuklu gönderildi. Bobovdol'da bu tutuklular 7 ay kadar kaldılar. Bobovdol Toplama Kampı'ndaki şartlar, Belene Toplama Kampı'na göre daha iyi idi. Türkler önce Bobovdol'daki maden ocağında çalıştırılmak istenmiş, ancak daha sonra madenin içinde değil, dışında çalıştırılmışlardı. Bobovdol'da da, Belene'deki gibi tutuklular toplama kampının dışındaki tarlalarda tarım işlerinde ve inşaatlarda çalıştırılmak için götürüldüler.

“Bobovdol'da 6-7 ay kadar kaldık. Bir avlu içindeydik. Koşuvar vardı, ama kapılar kilitlenmiyordu. Yemek vardı, kantin vardı, duş alabiliyorduk. Belene'den daha iyi şartları vardı. Bobovdol'da gardiyanlar o kadar sert değildi. Zaten bütün dünya duydu. Türkiye'nin baskısı vardı. Sovyetler Birliği Bulgaristan'a Soya Dönüş Programı'nda destek vermedi. Bobovdol'da madende çalıştık. Ağaç taşırdık, kömür taşırdık. Ama madenin içinde değildi. Kamyonlarla işe götürülürdük. Bobovdol'daki arkadaşlar da iyiydi. Zaten biz siyasi suçlularдық. Diğer adli suçlular ile biz kalmadık.”⁶²

6)Bulgar Köylere Sürgünler

Bobovdol ve Belene Toplama Kampları kapatıldıktan sonra, isim değiştirmeye direnç gösteren Türkler kendi köylere değil, içinde hiç bir Türk'ün yaşamadığı Bulgar köylere sürgüne gönderildiler. Buralara gönderilmelerinin sebebi, onların Türk toplumundan uzak tutulmasıydı. Böylece bir nevi tecrit ediliyorlardı.

Köylere gönderilen Türklerin bu köyü terk etmeleri yasaktı. Bazıları günde üç kez, bazıları ise sabah-akşam olmak üzere günde iki kez muhtarlığa gidip imza atmamak zorundaydılar. Bulgar asimilasyonuna direnç gösteren Türkler'in gideceği köylerdeki halk devlet memurlarınca uyarılmış ve köylülere yalan yanlış hikayeler anlatılarak, onların köylere gelen tutsaklar ile iletişime geçmelerinin önüne geçilmek istenmişti. Ancak köylüler gelen Türkleri tanıdıkça sevdiler ve onların anlatıldığı gibi, azılı birer katil olmadıklarını gördüler.

“Benim sürgüne gittiğim köyde, bir gece önce bir toplantı yapmışlar. Yarın köye azılı bir katil gelecek demişler. Köye gittim kimse benimle konuşmuyor. Köylüleri korkutmuşlar. Kimse kiralık ev vermiyor. Polis akli dengesi biraz bozuk olan bir kadını zorlamış, bana orada yer bulmuş. Sonra köylüler beni tanıdılar, haftalar geçti. Bir gün maça gittik. Köyde yaşlı amcalar bana seslenirken, ne Bulgar ismimi ne de Türk ismimi söylerlerdi. Aga derlerdi bana. Çalıştığım yerdeki ustam maça bana döndü ve dedi ki, kusura bakma ben senden şüpheleniyorum. Neden dedim, senin yanında çalışıyorum, beni en iyi bilen sensin. Ya dedi sen bizim gibisin, Bulgar olabilirsin sen dedi. Ya dedim sen bilmiyor musun beni? Ben Türk olduğum için ne kadar eziyet çektim. Niye böyle diyorsun. Ya aga dedi, esmer vatandaşları (Romanlar) gösterdi, sen onlar gibi değilsin. Türk görmedikleri için onlara ne anlatılırsa, ne okuyorlarsa ona göre Türkleri değerlendiriyorlar. Bilmiyorlar. Bir ay sonra beni tanıdılar. Ben o köyde iki yıl kaldım. Her akşam bana yemek getirirlerdi. Her akşam evime sohbet gelirdi ya da davet ederlerdi. Diyorlardı ki sen devlet tarafından çok ezilmişsin, mağdursun.”⁶³

7)Siyasi Sürgün Göçler

1989 yılına gelindiğinde, sürgünde olan Türkler yavaş yavaş köylere gönderildiler. Çünkü Bulgaristan'da komünist yönetime ve Jivkov'a karşı yürüyüşler ve gösteriler başlamıştı. Bu ortamda Bulgaristan Hükümet'i Haziran ayında kitlesel göçler başlamadan önce, Mayıs ayında siyasi sürgünleri başlattı. Bulgaristan'dan ilk olarak sürülen kişiler; Yeniden Doğu Süreci'ne karşı koyan, isim değiştirme esnasında güvenlik güçlerine direnen, Türkleri örgütleyen veya sivil toplum örgütünde faaliyet gösteren, özellikle kuzeydoğu Bulgaristan'daki Mayıs yürüyüşlerinde aktif görev alan kişiler

⁶² Hasan Demirhan tarafından Nisan 2016'da Kırklareli'nde Belene ve Bobovdol Toplama Kampı tanığı Ali Öztürk ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁶³ Hasan Demirhan tarafından Mayıs 2016'da Kartal/İstanbul'da Belene Toplama Kampı tanığı Rifat Yağcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

idi. Bu kimseler “Devlet düşmanı istenmeyen Türkler” ilan edilerek, Mayıs ayından itibaren Avusturya, Yugoslavya, İsveç gibi ülkelere göçe zorlandılar. Sürgün edilen kişilerin bazılarında 3 gün, bazılarında 24 saat, bazılarında ise sadece 2-3 saat vedalaşma ve yolculuğa hazırlık süresi veriliyordu. Malını, mülkünü, parasal birikimlerini Bulgaristan’da bırakmak zorunda kalan bu kişiler “tehlikeli ve istenmeyen kişiler” olarak damgalanarak yerlerinden yurtlarından kovuldular. Bu kişilerin sayısının 2000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁴ Bu kişilerden biri de, bugün Kırklareli’nde ikamet eden Cemil Birtane’dir.

“1989 yılının Mayıs ayının sonlarıydı. Bulgar köyündeki sürgünden dönmüş, Kırcaali’de köyüme gelmişim. Kuzey Bulgaristan’da protestolar, yürüyüşler oluyordu. Biz de Belene’de beraber kaldığımız arkadaşlarla toplantılar yapıyor, neler yapmamız gerektiğini konuşuyorduk. Bir gece kapı çalındı ve iki polis eve geldi. Ailenle görüşüyorsun ve bu gece ülkeyi terk ediyorsun dediler. Çoğu akrabalarımın görüşemedim. Yaşlı abilerim vardı onlar geldi, bazıları korkudan gelemediler. Gece saat 12’de bahçeye iki sivil araba geldi. İki pasaport bıraktılar eşimin ve benim. Sabaha kadar ne alacaksın al yanına, sabah olduğunda ülkeyi terk edeceksin dediler. Aldım pasaportları vurdum yere, bana dedim daha iki pasaport getireceksiniz. Çocuklarımı almadan gitmem. Pasaportları geri verdim. Sabaha karşı 5’de tekrar geldiler. Çocukların da pasaportlarını getirdiler. Birinde İsveç, diğerlerinde Avusturya yazıyordu. Dediler sabah tren kalkacak istasyondan, Varna’ya gidiyorsun. Varna’dan Sofya’ya, Sofya’dan Belgrad’a. Sabah oldu çıktık. Elimizde iki valiz var. Küçük bir radyo vardı, çocuklar onu da koymuşlar. Biz Türk müziğine hasrettik. Sabah oldu iki polis geldi, biri arkadaşım, futbol oynuyorduk. Kelepçelemek istedi beni. Bütün köy halkı çıkmış istasyona kadar benimle gelecekti. Polise dedim bak, ben seni tanıyorum. Beni bu kadar insanın içinde elim kelepçeli götürmeye vicdanın nasıl el verecek? Dedi ki emir böyle; bir araba var içi polis dolu, arabanın içinde köpek de var. Görüş dedim arkadaşınla hiçbir tepki göstermeyeceğim, zaten ben sevinç içindeyim. Bütün halk arkamda, tren istasyonuna gittim. Kelepçelemedi beni, trene bindik, Varna, Sofya oradan Belgrad trenine bindik. Sivil bir polis geldi yanıma, dedi ki, yanına para almayacaksın. Abime yanımdaki paraları verdim. Çocuklarımın cebinde biraz para bıraktık. Trende benim çocuk madeni para ile bir vidadı söktü, oraya biraz para koydu. Belgrad’a gelmeden aradılar bizi. Ben kemerin altına Amerikan elçisinin telefon numarasını koymuştum. Onu buldular ve beni orada çok kötü dövdüler. Sırp polisleri geldi, dediler ki Avusturya’ya gideceksiniz. Ben radyodan Turgut Özal’ı dinlemiştim, Özal konuşmasında, Bulgaristan bazı Türkleri sınır dışı ediyormuş, onlara diyorum ki, en yakın ülkelerde kalsınlar, biz onları oralardan alacağız demişti. Bunun için ben Belgrad’da kalmaya karar verdim. Orada arkadaşlarla görüştük. Ben dedim burada kalacağım ve Türkiye’ye gideceğim. Belgrad’a gelince biz hemen trenden atladık. Tren birkaç dakika sonra gitti. Bir baktım bizim gibi trenin yanında Türkler var belki 100 kişi. Bir taksi tutarak Türk Elçiliği’ni aramaya başladık. Elimizde ne varsa taksiciye verdik. Türk Elçiliği ise çok yakınmış taksici bizi aldattı, gezdirip durdu. Sonra elçiliğe getirdi bizi. Al bayrağı gördük, dalgalanıyor. Kapıdaki polise yetkili birisiyle görüşmek istiyorum dedim. İçeriden biri çıktı, hoş geldiniz dedi, şimdi sizi içeriye alacağız, biraz bekleyin. O anda yer gök bizim oldu. Açtılar kapıyı, içeriye girdik. İçeride de bizim gibi gelenler vardı. Ayşe Hanım diye birisi çıktı. Ben dedim anavatana geldim. Türk bayrağını gördükten sonra ağlamaya başladım. Evrakları doldurduk, bu akşam elçilikte kalacağımızı, yarın ise uluslararası antlaşmalar gereği mülteci kampına gideceğimizi belirtti. Tamam dedik. Onlara anlattık olayları, Ayşe Hanım’da ağladı. Sabah bizi arabayla mülteci kampına gönderdiler. Kamp çok kalabalıktı. Arnavut, Bulgar, Avrupa’nın çeşitli ülkelerinden insanlar vardı. Yemekhane ikiye ayrılmıştı, Hristiyanlar ve Müslümanlar için. İyi karşılandık. Orada kaldığımız günlerde bize yaşadıklarımız ile ilgili sorular sordular. Her gün bize dünya haritasının önünde istediğiniz her yere gidebilirsiniz dediler. Ben hayır dedim, ben illa Türkiye dedim. Beni zaten İsveç’e, Avusturya’ya göndermişlerdi. Ben Türküm dedim, benim vatanım Türkiye, hiçbir yere gitmeyeceğim. Biz bir hafta kaldık mülteci kampında. Oradan bizi aldılar, havaalanına getirdiler. Uçağa bindim. 7 Haziran 1989 tarihinde Türkiye’ye geldim.”⁶⁵

C) 1989 Bulgaristan’dan Türkiye’ye Büyük Göç

1989 yılının Mayıs ayında, Bulgaristan’daki soydaşlarımıza yapılan baskılar dayanılamayacak bir

⁶⁴ Emin Atasoy, a.g.e., s. 203, 204

⁶⁵ Hasan Demirhan tarafından Mart 2016’da Kırklareli’nde Belene Toplama Kampı tanığı Cemil Birtane ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

hale geldi. Türkler baskıların sona ermesi ve haklarının geri verilmesi amacıyla, Mayıs ayının ortalarında toplu açlık grevleri ve barışçıl gösteriler yapmaya başladılar. Bu gösteriler sırasında Bulgar askerleri ve milisleri tarafından açılan ateş ile 60'tan fazla Türk öldürülmüş, yüzlerce kişi yaralanmıştı.

1984 yılından bu yana yapılan bu baskılar aksi yönde sonuç vermişti. Türk azınlığı, asimile olmak bir yana, daha da gelişmiş bir Türklük bilincine ve direnme gücüne kavuşmuştu. Bu dönemde Bulgar kökenliler tarafından kurulan insan hakları dernekleri de, daha fazla özgürlük için yönetime baskı yapmaya başladılar. Bulgaristan'daki Türkler de bu derneklere üye olup, aktif olarak görev yapıyordu.

Bulgaristan komünist parti lideri Todor Jivkov, bir yandan Türkiye'nin yoğun baskıları ve uluslararası tepkiler, diğer yandan Bulgaristan'daki Türklerin yürekli ve kararlı direnişi karşısında köşeye sıkıştı ve 2 Haziran 1989 günü televizyonda yaptığı konuşmada "*Pasaportlarınızı vereceğiz, Türkiye kapılarını açsın, kalmak istemeyen çekip gitsin.*" dedi. Bunun üzerine Bulgaristan'daki 500 bine yakın Türk pasaport için Bulgar makamlarına başvurdu.⁶⁶

Bulgaristan, Türk-Bulgar anlaşmalarını ve uluslararası sözleşmeleri hiçe sayarak, 2 Haziran 1989 tarihinden itibaren yüzbinlerce Türkü mallarını, mülklerini, sosyal haklarını ve hatta bazı hallerde eşlerini ve çocuklarını terk etmeye zorlayarak Türkiye sınırına yığdı. Türkiye'nin tekrar vize uygulamasına döndüğü 22 Ağustos 1989 tarihine kadar olan iki buçuk aylık sürede, toplam 311.862 soydaşımız günde 3-5 bin kişilik kabileler halinde ve perişan bir durumda Türkiye'ye zorunlu göç ettiler. Vize uygulamasının başladığı tarihten, Mayıs 1990'a kadar ülkeye gelen soydaşlarımızın toplamı 34.098 kişiydi. Türkiye'ye 2 Haziran 1989 ve Mayıs 1990 tarihleri arasında, resmi kayıtlara göre 345.960 soydaşımız giriş yaptı. Söz konusu tarihler arasında geriye dönüş yapanların sayısı ise 133.272'dir. Bu resmi kayıtlara göre göçün başladığı tarihten, 1990 Mayıs ayına kadar vizeli veya vizesiz olarak Bulgaristan'dan gelen soydaşlarımızdan Türkiye'de kalanların sayısı 212.688 oldu.⁶⁷

Sonuç

Bulgaristan, yaklaşık beş asır Osmanlı hâkimiyetinde kaldıktan sonra, 1878 Berlin Antlaşması ile özerkliğini, Nisan 1909 İstanbul Protokolü ile bağımsızlığını kazandı. Osmanlı Devleti Bulgaristan'dan çekilince, geride kalan soydaşlarının haklarını gerek ikili antlaşmalarla, gerekse imzaladığı uluslararası antlaşmalarla güvence altına almıştı. Ancak Bulgaristan bu hukuki sorumluluklarını yerine getirmeyerek, kurulduğu tarihten, 1989 büyük göçüne kadar, ülkedeki Türk-Müslüman azınlığı üzerinde bir baskı politikası uyguladı. Bulgaristan'daki Türkler ya kimliklerini inkâr ederek Bulgar kimliği almaya ya da Bulgaristan'da artan Türk nüfusunu azaltmak için göçe zorlandılar. Bulgaristan'da bu baskıların en yoğun uygulandığı dönem ise 1984-1989 yılları arasında Todor Jivkov'ın önderliğinde, Bulgar komünist partisinin Türk-Müslüman azınlığa karşı uyguladığı Soya Dönüş Projesi'yd.

Soya Dönüş Projesi'nin uygulanmasıyla, Bulgaristan'da Türk ismini taşıyan kimse bırakılmadı, Türkçe konuşmak yasaklandı, Türklerin kültürel ritüelleri ve dini vecibelerini yerine getirmeleri engellendi. Kısacası bu yıllar arasında Bulgaristan'da Türk olmak suçtu. Bu uygulamalara karşı çıkan, Bulgar kimliğini kabul etmeyen, ismini değiştirmeyen Türkler hapisanelere, toplama kamplarına, Bulgaristan içerisinde Türk nüfusu olmayan köylere gönderildi. 1989 yılında bu baskılara dayanamayan Türk toplumu, barışçıl gösteriler düzenlemeye başladı. Özgürlükçü Bulgarların onlara desteği ile Bulgaristan büyük bir Türk nüfusunun göçüne izin vermek zorunda kaldı.

1989 yılında Bulgaristan Türkleri beş asır yaşadıkları, vatan bildikleri toprakları, ecdatlarının mezarlarını terk ederek Türkiye'ye göç ettiler. Bu göç zorunlu bir göçtü. Gelenlerin hiç biri, Bulgaristan'daki kötü hayat şartlarından kurtulmak, daha büyük bir refah seviyesi içinde yaşamak için Türkiye'ye gelmediler. Bulgaristan Türkleri yıllardır uğraşıp didinerek yapmış oldukları evlerini, işledikleri tarlalarını, işlerini, bütün mal varlıklarını bırakarak geldiler. Evlerini bırakan bu yüzbinlerce insan, Kırklareli'nde inşa edilen çadır kentlerde ya da ülkemizin farklı şehirlerinde kendilerine tahsis edilen okullarda, okul bahçelerinde yaşamayı kabul ettiler. Daha sonraki yıllarda çalışkanlıkları ile ülke ekonomisine artı bir değer kazandıran bu insanların göçlerinin tek sebebi kendi kimliklerini, benliklerini

⁶⁶ Bilal N. Şimşir, age, s. 440

⁶⁷ Age, s.447

ve inançlarını Bulgarlara teslim etmemekti.

Kaynaklar

ATASOY, Emin, *Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri*, MKM Yayıncılık, Bursa 2011

CAMBAZOV, İsmail, *Bulgaristan Türk Basını Tarihinde Yeni Işık*, İstanbul 2011

DAYIOĞLU, Ali, *Toplama Kampından Meclis'e Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Balkanlarda Soykırım, Katliam ve Mezalim" *Balkanlar IV.Cilt*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2015, 3805-3815

ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2012

KAMİL, İbrahim, *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul

KARAPINAR, Ayşe, "Bulgar Tarihçilerinin Komplo Teorilerinden Örnekler ve Bunların Bulgaristan'daki Türk Azınlığı'na Etkileri", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s.,99-121

KEMALOĞLU, Ayşegül İnginar, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, Atatürk araştırma Merkezi, Ankara 2012

LUTEM, Ömer Engin, "1984-1989 Dönemi Türkiye'nin Bulgaristan Politikası ve 89 Göçü" *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s., 137-171

Maral, Fevziya, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, Ayrım Yayınları, İstanbul 2013

Özkan, Vildane, "Bulgaristan'da Siyasi Otoritenin Ulusal Türk Azınlığı Üzerindeki Politikaları: Belene Toplama Kampı Örneği (1985-1986)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Ankara 2014, Sayı 20, s, 117-163

Öztürk, Said, "Devlet Hikayeleri: Kimliğin Kaybı ve Yeniden/Yenisinin Kazanılması", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s, 235-269

Sabev, Orhan (Orhan Salih), "Osmanlı Sonrasında Bulgaristan'da Yeniden Doğuş süreçleri", *89 Göçü, Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Editör: Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, Mehmet Hacısalıhoğlu, Yıldız Teknik Üniversitesi Balkan ve Karadeniz Araştırmaları Merkezi (BALMED), İstanbul 2012, s, 121-137

Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Bursa Basınındaki Yansımaları

Doç. Dr. Seher BOYKOY
Uludağ Üniversitesi /Bursa

Giriş

Bulgaristan yönetiminin 1989 yılında sınır dışı ettiği yüz binlerce insanımızın geride bıraktıkları acılarla dolu anılarına en fazla tanıklık eden şehirlerin başında, Bursa gelmiştir. Bulgaristan'da 1962 yılında Bulgaristan Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve Başbakanlık sıfatıyla iktidara gelen Todor Jivkov döneminde izlenen politikalar, 1989 göçüne uzanan süreçte belirleyici olmuştur. Jivkov yönetiminin ülkedeki azınlıklar üzerindeki baskı ve asimilasyon politikaları, özellikle 1980'lerin ortalarından itibaren 1984-1989 döneminde hat safhaya ulaşmış; bu süreçte Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumu, Türk kamuoyunun yakın ilgisini çekmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 1989 Zorunlu Göçü öncesinde ve sonrasında yaşananları, Bursa basınındaki yansımaları boyutuyla ortaya koymaktır. Göçü hazırlayan etkenler, göç sürecinde yaşanan gelişmeler, göçmen vatandaşların yaşadıkları sorunlar ve Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmeler karşısında izlediği politikalar, çalışmanın ana noktalarını teşkil etmiştir.

Çalışma kapsamında, 1984-1989 Dönemi Bursa gazetelerinden, Zülkef Yeşilbahçe'nin¹ yerel gazete arşivinden, ulusal basından, 1989 Zorunlu Göçüne ilişkin haber kupürlerinden ve konuyla ilgili tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Bu suretle, yaşanan sürecin Bursa yerelindeki yansımaları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

1989 Zorunlu Göçünü Hazırlayan Etkenler ve Bursa Basını

Bursa Kentinin 1950-1951 Göçü² ve 1968 Yakın Akraba Göçü Anlaşması ile Bulgaristan'dan önemli miktarda göç almış olması ve bu göçmenlerin yakınlarının bir kısmının Bulgaristan'da kalmış olması, 1970'li yıllarda parçalanmış ailelerin birleştirilmesi konusuna dönem basınında önem kazandırmıştır.

22 Mart 1968 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti arasında imzalanan ve resmi adı "*Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Göç Etmeleri Hakkında Anlaşma*" olan 14 maddelik bu anlaşma, 1952'ye kadar Türkiye'ye göç eden Türk asıllı Bulgaristan vatandaşlarını kapsamıştır.³ Parçalanmış ailelerin birleştirilmesi açısından önem taşıyan bu antlaşmanın dar kapsamlı ve süreli olması nedeniyle, Bulgaristan'daki Türklerin bir kısmı –özellikle milli bilinci

¹ 1944 Kırcaali Topallar köyü doğumlu Zülkef Yeşilbahçe, 1972 yılında Türkiye'ye gelmiş; Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği, Rodop Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Bursa Şubesi yönetim kurulunda aktif olarak görev almıştır.

² 1950-1951 Göçü, 1925 ikili anlaşmasına aykırı olarak ve Bulgar Hükümetinin tek taraflı hareketi ile ortaya çıkmış; 250 bin Türk anavatanına göçe zorlanmış; bunlar içerisinde, 154.393'ü Türkiye'ye gelmiştir. Bilâl N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Bilgi Yay, 3. Baskı, Ankara 2012, s.246; Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985*, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Ankara 2000., s.76.

³ Anlaşmanın tam metni için bakınız: *Türk Kültürü Dergisi*, S: 66, Nisan 1968, Türk Kültürü Enstitüsü Yay., Ankara, s. 344-347.

yüksek olanlar- antlaşma koşullarından yararlanıp ülkemize gelirken; bir kısmı yararlanma imkânından mahrum kalmıştır. 1978 yılında 68 göç antlaşmasının sona ermesi ile de, baskılar daha büyük boyutlara varmış; bu süreçte Türklerin bir kısmı, ailelerini bırakıp ülkemize iltica etmek durumunda kalmıştır. ⁴

1968 Göç Anlaşmasının uygulanma sürecinde dönem basınına yansıyan bir konu da, Bulgaristan'da kazanılan iş kazası, emeklilik gibi sosyal haklardan yararlanma ile ilgili maddelerin farklı yorumlanması ve tazminat ödenmemesi gibi uygulanma sürecinde ortaya çıkan olumsuzluklardır. Bu konuyla ilgili, Türk Dışişleri Bakanlığınca Bulgar Dışişleri nezdinde girişimlerde bulunulmuşsa da; bu girişimlerin sonuçsuz kaldığı ve konunun uluslararası platforma taşınmasının önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. ⁵

1989 Zorunlu Göçü öncesinde, Bulgaristan'da yaşayan Slav-Bulgar olmayan nüfusun, özellikle bunlar içerisinde baskın grubu oluşturan Türklerin milli ve dini kimliklerinin eritilmesi için uygulanan yöntemler ve yapılan baskılara ilişkin haberler, Bursa basınında sıklıkla işlenmiştir. Dönem yazarları, kalemleri vasıtasıyla bölge Türklerine yapılan zulmü, insanlık dışı uygulamaları, insan haklarının Bulgaristan'da ihlali noktasından hareketle sert üslupla eleştirmişlerdir. Bunun yanında Türk Hükümetinin yaşanan gelişmeler karşısında izlediği politikalarla Bulgaristan'da yaşamlarını sürdüren Türklerin kökeni, kültürel kimlikleri köşe yazılarında en çok üzerinde durulan konular olmuştur. Çalışma sırasında bu haberlerin ve yazıların, 1985-1987 yıllarında yoğunlaştığı, 1988 yılına gelindiğinde azaldığı tespit edilmiştir.

Bulgar yetkililerinin aldığı, 17 Temmuz 1970 ve 549 sayılı “gizli tedhiş ile milliyet ve din değiştirme” kararı, Slav-Bulgar olmayan nüfusu Bulgarlaştırma uygulamalarına dayanak teşkil etmiş; 1970-1980’li yıllarda Bulgar yöneticilerin politikalarına damgasını vurmuştur. Tek milletten oluşan “*Bulgar Sosyalist Devleti ile bütünleşmiş, homojen yapıda Büyük Bulgaristan*” ülküsü⁶, Bulgaristan’ın kurulduğu ilk yıllardan itibaren en önemli politikalarından biri olmuştur. Bu ülkeye ulaşmanın en önemli aracı ise, ülkedeki azınlıkları kaynaşma tezi altında birleştirme ve bu suretle kimliklerini unutturma siyaseti olacaktır.

Şumnu’da Şumnu Şafağı adlı Vilayet Gazetesinin 25. Sayısında, Bulgar Komünist Parti Merkez Komitesi Politbüro Üyesi Yordan Yotov tarafından “*Müslüman Türklerin Bulgarlaştırılması*” üzerine bir rapor yayınlanmıştır. Dönem basınında da yer alan bu Raporda, Bulgaristan Halk Cumhuriyetinde en önemli unsurun etnik yapılarına bakılmaksızın bütün Bulgar vatandaşlarından Bulgar sosyalist ulusu yaratılması olduğu açıkça belirtilmiş; Bulgaristan Türklerinin kendi milli değerleriyle yaşamasının, hem Bulgaristan sosyalist rejimine uygun düşmediği, hem de sosyalizm karşıtı yabancı propagandalara zemin hazırladığı ileri sürülmüştür. Türkiye karşıtı eleştirilerin de yer aldığı Raporda, Türkiye’nin Bulgaristan Türkleri için kapitalist istismar ve baskı unsuru olduğu ifadelerine yer verilmiştir. ⁷

Türk nüfusunun Bulgarlaştırma yöntemiyle yok edilmeye çalışılmasında en önemli unsur, bölgedeki Türklerin demografik yapısı olmuştur. Bulgaristan’da yaşayan Türk nüfusu, Bulgar nüfusundan sonra ikinci büyük nüfus oranına sahip olduğu için, Bulgaristan’ın Prenslik dönemi ve bağımsızlığını kazandığı dönemde bilinçli olarak belirli bir oranın altında tutulmaya çalışılmıştır. Türk basınında yer alan Alman gazetesi Zeitung haberine göre, doğum kontrolü uygulaması nedeniyle Bulgar kökenli vatandaşlar arasında doğum oranı binde 8 iken; Türklere bu oran binde 20’dir. ⁸

Bulgaristan’da yaşayan Türklerin nüfusunun artması ve Bulgaristan Anayasasınının 16. Maddesine göre federasyon kuracak yapıya ulaşması, Bulgaristan’da endişe kaynağı olmuştur. ⁹ Bulgaristan yönetimi bunu önlemek için Türklere yönelik asimilasyon politikalarına hız vermiştir. Rodoplar bölgesinde bulunan Kırcaali, Eğridere, Koşukavak, Darıdere, Mestanlı, Ortaköy, Döven, Paşmaklı,

⁴ “Okuyucu mektubu: Bulgaristan’daki Türklerin Durumu, Bulgaristan Göçmenleri adına Zülkef Yeşilbahçe”, *Doğru Hakimiyet.*, 29 Mayıs 1983.

⁵ “130 Bin Göçmen 17 yıldır Tazminat Bekliyor”, *Milliyet*, 20 Mart 1985.

⁶ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878–1989)*, Trakya Üniversitesi Yay., Ankara 1990, s. 181; Ayşe Karapınar, “Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan Türkleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, Eylül 2003, s.206.

⁷ “Belgelerle Bulgar Zulmü”, *Tercüman*, 15 Ocak 1985.

⁸ “Alman gazetesi Zeitung, Bulgarlar kendi ülkelerinde azınlığa düşmekten korkuyor”, *Günaydın*, 24 Ocak 1985.

⁹ “Türklerin federasyon hakkı doğdu”, *Güneş*, 23.1.1985; “Türklerin Çoğalması Bulgarları Kaygılandırdı”, *Milliyet*, 22 Şubat 1985; İlker Alp, *age*, s.232-233.

Nevrekep, Dobruca, Deliorman, Eskicuma, Şumnu kasabalarına uzanan bölgelerde¹⁰ yoğunlukta olan Türk nüfusun benliğinden, kültürel aidiyetlerinden arındırılması, her türlü kültür bağlarının ortadan kaldırılması, tamamen asimile edilmesi önem kazanmıştır.

Bursa basınında asimilasyon uygulamalarına ilişkin haberler içerisinde, Türkçe konuşma¹¹, Türkçe eğitim ve yayın¹², Türk çocuklarının sünneti¹³, cenazelerin İslami inanışlara göre defni¹⁴, dini bayram günlerinin kutlanması,¹⁵ geleneksel kıyafetlerin giyilmesi hususlarında getirilen sınırlamalar yanında,¹⁶ Türklerin isimlerinin zorla Bulgar isimleriyle değiştirilmesi ve değiştirmeye direnenlerin “*ortaçağ engizisyon mahkemelerini aratacak şekilde korkunç işkencelere*”¹⁷ maruz bırakılması suretiyle Türk kimliğinin inkârı hususlarına sıkça vurgu yapılmıştır. ¹⁸ Türk töresinde taşınan ismin büyük öneme sahip olduğu düşünüldüğünde, Bulgaristan’da başlatılan isim değiştirme kampanyasının sahip olunan toplumsal değerler üzerinde ne denli bir zulüm örneği teşkil ettiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamaya karşı çıkanların, çok ağır biçimde cezalandırılmasıyla da, kültürel soykırımın, fiziksel soykırımla birlikte yürütüldüğü görülmektedir.¹⁹

Bu süreçte olayların basına yansımada en önemli kanal ise, yakınlarını Bulgaristan’da bırakarak Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan Bulgaristan Türkleri olmuştur. Bursa kent nüfusunun büyük kısmını oluşturan Bulgaristan Türkleri için en önemli sorunların başında, Bulgaristan’da geride bıraktıkları yakınlarının durumu gelmiş; mektup veya telefon haberleşmesi ile Bulgaristan’da kalan yakınlarının yaşadıkları baskılara tanıklık etmişler ve onların hayatlarından büyük endişe duymuşlardır. Bursa’da önemli sayıda Bulgaristan Türkünün mevcudiyeti düşünüldüğünde, kamuoyunun yaşanan gelişmelerden habersiz kalması imkânsız görünmekle birlikte; bu kişilerin seslerini duyurmak noktasında da, basın-yayın kanalından aktif yararlandıkları gözlenmiştir.

Bursa’da yaşamını sürdüren ve Bulgaristan’da akrabaları olan soydaşlar, Bulgaristan’da kalan yakınlarıyla yaptıkları telefon görüşmeleri ve aldıkları şifreli kelimelerin yer aldığı mektuplarla²⁰, yakınlarının isimlerinin zorla değiştirildiğini, milliyet ve din değiştirmeye zorlandıklarını, işkence ve ırza geçme olaylarına maruz kaldıklarını öğrenmiş ve bu durumdan Hakimiyet gazetesi yetkililerini bizzat haberdar etmişlerdir. ²¹

Bursa Hürriyet, Yeşilyayla, Papazçeşme, Davutkadı ve Duaçınarı mahallelerinde göçmen ailelerle görüşmeler yapılmış; bu ailelerin Bulgaristan’daki yakınlarının can güvenliğinden endişe ettikleri kamuoyu ile paylaşılmıştır. ²² Bulgaristan’dan gelen soydaşların, zaman zaman bu haberleşme

¹⁰ Bilal Şimşir, *age*, s.286-287.

¹¹ “Türkçe Konuşan Herkesten 50 Leva Alın”, *Tercüman*, 13 Temmuz 1986.

¹² “Bulgaristan’da Türk Basını Tamamen Susturuldu”, *Tercüman*, 6 Ağustos 1988.

¹³ “Bulgarlar Sünnetli Türk Çocuğunu Parçaladı”, *Milliyet*, 3 Şubat 1987; “Bulgar Konsolosluğu Önünde Sünnet Düğünü”, *Tercüman*, 8 Ağustos 1986.

¹⁴ Bulgaristan’da Türklük ve Müslümanlık aleyhinde girilen uygulamalardan birisi de, ölen Müslümanlar için Hristiyan töreni yapılması, İslam dinine göre ölülerini gömme haklarının ellerinden alınmasıdır. Bu durum, Bulgaristan’da ölümlerin de yaşanan baskılardan nasibini aldığına göstergesidir. “Ölen soydaşımıza Hristiyan töreni”, *Hakimiyet*, 16 Şubat 1986

¹⁵ “Bulgarlar Bayramlaşan Türkleri Dövdü”, *Milliyet*, 1 Haziran 1987; “Bulgarların Bayram Kıyımı”, *Tercüman*, 3 Haziran 1987.

¹⁶ “Cumaloğlu: Bulgaristan’da korkunç bir plan uygulanıyor.”, *Bursa Marmara*, 1 Mayıs 1980.

¹⁷ “Öldürülen Türklerin sayısı 880 e yükseldi”, *Tercüman*, 15 Ocak 1985. İsmi değiştirmeyi kabul etmeyenlerin akıl hastanesine kapatıldığı, kendilerine KGB özel laboratuvarlarında imal edilen zekâ, sinir ve hafıza tahribatına yol açan reserpin isimli ilaç verildiği haberleri de yer almıştır. “Bulgar zulmünde KGB metotları denenmeye başlandı”, *Tercüman*, 13 Mart 1985, “Bulgaristan 180 soydaşımızı tutukladı”, *Güneş*, 19 Ocak 1985.

¹⁸ “Okuyucu mektubu: Bulgaristan’daki Türklerin Durumu, Bulgaristan Göçmenleri adına Zülkef Yeşilbahçe” *Doğru Hakimiyet*, 29 Mayıs 1983; “Bulgar baskısına içişleri bakanlığımız el koydu”, *Hakimiyet*, 28 Aralık 1984; “Bulgaristan’dan acı bir mektup daha: Yandık bacanak”, *Hakimiyet*, 3 Şubat 1985; “Bulgaristan Türklerine baskı arttı”, *Tercüman*, 19 Mayıs 1984; “Bulgar Adı Alana 50 Dolar Zam”, *Milliyet*, 8 Nisan 1985. İsim değiştirmemekte direnenlerin bir kısmı, Belene adasında işkence dolu yaşama mahkum edilmiştir. “Belene Cehennemi”, *Milliyet*, 4 Nisan 1985.

¹⁹ Seher Boykoy, “Asimilasyon ve Göç: Tarihsel Boyutuyla Bulgaristan’dan 1989 Göçü”, *25. Yılında Bulgaristan’dan 1989 Göçü*, Ed: Seher Boykoy, Nilüfer Belediyesi Yay., Bursa 2015, s.30. Türk azınlığı asimile yöntemleri için bkz. Ömer E. Lüttem, *age.*, s.439-470.

²⁰ Yazdıkları mektuplarda, şifreli adlarla toplama kamplarını, belene adasındaki yaşamlarını, Bulgar baskılarını anlatırken işkenceleri kış, öldürme olaylarını donma nitelendirmişlerdir. “Tuna üzerindeki işkence adası”, *Milliyet*, 28 Şubat 1985.

²¹ “Akrabalarımın isimleri değişmiş”, *Hakimiyet*, 15 Aralık 1984; “Bulgaristan’da acımasız baskı”, *Hakimiyet*, 25 Aralık.1984.

²² A.Haydar Negis-İrfan Alyanak, “35 Yıldır devam eden baskı, Bulgarlaştırma”, *Güneş*, 29 Ocak 1985.

imkânlarından mahrum kaldıkları, haberleşme özgürlüğünün kısıtlandığı da dönem basınından izlenmektedir.²³ Bursa'da yaşayan Bulgaristan göçmenlerinden bir kısmı, akrabalarından mektup alamadıkları için endişeli olduklarını Bursa Valiliğine gönderdikleri imzalı bir dilekçe ile bildirmişlerdir.²⁴ Türkiye ile Bulgaristan arasında yarı otomatik santrallerle gerçekleştirilen telefon görüşmeleri, aranan numaranın arızalı olduğu gerekçesiyle, Bulgaristan telefon memureleri tarafından zaman zaman kesintiye uğratılmış ve bağlantı kurulmasında güçlüklerle karşılaşmıştır.²⁵

Bursa'daki soydaşlar, kamuoyunu bilgilendirme yanında, Türkiye'deki Bulgaristan elçiliği önünde yürüyüş yapma izni, Bulgaristan elçiliğinden konu hakkında açıklama istenmesi, inceleme için Türkiye'den bir heyet gönderilmesi, Bulgaristan'da kalan Türklerin göçünün kolaylaştırılması, yakınları üzerindeki baskıya son verilmesi taleplerini de, dilekçelerle Ankara'daki yetkililere iletmışlerdir.²⁶ Soydaşların Ankara'dan en büyük beklentisi de, Türk-Bulgar hükümetleri arasında bakanlıklar düzeyinde temaslarda bulunulması ve sorunların resmi düzeyde kalıcı olarak çözüme kavuşturulmasıdır.²⁷ Bu noktada zaman zaman Bursa'ya gelen milletvekilleri ve bakanlarla Bulgaristan'dan göç edenler arasında yapılan görüşmelere, Türklerin Bulgarlaştırılmasına yönelik bütün uygulamalara son verilmesi konusunda izlenilebilecek politikalar damga vurmuştur.²⁸

Bulgaristan'da Türklere yönelik asimilasyon uygulamalarına, Bursa'daki soydaşların tepkisinin bir boyutunda, protesto gösterileri yapılması yer almıştır. Bulgaristan'daki Türklere yönelik baskı ve saldırıların kınanması ve protesto edilmesi amacıyla ülkenin birçok yerinde geniş katılımlı protesto mitingleri düzenlenmiştir.

Türkiye'de ilk olarak İstanbul, İzmir, Tekirdağ ve Bursa'da 15 Ocak 1985 günü gösteriler yapılmak istenmişse de, Dışişleri Bakanlığı'nca gösterilere izin verilmemiştir.²⁹ Öyle ki, 1985 yılı başında, yaşanan olayların ciddiyeti Türk Hükümeti tarafından yeterince anlaşılabilmiş değildir. İlerleyen zamanda baskıların artması ve kamuoyundaki yansımaları, gösterilere izin verilmesi ve hatta bu gösterilerin hükümet tarafından desteklenmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Protesto mitingleri için Bulgaristan Türklerinin Bursa'da yoğun yaşadıkları Yeşilyayla, Gülbahçe, Yeşilova, Duaçınar, 152 Evler, Hürriyet, İstiklal ile Karamanköy mahallelerinden otobüsler temin edilmiş; katılımcılar için çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır.³⁰

Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Bal-Göç), Doğu Türkistan Türkleri, Kıbrıs ve Kırım Türklerinin de pankartları ve özel giysileriyle katıldıkları bu mitinglerin önemli bir etkisi de, ülke geneline yayılmış durumdaki göçmen Türklerin dayanışmasının sembolü olmasıdır.³¹

Bu protesto mitinglerinin bir etkisi de, yalnızca ulusal değil uluslararası kamuoyunu da yaşanan insan hakları ihlalleri konusunda bilgilendirmektir. Nitekim bu noktada amaca ulaşıldığı dönem basınından izlenmiştir. Mısır ve Arap basınında Türkiye'de düzenlenen mitinglere geniş yer verilirken; "*Bulgaristan'daki Müslümanları. Kurtarın*" başlığıyla Arap dünyasının en etkili gazetesi Al Ahram'daki bir haberde de, İslam Dünyasına Bulgaristan'a karşı birleşme ve boykot çağrısında bulunulmuştur.³²

Asimilasyon sürecine tepkilerin yerel düzeyde örgütlenmesinde, sivil toplum kuruluşları olarak göçmen dernekleri büyük katkı sağlamıştır. Bu derneklerden en önemlisi, Bursa merkezli ve Mümin Gençoğlu başkanlığında kurulan Balkan Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneğidir. Dernek, Bulgaristan başta olmak üzere Balkanlarda yaşayan Türklerin sorunlarının tespiti, gündeme getirilmesi, ulusal-uluslararası kamuoyuna duyurulması, bu sorunlara çözümler üretilmesi ve bu suretle Balkanlarda Türklüğün yaşatılması noktasında önemli işlevler üstlenmiştir. Bal-Göç bütün şubeleri ile, Bulgaristan

²³ "Bulgaristan'dan mektuplar da gelmez oldu", *Tercüman*, 9 Şubat 1985.

²⁴ -"Bulgaristan göçmenleri endişeli", *Hakimiyet*, 15 Aralık 1984

²⁵ "Haberleşme kesildi", *Hakimiyet*, 14 Şubat 1985; "Türk kızlarını Bulgar gençleri ile kapatıyorlar", *Hakimiyet*, 1 Nisan 1985.

²⁶ "Bulgaristan Göçmenleri Dilekçe yenilediler", *Hakimiyet*, 1 Ocak 1985.

²⁷ "Bulgar baskısına büyük tepki var", *Hakimiyet*, 26 Aralık 1984.

²⁸ "Bulgaristan göçmenleri iki bakana içini döktü", *Hakimiyet*, 6 Ocak 1985.

²⁹ Ömer E. Lütem, *age*, C. I., s. 271.

³⁰ "Bal-Göç İzmit mitinginde", *Hakimiyet*, 18 Kasım 1985.

³¹ "İstanbul'daki mitingde 100 bin kişi haykırdı. "Katil Jivkov", *Hakimiyet*, 22 Mart 1985; "Büyük Protesto", *Cumhuriyet*, 22 Mart 1985; "Türklük öldürülemez", *Hakimiyet*, 7 Mayıs 1986; "Yalnız değilsiniz", *Tercüman*, 22 Mart 1985.

³² "Mısır ve Arap basınında bursa mitingine geniş yer verildi", *Hakimiyet*, 22 Mayıs 1985.

asimilasyonunun başından sonuna kadar bölge Türklerinin sözcülüğünü yapmış; baskı eylemlerinin resmi makamlara iletilmesinde etkili bir kanal teşkil etmiştir.³³

Bu süreçte Bursa Bal-Göçün öncülüğünü yaptığı girişimlerden birisi, Bulgar zulüm ve soykırımının tüm dünyaya duyurulması amacıyla 24 Aralık 1985 tarihinden itibaren her yıl aralık ayı son haftasının Bulgaristan Türklüğü kara günleri ve kanlı Noel haftası olarak anılması ve bu hafta içerisinde anma programları düzenlenmesidir.³⁴ Bu karar, Bursa Bal-Göç öncülüğünde alınması ve ilk etkinliğin Bursa'da başlatılması açısından konumuz için de önem taşımaktadır.

Bulgaristan'da yaşayan Türklere yapılan baskı ve zulümlerin yıldönümü nedeniyle, Bal-Göç tertip komitesi tarafından 1985 yılı Aralık ayı son haftasında düzenlenen anma günü etkinliğinde Bulgar zulmü kınanmıştır. Bursa'da yayınlanan Marmara gazetesi de, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen ve zulme bizzat tanıklık eden soydaşların katılacağı bir panel organize etmiştir.³⁵

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin tarihi ve kültürel varlıklarının ortaya konulması için yürütülen çalışmalar çerçevesinde, Bulgaristan'da Türk olmadığı yönünde ortaya atılan iddiaların³⁶ asılsızlığının ortaya konulması için de dernek bünyesinde çalışmalar yürütülmüş ve tarihi özelliği olan eşya ve fotoğraflar toplanmıştır.³⁷ Ankara Üniversitesi tarafından yapılan "*Bulgaristan'da Türkler*" konulu seminerden sonra açılan "*Bulgaristan'da Türk Varlığı ve Türk Kültürü*" sergisinde bu malzemelerden yararlanıldığı görülmektedir.³⁸

Bal-Göçün 1986 yılı ikinci yarısından itibaren çalışmalarında, Türkiye genelinde dağınık faaliyette bulunan diğer göçmen dernekleri yetkilileriyle yapılan temaslar önem kazanmıştır. Bu temaslarda göçmen derneklerinin tek bir federasyon çatısı altında toplanması, birlik, beraberliğin güçlendirilmesi ve mücadelenin daha etkili yürütülmesi için zaruri görülmüş ve bu yönde çalışmalar yürütülmüştür.³⁹ Bu çalışmalar sonunda 1988 yılında göçmen dernekleri, Balkan Türkleri Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu adını almıştır.

Asimilasyona Ankara'nın Tepkisi ve Bursa Basını

1980'li yılların ilk yarısında Bulgaristan'da yaşanan asimilasyon uygulamalarının ülkemizdeki soydaşlar ve sivil toplum kuruluşları tarafından kamuoyuna taşınması, hükümet ve siyasilere de konuya ilgisini arttırmış; Ankara'da iki ülke arasında komşuluk ve dostluk ilişkileri çerçevesinde sorunun çözümü üst düzeyde politikalar oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

Hükümet nezdinde yürütülen temasların etkisi, Bulgar baskı politikalarının TBMM oturumunda görüşülmesi ve hükümetin, Meclise bu konuda bilgi vermesi için 1985 yılı Şubat ayında sunduğu, 1982 Anayasası 98. İhtüzüğü 100. Madde gereğince genel görüşme açılması istemi ile kendini göstermiştir.⁴⁰ Millet Meclisinin 13.2.1985 tarihli oturumunda soykırım ve Bulgarlaştırma politikasının görüşülmesine geçilmiş; genel görüşmede Türk soydaşlara yönelik Bulgarlaştırma politikası kınanmış;

³³ "Bal-Göçün Ankara temasları olumlu", *Hakimiyet*, 18 Ocak 1985; "Bal-Göç Başkanı Mümin Gençoğlu, Göçmen vatandaşlarımıza sükunet tavsiye ediyoruz", *Hakimiyet*, 1 Şubat 1985.

³⁴ "Zulme karşı güç birliği", *Hakimiyet*, 22 Aralık 1985; "Darısı kalanların başına", *Milliyet*, 22 Aralık 1985.

³⁵ "Kara gün", *Hakimiyet*, 27 Aralık 1985.

³⁶ Asılsız Bulgar iddialarına dayanak olarak, Profesör Petar Petrov'un 1972 yılında yayınladığı "Şiddetin İzleri Peşinde" ve 1975 yılında yayınladığı "Bulgar Milletinin Kaderini Tayin Eden Asırlar" isimli çalışmalarından yararlanılmıştır. Ömer Engin Lütem, *age.*, C. I., ss. 461-464; "*Bulgaristan'da Türk Diye Bir şey Yok*", *Tercüman*, 27 Nisan 1985.

³⁷ "Bursa tarihi ispatta üzerine düşeni yaptı", *Hakimiyet*, 6 Mart 1986.

³⁸ "Özal: Bulgarların Boğazını Sıkmaya Devam Edeceğiz", *Tercüman*, 21 Mart 1986.

³⁹ "Göçmen dernekleri federasyon yolunda", *Hakimiyet*, 30 Haziran 1986; "Güç birliği", *Hakimiyet*, 19 Mayıs 1986; "Göçmen dernekleri federasyonlaşıyor", *Hakimiyet*, 1 Aralık 1987.

⁴⁰ İstanbul Milletvekili Yılmaz İhsan Hastük, Balıkesir Milletvekili İsmail Dayı ve arkadaşlarının Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumunun görüşülmesi ve bu konuda milli bir politika geliştirilmesi amacıyla genel görüşme açılmasına ilişkin önergesi ve genel görüşme ile meclis araştırması yapılmasına dair ön görüşmeler için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C:12, Yasama Yılı:2, 13.2.1985, s.522-535. *Önergede*, bölge Türklerin isim ve soyadlarının zorla değiştirilerek Bulgarlaştırılması, Türklere karşı ciddi asimilasyon uygulandığı, Bulgaristan Türklerinin durumu hakkında hükümetin meclise bilgi vermesi ve konunun mecliste etraflıca görüşülmesi talebi yer almış; Hükümet adına Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu konuşma yapmıştır.

genel görüşmenin, gizli oturumda sürdürülmesine karar verilmiştir. ⁴¹ 20 Şubatta Mecliste, Bulgaristan Türkleri konusunda gizli görüşme yapılmışsa da, görüşmeler sonunda soydaşların hak ve çıkarlarının korunması noktasında hükümete direktif veren bir önerge kabul edilmemiştir. ⁴²

Bulgaristan'da yaşayan Türklerin durumu ile ilgili Türkiye'nin politikasının belirlenmesi noktasında, öncelikle iki ülke arasında dostluk ilişkileri çerçevesinde sorunların ele alınması üzerinde durulmuştur.⁴³ Ankara'dan Bulgaristan Büyükelçiliği kanalıyla Jivkov'a gönderilen mesajda, iki ülke arasındaki dostluğun mevcut sorunları çözmeye yeteceği bildirilmiştir. ⁴⁴

Bulgar yönetimine Türk hükümetince yapılan iki sözlü uyarıdan bir sonuç alınamayınca, yazılı olarak uyarılarda bulunulmaya başlanmış; 1985 yılında Türk ve Bulgar hükümetleri arasında altı ay süren bir nota trafiği yaşanmıştır. Bu karşılıklı notalaşma ve diplomatik girişimler, dönemin yerel ve ulusal basınına da ayrıntılarıyla yansımıştır

İlki 22 Şubat 1985 tarihli Türk hükümeti notasında, iki ülke arasında mevcut sorunların geniş kapsamlı göç anlaşması dâhil olmak üzere dışişleri bakanları düzeyinde ele alınması teklifinde bulunulmuştur.⁴⁵ Dönem basınında da, Bulgaristan'la geniş kapsamlı ve sosyokültürel içerikli yeni bir göç antlaşması yapılması vurgusu ön plana çıkarken; bu göç antlaşmasında Bulgaristan'da kalan Türklerin de haklarının teminat altına alınması, göçün serbest bırakılması⁴⁶, akrabalık kategorilerinin geniş kapsamlı tutulması, sosyal güvencelerin korunması için Bulgaristan ile sosyal güvenlik anlaşması imzalanması, Bulgaristan'da kalan menkul ve gayrimenkullerin bedellerinin Türkiye'ye aktarılması, ellerindeki paraları, eşyaları, mesleki alet ve makineleri beraberlerinde getirebilmeleri, her iki devlet tarafından bunlara gümrük muafiyeti uygulanması hususlarına yer verilmesine dikkat çekilmiştir. ⁴⁷

Türk Bulgar yönetimleri arasında notalarla artan diplomasi ilişkileri, hiçbir sonuç alınmadan sona ermiştir. Türk tarafı soruna insan haklarıyla ilgili bir sorun olarak yaklaşırken; Bulgaristan sorunu iç sorunu olarak görmüş ve Türkiye girişimlerini de içişlerine müdahale olarak algılamıştır.⁴⁸ Göç anlaşması ve dışişleri düzeyinde toplantı talepleri de, Bulgar yöneticileri tarafından bu gerekçeyle reddedilmiştir.

1987 yılına gelindiğinde, artık ikili ilişkilerden ümidin kesildiği, gerekirse Kıbrıs gibi bir müdahalenin Bulgaristan için de gerçekleştirileceği söylemleri, dönem basınına yansımıştır. Dönemin Başbakanı Turgut Özal, 1987 yılı Ağustos ayı içerisindeki Bursa ziyareti sırasında, baskıların devamı halinde Türkiye'nin iyi niyetli tavrını sürdüremeyeceğini, Bulgaristan'ın da Kıbrıs gibi halledileceğini halka duyurmuştur. ⁴⁹ Burada, Kıbrıs Türkleri ile Bulgaristan Türkleri arasında bağlantı kurulduğu görülmektedir. Bu bağlantının en önemli noktası ise, "200 bin kişilik Kıbrıs için savaş yapan Türkiye, 2.5 milyon Türk için pek çok şey yapar"⁵⁰ sözleriyle ortaya konulmuştur. Bu süreçte, Anavatan Türkiye'nin bir parçası olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin de, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı öncesi Makarios hükümeti döneminde, kendi yaşadıklarına benzer hatta daha vahşice olayların Bulgaristan'da yaşanması karşısında her fırsatta Türkiye'yi desteklediği görülmektedir. Nitekim KKTC Milliyetçi Düşünce Derneği tarafından Kuzey Kıbrıs'ın hürriyet ve istiklal günü olan 20 Temmuz, Bulgaristan Türkleri ile dayanışma günü olarak ilan edilmiştir.⁵¹ Yine Bulgaristan asimilasyonuna tepki olarak, KKTC de çeşitli kuruluşlarca bir muhtıra hazırlanarak uluslararası kuruluşlara gönderilmiş⁵²; Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın girişimiyle ülkeye Bulgar diplomatların, Kıbrıs Rum kesimindeki Bulgaristan büyükelçilik

⁴¹ "Bulgar baskısı için mecliste genel görüşme açılması istendi", *Hakimiyet*, 12 Şubat 1985. "Bulgaristan olayı meclis gizli oturumunda görüşülecek" *Hakimiyet*, 14 Şubat 1985.

⁴² Ömer E. Lütem, *age*, C:I, s.238-239

⁴³ "Endişeliyiz", *Milliyet*, 27 Ocak 1985.

⁴⁴ "Necdet Onur, Evren'in Mesajı", *Hakimiyet*, 17 Ocak 1985.

⁴⁵ "Bulgaristan 8 gün sonra notamıza cevap verdi", *Hakimiyet*, 2 Mart 1985. Karşılıklı notalar için bkz. Ömer E. Lütem, *age*, s.302-339.

⁴⁶ "Okuyucu mektubu: Bulgaristan'daki Türklerin Durumu, Bulgaristan Göçmenleri adına Zülkef Yeşilbahçe", *Doğru Hakimiyet*, 29 Mayıs 1983; Uzunoğlu: "Bulgaristan'la yeni bir göç anlaşması imzalanmalı". *Bursa Marmara*, 1 Mayıs 1980.

⁴⁷ Uzunoğlu: "Bulgaristan'la yeni bir göç anlaşması imzalanmalı", *Bursa Marmara*, 1 Mayıs 1980.

⁴⁸ "Sofya diyalogu kopardı", *Milliyet*, 27 Mart 1985.

⁴⁹ "Bulgaristan'ı da Kıbrıs gibi hallederiz", *Hakimiyet*, 18 Ağustos 1987.

⁵⁰ "Türkiye çok şey yapar", *Hakimiyet*, 12 Ocak 1985.

⁵¹ "Kıbrıs Türkü Bulgaristan Türkünün yanında", *Tercüman*, 11 Temmuz 1986.

⁵² "Yavru Vatandan Bulgar'a Muhtıra", *Tercüman*, 10 Nisan 1985.

mensuplarının girişi yasaklanmıştır.⁵³

Asimilasyona Uluslararası Kuruluşların Tepkisi ve Bursa Basını

1989 Zorunlu göçüne uzanan süreçte dönemin Bursa basınında asimilasyona tepkilerin bir boyutunda, Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), İnsan hakları ihlallerini araştıran kuruluşlar, Uluslararası Af Örgütü, Helsinki İzleme Komitesi gibi uluslararası kuruluşların tepkisi yer almıştır.

Bulgaristan'da Türkler üzerinde uygulanan politikaların, insan haklarıyla ilgili çalışmalar yürüten bu uluslararası kuruluşlar tarafından yakından izlendiği görülmektedir. Bu kuruluşlardan biri olan ve merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve diğer uluslararası anlaşmalarla belirlenmiş her türlü insan hakkını savunmak amacıyla kurulmuş; dönem boyunca uluslararası kuruluşlar içerisinde en etkin görev yapan kuruluş olmuştur. Hiçbir devlete, siyasi ideolojiye veya dine bağlı olmaması nedeniyle insan haklarını savunma amaçlı tarafsız bir sivil toplum kuruluşu olan bu örgüt tarafından, Bulgaristan'da Türklere yapılan öldürme, tutuklama, işkence iddialarına ilişkin soruşturma açılmış ve soruşturma tamamlanınca bir basın bildirisi yayınlanacağı bildirilmiştir.⁵⁴

Soruşturma kapsamında, örgüt temsilcilerinin Türkiye'de incelemede buldukları şehirlerden birisinin de, Bursa olduğu görülmektedir. Bursa'da Bulgaristan'dan gelen ve Bulgarlaştırma uygulamalarına maruz kalan kişilerle görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler soruşturma sürecinde değerlendirilmiştir.⁵⁵ Af Örgütü temsilcileri, Bulgaristan'a da giderek orada gözlemlerde bulunmak istemişlerse de; bu yöndeki talepleri Bulgar yönetimince reddedilmiştir. Örgütün Londra'daki basın sözcüsü olan David Laulich, öldürülen Türklerle ilgili Af Örgütü ve üyeleri tarafından Bulgaristan yönetimine yapılan çok sayıda başvuruya, yalan ve çelişkili açıklamalar yapıldığına işaretle, Bulgaristan'ın söylemlerini ispat için Af Örgütü üyelerine izin vermesi gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶

Uluslararası Af Örgütü, yaptığı gözlemleri sonunda hazırladığı ve dönem basınında da yer alan raporlarla, Bulgaristan'daki Türklerin durumları, Türklere yapılan baskı, kötü muamele ve haksız tutuklamaları kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır.⁵⁷ Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı baskıları araştırmak için göçmenlerin yoğun olduğu Bursa'ya gelen heyetler arasında, Helsinki İnsan Hakları Nihai Sözleşmesi Komitesi, İslam Heyeti komiteleri de yer almıştır.

Bursa'da Bal-Göç yetkilileri ile istişarede bulunan Helsinki İnsan Hakları Nihai Sözleşmesi Komitesi yetkilileri, 1986 yılı haziran ayı içerisinde soydaşların durumu için incelemelerde bulunmak üzere Bursa'ya gelmiş, 4 Kasım'da Viyana'da yapılacak AGİK toplantısına sunmak üzere bir rapor hazırlamıştır.⁵⁸ Sorunun uluslararası boyut kazanması açısından önem taşıyan bu gelişmelerde, Bursa'nın önemli yere sahip olduğu ve Bulgaristan üzerinde Avrupa baskısının daha etkili sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Ancak bu konuda yapılan doğru tespitlere rağmen, Bulgaristan yönetimi nezdinde etkin bir yaptırım uygulamasında bulunulmadığı görülmektedir.

Türk Hükümeti, yoğun girişimleri sonucunda, 6–11 Ocak 1986 tarihinde Fas'ın Fez şehrinde yapılacak olan “İslam Konferansı Dışişleri Bakanları Toplantısı'nın gündemine de, Bulgaristan'da Türk azınlığa yapılan asimilasyon uygulamalarını aldirmayı başarmıştır.⁵⁹ Konferans sonunda, Bulgaristan Türklerinin kendi kültürlerini, dini inançlarını, dil ve geleneklerini koruma hakkına sahip olmaları gerektiği, Bulgaristan'da Müslüman azınlığa karşı girişilen insanlık dışı hareketlerin takip edilmesi

⁵³ “Bulgar diplomatların KKTC ne girişi yasaklanıyor”, *Hakimiyet*, 1 Şubat 1985.

⁵⁴ “Bulgaristan hakkında soruşturma açıldı”, *Hakimiyet*, 19 Ocak 1985; “Af örgütü Bulgar zulmüne karşı harekete geçti”, *Tercüman*, 19 Ocak 1985.

⁵⁵ “Bulgaristan'daki olaylar uluslararası sorun oldu. Af örgütü Bursa'ya temsilci gönderdi”, *Hakimiyet*, 11 Şubat 1985.

⁵⁶ “Türkler Yaşıyorsa İzin Verin Görelim”, *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1986.

⁵⁷ “Bulgaristan Türk azınlığı hapsediyor- Bulgaria: İmpisonment Of Ethnic Turks-Bulgaristan. başlıklı 40 sayfalık raporda, Türk asıllı kimselerin öldürülüp hapse atıldıkları belirtilmiştir. “Uluslararası af örgütü isimleri saptadı. Sofya 102 türkü öldürdü”, *Milliyet*, 27 Mart 1986.

⁵⁸ “Helsinki insan hakları nihai sözleşmesi komitesi Bursa'da Bulgaristan için araştırma yapıyor”, *Hakimiyet*, 10 Eylül 1986.

⁵⁹ “Bulgar Zulmü İslam Konferansı'nda”, *Milliyet*, 1 Ocak 1986.

kararı alınmıştır.

İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreteri tarafından gönderilen İslam Heyeti de, Bursa'ya gelmiş; Bal-Göç'ü ziyaret ile incelemelerde bulunulmuştur. ⁶⁰ İslam Konferansı adına araştırma yapacak olan bu heyet Türkiye'deki incelemelerini bitirmesine rağmen, Bulgaristan'a hemen kabul edilmemiştir. ⁶¹ 1987 yılı Mayıs ayında İslam Heyeti'nin Bulgaristan'ı gezmesine izin verilmiştir. 1-3 Haziran tarihleri arasında Bulgaristan'da Filibe, Hasköy, Kırcaali, Şumnu ve Razgrad'da incelemelerde bulunan heyet üyeleri de, önceden belirlenmiş müftü, imam ya da mahalli idarecilerle görüştürülmüştür. Bu suretle Bulgaristan'da Türklerin yaşadıkları gerçeklerden ziyade, bölge Türklerinin durumu, Bulgaristan'ın dünya kamuoyuna yansıtmak istediği şekilde İslam Heyeti'ne gösterilmiştir. ⁶² Bulgaristan'daki Türk-İslam azınlığa yapılan insanlık dışı tutum karşısında İslam Konferansı Örgütü'nden de etkili bir karar alınabilmiş değildir.

Başka Ülkelere Sığınan Bulgaristan Türklerinin Yaşamları ve Bursa Basını

Dönemin yerel basınında 1989 Zorunlu Göçü öncesinde Bulgaristan'dan ülkemize ve diğer Balkan ülkelerine iltica eden soydaşların yaşamları ile ilgili haberler geniş yer bulmuştur. Bu ülkeler içerisinde özellikle, Yunanistan'a kaçan soydaşların ülkemize getirilmesinde yaşanan gelişmelerin basına yansıdığı görülmektedir.

Bulgaristan Türklerinin baskı politikalarından kurtulma noktasında izledikleri bir siyaset de, Yunanistan'a ve burada Türklerin yoğun yaşadığı Batı Trakya'ya kaçış olmuştur. Dönem basınında kaçanların kaderi, sınırı geçerken yaralananlar, bunların tedavileri⁶³ ve Bulgaristan'a geri gönderilme korkusunun yaşandığı izlenmektedir. Yunanistan'a sığınan ve yakınları Bursa'da olan Türk ailelerinin Bulgaristan'a iade edilmemesi konusunda Yunan Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulmuştur.⁶⁴

Yunan Yüksek Mahkemesi, Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'a iade istemi karşısında, siyasi mülteci statüsünde Türkiye'ye gönderilmek üzere serbestiyeti kararı vermişse de⁶⁵; zaman zaman Yunanistan'a sığınan Türk ailelerin tekrar Bulgaristan'a iade edildiği ve iade sonrasında Bulgaristan'daki durumlarından haber alınmadığı da tespit edilmiştir. ⁶⁶

Bulgaristan'dan Bursa'ya göç sürecinde, Yunanistan'a sığınan ve Atina'dan Bursa'ya getirilen Türk aileleri de yer almıştır. Bal-Göçün temin ettiği özel otobüslerle Bursa'ya getirilen bu aileler, büyük coşkuyla karşılanmış; geçici süre Bursa'daki yakınları yanında kaldıktan sonra, kendilerine Bursa Valiliğince konut tahsis edilmiştir. ⁶⁷

Bulgaristan'da yaşadıkları zulümden kaçarak Türkiye'ye sığınan göçmenlerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için Bursa yerelinde işadamları ve bazı kuruluşlarının da katkıda buldukları görülmektedir. Gelen soydaşlara tahsis edilen konutların halı döşemeleri, Bursa Halıflex Fabrikası tarafından üstlenilmiş; Ali Osman Sönmez, Mümin Gençoğlu, Şükrü Şankaya gibi isimler de, göçmenlere eşya temininde dönem basınında ön plana çıkan isimler arasında yer almıştır.⁶⁸

Dönem boyunca ülkemize gelen Bulgaristan Türkü arasında, yasal bir görevle ya da turist olarak başka ülkelere gittikten sonra o ülke makamlarına sığınanlar da görülmüştür. Bu yolla başka ülkelere sığınan ve sonrasında Türkiye'ye gelenler arasında Naim Süleymanoğlu, Mustafa Süleymanoğlu isimleri

⁶⁰ "İslam heyeti b-Bursa'da", *Hakimiyet*, 23 Mayıs 1986.

⁶¹ "Bulgarlar İslam heyetine izin vermiyor", *Tercüman*, 22 Mayıs 1986.

⁶² "Bulgaristan İslam Konferansı Heyetine 'Evet' Dedi", *Tercüman*, 25 Mayıs 1987.

⁶³ "Zulümden Kaçış", *Milliyet*, 27 Mayıs 1986, .

⁶⁴ "Zavallı Zülfiye", "Üç Türkün durumu Avrupa konseyinde", *Hakimiyet*, 13 Kasım 1985.

⁶⁵ "Yunan mahkemesi Bulgaristan'dan kaçan Türkleri serbest bıraktı", *Milliyet*, 11 Aralık 1985; "Ziya Akçapar, Yunan adaletine Türk alkış", *Hürriyet*, 11 Aralık 1985.

⁶⁶ "Bulgaristan'dan kaçan soydaşlarımızı iade ettiler", *Hakimiyet*, 28 Şubat 1986. Yunanistan da Bulgaristan'ın peşinden giderek "Yunanistan'da Türk azınlık yoktur." iddiasında bulunmuştur. Konuyu değerlendiren Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Hasan Köni "Yunan'da Bulgar hastalığına tutuldu." sözleriyle, Yunan iddiasının tarihi dayanaktan yoksun olduğunu iddia etmiştir. Yunanlılar da Bulgar İddiasına Tutuldu", *Tercüman*, 22 Kasım 1987.

⁶⁷ "Ağlatan karşılama", *Hakimiyet*, 23 Aralık 1985; "Soydaşlarımız ev sahibi oldu", *Hakimiyet*, 26 Aralık 1985; Bulgaristan cehenneminden geliyoruz yazı dizisi, *Hakimiyet*, 23-25 Aralık 1985.

⁶⁸ "Kara gün", *Hakimiyet*, 27 Aralık 1985.

dönem basınında sıkça geçmektedir.

1986 yılı sonları itibariyle dönem basınında en fazla ön plana çıkan isim, Dünya şampiyonu halterci Naim Süleymanoğlu'dur. Türk asıllı halterci, Avusturya'nın Melbourne şehrinde düzenlenen Dünya Halter Şampiyonası'nda birinci olduktan sonra, Bulgar kafilesinden ayrılarak Avusturya Dışişleri Bakanlığı'na resmen başvurmuş; yetkililere, Türkiye'ye kendi isteğiyle sığınmak istediğini belirten bir dilekçe vermiştir. Avusturya Dışişleri Bakanlığı yetkilileri de, Süleymanoğlu'nun Türkiye'ye gitmesine izin vermiştir.⁶⁹

Bulgar zulmünden kurtulmak için Türkiye'ye sığınan Süleymanoğlu'nun yurt içi gezilerinde Bursa'ya gelmesi, il sınırında Bal-Göç Başkanı Mümin Gençoğlu ve çok sayıda yurttaş tarafından karşılanması, Bal-Göç ve valilik ziyaretleri yerel basından izlenmektedir.⁷⁰ Süleymanoğlu Türkiye'ye geldikten sonra basının ilgi odağı olmuş⁷¹; bundan sonraki süreçte ailesinin Türkiye'ye getirilmesi için çalışmaların devlet başkanlığı nezdinde yürütülmesi, parçalanmış ailelerin birleştirilmesi konusunda önemli bir adım teşkil etmiştir.⁷²

Dönemin Bursa basınında ön plana çıkan isimlerden birisi de, 1983 Martında kızlarını Bulgaristan'da bırakmak zorunda alan ve 77 model bir araba, az miktar para ile Bursa'daki akrabaları yanına gelen Aysel'in ailesidir. Ailenin, Vatansever, Öztürk, Özgür soyadları arasında, Özgür soyadını kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir.⁷³ Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin Türkiye'de aldıkları soyadları arasında, Yılmaztürk, Türkoğlu, Gençtürk, Öztürk, Korkmaz, Yılmaz, Dönmez, Mutlu soyadlarını tercihi de, Türk kimliklerini korumak noktasında hassasiyetlerinin göstergesi olmuştur.⁷⁴

Özgür Ailesi, Bulgaristan'da yaşayan kızları Aysel'in Türkiye'ye gelmesi için verdikleri mücadelede, açlık grevleri ile basında yer bulmuştur. Bulgaristan'daki kızlarını kurtarmak için ölüm orucu başlatan aile, Bursalı göçmen ailelerin de desteklediği bu protestonun başlamasından birkaç gün sonra Mudanya Devlet Hastanesine kaldırılmış ve tedavi altına alınmıştır.⁷⁵

Aysel ve Bulgaristan'da kalan diğer Türk çocukların iadesinde, basında öne çıkan haberlerde, Özgür ailesinin yaşadığı Bulgar zulmünü konu alan ve TRT de yayımlanan "Yeniden Doğmak" dizisinin bir süre sonra yayından kaldırılması da yer almıştır. Bu yayının iki ülke arasında sorun teşkil ettiği ve Bulgaristan Elçisinin Türk Dışişleri ziyareti sonrasında, Aysel'in Türkiye'ye gönderilmesi pazarlığı ile yayından kaldırılmasının uygun görüldüğü haberleri dikkat çekmektedir.⁷⁶

Bulgaristan'da kalan çocukları için yıllar boyu mücadeleye devam eden Özgür ailesi sonunda başarılı olmuş ve Aysel, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın özverili çalışmaları sonucunda 30 Aralık 1987 günü Türkiye'ye getirilmiştir. Ocak 1988'den itibaren de ailenin, ülkemizde kavuşma ve hürriyet özlemi ile ilgili haberler basında yer almıştır.

Dönemin yerel basınında sıkça söz edilen ve Bulgar zulmünü bizzat yaşayan bir diğer isim, Rodop-Tuna Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Bursa Şubesi başkanlığını yürüten Halil Uzunoğlu'dur. Uzunoğlu, 1 Eylül 1981 tarihinde akrabalarını ziyaret amaçlı gittiği Bulgaristan'da, Türkiye'de Bulgar aleyhtarı propaganda ve teşkilatlanma suçundan 3 yıl 4 ay hapis cezasına mahkûm edilmiştir. Bu mahkûmiyet sürecinde yaşadıklarına ilişkin söylediği, "Özgürlüğün ne demek olduğunu Bulgar zindanlarında öğrendim" sözü dönem basınında yer almıştır.⁷⁷ Bu söz, hem çekilen sıkıntıların boyutunu, **hem de Bulgarlaştırma politikalarına direnişin kaynağını ortaya koymasından önem taşımaktadır.**

⁶⁹ "Süleymanov'a Ölüm Tehdidi", *Milliyet*, 12 Aralık 1986. Avusturya Bulgaristan Türkleri Cemiyeti Başkan Yardımcısı Zakir Eran kendisinin bir telefonla aranarak, Naim Süleymanov'un Bulgaristan'a dönmemesi halinde öldürüleceğinin söylendiğini belirtmiştir. "Süleymanov Geliyor", *Milliyet*, 13 Aralık 1986.

⁷⁰ "Naim'i bağrımıza bastık", *Hakimiyet*, 19 Aralık 1986.

⁷¹ "Süleymanoğlu'na Büyük Sevgi", *Milliyet*, 15 Aralık 1986. Süleymanoğlu'ndan sonra yine komünizmle yönetilen bir ülkeden, Çin'den, Türk asıllı Çinli Şampiyon yüzücü Mu-Ta Li Türkiye'ye ziyaret amacıyla gelerek ülkemize sığınmış ve Murat Tahir adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: "Bir Şampiyon da Çin'den", *Tercüman*, 25 Şubat 1987.

⁷² "Naimi annesine Evren kavuşturacak", *Hürriyet*, 4 Ekim 1988.

⁷³ "Gidin ama geri dönmeyin", *Tercüman*, 8 Temmuz 1986.

⁷⁴ Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989)*, ATAM Yay., Ankara 2012, s.155.

⁷⁵ "Özgür ailesine telgraf yağıyor", *Tercüman*, 12 Temmuz 1986; "Çileli Ana Hastanede", *Milliyet*, 9 Temmuz 1986.

⁷⁶ "Yeniden Doğmak dizisi Bulgarlarla büyük sorun yarattı", *Hürriyet*, 29 Aralık 1987.

⁷⁷ "Bulgaristan'daki cezaevinden vatana dönüş", *Hakimiyet*, 15 Ocak 1985; "Bulgaristan'da vahşeti yaşayan adam", *Hakimiyet*, 17 Ocak 1985; "Ahmet Emin Yılmaz, Bursa Kazanı: Baskılar ve Duygular", *Hakimiyet*, 22 Ocak 1985.

1989 Zorunlu Göç Süreci ve Bursa Basını

Bulgaristan’da yaşayan Türklerin her türlü baskı ve yasaklara karşı gösterdiği direniş ile tırmanan gerilim, 1989 yılında yüz binlerce insanın sınır dışı edilmesine sebebiyet vermiştir. Çünkü artık Bulgar yönetimi tüm zorlamalara rağmen Türkleri tam anlamıyla asimile edemeyeceğini anlamıştır. Bal-Göç Federasyonunun Dışişleri Bakanlığı nezdinde ve Türk Dışişlerinin uluslararası platformda yaptığı baskılar, nihayetinde olumlu sonuçlar vermiş ve 1988 yılı sonlarından itibaren Sofya Hükümetinin, ülkede yaşayan Türklerin anavatanına göç etmeleri ve parçalanmış ailelerin bir araya getirilmeleri konusuna ılımlı yaklaştığı görülmüştür.⁷⁸ 1989 yılı başlarında Türk-Bulgar Dışişleri Bakanlıklarının imzaladıkları protokolle, iki ülke arasında iyi ilişkiler başlatılması, parçalanmış aileler birleştirilmesi konusu önem kazanmıştır.⁷⁹

Bulgaristan Parlamentosunca bu süreçte çıkarılan bir kanunda, dış ülkelere seyahatlerin serbest bırakılarak beş yıl geçerli olacak pasaportların verilmesi ve 1944 yılından sonra ülke dışına kaçanlara da af getirilmesi esasları yer almıştır.⁸⁰ Bu kanun, Bulgaristan Türklerince sevinçle karşılanırsa da, aslında Bulgaristan yönetimi, Türkleri sınır dışı etmenin yasal dayanağını hazırlamış ve baskılardan iyice bunalan Türklerle pasaportlarını vererek Türkiye’ye göndermeye başlamıştır.⁸¹ İki ülke arasında o dönemde göç kavramını meşru kılacak bir sözleşme olmadığı için, bu sancılı olay, Bulgaristan medyasında, ‘*büyük gezi-turistik gezi*’ (‘golyamata ekskurziya’) olarak tanımlanmıştır.⁸²

Oysaki bu süreçte, Bulgar kimliğini reddedenler göçe zorlanacak; Bulgaristan’da kalanlara ise, gönüllü olarak asimile olmayı kabul etmiş gözüyle bakılacaktır. Kendilerine pasaport verilen bu “*turist*”lerin, özellikle parçalanmış aile oluşturmaları ve daha çok asimilasyona direnç gösteren uç unsurlar arasında yer aldığı için eziyet ve işkence mağduru durumunda olmaları ise, Bulgaristan’ın bu göçten beklentilerine açıklık kazandırmaktadır.⁸³

1989 göç olayı, isteğe bağlı olarak değil; Bulgar yönetimince tespit edilen, mallarına mülklerine el konulan⁸⁴ ve aileleri parçalanan kişilerin zorunlu göçü olmuştur. Göç olayı ile ilgili genel bir değerlendirme yapılırsa, vize uygulamasının henüz başlamadığı 2 Haziran–22 Ağustos 1989 tarihleri arasında toplam 311.862 soydaşımız⁸⁵ Türkiye’ye göç etmiştir. Vize uygulamasının başladığı 22 Ağustos 1989-Mayıs 1990 tarihleri arasında 34.098 soydaşımız vize alarak Türkiye’ye gelmiştir.⁸⁶ Zorunlu göçün en yoğun yaşandığı dönem ise, Temmuz ayı olmuş ve Anavatan’a gelen soydaşların 135.237’si bu bir aylık sürede Türkiye’ye sığınmıştır. Bununla birlikte 1989 yılı Haziran ayından 1990 yılı Mayıs ayına kadar toplamda 133.272 göçmen Bulgaristan’a geri dönmüş; Türkiye’de 212.688 göçmen kalmıştır.⁸⁷

1989 yılında Bulgaristan’dan ülkemize gelen nüfusun niteliğine ilişkin tespitler de, dönem

⁷⁸ “Bulgaristan göçe yanaştı”, *Hakimiyet*, 24 Kasım 1988; “Parçalanmış ailelere müjde”, *Hakimiyet*, 27 Şubat 1989.

⁷⁹ “Parçalanmış ailelere müjde”, *Hakimiyet*, 27 Şubat 1989.

⁸⁰ “Sofya’nın Pasaport Müjdesi”, *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1989. Kanun, 10 Mayıs 1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

⁸¹ “*Buruk Sevinç*”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1989. Kalanlar da ileriki günlerde farklı ulaşım vasıtalarıyla Türkiye’ye intikal etmiştir. “Zorlama Göçe Devam”, *Milliyet*, 30 Mayıs 1989.

⁸² Seher Boykoy, agm., s.32.

⁸³ Tekin Akıllıoğlu, *Bulgaristan’ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi*, 29 Haziran 1989, s.141.

⁸⁴ Türkiye’ye göç eden soydaşlara, yanlarında kişi başına 500 leva gibi çok yetersiz para götürme sınırı konulmuştur. Buna göre, 30-40 yıllık birikimle bankada 50 000 levası olan 4 kişilik bir aile, bu paranın sadece 2 000 levasını Türkiye’ye getirebilecektir. Geri kalan 48 000 levayı 1-2 hafta gibi çok kısa bir sürede ya harcaması ya da bu parayı Türkiye’ye gidemeyen yakınlarına veya akrabalarına hediye etmesi gerekliydi. Böylece milyonlarca levalık kişisel birikim Bulgar bankalarında çekilmeden veya kullanılmadan devlete bırakılmıştır. Yine soydaşlara ait olan milyonlarca leva, sınırda Bulgar güvenlik güçleri tarafından gizlendiği yerlerde bulunmuş ve bu paralara el konulmuştur. Emin Atasoy, “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı:21, İstanbul 2010, s.11.

⁸⁵ Türkiye tarafından gelen göçmenleri, diğer göçmenlerden ayırmak için “soydaş” ifadesi yaygın olarak kullanılmıştır.

⁸⁶ Ercüment Konukman, *Büyük Göç ve Anavatan*, Türk Basın Birliği, Ankara 1990, s.61. Ağustos 1989 itibarıyla, 312 bin Türk ve Müslüman soydaşın geldiği Devlet Bakanı Konukman tarafından açıklanmıştır. “Pazarın konuğu: Devlet bakanı Ercüment Konukman gelen soydaşlar için yapılanları anlattı, Günaydın, 28 Ağustos 1989.

⁸⁷ Ercüment Konukman, *age*, s.71. Mayıs 1990 sonu itibarıyla, zorunlu göçte tabi tutularak Türkiye’ye giriş yapan soydaşların büyük kısmı, Bulgaristan’ın Razgrad, Kırcaali, Şumnu, Hasköy, Silistre, Varna sancaklarından gelmiştir. *Age*, s. 81.

basınından izlenebilmektedir. Gelen soydaşların cinsiyet dağılımı açısından % 50.48 i kadın; %49.52 si erkektir.

Mesleklere göre dağılımı başlığı altında da basında yapılan şu çizim dikkati çekmektedir. ⁸⁸

1989 Göçmenlerinin meslek gruplarına göre dağılımına ilişkin bir başka tabloda da şu veriler tespit edilmiştir. ⁸⁹

Statü	Sayı	%
İşçi	67.313	31.7
Memur	22.518	10.6
Serbest meslek	19.219	9.0
Emekli	9.468	4.4
Ev kadını-çocuk	37.740	17.8
Öğrenci	51.431	24.2
Sakat	302	0.1
Diğer	4.699	2.2
Toplam	212.688	100

Gelen göçmenlerin yaşlarına ve eğitim durumlarına göre dağılımında şu tablo karşımıza

⁸⁸ "Pazarın konuğu: Devlet bakanı Ercüment Konukman gelen soydaşlar için yapılanları anlattı", Günaydın, 28 Ağustos 1989.

⁸⁹ Ercüment Konukman, *age*, s.80.

çıkılmaktadır.⁹⁰

Yaş grubu	%
0-10	18.31
11-20	16.56
21-30	17.39
31-40	18.71
41-50	9.43
51-60	8.48
61 den büyük	10.54
Belirsiz	0.58
Toplam	100
Eğitim durumu	%
Okul görmeyen	16.1
İlkokul mezunu	26.3
Ortaokul mezunu	31.5
Lise mezunu	16.2
Meslek okul mezunu	1.9
Üniversite mezunu	1.9
Belirsiz	6.1
Toplam	100

Jivkov yönetiminin asimilasyonu ve nüfus arındırma politikası sonunda, kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı herkes bu göçten nasibini almıştır. Gelen göçmenlere ilişkin verilere bakıldığında, çoğunluğunun okur-yazar ve kültür düzeyleri yüksek bir kitle teşkil ettikleri görülmektedir. Göçmenlerin cinsiyet ve yaş grubuna göre dağılımı ise, kadın-erkek oranlarının birbirine yakın, neredeyse yarı yarıya bir oran teşkil ettiğini ve en yoğun nüfusun, çalışan işgücünü temsil eden orta yaş grubunda (20-60) toplandığını göstermektedir.

Bu durum, göçmenlerin sosyal çevreye uyumu ve ekonomik hayatta kadın-erkek tüm aile bireylerinin yer almaları bakımından önem taşırken; Bulgaristan açısından da, önemli bir işgücü kaybına işaret etmektedir.

1989 kitlesel göçü, Bulgaristan ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Göçmenlerin çoğunluğunun, tarım ve sanayi sektörlerinde çalışan nüfustan oluşması, onların yerine çalışacak nitelik ve nicelikte işgücünün istihdam edilememesi, Bulgar ekonomisi için büyük sorun teşkil etmiş ve hatta barış zamanında sivil seferberlik ilan etmeye zorlamıştır.⁹¹

Bu süreçte Bulgar yöneticilerinin başvurdukları yöntemlerden biri, başka ülkelerden işçi getirmek olmuştur. Tarımdaki istihdam sorununu çözmek ve tarım kooperatiflerinde çalışmak üzere, Rusya'dan işçi aileler getirilmiş ve Türklerin evlerine yerleştirilmiştir. Fakat bu politika, uzun vadede etkili sonuçlar ortaya çıkarmamış; Rusların çoğu bir süre sonra ülkelerine geri dönmüşlerdir.⁹²

Bulgaristan'ın zorunlu pasaport verdiği ve sınır dışı ettiği soydaşlar, kamuoyunda “*utanç treni*” adıyla bilinen demiryolu vasıtasıyla Edirne Kapıkule ve Kırklareli Dereköy sınır kapılarından Türkiye'ye giriş yapmışlardır. Kapıkule sınır kapısına uzanan kara ve demiryolu ağı, bu göç hareketliliğinin en yoğun yaşandığı mekân olmuştur.

Bir süre burada Kızılay tarafından kurulan kamplarda ve çadır kentlerde bekletilen soydaşların

⁹⁰ “Pazarın konuğu: Devlet bakanı Ercüment Konukman gelen soydaşlar için yapılanları anlattı”, Günaydın, 28 Ağustos 1989.

⁹¹ Ayşegül İnginar Kemalöglü, *age.*, s.153.

⁹² Emin Atasoy, *agm.*, s.12.

barınma ve beslenme ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁹³ Soydaşların Kapıkule sınır kapısında ve çadır kentteki yaşamları, Bursa Hakimiyet muhabiri Oktay Kayalar tarafından bizzat yerinde izlenmiş ve yerel basında ayrıntılarıyla yer almıştır. Edirne ve Lüleburgaz'da kurulan çadır kentlerde, soydaşların her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik doktor, sağlık merkezi, PTT merkezi, çay bahçesi, çeşmeler, açık oyun sahaları, elektrik ve prefabrik tuvaletler yer almıştır.⁹⁴

1989 Zorunlu Göç sürecinde önemli bir husus, gelen göçmenlerin iskân edilmesidir. Göçmenlerin ülke geneline dağıtılması için bütün illerden kapasite raporları, ne kadar kişi istihdam edebilecekleri ile ilgili veriler istenmiş; yerel yönetimlerden alınan raporlara bağlı olarak iskân organizasyonuna çalışılmıştır. Bursa'dan gönderilen raporlara göre, Bursa'ya 8 bin-10 bin göçmen kapasitesi bildirilmişse de; 1989 Ağustos sonu itibariyle bu sayı 100 bini aşmıştır.⁹⁵ Bu da, kapasite raporlarının, zaman zaman kâğıt üzerinde kaldığının göstergesidir.

Soydaşların yoğun olarak geldikleri yerlerin başında ise, Batı Anadolu, Marmara ve Ege Bölgelerindeki kentler, özellikle de İstanbul, Bursa, İzmir, Tekirdağ, Kırklareli yer almıştır.⁹⁶ Akrabalarının çoğunun daha önceki göçlerle bu yerlere gelmiş olması, iklim şartları ve iş imkânları, yerleşim için göçmen tercihlerinde belirleyici olmuştur.

20. Yüzyılın başlarından beri Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan göç eden Türklerin ikamet için ilk tercihleri olan ve 1951-1988 arasında 46.301 Bulgaristan Türkünün yerleştiği Bursa'ya, 1989'da başlayan göç dalgası ile birlikte, 133.056 soydaşımız yerleştirilmiştir. 1985'te yapılan sayıma göre, 1990 yılında kent nüfusunun 1.324.015 (merkez nüfusu 612.510) olduğu dikkate alındığında, bu büyümede, kısa sürede ve yoğun bir şekilde yaşanan nüfus hareketliliğinin etkisi göz ardı edilemez.

Soydaşların eskiden tanıdıklarının etkisiyle Bursa'yı tercih ettikleri, Bursa'da barınmak, yaşamak, çalışmak konusunda istekli oldukları, ellerinde belgelerle Edirne'den Erzurum, Niğde, Adana, Uşak, Eskişehir, Konya gibi şehirlere gönderilen bazı soydaşların da bir yolunu bularak Bursa'ya yerleştikleri tespit edilmiştir. Böylece Bursa'ya kaldırabileceği yükten fazlasının geldiğini belirten Vali Şahinoğlu, *"Bursa'da sosyo-ekonomik bir sıkıntı doğmuştur. Akrabası olanlara Bursa'ya giriş için izin veriyoruz. Ancak akrabası olmayan soydaşlarımız gönderildikleri illere gitmelidir"*⁹⁷ diyerek bir süre soydaşların Bursa'ya girişini yasaklamıştır.

Ağustos 1989 itibariyle basının önemli bir gündem konusu da, göçmenlere vize uygulanması ve bunun etkileridir.⁹⁸ Bu dönemde beklenenden daha fazla sayıda göçmen gelmesi, hükümeti de bazı tedbirler almaya yöneltmiştir. Bakanlar Kurulunun aldığı kararla barındırma sorununun çözümlenebilmesi ve göç hızının yavaşlatılması amacıyla Bulgaristan'la mevcut vize anlaşmasının uygulanmasına karar verilmiştir. Hükümetin vize uygulama kararında göçü daha düzenli hale getirmek ve Bulgaristan'ı göç anlaşması yapmaya sevk etmek düşüncesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak bu durum soydaşlar tarafından da, sınır kapatılmasının parçalanmışlığı daha da arttıracağı düşüncesiyle tepkiyle karşılanmıştır.⁹⁹

Soydaşların Bursa'ya gelmesi ile birlikte, Bulgaristan'da yaşanan mezalimin detayları da basına yansımıştır. Bu dönemde Bursa'ya yaralı olarak gelen ve Vatan Hastanesi'nde tedavi altına alınan Mümin Müminoğlu'nun anlattıkları, yaşanan zulmü gözler önüne sermiştir. Müminoğlu, Bulgaristan'da protesto yürüyüşlerine katıldığı için işkenceye maruz kaldığını, *"12 asker günlerce işkence etti. Kendime geldiğimde evimin bahçesinde yarı baygın halde yatıyordum. Ailem beni tedavi etmeye çalışırken 3 gün sonra geri dönen askerler bana düşerek yaralandığıma dair bir belge imza etmeye çalıştılar. Kabul etmeyince işkence yeniden başladı. Silah dipçikleri ile göğüs kemiklerimi kırdılar, dizlerime elektrik verdiler. Daha sonra ağır yaralı olarak sınır dışı edildim"*¹⁰⁰ sözleriyle kamuoyuyla paylaşmıştır.

⁹³ "Bulgar'ın yeni tezgâhı", *Hakimiyet*, 28 Haziran 1989

⁹⁴ "Çadırdaki yeni hayat", *Günaydın*, 19 Haziran 1989.

⁹⁵ "Pazarın konuğu: Devlet bakanı Ercüment Konukman gelen soydaşlar için yapılanları anlattı", *Günaydın*, 28 Ağustos 1989.

⁹⁶ Ercüment Konukman, *age.*, s. 90.

⁹⁷ *Olay*, 22/23 Ağustos 1989.

⁹⁸ *Milliyet*, 23 Ağustos 1989.

⁹⁹ "Sınırdaki vize şoku", *Olay*, 23 Ağustos 1989

¹⁰⁰ *Hakimiyet*, 23 Haziran 1989.

Göçmenlere Sağlanan Olanaklar ve Bursa Basını

Bursa'ya önemli sayıda göçmen gelmesiyle birlikte, gelen göçmenlerin iskânı, barındırılmaları, istihdam edilmeleri, ihtiyaçlarının karşılanması önem kazanmıştır. Soydaşlarımızın büyük kısmı, akrabalarının yanına; bir kısmı da geçici süreliğine okullara veya çadırlara yerleştirilmiştir.¹⁰¹

Bursa Organize Sanayi Bölgesi'nde faaliyet gösteren BİSAŞ fabrikası, soydaşlar için 100 ailelik çadır kent kurmuş, Edirne'den 12 otobüs ve 8 kamyonla oluşan konvoyla gelen 250 soydaş BİSAŞ çadır kentine yerleştirilmiştir. 20 tuvaleti, 8 duşu, 32 banyo ve 200 metrekaarelik yemekhanesi bulunan çadır kentte kalan soydaşlara, Bal Göç Federasyonu tarafından çadır hayatını kolaylaştırmak için hasır döşek, battaniye yardımları yapılmış, bir kısmının BİSAŞ tarafından istihdamı sağlanmış, Türkçe okuma yazma bilmeyen çocuklar da intibak eğitimine alınmıştır.¹⁰²

Göç koordinasyonu görevli Devlet Bakanı Konukman soydaşlar için yapılan yardımlar konusunda basına verdiği beyanatında, Bulgaristan'dan gelen çocukların çoğunlukla orta Bulgaristan'dan geldikleri için Anadolu lehçesiyle Türkçe konuştuklarını, ancak Türkçe yazmada sıkıntıları olduğu için, Türk okullarında hızlı adaptasyon kurslarıyla entegre edileceklerini belirtmiştir.¹⁰³

Kısa süre içerisinde devletin tüm imkânları seferber etmesi ve soydaşlara desteği, bakanlar, siyasiler ve yetkililerin yaptığı ziyaretlerle kendini göstermiştir. Çadır kentte kalan bu soydaşların durumu yerel yöneticiler tarafından ziyaretlerde bulunularak bizzat izlenmiş, kendileriyle görüşmeler yapılmıştır. Dönemin Bursa Valisi Erdoğan Şahinoğlu, Belediye Başkanı Teoman Özalp ve Mümin Gençoğlu'nun soydaş ziyaretleri, göçmenlerin her türlü sorunun çözüleceğine ve tüm ihtiyaçların karşılanacağına dair sözleri dönem basınına yansımıştır.¹⁰⁴

Bursa'ya gelen her bakan, her milletvekili veya üst düzey bürokrat da, göçmenlerin kaldığı çadır kentleri veya okulları ziyaret ederek, onların moralini yükseltmeye çalışmıştır. Bu ziyaretlerinden en önemlisi, Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Bursa'daki ziyaretidir. 29 Temmuz'da Bursa'ya gelen Demirel, çadır kentin ardından Hürriyet Meslek Lisesi ve Çınar Lisesi'nde kalan soydaşları ziyaret etmiş, *"Siz burada misafir değilsiniz. Memleketinize, anavatanınıza geldiniz. Tüm sorunlarınız en kısa sürede çözülecek"*¹⁰⁵ diyerek göçmenleri rahatlatmıştır.

Bu süreçte gelen soydaşlar ve onları barındıran yakınları açısından birtakım mağduriyet ve yetersizlikler de dönem basınına yansımıştır. Bu konuda hükümetin daha etkili politikalar izleyebilmesi için yerel yönetimlerle hükümet işbirliğinin güçlendirilmesine vurgu yapılmıştır.¹⁰⁶

Yaklaşan kış şartları ve okulların açılacağı eylül ayının yaklaşması nedeniyle, çadır ve okullarda barındırılan göçmenlerin barınma sorununun kesin çözümü önem kazanmıştır. Okulların boşaltılarak soydaşların konutlara taşınmalarını teşvik etmek için, alternatif olarak kira yardımları yapılması gündeme gelmiş¹⁰⁷; okullardan çıkarılacak göçmenlere vali ve kaymakamların yetkisinde azami 300 bin lira kira yardımının yapılacağı Devlet Bakanı Ercüment Konukman tarafından açıklanmıştır.¹⁰⁸

Konut talebi artması ve devlet yardımı, bazı fırsatçıları da harekete geçirmiş; ev sahiplerinin, *'nasılsa parasını devlet veriyor'* diye evlerinden daha fazla kira istemesine sebebiyet vermiştir. Bu durumda tek başına bir ev bulmakta zorlanan soydaşların bir kısmı, iki üç aile birleşerek bir ev tutmuş, çoğu kez de binaların bodrumları, garajları konut haline getirilerek barınma sorunu çözülmeye çalışılmıştır.

¹⁰¹ "TV dizisinde anlatılan vahşetten kurtulanlar anlatıyor. beleneyi yaşadık, Günaydın, 11 Haziran 1989.

¹⁰² *Hakimiyet*, 27 Haziran 1989.

¹⁰³ "Pazarın konuğu: Devlet bakanı Ercüment Konukman gelen soydaşlar için yapılanları anlattı", Günaydın, 28 Ağustos 1989

¹⁰⁴ "Çadırkentte yeni yaşam, *Hakimiyet*, 27 Haziran 1989.

¹⁰⁵ *Hakimiyet*, 30 Temmuz 1989.

¹⁰⁶ "Göçmenler için belediye ile hükümet işbirliği yapmalı", *Hakimiyet*, 27 Haziran 1989; "göçmen politikasında çıkar hesapları var", *Olay*, 27 Haziran 1989. Bu yazıda, Devletin yapması gereken görevlerin yerel yönetimlerden beklenmesi eleştirilmiştir.

¹⁰⁷ *Bursa Uludağ*, 11 Ağustos 1989.

¹⁰⁸ "Göçmenlere 300 bin Lira Kira Yardımı", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1989. Göçmenlerin barınma sıkıntılarını gidermek amacıyla, okullardan çıkarılacak göçmenlere 1989 Eylül ayından itibaren, ayda 300 bin liraya kadar kira yardımı uygulamasına başlanmıştır. Belli dönemlerde kesilen ve kısıtlamaya gidilen kira yardımları, Mayıs 1990 itibarıyla 72.101.452.000 TL ye ulaşmıştır. Ercüment Konukman, *age*, s.86.

Yine göçmenlerin konut sorunu çözmek için Devlet Bakanlığınca yürütülen çalışmalar kapsamında, Bursa, Eskişehir Kocaeli ve İstanbul'da devlet ve Emlak Bankası İle Toplu Konut Kamu İdaresi tarafından 20 bin konut üretimine başlanması, bu konutlara 80-100 bin kişinin yerleştirilmesi ve 20 yıl vade ile borçlandırılarak satılması gündeme getirilmiştir.¹⁰⁹

Kira yardımı yapılan göçmenlere gıda yardımının da yapıldığı, bu konuda Bursa'nın öncülük ettiği dönem basınında yer almıştır. Günaydın Marmara gazetesinde yer alan “*soydaşa kiradan sonra gıda yardımı olumlu karşılandı*” başlıklı bir haberde, göçmenlere gıda yardımı olarak mercimek, un ve şeker dağıtılmasına da Türkiye genelinde ilk defa Bursa'da başlandığı ve Bursa'da üç merkezde bir kişiye aylık 600 gr mercimek, 600 gr şeker ve 6 kilo 750 gr un verildiği belirtilirken, bu uygulamanın diğer illere de yaygınlaştırılması talep edilmektedir.¹¹⁰

Bursa'ya gelen soydaşların barınma ve beslenmeleri yanında diğer önemli bir konu da, istihdamı olmuştur. Bu hususta Bursa valisi Erdoğan Şahinoğlu'nun “*Bulgaristan'dan gelenler çalışkan ve yetenekli. Şu anda birçok sorunumuz var ama sonuçta mutlaka ekonomimize faydaları dokunacak*” sözleri basında yer almış; göçmenlerin ekonomiye katkı beklentisi bu suretle yetkili ağızlardan ortaya konulmuştur.¹¹¹

1990 Mayıs ayına kadar ülke genelinde istihdam edilen soydaşların mesleklerine göre dağılımı şöyledir.¹¹²

Statü	Sayı	%
Tarım İşçisi	20.762	30.6
Sanayi işçisi	17.907	26.6
Memur –çeşitli kadrolarda	824	1.2
Yardımcı hizmetler	9.542	14.2
Emekli	499	0.7
Teknik eleman	4970	7.4
Sağlık hizmetleri	1239	1.8
Serbest	6293	9.3
Öğretmen	3722	5.5
Ev hizmetleri	1494	2.2
Sakat	40	0.5
Toplam	67.292	100

Sanayi işçisi istihdamında, gelenlerin vasıflı işçi oldukları, çoğunun inşaat sektöründe çalıştığı, fayans döşeme, sıva, marangoz ustası olarak bu kişilerden yararlanılması hususu önem kazanmıştır. Bursa'ya gelen göçmenlere istihdam konusunda destek sağlayan kuruluşlardan biri, Sönmez Holding'tir. Özellikle inşaat ustası, konfeksiyon, teknik okul mezunlarına ağırlık verilmesi suretiyle önemli sayıda göçmen kitlesinin istihdam edildiği bu işletme yanında, Bursa'da çeşitli firmalardan da işe alma talepleri gelmiştir. Bursa Gemlik yolu üzerindeki Demirtaş Mermer Fabrikasında mermercilik, Duaçınar semtinde Başaranlar Makine Sanayiinde de torna ve kaynak tecrübesi olan soydaş ailelerin bu talepler üzerine istihdam edildikleri görülmektedir.¹¹³

İstihdam edilenler dışında, Bursa'da iş ve işçi bulma kurumuna, öğretmenlik yapmak için milli eğitim müdürlüğüne başvuran göçmenlerle ilgili haberler de basında yer almıştır.¹¹⁴

Göçmen istihdamıyla yakından ilgilenen dönemin Devlet Bakanı Ercüment Konukman, sanayicilere, “*imkânlar dâhilinde her aileden bir kişiyi işe alın*” çağrısında bulunmuştur. Bu çağrı sanayiciler tarafından karşılık bulurken, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Göçmenler

¹⁰⁹ “Soydaşa gelecek korkusu”, Günaydın, 28 Ağustos 1989.

¹¹⁰ “Soydaşa kiradan sonra gıda yardımı olumlu karşılandı”, Günaydın Marmara, 1 Ocak 1990.

¹¹¹ “Son 45 yılın en büyük göçü”, Günaydın, 24 Temmuz 1989.

¹¹² Konukman, age, s.92.

¹¹³ “Soydaşlarımıza Sönmez desteği”, *Hakimiyet*, 16 Haziran 1989.

¹¹⁴ “Soydaşlarımız iş kuyruğunda”, *Olay*, 6 Temmuz 1989

istihdam edilirken, sendika temsilcileri de bazı işverenleri fırsatçılıkla itham etmiştir. Ucuz istihdam için tecrübeli elemanların işten çıkarılarak yerlerine soydaşların alındığı ile ilgili tartışmalar kısa sürede Bursa sınırlarını da aşarak tepki çekmeye başlamıştır.

Dönemin Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın "*Soydaşları işe almak için işçi çıkartıyorlar*"¹¹⁵ iddialarına bizzat Başbakan Turgut Özal cevap vererek bu durumu yalanlamıştır. Ancak, binlerce göçmenin geldiği Bursa'da ve diğer şehirlerde, soydaşlara destek gerekçesiyle istihdamına öncelik verilmesi durumları görülmüşse de; burada sıkıntının kaynağını hiçbir zaman göçmenler teşkil etmemiş; fırsatçılar, bu süreçten de kendi çıkarlarına istifade etmek istemişlerdir.

Bu süreçte yerli halkın gelen göçmenlere bakışı açısından da tespitler yapılabilmektedir. Çalışan kesimde, göçmenlerin istihdam edilmesiyle işsiz kalma korkusu, Türk vatandaşı olmadıkları ve bunun için de sigorta ve vergi primlerinin onlar için geçerli olmayacağı söylemleri dönem basınına yansımıştır.¹¹⁶

Göçmenlerin istihdamı konusunda çalışmalar ve tepkiler bu yönde iken, 1989 göç sürecinde basına yansıyan önemli bir konu da, Bulgar yetkililerin sınır dışı edilen Türkleri zorla aşılması, içeriği belli olmayan esrarengiz iğnelerin vurulmasıdır. Bulgar yetkililerin sınır dışı edilen Türkleri zorla aşılması, aşının niteliğine ilişkin açıklama yapılmaması, Türkiye'de ve dünya kamuoyunda endişe ile izlenmiştir.

1989 Göçü sırasında Bursa'ya gelen Türk aileleri, Bulgarların kendilerine önce baldırdan, topuktan veya koldan esrarengiz bir iğne yaptığını, pasaportlarını daha sonra verdiğini, içeriğini bilmedikleri bu iğne dolayısıyla hastalık, sakatlık, ölüm tehlikesi korkusu taşıdıklarını söylemişlerdir. Aşıyla hangi maddenin enjekte edildiğinin tespit edilmesi, mikrop aşılması ihtimalinin aşı tahlilleri yapılması suretiyle kesinlik kazanması hususları gündeme taşınmıştır.¹¹⁷

Yapılan aşılarda içerik tespiti için İl Sağlık Müdürlüğü tarafından oluşturulan 'Göçmen Sağlık Bürosunca soydaşlardan kan örnekleri alınmış ve bu örnekler, Bursa'dan Ankara'ya gönderilmiştir. Türkiye'nin girişimleri ile Dünya Sağlık Örgütü'nün konuyla ilgili başlattığı çalışma kapsamında da, örgüt yetkilileri Bursa'da ve göçmenlerin yaşadığı diğer şehirlerde aşı yapılan soydaşlarla görüşerek bilgi almış; daha sonra Bulgaristan'a giderek incelemelerde bulunmuştur.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, bu aşılarda olağan aşılama programının bir parçası olduğu ve aşılardan kişiler üzerinde yapılan araştırmada zararlı bulguya rastlanılmadığı bilgisine ulaşılmışsa da¹¹⁸; Türkiye Sağlık Bakanlığı yetkilileri, bu açıklamaları yeterli bulmamış ve Bulgaristan baskılarının örgüt kararını etkilediğini ileri sürmüştür.

Kasım 1989 itibarıyla dönem basınında, zorunlu göç sırasında gelenlerin Bulgaristan'a geri dönüşleri haberleri yer almaya başlamıştır. Özellikle vize uygulamasının başlamasından sonra, geri dönüşlerde de artış görülmüştür. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle göçmenlerin bir kısmına arzu ettikleri yaşam biçiminin sağlanamamış olması, gelen göçmenler nezdinde beklentilerin karşılanamamış olması, verilen imkânların yeterli bulunmaması bu tersine göç sürecini etkilemiştir.¹¹⁹ Bu durumun, Türkiye'nin uluslararası imajına olumsuz etki yapması açısından, yetkili ağızlardan eleştirildiğine de dönem basınından tanıklık edilmektedir.¹²⁰

Tersine göç sürecinin bir boyutunda da, Jivkov'un iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Bulgaristan'da kurulan yeni yönetim ve bu yönetimle başlayan demokratikleşme süreci belirleyici olmuştur.¹²¹ Bulgaristan'da yeni yönetim yanında, ülkenin Avrupa Birliğine giriş sürecinde din özgürlüğü,

¹¹⁵ *Olay*, 3 Temmuz 1989.

¹¹⁶ "Bursa kazanı: Ahmet Emin Yılmaz, Hazırlık", *Hakimiyet*, Haziran 1989.

¹¹⁷ "Bu iğne de neyin nesi", *Hakimiyet*, 16 Haziran 1989; "bana iğne yaptılar", *Milliyet*, 22 Haziran 1989. Türkleri öldürmek veya kısırlaştırmak amacıyla aşılarda yaptığının dair haberler Türk gençlerinin kadınlarının zehirli iğnelerle kısırlaştırılması, ölüme mahkum edilmeleri Türk basınında yer almıştır. "Türkler Zehirli İğnelerle Öldürülüyor", *Tercüman*, 4 Nisan 1986, "Bulgar'dan Yeni Oyun", *Tercüman*, 27 Haziran 1987.

¹¹⁸ "Aşı Raporu Baskı Belgesi", *Milliyet*, 10 Ekim 1989.

¹¹⁹ *Hürriyet*, 28 Ağustos 1989. Türkiye'den Bulgaristan'a geri dönüş, Haziran 1989 itibarıyla 40 kişi ile başlamış, Mayıs 1990'da 133.272 kişiye ulaşmıştır. Ercüment Konukman, *age.*, s.71.

¹²⁰ "Beğenmeyen çeker gider", *Hakimiyet*, 25 Aralık 1989.

¹²¹ Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, 13 Aralık 1989 da BKP'den ihraç edilmiş ve BKP'nin devlet içindeki yönlendirici etkisi büyük ölçüde kırılmıştır. *Milliyet*, 14 Aralık 1989. Yeni Bulgar yönetimi de, 1989 Aralık ayının son günlerinde asimilasyon politikasını "resmen" sona erdirdiklerini duyurmuştur. Ayşegül İnginar Kemaloğlu, *a.g.e.*, s.244.

eski adların kullanılabilmesi, Türkçe eğitim, basın yayın serbestisi sağlanması hususları vurgulanmıştır.¹²² Bu süreçte büyük kısmı Türkiye’de olan pek çok Türkün başvuruda bulunduğu ve isimlerini geri aldıkları dönem basınından izlenebilmektedir.¹²³ Yine Bulgaristan Başbakanı İvan Kostov’un girişimiyle, asimilasyonla adları değiştirilen soydaşların mahkeme kararı olmadan sadece bir dilekçeyle adlarını geri alabilmelerine ilişkin karar parlamentodan geçirilmiştir.¹²⁴ Kostov, çeşitli tarihlerde Türkiye’ye göç eden soydaşların Bulgaristan’da bıraktıkları aileleri ile yaşanan parçalanmış aile sorununun çözümüne yönelik somut adımlar atılması için de, Türk yetkililer nezdinde girişimlerde bulunmuştur.¹²⁵

Göç sonrasında dünya konjonktüründe yaşanan bütün bu gelişmeler, 1989 göçmenlerinin globalleşen dünya anlayışına uygun ve daha çok senteze dayalı bir kimlik geliştirmelerinin yolunu açmıştır. Bu göçmenlerin sorunu, sadece Türkiye’ye uyum sağlamak değil; aynı zamanda iki ülke ile bağlarını koparmadan, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda somut ve soyut ilişkileri geliştirmek olmuştur. Bu noktada da, 89 göçmenlerinin, daha önceki dönemlerde Bulgaristan’dan gelen göçmenlerden ayrıştıkları görülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

1944 yılından itibaren sosyalist idareyle yönetilmeye başlanan Bulgaristan’da, Jivkov’un iktidara gelmesiyle beraber, azınlıklara yönelik asimilasyon politikaları daha sistemli ve planlı şekilde uygulamaya konulmuştur.

Bulgaristan’ın asimilasyon uygulamaları Türk azınlıkça benimsenmemiş; hatta bu uygulamalarla Türkler daha sıkı bir şekilde milli değerlerine sarılmıştır. Baskılar sonunda bunalan Türk azınlık, yönetime karşı gösteri yürüyüşlerine başlayınca da, ellerine birer pasaport tutuşturularak sınır dışı edilmeye başlanmıştır. Böylece 1989 yılı ortalarında zorunlu göç olayı gerçekleşmiştir.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da görülen en büyük zorunlu göç olan 1989 Zorunlu Göçü sırasında, kısa süre içinde 350 bin civarında Türk nüfusu, malından, mülkünden, her şeyden önce de vatanından ve ailesinden kopuş süreci yaşamış; yeni başlangıç hayalleriyle birlikte Türkiye’ye göç etmiş ve yeni bir hayata adım atmışlardır.

Kısa sürede yaşanan bu zorunlu göç dalgasının yarattığı bunalım, tüm olumsuzluklara rağmen devletin, yerel yönetimlerin ve sivil kuruluşların desteği ile büyük ölçüde aşılmıştır. Aradan geçen 30 yıla yaklaşan süreçte göçmenler üretime dâhil edilmiş, Anadolu’nun farklı coğrafyalarından göç eden birçok vatandaşa göre, kent ile entegrasyonu daha hızlı ve sorunsuz bir şekilde sağlanmış ve Bursa’nın önemli değerlerinden birisi haline gelmiştir. O dönem yaşanan acılar, çekilen sıkıntılar ise, belleklerde acı birer hatıra olarak kalmıştır yalnızca...

Döneme ait çekilmiş olan fotoğraflar, o dönemde insanların yaşına ve cinsiyetine göre göçe karşı tepkisinin, yaşadıkları trajedinin en yalın ve unutulmaz ifadesi olmuştur. Bu ifadelerin, kuru bir tablo olmaktan çıkarılması ve doğru şekilde okunması, yaşanan sürece karşı tanıklığımıza önemli bir boyut kazandıracaktır.

İnsan hakları, özgürlük ve demokrasi kavramlarının yoğun biçimde tartışıldığı günümüzde, 1989 Zorunlu Göçüne yol açan sürecin bir daha yaşanmaması ve Bulgaristan Türklerinin haklarının savunulması büyük önem taşımaktadır. Başta Türkiye olmak üzere diğer devletler ve uluslararası kuruluşlar Bulgaristan’a her fırsatta tepkisini göstermiştir. Ancak gösterilen tepkiler, yaptırımdan uzak olduğu için Bulgaristan üzerinde çok etkili olmamıştır. Sosyalist rejim uygulamalarının, Bulgaristan yönetimince de resmen kınanmasına rağmen¹²⁶, günümüze kadar geline süreçte, 1989 göç mağdurları adına hukuki bir gelişme sağlanamamış olması üzüntü vericidir.

¹²² “Soydaşlara çağrı: Bulgaristan’a dönebilirsiniz”, *Olay*, 1 Şubat 1991.

¹²³ “Türk adlarını almak için son 10 gün”, *Hakimiyet*, 18 Kasım 1993

¹²⁴ “Soydaşa büyük müjde” *Bursa Haber*, 24 Haziran 1999.

¹²⁵ “Soydaşın hasreti bitiyor”, *Bursa Haber*, 4. Ekim 1998.

¹²⁶ Bulgaristan Parlamentosu, 2012 yılında, “*Bulgaristan Müslümanlarının Zorla Asimilasyonunu Kınama Bildirisi*” adını taşıyan bildiriye kabul etmiş; bildirinin 2. Maddesinde, “360.000’den fazla Türk kökenli Bulgar vatandaşının 1989 yılında ülkeden kovulmasını, totaliter rejim tarafından işlenen bir tür etnik temizlik” olarak ilan etmiştir. “Bulgaristan’dan Tarihi Karar”, *Sabah*, 11.01.2012.

Bulgaristan Türklerinin haklarının savunulmasında öncelikle, yaşanan trajedinin hukuksal boyutu kesin olarak belirlenmeli ve bu hukuki çerçevede devlet politikaları geliştirilmelidir. Hatta Türkiye’de yaşayan siyasi çevreler dâhil olmak üzere pek çok alanda görülen göçmen nüfusun varlığı ve ülke dışında farklı coğrafyalarda yaşayan önemli sayıdaki Türk nüfusu dikkate alındığında, dış Türklerle ilgili çalışmaları yürütecek bağımsız bir örgütlü yapılanmaya gidilmesinin, yaptırıma yönelik sistematik uygulamalarla sürece etkinlik kazandırılmasında büyük rol oynayacağı düşünülmektedir. Devlet politikasının ülke gerçekleri üzerine oluşturulması, sistemli ve kararlı bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

Devlet politikaları yanında, iç-dış kamuoyunun da, yürütülecek bilimsel çalışmalar ve düzenlenecek etkinliklerle doğru şekilde bilgilendirilmesi bir zorunluluktur. Balkan Araştırmaları üzerine çok sayıda stratejik merkez, enstitü ve akademinin kurulmakta olduğu günümüzde, sivil toplum örgütleri-üniversiteler-yerel yönetimler ortaklaşa çalışmalar yürütmek, yeni projeler geliştirmek suretiyle devlet politikalarına katkıda bulunmalıdırlar.

KAYNAKÇA

AKILLIOĞLU Tekin, *Bulgaristan’ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi*, 29 Haziran 1989.

ALP İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878–1989)*, Trakya Üniversitesi Yay, Ankara 1990.

ATASOY Emin, “Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Fakültesi Coğrafya Dergisi*, Sayı:21, İstanbul 2010.

BOYKOY Seher, “Asimilasyon ve Göç: Tarihsel Boyutuyla Bulgaristan’dan 1989 Göçü”, 25. *Yılında Bulgaristan’dan 1989 Göçü*, Ed: Seher Boykoy, Nilüfer Belediyesi Yay, Bursa 2015.

KARAPINAR Ayşe, “Türkiye-Bulgaristan İlişkilerinin Bulgaristan Türkleri Açısından Değerlendirilmesi”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Sa:2, Eylül 2003.

KEMALOĞLU Ayşegül İnginar, *Bulgaristan’dan Türk Göçü (1985-1989)*, ATAM Yay, Ankara 2012.

KONUKMAN Ercüment, *Büyük Göç ve Anavatan*, Türk Basın Birliği, Ankara 1990.

LÜTEM Ömer Engin, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983–1985*, C. I, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay, Ankara 2000.

ŞİMŞİR Bilal N, *Bulgaristan Türkleri (1878-2008)*, Bilgi Yay, 3. Baskı, Ankara 2012.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:17, C:12, Yasama Yılı:2, 13.2.1985

Türk Kültürü Dergisi, S: 66, Nisan 1968, Türk Kültürü Enstitüsü Yay, Ankara, ss. 344–347.

Gazeteler

Bursa Haber, 4 Ekim 1998, 24 Haziran 1999

Bursa Marmara, 1 Mayıs 1980.

Bursa Uludağ, 11 Ağustos 1989.

Cumhuriyet, 22 Mart 1985, 21 Temmuz 1986, , 12 Mayıs 1989, 27 Mayıs 1989, 11 Ağustos 1989

Doğru Hakimiyet, 29 Mayıs 1983.

Günaydın, 24 Ocak.1985, 11 Haziran 1989, 19 Haziran 1989, 28 Ağustos 1989, 24 Temmuz 1989

Günaydın Marmara, 1 Ocak 1990

Güneş, 19 Ocak 1985, 29 Ocak 1985.

Hakimiyet, 15 Aralık 1984, 25 Aralık 1984, 26 Aralık 1984, 28 Aralık 1984, 1 Ocak 1985, 6 Ocak 1985, 12 Ocak 1985, 15 Ocak 1985, 17 Ocak 1985, 18 Ocak 1985, 19 Ocak 1985, 22 Ocak 1985, 1 Şubat 1985, 3 Şubat 1985, 11 Şubat 1985, 12 Şubat 1985, 14 Şubat 1985, 2 Mart 1985, 22 Mart 1985, 1 Nisan 1985, 22 Mayıs 1985, 13 Kasım 1985, 18 Kasım 1985, 22 Aralık 1985, 23 Aralık 1985, 25 Aralık 1985, 26 Aralık 1985, 27 Aralık 1985, 16 Şubat 1986, 28 Şubat 1986, 6 Mart 1986, 7 Mayıs 1986, 19 Mayıs 1986, 23 Mayıs 1986, 30 Haziran 1986, 10 Eylül 1986, 19 Aralık 1986, 18 Ağustos 1987, 1 Aralık 1987, 24 Kasım 1988, 27 Şubat 1989, 16 Haziran 1989, 23 Haziran 1989, 27 Haziran 1989, 28 Haziran 1989, 30 Temmuz 1989, 25 Aralık 1989, 18 Kasım 1993

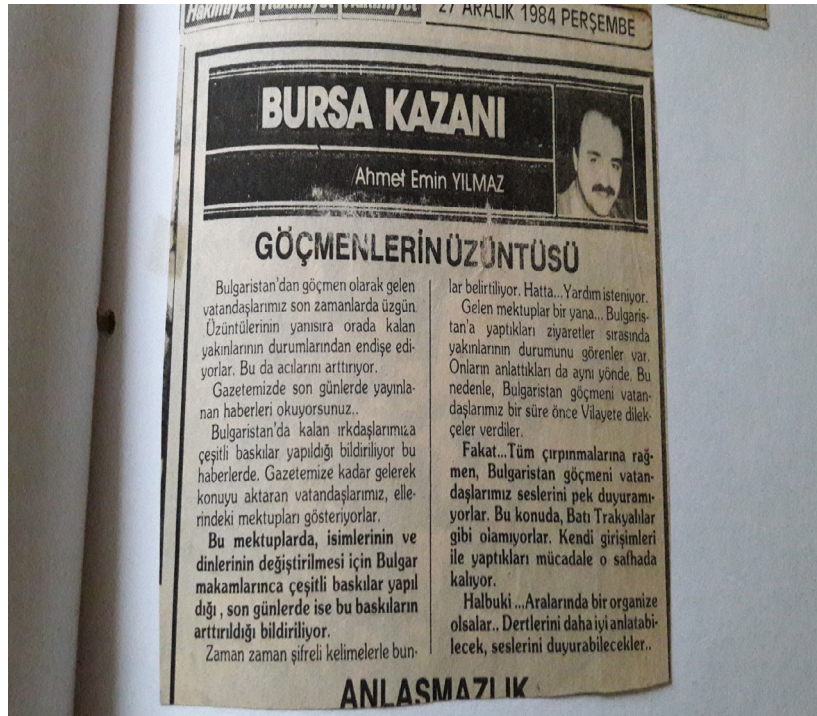
Hürriyet, 11 Aralık 1985, 29 Aralık 1987, 4 Ekim 1988, 28 Ağustos 1989,

Milliyet, 27 Ocak 1985, 22 Şubat 1985, 28 Şubat 1985, 20 Mart 1985, 27 Mart 1985, 4 Nisan 1985, 8 Nisan 1985, 11 Aralık 1985, 22 Aralık 1985, 1 Ocak 1986, 27 Mart 1986, 27 Mayıs 1986, 9 Temmuz 1986, 12 Aralık 1986, 13 Aralık 1986, 15 Aralık 1986, 3 Şubat 1987, 30 Mayıs 1989, 22 Haziran 1989, 23 Ağustos 1989, 10 Ekim 1989, 14 Aralık 1989,

Olay, 27 Haziran 1989, 3 Temmuz 1989, 6 Temmuz 1989, 22 Ağustos 1989, 23 Ağustos 1989, 1 Şubat 1991

Tercüman, 19 Mayıs 1984, 15 Ocak 1985, 19 Ocak 1985, 9 Şubat 1985, 13 Mart 1985, 22 Mart 1985, 10 Nisan 1985, 27 Nisan 1985, 21 Mart 1986, 4 Nisan 1986, 22 Mayıs 1986, 8 Temmuz 1986, 11 Temmuz 1986, 12 Temmuz 1986, 13 Temmuz 1986, 8 Ağustos 1986, 25 Şubat 1987, 25 Mayıs 1987, 3 Haziran 1987, 27 Haziran 1987, 22 Kasım 1987, 6 Ağustos 1988.

EKLER

Hakimiyet, 27 Aralık 1984

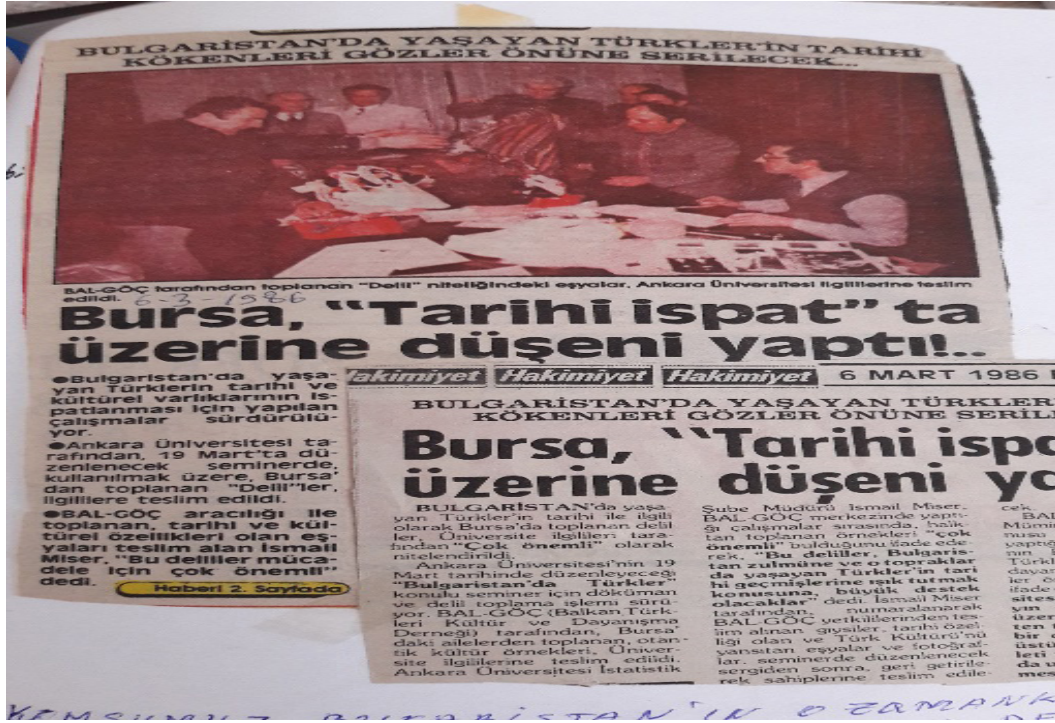
Hakimiyet, 20 Nisan 1985

Hakimiyet, 27 Aralık 1985

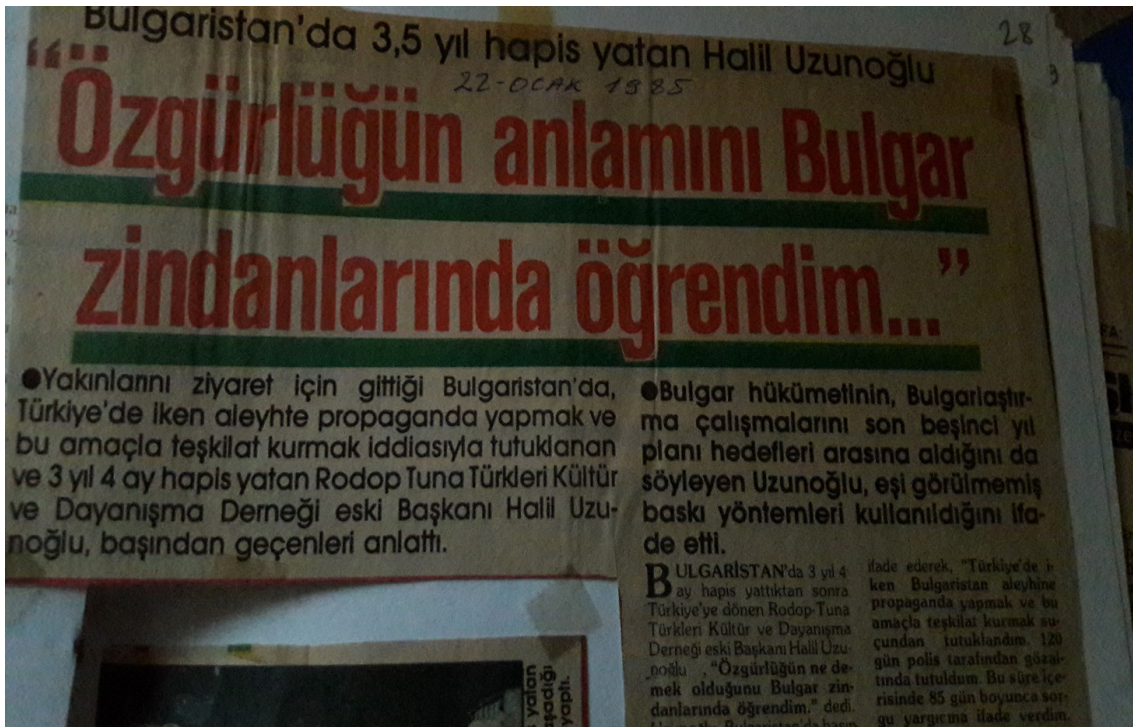
Marmara, 22 Ocak 1986

Hakimiyet, 6 Mart 1986

Hakimiyet, 11 Şubat 1985

Hakimiyet, 22 Ocak 1985

Bursa Uludağ, 11 Ağustos 1989

Bursa Uludağ, 17 Ağustos 1989

Günaydın Marmara, 1 Ocak 1990

Bursa Hakimiyet, 16 Haziran 1989

D

Kafkasya'dan Göçler

Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları

Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / Sivas

Giriş: Göç, Göçmen ve Hükümetler

Osmanlı İmparatorluğu açısından gerilemenin parçalanmaya dönüştüğü 19. yüzyılda istila edilen Kırım, Kafkas ve Balkan topraklarından milyonlarca Müslüman Osmanlı topraklarına göç etmeye¹ başlamıştır. Özellikle Çarlık Rusya'sının sınırlarının güneyindeki eski nüfustan kurtulup oraları Ruslaştırıp Hristiyanlaştırma² hedefli baskıcı politikası Kırım ve Kafkaslardan Osmanlı topraklarına yönelen göçü tetiklemiştir. Rus esareti altında kalan, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan eski tebaasına veya Hilafet makamını temsil ediyor olması münasebetiyle diğer ülkelerden gelmek isteyenlere karşı Osmanlı yönetiminin duyarsız kalması elbette söz konusu olmamış, hem bu hem de insanî duygularla Osmanlı ülkesinin kapıları göçmenlere ardına kadar açılmıştır.³

Osmanlıların Müslümanlardan oluşan ilk kitlesel göçlerle tanışması Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgal (1768), ardından Kırım'ı ilhak (1783) etmeleriyle⁴ başlar. A. Cevat Eren, 1780'den 1800'e kadar geçen zaman diliminde Kırım, Kazan, Kafkasya ve Özi havalisinden Osmanlı ülkesine gelen göçmenlerin sayısının tahminen 300 ila 500 bin arasında olduğunu belirtmiştir.⁵ Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında ve sonrasında mecburî bir hareket haline gelen göç olayı, Şeyh Şamil'in 6 Eylül 1859 tarihinde Ruslara teslim olmasından ve Çarlık Hükümeti'nin Batı Kafkasya ve Kuban havalisindeki Türk, Çerkes ve diğer Müslümanlara Kafkasya'yı terk etmeleri için 30 günlük bir süre tanınmasından sonra,⁶ özellikle 1862-1865 yılları arasında zirveye ulaşmış, 700 bin ila 1 milyon arasında Kafkasyalı

¹ Bu göçler için bkz. Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Mes'eleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966; Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, TTK Yay., Ankara 1989. Göçlerin sebepleri hakkında ayrıntı için bkz. Nedim İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.6, Samsun 1991, s. 101 vd.; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, KATÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Arş. Mer. Yay, Trabzon 1996, s.25-46; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yay., Ankara 2010, s.63 vd; Emine Altunay Şam, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2011, s.11-22.

² Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, E yay., İstanbul 2000, s.152.

³ Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Kafkasya Müslümanları", *Kafkas Araştırmaları*, I, Acar Yay. (yayın yeri ve yılı belirtilmemiş), s.65; Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.587; Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.95.

⁴ Rusların söz konusu işgal ve ilhak hareketleri için bkz. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s.362-363; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yay., Ankara 1970, s.27-28; Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Genel Türk Tarihi*, c. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.641-679.

⁵ Bkz. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Mes'eleleri...*, s.32-33.

⁶ Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s.526; İbrahim Serbestoğlu, "Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Kitap 1, Samsun 2006, s.85.

ancak yanlarına alabildikleri taşınır eşyalarıyla birlikte Anadolu'ya göç etmişlerdir.⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yine siyasi ve dinî nedenlerle Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine yapılan göçlerde büyük bir artış görülmüştür.⁸ Tespitlere göre, 1859-1879 yılları arasında 2 milyon Kafkasyalı anayurtlarından göç etmek zorunda kalmış, ancak bunlardan 1,5 milyonu hayatta kalmayı başararak Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir. 1890-1908 yılları arasında yoğunlaşan göçler 1920'lere kadar da sürüp gitmiştir.⁹ En nihayetinde 1783-1913 yılları arasında Osmanlı topraklarına yaklaşık 5 milyon Müslümanın göç etmiş olduğu tespit edilmiştir.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. asrın sonlarından itibaren göç işleriyle uğraşmak mecburiyetinde kaldığı görülmektedir. Buna rağmen gerek III. Selim gerekse II. Mahmud dönemlerinde göçmenlerin iskân işleriyle ilgili özel bir teşkilat oluşturulmamıştır. Ancak göçmen sayısı arttıkça bir teşkilatlanmaya gidilmesi kaçınılmaz bir hal alınca göç ve göçmen işlerinden başlangıçta İstanbul için Ticaret Nezareti ile 1854 senesinde kurulan Şehremaneti, vilayetler içinse Şehremaneti'ne tekabül eden belediye teşkilatları sorumlu kılındı. Ancak Kırım Savaşı, derken Şeyh Şamil'in teslimiyeti sonrası binlerce Nogay ve Kafkas göçmenin Osmanlı topraklarına sığınması Şehremaneti'nin yetersizliğini gün yüzüne çıkardı. Bu nedenle yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi gerekti ve o gereklilik 5 Ocak 1860 tarihinde "*Muhacirin Komisyonu*"nun kurulmasıyla yerine getirildi. Başlıca görevi, hâlihazırda İstanbul'da bulunan veya yakında bulunacak olan göçmenlerin iâşe ve geçici iskânlarını sağladıktan sonra onları kalıcı iskân bölgelerine sevk edip yerleştirmek olan bu komisyon haftanın her günü toplanacak ve göç konusunda her türlü yazışmada muhatap kabul edilecekti.¹¹

1877 yılına gelindiğinde hem ekonomik sebeplerle hem de göçlerin azalmasına bağlı olarak Muhacirin Komisyonu lağvedilmiş, göç işleri Zaptiye Nezareti'ne bağlı bir heyetçe yürütülmüştür. Kısa bir süre sonra 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi patlak verince yarı aç yarı açık yüz binlerce Rumeli ve Kafkas göçmeni yeniden yollara dökülünce yeni bir teşkilatlanmaya gidilme lüzumu hissedilmiş, 18 Haziran 1878 tarihinde "*Muhacirin İdâresi*" de denilen "*İdâre-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu*" kurulmuştur. Selefinden farklı olarak, Muhacirin İdâresi'nin göçmen sevk edilen vilayet merkezlerinde birer teşkilatı, sancak veya kaza merkezlerinde ise şubeleri olacaktı. Kesintisiz olarak 17 yıl faaliyet gösteren bu komisyon da imparatorluğa sığınan göçmen sayısının azalmasına bağlı olarak 1894 senesinde lağvedilmiştir. Göçmen işlerinin bundan sonra Dâhiliye Nezareti ile Şehremaneti tarafından birlikte yürütülmesine karar verilmiştir.¹² Bahsedilen bu oluşumlardan başka, 1878 Mart'ından itibaren ihtiyaç duyuldukça ve özellikle imparatorluğun takip edeceği genel iskân politikasını saptamak için bir üst komisyon olarak II. Abdülhamid'in başkanlığındaki "*Muhacirin Komisyonu-ı Alisi*" de faaliyet yürütmüştür. Toprak kayıplarına ve ardından başlayan göç dalgalarına bağlı olarak bu komisyon 1909 senesine kadar kesintilerle de olsa çalışmalarını sürdürmüştür.¹³

Süreç başladığında Osmanlı ve Rus hükümetlerinin göçe ve göçmenlere ilişkin pek net sayılabilecek politikaları yoktu. Hareket genişledikçe hükümet politikaları da şekillenmeye başladı. Mesela Ruslar göçmenlerin pasaport alma işlemlerini bazı formalitelere bağlayarak göçleri yavaşlatmaya çalıştı. 1860 Mart'ında göçlere bir sınırlama getirildi ve halkın onda birine göç etme izni verildi. Nisan sonlarında göçün sadece deniz yoluyla ve belirli limanlardan yapılması gerektiği ilan edildi. Yaz ortalarında göçmenlere pasaport verilmesi yasaklandı. Bütün engellemelere rağmen göç artarak devam etti. Çarlık Hükümeti en

⁷ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.48, 51; A. Cevat Eren, 1856-1864 yılları arasında Osmanlı topraklarına yaklaşık 2 milyon göçmenin sığındığını kaydetmiştir. Bkz. Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Mes'eleleri...*, s.7.

⁸ Barbara Jelavich, "Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 48, No. 110, (January 1970), s.44.

⁹ Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s.45, 52.

¹⁰ Şam, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, s.24.

¹¹ Komisyonun yapısı ve işleyişi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Mes'eleleri...*, s.39-40; 56-58; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yay., Ankara 1999, s.68; Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s.98 vd.; Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.589; Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.101-106.

¹² Faruk Kocacık, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, S.1, İstanbul 1980, s.158-161; Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, s.98; Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.590-591.

¹³ Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.591-592.

sonunda Kafkasya'yı tamamıyla Ruslaştırabilmek için yerli halkın bölgeden uzaklaştırılması gerektiği yönünde bir politika takip etmeye, dolayısıyla göçü teşvik etmeye başladı. Böylece bütün kısıtlama ve engellemelerden vazgeçerek göçe yeniden izin verildi.¹⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 21. maddesine göre Rusya'ya terk edilen bölgelerin halkına buldukları yerde kalmak veya göç etmek hususunda üç sene serbestlik tanınmıştı. Berlin Antlaşması'nda ise o yönde bir hüküm olmamasına rağmen Rusya göçleri alabildiğince serbest bıraktı.¹⁵

Yukarıda ifade edildiği gibi, Babiâli'nin de başlangıçta göçmenlerin ne şekilde kabul ve iskân edileceklerine ilişkin genel bir nizamnamesi mevcut değildi. Göç hadisesi gerçekleştiğinde göçmenlerin sevk edildikleri yahut edilecekleri bölgelerin yöneticilerine iskân işinin ne şekilde yürütüleceğini bildirmek amacıyla hazırlanan özel bir talimatname gönderilirdi. 1878 senesine gelindiğinde önce “*Dersaadet Muhacirîn İdâresi Hakkında*” adıyla, hemen ardından “*Dersaadet ve Rumeli Sahillerinden Anadolu'ya Sevk Olunacak Muhacirlerin İskânları*” ile ilgili birer talimatname çıkarılarak göç işlerinde bütün ülkeyi kapsar bir düzenlemeye gidildi.¹⁶

Osmanlı ve Rus hükümetlerinin bu tek taraflı politikalarının ardından nihayet 8 Şubat 1879 tarihinde iki taraf arasında göç işlerini düzenleyen bir metin üzerinde uzlaşma sağlandı. Bu metnin 7. maddesine göre savaş sırasında Rusların eline geçen yerlerin ahalisine serbestçe göç edebilme imkânı tanındı. Bu süre zarfında göç etmeyenler Rus vatandaşı sayılacaktı. Fakat Rusya her zaman yaptığı gibi, üç yıl sınırlamasını uygulamada gevşek davranıp göçleri 1890 yılına kadar serbest bıraktı.¹⁷ Bu tarihten sonra ise toplu göçler, Babiâli'nin Rus hükümeti nezdindeki resmi girişimleriyle mümkün olabilmıştır.¹⁸ 1909 yılına kadar Rus hükümeti bölge halkının sınır geçişlerini serbest bıraktığı için küçük grupların geçişlerinde diplomatik bir problem yaşanmamıştır. Ancak bu tarihten sonra göçmenler Rus engellemeleriyle karşılaşmıştır. Buna rağmen göçler durmamış ve I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.¹⁹

Göç ve Meşruiyet

Göçmenler hakkında hükümetlerce takip edilen, daha doğru bir ifadeyle takip edilmeye çalışılan politika ve o yönde atılan adımlar en kısa şekliyle yukarıda aktarıldığı gibidir. Göç hadisesinin meşru bir zeminde gerçekleşmesi için Kafkasyalılar da o esaslar dâhilinde hareket etmek durumundadır. Şöyle ki Osmanlı ülkesinde yerleşmek arzusunda olanlar göç edebilmek için Rus, iskân içinse Osmanlı hükümetinden izin alacaklardı. Birinci iznin sağlanmadığı durumlarda Rusların, Osmanlı topraklarına geçen göçmenlerin iade edilmesi için Babiâli nezdinde teşebbüsleri olmuştu. Mesela, 1887 senesinde, Ruslara terk edilen topraklarda yaşayan Müslümanlardan asker alınacağına dair bir havadisın yayılması üzerine başlayan göç dalgasıyla Rize'ye geçtikleri haber alınan 500 Kafkas göçmeninin Rusya'ya iade edilmesi ve bundan sonra da sınırdan içeri bir kimsenin alınmaması İstanbul'daki Rus elçiliği kanalıyla Babiâli'ye bildirilmişti.²⁰ Ancak çalışmanın başında dikkat çekilen sebeplerle, Rus yönetiminden habersiz, yani izinsiz olarak Osmanlı topraklarına sığınan göçmenlerin iade edilmesi gibi bir durum pek söz konusu olmamıştır. Mesela, yine 1887 senesinde Rusya'ya bırakılan yerlerin ahalisinden olup izinsiz olarak Artvin ve Batum'dan Osmanlı ülkesine göç edecekleri haber alınan binden fazla muhacirin kabul edilip edilmemesi noktasında yerel makamlarca yaşanan tereddüt üzerine Babiâli'den “hicret edenlerin iadesi hakkında Rus elçiliğince bu kez yeni bir tebligat veya talep söz konusu olmamıştır, şayet olursa o vakit icabına bakılmak üzere şimdilik Viladikafkas ve Kuban'dan göçenlerin Mamuretülaziz ve Sivas vilayetleriyle diğer uygun mahallerde iskân edilmeleri” yönünde bir açıklama yapılmıştı.²¹ Diğer taraftan Osmanlı hükümeti göçmenler konusunda son derece titiz hareket etmeye

¹⁴ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.85-86.

¹⁵ Muammer Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Erzurum 2009, s.319.

¹⁶ Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, s.592, 594.

¹⁷ Zehra Arslan, “Batum Göçmenleri (1914-1930)”, *Bilig*, S.71, Güz 2014, s.45.

¹⁸ Örnek için bkz. İpek, “Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”, s.110-111.

¹⁹ Demirel, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)”, s.319-320.

²⁰ *BOA, DH.MKT, 1443/31*; 8 Zilhicce 1304/28 Ağustos 1887.

²¹ *BOA, HR.İD., 6/51*; 15 Safer 1305/2 Kasım 1887.

gayret göstermiş, her iltica hadisesinden sonra Rus büyükelçiliğine bilgi verilerek oradan gelecek cevap beklenmiştir. Gaye, Rusya'nın sonradan göçmenleri himaye iddiasıyla ortaya çıkararak bazı problemlerin yaşanmasına sebebiyet vermesini önlemektir.²² Babiâli'nin bu hassas tavrına 1887 senesinde Sivas'ta iskân edilmeleri kararlaştırılan Kafkas göçmenleri özelinde tanıklık edebilmek mümkündür. Zira o sene bahsedilen göçmenlerin Rus hükümetinden izin alıp almadıkları Osmanlı şebenderliği kanalıyla tahkik ettirilmişti.²³

Rusya tarafından gerekli iznin alınmasından sonra, göçün tamamıyla meşru bir zeminde gerçekleşmesi, o sayede kabul ve iskân edilebilmeleri için göçmenlerin Babiâli'ye de başvurmaları gerekiyordu. Çünkü Rus yönetimi Kafkasyalılara karşı takip ettiği politikanın değişkenliğine bağlı olarak, göçe izin vermek için bazen Babiâli'den alınacak bir kabul yazısı isteyebiliyordu. Bu nedenle göçmenler adına kaleme alınmış bir arzuhalin Babiâli'ye takdimi gerekiyordu. O arzuhal, göçmenler için imparatorluk dâhilinde uygun bir iskân mahallinin olup olmadığının araştırılması amacıyla Dâhiliye Nezareti'ne, oradan da Muhacirin Komisyonu Riyaseti'ne havale edilirdi. Yerel birimlerle gerçekleşen yoğun yazışma trafiğinin ardından uygun bir iskân mahallinin tespit edilmesinden sonra durum aynı kanaldan Babiâli'ye arz edilirdi. Nihayet iskân meselesi Meclis-i Mahsus-u Vükela'da görüşüldükten ve göçmenlerin kabul ve iskân edilmelerinde herhangi bir engelin söz konusu olmadığına kanaat getirildikten sonra hazırlanan mazbata Saray'a takdim edilirdi. Padişah iradesinin de o yönde çıkmasından sonra Kafkas göçmenlerin bu konu özelinde Sivas'a, daha genel olarak Osmanlı toprakları istikâmetinde başlayacak olan seyahatlerinin önünde herhangi bir yasal engel kalmamış olurdu. Bir kısmının Sivas'ta iskân edilmesine karar verilen 9.100 Çerkes ile 120 hane ve 700 nüfustan oluşan diğer bir Kafkas göçmen kafilesi 1889 ve 1892 yıllarında, yukarıda bahsedildiği şekilde gelişen bir izin ve yazışma trafiğinin ardından ancak yola koyulabilmişlerdi.²⁴

Göçmen ve Seyahat

Meşru zeminin oluşmasından sonra Kafkas göçmenler için her türlü zorluk ve çileye gebe seyahat süreci başlamış oluyordu. Karayolunu tercih edenler de olmakla birlikte, göçmenler genellikle denizyoluyla kendilerini Osmanlı topraklarına atmışlardı. Kaldı ki Rus hükümeti de denizyoluyla ve eşyasız olarak Kafkasya'nın terk edilmesini şart koşmuştu. Böylece binlerce Kafkasyalı Anadolu'ya nakledilmek üzere Karadeniz'in kuzey sahillerindeki toplanma merkezlerine sevk ediliyor, bazen aylarca gemi bulmak için bekliyorlardı. O an geldiğinde birkaç yüz aile bir araya gelerek Rusya vapur kumpanyasına ait vapur veya gemilerden birini kiralayıp yola koyuluyordu.²⁵ Her ne kadar bazı göçmenler kendi vapur ücretlerini ödeyebilmişler veya kara yoluyla yahut Rus vapurlarıyla gelmişlerse de bunların sayısı çok azdı. Nitekim Takvim-i Vekayi'de 1864 yılında gelenlerin ancak %10'unun kendi nakliye masraflarını karşılayabildikleri yolunda bir habere yer verilmişti. Öte yandan, Ruslar, Kafkasyalıların bir an önce ülkeden atılmaları için göç edecekleri taşımak üzere Rus savaş ve ticaret gemilerinin de kullanılması yoluna gitmişti. Hatta önceleri Rus sahillerine Osmanlı kayık ve sandallarının yanaşması yasaklanmışken, Trabzon'daki Rus konsolosluğu oralardan göçmen taşımak isteyenlere hemen açık pasaport vermeye başlamıştı.²⁶ Osmanlı yönetimi de Batum ve çevresinden göç edecekleri getirmek üzere önceleri İdare-i Mahsusa vapurlarından birisini haftada bir kez Batum İskeleyi'ne gönderirdi. Ancak göçmen sayısındaki artıştan ötürü sonradan Mevrîd-i Nusret, Asîr, Selimiyye, Muhbîr-i Server ve Mecidiyye vapurları da tahsis edilmişti.²⁷

1878 yılından itibaren, karayoluyla gelen Kafkas göçmenlerin Kars veya Batum sınırından, denizyoluyla gelenlerinse uygun iskelelerden birinden Osmanlı topraklarına giriş yapımlarıyla birlikte

²² Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.98-99.

²³ BOA, DH.MKT, 1440/60; 27 Zilkade 1304/17 Ağustos 1887.

²⁴ Örnek yazışmalar için bkz. BOA, DH.MKT, 1747/103; 18 Cemaziyülevvel 1307/12 Aralık 1889; DH.MKT, 1749/28; 21 Zilhicce 1307/8 Ağustos 1890; DH.MKT, 1749/108; 25 Zilhicce 1307/12 Ağustos 1890; DH.MKT, 1756/108; 16 Muharrem 1308/1 Eylül 1890; DH.MKT, 1788/43; 20 Rebiyülahir 1308/3 Aralık 1890; DH.MKT, 1940/41; 12 Ramazan 1309/10 Nisan 1892.

²⁵ Bice, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s.48-49; Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.87.

²⁶ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.89, 155.

²⁷ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", s.111.

göçmenlerin seyahatinin ilk safhası tamamlanmış oluyordu.²⁸ Önceki dönemlerde genellikle denizyoluyla gelenlerin seyahatlerinin ilk ayağı başkent İstanbul olmuştu. Geçici olarak başkente yerleştirilen Kafkas göçmenleri daha sonra kesin surette yerleştirilecekleri bölgelere sevk edilirdi. Ancak hem göçmenlerin yer beğenmemesi hem de Babiâli'nin yer tespit edememesi gibi sebeplerden ötürü geçici ikamet süreleri uzar, süre uzadıkça bir yandan hazinenin yükü öte taraftan başkentteki yığılma artardı.²⁹ Yığılmaya bağlı olarak da şehrin sosyal ve ekonomik dokusu bozulmaktaydı. Bu nedenle 1886 senesinde göçmenlerin ya ilk bindikleri limandan doğruca iskân edilecekleri yere en yakın limana sevk edilmeleri ya da İstanbul limanına gelen göçmenlerin hiç şehre uğratılmadan kendilerine tahsis edilen vapurlara aktarılacak suretiyle asıl iskân bölgelerine nakledilmeleri yönünde bir padişah iradesi yayınlandı. Ancak göçmenler genellikle topluca değil de 5-10 hane veya nüfusa ayrılmış olarak geldiklerinden ve gelişleri de her zaman posta vapurunun hareket gününe tesadüf etmediğinden o kadar az bir nüfus için özel bir vapur tahsis etmek çok masraflı oluyordu. Bu masrafı en aza indirebilmek ve sevkiyat işlerini kolaylıkla halledebilmek için -daha evvel olduğu gibi- göçmenlerden vapurlarla gelenlerin Anadolu Kavağı'ndaki tabyaların bitişiğindeki barakalarda veya kurulacak çadırlarda posta vapurlarının hareket vaktine kadar birkaç gün misafir edilmeleri, bu süre zarfında korunmalarına ve İstanbul'a girmemelerine oradaki askerlerce dikkat edilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca orada hazır bulundurulacak Muhacirin Komisyonu'na bağlı memurlar vasıtasıyla göçmenlerin iâşe ve istirahatlerinin sağlanması ve nihayet posta vapurlarının hareket günü geldiğinde Boğaz Muhafızlığı Vekâleti'nin denetiminde römorkörlerle vapurlara nakledilip bindirilmeleri alınan kararlardandı.³⁰ Hem bu karar hem de Osmanlı ve Rus hükümetleri arasında yapılan ve Rusya Vapur Kumpanyası Direktörlüğü'nün de uyması gereken antlaşma uyarınca Kafkasya'dan gelen göçmenler iskân edilecekleri yere göre İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Giresun, Fatsa, İnebolu, Ayancık ve Şile limanlarından Anadolu'ya giriş yapmaya başladılar.³¹ Sivas'ta iskân edilmelerine karar verilen göçmenler içinse en uygun liman olarak Samsun iskelesi belirlenmişti. Buna rağmen bazen yolculuk istikametinde sapmalar yaşanmıştı. Mesela 1887 senesinde Sivas'ta iskân edilmeleri yönünde alınan karara rağmen, göçmenler Rusya Vapur Kumpanyası tarafından Samsun yerine Sinop limanına nakledilmişlerdi. Bu nedenle Osmanlı hükümeti hemen harekete geçmiş ve Rus yönetimine daha evvel alınan karar dairesinde hareket edilmesi yönünde bir uyarıda bulunmuştu.³²

Sivas ve Göçmen

Hristiyan nüfusa karşı Müslüman oranını artırabilmek ve askerî bir kordon oluşturabilmek gibi stratejik amaçlarla göçün ilk yıllarında muhacirleri Anadolu yerine Rumeli'de iskân eden Osmanlı yönetimi ilerleyen süreç içerisinde artan göç dalgalarına bağlı olarak oradaki toprakların daralmaya başlamasıyla Suriye, İsrail, Mısır, Ürdün ve bilhassa Anadolu'yu da iskân bölgesi olarak tercih etmeye başlamıştır.³³ Diyarbakır, Mardin, Muş, Halep ve Şam gibi imparatorluğun güneyindeki toprakların dışında göçmenler yoğunlukla Anadolu'nun Trabzon, Samsun, Sinop, Balıkesir, Tokat, Kayseri, Sivas, Eskişehir ve Bursa şehirlerine yerleştirilmişlerdir.³⁴ Babiâli, Kafkas göçmenleri iskân ederken özellikle sorun arz eden bölgelerde tampon oluşturma, bataklıkları ıslah edip tarıma kazandırma ve ordunun asker ihtiyacını karşılama gibi amaçlar gütmüştür.³⁵ Ayrıca göçmenlerin iskân yerlerinin tespit edilmesinde gelenek ve kültürleri önemli bir rol oynamıştır. Zaten göçmenler de genellikle coğrafi bakımdan aslı vatanlarına benzeyen bölgelerde yerleştirilme arzusunda olmuşlardır. Nitekim Rumeli'nin step sahalarından gelenler plato düzlükleri ile alivüyal ovaları, Çerkes ve Abazalar gibi Kafkas göçmenleri ise genellikle su kenarlarına yakın dağlık ve ormanlık sahaları tercih etmişlerdir. Vilayet topraklarının

²⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.86-87.

²⁹ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", s.113.

³⁰ BOA, *DH.MKT, 1747/103*; 18 Cemaziyülevvel 1307/12 Aralık 1889; *DH.MKT, 1749/28*; 21 Zilhicce 1307/8 Ağustos 1890.

³¹ İstanbul'dan pek farklı olmayarak, göçmenlerin söz konusu giriş noktalarında da bazen asıl iskân olunacakları yerlere nakledilmek için günlerce bekledikleri oluyordu. Bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.87.

³² BOA, *DH.MKT, 1460/62*; 16 Safer 1305/3 Kasım 1887; *DH.MKT, 1461/34*; 21 Safer 1305/8 Kasım 1887.

³³ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.124; Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.588, 595.

³⁴ Oktay Özel, "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)". *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 4, 2010, s.479; Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s.54.

³⁵ Faruk Kocacık-Mehmet Eser, "Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Sivas İli Örneği)", *Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks*, Vol. 2, No. 1, July 2010, s.190.

üretim ve verimlilik açısından pek elverişli olmadığı bir gerçekse de³⁶ Sivas gerek sahip olduğu arazinin genişliği³⁷ gerekse benzer coğrafi ve iklimsel özellikleriyle Kafkas göçmenler için ideal bir yerleşim alanı olmuş ve her dönemde tercih edilmiştir.³⁸ Mesela, Kafkasya’da tarım ve hayvancılığa dayalı köy yaşamlarına uygun olduğundan Çerkesler Sivas’ın Uzunyayla bölgesini tercih etmişlerdi.³⁹ 1891 yılında ise Kuban’dan Osmanlı topraklarına geçecek olan göçmenlerin Bingazi’de iskân edilmeleri kararlaştırılmışken, sonradan onların Barda gibi soğuk ve sert iklime sahip bir memlekette yaşamaya alışmış ahaliden olmaları münasebetiyle Bingazi’nin havasıyla uyuşamayacakları düşünülmüş ve Samsun, Sinop yahut Sivas taraflarına yerleştirilmelerinin daha münasip olacağına karar verilmişti.⁴⁰ Aksi hallerden, yani iskân işinin coğrafya ve iklimsel özelliklerin göz ardı edilerek yapılmasından hem göçmenler hem de devlet zarar görmüştür. Zira 1891 senesinde yaşandığı gibi, yeni bir iskân hareketi göçmenler için yeni bir eziyet, Babiâli içinse yeni masraflar demektir. Şöyle ki o sene Kafkas göçmenlerden 70 hane Adana Vilayetinde iskân edilmişti. Ancak bölgede egemen olan vaha havasına bir türlü alışamamış, dolayısıyla Adana’da barınamamışlardı. Bu nedenle Sivas’ta iskân edilmek istediler. İstekleri geri çevrilmedi ve güz başlangıcında Sivas’a nakledilip geçici olarak Aziziye Kasabasıyla etrafındaki köylerde yerleştirildiler.⁴¹

İklim, coğrafya ve arazinin uygunluğu gibi etkenlerle Sivas’ta iskân edilmelerine karar verilen Kafkas göçmenler, gemi veya vapurla gerçekleşen seyahatlerinin “Sivas’ın girişi olarak kabul edilen”⁴² Samsun limanında son bulmasının ardından çoğunlukla kiralanan araba yahut hayvanlarla Sivas’a nakledilirlerdi. Gerek nakliye masrafları gerekse yolculuk süresince sağlanan iaşelerinin bedelleri ise “*mesârîf-i hademiyye*” adıyla hazineден karşılanırdı. Bunun için Sivas Valiliği ile Muhacirin Komisyonu arasında bir bilgi alışverişi sağlandıktan sonra Vilayet İdare Meclisi’nin kararıyla harcama yapılırdı. Bir örnek olmak üzere, 1888 senesinde Samsun’dan Sivas’a nakledilen Kafkas göçmenler için yaklaşık 170 bin kuruşluk bir masraf yapılmıştı.⁴³ Babiâli, ayrıca bu göçmen sevkiyatının kimseye herhangi bir zarar verilmeksizin inzibat dairesinde gerçekleşmesine son derece dikkat ediyordu. Bu noktada Sivas’ta görevli iskân memurlarından yararlanılıyor ve onlar kanalıyla göçmenler yerleştirilecek bölgelere peyderpey sevk ediliyorlardı.⁴⁴

Göçmen ve İskân

Bahsedilen yolculuk ve sevkiyatın ardından Sivas’a ulaşan Kafkas göçmenlerin işleriyle her şehirde olduğu gibi, valilerin izin ve desteğiyle kurulmasına karar verilen ve göçmen çıkarılan bütün iskele, liva ve kazalarda şubeleri bulunan “*iskân-ı muhâcirin memurlarının*” başkanlığındaki “İdare-i Muhâcirîn Komisyonları” ilgilenemekteydi.⁴⁵ O işlerin başındaysa haliyle göçmenlerin geçici iskân ve iaşelerinin sağlanması geliyordu. Vilayet idaresi ilgili kuruluşlarıyla birlikte göçmenleri süratle iskân mahallerine sevk etmekle mükellefti ki Babiâli bu işin son derece titiz bir şekilde görülmesi gerektiğini her fırsatta ilgililere hatırlatırdı. Diğer bölgelerde olduğu gibi,⁴⁶ Kafkas göçmenler öncelikle vilayetteki Müslüman ailelerin evlerinde geçici olarak misafir edilirdiler. Eğer gelişleri 1887 senesindeki gibi kış mevsimine denk gelmişse en azından yaza kadar Sivas’taki köylere taksim edilirdiler.⁴⁷ Temel ihtiyaçlarını karşılamak için de göçmenlere belirli bir yevmiye bağlanırdı. Bu şekilde iskân ve iaşeleri geçici de olsa sağlanmış olurdu. Bu noktada önceleri devlet ve halk arasında bir işbirliği oluşmuş ve hükümetin yükü

³⁶ İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.205, 228.

³⁷ BOA, DH.MKT., 1371/43; 12 Muharrem 1304/11 Ekim 1886.

³⁸ Sivas’ta iskan için bkz. BOA, DH.MKT., 1747/103; 18 Cemaziyülevvel 1307/12 Aralık 1889; DH.MKT., 1749/28; 21 Zilhicce 1307/8 Ağustos 1890; DH.MKT., 1749/108; 25 Zilhicce 1307/12 Ağustos 1890; DH.MKT., 1756/108; 16 Muharrem 1308/1 Eylül 1890.

³⁹ Mehmet Eser, “Uzunyayla bölgesindeki Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme”, *Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-kültürel Değişme*, Kaf Der Yay., Ankara 1999, s.95.

⁴⁰ BOA, DH.MKT., 1893/101; 22 Rebiyülahir 1309/25 Kasım 1891.

⁴¹ BOA, DH.MKT., 1929/115; 8 Şaban 1309/8 Mart 1892.

⁴² BOA, DH.MKT., 1371/43; 12 Muharrem 1304/11 Ekim 1886.

⁴³ BOA, DH.MKT., 1576/21; 15 Rebiyülahir 1306/19 Aralık 1888.

⁴⁴ BOA, DH.MKT., 1371/43; 12 Muharrem 1304/11 Ekim 1886.

⁴⁵ İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.171.

⁴⁶ Bkz. Özel 2010: 177. Ki zaten bu durum İskân Talimatnâmesi’nde de belirtilmiştir. Bkz. İpek, s.160-161.

⁴⁷ BOA, DH.MKT., 1469/67; 28 Rebiyülevvel 1305/14 Aralık 1887.

hafiflemişti. Ancak, ülkelerine sığınan din kardeşleri için başlangıçta ellerinden gelen yardımı tereddütsüz sağlayan imparatorluk halkı takip eden yıllarda artarak süren maddi gerileyişe bağlı olarak kendi geçim derdine düşünce göç meselesinin bütün yükünü hazine neredeyse tek başına çekmek durumunda kaldı.⁴⁸ İmparatorluğu yönetenler için bu masraflardan kurtulmanın tek bir yolu vardı: Göçmenleri en kısa süre içerisinde kalıcı olarak iskân edip üretici duruma getirmek. Böylece hem onların hem de hazinenin sefil durumu sona ermiş olacaktı. Bu ise zannedildiği kadar kolay bir iş değildi. Öncelikle uygun bir arazi tespit etmek lazımdı. Bu iş için göçmenler adına tayin edilen bir vekil gidip yerinde inlemelerde bulunur ve arazinin uygun olduğunu rapor ederse göçmenler esas iskân bölgelerine sevk edilirdi.⁴⁹ Sevkiyat işleminin tamamlanmasının ardından tayinat verilip verilmeyecekleri tespit etmek amacıyla, göçmenler bir sayıma tabi tutulurlardı. İskân-ı Muhacirin Talimatnamesine uygun olarak fakir, güçsüz, işsiz, dul ve yetim göçmenlerden 10 yaşına kadar olan çocuklara günlük 100 dirhem, 10 yaşından büyük olanlarına yarımşar kıyye⁵⁰ ekmek “*yevmiye*” ya da “*nân-ı aziz*” adıyla tayinat olarak verildi. Fakat her gün köylere ekmek dağıtmak pek mümkün olmadığından genellikle tayinat bedelleri nakdî olarak ödenmiştir.⁵¹ Mesela Sivas Vilayetinde iskân edilen Kafkas göçmenlerinden Nina adlı hatunla iki çocuğuna günlük ikişer 100 dirhem hesabıyla 8 ay zarfında toplam 291 kuruş 25 pare ekmek parası verilmişti.⁵² Bu noktada Sivas halkının da en başından itibaren ve maddi imkânları ölçüsünde aynı yahut nakdî olarak yüksek oranlara varan bir katkısı söz konusu olmuştur.⁵³

Kalıcı iskân işinin bir sonraki ve belki de göçmenleri tüketici olmaktan üretici hale getirmeyi amaçladığından en önemli aşaması arazi dağıtım işidir. 1878 yılından önce yayınlanan talimatnamelerde, hane başına dağıtılacak arazi miktarı hakkında herhangi bir kayıt bulunmamakla beraber, bunların verimli ve mahsuldar olmasına dikkat edilirdi.⁵⁴ İskân-ı Muhacirin Talimatnamesinin 29. maddesine göreyse köy ve kasabalarda bulunan hâlî, mîrî ve mevkuf araziden göçmenlere yeterli miktarda toprak verilmesi hükme bağlanmıştı. Bu hüküm doğrultusunda ve Vilayet idare meclislerince yapılacak tahkikat neticesinde İdare-i Muhacirin Komisyonları kanalıyla göçmenlere sahipsiz, boş veya gasp edildiği saptanan yerlerden, arazinin verimliliğine göre hane başına 20-60 dönüm arasında bir arazi tahsis edilmesine çalışılırdı. Arazi tahsisinden sonra ziraat üretim için gerekli olan hayvan ve araç-gereçler yine devlet tarafından göçmenlere sağlanırdı. 1000 kuruşu geçmemek şartıyla çiftçi göçmen ailelerin her birine bir çift öküz, saban ve araba tahsis edilmesi hükme bağlanmıştı. Ayrıca ailenin nüfusuna göre 5 kileden 10 kileye kadar da tohumluk verilirdi. Yerli halk da göçmenlerin tarlalarını sürüp tohumlarını ekmelerine yardımcı olmakla mükellef tutulmuştu. Dahası 1877-1878’den itibaren sürekli iskân için Osmanlı sınırları dâhilindeki bölgelere sevk edilen göçmenler geçimlerini temin edinceye ve maddi açıdan kuvvet kazanıncaya kadar “*tekâlif-i emiriye*” adıyla halktan toplanmakta olan vergilerden muaf tutulmuşlardı.⁵⁵

Bu şekilde sağlanan yardım ve muafiyetlerle kalıcı iskân bölgelerine sevk edilen göçmen aileler için yapılan diğer önemli yardımlardan birisi de ev ihtiyaçlarını karşılamak olmuştu. 3 Mayıs 1856 tarihli bir talimatnameye göre evlerin, zengin göçmenlerce bizzat, fakirler içinse devlet eliyle yapılması hükme bağlanmıştı.⁵⁶ Ancak incelenen dönem itibarıyla ve Muhacirin İskân Talimatnamesine uygun olarak göçmenlerin ev ihtiyaçları imkânlar yettiğince devlet yardımıyla karşılanmış, valilikler veya diğer mahallî idareler göçmenlere tahsis edilen araziler üzerinde iki, üç odalı evler inşa edilmesini sağlamakla yükümlü tutulmuşlardı. Ayrıca kasaba ve köylerdeki metruk evler de tamir edilerek göçmenlere verilmişti.⁵⁷ Diğer hususlarda olduğu gibi göçmen evlerinin yükselişinde de yine yerli halkın

⁴⁸ Eraslan, “II. Abdülhamid ve Kafkasya Müslümanları”, s.66.

⁴⁹ BOA, DH.MKT, 1893/101; 22 Rebiyülahir 1309/25 Kasım 1891.

⁵⁰ Bazı vesikalarda “muhacirlerden muhtaç olanların büyüklerine usulüne uygun olarak günlük ikişer yüz ve küçüklerine yüz dirhem nân-ı aziz veya bedelinin” verilmiş olduğundan bahsedilir. Bkz. BOA, DH.MKT, 2244/115; 4 Cemaziyülevvel 1317/10 Eylül 1899.

⁵¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.156; İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.217-218; Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, s.597.

⁵² BOA, DH.MKT, 2153/25; 12 Şaban 1316/26 Aralık 1898.

⁵³ Mesela Sivas halkı 1860 senesinde göçmenler için 955,5 İstanbul kilesi zahire yardımında bulunmuştu. Bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.159.

⁵⁴ Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, s.598

⁵⁵ İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.214, 218, 220; Bice, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, s.53.

⁵⁶ Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, s.597-598.

⁵⁷ İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.216-217.

büyük yardımları görülmüştü.⁵⁸ Bu şekilde sağlanan devlet, halk ve göçmen işbirliğiyle göçmenlerin ev ihtiyaçlarının en kolay ve hızlı şekilde karşılanması mümkün olmuştur. Mesela iskân için Sivas'ın Uzunyayla yöresine sevk edilen Çerkes göçmenlerin ev ihtiyaçlarının karşılanmasında kendi imkânları yetmediğinden devlet, onun imkânlarının da sınırlı olmasından dolayı halkın desteği devreye girmişti. Evlerin inşası için halk tarafından yapılan masraflar hazineye bağış yoluyla terk edilmişti. Bu şekilde göçmenlerin yaşamlarını sürdürecekleri evlerin büyük bir kısmı Sivas halkının yardımlarıyla yapılmıştı. Hükümet de müstakbel yardımseverleri kampanyaya dâhil edebilmek için gerek evlerin yapımında gerekse göçmenlerin diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında katkısı görülenleri isim ve katkılarıyla birlikte gazetelerde yayınlama yoluna gitmişti.⁵⁹ Bu sayede göçmenlerin geçici ve sürekli yerleşim bölgelerinde karşılaştıkları barınma, giyecek, yakacak ve ev eşyası gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında⁶⁰ yadsınamaz bir halk desteği söz konusu olmuştu.

Şehir ve Göçmen

Şimdiye kadar anlatılanların başarılı bir şekilde uygulama sahasına aktarılmasıyla göçmen köyleri oluşuyor,⁶¹ dolayısıyla iskânın kırsalı ilgilendiren kısmı tamamlanmış oluyordu. Zaten Babîali 1877 yılına kadar ülkeye giriş yapan göçmenlerin şehirlerde yerleşmelerine pek sıcak bakmamıştı. Ancak 1878 senesinde “Dersaadet ve Rumeli sahillerinden Anadolu'ya sevk olunacak muhacirlerin iskânları” ile ilgili talimatnamenin yayınlanmasıyla birlikte göçmenlerin şehir ve kasabalardaki boş arsalarla yerleştirilmelerine izin verildi. Buna göre, sayıları ne kadar az olursa olsun hali vakti yerinde olanların dışında, esnaf ve zanaatkâr göçmenler mesleklerini icra edebilmek için kasaba ve şehirlerde yerleştirileceklerdi. Gerçekten de nitelik ve istekleri o yönde olan göçmenler için hükümet gerekli yardım ve desteği esirgememişti. Onlar için şehirlerde ev ve dükkân kiralananmış, köylerde yerleştirilenlere verilen öküz, çift edevatı veya tohumluk gibi aynî yardımların karşılığı onlara sermaye yapmaları kaydıyla nakden ödenmiştir. Bunların çocuklarının da zanaatkârların yanına çırak olarak verilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca göçmenler arasında yüksek memurlarla âlim şahsiyetler bulunurdu ve ilmini ispat edenlere doğrudan maaş bağlanır yahut imamlık ve müezzinlik gibi vazifeler verilirdi.⁶² Mesela Sivas'ın Aziziye Kazasındaki caminin hatiplik, imamlık ve müezzinlik vazifelerine Çerkes göçmenler tayin edilmişti ve kendilerine İstanbul'dan birer berat gönderilmişti.⁶³ Aynı şekilde, Sivas'ın Yıldızeli Kazasının Fındıcak Köyünde sakinken vefat eden Şeyh Hacı İsmail Efendi'nin boşa kalan 145 kuruşluk maaşının, son 20 yıldır ilim neşretmekle meşgul olan Kafkas göçmelerinden Zekeriya Efendi'ye tahsis edilmesi için Sivas Vilayet Meclis İdaresi'nce hazırlanan 1897 yılına ait bir mazbata İstanbul'a gönderilmişti.⁶⁴

Babîali, eğitim alanların devlet kaidelerine daha çabuk uyum sağlayacaklarını düşündüğünden en başından itibaren ve sürekli olarak göçmenleri eğitim konusunda teşvik etmişti. Göçmenlerden de benzer yönde bir talep söz konusu olunca eğitim işleri çok kolay değil, ama kendiliğinden işlerdi. Mesela, Kafkasya'dan Sivas Vilayetine göç eden Muhtar Efendi tahsil için Sivas Gök Medresesi'ne kayıt yaptırıyor, oradan bir tür diploma demek olan “*Tezkire-i Osmaniye*” aldıktan sonra herhangi bir engelle karşılaşmadan İstanbul'a gidip Dülgerzade Medresesine devam edebiliyordu. 1907 yılı itibarıyla de son 3 yıldır orada tahsil görmekteydi.⁶⁵ Öte yandan Sivas'a bağlı Aziziye Kasabası civarındaki köylerde ve Mesudiye Kazasında iskân edilen Çerkes göçmenlerin bir kısmı çocuklarını eğitim için İstanbul'daki Mekteb-i Rüştîye-i Şahane'ye göndermişti. Uzunyayla yöresinde iskân edilen Çerkes göçmenlerin eğitimleri içinse mahallî idarecilerle Muhacirin Komisyonu memuru Hafız Paşa'nın müşterek çalışmaları

⁵⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.166.

⁵⁹ Ömer Karataş, “19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.36, 2013, s.102-103.

⁶⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.162.

⁶¹ Özel, “Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)”, s.477.

⁶² İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.161; Yılmaz, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, s.597.

⁶³ Karataş, “19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği”, s.100-101.

⁶⁴ BOA, DH.MKT, 2078/86; 29 Recep 1314/3 Ocak 1897.

⁶⁵ BOA, DH.MKT, 1197/16; 29 Recep 1325/7 Eylül 1907.

neticesinde Sivas'ta yeni mektepler inşa edilmişti.⁶⁶

Osmanlı yöneticileri şehirlerde iskân olunan göçmenlerden gelen istihdam taleplerini de elden geldiğince karşılamaya çalışmıştır. Gücü kuvveti yerinde olan göçmenler için en kolay istihdam yolu ise askerlikten geçiyordu. Bunda imparatorluğun askerî yapısıyla göçmenlerin uzun yıllar süren bir savaş ortamından gelmeleri etkili olmuştur. Böylece gönüllü olarak orduya katılmak isteyenlerin kendilerine uygun bir kefil bulmaları ve ilerde Osmanlı vatandaşlığına geçmeleri şartıyla orduda istihdam edilmeleri mümkün olmuştur.⁶⁷ Ayrıca Osmanlı ülkesine yerleşen Kafkasyalıların göç ettikleri tarihten itibaren askerlikten önceleri 25, sonra 6, kesin iskânlarının sağlandığı andan itibaren bütünü vergilerden 10 sene müddetle muaf tutulmaları kararlaştırılmıştı.⁶⁸

Görüldüğü üzere, Osmanlı yönetimi ekonomik olarak göçmenlerin kendi ayakları üzerinde durabilecek duruma gelmeleri için her türlü destek, muafiyet ve kolaylığı sağlamıştır. Sivas örneğinde şahit olunduğu üzere göçmenlerin hem geçimliklerini sağlayabilmeleri hem de uyum sorununu aşmaları için daha başka tedbirlere de başvurulmuştur. Mesela, Sivas'ın Mesudiye Kasabasına 300 kuruş maaşla atanan Hacı İshak Efendi örneğinde olduğu gibi, hükümet Çerkes göçmenlerle ilgili gönderdiği talimatnameleri beylerine anlatmak için tercümanlar görevlendirmişti. Aynı şekilde Çerkeslerin iskân edildiği Uzunyayla'ya gönderilecek memurların hem Türkçeyi hem Çerkes dilini bilmeleri atamalarda aranan en önemli özelliklerden birisi olmuştur. Çerkes göçmenler arasında her iki dile de hakim olanların sıklıkla yerel idarî makamlara getirilmiş olması bundandı. Oluşturulan Çerkes köylerindeki cami ve mescitlerde görev alacaklar için de durum pek farklı değildi. Dahası Çerkesleri yakından tanıyan Hafız Paşa göçmenlerle daha iyi iletişim kurmak ve iskân işlerini kolaylaştırmak için Uzunyayla'ya tayin edilmişti.⁶⁹

Bütün bu çalışmaların tamamlanmasından sonra geriye tek bir sorun kalıyordu. O da göçmenlerin tabiiyeti meselesiydi.⁷⁰ Bu mesele ilerde bir problem çıkarmaya gebe olduğundan en başından itibaren Babiâli'yi endişelendirmişti. Özellikle kendi tabiiyetini terk ederek, Osmanlı topraklarına sığınan Kafkasyalılar hakkında Rusya ilerde onları himaye etme gibi birtakım iddialarda bulunabilirdi. Böyle bir durumla karşı karşıya kalmamak için Babiâli göçmenler meselesinde daima Rus Büyükelçiliği ile iletişim halinde ve uyum içerisinde olmaya gayret etmişti.⁷¹ Meselenin kalıcı çözümü ise elbette göçmenlerin tabiiyet meselesini bir an evvel halletmekten geçiyordu. Bilindiği üzere Osmanlı vatandaşlarına ilk nüfus cüzdanları 1904 senesinden itibaren verilmeye başlanmıştı. Bunun için o yıldan itibaren bütün ülke genelinde nüfus sayımları yapılmıştı. İşte bu sayımlar sırasında Osmanlı topraklarında bulunan göçmenler de yerli ahaliyle birlikte meskûn oldukları köy ve mahallelerin sicil kütüklerine kaydedilmişlerdi. Hatta henüz iskân edilmeyip sadece bazı köy veya mahallelerde misafir statüsünde barındırılanlar dahi o mahallin sicil defterlerine geçici olarak yazılmış ve iskân olunduktan sonra asıl yerleştirilmiş oldukları kazaların sicil kütüklerine nakledilmişlerdi.⁷² Nihayet yayınlanan Göçmen Kanunu'yla birlikte gelenlere Osmanlı vatandaşlığı verilmeye başlanmış, böylece -her ne kadar bugüne değin tedavülden kalkmamış olsa da- Osmanlı ülkesine sığınanların göçmen olma statüleri hukuken sona ermiştir. Bu haktan faydalanmak isteyenler hakkında nasıl bir resmî yol izlendiğini Sivas özelinde takip edebilmek mümkündür. Şöyle ki Osmanlı vatandaşlığına geçmek arzusunda olan göçmenlerin en evvel o yönde kaleme alıp imzaladıkları arzuhallerini Sivas Vilayetinin Tabiiyet Müdürlüğü'ne takdim etmeleri lazımdı. Bundan sonra müdürlükçe ilgili göçmenler hakkında bir tahkikat yürütülürdü. Tahkikat neticesinde herhangi bir yasal engelle karşılaşılmazsa söz konusu arzuhaller tahkikat evrakıyla birlikte Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'ne havale edilirdi. Buradan ilgili

⁶⁶ Ayrıntı için bkz. Karataş, "19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği", s.109-110

⁶⁷ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.174.

⁶⁸ Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, s.53; Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.598.

⁶⁹ Karataş, "19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği", s.100-101.

⁷⁰ Göçmenlerin Osmanlı tabiiyetine kabulünde uygulanan temel esaslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Serbestoğlu, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yay., İstanbul 2004, s.319 vd.

⁷¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.99.

⁷² Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.595.

göçmenlerin Osmanlı vatandaşlığına kabul edilmelerinin uygun görüldüğünün Hariciye Nezareti'ne bildirilmesiyle süreç tamamlanmış olur ve göçmenler hakkında gerekli evraklar tanzim edilirdi. 1915 senesinde Sivas'ta ikamet eden Kafkas göçmenlerden İsmailoğlu Şakir, Abdürrahim Beyoğlu Musa, Şeyh Sadioğlu Abdullah ve Mehmedoğlu Abdüssamed'in Osmanlı vatandaşlığına geçişleri böyle bir araştırma ve yazışmanın ardından tamamlanmıştır.⁷³

İskân ve İlaşede Güçlük

Göçmenlerin iâşe, iskân ve istihdam işleriyle meşgul olduğu o günlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirmekte olduğu şiddetli askerî, siyasî ve malî krizler hesaba katılınca göçmen işlerinin herhangi bir aksamaya uğramadan yürüdüğünü söylemek imkânsızdır. Zira iskânı geciktiren devlet, göçmen ve yerel halk kaynaklı bazı problemler ister istemez yaşanmıştır. İskân için uygun bir arazi tahsis edilememesi o problemlerin başında gelir. Mesela 1892 senesinde, gerekli meşru zemin oluştuktan sonra göç etmeye hazırlanan 5 bin Kafkas göçmeninin Samsun, Sinop ve Sivas tarafında iskân edilmelerine karar verilmişken daha sonra 700 göçmenin daha öncekilerle birlikte iskânları gündeme gelmiş, ancak ilgili vilayetlerle yapılan yazışmaların ardından 5 bin nüfusun bile iskânlarına yetecek arazi bulunamamışken söz konusu 700 nüfusun da oralarda iskân edilmelerinin mümkün olamayacağı anlaşılmış, bu nedenle Ankara havalisinde tespit edilen boş arazide iskan edilmelerinin daha uygun olacağı mütalaa olunmuştur.⁷⁴

Yerel idarecilerin savsamaları da göçmenlerin iskânlarını zorlaştırmıştır. Mesela, 1878 yılında Batum'dan hareket eden 40 bin göçmenden yaklaşık 20 bininin Samsun ve Sivas kazalarında iskân edilmeleri uygun görülmüş ve gerekli talimatların hazırlanıp İstanbul'dan gönderilmiş olmasına rağmen mahallî yöneticilerin lakayt davranıp gerekli tedbirleri almamalarından ötürü göçmenler 1880 Şubat'ına kadar, yani bir buçuk yıl boyunca iskân edilememişlerdi.⁷⁵ Aynı şekilde Sivas Vilayetine bağlı Amasya Sancağı dâhilindeki Gözlükköy adlı mahalde geçici olarak yerleştirilmiş olan Kafkas göçmenlerinden Salih ile 5 kişilik ailesinin aradan uzunca bir süre geçmesine rağmen kalıcı iskân edilmeleri yönünde herhangi bir adım atılmamıştı. Bu nedenle Salih, kaleme aldığı bir arzuhali Babîâli'ye takdim etti. Arzuhalinde, henüz kendisine ne bir parça arazi ne tohumluk zahire ne de bir çift hayvanı verildiğinden bahsediyor ve iskânlarının sağlanması için gerekli kolaylığın gösterilmesini talep ediyordu. Bunun üzerine Sadaret 6 Aralık 1908 tarihinde Salih'in arzuhalini Muhacirin Komisyonu ile Dâhiliye Nezaretine havale ederek ilgili ailenin durumunun süratle tahkik edilerek yeni göçmenlerden olduklarının kesinlik kazanması durumunda hemen emsalleri gibi iskân edilmeleri için gerekli olan işlemlerin tamamlanmasının Sivas Vilayetine emredilmesini istemişti.⁷⁶

İskân sırasında yaşanan göçmen kaynaklı problemler ise genellikle onların toplu şekilde iskân edilme isteğinden kaynaklanmıştır. Osmanlı yönetimi hem ülkenin iç güvenliği açısından fevkalade sakıncalı bulduğundan hem de yeterli arazinin olmayışından ötürü toplu iskânlara sıcak bakmamış, göçmenleri var olan köylere önce üçer-beşer ve nihayet onar-on beşer haneye kadar taksim ederek yerleştirme politikasını benimsemiştir. Oysa Nogay ve Çerkes göçmenlerden çoğu köylere dağılmayı kabul etmemiş, kabilecilik duygusuyla topluca iskân edilmek hususunda şiddetli direnç göstermişlerdir. Bu ise devleti hayli güç duruma sokmuştur. Neticede yerli ahalinin maddî gücünün yetmemesinin de etkisiyle göçmenlerden çok azı köylere dağıtılmak suretiyle, diğerleri ise yeni kurulan köylerde topluca iskân edilmişlerdir.⁷⁷

Yerel halktan bazılarının göçmenlere karşı takınmış olduğu olumsuz tutum da iskân işini zorlaştırıcı bir etki yapmıştır. Mesela, 1880'li yılların başında Erzurum üzerinden Osmanlı topraklarına giriş yapan göçmenlerden 4 bin hanenin Sivas'a gönderilmesine karar verilmişti. Göçmenler Sivas'a vardıklarında iskân edilmeleri yönünde herhangi bir girişimin olmadığını gördüler. Bunun üzerine bir an evvel iskân

⁷³ BOA, DH.İ.UM.EK., 97/42; 16 Muharrem 1334/24 Kasım 1915.

⁷⁴ BOA, DH.MKT, 1940/41; 12 Ramazan 1309/10 Nisan 1892.

⁷⁵ Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", s.322.

⁷⁶ BOA, DH.MKT, 2680/33; 17 Zilkade 1326/11 Aralık 1908.

⁷⁷ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.135; Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.595-596.

edilmeleri için yerel makamlara müracaat ettiler. Ancak müracaatlarından bir netice çıkmadı. Öyle olunca da kimsesiz ve yetim göçmenlerden çoğu aç ve korumasız bir halde kabristan ve sokak ortalarında kalakaldılar. Son bir hamleyle durumu bu kez kaleme aldıkları arzuhallerle İstanbul'a arz ettiler. Hem o arzuhallerden hem de yürütülen tahkikatlardan Sivas ve çevresinde yaklaşık 10 bin haneye yetecek miktarda mirî, mahlûl ve mevkuf arazinin var olduğu tespit edildi. Ancak o topraklar Sivas'taki ağa ve beylerin tasarrufundaydı. Bunlar o toprakların ellerinden alınmasını istemediklerinden tahrik ettikleri yerli halkla göçmenler üzerine saldırdılar. Göçmenlerin perişanlığına daha fazla göz yumamayan Babîâli meselenin en kısa sürede halledilmesi için Sivas, Malatya, Mamuretülaziz ve Ankara vilâyetlerine iskân memuru olarak Mustafa Paşa'yı tayin etti. Buna rağmen sorun çözülemedi ve Sivas'taki göçmenlerden bazıları 1882 senesinde Kars'a dönmek zorunda kaldı.⁷⁸ Benzer bir iskân sorunu da 1888 senesinde Amasya Sancağı'nda yaşanmıştı. O sene Batum göçmenlerinden bir kabile Merzifon'da Miriçayırı denilen yerde iskân edilmişlerdi. Ancak mera olduğu gerekçesiyle oradan çıkarılmaya çalışıldıklarında göçmenler de çareyi yine Babîâli'ye dilekçe yazmakta bulmuşlardı. Bu şikâyet üzerine gerekli tahkikatın yapılması için 2 Ekim 1888 tarihinde Sivas vilayetine bir talimat verilmişti.⁷⁹

Devlet ve halkın içinde bulunduğu güç ekonomik koşullar nedeniyle göçmenlerin iaşelerinin sağlanması da her zaman pek kolay olmuyordu. Ekonomik güçlüklerle bir de iklim ve kuraklık gibi olumsuzluklar eklenince göçmenlere iaşe temin edilmesi büsbütün zora giriyordu. Mesela, Sivas Sancağı'nda bulunan Havuz Nahiyesine bağlı Çiftlik Viranı adlı köyde 1888 yılı itibariyle yeni iskân edilmiş olan 14 hanelik Kafkas göçmenlere geldikleri günden itibaren mahallî aşar malından tayinat verilmişti. Ancak o yıl devam etmekte olan bir kuraklık vardı. Bu nedenle yerli halk bile yemeklik ve tohumluk zahireye muhtaç olmuştu. Dolayısıyla o güne kadar yapıldığı gibi, halkın yardımıyla göçmenlerin ekin ekilmeleri mümkün olamamıştı. Öte yandan Sivas Valiliği göçmenlerin o sene ekin ekemezse bir sonraki yıl da tayinata muhtaç olacaklarını düşündüğünden onlara en azından yazlık olarak yeter miktarda tohumluk zahire verilmesini sağlamış, ziraatları içinse mümkün olan yardımın yapılmasını hükümetten talep etmiştir. Bunun üzerine, bir defaya mahsus olmak üzere eski aşar malından müteselsil kefaletle her bir hanenin nüfus miktarına göre ve ilerde gelirlerinden kesilmek şartıyla göçmenlere 5 kileden 10 kileye kadar tohumluk verilmesi ve ziraat hususunda da mümkün olan yardımın gösterilmesi gerektiğine hükmedilmiştir.⁸⁰

Anlaşılan o ki, göçmenler hakkında gayet cömert davranan Osmanlı hükümeti, umulanın üzerinde bir göç hadisesiyle karşılaşınca daha az kaynak ayırmak zorunda kalmıştır.⁸¹ Buna rağmen ziraat, sanat, ortakçılık ve hizmetkârlık gibi vasıtalarla geçimlerini temin edinceye kadar göçmenlere yevmiye verilmeye devam edilmiştir. Sonraları hazinenin ödeme gücü çökmesi üzerine göçmenlerin 3 ay içinde iskân edilerek sadece fakir olanlara yevmiye verilmesi ve diğerlerinin yevmiyelerinin kesilmesi kararlaştırılmıştı. Babîâli bu kararını Eylül 1879'da vilayetlere tebliğ etmiş, bundan kısa bir süre sonra, 1880 Mart'ında ise bütün yevmiyelerin kesilmesine hükmedilmiş, ancak zor durumda olan göçmenlere tayinat verilmeye devam edilmiştir.⁸²

Büyük harcama gerektirdiğinden Sivas'ta iskân edilen göçmenlerin iaşelerinin sağlanması noktasında da ciddi zorluklarla karşılaşmış, 1887 senesinde olduğu gibi⁸³ çok defa merkezî hazineden yardım istenmiştir. Mesela 1893 senesinde Aziziye Kazası'na bağlı Başpınar Köyü'nde iskân edilmiş Kafkas göçmenlerinden 60 hanenin iane ve iaşelerini sağlamak için aynı yolu takip etmek gerekmişti. Çünkü göçmenler kendilerine henüz mülk edinme hakkı da tanınmamış olduğundan ziraat bankalarından⁸⁴ kredi alamamışlardı. Bu nedenle onları telef olmaktan kurtarmak için yemeklik olarak Sivas kilesiyle

⁷⁸ İpek, "Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", s.107.

⁷⁹ Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", s.325.

⁸⁰ BOA, DH.MKT, 1480/61; 11 Cemaziyülevvel 1305/25 Ocak 1888; DH.MKT, 1489/27; 13 Cemaziyelahir 1305/26 Şubat 1888.

⁸¹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, s.99.

⁸² İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.218.

⁸³ BOA, DH.MKT, 1469/67; 28 Rebiyülevvel 1305/14 Aralık 1887.

⁸⁴ Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftçiye tarım kredisi sağlamak amacıyla "Memleket Sandıkları" ismiyle tasarruf sandıkları kurulmuştu. Bu sandıklar, 1867'de yayımlanan bir nizamname ile kredi alanları genişletilerek "Menâfi-i Umumiyye Sandıkları" adıyla ülke genelinde teşkilatlandırıldı. 1888 senesinde ise bu sandıklar lağvedildi ve Ziraat Bankası kuruldu. Göçmenlere kredi verilmesi işi bu bankalar vasıtasıyla yürütülmüştü. Bkz. İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.219.

120 kile buğday ve 60 kile arpanın satın alınıp dağıtılmasını Sivas Valiliği İstanbul'dan talep etmişti. Bu talep, 9 Kasım 1893 tarihinde Meclis-i Mahsus-u Vükela'da mütalaa olunmuş ve istenilen zahirenin İstanbul kilesiyle 800 kile buğday ve 420 kile arpaya denk geldiği, mahallî rayiçle de 20 küsur bin kuruşu geçkin olduğu tespit edilmişti. Ayrıca mevcut evraklardan ilgili göçmenlerin bir önceki yıl iskân edildikleri ve kendilerine arazi gösterildiği halde tohumluk bulamadıklarından ziraata başlayamadıkları anlaşılmıştı. Bu münasebetle istenilen miktarda buğday ve arpanın mahallî hükümet kanalıyla satın alınıp dağıtılarak göçmenlerin o sayede telef olmaktan korunmalarına, zahire bedelininse Umum Muhacirin Tahsisatına eklenip hesaplanmasına karar verilmişti.⁸⁵

Görüldüğü üzere hükümet her şartta göçmenlerin iâşe veya yevmiyelerini temin etmek kararında olmuştur. Aksi takdirde onların bazı uygunsuz eylemlere cüret ettikleri görülmüştür. Kafkas göçmenlerinden çalışabilecek durumda olanların yevmiyelerinin kesilmesi yönünde alınan karardan yukarıda bahsedilmişti. Ancak o kararın uygulanması sırasında bazı güçlükler yaşandı. Mesela 1882 senesinde Amasya'daki Kafkas göçmenler kesilen yevmiye bedelleri ödenmezse kendilerine iskân için işaret edilen Uzunyayla'ya gitmek yerine İstanbul'a dönecekleri yönünde bir tehdit savurmuşlardı. Gerekece olarak da Amasya'da halen misafir statüsünde buldukları için herhangi bir "işe yapışamadıklarını", dolayısıyla "bir nevi muhtaç" olduklarını beyan etmişlerdi.⁸⁶ Sivas Valisi Sururi Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa 1888 senesinde durum daha vahim bir görüntü kazanmıştı. Zira Kafkasya'dan yeni gelen göçmenler tayinat talebiyle Sivas'a bağlı Zile hükümetine hücum etmekle kalmıyor, simit satan tablacıların ekmeklerini yağmalıyorlardı.⁸⁷ Bu ve benzeri uygunsuzluklar nedeniyle Osmanlı yöneticilerinin göçmenlerin tayinat ve yevmiyeleri hususunda net bir tavır geliştirebilmesi mümkün olamamıştır. Mesela tayinat ve yevmiyelerin kesilmesinden dolayı yaşanan bazı taşkınlardan ötürü yayınlanan bir padişah iradesiyle göçmenlere 304 Mart'ı (12 Nisan 1888) sonuna kadar tayinat verilmesi kararlaştırılmıştı. Babiâli en sonunda göçmenlere ziraî üretime başlayıp "ellerine biraz şey geçinceye kadar" tayinat verilmezse uygunsuzlukların önünü alabilmenin mümkün olamayacağına kanaat getirmişti.⁸⁸

Göçmenlere sağlanan vergi ve askerlik muafiyetlerinin uygulama sahasına aktarılmasıyla ilgili bazı problemler de yaşanmıştı. Daha önce ifade edildiği üzere, göçmenler iskân edildikleri günden itibaren bütün vergilerden 10 sene müddetle muaf tutulmuşlardı. Buna rağmen bazen vergi talepleriyle karşı karşıya kalmışlardı. Mesela, Sivas Vilayeti dâhilindeki Çiftlik Viranı ve Kızılhane isimli yerlerde iskân edilen yaklaşık 250 nüfusluk 39 hane Çeçen göçmenin önce tayinatları kesilmiş sonra da kendilerinden çekip koparmak şeklinde biçtikleri otlar için 1888 senesinde öşür talep edilmişti. Bu nedenle göçmenler adına Sultan imzalı bir arzuhal "kendilerine emsalleri gibi muamele edilerek muhtaç oldukları levazimat ve tayinatın verilmesi, ayrıca tekalif-i emiriyeden muaf tutulmaları" dileğiyle II. Abdülhamid'e takdim edilmişti.⁸⁹

Son olarak, yine yukarıda ifade edildiği gibi, 1856 senesinde çıkarılan bir iradeyle göçmenler hicret tarihlerinden itibaren askerlikten 25 sene süreyle muaf tutulmuşlardı. Göçmenlerin askerliği meselesi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında yeniden ele alınmış ve harp sırasında çiftini çubuğunu bırakarak göç edenlere 10, barış devrinde mülklerini satarak gelenlere de 6 sene askerlik muafiyeti tanınmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında artan askerlik ihtiyacından dolayı 2 Mart 1916 tarihinde çıkarılan bir iradeyle askerlik çağı gelmiş tüm göçmenlerin silahlı altına alınmaları kararlaştırılmıştı.⁹⁰ Alınan kararlar o yönde ve oldukça açık olsa da 1889 senesinde Sivas'a bağlı Aziziye merkezinde iskân edilmiş olan Kafkas göçmenlerden Ali ve arkadaşları askerlikten muaf tutulma müddetleri henüz dolmadığı halde kur'aya⁹¹

⁸⁵ BOA, BEO, 309/23132; 29 Rebiyülahir 1311/9 Kasım 1893; BEO, 309/23136; 29 Rebiyülahir 1311/9 Kasım 1893.

⁸⁶ BOA, Y.PRK.KOM, 3/52; 3 Cemaziyülevvel 1299/23 Mart 1882.

⁸⁷ BOA, İ.DH., 1087/85291; 27 Şevval 1305/7 Temmuz 1888.

⁸⁸ Bu hususta Sivas vilayeti ile gerçekleşen yazışmalar için bkz. BOA, DH.MKT, 1573/73; 7 Rebiyülahir 1306/11 Aralık 1888; DH.MKT, 1577/77; 20 Rebiyülahir 1306/24 Aralık 1888.

⁸⁹ BOA, DH.MKT, 1545/82; 16 Muharrem 1306/22 Eylül 1888.

⁹⁰ Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", s.598; İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.223.

⁹¹ Fiilen Türk ve Müslüman halktan askere alınanlar kur'a usulüne tâbi idi. Buna göre, askerlik çağına gelmiş olanlar birer masura içinde bulunan "tertib-i evvel" ve tertib-i sâni" adındaki kur'a numaralarından birini çekiyorlardı. Tertib-i evvel yazılı olanı çekenler hemen, tertib-i sâni olanı çekenlerse sonradan lüzum görüldüğü zaman askere sevk ediliyorlardı. Bkz. İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, s.223.

dâhil edilmiş olmaktan şikâyetçiydiler. İstanbul'a çektikleri telgrafta kendilerine Rumeli göçmenleri gibi muamelede bulunulmasını istemişlerdi. İsteklerinin muhatabı haliyle Seraskerlik Makamıydı. Oradan konuya ilişkin yapılan ve Sivas Valiliği'ne iletilen açıklamada öncelikle göçmenlerin askerlikten muaf tutulmaları hakkında o güne kadar alınmış olan kararlara yer verilmişti. O gün itibariyle de askerlikle ilgili olarak "göçmenlerden 6 seneyi tamamlayanların yaşlarına göre orduya hizmet etmekle mükellef tutulmaları yönünde çıkarılmış olan bir padişah iradesinin var olduğu" hatırlatılmıştı. Şimdi göçmenler hakkında o iradeye uygun bir askerlik işleminin uygulandığı, bunun dışında diğer muhacirler için ayrı bir muafiyetin söz konusu olmadığı ısrarla vurgulanmıştı. Dolayısıyla arzuhal sahiplerinin Osmanlı ülkesine göç ettikleri tarihin üzerinden 6 sene geçmiş olduğu kayıtlarla sabit olduğundan haklarında uygulanan askerî muamelenin tamamıyla doğru ve eşit olduğu, bu münasebetle bir daha öyle beyhude iddialarda bulunmamalarının kendilerine uygun bir dille anlatılması gerektiği Sivas Valiliği'ne bildirilmişti.⁹²

Sonuç

Göçmenlerin Kafkasya'dan Sivas'a uzanan ve Sivas'ta iskân edilmeleriyle neticelenen serüvenleri ana hatlarıyla yukarıda anlatıldığı gibidir. Görüldüğü üzere göç ve iskân işleri hem göç edenler hem de göç alanlar açısından her türlü güçlüklerle kol kola ilerlemiştir. Güçlük göçmenler için hemen her aşamada karşılaşılan bir kavram olmuştur. Zira toprakları Rus işgaline uğramış ve artan baskı neticesinde birçoğu çareyi halifenin ülkesine sığınmakta bulmuştur. Huzur ve özgürlük hülyasıyla tasarladıkları göçün meşru zeminde gerçekleşmesi için günlerce, belki aylarca çarlık ve imparatorluk hükümetlerinden onay, sonra liman ve iskelelerde vapur beklemişlerdir. O an geldiğinde varsa elbise ve silahlarını, bir de acı hatıralarını yanlarına alarak yola koyulmuşlardır. Zorluklarla dolu bir yolculuğun ardından yeni bir başlangıç için barınacak bir yer, beslenmeye yeter miktarda tayinat ve bunları sürekli kılacak bir istihdam sahası bulmak, bir de yeni bir coğrafya ve kültüre adapte olmak gibi nice yeni zorluklarla karşılaşmışlardır. Bu zorlukların aşılması noktasında ise Osmanlılar devlet ve toplum olarak elbette tarihin her döneminde olduğu gibi çoğu aç ve perişan olan göçmenleri kaderlerine terk etmemişlerdir. Bütün güçlüklerle ve kıt imkânlarla rağmen takip edilen eşit, tutarlı, başarılı ve halk destekli bir iskân politikası neticesinde göçmenlerin barınma, beslenme, adapte olma, eğitim ve nihayet istihdam ihtiyaçları elden geldiğince karşılanmıştır. Bu sayede göçmenler birer eğitim, üretim, yönetim veya ordu neferi olarak Osmanlı devlet ve toplum hayatındaki yerlerini almışlardır.

Kaynakça

A-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri⁹³

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT): 1197/16; 1371/43; 1440/60; 1443/31; 1460/62; 1461/34; 1469/67; 1480/61; 1489/27; 1545/82; 1573/73; 1576/21; 1577/77; 1629/35; 1747/103; 1749/108; 1749/28; 1756/108; 1788/43; 1893/101; 1929/115; 1940/41; 2078/86; 2153/25; 2244/115; 2680/33;

Dahiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Ekleri (DH.İ.UM.EK): 97/42.

Hariciye Nezareti İdâre (HR.İD.): 6/51.

Babıâli Evrak Odası (BEO): 309/23132; 309/23136.

Yıldız Perâkende Komisyonlar Maruzatı (Y..PRK.KOM): 3/52.

İrade Tasnifi Dahiliye (İ..DH), 1087/85291.

B-Araştırma-İncelemeler

Arslan, Zehra, "Batım Göçmenleri (1914-1930)", *Bilig*, S.71, Güz 2014, ss.43-64.

⁹² BOA, DH.MKT, 1629/35; 18 Şevval 1306/17 Haziran 1889.

⁹³ * Vesikaların fon ve tarihleri metin içerisinde aktarılmış olduğundan burada sadece dosya ve gömlek numaraları verilmiştir.

- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.
- Bice, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.
- Budak, Mustafa, “Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti”, *Genel Türk Tarihi*, c. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, ss.641-679.
- Demirel, Muammer, “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.40, Erzurum 2009, ss.317-340.
- Eraslan, Cezmi, “II. Abdülhamid ve Kafkasya Müslümanları”, *Kafkas Araştırmaları*, I, Acar Yay. (yayın yeri ve yılı belirtilmemiş), ss.59-69.
- Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Mes'eleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, KATÜ Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Arş. Mer. Yay, Trabzon 1996.
- Eser, Mehmet, “Uzunyayla Bölgesindeki Çerkes Köylerinde Sosyo-Kültürel Değişme”, *Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-kültürel Değişme*, Kaf Der Yay., Ankara 1999.
- İpek, Nedim, “Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.6, Samsun 1991, ss.97-135.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yay., Ankara 1999.
- Jelavich, Barbara, “Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 48, No. 110, (January 1970), ss.44-66.
- Karataş, Ömer, “19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenlerinin İskânları Sırasında Karşılaştıkları Sorunlar: Uzunyayla Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.36, 2013, ss.83-117.
- Kocacık, Faruk, “Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S.1, İstanbul 1980, ss.137-190.
- Kocacık, Faruk-Eser, Mehmet, “Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler (Sivas İli Örneği)”, *Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks*, Vol. 2, No. 1, July 2010, ss.187-196.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, TTK Yay., Ankara 1970.
- Özel, Oktay, “Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 4, 2010, ss.477-496.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yay., Ankara 2010.
- Serbestoğlu, İbrahim, *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu*, Yeditepe Yay., İstanbul 2004.
- Serbestoğlu, İbrahim, “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Kitap 1, Samsun 2006, ss.83-97.
- Shaw, Stanford J.- Shaw, Ezel K., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, E yay., İstanbul 2000.
- Şam, Emine Altunay, *Kırım Savaşı'ndan Sonra Anadolu'ya Yapılan Göçler ve Amasya'da İskân Edilenler*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2011.
- Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, TTK Yay., Ankara 1989.
- Yılmaz, Mehmet, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, c. IV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss.587-602.

Kafkas Göçlerinde Engelli Muhacirlerin Durumu Meselesi

Doç. Dr. Ayşe PUL
Ordu Üniversitesi / Ordu

Giriş

Osmanlı Devleti, sosyal devlet anlayışının gereği olarak zamanın ihtiyaçlarına uygun müesseseleri tesis etmiş, mevcut olanları da geliştirmiştir. Bilhassa savaş ve yoğun göç zamanlarında hem kendi vatandaşlarının hem de topraklarına kabul ettiği muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılama konusunda gerekli fedakârlığı yapmaktan kaçınmamıştır. Muhacirlerin yaşadığı sıkıntılar birçok çalışmada ele alınmasına rağmen engelli muhacirler özelinde müstakil bir çalışma kaleme alınmamıştır. Görme, işitme, bedensel ve zihinsel engelleri olan muhacirlerin ya mevcut engelleri ya da göç esnasında yaşadıkları olumsuzlukların sonucunda engeli oluşan muhacirlerin ne gibi zorluklarla karşılaştıkları, devletin bu konuya yaklaşımı, aldığı tedbirler veya yaptığı yardımlar/faaliyetler gibi hususlar bu çalışmanın konusunu teşkil edecektir. Ancak günümüzde bile izah edilmesi bir hayli zor olan bu durumun araştırılması ve net çerçevelerle ortaya konulması kolay bir iş değildir. Bunun sebeplerinden biri, devletin sosyal politikalarının resmileşmesinin ve bu konuda ihdas ettiği kurumların devlet yoluyla işletilmesinin geç tarihlerde karşımıza çıkmış olmasıdır. Sosyal problemleri toplum, kendi bünyesinde ihdas ettiği bir takım kurumlarla çözmeye gayret ederken, toplumu aşan bu gibi problemleri aşmak devletin sorumluluğuna girmiştir. Diğer bir sebep, Osmanlı topraklarına gelip hastalanan muhacirlerin bu hastalıklarından kaynaklanan kalıcı hasar veya engelleri hakkında elde kesin bilgilerin olmayışdır. Hastanelerde çeşitli rahatsızlıklar neticesinde tedavi altına alınanlarla ilgili kayıtlar mevcutken taburcu edilen hastaların durumları ile bilgi de mevcut değildir. Örneğin ağır ateşli hastalık geçiren bir hastada oluşabilecek duyma, konuşma bozukluğu veya zihinsel bozukluklar ya da soğuktan herhangi bir organı donan bir muhacirin bedensel noksanlıkları konusu bilinmemektedir. Başka bir sebep ise, göçlerin genellikle kabile kabile gruplar halinde yapılmasından dolayı bunlar içerisinde ne kadarının engelli olduğu yönünde hassas bir sınıflamaya gidilememiş olmasıdır. Bu durum, Osmanlı topraklarına gelip bir müddet geçtikten sonra iskân edilme(me)lerinin akabinde ilgili mercilere yansıyan şikâyet ve taleplerde ortaya çıkmış, devlet bu gibi kişilere merhamet yüzünü olabildiğince göstermiştir.

Osmanlılar sosyo-ekonomik yapı içerisinde kendi kendine ayakta kalmayı sağlayamayan ya da bu yapı içerisinde yükümlülüklerini yerine getiremeyenleri ki bunlar kimsesiz çocuklar, süregelen hastalığa sahip olanlar, bedensel (ortopedik, görme, işitme, dil ve konuşma) ve zihinsel engelliler, yaşlılar, dul kadınlar, iş göremez (amel-mande) durumda olanları muhtaç kategorisinde –ki biz bunu toplumsal engelli olarak tanımlıyoruz- değerlendirerek yardım çatısını buna göre belirlemiştir. Bu duruma yol açan sebepler içerisinde sadece savaşları ve savaşların olumsuz sonuçlarını değil, kitlesel yoğun göçleri de başlıca nedenler arasında değerlendirmek gerekir. Bu olumsuz koşullar neticesinde yardıma muhtaç hale gelenleri devlet, aldığı tedbirlerle -görece yeterli veya yetersiz- mümkün olduğunca korumaya ve gözetmeye çalışmıştır.

Göçün hız kazandığı ve sayıları tespit edilemeyecek oranda muhacirin geldiği dönemde, barınma ve iâşelerinin temininde kadın, çocuk ve muhtaç adı altında yaşlı ve engellilere öncelik tanınmıştır. İskânı gerçekleştirip geçimlerini kendileri temin edene kadar yevmiye ve tayinatları zaman zaman kesintiye

uğrasa da devlet tarafından karşılanmıştır. Dönem itibarıyla ve göçün yoğunluğu hasebiyle gelenler arasında “engelli” farkındalığının oluşmaması onlara “özel” uygulamaların yapılmasını da kısıtlamıştır. Ancak Osmanlıların duyarlı yaklaşımları “muhtaç” başlığı altında sınıflamalarını yapmaktan onları alıkoymamıştır. Eli ayağı tutmayıp kar ü kisbe kadir olmayanlar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, kimsesizler gibi toplumsal engelliler ile süreğen hastalığı olanlar, kör, sağır, dilsiz gibi bedensel ve zihinsel engelliler bu gruptandır. Devlet daha hassas bir yaklaşımla onların işlerini, barınmalarını, iskânlarını, yevmiyelerini, güvenliklerini sağlamaya gayret etmiştir. Bunlara öncelik tanınmış ve verilen hizmetlerde devamlılık sağlanmıştır. Bu dönemde yerli ve yabancı sosyal yardım kuruluşları vasıtasıyla ihtiyaçların karşılanması yoluna da gidilmiştir.

Konuya geçmeden önce hemen şunu da belirtmeliyiz ki, bu çalışmada arşiv belgelerini değerlendirirken daha somut düşünmeyi sağlama anlamında isimler, mekanlar, sosyal statüler, fizikî şartları belirterek ve örnekleri çoğaltarak mümkün olduğunca belge dilinden ve ruhundan ayrılmamaya özellikle dikkat ettik.

Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler ve Yardım Kuruluşları

Osmanlı Devleti sosyal devlet yükümlülüklerini resmî anlamda ifa etmezden önce, bu gibi hizmetler kurumsal anlamda vakıflar yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Vakıf müesseseleri, pekçok yardım hizmetinin yanı sıra aşevleri, misafirhaneler, tedavi merkezleri ve imkanları, kimsesiz çocukların korunması, eğitimlerinin sağlanması, acizlere her türlü yardımın yapılması hizmetlerini yerine getirme anlamında devletin sosyal devlet görevini sağlamasında öncülük etmekteydiler. Bilindiği üzere devlet, Tanzimat’la beraber yeni bir döneme girdi. İmparatorluk bünyesinde yer almayan müesseselerle ilgili olarak ağırlıklı olarak 1870’den sonra Batı’daki kurumların benzerlerini ihdas etme yoluna gidildi. Islahhaneler 1863’te, 1873 yılında Darüşşafaka, Sultan II. Abdülhamid dönemine tekabül eden yıllarda ise Dârülaceze (1896), Hamidiye Etfal Hastahanesi (1899), Dârülhayr-ı âli (1902) daha sonraları Darüleytamlar açıldı¹. Esasen Abdülaziz döneminde oluşturulan Darüşşafaka, II. Abdülhamid döneminde kurulan Darülaceze ve Darülhayr-ı Alî amaç ve faaliyet bakımından Darüleytamlara benzer bir durum arz etmekteydi². Bunların yanı sıra sağır-dilsiz ve körler için mektepler de açılmıştı³.

Örneğin, II. Abdülhamid döneminde Avrupa’ya giden sefirlerin (Mustafa Sami Efendi⁴ vb.) döndüklerinde kaleme aldıkları risalelerde dilsizlere verilen eğitimi ele almaları sağır ve dilsiz okulunun açılmasında etkili olmuştu⁵. Osmanlı Devleti’nde de Maarif Nezâreti bünyesinde bu gibi engeli olanlara bu tür imkânın sağlanması için arayış içine girilmişti. Daha önce Hamidiye Ticâret Mektebi’ni kuran Ferdi/Ferdinand Grati⁶ de sağır ve dilsizlerin eğitimi ile alakalı Maarif Nezâreti’ne bir rapor sunmuştu⁷. Nitekim sağır ve dilsiz olan kişilerin ihtiyacını giderecek böyle bir okulun açılması II. Abdülhamid döneminde uygun görülmüştü. Böylece ilk Sağır ve Dilsiz Mektebi 30 Eylül 1889 senesinde açılmıştı. Maarif Nezâreti’nde memur olan Aziz Bey’in de Dilsiz ve A’mâ Mektebi’nin kurulmasında ve varlığını sürdürmesinde büyük hizmetleri görülmüştü⁸.

Sağır ve Dilsiz Mektebi’nde kısmi bir başarı elde eden Grati, A’mâ Mektebi’nin açılması için de

¹ Bu kurumların kısa kuruluş süreçleri için bkz. Galip Eken, “Erzincan Darüleytamına Dair Bazı Bilgiler”, *Eskişehir Osmangazi Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2013, 14 (1), s. 124.

² Ersin Müezzinoğlu, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s. 399-417, s. 400.

³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, Libra Yayınları, İstanbul 2013.

⁴ Belkıs Altunış-Gürsoy, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü”, *Bilgi*, S. 36, Kış 2006, s. 148.

⁵ Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi*, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1996, s. 43. Bu hususta geniş bilgi için bkz. Belemir Erken, *Dil Sükûta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ordu 2015.

⁶ Ramazan Günay-Halil İbrahim Görür, “Osmanlı Devleti’nde Sağır, Dilsiz ve A’mâ Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, s. 57.

⁷ Mehmet Emin Demirci, *Homeros’tan Aşık Veysel’e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2005, s. 395.

⁸ Ramazan Günay-Halil İbrahim Görür, a.g.m., s. 58.

girişimde bulunmuş⁹ ve 1890 senesinde bu okulun açılması için Maarif Nezareti'nden izin istemiş, Sağır ve Dilsiz Mektebi'nin kurulmasından bir yıl sonra A'mâ Mektebi'nin açılması için izin almıştı¹⁰.

Sultan Mehmed Reşad (1909-1918) döneminde ise, Sağır ve Dilsiz Mektepleri Nizamnamesi yayınlamıştır (29 Eylül 1915)¹¹. Bu okula kayıt olabilmek için bir öğrencinin doğuştan sağır ve dilsiz olması ya da doğal öğrenme sürecine engel olan bir sakatlığının bulunması gerekmektedir. Okula 7-10 yaş arasındaki Müslüman ve Gayrimüslim tüm erkek ve kız çocukları kabul edilebilmektedir¹². Bu dönemde açılan sağır-dilsiz ve a'mâ okulları sadece İstanbul'da açılmamış, Selanik (Mehmed Reşad döneminde), Yemen, Taiz, Isparta, Siroz, Bitlis, Musul, Halep, Sana ve Sakız sancağında¹³ da açılmıştır. Muhacir çocuklarının bu okullara kaydolmasına mani olacak bir düzenleme yoktur. Bu konuya açıklık getirebilecek istatistiki bilgi elimizde mevcut olmadığı için ne kadar muhacirin buralarda eğitim gördüğüne dair de net konuşmak mümkün gözükmemektedir.

Kırım Savaşı'ndan sonra, 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında, kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yoğun bir göçün yaşandığı bilinmektedir. Bu savaşlarda kimsesiz kalmış yetim çocukların korunması, gözetilmesi devletin sorumluluğunda olan hassas bir konu olmuştur. Ancak devletin iradesi dışında gerçekleşen göçler ve şehit yetimlerinin artması, bunların barındırılması konusunda ortaya çıkan ihtiyaç, devleti yeni arayışlara sevk etmişti¹⁴. Bu arayışlar neticesinde, kimsesiz çocuklara, yaşlı ve muhtaçlara yönelik XIX. yüzyılın sonlarında kurulan bir başka kurum da Darülaceze olmuştur. Sokaklarda dilenen kimsesiz çocuklarla hastalıklı, sakat erkeklerin ve kadınların dilenme zulmünden kurtarılması, vücutlarının tahammülü derecesinde çalışarak geçinebilmelerinin sağlanması, çalışmayacak olanların geçimine yardımcı olunması, çocukların eğitim öğretim görmeleri için bir yer tahsis edilmesi gerekmektedir¹⁵. Darülaceze acizler, maluller, düşkünler ve hastalar, yardıma muhtaç çocukların, sakat kadın ve erkeklerin bu durumdan kurtulması amacıyla kurulmuştur. Bunda “*Perişan bir halde sokaklarda sürünmekten ve merhamet ve inayet beklemekten kurtarılması için, yaşlı veya kadın acizlerimizin uğradıkları felaketler sonucunda bir kuru ekmek uğruna yüzüsu dökmekten başka çaresi kalmayanların acılarını hafifletmek*”¹⁶ temel amaçtı. Sultan II. Abdülhamid zamanında İstanbul'da kurulması düşünülmüş (9 Nisan 1890) ve Sadrazam Halil Paşa'nın gayretleri ve padişahın maddî desteği sonucu gerçekleştirilmiştir. Böyle bir sistem içerisinde Osmanlı Devleti'ndeki yetimler, ırk, mezhep ve din ayrımı gösterilmeksizin, devletin koruması altına alınmıştır. Darülaceze'ye yerleştirilmesi mümkün olanlar buraya yerleştirilmiş, olmayanlar ise, ya bağlı oldukları cemaatlerin yetimhanelerine yerleştirilmiş ya da kendilerine tayin edilen güvenilir vasilere emanet edilmiştir¹⁷. Örneğin, sadece Bulgaristan'da Balkan Savaşı neticesinde 26.523 aileye mensup 71.505 yetim kaldığı belirtilmiştir. Bu savaşlar sonrasında göç eden Türkler, Anadolu'nun تنها bölgelerinden araziler verilmek suretiyle yerleştirilirken sakat, muhtaç ve yetimler ise Darülaceze'ye yerleştirilmişlerdir.

Kurumun on maddeden oluşan nizamnamesine göre, kimsesiz sakatlarla, geçimini sağlayamayan kimsesizler Darülaceze'ye kabul edilecektir. Erkek ve kadınlar ayrı ayrı koşullarda kalacak, bunlar mensup oldukları dine göre eğitim görecektir ve bakımlarına itina gösterilecektir¹⁸. ...*Eldeki nizamname mucebince darül-aceze'ye alınacakların İstanbullu ve kimsesiz ve tedarik-i maişete gayr-i muktedir olması meşrut idüğünden* şeklinde ifade olunarak bu şartların dışındaki talepler özel izne bağlanmıştı.

⁹ Süleyman Gök, *Dünyada ve Türkiye'de Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, Hüsniyat Matbaası, İstanbul 1958, s. 11.

¹⁰ Ali Haydar, “Sağır ve Dilsizler”, *Muallimler Mecmuası*, C. 3, S. 29, İstanbul 1925, s. 1249.

¹¹ BOA, DUIT, Dilsiz- Sağır Mektepleri Nizamnamesi, Dosya. 15/1, Sıra No: 14/2, 20 Zilkade 1333/29 Eylül 1915'den naklen Belemir Erken, *a.g.t.*, s. 72.

¹² İzi Karakaş Özbayrak *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 40.

¹³ MF. MKT, 1159/27; MF. MKT, 1044/73; MF. MKT, 1069/30; MF. MKT, 821/16; MF. MKT, 1069/355; MF. MKT, 1004/15'den naklen Erken, *a.g.t.*, s. 74.

¹⁴ Salih Özkan, “Türkiyede Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 215.

¹⁵ *II. Abdülhamid Han'ın Yaptırdığı Hayır Kurumlarından Darülaceze*, Ed. Nevzat Özkaya, Darülaceze Yay., İstanbul 2014, s. 31.

¹⁶ *II. Abdülhamid Han'ın Yaptırdığı Hayır Kurumlarından Darülaceze*, s. 47.

¹⁷ Salih Özkan, *a.g.m.*, s. 213. Ayşe Pul, “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9-11 Ekim 2008)*, Giresun 2010, s. 559-560.

¹⁸ Salih Özkan, *a.g.m.*, s. 213.

İyice tahkikat yapılmadan kabullere izin verilmemektedir¹⁹. Keza yine *nizamname mucebince darülaceze alınacakların dersaadet ahalisinden veya dersaadetde mukim muhacirinden ve kimsesiz ve tedarik-i maişete gayr-i muktedir takımdan olması meşrut olarak şerait-i mezkure haricinde kimsenin kabulü gayr-i kabil* denilerek bundan sonra yollanacakların bu şartlara uygun olması istenmekteydi²⁰.

Darülaceze kabullerinde muhacir olmanın ayrıcalıklı bir tarafı da vardı. Örneğin; *Malul ve bikes ve bivaye olmasına mebni darülaceze kayd ve kabul olunmak üzere memura terfikan* gönderildiği şehremanet-i celilesinden varid olan 11 Ağustos 1323 (24 Temmuz 1907) tarihli ve üçyüzyetmişdokuz numarolu tezkirede beyan olunan Turhan namındaki şahsın *muhacirinden ve malul olduğu anlaşılmağa darülaceze izam kılınmış olduğuna kayd ve kabulü* uygun görülmüştü²¹.

Devlet, önsoruşturma veya öninceleme yapmadan kendisine her başvuran engelli muhaciri ilgili kurumlarına kabul etmiyordu. Sakatlığını öne süren bir kişiden nerede ve nasıl sakat kaldığı ile sakatlık derecesinin doktor raporuyla tespiti önbilgi olarak istenmekteydi. Konya'ya bağlı Beğşehir kazasında bulunan Çeçen muhacirlerinden 14 yaşındaki Reçepoğlu İbrahim'in babası ve annesinin olmaması ve sağ ayağının sakat olması dolayısıyla iş göremez durumda olduğu Konya valisi tarafından bildirilmiş, Darülaceze'ye kabul edilmesi için bir tabib raporu istenmişti. Bu raporun sonucunda bu sakatlığının yürümesine mani olmadığı bildirilmiş, sonuçta nizamname hükümlerine göre buraya kabul edilemeyeceğine karar verilmişti²².

Muhacir çocuklardan kimsesizlerin Darülaceze kabul olunmadıkları takdirde taşrada geçimlerini sağlama konusunda çok zorluk çekecekleri ve büyük bir sefalet içinde bulunacakları bilhassa *malul* olanların daha da etkileneceğinden hareketle bu kuruma kabul edilmelerinin münasip olacağı belirtilmekteydi. Örneğin Silistre muhacirlerinden 8 yaşındaki Talip adlı çocuk bunlardan biriydi. Talip'in durumu Muhacirin-i idare-i umumiyesi müdür vekili tarafından Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişti²³.

Her ne kadar çalışmamızın temelini Kafkas muhacirleri teşkil etse de uygulamaların genele yansımalarını göstermek anlamında diğer muhacir gruplarına da zaman zaman değinilecektir. Örneğin, Tırnova muhacirlerinden Rıza efendinin maluliyeti ve kimsesiz olması sebebiyle Dahiliye Nezareti ile Darülaceze Müdüriyeti arasında yapılan yazışmalar neticesinde bu kuruma kabul edilmesi uygun bulunmuştu²⁴.

Tatarpazarcık (Varna sancağına bağlı kaza) muhacirlerinden Şerif de Darülaceze kimsesiz ve hastalıklı (alil) olması dolayısıyla başvurmuş ancak *gençliğimden vesaireden bahsle* diyerek kabul edilmediğini belirtmekte, halbuki *alil²⁵ ve hiçbir işe tahammül etmediğinden ve cami köşelerinde süründüğünü lütfen ve merhameten* Darülaceze'ye kabul edilmesini yalvarırcasına arz etmişti²⁶. Dahiliye Nezareti bu şahsın *Mercan ağa cami-i şerifi son cemaat mahallinde beytutet (gecelemek) ettiğinden ve gayet zaif ve alil olub kisb ü iştigale vücudu mütehammil olmadığı gibi kimsesi de bulunmadığından bahsle Darülaceze*ye usule uygun olarak kabulünü kurum müdüriyetinden istemişti²⁷.

Bir başka belgede, Aydın'da bulunan Rusçuk muhacirlerinden Alioğlu Ahmed'in *fukaradan ve yetmiş yaşını müteceviz acezeden olub işesini temin edecek kimsesi bulunmaması ve gözleri ama olması* dolayısıyla Darülaceze'ye kabul edilmesi istenmişti²⁸.

Geçmişlerinde askerî hizmetlerde veya devletin güvenliğini ilgilendiren çeşitli işlerde hizmet etmiş olanlar meramlarını dile getirirken bunu önplana çıkartmaktaydılar. Devlet nezdinde bunun kendilerine avantaj sağlayacağını ya da kabulü hak ettiklerini göstermek düşüncesindeydiler. Çerkes

¹⁹ DH. MKT. 2793. 15 R. evvel 1327 (6 Nisan 1909) Darülaceze müdür vekilinden Dahiliye Nezareti'ne hitaben.

²⁰ DH. MKT. 2793. 21 R. evvel 1327 (12 Nisan 1909). Dahiliye Mektubi Kaleminden Şehremaneti'ne hitaben.

²¹ DH. MKT. 1193. 15 Receb 1325 (24 Ağustos 1907).

²² DH. MKT. 1197. 7 Ağustos 1323 (20 Temmuz 1907) tarihli Konya valisinin yazısı-aynı tarihli tabib raporu-25 Ağustos 1323 (7 Eylül 1907) Dahiliye kaleminden Konya valiliğine cevap.

²³ DH. MKT. 2673. 15 Teşrin-i sani 1324 (28 Kasım 1908) müdür vekilinden Dahiliye Nezareti'ne ve 22 Teşrin-i sani 1324 (5 Aralık 1908) Dahiliye'den Darülaceze Müdüriyeti'ne.

²⁴ DH. MKT. 1248. 5 Nisan 1324 (18 Nisan 1908) ve 7 Nisan 1324 (20 Nisan 1908) tarihli belgeler.

²⁵ Alil: hasta, sakat, kör anlamında kullanılmaktadır.

²⁶ DH. MKT. 1097 19 Haziran 1322 (2 Temmuz 1906).

²⁷ DH. MKT. 1097 15 C. evvel 1324 (7 Temmuz 1906).

²⁸ DH. MKT. 1138 Muhacirin komisyonu birinci azası katib-i sani Saffet 16 Zilkaade 1324 (1 Ocak 1907).

muhacirlerinden 60 yaşını geçmiş olan Hamza bin Mahmud 50 sene evvel göç ettiğini Edirne’de tavattun ettiğini, Dersaadet’te Çerkes Süvari Alayı’nda 5 sene hizmet ettiğini sonra geçimini sağlayacak kadar bir bedelle kâh jandarmada kâh reji kolculuğunda bulunduğunu, eşi ve çocuklarının vefat etmesinden sonra yalnız kalmış olduğunu belirtmiş, kendisinin Darülaceze’ye kabul edilmesini ve uygun bir iş verilmesini talep etmişti²⁹. Devlet usul ve emsallerine göre karar verilmesini istemişti³⁰. Bu tür belgelere bakıldığında bu kurumlara kabullerini isteyenler, muhacir olmalarını önplana çıkartmaktaydılar. Bunun sebeplerinden birisi, yaşamlarına destek olabilecek akrabalık hısımlık bağının, kuvvetli köklü yakınlıkların olamayacağını yansıtmak istemeleriydi.

Yukarıda da ifade edildiği üzere savaşların ve yoğun göçlerin ardından kimsesi kalan çocukların durumlarına çare olmak anlamında kurulan bir diğer hayır kurumu da Darüleytamdır. Devlet, Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılamak için halktan yardım alınmasını istememiş ve Darüleytamların ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmiştir³¹. Hükümet zaman zaman bu konuda belediyelerin yardımına başvurmuşsa da, bunun uygun olmadığını bilincine vararak vazgeçmiş, çoğunlukla giderlerin genel bütçeden karşılanması yoluna gidilmiştir. Bazen muhacir ve mültecilere ayrılan tahsisattan da Darüleytamın ihtiyaçları için ödenekler ayrılmıştır. Çünkü Darüleytama muhacir ve mülteci yetimleri de kabul edilmiştir³².

Başkentte büyük bir Darüleytam projesinin maliyeti ortaya çıktıkça, Sultan II. Abdülhamid’in daha küçük ölçekli benzer bir kurum olan Dârülhayr-ı Âli’ye yöneldiği öne sürülse de bu kurumun 1909’da kapanmasıyla yerine darüleytamlar açılmıştır. İlk darüleytam İstanbul’da Said Halim Paşa’ya ait Bebek Yalısı’nın kuruma verilmesiyle hizmete girmiştir³³. Darüleytamlar, kimsesiz çocuklar için açılan kurumlardan ıslahhanelerle (1863) benzerlik gösterse de bu kuruma gelen çocukların barınma hizmetinin yanı sıra sanat eğitime yönlendirilerek bu alanda bilgi ve beceri edinmeleri anlamında farklılık göstermekteydi. Mesela Darülacezeden hem bu yönden hem de her yaştan insan bulunmasıyla tamamen ayrılmaktaydı³⁴.

Darüleytama kabul edilecek öğrencilerde anasız babasızlarla evlad-ı şüheda, kimsesiz asker evladı ve ebeveyni kayıp hükmünde bulunmak gibi özel şartlar aranmıştı. “Bu sınıflamada kastedilen şuydu: Evlad-ı şüheda, terhisten evvel herhangi bir sebep ve arızadan dolayı ölen fertler ile zabitanının öz çocuklarıdır. Kimsesiz asker evladı, seferberlik veya kura münasebetiyle askerlik hizmetine alınan asker çocuklarıdır. Mefkud (kayıp kimse) hükmünde olanlar ise bir illet ve hastalıktan ötürü geçimini sağlamayanlardı”³⁵.

Sosyal yardım kurumları arasında gerekli yazışmalar yapıldığında çocuklar benzer kurumlar arasında geçiş yapabiliyordu. Mesela Darüleytama kayıt edilmek istenen bir çocuk Darüşşafaka veya Darülaceze’ye gönderilebiliyordu. Çocuğun durumu veya kurumdaki yer darlığı bunda rol oynamaktaydı. Darülaceze’ye genellikle sakatlık, özür gibi ciddi noksanları olan çocuklar alınırken, Darüleytama sağlıklı çocuklar kabul edilmekteydi. Eğer çocuğun babası hayatta değilse sadece yetim çocukların kabul edildiği Darüşşafakaya da Darüleytamdan nakiller yapılabilirdi. Yoğun göç dönemlerinde bütün bu sosyal müesseselerin talebi karşılayamadığı ve pek çok çocuğun yer sıkıntısından dolayı kabul edilemediği görülmekteydi³⁶.

1903 yılında kurulmuş kimsesiz Müslüman çocukların korunması amacını taşıyan bir başka sosyal yardım kuruluşu Darülhayr’dır. Aslında bu kurum bir Darüleytam niteliği taşımaktadır. II. Abdülhamid, Darülaceze ve Hamidiye Etfal Hastahanesi gibi kurumların kurulmalarını bizzat sağlayarak fakir ve muhtaç halkın gözetilmesi ve korunmasını sağlamış, ayrıca ihsanlar atıyyelerle veya sadakalarla da bunu desteklemiştir³⁷. Aynı durum kendi tebaası kadar “fakir ve muhtaç Müslüman halkın koruyucusu”

²⁹ DH.MKT. 735. 19 Haziran 1319 (2 Temmuz 1903) Hamza bin Mahmud imzalı arzuhal.

³⁰ DH.MKT. 735 Dahiliye mektubi kaleminden Darülaceze müdüriyetine 16 R.ahir 1321 (12 Temmuz 1903).

³¹ Salih Özkan, a.g.m., s. 217.

³² Salih Özkan, a.g.m., s. 222-223.

³³ Nurdan Şafak, “Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2 Güz/2013, s. 264.

³⁴ Nurdan Şafak, a.g.m., s. 268.

³⁵ Ersin Müezzinoğlu, a.g.m., s. 409.

³⁶ Nurdan Şafak, a.g.m., s. 269.

³⁷ Nadir Özbek, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âli”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1999, Sayı 182, s. 75. Ayrıca

imajı gereği muhacirler için de geçerli olmuştur³⁸.

Bu kuruma kabuller de yine belirli usuller çerçevesinde yapılmaktaydı. Kuruma belirli kabul zamanı vardı ve kabul edilecek çocuklarda belirli şartlar aranmaktaydı. Bunlar uygun olmadığında devlet çocuğu mağdur etmemek adına başka yönlendirmelerde bulunmaktaydı. Pazarköy kazasının Esdiye köyünden Dağıstan muhaciri olan Maksud bin Mustafa bunlardan biriydi. Darülhayr'a kabul için başvurmuş, ancak talebe kabul zamanı ve zor durumda olmadığı için başvurusu geri çevrilmiş, Darülaceze için tekrar başvurmuş ancak taşra ahalisinden talebe kayd ve kabulü nizamname hükümlerine uygun olmadığı için kabul edilmemiş, sonunda vilayeti dahilinde bulunan yatılı mektebe kaydedilmesi tavsiyesinde bulunulmuştu³⁹.

Kısaca izah edilen bu kuruluşların yanı sıra devlet, kimsesiz kalan çocukların mahallince ileri gelenler ve büyük aileler tarafından evlat edinilmesini sıklıkla tavsiye etmiştir. Bunun sağlanamadığı durumlarda evler kiralanıp hizmetçiler tutularak barınmaları sağlanmıştır. Bilhassa kız çocukların ve genç kızların korunması noktasında tutanakla kayıt altına alınmak koşuluyla vasiler tayin edilmiştir. Kimsesiz kalan erkek çocuklar genellikle askerlik mesleğine yönlendirilmişler, askerî okullara gitmeleri sağlanmıştır⁴⁰.

Engelli Muhacirlere Yapılan Nakdî ve Aynî Yardımlar

Osmanlı Devleti, fakir ve korunmasız, eşi şehit veya esir olan kadınlara, işe güce iktidarı olmayan amelden kalan erkeklere ve yetim muhacirlere kısacası yaşam mücadelesi veremeyecek durumdaki muhacirlere yiyecek, giyecek, barınma, işe, eğitim, nakliye, vergi muafiyeti gibi yardımlarının yanı sıra maaş, tayinat bedeli, atıyye, sadaka gibi nakdî yardımları öncelikli olarak ve ivedilikle sağlamaktaydı. *Yalnız eytam (yetimler) ve eramil (dul kadınlar) ve amelmande (işgöremez) olub bizzat tedarik-i maişete muktedir olamayacakları meclisçe tahakkuk edeceklerine şimdilik tayin itası zaruri idi.* 18 Temmuz 1296 (30 Temmuz 1880)'da Üsküp'te 331 büyük ve 134 küçük olmak üzere toplam 465 nüfus yetim, dul kadın ve amelmande olduğu bildirilmiş, bunlara gerekli yardım yapılmadığı takdirde *açlıktan telef olacakları* dile getirilmişti. Öntedbir amaçlı olmak üzere mahallin yol üzeri olması dolayısıyla günlük gelip gidenlerin de ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuş, fazladan zahire hesap edilmesi Üsküp muhacir komisyonu reisi Bilal tarafından talep edilmişti⁴¹.

İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu, İane-i Muhacirin Encümeni, Şehremaneti, yabancılar tarafından kurulan komisyonlar paydaşlar olarak bu işi üstlenmekteydiler. Dağıstan ahalisinden olup 1261 (1845) tarihinde Bursa'ya hicret ve tavattun etmiş olan isimleri liste halinde verilmiş olan kişilere Bursa mal sandığından yevmi 3'er guruş ihsan edilmiş, bir süre sonra Ahmed Vefik Efendi tarafından kesilmiş olan yevmiyelerin merhameten kendilerine yeniden bağlanmasını arz etmekteydiler⁴². “... *aher güne kar ü kisbleri olamayanların ve alil ve amelmande olarak hakikaten muhtaç bulunanların gözedilmesi muktezası merhametden ise de zikir olunan mazbatalarda ve defterde buralara dair sarahat olmadığından gerçekten muhtaç durumda olanların idareleri yalnız alacakları yevmiyeye münhasıl olanların ve sıhhice sair işe iktidarı olmayub muhtaç bulunanların tahkik edilerek bildirilmesi istenmişti*⁴³.”

Ödemelerin düzenli yapılabilmesi için Yevmiye defterleri hazırlanmaktaydı. 1877-78'de buradaki kayıtlara göre kişi başı 2'şer guruş tayinat bedeli olarak yevmiye verilmişti. Savaş sonrasında ekonomik sıkıntı sebebiyle 40 paraya düşürülmek istenmişti. Ancak devletin içinde bulunduğu zor zamanlarda herhangi bir engeli olmayan muhacirlere yardım yapılamamaktaydı. Hiçbir zaman devletin engelli olarak algıladığı muhtaç muhacirlere verilen yevmiyelerin kesilmesi gibi bir teşebbüse gidilmemişti.

bkz. Osman Nuri Ergin, “Darülhayr-ı Alî”, İstanbul Ansiklopedisi, Yay. Reşat Ekrem Koçu, c. 8, İstanbul 1966, s. 4247-4278.

³⁸ Nadir Özbek, a.g.m., s. 76.

³⁹ DH.MKT. 1271 Dahiliye kaleminden Hudâvendigâr vilayetine 23 C.ahir 1326 (23 Temmuz 1908).

⁴⁰ Ayşe Pul, a.g.m., s. 560.

⁴¹ YB.021 18 Temmuz 1296 (30 Temmuz 1880). belgenin eklerinde bu haneler reislerinin isimleri kebir ve sagir sayıları ile birlikte sütun sütun verilmiştir.

⁴² MVL. 711. 19 Safer 1282 (14 Temmuz 1864). Altında 14 azanın mührü bulunmaktadır.

⁴³ MVL. 711. Bu liste belge ekinde bulunmaktadır. Nüfus 38+4=42 Yevmiye 38x3=114.

Yine bu durumdaki muhacirlere yevmiye pusulası verilmek suretiyle tayinat olarak on yaşına kadar olanlara günlük 100 dirhem, yukarısındakilere yarım kıyye ekmek devamlı surette verilecekti⁴⁴. Bu tarihten yirmi yıl öncesinde de miktarın değişmediği görülmektedir. 9 Temmuz 1860 tarihli bir yazıda muhacirlerin fakir olanlarına günde yarımşar kıyye (1283 gr.) ekmek bedeli verilmişti⁴⁵. Tayinatların bazan eski talimatlar dışında günün şartlarına uygun emsalleri doğrultusunda yapıldığı da olmaktadır, öncelikli olarak tayinatların iskanlar sağlanana kadar aceze ve muhtaç muhacirlere verilmesi isteniyordu. Bu masraflar genellikle mal sandıklarından karşılanmaktaydı⁴⁶.

1860 yılı ortalarında göçün sayıca yoğun hale gelmesi üzerine hükümet yiyecek yardımını gelenlerin üçte birini muhtaç kabul etmek suretiyle on gün süre ile günde birer kuruş vererek sağlamaktaydı. Ancak bu on günün kifayet etmediği anlaşılmış, bu tarihten sonra gelenlerin yarısı muhtaç kabul edilmiş ödemenin yirmi güne çıkarılmasına karar verilmişti. Geçici veya kesin iskan bölgelerinde ürün alınacak zamana kadar sekiz-on ay süreyle bu yardımın yapılması sağlanmıştı. Oysa ki gelenleri çoğunluğu muhtaç durumdaydı. Teşkilatın yetersizliği sebebiyle isimleri kaydedilemeyenler bu yardımlardan hiç faydalanamıyorlardı⁴⁷. Muhacirin-i Çerakiseden ve Besni kabilesinden olup doğruca Samsun'a gelmiş olan 48 nüfus ve daha da gelecek olanları için tevkilen Dersaadet'e gelmiş olan Hacı Yasir efendi hemşehrilerinin daha önceden Sivas'ta iskan edilmiş olduklarını belirtmiş, kendilerinin de orada iskan edilmeleri için dilekçe vermiş, kendisine cevaben iskan edilinceye kadar nüfusun yarısının fukara hükmünde kabul edilerek günlük yarımşar kıyye nan-ı aziz (ekmek) verilmesine karar verilmişti⁴⁸.

13 C.evvel 1278 (16 Kasım 1861) tarihinde 47 hane 187 nüfus muhacirlerden yarısının fukara kabul edilerek hepsine komisyondan mühürlü fukara pusulası verilerek gidenlerin dışında, daha önceden ellerinde pusulası olmadan gidenlere de gittikleri yerin meclisleri tarafından verilecek pusula ile iskanları sağlanıncaya kadar yevmiye tahsis edilmesi hususunda Muhacirin komisyonuna emir verilmişti⁴⁹.

Devlet bir takım masrafları karşılamada halihazırda hazine müsait olmadığı kendi özkaynaklarına başvuruyordu. Örneği Maliye Nezareti'ne hitaben yazılan bir yazıda iskan-ı muhacirin memuru mağrifetiyle Reisülayn civarında bulunan 25 bin guruşluk kükürdün satılarak elde edilecek meblağın 15 bin guruşunun yardıma muhtaç olan muhacirlere harcanması kalanının da hazineye gönderilmesi istenmekteydi. Ancak buraca yollanan telgrafta *muhacirin-i merkumenin ziyadesiyle muhtaç-ı rahmet ve ianet* oldukları bildirilmiş, paranın tamamının onlara sarf olunması talebinde bulunulmuştu⁵⁰.

Osmanlıların göç esnasından aldığı tedbirler arasında “göçmenlerin sevkleri esnasında yolculuk yapamayacak derecede hasta olanlar, iyileştikten sonra gönderilmek üzere refakatçılarıyla birlikte alıkonulacaktır. Sağlıklarına kavuştukları zaman ailelerini bulmakta zorluk çekmemeleri için kendilerine mahalli idareler tarafından resmi mühürlü pusula verilmesi” uygulaması da vardı⁵¹. İskan talimatnamesinin bir başka maddesinde işe güce muktedir olanlara uygun işler bulunarak çalıştırılmaları da sağlanacaktı⁵². “Mübadele, İmar ve İskan Kanunu'nun 24 Nisan 1924 tarihli ek maddesinde, yardıma muhtaç oldukları tespit edilenlerin iskan oldukları mahallerde mahsullerinin idrakine kadar işlerinin karşılanması, yetim, dul ve kimsesiz kadınlar ile acezenin iade müddetlerinin Darüleytam ve Darülacezeye sevklerine kadar sürdürülmesini hükme bağlamaktaydı”. Köy ihtiyar heyetleri yardıma muhtaç olanların isimlerini merkeze bildirmekteydi. İskan-ı muhacirin memurları Anadolu'nun pekçok noktasına gönderilerek muhacirlerin iskan ettirildikleri yerlerdeki durumları hakkında rapor hazırlamaktaydılar. Bu görevlilerin en önemli görevi muhacirlerin huzur ve rahatlarını sağlamaktı⁵³.

Devletin nakdî yardımları genellikle belirli bir süre için maaş ve hane yardımı şeklindeydi. Çoğunlukla bu konudaki talepleri içeren arzuhaller merkeze intikal etmekteydi. Maaş standardı, muhacirin maddi durumuna, sosyal statüsü-egitimi-mesleği gibi şahsî özelliklerine, belediye,

⁴⁴ Nedim İpek, *Rumeli'de Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 84, 218.

⁴⁵ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yay., Ankara 1997, s. 157.

⁴⁶ DH.MKT. 1832 Dahiliye'den Muhacirin Komisyonu'na hitaben 28 Ramazan 1308 (7 Mayıs 1891).

⁴⁷ Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s. 157, 160.

⁴⁸ A.Ş.MKT.MHM. 212. 29 Şaban 1277 (12 Mart 1861) Sivas mutasarrıfı Ahmed Paşa'ya.

⁴⁹ A.Ş.MKT.NZD. 379.

⁵⁰ A.MKT.MHM. 367. 3 Receb 1283 (11 Kasım 1866).

⁵¹ Nedim İpek, *Rumeli'de Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 160.

⁵² Nedim İpek, *Rumeli'de Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 162.

⁵³ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yay., Ankara 2000, s. 57.

hayırseverler gibi başka kanallardan yardım alıp almadığına ve ailevi durumuna göre değişmekteydi. Kalabalık veya ailede başka engelliler varsa verilecek maaş ona göre ayarlanmaktaydı. Taliplilerin durumunu tespit için mahallince tahkikat yapılmaktaydı. Hane kirası veya hane yapımına maddi yardım devletin önemli masraf kalemlerinden birini teşkil etmekteydi. İlk gelenlere hane inşa masrafı olarak 5 bin guruş gibi oldukça yüksek rakamlar ödenmekteydi –ki bir hane inşa takriben 1500-2000 guruş-daha sonra gelenlere hane başına 250 guruş gibi daha düşük ödemeler yapılmıştı⁵⁴.

Gözleve kazası Mamay köyünde müderrislik, hitabet, imamet görevleri karşılığında aylık 1200 guruş alan Elhac Saadeddin efendi tüm varlığını ve Garime adlı hanımını memleketinde bırakıp, bir çocuğunu yanına alarak hicret etmiş, hac dönüşünde denizde bir kaza geçirmiş ve zaruret içine düşmüş olduğunu belirten dilekçesinde maaş tahsis edilmesini istemekteydi. Ayrıca Rumeli canibinde muhacirin için yaptırılan Mecidiye kasabasında bir hane ile ihdas olunan camide müderrislik, hitabetlik ve imametlik görevlerinin tevcihi, memleketinden getiremediği fakat kendisine çok lazım olan beş on kitap ihsanı ve hanımını da yanına aldırabilmek için maruzatta bulunmuştu⁵⁵. Saadeddin efendiye alil, ihtiyar ve ulemadan olması hırfet, ziraat ve ticaret gibi işlerde çalışmaya gücünün olmaması dolayısıyla emsaline göre aylık 250 guruş maaş tahsisi uygun bulunmuştu⁵⁶.

Bir başka örnekte; Kırım muhacirlerinden Bağçesaray sakinlerinden Halil bin Selim, Nakşibendi tarikatına mensup olduğunu vurgulamakta muhacir olduğunu ve malı mülkünü kaybettiğini, kimsesiz ve perişan bir halde olduğunu ifade etmekteydi. *muhacirin-i Kırım haklarında irade buyrulan sadaka-i şahane* gereğince emsalleri ölçüsünde uygun bir aylık maaş bağlanması konusunda arzuhalı vardı. Halil efendinin durumu onu tanıyanlardan sorulmuş, fukara ve dervişandan olduğu anlaşılmış, Hocapaşa civarında Nakşibendi tarikatı hangâhında kaldığı tespit edilmişti. Kendisine aylık 100 guruş tahsis edilmesine karar verilmişti⁵⁷.

Muhacirlerin nakliye (vapur navul ücretleri) masrafları ödenmiş ve İstanbul'a geldiklerinde barınmaları için han odaları kiralanmış, pek çok kişinin ev ya da oda kirası devlet tarafından karşılanmıştı. Hazinesinin olağanüstü masraf kaleminden yapılan bu harcamalar çok büyük meblağlara ulaşmıştı⁵⁸. Kırım muhacirlerinden iki yüz otuz yedi neferin ne kadarının Mecidiye kasabasına gönderilmesi gerektiği, bunlarda ne kadarına geçici ne kadarına hayat boyu maaş bağlanacağı, hane kirası ve navul bedellerinin ödenmesi konusu ile ilgili bir defterin düzenlenmesi gerekmişti. Herhangi bir işte çalışmaya gücü olmayanlar ile ulemadan olan ve mütenefferen arzuhal göndererek liyakatini ispat eden 112 nefere 11940 guruş maaş tahsisi ve dört neferine de hane bahası verilmesine karar verilmişti. Bu karar üzerine Mecidiye kasabasına gitmek üzere başvuranlardan bir kısmı İstanbul'da kalarak bir işte çalışmaya başlamışlardı. Bu durumda önceki defterde bunlara tahsis edilen 26 bin guruş 11 bin guruşa indirilmişti. Bundan sonra maaş isteğinde bulunanlara seçici davranılması, hazinenin zarara uğramaması anlamında önemliydi. Ayrıca maaş talebiyle İstanbul'a gelecekler yüzünden ziraat ve hırsat de sekteye uğrayarak yine hazineye zarar verecekleri için maaş isteklerinin kabul edilmemesi tavsiye olunmaktaydı⁵⁹.

“...belediyelerden verilecek maaşlar her ne kadar miktarca cüzi ise de nail-i maaş olacakların adedi itibarıyla yekunu bir hayli şeye baliğ olacağından şu kayd ü şart haricinde maaşlar tahsisiyle varidat-ı belediye su-i istimale uğradılmamak için muhtacın maaşlarının behemehal bab-ı aliden badel-istizan tahsisi ve itası ve muhtacının müctemian iaşesi maddesi dahi unutulmayub bir yandan tehiye-i esbabına teşebbüs olunmağla beraber bunun fiile getirülmesi ne gibi tedabire ve ne mikdar mesarife muhtaç olduğunun” şeklinde yapılan harcamaların külliyatlı olduğu, cüzi de olsa yapılacak harcamaların Bab-ı ali'den alınacak izinden sonra yapılmasının uygun olduğu ifade edilmişti⁶⁰. Devletin içinde bulunduğu zor durumu göstermesi bakımından mühimdir.

Kırım muhacirlerinden olan ve Dersaadet'te ikamet eden *ihthyare ve gerek dul eksik etek cariyeleri ve alilül-vücut ve gerek talebe kullarından* bazıları, diğer muhacirlere maaş bağlanmasına müsaade

⁵⁴ Abdullah Saydam, *a.g.e.*, 164-165.

⁵⁵ İ.DH.. 364. 15 R.evvel 1273 (13 Kasım 1856).

⁵⁶ İ.DH.. 364. 27 R.ahir 1273 (25 Aralık 1856)

⁵⁷ İ.DH.. 364. 17 R.evvel 1273 (15 Kasım 1856) ve 27 R.ahir 1273 (25 Aralık 1856).

⁵⁸ Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s. 153, 162-163.

⁵⁹ A.}MKT.MVL. 109. 29 Muharrem 1276 (28 Ağustos 1859).

⁶⁰ ŞD. 695. 25 Safer 1298 (27 Ocak 1881) ve 22 R.evvel 1298 (22 Şubat 1881) tarihli mazbata.

edilmesine rağmen kendilerinin üç seneyi geçtiği halde hala alamadıklarını ve fukaradan olduklarını sadaka-i padişahiye muhtaç olduklarını ifade etmişler, *ıyd-ı şerife hürmeten* maaşlarının ödenmesini istemişlerdi⁶¹. Kendilerine olumsuz bir karar bildirilmemesine rağmen belli ki ağır işleyen bürokrasinin kurbanı olmuşlardı.

Gözleve ahalisinden Cafer efendi ihtiyar olduğunu ve oğlu Seyyid Mehmed efendi de iki elleri sakat olması dolayısıyla geçimlerini sağlayacak işe gücü olmadıklarını ifade etmiş ve Gözleve’de iken mektep hocalığı ve müezzinlik yaptığını şimdi burada yarım akçe bile ticarete gücünün bulunmadığı söylemekteydi ve *fukaraya mahsus maaşlardan* kendilerine yetecek kadar aylık maaş bağlanmasını ve bir göz oda ihsanını arzu etmişti⁶². 24 Safer 1273 (24 Ekim 1856) tarihli cevapta, durumlarının araştırıldığı, bu dört kişilik aileye zaten hane kirası ve nan-ı aziz bedeli verildiği bildirilmiş, arzu ettiği maaşın bağlanması konusunda da olumlu görüş bildirilmişti. Cafer efendi ve ailesine bir ay sonra aylık 100’er guruş bağlanmıştı (27 R.ahir 1273/25 Aralık 1856)⁶³.

17 Safer 1273 (17 Ekim 1856)’te Mustafa bey kerimesi Aişe Sultan ise dilekçesinde, Bağçasaray kazasından olduğunu, vüzerâ neslinden yani soylu bir aileden geldiğini, eşi Cantimur Mirza’nın bir yıl önce vefat ettiğini, kendisinin de iki kızını yanına alarak İstanbul’a hicret ettiğini belirtmekteydi. Kendisine *hane kirası olarak 80 guruş ve kişibaşı 2’şer para yevmiyenin Şehremaneti tarafından* bağlandığını ancak İstanbul’da güveneceği başka kimsesi olmadığına binaen hemşehrilerinin bulunduğu Balçık tarafına gitmek için harcırah ve konaklamasının karşılanmasını istemekteydi. Bunun yanı sıra Mecidiye kasabasında bir ev ve geçimini sağlayacak kadar maaş tahsisi arz etmekteydi. Onların asaletine ve fakirliklerine merhameten iki nefer kerimesini idare etmek üzere şehriye 250 guruş maaş tahsisi uygun görülmüştü. 27 R.ahir 1273 (25 Aralık 1856)⁶⁴.

Yine bir başka belgede, Balçık muhacirlerinden Osman’ın güç durumda bulunduğunu, malul ve ailesinin de kalabalık olduğunu ifade ederek yardım istediği ifade edilmiş, verilen cevapta ailesiyle beraber *dulhaneye konularak elyevm iaşe edilmekte olduğu* kendisinin maaş istediği bunun da emsaline uygun olmadığı belirtilmiş, sadece *aceze maaşı* verilip, bunun dışında maaş bağlanmamıştı⁶⁵. Sivas’ta ayağı olmayan ve işgöremez durumda olan muhacir Ali, devlette uygun miktarda maaş bağlanması talebinde bulunmuş, aylık 90 guruş bağlanmasına karar verilmişti⁶⁶.

Nakdî yardım mevzusu ilerleyen tarihlerde daha da vahim bir hal almıştı. Canik mutasarrıfı Raşid tarafından gönderilen 26 T.evvel 1334 (26 Ekim 1918) tarihli şifre telgrafta, bir başka problem dile getirilmekteydi. Standart olarak verilen günlük 3 guruşluk maaşın yetmediği, ayrıca devletin bilgisi dışında kendi başlarına yerlerini terk edenlerin yevmiye cüzdanlarını sattıkları, bu sebeple sağlıklı yoklama ve servet tahkikatının da yapılamadığı ifade edilmekteydi. Buna çare olarak yevmiyelerin kesildiğinin ve nereye isterlerse gidebileceklerinin duyurulması gerektiği vurgulanmaktaydı. Alil ve amelmande olanlarla birkaç yerde toplanılanlara ekmek, çorba ile düzenli yemek ihtiyacının karşılanacağı bir teşkilâtın kurulması istenmekteydi. Burada da yine engellilerin gözetilmesi, mağdur edilmemesi yönünde karar alınması tavsiye edilmekteydi. Darüleytam ve hastahanelerde **mümkün olan tadilatın yapılmakta olduğu da belirtilmekteydi**⁶⁷.

Talimatname ve nizamname hükümlerinin dışında kalan uygulamalarda özel izne dayalı işlemler de yapılmaktaydı. Maaş veya tayinat bedeli sağlanamadığı veya kafi gelmediği durumlarda, Padişah ve teb’ası arasındaki adalet ve refah ilkesine dayanan ilişkiyi gösteren araçlardan biri olan “padişah ihsanı” olarak adlandırılan “atiyye”lere başvurulmaktaydı. İhtiyaç sahiplerinin padişaha yazdığı arzuhaller neticesinde padişah tarafından münasip görülürse bu kişilere mali yardım sağlanmaktaydı⁶⁸. 1277 (1860) tarihli bir arzuhalde, Kırım’dan Elmalı kasabasından Varna’ya hicret eden Kudsi arzuhalinde

⁶¹ MVL. 825. Bende muhacirin-i ihtiyare ve dul kadın ve alilül-vücut ve talebe kulları. MVL. 825. 23 Zilhicce 1275 (24 Temmuz 1859). Bu hususta tutulan defterin ıslahının yapıldığını bildiren Hasan Hüseyin imzalı yazı.

⁶² İ..DH.. 364. 13 Safer 1273 (13 Ekim 1856).

⁶³ İ..DH.. 364.

⁶⁴ İ..DH.. 364.

⁶⁵ DH.MKT. 1680 Şehremanetine hitaben 17 R.ahir 1307 (11 Aralık 1889).

⁶⁶ DH.MKT. 2816 Sivas vali vekili Refik’den Dahiliye Nezareti’ne gönderilen telgraf 25 Nisan 1325 (8 Mayıs 1909) ve Dahiliye mektubi kaleminden Maliye Nezareti’ne hitaben olur yazısı 27 R.ahir 1327 (18 Mayıs 1909).

⁶⁷ DH.ŞFR. 600/1-3.

⁶⁸ İzi Karakaş Özbayrak, *a.g.e.*, s. 27.

iki gözünün kör ve hastalıklı olduğunu, aç ve perişan sokaklarda kaldığını sürüne sürüne İstanbul'a geldiğini belirtmiş kendisine padişahın atıyyesinin ihsanını niyaz etmişti⁶⁹.

Muhtaç adı altında değerlendirilen tüm engelli muhacirler, tıpkı Kafkas muhacirlerine verilen haklardan faydalanmaktaydı. Örneğin Niş ve Vidin taraflarındaki Belgrad muhacirleri arasında alil ve sakatlar ile eramil ve eytamdan çok fakir olanlarına günlük kırk para verilmekteydi. Bunların barınma ihtiyacını karşılamak için ise 750'şer guruşa birer hane yaptırılması istenmiş, ziraatle meşgul olanlara uygun bir mahal ve sanat ehli olanlara ise umumi muhacir talimatnamesi gereğince bir defaya mahsus olmak üzere nakdî sermaye yardımında bulunulmasına karar verilmişti. Bu yardımın 150 guruş olması gerekmekte ise de bunun hazineye yük getireceği anlamında tereddüt yaşanmıştı. Bunun sebebi ise hakikaten yardıma muhtaç engelli muhacirlere yardımın öncelikli olması hassasiyetinden kaynaklanmaktaydı. Muhtaç olmayanların ve işe yaramaz serseri takımının da bir an evvel yevmiyelerinin kesilmesi tavsiye olunmuştu. Hane inşası için gerekli paranın bir kısmı ise bölgeye çevre eyaletlerden gelen iane akçesinden, diğer kısmı ise mal sandığından karşılanacaktı⁷⁰.

"*Dersaadet belediye kanunu hükmünce biçaregan ve fukaranın süret-i aheri ile müctemi'an iaşeleri belediye vezâifinden olmasıyla müstedi'lerden bir kaçının öyle münferiden yevmiye veya maaş tahsisıyla iaşeleri kabil olunamayacağı*" belirtilmişse de belediyelerce tamamen iaşelerini sağlayıncaya kadar gerçekten kimsesiz, işe güce muktedir olmayanlar ve hayır sahiplerinden yardım almayanlara belirli bir süreliğine otuz guruşu geçmemek kaydıyla⁷¹ maaş bağlanmasına karar verilmişti. Muhtacînden Ahmed Burhan efendiyle hemşiresi Benbe hanıma ve Meddah Kız Ahmed'in sagiresi Gülfem ve Huriye hanımlar ile Tırnova muhacirlerinden İbrahim adlı kişiye ve diğer muhtacîne belediye daireleri gelirlerinden belirli maaş verilmesi uygun bulunmuştu⁷². Belediye varidatından bu gibi muhtacine aylık otuzar guruşu geçmeyecek bir maaş verilebildiği ifade olunmuştu⁷³.

14 Mayıs 1295 (26 Mayıs 1879)'te Selvi kazası muhacirlerinden Hüseyin tarafından gönderilen arzuhalde, Lofça taraflarında hicret esnasında meydana gelen muharebede düşman tarafından atılan kurşunun bir ayağını sakatladığını, Çengelköy hastahanesinde tedavi olmuş ise de sakat kaldığını ifade etmiş, bu küçük yaşta noksan kaldığını, annesi ve üç küçük kız kardeşine kendisinden başka *bahacak* kimse olmadığını alil-i vücud ve noksan olduğundan merahim-i iane olarak bir miktar maaş tahsisinde bulunulmasını talep etmişti⁷⁴. 13 Eylül 1295 (25 Eylül 1879)'te kendisine verilen cevapta askerî bir sınıfa dahil olmayarak harb meydanının dışında sakat olanlara efrad-ı nizamiyeye göre askeriyece maaş tahsisinin mümkün olamayacağına karar verilmişti. Kendisinden istenen tıbbi raporun sonucuna göre altmış guruşluk maaş dışında başka maaşın bağlanamayacağı ifade edilmişti⁷⁵. Bizzat muharebede ayağı sakatlanan Servi muhacirlerinden Ahmed'e ise, münasip bir miktar maaş bağlanması Maliye Nezareti'nden istenmişti⁷⁶. Maaş bağlanması isteklerinin dışında en çok talep edilen ev tahsisi idi. Üsküp'te bulunan muhacirlerden beş nüfuslu bir kimse muharebede sakatlandığını yanındaki hemşiresinin de gözlerinden alil olduğunu belirtmiş, kendisine bir odalı ev tahsis edildiğini, ancak 6 nüfusla sığmadıklarını hiç olmazsa iki odalı bir yerin verilmesi veya bir oda ilave etmesine izin verilmesini rica etmekteydi⁷⁷.

Devlet kendisinin yetişemediği durumlarda mahallince toplanan yardımlara başvuruyordu. Bursa'da sakin fukara muhacirler nakdi yardım ve hane talep etmişler ancak başka yerlerde muhacirlerin iskanlarının çeşitli yardımlarla sağlandığı, hazinece mümkün olmadığından devletin hane yaptırmadığı ifade olunmuş, Bursa'da da *bi-kudret ve sakat ve alil ve eytam ve eramil gibi aceze-i muhacirinin sefaletden vikayelerinin* vilayetçe toplanan yardımlar sayesinde birer hane yapılarak sağlanacağı

⁶⁹ A.}DVN. 167.

⁷⁰ MVL. 1074. 15 C.evvel 1284 (14 Eylül 1867).

⁷¹ ŞD. 695. 25 Safer 1298 (27 Ocak 1881) ve 22 R.evvel 1298 (22 Şubat 1881) tarihli mazbata.

⁷² ŞD. 695. Şura-yı devlet tarafından bir pusula. 29 Safer 1298 (31 Ocak 1881) Şehremaneti'nden Dahiliye Nezareti'ne.

⁷³ ŞD. 695. 28 Safer 1298 (30 Ocak 1881).

⁷⁴ ŞD. 280.

⁷⁵ ŞD. 280. 12 C.ahir 1296 (3 Haziran 1879) tarihli rapor ve Başvekalet dairesinden Maliye Nezareti'ne hitaben 22 Şevval 1296 (9 Ekim 1879) tarihli yazılar.

⁷⁶ DH.MKT. 1656 Maliye Nezareti'ne hitaben 16 Muharrem 1307 (12 Eylül 1889).

⁷⁷ YB.021. 8 T.evvel 1298 (20 Ekim 1882).

belirtildi⁷⁸.

Sofya muhacirlerinden Şerife Hatun, göç sırasında eşini ve askeriyede de iki oğlunu şehit verdiğini ifade etmekte, kendisinin de yaralandığını, şimdi kolcu Fatma hanımın yardımıyla Sultan Ahmed'de Aişe hanımın nezdinde hizmetçilik yaptığını, fakat ihtiyarlığı ve sakatlığı sebebiyle buna devam edemeyeceğini ifade etmişti. Kendisine verilen cevapta fakir fukaradan olduğu anlaşılmasına rağmen ahali-i kadime hükmüne girmiş olmasından dolayı hakkında bir şey yapılamayacağı ifade edilmişti. Belediye dairesince kendisine yardımcı olunması iskan ve iaşesinin sağlanması istenmişti⁷⁹.

Dul muhacirlere ücretsiz arazi tahsisi ve çocuklarını Darülaceze'ye gönderme imkanı da sağlanmıştı. İskan yerlerinden memnun olmayıp yerlerini değiştirmeleri hususunda dul, kimsesiz veya hasta ve sakat olanlara istisna imkan sağlanmıştı⁸⁰.

Doğal felaketlerde mağdur olan engellilere devlet yardım elini derhal uzatmaktaydı. Örneğin, Simav ve Susuğurluk nehirlerinin taşmasıyla civarındaki köylerden Torumtay'da 128, Donberiz'de 79, Gevit'de 55 ve **Çatallar'da** 70 nüfus muhacirinden aceze ve dul kadınlar ile bir takım eytamin çok zor durumda oldukları ve bu köyler ile diğer civar köylerdeki ahalinin yardıma güçleri olmadığı için mahallince temin-i maişetleri mümkün olamayacağından yemeklik için her bir **nüfusa 1,5 kileden toplam 498 kile mısırın** kafi geleceği ve mahallince bulunmadığından rayicine göre beher kilesinin 10'ar guruşa satın alınması ve mısırın yarısının bu sene ve diğer yarısının gelecek sene tesviye ettirileceği Kırmastı kaymakamlığından alınan telgrafnamelerde bildirilmişti. Bu miktar **mısırın bedelinin** mal sandığından verilmesine izin verilmişti⁸¹. Kış mevsimi olması dolayısıyla yevmiyelerin kesilmemesi konusunda Muhacirin komisyonuna hitaben yazılan bir tahriratta devletin hassasiyeti anlaşılmaktaydı⁸².

Muhacirinden alil, sakat ve amelmande olanlara günlük olarak verilmiş yevmiye pusulalarını havi defterler tutulmuştu. İhtiyacı olanlara bağlanan maaş sayfa sayfa bu defterlerde belirtilmişti. 1287 (1871) yılında tutulan bir defterde aylık olarak kimlere ne kadar tayin edileceği belirtilmişti. Örneğin, 34 yaşında Babadağlı Fatıma binti Hasan'a meclisçe tayin edilen durumuna göre Mart başından Şubat ayı sonuna kadar günlük yirmi para hesabıyla aydan aydan verilmek üzere zahire bedelatı ita kılınmıştı. Mart ayından Eylül ayına kadar 7 ay bedelat olarak her ay için 15 guruş ödeme yapılmıştı⁸³.

Silistre kaymakamlığına hitaben yazılan bir tahrirde bu kazada Uğurlu ve Gölpınar köylerinde oturan 20 nüfus muhtacine tayinat bedeli 15'er para hesabıyla 1289 (1873) senesi Mart başından Şubat ayı sonuna kadar ödenmesi gereken 2700 guruş yevmiye gönderilmişti⁸⁴.

Muhacirin-i Çerakise'den Şabih kabilesinden Musa 4 Şevval 1283 (9 Şubat 1867) tarihli arzuhalinde sağır biraderi Mehmed ile üç senedir iskan edilmemiş olduklarını, akraba ve tanıdıklarının Tulça'da Babadağlı canibinde olduklarını kendilerinin de orada iskan edilmelerini, emsaline göre kendilerine tayinat, tohum, hayvan gibi yardımların yapılmasını istemişti. Tuna vilayetine⁸⁵ yollanan karşı yazıda talimata uygun olarak gereğinin yapılması istenmişti⁸⁶. Burada engelli kardeşini öne sürerek yardım istemesi devletin bakış açısını yansıtmaya açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde sakatların ve engellilerin sıkıntısını hafifletmek amaçlı vakıf gibi kurumsal yardımların ve kişilerin verdikleri sadaka ve bağışların yanı sıra bazı vergi avantajları da mevcuttu. Akarat, emlak ve müsakkafat, ithal edilecek çeşitli malzemeler için gümrük resmi gibi vergilerden belirli bir süre için muaf tutulmuşlardı⁸⁷. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde vergiyle mükellef olan çocuk, kadın, fakir, yaşlı ve sakatlar Osmanlı Klasik Dönemi'nden itibaren cizye ve avarız vergilerinden

⁷⁸ DH.MKT. 1964 Dahiliye mektubi kaleminden Hudâvendigâr Vilayeti'ne hitaben 2 Zilkaade 1309 (29 Mayıs 1892).

⁷⁹ DH.MKT. 1629 Şehremaneti'ne hitaben 20 Şevval 1306 (19 Haziran 1889).

⁸⁰ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 120.

⁸¹ BEO / 162. 6 Şubat 1308 (18 Şubat 1893) vali-i vilayet-i Hudâvendigâr Feyzi? Ayrıca BEO / 162. Bab-ı Ali meclis-i mahsus 8 Şaban 1310 (25 Şubat 1893) tarihli zabıtname suretidir.

⁸² A.Ş.MKT.NZD. 395.

⁸³ ML.MSF.d... 18229.

⁸⁴ C..DH.. 89.

⁸⁵ Tuna Vilayeti, Rusçuk, Varna, Vidin ve Tulça sancaklarından oluşmaktaydı. Bkz. Abdullah Saydam, a.g.e., s. 152.

⁸⁶ MVL. 524. 4 Şevval 1283 (9 Şubat 1867) ve 13 Şevval 1283 (18 Şubat 1867).

⁸⁷ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, s. 133-134.

muaf tutulmuşlardı⁸⁸. Ayrıca devlete ait veya hayır hasenat sahipleri tarafından yaptırılan binalardan boş ve kullanılmayanların muhacirlerin yararına kullanılmak üzere belediyelere devredilmesinin uygun olup olmadığı araştırılmıştı⁸⁹.

Yardımanın bir başka boyutunu mağduriyet yaşayan engelli muhacirlerin korunması teşkil etmekteydi. Muhtaç muhacirler bir takım kanunsuz işler yapanların hedefleri haline gelebilmekteydiler. Kaza müdürleri, memurlar ve kabile reislerinin ölümleri gizlemeleri, eksik yevmiye vermeleri, zimmete para geçirmeleri gibi yolsuzluklar neticesinde hem hazine zarar görmekte hem de muhtaçlar gerçek anlamda bundan faydalanamamakta, en acil ihtiyaçlar bile yeterince karşılanamamaktaydı⁹⁰. Başkaca problemler, suistimaller de yaşanmaktaydı⁹¹. Sohüm muhacirlerinden bir kısım acezenin esir denilerek satılmaya çalışılması gibi⁹². *Kendü mallarıyla başlarının satun alarak Rusya devleti tarafından yedlerine şehadetname dahi olduğu halde bir takım eşhasın bu makuleleri esir namıyla yağma etmekte oldukları ve şu hal üç nefer erbab-ı fesadın tahrikatından ilerü geldiği* beyanıyla haklarında nasıl işlem yapılacağı sorulmuştu⁹³. Ellerine Rusya tarafından şehadetname verilmiş olanlara esir gözüyle bakılamayacağından bu kadar çirkin bir meselenin aslı İzmit mutasarrıflığından sorulmuştu. Gelen cevapta bu olayın faili olan muhacir reislerinden üç şahsın adı verilmiş ancak şikayetçilerin düşman kazanma endişesi ve korkuları yüzünden resmen yazılı beyan edememeleri üzerine takibat sonuçsuz kalmıştı⁹⁴. Bu şahısların kimler olduğunun tahkik edilmesi istenmiş, muhacirin tahkik memuru Mustafa Bey ve iskan-ı muhacirin memuru Daver efendilerle gizli yazışmalar neticesinde bu kişilerin Çerkes ümerasından Ahmed Kanbolat beğ, ümeradan Sarı Ahmed Bey, Sohumlu Tahir Bey olduğu bildirilmişti⁹⁵. Elbette ki göç devam ederken sorunlar da çığ gibi büyümekte ve derinleşmekteydi. Devlet, imkanlarını zorlayarak yardım elini uzatabilmenin yollarını aramaktaydı. Bunu yaparken düzenli ve kalıcı tedbirler alınmasına titizlikle dikkat etmekteydi.

Sonuç

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin uzun ve yıpratıcı savaşlarının sonrasında ve yoğun göç dalgaları sırasında kimsesiz kalan, yetim, malul, dul, hayatını sürdüremeyecek kadar yaşlı, iş göremez durumda olanların içine düştükleri zor durumdan kurtarılması, korunması ve gözetilmesi, gerekli yardımlarla sosyal mekanizmanın içine kazandırılması "sosyal devlet anlayışı" gereği devletin öncelikli görevlerinden biri olmuştur. Özellikle II Abdühamid, uyguladığı politikalar ve yaptığı faaliyetlerle "fakir ve muhtaç Müslüman halkın hamisi" olma özelliğini vurgulamıştır.

Devlet, amelmande, alil, kör, sağır, ama, dilsiz, yetim, dul kadın, kimsesiz, yaşlı özelliklerine giren her bireyi, yaşam mücadelesi veremeyenleri, toplumda kendi başına ayakta kalmayı başaramayacak durumda olanları "engelli" olarak algılamaktaydı. Bu algıyı "muhtacîn" kavramıyla ifade etmekteydi. Yani devletin gözünde "muhtaç" olan herkes "bedensel, zihinsel veya toplumsal engelli" olarak algılanmaktaydı. Muhtacîn sınıfına girenleri öncelikli yardım yapılacaklar hükmünde tutmaktaydı.

Geçici veya kalıcı iskân edilenler arasında yardım dağılımını sağlıklı yapabilme adına muhtaç sayısını devlet ilk zamanlar üçte bir olarak kabul etmiş daha sonraları görülen lüzum üzerine bunların yarısını itibarî rakam olarak almıştır. Hatta öyle ki Anadolu'ya göç etmesi muhtemel muhtaç muhacirler için ön hazırlıklar da yapmaktaydı. Bilhassa güzergah üzeri yerlerde nakdî ve aynî yardımın hazır

⁸⁸ İzi Karakaş Özbayrak, *a.g.e.*, s. 26. Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 782.

⁸⁹ ŞD. 695. 25 Safer 1298 (27 Ocak 1881) ve 22 R.evvel 1298 (22 Şubat 1881) tarihli mazbata.

⁹⁰ Abdullah Saydam, *a.g.e.*, s. 161.

⁹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Pul, "Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 4 Sayı: 16, Kış 2011, s. 413-423.

⁹² ŞD. 696 Şura-yı devlet evrak odasından terkım kılınan. 24 R.evvel 1298 (24 Şubat 1881). Ekindekiler: Dahiliye Nezareti'nin Şehremaneti'yle muhaberesi tezkeresi, İzmid mutasarrıfının tahrirati, Adapazarı kaymakamının tahrirat sureti, telgrafname sureti, esas pusulası.

⁹³ ŞD. 696. 2 Muharrem 1298 (5 Aralık 1880) bende Mazhar.

⁹⁴ ŞD. 696. gurre-i R.evvel 1298 (Şubat 1881) bende Celal.

⁹⁵ ŞD. 696. 22 Receb 1298 (20 Haziran 1881). ŞD. / 696 3 Safer 1298 (5 Ocak 1881) bende Siret Ahmed. ŞD. 696. 22 B 1298 (20 Haziran 1881).

edilmesini istemekteydi. Bunun için kendi öz kaynaklarından faydalanmasının yanı sıra hayırseverlerin de katkılarını teşvik etmekteydi. Maddî, manevî yardımların içinde şahısların veya devlete ait olan kullanılmayan binaların tahsisi büyük öneme haizdi.

Muhtacine devlet yiyecek, giyecek, barınma, iaşe, eğitim, güvenlik, vergi muafiyeti gibi yardımların ve hizmetlerin yanı sıra maaş, tayinat bedeli, atıyye, sadaka gibi nakdî yardımlarda da bulunulmaktaydı. Tüm yardımlar nizamname ve talimatnamelerle belirli bir düzen içinde yapılmaya çalışılmaktaydı. Hükümlerin sorunu çözemediği, yetersiz kaldığı noktada istisnâî çözümler bulunmuş halkı mağdur etmeyecek kararlar alınmıştır. İlk başlarda vakıflar gibi sivil toplum kuruluşları eliyle gerçekleştirilen sosyal hizmetler, sosyal devlet anlayışının resmîleşmeye başlamasıyla devlet bünyesinde açılan hayır kurumları vasıtasıyla yerine getirilmekteydi. Devlet merhametli yüzünü bu kuruluşlar vasıtasıyla halkına göstermek istemiştir. İslahhaneler, Darülaceze, Darüşşafaka, Darüleytam, Darülhayr-ı ali ve çeşitli yatılı mekteplerle “engelli” olarak algıladığı kişilere yardım elini uzatmış, bu kuruluşlar bünyesinde bedensel ve zihinsel engeli olanlara tedavi ve rehabilitasyon çalışmaları da yaparak onların toplumun birer parçası olmalarını sağlamaya gayret etmiştir. Elbette ki yaptığı bu hizmetleri ne ölçüde yerine getirdiği meselesi tartışılabilir. Ancak devletin bu konudaki samimiyeti ve ciddiyeti şüphesizdir.

Engelli muhacirler konusu şu ana kadar tam anlamıyla ortaya konulabilmiş değildir. Osmanlı arşivlerine ve kurum arşivlerine dayalı olarak yapılacak çalışmalarda konu daha da aydınlığa kavuşacaktır. Biz burada kısıtlı çerçevede sadece konuya giriş belki de dikkat çekmek niteliğinde değinebildik. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda konu, günümüzde devletin göçmen ve mültecilere yaptığı yardım politikalarıyla karşılaştırmalı olarak ele alınırsa daha sağlıklı sonuçlara ulaşılacağı şüphesizdir.

Kaynakça

1- Osmanlı Arşiv Belgeleri

- A.}DVN. 167
A.}MKT.MHM. 212, 367
A.}MKT.MVL. 109
A.}MKT.NZD. 379, 395
BEO / 162
C..DH.. / 89
DH. MKT. 735, 1097, 1138, 1193, 1197, 1248, 1271, 1629, 1656, 1680, 1832, 1964, 2673, 2793, 2816
DH.ŞFR. 600/1-3
İ..DH.. 364
ML.MSF.d... 18229
MVL. 524, 711, 825, 1074
ŞD. 280, 695, 696
YB.021

2- Araştırma Kitap ve Makaleler

ADIYEKE, Nuri, “Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *OTAM*, S. 11, Ankara 2000, s. 769-873.

AKALIN, Şükrü Haluk, “Türk İşaret Dili”, *Yeni Türkiye*, Ankara 2013, S. 55, s. 1496-1502.

ALİ HAYDAR, “Sağır ve Dilsizler”, *Muallimler Mecmuası*, C. 3, S. 29, İstanbul 1925, s. 1237-1260.

ALTUNİŞ-GÜRSOY, Belkıs, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü”, *Bilig* S.36, Kış 2006, s. 139-165.

BALCI, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, Libra Yayınları, İstanbul 2013.

DEMİRCİ, Mehmet Emin, *Homeros'tan Aşık Veysel'e Tarihte ve Toplum Yaşamında Körler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2005.

EKEN, Galip, “Erzincan Darüleytamına Dair Bazı Bilgiler”, *Eskişehir Osmangazi Ün. Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2013, 14 (1), s. 123-133.

ERGİN, Osman Nuri, “Darülhayr-ı Alî”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Yay. Reşat Ekrem Koçu, c. 8, İstanbul 1966, s. 4247-4278.

ERKEN, Belemir, *Dil Sükûta Eller İcraatta: Osmanlı Sarayında ve Toplumunda Dilsizler*, Ordu Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2015.

GÖK, Süleyman, *Dünyada ve Türkiye'de Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1958.

GÜNAY, Ramazan - GÖRÜR Halil İbrahim, “Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 53, 2013, s. 55-76.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK Yay., Ankara 1994.

II. Abdülhamid Han'ın Yaptırdığı Hayır Kurumlarından Darülaceze, Ed. Nevzat Özkaya, Darülaceze Yay., İstanbul 2014.

İPEK, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yay., Ankara 2000.

İPEK, Nedim, *Rumeli'de Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yay., Ankara 1994.

MUSTAFA SAMİ EFENDİ, *Avrupa Risalesi*, Gündoğan Yayınları, 1.Baskı, Ankara 1996.

MÜEZZİNOĞLU, Ersin, “I. Dünya Savaşı Esnasında Yetim ve Öksüz Çocukların Himayesi ve Eğitimi: Darüleytamlar”, *History Studies*, Volume 4/1, 2012, s. 399-417.

ÖZBAYRAK, İzi Karakaş, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2011.

ÖZBEK, Nadir, “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âlî”, *Tarih ve Toplum*, Şubat 1999, Sayı 182, s. 75-84.

ÖZKAN, Salih, “Türkiyede Darüleytamların Gelişimi ve Niğde Darüleytamı”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 211-229.

PUL, Ayşe, “Trabzon ve Samsun Limanları Üzerinden Kafkasya Muhacirlerinin İskânı (1860-1864)”, *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu (9-11 Ekim 2008)*, Giresun 2010, s. 544-561, s. 559-560.

PUL, Ayşe, “Kafkasya Muhacirlerinin Durumlarına Dair Eczacı Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin Bir Mektubu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 4 Sayı: 16, Kış 2011, s. 413-423.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yay., Ankara 1997.

ŞAFAK, Nurdan, “Darüleytamda Çocuk Olmak: On Çocuk On Portre”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 2 Güz/2013, s. 261-283.

Suriye Vilayeti'ne Göç Eden Kafkas Muhacirlerinin İskân ve İaşe Meselesi

Yrd. Doç. Dr. Kemal SAYLAN
Gümüşhane Üniversitesi/Gümüşhane

Giriş

19. yüzyılın ilk yarısında bazı Kafkasyalı ailelerin gönüllü olarak Osmanlı topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Ancak bu göçler yüzyılın ikinci yarısındaki Kırım Savaşı sırasında mecburi bir harekete dönüşmüştür. 1862-1865 yılları arasında zirveye ulaşan bu göçler, 1877-78 ile 1890-1908 yılları arasında yoğunlaşarak 1920'lere kadar sürmüştür. Kafkasya'dan yola çıkan göç kabilelerinin hareketlenme zamanları Osmanlı-Rus ilişkilerindeki değişikliklere göre şekillenmiştir.¹

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın son çeyreğine kadar muhâcirleri kabul ederek bir taraftan nüfusunu artırmaya çalışırken, bir taraftan da bu muhâcirleri jeostratejik açıdan önemli bölgelere yerleştirerek güvenliği sağlamayı ve tarıma elverişli bölgelerde iskân ederek tarım faaliyetlerini artırmayı amaçlamıştır.² Bu amaçla muhâcirler, başta Rumeli ve Anadolu coğrafyasında yer alan vilayetler başta olmak üzere ülkenin birçok bölgesine yerleştirilmiştir. Muhâcirlerin Suriye Vilayeti'nde iskân edilmeye başlaması ise 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'nden sonra olmuştur.

1516 tarihindeki Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine giren Suriye bölgesi Osmanlı hâkimiyeti döneminde değişik idari birimlere ayrılmıştır.³ 19. yüzyılda Osmanlı mülki yapısında meydana gelen değişikliklere bağlı olarak Suriye Vilayeti oluşturularak idari sınırları yeniden tespit edilmiştir. İdari sınırları yapılan düzenlemelerle değişmekle birlikte bu dönemden itibaren daha çok Şam adıyla anılan vilayet, merkezi Dımeşk olan Şam-ı Şerif, merkezi Kerek olan Ma'an, merkezi Şeyh Miskîn olan Havran ve Hama olmak üzere 4 sancağa ayrılmıştı. Şam-ı Şerif Sancağı Ba'albek, Baka'ü'l-Aziz, Vadiü'l-Acem, Cebel-i Kalmun, Nebek, Kunaytra, Hasbiya, Raşida, Zebdani olmak üzere 9 kazadan oluşuyordu. Ma'an Sancağı Salt, Ma'an ve Tafiye kazalarından ibaretti. Hama Sancağı'nın Humus, Selimiye ve Hamidiye olmak üzere 3 kazası vardı. Havran Sancağı'nın ise Aclun, Cebel-i Dürüz, Basrû'l-Harir, Der'a, Salhad ve Ahire olmak üzere 6 kazası mevcuttu. Vilayet dâhilinde toplam 4 sancak, 21 kaza, 35 nahiye, 1.131 köy ve 142 mezra bulunmaktaydı.⁴

Kafkas göçleri ülkemizi ve milletimizi derinden etkilemesi ve günümüz coğrafyasının sosyal yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynaması hasebiyle üzerinde çok durulan bir konudur. Bu nedenle konuyla ilgili çok sayıda etkinlik, faaliyet ve çalışma yapılmış ve hala da yapılmaya devam etmektedir. Akademik alanda ise başta Nedim İpek, Bilal N. Şimşir ve Abdullah Saydam'ın eserleri olmak üzere Süleyman Erkan, Hayati Bice, Jülide Akyüz Orat-Nebahat Oran Arslan vd. gibi değerli akademisyenlerin yaptıkları çok sayıda akademik çalışma söz konusudur. Osmanlı Arşivi Daire

¹ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s. 45.

² Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Göçler*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 156-158.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Ziya Taş, "Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hâkimiyetindeki İdari Yapısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 15, 2000, s. 75-85; Suriye, Arablar arasında Şam adıyla bölgenin eski ismidir. Suriye, Fenike ve Filistin isimleriyle

³ kısmı ayrılırdı. Fenike kısmı Beyrut ve Cebel-i Lübnan'dan, Filistin kısmı Kudüs Sancağı'ndan, Suriye kısmı ise Suriye ve Halep vilayetlerinden ibaretti. Şemsettin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lam*, Tıbbıbasım, C. IV, Kaşgar Neşriyat Ankara 1996, s. 2681.

⁴ Necdet Sakaoğlu, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası*, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 268.

Başkanlığı tarafından 2012 yılında yayınlanan “Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri” adlı 2 ciltlik transkripsiyon çalışması ise bu konuya daha da zenginlik katmıştır. Ayrıca konuyla ilgili çok sayıda akademisyen tarafından makale, bildiri ve seminer konuşmaları hazırlanmıştır. Kuşkusuz bu çalışmalar her geçen gün daha da artmakta ve Kafkas göçlerinin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Ancak Kafkaslar’dan Suriye bölgesine yapılan göçlerle ilgili yapılan çalışmalar bakıldığında sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yaptığımız çalışmanın da amacı bu konuya akademik katkıda bulunmaktır. Yaptığımız literatür taramasında Kafkaslardan Suriye bölgesine yapılan göçlerle ilgili sadece birkaç çalışmaya rastladık. Çalışmalardan biri Jülide Akyüz Orat ve Nebahat Oran Arslan’ın birlikte hazırladıkları “Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri” adlı bildiridir. Bu bildiri 6-7 Aralık 2010 tarihinde İstanbul’da düzenlenen “1864 Kafkas Göçü, Savaş ve Sürgün” adlı sempozyumda sunulmuş ve daha sonra “1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün” adlı kitapta yayınlanmıştır. Çalışma genel olarak Suriye bölgesine yerleştirilen Çerkes muhâcirlerinin iskân problemleri, Çerkeslerin nerelere yerleştirildikleri, burada nasıl karşılandıkları gibi konular üzerinde durmaktadır.⁵ Bir diğer çalışma ise Oktay Kızılkaya ve Tolga Akay tarafından hazırlanan “Kafkasya Muhâcirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar” adlı makalesidir. Makale, 2013 yılında “Turkish Studies” adlı dergide yayınlanmıştır. Makalede, Suriye Vilayeti’ne gönderilen muhâcirlerin karşılaştıkları zorluklar, muhâcirlerin iskânı ve onlara yapılan yardımlar ile muhâcirlerle yerel halk arasında yaşanan çatışmalar üzerinde durulmuştur.⁶

Çalışmamız, bu çalışmalara katkı sağlayacaktır. Çalışmamızda Suriye Vilayeti’ne yerleştirilen muhâcirlerin iskân yerleri belirtilerek buralarda muhâcirlere yapılan işe yardımları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın özgün tarafını ise taşradan merkeze ya da merkezden taşraya yapılan yazışmaların nihayete ulaşip ulaşmadığı oluşturacaktır. Bu tespiti yaparken konuyla ilgili talep ve cevapların tamamı takip edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız giriş ve sonuç bölümü dâhil olmak üzere toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; göçler ve Suriye hakkında genel bilgi verilmektedir. İkinci bölümde; muhâcirlerin iskân ve yaşeleriyle ilgili yapılan düzenlemeler anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde; muhâcirlerin vilayet dâhilinde iskân edildikleri yerler belirtilmektedir. Dördüncü bölümde; muhâcirlerin iskân ve işe meselesi tartışılmaktadır. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

Muhâcirlerin İskân ve İşeleriyle İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler

Kırım Savaşı’ndan sonra topraklarına göçlerin sistematik bir şekilde artmaya başlaması üzerine Osmanlı Devleti, muhâcir nüfusu hem savunma hem de ekonomik faaliyetler için değerlendirmek istemiş, ekonomik durgunluğa bir çözüm bulmaya ve öncelikle tarımı canlandırıp gelirleri artırmaya çalışmıştır. Bu nedenle de muhâcirlere ekip biçeceği araziler tahsis etmiş, belli bir süre askerlik hizmetlerinden muaf tutmuş, onların tohumluk ve hayvan ihtiyaçlarını desteklemiştir.

Göçlerin yaşandığı ilk dönemlerde Osmanlı Devleti, muhâcir işlerini hususi bir teşkilata bağlamamıştı. Başlangıçta muhaceret ve muhâcir işlerini belediye teşkilatlarına bırakmıştı. Kafkaslardan Osmanlı topraklarına yapılan göçlerin ilk yıllarında muhâcirlerin kabul ve iskânları hakkında genel bir nizamname çıkarılmamıştı. Büyük çapta göçler meydana geldikçe muhâcirlerin sevk edildikleri eyaletlere birer hususi talimatname gönderilerek bunların hangi şartlar dâhilinde iskân edilecekleri bildirilmişti.⁷

Devlet, daha sonraları göç meselesinin düzenli ve sağlıklı bir şekilde halledilmesi için bazı yasal düzenlemeler yapmaya çalıştı. Öncelikle Tanzimat Yüksek Kurulu, 9 Mart 1857 tarihinde göç ve iskânla ilgili bir kararname yayımladı. Bu kararname, Sultan’a bağlılık yemini ederek devletin tebaası

⁵ Jülide Akyüz Orat-Nebahat Oran Arslan, “Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri”, *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&Ircica Yayınları, İstanbul 2014, s. 485-513.

⁶ Oktay Kızılkaya-Tolga Akay, “Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar”, *Turkish Studies*, Volume: 8/2, 2013, s. 137-152.

⁷ Mehmet Yılmaz, “XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 592.

olmaya ve kanunlara saygı göstermeye hazır olan herkese kapıların açık olduğunu ilan ediyordu. Ayrıca gelenlerin dinlerinin, örf ve adetlerinin her türlü ihlale karşı korunacağı taahhüt ediliyordu. Muhâcirler, yerleştikleri yörede dini vazifelerini yapabilecekleri bir kilise ya da ibadet yeri bulamadıkları takdirde ibadet yerlerinin inşası için izin talep edebileceklerdi. Devlet, yerleşimcilere herhangi bir bedel talep etmeksizin hazineye ait ekilebilir en iyi toprakları vereceğine ve bütün vergilerden ve askerlik hizmetinden muaf tutulacaklarına dair söz de vermekteydi. Rumeli'ye yerleştikleri takdirde 6 yıl, Asya'ya yerleştikleri takdirde ise 12 yıl askerlik hizmeti yapmayacaklardı. Buna karşılık muhâcirler, kendilerine verilen toprağı 20 yıl boyunca satamayacak, ülkeden ayrılmaya karar verenler topraklarını devlete geri vermek zorunda kalacaklardı. Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen her aileden aile bireylerinin isim ve mesleklerini içeren bir liste hazırlaması ve sahip olduğu sermaye ya da mal varlığını belirtmesi isteniyordu. Bu liste, yurtdışındaki elçileri ya da konsolosları aracılığıyla Osmanlı idaresinin onayına sunulacaktı. Göç etmek isteyen bir ailenin en az 60 mecdiye bedelinde bir sermayeye sahip olması şart koşuluyordu.⁸

Daha sonra Muhâcirin Komisyonu kurularak “İskân-ı Muhâcirin Talimatnâmesi” hazırlayıp yürürlüğe sokuldu. Fakat muhâcir akını karşısında belediyelerin bu meselenin altından kalkamayacağı anlaşılınca 5 Ocak 1860 tarihinde “İdare-i Umumiye-i Muhâcirin Komisyonu” kuruldu.⁹ Bu komisyonun çeşitli görevleri söz konusuydu. Bunlar; gelen göçmenleri misafir etmek, iskân yerlerini (boş, kullanılmayan veya devlete ait arazileri) tespit etmek, onları bu yerlere nakletmek ve gerekirse kendilerine ev-bark, hayvan ve tohum vermek, misafir olarak buldukları veya yerleştirildikleri halde henüz ürün alamayan göçmenlere yevmiye bağlayıp diğer yardımları yapmak, kışlık yakacak vermek, halkın yapacağı yardımları ve hazineden onlar için verilecek paraları kendileri için sarf etmek şeklindeydi.¹⁰

1875 yılında bu komisyon lağvedilerek muhâcir işleriyle ilgilenmesi için bir heyet oluşturuldu.¹¹ II. Abdülhamid döneminde ise eski Suriye Valisi Naşid Paşa yönetiminde göçmenlerin günlük harcamaları için yevmiye verilmesi, geçici olarak kalacakları yerlerin hazırlanması ve daimi iskân mahallerinin belirlenmesi gibi önemli konularda çalışmalar yapıldı.¹² 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bu heyet, biraz daha genişletilerek “İskân-ı Muhâcirin Komisyonu” haline getirildi. Daha sonra tüm vilayetlerde bir “İskân-ı Muhâcirin Müdürlüğü” oluşturuldu. Bu müdürlükler de İstanbul'da bulunan “İskân-ı Umumiye Müdürlüğü'ne” bağlandı.¹³ Muhâcirin Komisyonu yeniden kurulunca komisyonun görev ve işleyişini belirleyen bir nizamnâme de hazırlandı. Komisyonun teşkil biçimi ve görevlerini ayrıntılı bir şekilde tespit eden “Muhâcirin Komisyon-u Âlisinin Suret-i Teşkiline ve Vezâif ve Selâhiyetine Dair Nizamnâme” 17 maddeden meydana geliyordu.¹⁴

Nizamnamenin ilk on bir maddesi komisyonun yapısı, sorumlulukları ve muhâcirlerin nakli ve göç ettikleri yerlerde bıraktıkları mallarıyla ilgili alınması gereken önlemler hakkındaydı. On ikinci maddeden sonraki maddeler ise iskân ve iaşeleriyle ilgiliydi. On ikinci madde de göçmenler için tahsis edilecek esvâk (alışveriş yerleri, çarşılar, pazarlar) muntazam ve münasip olacak, hanelerin hayvan muhafazasına ait yerleri elverişli olmak üzere icab eden resim ve planları komisyon-u aliye tarafından tanzim edilecek ve göç eden nüfusun ziraat ve felahatına tahsis olan gelirler ve hayvanların tedariki çareleri dahi temin edilecekti. Göçmenlerden bâ-kudret olan her ailenin asıl memleketlerinden iskân edilecekleri yerlere varıncaya kadar ve iskânlarından sonra ziraattan yararlanmaları hususuna kadar bir buçuk, nihayet iki sene zarfında iaşesinin komisyona ait olacağı ve içlerinde sanayi erbabı olanlara iskân memurları tarafından verilecek talimata göre geçimlerini teminleri konusunda komisyonun gerekli tedbirleri alacağı on üçüncü maddede ifade edilmişti. Nizamnamenin on dördüncü maddesine göre,

⁸ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 104.

⁹ Jülide Akyüz Orat-Nebahat Oran Arslan vd., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri*, Kars Üniversitesi Yayınları, Kars 2011, s. 25.

¹⁰ Karpat, age, s. 265, Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler Ve İskânları*, Nart Yayınları, İstanbul 1993, s. 107, 108.

¹¹ İpek, age, s. 68-69.

¹² Bice, age, s. 52.

¹³ Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 585.

¹⁴ Mehmet Demirtaş, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 2009, s. 219.

Osmanlı ülkesine göç edecek nüfusun Anadolu kıtasına iskânı lazım geleceğinden bunların peyderpey sevk olunmaları ve kendileri için tahsis edilecek arazi ve mera alanları ve misafir edilecekleri yerlerin cetvellere işlenmesi gerekmektedir. Göç edecek nüfusun gerek İstanbul'da gerekse Anadolu sahillerinde çıkacakları iskelelerde yığılıp kalmalarına ve sefalet düşmelerine meydan verilmemesi için iskân yerleri o yakınarda bulunanlar ile yerleşecekleri evleri tamamlanıncaya kadar beklemek mecburiyetinde kalanların buldukları yerlerde iskânlarının temin edilmesi için komisyon tarafından gerekli tedbirlerin alınması, göçmenlerin evleri bittikten sonra da gruplar halinde oraya sevk edilmeleri on beşinci madde de karar altına alınmıştı. On altıncı maddeye göre, vilayetlerdeki memurlar göçmenlerin iskânı konusunda mükellefler, bunun yanında vali, mutasarrıf ve kaymakamların da uygulamanın yapılması hususunda mükellefiyetleri vardı. Nizamnamenin son maddesinde göçmenlerin iskânları hususunda valiliklere ve mutasarrıflıklara, uygulama hakkında vilayetlerde bulunan komisyonların birinci azası bilgi verecekti.¹⁵

Vilayet Dâhilinde Muhâcirlerin İskân Edildikleri Yerler

Osmanlı Devleti 1878 senesinin başından itibaren Suriye Vilayeti'ne yerleştirilmeye başladığı muhâcirleri yerleştirme işlemlerini farklı aralıklarla ve farklı yoğunluklarda 1907 yılına kadar devam ettirmiştir. Vilayet dâhiline yerleştirilen muhâcir sayısını vilayetle merkez arasındaki yazışmalardan düzenli bir şekilde takip etmek mümkün değildir. Ancak muhâcirlerin vilayetin hangi bölgelerine yerleştirildikleri meselesi takip edilebilmektedir. Muhâcirlerin yerleştirildikleri bölgelerle sayılarına ilişkin bilgilerin bulunduğu yazışmalardan bazıları şöyledir:

Mart 1878 tarihli belgede İngiltere Hariciye Nezareti'ne Şam Konsolos Vekili tarafından gönderilen tahriratın tercümesinde hükümetin çoğunluğu Çerkes olmak üzere gelen muhâcirleri vilayetin şark tarafına sevk ettirerek orada kendilerine arazi tahsis ettiği belirtilmektedir. Belgenin devamında Suriye'de iki Çerkes fırkasının bulunduğu, bir fırkasının Humus Kasabası'nda, bir fırkanın da Kunaytra'da iskân edildiği ifade edilmektedir.¹⁶ Ayrıca belgede birçok muhâcirin de Ürdün Nehri'nin güneydoğusundaki Elgur Sancağı'na gönderildiği, sancağın arazisinin geniş olduğu, mevsim müsait olduğunda anlatılıyor. Birkaç yüz Çerkes'in Şam'a ulaştığı ve buradan Kunaytra ve Domayir'e gönderildiği, buralardaki arazi her ne kadar verimli ise de bahar mevsiminde hummanın zuhur ettiği bilgileri verilmektedir.¹⁷

Temmuz 1878 tarihli belgede bu tarihe kadar Hama'da 10.000 göçmen iskân edildiği ifade edilmektedir.¹⁸

Ağustos 1878 tarihli belgede Şam'a 5.000 hanede 25.000 Çerkez, Tatar ve Nogay muhâcirleri gönderildiği vurgulanmaktadır.¹⁹

Eylül 1887 tarihli belgede Suriye Vilayeti dâhilinde kâin Bisan ve Akka Çiftlikât-ı Hümâyûnu'na bağlı Cebbûl ve Hüseyniye karyelerinde 83 hanede 307 Çerkez ve Tatar ve Magribî muhâcirleri yerleştirildiği belirtilmektedir.²⁰

1888 Ağustos ayında askerlik işlemleriyle ilgili sıkıntıların dile getirildiği 4 Haziran 1889 tarihli Şura-yı Devlet'ten yazılan bir yazıdan Havran civarında bir kısım Çerkez muhâcirin iskân ettirildiği anlaşılmaktadır.²¹ Belgenin devamında 1889 senesinde Havran'daki muhâcirlerin sayım işlemlerinin tamamladığı ve muhâcir sayısının 10.000'e yaklaştığı ifade edilmektedir.²²

Ekim 1888'li belgede Suriye Kunaytra'da iskân olunan Çerkez muhâcirlerinin iskân edildiği ve bunlar arasında humma ve lekeli hastalıklar zuhur ettiği yazılıdır.²³

Ekim 1889 tarihli belgede bu tarihten bir süre önce Beyrut Vilayeti'nin Akka Sancağı'na bağlı Hayfa

¹⁵ Demirtaş, agm, s. 219.

¹⁶ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 361.

¹⁷ BOA, HR. TO, No: 253/22; Orat-Arslan, agb, s. 503.

¹⁸ Şimşir, age, s. 542.

¹⁹ BOA, İ. MMS, No: 59/2786.

²⁰ BOA, HH. THR, No: 465/19.

²¹ Orat-Arslan, agb, s. 495.

²² BOA, ŞD, No: 2277/20.

²³ BOA, DH. MKT, No: 1552/52. Orat-Arslan, agb, s. 490.

Kazası'nın Gaybe Karyesi'ne 1950 neferlik bir Çerkes muhâciri yerleştirildiği sakin Çerkesler oranının iklimsel koşulları nedeniyle telef oldukları, 150 haneye kadar düştüklerini ifade ettikten sonra, Suriye Vilayeti'ne dâhil Salt Kazası'na yakın Amman ve Vadiüyesar mevkilerine yerleştirilen akrabalarının yanına gitmeyi istedikleri bildirilmektedir. Merkeze bildirilen bu durum üzerine geriye kalan 150 nüfus Çerkes hanesinin buralara nakilleri ve kendilerine yeterli miktarda arazi verilmesi konusunda Beyrut Vilayeti'ne gönderilen bu önemli yazıda, muhâcirlerin isteğinde herhangi bir mahzur olmadığı ve isteğin uygun görülmüştür.²⁴

Ocak 1891 tarihli belgede Adana'ya gönderilen 162 kişilik Kafkas muhâcir kfilesinin Suriye Vilâyeti Belka Sancağı'ndaki akrabaları yanına yerleştirilmeleri isteklerine karşın aynı vilâyetin Havran Sancağı'ndaki boş devlet arazilerine iskânlarının daha uygun olacağı ifade edilmektedir.²⁵ Başka bir belgede ise 1891 tarihi itibarıyla Suriye Vilayeti'ne gönderilen muhâcirlerin iskân durumları şöyle verilmektedir: Suriye Vilayeti'ne sevk olunan nüfus 10.859'dur. Bunlardan 10.789'u iskân edilmiştir. 70 kişinin iskân edilmesi için çalışmalar devam etmektedir.²⁶

Mart 1901 tarihli belgede 50 kişilik muhâcir gurubu Hama Sancağı'na bağlı Selimiye Kazası'nda Zeyl-ül acel Karyesi'nde iskân edildikleri yazılıdır.²⁷

Ağustos 1901 tarihli belgede 98 hanede 413 nüfus Kafkasya muhâcirinin Humus Kazası'na yerleştirildikleri belirtilmektedir.²⁸

Eylül 1901 tarihli belgede Suriye Vilâyeti Kunaytra Kazası'nın Hasine Mezraası'nda yerleştirilen 62 hanede 192 si büyük ve 74'ü küçük olmak üzere toplam 262 kişilik Kafkas muhâcirlerinin yerleştirildiği ifade edilmektedir.²⁹

Kasım 1901 tarihli belgede ise yine Suriye Vilayeti dâhilinde Humus ve Kunaytra kazalarında bir kısım muhâcir iskân edildiği vurgulanmaktadır.³⁰

Muhâcirlerle tayinat bedeli ödenmesiyle ilgili 15 Mart 1902 tarihinde Maliye Nezareti'nden yazılan yazıda muhâcirlerin Suriye Vilayeti dâhilindeki Naar Karyesi'nde iskân edildiğinden bahsedilmektedir.³¹

Muhâcirlerin çift hayvanları ve iskânları için gerekli yardımın yapılmasıyla ilgili 16 Mayıs 1904 tarihli belgede ise muhâcirlerden bir bölümünün Zerfa ve Amman karyelerine yerleştirildikleri anlaşılmaktadır.³²

Haziran 1905 tarihli yazıda Kafkasya ve Dağistan muhâcirlerinden 306 hane halkının Kerek, Havran ve Şam Sancağı dâhilinde iskân edilmek üzere Şam'a geldikleri bildirilmektedir.³³

Mart 1906 tarihli belgede Suriye Vilayeti dâhilinde Salt Kazası'nın Navur ve Ayn-ı Savli ve Re's-i aman mevkilerine 16 hanede 41 nüfus muhâcir sevk edildiği ifade edilmektedir.³⁴

Muhâcirler için yaptırılan mektep ve cami inşası dolayısıyla yazılan 31 Ocak 1907 tarihli belgede bir kısım Çerkes muhâcirinin Suriye Vilayeti'nin Zerfa Karyesi'nde Çerkes muhâcirlerinin iskân bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁵

Bu yazışmalardan hareketle Vilayet dâhiline yerleştirilen muhâcirlerin Hama Sancağı'na bağlı Humus Kazası'na, Şam Sancağı'na bağlı Kunaytra Kazası'na, Maan Sancağı'nın merkezi Kerek'e, Maan Sancağı'na bağlı Sal Kazası'nın Navur, Ayn-ı Savli ve Re's-i aman mevkilerine, Salt Kazası'na yakın Amman ve Vadiüyesar mevkilerine, Kunaytra Kazası'nın Hasine mezarası ile Naar, Zerfa ve

²⁴ Orat-Arslan, agb, s. 488.

²⁵ DH. MKT, No: 1814/86.

²⁶ BOA, Y. A. HUS, No: 277/136.

²⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 517/16.

²⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 515/2.

²⁹ BOA, İ. DH, No: 1387/1319. C/20.

³⁰ BOA, A. MKT. MHM, No: 515/2.

³¹ BOA, A. MKT. MHM, No: 517/23.

³² BOA, A. MKT. MHM, No: 524/4.

³³ BOA, A. MKT. MHM, No: 520/2.

³⁴ BOA, A. MKT. MHM, No: 529/15.

³⁵ BOA, Y. MTV, No: 293/85; Orat-Arslan, agb, s. 493.

Amman karyelerine, Bisan ve Akka Çiftlikat-ı Hümayunu'na bağlı Cebbül ve Hüseyniye karyelerine yerleştirildiği görülmektedir. Yani muhâcirler vilayet genelinde Şam, Hama, Havran ve Maan sancaklarına yerleştirilmişlerdir. Bu da muhâcirlerin Suriye Vilayeti'nin bütün sancaklarına dağıtıldığı anlamına gelmektedir.

Muhâcirlerin İskân ve İaşe Meselesi

İskân ve iaşe kelimeleri birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan kelimelerdir. İskân, kelime anlamı olarak sakin kılma, oturtma, ev sahibi etme, yerleştirme anlamlarını taşımaktadır.³⁶ İaşe ise yaşatma, geçindirme, besleme anlamlarına gelmektedir.³⁷ Muhâcirlerin barınma ve sağlık meselelerinin yanı sıra en çok zorluk çektikleri konulardan biri iskân ve iaşe meselesidir. Bu konuda muhâcirlere İdare-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu, İane-i Muhâcirîn Encümeni ile ecnebler tarafından oluşturulan komisyonlar yardımcı olmak için faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu komisyonlar çeşitli yollarla sağlanan yardımlarla muhâcirlerin tayinat, mesken, sağlık meselelerine çözüm getirmeye çalışmışlardır.³⁸

Öncelikle göçlerin ilk dönemlerinde hiçbir geçim kaynağına sahip olmayan muhâcirlerin zaruri ihtiyaçları en azından hasat mevsimine kadar yerli ahali tarafından karşılanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle, mahalli idare, bu ihtiyaçları karşılayabilmek için kasaplık ete duhuliyet vergisi ve erkek nüfus başına 4 kuruş vergi koymak suretiyle bir yardım fonu oluşturulmuştur.³⁹ Daha sonra muhâcir komisyonları oluşturularak muhâcirlerin ihtiyaçlarının tespiti ve temini sağlanmaya çalışılmıştır.

Suriye Vilayeti'nde iskân ve iaşe işleri Muhâcirîn-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı tarafından yürütülmüştür. Komisyon kurulduğunda komisyonunun birinci azalığını başlangıçta Rıza Bey yapmıştır. 1914 senesinde bu göreve Aşair-i Muhâcirîn İdaresi birinci sınıf hakimlerinden Adil Arslan Bey tayin edilmiştir.⁴⁰ Komisyon, Suriye'ye göç ettirilen muhâcirlerin burada hayatlarını idame ettirebilmeleri için iaşe ve iskân konusunda kendilerine arazi tahsisi, konut temini ve inşası, tayinat verilmesi, zirai araç-gereç temini, zirai kredi imkânı, vergi muafiyeti, kur'a muafiyeti, tıbbi destek sağlama, eğitim imkânı sunma gibi imkânlar sağlamaya çalışmıştır. Bu yardımlardan bir kısmı iaşe ile bir kısmı ise iskân meselesiyle ilgilidir. Arazi tahsisi ve konut yardımı daha çok muhâcirlerin iskân sorununu halletmek için yapılan yardımları içermektedir. İaşe meselesi ise tayinat verilmesi, zirai araç-gereç temini, zirai kredi temini, vergi muafiyeti, kur'a muafiyeti ve tıbbi destek sağlama gibi yardımları kapsamaktadır.

Muhâcirîn-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı Suriye Vilayeti dâhiline yerleştirilen muhâcirlerin iskân ve iaşe ile ilgili taleplerine dair Sadaret ve Maliye Nezareti'yle çok sayıda yazışma yapmıştır. Bu yazışmalardan muhâcirîn komisyonunun iskân ve iaşe ile ilgili taleplerini ve bu taleplerin ne kadarının karşılandığını tespit etmek mümkündür.

Yazışmalardan bazılarına bakıldığında Muhâcirîn-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı tarafından talepte bulunduğu, ancak sonucunun ne olduğu hakkında bilgi edinilemediği görülmektedir. Örneğin Kasım 1901 tarihinde Suriye Vilayeti dâhilinde Humus ve Kunaytra kazalarında iskân edilen Kafkasya muhâcirlerine tayinat, geçici olarak iskân olundukları hanelerin kiralari, çift hayvanları, zirai aletler, tohumluk, zahire bedeli, yerleştirildikleri arazilerde inşa edilecek bina masrafları olarak 590.307 kuruşun Muhasebe-i Umumiye-i Maliye tarafından Muhâcirîn İdaresi'nin 1901 senesi tahsisatından karşılanması istenmiştir.⁴¹ Muhâcir Komisyonu'nun talebi üzerine Maliye Nezareti'nden 15 Mart 1902 tarihinde yazılan yazıda Suriye Vilayeti dâhilinde Naar Karyesi'nde iskân edilenlere 1901 senesi Aralık ayından itibaren tayinat verilmediğinden ve mahsulün alınmasının Mayıs ayı sonunda olacağından bahisle muhâcirlere 50 ay verilmesi gereken tayinat bedeli olarak 36.765 kuruş ödenmesi istenmektedir.⁴² Yine 1901 senesinde Suriye Vilayeti dâhiline sevk olunan ve Hasine Mezrası ve Salt Kazası'nda iskân edilen

³⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 518.

³⁷ Devellioğlu, age, s. 462.

³⁸ İpek, age, s. 84.

³⁹ Şimşir, age, s. 360, 415.

⁴⁰ BOA, BEO, No: 4289/321635.

⁴¹ BOA, A. MKT. MHM, No: 515/2.

⁴² BOA, A. MKT. MHM, No: 517/23.

muhâcirlerin iâşe ve hane masrafları için 464.565 kuruş masraf hesaplanmış ve bu masrafın ödenmesi için Suriye Defterdarlığı'na talepte bulunulmuştur.⁴³

Yazışmalardan bazılarında talepte bulunulduğu halde cevabının gelmediğini, bunun üzerine Muhâcir Komisyonu'nun konuyu takip ederek tekid ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin 19 Mart 1902 tarihinde Muhâcirîn-i İslâmiye Komisyon-ı Âlisi Birinci Azası Rıza Bey Suriye Vilayeti'ne yazı yazarak Beyrut'tan gelen 113 nüfus Kafkasya muhâcirleri camilere yerleştirilerek belediyeden ikmal verildiği, ancak 500'e yakın daha muhâcir gelecek olmasından dolayı bunların sefalette kalmamaları için emsali kadar yevmiye verilmesi istemiştir. Bu durumun vilayet tarafından sadarete bildirilmesi üzerine cevap olarak alınan telgrafnamede muhâcirlere inşası lazım gelen hanelerin edevatı ziraiye ve çift hayvanatı esmanı ve iskân edilecekleri tarihe kadar verilmesi icap eden yevmiyeleriyle hane kirası ve nakliye ücretleri için mecdiye 20 kuruş hesabıyla 606.381 kuruş harcanması gerektiği, bu meblağın vilayetin 1902 senesi gelirlerinden karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Vilayetin bu kararı yerine getirmekte gecikmesi üzerine Maliye Nezareti'nden tekid yazısı yazılarak biran önce gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁴ Nisan 1904 tarihinde Muhâcir Komisyonu tarafından Suriye Vilayeti'nin aşarından karşılanmak üzere Zerfa ve Amman'da bulunan muhâcirler için inşa edilen ve edilecek olan hanelerin inşa masrafları, ziraat için alınacak öküz ve ziraat aletleri için toplam 500.000 kuruş ödenmesi istenmiştir.⁴⁵ Ancak Suriye Valiliği'nden sadarete yazılan yazıda muhâcirlerin ihtiyacı için gerekli harcamanın yapılmasına izin verilmesiyle ilgili Maliye Nezareti'nden herhangi bir yazı gelmediği ve bu iznin verilmesinin biran önce istendiği belirtilmektedir.⁴⁶

Bazen de bu yardımlarla ilgili sıkıntılar yaşandığı ve yazışmaların uzadığı, hatta sonuç alınmadığı tespit edilmektedir. Örneğin konuyla ilgili olarak 1906 senesinin sonunda Muhâcirîn-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı tarafından gönderilen muhâcirlerin yerleşmeleri için hane yapımıyla ilgili yazıda muhâcirlerin yerleştirilmeleri için 12 milyon kuruş gönderilmesine karar verildiği, bu paranın 10 milyon kuruşunun gönderildiği ancak 2 milyon kuruşunun henüz gönderilmediği belirtilmektedir. Suriye Vilayeti'ne daha önce gelen muhâcirlerin yerleştirilmeleri konusunda bu paradan acil olarak 200 bin kuruşun havale edilmesi istenmiştir. Talep üzerine Maliye Nezareti'nden verilen cevapta ise bu paranın gönderilemeyeceği, paranın Suriye Vilayeti 1907 senesi emvalinden karşılanması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁷ Devam eden yazışmalarda bu paranın vilayet emvalinden ancak 105.159 kuruşunun karşılanabileceği, geri kalan 94.840 kuruşun karşılıksız kaldığı bu nedenle de Maliye Nezareti tarafından karşılanması istenmektedir.⁴⁸ Şubat 1908 tarihli bir belgede aynı konunun tekrar dile getirildiğine bakılacak olursa aradan geçen bir seneye rağmen bu konunun bir çözüme kavuşturulmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁹

Yazışmalara bakıldığında Muhâcirîn-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı'nın taleplerinin ise bir bölümünün karşılandığı görülmektedir. Örneğin Ağustos 1901 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu tarafından Humus ve Kunaytra kazalarında iskân edilmiş olan iki takım muhâcire yapılacak hanelerin inşa masrafı olan 110.000 kuruşun harcanmasına izin istenmesi üzerine Sadaret tarafından bu izin verilmiştir.⁵⁰ Aynı senenin Eylül ayında komisyonun talebi üzerine Kunaytra Kazası'nın Hasine Mezrası'nda yerleştirilen 62 hanede 192'si büyük, 74'ü küçük olmak üzere toplam 262 kişilik Kafkas muhâcirleri için ev inşa masraflarının yanı sıra bir miktar ücret ödenmesi padişah tarafından kabul edilmiştir.⁵¹ Yine Nisan 1902 tarihinde komisyon tarafından Beyrut'tan gelen Kafkas muhâcirleri için hane inşası için gerekli olan 6.381 kuruşun gönderilmesinin istenmesi üzerine verilen cevapta bu paranın gönderildiği ve ayrıca muhâcirlerin masraflarının karşılanması için de Suriye Vilayeti emvalinden 576.062 kuruş gönderilmesine karar verilmiştir.⁵²

⁴³ Kızılkaya-Akay, agm, s. 142.

⁴⁴ BOA, A. MKT. MHM, No: 517/5.

⁴⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 524/4; BOA, A. MKT. MHM, No: 524/39.

⁴⁶ BOA, A. MKT. MHM, No: 524/4.

⁴⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 530/14.

⁴⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 530/14.

⁴⁹ BOA, A. MKT. MHM, No: 530/14.

⁵⁰ BOA, A. MKT. MHM, No: 515/2.

⁵¹ BOA, İ. DH, No: 1387/1319. C/20.

⁵² BOA, A. MKT. MHM, No: 517/5.

Muhâcir Komisyonu'nun talebi üzerine Mart 1901 tarihinde Maliye Nezareti tarafından yazılan yazıda Hama Sancağı'na tabi Selimiye Kazası'nın Zeyl-ül acel Karyesi'nde iskânları tekrar eden 2 hanede 50 nüfus muhâcirinin her hanesi için tohumluk olarak ikişer buçuk şinik buğday ve ikişer buçuk şinik arpa ve 7 aylık tayinatları için de 34 şinik olmak üzere toplam 84 şinik buğday ile 50 şinik arpanın Selimiye Kazası ianet-i aşar hasılatından verilmesine karar verilmiştir.⁵³ Yine Eylül 1902 tarihinde Muhâcirin-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı tarafından Suriye Vilayeti'ne yeni gelen muhâcirlerin bir senelik tayinat bedelleriyle hanelerinin inşa masrafı, tohumluk, edevat-ı ziraiye ve nakliye masrafları olmak üzere 400.000 kuruş ödenmesi istenmiş Maliye Nezareti de bu isteğe olumlu cevap vermiştir.⁵⁴ Mart 1906 tarihinde komisyon tarafından Suriye Vilayeti dâhilinde Salt Kazası'nın Navur, Ayn-ı Savli ve Re's-i aman mevkilerine sevk edilmiş olan 16 hanede 41 nüfus muhâcire verilmesi gereken çift havanları ve malzemeleriyle tohumluk, yemeklik zahire, hane inşa masrafı olmak üzere toplam 75.500 kuruş harcanmasına müsaade istenmesi üzerine bu tutarın vilayet emvalinden karşılanması şartıyla ödenmesine izin verilmiştir.⁵⁵

4 Haziran 1905 tarihinde Sadaret Mektubi Kalemi'nden Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda geçen sene yeni gelen ve iskânları henüz tamamlanamayan Kafkasya ve Dağıstan muhâcirlerinden Kerek, Havran ve Şam sancakları dâhilinde iskân edilecek toplam 306 hane halkının Şam'a geldikleri günden beri yalnız 7 baş öküz, bazılarına biraz tohumluk ve ekmeçlik ile gerekli miktarda arazi verildiği ancak başka bir şey verilmediği için tamamının perişan bir halde oldukları ifade edilmektedir. Bu nedenle muhâcirlerin her hanesine birer çift öküz ile zirai malzeme verildikten sonra taş ve ağaç almalarına müsaade edilerek hanelerini yapabileceklerinden dolayı bunlara başka bir şey vermeye gerek kalmadığı belirtilmektedir. İskân edilmeleri kesinleşmiş olanlar için ise birer çift öküz, zirai malzemeler, hane başına 80 adet sim mecidi verilmesi uygun görüldüğü ifade edilmektedir. Bütün bunları tutarı olarak toplam 460.000 kuruş, Hama Sancağı'na bağlı Hafife Karyesi'nde bu halde bulunan muhâcir için ise 40.000 olmak üzere toplam 500.000 kuruş verilmesi ve bunun da Suriye Vilayeti emvalinden karşılanması istenmiştir.⁵⁶

Bazen de Muhâcirin Komisyonu'nun talebinin kısmen karşılandığı görülmektedir. Örneğin 31 Ağustos 1901 tarihinde komisyon tarafından sadarete yazılmış olan yazıda Kafkasya muhâcirlerinden olup Kunaytra Kazası'nın Hasine Mezrası'nda iskânları tekrar eden 62 hanede 262 nüfusun bir senelik iaşeleri için 82.440 ve hayvan bedeli, tohumluk, edevat-ı ziraiye tutarı olarak 9.300 olmak üzere toplam 175.440 kuruş harcanmasına izin verilmesi istenmiştir. Bu durum Maliye Nezareti'ne bildirildiği halde henüz bir cevap verilmediği bildirilmekte ve bunun ilgili yardım istenmektedir.⁵⁷ Eylül 1901 tarihli belgede bu talebin kısmen yerine getirildiği görülmektedir. Muhâcir Komisyonu'nun talebi üzerine Kunaytra Kazası'nın Hasine Mezrası'nda yerleştirilen Kafkas muhâcirlerinin ev inşa masrafları, zirai malzemeler ve günlük harcamalar karşılığı olarak mahalli rayice göre aylık 6.870 kuruş olmak üzere bir senede 82.440 kuruş, hayvanat bedeli, tohumluk ve malzeme tutarı olmak üzere her haneye 1.500 kuruş olmak üzere toplam 93.000 kuruş genel toplamda ise 175.440 kuruş ödenmesine karar verilmiştir.⁵⁸

Muhâcirlerin yerleşmeleri için hane inşaatı, tayinat ve zirai ihtiyaçlarının yanında onların eğitim, sağlık ve ibadet ihtiyaçlarının karşılanmasına da çalışılmıştır. Bu taleplerin merkezi hükümet tarafından olumlu karşılanarak imkânlar ölçüsünde yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Ocak 1907 tarihinde Zerfa Karyesi'nde iskân olunan Çerkesler için yaptırılan mektep ve cami inşası tamamlanmıştır. İnşaatın sona ermesiyle Arapların da dâhil olduğu ahali huzurunda Cuma salasını müteakiben dualar eşliğinde binaların resmî açılışı yapılmıştır.⁵⁹ 9 Ekim 1888 tarihinde Kunaytra'da iskân olunan Çerkes muhâcirler arasında humma ve lekeli hastalıkların ortaya çıkması üzerine devlet bu hastalıkları önlemek için vilayet emvalinden karşılanmak üzere 15.000 kuruş yardım yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁰

⁵³ BOA, A. MKT. MHM, No: 517/16.

⁵⁴ BOA, A. MKT. MHM, No: 520/2.

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 529/15.

⁵⁶ BOA, A. MKT. MHM, No: 520/2.

⁵⁷ BOA, A. MKT. MHM, No: 515/2.

⁵⁸ BOA, İ. DH, No: 1387/1319. C/20.

⁵⁹ BOA, Y. MTV, No: 293/8; Orat-Arslan, agb, s. 493.

⁶⁰ BOA, DH. MKT, No: 1552/52; Orat-Arslan, agb, s. 490.

Sonuç

Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının bir gereği olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım'ı ve Kafkasya'yı işgal etmeye başlaması, bu bölgelerden Osmanlı topraklarına artan bir göç dalgasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti, bu dönemde siyasi, askeri ve en önemlisi de ekonomik olarak zor durumda bulunmasın rağmen topraklarına yapılan bu göçlere müsaade etmiştir.

Devlet, dönemin siyasi, askeri ve ekonomik koşullarını da göz önünde bulundurarak bir iskân politikası uygulamaya çalışmıştır. Bu politikanın bir gereği olarak Kafkaslardan göç etmek zorunda kalan muhâcirlerden bir bölümünü Suriye Vilayeti'ne yerleştirmiştir. Buradaki muhâcirlerin sorunlarıyla ilgilenmesi için de Muhâcirin-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı'nı görevlendirmiştir. Bu komisyon vilayet dâhiline yerleştirilen muhâcirlerin başta iskân ve iâşe olmak üzere sağlık, ibadet ve eğitim gibi hemen her türlü ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiştir. Muhâcirlerin ihtiyaçlarıyla ilgili merkezi yönetime çok sayıda talep yazısı yazmıştır. Yapılan yazışmalardan Muhâcirin Komisyonu'nun taleplerinin bazılarının kabul edildiği, bazılarının kısmen karşılandığı, bazılarının da sürüncemede kalması nedeniyle tekid edildiği görülmektedir. Bazen de bu yazışmaların çok uzun sürdüğü anlaşılmaktadır.

Ancak bütün bunlara rağmen yazışmaların ortaya çıkardığı durum şudur: Devlet, bu dönemde ekonomik olarak çok zor bir dönemde olmasına karşın merkezi yönetim Muhâcirin-i İslamiye Komisyon-ı Alisi Birinci Azalığı tarafından yapılan bütün talepleri karşılamaya çalışmıştır. Bu talepleri bazen Maliye Nazırlığı aracılığı ile bazen de vilayet emvalini devreye sokarak karşılamıştır. Devlet, muhâcirlerin barınmaları için haneler inşa etmiş, geçimlerini sağlamaları için kendilerine tahsis edilen arazileri işlemeleri için öküz ve zirai aletler temin etmiştir. Hatta daha ileri giderek ilk hasat mevsimine kadarki dönemde ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için kendilerine tayinatlar vermiştir. Ayrıca sağlık sorunlarıyla yakından ilgilenmiş, sağlık sorunlarıyla ilgilenilmesi ve salgın hastalıkların önüne geçilmesi için bölgede memurlar görevlendirmiştir. Son olarak da muhâcirlerin ibadetlerini yerine getirmeleri için ibadethaneler, çocukların eğitimleri için okullar açmıştır.

Sonuç olarak coğrafyamızdaki siyasi gelişmelerin ortaya çıkardığı bu acımasız göç olayı bugün de yaşanmaya devam etmektedir. Dün, Kırım ve Kafkasya'dan Suriye'ye yaşanan göç hareketleri, bugün yönünü Suriye'den Anadolu'ya çevirmiştir. Günümüzde ülkemize Suriye'den yapılan göçler her ne kadar eleştirilse de Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan aldığı devlet geleneklerini ve anlayışını devam ettirerek yaşanan mağduriyetlere kayıtsız kalmamış ve muhâcirlere kucak açmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, A. MKT. MHM

No: 515/2, No: 517/5, No: 517/16, No: 517/23, No: 520/2, No: 524/4, No: 524/39, No: 529/15, No: 530/14.

BOA, BEO

No: 4289/321635.

BOA, DH. MKT

1552/52, No: 1814/86.

BOA, HH. THR

No: 465/19.

BOA, HR. TO

No: 253/22.

BOA, İ. DH

No: 1387/1319.C/20.

BOA, İ. MMS

No: 59/2786.

BOA, ŞD

No: 2277/20.

BOA, Y. A. HUS

No: 277/136.

BOA, Y. MTV

No: 293/85.

Kitap ve Makaleler

Bice, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990.

Demirtaş, Mehmet, “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, 2009, s. 215-238.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.

Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler Ve İskânları*, Nart Yayınları, İstanbul 1993.

Halaçoğlu, Yusuf, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Göçler*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kızılkaya, Oktay-Akay Tolga, “Kafkasya Muhacirlerinin Suriye Vilayetine İskânı ve Karşılaşılan Zorluklar”, *Turkish Studies*, Volume: 8/2, 2013, s. 137-152.

Orat, Jülide Akyüz-Arslan, Nebahat Oran, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kafkas Göçleri*, Kars Üniversitesi Yayınları, Kars 2011.

Orat, Jülide Akyüz-Arslan, Nebahat Oran, “Kafkaslardan Arap Topraklarına Kafkas Muhacirleri”, *1864 Kafkas Tehciri, Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Ed. Mehmet Hacısalihoğlu, Balkar&Ircica Yayınları, İstanbul 2014, s. 485-513.

Sakaoğlu, Necdet, *20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası*, Deniz Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

Şemsettin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lam*, Tıbkıbasım, C. IV, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 2681.

Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Taş, Kenan Ziya, “Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hâkimiyetindeki İdari Yapısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 15, 2000, s. 75-85.

Yılmaz, Mehmet, “XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası”, *Osmanlı*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 587-602.

Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Karaçay-Malkar Göçleri: Tokat-Arpacıkaraçay Köyü Örneği

Yrd. Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane
Rıdvan PALANCI
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Giriş

Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan Kafkasya, Adigeler, Abhazlar, Abazalar, Kabardeyler, Karaçaylar, Malkarlar, Osetler, İnguşlar, Çeçenler, Kumuklar, Avarlar, Dargılar, Laklar, Lezgiler vs. gibi aynı kültür etrafında birleşmiş *Kafkasya Halkları*'nin bir arada yaşadıkları coğrafyadır.

MÖ 3.000 yıllarında Koban kültürünü oluşturan ve Orta Kafkasların yerli kabilelerinden olan, sonrasında Kimmer, İskit, Alan, Hun, Bulgar, Hazar ve en son da Kıpçaklar'ın şekillendirdikleri Karaçay-Malkar Türkleri,¹ bu gün çoğunlukla ata yurtları olan Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti ile Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar.

En son nüfus verilerine göre Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşayan Karaçay Türklerinin nüfusu, 194.324'tür.² Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşayan Malkar Türklerinin nüfusu ise 108.577'dir.³

Karaçay ve Malkar Türkleri dil, din, gelenek ve görenek olarak aynıdır. Aralarında coğrafi ayrılık dışında önemli bir farklılık bulunmamaktadır.

Karaçay-Malkar Türklerinin toplu göç hareketlerine bakıldığında, 1885-1886 ve 1905-1907 yılları ön plana çıkmaktadır. Bu yıllarda Karaçay-Malkar Türklerinin bir kısmı diğer Kafkas toplulukları ile birlikte Türkiye'ye ve Suriye'de Şam civarına göç etmişlerdir. 1943-1944 yıllarında ise soykırıma tabi tutulan Karaçay-Malkar Türkleri ata yurtlarından Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Sibirya'ya, sürgün edilmişlerdir. 1948 yılından itibaren de mültecilerin bir kısmını kabul eden Amerika'ya göç etmişlerdir.⁴

1. Karaçay-Malkar Türklerinin Anadolu'ya Göçleri

Karaçay-Malkar Türkleri yaşadıkları bölgede 1828 yılına kadar Rus idaresine tabi olmazken bu tarihte gerçekleşen Hasavka Savaşı sonucunda Rusya'ya mağlup olmuş, böylece sadece toprakları değil, dinleri, dilleri ve kültürleri de Rus tehdidi altına girmiştir. Ardından birçok ayaklanma ile Ruslara karşı çıkmışlardır. Fakat bu ayaklanmaların hepsi Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁵ Karaçay-Malkar Türklerinin ilk göç temayülleri de bu dönemde başlamıştır. 1828 yılında bazı aileler, Mahar/Kluhor geçidi yoluyla Gürcistan üzerinden Türkiye'ye gelerek Kars iline yerleşmişlerdir. Daha sonra çoğunluğu İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlere göç etmişler ve kökleriyle bir bakıma ilişkilerini kesmişlerdir.⁶ 1828 yılında gerçekleşmiş olan bu göçle ilgili herhangi bir arşiv kaydına rastlanmamıştır.

¹ Ufuk Tavkul, *Kafkasların Kalbine Yolculuk Karaçay-Malkar*, Bengü Yayınları, Ankara 2012, s. 56.

² http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm.

³ http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1137674209312.

⁴ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, Ötügen Yayınevi, İstanbul 1993, s. 41-50.

⁵ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlarında*, s. 36-40.

⁶ Nevruz Yılmaz, "Türkiyede Yaşayan Karaçay-Malkarlılarda Demografik Durum ve Nüfus Hareketleri", *Birleşik Kafkasya*

Bahsedilen bilgiler, sözü geçen muhacirlerin bu gün hayatta kalan fertlerinden öğrenilmiştir.⁷

1860'lı yıllardan itibaren Kafkasya bölgesinde Rus hakimiyeti giderek güçlenmeye başlamış ve 1861 yılında bölge eyaletlere ayrılarak burada yeni bir idari sistem tesis edilmiştir. Karaçay Türkleri Kuban Eyaleti'ne, Malkar Türkleri ise Terek Eyaleti'ne bağlanmış ve bu şekilde Ruslar Karaçay-Malkar Türkleri'ni ikiye bölmüştür. Esasından coğrafi farklılık dışında Karaçay ve Malkar Türkleri arasında önemli bir farklılık yoktur.⁸ Biz bu yüzden çalışmamızda Karaçay veya Malkar diye ayrı şekillerde değil de birlikte telaffuz edeceğiz.

1864 yılında Rusya'nın bölgeye hakim olmasıyla birlikte Kafkasya'da büyük bir göç dalgasının başladığı malumdur. Bu göçlerin genel olarak sebeplerine bakıldığında, Rusların özellikle Orta ve Batı Kafkasya'da yaşayan müslümanları etkisiz hale getirerek hakimiyetini kesinleştirmek için çok yönlü asimile, iskan ve sömürü faaliyetlerine başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda yürütülen politikanın esasını, Osmanlı Devleti taraftarı olan bu kitleyi bir şekilde bölgeden uzaklaştırarak, onların verimli topraklarına sahip olmak, Müslüman olan bu halkın hem dini hem de kültürel değerlerini yok ederek Ruslaştırmak ve demografik üstünlük sağlamak olarak nitelendirebiliriz.⁹

Kafkasya göçlerinin bu genel sebepleri Karaçay-Malkar Türkleri için de geçerli olup diğer Kafkas topluluklarıyla aynı kaderi paylaşmışlardır. Osmanlı arşivinde Karaçay-Malkar Türklerinin ilk kitlesel göçleriyle ilgili belge, 1885 yılına aittir. Bu belge, Kafkasya'da Karaçay-Malkar bölgesinden Osmanlı topraklarına göç etmek isteyenlerin, Rus makamları ile resmi olarak ilgiyi kestikleri halde, Muhacirin komisyonunca giriş izni verilmediği gerekçesiyle Rostof Şehbenderliği tarafından engellendiklerini haber veren 15 Mayıs 1885 tarihinde yazılmış bir telgraftır. Bu telgrafta Hacı Zekeriya Abayef ve Şambiyef, Osmanlı'ya göç etmek isteyen bu topluluk adına, Osmanlı Devleti'ne iltica etmek istediklerini hayvanlarını, arazilerini ve eşyalarını ellerinden çıkarmış bir halde sokaklarda kalmış olduklarını Allah ve peygamber aşkına diyerek hicretlerine müsaade olunmasını arz etmişlerdir.¹⁰ Yine Şambiyef vekaletinde, "Bu kadar Müsliman nüfusun sokaklarda kalmasına vicdanınızın razı olmayacağını bildiğimizden hicretimizin emrini tekrar istirham eyeriz" diyerek dört gün sonra ikinci bir telgraf daha gönderilmiştir.¹¹ Buna karşılık, Osmanlı resmi makamları arasında konuyla alakalı yapılan değerlendirmeler sonucunda Maliye ve Dâhiliye Nezareti ile Muhacirin Komisyonu görüşlerini Sadarete bildirmişlerdir ve bu bilgiler doğrultusunda sadaret makamınca 3 Haziran 1885 tarihinde Karaçay-Malkar Türklerinin Osmanlı Devleti'ne göç etmelerine izin verilmiştir.¹² Böylece Osmanlı Devleti'nin resmi kurumları tarafından onaylanmış olan kitlesel göç izni, Karaçay-Malkar Türkleri için "Birinci Göç Dalgası" olarak tarihte yerini almıştır. Bu göç Kafkasya'da ise *Birinçi Stampulçula* yani ilk İstanbulcular adıyla anılmıştır. Karaçay-Malkar Türklerinin kitlesel olarak gerçekleştirdikleri bu göç, hem kara hem de deniz yoluyla yapılmıştır.

Söz konusu belgelerde, 1885 yılında Anadolu'ya gelen Karaçay-Malkar Türkleri'nin nüfuslarına dair her hangi bir bilgi yer almamıştır. Aynı tarihlerde, Osmanlı'nın yetkili kurumları tarafından yürütülen Kafkas muhacirlerinin iskânına yönelik çalışmalarda Kafkasya'dan gelecek olan nüfusun dokuz bin olduğu ve bunların iskânı için, bazı vilayetlerde arazi tespitinin yapıldığı bilgisi yer almaktadır.¹³ Fakat Karaçay-Malkar Türkleri için hangi arazilerin tespit edildiğinin ve bunlara ait nüfusun ne kadar olduğunun bilgisi özel olarak yer almamaktadır. Diğer yandan, Karaçay bölgesinde bu göçün öncesinde ve sonrasında yapılan sayım sonuçlarına göre 438 hanelik bir azalma meydana gelmiştir. Aynı dönemde Balkar'da Terek Oblastı'dan 1000-1500 civarında Malkarlı'nın da Osmanlı topraklarına göç ettiği söylenmektedir.¹⁴ Osmanlı arşiv belgeleri ve Rus kaynaklarının verdiği bilgiler bir arada ele alındığında

Dergisi, S. 21, Ocak-Şubat-Mart 2000, s. 25.

⁷ Yılmaz, "agm", s.25.

⁸ Adilhan Adiloğlu, *Karaçay Malkar Türkleri*, Ankara 2005, s.3.

⁹ 1864 yılında başlayan Kafkas göçlerinin ayrıntılı sebepleri için bkz., Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 2010. s. 63-81.

¹⁰ BOA, Y.A. RES, 29/41, 1302.Ş.19.

¹¹ BOA, HR.TO, 528/109, 1885.5.24.

¹² BOA, Y.A. RES, 29/41, 1302.Ş.19.

¹³ BOA, Y.A. RES, 29/41, 1302.Ş.19.

¹⁴ Zarema B. Kipkeyeva, *Karaçayevo-Balkarskaya Diaspora v Turtsii*, Stavropol: İzladelstova Stavropolskogo Gosudarstvenno Universiteta, 2000, s. 30.

ve o dönemde toplumda yaygın olan geniş aile yapısı göz önünde bulundurularak hesaplandığında söz konusu göçte yer alan Karaçay-Malkar nüfusunun 5.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.

1905 yılında Karaçay-Malkar Türkleri'nin, *Ekinçi Stampulçula* yani İkinci İstanbulcular denilen ikinci büyük göç hareketi başlamıştır. Osmanlı belgelerine göre, gelen ilk kabile 368 haneden oluşan 3.479 nüfustan ibarettir. 1906'da da 300 hanelik 1.500 nüfustan oluşan ikinci kabile İstanbul'a ulaşmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı topraklarına Malkarlılardan oluşan 1.000 kişilik bir grup göç etmiştir. Böylece 1884-1887 ve 1905-1906 dönemlerindeki iki göç dalgası sonucunda 10 binden fazla Karaçay-Malkar Türkü'nün Osmanlı'ya göç ettiği düşünülmektedir.¹⁵

2. Karaçay-Malkar Türkleri'nin Anadolu'da İskanları

Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu tüm olumsuz şartlara rağmen Kafkasya'dan kitleler halinde göç edip gelen ahaliyi iskan ettirmek için yoğun çaba sarfetmiştir. İlk zamanlarda göçmenlerin kabulü ve iskânlarıyla ilgili genel bir nizamnâme bulunmamakla birlikte daha büyük çaplı göçler meydana geldikçe bunların sevk olundukları eyaletlere özel talimatnâmeler gönderilerek, gelenlerin hangi koşullar altında iskân olunacakları bildirilmiştir. Osmanlı topraklarına kara veya deniz yoluyla gelen göçmenler öncelikle geçici iskan bölgelerinde bir süre kaldıktan sonra daimi kalacakları yerlere nakledilmişlerdir. Daimi kalacakları yerlerin tespitinde, gelenlerin alışık oldukları iklim koşulları göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Bu iskanda öncelikle ekilip biçilmeyen boş araziler ve vakıf arazileri kullanılmıştır. Yıllarca bu arazileri kullanan yerli halkla göçmenler arasında bu sebeple anlaşmazlıklar çıkmıştır.¹⁶

1885'li yıllarda *Birinci Göç Dalgası*'yla gelen Karaçay-Malkar Türkleri'nden deniz yolunu kullananlar İstanbul ve Samsun'da karaya çıkarken, kara yoluyla göç edenler ise Kayseriye ulaşmışlardır. Bunlardan bir grup da Suriye/Şam bölgesine nakledilmişlerdir. Deniz yoluyla gelip İstanbul'da karaya çıkan kabilelerden 75 hanelik bir kısmı Eskişehir'e bağlı Yazılıkaya, aynı sayıdan oluşan diğer kısmı ise yine Eskişehir'in Akhisar köylerine yerleştirilmişlerdir. Samsun'da karaya çıkan yaklaşık 100 ailelik bir grup Tokat'ın Almus ilçesine bağlı (o gün Reşadiye'ye bağlı) Çilehane köyüne, bir o kadarı da yine Tokat'ın Sulusaray ilçesine bağlı (o gün Artova'ya bağlı) Arpacıkaraçay köyüne yerleştirilmişlerdir. Yine Samsun'a gelen ve 25 aileden oluşan küçük bir grup da Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Emirler köyüne iskan olunurken, 8-10 hanelik bir grup da Konya Ereğlisi'ne doğru geçerek orada bir mezraya yerleşmişlerdir. Kara yoluyla Kayseriye gelen 40-45 hanelik grup ise, Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Eğri Söğüt köyüne yerleştirilmişlerdir. Suriye/Şam bölgesine geçen ve 75 aileden oluşan diğer bir grup da Biley ve Boydan köylerine iskan edilmişlerdir.¹⁷

1905 yılını müteakip *İkinci Göç Dalgası*'yla Anadolu topraklarına gelen Karaçay-Malkar Türkleri'nin iskanında bu defa öne çıkan şehirler Konya, Eskişehir, Ankara, Afyon olmuştur. 1885-1886 ve 1905-1906 yıllarında Kafkasya'dan göç edip gelen Karaçay-Malkar Türkleri'nin Anadolu'da yerleştikleri köyleri şunlardır:¹⁸

<u>İli</u>	<u>İlçesi</u>	<u>Köyün Adı</u>
Afyon	İscehisar	Doğlat
Ankara	Gölbaşı	Yağlıpınar
Eskişehir	Han	Gökçeyayla (Kilisa)
Eskişehir	Han	Akhisar
Eskişehir	Han	Yazılıkaya
Eskişehir	Çifteler	Belpınar
Eskişehir	Sivrihisar	Ertuğrul (Yakapınar)

¹⁵ Yılmaz, "agm", s. 25; Ufuk Tavkul, "XX. Yüzyılda Kafkasya'dan Karaçay-Malkar Göç ve Sürgünleri", *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, (haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemalöglu), Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 150.

¹⁶ Saydam, *age*, s. 119-184.

¹⁷ Yılmaz, "agm", s. 25; Tuncay Açık, "Halk Rivayetlerine ve Osmanlı Belgelerine Göre Karaçay Malkar Türkleri'nin Anadolu'ya Göçleri", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 8, S.16, Temmuz-Aralık 2015, s.193-206.

¹⁸ Tavkul, "agm", 150-151.

Kayseri	Pınarbaşı	Eğrisöğüt
Konya	Sarayönü	Başhüyük
Sivas	Yıldızeli	Emirler
Tokat	Almus	Çilehane
Tokat	Sulusaray	Arpacıkaraçay

3. Tokat / Arpacıkaraçay Köyü Özelinde Karaçay-Malkar Göçleri

Çalışmamızın asıl amacı, Arpacıkaraçay Köyü'nün kuruluşu ve iskan edildiği Anadolu topraklarına uyum sürecine dair bilgileri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda yaptığımız araştırmalar sonucu gerek Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde gerekse nüfus defterleri incelemelerinde henüz yazılı yeni bir bilgi veya vesikaya ulaşamadık. Dolayısıyla bu çalışma için, Arpacıkaraçay köylüleri arasından tespit ettiğimiz yaşlı, bilgili veya konuyla en ilgili kişilerle yaptığımız görüşmeler sonucu elde ettiğimiz bulgulardan yararlanılmaya çalışılmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç eden ve bugün Tokat'ın Sulusaray İlçesi Arpacıkaraçay Köyünde yaşayan Karaçay-Malkar Türklerinin göç serüvenlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma, nitel yöntem ile dizayn edilmiş, veri toplama aracı olarak *görüşme* tekniğinden faydalanılmıştır. *Görüşme*, önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecidir.¹⁹

Bu araştırma, görüşme türlerinden olan tam yapılandırılmış görüşme ile Arpacıkaraçay Köyü sakinlerinden 1'i kadın, 6'sı erkek toplamda 7 kişi ile yapılmıştır. Tam yapılandırılmış görüşmede; sorulacak sorular önceden hazırlanır ve o soruların çerçevesi içinde kalınır.²⁰ Araştırmacı, sözlü tarih anlatımı için katılımcıların belirlenmesinde üst yaş grubunun ve konuya ilgi duyan kişilerin katılımını önemsemiştir. Katılımcılara ilişkin veriler, Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Verileri

Arpacıkaraçay Köyü Katılımcıları			
	Ad Soyad	Yaş	Eğitim
1	Nazım Karaçay	97	Okur yazar
2	Bilal Selkaya	80	Ortaokul
3	Mehmet Ali Sü	64	İlköğretim
4	Saliha Yapıcı	60	İlköğretim
5	Erol Günal	55	İlköğretim
6	Ünal Kayalar	50	Lise
7	H ü s e y i n Aybulut	34	Üniversite

Katılımcıların yaş aralığı 34-97 yaş aralığına sahip olup eğitim düzeyleri ilköğretimden üniversiteye kadar farklılık göstermektedir.

Çalışmada, Arpacıkaraçay Köyü halkının tarihte yaşadığı göçe ilişkin verilerin elde edilmesi amacıyla *görüşme* tekniğinden faydalanılmıştır. Örneklem büyüklüğü olarak gönüllü katılım esasına dayalı 7 kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşme sorularının hazırlanmasında araştırmacının Arpacıkaraçaylı olması etkin olmuştur. Araştırmanın amacı doğrultusunda katılımcılara 5 soru yöneltilmiş sonrasında veriler, bilgisayara yüklenmiş ve araştırmacı tarafından çözümlenerek metin haline getirilmiştir. Katılımcılara yöneltilen sorular şunlardır:

1. Hangi sebeple göç ettiğinizi belirtir misiniz?

¹⁹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011, s. 119.

²⁰ İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, Erk Yayınları, Ankara, 2012, s.220.

2. Hangi yıl göç ettiğinizi belirtir misiniz?
3. İlk olarak nereye göç ettiniz?
4. Bugünkü köyünüze yerleşinceye kadar nerelerde ikamet ettiniz? Şu anda ikamet ettiğiniz köye hangi yıl ve nasıl yerleştiniz?
5. Köyünüz halkının göç nedeniyle yaşamış oldukları zorlukları belirtir misiniz?

5. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, görüşme yapılan katılımcıların verdikleri bilgilerden elde edilen bulgular yer almaktadır. Bu bulgular, “göçlerin sebepleri”, “göç tarihi”, “ilk göç edilen yerleşim yeri”, “göç edilen diğer yerleşim yerleri” ve “göç sonucu yaşanan sıkıntılar” olmak üzere beş başlık halinde incelenmiştir.

5.1. Göç Sebeplerine İlişkin Görüşler

Arpacıkaraçay Köyü sakinleri ile yapılan görüşmede katılımcılar genel olarak göç sebeplerini; dinlerini ve mallarını korumak ve Rusların saldırılarından korunmak amaçlı olduğu görüşündedir. Katılımcılardan Nazım Karaçay, göç sebeplerine ilişkin görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Benim bildiğim dini gerekçe. Dedelerimden Mustafa, İstanbul’da 5-6 yıl okumuş Rusya’ya dönünce dinin Osmanlı’da daha rahat yaşanacağını düşünmüş ve bu gerekçe ile yola çıkmışlar. Mustafa dedem Osmanlı’da okuyup, Ullu Karaçay’a²¹ yani memleketine dönünce okumuş olduğu İslami İlimleri elinden geldiğince ailesine ve çevresine anlatmaya çalışmış bir gün annesi ve kız kardeşlerinin gizli kiler odasında orucu yediklerini görünce çok üzülmüş, “Benim Osmanlı’da rahatım yerindeydi. Dini orada çok güzel yaşıyorduk. Buraya gelme sebepim; sizlere bu konuda faydalı olmaktı ama görüyorum ki kendi aileme bile bunu anlatamamışım. O halde ben tekrar geri gidiyorum”, deyince ailesi biz de seninle geleceğiz demişler ve ilk gelen kabile ile birlikte yola çıkmışlar.

Katılımcılardan Mehmet Ali Sü, üç başlıkta göç sebeplerini sıralamıştır: 1. Dinlerini korumak 2. Mallarını kurtarmak 3. Canlarını kurtarmak. Katılımcılardan Saliha Yapıcı, sadece dini gerekçeler olduğunu belirtmiştir. Erol Günel ise 1828’de Hasavka Savaşı ile Ruslar, Karaçay-Malkar topraklarını işgal edince baskıların artması sonucunda göç ettiklerini ifade etmiştir. Katılımcılardan Bilal Selkaya ve Ünal Kayalar da Rusların baskısını öncelikli göç sebebi olarak belirtmişlerdir. Bilal Selkaya şu bilgilere değinmiştir:

Daha önceden Osmanlı’ya gelip okuyanlar Rusya’ya dönünce Osmanlı’da dinin daha rahat yaşanacağını söylemişler. Bildiğim kadarıyla ekonomik sebepler de var. Bir de Ruslar Koban Nehri’nin diğer yakasına sahip olmuşlar daha önceden her iki tarafı Karaçaylara aitmiş. Dolayısıyla artık Rusların saldırıları söz konusu olunca tüm bu sebeplerden göç etmeye karar vermişler.

Rusların baskısı üzerine göçün gerçekleştiğini söyleyen diğer bir katılımcı Ünal Kayalar ise şu şekilde ifade etmiştir:

Çarlık Rusya’nın Kafkasya üzerindeki baskıları özellikle 1864 Büyük Çerkes göçü sonrasında Karaçay ve Malkarlılar üzerinde yoğunlaşmış, Kafkasya’da dağılık halde yaşayan bu tavlular (dağlılar) için Rus ordusunun saldırı ve tecavüzleri dayanılmaz hale gelmiş, 1884 senesinde Karaçay-Malkar halkının yaklaşık 1/3’ü Osmanlı topraklarına göç kararı almıştır.

Katılımcılardan Hüseyin Aybulut ise göçlerin nedeninin dini gibi görünse de tamamen dini olmadığını belirtmiş ve Rusların topraklarını istila etmelerinin etkisinin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hüseyin Aybulut şu ifadelerle de değinmiştir:

1864’de Batı Kafkasya’da Ruslar tarafından yapılan kıyımların etkisi ile Çerkes göç hareketleri başlamıştır. Karaçay-Malkar da, Müslüman olduğumuz için bu olaylar er ya da geç bizi de etkileyecek kaygısı ile harekete geçmişlerdir. Her ne kadar İslamiyeti, yaşam tarzlarına tam olarak yansıtmasalar bile örgütlenmeleri açısından İslamiyet önemli bir rol oynamıştır.

²¹ Bugün, Rusya Federasyonu’na bağlı bulunan Karaçay-Çerkes Özerk Cumhuriyeti

5.2. Göç Tarihlerine İlişkin Genel Görüşler

Göç tarihlerine ilişkin katılımcılardan, Nazım Karaçay ve Mehmetali Sü Hicri takvim yılı olarak 1303'ü belirtmişlerdir, bu da 1885/1886 yıllarına tekabül etmektedir. Diğer katılımcılardan Ünal Kayalar 1884, Hüseyin Aybulut 1885, Erol Günel 1886 ve Bilal Selkaya da 1888 olarak ifade etmişlerdir. Katılımcılar, yıl konusunda farklı bilgilere sahiptir.

5.3. Göç Edilen Yere İlişkin Genel Görüşler

Göç edilen yere ilişkin katılımcıların hepsi ilk olarak Samsun'a göç edildiği konusunda hemfikirdir. Samsun'a gelme nedenini Nazım Karaçay: "Rusya'dan yola çıkıp gelirken Gülcemal Vapuru'nun bozulması sebebiyle İstanbul'a değil de Samsun'a çıkış yapılmıştır" ifadeleri ile açıklamıştır.

5.4. Daimi Yerleşim Öncesi İkamet Edilen Yerlere İlişkin Görüşler

Katılımcılara Arpacıkaraçay köyüne yerleşmeden önce nerelerde ikamet ettikleri sorulduğunda önce Samsun'a çıktıklarını sonrasında Amasya'da birkaç yıl kaldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan Nazım Karaçay daha sonraki yerleşim yerleri ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

Sivas Yıldızeli'ne doğru gitmiş, kalanların yine bir kısmı Yozgat'a doğru giderek birkaç yıl geçirmiş, bir kısmı da bugün yerleşmiş oldukları yere yakın olan Alpudere Köyü'nün yakınlarına yerleşmişler ve bir salgın hastalık sonucu 28 kişi ölmüş bugün hala mezarları durmaktadır. Sonrada bugünkü adıyla Dutluca Köyü'ne bir mahalle olarak yerleşmişler. Ardından o köyün yaylası olan bugünkü Arpacıkaraçay Köyü'ne çıkmışlar ve yerleşmişler. Yozgat'da ki grup da gelip yine bu köye yerleşmişlerdir. Sivas Yıldızeli tarafına gidip, Emirler Köyü'ne yerleşen grupla Arpacıkaraçay Köyü'ne yerleşenler arasında gidiş-geliş olmuş hatta karşılıklı yerleşmeler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcılardan Bilal Selkaya köy halkının Amasya'da birkaç yıl yaşadktan sonra bugünkü Çorum Alaca'ya bağlı Karnıkara Köyüne bir kısmının Sivas tarafına, bir kısmının da Yozgat Yeniköy tarafına gittiklerini belirtmiştir. Ayrıca Bilal Selkaya'nın verdiği bazı bilgiler şöyledir:

Bugünkü Arpacıkaraçay Köyü'nü kuran ana grup ise Tokat ili Zile ilçesi Hasanağa Köyü yakınlarında bir kış geçirdikten sonra bugünkü komşu köyleri olan Alpudere Köyü'nün yakınlarına yerleşmişlerdir. Bugün orada 28 mezar bulunmaktadır. Sonra o günkü adı Malum Seyit Tekkesi olan ve bugün yine komşu köyümüz olan Dutluca'ya gelip o köyün bir mahallesi olarak yerleşmişler, 2 yıl kadar orada yaşadktan sonra yaylaları olan bugünkü Arpacıkaraçay Köyü'nün bulunduğu mekana yerleşmişlerdir. 1894 yılı olarak biliyorum. Bu grup buraya yerleştikten sonra Karnıkara, Yeniköy ve Sivas'a giden diğer gruplar gelip bunlara katılmışlardır.

Göç edilen yerlere ilişkin Mehmet Ali Sü de Samsun'dan sonra Karnıkara civarına tamamen yerleşen ailelerin olduğu gibi çoğunluğunun da Turhal Kazova'ya geldiklerini ve burayı beğenmeyerek Zile Hasanağa Köyü civarına yerleştiklerini ve birkaç yıl burada kaldıklarını belirtmiştir. Sonrasında ise Alpudere'nin yanında Malum Seyit Tekkesi Köyü'nde birkaç yıl ikamet ettiklerini ve nihayetinde şimdiki buldukları yere yerleştiklerini ifade etmiştir.

Saliha Yapıcı ise Arpacıkaraçay Köyüne yerleşimle ilgili şunlara değinmiştir: "Şu anki yerleşim yeri olan köy Tekke Köyü'nün yaylası imiş. 1 yıl burada kalıp burayı beğenen Arpacıkaraçay halkı buraya kalıcı olarak yerleşmeyi düşünmüş, bunu duyan Tekke Köyü halkı, engel olmak istemiş fakat Bizimkiler, buraya gelip yerleşmişlerdir". Hüseyin Aybulut da Samsun'a gelen Arpacıkaraçay halkının bir kısmının Çorum civarında bulunan Karnıkara'ya bir kısmının da Yozgat tarafına gittiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Aybulut devamında "Örneğin benim Zekeriya Ali dedem bireysel olarak gitmiş ve Zile'ye yerleşerek kuyumcu dükkanı açmış ve çok sonraları gidip Arpacıkaraçay Köyü'ne yerleşmiştir" demiştir.

Erol Günel da diğer katılımcılarla benzer bir yer sıralamasında bulunmuş ve şimdiki köyün kuruluş tarihi olarak 1894'ü belirtmiştir. Göç edilen yerlere ilişkin en detaylı bilgi ise Ünal Kayalar'ın ifadelerinde yer almaktadır:

1884 yılında nisan ayında Samsun'a gelen Arpacıkaraçay Köyü halkı, Anadolu içlerine Amasya merkezine gönderilmişlerdir. 3 ay gibi kısa bir konaklamadan sonra Yozgat ili merkeze bağlı şimdi Çorum il sınırlarında bulunan Karnıkara Köyü'nde misafir olarak iskan edilmişlerdir. Yaklaşık 2 seneyi

burada geçirdikten sonra arkalarında küçük bir mezarlık bırakarak Tokat Pazar ilçesi'nin bugünkü Kazova denilen mevkiinde zorunlu iskana tabi tutulmuşlardır. 1 yıl süren bu zorunluluk, komşu köylerle kavgaların çıkması ile sona ermiş, Sulusaray ilçesi bugünkü köyümüz yakınlarında bulunan Alpudere köyüne gönderilmişlerdir. Hastalık ve ölümler sonucunda yaklaşık 1 yıl süren bu iskanda, yine Sulusaray ilçesine bağlı bu günkü ismi Dutluca olan Malum Seyit Tekkesi Köyü'nde hükümet emri gereğince kalıcı iskan ile son bulmuştur. 1888 senesinde Dutluca Köyü'ne kalıcı olarak yerleşen Karaçaylılar, yaklaşık 17 yıl burada kalırlar, devletin verdiği arazileri ekip biçerler, hayvancılık da yapan Karaçaylılar, bugünkü köyün olduğu bölgeye, yaylaya çıkarlar. İlk olarak, 1904 senesinde Acileni, Geri Hacının torunları, kışı da yaylada geçirerek bölgenin yaşanabilir olduğunu test ederler. 1905 senesinde ise (bu tarihi dedem Acileni Gazi Kayalar vermiştir. Kendisi 1905 doğumlu olup buraya yerleştiklerinde 40 günlük olduğunu söylemiştir) bugünkü Arpacıkaraçay Köyü'nü kurmak için önce Acileri tukumu (sülalesi) ve diğer tukumlar (sülaleler) toplu olarak göçerler, bazı aileler de başka bölgelerdeki akrabalarının yanına giderler. Örnek olarak, Konya Ereğli ilçesi Orhaniye Köyü'ne giden Koçgar, Dottu, Abayhan ve Silpagar aileleri. Köyümüzün kurulduğunu duyan, başka bölgelerden gelen Karaçay-Malkarlılar da olmuştur. Orusları sülalesi buna bir örnektir.

5.5. Arpacıkaraçay Köyü Halkının Göç Nedeniyle Yaşamış Oldukları Zorluklar

Katılımcılara göre, Arpacıkaraçay halkı göçlerin etkisi ile büyük sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmıştır. Bu zorluklar genel olarak yeni yerleşim yerlerinde karşılaştıkları husumet, ekonomik sorunlar ve dil bilmezlik olarak nitelendirilmiştir. Bilal Selkaya göçle birlikte yaşanan sıkıntıları şöyle dile getirmiştir:

En büyük problem: Malum Seyit Tekke'nin, topraklarında yerleşen muhacirlerle yani bizlerle olan aradaki anlaşmazlık. Devlet tapuyu verince karşılıklı çatışmalar sonucu Tekkelilerden 2, Karaçaylılardan 1 kişi ölmüştür. O yıllarda Osmanlı'nın içinde bulunduğu kargaşa durumu da bunları etkilemiştir. Kendilerinin 1. Dünya Savaşı'nın ortasında buldular. Bazı özel şartlar dışına tüm erkekler sefere gitmiş ve birçok kişi bu savaşta ölmüştür. Örnek vermek gerekirse Basiyat adlı birinin 5 oğlundan dördü şehit olmuş, 5.'si de bir kayanın düşmesi sonucu ölünce Basiyat, dayanamamış sarp bir kayadan kendini atarak intihar etmiştir ve bugün o kayanın adı herkes tarafından "Basiyat'ın kendini attığı kaya" olarak adlandırılmıştır. Türkiye'de yaşanan dönemin ekonomik zorlukları ile beraber bunlar da zor koşullarda yaşamışlardır. 1942 yılında Tokat Ziraat Bankası'na kredi çekmeye giden dedelerimizin fotoğrafı buna bir kanıttır. Köy halkı, çevresinde bulunan Kürt, Türk, Alevi ve Çerkes köylerden en fazla kendisi gibi Kafkasya'dan gelen ve Çerkes köyü olan Alpudere ile irtibat kurmuştur. Onun dışında yıllarca içe kapanık bir şekilde yaşamıştır. Kendi içinde evlilikler yapmıştır. Bu durum, 7 göbek akrabaya kadar evliliğin yasak olduğu Arpacıkaraçay halkını oldukça zorlamıştır. Örnek için incelendiğinde dışarıdan yapılan evlilikler ilk 50 yılda bir elin parmakları kadardır.

Arpacıkaraçay halkının, ağaç kaşık, camçı, hayvancılık gibi kısıtlı imkanlarla geçimlerini sağladıklarını ifade eden Mehmet Ali Sü, halkın yaşadığı en büyük zorluğun Tekke Köyü'nün baskısı olduğunu, sıfırdan kurulan bir hayatın hemen ardından seferberlik dolayısıyla tüm yetişkin erkeklerin köyden ayrılmak durumunda kaldıklarını ve çok sayıda şehit verdiklerini belirtmiştir. Mehmet Ali Sü, "Örneğin, Annemin babası Osmanoğlu Abdullah ve kardeşi Abilleys her ikisi de Erzincan dolaylarında Ruslarla çarpışırken şehit olmuşlardır. Diğer bir zorluk da dil bilmemeleri olmuştur" ifadelerine de yer vermiştir.

Katılımcılardan Saliha Yapıcı seferberlik sonucu verilen şehitlerin çokluğunu şu cümlelerle ifade etmiştir: "Sadece bir aileden 6, başka bir aileden 4 kişinin şehit olduğu bilinmektedir." Komşu köylerle yaşanan sınır anlaşmazlığı sonucu Erol Günel'in ifadesiyle "Tekke Köyü'nde 2, Arpacıkaraçay Köyünde ise Seyfi Aydın adında 1 kişi hayatını kaybetmiştir." Ayrıca Günel, Birinci Dünya Savaşında ise 34'den fazla şehit olduğu bilgisini vermiştir.

Yeni bir yerleşim yeri bulmanın zorluğu dışında insanların yerleştikleri yerlerde de sıkıntıların baş göstermesi kaçınılmazdır. Ünal Kayalar, kendi köyelerine yerleştikten sonra da halkın geçim derdi ve hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldıklarını belirtmiş ve çetin geçen kış şartlarında hayvanları canlı tutmak, çorak olan arazileri işlemek ve pazarlarda kadınların el emekleri olan ürünleri satmak

suretiyle geçimlerini idame ettirmek durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Ayrıca Ünal Kayalar, “Bu zorluklar içinde hayatlarını idame ettiren Arpacıkaraçaylılar, bir süre sonra yurtiçi ve yurtdışına gurbete giderek biraz olsun maddi yönden refaha kavuşmuşlardır. 80’li yıllardan günümüze kadar eğitime ağırlık vermişler, iş adamları ve akademisyenler yetiştirmiş, özel sektör ve kamuda başarılı olmuş, her meslek ve branştan gençler iftihar sebebi olmuşlardır” ifadelerinde bulunmuştur.

Yaşadıkları zorlukların başında öncelikle dil problemi geldiğini belirten Hüseyin Aybulut, ikinci olarak ise yerleştikleri bölgenin yerlileri ile olan sürtüşmeleri göstermiştir. Aybulut, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Azınlık psikolojisi gereği son yerleştikleri noktada uzun yıllar çevreden izole şekilde yaşamışlardır. Yine yerleşim bölgesi ormanlık arazi olduğu için ev kuracak boşluk dahi olmadığından bölgeyi ağaçlardan arındırmak da zorlanmışlardır ve yine ülkenin yaşadığı zorluklara paralel zorluklar yaşamışlar bunun yanı sıra bölgenin dezavantajı da buna bir nedendir. Çünkü köyün rakımı, 1300 metredir.

Sonuç

Çalışmada, Arpacıkaraçay Köyü’nden katılımcılar ile yapılan görüşmede; Türkiye’ye yerleşen Karaçay-Malkar muhacirlerinin serüvenlerine ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir. Yaşları 34 ile 97 arasında değişen katılımcılarla yapılan görüşmede kişiler, atalarının göç sebepleri ile ilgili; öncelikli olarak dinlerini Osmanlı’da rahatça yaşayacağı düşüncesinin hakim olması, ekonomik sebepler ve Karaçaylara ait olan Koban Nehrinin her iki yakasının Rusların eline geçmesi, Çarlık Rusyası’nın Kafkasya üzerinde artan baskısı sonucu can güvenliğinin tehlikeye düşmesi ve nihayetinde 1828’de patlak veren Hasavka Savaşı’nın etkisi olarak belirtmişlerdir.

Katılımcılar, göç tarihine ilişkin duyularını, 1884 ve 1888 yılı gibi farklı aralıklarla ifade etseler de ilk göç ettikleri yer olan Samsun konusunda hemfikirdirler. Katılımcıların ifadelerinden şimdiki köylerine gelip yerleşinceye kadar kollar halinde farklı yerlere dağıldığı söylenebilir.

Ahmet Telli Göç şiirinin bir kıtasında “Bir yangın gibi taşıyıp durduk, kederi ve acıyı göğsümüzde, yer gök duman içindeydi sanki, genzimizi yakıyordu ayrılıklar” der. Karaçaylar için de göç maddi-manevi zorluklara gebe olmuştur.

Bu süreçte yaşadıkları zorluklarla ilgili katılımcılar, en başta ekonomik zorluklar, dil sorunları ve seferberlik konularını vurgulamışlardır. Bunların dışında yerleşilen yerin halkı ile yaşanan çatışmalar ki bu çatışmalarda her iki taraftan da ölenler olmuştur. Yine bölgenin dezavantajlı bir konumda olması da belirtilmiştir.

Arpacıkaraçaylılar, vatanlarını terk edip geldikleri diyarda elbetteki ekonomik zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Pazarlarda geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır. 1. Dünya savaşının başlaması ile seferberlik ilan edildiğinden, askere gidenlerden en az 30’un üzerinde evlatları şehit düşmüştür. Karaçay-Malkar Türkleri’nin dili aslında Türkçe’dir. Fakat görüşme yapılan kişiler dil sorununu vurgulamışlardır. Bunun da sebebi lehçe farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu farklılıktan dolayı Karaçaylar, günlük işlerin sürdürülmesinde zorluklarla karşılaşmış ve yanlış anlaşıldıkları durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Yine bu sebeple çevrelerinden izole halde yaşam sürmüşler ve bu durum evliliklerine de yansımıştır. Uzun bir süre sadece kendi içlerinden evlilikler yapmışlardır. Yerleştikleri köyün rakımının çok yüksek (1300 metre) olması da zorlu fiziki şartlarla baş etmelerini gerektiren başka bir dezavantajlı durum olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Y. A. RES, 29/41, 1302.Ş.19.

BOA, HR.TO, 528/109, 1885.5.24.

Kitaplar ve Makaleler

AÇIK, Tuncay, “Halk Rivayetlerine ve Osmanlı Belgelerine Göre Karaçay-Malkar Türkleri’nin Anadolu’ya Göçleri”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 8, S.16, Temmuz–Aralık 2015, s.193-206.

- ADİLOĞLU, Adilhan, *Karaçay-Malkar Türkleri*, Ankara 2005.
- ERDOĞAN, İrfan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*. Erk Yayınları, Ankara 2012.
- KİPKEYEVA, Zarema B., *Karaçayev-Balkarskaya Diaspora v Turtsii*, Stavropol: İzladelstova Stavropolskogo Gosudarstvennego Universiteta, Stavropol 2000.
- SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK, Ankara 2010.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasların Kalbine Yolculuk Karaçay-Malkar*, Bengü Yayınları, Ankara 2012.
- TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Dağlarında Hayat ve Kültür*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993.
- TAVKUL, Ufuk, “XX. Yüzyılda Kafkasya’dan Karaçay-Malkar Göç ve Sürgünleri”, Türk Dünyasında Sürgün ve Göç, (haz. Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu), Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 137-162.
- YILDIRIM, Ali ve Hasan ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2011.
- YILMAZ, Nevruz, “Türkiyede Yaşayan Karaçay-Malkarlılarda Demografik Durum ve Nüfus Hareketleri”, *Birleşik Kafkasya Dergisi*, S. 21, Ocak-Şubat-Mart 2000, s. 25-30.
- http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm
- http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1137674209312

Sözlü Kaynaklar

Nazım Karaçay (D. 1920), Bilal Selkaya (D. 1937), Mehmet Ali Sü (D. 1953), Saliha Yapıcı (D. 1957), Erol Günel (D. 1962), Ünal Kayalar (D. 1967), Hüseyin Aybulut (D. 1983), Arpacıkaraçay Köyü Sakinleri.

Ekler

Ek 1: BOA, Y.A.RES, 29/41, 1302.Ş.19. ve BOA, HR.TO, 528/109, 1885.5.24.

Le 188 188
N° d'arrivée 4454
h. m. du
Réexpédié
a
Signature de l'employé
L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie privée.
Fini à
Signature de l'employé

Le 188 188
Transmis par
h. m. du
Commencé à
Signature de l'employé

N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heure	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxées

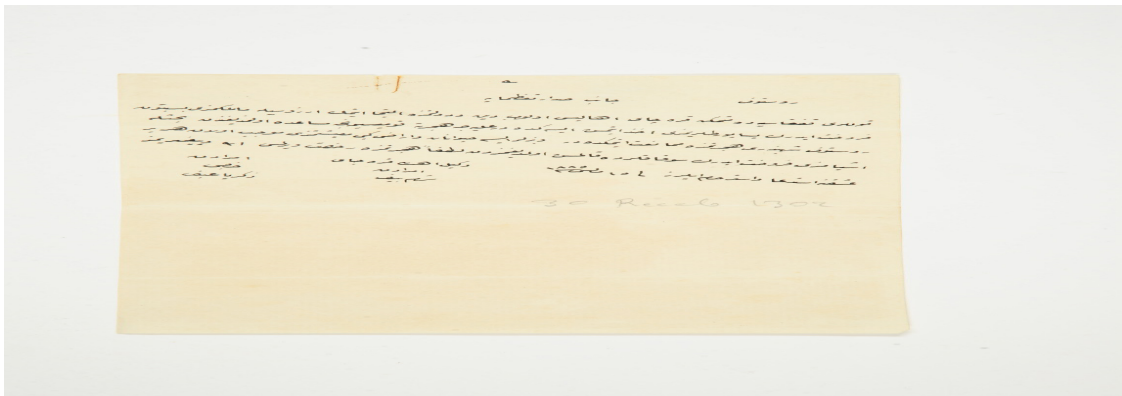
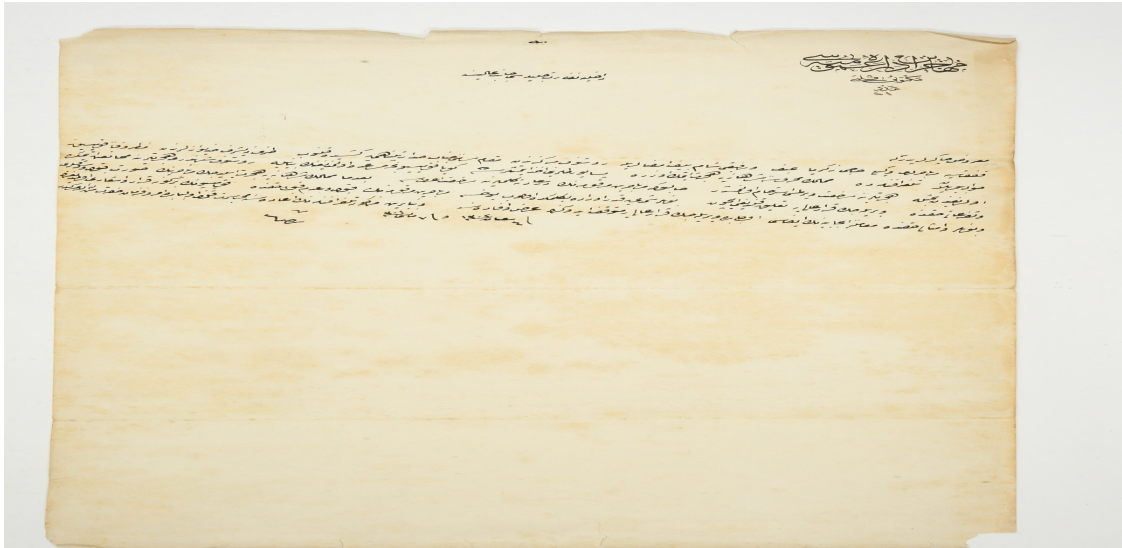
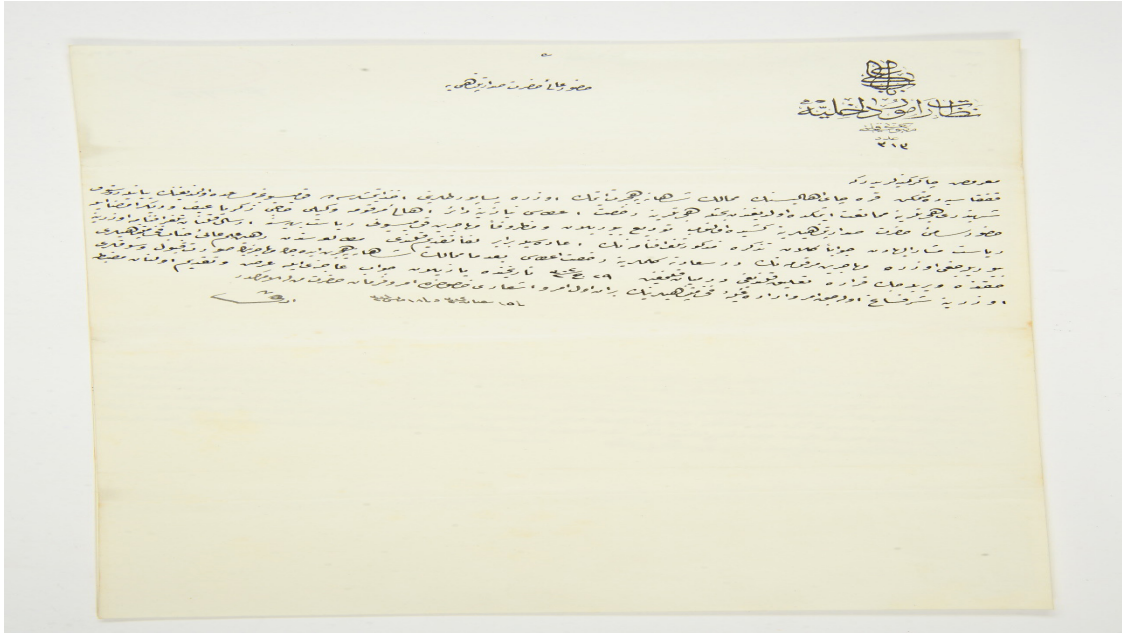
KPLE ROSTOFEDON 48 34 15 5 29 S REPONSE PAYEE
DJANIBI SEDARETE KPLE - KOULLARI KAVKASTADA
MUTEMEKIN KARATCHAY AHALISI OLOUB DIR VE DEVLETIMIZ
1LTIDJA ETMEK ARZOUSI ILE MA MELIKIMIZI 9U SBUTUN
FIRUHT EDEREK PASSAPORTLARIMIZI AHS ETMICH 1SEKDE
DER ALIYEDJE HIDIRETE COMMISSIONDJA MUSADE
OLOUNVADIGHNDAN BAHSLE ROSTOFF CHAHBENDERI HIDIRETIMIZ
MUVUNAT 1TMEK DEDIR VE B1SLER 1SSE HAYVANAT VE ARAZI
GHIBI MAICHATIMIZ MUDJIB OLAN HER BIR ECHYAMIZI
FIRUHT EDEREK SOKAKLARDA KALMICH OLDIGHIMISDAN
L'OUTFEN HIDJRETIMIZ ROHSAT VERILMESSI ALLAH VE
PEGHAMBERIMIS ACHKINA 1STIDA VE 1STIRHAM EYLERIZ
VEKILI AHALIY KARATCHAI UMERADAN CAMBIEFF UMERADAN
HADJI ZEKERIA ABAEFF +

Le 188 188
N° d'arrivée 4454
h. m. du
Réexpédié
a
Signature de l'employé
L'Etat n'accepte aucune responsabilité à raison du service de la télégraphie privée.
Fini à
Signature de l'employé

Le 188 188
Transmis par
h. m. du
Commencé à
Signature de l'employé

N° du dépôt	Nombre de mots	Group	Date du dépôt	Heure	Minutes	Matin ou soir	Voies	Indications non taxées

KPLE ROSTOWDON 192 23 24 12 15 S
DJANIBI SADARETE KPLE - BOUK DAR NOUFOUSS MUSLIMIN
SOKAKLARDA KALMASINA HASBEL DIYANET MERHAMETINIS
KAYIL OLMAYADJAGHINI BILDIGHIMISDEN HIDJRETIMIZIN
EMRINI TEKRAR 1STIRHAMA 1J TISSAR EYLERIS -
VEKILI KARATCHAI CAMBIOU +

Ek 2: Arpacıkaraçay Köyü sakinlerinden 1942 yılında Tokat/Ziraat Bankasına Kredi çekmeye gidenler

Arpacıkaraçay Köyü'nden bir kesit.

19. Yüzyılda Besni (Adıyaman) Kazasına Yapılan Dış Göçler¹

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ
Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep

Birey ve toplum yaşamını çok yakından ilgilendiren ve iktisadi, siyasi, ekolojik, sosyo-kültürel nedenlerden kaynaklanan çok sayıda kavramsal anlamı, olgusal düzeyi ve etkileri olan göçler²; yeni ırklar, yeni kültürler³, yeni idare ve yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına ve günümüz toplumlarının oluşmasına zemin hazırlayan önemli vakalardır⁴.

Ülkemiz coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca kitlesel sığınma hareketleri de dâhil olmak üzere geniş anlamda göç hareketlerinin nihai durağı olmuş ve milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmıştır. Bu bağlamda Türkiye, doğusunda ve güneyinde bazı Orta Doğu ve Asya ülkeleriyle, batısında bulunan Avrupa ülkeleri arasında köprü konumunda olmuştur⁵.

Kuzey ile Güney, Doğu ile Batı yönlerinde hem coğrafi hem stratejik açıdan bir geçit noktası konumunda bulunan Adıyaman ili de tarihten bu yana Hitit, Babil, Pers, Asur, Kildani, Yunan, Roma, Bizans, Abbasi, Ermeni, Selçuklu, Artuklu, Eyyubi, Memlük, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi uygarlıkların egemen olduğu bir bölge olmuştur. Bu tarihsel geçmiş Adıyaman bölgesinin, Besni, Keysun, Samsat ve Gerger'i ile beraber Müslüman, Hristiyan ve profan **kültürlerin üst üste birer katman oluşturduğu** bir alanda bulunmasında etkili olmuştur⁶. Hz. Ömer döneminde H. 18/ M.640 yılında başlayan İslam fetihleriyle bölgeye İslam yayılmaya başlamış⁷ bölgedeki ilk Türk nüfusu ise Abbasilerle başlayıp Selçuklu ve Artuklularla yoğunluk kazanmıştır⁸. Nitekim 1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Zaferi ile Anadolu'yu İslamlaştırmaya ve Türkleştirmeye çalışan Sultan Alparslan'ın komutanlarından Buldacı Bey'in 1085 yılında Maraş, Antep, Elbistan ve Besni Kaleleri'ni fethetmesi ve zaferden sonra da akınlar halinde Anadolu'ya göç eden Müslüman-Türk kitlelerin özellikle Malatya, Adıyaman, Besni, Maraş ve Antep yöresine değişik zamanlarda gelerek yerleşmesi⁹ adı geçen bölgelere Türklerin kendi kültürel öğelerini taşımalarına zemin hazırlamıştır. Daha önce Haçlıların elinde bulunan Göksun, Behisni (Besni) ve Ayıntab (Gaziantep) şehirlerini de II. Kılıç Arslan babasının (Sultan Rükneddin Mesud) seferlerine katılarak 1150 yılında Haçlılardan geri almış ve bu bölgelerde Ermenilere karşı tedbirler

¹ Bu makalede kullanılan göç temasıyla ilgili veriler daha önce tarafımda hazırlanan "Zeynel Özlü, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep 2015." çalışmasında kullanılmış olup, bu sempozyumda güncel kaynaklar ışığında bazı değişiklikler yapılarak yeniden kaleme alınmıştır.

² Sabri Çakır, "Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, S. 24, ss.129-142.

³ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. IV, T.İ.B. Kültür yay, İstanbul 2015, s. 113-114.

⁴ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yayınları, İstanbul 2013, s. 9-10.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, İstatistiki Veriler, Yeni Mahalle, Ankara. <http://www.goc.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 25. 01.2017), s. 8,11.

⁶ Bekir Karlığa, "Medeniyetler Kavşağında Adıyaman", *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu*, Organizasyon Adıyaman Valiliği, Tertip Heyeti: Bekir KARLIĞA, M. Necip BÜYÜKASLAN vs. (8-10 Eylül 2006-Adıyaman), Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008, ss. 17-26, s. 17-18.

⁷ Mehmet Azimli, *Hz. Safvan bin Muattal*, Adıyaman Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 73-74.

⁸ Murat Gökhan Dalyan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara, 2007, s. 117.

⁹ Karlığa, a.g.b., s. 20.

almıştır¹⁰. Yine Selçuklular I. Alaaddin Keykubad döneminde (1220-1237) Eyyubi ve Artuklu ittifakına karşı onları mağlup ederek Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kâhta ve Çemişkezek kalelerini fethetmişler¹¹ **böylelikle Besni ve havalisinde** 11. Yüzyıl sonlarından itibaren Türk ve İslam kültür öğeleri egemen olmaya başlamıştır.

Osmanlı dönemi yerel tarih çalışmaları bu çalışmalar içerisinde de özellikle bölgede yaşayan insanların kültürel öğeleri ve nereden göç ettikleri olgusu tarih içerisinde zayıf kalmış alanlardan birisidir. Nitekim yapılan çalışmalar ekseriyetle genel tarih çalışmaları çerçevesinde yapılmıştır. Bu bağlamda yapılan göçlerin ortaya konması, bir kentin, bir kasaba veya bir köyün tarihsel kimliğinin tespitinde önemli bir yol haritası olacaktır.

Göçlerin tespitinde kullanılacak en önemli malzemeler Osmanlı arşiv kayıtları ve yapılacak alan araştırmalarıdır. Alan araştırmalarında tespit edeceğimiz tarihsel dokuyu anlamamıza yardımcı olacak örf, adet ve gelenekler, aile lakapları, mahalle, sokak ve cadde isimleri, görsel malzemeler (filmler, fotoğraflar) vs. envanterler göçlerle ilgili önemli ipuçları verecektir. Alan araştırmalarında tespit edeceğimiz veriler arşiv kayıtlarında ne aramız gerektiği ile ilgili yol gösterdiği gibi bazen ana kaynaklarda bulunmayan bazı detayları da içerebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi hem alan araştırmalarından elde edilen veriler hem de Osmanlı hükümet yetkilileri tarafından tutulan kayıtlar; çok iyi veri kaynakları olduğu gibi her iki kaynaktan da önyargılı öznal yaklaşımlar bulunabilir. Bu nedenle bu tür kaynakların çok iyi bir şekilde irdelenmesi gerekir.

Bu bağlamda yapmış olduğumuz bu araştırmada Osmanlı devleti tarafından tutulan bazı kayıtlar ve alan araştırmaları ışığında tarih boyunca etnik ve dini farklılıklara hoşgörü ile bakan Besni kazasına yapılan dış göçlerle ilgili tespitler yapılmaya çalışılacaktır. Konuyu ortaya koymak için bazı Osmanlı arşiv kayıtları ve bölgede yapılan araştırmalar dikkate alınmıştır.

Ruşuk Göçmenleri

Ruşuk Tuna Nehri kıyısında kurulmuş önemli bir kettir. Berlin Antlaşması neticesinde şehir yeni oluşturulan Bulgaristan Devleti'ne katılmıştır. 19. yüzyıl sonlarında bölgenin düşman işgaline uğramasından hemen önce bölgede bulunan bazı kişiler kabile halinde Malatya sancağının Besni kazasına yerleştirilmişlerdir. Bunlardan en azından bir kısmının burada bir süre kaldıktan sonra Antep livasına yerleştiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Besni'de kaldıktan bir süre sonra Antep livasına yerleşen ailelerden birisinin Molla Hasanzâdelerden Fatma ve Yusuf oğlu İbrahim Ethem efendi olduğu belirtilmiştir¹².

19. yüzyıl ortalarında Besni kent merkezi Meydan mahallesinde “Bulgarlı oğlu” olarak tanınan bir ailenin yaşaması¹³, yine 19. Yüzyılda Besni sınırlarında “Bulgar” köyü olarak adlandırılan bir yerleşim yerinin karşımıza çıkması¹⁴ ve halen Besni'de yaptığımız alan araştırmasında bölge kırsalında yaşayan bazı ailelerin kendisini “Bulgar oğlu” olarak tanımlaması bu ailelerin Bulgaristan göçmeni olduklarına dair bir ipucu vermektedir.

Yerel kaynaklardan öğrenildiğine göre Besni'ye yapılan bir diğer Bulgar göçü 1955'lerde gerçekleşmiştir. Edinilen bilgiye göre Bulgaristan'dan göçen 8-10 aile, Yeniköy muhtarlığına bağlı Zormağara köyüne yerleştirilmişlerdir. Bu amaçla Devlet tarafından bölge halkı seferber edilerek göçmenlerin konut vs. ihtiyaçları karşılanmış fakat bir müddet sonra göçmenler bölgeye uyum sağlayamadıklarını dile getirerek, devlet tarafından kendilerine verilen arazi ve konutları satıp 3-4 sene

¹⁰ Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995, s. 442./Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye (Siyasi Tarih)*, Boğaziçi Yay. İstanbul 1998, s. 197.

¹¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1997, s. 299.

¹² Eyüp Şahin, *Gaziantep'in İstiklal Madalyalı Polisleri*, Birinci Baskı, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010, s. 39. Kaynaktaki “hangi amaçla olursa olsun yayınların tamamının veya bir bölümünün Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'nün izni olmadan kopya edilmesi, fotoğrafların çekilmesi ve herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır” notuna binaen konu ile ilgili olarak Gaziantep Emniyet Müdürlüğü'nden 07. 01. 2015 tarihli, 2015/02 sayılı izin alınmıştır.

¹³ Zeynel Özlü, *Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiretler*, Gaziantep, 2015, s. 286.

¹⁴ 1886 tarihli belge için bakınız: Zeynel Özlü, *Cenubda Bir Şehr-i Medeniyet*, s. 85, 141.

civarında kaldıkları Zormağara'dan Türkiye'nin batısındaki yerlere göç etmişlerdir¹⁵.

Çerkes Göçleri

19. yüzyılda Behisni kazası dâhilinde bulunan bazı köylere Çerkes muhacirlerin (muhacirîn-i Çerâkise) yerleştirildiği (mutavattın), Çerkeslerin yerleştirildiği bu yerlerin ise Atmalı Aşiretine bağlı Bozağa oymağının tasarrufunda bulunan yerler olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede Çerkes muhacirler, aşiretler ve diğer kabileler için tahsis edilen arazinin Mamuretülaziz Vilayeti Malatya sancağı Behisni kazası sınırında bulunan 5 bin dönüm miktarı bir araziye karşılık geldiği anlaşılmaktadır (29 C 1304/23 Şubat 1887)¹⁶. Bu araziler içerisinde Çerkes göçmenlerin yerleştirildiği yerler olarak Belviran (bugünkü Belveren), Yukarı Nasırlı ve Celbek köylerinin adı geçmektedir. Bu yerler Atmalı Aşireti başta olmak üzere muhtelif aşiretlerin yerleşim alanlarına yakın olduğu için aşiret mensuplarıyla Çerkes göçmenler arasında bazı sorunların doğabileceği Mamuretülaziz Vilayeti tarafından endişe ile karşılanmıştır. Bununla beraber buraların Pazarcık kazasına ilhakı gerçekleştirilmiştir¹⁷. Çerkes göçmenlerin bir kısmı hala Belviran ve yakınındaki Çatalağaç köyünde yaşamaktadır. Çatalağaç köyünün yarısı hala Çerkes göçmenlerle iskân edilmiştir.

19. yüzyıl ortalarında (1846) Besni kent merkezi Çırçır mahallesinde ve Gölbaşı nahiyesi Ozan köyünde “Çerkes oğlu” lakabını taşıyan ailelerin bulunması Besni’de yaşayan Çerkes ailelerle ilgili bir diğer bulgudur¹⁸.

Yaptığımız alan araştırmasında Çerkes göçmenlerin yerleştirildiği alanlardan birisi geçmişte olduğu gibi bugün de Besni sınırlarında bulunan Karnacık (Karnıaçık) ve Kargalı köyleridir. Kargalı’daki “İbiş” ve “İbiş Ağaoğlu” aileleri ile Karnacık’taki “Şahin” soyadlı aileler Çerkes’dir. Tespit edilen bu aileler akraba olup (amca çocukları) Karnacık’taki aile “Çerkesler”, Kargalıdakiler “İbiş Ağalar” adıyla anılmaktadırlar.

İbiş ağalar lakabını taşıyan aile bugün “İbiş” soyadını taşımaktadır¹⁹.

Karnacık köyünde yaşayan Şahin soyadlı ailenin eski mezar taşları üzerinde hala “Çerkeszade” lakabı bulunmaktadır.

28 Haziran sene 314 (10 Temmuz 1898) tarihli bir belgede Behisni Kazası’na bağlı Suvarlı karyesinden vefat eden Çerkes Mustafa Bin Boyacı oğlu Hasan Ağa’dan bahsedilmesi Çerkes bazı ailelerin Suvarlı köyünde yaşadıklarını da²⁰ göstermektedir.

Bugün Besni kazası sınırlarında bulunan Akpınar köyündeki bazı ailelerin “Çeçen” soyadını taşıması ve bu ad altında kurulan kıraathane ve restoran gibi işyerlerine isim olarak Çeçen ismi de verilmesi bölgeye 19. Yüzyıldan kalmış bakiyeler olarak gözükmektedir.

Bölgede yaptığımız araştırmalar Yukarınasırlı köyü nüfusuna kayıtlı Çerkez bir aile bulunduğunu, ailenin köye hiç yerleşmeyip Gölbaşı’ya bağlı Çatalağaç köyüne yerleştiğini ve 1968’de nüfus kayıtlarını da bugün Adıyaman’ın Gölbaşı ilçesine bağlı Çatalağaç köyüne taşıdıklarını göstermektedir²¹.

Çatalağaç köyünde tespit edilen bir diğer Çerkes ailesi soyadı yasası ile “Türk” soyadını almış olan bir ailedir. Aile mensupları muhtelif soyadları ile farklı yerlere yerleşmişlerdir. Nitekim Göksun’da bulunan Öztürk, Kırıkkale’de bulunan Apaydın, Ankara’da da Dulkadiroğlu soyadlı ailelerin hepsi, aynı aile kökenine sahiptir. Aile mensuplarından bir kısmı da Suriye’de Azez bölgesine yerleşmiştir. Aile mensuplarından Yusuf Türk ile yapılan görüşmede; Yusuf Türk, babası Oruç Türk’ün kimliğinde doğum

¹⁵ Kaynak Kişi (KK), Abdülkadir Kahraman, 1952 (Doğum Tarihi), Esnaf, Besni-Yazıkarakuyu Köyü (1.2.2017)./ Halil Emre, 1959, Eczacı, Besni (1.2.2017).

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT., 1494/13, Varak 1-2./ Ayrıca bakınız 20 Rebiülevvel 1305 (6 Aralık 1887) tarihli vesika. BOA, ŞD, 2221/13, Vesika 2.

¹⁷ Bakınız 309 numaralı 12 Teşrinievvel 1303(24 Ekim 1887) tarihli Mamuretülaziz vilayetine ait yazının sureti. BOA, ŞD, 2221/13, Vesika 4.

¹⁸ Seydi Vakkas Toprak, *Besni-1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat*, Adıyaman Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 14, Adıyaman, 2015, s. 114-115, 247.

¹⁹ Şekip Önder, *Azımşehir Besni*, Besni Ekspres Yayınları, Besni, 2010, s. 102.

²⁰ Sevim Deveci Kanat, 1898–1899 Tarihleri Arasında Behisni (Besni) Kazası’nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (194 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2007, s. 97.

²¹ Hanifi Küçük, 80 Yaşında, Yukarınasırlı Köyü eski Muhtarı, Yukarınasırlı (5.2. 2017).

yerinin Dağıstan olduğunu, ailesinin “Hacı Bey oğlu” ailesi olarak tanındığını ifade etmiştir. Yusuf Türk Çatalağaç köyüne nasıl yerleştiklerini ise; Kafkasya’dan geldiklerinde ilkönce Kayseri-Pınarbaşı’ya bağlı Kaynar köyüne yerleştiklerini, babasının iş aramak için Kahramanmaraş’a geldiğini ve bu arada kendisine Çatalağaç köyünde imamlık teklifi gelince bunu kabul edip burada göreve başladığı şeklinde ifade etmiştir²².

Çatalağaç köyünde yaşayan bir diğer Çerkes ailesi “Sefer Reşid” ailesidir. Aile mensuplarından Hüseyin Yılmaz anne (Muhsine Yılmaz) ve babasının (Reşid Yılmaz-1331 doğumlu) evde Çerkesçe konuştuklarını, babasının Çatalağaç köyünde 1964’ten önce muhtar olduğunu belirtmiştir²³.

Resim: Karnacık Köyünde Çerkes Ailelerin Yaşadığını Gösteren Bir Mezar Taşı²⁴

Batum-Livane’den Sürgü Nahiyesine Yerleştirilen Göçmenler

Livane Batum’a bağlı yerleşim yerlerinden birisidir. 19. Yüzyıl sonlarında Batum’a bağlı Livane ahalisi, Rus baskısı nedeniyle Anadolu’ya sığınma talebinde bulunmuştur²⁵. Bu bağlamda Livane muhacirlerinin iskân edildiği yerlerden birisi de Besni’nin Sürgü nahiyesi olmuştur (2 Ca 1327/22 Mayıs 1909)²⁶. Muhacirlerin sayısı 27 hanede 118 nüfus olarak tespit edilmiştir. Muhacirlere bölgede hane inşa etmek, tohumluk, çift hayvanı ve muhtelif ziraat aletleri temin etmek için, bölgeye 153,900 kuruş havale (havalename) yapılmışken²⁷ bu miktar muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamamış ve göçmenler perişan bir duruma düşmüşlerdir. Bu çerçevede Mamüretülaziz vilayeti tarafından 13 Kânunuevvel 1324 (26 Aralık 1908) tarihinde merkeze bir telgraf çekilerek gönderilen paraların bir kısmı ile muhacirler için haneler inşa edildiği, ancak Ağustos ayı itibarıyla yevmiyelerinin kesildiği ve bunlara hayvan, edevat ve tohumluk zahire verilmemesi nedeniyle ziraattan geri kaldıkları ve sıkıntı içerisine girdikleri ifade edilmiştir. Buna karşın merkezden Mamüretülaziz vilayetine gönderilen cevabi yazıda, muhacirlere daha önceden 153.900 kuruş tahsisat verildiği ve bu tahsisatın kullanılarak ziraat mevsimi geçmeden,

²² Yusuf Türk (Çatalağaç Köylü), Eczacı, Gölbaşı (8.2.2017)

²³ Hüseyin Yılmaz (Çatalağaç Köylü), 1949 doğumlu, Gölbaşı (9.2.2017).

²⁴ Mezar taşının resminin çekilmesinde gösterdiği yardımdan dolayı Eczacı Halil Tatlı Emre’ye teşekkür ederim.

²⁵ Nejla Günay, “Osmanlı’nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu’ya Göç ve İskânı”, *Bilig*, ss. 121-142, Bahar, S. 61, 2012, s. 127.

²⁶ Belgede muhacirlerin geçen sene iskân edildikleri belirtildiğine göre muhacirler 1326 yılında iskân edilmişlerdir. BOA, DH. MKT., 2821/17.

²⁷ 153.900 kuruşun az bir miktarı kalmış onun da muhacirin tahsisatına iade edilmesi için çalışma yapılmıştır (2 Ca 1327/22 Mayıs 1909). BOA, DH. MKT., 2821/17.

en azından mart ayı sonuna kadar bunlara çift hayvanı ve edevatı ile tohumlukların seri bir şekilde verilmesi konusunda mahalli yöneticilerin sorumlu olduğu ifade edilerek göçmenlerin ihtiyacının taşradan karşılanması bildirilmiştir(17 Z 1326/10 Ocak 1909)²⁸.

Muhacirlerin sübvansiyonu ile ilgili yazışmalar 1909 yılının Nisan ayında da devam etmiştir. Bu çerçevede Mamuretülaziz vilayetince, muhacirlere tohumluk ve muhtelif ziraat aletleri bedeli olarak 20 bin kuruş talep edilmiştir(2 Ca 1327/22 Mayıs 1909)²⁹. Ancak bütün gayretlere rağmen iskan için Behisni'ye gönderilen bu muhacirlere arazi ve yeterli miktarda hayvan bedeli verilemediği, inşası başlanan hanelerin dahi tamamlanamadığı görülmektedir. Bu nedenle Yusuf ve İbrahim adlı muhacirler tarafından bir de dilekçe yazılmıştır. Dilekçe üzerine, Muhacirin İdare-i Umumiye'si harekete geçerek buradaki muhacirlere en son ne zaman yardım gönderildiği, kaç kişiden ibaret oldukları, kendilerine verilen çift hayvanı bedelinin "talimat-ı mahsusa" çerçevesinde verilip verilmediği konusunda bir araştırma başlatmıştır(19 Ra 1327/10 Nisan 1909)³⁰.

Livane'den yapılan göçlerin daha sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Artvin göçmenlerinden 26 hanelik bir kafilenin daha, iskân için Sürgü nahiyesine yerleştirildikleri görülmektedir. Ayrıca yeni teşkil edilen bu köye, Padişah Mehmed Reşad'ın adına izafeten Reşadiye köyü isminin verilmesi 13 Kasım 1910 tarihinde Padişah tarafından uygun bulunmuştur ³¹.

Muhacirlerin ihtiyaçlarının teminini kolaylaştırmak ve ucuza mal etmek amacıyla (tehvîn-i ihtiyâca medar olmak üzere) Osmanlı vilayetleri arasında zahire naklinin yasaklanması için Mamuretülaziz vilayetince dahiliye nezaretinden bir talepte bulunulmuşsa da bu talep Meclis-i Vükela gündemine alınmış ancak Osmanlı vilayetleri arasında zahire naklinin yasaklanmasının, ahalinin ihtiyaçlarını tazyik etmekle beraber mahalli ticareti sekteye uğratacağından reddedilmiştir (26 Ra 1328/7 Nisan 1910)³².

Gürcülerin İskanı

Yapılan bir araştırmada Behisni'ye bağlı Keysun nahiyesinde Gürcü köy ve mezralarının varlığı tespit edilmiştir³³. Gürcülerin bölgeye ne zaman, nasıl iskân edildiği ile ilgili net bir veri tespit edilememiştir. Ancak 19. yüzyıl nüfus defterleri üzerine yapılan bir araştırmada Besni bölgesinde Gürcü milletini anımsatır iki aile lakabı tespit edilmiştir. Bu ailelerin lakabı "Gürcüoğlu" olup, birisi Besni kazası Gölbaşı nahiyesine bağlı Belvirân (Belveren) köyünde³⁴ diğeri ise Besni kent merkezi Meydan mahallesinde³⁵ yaşamaktadır.

Sonuç

Tarihi dönem içerisinde Osmanlı topraklarına bireysel ve kitlesel birçok göç yapılmıştır. Ekonomik nedenler ve güvenlik kaygısı başta olmak üzere pek çok neden insanların buldukları mekânları, kitleler halinde veya kısmi olarak terk etmelerine neden olmuştur. Bu göçler Anadolu'nun sadece demografik yapısını değil kültürel ve ekonomik yapısını da değiştirmiştir. Bu değişiklik bugün Adıyaman'a bağlı olan Besni kazasında da gerçekleşmiştir. Nitekim özellikle Kafkasya'dan gelen Çerkes göçmenler ile Bulgaristan bölgesinden gelen bazı aileler bölgeye planlı bir şekilde iskân edilmişler ve yetkililer tarafından göçmenlerin sorunları en asgari duruma indirilmeye çalışılmıştır. 19. Yüzyıl ortalarında kent içerisinde az da olsa bazı Çerkes ailelere rastlanması 19. Yüzyıl sonlarında bölgeye kitlesel olarak gelip yerleşen Çerkeslerden önce de bazı göçmen ailelerin bölgeye geldiklerini ortaya koymaktadır.

²⁸ BOA, DH. MKT., 2703/34, Vesika 1-2.

²⁹ Muhacirlere tohumluk ve muhtelif ziraat aletleri bedeli olarak istenen 20 bin kuruşun, "sene-i maliye iki aylık borcasına muhacirin masarifi namıyla" konmuş olan 83.400 kusur kuruştan sarf edilmesi istenmiştir. BOA, DH. MKT., 2821/17.

³⁰ BOA, DH. MKT., 2791/5.

³¹ BOA, İ.DH,1484/1328.Za/17'den naklen Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Sonra)", *Atatürk Üniversitesi TAED* 40, 2009, s. 338.

³² BOA, MV., 138/61.

³³ Alpaslan Demir, XVI. Yüzyılda Samsun- Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2007, s. 207.

³⁴ Özlü, *Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiretler*, s. 434.

³⁵ Toprak, *a.g.e.*, s. 131.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH.MKT., 1494/13, Varak 1-2./ 2703/34, Varaka 1-2./ 2791/5./ 2821/17./

ŞD, 2221/13, Vesika 2, 4

MV., 138/61

Diğer Kaynaklar

AZİMLİ, Mehmet, *Hız Safvan bin Muattal*, Adıyaman Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

ÇAKIR, Sabri, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, S. 24, ss.129-142.

DALYAN, Murat Gökhan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Yeni Reform Matbaacılık, Ankara, 2007.

DEMİR, Alpaslan, XVI. Yüzyılda Samsun- Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2007.

DEMİREL, Muammer, “Artvin Ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”, *Atatürk Üniversitesi TAED* 40, 2009, ss. 317-340.

DEVECİ KANAT, Sevim, 1898–1899 Tarihleri Arasında Behisni (Besni) Kazası’nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (194 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2007.

GÜNAY, Nejla, “Osmanlı’nın Son Döneminde Ahıska Türklerinin Anadolu’ya Göç ve İskânı”, *Bilig*, Bahar, S. 61, 2012, ss. 121-142.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. IV, T.İ.B. Kültür yay, İstanbul 2015.

KARLIĞA, Bekir, “Medeniyetler Kavşağında Adıyaman”, *Medeniyetler Kavşağı Adıyaman Sempozyumu*, Organizasyon Adıyaman Valiliği, Tertip Heyeti: Bekir KARLIĞA, M. Necip BÜYÜKASLAN vs. (8-10 Eylül 2006-Adıyaman), Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul 2008, ss. 17-26.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yayınları, İstanbul 2013.

ÖNDER, Şekip, *Azımşehir Besni*, Besni Ekspres Yayınları, Besni, 2010.

ÖZLÜ, Zeynel, *Osmanlı Döneminde Behisni (Besni) Kazasında Aşiretler*, Gaziantep, 2015.

ÖZLÜ, Zeynel, *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet: Behisni (Bethesna-Besni)*, Gaziantep 2015.

SEVİM, Ali -Erdoğan MERÇİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995.

ŞAHİN, Eyüp, *Gaziantep’in İstiklal Madalyalı Polisleri*, Birinci Baskı, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2010.

TOPRAK, Seydi Vakkas, *Besni-1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat*, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 14, 2015.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye (Siyasi Tarih)*, Boğaziçi Yay. İstanbul 1998.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1997.

Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, İstatistiki Veriler, Yeni Mahalle, Ankara. <http://www.goc.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 25. 01. 2017).

Kaynak Kişiler

Abdülkadir Kahraman, 1952 doğumlu, Esnaf, Besni-Yazıkarakuyu Köyü (1.2.2017).

Halil Emre, 1959 doğumlu, Eczacı, Besni (1.2.2017).

Hanifi Küçük, 80 yaşında, Yukarınasırlı Köyü eski Muhtarı, Yukarınasırlı (5.2. 2017).

Hüseyin Yılmaz (Çatalağaç Köylü), 1949 doğumlu, Gölbaşı (9.2.2017).

Yusuf Türk (Çatalağaç Köylü), Eczacı, Gölbaşı (8. 2. 2017).

E

Suriye'den ve Ortadoğu Ülkelerinden Göçler

Samsun'daki Ortadoğu Kökenli Göçmenlerin Entegrasyon Sorunu ve Resmi-Sivil Oluşumların Çözüm Odaklı Faaliyetleri

Prof. Dr. Metin YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Bir ülkeden başka bir ülkeye kendi iradesi veya zorlayıcı nedenlerden dolayı intikal edenler için kullanılan çok farklı tanımlamalar vardır. Aslında sıklıkla aynı anlamda kullanılan bu ifadelerin ihtiva ettiği manalar etimolojik olarak incelendiğinde birbirlerinden çok farklı olduğu görülecektir. Örneğin sıklıkla kullandığımız iltica kelimesinden türeyen mülteci kavramı '*Yerleşmek maksadıyla olmayıp, bir zaruret nedeniyle geçici olarak oturmak üzere bir ülkeye sığınan kişiler*' anlamında kullanılmaktadır.¹ Yani tam karşılığı '*sığıntı*'nın kibarlaştırılmış halidir. Arapça kökenli kelimenin karşılık bulduğu anlamda budur. Batı dilinde Refugee kelimesi ile karşılık gelir ki, bu kelime de aynı anlamdadır. Kelimenin Arapçadan isitir edilen Türkçe karşılığı da algı açısından oldukça olumsuz anlamlara gelmektedir. Örneğin sığınmacı kampları, sığınmacı aileler gibi ifadeler batı literatüründen insani bir anlam taşıırken, İslam coğrafyasında zihinlerde oldukça olumsuz çağrışımlar yapmaktadır. İslam'ın ilk yıllarındaki nüfuz intikallerine bakıldığında da, ne Habeşistan, ne de Medine'ye hicret eden Müslümanlar için mülteci ifadesi kullanılmamış ve kullanılmamaya da özen gösterilmiştir. Belki basit gibi görünmekle birlikte kelimelere yüklenen anlamlarla uygulamalar arasında doğrudan paralellikleri görürüz.

Muhacir kelimesine gelince bir yerden başka bir yere göç eden için kullanılmaktadır. Türkçe de göçmen olarak karşılığını bulur. İngilizcede de muadili "İmigration"dır. Muhacir aslında göçmen de değildir. Çünkü göçmen sabit bir yerde kalmayan sürekli hareket halinde olanlar için kullanılan bir kelimedir. Muhacir, idealleri için bir yerden ayrılıp yeni yurt edinen ancak hiçbir zaman asli yurduyla temasını koparmayan dava adamları için kullanılan bir isimdir. Özellikle Medine'ye Hicret sonrası daha bir özel anlam kazanarak Hz. Peygamber'in yolundan gidenler anlamında kullanılmıştır.² Muhacir'in mutlak suretle bir Ensârî vardır. Cafer b. Ebî Talib muhacirse Necaşi ensardır. Hz. Peygamber Muhacir ise Halid b. Zeyd yani, Ebû Eyyûb el-Ensârî ası gibi ensardır.³ Muhacirlikte muahât yani kardeşlik vardır. Muhacir hiçbir zaman sığıntı olamaz. Kardeşinin malında hukuken olmasa da fiilen hakkı olan kişidir. O aslında göçtüğü toprağın yerlisidir. Hicretine sebep olan davası hiçbir zaman sınır tanımaz. İdealleri için terk ettiği topraklar onun namusudur ve her daim orası ile bağıni koparmaz. Alparslan yeni coğrafyalara hicret etmiş kavminin çıktığı şehir olan Cend'e yıllar sonra dönmüş ve dedesi Selçuk'un kabrini ziyaret ederek geçmiş yâd etmiştir. Her hicret bir geri dönüş ve diriliş, her iltica ise asimilasyonun başlangıcıdır.

Geçmişten günümüze baktığımızda tarihi süreç içerisinde muhacir ve mülteci ayrışmasına dayalı her iki alanı temsil eden sayısız göçlerle karşılaşmak mümkündür. İlk Türk göçleri esnasında Hazar üzerinden batıya intikal eden Türk boylarından Tuna nehrini geçen ve Avrupa'ya iltica edenler zamanla kimlik kaybına uğramış, Bizans orduları içerisinde kendi soydaşları olan Alparslan ordularına karşı savaşmışlardır. Bu iltica onların tüm benliklerini yok etmiş ve geçmişlerine karşı ötekileşmelerine

¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. IX, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1990, s. 32; Ahmet Önkâl, "Hicret", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998, s. 458.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, s. 33; Ahmet Önkâl, "Hicret", s. 458.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV, s. 583; Hüsyin Algül, "Ensâr", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, 1995, s. 251.

vesile olmuştur. Hazar'ın alt kısmından yani Horosan bölgesinden bugünkü Afganistan ve İran üzerinden Anadolu'ya hicret edenler, Medine'nin inşası ile ortaya çıkan medenileşme gibi uğradıkları bu coğrafyada muasır medeniyetin şahlanmasına büyük katkı sunmuşlardır. Yani geldikleri yere yük olmak yerine kültürel entegrasyonla büyük bir güç birlikteliği olmuş, tarımdan sanayiye büyük bir atılım yaşanmıştır. Hem öğrenmişler hem de öğretmişlerdir. Adeta bu topraklara kendilerini ait hissetmişlerdir. İnanırları din onlara yeryüzünü serbest dolaşabilme hakkını vermiştir. Medinetü's-Selam yani Bağdat en az Arap kadar oraya hicret eden Türklerin, hatta Kürtlerin de yurdu olmuştur. Öyle ki, Arap halifeler çok güvendikleri bu yeni Müslüman halk için dünyanın en güzel şehirlerinden biri Samerra şehrini kurmuştur. Burası tamamen bir Türk şehri olup, başkent yapılarak halife buraya yerleşmiştir.⁴ Aslında Hz. Peygamber de bir Muhacir ailenin çocuğudur, Hz. İsmail muhacirdir. İsrailoğullarındandır. Harrandan göçen Hz. İbrahim'in oğlu olarak Mekke'nin en kutsalının inşasına imzasını atmış,sonradan Araplaşmış olsa da artık Mekke'nin asli unsuru olmuştur. İnsanlık Tarihinin akışını değiştirecek ve Hz. Peygamber'in viladetine kadar uzanacak bir sürecin başlangıcıdır aslında hicret. Yani tevhide ve ümmet bilincinin yeniden teşekkülüne uzanan bir yolculuktur. İnsanlığın yeniden harmanlanması, âdemî birlikteliğin hatırlatılmasıdır. Ayrıca, insanlığın karşılıklı bir sınama evresidir göçler. İnanan bir birey kendisinin doğuştan göçebe olduğu bilinci ile yaşayıp, ebedi ikametgahına hazırlık amacıyla muakkat süreli yurdunu başkaları ile müştereken kullanabilen kişidir. Zekatla kendi malına ortak edilen kişidir muhacir veya misafir.

Modern tanımlamalara baktığımız zaman sadece yer değişikliği üzerinden yola çıkılarak göçmenlere ilişkin tespitler yapılmaktadır. OECD ülkelerine göre altı ay ülkesinden ayrılan göçmen sayılmaktadır. Soğuk savaşın son bulması ile birlikte göç kavramı da şekil değişikliğine uğramıştır. Artık belgesiz kaçak yollarla ülkelere giriş yapanlar için göçmen ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. İşin özü aslında tarihsel açıdan hiçte yabancı olmadığımız ancak olağanüstü gelişmeler sonrası hazırlıksız yakalandığımız bu yoğun göç dalgası karşısında doğu batı eksenli kavramsal bir karmaşanın içerisinde boğuşup duruyoruz. İnsan faktörü ticari bir metağın sınır ötesine intikalinden çok farklı olup ulusal veya uluslararası yasal düzenlemelerin arasına sıkıştırılamaz. Aslında tüm dünyada yaşanan ve kriz olarak tanımlanan göç probleminin altında yatan asıl sorunda burada başlıyor.

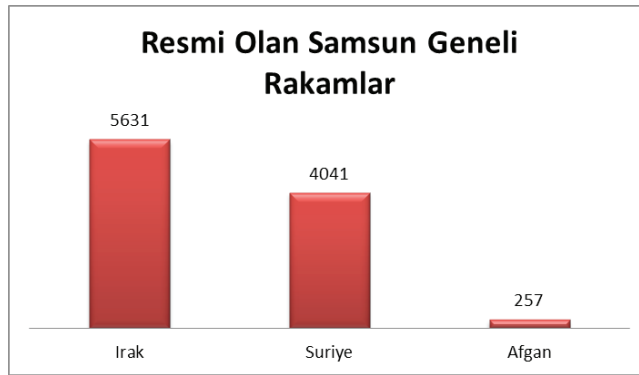
Akdeniz'in sularında yaşanan korkuyu ve ölümü tarif etmek için "göçmen" tanımı daha fazla kullanım amacına uymuyor. Çünkü bu kelime, sözlük anlamlarından çıkıp insanları kişiliksizleştiren, uzaklaştıran duygusuz, küçümseyici bir söze dönüşmüştür. Büyük bir algı sorunu ile karşı karşıyayız. Yaşananlar normal bir göç değil daha iyi ekonomik imkanlara kavuşma arzusunun ötesinde ölümden kaçıştır. Tarihi sürecinden kısaca bahsettiğimiz göçlerden çok farklı bir dönem yaşıyoruz. Otlakları kurduğu, yeni otlaklar aradığı için insanlar göçmüyor. Yeni bir kıtanın zenginliklerine kavuşmak için de yırtık botlarla ölüm yolculuğu yapmıyorlar. İngiliz dış İşleri bakanının terminolojiye kattığı yeni bir ifadeyle 'çapulcu göçmenler' hiç değiller. Göçebilmenin bile kendilerine çok görüldüğü insan toplulukları ile karşı karşıyayız. Cehenneme çevirdikleri coğrafyalardaki insanlarda açılmış derin yaralara adeta tuz basarcasına izlenen göçmen politikası, ateşle öldürülemeyenlerin su ile öldürülmesi ile sonuçlanıyor. Ne hazindir ki, bunu en fazla hisseden ve şahadet edenlerde bizleriz. Biraz vicdanı olanların yüreğini kanatan bu ölümlerin çoğunluğu bizim karasularımızda vuku buluyor. Kendi dindaşlarından kaçarak hayatlarını tehlikeye atma pahasına sığınmaya çalıştıkları liman, asırlardır toprakları üzerinde amelîyede bulunan ve kendilerine fok balığı ölüsü kadar değer vermeyen batı Hristiyan dünyasıdır. Bir düşünelim, Ege ve Akdeniz'de bir yılda kirlilik veya vs. nedenlerle 3000 adet köpek balığı ölseydi tepki ne olurdu. Farklı istatistiksel rakamlarla veya kanun aldatmacaları ile bu sorunları çözme imkanı yoktur. Yeni çıkartılan kanunlarla Avrupa'da mültecilerin oturma almaları nerede ise imkansızlaştırılmaktadır. Örneğin daha 2010 yılında çıkartılan kanunla mültecilerin oturma için getirilen kriterlerden 100 puanı tamamlamaları gerekmektedir. Bunlar arasında merkezi dil sınavından başarılı olmak, bir sivil topluma üye olmak, hobileri olmak, belirli miktar teminat sunmak vs. bütün bunlara bakıldığında Avrupanın son dönemdeki mülteci politikası daha doğrusu politikasızlığı çok daha iyi anlaşılmaktadır. Avrupa nüfusunun 0,045 ine dahi tekabül etmeyen mülteci sayısı karşısındaki bu refleksini salt ekonomik gerekçelere dayandırmak çok mantıklı görünmemektedir. Aslında midilli adasında aylarca bekletilen göçmenler, biber gazlı karşılama törenleri, tren garlarındaki rezalet, esir toplama kamplarını

⁴ Mustafa Demirci, "Sâmerrâ", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 2009, s. 70.

andıran manzaralar, bir gazeteci bayanın polisler taş çıkartırcasına kucagında çocuğu olan bir babaya attığı tekme görüntüleri batının ötekine karşı tavrını gösteren sadece kameraya yansıyan bazı somut örneklemelerdir.

Elbette her göç dalgası beraberinde yeni sorunları beraberinde getirmektedir. Ülkemiz bu tür göç dalgalarına tarihinden itibaren alışık olmasına rağmen bu defa beklentinin çok ötesinde büyük sayılarla karşı karşıya kaldı. Osmanlıya ilk göçler 1700 lü yıllarda Osmanlı Rus savaşı sonrası başlamış Kırım, Kazan, Kafkasya bölgelerinden kitleler halinde göçler yaşanmıştır. Bu göçler yaklaşık 150 yıl sürmüş, özellikle gemilerle Karadeniz limanlarına Trabzon, Samsun, Sinop Varna şehirlerine yoğun Çeçen, Çerkez, Türkler yerleştirilmiştir. Öyleki, buralara yerleştirilen halkların kardeşleri Halep Ürdün'e kadar dağıtılmıştır. Yani Haleple Karadeniz bir açıdan kardeşlerdir. Çarşambadaki Çerkezlerle Amman'da yaşayan Çerkezlerin akrabalık bağları vardır. Yine 1806-1812 yıllarında Rus-Osmanlı savaşından etkilenen 200 bini aşkın Balkanlı Türk Anadolu'ya yerleşmiştir. Birinci dünya savaşına kadar Kafkasya, Balkanlar ve Ege adalarından gelen göçmen sayısı bir milyonun üzerindedir. 1854-56 yıllarında vuku bulan Kırım savaşı sonrasında 600 bin kardeşimiz Samsun limanı üzerinden Anadolu'ya intikal etmiştir. 1988'de Halepçe katliamından sonra 120 bin Iraklı Kürt, 1989'da 400 bin Bulgaristan Türkü, 1991 körfez savaşında 460 bin Iraklı, 1992-2001 yılları arasında balkanlardan gelen 25 bin Boşnak, 20 bin Arnavut, 20 bin Kosovalıyı ülkemizde barındırdık. Ancak bu gün resmi rakamlar 1 milyon 800 bin, ancak resmi olmayan bu rakamların çok ötesinde Irak, Suriye ve Afganlı mülteciye barınma imkanı sağlamak zorunda kalıyoruz. Korkarım ki, bu sayı son gelişmelerle daha da artacaktır. Rusya ve İran ittifakı ile düzenlenen hava ve kara saldırıları nedeniyle son günlerde ülkemize girişler artmıştır. Bu göçmen profili daha önceki göçmenlerden farklıdır. Daha önceki mültecilerin ağırlıklı bir kısmı Türkçe konuşan veya akraba dilleri konuşan topluluklardı. Buna rağmen iskan politikaları noktasında bir çok sorunlarla karşılaşmış, özellikle kırsalda tepkiler ortaya çıkmıştır. İskanlı göçmenler oldukları için ileriye yönelik uzun vadeli projeler ortaya konmuş ve sorun minimize edilmeye çalışılmıştır.⁵

Bu gün durum çok daha farklıdır. Bir kısmına geçici süreli oturma izni verilen, diğer bir kısmı tamamen kaçak göçmen konumunda olan sığınmacılarla karşı karşıyayız. Oldukça da hazırlıksız yakalandığı açıktır. Sınır bölgelerinde oluşturulan çadır kentlerdeki yığılmalar yeni iskan politikalarını zorunlu hale getirmiş, kardeşlerimiz UN tarafından tespit edilen illere yerleştirilmek durumunda kalmıştır. Kontrolü oldukça müşkil olan bu dağınık göçmen grupları daha önce karşılaşılmayan ve alışık olunmayan bir çok problemi de beraberinde getirmiştir. Tarihi kökenleri açısından birbirlerine o kadar yakın, aynı zamanda o kadarda uzak insan toplulukları bir arada yaşamak durumunda kalmışlardır. Olağanüstü şartlarda gerçekleşen bu durum bir çok uyum problemini de beraberinde getirmiştir. Özelde şehrimizde ağırladığımız misafirlerimizin entegrasyon sorununa geçmeden önce nüfus dağılımları hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Kardeşeli Yardımlaşma Derneği'ne Kayıtlı Kimlikli-Kimliksiz Rakamlar

Ağırlıklı olarak Irak kökenli göçmenlerin bulunduğu Samsun şehrinde karşılaşılan uyum problemlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

⁵ Nedim İpek, "Kafkaslar'lan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Onokuz Mayıs Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI, 1991, ss. 97-100.

1-Tarihsel Algı Sorunu

Arap ve Türk halkları arasında Birinci dünya savaşı öncesi ortaya çıkan unsuriyete dayalı ayrışmanın Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen sınır değişikliklerinde önemli bir yere sahip olduğunu biliyoruz. Osmanlı'nın daha doğrusu Türklerin Arap İslam kültürünü tahrip ettiği ve isti'mara yönelik politikalar izlediği yönündeki büyük aşiretler üzerinde yürütülen propagandalar yeni fiziki sınırların çizilmesi ile sınırlı kalmamış, iki toplumun asırlar boyu sürdürdüğü birlikteliğini yok edecek fitne tohumlarını ekmiştir. Şehirleri, köyleri bölünmüş iki toplumun birbirine yabancılaştırılması noktasında yıllarca devam eden iç ve dış kaynaklı operasyonlar meyvelerini vermiş düşmanlıklar katmerleşerek devam etmiştir. 'Hain Arap' 'Pis Arap' kavramı bir şekilde bilinç altımıza yerleştirilmiştir. Öyleki, çocukluğumuzda kapımızdaki siyah köpeğimizin adının neden Arap olduğunu şimdi çok daha iyi anlıyorum. 'Ne Şam'ın şekeri ne Arabın yüzü' zihinlerimize kazınmış özdeyişlerden sadece biri. Araplar sırtımızı dönemeyecek kadar güvensiz bir millettir. Öyleki, yıllar öncesi bir uluslararası sempozyumda genç akademisyen arkadaşımız 'Türkiye'de Arap algısı' başlıklı tebliğ sunmuştu. Sunumuna başladığında mütercim arkadaşımıza tebliği tercüme etmemesini söyleyerek bilimsel bir facianın önüne geçtiğimi hatırlıyorum. O tebliği dinleyen Arap akademisyenler kendilerini dahi tanımayacak bir hale gelecekti. İdeolojik tarih okumalarının ve gerçekleştirilen siyasi propagandaların yıllarca toplumlar arası iletişimi tahrip ettiği çok açıktır. Her iki tarafta kapalı rejimlerini muhafaza etmek için halklarını birbirine düşman etmişlerdir.

Olaya tersten baktığımızda durum farklı değildir. Oratadoğu ülkelerine gittiğimde karşılaştığım tablo beni şaşırtmıştı. Türkiye'den geldiğimi anlayan Arap arkadaşların mescitte namaz kıldığım bir esnada sordukları soru şuydu: "Sen Müslüman mısın?" evet dediğim de "sen laik değil misin, yani dinsiz değil misin?" sorusu ile karşılaşıyordum. Onlara göre ben laiktim ve asla Müslüman değildim. Suriye'se Şam Osmanlı tren garı kenarında henüz ilkokul çağındaki çocuğa Türk olduğumu söylediğimde ilk tepkisi "Sen Cemal Paşa Seffahı, yani kan dökücü Cemal Paşanın torunusun diyordu. Her defasında çok sinirleniyordum. Sebebini araştırdım. Bir gün bilimsel bir dergide Müfredat programlarında Türk algısı konulu bir Arapça makale gördüm. Makaleyi Türkçeye tercüme ettim ve fakülte dergimiz de de yayınladım. O makaleyi okuduktan sonra daha ilkokul çağlarından itibaren okullarda çocuklara nasıl bir Türk düşmanlığı aşılandığını gördüm. Bu durum her iki toplumu birbirine düşman etme planının en önemli parçası idi. Bu gün aslında hala bu algı oluşturma operasyonlarının yansımalarını yaşıyoruz. Bir kış gecesi İlkadım bölgesinde yardım dağıtırken lüks bir taksiden inen doktor hanımın ifadeleri hala kulaklarımda: "Bana Arap göstermeyin Türkmen gösterin ona yardım edeceğim" elbette bu bir istisnai durumdur. Ancak, toplumların birbirine yabancılaşmasının somut örneğidir. Bu gün yaşananlar karşısında çaresizliklerini dile getiren bir çok Arap entellektüelin Ah Osmanlı! Neredesin? dediklerine defalarca şahit olmuşumdur. Abdulhamit'in Filistin sorununa yaklaşımına dair ifadeleri bir efsane olarak Arapların dilinde dolaşmaktadır. Tarihteki bu algı yanılması bir anda tashih mümkün olmasa da aslında bu olumsuz gelişmelerin en pozitif yönü toplumların birbiri ile kaynaşmasına vesile olmasıdır. Bu gün konuştuğum her mülteci ülkemizde İslam'ın kendi ülkelerinden daha iyi yaşandığını söylüyorsa, ülkemizin emniyeti ve istikrarı için dua ediyorsa bazı şerhlerin hayra tebdil olduğunun açık göstergesidir. Elbette emperyalist emellerle tutuşturulan bu fitne ateşi kardeşliğin fitilini ateşleyecektir. Kısa vadede olmasa da uzun vadede buna şahit olacağız. Başını okşayıp bir çikolata verdiğiniz o çocuklar tarihin dayattığı düşmanlığı bir nefada silip atacaktır. Artık Ortadoğu halklarında farklı bir Türkiye algısı vardır. Bütün bunlara rağmen muhacirlerin kısa süre sayılabilecek bir dönemde bu algıyı ortadan kaldıracak düşüncelere sahip olduklarını görüyoruz.

Kendilerine yönelttiğimiz "Türkiye'ye göç ettikten sonra sosyal hayata uyum sağlamakta problem yaşadınız mı?" ve "Türkiye'de sosyal hayata uyum sağlamakta problemler yaşamadıysanız sizce bunun nedenleri nelerdir?" sorularına alınan cevaplarda zihinsel bir dönüşüm yaşandığı anlaşılmaktadır.

2-Mülteci Sorununun İç Siyasi Malzeme Olarak Kullanımı

Suriye, Irak ve Afgan mültecilerin üzerlerinde hissettikleri en önemli baskı Türkiye iç siyasetinde zaman zaman malzeme olarak kullanılmalarıdır. Mevcut iktidarın sahiplenmesi ve halkın duyarlılığı ile bu durum tolöre edilse de kardeşlerimiz üzerlerinde yoğun bir baskı hissetmektedirler. *Bizim*

yoksullarımız dururken başkalarına bakmak zorunda mıyız? Bunları bu ülkeye getirenler baksın. Ülkelerini savunmayıp neden kaçtılar? gibi karşı çıkışlara baktığımızda bu söylemin farklı kaynaklardan beslendiğini görüyoruz. Örneğin ana muhalefet partisinin ‘biz iktidara gelirse bütün Suriyeliler ülkelerine dönecek’ şeklindeki açıklaması Esad’ın eline geçtiklerinde akıbetinin ne olacağını iyi bilen mültecileri ürkütmektedir. Yine bilinçli olarak ortaya atılan “*her mülteciye devlet 800 tl maaş veriyor*” yaygarası halkımızı tahrik etmek için planlı gerçekleştirilmiş bir provokasyondur. Bu gerçek dışı haber çok büyük bir etki alanı oluşturmuştur. Destek sağlama niyetinde olan belediyeler bu kamuoyu baskısından ister istemez tedirginlik duymakta ve kendi sınırları içerisinde ikamet eden mültecilere karşı istenen katkıyı sunacak geniş çaplı organizasyonlar yapamamaktadır. Şunu da itiraf etmeliyiz ki, Samsunumuzda riski göze alarak bu fasit daireyi kıran belediyelerimizin bulunması sevindiricidir. Ancak mülteciler hakkındaki farklı siyasi duruş halkımızın bu ailelere bakışı üzerinde değişik yansımalara sebep olmaktadır.

Resmi Kurumların ve Sivil Toplum Örgütleri’nin çalışmalarıyla ilgili yönelttiğimiz “Türkiye’de yaşadığımız uyum problemlerini çözebilmek için Resmi Kurumlar neleri başarabildi, neleri başaramadı?” ve “Türkiye’de yaşadığımız uyum problemlerini çözebilmek için Sivil Toplum Örgütleri başarılı olabildi mi olamadı mı? Başarısız bulunan konular nelerdir?” sorularından elde ettiğimiz verilerimiz şu şekildedir:

3-Farklı Mülteci Tiplerini İlişkilendirme Problemi

Ülkemizin sınırları içerisinde dahi bölgeler arası nüfus akışkanlıkları sonrasında bir çok uyum sorunları yaşadığımız bir gerçekken, farklı kültürden gelen bu insanların adaptasyon problemleri yaşamaları gayet doğaldır. Hele hele planlı bir iskan politikanız ve entegrasyon programınız yoksa sorun katmerleşecek, mülteciler içinde halkımız içinde bir çok sorunlar ortaya çıkacaktır.

Suriyeli ve Iraklı aileler aynı etnik kökene sahip olmalarına rağmen lehçelerinden tutun yediklere yiyeceklere kadar bir birbirlerinden farklıdır. Afganlılar ise tamamen farklı bir kültüre sahiptir. Kırsal ve şehirli ayrışması, mezhepsel farklılar mülteci aileler arasında büyük sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar ağırlıklı olarak sünni grupların ülkemizde barındığı düşünülse de azımsanamayacak ölçüde şii ve Hristiyan ailelerin var olduğunu da biliyoruz. Aslında sınır dışı bütün bu sorunlar bir şekilde sınırlarımıza intikal etmiş oluyor. Bu farklılıkları anlamayan halkımız bütün mültecileri tek tip olarak düşünmekte ve gördüğü farklı uygulamalar karşısında şaşırılmaktadır. Bağdat’tan gelen bir mülteci ile, Anbar kırsalından gelen arasında İstanbul’un en lüks semtinde yaşayan biri ile Anadolunun en ücra köyünde yaşayan bir vatandaşımız arasındaki kültürel fark kadar büyük farklar mevcuttur. Ekonomik düzeyleri arasında korkunç farklar vardır. Bu iki grup arasında korelasyon oluşturamayan halkımız, Atakum’da resistansta kalan Iraklı ile Canik’in gecekondusunda yaşayan mülteci profilini bir tutmak durumunda kalıyor. Oysa anket sonuçları özellikle Canik Bölgesi mültecilerinin Atakum’da oturan mültecilerden eğitim düzeyi ve ekonomik kazanç yönlerinden çok daha geri olduğunu gözlemektedir.

Sahilde modern kıyafetleri ve yabancı müzik dinleyerek dolaşan Iraklı gençleri gördüğünde zannediyor ki, bütün mülteciler bu şekilde. Tersinden bakacak olursak mecidiye çarşısında dilencililiği meslek edinmiş birini gördüğü zaman genelleme ile ‘işte bunlar hep böyle’ diyebiliyor. Oysa kendisine götürdüğümüz bir erzak poşetini görünce göz yaşı döken, utancından yüzü kızaran gerçek muhtaç insanları görmüş olan biris aynı yargıya varmayacak. İşte bu farklı mülteci profili halkımızın algısı üzerinde git-geller meydana getiriyor.

4-Örf Adet, Gelenek ve Kültürel Farklılıklara Dayalı Bazı Sorunlar

Her toplumun kendine özgü örf, adet ve gelenekleri vardır. Bu farklılıklar bir arada yaşama sürecinde bir takım sorunları beraberinde getirmektedir. Nitekim yapmış olduğumuz tespitlere göre Türk aileler en fazla şu hususlardan şikayetçi olmaktadır.

a-Çok Eşle Evlilik ve Çocuk Dayısındaki Farklılık

Daha ziyade kırsal bölgeden gelen Canik bölgemizdeki aileleri baz alarak ailedeki kişi sayılarını değerlendirecek olursak, ortalama 8-10 civarındadır. 17-20 kişinin bir arada bulunduğu evleri düşündüğümüzde Türk ailelerdeki birey sayısı ile mukayese edilemeyecek boyutta fazlalık görüyoruz. Bu nedenle *'sıklıkla bunlar neden bu kadar çocuk yapıyor'* şikayeti ile karşı karşıya kalıyoruz. Şu unutulmamalı ki, aşiret anlayışına sahip olan Iraklı mülteciler için çocuk bir güçtür. Ayrıca bir çok aile tarafından doğum kontrolü haram olarak görülmektedir. Bir de buna çok eşlilik eklendiğinde ailedeki kişi sayısı artmaktadır. 35-36 kişilik ailelerle karşılaştığımızı ifade etmem gerekir. Geldikleri bölgede kendilerini rahatlıkla geçindirebilecek araziye ve gelir düzeyine sahip olan aile bütün mal varlıklarına el konulması ile birlikte hiç bir şeysiz kalmıştır. Çok eşliliği vs. hususları eleştirebilirsiniz ancak bunun toplumsal bir gerçek olduğu göz ardı edemeyiz.

b-Temizlik Sorunu

Arap toplumunun, genellememekle birlikte, temizlik alışkanlıklarının farklı olduğu açıktır. Elbette şehir hayatından gelenlerle kırsaldan gelenlerin temizlik anlayışı da aynı değildir. Gerek ev sahiplerinin gerekse komşuların en fazla şikayetçi oldukları husus temizliktir. Bu hassasiyetin kendilerine tam olarak aktarılamaması sorunun hallini zamana yaymaktadır. Temizlik ve kalabalığa bağlı gürültü sorunu ev kiralama hususunda sorunlar meydana getirmekte olup ya çok fahiş bir fiyata ya da durulamayacak kadar kullanışsız evlerin kiralanmasına yol açmaktadır.

Anketimizde "Suriyeli/Iraklı olduğunuz için Türkiye'de komşuluk ilişkilerinde problem yaşadınız mı? Yaşadıysanız bu problemlerin nedenleri nelerdir?" sorusuna verilen cevaplarda tüm bunlar açıkça gözlemlenmektedir.

5-Dil Sorunu

İletişimde karşılaşılan en büyük sorun dil sorunudur. Arapça ve Farsça bilen insan sayımızın azlığı, yıllarca okullarımızda İngilizce eğitimi görülmesine rağmen halkımızın İngilizce pratiğinin olmaması mültecilerle iletişim kurulmasının önünde büyük engeldir. Alışveriş merkezinden hastanesine kadar bütün mahallerde yaşanan dil sorunu hem halkımız hem de mülteci ailelerini çok zor durumda bırakmaktadır. Mülteci ailelerin dil öğrenecek imkanlara sahip olmaması genellikle, kendi gettolarını oluşturmaları, dil öğrenimleri dolayısıyla topluma entegrasyonlarını geciktirmektedir. Ankette yer alan birçok sorunun cevabında dil sorunu genellikle ilk sırada yer almaktadır. "Sizce bugün Suriyelilerin/Iraklıların yaşadıkları en önemli problemler nelerdir?"

"Türkiye'ye göç ettikten sonra sosyal hayata uyum sağlamakta problem yaşadınız mı? Yaşadınız ise ne tür problemler yaşadınız?"

"Sizce Türkiye'ye göç ettikten sonra sosyal hayata uyum sağlamakta problem yaşamanızın nedenleri nelerdir?"

"Suriyeli/Iraklı olduğunuz için Türkiye'de iş bulma konusunda problem yaşadınız mı? Yaşadıysanız bunlar nelerdir?"

6-Dilenci Sorunu

Mülteci ailelerle özdeş hale gelen dilencilik kavramı ailelerin adaptasyonunun önündeki en önemli engellerdendir. Halkımız indinde mülteci imajının bozulmasına yol açan bu nahoş durumun çok iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bu durumdan en fazla şikayetçi olanlar mülteci aileleridir. Özellikle Suriye'nin dilenciliği ile ünlü bir semtinden gelip (Eşrefiyye) bu işi meslek haline getirenler ayrıca buna ilave olarak Hatay, İskenderun'dan gelen Arapça konuşan yerli dilenciler halkımızda bıkkınlık ve kızgınlık hissi uyandırmaktadır.

7-İş Bulma Problemi ve Buna Bağlı Ortaya Çıkan Sorunlar

Bu insanlar yaşamlarını bir şekilde devam ettirebilmek için halkımızın çalıştığı işlerde daha az paraya ve sigortasız çalışmaya başladılar. Bu durum insanımızda ekmeklerinin ellerinden alındığı, onlar yüzünden işsiz kaldıkları düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Vasıfsız işçi çalıştıran bir kısım işverenler çok düşük miktara çalıştırdıkları göçmenlere ücretlerini dahi vermemektedirler. Halkımızın bir kısmı işsizliğin gerekçesi olarak mülteci çalışanları göstermektedir. Bu da mültecilere olumsuz bakışı tetikleyen önemli unsurdur. Yaşanan iş kazaları sonrası kaçak çalışan işçiler ağır mağduriyetler yaşamakta, sağlık giderlerinin temini iş verenin insafına bırakılmakta ve hiçbir yasal prosedür başlatılamamaktadır. Ayrıca kaçak işçi çalıştırma riski ve denetim endişesi bir çok meslek sahibi olan mültecilerin iş bulamamasına yol açmaktadır. Okul çağındaki küçük çocuklar ağır işlerde çalıştırılmakta ve birçok suiistimaller yaşanmaktadır.

Kendilerine yönelttiğimiz “Türkiye’de mesleğinizi yapabiliyor musunuz?”, “Eğer Türkiye’de mesleğinizi yapamıyor iseniz, ne iş yapıyorsunuz?”, “Türkiye’de karşılaştığınız problemler nelerdir?”, “Suriyeli/İraklı olduğunuz için, Türkiye’de olumsuz davranışlarla karşılaştınız mı? Bunların nedenleri nelerdir?” ve “Suriyeli/İraklı olduğunuz için Türkiye’de iş bulma konusunda problem yaşadınız mı? Yaşadıysanız bunlar nelerdir?” sorularına verilen cevaplarda tüm bunlar açıkça gözlemlenmektedir.

8-Mülteci Ailelerin Kendi Aralarındaki Sorunlar

Ülkemizde Suriyeli mülteci tanımlaması bütün mültecilerin için nerede ise ortak bir ad olarak kullanılmaya başlanmıştır. Samsun İlinde olduğu gibi birçok ilde Iraklı mülteci sayısının Suriyelilerden çok daha fazla olduğu unutulmamalıdır. Canik ilçemizde şuana kadar kaydettiğimiz ailelerin 274 adedi Iraklı, 223 tanesi Suriyelidir. Ülkemize sığınan aileler kendi coğrafyalarındaki sorunları ile birlikte gelmektedirler. Yıllara dayanan husumetler, kabileler arası problemler, mezhep farklılıkları aynıyla ülkemize taşınmaktadır. Yıllardır otoriter yöneticilerin baskısı altında kalmış bu halkların sosyalleşme konusunda büyük sorunları vardır. Gerek Suriye gerekse Irak yönetimleri iktidarlarının teminini yıllarca kabileler arasındaki denge politikası ve diğer ülkelere karşı düşmanlık üzerine kurgulamıştır. Bunu Iraktan gelen farklı kabileler arasındaki diyaloglarda fazlası ile görebilirsiniz. Örneğin Anbar, Musul bölgesinden gelen farklı kabileler Samsun’da belli bir bölgede toplanmış ve kendi aralarında organize olarak güç birlikteliğine gitmişlerdir. Bu durum hem entegrasyon sürecini geciktirmekte hem de sabık sorunların depreşmesine yol açmaktadır. Iraklı ve Suriyeli ayrışması daha farklı problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar yaşanan mağduriyetlerin etkisi ve misafir olmanın vermiş olduğu çekingenlikle çok fazla ön plana çıkmamış görünse de, ailelerle yakın temasa geçtiğinizde Iraklı ve Suriyeli ayrışmasının hat safhada olduğuna şahit olursunuz. Her Iraklı kendini mutlak suretle Suriyelilerden statü olarak üstün görmektedir. Elbette Irak halkının ekonomik anlamda refah düzeyinin çok daha önde olmasının bunda önemli bir payı vardır. İlimizde Iraklıların sayısı Suriyelilerden çok fazla olmasına rağmen nerde ise hiç bir Iraklı dilenci ile karşılaşamazsınız. Irak halkına göre dilenmek ölümden beterdir. Dolayısıyla bu iki ülke mülteci toplulukları arasında dışa yansıyan bir sorun yok gibi görünse de zamanla ortaya çıkma imkanı kuvvetle muhtemeldir. Mezhepsel farklılıklara dayalı ülkemize taşınan husumetler ise en tehlikeli boyuttur.

9-Eğitim Faaliyetleri Noktasında Karşılaşılan Entegrasyon Sorunları

Farklı toplumları entegre etmenin en sağlıklı ve pratik yolunun eğitim olduğu malumdur. Barınma ve iase teminlerinin daha ötesinde mülteci ailelere dair karşılaşılan en büyük sorun eğitimidir. Okullarını terk etmiş veya okul çağına gelmiş çocukların aradan uzun süre geçmesine rağmen eğitimden mahrum olmaları veya devam eden az sayıdaki öğrencinin okullara adapte olamamaları kısa ve uzun vadede halledilmesi gereken en büyük sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir çok konuda olduğu gibi olağan üstü şartlar nedeni ile hazırlıksız yakalanılmış olması bu sorunu katmerleştirmektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi dil sorununun çözümlenememesi eğitimin önündeki en büyük engellerdendir. Halk Eğitim ve bazı belediyelerimizin çabaları yetersiz kalmaktadır. Sadece okul çağındaki olanların değil, yetişkinlerinde adaptasyon sürecini hızlandırmak için mutlak suretle dil eğitimine tabi tutulmaları gerekmektedir. Yaşanan kimlik sorunları ve kimlikli sayısından daha çok kimliksiz ailelerin bulunması

okullara kaydın önündeki en büyük engeldir. Kayıt olan öğrencilerin ise alt sınıflardan başlatılması kendi yaşlılarından ayrı eğitim görmesi ayrıca dil yetersizliği gibi sorunlardan dolayı istenen başarıyı gösterememelerine yol açmaktadır. Örfi bir uygulama nedeni ile kız çocuklarının bir çok aile tarafından okullara gönderilmemesi ise ayrı bir sorundur. Bu yaz tespit ettiğimiz 12 yaş altı 150 çocuktan sadece 30 tanesini bütün imkanları sunmamıza rağmen Canik belediyesi Türkçe kurslarına yazdırabildik. Kız çocuklarının ortalama evlilik yaşı 15-16 civarındadır. Bir kısmı karma eğitime karşı çıktıkları için çocuklarını göndermemektedir. Ekonomik yetersizlik nedeni ile çocuklarını okutamayanların sayısı ise azımsanamayacak boyuttadır. Sadece çocukların okula gitmesini teşvik mahiyetindeki söylemler kifayet etmemektedir.

Kendilerine yönelttiğimiz “Türkiye’de yaşadığınız uyum problemlerini çözebilmek için Resmi Kurumlar neleri başarabildi, neleri başaramadı?” sorusuna verilen cevaplarda en başarısız bulunan konu eğitim faaliyetleri olmuştur.

10-Sağlık Kuruluşlarında Karşılaşılan Problemler

Mülteciler, savaş nedeniyle meydana gelen fiziki yaralanmalar, yoğun bombardıman sonucu özellikle çocuklarda fazlaca görülen ruhi problemler. Kendilerine yönelttiğimiz “Sizce bugün Suriyelilerin/Iraklıların yaşadıkları en önemli problemler nelerdir?” sorusuna verdikleri cevaplarda psikolojik problemlerin ciddi seviyede olduğunu görmekteyiz.

Doğum sonrası anne ve bebekte ortaya çıkan sorunlar, prematüre doğumların fazlalığı, yakınlarını gözü önünde kaybeden savaş mağdurlarının yaşamış olduğu travmalar, şeker hastalarının sayıca fazlalığı, sağlıksız mekanlarda barınmanın sonucu ortaya çıkan rahatsızlıklar gibi birçok sağlık sorunları ile karşılaşıyorlar. Aslında her mültecinin yaşadığı acı bir hikayesi var. Dolayısıyla tamamı psikolojik anlamda rehabiliteye ihtiyaç duymaktadır. Evi başına yıkılmış, çocuğunu, kardeşini gözleri önünde paramparça halde terk edip bütün hatıralarını geride bırakarak akıbetini bilmediği yeni diyarlara gelen insanların ruhen sağlıklı olduğunu düşünemeyiz. İtiraf etmeliyiz ki, ülkemiz son dönemlerde sağlık sektöründe çok yol kat etmesine rağmen sayıları fazla olan kimliksiz kardeşlerimizin tedavi ve ilaç ihtiyaçlarının temini hususunda sorun değil tam bir çözümsüzlük mevcuttur. Anketimizde “Türkiye’de karşılaştığınız problemler nelerdir?” sorusuna aldığımız cevaplarda sağlık problemi de yer almaktadır.

Bir çok yatalak ağır hastayı tedavi ettirememekteyiz. Şeker hastaları gibi mutlaka düzenli ilaç kullanması gerekenlerin ilaç maliyetleri çok yüksek olduğu için temin edilememektedir. Hastaneye ulaşımında ve tercümanlık konularında sıkıntılar mevcuttur. Hastanelerde yeterli sayıda tercüman istihdam edilemediğinden insanların çaresizliğini fırsat bilen ve tercümanlık yapabilecek düzeyde olmayan kişiler yüksek meblağlar alarak suiistimallere sebebiyet vermektedirler. Bir kısım hastane personelinin, kasıtlı olmasa da, bilgi eksikliği veya yanlış bilgilendirme nedeniyle mülteci ailelere karşı tepkisel yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir.

Kendilerine yönelttiğimiz Resmi Kurumların nelerde başarılı olamadıkları sorusunda ise sağlık problemleri 2.sırada yer almaktadır.

11-Oturum ve Kira Problemleri

Bu gün Samsun sivil yardım kuruluşlarının bir araya gelmesiyle oluşturduğumuz ve büyük açığı kapattığına inandığımız Kardeşeli Derneği daha ziyade gelir düzeyi düşük mülteci ailelerin yoğun bir şekilde yaşadığı Canik bölgesinde çalışmalarını yürütmektedir. Kayıt süreci bütün hızıyla devam etmekle birlikte şu ana kadar girişi yapılan 500 ailenin (sayı olarak 3050 kişiye tekabül etmektedir.)355 adedi kimliksiz 145 adedi ise kimliklidir. Kimlikli olanların azınlıkta kalan kısmı 99’lu yani mülteci statüsünde tüm haklardan yararlanalar, diğer çoğunluğu ise 98 lidir. 98’lilerin 99 a aktarımı randevu sistemi ile gerçekleştiği için uzun zaman almaktadır. Bu rakamlarda gösteriyor ki, çok sayıda mülteci aile ya hiç kimlik müracaatında bulunmamış, bulunanlar ise henüz kimliklerini alamamıştır. Derneğimize resmi anlamda yardımda bulunanlar kayıt altına alınabilmesi için yardımların kimlikli olanlara verilmesini istemektedir. Devlet kurumları da aynı şekilde kimlik karşılığı yardım dağıtmaktadır. Oysa, ihtiyaç

sahiplerinin ağırlıklı kısmı kimliksizdir. Yurdumuza giriş yapan Iraklı aileler Ankara birleşmiş milletler bürosunu uğrayıp önce randevu almakta daha sonra ikamet edecekleri ile yönlendirilmektedirler. Yönlendirilen illerde kimlik randevuları personel eksikliği nedeniyle uzun tarihlere verilmektedir. Örneğin Samsun'da resmi 10.000 gayri resmi 15 000 üzerinde göçmen varken göç idaresinde sadece 1 tane tercüman görev yapmaktadır. Personel yetersizliği kimlik alımını geciktirmektedir. Bu zaman diliminde eğitim, sağlık sorunları hat safhaya ulaşmaktadır. Değişik nedenlerde herhangi bir kimlik müracaatında bulunmayanlarda mevcuttur. Özellikle dilencilik yapan ve sık il değiştirenler kimlik talebinde dahi bulunmamaktadır. Ekonomik olarak sıkıntı içerisinde olan veya kendisine herhangi bir rehberlik yapılamadığı için Birleşmiş Milletlere müracaat etmeyen aileler mevcuttur. Kayıt dışı aileler iş, eğitim, güvenlik vs konularda sorun teşkil etmektedir.

Plansız, rastgele iskan politikası hem göçmen aileler hem de çevre sakinleri açısından problemler ortaya çıkarmaktadır. Göçmenlerin çoğunluğu ilk geldiklerinde kötü niyetli emlakçı ve ev sahiplerinin ağına düşmektedirler. Daha önce gelmiş, kısmı Türkçe konuşan bazı mültecilerle komisyon karşılığı anlaşılan emlakçılar, teminat, elektrik su aboneliği, komisyon parası olarak yüklü miktarda para almakta, kullanışsız metruk evler için dahi uçuk kira bedelleri ödenmektedir. Herhangi bir fizibilite ve bilgilendirme yapılmadan sadece ekonomik kaygılarla emlakçılar tarafından kiralanan evlerden ya komşular ya da ev sahipleri tarafından kiracılar çıkartılmakta verdikleri ücret karşılığında hiçbir hak talep edememektedirler. Saha da mülteci ailelere ev kiralamak için çıktığımızda en çok duyduğumuz ifadelerden birisi "mültecilere ev yok." tur. Kalabalık aile olmaları, kendi kültürleri ve alışkanlıklarının bir sonucu olarak sessizliğe riayet etmemeleri nedeni ile aileler ev bulmada sorun yaşamaktadırlar. Bulanlar ise çok sık ev değiştirmektedirler. Komşuları ile yaşadıkları problemlerin nedenleri sorulduğunda aldığımız yanıtlarda tüm bunlar açıkça gözlemlenmektedir.

Çözüm Önerileri:

1- Öncelikli olarak bütün illerde valilikler öncülüğünde resmi kurumlar, sivil toplum kuruluşları, belediyelerin katılımı ile ortak birim oluşturulmalı, bir çalıştay tertip edilerek genel ve yerel sorunlar tespit edilmeli, bütün mülteci ailelerin istatistiksel verileri tekbir merkezde toplanarak şehirlerin mülteci haritası çıkartılmalıdır.

2- Geçmişte tecrübe edildiği gibi müsait kamu binaları veya prefabrik yapılar göçmen aileler için tahsis edilerek hem barınma sorunu çözülmeli hem de hizmetin ulaşımı ve denetim kolaylaştırılmalıdır.

3- Halka tanıtıcı seminerler, konferanslar veya iki toplumu bir araya getirecek organizasyonlar yapılarak entegrasyon süreci hızlandırılmalıdır. Göçmen sorunu karşısında halk doğru bilgilendirilmelidir, tarihten gelen bir takım yanlış algılar tashih edilmelidir.

4-Göç idaresi kuruluş amacı içerisinde yer alan politika ve stratejileri uygulama, kurumlar arası koordinasyonu sağlama görevini taşra teşkilatlarında da hayata geçirmelidir. Göç idaresi sadece oturma sorunlarını çözen bir kurum olmanın ötesinde personel artırımı yapmak suretiyle, sahaya inerek sosyal içerikli sorunların çözümünde öncülük ve koordinasyon görevini etkin bir şekilde yerine getirmeli ve kanunda yer alan görev tanımına uygun davranmalıdır.

5-Geçici kimlik sahibi olma sorun olmaktan çıkartılmalı, bütün mülteciler için ortak kimlik verilmeli ve aynı statüde işlem görmelidir. Kimlik müracaatları ikamet ettikleri illerden yapılmalı resmi prosedürler tamamlanır tamamlanmaz kimlikler bekletilmeksizin verilmelidir. Eğitim, sağlık, iş gibi durumlar göz önünde tutularak mülteci ailelere il tercih hakkı verilmelidir.

6-Üniversiteler başta olmak üzere bir takım kurumlar mültecilerin sorunlarını gündeme taşıyacak, çözüm önerileri ortaya koyacak gerçekçi uygulanabilir projeler hazırlamalı ve bunlardan yararlanılmalıdır.

7-Özellikle genç nüfusun eğitimi milli bir politika haline getirilmeli yarınlarda ülkemiz ve bütün coğrafya için pozitif geri dönüşümü olacak adımlar atılmalıdır. Türkçenin ve milli kültürümüzün kardeş topluluklarca öğrenilmesi istikbalde sağlayacağı katma değer göz önüne alındığında maddi bir karşılıkla ölçülemez. Bu nedenle milli eğitim bakanlığı bünyesinde sadece göçmen eğitimi ile ilgilenecek müstakil bir birim oluşturmalı halk eğitim merkezlerini daha aktif hale getirerek okul öncesi dil açığını süratle

kapatmalıdır. Çocuklarını okutmak istemeyen aileler ikna edilmeli kampanyalar yapılmalı başarılı öğrencilere burslar sağlanmalıdır.

Üniversite eğitimini yarım bırakmış gençler ücretsiz dil eğitimi sonrası branşlarına uygun bölümlere yerleştirilmelidir. Ailelerin yıllık 3700-4000 tl dil kursu ücreti ve yüksek harç ücretleri vererek çocuklarını üniversite okutmaları imkansızdır. Mülteci öğrencileri için e-okul dışında farklı bir kayıt sistemi geliştirilmelidir. Zira kimliği olmayan hiçbir çocuk okula kayıt yaptıramamaktadır. İl farklılıkları da okul kaydı önündeki en büyük engellerden biridir.

8-Mültecilerin sağlık sorunlarının halline ilişkin mevzuat yeniden gözden geçirilmeli gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Mültecilerin yoğunlukta bulunduğu bölgelerdeki aile hekimlikleri hiçbir ayrıma tabi tutmadan tüm mültecilerin tedavilerini gerçekleştirmelidir. Sağlık il müdürlükleri mülteci sağlık sorunları ile ilgilenecek bir birim oluşturmalı ve çok acil kimliksiz ailelerin sağlık sorunları çözümlenmelidir. Kimlikli olsa dahi ileri tetkik amacı ile Üniversite Hastanelerine sevk edilen hastalara ödenmesi imkansız yüklü miktarlarda faturalar çıkartılmaktadır. Sağlık bakanlığı üniversite hastaneleri ile protokol imzalayarak bu sorunu çözebilir. Çok sayıda ihtiyaç duyulan tekerlekli sandalyelerin ve medikal malzemelerinin rapor karşılığı ücretsiz temini noktasında imkan sağlamalı. Kimlikli hastalarda ilaç alımında ekonomik durumu iyi olmayanlardan yüzde onluk kısım alınmamalı, kimliksizlere de AFAD veya diğer kurumlar kanalıyla ücretsiz ilaç sağlanmalı. Mülteci aileleri genel bir sağlık taramasından geçirilmeli. Ambulanslardan ihtiyaç duyulduğunda bütün mülteciler yararlanmalı.

9-Mülteci ailelerin düzenleyecekleri sosyal etkinliklere katkı sunulmalı. Milli bayramlarımız ve dini günlerde mültecileri de kapsayacak etkinlikler tertip edilmeli. Mültecilerin düğün, sünnet vs. törenlerini yapabilecekleri mekanlar belediyelerimizce ücretsiz olarak tahsis edilmelidir.

10-Kadınları ve gençleri meslek edindirme kursları kanalıyla eğitime tabi tutmalı yeteneklerini sergilemelerine imkan tanınmalıdır.

11-Her ülkeden gelen mültecilerin kendi kültürlerini yansıtacak ve onları halkımızla buluşturacak günler tertip edilmelidir.

12-Acil olarak mültecilerin istihdamına yönelik adımlar atılmalı geçici çalışma izinleri önündeki yasal engeller bir an önce kaldırılmalıdır. Her ailenin asgari ölçüde yaşamını idame ettirecek iş imkanı sağlanmalı.

13-Mühendis, doktor, öğretmen, öğretim üyesi gibi vasıflı elemanları kendi mesleklerine göre resmi veya özel kurumlarda istihdam ederek Avrupa ve diğer ülkelere intikalinin önüne geçilmeli.

14-İnsan kaçakçılığına dair sert önlemler alınmalı güvenlik birimleri bu işin organizasyonunu yapan yerli ve yabancı şebekelere karşı sert önlemler almalıdırlar. Bunun dolandırıcılık sektörü haline geldiği çok açıktır.

15-Halkı rahatsız edecek boyuta gelen dilencilik sorunu çözülmeli, özel zabıta birlikleri oluşturularak yakalananlar kamplarda alıkonulmalı ve çıkışları yasaklanmalıdır.

16-Zararlı faaliyetler yürütmek amacıyla mülteciler arasına sızan ve bir takım spekülatif faaliyetlerde bulunan kişilerin ayıklanması noktasında emniyet birimlerimiz daha hassas davranmalıdır. Zira yabancı ülke servislerinin faaliyet yürütecekleri mümbit bir ortamın mevcut olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç:

Son zamanların büyük, aynı zamanda komplike göç dalgası ile karşı karşıya kalmış olan ülkemiz ağır bir sınav vermektedir. Bütün problemlere rağmen ülkemiz insanı, resmi rakamlara göre 1 milyon sekiz yüz bin, resmi olmayan rakamlara göre ise bunun çok fevkinda kardeşlerimizi misafir etme gibi ulvi bir görev üstlenmiş. Elbette ekonomik, sosyal anlamda bir çok sorunları beraberinde getiren ve anlık gerçekleşen göç dalgası karşısında hiçbir paniğe kapılmadan yardım elinin uzatılmasında halkın alicenaplığının önemli yeri vardır. Siyasi iradenin bu noktada kararlı duruşu ve olayı insani bir sorun olarak değerlendirmesi halkıyla bütünleşmesi problemlerin büyümesinin önündeki en büyük engeldir.

Çevremizdeki ateşin hala yanmaya devam ettiği ve kısa vadede son bulmayacağı düşünüldüğünde,

izlenecek kalıcı göç politikaları ile problemin minimize edilmesine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Aslında problem gibi görünen bu nüfus akışkanlığının pozitif alana evrilmesinin önünde hiçbir engel yoktur. Göç dalgasını akıllı yönetebilirsek o coğrafyaları yakından tanıyan birisi olarak ifade etmeliyim ki, yarın çok daha farklı olacaktır. Avrupa'nın gerçek korkusu gelen az sayıdaki mülteciyi barındırma problemi değildir. Yunanistan'da vaftiz edilen mültecilerin davul zurna ile olmasa da, kilise korosu ile karşılandığını biliyoruz. Göç politikamızı kardeşlerimize iâşe temininin ötesine taşımamızdır. Aslında bu yöneliş yıllardır aramıza suni barikatlar kuran anlayışın yıkılış sürecidir. Başını okşadığımız hiçbir çocuk gelecek yaşamında sizleri unutmayacaktır. *Bunun en güzel örneği* Bosna, Kosova, Arnavutluk değil midir? Dün birbirimize yabancıydık, ya bugün? Bosna'nın kalbi bizimle ortak atıyor. Sokaklarında Türk bayrağı dalgalanıyor. Merak etmeyelim yarın Bağdat'ta da, Şam'da da bizimle beraber atan yürekler, dalgalanan Türk bayrakları olacak. Ancak biz görür müyüz bilmiyorum. Başında dedim ya! Onlar ne mülteci, ne de biz efendi. Onlar muhacir biz ensar. Bütün projelerimizi bu minval üzere yürüttüğümüz sürece kardeşlerimiz bize yük olma yerine bereket getirecektir. Sayın Cumhurbaşkanımızın ifade ettiği gibi onlar rızıkları ile geldiler. Haydi o zaman hep beraber o rızkı paylaşalım.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin, "Ensar", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI, 1995, ss. 251-252.
- Demirci, Mustafa, "Sâmerrâ", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXVI, 2009, ss. 70-71.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. IX, Kahire: Dâru'l-Hadis, 1990.
- İpek, Nedim, "Kafkaslar'lan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)", *Onokuz Mayıs Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI, 1991, ss. 97-134.
- Önkâl, Ahmet, "Hicret", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XVII, 1998, ss. 458-462.

Suriye Özelinde Arap Baharı ve Türkiye'ye Etkileri

Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ
Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep

Abdullah KARA
Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep

Veysel KARKIN
Araştırmacı

Orta Doğu'nun Baharı

Orta Doğu kavramı ilk olarak Amerikan deniz tarihçisi Alfred Thayer Mahan'nın 1902'de yazdığı bir makalede kullanılmıştır. Mahan, Orta Doğu kavramıyla Arabistan Yarımadası ve Hindistan arasındaki coğrafyayı tanımlamıştır.¹ Orta Doğu'nun birden fazla tanımı mevcuttur. Orta Doğu; Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Mısır, İsrail, Lübnan, Filistin, Suudi Arabistan, Irak ve İran'ın yer aldığı sınırlara verilen addır.² Bir başka tanıma göre Orta Doğu batıda Mısır'dan doğuda İran'a, kuzeyde Türkiye'den güneyde Arap Yarımadası'na kadar olan bölgeyi tarif etmektedir.³ Bu ve benzeri birçok farklı kaynaktan tanımlanan Orta Doğu terimi batı kaynaklıdır.

Orta Doğu, ilk çağlardan bu yana birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Hristiyanlık öncesi dönemde Sümerler, Hititler, Babiller, Asurlar, Persler, Yunanlar, Makedonlar; Hristiyanlık döneminin ilk yıllarında Roma İmparatorluğu; İslamiyet döneminin başlangıcıyla Arap imparatorlukları ve sonraki dönemde de Turani kavimlerin bölgeye hâkim olmak için mücadele ettikleri görülmektedir. Daha sonraki dönemde uzun bir süre Osmanlı Devleti'nin bölgeye bütün olarak egemen olduğu görülmektedir. Tarihin ilk çağlarından bu yana paylaşılabilen bir bölge konumunda olan Orta Doğu, yirminci yüzyılın ilk yıllarında petrolün keşfi ile büyük güçleri üzerine çekmiştir. Orta Doğu, Batı ve Doğu arasında ticaret bağlantılarının yapılabildiği öncelikle su yolları olmak üzere kara yolları bağlantıları ile dünyaya açılan bir kapı konumundadır.⁴ Bu jeopolitik konumundan dolayı tarihin her döneminde birçok egemen güce cazip gelmiştir.

Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen olayların, yukarıda sayılan sebeplerden kaynaklandığı düşünülebilir. Orta Doğunun tarihin her döneminde olayların odak noktası olması da bu sebepler nedeniyledir. XXI. Yüzyılın en önemli olaylarından birini yaşadığımız bu günlerde Orta Doğu kaynaklı bir kazanı andırmaktadır. Bölgede Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları birçok ülkede sonuçlansa da bu sonuçlar istenilen hedeflerin uzağında kalmıştır. Arap Baharı'nı yaşayan ülkelerin büyük çoğunluğunda protesto gösterilerinde halkın yönetim ve mevcut başkanlarından ya da ülke rejiminden şikâyetçi oldukları görülmektedir. Bu sebepler dışında Arap coğrafyası genelinde yolsuzluk, gelir eşitsizliği, iltimas, adaletsizlik, demokrasiye özlem, insan hakları ihlalleri gibi sorunların olduğu

¹ Serdar Sakin ve Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies*, 3, 2011, 281-293.

² Şükrü Halûk Akalın, *Türkçe Sözlük*, (haz.) TDK, Ankara, 2009, s. 1512.

³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*. M. Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s. 7

⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2002

görülmektedir. Tüm bu sorunların faturası ise mevcut yönetimlere kesilmektedir⁵. Bölgede yaşanan iç karışıklıklar insanları bölgeden kaçışa zorlamaktadır. Bu zorunlu göç hareketleri Arap ülkelerine komşu olan devletlere, Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya kadar ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu kitlesel hareketlerin bir baharla sonuçlanıp sonuçlanmayacağı bilinmez ama bütün dünyanın sorunu haline geldiği aşikârdır.

Arap Baharı ve Bölgeden Kaçışlar

XXI. yüzyılın en önemli olayı olarak görülen mülteci göçlerini anlayabilmek için Orta Doğu toplum yapısına ve Arap Baharı olarak adlandırılan reform hareketlerinin sebeplerine bakmak gerekir. Orta Doğu toplum yapısının birçok zaafi bulunmaktadır. Bunlar; ilkel devlet anlayışı ve bölge genelindeki yönetimlerin hâlâ meşrutiyet olması ya da otoriter devlet yapısı, kurumsal yapının yetersiz olması ve gelir eşitsizliği, okuma yazma oranının düşük olması, gelişen teknolojiye ayak uyduramama sonucunda temel ihtiyaçların artması gibi birçok sebep olabilir. Orta Doğu ülkeleri genel olarak ithalatçı bir yapıya sahiptir. Bunun sebebi ise ekonominin neredeyse tamamının petrole dayalı olmasıdır. Tarım, iklim koşulları ve sulanabilir arazilerin yetersiz olmasından dolayı gelişmemişlerdir. Bütün bunların yanında sanayinin yeterince gelişmemesi Orta Doğu ülkelerini dışa bağımlı hale getirmektedir. Bölge genelindeki bu yetersizliklerin yanı sıra I. ve II. Dünya savaşları sonrasında çizilen sunî sınırlar da bölgenin dengesini etkilemektedir.⁶ 2010 yılında başlayan ve günümüze değin süregelen ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları da yukarıda sayılan nedenlere dayandırılabilir.

Arap Baharı Orta Doğu sınırları içerisinde yer alan birçok Arap ülkesinin etkilendiği olaylara verilen genel addir. Arap Baharı olarak adlandırılma sebebi ise özellikle Arap ülkelerini etkilediği içindir. Bu ülkeler; Tunus, Libya, Cezayir, Bahreyn, Yemen, Suudi Arabistan, Umman, Irak, Lübnan, Ürdün, Moritanya, Fas ve Suriye'dir.⁷ Bu olaylar Arap uyanışı, Arap isyanı, Arap reformu, Arap dönüşümü gibi farklı isimlerle anılmış ve daha sonra yaygın olarak Arap Baharı kullanılmıştır.⁸ Arap coğrafyasında uzun süren iktidarlar ve otoriter rejimler uzun süren bir gerilim neticesinde bir sosyal patlamaya sebep olmuştur.⁹ 2010 yılında Tunus'ta başlayan gösteriler neticesinde birçok Arap ülkesinde yönetimler değişmiştir. Bu değişim hareketleri binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Arap Baharı, Tunus, Mısır ve Libya'da hükümetlerin değişmesine neden olmuş; Cezayir, Fas, Suudi Arabistan ve Ürdün'de yönetimler değişmese de reform hareketleri başlamış; Suriye'de ise iç savaşa doğru evrilmiştir.¹⁰ Arap Baharı'nın etkileri devam ederken hâlâ bölgede binlerce insan hayatını kaybetmektedir. Yüz binlercesi de ülkelerinden uzakta bir hayat kurma mücadelesi içerisinde. Bu çatışmaların sebep olduğu yoğun göç hareketleri neredeyse dünyanın tamamını etkilemektedir.

Arap Baharı'nın genel sebepleri olmakla birlikte her ülkenin çatışma ikliminin kendi dinamikleri içerisinde farklı sebeplerle şekillendiği görülmektedir. Ortak etken olarak yönetime karşı olması gösterilebilir. Demokratikleşme çabası olarak adlandırabileceğimiz bu olaylar her ülkede aynı sonuca ulaşmamaktadır. Bu ülkelerden birisi de Suriye'dir.

Suriye'de Arap Baharı ve Arka Planı

Suriye'de Arap Baharı, Dera kentinde iki gencin duvar yazıları sebebiyle tutuklanmaları ve ağır işkence görmeleri sonucu gençlerin mensup oldukları aşiretlerin sokağa dökülmesiyle başlamıştır. Bu olaya tepki olarak düzenlenen gösterilerin en büyüğü 15 Mart 2011 tarihinde Şam'da yapılmış bu

⁵ Ahmet Hüsrev Çelik, "Buazizi'den Rabia'ya, Trablus'tan Şam'a Arap Baharı'nın Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 2015, s. 34-52.

⁶ Ayşe Tekdal Fildiş, "Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, 5(52), 2013, s. 55-62.

⁷ İlhan Sağsen, "Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması", *Ortadoğu Analiz*, 3(31-32), 2011 s.57-64.

⁸ Oktay Bingöl, "Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 2013, s. 25-49.

⁹ Mustafa Kibaroglu, "Arap Baharı ve Türkiye", *Adam Akademi*, 2, 2011, s. 25-36.

¹⁰ İsmet Göçer ve Sertan Çınar, "Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 2015, s. 51-68.

gösteriler sırasında göstericiler üzerine ateş açılmıştır.¹¹ Bu olaydan sonra gösterilerin sayısı artmıştır.¹²

Suriye’de yaşanan iç savaşı anlayabilmek için ülkedeki stres birikiminin kaynaklarına göz atmak gerekmektedir. Ülkede devam etmekte olan karışıklık ortamı ülke genelinde bir birliklilik kurulamayışının sebebi olarak gösterilebilir. Her ne kadar ülkenin yüzde doksanlık kesimini Araplar oluştursa da etnik ve dini mezhepler olmak üzere Suriye’nin birçok farklı gruptan oluştuğu görülmektedir. Nitekim Suriye toplumunun % 90’ı Arap, % 9’u Kürt, %1’i de Türkmen, Ermeni ve Çerkez gibi etnik gruplardan oluşmaktadır. **Nüfusun %74’ü Sünni, %13’ü Nusayri, %10’u Hristiyan ve %3’ü de Dürzilerden oluşmaktadır.**¹³ Bu farklılıklar dışında Suriye’de, Fransa’nın manda yönetimi döneminde oluşturduğu farklı kimlik ve yönetim bölgelerinden kaynaklanan ayrışmaların olduğu da **görülmektedir.**

I. Dünya savaşına kadar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Suriye, savaş sonrasında imzalanan ve Orta Doğunun paylaşılmasını içeren San Remo konferansı (Nisan 1920) ile Fransa’ya bırakılmıştır. Aslında bu paylaşım çok daha önce Nisan-Mayıs 1916’da gizli olarak imzalanan Sykes-Picot anlaşmasıyla yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre Suriye ve doğu kesimleri Fransa’ya **bırakılmıştır.** 1918 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanı Woodrow Wilson, ABD kongresindeki konuşmasında, bahsettiği ilkeler ile bir devletin başka bir devleti işgalini yasaklamıştır. İşgalin kaldırılması manda yönetimi adı altında koruyucu devlet maddesinin getirilmesi ile Orta Doğu topraklarını işgal eden itilaf devletlerinden olan Fransa, Şam’ı işgal ettikten iki yıl sonra 1923’te Suriye’de manda yönetimi kurmuştur. Fransa, manda yönetimi sırasında Suriye’yi beş bölgeye ayırmıştır. Bu bölgeler; Büyük Lübnan (Trablus, Beyrut, Sayda, Sur), Suriye Devleti (Halep, Hama, Humus, Şam), Cebel-i Dürzi (Süveyda), Lazkiye Sancağı (Lazkiye), Hatay Sancağı (Hatay Özerk Yönetimi)’ndan oluşmaktaydı. Fransa bu manda yönetimi sırasında Nusayriler ve Dürzilerle dostane ilişkiler kurmuş Suriye toplumundaki ayrışmaları derinleştirmiştir. Suriye 1946’da kazandığı bağımsızlığı ile Fransa’nın azınlıklara sağladığı bölgesel temsilcileri kaldırmıştır. Bu da ülke içinde azınlıklar arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır.¹⁴

Suriye’nin bu günlerde yaşadığı çatışma iklimi manda yönetimi döneminden kalan ayrışmalardan kaynaklanmaktadır. Manda döneminde çizilen suni sınırlar ile azınlıklar arasındaki ayrışmaların derinleşmesi, ülke yönetiminin otoriter yönetimi, demokrasiye geçme isteği, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yolsuzluk, rüşvet ve iltimas, insan hakları ihlalleri gibi birçok sebep Suriye’de Arap Baharı’nı tetiklemiştir.¹⁵ Suriye’de muhalif grupların da ortak bir çatıda birleşememe sebeplerinden biri de manda yönetimi döneminden kalan ayrışmadır. Bu ayrışma günümüzde de dış güçlerin etkisiyle daha çıkılmaz bir hale gelmiştir.

TÜRKİYE’YE SİĞINAN MÜLTECİLERİN DURUMU

Göçmen mi Mülteci mi Sığınmacı mı?

*Mülteci, zulüm gördüğü ya da zulüm görme korkusu duyduğu için ülkesini terk etmiş, bir başka devlet ülkesine sığınmış kişidir.*¹⁶ Mültecilik her ne kadar insanlık tarihinin en eski olgularından olsa da mültecilerle ilgili ilk sözleşme Cenevre’de 28 Temmuz 1951 tarihinde imzalanmış ve mültecilik meselesi uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Türkiye ise sözleşmeyi 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış ve 29 Ağustos 1961 tarihinde ihtirazi kayıtla onaylamıştır. Mültecilik meselesi uluslararası bir niteliğe ilk kez Birinci Dünya Savaşı’yla ulaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı’yla da mültecilik meselesi tekrar dünya gündemine gelmiştir. Bu alanda uluslararası mahiyette bir çalışmanın olması zorunluluğu doğmuştur. Her ülke kendi içinde mültecilik, göçmenlik ve sığınmacılıkla ilgili kavramlar geliştirmiş ve kendi kanunlarını bu yönde belirlemiştir. İlk kez Cenevre’deki sözleşmede ülkelerin bir araya gelip bu sorunu

¹¹ Mehmet Tan, Aziz Belli ve Abdullah Aydın, “2002 Sonrasında Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF 2. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2, 2013, s. 71.

¹² Muhittin Ataman, Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, *SETA Raporu*, 2012.

¹³ Yağmur Şen, “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, 23(Özel Sayı), 2012, s. 54-79.

¹⁴ Tekdal Fildiş, age, s. 55-62

¹⁵ Harun Öztürkler, “Arap Baharı’nın Ekonomik Analizi”, *Akademik Orta Doğu*, 8(2), 2014, s. 1

¹⁶ Ümmühan Elçin Ertuğrul, “En Ağır Yük: İnsan Yükü ve Uluslararası Hukukta Yükün Paylaşılması”. Öçal, Ş. (Ed). *Uluslararası I. Orta Doğu Sempozyumu bildirileri*, Kalkan Matbaacılık. Ankara: 2014, s. 565.

ele aldığı bilinmektedir.¹⁷

Göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramları anlam itibariyle birbirinden farklıdır. Göçmen, daha çok ekonomik kaygılarla ve yaşamını daha iyi sürdürebilme umuduyla ülkesinden ayrılarak başka ülkelere göç eden insanlar için kullanılır. Sığınmacı, ülkesini ekonomik olmayan nedenlerden ötürü terk etmiş ve henüz mültecilik statüsü verilmemiş insanlar için kullanılır. *Sığınmacılar* ülkelerindeki olumsuz koşullardan kendi sağlıkları ve aileleri için ayrılmak zorunda olan ve kendi ülkelerine, ülkelerinin durumu düzeldiği takdirde dönmeyi hedefleyen insanlar için kullanılır. *Mülteciler* ise beş farklı nedenden ötürü yani ırkı, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncesi dolayısıyla yaşadığı yeri terk eden ve geri dönme amacı olmayan ve gittiği ülkelere yerleşmek amacıyla olan insanlar için kullanılır.¹⁸ Yukarıda da bahsedildiği gibi sığınmacılık geçici bir süreci ifade ederken mültecilik kalıcılığı hedefleyen bir sosyal durumdur.

Günümüzde insanlar daha iyi iş olanakları ve daha iyi bir yaşam sürdürebilmek amacıyla ekonomisi ve yaşam koşulları gelişmiş olan ülkelere göç etmektedirler. Örneğin Amerika, Kanada, Avustralya ve Almanya gibi ülkeler göçmen kabul etmektedir ve bu ülkelerde göçmenlik yasası bulunmaktadır. Türkiye’de, Devlet Planlama Teşkilatı’nın ülkedeki işgücünün fazla olduğunu saptaması neticesinde yurt dışına işçi gönderilmesi planlanmıştır ve Türkiye’den Almanya’ya 1960’lı yıllarda işçi gönderilmesine başlanmıştır. DPT’nin işçi göndermekle hedeflediği iki ana unsur ise ülkede fazla bulunan işgücünü eritmek, Osmanlı’dan itibaren hedeflenen modernleşme hareketinin devamını sağlayamaya çalışmak ve bu yolla sosyal ve ekonomik girdiler sağlamaktır.¹⁹

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından savaşlar cephe gerisine taşınmış, modern silahlar, uçaklar ve tankların da savaşlarda kullanılmasıyla birlikte geçmişte savaşlardan dolayı etkilenen siviller, artık savaşlardan doğrudan etkilenmeye başlamışlar ve bu da mültecilik konusunun bir sözleşmeye bağlanması sonucunu doğurmuştur. Cenevre’de imzalanan sözleşmeyle birlikte sözleşmeye taraf olan ülkeler mültecilik yasası çıkarmış ve mültecilerin hukukî durumlarını tanımış ve tanımlamışlardır. Türkiye de bu sözleşmeyi 1951’de imzalamış, 1961’de ise ihtirazi olarak onaylamıştır ve sözleşmeye taraf olan ülkelere olmuştur.²⁰

Türkiye’nin uyguladığı “Açık Kapı Politikası” neticesinde Suriye’den Türkiye’ye yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Türk hükümeti Suriyeli savaş mağdurlarını “Suriyeli Misafirlerimiz” olarak nitelendirmiş ve pasaport sahibi olmayanları dahi ülkeye kabul etmiştir. Cenevre Sözleşmesi tarafı olmayan ülkelere gelen kişiler, resmi olarak, Türkiye’ye geçici olarak sığınabildiklerinden Suriyeliler “sığınmacı” statüsündedirler. Sığınmacılar, mültecilerin sahip oldukları doğal haklardan mahrumdurlar. Türk hükümeti Suriyeli sığınmacılara geçici koruma sağlamakta ve üçüncü bir ülke tarafından mülteci olarak kabul edilene dek ülkede barınmalarına imkân sağlamaktadır. Türkiye resmi açıklamalarda, Suriye’deki durumun geçici olduğunu ve sığınmacıların ülkelere döneceklerini belirtmiş ve bu sebeple Suriyeli sığınmacıların “misafir” olduklarını belirtmiştir.²¹ Buradan hareketle sığınmacılar geçici olarak Türkiye’nin koruması altındadır ve mülteci statüsünde olmasalar dahi Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bu konuda attığı adımlar ile Suriyeli sığınmacıların bir mültecinin yararlanabileceği tüm imkânlardan yararlanabilmesi için gerekli çalışmaları yapmaktadır.²²

Türkiye’de Sığınmacı Olmak

Türkiye’ye sığınan Suriyeliler, Suriye sınırına yakın oluşturulan kamplara yerleştirilmişlerdir. Suriye’de iç karışıklıkların başladığı 2011 yılından bu yana milyonlarca Suriyeli sığınmacı, Türkiye’ye sığınmıştır. 2016 Mart ayı itibariyle Başbakan yardımcılığı ve Suriyeli sığınmacılarla

¹⁷ Cemal Gürsel, *Cenevre’de 1951 Tarihinde İmzalanmış Olan Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Sözleşmenin Tasdikî Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1961, 71-1448/1444, s. 1-22.

¹⁸ Muhittin Ataman, “Küresel göç hareketlerinin arka planı-tarihi”, Ayyıldız, Y. (Ed.). *Göçler ve ortak geleceğimiz, Türe Kitap*, Ankara: 2016, s. 41.

¹⁹ Abdurrahman Yılmaz, “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, *Turkish Studies*, 9(2), 2014, s. 1692.

²⁰ Gürsel, age, s. 1-22.

²¹ Derya Kap, *Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları*, *Akademik Personel*, 2014, s. 31-32.

²² Geçici Koruma Yönetmeliği (2014). T.C. *Resmî Gazete*, 6203, 5(55).

ilgili koordinasyonun başında bulunan Yalçın Akdoğan basına verdiği bir demeçte Türkiye’de Suriyeli sığınmacı sayısı hakkında: “Bugün itibarıyla Türkiye’deki Suriyeli göçmen sayısı 2 milyon 733 bin 784, 26 geçici barınma merkezinde kalan Suriyeli sayısı ise 282 bin 815’e ulaştı” demiştir²³. Kaynaktan da anlaşılacağı üzere kamplarda yaşayan sığınmacı sayısı kamp dışında yaşayanlara oranla oldukça azdır.

Kamplar dışında yaşayan Suriyeli sığınmacılara yönelik Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin YTB, Milli Eğitim Bakanlığı, AFAD, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Suriyeli sığınmacılarla ilgili koordinasyon için oluşturulan birimler birçok çalışma yürütmektedir. Suriyeli sığınmacı sayısının bir hayli fazla olmasından dolayı her bir sığınmacıya ulaşmak da oldukça zor görünmektedir. Bu sebeplerden dolayı STK ve yerel yönetimlere oldukça fazla iş düşmektedir.

Tablo 1. Barınma merkezlerinde son durum (16 Ocak 2017 itibarıyla)

İL	GEÇİCİ BARINMA MERKEZİ	BARINMA TİPİ		GBM MEVCUDU		TOPLAM MEVCUT
HATAY	Altınözü Konteynerkenti	2,056	konteyner	4,973	Suriyeli	19,496
	Yayladağı 1 Çadırkenti	255	çadır	2,646	Suriyeli	
		310	bölme			
	Yayladağı 2 Konteynerkenti	776	konteyner	3,659	Suriyeli	
	Apaydın Konteynerkenti	1,181	konteyner	5,216	Suriyeli	
Güveççi Çadırkenti	824	çadır	3,002	Suriyeli		
GAZİANTEP	İslahiye 1 Çadırkenti	1,586	çadır	7,389	Suriyeli	39,118
	İslahiye 2 Çadırkenti	4,446	bölme	10,023	Suriyeli	
				421	Iraklı	
	Karkamış Çadırkenti	1,713	çadır	6,682	Suriyeli	
	Nizip 1 Çadırkenti	1,873	çadır	10,082	Suriyeli	
Nizip 2 Konteynerkenti	908	konteyner	4,521	Suriyeli		
ŞANLIURFA	Ceylanpınar Çadırkenti	4,551	çadır	22,192	Suriyeli	115,319
	Akçakale Çadırkenti	5,129	çadır	31,767	Suriyeli	
	Harran Konteynerkenti	2	konteyner	14,042	Suriyeli	
	Viranşehir Çadırkenti	3,938	çadır	15,561	Suriyeli	
	Suruç Çadırkenti	7,028	çadır	31,757	Suriyeli	
KİLİS	Öncüpınar Konteynerkenti	3,184	konteyner	15,99	Suriyeli	36,976
	Elbeyli Beşiriye Konteynerkenti	3,592	konteyner	20,986	Suriyeli	
MARDİN	Midyat Çadırkenti	1,335	çadır	3,484	Suriyeli	5,149
				1,665	Iraklı	
KAHRAMAN-MARAŞ	Merkez Konteynerkenti	5,008	konteyner	18,579	Suriyeli	23,709
				5,13	Iraklı	

²³ <http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/yalcin-akdogan-turkiyedeki-suriyeli-gocmen-sayisi-2-milyon-733-bin-784-1130888/>

OSMANİYE	Cevdetiye Çadırkenti	-		7,25	Suriyeli	7,25
	(Osmaniye iline geçici yerleş-tirme)					
ADIYAMAN	Merkez Çadırkenti	2,302	çadır	9,694	Suriyeli	9,694
ADANA	Sarıçam Çadırkenti	91	çadır	341	Suriyeli	341
MALATYA	Beydağı Konteynerkenti	1,977	konteyner	10,267	Suriyeli	10,267

AFAD, 2017²⁴

Türkiye'ye sığınan binlerce Suriyeliye Türkiye Cumhuriyeti Devleti Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman, Osmaniye, Adana, Mardin ve Malatya gibi Suriye sınırına yakın kentlerde 22 barınma kampı oluşturmuştur. 2013 yılı itibarıyla bu kamplara 200 bin civarında Suriyeli yerleştirilmiştir. ²⁵AFAD'ın Ocak 2017 verilerine göre ise kamp sayısı 23'e çıkmıştır. Kamp içinde yaşayan Suriyeli sığınmacılara yaşamsal ihtiyaçların yanı sıra eğitimden sağlığa birçok konuda destek sağlanmaktadır. 2016 yılı mart ayı itibari ile bu sayı 282 bin 815'e ulaşmıştır. Türkiye, Suriyeli sığınmacıların kamp içinde kalmalarını zorunlu tutmamış ve dileyenlerin şehir merkezlerine gitmelerine izin vermiştir. Böylelikle Suriyeli sığınmacıların büyük bir kısmı şehir merkezlerinde kendilerine ev bulmuşlar ve Türk şehir hayatına adapte olmaya başlamışlardır. Suriyeli sığınmacılar şehirde yaşamının zorluklarıyla karşılaşmışlardır. Bu sorunların başlıcası ise dil sorunudur. Suriyeli sığınmacılar üniversitelerin bünyelerinde bulunan Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezlerine başvurup (TÖMER) Türkçe öğrenmeye başlamışlardır. Bu merkezlerdeki kurslar Avrupa Dil Portfolyosu'na (Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni) uygun olduğundan sığınmacılar uluslararası düzeyde geçerliliği olan bir dil sertifikasına ve dil yeterliliğine de sahip olmaya başlamışlardır (YTB, 2015)²⁶.

Gaziantep'e Sığınan Suriyeli Sığınmacıların Durumu

Altengi, Gaziantep'teki Suriyeli sığınmacılara ve Gaziantep'li insanlara bir anket uygulamıştır. Bu anketteki sorular sosyal ve ekonomik durumla ilgilidir. Ankette Suriyeli sığınmacıların Türklere ve Türkiye'ye bakışı ölçülmüştür. Anketin Türklere yapılan kısmındaysa Türklere Suriyeli sığınmacılara nasıl baktığı, sığınmacıların yaşadıkları sorunları anlayıp anlamadıkları ve Suriyeli sığınmacıların Türk toplum hayatına olan etkileri sorulmuştur. Buna göre Suriyeli sığınmacıların öncelikleri; Suriye'ye dönmek, iş bulmak, çocuklarını eğitmek ve resmî evraklar biçimindedir. Katılımcıların % 60'ı Türk hükümetinin Suriyelilere iyi ve yeterli sağlık hizmetlerini sunduğunu söylemişlerdir. Katılımcıların yalnızca %18,40'ı Türkiye'de verilen sağlık hizmetlerinin yetersiz olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle Suriyeli sığınmacılar, Türkiye'nin sağlık hizmetlerinin iyi ve yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların %56,20'si yasal sorunlar yaşamadığını belirtmiştir. Bu da Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılara yasal olarak bir sorun çıkarmadığını ve yasal sorunları giderdiğini göstermektedir. Katılımcıların %66,37'si Türkçe konuşmadığını belirtmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun Türkçe konuşmaması Türk sosyal hayatı açısından bir sorun oluşturabilir. Bu sorun ise yukarıda bahsedilen TÖMER'ler aracılığıyla giderilebilir. Bu sorunların giderilmesi noktasında Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Şehir Merkezi'ndeki Suriyeli Sığınmacılara İleri Düzey Türkçe Öğretimi Projesi düzenlemektedir. Bu projeler TÖMER'ler aracılığıyla yürütülmekte olup öğrencilerin devlet bursuyla Türkçeyi öğrenmeleri hedeflenmektedir. Ankete katılan Suriyeli sığınmacıların %77,90'ı Türklere ilişkileri iyileştirmek için Türkçeyi öğrenmek istediklerini belirtmişlerdir. Yine yukarıda

²⁴ AFAD, Barınma Merkezlerinde Son Durum, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

²⁵ Nejat Taştan, "Koordinatör vali Veysel Dalmaz ile görüşme", *İHD Sınır Raporu*, Eylül 2013.

²⁶ Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2015, https://www.ytb.gov.tr/duyuru_detay.php?detay=4767 (Erişim Tarihi: 25.01.2017)

bahsedildiği üzere TÖMER'ler ve YTB, Suriyeli sığınmacıların Türkçeyi öğrenme noktasındaki isteklerini karşılamaya çalışmaktadır.

Anketin ikinci kısmı ise Gaziantep'te yaşayan Türklere uygulanmıştır. Katılımcıların %63,10'u Suriye'deki güvenlik durumu düzelene kadar Suriyelilerin Türkiye'de misafir edilmelerini desteklemektedirler. Bu ise Suriyeli sığınmacıların kabulünün ve Türkiye'de barınmalarının halk nezdindeki desteğini göstermektedir. Katılımcıların %49'u Suriyeli sığınmacılarla iletişim kurmak için Arapça öğrenmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu oran Türkçe öğrenmek isteyen Suriyeli sığınmacılardan az olsa dahi Türk toplumunun Suriyelileri benimsediğini ve kabul ettiğini göstermektedir. Katılımcıların %61'i konut bulmakta sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların %59,30'u ise Suriyeli sığınmacıların iş olanaklarına etkisinin olmadığını ve iş bulmada sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Anketten hareketle, Suriyeli sığınmacıların Türk toplumunu anlamak ve rahat iletişim kurmak için Türkçeyi öğrenmek istediklerini, Türklerin ise Suriyelilerle rahat iletişim kurmak için Arapça öğrenmek istediklerini söyleyebiliriz. Suriyeli sığınmacıların Türk toplum hayatına etkisinin olmadığını söylemek yersiz olsa da bu etkinin sınırlı bir etki olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır.²⁷

Sonuç

Göç, en temel anlamıyla bireylerin veya toplulukların ekonomik, sosyal veya siyasal sebeplerle yaşadıkları yeri bırakıp bir başka yerleşim yerine gitmeleridir. Arap Baharı, Orta Doğu'da barışçıl gösterilerle başlayan ve devletlerin bu barışçıl gösterileri orantısız güç kullanarak bastırmaya çalışmaları neticesinde doğmuş ve hemen hemen bütün Arap ülkelerine sıçramıştır. Gösterilerin yaşandığı ülkelerin çoğunluğunun Arap milletinden oluşması dolayısıyla bu hareketler Arap Baharı olarak adlandırılmıştır. Bu ülkelerde mevcut yönetimlerin uzun yıllar iktidarda kalması, insan hakları ihlalleri, rüşvet, iltimas, gelir eşitsizliği ve demokrasinin olmayışı, hareketlerin hızlıca yayılmasına bir zemin oluşturmuştur. Arap Baharı'nın en yoğun yaşandığı ve etkisinin hâlâ devam ettiği ülkelerden biri de Suriye'dir. Suriye'de Arap Baharı'nın başladığı 2011 yılından bu yana yaşanan iç savaşta binlerce insan hayatını kaybederken milyonlarca insan da Türkiye başta olmak üzere çevre ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.

Suriyeli sığınmacıların Türkiye'yi tercih etmelerindeki tek sebep sınır komşusu olmasından dolayı değildir. Türkiye'nin Suriye halkıyla olan bağları geçmişe dayanmaktadır. Ortak bir tarihi kültüre sahip olan bu millet aynı zamanda din bağıyla da birbirine bağlıdır. Suriyeli sığınmacılar başta sınır illeri olan Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay gibi illere yerleştirilmişlerdir.

AFAD raporuna göre Gaziantep'e yerleştirilen Suriyeli sığınmacıların 5 katı kadarı da şehir merkezinde yaşamaktadır. Gaziantep geneline yayılan bu insanlar şehrin sosyal, ekonomik ve siyasal hayatını etkilemektedir. Bu insanların ihtiyaçlarından doğan sebeplerden dolayı STK'lar, yerel yönetim ve üniversiteler aracılığıyla birçok proje üretilmektedir. Gaziantep Üniversitesince yürütülen Avrupa ve Türkiye'deki Mülteci Kadınların Sosyal Entegrasyonu ve Rehabilitasyonu İçin Uluslararası Ortaklık Projesi de bu projelerden biridir. Bu projeye amaçlanan ise; Avrupa ve Türkiye'deki mülteci kadınların bu süreçte maruz kaldıkları sorunlardan kaynaklanan psikolojik problemlerine çözüm yolları üretmek ve üretilen çözüm modellerinin yaygınlaştırılmasını sağlamaktır. Proje ekibi; Prof. Dr. Zeynel ÖZLÜ, Doç. Dr. Sevilay ŞAHİN, Doç. Dr. Yücel KARADAŞ, Yrd. Doç. Dr. Betül BALKAR, Yrd. Doç. Dr. Gökçe ÖZDEMİR, Okt. Tuba KAPLAN, Veysel KARKIN, Şehnaz SAKICI, İlyas GÜVEN, Abdullah KARA, Ahmet Gürkan KARATAŞ, Enver DEMİR ve Makbule BAKIRCI'dan oluşmaktadır.

Kaynakça

AFAD, "Barınma Merkezlerinde Son Durum", <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barınma-Merkezlerinde-Son-Durum> (Erişim Tarihi: 30.01.2016).

AKALIN, Şükrü Halûk. "Türkçe Sözlük", (haz.) TDK, Ankara 2009, s. 1512.

ALTENGI, Maen. "Suriyeli-Türk Uyumu Gaziantep'teki Suriyelilerin ve Türklerin Uyumu

²⁷ Maen Altengi, "Suriyeli-Türk Uyumu Gaziantep'teki Suriyelilerin ve Türklerin Uyumu Araştırması". Bulut, Y. (Ed.). *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü*. Umuttepe Yayınları. Kocaeli, 2015, s. 133-142

Araştırması”. Bulut, Y. (Ed.). *Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü*. Umuttepe Yayınları. Kocaeli 2015, s. 133-142

ATAMAN, Muhittin. “Küresel göç hareketlerinin arka planı-tarihi”, Ayyıldız, Y. (Ed.). *Göçler ve ortak geleceğimiz, Tire Kitap*, Ankara 2016, s. 41.

ATAMAN, Muhittin. *Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*, SETA Raporu, 2012.

BİNGÖL, Oktay. “Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 2013, s. 25-49.

CLEVELAND, William L. *Modern Ortadoğu Tarihi*. M. Agora Kitaplığı, İstanbul 2008, s. 7

ÇELİK, Ahmet Hüsrev. “Buazizi’den Rabia’ya, Trablus’tan Şam’a Arap Baharı’nın Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 6(2), 2015, s. 34-52.

ERTUĞRUL, Ümmühan Elçin. “En Ağır Yük: İnsan Yükü ve Uluslararası Hukukta Yükün Paylaşılması”. Öçal, Ş. (Ed). *Uluslararası I. Orta Doğu Sempozyumu bildirileri*, Kalkan Matbaacılık. Ankara 2014, s. 565.

Geçici Koruma Yönetmeliği (2014). T.C. *Resmî Gazete*, 6203, 5(55).

GÖÇER, İsmet ve ÇINAR, Sertan. “Arap Baharı’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye’nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri”. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10), 2015, s. 51-68.

GÜRSEL, Cemal. *Cenevre’de 1951 Tarihinde İmzalanmış Olan Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmenin Tasdiki Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu*, T.C. Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi, 1961, 71-1448/1444, s. 1-22.

KAP, Derya. Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları, *Akademik Personel*, 2014, s. 31-32.

KİBAROĞLU, Mustafa. Arap Baharı ve Türkiye. *Adam Akademi*, 2, 2011, s. 25-36.

ÖZTÜRKLER, Harun. “Arap Baharı’nın Ekonomik Analizi”, *Akademik Orta Doğu*, 8(2), 2014, s. 1

SAĞSEN, İlhan. “Arap Baharı, Türk Dış Politikası ve Dış Algılaması”, *Ortadoğu Analiz*, 3(31-32), 2011, s.57-64.

SAKİN, Serdar ve Can DEVECİ. *Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme*, *History Studies*, 3, 2011, 281-293.

Sözcü Gazetesi. (2016). Türkiye’deki mülteci sayısı belli oldu. <http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/yalcin-akdogan-turkiyedeki-suriyeli-gocmen-sayisi-2-milyon-733-bin-784-1130888/> (Erişim Tarihi: 10.03.2016).

ŞEN, Yağmur. “Suriye’de Arap Baharı”, *Yasama Dergisi*, 23(Özel Sayı), 2012, s. 54-79.

TAN, Mehmet, BELLİ, Aziz ve AYDIN, Abdullah. “2002 Sonrasında Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF 2. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2, 2013, s. 71.

TAŞTAN, Nejat. “Koordinatör vali Veysel Dalmaz ile görüşme”, *İHD Sınır Raporu*, Eylül 2013.

TEKDAL FİLDİŞ, Ayşe. Günümüzde Suriye’de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış, *Ortadoğu Analiz*, 5(52), 2013, s. 55-62.

TURAN, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002.

YILMAZ, Abdurrahman. “Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri”, *Turkish Studies*, 9(2), 2014, s. 1692.

YTB, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2015, https://www.ytb.gov.tr/duyuru_detay.php?detay=4767 (Erişim Tarihi: 25.01.2017).

Doğu Akdeniz’de Yasadışı G Sorunu ve Bölgesel Düzeyde Alınan nlemler

Osman KAYABAŞI
Polis Genel Müdürlüğü / KKTC

Cem KAYABAŞI
Polis Genel Müdürlüğü / KKKTC

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski olan ‘‘g’’ kavramı genel bir tanımlama ile insanların veya toplulukların toplumsal, ekonomik veya siyasi sebeplerle bir ülkeden veya yerden başka bir ülkeye veya yere gitmeleri veya taşınmaları anlamına gelmektedir. Göçmen ise konumuz itibarı ile kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka bir ülkeye giden kimsedir. G yasal veya yasadışı yollardan gerçekleŐtirilebilmektedir.

Yasadışı g ve göçmen kaçakçılığı günümüzde önemli bir güvenlik sorunudur. Yasadışı giriş, devlet egemenliğini sarsmakta, potansiyel teröristler için ülkeye giriş yolu oluşturmaktadır. Diğer yandan yasadışı göçmenlerin büyük oranda yasadışı faaliyetler içerisinde olduğu, aids gibi hastalıkları yaydıkları genel olarak dile getirilmektedir. Yapılan araştırmalar göçmen kaçakçılığının terör örgütlerinin gelir kaynaklarından olduğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle 11 Eylül saldışıları sonrasında yasadışı g ve göçmen kaçakçılığı ile terörizm arasında yakın bir ilişki olduğu algılanması ortaya çıkmış ve yasadışı günün kamu güvenliğine yönelik tehdit oluşturduğu kabul görmüştür.

KüreselleŐmeyle, özellikle iletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan gelişmeler ve ulaşım için ödenen ücretlerdeki düşüşler ile g etmek kolaylaŐmıŐ ve bunun doğal bir sonucu olarak da göçmen sayıları artmıştır. Küreselleşmenin g ile pozitif ilişkisinin olduğu ve küreselleşme ile birlikte günün genellikle daha iyi yaşam Şartlarına sahip olan gelişmiş ülkelere yasal veya yasadışı yollarla hızlanarak ve artarak gerçekleştiği söylenebilir.

Keyman, küreselleşme sürecinin sonucu olarak bir sorun ve risk halini alan küresel günün ortaya çıktığını, özellikle ekonomik yönden az gelişmiş, Şiddetin ve savaşların bulunduğu ülkelerden, gelişmiş olan Batı ülkelerine doğru küresel göçle birlikte daha hızlı günün yaşandığını belirtmektedir.¹ Birleşmiş Milletler (BM) dünyadaki göçmen sayısının son 15 yılda %41 arttığını ve 2015 yılında 244 milyona ulaştığını vurgulamaktadır.

Günümüzde özellikle ülke içi çatışma ve i savaşlar ile ekonomik nedenler yüzünden Orta Asya ve Kuzey Afrika’dan Avrupa’ya doğru kitlesel göç hareketleri yaşanmaktadır. Devletler, özellikle geliŐmemiŐ ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru artan bu güç karşısında yasal ve sınır önlemlerini artırmıŐlar, bunun neticesinde göçmenler yasadışı yolları kullanmak zorunda kalmışlardır. Böylece göçmen kaçakçıları ortaya çıkmış ve organize bir Şekilde göçmenleri ücret karşılığında, yasadışı bir Şekilde diğer ülkelere götürmeye başlamışlardır. KüreselleŐen dünyada göçmen kaçakçılığı ile mücadelede, sadece devletler tarafından sınırların korunmasıyla istenen başarının elde edilemeyeceği küresel ve/veya bölgesel işbirliğinin bir zorunluluk olduğu ortaya çıkmıştır.

¹ Emin Fuat Keyman, ‘‘Küreselleşme’’, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Şaban KarđaŐ ve Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 503-504.

Küreselleşmeye alternatif olarak da görülen bölgeselleşme, en basit tanımlama ile coğrafi olarak yakın olan ülkelerin birbirleriyle kurdukları işbirliği ilişkileridir. Güvenlik açısından, herhangi bir bölgede bulunan ülkeler güvenlik tehdidi karşısında birleşerek bölgesel düzeyde bir güvenlik kompleksi oluşturabilmektedirler. Göçmen kaçakçılarıysa çeşitli rotalar kullanarak AB'ye doğru yasadışı göçmenleri taşımaya devam etmektedirler.

Son yıllarda Doğu Akdeniz Rotası, AB'ye doğru gerçekleştirilen göçmen kaçakçılığında kullanılan en önemli rota durumuna gelmiştir. Doğu Akdeniz'den gerçekleştirilen göçmen kaçakçılığı iki ülkeden başlamakta ve Avrupa Birliği ülkelerinde son bulmaktadır. Bu ülkelerden biri Mısır diğeri ise Türkiye'dir. Bu ülkelerden yola çıkan deniz taşıtları ile göçmenler Yunanistan ve İtalya'ya götürülmekte ve yasadışı girişleri sağlanmaktadır.

Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen göçmen kaçakçılığı ile mücadelede alınan önlemler incelendiğinde; Akdeniz İçin Birlik (AİB), ICMPD tarafından yürütülen Akdeniz Bölgesinde Transit Göç (MTM), Budapeşte Süreci bünyesindeki İpek Yolu Projesi, AB'nin Doğu Akdeniz'de kıyısı bulunan ülkelerle diyalogları, AB-AU (Afrika Birliği) arasındaki Göç ve Hareketlilik Diyalogu, Hartum Süreci, Europol, Frontex, Türkiye-KKTC işbirliği, geri kabul anlaşmaları gibi birtakım oluşumların olduğu görülmektedir. Fakat tüm bu oluşumlar Doğu Akdeniz ülkelerinin, bölgesel düzeyde bir araya gelerek yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele açısından bir örgüt veya işbirliği oluşturabildikleri anlamına gelmemektedir.

Bölgeselleşme tanımı çerçevesinde bu durum değerlendirildiğinde; Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan ülkeler arasında sorunların varlığı, iç savaş, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin bulunmaması, Kıbrıs sorunu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) tanınmaması genel olarak bölge ülkelerinin yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı sorunlarını kendileri açısından önemli bir sorun ve/veya ortak bir tehdit olarak görmemeleri gibi nedenlerin varlığı, bölgesel nitelikli bir örgüt oluşturulmasının önündeki engeller olarak görülmektedir.

Bu makalede öncelikle göç, göçmen, yasadışı göç, yasadışı göçmen, göçmen kaçakçılığı, kaynak-transit-hedef ülke ile güvenlik ve bölgeselleşme kavramları açıklanmaktadır. Ardından bir güvenlik sorunu olarak yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ele alınmıştır. Daha sonra AB ülkelerine doğru göçün tarihsel gelişimine, yasadışı göç yollarına ve Doğu Akdeniz'deki yasadışı göç sorununa değinilmiştir. Akabinde AB ve bölgedeki diğer ülkeler tarafından yasadışı göçe karşı bölgesel düzeyde alınan güvenlik önlemleri değerlendirilmiştir. Çalışma, alınan tüm önlemlere rağmen Doğu Akdeniz'de yasadışı göçün AB ülkelerine doğru devam ettiğini, bu durumun temelde kaynak ülkelerde yaşanan iç çatışmalar ve baskıcı rejimler ile bağlantılı güvenlik ve ekonomik nedenlere dayandığını göstermiştir. Ayrıca çalışma, Doğu Akdeniz'deki yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı konusunda Doğu Akdeniz bölgesi ülkelerinin kendi aralarında bir bölgesel örgüt oluşturamadıklarını ve güvenlikte bölgeselleşemediklerini ortaya koymaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu başlık altında göç, göçmen, yasadışı göç, yasadışı göçmen, göçmen kaçakçılığı, kaynak-transit-hedef ülke, güvenlik ve bölgeselleşme kavramlarına değinilmiştir.

1.1. Göç ve Göçmen

Türk Dil Kurumu göç kavramını; “*Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret*” olarak tanımlamaktadır.² Yalçın'a göre ise; “*Göç, ekonomik, siyasi, sosyal nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir*”.³ Uluslararası Göç

² Türk Dil Kurumu, “Göç”, *Genel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.553185702e05a9.03950808, (Erişim: 01.04.2015).

³ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara 2004, s. 13.

Örgütü (International Organization for Migration (IOM)) göçü; “*Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri*” olarak tanımlamaktadır.⁴

Göç kavramı, ülke içi ve ülke dışına yapılmasına göre iç göç ve dış göç olarak ikiye ayrılmaktadır. İç göç, insanın yaşadığı ülke içerisinde bir yerden başka bir yere göç etmesi iken, dış göç veya uluslararası göç, insanın yaşadığı ülkeden ayrılarak başka bir ülkeye gerçekleştirdiği göç hareketi olarak tanımlanmaktadır.⁵

Göç nedenleri ise yukarıda göç tanımı yapılırken belirtilenlerle birlikte, önceleri yiyecek bulmak amacıyla yapılırken zamanla değişen insan ihtiyaçları ile birlikte değişiklik göstermiştir.⁶ Günümüzde bu nedenlerle göç edilmesinin yanında, doğal afet veya savaş benzeri farklı sebeplerle de mecburi olarak göç edilebilmektedir. Akan ve Arslan göç nedenlerini; savaş, iç karışıklık gibi güvenlik problemleri, sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik değişimler, sınırlardaki değişim, tarım, sağlık, doğal afetler ve istihdam sorunu olarak sıralamaktadırlar.⁷ Ayrıca sürgün, zorunlu iskân ve zulüm nedenleriyle de göç edilebilmektedir.⁸ Tüm bu nedenlerle göç edenlere de en basit tabirle göçmen denilmektedir.

Türk Dil Kurumu göçmen kavramını: “*Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk), muhacir*” olarak tanımlanmaktadır.⁹ Kale’ye göre göçmen; “*yaşamış olduğu yeri terk ederek ekonomik, sosyal ya da politik alanda daha iyi olduğunu düşündüğü başka bir yere gönüllü olarak giden kişi*”dir.¹⁰ Zorunlu göç ile zorunlu göçmen olarak kabul edilen sığınmacı ve mülteci kavramları da biri birinden ayrılmaktadır. Bu kapsamda, esasen gönüllü olarak gerçekleşmeyen göçe “zorunlu göç”; zorla yaşadığı yerden göç eden kişiye “zorunlu göçmen”; zulümden kaçmak suretiyle uluslararası bir sınırı geçerek yaşadığı ülke haricindeki bir ülkeden sığınma talep eden kişiye “sığınmacı”; böyle bir sığınma talebi kabul edilen kişinin aldığı statüye de “mülteci” denmektedir.¹¹

Tanımlara bakıldığında göçle ilgili esas unsurun yer değiştirme olduğu görülmektedir. Göç sebepleri birbirinden farklılık göstermekle beraber, kendi isteğiyle göç eden insanların ortak amacının daha güvenli bir hayat yaşamak olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma konusu bakımından göç ve göçmen, ülke içerisinde yapılan yer değiştirme olarak değil bir ülkeden başka bir ülkeye coğrafi olarak yer değiştirme ve yer değiştiren kişi anlamıyla kullanılmıştır.

1.2. Yasadışı Göç ve Yasadışı Göçmen

Göç kavramı yasallığı yönünden, “yasal göç” ve “yasadışı göç” olarak ikiye ayrılır. İnsanların herhangi bir sebeple kendi ülkelerinden ayrılarak hayatlarını devam ettirmek üzere başka bir ülkeye, o ülkenin yasalarına uygun bir biçimde giriş yapmaları ve gerekli izinleri alarak o ülkede ikamet etmeleri yasal göç olarak tanımlanmaktadır.¹²

Yasadışı göç ise, insanların buldukları ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye yasal olmayan yollardan giriş yapmaları veya yasal olarak giriş yaptıktan sonra o ülkeyi kendilerine verilen izne göre süresi içerisinde terk etmeyerek yasal izinleri olmaksızın o ülkede uzun süreli olarak yaşamaları ve/veya çalışmaları olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre yasadışı göç, doğrudan veya dolaylı olarak parasal veya başka maddi çıkar elde etmek amacıyla bir kişinin uyruğunu taşımadığı veya daimi

⁴ Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü*, İsviçre, Ed. Bülent Çiçekli http://www.turkey.iom.int/documents/goc_terimleri_sozlugu.pdf?entryId=10260 (erişim: 17.04.2015), s. 22.

⁵ Başak Kale, “Nüfus Hareketleri ve Göç”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 595.

⁶ Sevcan Güleç ve Hatice Özkan Sancak, “Göç Kimlik ve Aidiyet: Almanya’da Yaşanan Türkiye Kökenli Gençler Açısından Bir Analiz”, *I. Uluslararası Davraz Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta (24-26 Ekim 2009).

⁷ Yusuf Akan ve İbrahim Arslan, *Göç Ekonomisi – Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Ekin Yayınevi, Bursa 2008, s. 43-61.

⁸ Sevilay Kaygalak, *Kentin Mültecileri*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009.

⁹ Türk Dil Kurumu, “Göçmen”, *Genel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5531857b131fc9.85877210, (Erişim: 10.04.2015).

¹⁰ Kale, *age*, s. 595.

¹¹ *Age*, s. 595.

¹² Emine Akçadağ (Haz.), “Yasadışı Göç ve Türkiye”, *Bilgesam*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 2, İstanbul 2012, s.4.

ikametgâh sahibi olmadığı bir ülkeye yasadışı girişidir.¹³

Yasadışı göç kavramı yerine düzensiz göç kavramı da kullanılabilir. Düzensiz göç, bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, kalmak veya yasal olarak girdikten sonra yasal süre içerisinde o ülkeden çıkmamak¹⁴ şeklinde yasadışı göç kavramı yerine kullanılabilir. Doğal olarak bu durumda bulunan kişilere de yasadışı göçmen denilmektedir. Yasadışı göçmen, çoğunlukla ekonomik problemler nedeniyle bulunduğu ülkeden ayrılan ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olduğuna inandığı başka bir ülkeye yasadışı yollardan giren, geçici veya sürekli olarak, çalışmak ve yerleşmek amacıyla orada bulunan kişi demektir.

Önceleri yasal olarak göç alan ülkeler zamanla bu durumu sınırlandırmışlardır. Bunun sonucu olarak daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla, baskı ve tehdit gibi çeşitli nedenlerle göç etmek isteyenler bunu gerçekleştirmek için yasadışı yollara başvurmuşlardır.¹⁵ Sonuç olarak bir ülkeye kanunsuz yollardan giriş yapmak veya o ülkede verilen yasal izin süresini doldurduktan sonra da kalmaya devam etmek yasadışı göç olarak tanımlanmakta, bu kapsamda ülkeye giriş yapan veya kalmaya devam edenlere de yasadışı göçmen denilmektedir.

1.3. Göçmen Kaçakçılığı

“Göçmen kaçakçılığı”nın veya diğer bir ifadeyle “insan kaçakçılığı”nın birçok tanımı bulunmaktadır. Bunun yanında göçmen kaçakçılığı terimi ile sıklıkla karıştırılan “insan ticareti”, insanların bir ülke veya yerden başka bir ülke veya yere istismar amaçlı rızaları dışında, zorla veya kandırılarak götürülmesidir.¹⁶ Göçmen kaçakçılığı, “doğrudan veya dolaylı olarak parasal ve maddi çıkar elde etmek için bir kişinin uyrukluğunu taşımadığı veya daimi ikametgâh sahibi olmadığı bir taraf devlete yasadışı girişinin temini” olarak tanımlanmaktadır.¹⁷ Evik’e göre göçmen kaçakçılığı, “ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerden dolayı, iş bulma veya iltica gibi istekleri olan kişilerin, illegal geçişleri organize eden insan kaçakçılığı şebekeleri tarafından, menfaat karşılığında farklı ülkelere götürülmesidir”.¹⁸

Türkiye ile de aralarında işbirliği sözleşmesi bulunan Avrupa Polis Teşkilatı (Europol) Sözleşmesi’ne göre göçmen kaçakçılığı, “üye devletlerde geçerli olan kural ve şartların aksine Avrupa Birliği (AB) üye devletlerinin topraklarına girmek, yerleşmek veya burada iş bulmak eylemlerini maddi gelir elde etmek için sağlayan ve kolaylaştıran faaliyetlerdir”.¹⁹ Uluslararası Göç Örgütü’ne göre göçmen kaçakçılığı, göçmen tarafından veya onun adına bir başkası tarafından verilecek bir ödeme karşılığında, gönüllü olarak bunu yapmayı seçen bir kişinin vatandaşı olmadığı veya daimi olarak ikamet etmediği bir devlete yasadışı girişinin sağlanması anlamına gelmektedir.²⁰

Benzer bir tanım Türkiye’nin de taraf devlet olduğu Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesine Ek Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol’ün 3 (a) maddesinde de yapılmıştır. Buna göre göçmen kaçakçılığı; “doğrudan veya dolaylı olarak, mali veya diğer bir maddi çıkar elde etmek için, bir kişinin vatandaşlığını taşımadığı veya daimi ikametgâh sahibi olmadığı taraf devlete yasadışı girişinin temini” anlamına gelmektedir.²¹ Ayrıca bu protokolün önsözünde kara, deniz ve hava yoluyla yapılan göçmen

¹³ Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM), “Dünyada ve Türkiye’de Yasadışı Göç”, Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı, Ankara 2001, s. 14.

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Genel Bilgi”, 2015, http://www.goc.gov.tr/icerik3/genel-bilgi_409_422_423, (Erişim Tarihi: 21.04.2015).

¹⁵ Hakan Erdal ve Güven Şeker, “Van İlinde Gerçekleşen Yasadışı Göç Olaylarının İncelenmesi”, *Yerelden Küresele Sınırşan Suçlar*, Ed. Oğuzhan Ömer Demir, Süleyman Özeren ve Alper Sözer, Başak Matbaacılık, Ankara 2010, s. 104.

¹⁶ Ahmet İçduygu, *Türkiye’de Kaçak Göç*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2004, s. 24.

¹⁷ EGM, *age*, s. 14.

¹⁸ Ali Hakan Evik, “Göçmen Kaçakçılığı Suçu”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Erzincan, Cilt 9, Sayı 3–4, 2005, s. 126.

¹⁹ Ayşe Seda Koyuncu, *Göçmen Kaçakçılığı ile Mücadele Politikaları*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 8-9.

²⁰ Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Ed. Bülent Çiçekli, İsviçre 2009 http://www.turkey.iom.int/documents/goc_terimleri_sozlugu.pdf?entryId=10260 (erişim: 17.04.2015), s. 22.

²¹ Milletlerarası Sözleşme, “Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne Ek Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol”, *TC Bakanlar Kurulu Kararı*, 18.03.2003, Karar Sayısı: 2003/5329, s.1.

kaçakçılığını önlemek ve bununla mücadele etmek için atılacak etkin adımların işbirliği, bilgi alışverişi, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerdeki sosyo-ekonomik ve diğer uygun önlemleri de içerecek şekilde kapsamlı bir uluslararası yaklaşımın gerekli olduğu da vurgulanmıştır.

Herhangi bir nedenle bir başka ülkeye göç etmek isteyenler hedef ülkenin bu isteği kabul etme konusundaki şartlarının ve aldığı önlemlerin sertliği gibi nedenlerle kabul edilmeme durumu karşısında bu ülkeye yasadışı yollardan girmeyi tercih edebilmektedirler. Ancak yasadışı göçmenlerle ilgili sınırlarda alınan koruma tedbirleri, sınırlardan geçerken hangi zorluklarla karşılaşabileceklerini bilmemeleri gibi nedenlerle bu yolculuğa tek başlarına çıkmak yerine bu işle uğraşan tecrübe sahibi göçmen kaçakçılarından yardım almayı tercih etmektedirler.²²

Göçmen kaçakçılarının olan talebin artması ile birlikte kendilerine ödenen ücretler de artmış, bu durum da beraberinde göçmen kaçakçılığı suç faaliyetlerinin profesyonelleşerek icra edilmesini getirmiştir. Europol, BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)) ve IOM gibi uluslararası örgütler, raporlarında göçmen kaçakçılığının sınır aşan suç örgütleri tarafından organize bir şekilde işlendiğini belirtmektedirler. Bu alanda yapılan araştırmalar göstermiştir ki, göçmen kaçakçılığı küçük suç örgütlerince yapılmakta fakat elde edilen kazancın büyük kısmı, bunları koordine eden büyük suç örgütlerine gitmektedir.

Kürselleşen dünya ile birlikte göçler de değişime uğrayarak küresel bir hal almıştır. Bu sebeple göç edenlerin ve göç rotalarının sayısı artmış, göç konusu da sadece göç edilecek ülkelerin sınır koruma önlemleri ile çözülemeyecek bir duruma gelmiştir. Günümüzde devletler tarafından sadece kendi sınırlarının korunmasıyla göçmen kaçakçılığı ile mücadelede istenen başarının elde edilemeyeceği bir gerçektir. Bu nedenle gerek küresel gerekse bölgesel boyutta yasadışı göç sorunuyla etkin olarak mücadele edilmesinin bir zorunluluk olduğu kabul edilmektedir.

1.4. Kaynak - Transit - Hedef Ülke

Göçmen kaçakçılığında ülkeler; kaynak, transit ve hedef ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Kaynak ülke, yasadışı göçmenlerin yaşadıkları veya uyruğunda buldukları ülke iken; hedef ülke, yasadışı göçmenlerin gitmek istedikleri veya göçmen kaçakçıların kendilerini götürmek istediği ülkedir. Kaynak ülke ile hedef ülke arasında kalan ülkeye veya ülkelere ise transit ülke denilmektedir. Daha geniş bir ifadeyle transit ülke, kaynak ülkeden hedef ülkeye yolculuk yaparken üzerinden geçilen veya hedef ülkeye giriş yapabilmek için uygun şartların oluşmasını beklerken üzerinde ikamet edilen ülkedir.²³

1.5. Güvenlik ve Bölgeselleşme

Türk Dil Kurumu güvenlik kavramını; “Toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu, emniyet” olarak tanımlamaktadır.²⁴ Ayoob, güvenlik kavramını; “devletlerin sahip olduğu değerlere, ülkesel ve kurumsal yapıya ve rejime yönelik herhangi bir tehdidin olmaması durumu”²⁵ olarak tanımlarken, Homer-Dixon ise güvenliği; “bireylerin fiziksel, sosyal ve ekonomik refahlarının korunması”²⁶ olarak tanımlamaktadır. Bugün devletlerin yanında bireyler, gruplar ve devlet haricindeki birimler güvenlik çalışmalarında ele alınmaktadır.²⁷

²² Kamwedo, N, “People Smuggling in Kenya”, *International Workshop on People Smuggling From East Africa*, Pekom, Polis Akademisi İnterpol, İstanbul (30-31 Mart 2011).

²³ Yusuf Ay, *Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadelede İnsan Güvenliği Yaklaşımı: Türkiye Örneği*, (Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2014, s. 59-60.

²⁴ Türk Dil Kurumu, “Güvenlik”, *Genel Türkçe Sözlük*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.554629c4267476.01692557, (Erişim Tarihi: 02.05.2015).

²⁵ Mohammed Ayoob, Security in the Third World: Searching for the Core Variable, *Seeking Security and Development –The Impact of Military Spending and Arms Transfers-*, Ed. Norman A. Graham, Lynne Rienner Publishers, USA 1994, s. 15-16.

²⁶ Thomas F. Homer-Dixon, “On the Threshold –Environmental Changes as Causes of Acute Conflict”, *Global Dangers – Changing Dimensions of International Security-*, Ed. Sean M. Lynn-Jones ve Steven E. Miller, MIT Press, Cambridge-USA 1995, s. 44.

²⁷ Bilal Karabulut, “Kürselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz’in Güvenliğini Yeniden Düşünmek”,

Güvenlik anlayışı zamana göre değişiklik göstermiştir. Klasik güvenlik anlayışı, ulusal değerleri koruyarak düşmana karşı devletin güvenliğini sağlamaya yönelik bir güvenlik anlayışı olarak özetlenebilir.²⁸ Soğuk Savaş sonrası dönemde ise güvenlik anlayışı değişime uğrayarak; geleneksel devlet anlayışından gruplara; bireyden biyosfere; askeri tehditlerden sosyal, çevresel, siyasi ve insani konulara; ulus-devletten bir yandan ülke içi bölgesel ve yerel yönetimlere diğer yandan uluslararası bölgesel ve küresel oluşumlara doğru kayarak hem derinleşme hem de genişleme göstermiştir.²⁹ Bugün dünyanın çeşitli bölgelerinde komşu devletler bir araya gelerek kendi bölgeleri için bölgesel düzeyde güvenlik sorunlarını tartışıp çözümler üretebilmektedirler.

Bölgeselleşme, en temel anlamda, coğrafi olarak yakın olan ülkelerin birbirleriyle kurdukları işbirliği ilişkileri olarak tanımlanmaktadır.³⁰ Bölgeselleşmenin gerçekleşmesi için coğrafi yakınlık, istikrarlı bir ekonomik gelişme, siyasi sistemlerin yakınlığı, bölgeselleşme için toplumsal destek ve ortak tehdit gibi etkenler önem taşımaktadır. Bölgeselleşme, küreselleşme sürecine bir alternatif olarak düşünülebilir ve daha dinamik bir süreç olarak gelişmektedir. Bu çerçevede bölgeselleşme; “ortak çıkarları ve kaygıları olan belirli bir bölge ve ülke gruplarının ekonomik ve siyasi sistemlerini güçlendiren ve etkin bir gelişimini sağlayan ekonomik ve politik entegrasyon sürecidir”.³¹

Güvenliğin bölgeselleşmesi ise belirli bir coğrafi alanda, devletlerin ve diğer aktörlerin, çatışma yaratabilecek olan problemlerle ulusal veya devletler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, bölgesel olarak dayanışmacı dış ilişkilerin kurulması ve bölgede barışın sağlanması amaçlarıyla bir güvenlik kompleksinin oluşturulmasıdır. AB bölgeselleşmeye verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Bugün geniş anlamda AB'nin komşuları, Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan Avrupa'da kalan ülkeler, Güney Kafkasya ülkeleri ve Akdeniz bölgesindeki diğer ülkelerden oluşmaktadır. AB genellikle güvenlik ve istikrar sağlamak amaçlı bir politika izleyerek Akdeniz'deki komşularıyla güvenlik alanında işbirliği yoluna gitmektedir. AB, güçlü ekonomisi ve etkili diplomatik ilişkilerini kullanarak bu ülkelerde istikrar sağlayacağına ve böylece bölgesel güvenliği sağlamada daha etkili olacağına inanmaktadır.³²

Güvenlik kompleksinin oluşturulmasında genellikle coğrafi yakınlık esas alınmaktadır. En önemli kriterler ise ortak bir tehdit algısının olması, ülkeler arasında dostluk ve güvenlik ilişkilerinin bulunması, karşılıklı bağımlılık olarak değerlendirilmektedir. Özellikle karşılıklı olarak bağımlılığın, ortak tehdit algısı karşısında devletler arasında bir işbirliği sağlayacağı kabul edilmektedir. Uluslararası güvenlik çalışmalarında bölgesel güvenlik tehditleri arasında “göç hareketleri” de yer almaktadır. Ortadoğu'da ise ülkeler arasında mevcut sorunlar ve bazı ülkelerin içinde bulunan iç çatışmalar nedeniyle istenen düzeyde bölgesel politikalar geliştirilememektedir.³³

2. Bir Güvenlik Sorunu Olarak Yasadışı Göç ve Göçmen Kaçakçılığı

Günümüzde birçok ülke tarafından göçmen kaçakçılığı askeri alanın dışında kalan tehditler arasında sayılmaktadır.³⁴ Göç, çoğu zaman bir güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Göç edilen ülkelere yaşayan insanlar tarafından da göçmenlerden dolayı güvensizlik hissi yaşanabilmektedir. Özellikle büyük ölçekli göç hareketleri neticesinde toplumun kültürel ve ulusal kimliğinin güvenliğinin sağlanması konusunda birtakım kaygılar ortaya çıkabilmektedir.³⁵ Bazı durumlarda göç eden toplum,

Karadeniz Araştırmaları, Cilt:6, Sayı:23, Güz 2009, s. 3-6.

²⁸ Tim Dunne ve Nicholas J. Wheeler, “We The Peoples: Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice”, *International Relations*, vol. 18, No. 1, March 2004, s. 11.

²⁹ Sinem Akgül Açıkmeşe, “Strateji ve Güvenlik Kavramları”, *Strateji ve Güvenlik*, Ed. Mustafa Aydın ve Ahmet Halük Atalay, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012, s. 17.

³⁰ Keyman, *age*, s. 500.

³¹ Ekrem Erdem ve Halit Mammadov, “Post – Sovyet Ülkeler Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri”, *International Conference on EURASIAN Economies 2013*, 2013, <http://avekon.org/papers/698.pdf>, s. 840.

³² Hette Björn, “Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 92-94.

³³ Selma Bardakçı, “Bölgesel Güvenlik ve Bölgesel Çatışma Ekseninde ASEAN Örneği”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları*, 2011, <http://tuicakademi.org/index.php/konular/guvenlik/529-bolgesel-guvenlik>, (Erişim Tarihi: 23.05.2015).

³⁴ Thanos Dokos, “ELIAMEP's Halki International Seminars 2005-Executive Summary”, *Security Sector Transformation in Southeastern Europe and the Middle East*, Ed. T.DOKOS, IOS Press, Amsterdam 2007, s. 173.

³⁵ Sita Bali, “Population Movements”, *Security Studies: An Introduction*, Ed. Paul Williams, Routledge, London 2008 s. 468-482.

yerli halkın kimliğini tehdit ederken; bazı durumlarda da yerli halk tarafından göç eden toplumun kimlik değerleri aşındırılarak tehdit altında kalabilmektedir. Bu durum, kültürlerin karşılıklı olarak birbirlerini baskılamaya çalışması sonucu ortaya çıkabileceği gibi, birinin diğerini baskılamaya çalışması sonucu da ortaya çıkabilmektedir.³⁶ Bu gibi kimlik çatışmalarının yanı sıra göçmenler göç ettikleri hedef ülkede silah kaçakçılığı yapabilir, terörist faaliyetlerde bulunabilir ayrıca hedef ülkede bulunan dini, etnik temelli siyasi muhalif gruplarla işbirliği içerisine de girebilirler.³⁷

Yukarıda sayılan nedenlerle göç alan hedef ülke iç güvenliğini arttırmaya yönelik düzenlemelere gitmek zorunda kalabilmektedir. Özellikle zayıf devletler göçe bağlı olarak istikrarsızlık yaşayabilir ve göçmenlerin etnik, kültürel veya dinsel kimlikleri ülke içerisinde sorunları arttırabilmekte ve bölgesel sorunlar ortaya çıkabilmektedir.³⁸ Göç, devletlerin ulusal güvenliğine karşı bir tehdit oluşturuyorsa bu durumda geleneksel güvenlik anlayışı altında değerlendirilebilmektedir. Böylece güvenlik bakımından referans nesne devlet olmaktadır. Devletler böyle durumlarda yoğun göçmen akını karşısında sınır güvenliklerinin sağlanmasında kontrol sorunu yaşayabilmekte ve bunu ulusal güvenlik tehdidi olarak algılayabilmektedirler.³⁹

Yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı, transit ve hedef ülkeler açısından bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir. İlk olarak sınırların denetimi devletlerin egemenliği altında olduğundan yasadışı giriş, devletlerin egemenliğini sarsmaktadır. İkincisi, devletler tarafından bu durum devlet güvenliklerine karşı bir tehdit olarak algılanmakta ve potansiyel teröristler için ülkeye giriş yolu oluşturduğu değerlendirilmektedir.⁴⁰ Yasadışı göçün sıklıkla yaşandığı AB ülkeleri bu durum karşısında genellikle güvenlik endişeleri nedeni ile işbirliği yönüne gitmektedirler. AB'nin göçmen politikaları, 2000 yılı sonrasında suçla mücadele politikaları ile neredeyse aynı anlama gelmiştir.⁴¹ AB ülkeleri ayrıca yasadışı göçmenlerin büyük oranda yasadışı faaliyetler içerisinde olduklarını ve aids gibi hastalıkları yaydıklarını sıklıkla dile getirmektedirler.⁴²

Araştırmalara göre göçmen kaçakçılığı terör örgütlerinin gelir kaynakları arasında yer almaktadır.⁴³ Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ile terörizm arasında yakın bir ilişki olduğu algısı ortaya çıkmış ve yasadışı göç kamu güvenliğine yönelik bir tehdit olarak kabul edilmiştir.⁴⁴

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme (UNDP)) tarafından yayınlanan 1994 İnsani Kalkınma Raporu'nda, insan güvenliği kavramı ele alınmış ve insan güvenliğine yönelik altı ana tehdidin mevcut olduğu belirtilmiştir. Bunlar (1) ekonomik fırsatlarda eşitsizlik, (2) kontrol edilemeyen nüfus artışı, (3) göç, (4) çevre felaketleri, (5) uluslararası terörizm ve (6) uyuşturucu kaçakçılığıdır.⁴⁵ Aslında göçün ve/veya yasadışı göçün, kontrol edilemeyen nüfus artışı ve ekonomik fırsat eşitsizliği nedenleriyle de gerçekleştiği söylenebilir. Diğer taraftan göçmenlerin yaşadıkları ülkedeki silahlı çatışmalar, siyasi ve ekonomik sebeplerle oluşan güvensiz ortamdan kaçtıkları bir gerçektir. Göçmenler, yasal göç imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı yasadışı

³⁶ Barry Buzan, Ole Weaver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London 1998, s. 124.

³⁷ Myron Weiner, "Migration and Security", *Security Studies: A Reader*, Ed. Christopher W. Hughes, Routledge, London 2011, s. 257.

³⁸ Yannis A. Stivachtis, "International Migration and the Politics of Identity and Security", *Journal of Humanities and Social Sciences*, 2 (1), 2008, s. 16.

³⁹ Myron Weiner, *age*, s. 257.

⁴⁰ Khalid Koser, *Irregular Migration, State Security and Human Security*, Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration, 2005, s. 10-12.

⁴¹ Berry Tholen, "The Europeanisation of Migration Policy, -The Normative Issues", *ECPR Uppsala 2004 Joint Sessions Workshop 16.*, 2004, s. 2-5, <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/045f05a7-9866-4a48-a172-0dd8efbc179d.pdf>, (ET: 09.05.2015).

⁴² The Global Commission on International Migration (GCIM), *Migration in an Interconnected World: New Directions For Action, Report of The Global Commission on International Migration, 2005*, <http://www.gcim.org/attachements/gcim-complete-report-2005.pdf>, s. 32-41, (ET: 09.05.2015).

⁴³ Kimberly L. Thachuk, "An Introduction to Transnational Threats", K.L. THACHUK and S. BOWMAN (Eds), *Transnational Threats: Smuggling and Trafficking in Arms, Drugs and Human Life*, Connecticut, Praeger Security International, 2007, s.16.

⁴⁴ Khalid Koser, *International Migration- A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2007, s. 11.

⁴⁵ United Nations Development Programme (UNDP), *New Dimensions of Human Security, 1994 Human Development Report*, Newyork: Oxford Univercity Press, 1994, s. 23-26.

göçe eğilim göstermektedirler. Ayrıca yasadışı göçmenler güvensiz bir şekilde yolculuk yapmakta ve gittikleri ülkede genellikle tehlikeli işlerde çalıştırılmakta, sağlık, eğitim türü sosyal hizmetlerden de yararlanamamaktadırlar.⁴⁶ Bu bağlamda yasadışı göç, çeşitli yönlerden insan güvenliği açısından tehdit olarak görülmektedir.

Göçün küreselleşmesi ile birlikte göçle ilgili olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmada ülkelerin yetersiz kalması nedeniyle uluslararası örgütler kurulmuş veya mevcut örgütler tarafından bünyelerinde bu tip birimler oluşturulmuştur. Böylece göç sorunları ile ilgili olarak etkin çözüm üretmede işbirliği sağlamak hedeflenmiştir.

Yasadışı göç hususunda yukarıda belirtilen sebeplerle Afrika, Güney Amerika, Orta Doğu ve Güney Asya'da bulunan ülkeler kaynak ülke olarak sayılırken, göçün gerçekleştiği hedef ülkeler olarak çekici özellikleri nedeniyle ABD, Kanada, AB ülkeleri ve Avustralya sayılmaktadır.⁴⁷

Önceki bölümlerde açıklandığı üzere göçmen kaçakçılığı ile mücadelede devletlerin tek başlarına yeterli olamaması nedeniyle uluslararası kolluk kuvvetleri, Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration (IOM)), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR))⁴⁸, Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF), sivil toplum kuruluşları, BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası kuruluşların özellikle veri ve bilgi toplama, uygulama ve paylaşımı, bilinçlendirme ve kaynak seferberliği gibi konularda işbirliği içinde olmaları gerekli olmuştur.⁴⁹ Uluslararası örgüt olan IOM dünyada göç olgusuna her boyutuyla yaklaşan lider örgüt konumundadır.⁵⁰ Ayrıca Küresel Göç Grubu (Global Migration Group (GMG))⁵¹, Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (The International Centre for Migration Policy Development(ICMPD))⁵², Küresel Göç ve Kalkınma Forumu (The Global Forum on Migration and Development (GFMD))⁵³ küresel göçle ilgili sorunlar ve göçmen kaçakçılığı ile mücadelede işbirliği yapan uluslararası örgütlere örnek olarak gösterilebilir.

Küresel düzeyde alınan önlemlerde bir genellik arz ederken yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ile ilgili bölgesel düzeyde önlemlerin alınması da gerekmektedir. Yukarıda adı geçen örgütler bölgesel düzeyde önlem alınabilmesi açısından da proje üretebilmekte, bölgesel nitelikli oluşumları desteklemekte veya projelerin yürütücüsü olabilmektedirler.

Günümüzde özellikle ülke içi çatışma ve iç savaşlar ile ekonomik nedenler yüzünden Orta Asya ve Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya doğru kitlesel göç hareketleri yaşanmakta olup yukarıda belirtilen tehlikelerin çoğunun mevcut olduğu değerlendirilmektedir.

3. Avrupa Birliği Ülkelerine Gerçekleştirilen Göçün Tarihsel Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Avrupa ülkelerinde işgücü açığı ortaya çıkmış ve savaş sonrasında Avrupa ülkeleri yeniden yapılanma süreçlerinde üçüncü ülkelere bu açığı kapatmak amacıyla kendilerine doğru işgücü göçünü teşvik etmişlerdir. Bu amaçla gelen göçmenlerin geçici olarak ülkede buldukları ve ilerde geriye gönderilebilecekleri düşünülmüştür. Ancak zaman geçtikçe durumun bu

⁴⁶ Koser, *age*, s. 9-13.

⁴⁷ Akçadağ, *agr*, s. 11.

⁴⁸ United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), "About Us", 2001, <http://www.unhcr.org/pages/49c3646c2.html>, (ET: 25.04.2015)

⁴⁹ International Organization for Migration (IOM), "International Migration and Development, Perspectives and Experiences of the International Organization for Migration", 2006. [http://www.nhsmun.org/sites/default/files/International%20Migration%20and%20Development%20Perspectives%20and%20experiences%20of%20the%20International%20Organization%20for%20Migration%20\(IOM\).pdf](http://www.nhsmun.org/sites/default/files/International%20Migration%20and%20Development%20Perspectives%20and%20experiences%20of%20the%20International%20Organization%20for%20Migration%20(IOM).pdf), s. 10. (ET: 21.04.2015).

⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Uluslararası Göç Örgütü", TC Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Nezdinde Daimi Temsilciliği, 2014, <http://cenevreofisi.dt.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=203427>, (ET: 21.04.2015).

⁵¹ Global Migration Group (GMG), "GMG Nedir?", 2014, <http://www.globalmigrationgroup.org/what-is-the-gmg>, (ET: 28.04.2015).

⁵² The International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), "Migration is About People", 2015, <http://www.icmpd.org/>, (ET: 25.04.2015)

⁵³ The Global Forum on Migration and Development (GFMD), "Global Forum on Migration&Development", 2014, <http://www.gfmd.org/>, (ET: 24.04.2015).

şekilde olmadığı ortaya çıkmıştır.⁵⁴

1970'lerde Avrupa ülkeleri, ekonomik krizlerin ve teknolojinin de etkisiyle ihtiyaç duyulan işçi tipinin değişmesiyle işçi kabulünü azaltma yönünde tedbir almaya başlamışlardır. Bu dönemde göç yavaşlatılmakla birlikte aile birleşmeleri, siyasi sığınma gibi nedenlerle devam etmiş ve göçün istenildiği anda durdurulamayacak bir olgu olduğu anlaşılmıştır.⁵⁵

1980'lere gelindiğinde ise artık göçün AB üyesi bir devletin yalnız başına çözümlenebileceği bir sorun olmaktan çıktığı ve Birlik düzeyinde bir önlem alınması gerektiği daha da belirginleşmiştir. Ancak tüm Birlik üyesi ülkelerin bu konuda uzlaşması ancak 90'lı yıllarda mümkün olmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte ortaya çıkan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Avrupa ülkelerine göç artmıştır. Yasal olarak giriş imkânı bulamayan göçmenler Kuzey ve Batı Avrupa'daki gelişmiş ülkelere girebilmek için yasadışı yollara başvurmuşlardır. Avrupa Komisyonu 1994 yılında bir rapor yayımlayarak ilk defa sığınma ve göç sorunlarının çözülebilmesi için daha kapsamlı bir yaklaşımın ortaya konması gerektiğinin altını çizmiştir.⁵⁶ Böylece AB tarafından göçle ilgili kaynak ülkeler ve transit ülkelerle işbirliği arayışlarına başlanmıştır.

1995'te Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Euromed/Barselona Süreci) tesis edilmiştir. Akdeniz için Birlik (AİB) enerji, ulaştırma ve kentsel kalkınma, iş geliştirme, sosyal ve kültürel konular ile sivil koruma gibi alanlarda gerçekleştirilecek projelerle Akdeniz'de işbirliğinin artırılmasını ve barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasını amaçlamıştır.⁵⁷ Böylece Akdeniz'in kuzeyindeki ülkelere göçün azalacağı umulmuştur. Ancak bugüne kadar istenen başarı sağlanabilmiş değildir.⁵⁸ Ayrıca Doğu Avrupa, Güney Kafkaslar ve Orta Asya'dan 12 ülkeyi içine alan Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Destek Programı (TACIS), 1998 yılında üyeliğe aday olan ülkelerle yürürlüğe konulan "Organize Suça Yönelik Üyelik Öncesi Paketi", 1999 tarihli "Güneydoğu Avrupa için İstikrar Paketi" alınan önlemler arasında sayılabilir.

2000'li yıllarda göç sorununa halen etkili bir çözüm bulamayan AB yeni çözüm arayışlarına girmiş ve bu amaçla daha geniş kapsamlı bir yaklaşım geliştirmiştir. AB bünyesinde 2005 yılında oluşturulan Göç ve Hareketlilik Küresel Yaklaşımı (GAMM), AB'nin dış göç ve iltica politikasının kapsayıcı çerçevesini oluşturmaktadır. GAMM, AB'ye göç, iltica, yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele konularında AB üyesi olmayan ülkelerle ikili ve bölgesel işbirliği yürütülmesini ve hazırlanan projelerin desteklenmesini öngören politikalar geliştirmektedir. GAMM'in esas amacı göçün Avrupa'ya ulaşmadan önce yani kaynağından nasıl önlenebileceği konusunda politikalar geliştirmeye çalışmaktır. Bu amaçla göçe yönelik tedbirler kaynak ve transit ülkelerde alınacak, bu çerçevede kaynak ve transit ülkelere de AB tarafından katkıda bulunulacaktır.⁵⁹ Bunun yanı sıra AB, göçü ve yasadışı göçü durdurmak amacıyla birçok önlem almaya devam etmektedir.

Akdeniz'den ve özellikle Doğu Akdeniz'den gerçekleştirilen göç değerlendirildiğinde AB'nin aldığı önlemler arasında; dış sınırlarının korunması amacıyla Frontex (Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarının Yönetimi için Operasyonel İşbirliği Ajansı / Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi), göç politikalarını geliştirmek amacıyla kurulan Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (ICMPD), amaçları arasında en az iki üye ülkeyi ilgilendiren yasadışı göç şebekelerinin katıldığı suçlarla mücadele etmek olan Europol ve geri kabul anlaşmaları sayılabilir. Bugün Avrupa ülkelerinde göçmenler artık birer ekonomik ve siyasi değer veya yardıma ve korunmaya ihtiyaç duyan gruplar olmaktan çok

⁵⁴ Randall Hansen, "Migration to Europe since 1945: Its History and Its Lessons", *The Political Quarterly*, 74 (1): 25-38, 2003.

⁵⁵ Gallya Lahav, *Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

⁵⁶ Joanne Van Selm, "Immigration and Asylum or Foreign Policy: The EU's Approach to Migrants and Their Countries of Origin", Ed. Emek Uçarer, *Migration and the Externalities of European Integration*, New York, Lexington Books, ss.143-60, 2002.

⁵⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Akdeniz için Birlik", 2011, <http://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa>, (ET: 21.04.2015).

⁵⁸ Didier Billion, "Akdeniz için Birlik: Bir Başarısızlık Öyküsü", *Timeturk*, 05.07.2010, <http://www.timeturk.com/tr/makale/didier-billion/akdeniz-icin-birlik-bir-basarisizlik-oykusu.html#.VV83Arntmko>, (ET: 22.05.2015).

⁵⁹ Hakan Samur, "Avrupa Birliğinde Göçe Yönelik Global Yaklaşım", *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, S 2, 2008, <http://www.insanbilimleri.com> (ET: 10.12.2016)

buldukları toplumun nazarında ekonomiye, kültürel ve sosyal düzene tehdit oluşturan unsurlar olarak görülmektedirler.

4. Avrupa Birliği Ülkelerine Doğru Yasadışı Göç Yolları ve Doğu Akdeniz’de Yasadışı Göç Sorunu

Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasında bulunan Akdeniz’e, kıyısı bulunan 23 ülke bulunmaktadır. Doğu Akdeniz’e kıyısı olan ülkeler ise Türkiye, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye, Lübnan, İsrail, Filistin ve Mısır’dır.⁶⁰ Ancak doğusunda Girit adası bulunan Yunanistan, uluslararası kuruluşların verdikleri Doğu Akdeniz insan kaçakçılığı rotalarında sık sık adı geçen bir ülke olduğundan bu kapsamda değerlendirilecektir.

Frontex, AB’ye karadan ve denizden gerçekleştirilen yasadışı ana göç yollarını; (1) Doğu Akdeniz, (2) Batı Balkan, (3) Orta Akdeniz, (4) Arnavutluk’tan Yunanistan’a Döngüsel, (5) Batı Akdeniz, (6) AB’nin Doğu Sınırı, (7) Batı Afrika ve (8) Karadeniz rotaları olarak sınıflandırmaktadır.⁶¹ AB ülkelerine doğru yasadışı göç yolları ve 2010-2016 yıllarını kapsayan yasadışı giriş sayıları Frontex raporlarından yararlanılarak aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. AB ülkelerine yasadışı göç yolları ve yıllara göre yasadışı giriş sayıları

ROTALAR (GÜZERGAHLAR)	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.Doğu Akdeniz Rotası	55 688	57 025	37 224	24 799	50 834	885 386	182 277
2.Batı Balkan Rotası	2 371	4 658	6 391	19 951	43 357	764 038	130 261
3.Orta Akdeniz Rotası	4 448	64 261	15 151	45 298	170 664	153 946	153 946
4.Arnavutluk’tan Yunanistan’a Döngüsel	35 297	5 269	5 502	8728	8 841	8 932	5 121
5.Batı Akdeniz Rotası	5 003	8 448	6 397	6838	7 272	7 164	10 231
6. Doğu Sınırı Rotası	1 043	1 049	1 597	1316	1 275	1 920	1 349
7. Batı Afrika Rotası	2 244	340	174	283	276	874	671
8. Karadeniz Rotası	2	0	1	148	433	68	1

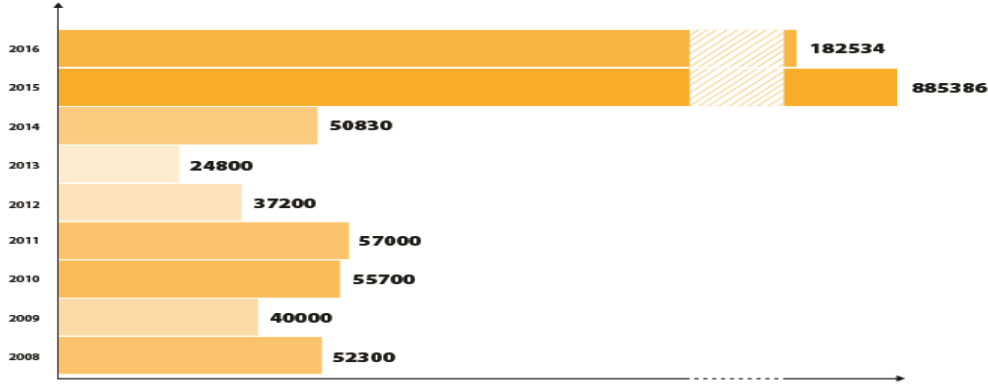
Kaynak: Frontex raporlarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Frontex tarafından “Doğu Akdeniz Rotası” olarak tanımlanan güzergâhtan Türkiye üzerinden; Yunanistan ve Güney Bulgaristan üzerinden diğer AB ülkelerine yasadışı göçmenlerin giriş yaptığı belirtilmektedir. 2015 yılında AB’ye yasadışı göç eden yasadışı göçmen sayılarında patlama yaşanmış ve ayrıca Doğu Akdeniz rotası en fazla yasadışı göçmen girişinin (885,386) gerçekleştiği rota konumuna yükselmiştir (Tablo 1). Frontex raporlarına göre; 2010’da 55,688; 2011’de 57,025; 2012’de 37,224; 2013’te 24,799; 2014’te 50,834; 2015’te 885,386 ve 2016’da 182,277 yasadışı göçmen, Doğu Akdeniz Rotasını kullanarak AB’ye yasadışı giriş yapmıştır (Tablo 1).

Tablo 2. Doğu Akdeniz Rotasını kullanarak AB ülkelerine giriş yapan yasadışı göçmen sayılarının yıllara göre dağılımı

⁶⁰ Nejat Tarakçı, “Mesele Mısır ve Suriye Değil: Doğu Akdeniz”, 2013, <http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/mesele-misir-ve-suriye-degil-dogu-akdeniz>, (ET: 26.04.2015).

⁶¹ Frontex, “trends and routes”, 2015, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>, (ET: 24.01.2017).

Kaynak: <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>

2015 yılında Doğu Akdeniz Rotası üzerinden AB'ye giriş yapanların tespit edilen sayısı 885,386'dır (Tablo 2). Aynı yıl içerisinde AB'ye toplam tespit edilen yasadışı giriş sayısı bir önceki yıla oranla 6 kattan fazla artarak 1,822,337'ye yükselmiştir. Yani Doğu Akdeniz'den gerçekleştirilen yasadışı göçün AB'ye gerçekleştirilen tüm yasadışı göç sayısına oranı %48.6'ya yükselmiştir.

Doğu Akdeniz Rotası üzerinden gerçekleştirildiği tespit edilen yasadışı göçmen sayısı 2014'e (50,830) göre %1742'lik (885.386) bir rekor artış göstermiştir (Tablo 2). Ayrıca Frontex'in 2015 Analiz raporuna göre, transit ülke olarak kabul edilen Türkiye üzerinden AB'ye yasadışı giriş yapanların sayısı 884.038 olarak tespit edilmiştir. Yani AB topraklarına yasadışı girdiği tespit edilenlerin %48.5'i (neredeyse yarısı) Türkiye üzerinden transit olarak AB'ye geçmektedir.⁶² 2016 yılında ise Frontex verilerine göre bu rotadan giriş yaptığı tespit edilenlerin sayısı 182.534'e gerilemiştir.⁶³ Bu sayının gerilemesinde Türkiye'nin sergilemiş olduğu göç politikalarının çok büyük katkısı vardır.

Tablo 3. Doğu Akdeniz Rotasını kullanan yasadışı göçmen sayılarının yıllara göre dağılımı

Doğu Akdeniz Rotası	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Deniz Yolu (İlk sıra)	6175 Afgan	1467 Afgan	4370 Afgan	11831 Suriyeli	44057 Suriyeli	873179 Suriyeli	174605 Suriyeli
Kara Yolu (İlk Sıra)	49513 Afgan	55558 Afgan	32854 Afgan	12968 Suriyeli	6777 Suriyeli	12207 Suriyeli	7672 Suriyeli

Kaynak: Frontex raporlarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2010-2012 yılları arasında Doğu Akdeniz Rotası'nın gerek deniz gerekse karayolunu kullanan yasadışı göçmenler içerisindeki en fazla sayıyı Afganlar oluştururken; Suriye'deki iç savaşın ortaya çıkmasıyla birlikte 2013-2016 yılları arasında bu rotanın hem deniz hem de kara yolunu yasadışı kullananlar arasındaki en fazla sayıyı Suriyeliler oluşturmuştur (Tablo 3).

Doğu Akdeniz Rotasını kullanarak deniz yoluyla AB'ye 2010'da 6,175; 2011'de 1,467; 2012'de 4,370; 2013'te 11,831; 2014'te 44,057, 2015'de 873,179 ve 2016'da 174,605 yasadışı göçmenin giriş yaptığı görülmektedir (Tablo 3). Doğu Akdeniz Rotasını kullanarak kara yoluyla AB'ye 2010'da 49,513; 2011'de 55,558; 2012'de 32,854; 2013'de 12,968; 2014'de 6,777; 2015'de 12,207 ve 2016'da 7,672 yasadışı göçmenin giriş yaptığı görülmektedir (Tablo 3).

2013 yılına kadar Doğu Akdeniz Rotasını kullanan yasadışı göçmenlerin büyük oranı deniz yolu ile AB'ye giriş yaparken; 2013 yılında deniz yolu ile kara yolu kullanım oranları neredeyse dengelenmiş; 2013 yılı sonrasındaysa deniz yolunu kullananların oranı açık ara öne geçmiştir. Kara yolunu kullanan yasadışı göçmen oranlarının 2013 yılı sonrası dönemde sert bir düşüş yaşamamasının sebebi Türkiye'nin

⁶² Frontex, "Analiz Raporu", 2016, http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf, (ET: 24.01.2017)

⁶³ Frontex, "trends and routes", 2016, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>, (ET: 24.01.2017)

Yunanistan ve Bulgaristan ile sınırlarında Frontex kapsamında telli duvarlar örülerek sınır güvenlik tedbirlerinin artırılmasının payı çok yüksektir. Kara yolunun kullanılmasına karşı alınan geniş tedbirler göçmen kaçakçılarını deniz yolunu kullanmaya yönlendirmiştir.

2015 yılı Frontex analiz raporunda, her seferde göçmen kaçakçılığı yapan şebekelerin 800 kişiye kadar taşıma yapabildikleri ve kişi başı 4.500-6000 euro arasında para alarak ortalama 1,5 – 3 milyon euro kâr elde ettikleri vurgulanmaktadır.⁶⁴ Buna rağmen Doğu Akdeniz’de göçmen kaçakçılığını önlemek amacı ile Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan ülkeler henüz bir araya gelerek herhangi bir oluşum meydana getirememişlerdir.

5. Avrupa Birliği Ülkeleri ve Bölgedeki Diğer Ülkeler Tarafından Yasadışı Göçe Karşı Bölgesel Düzeyde Alınan Güvenlik Önlemleri

Akdeniz için Birlik, Europol, Frontex, Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (ICMPD), Budapeşte Süreci, AB-Afrika Birliği (AU) Göç ve Hareketlilik Diyalogu, Hartum Süreci, TC-KKTC işbirliği anlaşması, geri kabul anlaşmaları gibi ikili ve bölgesel nitelikli oluşumlar, Doğu Akdeniz’den gerçekleşen yasadışı göçle ilgili alınan önlemler arasında gösterilebilir. Tüm bunlara rağmen, göçmen kaçakçılığını önlemek amacı ile Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan ülkelerin bir araya gelerek bir birlik oluşturduklarını söylemek mümkün görünmemektedir.

Akdeniz için Birlik (AİB) 13 Temmuz 2008 tarihinde Paris Zirvesi’nde, 1995’te kurulan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’nın (Euromed/Barselona Süreci) devamı niteliğinde tesis edilmiştir. AİB; enerji, ulaştırma ve kentsel kalkınma, iş geliştirme, sosyal ve kültürel konular ile sivil koruma gibi alanlarda gerçekleştirilecek projelerle Akdeniz’de işbirliğinin artırılmasını, barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasını amaçlamaktadır. 27 AB ülkesi ile Türkiye, İsrail, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Arnavutluk, Monako, Karadağ, Cezayir, Mısır, Ürdün, Lübnan, Moritanya, Fas, Filistin, Suriye ve Tunus olmak üzere 43 üyesi bulunmaktadır.⁶⁶

Akdeniz’in kuzeyinde yer alan Avrupa devletlerinin daha zengin ve demokratik oluşu, güneyinde yer alan ekonomik olarak daha fakir ve otoriter yönetimler altında bulunan ülkelerdeki insanların kuzeye doğru yasadışı göçüne sebep olmaktadır. AİB’in amaçlarının gerçekleştiği ölçüde göç veren ülkelerin göç sebeplerinin ortadan kalkacağı ve bu şekilde göçün önlenmesine katkıda bulunulacağı düşünülmektedir. AİB’in kurulmasının ardından küresel ve ekonomik krizin ortaya çıkması, Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerini kapsayan projeler için ayrılan kaynakların kısıtlı oluşu, bu ülkelerin ortak projeleri harekete geçirmek için birleşme konusunda yetersiz kalmaları, AB ülkelerinin yetkilileri arasında siyasi engellerin bulunması, Güney ve Doğu Akdeniz ülkelerinin kültürel ve tarihsel özgünlükleri konusunda ısrarcı olup sadece ekonomide reform gerçekleştirilmesine müsaade etmeleri gibi nedenlerle istenen başarının henüz elde edilemediği değerlendirilmektedir.⁶⁷

Yasadışı göçle mücadelede geri kabul anlaşmalarının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Genel olarak geri kabul anlaşmaları ile bir ülkede veya AB gibi grup halinde bulunan ülkelere yasadışı olarak giriş yapan veya bu ülkelerde bulunan kişilerin, aralarındaki anlaşma gereği kaynak ülke veya transit ülkeye iadeleri düzenlenmektedir. Bu anlaşmalar sayesinde ülkeler, yasadışı göçle mücadele etmek için daha fazla önlem almaya teşvik edilmektedir. Türkiye ile AB (2013), Belarus (2013), Karadağ (2013), Moldova (2012), Bosna-Hersek (2012), Nijerya (2011), Kırgızistan (2003), Pakistan (2010), Yemen (2012), Rusya (2011), Ukrayna (2005), Romanya (2004), Yunanistan (2001) ve Suriye (2001) devletleri arasında ayrıca Kosova ve Norveç’le geri kabul anlaşmaları imzalanmıştır.⁶⁸

Geri kabul anlaşmasının imzalanması nedeniyle yardım kapsamında AB, Katılım Öncesi Yardım

⁶⁴ Frontex, “trends and routes”, 2015, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>, (ET: 24.01.2017).

⁶⁵ Frontex, “Analiz Raporu”, 2015, http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2015.pdf, s. 16, 20-22, (ET: 24.01.2017).

⁶⁶ TC Dışişleri Bakanlığı, *agr*, 2011

⁶⁷ Billion, *agh*, 2010.

⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Yasadışı Göçle Mücadelesi”, 2013, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yasadisi-gocle-mucadelesi-.tr.mfa, (ET: 22.04.2015).

Aracı (IPA) vasıtasıyla, Türkiye’de altı ilde 750’şer kişi kapasiteli kabul ve geri gönderme merkezlerinin tesisi ve tefrişatı projelerinin yapımını üstlenmiştir. Bu projeler halen devam etmektedir.⁶⁹ Ayrıca, 29 Kasım 2015 tarihinde AB ile göç eylem planı için ortak bir metin üzerinde anlaşılmıştır. Bu süreçte, 2016 itibarıyla TC vatandaşlarından schengen alanına seyahatlerinde vize muafiyeti sağlanması ve Türkiye’de geçici koruma altında bulundurulmuş Suriyeliler için 3 milyar Euro yardım yapılması üzerinde anlaşılmıştır. Ayrıca hedef ülke durumunda bulunan AB’nin, Çinin Özel İdare Bölgeleri, Sri Lanka, Rusya, Ukrayna, Batı Balkan ülkeleri, Moldova Cumhuriyeti, Gürcistan, Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Cape Verde ve Pakistan ile geri kabul anlaşmaları bulunmaktadır.⁷⁰ Ancak AB’nin Doğu Akdeniz bölgesinde bulunan ülkelerle (Türkiye hariç) geri kabul anlaşması bulunmamaktadır.

Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (ICMPD), göç politikaları konusunda hükümetler veya kuruluşlarla kısa ve uzun vadeli projeler üretmek, Avrupa devletlerinin göç sorunları ile ilgili girişimde bulunarak metotlar belirlemek ve dünya çapında göç baskıları konusunda stratejiler üretmek amacıyla kurulmuş bir uluslararası örgüttür. Bu bağlamda Afrika, Ortadoğu ve Avrupa göç yollarında bulunan kaynak, transit ve hedef ülkeler arasında gayri resmi olan transit ve düzensiz göç konularında bir danışma, görüş alış verişi platformu niteliğinde oluşturulan ayrıca gerçekleştirilen çabaları teknik ve uzmanlık seviyesinde destekleyen Akdeniz Bölgesinde Transit Göç (MTM) Diyalogu girişimi ICMPD tarafından yürütülmektedir. Örnek olarak 2008 yılında MTM, Europol, Frontex ve UNHCR ile işbirliği içinde karışık göç yollarını gösteren bir çalışma belgesi yayınlamıştır.

MTM ortağı ülkeler ise AB ülkeleri, Cezayir, Cape Verde, Etiyopya, Gana, Kenya, Libya, Mali, Fas, Nijer, Nijerya, Norveç, İsviçre, Tunus’un yanı sıra Doğu Akdeniz ülkeleri olan Türkiye, Mısır, Suriye ve Lübnan’dır.⁷¹ Doğu Akdeniz Ülkelerinin de içinde bulunduğu ve Afrika-Ortadoğu üzerinden Avrupa’ya göç güzergâhında bulunan Doğu Akdeniz göç yollarını da kapsadığı nedeniyle bu platform bir bölgesel oluşum olarak değerlendirilmektedir.

Uluslararası göçle ilgili sorunlara çözüm aramak amacı ile uluslararası düzeyde yapılan birtakım konferanslar sonucunda devletlerin, uluslararası kuruluşların ve hükümet dışı kuruluşların yer alabilecekleri, diyalogun gelişimini sağlayan ve “göç süreçleri” olarak isimlendirilen yapılar oluşturulmuştur. Budapeşte Süreci, Prag Süreci, Rabat Süreci gibi süreçler Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (ICMPD) tarafından yürütülmekte olan göç süreçleridir.⁷²

Bunlar arasından Doğu Akdeniz’de meydana gelen göçmen kaçakçılığıyla ilgili alınan bölgesel önlemler çerçevesinde Budapeşte Süreci’nin “İpek Yolu Bölgesi” grubu, örnek olarak gösterilebilir. Hükümetler arasında gayri resmi bir işbirliği ve diyalog forumu olan Budapeşte Süreci’ne 57 ülke hükümeti ve 13 uluslararası örgüt katılmaktadır. Bu amaçla yasadışı göçle mücadele ve göçün önlenmesi için çözüm üretilmesinin yanında göç yönetimi alanında sürdürülebilir sistemlerin oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu süreç bünyesinde Türkiye öncülüğünde İpek Yolu Bölgesi Çalışma Grubu kurularak göç güzergâhındaki kaynak, transit ve hedef ülkeler bir araya getirilip diyalog sağlanmıştır.⁷³

Budapeşte Süreci’nin çalışma grubundan biri olan ve oturma başkanlığını Türkiye’nin yaptığı “İpek Yolu Bölgesi”, Afganistan, Bangladeş, Irak ve Pakistan’ı kapsamaktadır. Katılımcılar arasında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi de bulunurken İpek Yolu Bölgesi Çalışma Grubu’nun ülkeleri Afganistan, Bangladeş, Çin, Irak, Pakistan ve Suriye’dir. Bu proje ile İpek Yolu bölgesi ülkeleri ile işbirliğinin güçlendirilmesi, göçle ilgili bilgi tabanının ve göç yönetimi için ortak tedbirlerin oluşturulması genel amaçlar arasında sayılırken, süreç sonunda eğitim sistemi ile veri yönetimi ve bilgi tabanı geliştirilmesi ile kapsamlı göç politikasına yönelik sürecin başlatılması beklenmektedir.

Avrupa Birliği bünyesinde 2005 yılında oluşturulan Göç ve Hareketlilik Küresel Yaklaşımı

⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Göç Projeleri – Devam Eden Projeler”, 2015, http://www.goc.gov.tr/icerik3/goc-idaresi-genel-mudurlugunun-devam-eden-projeleri_409_570_3609 (ET: 16.05.2015).

⁷⁰ European Commission, “Migration and Home Affairs”, (2015), http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/index_en.htm (ET: 18.05.2015)

⁷¹ The International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), “Mediterranean Transit Migration”, 2011, <http://www.icmpd.org/MTM.1558.0.html>, (ET: 28.04.2015).

⁷² TC Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Genel Bilgi”, *agr*, 2015.

⁷³ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Türkiye’nin Yasadışı Göçle Mücadelesi”, 2014, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yasadisi-gocle-mucadelesi-.tr.mfa (ET: 28.04.2015).

(GAMM), AB'nin dış göç ve iltica politikasının kapsayıcı çerçevesini oluşturmaktadır. GAMM, AB'ye göç, iltica, yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı ile mücadele konularında AB üyesi olmayan ülkelerle ikili ve bölgesel işbirliği yürütülmesini ve hazırlanan projelerin desteklenmesini öngören politikalar geliştirmektedir.

Ayrıca AB, Suriyeliler için insani kalkınma, ekonomi ve istikrar yardımı olarak 3 trilyon euro harekete geçirilmiştir. Yaklaşık 872 milyon Euro Suriye içindeki ve mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak'taki Suriyelilerin ihtiyaçları için farklı enstrümanlar aracılığı ile AB Komisyonu tarafından harcanmıştır. AB, 2014 Aralık ayında Suriye krizi sebebiyle yerinden edilen ve Lübnan ile Ürdün'de bulunan mültecilerin uzun vadeli kalkınmaları için 180 milyon Euro'luk paketi kabul etmiştir.⁷⁴ Yapılan bu yardım ve desteklerle aslında Suriyeli göçmenlerin AB'den uzak tutulması ve yasadışı yollardan AB'ye girişlerinin engellenmesinin de amaçlar arasında yer aldığı açıkça görülmektedir. AB, GAMM'la, göçün Avrupa'ya ulaşmadan önce yani kaynağından nasıl önlenebileceği konusunda politikalar geliştirmeye çalışmaktadır.

Dublin Sözleşmesi, AB ülkeleri ve İzlanda, Norveç, İsviçre, Liechtenstein arasında kabul edilen sözleşmedir. Dublin Sözleşmesi, bu ülkelerden herhangi birine bir yabancı tarafından sığınma başvurusu yapıldığında bu başvurunun incelenmesinden hangi üye devletin sorumlu olduğunun ve nasıl bir uygulamada bulunulacağını belirlenmesini sağlamaktadır. Sığınma başvurusu yapıldığında parmak izi alınmakta ve bir üye devlet tarafından inceleme yapılmakta böylece bir başka üye devlete yapılan başvuru olup olmadığı da araştırılarak sistemin istismar edilmesinin önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.⁷⁵

AB, Afrika ülkeleri ve Afrika Birliği (AU) ile de yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığıyla mücadele konularında işbirliği yapmaktadır. Bu çerçevede GAMM temelinde AB, Afrika kıtasındaki ülkelerle ikili, bölgesel ve kıtasal olarak geniş bir diyalog düzeyinde çalışmaktadır.

İkili düzeyde çalışmalar, Fas, Tunus, Cape Verde ve Nijerya ile gerçekleştirilmektedir. AB, 2011 yılında Mısır ile de ikili diyalog kurmak amacıyla teklifte bulunmuş ve bu teklifi çeşitli vesilelerle yinelemiştir. Ancak henüz olumlu bir yanıt alamamıştır. Kıtasal olarak işbirliği açısından ise 2-3 Nisan 2014 tarihlerinde Brüksel'de gerçekleştirilen dördüncü AB-Afrika Zirvesi'nde bir deklarasyon kabul edilmiş ve AB-AU Göç ve Hareketlilik Diyalogu oluşturulmuştur. Bu deklarasyonla 2014-2017 tarih aralığını kapsayan bir yol haritası çıkarılmış ve AU-AB arasında yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı vs. konularında mücadelede işbirliği içerisinde bulunulacağı taahhüt edilmiştir.

Bölgesel olarak ise batı göç yolu bakımından Rabat Süreci ve doğu göç rotası bakımından Hartum Süreci bulunmaktadır. Süreci Kasım 2014'te başlatılmış olup insan ticareti, göçmen kaçakçılığı ve göç konularında işbirliği ile proje geliştirilip uygulanmasını içermektedir. AB tarafından Hartum Süreci için, Göç ve Hareketlilik Diyalogu altında 17.500.000 euro doğrudan destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sürece Afrika kıtasındaki beş ortak ülke olan Mısır, Eritre, Etiyopya, Güney Sudan ve Sudan dahildir. Diğer taraftan göç ve kalkınma konusunda, 2004-2014 yılları arasında AB tarafından Afrika ülkelerine verilen destek 1 trilyon Eurodan fazla olup 400'den fazla proje gerçekleştirilmiştir.

Avrupa Polis Ofisi (Europol) ise en az iki üye ülkeyi ilgilendiren yasadışı göç şebekelerinin katıldığı suçlar, her türlü insan ticareti, yasadışı uyuşturucu ticareti, terörizm gibi suçlarla mücadele etmektedir. Doğu Akdeniz bölgesinde ise Europol'a Türkiye haricinde üye bir devlet bulunmamaktadır.⁷⁶ Europol tarafından 17 Mart 2015'te Akdeniz'den Avrupa'ya yönelik insan kaçakçılığı ve yasadışı göçün önlenmesi amacıyla Joint Operational Tim (JOT) Mare ismi verilen ve 13 Avrupa devletinden uzmanların katıldığı özel bir tim oluşturulmuştur. JOT Mare'nin Avrupa'daki istihbarat örgütleri tarafından elde edilecek bilgileri koordine etmesi planlanmıştır.⁷⁷ Herhangi bir Afrika ülkesi veya Doğu Akdeniz'e kıyısı bulunan herhangi bir Asya ülkesi'nin (Türkiye hariç), Europol'a herhangi bir düzeyde

⁷⁴ European Commission, "Press Release Database", 2015, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4544_en.htm, (ET: 21.05.2015).

⁷⁵ Citizens Information, "Dublin III Yönetmeliği", 2014, http://www.citizensinformation.ie/en/moving_country/asylum_seekers_and_refugees/the_asylum_process_in_ireland/dublin_convention.html, (ET: 22.05.2015)

⁷⁶ Interpol-Europol Dairesi Başkanlığı, "Europol'ü Tanıyalım", 2013, <http://www.interpol.pol.tr/Sayfalar/europoltaniyalim.aspx>, (ET: 21.04.2015).

⁷⁷ Europol, "Joint Operational Team Launched Combat Irregular Migration Mediterranean", 17.03.2015, <https://www.europol.europa.eu/content/joint-operational-team-launched-combat-irregular-migration-mediterranean>, (ET: 21.04.2015)

üyeliği bulunmamaktadır.⁷⁸ Sonuç olarak Yunanistan ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB üyesi ve Europol'un de AB kuruluşu olması ayrıca Türkiye ile de işbirliği anlaşmalarının bulunması nedeniyle Europol, Doğu Akdeniz'de göçmen kaçakçılığı konusunda bölgesel ölçekte alınan bir önlem olarak değerlendirilmektedir.

Frontex, AB üyesi ülkelerin komşularıyla olan sınırlarının korunması ve güvenliğin sağlanması yanında bu hususta komşu ülkelerle işbirliği yapılmasını sağlamak amacıyla 2004 tarihinde AB bünyesinde oluşturulan bir kurum olup 3 Ekim 2005 tarihinde görevine başlamıştır. Sınırların korunması çerçevesinde düzensiz göçün önlenmesi de görevleri arasında yer almaktadır.⁷⁹ 2015 yılı Frontex bütçesi yaklaşım olarak 1,5 milyon euro'dur.⁸⁰

Frontex ile Türkiye arasında düzensiz göçün önlenmesi, tecrübe ve bilgi paylaşımı konularında işbirliği yapmak amacıyla 28 Mayıs 2012 tarihinde mutabakat zaptı imza edilmiştir.⁸¹ Frontex'in operasyonları planlama, risk analizi yapma, AB ülkeleri dahilinde gerekli olan durumlarda sınır devriye görevlerini yerine getirme, teknik ekipman desteği sağlama gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır. Kurulan bu ajansa bağlı gemi ve uçaklarla başta Orta Akdeniz ve Ege Denizi olmak üzere deniz ve kara sınırlarına yönelik kontrol, sınırların gözetlenmesi ve korunmasına yönelik bilgi değişimi ile devriye faaliyetleri sürdürülmektedir.⁸² Ancak Frontex'in Türkiye haricinde Doğu Akdeniz'deki diğer ülkelerle herhangi bir işbirliği anlaşması bulunmamaktadır.⁸³ AB sınır güvenliğini sağlayan Frontex'in görevinin kapsamı ve Türkiye ile olan işbirliği nedeniyle Doğu Akdeniz'de bölgesel ölçekte bir önlem niteliği taşıdığı söylenebilir.

Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasında Doğu Akdeniz'de yasadışı göç ve insan kaçakçılığı ile mücadele edilmesi konusunu da içeren işbirliği anlaşması 27 Eylül 2002 tarihinde imzalanmıştır.⁸⁴ Bu anlaşma gereğince iki ülkenin Sahil Güvenlik Komutanlıkları arasında ortak arama kurtarma faaliyetleri gerçekleştirilmekte, etkin bir şekilde bilgilendirme ve suçlularla ortak mücadeleye yönelik işbirliği yapılmaktadır.⁸⁵ Ancak GKRY, Türkiye tarafından tanınmadığından aralarında bu yönde herhangi bir anlaşma bulunmamaktadır. Doğu Akdeniz'in merkezinde bulunan Kıbrıs adasının ikiye bölünmüş olması ve henüz iki ülke arasında bir barış anlaşmasının yapılamaması, Kıbrıs'ın bütünü ile diğer ülkeler arasında yasadışı göç konusunda etkili olacak bir işbirliğinin yapılmasında sorun teşkil etmektedir.

Sonuç

Günümüzde, küreselleşme ile birlikte göç de değişikliğe uğrayarak küresel göç halini almıştır. Ekonomik yönden az gelişmişlik ve ekonomik nedenler, savaş, doğal afet, yoksulluk, siyasi sorunlar, güvenlik problemleri gibi çeşitli nedenlerle insanlar, yalnız veya gruplar halinde buldukları ülkeden daha iyi şartlarda yaşamak amacı ile özellikle de Batı ülkelerine doğru hızlı bir şekilde göç etmektedirler. Bu göç nedeniyle ortaya birtakım risk ve sorunlar çıktığından ülkeler ulusal ölçekte önlemler almayı gerekli görmüşlerdir. Ancak göç etmek isteyenler, hedef ülkenin talep ettiği yasal şartların zorluğu ve aldığı önlemlerin sertliği nedeniyle, isteklerinin kabul edilmemesi durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenle göç etmek isteyenler hedef ülkeye yasadışı yollardan giriş yapmayı sıklıkla tercih eder duruma gelmişlerdir. Ancak bu yolculuğa çıkarken hedef ülkeye nasıl gidecekleri ve nereden girecekleri, sınırlarda hangi tedbirlerin alındığı gibi konularda yardıma ihtiyaç duymakta ve bu noktada göçmen kaçakçılarının yardımına başvurmuşlardır. Bugün yasadışı göç ve göçmen kaçakçılığı küresel bir

⁷⁸ Interpol-Europol Dairesi Başkanlığı, "Europol'e Üye Ülkeler ve Kuruluşlar", 2013, <http://www.interpol.pol.tr/Sayfalar/europoluyeulkeler.aspx>, (ET: 22.05.2015).

⁷⁹ TC Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye'nin Yasadışı Göçle Mücadelesi", *agr*, 2013.

⁸⁰ European Commission, "Press Release Database", *agr*, 2015.

⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Frontex'le İşbirliği Mutabakat Zaptının İmzalanması Hakkında", 2012, http://www.mfa.gov.tr/no_148_-28-mayis-2012_-frontex_le-isbirligi-mutabakat-zaptinin-imzalanmasi-hk_tr.mfa (ET: 28.04.2015).

⁸² Frontex, "Roller ve Sorumluluklar", 2015, <http://frontex.europa.eu/operations/roles-and-responsibilities/>, (ET:28.04.2015).

⁸³ Frontex, "Third Countries", 2015, <http://frontex.europa.eu/partners/third-countries/>, (ET: 10.05.2015).

⁸⁴ TBMM, "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile KKTC Hükümeti Arasında Sahil Güvenlik Alanında İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 2003, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704799.pdf, s. 116-118, (ET: 09.05.2015).

⁸⁵ Deniz Haber Ajansı, "Girne Esentepe açıklarında 300 mülteci kurtarıldı", 23.11.2014, <http://www.denizhaber.com.tr/girne-esentepe-aciklarinda-300-multeci-kurtarildi-haber-58943.htm>(ET: 23.05.2015).

sorun haline gelmiştir.

Göç ile ilgili olarak ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmada ülkelerin ulusal seviyede aldıkları önlemlerin yetersiz kalması nedeniyle devletler bir araya gelerek çözüm yolları aramaktadırlar. Bu amaçla birçok uluslararası örgüt ve yapılar oluşturulmuş devletlerle bir araya gelinerek uluslararası alanda çözüm için işbirliğine gidilmiştir. Bu örgütlerden bazıları ICMPD, UNHCR, GMG, GFMD olarak sayılabilir. Bunların yanında göçmen kaçakçılığıyla mücadele için Göç Süreçleri olarak anılan yapılar oluşturulmuş, ülkeler arasında Geri Kabul Anlaşmaları ortaya çıkmıştır.

Akdeniz Bölgesi'nde göçmen kaçakçılığı, Afrika ve Asya kıtalarından, Avrupa Birliği ülkelerine yönelik gerçekleştirilmektedir. Doğu Akdeniz bölgesinden gerçekleşen göçmen kaçakçılığı ise son yıllarda artmış ve AB'ye yasadışı girişlerde en çok kullanılan rota durumuna gelmiştir. Bu rotada tespit edilen göçmenlerin uyruklarına bakıldığında ise çoğunluğu Suriyelilerle Afganların oluşturduğu görülmektedir. Ancak her zaman hedef ülkelere ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Avrupa Birliği göçmen kaçakçılığı ile gerçekleştirilen yasadışı göçün artmasıyla çareler aramaya başlamıştır. AB bu amaçla bir yandan sınırları çerçevesinde yasal vize uygulamaları ve Dublin Sözleşmesi gibi ulusal seviyede aldığı önlemlerle göçü sınırlamaya çalışmış diğer yandan uluslararası örgütlerle işbirliği kurarak aktif önlemler alma yoluna gitmiştir. Bunların yanında 2005 yılında Göç ve Hareketlilik Küresel Yaklaşımını (GAMM) oluşturmuş ve dış göç, iltica, göçmen kaçakçılığı ve yasadışı göçle mücadele alanını genişletmiştir. Böylece geliştirdiği politikalarla göç kaynağı ve transit ülkelerle ikili ve bölgesel ölçekte işbirliğine gitmiştir.

Uluslararası bir kuruluş olan ICMPD tarafından yürütülen göç süreçlerinden biri olan Budapeşte Süreci kapsamında Irak, Pakistan ve Afganistan'ı kapsayan İpek Yolu Bölgesi projesi Doğu Akdeniz'den gerçekleştirilen yasadışı göç bakımından önem arz etmektedir. Her üç ülkeden de AB'ye yoğun olarak göç gerçekleştirilmektedir. Bu proje ile yasadışı göçün kaynağından önlenmesine çalışılmaktadır.

AB'nin girişimleriyle oluşturulan AİB ile Akdeniz ülkeleri arasında işbirliğinin ve kalkınmanın sağlanmasına çalışılmaktadır. Bunun sonucu olarak bu ülkelerde bulunanların kendi ülkelerinden göç etmelerini gerektirecek sorunların ortadan kalkacağı, beklenen sonuçlar arasındadır.

AB, günümüzde daha çok kendi topraklarında ve sınırlarında Europol ve Frontex gibi kuruluşlarıyla yasadışı göçle mücadele ederken, birlik dışındaki ülkelerle de bu kuruluşlar aracılığı ile anlaşma yaparak işbirliği içerisinde bulunmaktadır. Ancak her iki kuruluşun da Doğu Akdeniz bölgesinde sadece Türkiye ile işbirliği anlaşması vardır.

AB, yasadışı göçü kendisinden uzak tutmak amacıyla son zamanlarda Suriyelilerin sığındığı Türkiye, Ürdün ve Lübnan'a da maddi olarak destek vermektedir. Yine göç ve yasadışı göçle mücadele açısından Ürdün ile bir Hareketlilik Anlaşması yapmıştır. Ancak henüz diğer Ortadoğu ülkeleri ile bu yönde bir anlaşma imzalamamıştır.

AB, Akdeniz'in kuzeyinde bulunan Afrika kıtasından gelen göçü engellemek amacı ile hem kıtalararası hem de Afrika ülkeleri ile işbirliği yapmaktadır. Bu amaçla AB-AU arasında Göç ve Hareketlilik Diyalogu oluşturulmuştur. Ayrıca Doğu Akdeniz göçmen kaçakçılığı bakımından önemli olan Hartum Süreci bulunmaktadır. Bu sürecin Afrika'daki 5 ortak ülkesi Mısır, Eritre, Etiyopya, Güney Sudan ve Sudan'dır. Bu ülkelerden ise AB'ye özellikle Eritre'den büyük miktarda yasadışı göç yaşanmaktadır. AB maddi olarak büyük meblağlar vererek projeler gerçekleştirmekte ve yasadışı göçü engellemeye çalışmaktadır. AB, Afrika'da bazı ülkelerle ikili anlaşmalar yapmış olmasına rağmen Doğu Akdeniz'e kıyasla bulunan herhangi bir Afrika ülkesi ile geri kabul anlaşması bulunmamaktadır.

AB'nin göç politikaları bakımından son olarak geri kabul anlaşmalarından bahsedilebilir. Bu anlaşmalarla tespit edilen yasadışı göçmenlerin sorunsuz bir şekilde transit veya kaynak ülkelere teslim edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu bağlamda da AB'nin Doğu Akdeniz bölgesinde sadece Türkiye ile geri kabul anlaşması mevcuttur. Mısır ise AB'nin bu yöndeki işbirliği teklifine henüz olumlu yanıt vermemiştir. Bölge olarak Türkiye'nin de Suriye anlaşması mevcut olup Suriye'deki iç çatışma nedeniyle uygulanamamaktadır.

Doğu Akdeniz'de göçün en fazla gerçekleştiği transit ülke durumunda bulunan Türkiye açısından

bakıldığında ise bir yandan AB'ye girme sürecinde adım atmak zorunda oluşu diğer yandan da gelişen ekonomisiyle transit ülke olma yolunda ilerlemesi nedenleriyle göçmen kaçakçılığını önleme konusunda ciddi önlemler almak zorunda kalmaktadır. Türkiye'nin KKTC ile işbirliği anlaşması mevcuttur. Ancak KKTC'nin tanınmaması nedeniyle başka herhangi bir devlet veya uluslararası örgütle işbirliği bulunmamaktadır.

Türkiye, AB ve kuruluşları olan Frontex, Europol ile de işbirliği içerisindedir. AB ile geri kabul anlaşması bulunmaktadır. Budapeşte sürecinin İpek Yolu Bölgesi projesinde de yer almaktadır ve bu bağlamda oluşturulan uluslararası örgütlere üye olarak destek vermektedir. Savaştan kaçan 3 milyonu aşkın Suriyeliye de ülke toprakları içerisinde barınak sağlamıştır. Bu bağlamda Türkiye göçmen kaçakçılığı ve yasadışı göçle aktif olarak mücadele eden lider ülke konumundadır.

Sonuç olarak Doğu Akdeniz'deki göçmen kaçakçılığı konusunda ikili ve bölgesel işbirliği yoluyla alınan önlemlerin daha çok AB girişimleriyle sağlandığı görülmektedir. Bölge ülkelerinin ise kendi aralarında gerekli istek ve çabayı göstermemelerinden dolayı henüz böyle bir bölgesel örgüt oluşturmadıkları ve yeterli düzeyde bölgesel işbirliği yapmadıkları tespit edilmiştir.

Kaynakça

AKAN, Yusuf- İbrahim Arslan, *Göç Ekonomisi – Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, Ekin Yayınevi, Bursa 2008.

AKÇADAĞ, Emine (Haz.), “Yasadışı Göç ve Türkiye”, *Bilgesam*, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor No: 2, İstanbul 2012.

AY, Yusuf, *Göçmen Kaçakçılığıyla Mücadelede İnsan Güvenliği Yaklaşımı: Türkiye Örneği*, (Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 2014.

AYOUB, Mohammed, “Security in the Third World: Searching for the Core Variable”, *Seeking Security and Development –The Impact of Military Spending and Arms Transfers-*, Ed. Norman A. Graham, Lynne Rienner Publishers, USA 1994, s. 15-28.

AÇIKMEŞE, Sinem Akgül, “Strateji ve Güvenlik Kavramları”, *Strateji ve Güvenlik*, Ed. Mustafa Aydın ve Ahmet Halûk Atalay, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2012.

BALI, Sita, “Population Movements”, *Security Studies: An Introduction*, Ed. Paul Williams, Routledge, London 2008.

BARDAKCI, Selma, “Bölgesel Güvenlik ve Bölgesel Çatışma Ekseninde ASEAN Örneği”, *Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları*, 2011, <http://tuicakademi.org/index.php /konular/guvenlik/529-bolgesel-guvenlik>, (Erişim Tarihi: 23.05.2015)

BILLION, Didier, “Akdeniz İçin Birlik: Bir Başarısızlık Öyküsü”, *Timeturk*, 05.07.2010, <http://www.timeturk.com/tr/makale/didier-billion/akdeniz-icin-birlik-bir-basarisizlik-oykusu.html#VV83Arntmko>, (ET: 22.05.2015).

BJORN, Hette, “Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler*, C. 5, S.18, Yaz 2008, s. 87-106.

BUZAN, Barry, Weaver, Ole ve Wilde, Jaap de, *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London 1998.

Citizens Information, “Dublin III Yönetmeliği”, 2014, http://www.citizensinformation.ie/en /moving_country/asylum_seekers_and_refugees/the_asylum_process_in_ireland/dublin_convention.html, (Erişim Tarihi: 22.05.2015)

Deniz Haber Ajansı, “Girne Esentepe açıklarında 300 mülteci kurtarıldı”, 2014, http://www.denizhaber.com.tr/girne-esentepe-aciklarinda-300-multeci-kurtarildi-haber_58943.htm, (ET: 23.05.2015).

DOKOS, Thanos, “ELIAMEP's Halki International Seminars 2005-Executive Summary”,

Security Sector Transformation in Southeastern Europe and the Middle East, Ed. T.DOKOS, IOS Press, Amsterdam 2007.

DUNNE, Tim- ve Nicholas J. Wheeler, “We The Peoples: Contending Discourses of Security in Human Rights Theory and Practice”, *International Relations*, vol. 18, No. 1, March 2004.

Emniyet Genel Müdürlüğü, “Dünyada ve Türkiye’de Yasadışı Göç”, *Emniyet Genel Müdürlüğü Yabancılar Hudut İltica Dairesi Başkanlığı*, Ankara 2001.

ERDAL, Hakan- Güven Şeker, “Van İlinde Gerçekleşen Yasadışı Göç Olaylarının İncelenmesi”, *Yerelden Küresele Sınırtaşan Suçlar*, Ed. Oğuzhan Ömer Demir, Süleyman Özeren ve Alper Sözer, Başak Matbaacılık, Ankara 2010.

ERDEM, Ekrem- Mammadov, Halit, “Post – Sovyet Ülkeler Arasında Bölgeselleşme Eğilimleri”, *International Conference on EURASIAN Economies 2013*, 2013, <http://avekon.org/papers/698.pdf>, s. 840-847.

European Commission, “Migration and Home Affairs”, 2015, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/irregular-migration-return-policy/index_en.htm, (ET: 18.05.2015)

European Commission, “Press Release Database”, 2015, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-4544_en.htm, (ET: 21.05.2015).

Europol, “Joint Operational Team Launched Combat Irregular Migration Mediterranean”, 2015, <https://www.europol.europa.eu/content/joint-operational-team-launched-combat-irregular-migration-mediterranean>, (ET: 21.04.2015)

EVİK, Ali Hakan, “Göçmen Kaçakçılığı Suçu”, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 3–4, Erzincan 2005.

Frontex, “Analiz Raporu”, 2015, http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2015.pdf (ET: 13.05.2015).

Frontex, “Analiz Raporu”, 2016, http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf (ET: 24.01.2017)

Frontex, “Analiz Raporu”, 2017, http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2017.pdf (ET: 24.01.2017)

Frontex, “trends and routes”, 2015, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/> (ET: 24.01.2017).

Frontex, “trends and routes”, 2016, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/>, (Erişim Tarihi: 24.01.2017)

Frontex, *Eastern Mediterranean Route*, 2017, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/eastern-mediterranean-route/> (ET: 23.02.2017)

Frontex, “Roller ve Sorumluluklar”, 2015, <http://frontex.europa.eu/operations/roles-and-responsibilities/>, (ET: 28.04.2015).

Frontex, “Third Countries”, 2015, <http://frontex.europa.eu/partners/third-countries/> (ET: 10.05.2015).

Global Migration Group (GMG), “GMG Nedir?”, 2014, <http://www.globalmigrationgroup.org/what-is-the-gmg>, (ET: 28.04.2015).

GÜLEÇ, Sevcan- Hatice Özkan Sancak. “Göç Kimlik ve Aidiyet: Almanya’da Yaşanan Türkiye Kökenli Gençler Açısından Bir Analiz”, *I. Uluslararası Davraz Sempozyumu*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta (24-26 Ekim 2009).

HANSEN, Randall, “Migration to Europe since 1945: Its History and Its Lessons”, *The Political Quarterly*, 74 (1): 25-38, 2003.

HOMER-DIXON, Thomas F., “On the Threshold –Environmental Changes as Causes of Acute Conflict”, *Global Dangers –Changing Dimensions of International Security-*, Ed. Sean M. Lynn-Jones ve Steven E. Miller, MIT Press, Cambridge-USA 1995, p. 144-179.

International Organization for Migration (IOM), “*International Migration and Development*,

Perspectives and Experiences of the International Organization for Migration, 2006. [http://www.nhsmun.org/sites/default/files/International%20Migration%20and%20Development%20Perspectives%20and%20experiences%20of%20the%20International%20Organization%20for%20Migration%20\(IOM\).pdf](http://www.nhsmun.org/sites/default/files/International%20Migration%20and%20Development%20Perspectives%20and%20experiences%20of%20the%20International%20Organization%20for%20Migration%20(IOM).pdf), s. 10. (ET: 21.04.2015).

İÇDUYGU, Ahmet, *Türkiye’de Kaçak Göç*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2004.

İnterpol-Europol Dairesi Başkanlığı, “*Europol’ü Tanıyalım*”, 2013, <http://www.interpol.pol.tr/Sayfalar/europoltaniyalim.aspx>, (ET: 21.04.2015).

İnterpol-Europol Dairesi Başkanlığı, “*Europol’e Üye Ülkeler ve Kuruluşlar*”, 2013, <http://www.interpol.pol.tr/Sayfalar/europoluyeulkeler.aspx>, (ET: 22.05.2015).

KALE, Başak, “Nüfus Hareketleri ve Göç”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Şaban Kardeş ve Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

KARABULUT, Bilal, “Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz’in Güvenliğini Yeniden Düşünmek”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:6, Sayı:23, Güz 2009, s. 3-6.

KAMWEDO, N, “People Smuggling in Kenya”, *International Workshop on People Smuggling From East Africa*, Pekom, Polis Akademisi İnterpol, İstanbul (30-31 Mart 2011).

KAYGALAK, Sevilay, *Kentin Mültecileri*, Dipnot Yayınları, Ankara 2009.

KEYMAN, Emin Fuat. “Küreselleşme”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed. Şaban Kardeş ve Ali Balcı, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 497-510.

KOSER, Khalid, *Irregular Migration, State Security and Human Security*, Policy Analysis and Research Programme of the Global Commission on International Migration, 2005.

KOSER, Khalid, *International Migration- A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2007.

KOYUNCU, Ayşe Seda, *Göçmen Kaçakçılığı ile Mücadele Politikaları*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

LAHAV, Gallya, *Immigration and Politics in the New Europe: Reinventing Borders*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Milletlerarası Sözleşme, “Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’ne Ek Kara, Deniz ve Hava Yoluyla Göçmen Kaçakçılığına Karşı Protokol”, *TC Bakanlar Kurulu Kararı*, 18.03.2003, Karar Sayısı: 2003/5329.

SAMUR, Hakan, “Avrupa Birliğinde Göçe Yönelik Global Yaklaşım”, *Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 5, S 2, 2008, <http://www.insanbilimleri.com> (ET: 10.12.2016)

SELM, Joanne Van, “Immigration and Asylum or Foreign Policy: The EU’s Approach to Migrants and Their Countries of Origin”, Ed. Emek Uçarer, *Migration and the Externalities of European Integration*, New York, Lexington Books, ss.143–60, 2002.

STIVACHTIS, Yannis A., “International Migration and the Politics of Identity and Security”, *Journal of Humanities and Social Sciences*, C. 2, S. 1, 2008, s. 1-24.

TARAKÇI, Nejat, “Mesele Mısır ve Suriye Değil: Doğu Akdeniz”, 2013, <http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/mesele-misir-ve-suriye-degil-dogu-akdeniz>, (ET: 26.04.2015).

The Global Commission on International Migration (GCIM), *Migration in an Interconnected World: New Directions For Action*, *Report of The Global Commission on International Migration*, 2005, <http://www.gcim.org/attachements/gcim-complete-report-2005.pdf>, s. 32-41, (ET: 09.05.2015).

The Global Forum on Migration and Development (GFMD), “*Global Forum on Migration&Development*”, 2014, <http://www.gfmd.org/>, (ET: 24.04.2015).

The International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), “*Migration is About People*”, 2015, <http://www.icmpd.org/>, (ET: 25.04.2015)

The International Centre for Migration Policy Development (ICMPD), “*Mediterranean Transit Migration*”, 2011, <http://www.icmpd.org/MTM.1558.0.html>, (ET: 28.04.2015).

TBMM, “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile KKTC Hükümeti Arasında Sahil Güvenlik Alanında

İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 2003, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/kanuntbmmc087/kanuntbmmc08704799.pdf, s. 116-118, (ET: 09.05.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Akdeniz için Birlik”, 2011, <http://www.mfa.gov.tr/akdeniz-icin-birlik.tr.mfa>, (ET: 21.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “*Frontex’le İşbirliği Mutabakat Zaptının İmzalanması Hakkında*”, 2012, http://www.mfa.gov.tr/no_148_-28-mayis-2012_-frontex_le-isbirligi-mutabakat-zaptinin-imzalanmasi-hk_.tr.mfa (ET: 28.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “*Türkiye’nin Yasadışı Göçle Mücadelesi*”, 2013, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yasadisi-gocle-mucadelesi-.tr.mfa, (ET: 22.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “*Türkiye’nin Yasadışı Göçle Mücadelesi*”, 2014, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-yasadisi-gocle-mucadelesi-.tr.mfa (ET: 28.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Uluslararası Göç Örgütü”, TC Birleşmiş Milletler Cenevre Ofisi Nezdinde Daimi Temsilciliği, 2014, <http://cenevreofisi.dt.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=203427>, (ET: 21.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “*Genel Bilgi*”, 2015, http://www.goc.gov.tr/icerik3/genel-bilgi_409_576_910, (Erişim Tarihi: 22.04.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “*Göç Projeleri – Devam Eden Projeler*”, 2015, http://www.goc.gov.tr/icerik3/goc-idaresi-genel-mudurlugunun-devam-eden-projeleri_409_570_3609 (ET: 16.05.2015).

THACHUK, Kimberly L., “An Introduction to Transnational Threats”, *Transnational Threats: Smuggling and Trafficking in Arms, Drugs and Human Life*, Ed. K.L. THACHUK and S. BOWMAN, Connecticut, Praeger Security International, 2007.

THOLEN, Berry, “The Europeanisation of Migration Policy, -The Normative Issues”, *ECPR Uppsala 2004 Joint Sessions Workshop 16.*, 2004 <http://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/045f05a7-9866-4a48-a172-0dd8efbc179d.pdf>, (ET: 09.05.2015).

Türk Dil Kurumu, “Göç”, *Genel Türkçe Sözlük*, 2015, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.553185702e05a9.03950808, (ET: 01.04.2015).

Türk Dil Kurumu, “Göçmen”, *Genel Türkçe Sözlük*, 2015, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5531857b131fc9.85877210, (ET: 10.04.2015).

Türk Dil Kurumu, “Güvenlik”, *Genel Türkçe Sözlük*, 2015, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.554629c4267476.01692557, (ET: 02.05.2015).

Uluslararası Göç Örgütü, *Göç Terimleri Sözlüğü*, Ed. Bülent Çiçekli, İsviçre 2009, http://www.turkey.iom.int/documents/goc_terimleri_sozlugu.pdf?entryId=10260 (ET:17.04.2015).

United Nations Development Programme (UNDP), *New Dimensions of Human Security, 1994 Human Development Report*, Newyork: Oxford University Press, 1994.

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), “*About Us*”, 2001, <http://www.unhcr.org/pages/49c3646c2.html>, (ET: 25.04.2015)

WEINER, Myron, “Migration and Security”, *Security Studies: A Reader*, Ed. Christopher W. Hughes Routledge, London 2011, s. 253-264.

YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara 2004.

2011 Yılından Günümüze Suriye ve Iraklı Göçmenlerin Ankara İline Etkileri ve Ankara Bazında Uyum Çalışmaları

Uzm. Y. Ahmet DANIŞMAN
İl Göç İdaresi Müdürlüğü / Ankara

Yüzyıllardır kadim uygarlıklara ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyası, 2011 yılında yeni bir göç dalgasıyla karşılaşmıştır. Türkiye, Mart 2011’de Suriye’de ortaya çıkan çatışma ortamından kaçan Suriyelileri, uluslararası hukuka ve evrensel insan hakları ilkelerine uygun olarak, “açık kapı politikası” ve “geri göndermeme” ilkeleri çerçevesinde “geçici koruma” sağlayarak topraklarına kabul etmiştir. 29 Nisan 2011 tarihinde 252 kişi ile başlayan göç akımı, 2017 Ocak ayında resmi verilere göre 2 milyon 871 bin 112 kişi olarak açıklanmıştır.

DAEŞ terör örgütünün Suriye’nin yanısıra Irak topraklarında da gerçekleştirdiği katliamlar ve insanlık dışı uygulamalar nedeniyle önceden sadece Suriyeliler için bir kaçış noktası olan ülkemiz, Iraklılar içinde bir sığınağa dönüşmüştür.

Ülkemizde Suriyeli ve Iraklı göçmenlerin yaşadığı şehirlerin demografik-kültürel yapısı, ekonomik durumu ve siyasi tercihleri farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak her şehirde yerel halkın göçmenlere bakışı, göçmenlerin kent yaşamında yarattığı izler, farklı boyutta ortaya çıkmaktadır.

Ankara ilimizde 16 Ocak 2017 tarihi itibarıyla 76.283 Suriyeli geçici koruma statüsü, 35.330 Iraklı ise insani ikamet statüsü kapsamında ikamet etmektedir. Her ne kadar Ankara ilinde ikamet eden göçmen sayısının şehir nüfusuna göre oranı düşük olsa da, göçmenlerin iş hayatından, güvenliğe, sosyal yaşamdan, eğitime kadar etkileri her geçen gün artmaktadır. Özellikle göçmenlerin, dil, kültür ve yaşam tarzı farklılıkları toplumsal uyumu güçleştirmekte; bu durum yerel halkın göçmenlere olan bakışını olumsuz etkilemektedir.

Çalışmamız da, Ankara’da Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Altındağ- Ulubey bölgesi ziyaret edilmiştir. Ziyaretin yapıldığı Ulubey Mahallesi, özellik olarak yoğun Suriyeli misafir ağırlamanın yanısıra, nispeten fakir ve yoğunlukla Ankara’ya yakın şehirlerden göç eden insanların yaşadığı ve geçmişte suç oranlarının son derece düşük olduğu bir bölgedir. Ziyarete 20 yılı aşkın bölgede yaşayan ve kanaat önderi konumunda olan kişiler ile yapılan görüşmelerde; göçmenler arasında çok eşliliğin yaygın olmasının az da olsa boşanmalara neden olduğu ve bu durumun bölge halkında özellikle de kadınlarda yarattığı rahatsızlık vurgulanmıştır. Ayrıca devlet kurumlarının Suriyeli göçmenlere iş yeri açma, ruhsat, vergilendirme gibi konularda hiçbir şart öne sürmediğini, denetleme yapmadığını bu nedenlerle bölge de ticaret hayatına tam anlamıyla Suriyeli göçmenlerin yön verdiğini belirtmişlerdir. Yerel halkın en çok şikâyet ettiği konunun, ticaret ve iş hayatında Suriyeli göçmenlere pozitif ayrımcılık yapılması ve aynı maddi olanaksızlıklar içerisinde olmalarına rağmen kendilerine yardım yapılmazken kapı komşuları olan Suriyelilere yardım yapılması uygulamaları olduğu tespit edilmiştir. Güvenlik ve suç oranlarına ilişkin bilgiler alınabilmesi için bölge karakolu ve yoğunlukla polis memurlarının görev yaptığı Göç İdaresi İl Müdürlüğü Kayıt Merkezi de ziyaret edilmiştir. Karakol ve kayıt merkezinde görevli polis memurları da, yerel halkın üzerinde durduğu konularla ilgili genel rahatsızlığın olduğunu ifade etmişlerdir. 2016 yaz aylarında Türk vatandaşları ve Suriyeli göçmenler arasında yaşanan ve özellikle yabancılara ait işyerlerine yönelik bir çatışma dışında önemli bir asayiş olayının yaşanmadığı belirtilmiştir. Kayıt Merkezine, kayıtlarını gerçekleştirmek ve idari işlemlerini yürütmek için gelen

Suriyeli göçmenlerle de görüşülmüştür. Görüşme de, 21 yaşında bir erkek ve 25 yaşında bir bayan Suriyeli, bölgesel ve genel olarak ülkemizde yaşadıkları sorunlardan bahsetmiştir. Buna göre, 21 yaşında ki Suriyeli erkek, kaldıkları yerlerin insani olmadığını belirterek ailesiyle 9-10 metrekare boyutlarında bir oda da kaldıklarını, odanın sadece kapı ve dört duvardan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Buna şartlara rağmen söz konusu odaya 350 TL kira verdiğini belirtmiştir. Ayrıca çalışmak zorunda olduklarını ve çok zor işlerde çalışmalarına rağmen ya işverenler tarafından ücretlerinin verilmediğini ya da çok düşük ücret aldıklarını ifade etmiştir. Sağlık, gıda yardımı ve eğitim konuları sorulduğunda hastanelerden hizmet aldıklarını ve bu hakkın kendilerine tanınmasına rağmen sorun yaşadıklarını, resmi kurumlarda insanların kendilerine kötü gözle baktıklarını söylemiştir. Suriyeli göçmen, çocuklarının henüz okul çağında olmadığını ama Türkiye'nin eğitim müfredatı olacaksa okula göndermeyi düşünmediğini ifade ederek, gıda yardımlarının da yetersiz olduğunu belirtmiştir. 25 yaşında bayan Suriyeli ise, 5 çocuğunun olduğunu ve 3'ünün okula gittiklerini ifade ederek, çocuklarına okulda ayrımcılık yapıldığını söylemiştir. Kendisinin ülkesinde ebelik yaptığını, burada ise hiçbir iş yapmadığını ifade ederek, işini burada da yapmak istediğini belirtmiştir. Suriyeli göçmenlerin genel olarak ekonomik sorunlardan ve ayrımcı uygulamalarla karşılaştıklarından şikâyet ettikleri anlaşılmıştır. Suriyeli göçmenlerin iş ve işlemlerinin yürütüldüğü ana kurum olan Göç İdaresi İl Müdürlüğü'nde görev yapan uzmanlarla, Kızılay, Afad ve STK temsilcileri ile de görüşülmüştür. Buna göre, özellikle Suriyelilere yapılan yardımların maddi durumu yetersiz olan yerel halkta rahatsızlık yarattığı ifade edilmiş, hatta bölgeye yollanan bazı yardım araçlarına yer yer zarar verildiği ifade edilmiştir. Ayrıca yardım yapılan aileye veya bireylere yapılan yardımın net olarak tutulduğu bir sistem olmadığı için mükerrer yardım yapıldığı bununda göçmenlerde mağduriyet yarattığı belirtilmiştir. Bir ailede 5 elektrikli soba varken, bir diğer ailede bir elektrikli soba dahi olmaması da bu soruna bağlanmaktadır. Resmi kurum ve STK temsilcileri ile yapılan görüşmelerde sorunun yeknesak bir biçimde ele alınması gerektiği, etnik bir kutuplaşmanın oluşmaması adına yardım, kayıt, sağlık, iş piyasasına erişim gibi konularda son derece hassas davranılması gerektiği değerlendirilmiştir.

Genel olarak göç alanında çalışan yerel yöneticiler, sivil toplum kuruluşları, yerel halk ve göçmenler ile yapılan görüşmeler neticesinde Suriyeli göçmenlerin, ilimize ekonomik, toplumsal ve güvenlik noktasında önemli etkiler yarattığı değerlendirilmektedir.

Buna göre;

Ekonomik Etkiler

Suriyeli sığınmacıların ekonomik alanda ilimizde yarattığı etkilerden ilki, kiralarn artışıdır. Kira artışlarına bağlı olarak Altındağ bölgesi başta olmak üzere kiralık ev bulmak zorlaşmış, hatta kimi ev sahiplerinin mevcut kiracılarını evden çıkararak Suriyeli kiracılara vermek istemesi gibi durumlarla da karşılaşmaktadır.

Suriyeli göçmenlerin çok büyük bir bölümünün kayıtsız çalışması nedeniyle, işverenler tarafından ucuz işgücü olarak değerlendirilmekte ve bu gerekçelerle tercih edilmektedir. Bu durum hem yerel işçilerin işten çıkarılmalarına neden olmakta hem de kayıt dışı ekonomiyi büyütmektedir. İşinden çıkarılan yerel işçi, bunun nedenini tamamen Suriyelilere bağlamakta, buda toplumsal uyumun sağlanmasını güçleştirmektedir.

Suriyeli göçmenlerin işyeri açması, çalıştırması ve vergilendirme gibi konular da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Karşılıklı açılan 2 işyerinde vergilendirme ve diğer yükümlülükler nedeniyle aynı mal farklı maliyetleri nedeniyle farklı fiyatlara satılabilmektedir. Bu durum da haksız rekabeti doğurmakta, yerel halkın da tepkisini çekmektedir.

Suriyeli göçmenlerin ilimiz ekonomisine yarattığı olumsuz etkilerin yanında olumlu katkıları da mevcuttur. Suriyeli göçmenler küçük çapta da olsa üretime katılmaya başlamıştır. Ayrıca ilimizde ihtiyaç sahibi göçmenlere yapılan yardımlar, büyük ölçekte ilimiz de faaliyet gösteren firmalardan sağlanmakta, buda il ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır.

Toplumsal Etkiler

Göçmenlerin genelde ülkemize özelde ise Ankara iline yarattığı etkiler, hangi başlık altında değerlendirilirse değerlendirilsin her şeyden önce uyum meselesidir. Göçmenler ile yerel halk arasında yaşanan sorunların ana kaynağı farklı dil, kültür ve hayat tarzlarıdır. Bununla birlikte Suriyeliler arasında çok eşliliğin yaygın olması bu nedenle kadın ve çocuk istismarlarının yaşanması ve çarpık yapılaşma gibi nedenlerde toplumsal etkiler arasında sayılabilir.

Ankara'da az da olsa genç erkeklerin Suriyelilerle evlenmesi ya da ikinci eş olarak Suriyeli tercihi gibi durumlar nedeniyle toplumsal bir tepki söz konusudur. Söz konusu durumun özellikle sınır illerimizde yaşanan ve kadın, çocuk istismarına varan boyuta ulaşmaması için gereken tedbirler alınmalıdır.

Maddi olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle Suriyeli göçmenlerin şehirde nispeten ucuz kiralık ev bulabilecekleri lokasyonlara yönelmeleri, çarpık yapılaşmayı ve gecekondu kültürünü teşvik etmektedir. Bölge de evi olan yerel halk daha fazla kira beklentisi içerisinde mevcut mülklerine ilave olarak derme çatma yapılar yapmakta ve kiraya verebilmektedir.

Güvenlik Etkileri

Ankara özelinde Suriyeli göçmenlerin güvenlik noktasında yaratabilecekleri en büyük güvenlik riski, provokasyonlar sonucu yerel halkta oluşan tepkinin kitlesel ve etnik bir şiddete evrilmesidir. Bunun örneği Temmuz 2016 döneminde Altındağ- Ulubey bölgesinde yaşanmış, olaylar daha vahim sonuçlar doğurmadan güvenlik güçlerinin müdahalesi sonucu yatıştırılmıştır. Söz konusu kitlesel olayların devam etmesi durumunda göçmenlerin, kendilerini korumak dürtüsüyle örgütlenmesi de olasıdır. Bu durumda yerel halk ve göçmenler arasında kutuplaşma fazlasıyla derinleşecektir. Asıl mesele, nispeten küçük çapta yaşanan olaylar, şiddet içeren kitlesel bir tepkiye dönüşmeden, toplumsal uyumun sağlanması yönünde çözüm odaklı adımlar atabilmektir.

Saha çalışmaları, resmi kurum ve STK temsilcileri ile yapılan görüşmeler neticesinde ülke ve il düzeyinde yaşanan bombalı terör saldırılarının yerel halkın göçmenlere olan bakışının sertleşmesine neden olduğu değerlendirilmiştir. Yerel halkta saldırıların göçmenlerin yarattığı güvenlik zaafiyeti nedeniyle gerçekleştiği algısı yüksek sesle dile getirilmektedir. Söz konusu algının daha da kritik bir hal alması durumunda toplumsal kutuplaşmanın derinleşeceği değerlendirmesi ile konu yetkili merciler tarafından dikkatle izlenmeli ve algının yumuşatılması yönünde adımlar atılmalıdır.

Ankara'da yaşayan göçmenler, genellikle kenar semtlerde bir arada yaşamaktadır. Bu durum toplumsal uyumu zorlaştırmakta ve orta-uzun vadede önemli güvenlik riskleri yaratacaktır. Kenar mahalleler, zaman içerisinde bir takım suç örgütlerinin yuvalandığı bölgeler olarak anılacak, özellikle topluma uyum sağlayamayan, kendilerini dışlanmış hisseden ve eğitimsiz gençler, birer suç makinasına dönüşecektir. Her ne kadar ziyaret edilen Emniyet mensupları, göçmenlerin bir arada yaşamalarını güvenlik ve takip açısından daha sağlıklı olduğunu düşünse de, Ankara'nın ilerleyen vade de daha güvenilir bir şehir olabilmesi için Gettolaşmaya izin verilmemeli, dışlanmışlık hissi yaratılmamalıdır.

Çalışmamız da, Ankara'da Irak Türkmeni göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Mamak-Abidinpaşa bölgesi de ziyaret edilmiştir. Ziyaretin yapıldığı Abidinpaşa Mahallesi, özellik olarak düşük ve orta gelirli ailelerin yaşadığı ve geçmişte suç oranlarının oldukça düşük olduğu bir bölgedir. Ziyarette yerel halktan kişiler, Iraklı göçmenler, bölgenin güvenliğinden sorumlu emniyet birimleri ve STK temsilcileri ile görüşmeler yapılmıştır. Yerel halkla yapılan görüşmeler de, kişiler geçmiş ve günümüz arasındaki değerlendirilmeyi daha sağlıklı yapabileceği düşüncesi ile bölge de uzun yıllar yaşayanlar arasından tercih edilmiştir. Yerel halktan seçilen kişilerle yapılan görüşmeler de, genel anlamda Iraklı göçmenler ile ilgili bir sorun yaşanmadığı, Iraklı göçmenlerin kültürel olarak bölge insanıyla çabuk kaynaştıkları dile getirilmiştir. Yerel halkın Iraklı göçmenlere bakışının olumlu olmasının, dil ve kültür birlikteliğinin yanısıra gerek ulusal gerekse yerel basında göçmen olgusunun Suriyeli ekseninde konuşulmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Güvenlik ve suç oranları hakkında bilgi alınabilmesi için bölge karakolu ziyaret edilmiştir. Aynı zamanda ziyaret bölgesi dışında yer almasına rağmen insani ikamet süreçlerinin

yürütülmesi sağlayan ve Çankaya- Libya caddesinde hizmet veren Ankara İl Göç İdaresi Müdürlüğü ek hizmet noktası da ziyaret edilmiştir. Ziyaretler de bölgenin suç oranının geçmiş dönem ile hemen hemen aynı olduğu ve Irak göçmenlerinin birkaç adi vaka dışında suça karışmadıkları ifade edilmiştir. İl Göç İdaresi Müdürlüğü görevlileri de, rutin işlemlerin sorunsuz ve olaysız bir şekilde yürütüldüğü ancak yer yer Iraklı göçmenlerden istenen evrak, belge ve bilgilerin sağlanabilmesi noktasında bazı sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Merkez de geçirilen süre zarfında, Iraklı göçmenlerin yoğunluğunun özellikle kamu görevlileri tarafından talep edilen belgeleri tamamlama noktasında sorun yaşadıkları görülmüştür. Sorunun tespiti için yapılan görüşmeler de istenen belgenin gereksiz olduğu ve belgeleri olmadan da iş ve işlemlerinin yapılabileceği anlayışının hakim olduğu anlaşılmıştır. Bu anlayışın geldikleri ülke de devlet mekanizmasının tam manasıyla işlememesi ya da farklı işlemesi nedeniyle yaptıkları mukayese sonucu oluştuğu değerlendirilmektedir.

Abidinpaşa- Mamak bölgesinde 22 yaşında bir bayan ve 44 yaşında bir erkek Irak göçmeniyle görüşülmüştür. 22 yaşında olan bayana yaşadıkları sorunları anlatması istenmiştir. Görüşmelerde en büyük sorunun, sağlık hizmetlerinden yararlanılamaması olduğu anlaşılmıştır. Irak uyruklu göçmenler, Geçici Koruma Statüsü ile ikamet eden Suriyelilere bu imkânın sağlandığını ancak kendilerinin mağdur edildiği hususunu defaatle belirtmişlerdir. Kalabalık aile yapıları ve geniş akrabalık bağları nedeniyle, küçük odalarda ve imkânsızlıklar içinde yaşadıklarını belirten göçmenler, komşularının yardımları ile yaşamaya çalıştıklarını, kendilerinin öz kardeş olmalarına rağmen Suriyelilere verilen hakların kendilerine verilmediğini ifade etmişlerdir.

İnsani ikamet statüsü ile Ankara'da ikamet eden Iraklı göçmenlerin sağlık, barınma, beslenme ve eğitim gibi alanlarda sorun yaşadığı, büyük oranda ülkemize uyum sağladıkları değerlendirilmiştir.

Genel olarak göç alanında çalışan yerel yöneticiler, sivil toplum kuruluşları, yerel halk ve göçmenler ile yapılan görüşmeler neticesinde Iraklı göçmenlerin, ilimize ekonomik, toplumsal ve güvenlik noktasında bir takım etkiler yarattığı değerlendirilmektedir.

Buna göre;

Ekonomik Etkiler

Iraklı göçmen ailelerin güçlü bir haberleşme ağı ve yıllardır Ankara'da ikamet eden akrabaları sayesinde iş bulma noktasında Suriyeli yabancılar kadar sorun yaşamadığı ve üretime küçükte olsa katkı sağladıkları değerlendirilmektedir. Özellikle erkeklerin üretim ve hizmet sektöründe yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Kültürel olarak kadınların çalışmasına soğuk bakılması nedeniyle, Iraklı göçmen bayanların istihdama erişimi son derece düşüktür.

Diğer göçmenlerde yaşanan kayıtdışı istihdam sorunu, Iraklı göçmenlerin de ekonomik anlamda önemli sorunlarındandır.

Iraklı göçmenlerin acil hizmetler dışında sağlık giderlerinin karşılanamaması, aileleri ekonomik olarak zorlamaktadır. İhtiyaç sahibi göçmenler genel olarak bireysel ve STK'lar eliyle yapılan nakdi ve gayri nakdi yardımlar ile hayatlarını idame ettirmektedir.

Toplumsal Etkiler

Iraklı göçmenlerin yerel halkla aynı dil ve büyük oranda benzer kültür yapılarına sahip olmaları uyum sorununu büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Ancak yine de Iraklı göçmenler arasında yaygın olan çok eşlilik, güçlü akrabalık bağları nedeniyle bir evde birkaç ailenin ikamet etmesi ve resmi iş ve işlemlerde farklı devlet yapılarından kaynaklanan sorunlar yer yer halktan tepki görmelerine neden olmaktadır. Göç olgusunun, bir fırsat olarak değerlendirilebilmesinin ön koşulunun toplumsal entegrasyonun sağlanması olduğu kabulüyle, Iraklı göçmenlerin orta ve uzun vade de, ülke ve şehrimize olumlu katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Güvenlik Etkileri

Iraklı göçmenlerin yerel halkla büyük oranda kaynaşması nedeniyle şehir güvenliği noktasında etnik veya mezhepsel bir çatışma olasılığının son derece düşük olduğu değerlendirilmektedir. Emniyet mensupları ile yapılan görüşmelerde de, Iraklı göçmenlerin gelmesi ile suç oranlarında artış olmadığı anlaşılmıştır.

Iraklı göçmenlerin genel verileri, Suriyeli göçmenlere kıyasla olumlu olsa dahi, özellikle okullaşma oranının artırılmasına, istihdama katkı sağlamalarına destek verilmelidir. Özellikle Suriyeli göçmenlere verilen hakların kendilerine verilmediği algısının düzeltilmesi için gereken adımlar atılmalıdır.

Sosyal Uyum

Yerel halkın göçmenlere tepkisinin en önemli nedeninin farklı dil, kültür ve yaşam tarzları olduğu düşünüldüğünde, uyum çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Bu noktada Iraklı göçmenler, büyük oranda ülkemiz insanı ile aynı kültür ve aynı dile sahip oldukları için, uyum çalışmalarımızın ana unsuru Suriyeli sığınmacılar olacaktır. Uyum çalışmalarından istenilen sonuçlar alınabilmesi için öncelikle Suriye meselesinin çözülmesi halinde dahi ülkemizde yaşayan sığınmacıların kahir ekseriyetinin ülkelerine dönmek istemeyecekleri ve ülkemizde yaşamaya devam edecekleri gerçeğinin kabul edilmesi gerekmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında aşağıda sunulan tespitlerin toplumsal uyum çalışmalarına katkı sunabileceği düşünülmektedir.

1. Suriyelilerin ülkemizde ki adli ve idari sürece dâhil edilebilmesi için kayıtlarının sağlıklı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Kayıtların sağlıklı bir şekilde yapılması ve adli-idare sisteme entegrasyonun sağlanması ile yerel halkta göçmenlerin işledikleri cürüm ve kabahatlerin cezasız kalacağı yönünde oluşan algının giderilmesi mümkün olabilecektir. 2011 yılından günümüze kayıt konusunda yaşanan en büyük sorun, geçici koruma kimliklerinin beyan usulüne göre verilmesidir. Ancak Suriye meselesinin dinamikleri ve ülke olarak uyguladığımız Açık Kapı Politikası nedeniyle söz konusu uygulamanın dışında bir seçeneğin hayata geçirilmesi de çok mümkün görünmemektedir. 2011 yılında beyan ile verilen kimlikler ve tutulan kayıtlar, periyodik olarak güncellenmekte, daha doğru kayıt alınabilmesinin yolları aranmaktadır. Bu itibarla, Türkiye’de Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Kişisel Verilerinin Doğrulanması” Projesi hayata geçirilmiş ve pilot bölge olarak belirlenen Ankara’da, iş ve işlemler 16.01.2017 tarihi itibarıyla başlamıştır.

2. Eğitim ve sağlıkta, kapasitenin artırılması ve göçmenlere yönelik yeni politikalar geliştirilmesi de toplumsal uyum açısından son derece önemlidir. Özellikle göçmenlere eğitim ve sağlık hizmetlerinin sunulmasında, eğitici ve doktorların göçmenlerden seçilmesi daha kaliteli bir sistemin oluşturulmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü ile Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün koordinasyonunda tüm illerde İstisnai Vatandaşlık komisyonları oluşturulmuştur. Komisyonlar, yükseköğrenim görmüş ve aldığı eğitim nispetinde ülkemize katkı sağlayacak Suriyeli göçmenleri belirleyecek ve belirlenen göçmenler Türk vatandaşlığına alınacaktır.

3. Ülkemize gelen Suriyelilerin büyük çoğunluğu, kırsal kesimden gelen insanlardan oluşmaktadır. Ülkemiz insanında Suriyelilere karşı oluşan algı da bunun da büyük payının olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde sokakta dilenen Suriyeli çocuklar da Suriyeli algısını şekillendirmektedir. Toplumsal uyumun sağlanmasında belirlenecek politikalar, ilk aşama da Suriyelilerin büyük çoğunluğunun savaş bitse dahi ülkemizde kalacağını kabulüyle başlamalıdır. Toplumda oluşan Suriyeli algısının değiştirilebilmesi uzun yıllar alabilecek bir konudur. Bunun için kültürel-sanatsal-sosyal projeler geliştirilmeli, göçmenlerin ekonomik olarak ayakta kalabilmelerinin önü açılmalıdır. Ayrıca olumsuz algıların değiştirilmesinde basın organlarının katkısı göz ardı edilmemelidir.

4. Bir topluma uyum, önce o toplumun dilini öğrenmekle başlayacağı için, öncelikle çocuklardan başlayarak Türkçe öğrenme seferberliği başlatılmalıdır.

5. Dilencilik önlenmesi de toplum algısının değiştirilmesinde önemli bir merhaledir. Bu doğrultu

da Ankara'da rutin aralıklarla sokaklarda dilenen göçmenler toplanmakta, daha insani şartlarda yaşayabilmelerinin temin edilmesi amacıyla kamplara gönderilmektedir.

Ankara'da Gerçekleştirilen Uyum Çalışmaları

Ankara'da uyum çalışmaları Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün politikaları çerçevesinde, Göç İdaresi İl Müdürlüğü Uyum ve İletişim Çalışma Grup Başkanlığı ve Yönetim ve Destek Hizmetleri Çalışma Grup Başkanlığı'nın koordinasyonunda diğer kamu kurum kuruluş, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerden katkı alınarak yürütülmektedir. Uyum faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler şunlardır:

Tüm hizmet noktalarında ve sahada çocuklara yönelik hazırlanan ve içeriğinde boyama, resim, boya kalemi bulunan aynı zamanda ülkemiz kültürünü, sosyal dokusunu tanıtmayı amaçlayan setler dağıtılmıştır.

Ankara Göç Müdürlüğü temsilcilerinden oluşan bir heyet, Ankara'da yaşayan Suriyelilerin sorunlarını ilk ağızdan duymak ve çözüme katkı sunmak adına rutin aralıklarla belirlenen bir Suriyeli ailenin evini ziyaret etmektedir.

Altındağ bölgesinde Suriyelilere yönelik hizmet sunan başta eğitim kurumları ve STK temsilcileri ile periyodik toplantılar düzenlenmektedir.

İş ve işlemlerinde sorun yaşamamaları ve sahip oldukları haklar konusunda bilgi sahibi olabilmeleri için göçmenlerden oluşan gruplara rutin bilgilendirme toplantıları düzenlenmektedir.

Toplumun göçmenlere bakışının farklılaştırılması amacıyla algıyı yönetmek noktasında büyük rolü olan ulusal basın Ankara temsilcileri ile görüşmeler yapılmakta, katkı sunabilmeleri için çözümler geliştirilmektedir.

Ankara'da hastaneler ve kayıt merkezleri başta olmak üzere, birçok kurum ve kuruluşlarda Suriyeli göçmenlerden tercüman noktasında yararlanılmaktadır. Türkçeye hâkim Suriyeli göçmenler bu sayede hem istihdama katılmakta hem de vatandaşlarının iş ve işlemlerinin sonuçlandırılmasında katkı sunmaktadır.

Ankara'da Gerçekleştirilmesi Planlanan Uyum Çalışmaları

Ankara İl Göç İdaresi Müdürlüğü koordinasyonunda ilimizde hayata geçirilmesi halinde toplumsal uyumun sağlanması konusunda büyük yararlar sağlayacağı değerlendirilen projeler şunlardır:

Ankara Altındağ bölgesinde çocukların zamanlarını etkin bir biçimde değerlendirebileceği, sosyal ve kültürel etkinlikler gerçekleştirilen çocuk kulüpleri açılması

İlk aşama da Altındağ ve Çankaya Halk Eğitim Merkezleri ile yapılacak protokoller ile il genelinde Türkçe eğitim seferberliğinin başlatılması

Müftülükler vasıtasıyla din görevlileri ile rutin toplantılar gerçekleştirilmesi ve ilimizde Suriyelilere bakışın daha da olumlu hale getirilebilmesi için katkı almak

Kamu kurum ve kuruluşlarıyla yapılacak protokollerle belirlenecek pilot bölgelerde kardeş aile uygulamasının başlatılması ve yaygınlaştırılması

ANKARA İLİNE İLİŞKİN UYUM PROJESİ

Göçmenlerin daha önce hiç karşılaşmadıkları kişiler ile yabancı bir ortamda bir amaca yönelik faaliyette bulunarak becerilerini artırmayı ve uyumlarını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Spor ve kültürel etkinlikler

Göçmen ve Türk gençlerinden oluşan gruplar, Ankara'da Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü'nün organizasyonunda spor kulüplerini ziyaret edecek, profesyonel müsabakalar izlenecektir.

Etnik ayrıma gidilmeden takımlar oluşturulacak ve dostluk turnuvaları düzenlenecektir.

Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü koordinasyonunda gruplara Türk ve Arap sinemasının başarıları izlettirilecektir.

Çevre ve tarihi kent dokusunun tanınması ve korunmasına yönelik çalışmalar

Ulus Tarihi Kent Meydanı, İlk Meclis, Hacı Bayram Camii, Hamamönü ve Samanpazarı ziyaret edilecektir. Gruplardan tarihi kent meydanının turizme kazandırılması ve korunması konusunda kolektif bir çalışma istenecektir.

Ankara tarihi üzerinde durulacak, kültürü, yemekleri anlatılacaktır.

Suriye ve Türk kültürünün birbirine benzeyen özellikleri konusunda gruplardan kolektif bir çalışma istenecek, çalışmalar İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve İl Kültür Müdürlüğü tarafından basılacaktır.

Ortadoğu Teknik Üniversitesi ziyaret edilecektir. Ziyaret esnasında her bir gruba yabancı bir üniversite öğrencisi tarafından üniversite, şehir ve ülkemiz hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verilecektir. Tüm gruplara amfide yabancı bir akademisyen tarafından "Türkiye'de yabancı olmak" adlı ders verilecektir.

Gruplar, Tema vakfı ile ortak yürütülecek bir çalışma ile fidan dikimi faaliyetinde bulunacaktır. Bireylere erozyonla mücadele ve doğal yaşamın korunması ile ilgili brifing verilecektir.

Hastane, bakımevleri özürülüler, yaşlılar veya hastalara gönüllü yardım projeleri

75. Yıl Bakımevi, Sami Ulus ve Dışkapı Hastaneleri ziyaret edilecektir. Gruplardan özürülü, yaşlı ve hastalara yönelik gönüllü yardım projeleri hazırlamaları istenecektir. Değerlendirmeler sonucu belirlenen 3 projenin hayata geçirilmesi için İl Göç İdaresi Müdürlüğü destek sağlayacaktır. Uygulanan projeler içerisinde en başarılı olan projeyi uygulayan grup tatil ile ödüllendirilecektir. Diğer proje gruplarına çeşitli hediyeler verilecektir.

Projeden beklenen sonuçlar

Proje, Türk ve Suriyeli gençlerin birbirlerini anlamalarını, birbirlerinin acıları, sevinçleri ve kaygılarıyla hemhal olabilmelerini amaçlamaktadır. Proje gruplarına bir hafta da olsa önyargılardan ve geçmiş deneyimlerden uzak bambaşka bir dünyayı tanıtmak ve sosyalleşmelerinin tam manasıyla sağlanması hedeflenmektedir. Gruplar, Türk ve Suriyeli gençlerden oluşturulmuş ve homojenleştirilmiştir. Birlikte çalışılan projeler de amaç grupları yarıştırmak değil, başarıya güdüleyerek kaynaşmalarını ve takım olabilmelerinin önünü açabilmektir. Ana gayemiz, gençlerin proje bitiminde de görüşebilecekleri sağlam dostluklar kurmaları ve toplumda birer kültür elçisi görevi görmeleridir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Göç konusu sosyal, siyasal ve ekonomik boyutu olan, bir uyum sorunudur. Bu nedenle göçmenlerin toplumsal uyumlarının sadece ekonomik ve temel ihtiyaçların karşılanmasıyla sağlanamayacağı düşünülmektedir. Muhakkak ki, uyum süreci, uzun yıllar alabilecek ve belirli bir politika ve program dâhilinde gerçekleştirilebilecek zor bir süreçtir. Bu politika, her şeyden önce göçmen nüfusun menşee ülkelerinde şartlar düzelse dahi, ülkemizde kalacakları kabulüyle şekillendirilmelidir. Dünya ölçeğinde, toplumsal uyuma yönelik çalışmaların ve arayışların hız kazandığı düşünüldüğünde aşağıdaki önerilerin katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Ankara özelinde göçmen konusu, bütüncül bir politika ile değerlendirilmelidir.
2. Uyum süreci başarılı bir şekilde yönetilmelidir. Bu sürecin başarılı yönetilmesi uzun vade de

Ankara'nın çok kültürlü yaşamına büyük katkı sağlayacaktır.

3. İl genelinde istihdama katılabilecek göçmenler tespit edilerek, çalışma izinleri düzenlenmeli, geçimlerini sağlamaları noktasında katkı sağlanmalıdır

4. Göçmenlerin kendi dillerine yönelik broşür ve internet sitelerini hazırlanmalıdır.

5. Sosyal problemlerin önlenmesi açısından en önemli konunun eğitim olduğu değerlendirildiğinde göçmenlere sağlanacak sağlıklı bir eğitim ile sosyal ve ekonomik açıdan katkı sunan bireyler yetişecektir.

6. Yerel halkın doğrudan içerisinde yer aldığı projeler geliştirilmeli, halka göç konusu doğru anlatılmalıdır

7. Göç olgusuna salt olarak güvenlik zaafiyesinden bakmak, sorunun eksik değerlendirilmesine yol açacağından göç tüm bileşenlerle birlikte değerlendirilmelidir.

8. Kamu kurum- kuruluş, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin koordinasyonu son derece önemlidir.

9. Göçmenlerin eğitim ve meslek bilgileri belirlenmeli ve istihdama katkı sağlayabilecek bireyler bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

10. Uluslararası yardım kuruluşları ile sahada aktif çalışılmalı, sorunların çözümüne yönelik katkı sunmaları yönünde çalışmalar yürütülmelidir.

11. Özellikle dilencilik gibi faaliyetlerin engellenebilmesi için rutin uygulamaların sıklığı arttırılmalı hatta anlık müdahale edilebilmesi için ekipler oluşturulmalıdır.

12. Kadın ve çocukların istismarının engellenebilmesi için caydırıcı önlemler alınmalıdır

13. Göç konusuna günümüz itibariyle kriz anlayışı yerine sakin ve uzun vadeli bir politikayla yaklaşılmalıdır.

Eğitimin Temel İşlevleri Bakımından Suriyeli Mültecilerin Eğitimi: Analitik – Eleştirel/ Teorik Bir Yaklaşım

Doç. Dr. Beyhan ZABUN
Gazi Üniversitesi / Ankara

Doç. Dr. Şakir BERBER
Gazi Üniversitesi / Ankara

Giriş

Coğrafi konumu, tarihsel alt yapısı, jeopolitik önemi ile Türkiye tarih boyunca sosyal anlamda fiziki toplumsal hareketliliklerin merkezi bir ülke olmuştur. Bu özelliği dolayısıyla savaşlar, doğal afetler ve diğer toplumsal bunalımların neden olduğu göç hareketlerine, mülteci akınlarına maruz kalmıştır. Tarihsel olarak bu olayların yaşandığı dönemlerde genel olarak Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin konuya yaklaşımı kültürel, dini, politik bir anlayışla, mağdur ve mazlumlara hami bir misyonla kucak açılması olmuştur. Osmanlı tarihindeki en bariz örnek olarak İspanya Yahudileri ya da Cumhuriyet tarihi boyunca Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu ve dünyanın birçok yerinden herhangi bir sebeple ülkemize sığınmak isteyen insanları ülkemiz kabul etmiştir. Sebebi, şekli her ne nasıl olursa olsun bu tarihsel olgular üzerine bilimsel, entelektüel, siyasal tartışmalar yoğun olarak devam etmiştir. Kategorik olarak farklı olgular da olsalar, örneğin Nüfus mübadelesi, Peşmerge akını, Suriyelilerin savaş sürecinde Türkiye'ye gelmeleri ile ilgili tartışmalar halen farklı bağlamlarda devam etmektedir. Bu tartışmalar genel olarak dış politikanın yönetilmesi, din/mezhep, ekonomi, iç toplumsal barış, komşularla ilişkiler eksenlerinde yoğunlaşan tartışmalardır. Örneğin, ülkemize sığınan Suriyeliler açısından bakıldığında süreç olarak olgunun tartışıldığı genel başlıklar, dış politikanın iyi/kötü yönetilmesi, Suriye'nin iç meselesine karışma/bölgede söz sahibi ülke olma, dini olarak taraf/muhafif yaklaşım ile mezhep tartışmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tartışmanın toplumsal bağlamda bireyler düzleminde tartışıldığı daha güncel başlık ise Suriyelilerin, onları himaye ettiğimiz misafirlerimiz mi yoksa ülkemizde bazı sorunlara neden olan yeni bir toplumsal grup oldukları yönündedir.

Bu çalışmada bu tartışmanın aktüel, siyasal yönünü oluşturan subjektif yönlerine hiçbir surette değinilmeyecektir. Ayrıca güncel, siyasal ya da medya ve bilimsel literatürde devam eden kavramsallaştırma tartışmasına, yani Suriyelilerin hukuki statülerine ilişkin tartışmalara bu çalışma kapsamında girilmeyecektir. Örneğin toplumla Suriyelilerle ilişkileri bir bağlamda ensar – muhacir ilişkisi şeklinde değerlendirilirken başka bir bağlamda Suriyeliler için bazı toplumsal sorunlara neden olan ve olumsuz özelliklerle anılan değerlendirmeler yapılmaktadır. Konunun günlük insan ilişkilerindeki diyaloglardaki içeriği, kitle iletişim araçları ve sosyal medyadaki güncelliği dikkate alındığında önemi çok boyutlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Ülkemizdeki Suriyelilerin durumu bu tartışmalardan bağımsız olarak olumlu/olumsuz yönleri ile “sosyal olgu” ve bu olgu ile ilgili sosyal problem olarak ele alınmalıdır. Bu bakımdan bilimsel, sosyolojik geniş bir perspektif, yöntem olarak benimsenmektedir.

Bir toplumsal yapının en temel sosyal kurumlarından birisi de eğitimidir. Öyle ki eğitim, diğer toplumsal kurumların şekillenmesinde başat bir işlev de görmektedir. Türkiye'nin toplumsal yapısında eğitim, bir toplumsal kurum olarak toplumsal yapının şekillenmesinde, değişmesinde, gelişmesinde ya

da gerilemesinde olumlu/olumsuz işlevler görmektedir.

Türkiye'nin toplumsal yapısına demografik olarak yeni bir unsur olarak eklenen Suriyeli mültecilerin, yukarıda da belirtildiği gibi önemli bir kısmı toplumsal sorunlar teşkil eden yeni bir insani/toplumsal olgu olarak ele alınması gerekmektedir. Güncel olarak tartışılan, ekonomi, din, iç barış, dış siyaset konularının aslında tamamını da kuşatan daha kapsayıcı bir konu ve sorun olarak esas ele alınması gereken ise Suriyeli mültecilerin eğitimi ve sosyal bütünleşmelerini sağlayacak diğer süreçlerdir. Ülkemizde resmi kayıtlara göre yaklaşık 4 milyon civarında Suriyeli bulunmaktadır. Bu resmi rakama karşın sayının daha fazla olabileceğine ilişkin tartışmalar da vardır. 4 milyon insanın tamamının bundan sonra Türkiye'de yaşayacağı önkabulü, bu konuda siyasi otoritenin ve ilgili sorumluların açıklamalarına dayanmaktadır.

Çalışmada tartışmanın merkezi formel eğitimin işlevleri olarak ele alınmıştır ancak formel eğitim çağı dışındaki yetişkinlerin her konudaki eğitimleri de yukarıda tartışılan sorunlar bakımından değerlendirilmelidir. Örneğin Suriyelilere Türkçe öğretilmesi bu bakımdan örneklendirilebilecek temel konulardan birisidir.

Eğitimin İşlevleri:

Eğitim en genel anlamı ile bireyi yaşadığı toplumun bir parçası haline getirme ve ona davranış kazandırma sürecidir. İçerik ve yöntem farkı olarak ya da onun bir parçası olarak öğretim eğitimle iç içedir. Eğitim temel toplumsal kurumlardan birisidir ve bireyi ve toplumu kuşatan bir niteliği vardır. Öyle ki, örneğin, toplumların devamlılığı kültürün yeni kuşaklara aktarılması anlamında eğitsel bir süreçtir. Bir çocuk formel/enformel eğitsel süreçler yoluyla yaşadığı toplumun bir ferdi haline gelir. Eğitim temel işlevleri, toplumsallaştırma, kültürel mirası aktarım, siyasal işlev, seçme-yönelme işlevi, bireyi geliştirme işlevi, ekonomik işlev ve gizli işlevler şeklinde sıralanabilir¹.

Ülkemizde yaşayan Suriyeli her yaştaki bireyin eğitimini toplumsal ve stratejik olarak eğitimin işlevleri bakımından şu şekilde değerlendirebiliriz.

Toplumsallaştırma:

Genel olarak eğitimin en temel işlevi bireyi toplumsallaştırması yani yaşadığı toplumun bir ferdi haline getirmesidir. Bu işlev aslında bireyin kültürlene yoluyla inşa edildiği süreçtir. Bu süreçte birey yaşadığı toplumun bütün özelliklerini değer, duygu ve davranış olarak kazanır. Bireyin anadili, büyük ölçüde dini, değerleri ve bu çerçevedeki davranış kalıpları bu süreçte kazanılır ve şekillenir. Toplumsallaşma bireyin doğumundan hatta doğum öncesinden başlayan ve ölümüne kadar devam eden olgudur. Bu bakımdan formel eğitimin sosyalleştirme işlevi sınırlı bir bağlamda iken enformel bütün süreçlerde birey ölene kadar sosyalleşir. Sürecin her yeni ve farklı aşamasında yeni değerler, statüler, roller ve davranış kalıpları edinir.

Formel eğitim bireyin bir akran grubu sosyalleşme ortamı olarak, okulöncesi aşamadan başlayarak lisansüstü eğitim aşamasına kadar devam eden bir süreçtir. Bu süreçte eğitimin diğer amaç ve işlevlerinin de gerçekleştirilmesi için uygulamalar vardır ancak genel olarak öğretimle birlikte, örneğin kişinin toplum içinde işgal edeceği statüye ilişkin değer ve rollerin kazandırılmasıdır ki, bu da sosyalleşmedir.

Türkiye'de değişik yaş gruplarında, hatta Türkiye'de doğup bugün eğitim çağına gelen yaklaşık 800 bin Suriyeli çocuk bulunmaktadır. Bu çocukların önemli bir kısmı eğitim sistemine dâhil edilmiştir. Bu konuda literatürde sık rastlanan çok sayıda rapor, proje çıktılar ve diğer akademik yayınlar mevcuttur. Temelde sadece nicel olarak bu çocukların eğitim sistemine dahil edilmeleri, siyaset ve eğitim kurumu tarafından yapılması gerekenin yapıldığı anlamına gelmemelidir. Esas olan, eğitimin en temel işlevinin bu toplumsal kesim için de işe dönük, pratik ve pragmatik olarak gerçekleştirilmesidir. Bütün çağ nüfusu, yaş aralığı ve öğrenim düzeyinden Suriyeli öğrenciler için Türk eğitim sisteminin başat amacı, toplumsal entegrasyonları bakımından bu öğrencileri Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun bir sosyalleştirme

¹ Osman Konuk, "Toplum ve Eğitim", Sosyolojiye Giriş, Ed: İhsan Sezal, 2002, sf: 331

sürecine tabi tutmasıdır. Burada kastedilen hiçbir surette bir özümseme ya da asimilasyon süreci değildir.

Temel olarak insani ve toplumsal bir yaklaşımla, bu insanların kendi kendilerine, kendilerini de bu toplumun bir parçası oldukları hissini doğuracak eğitim-öğretim uygulamaları özenle gerçekleştirilmelidir. Bir kültürlenme süreci olan bu eğitim sürecinin en temel unsuru dil öğretimidir. Tarihsel, kültürel, dinsel ve birçok bakımdan paylaştığımız ortak değerler ve gösterdiğimiz ortak özellikler bakımından süreç zorlayıcı olmayacaktır. Ancak etnik bir asabiyetle Suriyelilerin kendi içlerine çekilmeleri ve dışa kapanmaları, ekonomik, siyasi başka gerekçelerle devletin ya da Türk toplumunun olası yanlış yaklaşımları ile bu süreç istenildiği gibi şekillenemeyebilir. Eğitim bu bağlamda Suriyelileri toplumun bir parçası yapmanın yegâne yolu değildir. Eğitim, iletişim, ekonomi, kentleşme, toplumsal dâhil etme süreçleri ile desteklenmelidir.

Kültürel Mirası Aktarma:

Kültür bir toplumun en temel unsurudur hatta toplumun kendisidir denilebilir. Kültür bir toplumun kimliğini oluşturan en önemli öğedir. Toplumun eğitim aracılığıyla devamlılığının sağlanması kültürün yeni kuşaklara aktarımı ile gerçekleşir. Bu bakımdan bu işlev hayati önem taşır. Türk eğitim sistemi genel olarak bir Türk çocuğuna okul öncesi aşamadan başlayarak bütün eğitim sürecinde, farklı dersler, öğretim uygulamaları, etkinlikler, törenler vb. uygulamalarla tarihsel/kültürel birikimi aktarır. Bu, örneğin, okul öncesinden başlayarak edebiyat ve sanat dersleri ile kültürün sözlü ürünlerinden olan müziğin öğretilmesi şeklinde tezahür edebilir ya da Tarih dersleri bu bakımdan ayrı ve önemli bir işlev görmektedir.

Yukarıda değinilen iki toplumun tarihsel/kültürel birikimlerinin benzerliklerine rağmen temel olarak farklılık gösteren ve örneğin eğitimin ideolojik işlevi bakımından önem arz eden pek çok kültürel, tarihsel unsurun Suriyeli öğrencilere içerik olarak kazandırılması zorunludur. Bu bağlamda, örneğin, Türkiye’de doğmuş ve öğrenim hayatına başlamadan öğrendiği Türkçe ile iki dilli denilebilecek bir Suriyeli çocuğun bu yetkinlikle, bir Türk çocuk kadar kültürel unsurlara vakıf olması sağlanabilir. Bu, önemli bir avantaj olan kültürel benzerliklerin eğitim yoluyla bireye öğretilmesiyle toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayabilir².

Siyasal İşlev:

Eğitimin en temel işlevlerinden birisi de siyasal yani ideolojik işlevidir. Eğitimin siyasal işlevi bütün öğretim kademelerinde var olmakla birlikte ağırlıklı olarak duyuşsal davranış eğitimin yapıldığı, temel toplumsal değerlerin kazandırılmaya çalışıldığı ilköğretim aşamasında daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitimin siyasal işlevi özde, devletin istediği insan modelini yetiştirme etkinliğidir. Bu genel olarak bütün formel eğitim süreçlerinin önemli işlevlerinden birisidir. Devletin hangi düşünsel, duygusal ve davranışsal özelliklerle bezenmiş, istediği insan tipi, eğitim süreçlerinde ders içerikleri, kitaplar, etkinlikler, törenler, söylemler ve semboller ile inşa edilir. Örneğin ülkemizde bayrak törenleri İstiklal Marşının söylenmesi eğitimin ideolojik işlevine yönelik bir eğitsel faaliyettir. Bu yaklaşımla öğrencilerde bağımsızlık, özgürlük, devlete ve milletine bağlılık duygularının gelişmesi beklenir. Aynı şekilde eğitim yoluyla bilinçli seçmen ve sorumlu vatandaş yetiştirmek amaçlanır. Toplumun ihtiyaç duyacağı siyasi liderler de yine eğitim yoluyla yetiştirilecektir³.

Suriyeli öğrencilerin toplumsal entegrasyonu bakımından eğitimin ideolojik işlevi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda ideolojik işlevden kastedilen totaliter, faşizan bir yaklaşımla tek tip birey yetiştirmek isteğinde olan eğitim politikaları ve uygulamaları değildir. Manevi ve fonksiyonel olarak bütünleşmiş toplumun, hukuk ve diğer toplumsal kontrol normlarının himaye ve denetiminde devamlılığının sürdürülmesi için eğitimden beklenen işlev, bu değer ve normların benimsetilerek davranışa dönüştürülmesinin sağlanmasıdır.

Suriyelilerin her öğretim kademesinde eğitimlerinden, eğitimin ideolojik işlevleri bakımından

² İbrahim Arslanoğlu, Genel Sosyoloji, Gazi Yayınları, 2015, sf: 173

³ İsmail Doğan, Sosyoloji, Pegem Yayınları, 2008, sf:230

beklenen amaç bir “kimlik inşa” işlevi değildir. Örneğin, Türkiye’de doğup büyümüş ve anadil düzeyinde Türkçe konuşan Suriyeli bir çocuğun ilkökul Hayat Bilgisi dersi kapsamında “Yurdumuz” başlıklı konuda Türkiye’yi 7 yıl önce ailesinin sığındığı ülke değil bugün kendi doğup büyüdüğü ve ait olduğu vatani duyuşsal içeriği ile öğretilmesidir. Bunun dışında soysal, etnik, dinsel ya da mezhepsel herhangi bir amaç ve içeriğin bu işlevle ilişkisi yoktur.

Demokratik yurttaşlık eğitimi bağlamında eğitimin siyasal işlevi ele alındığında ise Suriyeli öğrencilerin Türk öğrencilerden doğal olarak farkları yoktur. Bu noktada esas olan temel evrensel insan hakları, hukuk, diğer toplumsal normlar çerçevesinde fonksiyonel bütünleşmeye yönelik olarak vatandaşlık eğitimi yapılmasıdır. Bu kapsam okul öncesinden başlayarak farklı düzey ve içerikte ortaöğretim sonuna kadar yapılmaktadır.

Ülkemizdeki Suriyelilerin her bağlamdaki konum ve sorunlarına ilişkin olumlu/olumsuz tartışmalar devam etmektedir. Bu tartışmaların ağırlık merkezlerinden birisi de kaçınılmaz olarak siyaset kurumudur. Siyasal bağlamda yapılan tartışmaların zemini ağırlıklı olarak kitle iletişim araçları ve sosyal medyadır. Genel izlenimle bu tartışmaların düzey ve içeriği taraf ya da muhalif bir yaklaşımla günlük siyasetin ötesine geçememektedir. Ancak tekil, münferit olaylar da olsa yaşanan bazı sorunlar ya da sosyal medyada gerçek dışı ortaya konulan paylaşımlarda toplumsal bütünleşmeye zarar verici sonuçlar görülmektedir. Bu bakımdan da bu ve benzeri sorunları çözmeye odaklı eğitim etkinlikleri eğitimin bütünleştirici işlevi bakımından önem arz etmektedir.

Seçme-Yönelme, Bireyi Geliştirme İşlevi:

Toplumun her bakımdan sürekli, kararlı bir gelişim sürecinde olması eğitimin seçme ve yönelme işlevi ile doğrudan ilgilidir. Seçme ve yönelme genel eğitim felsefelerinin ve özede Türk milli eğitiminin temel amaç ve ilkelerinden birisidir. Bu çerçevede toplumun, devletin ya da özel sektörün her alanda ihtiyaç duyduğu insan gücü bu şekilde eğitilecektir. Bu noktadaki temel amaç eğitimin daha içerikli-işlevsel, birey ve toplumun yararına, bireyin ilgi, eğilim ve istidadını esas alan bir yaklaşımdır.

Eğitimin her kademesindeki Suriyeli öğrenci açısından eğitimin bu işlevi hayati önem arz etmektedir. Şöyle ki, fonksiyonel toplumsal bütünleşme bireyin nitelikleri ile topluma katkıları ve bu yönü ile toplum tarafından ona duyulan ihtiyaç bakımından toplum tarafından kabullenilmesidir. Yukarıda ele alınan, Suriyelilerle ilgili dışlayıcı, aktüel, siyasal tartışmalardan birisi de ülkemize sığınanların genel olarak eğitimsiz, bir uzmanlık mesleğine sahip olmayan bireyler olduğu yönündedir. Bu algı, bir kısmı mesnetsiz, bazı sosyal medya kışkırtmaları ile desteklendiğinde toplumsal bütünleşmeyi güçleştirici hatta sosyal çözülmeye ve çatışmaya neden olabilecek sonuçlar doğurmaktadır. Bu bakımdan her öğretim düzeyinde Suriyelilerin eğitiminde bu unsur hayati olarak ele alınmalıdır. Türk eğitim sisteminin Türk toplumu açısından da en temel sorunu seçme ve yönelme işlevinin yeterli olmamasıdır. Sorunun güncel sonuçları işsizlik ve bunun doğurduğu diğer sosyal sorunlar olarak somut bir şekilde yaşanmaktadır. Aynı sonucun ve bunun doğuracağı diğer toplumsal sorunların Suriyeliler örneğinde toplumsal bütünleşmeye olumsuz etkileri hatta toplumsal çözülmeye neden olabilecek yönleri dikkatle ele alınmalıdır.

Eğitimin bireyi geliştirme işlevi, sonucu itibariyle toplumun gelişmesine katkı sağlayan sürece işaret etmektedir. Eğitim yoluyla bireyin, potansiyel ve imkânlar çerçevesinde her bakımdan gelişmesi ve yetkinleşmesi bireyin bu kazanımlarla topluma entegrasyonunu kolaylaştıran bir yoldur. Bu kazanım birey ve toplum açısından sonuçları bakımından karşılıklı bir kazanımdır. Örneğin, mesleki eğitim sürecinden sonra iş bulan, başarılı bir teknisyen olan bireyin, toplum için yarattığı katma değer ve bireyin kendini bu bağlamda gerçekleştirmesine bağlı olarak hissettiği olumlu duygularla toplumla bütünleşmesi hem toplum hem de birey için kazanımdır. Bu olgu ülkemizde yaşayan Suriyeli bir bireyin toplumla bütünleşmesi bakımından aynı seviyede önem arz etmektedir.

Ekonomik İşlev:

Ekonomi temel toplumsal kurumlardan birisi olarak diğer toplumsal kurumların şekillenmesinde belirleyici olan başat bir kurumdur. Ekonomi eksenli toplumsal değişim dikkate alındığında ekonominin

toplumun alt yapısını oluşturan diğer kurumların ise onun üzerinde ona göre şekillendiği olgusu ortaya çıkmaktadır. Eğitimin kendisi ekonomik bir etkinlikken, toplumsal hayatın bütün bağlamının ekonomik bir boyutu da olduğu dikkate alındığında her eğitim etkinliğinin doğrudan/dolaylı bir ekonomik işlevinin de olduğu ortaya çıkar. Şöyle ki, en basit yaklaşımla toplumun her alanda duyacağı iş gücünün yetiştirilmesi kabaca eğitimin ekonomik işlevidir. Daha karmaşık bir süreç olarak en kompleks insani ve toplumsal hatta uluslararası etkinlik ve etkileşimler özünde ekonomik ilişkilerdir. Bu ilişkilerin yöntem, içerik ve sonuçları doğrudan eğitimle şekillenen olgulardır.

Eğitimin en temel ekonomik işlevi beşeri sermayenin oluşturulması ve geliştirilmesidir. Bu bağlamda insan kaynağının, toplumun ihtiyaç duyduğu her bakımdan yetiştirilmesi, ihtiyaç duyulan özel alanlar için gerekli uygulamaların gerçekleştirilmesi temel esastır⁴.

Suriyelilerin nicel olarak topluma entegrasyonları dikkate alındığında mevcut şartlarda büyük bir kitle Türkiye beşeri sermayesine dahil olmuştur. Ancak yukarıda da tartışıldığı gibi bu kitlenin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, Suriye’de mensup olduğu sosyal tabaka/sınıf bakımından genel profili olumlu bir tablo ortaya çıkartmamaktadır. Eğitim düzeyindeki öğrenci sayısı nicel olarak dezavantaj ancak bu çocukların Türk eğitim sistemi ile eğitilmeleri ile ortaya çıkacak olumlu sonuç ise avantaj olarak değerlendirilebilir.

Eğitimin ekonomik olarak sağlayacağı toplumsal hareketlilik Suriyeli öğrenciler açısından entegrasyonu hızlandıracak ve kolaylaştıracak bir etki olarak değerlendirilmelidir. Eğitimin sağlayacağı bu imkânın somut sonuçları ilk aşamada kısa vadede olmasa da Türkiye’de doğan ikinci kuşak ve onların çocuklarında kolaylıkla gözlemlenebilecektir. Eğitim yoluyla iş hayatına dâhil olma, ekonomik etkinlikte bulunma fonksiyonel olarak bütünleşmeyi sağlayacak en temel unsurdur. Eğitimin kuşaklar arası gelişmeyi sağlama işlevi Suriyeli öğrencilerin toplumsal bütünleşmesi bakımından da toplumsal hareketliliğe bağlı olumlu sonuçlar doğuracaktır. Bu sürecin en somut örneği, 1960’larda Almanya’ya işçi olarak giden ilkökul mezunu bir kişinin birinci kuşak çocuğunun mesleki eğitimi sonrası teknisyen olması ve iş yaşamına dâhil olması, ikinci kuşak torununun ise yükseköğretim sonrası mühendis olarak iş yaşamına dâhil olması şeklinde ele alınabilir. Benzer durum Suriyeli öğrenciler için de aynı şekilde söz konusudur.

Gizli İşlevler:

Bütün temel toplumsal kurumların açık ve gizli işlevleri olduğu gibi eğitimin de gizli işlevleri vardır. Bu işlevler bireyi koruma, eş seçme, işsizliği geçici olarak önleme vb. şeklinde sıralanabilir. Süreç olarak eğitimin bireyi her bağlamda koruma işlevi temel bir unsurdur. Çocukların beden, ruhen ve toplumsal olarak zararlı dış etkilerden korunması eğitimin temel işlevidir. Bu bağlamda yeni bir toplumsal yapıya ve kültüre entegre olmaya çalışan Suriyeli çocukların korunması eğitimle ulaşılabilecek temel amaç olmalıdır. Olumsuz ailevi ve toplumsal şartlarda Suriyeli çocukların suça sürüklenmesi kaçınılmaz olacaktır. Eğitimin eş seçme gizli işlevi Suriyeliler açısından da kısa vadede olmasa da orta ve uzun vadede evlilikler yoluyla toplumsal bütünleşmeye katkı sağlayacaktır. Uzun bir süreç olarak formel eğitim, öğrencileri eğitim sisteminin içinde bulundurduğundan bu süreçteki öğrenciler işsiz olarak değerlendirilmemektedir. Aynı ortaöğretim düzeyinde olmasa da yükseköğretim düzeyindeki Suriyeli öğrenciler için de geçerlidir.

Sonuç:

Coğrafyamızda yaşanan sorunlu sürece bağlı olarak Türkiye’ye sığınan ve sayıları yaklaşık 4 milyonu bulan Suriyeliler toplumsal yapımıza yeni bir demografik olgu olarak dâhil olmuşlardır. Bu dâhil oluş, salt nicel bir katılım, dâhil olma değildir. Suriye iç savaşının ve bölgemizde yaşanan diğer sorunların sonucu olarak ortaya çıkan bu durum küresel, bölgesel ve Türkiye açısından doğuracağı sonuçlar bakımından insani ve toplumsal olarak önemli bir olgudur. Suriyelilerin Türkiye’ye gelmeleri ile ilgili başlangıçta yaşanan tartışmalar, süreçle ilgili eleştiriler ve bundan sonra ne olacağına ilişkin

⁴ Mehmet Teyfur, Eğitimin Ekonomik Temelleri, Anı Yayıncılık, 2015, sf: 135

öngörü ve beklentilerin tamamının dışında bugün yüz yüze olduğumuz daha somut bir olgu ve sorun olarak süreç içinde ülkemize gelen bu insanların toplumsal yapımıza nasıl entegre edilecekleridir. Bu sürecin en etkin ve işlevsel aracı doğal olarak eğitimidir. Suriyelilerin her yaş ve kademedeki eğitim sürecinde nelere dikkat edilerek eğitilecekleri eğitimin temel işlevleri bakımından toplumsal bütünleşme dikkate alınarak yapılmamıştır. Buradaki yaklaşım sorun çözme odaklı ve süreci her iki toplumsal kesimi manevi ve fonksiyonel olarak bütünleştirmeye yönelik olmalıdır. Süreçten beklenen sonuç ise işe dönük ve pratik olmalıdır. Eğitimin toplumsallaştırma işlevi, ekonomik işlevi ve özellikle siyasal işlevi bu bakımdan büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Arslanoğlu, İbrahim, Genel Sosyoloji, Gazi Yayınları, Ankara, 2015.
- Doğan, İsmail, Eğitim Sosyolojisi, Nobel Yayınları, Ankara, 2011.
- Konuk, Osman, Toplum ve Eğitim, Sosyolojiye Giriş, Editör: İhsan Sezal, Martı Kit. 2002.
- Erden, Münire, Eğitim Bilimlerine Giriş, Arkadaş Yay. Ankara, 2014.
- Tezcan, Mahmut, Eğitimin Toplumsal Temelleri, Eğitim Bilimlerine Giriş, Editör: Veysel Sönmez, Anı Yayınları, Ankara, 2015
- Teyfur, Mehmet, Eğitimin Ekonomik Temelleri, Eğitim Bilimlerine Giriş, Editör: Nevin Saylan, Anı Yayınları, Ankara, 2015.

Göç - Güvenlik İlişkisi Bağlamında “Tarihte Güvenliği Etkileyen Büyük Göç Dalgaları” ve Suriyeli Mülteciler

Araş. Görv. İbrahim İRDEM
Polis Akademisi / Ankara

I- ULUSLARARASI GÖÇ – GÜVENLİK İLİŞKİSİNİN KAVRAMSAL VE TARİHSEL AÇIDAN İRDELENMESİ VE BÜYÜK GÖÇ HAREKETLERİNİN GÜVENLİK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Göç; insanların doğal, ekonomik, sosyo-politik sebepler nedeniyle iskân ettikleri yerlerden başka yerleşim yerlerine toplu veya bireysel olarak yerleşmeleri olayıdır. En genel tanımıyla göç kavramı anlamlı bir uzaklık ve etki yaratacak kadar bir süre içinde gerçekleşen bütün yer değiştirmeler olarak tanımlanabilir¹. Uluslararası göç örgütünün tanımına göre göç eylemi, uluslararası bir sınırı geçerek ya da bir devlet içerisinde yer değiştirilerek yapılır². Dolayısıyla, göçler iç göçler ve dış göçler olarak iki kategoride incelenmektedir. İç göç ülke sınırları içerisinde gerçekleşen göçler olarak nitelendirilirken, dış göçlerde bir ülke toprağından başka bir ülkeye doğru gerçekleşen yer değiştirme eylemidir. Bu çalışmada uluslararası göçler üzerinde durulacağından iç göç kavramına değinilmeyecektir.

Uluslararası ilişkilerin ve siyaset bilimi literatürünün temel sorunsallarından biri olan uluslararası göç; çok dinamik, karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur. Farklı bağlamlarda farklı şekillerde içinde geliştiği ortamdan etkilenecek dönüşümler geçirir³. Uluslararası göç eyleminde uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur. Kişiler geçici olarak veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere menşe ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmaktadırlar.

Uluslararası göç konusu insanlık tarihi boyunca süregelen ve çeşitli algılara göre biçimlenmiştir. İçerik, kapsam ve nitelik bakımından uluslararası göç olgusu çeşitli ayrımlara tabi tutularak sınıflandırılmaktadır. Bu ayrımlara değinmeden önce göç ve güvenlik ilişkisini öncelikli olarak ele almak ilerleyen konularda göçün neden olduğu güvenlik sorunlarını anlamlandırma ve değerlendirme hususunda oldukça yararlı olacaktır.

II- GÖÇ-GÜVENLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÖÇÜN GÜVENLİKLEŞTİRİLMESİ

Göçün bir güvenlik meselesi olarak ele alınması yeni bir durum değildir. Göçün bir güvenlik meselesi haline getirildiği en yakın tarih 1980’li yıllarda göç olgusunun kamu düzeninin istikrarını bozan bir kavram olarak Avrupa seviyesinde ele alınmasıdır. Savaş sonrası Batı Avrupa’da gerçekleşen ekonomik gönenç, refah devletlerinin doğmasına zemin hazırlamış, böylece Avrupa entegrasyon sürecinin derinleşmesine ve genişlemesine olanak tanımıştır. Fakat 1980’li yıllara gelindiğinde bu durum hızlı bir şekilde değişime uğramış, hızlı küreselleşme süreci refah toplumlarını reforma ve değişime

¹ Sema Erder, *Refah Toplumunda Getto ve Türkler*, Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1986, s.9.

² Erişim, Aralık 2014: http://www.turkey.iom.int/documents/goc_terimleri_sozlugu.pdf?entryId=10260

³ Aslı Şirin Öner, *Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar*, İçinden: “Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar”. (der: S. Gülfer İhlamur – Öner N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.13.

sevk etmiştir. Bu değişimler refah devleti modelinin çalışmadığına ilişkin eleştirilere ve bu modelin sorgulanmasına yol açmıştır. Eşitsizlik ve yoksulluk oranı Batı toplumunda iyice artmış, yaşam koşulları gittikçe kötüleşmiştir. 1970’li yılların başlarında gerçekleşen finansal kriz, 1987’de dünya borsalarında gerçekleşen düşüş -*Kara Pazartesi (Black Monday)* vakası - ve Avrupa’nın bazı bölgelerinde 1990’ların başlarında ve ortalarında vukuu bulan banka krizleri mevcut ekonomik durumu daha da kötüleştirmiştir. Bu koşullar nedeniyle yabancı düşmanı, ırkçı partiler Batı’nın pek çok yerinde mevcudiyetini göstererek çok kültürlülüğe karşı retorik geliştirmiş, ülkelerinde giderek kötüleşen durum için göçmenleri suçlar hale gelmişlerdir. 1950’li ve 60’lı yıllarda - göçmenlerin henüz iç pazarda söz sahibi olmadığı yıllarda- göçmenler genellikle esnek ve ucuz iş gücü olarak değerlendirilirken, ayrıca bu yıllarda Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkeler göçü bir problem olarak düşünmeyip aksine göçü teşvik edici argümanlar geliştirirken 1970 ve 80’lere gelindiğinde ise Batı ülkeleri göç konusunda kontrol odaklı ve göçü sınırlayıcı politikalar üretmeye başlamıştır⁴. Göçmenler iç işçi gücünün sosyal haklarını korumak için ülke toprakları dışından gelen işçileri misafir işçi olarak nitelendirmiş ve göçü önleyici mekanizmalar geliştirmeye çalışmışlardır. Bütün bu gelişmeler yaşanırken “*misafir işçiler*” olarak nitelendirilen göçmenlerin bu konularla ilgili bilinci artmış ve menşe ülkelerine geri dönme konusunda niyetleri olmadığı gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Çeşitli zirve toplantılarında ve AB görüşmelerinde bir araya gelen Batı’lı ülkeler hem üçüncü ülkelerden AB’ye gelen göçü önlemeye yönelik hem de kendi vatandaşlarının birlik içerisinde serbest dolaşım hakkını diğer ülke vatandaşları ile karşılaştırıldığında artırmaya yönelik kararlar almışlardır. Müteakip yıllarda göç sorunsalı sadece ekonomik alanda incelenen bir konu olmaktan soyutlanıp milli güvenlik meselesi olarak ele alınmaya başlandığında politika ile bir arada ilerleyen bir sorun olarak görülmüştür. Bir taraftan yukarıda belirtildiği gibi yaşam koşullarının kötüleşmesi, diğer taraftan artan yoksulluk oranı soruna siyasal bir boyut kazandırsa da göçün tamamen bir güvenlik meselesi haline gelmesi iki kutuplu dünya düzeninin dağılmasıyla söz konusu olmuştur. Çünkü insanlar nükleer savaşın her an çıkabilecek olmasından korkarken göç üzerinde bir güvenlik meselesi olarak yoğunlaşmak oldukça zordur. İki kutuplu düzenin ortadan kalkması, ABD’nin uluslararası sisteme tek güç olarak hâkim olmaya başlaması ve bilhassa 11 Eylül saldırıları terörle mücadele kapsamında güvenlik gündemine yeni argümanlar eklemiştir. Uluslararası göçü toplumsal düzene, ulusal güvenliğe ve kimliğe meydan okuyan ve onu tehdit eden bir kavram olarak görmek *güvenlikleştirici* söylemin artması ile birlikte hız kazanmış; siyasal kurumlar, aktörler ya da iletişim araçları tarafından güvenliğe tehdit bir unsur olarak tanımlanmasıyla birlikte göç olgusu güvenlik sorunu haline getirilmiştir. Bir başka deyişle, 11 Eylül sonrasında göçmenlere karşı güvensizlik toplumda daha belirgin hale gelerek göç alan Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri yani hedef ülkeler göç olgusunu güvenlik penceresinden irdelemişler, tehdit altında olduklarını ve teröre karşı başlattıkları savaşın yanı sıra göçe karşı da mücadele edeceklerini vurgulamışlardır⁵. 11 Eylül sonrası dönem gerek terörizmin, insan kaçakçılığının, insan ticaretinin önlenmesi için gerekse de yasadışı olarak gerçekleşen demografik hareketlerin minimize edilmesi, sınır güvenliğinin sağlanması için alınan önlemlerin artırılmasına yol açmıştır. 11 Eylülle birlikte başta ABD olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde Müslümanlar potansiyel tehdit olarak algılanmışlar ve neredeyse Müslüman olan herkese terörist damgası yapııştırılmıştır. Terörün Müslüman toplumların genlerinde var olduğu fikri toplumda düşmanlığı artırıcı bir şekilde dillendirilmiştir. Böylece önce siyasetçiler, medya kuruluşları tarafından söylemleştirilen anti-göçmen yanlısı fikirler daha sonra toplumsal olarak benimsenmeye başlanmış, bu durum da toplumda göçmenlerin ötekileştirilmesine, farklı sınıf içerisinde değerlendirilmesine ve oryantalist bakış açısının güç kazanmasına neden olmuştur. Küresel olarak teröre karşı savaşın başlatıldığı bu dönemde ufak da olsa terörist olma potansiyeli taşıdığı gerekçesiyle şüphe duyulan herkes ulus devletlerin sınırları içerisine alınmamaya başlanmıştır. Soğuk savaşın bitimi ile tek güç haline gelen ABD, kendisine yeni düşmanlar temin ederek insanları ötekileştirme, suçlama eğiliminde bulunmuş böylece kendisinden olmayanları düşman olarak adlandırarak teröre karşı global ölçekte savaş başlatmıştır. İnsanların toplum içerisindeki rolleri görmezden gelinerek ırkçı, dinci, milliyetçi gibi suçlamalarda bulunulmuş, ayrıca toplumda korku ve panik havasının yaratılmasıyla

⁴ Anthony Fielding (1993), *Migration, Institutions and Politics: The Evolution of European Migration Policies* içinden: *The New Geography of European Migrations*, King, R. (ed). s.40–62. Ayrıca bakınız: James Frank Hollifield (1992), *Immigrants, Markets and States*. Cambridge: Harvard University Press., s.66–73.

⁵ Şebnem Koşar Akçapar, *Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu*. İçinden: “*Küreselleşme Çağında Göç Kavramları Tartışmalar*”, (der: S. Gülfer İhlamur- Öner N. Aslı Şirin Öner), İletişim Yayınları, 2012, İstanbul, s.565.

“güvensizlik” hali (state of insecurity) inşa edilmiştir.

Farklı aktörlerin birbirinden farklı ekonomik ve politik çıkarları göçün güvenlikleştirilmesi üzerinde Batı’lı ülkelerin aynı olmayan etkisine ve söylemine yol açmıştır. Genellikle ekonomik, sosyal ve politik istikrar üzerine ortak vurgulara sahip siyasi partiler, medya ve dini örgütler; süregelen ekonomik tartışmalara, işsizliğe, ülkenin kültürel ve dini gelenekleri üzerinde göçün istenmeyen etkilerine yer vererek toplumda suçun ve şiddetin göç hareketleri nedeniyle arttığından bahsetmişlerdir ve halk arasında hastalıkların yayıldığını dile getirmişlerdir⁶.

Göçmenlere karşı geliştirilen bu söylemlerde ülkelerini terk ederek farklı amaçlarla hedef ülkeye gelen kişiler için bir ayırım yapılmamış, her birinin potansiyel olarak güvenlik tehdidi yarattığı düşünülmüştür. 1980’lerin sonlarına gelindiğinde ise günümüzde de üzerine bir güvenlik tehdidi olarak ayrı önem atfedilen düzenli ve düzensiz göç ayırımı yapılarak düzensiz göçle mücadeleye yönelik stratejiler üzerinde konuşulmuştur⁷. Avrupa’da köktenci halkçı partilerle küreselleşme karşıtı partiler ülkelerinde bulunan bütün göçmenlerin göç olgusunun içeriği, kapsamı ya da niteliği ne olursa olsun hepsinin tehlike arz ettiğini, bu nedenle de aynı olduğunu söyleyerek bu göçmen grupların “ötekiler” -others- olarak inşa edilmesine neden olmuşlardır. “Diğerleri” olarak atfedilen kitlelerin ülkelerine yasal olarak ya da yasadışı yollardan giriş yapması bu anlamda çok fazla önem taşımamaktadır.

Göç olgusunun ve neden olduğu problemlerin güvenlikleştirilmesinde yabancı düşmanlığı güden aşırı milliyetçi görüşlerin yaygınlaşması da etkili olmuştur. Örneğin Yunanistan’da bulunan aşırı sağ görüşlü siyasi parti “*Altın Şafak*” -Χρυσή Αυγή- göçmenlere karşı yürüttüğü eylem ve faaliyetlerle göçmenlerin fazla yaşadığı yerlerde çok sayıda oy almayı başarmıştır. 2010 yerel seçimlerinde Atina’da göçmenlerin çok yaşadığı yerlerde parti %20 oranında oy alabilmeyi başarmıştır⁸. Yine İtalya’da bölgeselci federalist göçmen karşıtı parti olan “*Kuzey Birliği*” - Lega Nord- ülkenin güneyinde yaşayan İtalyanlar da dâhil olmak üzere İtalya’nın kuzeyinde sınırların kapatılması gerektiğini savunmuştur. Avusturya’da 2011 yılında gençler muhatap alınarak yapılan bir anket çalışmasında her 10 kişiden biri Hitler’in tamamıyla kötü olmadığını ve onun iyi şeyler de yaptığını inandıklarını dile getirmiştir⁹. Ankete katılan gençlerin çoğu çok kültürlü okullarda eğitim almalarına rağmen ankette göçmen ve yabancı karşıtlığının bir hayli yüksek olduğu verisi ortaya çıkmıştır. Anket sonuçlarına göre ankete katılanlar toplumda % 43,6 oranında Türk’ün ülkelerinde yaşadığını ve Türk göçmenlerinin ülkelerinde iş olanaklarına rakip olduğunu, bu nedenden dolayı da iş bulma konusunda gelecekle ilgili büyük kaygı taşıdıklarını belirtmişlerdir¹⁰. Yine, Birleşik Krallığın AB’den çekilme kararı alması -‘Brexit’ olarak bilinmekte- ve yapılan referandumda %51.9 ‘luk bir oy oranının AB’den ayrılmak için kullanılması da bu tercihin yapılmasında göçmenlerin belirleyici unsur olduğunu göstermektedir. Birleşik Krallığın AB’den ayrılma kararı için referanduma gitmesi temelde ekonomik sebeplerden dolayı olsa da, esasında AB hukukunun AB vatandaşlarına diğer AB ülkelerinde seyahat, yaşama ve iş yapma hakkı vermesi yapılan referandumda ayrılma kararı verilmesinde belirleyici etken olmuştur. 2008’de yaşanan mali krizle birlikte Birleşik Krallık bu AB’deki dolaşım serbestliği kuralının etkisini derinden hissetmiştir. Avro Bölgesi-Eurozone- ekonomik olarak sıkıntı içerisine girmiş, Avro bölgesindeki İrlanda, İtalya, Litvanya ‘da yaşayan işçiler iş aramak için Birleşik Krallığa gelmişlerdir. Yüzbinlerce Doğu Avrupalı istihdam olanakları için İngiltere’ye gelmiş ve bu durum yerli işçiler için ekonomik bir tehdit yaratmıştır. Göç, İngiltere’de tıpkı ABD’de olduğu gibi siyasi bir mesele haline gelip politikleştirilerek tehdit unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Birlikten ayrılma yanlıları, Birleşik Krallığın AB dışında daha rasyonel bir göç politikasına sahip olabileceğini iddia etmişlerdir. Hatta, Birleşik Krallığa katkı sağlayabilecek ve İngiliz kültürüne iyi bir şekilde entegre olacak göçmenlerin kabulünü savunmuşlardır. ‘Brexit’ taraftarları; iş becerileri, eğitim ve yaş durumu ve dil yeterliliği gibi unsurları göçmen belirlemede kriter

⁶ Jef Huysmans (2000), *The European Union and The Securitization of Migration. Journal of Common Market Studies*, Vol.38 s.758–761, 767–770.

⁷ Huysmans (2000), a.g.e., s.755.

⁸ New York Times Makalesi (2010), *Attacks on Immigrants on the Rise in Greece*, Erişim, Aralık 2014: http://www.nytimes.com/2010/12/01/world/europe/01greece.html?pagewanted=all&_r=0

⁹ Allan Hall (2011), *Hitler was not all bad: One in Ten Austrian Teens Think Nazi Leader Did Good Things. Mail Online*, Erişim, Aralık 2014: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2075227/Hitler-wasnt-bad-One-Austrian-teens-think-Nazi-leader-did-good-things-survey-finds.html>

¹⁰ Ibid.

alan Kanada ve Avusturalya gibi göç yönetim stratejisi uygulamayı hedeflemektedir.

Göçün güvenlikleştirilmesi ve bir tehdit unsuru olarak ele alınmasında bir diğer etmen Avrupa Birliği'nin Avrupa kimliği üretme politikası ve Avrupa bütünleşme çabalarında rol oynayan serbest dolaşım ilkesi ile ilişkilendirilmektedir. Gerek siyasal anlamda gerekse akademik literatürde 1970'li yıllardan itibaren gündeme gelen Avrupa kimliği konusu Avrupa toplumuna meşruluk ve anlam kazandıracak değerler birliğine ve referanslara ihtiyaç duyulması fikrinden nüvesini alır. Birliğin kurucu anlaşmalarında ve anlaşma metinlerinde görüleceği üzere ortak değerlerden, ortak kültürel mirastan, ortak sembollerden bahsedilmekte; buna ek olarak Avrupa kıtasında ekonomik kalkınmanın, teknolojik gelişmenin, refahın ve ilerlemenin sağlanması amaçlanmaktadır¹¹. Kimlik, normalde "ötekinin" oluşması ile inşa edilen ve var olmak için farklılığa ihtiyaç duyan bir kavramı temsil ederken; ¹² Batı kimliğinin inşası, kendi kültürünün ölçütlerini kullanarak "diğerlerini" kendisinin eksik hali olarak görmesi üzerine kurulmaktadır. "Öteki" sadece bu farkla meşru olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, toplumdaki farklılıklar saldırgan bir biçimde "ötekinin" reddini savunan ve "diğerlerinin" dışlanmasını içeren tutumlarla birlikte süregelmektedir. Böyle bir ortamda da birlik dışında üçüncü bir ülkeden gelen insanlar "ötekiler" olarak değerlendirilerek mülteci, sığınmacı, yabancı işçi vb. gibi göçmenlerin Avrupa'nın ortak değerleri ile çatıştığı öne sürülmektedir. Bu bakış açısıyla da, göçmenlerin Avrupa toplumunun ilerlemesinde, kalkınmasında, ortak maddi ve manevi öğelerinin devamlılığının sağlanmasında bir risk unsuru taşıdığı gerekçesiyle ötekileştirildiği –istenmeyen topluluklar olarak nitelendirildiği görülmektedir. Avrupa bütünleştirme çabalarında önemli bir strateji olarak karşımıza çıkan "kişilerin serbest dolaşımı" ilkesi de AB içinde bir güvensizlik ortamı yaratmıştır. İç sınırların kaldırılması üye devletlerin güvenlik meselesi üzerinde daha fazla odaklanmasına neden olmuş; dış sınırların korunması ile ilgili politikalar alma konusunda üye devletleri işbirliği ve koordinasyona davet etmiştir¹³.

Görülmektedir ki, göçmenler insan olarak algılanmaktan ziyade toplumda güvenliği tehdit eden bir unsur olarak ya da kimi zaman gittikleri ülkedeki yerel halka rakip topluluklar olarak değerlendirilmiştir. Buraya kadar ele alınan tartışmalarda başlangıçta ekonomik nedenlerden kaynaklanarak bir güvenlik sorunu oluşturan göç olgusunun siyasal alana doğru nasıl bir yön değiştirdiği, nasıl güvenlikleştirildiği ve politikleştirildiği anlatılmıştır. Aşağıda detaylı olarak ele alınacak farklı türdeki uluslararası göç hareketleri incelenirken bu teorik çerçevenin hafızada olması göç olgusunun güvenlikle daha sağlıklı bir biçimde ilişkilendirilmesi bağlamında önem taşımaktadır. Ayrıca, bu teorik zemin göç hareketlerine neden olan güvenlik sorununun içeriğinin de zaman içerisinde değişeceği fikrine temel oluşturması bağlamında önem taşımaktadır.

III- GÖÇ ALAN ÜLKELER İÇİN GÜVENLİK SORUNLARI

Dünya genelinde göç edenlerin sayısının istikrarlı bir şekilde artmasıyla beraber göç alan ülkeler için meselenin giderek büyüyen bir sorun olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri için göç, en önemli güvenlik sorunlarından biri haline gelmektedir. Göçün bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmesindeki temel faktörler; göçmenlerin ülkelerindeki istikrarsızlıkları göç ettikleri ülkelere götürmesi, göç edenlerin gittikleri ülkelerin iç pazarındaki istihdam olanaklarına rakip olması, göç alan ülkelerde yükselen suç oranları, bulaşıcı hastalıkların sınır ötesi bir şekilde yayılması, hedef ülkelerde artan huzursuzluklar, iç karışıklıklar, terör faaliyetleri olarak değerlendirilebilir.

Tıpkı göç alan ülkeler kadar göç edenlerde gittikleri ülkelerde bir takım sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Hedef ülkelere giderken yanlarında kendi kültürlerini de beraberinde götüren göçmenler; iş, barınma, eğitim gibi sorunlarla karşılaşmakta, alıştıkları değer yargıları ile vardıkları yeni toplumda hayatlarını sürdürmek istemektedirler. Tarihlerinin birer birikimi olan bu değerlerle yeni ulaştıkları ülkelere karşılaştıkları farklı kültür ve değer yargıları çoğu zaman çatışmaktadır. Böylece göçmenlerin uyum

¹¹ Avrupa Birliğinin kurucu anlaşmaları için; bakınız:

http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm

¹² William E. Conolly, *Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*. (çev. F. Lekesizalın), Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1995, s.24.

¹³ Bakınız: Schengen Konvansiyonu, Erişim, Aralık 2014:

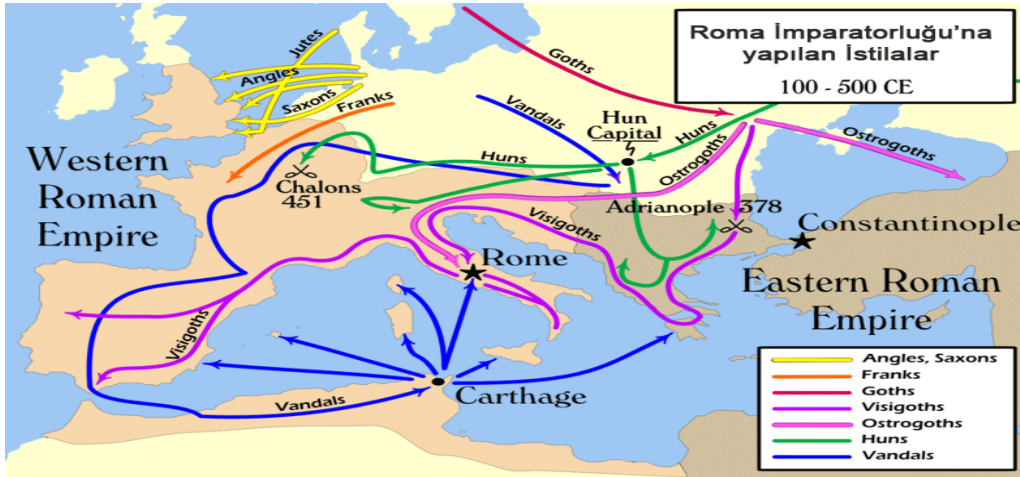
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42000A0922%2802%29:en:HTML>

(entegrasyon) sorunu baş göstermekte, toplumda bir kutuplaşma söz konusu olmakta, kültür farklılaşması kaynaklı iletişimsel ve psikolojik sorunlar hem toplum üzerinde hem de göçmenler ya da mülteciler üzerinde zararlı sonuçlar doğurabilmektedir.

Göç alan ülkeler ve göç edenler kadar özellikle göç alan bölgelerde, göçmenlerle birlikte, bu yerlerde önceden beridir yaşayan insanlar da bir takım sorunlarla karşılaşmaktadır. Nasıl ki göçmenler için yeni yer, yabancı insanlar kavramları oluşmakta ve bunlardan gelebilecek tehlikelere karşı hazır olma içgüdüğü yerleşmekte ise (ki göç edenler genellikle bu algıdan ötürü suça meyilli olmaktadır) orada yaşayan yerli insanlar için de, yabancı insanlar ve muhtemel tehlikeler içgüdüğü yerleşmektedir. Dolayısıyla göç alan bu tür yerlerde toplumsal bir korku var olmakta, halkın korunma içgüdüğü süreklilik arz ederek artmakta, çare olarak insanlar kişisel güvenlik tedbirleri almak zorunda kalmaktadırlar.

IV-ULUSLARARASI GÖÇ HAREKETLERİ EKSENİNDE TARİHSEL BÜYÜK GÖÇLER

Uluslararası göç hareketlerine ilişkin ayrımlardan ilki *zorunlu göç* ya da *gönüllü* bir şekilde gerçekleşen göçtür. Zorunlu göç ve gönüllü göç ayrımı insanları göçe iten sebepler açısından ayrıma tabi tutulmaktadır. Tarihe bakıldığında kitlesel göç hareketlerinin çoğunlukla belirli bir zorunluluktan kaynaklandığı görülmektedir. Zorunlu göç kavramı insanların hayatta kalabilmek için çatışma, doğal afetler, kıtlık, bulaşıcı veya salgın hastalıklar, etnik baskılar ve diğer siyasal, toplumsal, iktisadi nedenlerle kolektif olarak yer değiştirmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısı ile mülteciler, sığınmacılar, yerinden edilmiş insanlar da zorunlu göç kavramı ekseriyetinde incelenir. Bu zorunlu göç hareketlerinden ilki 4.yüzyılda gerçekleşen ve Orta Asya'dan Avrupa'ya yapılan Kavimler Göçü'dür. Büyük Hun devletinin dağılmasından sonra Asya'nın batısında Hunlara katılım olmuş, artan nüfus, kuraklık ve kabileler arası rekabetle birlikte Batı'ya doğru hareket eden Hunlar Aral Gölü ve Hazar denizi arasındaki bölgeden Don ve Volga nehirleri arasındaki bölgeye - Karadeniz'in kuzeyine- yerleşmişlerdir. Volga ırmağının batısına kadar gelen Hunlar, önlerine gelen kavimleri yurtlarından çıkarmaya başlamışlardır. Buralardan kaçan kavimlerde Avrupa kıtasına doğru hareket ederek bugünkü Avrupa devletlerinin temellerinin atılmasına neden olmuşlardır. Hunların baskısıyla gerçekleşen bu zorunlu göç akımı bütün Avrupa'yı etkileyerek yüzyıllarca devam etmiştir. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Ostrogotlar, Vandallar, Vizigotlar, Geomenler, Suevler, Gepitler gibi kavimler Avrupa'ya doğru dalgalar halinde ilerleyerek kendilerine yeni yaşam alanı bulma mücadelesine girmişlerdir. Bu göç dalgası ile birlikte, Ostrogotlar İtalya'ya, Vizigotlar İspanya'ya, Vandallar Kuzey Afrika'ya, Franklar Fransa'ya Germenler Kuzey Avrupa'ya ilerleyerek bugünkü İtalya, İspanya, Fransa ve Britanya adalarına yerleşmişlerdir.

Şekil 1: Avrupa Kıtasına Kitleler Halinde Yapılan Büyük Göç Dalgası, Kavimler Göçü

Avrupa'nın bugünkü siyasal ve sosyal yapısının oluşuma neden olan bu göç akımları aynı zamanda Avrupa'nın yüzyıla yakın bir süre karışıklık içerisinde yaşamasına etkili olmuştur. "Barbar" olarak ötekileştirilen bu kavimlerin batıya doğru ilerlemesi Avrupa'da Roma İmparatorluğunun Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılmasına sebebiyet vermiştir ve nihayetinde göçlere dayanamayan Batı Roma

İmparatorluğu da 476 yılında yıkılmıştır. Sürekli bir çatışma ortamına kapılarını açan Avrupa'daki krallıklar gücünü kaybetmeye başlayarak feodalite (derebeylik) rejimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Avrupa'da kurulan Türk imparatorlukları ve devletleri (Avrupa Hun Devleti- Avarlar) sayesinde Avrupa nüfusu çoğalmış ve Türk kültürü de bununla beraber bölgede diğer kültürlerle birleşerek yayılmıştır. Kavimler göçünün neden olduğu bütün bu sonuçlar Avrupa Kıtası için nasıl bir güvenlik tehdidi yarattığının en somut göstergesidir.

Yine, nüfusun artması, anayurt topraklarının büyük hayvan sürülerini otlatmaya yetmez hale gelmesi, salgın hastalıklar ve kuraklıkların hüküm sürmesi gibi nedenlerle kitleler halinde 11. yüzyılda Orta Asya'dan Anadolu'ya doğru gerçekleşen göç hareketi zorunlu göç kapsamında ele alınabilir. Burada belirtmek gerekir ki, 11. yüzyıldaki büyük göç hareketlerini tetikleyen faktör yalnızca demografik ve coğrafi nedenler olmamıştır. Türklerin Selçuklular önderliğinde 1020'lerden itibaren Azerbaycan'ı istila ederek Anadolu'ya akınları ve Büyük Selçuklu sultanı Alparslan'ın 1071 yılında gerçekleştirdiği Malazgirt zaferiyle Bizans Anadolu'sunun istilaya açılması da Türk göçlerine neden olması bakımından önem taşır. Dolayısıyla Türklerin cihan hâkimiyeti düşüncesi – Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yeri fethetme arzusu diğer imparatorluklar ve kavimler için bir güvenlik tehdidi yaratırken göçe kaynaklık eden önemli bir etmendir. Haçlılar için savaşçı ve Müslüman olan Türklerden daha büyük bir felaket olamayacağı düşünüldüğünde 11. yüzyıldaki göç hareketlerinin güvenlikle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu hemen görülmektedir.

13. yüzyıla gelindiğinde 1220'lerden sonra Moğol İstilasası sonucu Türklerin Orta Asya'dan ve yoğun yerleşme merkezi olan Azerbaycan'dan Anadolu'ya doğru göçleri de zorunlu göç kapsamında değerlendirilebilir. 13. yüzyılda başlayan Moğol istilasası neticesinde birçok kent yağmalanmış, Moğolların Orta Asya'da yaptığı saldırılar yüzünden birçok Türkî halk Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Yaşanılan yağmalamalar, savaş ve göç yerleşik hayattaki birçok devleti derinden etkilemiştir. Türklerin geri dönmek üzere Anadolu'ya göç etmelerini sağlaması bakımından Moğol istilasası Türk tarihinde çok önemli bir dönüm noktasıdır.

15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılda başta Osmanlı toprakları olmak üzere İspanya'dan gerçekleşen Yahudi göçleri de başlıca büyük göç hareketleri içerisinde değerlendirilmektedir. Endülüs Müslümanlarının acımasızca katledildiği ve yurtlarından zorla çıkarıldıkları bu dönemde Yahudiler de İspanya'dan sürgün edilmişlerdir. Bu olayın evveliyatına baktığımızda; Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İspanya'ya hâkim olmaya başlayan Hristiyanlar, bölgedeki Müslümanları kontrol altında tutmak ve idari sorunları çözmek için Yahudileri göreve getirmişlerdir¹⁴. Fakat Müslüman Osmanlı'nın o dönemde her geçen gün daha da güçlenerek yayılması İspanya krallarını büyük bir endişeye düşürmüş, gelecekte kendileri için sorun olabilecek İspanya'daki Endülüs Emevi Devleti'nden kalan Müslümanların tamamen tasfiye edilmesi gerektiği kanısına varmalarına yol açmıştır. Daha sonra 1430'lu yıllara gelindiğinde İspanya'yı Müslümanların elinden tamamen kurtaran Hristiyanlar, ülkede yaşayan binlerce Yahudi'yi Hristiyan olmaya zorlamışlardır. Endülüs Emevi Devleti döneminde altın çağını yaşayan Yahudiler bölgede Hristiyan etkinliğinin vukuu bulmasıyla hem din değişikliğine hem de işkence gibi şiddet eylemine maruz kalmışlardır. Birçok Yahudi cemaatine yönelik saldırılar, Yahudilerin din değiştirmeye zorlanması, engizisyon mahkemeleri ile dinini gizli bir şekilde sürdüren Yahudilerin yargılanması, devlet yönetiminde önemli mevkilere getirilen Yahudilerden duyulan hoşnutsuzluk, artan anti-semitizm Yahudilerin 1492 yılında yayımlanan bir fermanla İspanya'dan kovulmasına neden olmuştur¹⁵. İspanya'da bu dönemde 230.000 kadar Yahudi'nin ve 3 milyon kadarda müslümanın geniş çaplı bir biçimde tasfiye edildiği tahmin edilmektedir¹⁶.

19. yy sonu ve 20. yüzyıl başında dünyanın çeşitli bölgelerinden Filistin'e gerçekleşen Yahudi göçü de kitlesel olarak gerçekleşen tarihsel büyük göç hareketleri içinde değerlendirilmektedir. Ancak bu göç hareketini tamamen zorunlu göç kapsamında değerlendirmemek gerekir. Filistin'e gerçekleştirilen

¹⁴ Moshe Sevilla – Sharon (1992), *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.25.

¹⁵ Yusuf Besalel (2013), *İspanya'dan Osmanlı'ya Yahudilerin İmparatorluktaki İşgücüne Katkıları*, Erişim, Aralık 2014: <http://www.salom.com.tr/haber-88676>
İspanyaacutedan_osmanliacuteya_yahudilerin_impatorluktaki_isgucune_katkilari_.html

¹⁶ *Bir Milletlin İspanya'dan Sürgün Hikayesi*. Erişim, Aralık 2014: <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/5439-Bir-milletin-Ispanyadan-surgun-hikayesi.aspx>

göçler “*Aliyah*” olarak isimlendirilir. Birinci Aliyah (1882–1903) ve ikinci Aliyah (1904–1914), I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanırken Filistin’e yönelen diğer göç dalgaları I. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir. Yahudilerin Kudüs ve civarında ibadet etmek üzere yerleşme istekleriyle, Doğu Avrupa ve Rusya’da artan *anti-semitizm* ilk iki Aliyah’ın nedenleri olarak sayılabilir. Yahudi göç dalgasının üçüncüsü 1919–1923 yılları arasında birçok Yahudi kurumunun faaliyete geçtiği, Araplar karşısında üstünlük kurma mücadelesinin ve Yahudi örgütlenmesinin artmaya başladığı döneme rastlar. Bu göç dalgası ile birlikte Araplara karşı savunma gücü olarak *Haganah* olarak zikredilen askeri bir yapılanma oluşturulmuştur ve ilerleyen yıllarda merkezileşmiş bir savunma gücüne dönüştürülmüştür¹⁷. Yine, Yahudi işçilerin bir araya gelerek örgütlenmesi sonucu Yahudi işçi federasyonu olarak nitelendirilen *-Histadrut-* kurulmuş, böylece tarım ürünlerinin Avrupa’ya ihracatı, inşaat sektörü, bankacılık faaliyetleri Yahudiler tarafından organize olmuş bir şekilde gerçekleştirilerek Filistinli Arapların güvenliğine sadece savunma ve askeri anlamında değil ekonomik anlamda da sekte vurulmuştur. 1922–1947 yılları arasında - ki bu dönem İngiltere’nin Filistin’e hâkim olduğu dönemler olarak da ifade edilebilir -dördüncü ve beşinci Aliyah gerçekleşmiştir. Almanya’da II. Dünya Savaşı öncesinde Nazi partisinin iktidara gelmesiyle anti-semitizmin artması, İngiltere, Kanada, ABD gibi devletlerin kendi ülkelerine yapılacak göçe sınırlamalar getirmesi dördüncü ve beşinci Yahudi göç dalgasının yaşanmasını tetikleyen faktörlerdendir. Filistin’in Yahudiler tarafından ulusal bir yurt olduğu fikrinin Siyonist örgütlerin faaliyetleri doğrultusunda kamuoyunda ve Yahudi dünyasında sürekli dillendirilmesi Yahudi göçlerinin Arap topraklarına yönelişine etkide bulunan temel gerekçelerden biri olmuştur¹⁸. Filistin’e gerçekleşen birinci Yahudi göç dalgasından beşinci Aliyah’a kadar demografik değişim hareketleri incelendiğinde¹⁹;

✓ 1845 yılında Filistin’deki Yahudi sayısı tahmini 12.000 iken 1882’de bu sayı 24.000’e kadar yükselmiştir. İlk göç edenler genellikle Musevilik açısından kutsal sayılan Kudüs, Safat (Safad), Halilürrahman (Hebron) ve Tabarya (Tiberya) civarına yerleşmişlerdir.

✓ 1895’te 47.000 olan Yahudi nüfusu 1914’te - ikinci Aliyah sonrasında- 85.000’e ulaşmıştır. Günümüzde İsrail’in başkenti olan Tel Aviv şehrinin temelleri bu göçlerle birlikte atılmıştır.

✓ 1919–1923 yılları arasında gerçekleşen üçüncü Aliyah ta göç akımlarına genellikle Doğu Avrupa kaynaklık etmiştir ve buradan 35.101 kişi Filistin’e yerleşmiştir. Göç dağılımı ağırlıklı olarak Tel-Aviv ve Yafa kentlerine doğru gerçekleşirken, Kudüs, Hayfa da önemli oranda Yahudi göçü alan kentler olmuştur.

✓ 1922 yılında 94.752’i olan Yahudi nüfusu 1948’e gelindiğinde (beşinci Aliyah sonrası zaman dilimi ve İsrail Devleti’nin kuruluş yılı) Filistin genelinde 750.000 kişiye ulaşmıştır.

1948 Arap-İsrail savaşından sonra ivme kazanan Yahudilerin Arap topraklarından toplu olarak göç etmesi olayı da büyük göçler niteliğinde değerlendirilmesi gereken zorunlu göç kapsamında ele alınmalıdır. Arap ülkelerinin Yahudiler için fiziki ve siyasal olarak güvensiz bir ortam yaratması Yahudileri göçe zorlamış; böylece Mısır ve Libya’da Yahudiler ülkelerinden kovulurken; Irak, Yemen, Suriye, Kuzey Afrika gibi ülkelerde ise bu ülkeleri kendileri terk etmek zorunda kalmışlardır²⁰. 1948 yılından 1970’lerin başına kadar yaklaşık olarak 800.000 ila 1 milyon Yahudi, Arap ülkelerini terk etmiştir²¹. Arap ülkelerinden İsrail’e göç eden kişi sayısı 1948–1951 yılları arasında 160.000 iken, 1972 yılına kadar bu rakam 600.000’i bulmuştur²². İsrail’e gelen Yahudi göçmenler topluma entegre olma, yeni kültüre ve yaşam tarzına uyum sağlama bakımından bir hayli zorlanmışlar; kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığına dair iddialarda bulunmuşlardır.

Zorunlu göçlerden bir diğeri 1922–1930 yılları arasında meydana gelen Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesidir. Bu dönemde gerçekleşen göç hareketi her iki ülkedeki nüfus bakımından zorunlu göç niteliği taşımaktadır. Din unsuru mübadelede ölçütü alındığı için Türk oldukları halde Hristiyan olan Karamanlılar Türkiye’den göç etmek zorunda bırakılmıştır.

¹⁷ William Cleavend (2008), *Modern Ortadoğu Tarihi*, (çev: Mehmet Harmanacı), İstanbul, Agora Kitaplığı. s.278.

¹⁸ Can Deveci (2014), *Filistin’e Yapılan Yahudi Göçleri*, Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Erişim: http://www.erusam.com/makale.php?id=110#_edn2

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ya’akov Meron (1995), *Why Jews Fled the Arab Countries*. The Middle East Quarterly, Vol.3 Nu.3. s.47–55.

²¹ Malka Hillel Shulewitz (2001), *The Forgotten Millions: The Modern Jewish Exodus from Arab Lands*, s.139–155.

²² Ibid.

20. yüzyılın sonlarında meydana gelen zorunlu göç hareketlerinden biri de Bulgaristan'dan ülkemize gerçekleşen göçlerdir. 1989 yılına gelindiğinde Slav kültürüne ait homojen bir Bulgaristan yaratmayı arzulayan faşist Bulgar yönetimi, bu plan için önce teşvik ve psikolojik yöntemler denemiş; ancak bunun netice vermemesi üzerine kan ve katliamla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ülkedeki tüm azınlıkların adları değiştirildikten sonra 1984–1985 arası aynı işlem büyük Türk kitleleri üzerine uygulanmıştır. Bunu kabul etmeyenler ise ağır cezalara çarptırılmış veya çeşitli yöntemlerle öldürülmüştür. Hatta bu dönemde Bulgarlar öyle ileri gitmişlerdir ki, neşrettikleri propaganda kartlarında Trakya ve Edirne'den ziyade İstanbul'u bile Bulgar toprağı olarak göstermişlerdir. Bu olaylar sonucunda 1989 yılında Bulgaristan'dan 313.894 kişi Türkiye'ye göç ederken 1989 yılından sonra (her ne kadar sosyalist rejimin 1989'da tasfiye olması neticesinde Türkler kendi dilinde eğitim hakkını, dininin gereklerini yerine getirmeyi ve kendi isimlerini özgürce kullanmayı geri elde etseler de) bu sayıya 1990–1997 yılları arasında 209.500 göçmen daha eklenmiştir²³. Evlerini, topraklarını, bahçelerini ve kimi zaman Bulgar Hükümetinin uyguladığı bazı politikalar sonucu çocuklarını Bulgaristan'da bırakan aileler iş bulmak konusunda sıkıntı çekmişler, göç edenler arasında en nitelikli olanlar bile çoğu zaman vasıfsız işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Bulgaristan'da Türk ve Müslüman olması nedeniyle etnik ayrımcılığa tabii tutulan bu göçmenler Türkiye'de bazı kesimler tarafından da bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde "Bulgar" yakıştırması yapılarak ötekileştirilmişlerdir. Toplumda nadirde olsa Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle yerli Türkler arasında bu tür hoşnutsuz durumlarla karşılaşmış ve bu durum toplumda sosyo-ekonomik anlamda güvensiz bir hâl yaratmıştır.

Gönüllü göç hareketine baktığımızda ise bu kavram göç etmek isteyen kişilerin kendi iradelerine bırakılan göç etme eylemi olarak tanımlanabilir. Özellikle II. Dünya savaşından sonra az gelişmiş ülkelerden gelişmiş Batı ülkelerine doğru gerçekleşen göç hareketi kişilerin arzuları dikkate alınarak yapıldığı için gönüllü göç statüsünde incelenir. Örneğin 1960'larda iş gücüne ihtiyaç duyan Almanya'nın Türkiye, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi ülkelerden *işçi göçü* alması bu kapsamda ele alınabilir. Gönüllü göç içerisinde değerlendirilen işçi göçü, göç eden kişi sayısının devasa boyutlara ulaşması nedeniyle göç hareketleri içerisinde önemli bir yer işgal etmekte; bu nedenden dolayı da üzerinde ayrı bir inceleme yapılması gereken konuyu oluşturmaktadır. İşçi göçü; ekonomik ilerlemenin yavaş olduğu ülkelerde istihdam imkânlarının az olması nedeniyle göç eden kişilerin emeklerini satarak gittikleri ülkelerde işçi statüsünün gerektirdiği işlevleri yerine getirmesidir. II. Dünya Savaşından sonra yıkılan Avrupa ekonomisini yeniden iyileştirmek isteyen Almanya, Fransa, Belçika, Avusturya, Hollanda gibi ülkeler 1952–1954 yılları arasında kalkınma hamlesi başlatarak yetersiz gelen işgücü açıklarını karşılamak için dış ülkelerden işçi talebinde bulunmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler, sınırları içerisindeki istihdam problemi nedeniyle kalkınma hamlesi başlatan bu ülkelere iş gücü göçü vermiştir. Sadece ülkemizde iş gücü göçünün başladığı tarih olan 1960 yılından 1975 yılları arasında olan süreçte Türkiye ile Batı arasında yapılan misafir işçi anlaşmasına göre 1 milyon civarında kişi Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü gerçekleştirmiş ve emek göçü sayısı 1980 yılında iki milyona ulaşmıştır²⁴. 1975 yılı sonrasında ise Türk işçilerinin iş gücü göçü yön değiştirerek Kuzey Afrika, Orta Doğu, Körfez ülkelerine, SSCB'nin parçalanmasından sonra ise Rusya Federasyonu ve Orta Asya ülkelerine doğru kaymıştır. İşçi göçünün yarattığı güvenlik sorunu, kendi ülkelerinde yeterli istihdam olanakları bulamayan kişilerin yasadışı *göçü* veya *düzensiz göçü*²⁵ tetiklemesinde, kendi ülkelerindeki güvensizlikleri, sorunları gittikleri ülkelere taşımalarında ve iş gücü piyasasına müdahil olarak yerli işçilere rekabet oluşturmada yatmaktadır.

Uluslararası göç hareketleri içerisinde değinilecek bir diğer göç türü *beyin göçüdür*. Beyin göçü (brain drain) eğitilmiş insan sermayesinin az gelişmiş veya fakir ülkelerden kaçışıyla Batı dünyasının bilim ve teknolojisinin artması, göç veren ülkenin kaybettiği insan sermayesi ile gelişmesinin sekteye uğraması, kalkınmakta olan ülkelerin eğittikleri kalifiye elemanların göç alan ülkelerin

²³ Bakınız: Darina **Vasileva** (1992), *Bulgarian Turkish Emigration and Return*, International Migration Review, Vol.26.

Nu.2 s.346 ve Justin **McCarthy** (1999), *Death and Exile The ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821–1922*, The Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey, s. 175–177.

²⁴ Halim **Çavuşoğlu**, *Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler, Aralık 2014*, Erişim: <http://www.balgoc.org.tr/email/goc.doc>

²⁵ Düzensiz göç; bir ülkeye yasadışı giriş yapmak, bir ülkede yasadışı şekilde kalmak veya yasal yollarla girip yasal süresi içerisinde çıkmamak anlamına gelmektedir. Genellikle yasadışı göçle aynı anlamda kullanılır.

yararı doğrultusunda kullanması, bir başka deyişle, kalkınmakta olan ülkelerin kalkınmış ülkelere nitelikli ve kalifiye insan kaynağını hediye etmesidir. Beyin göçü kavramı bu bağlamda bir ülkenin zenginleşmesinde, teknolojik ya da bilimsel ilerlemesinde, kalkınmasında belirleyici etkisi olan insanın göçüdür ve uluslararası sorunların önemli bir boyutunu oluşturur²⁶. Beyin göçü göç veren ülkeler açısından en büyük kayba neden olan göç türüdür. Az gelişmiş ülkelerin yüksek paralar harcayarak yetiştirdiği elemanlar ellerinden kaçmakta, ülkeler arasında söz konusu olan gelişmişlik farkının iyice artmasına neden olmaktadır. Yüksek meblağda para harcayarak yetiştirdiği kalifiye insan kaynağını ellerinden kaçıran az gelişmiş ya da gelişmekte olan devletlerin kalkınmaları da ters orantılı bir şekilde yavaşlamaktadır. Yüksek eğitim düzeyi ile toplumda farklılık yaratan, alanlarında uzman kişilerin kendi ülkelerini bırakarak güçlü devletlerin büyük, bilimsel ya da çok uluslu şirketlerinde geleceğini araması her ne kadar bilimsel ve teknolojik ilerlemeye katkı da bulursa da vatandaşı oldukları ülkelere çok ciddi problemler yaratmaktadır. Yabancı bir vakfın araştırmacısı olan G. Bumovski ve C. Lanorin'e göre beyin göçü 2 farklı şekilde entelektüel bir güvenlik sorununa neden olmaktadır. Bunlar;²⁷

a) Brain Exchange (Bilgi ve deneyimin paylaşımı ya da alışverişi): Bu kavrama göre beyin göçüne katılan insanlar emek ve yeteneklerini yeni işletme, devlet ya da çokuluslu şirketlerle paylaşmaktadırlar. Bu durumda, kendi uzmanlarını bir başkasına "kiralık" veren çokuluslu şirket ya da ülkeler "beyin göçü" ile karşılaşmamaktadırlar.

b) Brain Waste (Beyin kaybı): Bu sürece maruz kalan devletler, entelektüel potansiyelini tamamen kaybetmek durumunda kalmaktadır. Neticede nitelikli beyinlerini kaybeden bu ülkeler, sosyo-ekonomik alanda gerilemeyle karşılaşmanın yanı sıra, yaşam koşullarının kötüleşmesine de maruz kalmaktadırlar.

Beyin göçü refah içerisinde yaşayan sanayileşmiş ve gelişme konusunda doyma noktasına ulaşmış toplumların lehine işlerken, yıllardır sömürgecilik, merkantilizm gibi uygulamalarla kapitalizmin ve küreselleşmenin boyunduruğu altına girmiş az gelişmiş ya da gelişmişte olan ülkelerin aleyhine işlemekte, onların kalkınma olanaklarını daraltmaktadır. Oysaki bu ülkelerde seyrekliği söz konusu olan ve stratejik anlamda önem taşıyan insan sermayesinin üretimi artırmada, gelir düzeyini yükseltmede ve toplumsal sorunlarla (sağlık, eğitim vb.) başa çıkmadaki payı düşünüldüğünde ne kadar önemli bir role sahip olduğu görülecektir. Bu tür ülkelerde bir akademisyenin ya da bilim adamının yetiştirilmesi için halktan toplanan ve çoğu zaman ağır vergilerle finanse edilen eğitim hizmetlerine yapılan yatırımın değeri gelişmiş/sanayileşmiş olmasına rağmen hiçbir bedel ödemeyen başka bir ülkeye beyin göçüyle devredilmiş olmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen bir göç transferiyle de göç veren ülke vatandaşlarının uzun yıllar boyunca bir bilim adamı yetiştirmek için katlanmak zorunda kaldığı daha az mal, hizmet ve gelir payı telafisi olmayacak bir şekilde değersizleşecektir. Bu ülkelerin çok kısıtlı olanaklara sahip olduğu düşünüldüğünde, kaybın ne kadar vahim, telafisinin ne kadar zor olduğunu anlamak mümkün hale gelmektedir.

1950 yılından sonra kalkınmış zengin ülkeler beyin göçünü teşvik ederek, gelen göçmenlere karşı daha iyi imkânlar sunmuşlar ve az gelişmiş ülkelerin kaliteli elemanlarını kendi ülkelerinde istihdam etmeye çalışmışlardır. Özellikle 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra ve Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloğu ülkelerden Batı'ya çok sayıda bilim adamı, aydın kaçmıştır. Bu konuda kesin bir veri olmamasına rağmen günümüzde yaklaşık bir buçuk milyon kaliteli ve eğitilmiş insanın kendi ülkesi dışında ikinci bir ülkede yaşadığı tahmin edilmektedir²⁸. Bulgulara göre dünyada bilim ve teknoloji alanında çalışan yüz elli milyon insanın %90'ı, kalkınma konusunda ilk yedi ülke sıralamasında yer alan bölgelerde çalışmaktadır ve bu ülkelerin başında %25'lik kalifiye göçmen oranı ile ABD ve Kanada gelmektedir²⁹.

21. yüzyıla gelindiğinde istikrarsız bir ortamın varlığı nedeniyle başta Ortadoğu olmak üzere pek çok ülkeyi etkileyen bir göç süreci Suriyelilerin çevre ülkelere göçünde yaşanmıştır. Suriye halkının demokrasi, özgürlük, insan hakları, hukukun üstünlüğü, evrensel demokratik değerlere yönelik arzu ve taleplerinin karşılanamaması ve halkın bu taleplerinin bastırılmasına yönelik olarak halka silah doğrultulması ülkeyi derin bunalıma sürüklemiştir. Suriye'deki mevcut rejimin füzelerle kimyasal

²⁶ Haydar Çakmak (2010), *Uluslararası İnsani Sorunlar, Kripto Yayınları*, Ankara, s. 34-36.

²⁷ Zaur Aliyev (2013), *Entelektüel Bir Güvenlik Sorunu Olarak "Beyin Göçü"*, New Times Analytical Information, Erişim: <http://newtimes.az/tr/economics/1540/>

²⁸ Çakmak (2010), a.g.e., s.35.

²⁹ Çakmak (2010), a.g.e., s.36.

silah kullanmaya kadar ilerlemesi, bugün ülke nüfusunun ortalama 2/3'ünü yerinden etmiştir ve komşu ülkelere sığınan sığınmacıların sayısı 5 milyonu geçmiştir. Ülkemizde 2016 verilerine göre 3.3 milyon olan sığınmacıların yaklaşık 2,8 milyonu Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşıdır³⁰.

Bundan sonraki bölümde Suriyeli sığınmacılar meselesine Türkiye ve AB'nin bakış açısı değerlendirilerek Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye olumlu ve olumsuz etkileri tartışılacaktır.

V- TÜRKİYE VE AB'NİN DEĞER VE POLİTİKALARINDA SURIYELİ SİĞINMACILAR VE GÜVENLİK

Buraya kadar anlatılanlarda görüleceği gibi göç olgusu birçok nedenden dolayı farklı boyutlarda farklı aktörler açısından önemli bir güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye'den ülkemize gelen mültecilerin Türkiye'de ne gibi güvenlik sorununa neden olduğuna değinmeden önce bu göç eden insanların hukuki statüsü ile ilgili açıklama yapmak konunun daha iyi kavranması açısından yararlı olacaktır.

Türkiye, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesiyle aynı kapsamdaki 1967 tarihli New York protokolünü, coğrafi kısıtlama ile kabul etmiştir. Türkiye'nin sözleşmeyi coğrafi kısıtlama ile kabul etmesi teorik olarak Avrupa dışından gelen sığınmacılara mülteci statüsü tanımayacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, Türk mevzuatına göre mülteci; “*Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebiyle ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıdır.*” Cenevre Sözleşmesi hükümlerine göre mülteci statüsü tanıyan kişileri Türkiye sığınmacı olarak tanımlamaktadır ve üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar bu sığınmacılara geçici koruma sağlanmaktadır. Türkiye’de, 4 Nisan 2013 tarihinde 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir ve Türkiye hem bu kanun gereği hem de Cenevre Sözleşmesi ile New York Protokolündeki çekincesi gereği Suriye’den ülkemize göç eden vatandaşlara “*geçici koruma altında uluslararası sığınmacı*” statüsü vermiştir. Bunun anlamı da ülkelerinde olağanüstü nedenlerden dolayı can güvenliği tehlikeye giren kişilerin BM tarafından üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar “*misafir*” olarak ülkemize kabulüdür. Çatışmaların baş gösterdiği 2011 Nisan ayından günümüze Suriye’den ülkemize gelen kayıtlı sığınmacı sayısı bir milyonun üzerindedir.

Suriye’den ülkemize yapılan göç, Türkiye’nin şimdiye kadar aldığı göçlerin en büyüklerinden biridir. Türkiye daha önce de komşularındaki ve çevresindeki iç çatışmalardan, rejimlerden dolayı çok sayıda göç almıştı. 1980’lerde yaklaşık yarım milyon Kürt Kuzey Irak’tan ülkemize gelmişti³¹. Saddam tarafından 1988’de Halepçe’ye yapılan kimyasal saldırı sonucu çok sayıda Irak Kürdü ölmüş; sağ kalıp kaçmayı başaranlarda ülkemize sığınmışlardı.

Yine 1992 ile 1995 yılları arasında Türkiye, eski Yugoslavya’da meydana gelen iç çatışmalar nedeniyle Bosna’dan gelenlere geçici koruma sağlamıştı. Ancak, bugün ülkemize gelen Suriyeli sığınmacıların sayısı daha önce kapılarımızı açtığımız ve koruma sağladığımız Kürt’lerin ve Bosnalı Türklerin sayısını geçmiş durumdadır. Son bir yılda on bir binden fazla çocuk sığınmacı kurulan kamplarda dünyaya gözlerini açmıştır, yirmiden fazla kamp kurulmuştur ve Hatay’da kurulacak kamp yeri neredeyse kalmamış durumdadır³².

Suriye’deki iç savaş nedeniyle Türkiye’ye sığınan Suriyeli sığınmacı sayısı 2016 verilerine göre 2 milyon 749 bin 140’tır. Barınma merkezlerinde 270 bin 380 Suriyeli varken, barınma merkezleri dışındaki Suriyeli sayısı 2 milyon 478 bin 760’tır³³. Türkiye’de yaşanan toplam mülteci sayısı 3 milyonu

³⁰ Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.), *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Beta, İstanbul.

³¹ Ahmet İçduygu ve F.Keyman (2000), *Globalization, Security and Migration: The Case of Turkey*, Global Governance, Vol. 6. Issue 3.

³² Aydınlık Gazetesi, *Suriye’deki iç Savaşın Neden Olduğu Göçün Türkiye’nin Güvenliğine Yansımaları*, Erişim: <http://www.aydinligazete.com/mansetler/suriyedeki-ic-savasın-neden-oldugu-gocun-turkiyenin-guvenligine-yansimalari-h49385.html>

³³ A Haber, *Türkiye’de Kaç Suriyeli Var?*, Erişim 13.02.2017, <http://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/turkiyede-kac>

geçmiş durumdadır ve bu durum Türkiye’yi dünyanın en büyük mülteci sınıfına ev sahipliği yapan ülke durumuna getirmiştir³⁴.

ÜLKE	SURİYELİ MÜLTECİ SAYISI
Türkiye	2.749.140
Lübnan	1.055.984
Ürdün	638.633
Irak	245.909
Mısır	119.301

Tablo 1: Komşu Ülkelere Sığınan Suriyeli Mülteci Sayısı, Kaynak: <http://www.stratejikortak.com/2016/04/suriyeli-multecilerin-sayisi.html>

Bazı araştırmacı ve akademisyenlerin Suriyeli mültecileri Türkiye için bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirmesine rağmen Suriyeli misafirler esasında Türkiye için salt bir güvenlik tehdidi yaratmamakta, aynı zamanda ülkemize pek çok açıdan olumlu katkı sağlamaktadır. Bunlardan ilki göçmenlerin ekonomik anlamda yaptığı katkılardır. Ne yazık ki göçmenler gittikleri ülke ya da bölgelerde ekonomik külfet olarak algılanmakta, ülke ekonomisine yapacağı etki nedeniyle ön yargı ve ayrımcılığın da en kolay hedefi haline gelmektedirler. Söz konusu kesimin ön yargı ve ayrımcılık ile “ötekileştirilmesinde” temel etmen; gittikleri ülkede yerli nüfusun istihdam imkânlarını elinden almaları, gittikleri ülkede işsizliğe neden olmaları, hedef ülkenin kalkınma amaçlı olarak farklı sektör ve alanlarda yapacağı harcamaları sekteye uğratmaları düşüncelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa yeni gelen nüfus, hem bir tüketici hem de bir üretici aktör olarak mevcut ekonominin genişlemesine katkıda bulunmaktadır. Bu da fırsatlarla risklerin karşı karşıya iç içe geçtiği bir tabloya işaret etmektedir³⁵. Suriyelilerin yerel iş gücünün çalışmak istemediği işlerde çalışarak vefasız iş gücündeki açığı kapatmaları, sınır illerindeki kamplara ve Suriye’ye yönelik olarak yapılan ekonomik yardımların yerel firmalar üzerinden yapılması ve bunun neticesinde tekstil, gıda alanlarında faaliyet gösteren firmaların üretiminin artması ve ihracat açığının dengelenmesi, Suriye’den gelen yatırımcı ve tüccar kesimin hem ticarete hem de piyasaya olumlu etkisi Suriyelilerin genelde Türk ekonomisine özelde ise yerel ekonomiye katkıları olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, kitlesel göç hareketlerinin ve bu anlamda en iyi örnek olarak Suriyelilerin ekonomi üzerindeki etkisi ‘madalyon ’un iki yüzü gibidir. Suriyeliler sadece yerleştikleri yerlere, gittikleri bölgelere ekonomik külfet değil, aynı zamanda beraberinde getirdikleri varlıklarıyla katma değer sağlamaktadır. Kitlesel göç hareketlerine “güvenlik” anlayışından ziyade bir yönetim anlayışı ile yaklaşırsa bunun bir güce ve enerjiye dönüşeceği unutulmamalıdır.³⁶

Suriyeli misafirlerimizin ülkemize bir diğer katkısı yaşanan yerleşim alanlarının gelişimi ve kullanımı ile ilgili, yani kentsel planlama ile ilgili boyutudur. Ülkemizde geçici koruma altında bulunan Suriyeliler kent planlamasının oluşturulmasında olumlu etkide bulunmaktadırlar. Ayrıca, Suriyeli misafirlerimiz büyük şehirlere doğru yaptıkları göçlerle emlak piyasasını da hareketlendirmişlerdir³⁷. Kiraların artışı ev sahibi açısından olumlu bir özellik yaratırken kiracılar açısından olumsuz bir durumu beraberinde getirmektedir. Büyük şehirlerde ve sınır illerde kiralık konut bulmak zorlaşmakta, konut kira bedeli Suriyeli nüfusa bağlı olarak gittikçe artmaktadır. Dolayısıyla iç içe geçmiş fırsat ve imkânsızlıklar dizesini görmek mümkündür. 2014 itibarıyla Halepli tüccarların Ortadoğu ülkeleri ile etkin bağlantıları neticesinde Türkiye’ye ticaret alanında ciddi yatırımlar sağladığı görülmektedir³⁸. Yine, Suriyeliler tarafından açılan küçük işletmeler (kunduracı, fırın, giyim mağazası, kırtasiye vb.) onların üretime katılmalarına neden olmaktadır.

Türkiye, Batı ülkelerinden farklı olarak Suriyeliler için her türlü imkânı seferber etmiştir. Dünyada suriyeli-var

³⁴ Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Koruma. Türkiye: Mülteci Krizi, Erişim 13.02.2017, http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_tr.pdf

³⁵ Uluslararası Kitlesel Göçler ve Türkiye’deki Suriyeliler (2016). Sonuç Raporu. Polis Akademisi Yayınları, Rapor 6, ss.12-13, <http://pa.edu.tr/Project/Files/News/2017/01/30/rapor.pdf>.

³⁶ Uluslararası Kitlesel Göçler ve Türkiye’deki Suriyeliler (2016), a.g.e., s.13.

³⁷ <http://reelpiyasalar.com/Haber/emlak/17150/kentsel-donusum-ve-suriyeli-multecilerin-etkisi;kiralari-katladi.html>

³⁸ ORSAM (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri, Rapor No: 195, Ocak, s.18, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Suriyeli_Siginmacilarin_Turkiyeye_Etkileri.pdf

en fazla mülteciye ev sahipliği yapan konumda olan Türkiye, 2.7 milyondan fazla Suriyeliye ev sahipliği yaparak onların gıda, sağlık, psikolojik destek ihtiyaçlarını karşılamakta, misafir ettiği Suriyeli vatandaşların yaşam koşullarının iyileştirilmesi için her türlü fedakârlığı göstermektedir. Türkiye, Suriyelilere yönelik politikasında Batı ülkeleri ile farklılıklar yaşamaktadır.

Suriye göçü Avrupa Birliği ülkelerinin karşılaştığı ilk göç kavramı değildir. Daha önceki bölümde de ifade edildiği üzere Avrupa, zaten 50'lerden 60'lardan itibaren işgücü göçü almaya alıştı. Ancak, daha önceki tecrübeleri ve olası senaryolar ile ilgili hazırlanmış olan bir dizi göç politikasına sahip olsa da, Suriye'den gelen bu denli yoğun ve kendi kültüründen uzak başka bir halkın Avrupa'ya yüz binler halinde göç etmesi Avrupa için hiçte beklenen ve özelinde arzu edilen bir olay değildi. Bu sebeple de Birliğin kendi içerisinde bir yandan etik değerler bir yandan insani sorumluluk öte yandan politik gerekçeler ve güvenlik algısı sebebi ile farklı dış politik yaklaşımlar benimsediğini görmekteyiz. Göç ve sınır güvenliğine ilişkin politika ve uygulamalarda Türkiye'nin Avrupa'dan değil, Avrupa'nın Türkiye'den alması gereken dersler vardır. AB'nin genişleme, güvenlik, ekonomi ve göç olmak üzere uyguladığı pek çok politika başarısız olup kendi değerleri ile çelişmektedir. Pek çok Suriyeli güvenlik gerekçesi ile can endişesi ile kendi ülkelerinden ayrılp göç ederken göç eden mültecilerin AB sınırlarında gördükleri muamele onların yeni bir güvenlik sorunu ile karşılaşmasına neden olmaktadır. AB insani göç ve insan hakları konusunda sınıfta kalmıştır.

Türkiye, ülkelerindeki şiddet ortamından ve güvenlik sorunlarından kaçan ve hudut boyunca kurulan kamplarda 145.000'i aşkın Suriyeli sığınmacıya kucak açmak suretiyle önemli bir yük üstlenmiştir. Türkiye, Suriyeli misafirleri için şu ana kadar 25 milyar dolar harcamıştır ve ülkesinde ev sahipliği yaptığı Suriyeli vatandaşlara Türkiye'nin bir gerçeği olarak yaklaşmaktadır. AB ülkeleri insanlık birikimini Suriyeliler bağlamında heba etmişken Türkiye ise Suriye'den gelen kitlesel göçler karşısındaki tutumu ile bu birikimi sahiplendiğini ortaya koymuştur³⁹.

Türkiye'nin mevcut göç politikasının Türkiye için ciddi bir maddi zarar doğurduğunu iddia edenler olsa da, uluslararası barışın sağlanmasında, Türkiye'nin Suriyelilere yönelik mevcut göç politikası umut vermektedir. Ancak göçten kaynaklanan olası bir güvenlik tehdidi ile karşılaşmaması için Suriye'den gelen göçün getirebileceği güvenlik risklerinin neler olabileceğinin bilinmesi ve uygun politikalar vasıtasıyla göçün olumsuz etkilerinin azaltılarak olumlu etkilerinin artırılması gerekmektedir.

Suriye'den ülkemize gelen halkın yaratabileği ilk güvenlik sorunu sığınmacıların gittikleri ülkelere geldikleri ülkelerdeki iç savaşı ve şiddeti taşıma riskidir. Böyle bir potansiyelin varlığı nedeniyle güvenlik riski oluşturmaktadırlar. Bu konuda Idean Saleyhan ve Kristian Skrede bir ülkedeki iç savaş nedeniyle komşu ülkelere göç eden mültecilerin bölge ülkelerin güvenliğini nasıl etkilediğine ilişkin analizinde şunları söylemektedir: *"Bir ülkede yaşanan iç savaş komşularda iç savaş ihtimalini arttırmaktadır... Nüfus hareketleri içerisinde çatışmaları tüm bölgede yaymada en önemli mekanizmadır... Mülteciler ve yer değiştiren nüfuslar kaynak ülkede ve misafir olunan ülkede çatışma riskini arttırırlar. Mülteciler isyancı sosyal ağını genişletir ve iç savaşın dış yönünü oluşturur. Geniş mülteci kitleleri hiçbir zaman şiddete bulaşmamış olsa da mülteci akımı çatışmaya neden olan silahların, savaşçıların ve ideolojilerin sınır aşan şekilde yayılmasına yol açabilir; devletin etnik kompozisyonunu değiştirebilir, ekonomik rekabeti azdırabilir"*⁴⁰. Ülkelerinde sorun yaşayan misafirleri ülkemize kabul etmek kimi zaman bu sorunları kendi ülkemize çekmek anlamına da gelmektedir. Tarihte Roma İmparatorluğunun yıkılmasında etkili olan faktörlerden birinin de aldığı yoğun göçler olduğu düşünüldüğünde durumun ulusal güvenlik için ne kadar büyük mahiyette bir sorun teşkil edebileceği de iyi anlaşılacaktır.

AFAD bütçesinden Suriyeli misafirlerimiz için yapılan harcama tutarı 36 milyar liradır⁴¹. Bu rakam, Türkiye'nin ekonomik yapısını etkilemekte, AB bütçesinden ödenmesi vaat edilen tutarların da ödenmediği düşünüldüğünde ulusal ekonomik güvenlik için bir risk taşımaktadır. Bu maliyetin alternatif harcamasının ülke kalkınması veya sosyal / askeri harcamalar olabileceği değerlendirilebildiğinde ülke ekonomisi üzerinde bir külfet olduğu, kalkınmayı veya ülkenin kendi vatandaşlarının ihtiyaç duyduğu

³⁹ Uluslararası Kitlesel Göçler ve Türkiye'deki Suriyeliler (2016), a.g.e., s.24.

⁴⁰ Idean **Saleyhan** ve Kristian **Skrede** (2006), Refugees and the Spread of Civil War, International Organization. Vol.60 s. 335.

⁴¹ <http://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/suriyelilere-36-milyar-tl-harcadik-1342152/>

diğer harcama kalemlerine yapılacak yatırımları sekteye uğrattığı söylenebilir. Sığınmacıların ekonomik anlamda neden olduğu bir diğer sorun; iç piyasada çok düşük ücretlere ve kârlara razı olarak yerel halkın işsizlik problemi yaşamasına neden olabilmeleridir. Bu durumda toplumda kızgınlıkları artırmakta ve yabancı düşmanlığını tetiklemektedir. Başka bir deyişle ekonomik sorunlar sosyal/toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

350 bin Suriyeli sığınmacının yaşadığı Gaziantep de kötü yaşam koşulları içerisinde yaşayan, iş bulamayan Suriyeli kız çocuklarının ve kadınların zorla fuhuş sektöründe çalıştırıldıkları düşünüldüğünde toplumsal ahlaki değerlerinde bölgede aşınmaya uğradığı görülmektedir.⁴² Suriye’de iç savaştan kaçan genç kadınların güvenliklerini sağlama ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle para karşılığında evlendirilmeleri Güneydoğu’da yaygınlaşmaya başlayan bir durum olarak karşımıza çıkmakta ve savaştan kaçarak ülkemize sığınan “misafirlerimizin” dramını resmetmesi bakımından önem taşımaktadır.⁴³

Doç. Dr. Sait Yılmaz, Suriyeli sığınmacıların ülkemizde yarattığı güvenlik sorunlarını kısa, orta vadeli ve uzun vadeli sorunlar olarak üç kategori altında incelemektedir. Yılmaz’a göre kısa vadeli sorunları; terör örgütleri ve çeşitli dış istihbarat servislerinin sığınmacıların olduğu bölgelerden eleman temini ve örtülü operasyonlar, devletin sınır güvenliği sağlayamayacak duruma gelmesi oluştururken, orta vadeli sorunları; terör örgütlerinin iç savaşta yoğun şekilde kullanılması neticesinde Türkiye’nin artık PYD ve El- Kaide gibi devlet dışı örgütlerle burun buruna gelmesi, sığınmacıların ülke içinde yarattığı etnik hassasiyetler, ülkemizin demografik yapısına verdiği zararlar oluşturmakta ve uzun vadede ise demografik dengeler nedeni ile Türkiye’de söz konusu olan etnik sorunların yanına Suriyeli sorununun eklenmesi ve son olarak bölgenin istikrarsız yapısı, etnik grupların, terör örgütlerinin ve arkasındaki devletlerin uzun vadeli beklentileri gerekçesiyle bölgeye tıpkı Filistin gibi hiçbir zaman huzurun gelmeme ihtimali oluşturmaktadır⁴⁴. Yılmaz, özellikle Irak’tan Suriye sınırı boyunca güney sınırlarımızda oluşacak bir terör kuşağının ve Rojava’da baş verecek yeni bir Kürt bölgesi projesinin Türkiye için büyük tehlike oluşturacağı konusunda dikkat çekmektedir⁴⁵.

Çok sayıda Suriyeli sığınmacının sınıra yerleştirilmesi ve ekonomik paylaşım, salgın hastalıklar, etnik-mezhepsel dengeler konusunda endişelerin artması neticesinde Suriyeli sığınmacıların ülke genelinde oluşturduğu güvenlik sorununa Türk- karşı tepkisi de eklendiğinde geçici koruma altındaki misafirlerimiz statüsünde kabul ettiğimiz bu insanların uyum sorunu baş göstermekte ve toplumda huzursuzluklar artmaktadır. Sadece Hatay’da değil Gaziantep’te, Kilis’te, İzmir’de, İç Anadolu’nun birçok kentinde yabancı düşmanlığı artmakta bu tür tepkilerin ülke genelinde yayılma riski bulunmaktadır. Bu tepkilerin artmasını tetikleyen önemli bir neden sığınmacıların kalma süresinin artmasına bağlı olarak toplumun kabullenme kapasitesinin zaman içinde değişime uğramasından kaynaklanmaktadır.⁴⁶ Ancak, Suriyelilerin ülkemizin artık bir gerçeği olduğunu ve ülkelerinde yaşadıkları zor durumlar nedeniyle Türkiye’ye gelen Suriyelilere karşı bir insanlık görevimiz olduğunu da unutmamak gerekir. Yapılması gereken ülke düzeyinde güvenlik sorunlarını minimize edecek politikaların belirlenmesi ve uluslararası toplumun da Suriye meselesine duyarlılığının artmasıdır.

Sığınmacıların yaratması muhtemel ciddi güvenlik risklerinden birisini de yerel halk arasında sığınmacılara karşı var olan tepkinin toplumda artan provokasyonlarla birlikte şiddet içeren kitlesel tepkilere dönüşmesidir.⁴⁷ Bunun örneklerini yerel toplumun sığınmacılara yönelik algılarının son zamanlarda negatif bir değişime uğramasıyla (istenmeyen topluluk – ötekiler) birlikte 2014 yılı Temmuz ayı içinde Suriyelilere yönelik saldırıların meydana geldiği illerde (Gaziantep ve Kahramanmaraş) görmek mümkündür. Suriyelilerin de kendi güvenliklerini sağlamak için bir araya gelerek ortak hareket etme ve örgütlenme arzusu küçük çapta meydana gelen adli olayların kitlesel olarak büyümesine ve iki

⁴² T 24 Bağımsız İnternet Gazetesi, Erişim Ağustos 2015, <http://t24.com.tr/haber/suriyeli-kiz-cocuklari-ve-kadinlara-zorla-fuhus-yaptiriliyor-iddiasi,267905>

⁴³ Milliyet. *Suriyelilerle Evlilik Ticarete Dönüştü*. Erişim Ağustos 2015, <http://www.milliyet.com.tr/suriyelilerle-evlilik-ticarete/gundem/detay/1827612/default.htm>

⁴⁴ Sait Yılmaz, *Suriye’deki İç Savaşın Neden Olduğu Göçün Türkiye’nin Güvenliğine Yansımaları*.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Karen Jacobsen (1996). *Factors Influencing the Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes*. International Migration Review, Vol. 30, No. 33, Autumn, s. 668.

⁴⁷ Ibid.

toplumun giderek kutuplaşmasına neden olabilmektedir.⁴⁸

Bir şehrin herhangi bir yerinde kentsel ve sosyal yaşama uyum sağlamak yerine kendilerini soyutlayarak, ülkelerinden taşıdıkları sistem ve kültürle gettolaşarak yaşayan Suriyeliler de yerel halkla bütünleşme sürecine zarar vererek güvenlik sorunlarını beraberinde getirebilmektedir. Gettolaşan örgütsel yapı, nefret suçlarının artmasında ve yabancı düşmanlığının toplumda vukuu bulmasında orta ve uzun vadede güvenlik tehdidi yaratma eğilimi taşımaktadır. Yerel halkın Suriyeli nüfusun fazla olduğu il ve bölgelerde gelir beklentisi ile evlerinin yanına düzensiz / sağlıksız yapılar inşa etmesi çarpık yapılaşma ve gecekondulaşmayı da beraberinde getirmektedir. Çarpık kentleşmenin meydana geldiği alanlar kentle bütünleşemeyen, kentlileşmenin gerçekleştirilemediği suç üreten yerlerin varlığını ortaya çıkarabilmektedir. Ancak ABD’de yapılan bir araştırma mültecilerin potansiyel bir suçlu ve tehlikeli kişiler olarak görülmemesi gerektiğini ortaya koymuştur. ABD Dış İşleri Bakanlığı tarafından alınan iskan verileri ile FBI veri kümeleri neticesinde gerçekleştirilen bir araştırmada en fazla mülteci kabul eden 10 Amerikan kentinin 9’unda suç oranlarının kayda değer bir şekilde düştüğü gözlenmiştir⁴⁹.

Türkiye’nin sınır bölgelerinde meydana gelen çatışmalar ve terör olaylarının yarattığı huzursuzlar bölgedeki yerel toplulukların kendilerini terör saldırılarına açık hissetmesi duygusuna kapılmalarına neden olmakta ve bölgede yerel halkla birlikte yaşayan Suriyeliler arasında Esad’a bağlı kişiler, DAES ya da PKK üyelerinin olabileceği şüphesiyle kendilerini güvensiz (insecure) hissetmelerine yol açmaktadır. Burada unutulmaması gereken ve vurgulanması gereken önemli bir husus terör sorununun mültecilerden kaçarak ya da onları kovarak çözülemeyeceğinin idrak edilmesidir. Türkiye’de 30 yıldan fazladır baş gösteren terör sorunu mültecilerin ülkemizde bulunması nedeniyle gerçekleşmemiştir.

Ülkemizin Güney sınırlarımızda sığınmacılara yardım etmek için var olduğunu söyleyen pek çok dernek, vakıf, hükümet dışı örgüt görev yapmaktadır. Suriyeli misafirlerimizi kullanarak ülkemiz için güvenlik tehdidi yaratabilecek önemli bir husus bu örgütlerin Batı’lı istihbarat servislerinin Türkiye şubesi durumunda hizmet edebilme riskidir. Bu risk ülkemizin güneyini Batı istihbarat servislerinin farklı görünümde hüküm sürdüğü bir alan haline taşıyabilir.

Sınırdaki sığınmacılar insan kaçakçılarının ve insan tacirlerinin eline düşerek kendi güvenliklerini de ihtiyari ya da gayri ihtiyari bir şekilde kendi güvenliklerini riske atmaktadırlar.

Suriye	14875
Afganistan	5608
Burma	2319
Türkmenistan	1890
Gürcistan	1708
Filistin	1526

Tablo 2: 2013 yılında Türkiye sınırından Avrupa’ya yasadışı yollarla girmeye çalışan göçmenlerin kaynak ülkesi – Kaynak: Emniyet Genel Müdürlüğü

Tabloda da görüleceği üzere 2013 yılında Türkiye sınırından yasadışı yollarla AB’ye göç etmeye çalışanlardan ve kolluk kuvvetleri tarafından yakalananlardan en fazla sayıyı Suriye kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır. Bu yasadışı göçmenler Suriye’deki iç savaş nedeniyle ülkemize giriş yapmış sığınmacılardır.

Suriyeli sığınmacılar sorunu sadece Türkiye’nin güvenlik sorunu olmamakla birlikte, sorun hem bölgesel hem de sınır ötesi bir boyut taşımaktadır. Sığınmacıların büyük çoğunluğu Suriye’nin dört komşusu olan Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak gibi ülkelere göç etmişlerdir. Lübnan’da hâlihazırdaki zayıf merkezi otoriteye bir de Suriyeliler faktörü eklendiğinde durum istikrarı kırılğan bir ülke profili ortaya çıkmaktadır. Dört komşu ülkede yerel vatandaşlar arasında sığınmacılara yönelik söylemsel tepkiler artmıştır ve bu sosyal bir patlama yaratabilir⁵⁰. Lübnan gibi etnik/mezhepsel hassasiyet taşıyan bir

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ From The Atlantic Citylab, http://www.citylab.com/crime/2017/02/refugee-resettlement-v-crime/516471/?utm_source=nl__link2_021417

⁵⁰ Oytun **Orhan**, Suriye İç Savaşı ve Orta Doğu’da Güvenlik, ORSAM. Erişim: http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2014714_oytunorhan.pdf

ülkede göç edenlerin çoğunun Sünni olması ülke için sıkıntı verici bir durumdur. Ürdün'e baktığımızda burada yaşamlarını sürdürmeye çalışan sığınmacıların kamplardaki yaşam koşulları oldukça kötüdür. Bu durum bölgede istikrarsızlık çıkarma potansiyeline sahip güçler açısından Suriyelilerin kaynak olarak kullanılması riskini de beraberinde getirmektedir. Suriyeli mülteciler sorunu ekonomik olarak zayıf, kaynakları sınırlı, hassas siyasal ve toplumsal yapıya sahip Ürdün ve Lübnan için, ayrıca hâlihazırda istikrarsız bir idari yapıya hâkim olan Irak için de en az Türkiye kadar bir güvenlik sorunu oluşturmaktadır. Suriyeli sığınmacılar konusu uzun bir süre Orta Doğu güvenliğini tehlikeye atacak gibi gözükmektedir.

Son 10 yılın en büyük mülteci krizi olan Suriyeli sığınmacılar konusunda en fazla sorumluluk sahibi ülkelerden biri olan Türkiye'nin alması gereken önlemler, geçici koruma altındaki Suriyeli misafirlerimizin Türkiye'nin ulusal güvenliği üzerindeki negatif etkilerini minimize etmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Güvenlik yönetişimi temelinde stratejik yönetim odaklı göç ve sınır yönetimi politikasının gerek düzensiz göçün engellenmesi, gerekse mültecilere ilişkin insan hakları ihlallerinin en aza indirilmesinde ve etkin güvenlik politikalarının izlenmesinde önemli bir model olacaktır. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesi, kendi değerleriyle çelişmeyen bir Birliğin varlığı ve uluslararası insani sorumlulukların yerine getirilmesi bağlamında AB'nin keskin sınır ve göç politikası izlemesi yerine, insan hakları temelli, kendi kuruluş değerleriyle örtüşen politikalara yer vermesi gerekmektedir.

SONUÇ

Tarihsel süreç, bir plan çerçevesinde hinterlandı çizilmeyen göçlerin tıpkı Kavimler göçü gibi kaosa neden olabileceğini göstermiştir. Kavimler göçü tıpkı bir bilardo topunun diğer toplarda yarattığı etki gibi kavimleri yerinden oynatmıştır.

19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkaslar'da, Balkanlar'da yaşadığı topraklar nezdinde bir göç çağı söz konusu olmuştur. Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Kafkaslardan ve Balkanlardan pek çok ahali, imparatorluk coğrafyasının farklı yerlerine yerleştirilmiştir. Bu yerleştirmeler de birtakım aksaklıklar olsa da bunların bir plan dâhilinde yapıldığı görülmüştür. Suriye'den ülkemize yaşanan göçün yönetimi bağlamında AB'nin ve diğer dünya ülkelerinin kayıtsızlığına rağmen ve onlarla karşılaştırıldığında onların bihayli ilerisinde kayda değer adımlar atılsa da muhtemel risklerinin neler olabileceği bilinmeli ve uzun vadeli politika ve uygulamalarla bu göçlerin bir plan dahilinde çerçevesi çizilmelidir.

Suriye'deki iç savaş nedeniyle Türkiye'ye sığınan Suriyeli sığınmacı sayısı 2016 verilerine göre 2 milyon 749 bin 140'tır. Barınma merkezlerinde 270 bin 380 Suriyeli varken, barınma merkezleri dışındaki Suriyeli sayısı 2 milyon 478 bin 760'tır. Suriye'de yıllardır devam eden iç savaş, dünyanın en büyük insani ve güvenlik krizlerinden birisini oluşturmuştur. Türkiye, dünyadaki en çok mülteciye ev sahipliği yaparak insani, siyasi, toplumsal sorumluluklarını uyguladığı açık kapı politikası ile yerine getirmektedir. Türkiye açık kapı politikası uygularken AB, Suriyelileri tüm Avrupa'yı etkileyecek bir kriz olarak görmektedir. Türkiye'nin Suriyeliler konusunda yaptığı masraf 12 milyar doları aşmış durumdadır ve tüm dünyadan Türkiye'nin aldığı maddi destek sadece 512 milyon dolardır. Ülkeye gelen bu yeni popülasyon her ne kadar göç konusunda ve mültecilere ilişkin yeni politika ve düzenlemelerin yapılmasında etkili olsalar da bir takım güvenlik sorunlarını da beraberinde getirebilmektedirler. Dolayısıyla ülke içerisinde Suriyeli göç akımının iyi bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

Türkiye vatandaşları ile kıyaslandığında ortak tarihi bağ ve kültürel noktaları olan Suriyeli sığınmacıların "geçici koruma altındaki misafirler" politikası çerçevesinde ele alınması uzun vadede birçok sorunu beraberinde getirebilir. Bu nedenden dolayı ülkemize Suriye'den gelen misafirlerimiz için uzun vadeli politikalar geliştirilmelidir. 1960'larda Avrupa ülkelerinin iş gücü göçüne ihtiyaç duymasıyla beraber başta Almanya olmak üzere çeşitli ülkelere giden Türk işçilerinin misafirlikleri nasıl zamanla ortadan kalktıysa benzeri durumun Suriye vatandaşları için de gerçekleşebileceği ve zamanla Türk vatandaşlığını kazanabilecekleri unutulmamalıdır. Bu durumun en belirgin göstergesi Suriye'de 2011'den beri devam eden çatışmaların günümüze kadar yoğunlaşan terör eylemleriyle birlikte devam

ediyor olmadır. Ayrıca, savaş durumu kısa sürede sona erse bile iyileştirme çalışmalarının çok uzun zaman alacağı gözden kaçırılmamalıdır.

Gerek yerel toplumun gerekse sığınmacıların birbirlerine yönelik algılarında söz konusu negatif değişimlerin pozitifleştirilmesi için entegrasyon sürecine hız verilmelidir. Özellikle eğitim ve istihdam alanında gerçekleştirilecek entegrasyon politikaları, mültecilerin topluma kazandırılması konusunda önemli bir adım olacak ve Suriyelilerin ekonomik büyüme ve gelişme kaynağı olabilmelerinin kapılarını aralayacaktır. Suriyeli çocukların kayıp nesil olmalarının önüne geçilmesi için çocukların eğitimi konusunda atılacak adımlar, sığınmacıların resmi ekonomiye dahil edilerek sığınmacı istihdamı noktasında gerçekleştirebilecek düzenlemeler, çocuk ve kadın sığınmacıların istismarının önüne geçilmesi için yapılacak insan hakları temelli uygulamalar, kamp dışında yaşayan Suriyelilerin kayıt işlemlerinin yeniden ele alınması ve yerel toplumun Suriyeli vatandaşların gelecekte bir süre daha Türkiye’de yaşayacakları gerçeğine hazırlanması hususları Suriyeli sığınmacılar krizini yatıştırarak politikalar olarak değerlendirilebilir.

Yaşanması muhtemel güvenlik sorunları için Türkiye daha sistemli bir kurumsal mekanizma geliştirmelidir. Katılımcı bir anlayışla kurumların, uluslararası örgütlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve yerel toplulukların işbirliği artırılarak Suriyeli sığınmacı kriziyle mücadele yolları aranmalıdır. Bu işbirliğinin tesisinde uluslararası toplumun ve bilhassa AB, BM gibi uluslararası örgütlerin üzerine düşen görevleri yaparak sorunu sadece Türkiye’nin meselesi olarak değil dünyanın ve insanlığın bir meselesi olarak ele alması gerekir.

Türkiye’nin geliştirmesi gereken politika ise güvenlik yönetimi temelinde stratejik yönetim odaklı göç ve sınır yönetimi politikasının uygulanmasıdır. Aksi takdirde tarihte yaşanan göçlerin yarattığı olumsuzluklardan Türkiye’nin de nasibini alacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

AKÇAPAR, Şebnem, *Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algulamaları ve Göçün İnsani Boyutu.* İçinden: “*Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar*” (der: S. Gülfer İhlamur- Öner N. Aslı Şirin Öner). İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

ALIYEV, Zaur, *Entelektüel Bir Güvenlik Sorunu Olarak “Beyin Göçü”,* New Times Analytical Information, 2013. Erişim: <http://newtimes.az/tr/economics/1540/>

AYDINLIK GAZETESİ, *Suriye’deki iç Savaşın Neden Olduğu Göçün Türkiye’nin Güvenliğine Yansımaları,* Erişim: <http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/suriyedeki-ic-savasin-neden-oldugu-gocun-turkiyenin-guvenligine-yansimalari-h49385.html>

BESALEL, Yusuf, *İspanya’dan Osmanlı’ya Yahudilerin İmparatorlukta İlgücüne Katkıları,* 2013 Erişim: [http://www.salom.com.tr/haber-88676 Ispanyaacutedan_osmanliacuteya_yahudilerin_Imparatorlukta_igucune_katkilari_.html](http://www.salom.com.tr/haber-88676-Ispanyaacutedan-osmanliacuteya-yahudilerin-Imparatorlukta-igucune-katkilari_.html)

CASTLES, S. ve MİLLER, M., *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri* (çevirenler: Bülent Uğurbal ve İbrahim Akbulut), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

CLEAVEND, William, *Modern Ortadoğu Tarihi.* (çev: Mehmet Harmancı). İstanbul. Agora Kitaplığı, 2008.

CONOLLY, William E., *Kimlik ve Farklılık, Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri.* (çev: F. Lekesizalın). İstanbul, Ayrıntı Yayın Evi, 1995.

ÇAKMAK, Haydar, *Uluslararası İnsani Sorunlar. Kripto Yayınları,* Ankara, 2010.

ÇAVUŞOĞLU, Halim, *Uluslararası Göç: Nedenleri, Tipleri, Türleri ve Göçmenler,* 2014. Aralık, Erişim: <http://www.balgoc.org.tr/email/goc.doc>

- ÇOMAK, H. ve diğerleri.**, Uluslararası Politikada Suriye Krizi. Beta, İstanbul.
- DEVECİ, Can**, *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri*. Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2014. Erişim:http://www.erusam.com/makale.php?id=110#_edn2
- ERDER, Sema**, *Refah Toplumunda Getto ve Türkler*. Teknografik Matbaacılık. İstanbul, 1986.
- FIELDING, Anthony**, *Migration, Institutions and Politics: The Evolution of European Migration Policies* içinden: *The New Geography of European Migrations*, King, R. (ed)
- HALL, A.**, *Hitler was not all bad: One in Ten Austrian Teens Think Nazi Leader Did Good Things*. *Mail Online*, 2011. Erişim: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2075227/Hitler-wasnt-bad-One-Austrian-teens-think-Nazi-leader-did-good-things-survey-finds.html>
- HOLLIFIELD, J. Frank**, *Immigrants, Markets and States*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- HUYSMANS, Jef**, *The European Union and The Securitization of Migration*, 2000. *Journal of Common Market Studies*. Vol.38
- İÇDUYGU, A ve KEYMAN, F.**, *Globalization, Security and Migration: The Case of Turkey*. *Global Governance*. Vol. 6. Issue 3.
- JACOBSEN, Karen**, *Factors Influencing the Policy Responses of Host Governments to Mass Refugee Influxes*. *International Migration Review*, Vol. 30, No. 33, Autumn 1996.
- McCARTHY, Justin**, *Death and Exile The ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821–1922*. The Darwin Pres, Inc. Princeton, New Jersey, 1999.
- MERON, Ya'akov**, *Why Jews Fled the Arab Countries*. *The Middle East Quarterly*, Vol.3, Nu.3, 1995.
- ONAY, Yaşar**, *Küresel Isınma ve Batı'nın Yeni Yurt Arayışı İklim Değişikliği Denge Düzenini Nasıl Şekillendirecek*, Neden Kitap, İstanbul, 2007.
- ORHAN, Oytun**, *Suriye İç Savaşı ve Orta Doğu'da Güvenlik*. ORSAM.Erişim: http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2014714_oytunorhan.pdf
- ÖNER, Aslı Şirin**, *Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar*. içinden: “*Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar Tartışmalar*”. (der: S. Gülfer Ihlamur – Öner N. Aslı Şirin Öner). İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- SALEYHAN, I., ve SKREDE, K.**, *Refugees and the Spread of Civil War*, *International Organization*, Vol.60, 2006.
- SHARON, Moshe S.**, *Türkiye Yahudileri*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- SHULEWITZ, Malka Hillel**, *The Forgotten Millions: The Modern Jewish Exodus from Arab Lands*, 2001.
- SPENCE, CHRİS**, *Küresel Isınma Sağlıklı Bir Dünya İçin Çözümler* (çev: Selin Gönen ve Serkan Açar), Pegasus Yayınları, İstanbul, 2007.
- ULUSLARARASI GÖÇ ÖRGÜTÜ**, *Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü*, 2003.
- VASILEVA, Darina**, *Bulgarian Turkish Emigration and Return*. *International Migration Review*, Vol.26. Nu.2
- YILMAZ, Sait**, *Suriye'deki İç Savaşın Neden Olduğu Göçün Türkiye'nin Güvenliğine Yansımaları*.
- A Haber, *Türkiye'de Kaç Suriyeli Var?*, Erişim: 13.02.2017, <http://www.ahaber.com.tr/webtv/gundem/turkiyede-kac-suriyeli-var>
- AlJazeera Turk. ‘Suriyeliler Kalıcı, Entegrasyon Şart’. Erişim Ağustos 2015, <http://www.aljazeera>.

com.tr/haber/suriyeliler-kalici-entegrasyon-sart

Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Koruma, Türkiye: Mülteci Krizi, Erişim: 13.02.2017, http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/turkey_syrian_crisis_tr.pdf

Bir Millet'in İspanya'dan Sürgün Hikayesi, Erişim: <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/5439-Bir-milletin-Ispanyadan-surgun-hikayesi.aspx>

Convention and Protocol Relating To The Status of Refugees, Erişim: <http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html>

"Death toll of 200.000 disputed in Darfur", Erişim: http://www.nbcnews.com/id/23848444/ns/world_news-africa/t/death-toll-disputed-darfur/#.VKww6SusWhA

Hürriyet. *BM: Türkiye'deki Mültecilerin Sayısı Yıl Sonuna Dek 2.5 Milyonu Bulabilir*. Erişim Ağustos 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28845005.asp>

From The Atlantic Citylab, http://www.citylab.com/crime/2017/02/refugee-resettlement-v-crime/516471/?utm_source=nl__link2_021417

Milliyet Gazetesi, *Kritik Eşik 2025*, Erişim, <http://www.milliyet.com.tr/kritik-esik-cevre-884666/>

New York Times Makalesi. *Attacks on Immigrants on the Rise in Greece*. 2010. Erişim: http://www.nytimes.com/2010/12/01/world/europe/01greece.html?pagewanted=all&_r=0

Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*. Rapor No: 195. Ocak 2015.

Polis Akademisi (2016), *Uluslararası Kitleli Göçler ve Türkiye'deki Suriyeliler*. Sonuç Raporu. Polis Akademisi Yayınları, Rapor 6, Erişim: 13.02.2017, <http://pa.edu.tr/Project/Files/News/2017/01/30/rapor.pdf>.

Posta Gazetesi. *Suriye'den Türkiye'ye Yeni Göç Dalgası*. Erişim: <http://www.posta.com.tr/dunya/HaberDetay/Suriye-den-Turkiye-ye-yeni-goc-dalgasi.htm?ArticleID=253121>

Sabah Gazetesi. *Buzlar Eridi Savaş Başladı*. Erişim: <http://www.sabah.com.tr/pazar/2014/06/01/buzullar-eridi-savas-basladi>

Sabah Gazetesi. *150 Milyon Kişi İklim Mülteci*. Erişim: <http://arsiv.sabah.com.tr/2005/02/03/gnd98.html>

Takvim Gazetesi. *İşte Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Sayısı*. Erişim Ağustos 2015, <http://www.takvim.com.tr/guncel/2015/08/13/iste-turkiyedeki-suriyeli-multeci-sayisi>

T 24 Bağımsız İnternet Gazetesi, <http://t24.com.tr/haber/suriyeli-kiz-cocuklari-ve-kadnlara-zorla-fuhus-yaptiriliyor-iddiasi,267905>

<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:42000A0922%2802%29:en:HTML>

http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm

http://www.turkey.iom.int/documents/goc_terimleri_sozlugu.pdf?entryId=10260 EWe

[http://goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](http://goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf)

<http://reelpiyasalar.com/Haber/emlak/17150/kentsel-donusum-ve-suriyeli-multecilerin-etkisi;kiralari-katladi.html>

<http://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/suriyelilere-36-milyar-tl-harcadik-1342152/>

Suriye'den Türkiye'ye Zorunlu Göçün Yerel Etkileri (Kilis ili Örneği)

Prof. Dr. M. Doğan KARACOŞKUN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi Rektörü

Giriş

Son yıllarda Suriye'de yaşanan insanlık dramı sadece hayatını kaybeden masum insanlar ile değil, yerlerinden yurtlarından göç etmek zorunda kalan milyonlar nedeniyle de kolay kolay unutulmayacaktır. Çıkan iç savaş sonucu, gıda, barınma ve güvenlik v.b sorunlarla karşılaşan, genellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılardan oluşan gruplar, evlerini terk etmek zorunda kalmış ve sınırdaki ülkelere sığınmışlardır.

Birleşmiş Milletlerin güncel resmi verilerine göre Suriye'den göç etmek zorunda kalan kayıtlı kişi sayısı yaklaşık 5 milyondur. Yine aynı rapora göre yaklaşık 3 milyon Suriyeli Türkiye'ye sığınmış bulunmaktadır. Bunlardan 260 bini kamplarda yaşarken geri kalan Suriyeliler Türkiye'nin neredeyse tamamına yayılarak hayata tutunmaya çalışmaktadırlar. Avrupa ülkeleri kapılarını mültecilere kapatırken Türkiye'nin 3 milyonu aşkın Suriyeli göçmeni ağırlaması bütün dünyaya örnek olmuştur. Öte yandan iç savaş ve göç, Suriyelilerde bireysel ve sosyal bir travma yaratmıştır. Acaba gittikleri yerlerde onları ne tür sorunlar beklemektedir? Yerleşik halk acaba bu insanlar hakkında ne düşünmekte, onları nasıl görmekte ve bu konuda nasıl bir tepki göstermektedirler?

Büyük şehirlerde ve özellikle nüfusunun %10'u veya %20'ye kadar bir oranda göçmen barındıran şehirlerde belki daha az anlamlı olabilir fakat ülkemizde, belki de tarihte örneğine az rastlanır bir şekilde, nüfusu kadar göçmen barındıran bir ilimiz bulunmaktadır. Bu il, Suriye'ye sınır komşusu olan ve 100.000'e yakın nüfusuyla küçük bir şehir olan Kilis'tir. Resmi rakamlara göre 2016 yılında, Kilis'te 100 binden fazla sığınmacının yaşadığı ifade edilmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada Kilis halkının sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, güvenlik ve diğer bazı boyutlar açısından Suriyelilere yönelik algıları ve Suriye'den Türkiye'ye göçün yerel etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Kilis ilinde yaşayan Türk vatandaşlarının savaştan kaçarak ülkemize sığınan Suriyeliler hakkındaki görüşlerinin araştırıldığı bu çalışma; algıların ortaya konmasına imkân verilmesi, araştırmacının katılımcı rolü olması, doğal ortama duyarlı olunması, araştırma deseninde esnekliğin olması, nitel verilerle tümevarımcı analizin gerçekleştirilmesi, gibi özellikleri taşıması nedeniyle nitel araştırma anlayışla tasarlanmış ve uygulanmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Olgu bilim, bireylerin görüşlerini ve deneyimlerini açıklamak amacıyla tercih edilen olgu bilim deseni, farkında olunan ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olunmayan olgulara odaklanmaktadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu şehrin genel dokusunu yansıtmayı sağlamak maksadıyla seçkisiz (rastgele) örneklem yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Mülakatların farklı mahalle ve bölgelerde yapılmasına

özen gösterilmiş böylece Kilis halkının genel görüşlerini elde edecek bir çalışma grubu oluşturulmak istenmiştir. 18 yaş üstü 98 kişi ile mülakat yapılmış olup bunların 38 tanesi kadın 60 tanesi ise erkektir.

Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan Mülakat Formu kullanılmıştır. Mülakat Formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kilis ilinde yaşayan Türk vatandaşlarının; yaş, meslek, cinsiyet ve medeni durumunu belirlemeye yönelik maddeler, ikinci bölümde ise Kilis'te bulunan Suriyeli misafirlere ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlayan yarı yapılandırılmış 9 mülakat sorusuna yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Mülakat Formunun birinci bölümünde bulunan verilerin çözümlenmesinde SPSS programı kullanılmış, yüzde ve frekans tekniklerinden yararlanılmıştır. İkinci bölümde bulunan yarı-yapılandırılmış mülakat sorularının çözümlenmesinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Kilislilerin Suriyeli göçmenleri nasıl tanımladıklarına ilişkin soruya verdikleri cevaplara bakıldığında birçoğunun Suriyelileri "Savaş Mağduru" (%26) ve "Din kardeşi" (%22) olarak tanımladığı; çok azının ise "Muhacir" (%8) olarak tanımladığı görülmektedir. Bu durum, iki ülke halkının yakın, kadim bir geçmişe dayanan olumlu ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır denilebilir.

Araştırmaya dahil edilen Kilislilerin Türkiye'ye sığınan Suriyeliler hakkında olumlu ya da olumsuz düşüncelere sahip olup olmadıklarına ilişkin soruya verdikleri cevaplara ilişkin bulgulara bakıldığında yarısından fazlasının "olumlu" (%55), %32'sinin olumsuz, %13'ünün ise hem olumlu hem de olumsuz düşüncelere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum birçok Kilislinin Suriyelilerle ilgili pozitif düşündüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan Kilislilerin Türkiye'ye sığınan Suriyeliler ile yakın aile ilişkilerinin olup olmadığına yönelik soruya verdikleri cevaplara ilişkin bulgulara göre büyük oranda Suriyelilerle yakın aile ilişkilerinin olmadığı (%70) belirlenmiştir. Bu durum değerlendirildiğinde, Suriyelilere yönelik olumlu düşüncelere sahip olan vatandaşlarımızın ileride daha yakın aile ilişkileri içerisinde olabileceği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Suriye'de halen devam eden iç savaşın başlangıcından bu yana, bu savaşta mağdur olanların en saf ve temiz halleriyle sahiplenicisi olan ülkemizin ve bu pratiğin en belirgin taşıyıcısı olan Kilis halkının, bu dezavantajlı gruplara yönelik algılarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, milletimizin inançlarının, değer yargılarının, örf, adet ve geleneklerinin mazlum insanlara yardım elini uzatma konusunda bir kez daha kendisinden beklenen refleksi gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşanan bu travmanın aşılmasında devletimizin sergilediği kucaklayıcı tavrın, özelde Kilisliler tarafından da onay gördüğünü ve zamanla bazı endişelerin yerini kardeşlik temelinde yeni bir biçimde, bir arada yaşama ve farklılıklara saygı gösterme kültürü etrafında şekillendiği görülmektedir.

Batının ürkek tavrı karşısında ülkemiz insanının bu kadirşinas sahiplenışı tarihsel birlikteliklerimizin de görmezden gelinemez dokusuyla, giderek yeni bir kardeşliğin müjdecisi olarak karşımızda durmaktadır. Bu doğrultuda, geçici koruma altındaki Suriyeli misafirlerimizin topluma uyum sağlayabilmesi amacıyla sosyo- kültürel entegrasyonunun ivedilikle ve nitelikli bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla sosyal ve beşeri bilimler alanlarında çalışan bilim insanları, uzman ve profesyonellerin göç, çok kültürlülük ve kültürel uyum konularına ilgilerinin artırılması ve bu konudaki desteklerinin geliştirilmesi için teşvik edilmeleri düşünülebilir. Bu doğrultuda özellikle üniversitelerin Ortadoğu ya da göç gibi konularda araştırmalar, seminer, panel ve sempozyumlar gerçekleştirecek enstitüler ya da merkezler

kurmaları ve diğer kamu ve sivil toplum kuruluşları ile eşgüdüm içerisinde çalışarak ortak projeler yürütmeleri büyük önem taşımaktadır. Kurulacak olan enstitü ya da merkezlerde diğer paydaşlarla birlikte okul öncesi ve okul çağındaki çocuklardan başlanarak farklı yaş gruplarındaki çocuklar, yetişkinler ve kadınlar için eğitim olanaklarını artıracak faaliyetler, meslek edindirme çalışmaları ve sosyal kültürel uyum programlarının geliştirilmesi ve daha sonra hayata geçirilmesi düşünülebilir.

Bibliyografya

2015 Türkiye Göç Raporu, s. 88-89, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Yayınları, sayı: 35, Nisan 2016.

Erdoğan, M., M. (2015), *Türkiye'deki suriyeliler toplumsal kabul ve uyum*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yaşar, R. M. (2014). *Kilis'te Sığınmacı Algısı: Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Yayınları.

http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/09/16/european-opinions-of-the-refugee-crisis-in-5-charts/refugees_1/.

<http://www.kilis.gov.tr/nufus>.

<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.

<https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>

The representation of (Syrian refugees and other) immigrants in Turkish media

Nada DOSTI
Ankara Üniversitesi / ANKARA

While talking about migrant in Turkey (most of them Syrian refugees) we can notice that there are two kinds of perspectives which reflect two different ideologies or parties. The first one is the representation of immigrants from the pro-governmental media and the other one is from the opposition media. The first one is characterized with the humanitarian help the Turkish government is providing and some success stories of how they could pass through all the difficulties and could succeed. The other one is characterized by the stereotype of the refugee and how they are “stalling” from Turkey and Turkish people taxes and having more benefits than Turkish citizens themselves. It is also characterized by hate speech, racism and discrimination against the immigrants.

During my search about article from both pro-governmental and oppositional online newspaper and portals I have used as a key word “mülteci/refugee”. I have choose randomly from the most important and most influential from both of the two online media the Centre, centre right, such as: *Hürriyet*, *Hürriyet Daily News*, *Daily Sabah*, *Anadolu Ajansı* and the so called nationalist and kemalist media

such as: *Sozcu, Cumhuriyet, Aydinlik, Milliyet*.

While talking about those two kinds of representation, I have classified the articles and analyse them one by one according to the nature of the article and not according to the classification of the media and its nature.

When Turkish media, and Turkish people in general, talks about Syrian refugees they use the term “guests” and less “refugee”, this depending on the media and the perspective or from which point of view they use the term. One can notice the tone of the term from the context: it can be used to identify “someone who is just passing nearby and will leave soon” or it can identify “someone who is so precious to us as a guest so we’ll take care of him and treat him as a guest”.

We are all aware about the influence media has in shaping the reality around us or the representation of different realities in different societies. In an article on *Al-Monitor* , Mustafa Akyol claims that: “*However, we should also see that Turkish nationalism can be a purely secular ideology, and that is why some of the most zealous Turkish nationalists are staunchly secular* [1] this helps us to understand this representation in Turkish media. So taking into account this statement we can surely say that one of the most important factors which influences this difference in representing Syrian refugees from the *kemalists* is nationalism.

On the other hand, religion is another important factor and also being a sympathizer of the current majority party. Religion, especially because in the name of the brotherhood there is a moral responsibility not only for other people of the same religion but also for the “guests”. In Islam the notion of guest is very important and from Islamic teachings lots of attention is given to this category of people.

These are some examples from some article titles

About promoting Turkey’s aid and opportunities:

“*Malkoç: Suriyelilerin yüzde 80’i kalacak gibi görünüyor/ Malkoç: 80% of Syrian refugee seems they will stay in Turkey*”. [2] In this article it was mentioned that according to a report to be presented in front of the President of Turkey, 80% of 3 million of Syrian refugees in Turkey are going to stay. The report was conducted in two main cities, Kahramanmaraş and Kilis, interviewing refugees in the refugee camps.

“*Halep’ten gelen Suriyeliler için 7 TIR dolusu süt yardımı/ 7 Tracks with milk to Halep*”[3]

“No solution for Syria without Turkey: Analyst” [4]

“Turkish prime minister’s family funds Syrian aid” [5]

“Promoting decent work for Syrians: The ILO experience” [6] This article talks about how Turkey has become a major refugee-hosting country after an unpredicted increase in the displacement of Syrian refugees since 2011, according to the strategy of the International Labour Organization (ILO) Office for Turkey.

“Turkey and the Syrian refugee crisis: An example for humanity” [7]

About education system and the benefits from the Turkish government

“Suriyeli öğretmenlere ‘akademisyen’ eğitimi/ Academic training to Syrian teachers and educators” [8] The Ministry of Education in collaboration with UNICEF has provided a training course of 80 hours to a number of 20 thousand of Syrian teachers.

Eyeing Olympics, Syrian children learn taekwondo at Kilis refugee camp” [9]

“ Over 800,000 Syrian children to be integrated into Turkish education system” [10]

“UNICEF: Türkiye’deki Suriyeli çocukların yüzde 40’ı okula gitmiyor/ Around 40% of Syrian children don’t attend school “ [11]

UNICEF: Suriyeli çocukların yüzde 40’ı okula gitmiyor/ Around 40% of Syrian children don’t attend school” [12]“

“Some 60 percent of Syrian children in Turkey have access to schooling: UNICEF”, [13] When talking about the percentage of the children attending school the difference between the two articles is obvious: while the pro governmental newspapers focus on what is present (the percentage of those Syrian children, which makes up the majority of them), the oppositional party newspapers focus on what is missing (the percentage of those children who don’t attend school which makes the minority of them).

Related to security issue:

“Sivas Haberi: Sivas’ta 19 kaçak mülteci yakalandı/ At Sivas 19 refugees escaping under arrest”[14]

“İzmir’de 2 ayrı operasyonda 113 mülteci yakalandı/At Izmir in two different operations around 113 refugees were arrested” [15]

“Göçmen kaçakçısı 8 kişi tutuklandı/ Around 8 people form refugees were detained”[16]

“Mülteci trans kadınlar şiddete daha fazla açık”/Transgender Syrian women are more likely to be persecuted”[17]

In some cases the voice of the newspaper speaks with the mouth of Syrian refugees:

‘Mecbur kalıp geldik, sizi de rahatsız ettik/ We were forced to leave and we came here bothering you”[18]

“Yine mi dindar nesil? Again a “next generation” of religious people?” [19]

“The Syrian children in our country are struggling on understanding and knowing a culture and a language of a country they don’t know. According to some statistics, Syrian children in our country around 85% of them live outside the camps and according to the same survey 85% of them don’t want to leave Turkey. A last number: in 5 years the number of the Syrian babies is around 200 thousand. Do you know what does this mean? It means that in a nearest future this number will shock the balance of the population and will cause dramatic social problem. Unfortunately no one is engaging with this issue, not the parliament, neither the media nor other powerful institutions; they just left this problem in the hand of the “presidency”. And in the middle of all this there is also any “strategic, suitable plan”

This is an interesting article from Ozlem Gurses which I wanted to focus more because of the way she has constructed her idea: she starts with the cultural obstacles, statistics and surveys about the number of Syrian children, a new generations, that according to those numbers and to the author

they will grow up in this country. And yet, according to her, this means a huge cultural crush for both communities They may integrate, become citizens with full rights as other Turkish citizenship but they will still be “an obstacle” and a “*shock of the balance of the population*”.

[1] <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2013/03/turkish-society-intolerant-others-nationalism.html>

Mustafa Akyol, Mart 8, 2013

[2] Malkoç: Suriyelilerin yüzde 80'i kalacak gibi görünüyor/ Malkoç: 80% of Syrian refugee seems they will stay to Turkey” Eyyüp BURUN, Jan.16, 2017 <http://www.hurriyet.com.tr/malkoc-suriyelilerin-yuzde-80i-kalacak-gibi-gorunuyor-40336827>

[3] Kilis Haberi, Jan 1, 2017 <http://www.sozcu.com.tr/2017/son-dakika-haberi/halepten-gelen-suriyeliler-icin-7-tir-dolusu-sut-yardimi-1597983>

[4] Muhamed Jusic, 18.01.2017 <http://aa.com.tr/en/analysis-news/no-solution-for-syria-without-turkey-analyst/729897>

[5] By Ismail Ozdemir 20.01.2017 <http://aa.com.tr/en/middle-east/turkish-prime-ministers-family-funds-syrian-aid/731519>

[6] Numan Özcan, Jan 07, 2017 <http://www.hurriyetdailynews.com/promoting-decent-work-for-syrians-the-ilo-experience.aspx?pageID=238&nID=108245&NewsCatID=396>

[7] MEVLÜT ÇAVUŞOĞLU , December 31, 2016 <http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-and-the-syrian-refugee-crisis-an-example-for-humanity.aspx?pageID=238&nID=107964&NewsCatID=338>

[8] Gamze KOLCU, Jan.16, 2017 <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeli-ogretmenlere-akademisyen-egitimi-40336701>

[9] January 16, 2017 <http://www.dailysabah.com/feature/2017/01/17/eyeing-olympics-syrian-children-learn-taekwondo-at-kilis-refugee-camp>

[10] Sevil Erkuş December 12, 2016 <http://www.hurriyetdailynews.com/over-800000-syrian-children-to-be-integrated-into-turkish-education-system--.aspx?pageID=238&nID=107149&NewsCatID=352>

[11] 19 Ocak 2017 Perşembe, 21:39 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/662812/UNICEF__Turkiye_deki_Suriyeli_cocuklarin_yuzde_40_i_okula_gitmiyor.html

[12] 19 Ocak 2017 11:57 <https://www.aydinlik.com.tr/toplum/2017-ocak/unicef-suriyeli-cocuklarin-yuzde-40-i-okula-gitmiyor>

[13] January 19 2017 <http://www.hurriyetdailynews.com/some-60-percent-of-syrian-children-in-turkey-have-access-to-schooling-unicef.aspx?pageID=238&nID=108733&NewsCatID=341> ,

[14] Sivas News, Jan 05, 2017 <http://www.sozcu.com.tr/2017/son-dakika-haberi/sivasta-19-kacak-multeci-yakalandi-1605056>

[15] Jan 4, 2017 <http://www.sozcu.com.tr/2017/son-dakika-haberi/izmirde-2-ayri-operasyonda-113-multeci-yakalandi-1603406>

[16] İzmir Haberi, Dec.10, 2016 <http://www.sozcu.com.tr/2016/son-dakika-haberi/gocmen-kacakcisi-8-kisi-tutuklandi-1557963>

[17] http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/648381/Nefret_cinayeti__Suriyeli_trans_kadin_evinde_olduruldu.html 20 Aralık 2016 Salı, 20:57

[18] PINAR ÖĞÜNÇ 17 Aralık 2016, 21:21 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/siyaset/647048/_Mecbur_kalip_geldik_sizi_de_rahatsiz_ettik_.html

[19] <http://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/ozlem-gurses/yine-mi-dindar-nesil-1594192/>

Abdülmeçid Döneminde Gayrimüslimlere Verilen Bireysel Nefy (Sürgün) Cezaları

Yrd. Doç. Dr. Özlem POYRAZ
Ahi Evran Üniversitesi / Kırşehir

GİRİŞ

Eski çağlardan günümüze değin sürgün, devletler tarafından suça karşı uygulanagelen ceza çeşitlerinden biri olarak var olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de sürgün uygulamaları mevcuttur ve farklı dönemlerde farklı isimlerle adlandırılmıştır. Nefy, icla, inha, nefy ü icla, nefy ü tağrib, ikamete memur, ikamete mecbur gibi ifadeler bunlardan bazılarıdır. Belgelerde nefy ü icla ifadesine sıklıkla rastlanmıştır. Sürgün edilen kişi için menfi¹, sürgün edilen yer için ise menfa² kelimeleri kullanılmıştır. Af ve salıverme durumunda ise ıtlak, afv u ıtlak ya da sebil gibi ifadelerle karşılaşılmıştır.

Sürgün hukukî boyutta değerlendirildiğinde ceza niteliği taşımaktadır. Sürgüne tabi tutulan kişi, gönderildiği bölgede ceza süresi boyunca yaşamaya mecbur bırakılmıştır. Bununla birlikte sürgün edilen kişi, sürüldüğü bölgede serbestçe yaşayabilme ve hayatını idame ettirebilme imkânına sahip olmuştur. Bu durum sürgün cezalarını kalebentlik cezalarından ayırmıştır. Her ikisi de ağır ve benzer nitelikli suçlar için uygulanan cezalar olmakla birlikte; kalebentlik ile kıyaslandığında sürgünü daha hafif bir ceza olarak değerlendirmek mümkündür çünkü kalebentlik cezası alarak sürgüne gönderilen kişi aynı zamanda hapsedilmiştir³. Cezalar, müebbet yani süresiz olabildiği gibi muvakkat yani süreli de olabilmıştır⁴.

Osmanlı Devleti'ndeki sürgün meselesini şu şekilde üç kategoriye ayırmak mümkündür. Bunlar şu şekildedir:

1. Siyasi gerekçelerle yapılan sürgünler
2. Toplumsal huzuru bozucu davranış sergileyenlere uygulanan sürgünler
3. Türkleştirme amacıyla yapılan kitlesel sürgünler

Siyasi gerekçelerle yapılan sürgünler, daha çok İstanbul'da yaşayan, yönetimde etkin rolü olup muhalif olan devlet adamlarının devlet için zararlı oldukları gerekçesi ile nefy edilmeleri durumudur. Halk arasında toplumsal huzuru bozucu davranış sergileyenlere karşı uygulanan sürgünler, çalışmanın konusu olan bireysel sürgünler meselesidir. Türkleştirme amacıyla yapılan kitlesel sürgünler ise daha çok devletin güçlü olduğu dönemlerde siyasi ve toplumsal gerekçelerle uygulanmış olup; yeni fethedilen bölgelere Türk unsuru yerleştirilmesi uygulaması ile bölgeyi merkeze bağlamayı amaç edinerek yapılan sürgünlerdir⁵.

Bu sınıflandırmalardan ilk ikisini hukuki içerikli olmaları yönüyle ve ceza bazında, üçüncüsünü ise sistemli bir devlet politikası olarak birbirlerinden ayrı olarak değerlendirmek gerekmektedir. Sultan Abdülmeçid dönemindeki gayrimüslimlere yönelik bireysel sürgünleri incelediğimiz bu çalışma, sürgün meselesini ceza boyutunda ele almıştır.

¹ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, s. 1419; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2002, s. 614.

² Sami, s. 1418; Devellioğlu, s. 614.

³ Abdullah Acehan, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1/5, Sonbahar 2008, s.16.

⁴ Kemal Daşcıoğlu, **İşkân, Suç ve Osmanlı'da Sürgün**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 19-37.

⁵ Acehan, s. 16.

Osmanlı Devleti'nde Nefy Cezaları

Devletler, toplumsal düzeni sağlamak ve adaleti tesis etmek için kuraldışı uygulama ve davranışlara karşı bir takım cezai yaptırımlara başvurmuştur. Osmanlı Devleti'nin de kendine has bir ceza sistemi mevcuttur. Belli bir ceza kanunnamesine sahip olmakla birlikte, cezaların belirlenmesinde bir standart mevcut değildir. Bu nedenle aynı davranışlara farklı cezalar da uygulanabilmiştir. Cezalardaki farklılaşma, yapılan davranışın etki alanı ile vermiş olduğu zararın büyüklüğüne göre belirlenmiş olmasından kaynaklanmıştır⁶.

Osmanlı Devleti, bireyin bireye karşı olumsuz davranışları ile bireyin topluma ya da devlete karşı yapmış olduğu davranışları ceza bazında birbirinden farklı olarak değerlendirmiştir. Devlet, bireyin bireye karşı işlediği suçları Şer'i hukukta mevcut olan had ve kısas cezaları kapsamında cezalandırırken, bireyin topluma karşı işlediği suçları Örfi hukuk kapsamında değerlendirmiş ve bunları ise ta'zir cezaları kapsamında cezalandırmıştır⁷.

Osmanlı Devleti'nde uygulanan ta'zir cezaları; idam, celd (sopa ve çomak), hapis, sürgün (nefy), öğüt verme, kınama, tehdit, para, kürek, prangabentlik, kalebentlik, alnın dağlanması, sakalın kesilmesi gibi cezaları içermektedir⁸. Ağır cezalardan olan nefy cezalarında amaç bireyin ıslah-ı nefis olunmasıdır. Bu nedenle de kişi nefisini ıslah edinceye kadar sürgüne gönderildiği bölgede yaşamını idame ettirmiştir.

Devlet adamları ve memurlar da nefy cezasına çarptırılmışlardır. Sürgün edilen devlet adamları ya da kamu görevlileri suçun büyüklüğüne göre öncelikli olarak rütbe ve unvanları ellerinden alınmış, maaşları kesilmiş ve malları kısmen veya tamamen müsadere edilmiştir⁹. Söz konusu devlet adamlarının gelir ve maaşlarına el konmadan sürgüne gönderilmeleri halinde, gittikleri bölgede müreffeh fakat kükün ve kırgın olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir¹⁰.

Tanzimat'tan Sonra Nefy Cezalarının Kanundaki Yeri

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti, yeni bir ceza kanununa geçiş yapmıştır. İslam hukukun dağınık ve yetersiz kalan hükümlerine yönelik yeni bir düzenlemeye gidilmiş; müsadere usulü ile örfi cezalar kaldırılmış ve rüşvet yasaklanmıştır¹¹. Eyalet ve sancak merkezlerinde halk arasındaki anlaşmazlıkları mahkeme gibi değerlendirerek sonuçlandırmak üzere Muhassıllık Meclisleri adıyla meclisler kurulmuştur. Bu meclislerin adı daha sonra Memleket Meclisleri olarak değiştirilmiştir. Memleket Meclisleri muhassıl, kâtipler, hâkim, müftü, asker zabiti ile vücut-i memlekette yani yöre ileri gelenlerinden iyi halli ve dirayetli dört kişiden oluşan toplam 10 üyeli bir meclistir. Bu meclislerde çözülemeyen sorunlar, Meclis-i Vala ya da Babıali'ye bildirilmiştir. 1849 yılında Eyalet Meclisleri olarak adı değiştirilmiş olan bu meclisler, 1864 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Eyalet meclisleri yöneticileri denetlemiş ve suç işleyenler hakkında gerekli işlemleri yapmıştır¹².

Tanzimat'tan sonraki süreçte Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında toplanan komisyon, on yıl süren çalışmalar sonucunda Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'yi 1878'de tamamlamış ve fıkıh ilminin dünya işleriyle ilgili hükümleri bir araya toplanmıştır¹³. Ceza hukukunda suç kavramı cürm ya da cerime olarak geçmiş ve cezalar genel bir taksime tabi tutulmuştur. Had, cinayet ve ta'zir olarak üçe ayrılmıştır.

Ceza hukukunda nefy cezası, ta'zir cezaları arasında yer almakta olup¹⁴; ta'zir cezaları ise had ve

⁶ Baytımur, s. 58.

⁷ Suha Oğuz Baytımur, **Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)**, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011, s. 56.

⁸ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 120.

⁹ Osman Köksal, *Osmanlı Hukuku'nda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları*, A.Ü. **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S:19, s. 288.

¹⁰ Çağatay Uluçay, *Sürgünler: Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler*, **Bellekten**, C. XV, S: 60, TTK Yayınları, Anlara 1951, s. 508.

¹¹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 204.

¹² Çadırcı, s. 212-224.

¹³ Çadırcı, s. 283.

¹⁴ Kemal Daşcıoğlu, *Sürgün*, **TDVİA**, C. XXXVIII, TDV İslam Araştırma Merkezi, 2010, s. 216.

kıyas cezaları dışında kalan, Şer'i hukukta yer almayan suç ve cezalar bütünüdür. Nefy cezaları daha çok asayiş bozma durumlarında, halk arasında huzursuzluk ya da usulsüzlük olayları görüldüğünde uygulanmıştır. Özellikle ırza karşı işlenen suçlarda nefy cezaları uygulanmıştır¹⁵. Bu cezalarda takdir, ulü'l-emrin yani yöneticinin inisiyatifine bırakılmıştır.

Devletin Bireysel Sürgünlerdeki Amacı

Ceza olarak bireysel sürgünler sosyo-ekonomik sebepler yüzünden Osmanlı Devleti'nde sıklıkla uygulanmıştır¹⁶. Tanzimat'tan sonra Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye bir yargı organı olarak görev yürütmüş¹⁷ ve padişahın onayı da alınarak nefy cezaları infaz edilmiştir.

Nefy cezalarındaki amaç suçlunun suç işlemesini engellemek, toplumsal huzuru temin etmek ve adaleti tesis etmektir. Kişinin nefsinin ıslah etmesi amaç edinilmiştir. Böylelikle hem suçlunun hem de yakınlarının çekilen cezadan ders alarak, tekrar böyle bir suç işlemeye cesaret edemeyeceği ve yakınlarının da suç işleme konusunda caydırıcı rol oynayacağı düşünülmüştür.

Nefy cezalarındaki amaç, suçluyu bulunduğu mahalden çıkarmaktır. Örneğin; Kayseri sancağında yaşayan Gülbaş oğlu Karabet'in toplumsal huzuru bozduğu için Ermeni Patriği tarafından Develi karyesi manastırına nefy edilmesi hususu öncelikli olarak Meclis-i Vala'ya bildirilmiş ve meselenin doğruluğu tasdik edilmiştir. Ardından söz konusu şahsın, manastıra sürgüne gönderilmesi uygun bulunmuştur¹⁸. Suçlu bulunan şahsın başka bir bölgeye sürgüne gönderilmesi sonucunda toplumsal huzurun tekrar temin edilebileceği düşünülmüştür.

Sürgüne Göndermeye Sebep Olan Suçlar

Nefy cezası, Osmanlı Devleti'nde uygulanmakta olan ağır cezalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürgüne sebep olan haller M. Çağatay Uluçay'ın *Sürgünler* adlı makalesindeki genel taksime göre halka zulüm, asayiş ve inzibati bozmak, tagallüp (zorbalık), teşvir ve teşvik (yalancılık ve insanları kışkırtmak), ihmal ve rüşvet, keyfi sebepler ve çekememezlik, ahlaksızlık, din, siyaset, idari meseleler ve sebebi zikredilmemiş olan sürgünler olarak sıralanmıştır¹⁹.

Halk ve halka zulmeden gayrimüslimler arasındaki geçimsizliğin çeşitli sebepleri mevcuttur. Hırsızlık ya da halkın malını gasp etmek bunlardan bir tanesidir. Kör Hacı İlya hırsızlık suçundan dolayı Konya'ya sürgüne gönderilmiş olduğu halde, Yağcıoğlu Yuvaki ile birlikte fakirlerin mallarını gasp etmeye devam etmiş; dolayısıyla ıslah-ı nefy olunmadığı görülmüştür. Devlet bu iki şahsı yeniden başka bir bölgeye sürgüne göndermek yerine uyarılmaları gerektiğine kanaat getirmiştir²⁰. Buradan hareketle ilk aşamada suçun hemen karşılığı olarak sürgün cezasına gidilmediği yani öncelikli olarak şahsın uyarılma süreci yaşadığını tespit etmek mümkündür.

Nefy cezası ağır cezalar arasında yer almakla birlikte kimi şahıslar üzerinde suçun caydırıcı rolünün olmadığı görülmüştür. Zağra kazasından (Bulgaristan) Filibe'ye sürgüne gönderilmiş olan Parça Zaim adlı gayrimüslim Filibe meclis üyelerinden olan Çukacı Fetaki, Tuhuraki ve Fesci Yorgi adlı gayrimüslimlerin akçelerini gasp etmiştir. Mahkemede yapılan tetkikler sonucunda Fetaki'nin 3.395, Tuhuraki'nin 2.000 ve Fesci Yorgi'nin 750 kuruş olmak üzere toplam 6.145 kuruşu gasp ettiği belirlenmiştir. Zağra'da da Uzun Hasan karyeli Mehmed Zaim'in, Musaca karyeli Salih'in ve Kul Şakir'in birer adet beygirlerini yine Parça Zaim ve arkadaşları gasp etmiştir. Şahıs adeta eşkıya gibi hareket etmekte olup, 8-10 seneden beri hırsızlık gibi fena suçlar işlemekte olduğundan M. 10 Ekim 1853 / H. 7 Muharrem 1270 tarihinde Zağra'dan Edirne ve Filibe'ye sürgüne gönderilmiştir. Buna rağmen ıslah-ı nefis olmamış olup, burada da halka can ve mal korkusu yaşatmaya devam etmiştir. Nefy cezasına nispetle daha ağır bir ceza olan prangabentlik cezası uzun süre uygulansa dahi yine de ıslah

¹⁵ Akgündüz, s. 125.

¹⁶ Daşcıoğlu, *Sürgün*, s. 168.

¹⁷ Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1197-200.

¹⁸ BOA, A.}AMD., 5/44.

¹⁹ Uluçay, s. 511-532.

²⁰ BOA, A.}DVN., 32/8.

olmamış, suç işlemeye devam etmiştir²¹.

Devlet, gayrimüslimlerin şarap yapma, içme ve satmasına herhangi bir şekilde müdahale etmezken; bunun aleni şekilde yapılmasına izin vermemiştir. İçki bütün kötülüklerin sebebi olarak görüldüğü için en büyük kabahat ve ahlaksızlık olarak değerlendirilmiştir ki buna 17. yüzyıldan sonra keyif verici maddeler oldukları gerekçesiyle kahve ve tütün de eklenmiştir²². Muş Sancağı Kasur karyesinde ikamet etmekte olan Almanlu aşireti ve Ermeni milletinden Şaro adlı gayrimüslim hem sebepsizce halka zulmettiği hem de keyif verici maddeler kullandığı için bölge halkına rahatsızlık vermiştir. Şaro, 1846 yılında kaymakam olan Şerif Bey tarafından toplam 42 karyeye sürgüne gönderilmiş; fakat mevcut problemler devam ettiği için son olarak Şaro'nun kendi karyesinde kalması uygun görülmüştür. Şerif Bey'den sonra kaymakam olan Naim Efendi de durumdan haberdar edilmiş ve kabahati olup olmadığını araştırılması talep edilmiştir. Fakat Şaro savunmasında suçsuz olduğunu iddia ederek; bölge halkının kendisine düşmanlık beslediğini belirtmiştir. Bunun üzerine M. 22 Nisan 1850 / H. 9 Cemaziyelahir 1266 tarihinde kendi karyesinde yaşamına devam etmesi uygun görülmüştür²³. Fakat Şaro ile ilgili aynı şikâyetler başka arzuhallerde de devam etmiştir²⁴. Devlet, sürgün cezasının tatbiki ile kişilerin suça yeniden karışmasını önlemek istese de suça alışık olan kişiler tarafından cezanın caydırıcılığı ilkesi önemsenmemiştir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan yıkılışına kadar bütün dinlere karşı hoşgörülü olmuş ve aynı mesafede yaklaşmıştır. Müslümanlara gösterdiği özeni gayrimüslimlerin ibadetlerini rahatlıkla icra edebilmesi noktasında da göstermiştir. Dolayısıyla dini ayinlerde meydana gelen huzursuzluklar da sürgün cezasına sebep olan hallerden olmuştur. Ruha kazası (Şanlıurfa) Ermeni milletinden olan Kanayapıcıoğlu Hacı Meslegon ayinlerde uygunsuz hareketler sergilemiş ve bölge halkına da huzursuzluk vererek halkı çaresiz bırakmıştır. İlk şahıs öğüt verilerek uyarılmış ise de davranışlarında ısrarcı olmuş, bunun üzerine şahsın ıslah-ı nefis edinceye değin Sis kazası (Adana) manastırına sürgüne gönderilmesine²⁵ karar verilmiştir.

Devlet, son dönemlerinde fazlaca savaşa girmiş ve savaşlarda da genel olarak yenilmiştir. Bu durum ise vergilerin artmasına neden olmuş ve hoşnutsuzluklara sebebiyet vermiştir. Memnuniyetsizlikler kimi zaman kurnazca bir metot olan tezviri yoluyla çözülmeye çalışılmıştır²⁶. Midilli adası kocabaşlarından Papaz oğlu Mihail adlı gayrimüslim asayiş bozucu tavırlar sergilemiş ve halkı da galeyana getirerek isyana teşvik etmiştir. Bu durum üzerine ıslah-ı nefis için Kütahya'ya gönderilmiştir²⁷. Kendisine sürgüne giderken divan çavuşlarından Abdülhamid Ağa refakat etmiştir.

Ahaliden usulsüz ve fazla vergi toplamak da sürgün cezasına yol açan hallerdendir. İstanbul patriği Kalegos tarafından yazılan arzuhalde, Ereğli metropoliti olan Nikopos adlı rahip şikâyet edilmiş ve kabahatleri ile hıyanetlerine her geçen gün yenilerinin eklendiği belirtilmiştir. Nikopos adlı rahip Ereğli, Hayrabolu, Uzunköprü, İpsala, Malkara, Keşan ve Kavak kazalarındaki ölen papaz ve keşişlerin toplaması lazım gelen vergileri, her gayrimüslimin evinden 12'şer akçe ve her papazdan birer altın, kiliselere göre mahsulün hepsi veya bir kısmı ve patriklik vergilerin tamamını devlet adına fakat kendi şahsı için toplamıştır. Bu durumda devlet, Nikopos'a ödeme yapanları da cezalandırma ihtiyacı duymuş ve ödeme yapanların saçlarının tıraş edilmesine ve papazlıktan azledilmelerine karar vermiştir. Ardından devlete ait miri vergiler, bac ve gümrük vergileri zararı tazmin edebilmek amacıyla bu bölgelerde değiştirilmiştir²⁸. Patrik Kalegos, söz konusu kişi ile alakalı yazdığı arzuhalde hem kişinin cezalandırılmasını talep etmiş hem de voyvodalar, subaşilar, güvenilir kişiler, kura zabıtları ve ehl-i örf taifesinden herhangi birinin suçluya müdahale etmemesini padişahın talep etmiştir.

M. 1855 / H. 1272 yılında Vidin sancağından Canko, Ağnar, Hacı Tomaki, Nikolaki ve Belgradcık müdürü Yusuf Efendi önceki yıl ahaliden fazla vergi topladıkları için uyarılmışlardır. Suça devam

²¹ BOA, İ.MVL., 294/11882.

²² Uluçay, s. 524-525.

²³ BOA, A.}MKT.UM., 15/44-1.

²⁴ BOA, A.}MKT.UM., 15/44-2.

²⁵ BOA, A.}DVN., 20/8.

²⁶ Uluçay, s. 518-519.

²⁷ BOA, A.}MKT., 60/44.

²⁸ BOA, C.ADL., 75/4500.

etmeleri üzerine Yusuf Efendi'nin dahi zimmetine el konulmuş, görevine son verilmiş ve suçlulara kınama cezası verilmiştir²⁹. Dolayısıyla devlet, suça karşı ilk aşamada sürgün cezasına başvurmuyarak, suçun devamlılığı halinde sürgün uygulamasına gitmiştir.

Asayiş bozucu tavır sergileyen gayrimüslimlere yönelik sürgün cezalarında suçun büyüklüğü nispetinde bulunduğu bölgeden uzak bir bölgeye sürgüne gönderilmesine karar vermiştir. Nevşehir sancağında bulunan Ürgüp kazasında yaşayan Rum milletinden Hacı Sitte adlı gayrimüslimin asayiş bozucu hareketler icra etmeye başladığından ıslah-ı nefis edilmesi için M. 11 Haziran 1847 / 26 Cemaziyelahir 1263 tarihinde beş ay süre ile Kayseri sancağına sürgüne gönderilmiştir³⁰.

Sürgün Yerine Ulaştırılma Süreci ve Ceza Süreleri

Sürgün cezalarının kanunlaşabilmesi için belli bir süreç takip edilmiştir. Öncelikli olarak mensup olunan dinin yetkilisi, bölgenin askeri yetkilisi ve sadrazam ya da kaymakama durum arz edilmiş ve uygun görülmesi halinde de ferman çıkarılmıştır. Bu süreçten sonra sürgün cezası aldığı sabitlenmiş olan şahıs, eğer İstanbul'da ise resmi formaliteler yerine getirilene karar evinden çıkmayarak, fermanı beklemiştir; eğer taşrada ise şahsın yaşadığı yerin kadısı ve mübaşiri ile sürüldüğü yerin kadısı ve çavuşbaşı ya da mübaşirine haber verilmesi sürecini beklemiştir. I. Meşrutiyet dönemine kadar sürgün hüküm ve ifadeleri aynen mevcudiyetini korumuştur.³¹ Sürgün cezalarında son karar mercii, ulü'l-emr yani padişaktır ve padişah fermanı olmadan kimse sürgüne gönderilmemiştir.

Sürgüne gönderilecek şahsın, tek başına sürgün yerine gitmesine izin verilmemiş olup; yolculuğu boyunca kendisine bir divan-ı hümayun çavuşu da eşlik etmiştir. Divan çavuşunu ise çavuşbaşı tayin etmiştir³². Midilli adası kocabaşlarından Papaz oğlu Mihail adlı gayrimüslim asayiş bozduğu gibi ıslah-ı nefis için Kütahya'ya gönderilmiş ve yolculuğu esnasında da kendisine divan çavuşlarından Abdülhamid Ağa refakat etmiştir³³.

Ayvalık'ta meydana gelen karışıklıkta etkileri olduğu gerekçesi ile kocabaşların sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir. Bu kişileri sürgün yerlerine götürmek üzere Selami Efendi ile birlikte beş nefer okçu gönderilmiştir. M. 23-24 Ağustos 1847 / H. 11-12 Ramazan 1263 tarihinde bunların masrafları için 7500 kuruş harcırah belirlenmiş ve bunun 1500 kuruşu yol masrafı olarak tayin edilmiştir³⁴. Dolayısıyla devlet, sürgünlerdeki yol masraflarını karşılamıştır.

Sürgün cezaları ıslah-ı nefis amacı taşıdığı için genellikle cezalar kısa süreli olmuştur. Bireysel sürgünlerde devlet, coğrafi açıdan ulaşımı en müsait olan yere, şahsı nakil etmeyi tercih etmiştir. Nevşehir sancağı Ürgüp kazasında yaşayan Rum milletinden Hacı Sitte'nin M. 11 Haziran 1847 / 26 Cemaziyelahir 1263 tarihinde beş ay süre ile Kayseri sancağına sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir³⁵. Sürgün süresi görüldüğü gibi beş ay ile sınırlı tutulmuş ve Nevşehir'e çok yakın bir bölge olan Kayseri, sürgün yeri olarak seçilmiştir.

Sürgünler genellikle süreli olsa bile kimi cezaların süresiz olarak da verildiği görülmüştür. Ankaralı olan Mosis oğlu Agop İstanbul'da yaşamakta olup; her ne kadar kendisine uyarılar yapılmış olsa da toplumsal huzuru bozucu ve edepsiz davranışlar sergilemeye devam etmiştir. Bu nedenle M. 8 Mart 1844 / H. 17 Safer 1260 tarihli ferman ile İstanbul'a bir daha gelmemek üzere Ankara'ya gönderilmiştir³⁶. İstanbul'da Ermeni patriği olup, Ermeni rahiplerinin kilise ve manastır işleriyle ilgilenmekte olan Ohan adlı rahibin Diyarbakır'a giderek oradaki halkı kışkırttığı ve ihtilale teşebbüs edici hareketler sergilediği tespit edilmiştir. Bu nedenle Ohan'ın Diyarbakır köy, kaza ve şehirlerinde ikamet ettirilmemesi gerektiği Diyarbakır valisine, mollalara, kadı, voyvoda ve zabıtlere bildirilmiş ve İstanbul'a sürgününe karar

²⁹ BOA, A.}MKT.MHM., 145/5.

³⁰ BOA, A.}DVN., 26/90.

³¹ Uluçay, s. 533.

³² Uluçay, s. 533-534.

³³ BOA, A.}MKT., 60/44.

³⁴ BOA, İ.MSM., 83/2361-1/2.

³⁵ BOA, A.}DVN., 26/90.

³⁶ BOA, A.}DVN., 3/77.

verilmiştir³⁷. Bu örnekle devletin toplumsal huzurun devamına ne derece önem verdiği görülmektedir.

Bireysel sürgünlerde tek bir kişinin sürgün edilmesi durumu haricinde suçlu bulunan şahsın bazen aile efradı ile birlikte sürgüne gönderilmesi durumu ile karşılaşmıştır. Selanik halkının dilekçeleri üzerine Yorgi adlı şahıs bir daha Selanik'e geri dönmek üzere eş ve çocuklarıyla Drama'ya sürgüne gönderilmiştir³⁸. Hacı Yorgi İgale uygunsuz hareketleri nedeniyle eş ve çocuklarıyla birlikte sürgüne gönderilmişken, ağırbaşlılığı nedeniyle bir süre sonra affedilerek Selanik'e geri dönmüştür. Fakat bölgeye döndükten sonra asılsız iddialarla Selanik ve çevresinde bazı kişilerin kendisine borçlu olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Asılsız iddialardan dolayı hakkında fazlaca şikâyette bulunmuş olsa da tekrardan sürgüne gönderilmesi gereksiz görülmüştür. Fakat M. 10 Temmuz 1844 / 23 Cemaziyelahir 1260 tarihinde Meclis-i Vala'ya durum ile ilgili gelişmeler bildirilmiştir³⁹.

Sürgünlerde bazen suçluluk durumuna göre birkaç kişinin birlikte sürgüne gönderildiği de olmuştur. Niş saygınlarından birkaç kişinin ise M. 24 Ağustos 1846 / H. 2 Ramazan 1262 tarihinde sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir⁴⁰.

Sürgünler sadece ülke içerisine değil ülke dışına da yapılabilmektedir. Genellikle siyasi gerekçelerle yapılan sürgünler bu şekildedir. M. 26 Eylül 1857 / H. 6 Safer 1274 tarihinde Madrid sefaretı başkâtibi olan Mösyö Galvani'nin almakta olduğu 750 Frank maaştan 500'ünün Brüksel sefaretı başkâtibi için sürgün masrafı olarak ayrılmasına karar verilmiştir. Paris sefaretı memurlarından olan Naum Efendi'nin maaşı olan 250 Frank ile Galvani'nin maaşından kalacak olan 250 Frank'ın Madrid başkâtibi Fransa mühendislerinden Forkorva'ya verilmesi ile kendisine yol harçlığı olarak da 2.000 Frank verilmesine karar verilmiştir⁴¹. Madrid sefaretı başkâtibi Galvani, Brüksel sefaretı başkâtibine nakledilmiş ve yerine de Naum Efendi'nin tayin edilmiştir⁴².

Sürgün Yeri Olarak Seçilen Bölgeler ve Sürgünlerin Yaşam Şartları

Osmanlı Devleti'nde belirli bir sürgün politikası mevcuttur. Ağır ceza gerektirmeyen suçlarda devlet, coğrafi açıdan ulaşımı en müsait olan yeri tercih etmişken, ağır ceza gerektiren suçlarda ise şahsın firar etmemesi için ada veya etrafı surlarla çevrili kale ya da manastırları tercih etmiştir. M. 26 Eylül 1847 / H. 15 Şevval 1263 tarihinde Rum ruhbanlarından olup, Siroz adasında uygunsuz hareketler sergileyen Oseb adlı gayrimüslim Ayranoz adasına sürgüne gönderilmiştir⁴³. M. 8 Mart 1850 / H. 23 Rebiyülahir 1266 tarihinde Kirkor Pos adlı rahip, Rodos adasında halkı galeyana getirdiği için Kıbrıs adasındaki Kiko manastırına sürgüne gönderilmiştir⁴⁴.

Cinayet ile ilgili sürgün cezalarında Selanik tercih edilmiştir. M. 18-19 Temmuz 1854 / H. 22-23 Şevval 1270 tarihinde Musul sakinlerinden ve Yahudi milletinden olan Şalome on sene müddetle Selanik'e sürgüne gönderilmiştir⁴⁵.

Sürgünlerde ulaşım aracı olarak gemiler ya da at arabaları kullanılmıştır⁴⁶. Sürgüne giden şahsa ev bulma vazifesini kadı üstlenmiştir. Sürgüne aileleriyle gitme konusunda herhangi bir engel olmadığı halde çok nadir insan ailesini de beraberinde götürmüştür. Sürgünleri kontrol etmek ve onların kaçmaması için gerekli tedbirleri almak kadının vazifeleri arasındadır. Sürgünlerin af ya da başka bir bölgeye sevki ile ilgili herhangi bir resmi evrak gelmemesi halinde, kadı onları bölgeden çıkarmakla yükümlüdür⁴⁷. Sürgünler gittikleri yerlerde devlete yararlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Kimi şahıslar sürüldükleri bölgede hayır işleriyle uğraşmışlardır⁴⁸.

³⁷ BOA, C.ADL., 67/4003.

³⁸ BOA, A.}M., 5/97.

³⁹ BOA, A.}MKT.MVL., 1/42.

⁴⁰ BOA, A.}MKT., 49/16.

⁴¹ BOA, HR.MKT., 246/55-1.

⁴² BOA, HR.MKT., 246/55-2.

⁴³ BOA, C.ADL., 16/982.

⁴⁴ BOA, A.}MKT.UM., 10/84.

⁴⁵ BOA, İ.MVL., 310/12932.

⁴⁶ Acehan, s. 18.

⁴⁷ Uluçay, s. 534.

⁴⁸ Acehan, s. 19-20.

Sürgüne Gönderilenlerin Af Kanunundan Yararlanabilme Hakları

Sürgün cezasından kurtulabilmek için sürgün edilen şahsın ya affedilmesi, ya yerinin değiştirilmesi ya da ölmesi veya öldürülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla sürgün cezasından kurtuluş yoktur. Cezanın caydırıcılığı amacıyla devlet, herhangi bir kaçma halinde verilen ceza süresini iki katına çıkarmıştır⁴⁹.

Sürgün yerinin değiştirilmesi kolay bir uygulama olmayıp, şahıslar ailevi, siyasi nedenler ile sağlık problemlerini öne sürerek sürgün yerinin değiştirilmesini talep etmiştir⁵⁰. İzmit Akhisar-ı Geyve kazasına tabi olan Korin karyesinden olup cünha⁵¹ vakası nedeniyle Küçük Çekmece'ye sürgüne gönderilmiş olan Vaham adlı rahibin eş ve çocukları sefil ve perişan kalmış olduğunu ve kendisi de işlediği suçtan dolayı pişman olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine M. 7 Şubat 1847 / H. 20 Safer 1263 tarihinde memleketine dönmesine izin verilmiştir⁵².

İstanbul Rum Patriği olan Baliyos, kendinden sonra patrik olan Ermiya'nın sataşmalarına maruz kaldığını ve kendisinden intikam almak istediğini bildirmiş, Kıbrıs, Sina dağı ve Sakız adasına sürgün gönderildiği halde tacizlerin devam ettiğinden bahsetmiştir. Durum bu şekilde iken Baliyos'un annesi de hastalığını ileri sürerek, oğlundan başka kimsesi olmadığını, dolayısıyla oğlunun yanında olması gerekliliğini bizzat İstanbul'a gelerek bir arzuhal ile bildirmiştir⁵³. Bahsi geçen konudan anlaşıldığı üzere, sürgün yerinin değiştirilmesi için ciddi ailevi sorunların varlığı gerekmekte ve yine padişahın onayına ihtiyaç duyulmaktadır.

Musul Yakubi milletinden olan Behtan adlı gayrimüslim hakkında bazı kişilerle şahsi meselelerden dolayı hesaplaşma niyetinde olduğu gerekçesi ile uzak bir yere sürgüne gönderilmesine dair birbiri ardınca dilekçeler gönderilmiştir. Bunun üzerine şahıs Amediye'ye sürgün edilmiştir. Amediye'de ihtiyarlığını ileri sürerek İngiliz konsolosu aracılığıyla affını talep etmiştir. Ardından söz konusu şahıs suç işlemek üzere tenbih olunarak affedilmiştir⁵⁴. Osmanlı Devleti atalara saygı konusunda sadece Müslüman Türklere değil gayrimüslimlere de gerekli saygıyı ve özeni göstermiş, af konusundaki isteklerini kabul etmiştir.

Nefy cezalarındaki amaç ıslah-ı nefis olduğu için şahıslar sürgüne gittikten kısa bir süre sonra dahi iyi hal gösterdikleri gerekçesiyle cemaat liderleri tarafından ya da şahsen hükümete başvurup aflarını talep etmişlerdir⁵⁵. Bulgar milletinden olup beş sene önce iyi ve edip birine hakaret ettiği gerekçesi ile Ayranoz adasındaki Hilandar manastırına gizlice gönderilmiş olan İlaryon adlı rahip pişman olduğunu bildirerek affını talep etmiştir. Ardından affedilmesine karar verilmiş ve durum Hilandar manastırı memurlarına ve Selanik valisine bildirilmiştir⁵⁶. Siroz adasına sürgüne gönderilmiş olan Brasimos adlı rahip ıslah-ı nefis etmiş olduğunu Rum patriğine dilekçe ile bildirmiş ve patrik tarafından da affına dair padişaha arzuhal yazılmıştır. Söz konusu davranışlara devam etmediği takdirde af edilmesi uygun görülmüştür⁵⁷.

Sürgüne gönderilen şahısların ölmesi ya da öldürülmeleri halinde sürgün cezası fiilen ortadan kalmakta olup, dönemde ölme ya da öldürme olayı nedeniyle nefy cezasının ortadan kalktığına dair herhangi bir belgeye ve devletin toplu af yaptığına dair herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti kendine has hukuk kuralları olan, şer'i ve örfi hukuk olmak üzere iki başlı fakat birbirini tamamlayan kurallar bütününden oluşan adalet işleyişi ve yargılama sistemine sahip olan bir devlettir. Tanzimat dönemine değin adalet mekanizması bu şekilde yürütülmüştür. Tanzimat'tan sonra kurulan ve işleyişleri değişirse de isimleri değişen Muhassıllık, Memleket ya da Eyalet meclisleri halk

⁴⁹ Uluçay, s. 537.

⁵⁰ Uluçay, s. 537-539.

⁵¹ Cezayı terbiye gerektiren suç ifadesi için kullanılan terimdir. Sami, s. 483-484.

⁵² BOA, A.} MKT.MHM., 150/67.

⁵³ BOA, C.ADL.,85/5122.

⁵⁴ BOA, A.} MKT.MHM., 150/67.

⁵⁵ Uluçay, s. 542.

⁵⁶ BOA, A.}DVN., 42/10.

⁵⁷ BOA, C.ADL., 16/982.

arasındaki anlaşmazlıklar için gerekli yargı mekanizmasını yürütmüştür. Bu meclislerde çözülemeyen sorunlar ise bir üst makam olarak Meclis-i Vala ya da Babıali'ye bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde sistemli bir sürgün politikasının uygulandığı görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde bireyin bireye karşı işlediği suçlar şer'i hukuk kapsamında had ve kısas cezalarıyla, bireyin topluma karşı işlediği suçlar ise örfi hukuk kapsamında ta'zir cezaları ile cezalandırılmıştır. Ta'zir suçları arasında değerlendirilen nefy cezaları ağır cezalardan olup amaç kişinin nefsinin ıslah etmesidir. Bu nedenle de standart bir ceza uygulamasından bahsetmek pek mümkün değildir.

Nefy cezaları Osmanlı Devleti'ndeki ağır cezalardan olup, kişilerin suç işlemesini engellemek, toplumsal huzuru korumak ve adaleti tesis etmek amacıyla uygulanmıştır. Ayrıca bu cezanın infazı sadece padişah onayı ile gerçekleştirilmiştir. Suçlu bulunan şahıslar, buldukları bölgeden başka bir yere gönderilerek; hem o bölgenin düzen ve huzurunun sağlanması hem de suçlunun gönderildiği bölgede kadı denetiminde tutularak nefsinin ıslah etmesi beklenmiştir.

Sultan Abdülmecid dönemindeki bireysel nefy cezalarının incelendiği bu çalışma için toplam 144 adet arşiv belgesi incelenmiş olup, bunlardan sadece 24 tanesini gayrimüslimlere verilen nefy cezasını oluşturmada olduğu tespit edilmiştir. Kişiler nefy cezasına sebep olan bir davranış sergilediklerinde ilk olarak uyarı ya da kınama cezası almış ve suçun devamlılığı durumunda ise sürgüne gönderilmişlerdir. Suçun büyüklüğü ceza süresini ve sürgün yerinin uzaklığını belirlemiştir. Dönemde tespit edilen en kısa süreli sürgün cezası 5 ay süreli iken en uzun süreli sürgün ise ömür boyu, yani süresiz olarak tespit edilmiştir. Dönemde sürgün yerleri olarak görülen bölgeler İstanbul, Ankara, Konya, Kayseri, Kütahya, Selanik, Drama, Filibe, Amediye, Adana Sis kazası, Kayseri Develi karyesi, Muş'un çeşitli kazaları, Sina dağı ve Küçük Çekmece kazasıdır. Suçun büyüklüğüne göre şahısların kaçmasını engellemek amacıyla adalara ve hatta adalardaki manastırlara da sürgünler yapılmıştır. Dönemin sürgün olarak tercih edilen adaları ise Kıbrıs, Sakız, Ayranoz ve Siroz adalarıdır.

Verilen sürgün cezaları her zaman izole bir bölgeye olmadığı için sürgüne gönderilen şahısların kaçma teşebbüsleri ve ayrıca aynı suçun tekrar işleme ihtimaline karşı bu durumların engellenmesi ya da caydırıcılığı olması açısından verilen cezanın iki katına çıkarılması uygulamasına gidilmiştir. Buna rağmen bazı şahısların suç işlemekten vazgeçemedikleri görülmüştür.

Sürgün cezası alan şahıslar; devlet adamı ya da herhangi bir şahıs olsun sürgüne gönderme ile ilgili masrafları devlet tarafından karşılanmıştır. Sürgüne giderken kaçmasını engellemek amacıyla bu şahısların yanına divan çavuşları ve okçular da nezaret etmiştir.

Osmanlı Devleti Müslüman bir devlet olmakla birlikte gayrimüslimlere de Müslümanlardan farklı bir ceza sistemi uygulamamış ve hukuk kuralları gereğince ta'zir cezalarını hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler için aynı şekilde tatbik etmiştir. Gayrimüslimlerin de ibadetlerini serbestçe icra edebilmeleri için gereken özen ve ihtimamı göstermiştir. Bunun en güzel örneği ayinlerde huzursuzluk çıkaran şahıslara da sürgün cezası vermesidir.

Sonuç olarak nefy cezalarının uygulanmasının toplumsal düzeni sağlamada önemli bir rolü olduğu tespit edilmiştir. Şahısların nefsinin ıslah etmesinde de çoğunlukla etkin rolü olduğu görülmüştür. Devletin sistemli bir sürgün politikası yürütmekte olduğunun tespit edilmesi, adalet mekanizmasındaki düzenli işleyişi de göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.}(Sadaret) AMD., 5/44.

A.}DVN., 20/8; 26/90; 3/77; 32/8; 42/10.

A.}M., 5/97.

A.}MKT., 49/16; 60/44.

A.} MKT.MHM., 150/67; 145/5.

A.}MKT.MVL., 1/42.
A.}MKT.UM., 10/84; 15/44-1; 15/44-2.
C. (Cevdet)ADL., 16/982; 67/4003; 75/4500; 85/5122.
HR. (Hariciye Nezareti)MKT., 246/55-1; 246/55-2.
İ. (İradeler)MSM., 83/2361-1/2.
İ.MVL., 294/11882; 310/12932.

Telif ve Tetkik Eserler

Acehan, Abdullah, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri*, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Vol. 1/5, Sonbahar 2008.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Baytimur, Suha Oğuz, **Osmanlı Devleti'nde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)**, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2011.

Çadircı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, Ankara 1997.

Daşcıoğlu, Kemal, **İşkân, Suç ve Osmanlı'da Sürgün**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Daşcıoğlu, Kemal, *Sürgün*, TDVİA, C. XXXVIII, TDV İslam Araştırma Merkezi, 2010.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.

Köksal, Osman, *Osmanlı Hukuku'nda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları*, A.Ü. **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S:19.

Sami, Şemseddin, **Kamus-i Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

Uluçay, Çağatay, *Sürgünler: Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler*, **Bulleten**, C. XV, S: 60, TTK Yayınları, Anlara 1951.

Komşuluktan Vatandaşlığa Göç: Suriyeli Mülteciler

Yrd. Doç. Dr. Mim Sertaç TÜMTAŞ
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur

Giriş

2011 yılı Nisan ayından itibaren, Suriye’de başlayan iç savaş nedeniyle, Suriye nüfusunun yaklaşık ¼’ü ülkesini terk ederek¹, başta komşu ülkeler olmak üzere, birçok ülkeye, legal ya da illegal yollarla göç etmiştir. Bu göçleri alan ülkelerin başında ise Türkiye yer almıştır. Bugün sayısı kayıt dışılar ile birlikte üç buçuk milyonu bulan mülteci² ile Türkiye, dünyanın en büyük mülteci nüfusunu barındıran ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye, ilk olarak, ülkeye giriş yapan Suriyeli mültecileri, sınırda tutma politikası kapsamında, sınıra yakın noktalarda oluşturduğu barınma merkezlerinde tutmaya çalışmıştır. Bunun içinde barınma merkezleri kurmuştur. Bu kapsamda 10 ilde 23 barınma merkezi faaliyete geçirilmiştir. 2 Mayıs 2017 tarihi itibarıyla, Suriyeli mültecilerin 248.103’ü barınma merkezlerinde yaşamaktadır³. Barınma merkezlerinde kalanlar Türkiye’ye göç eden Suriyeli mültecilerin %8 civarına tekabül etmektedir. Suriyeli mülteciler asıl olarak kamp dışında yaşamaktadırlar. Türkiye’nin 81 ilinde yaşayan Suriyeli mültecilerin sayısı 2017 Nisan sonu itibarıyla 2.992.567’ye ulaşmıştır⁴. Suriyeli mülteciler özellikle sınıra yakın kentlerde ikamet etmekteyken, İstanbul başta olmak üzere, Adana, Adıyaman, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kayseri, Kilis, Mardin, Mersin, Osmaniye, Şanlıurfa gibi kentler de özellikle yoğunlaşmışlardır⁵.

Bilindiği gibi 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun 11. maddesine göre “Türk vatandaşlığını kazanmak isteyen yabancılarda; “başvuru tarihinden geriye doğru Türkiye’de kesintisiz beş yıl ikamet etmek” şartı aranmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de 5 yıl “geçici koruma” altında ikamet eden Suriyeli mülteciler T.C. Vatandaşlığına başvurabileceklerdir. Nitekim, 2016 yılı Temmuz ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın “Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verilebileceğini ve İçişleri Bakanlığı’nın bu konuyla ilgili çalışma yürüttüğünü” belirtmesinin akabinde, 5901 sayılı kanunun 11. maddesindeki şartları sağlayanlara vatandaşlık verilmeye başlanmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde saha araştırmalarından elde edilen bulgular üzerinden, genel olarak Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki yaşamları ve vatandaşlık hususunda yapılan derinlemesine görüşmeler paylaşılacaktır.

Araştırma Hakkında⁶

¹ Suriye’deki iç savaş sırasında 22 milyon olan ülke nüfusunun, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği kayıtlarına göre, 5.052.283’ü ülkelerini terk ederek, başka ülkelere sığınmıştır.

² Her ne kadar Türkiye Cenevre Sözleşmesine coğrafik olarak şerh düşüp, sadece Avrupa ülkelerinden gelenleri mülteci olarak kabul edip, geriye kalanları, sığınmacı, geçici koruma, şartlı mülteci, misafir gibi farklı kavramlaştırmalara tabi tutsa da, bu çalışmada Suriye’den zorunlu göç ile Türkiye’ye gelenlerden mülteci olarak söz edilecektir.

³ Daha ayrıntılı bilgi için bkznz. <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum>

⁴ Daha detaylı istatistiksel veriler için bkznz. <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

⁵ Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 479.555 mülteciyi barındıran İstanbul, 420.532 mülteciyi barındıran Şanlıurfa, 384.024 mülteciyi barındıran Hatay ve 329.670 mülteciyi barındıran Gaziantep, sayısal olarak mültecilerin en yoğun olduğu kentler olarak dikkat çekmektedir(www.goc.gov.tr).

⁶ Bu araştırmadan elde edilen bulguların bir kısmı, yazarın, yayın aşamasında olan, “Toplumsal Dışlanmadan Vatandaşlık Tartışmalarına Suriyeli Kent Mültecileri” adlı makalesinde kullanılmıştır.

Araştırma, 2016 yılı Temmuz ayında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından “Suriyelilere vatandaşlık verilebileceğini ve İçişleri Bakanlığı’nın bu konuyla ilgili çalışma yürüttüğünü” belirtmesinin akabinde, 2016 yılının Eylül ayında Mersin’de yaşayan Suriyeli mülteciler ile yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, toplamda 30 Suriyeli mülteci ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Genel olarak Suriyeli mültecilerin Türk vatandaşlığına bakışları ve Türkiye’deki yaşadıkları sorunlarına dair görüşleri alınmıştır.

Demografik Bilgiler

Araştırma grubunun demografik özelliklerine göre, görüşme yapılanların 22’si erkek, 8’i kadındır. Görüşülenlerin 10’u 18-24 yaş grubunda, 8’i 25-34 yaş grubunda, 5’i 35-44 yaş grubunda, 4’ü 45-54 yaş grubunda, 3’ü ise 55 ve üzeri yaş grubunda yer aldığı; 22’sinin evli, 8’inin bekar olduğu; 2’sini okuryazar olmadığı, 3’ünün diplomasız okuryazar olduğu, 7’sinin ilkokul, 5’inin ortaokul, 9’unun lise, 4’ünün üniversite eğitim aldığı belirlenmiştir.

Kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye geldikten sonra, yaşadıkları en önemli sorunların başında barınma yer almıştır. Görüşme grubunda yer alan mültecilerin yarısı kentsel alanlarda karşılaştıkları ilk sorun olarak barınma sıkıntısını dile getirmişlerdir. Bu kapsamda da birden fazla aile bir arada yaşayarak, kentsel alanda ilk olarak karşılaştıkları sorunu çözmeye çalışmıştır. Bu durum görüşme grubunda özellikle kadınlar tarafından dillendirilmiştir.

“Ruksan, 32 yaşında, çalışmıyor, evde çocuklarına bakıyor, Mersin’de yaşıyor, çok zor olmuş Türkiye’ye gelişleri, 4 gün yol yürümüşler, Suriye’de ekonomik durumları iyiymiş, ekonomik sıkıntı yaşamıyorlarmış, canımızı kurtarmak için kaçarak buraya geldik diyor. Gelirken para edebilecek şeyleri yanlarına almışlar. Bunların bir kısmını Gaziantep’te paraya dönüştürmüşler. Sonra Mersin’e gelmişler, onlardan önce gelen akrabaları varmış burada. Ev kiralamak istemişler, paraları da varmış ama Suriyeli oldukları anlaşılınca, ev verilmek istenmemiş, sonra eşi bir ev bulmuş, çok kötü durumdaymış ev ama mecburen kiralamışlar. Eşinin ailesi ve kardeşleri de onlardan sonra Mersin’e gelmiş, şimdi hep birlikte kalıyorlar. Çok rutubetli ev, herkes bir arada uyuyor ama mecburiyetten katlanıyoruz diyor...”

Suriyeli kent mültecilerinin Türkiye’de karşılaştıkları bir diğer sorun da istihdam piyasasında ortaya çıkmaktadır. Görüşme yapılan mültecilerden çalışıyor durumda olanların tamamına yakını işyerinde ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünme gerekçelerinde ise Türk Vatandaşlarına göre çalışma şartları ve ücret dengesi açısından farklılaştıklarını ve onlara göre çok daha kötü şartlarda çalıştırıldıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla kent mülteci konumunda olan Suriyelilerin yoksulluk sorunu oluşmaktadır. Nitekim, görüşme grubunda yer alanların tamamı hane aylık gelirlerinin harcamalarını karşılamaya yetmediği konusuna vurgu yapmıştır. Bu vurgulamalardan biri de Azam’a aittir.

“Azam, 46 yaşında, Akdeniz ilçesinde yaşıyor, evli, 3 kız, 3 erkek toplam 6 çocuğu, 2 torunu var. 2 oğlu evli, evde toplam 12 kişi yaşıyorlar. 3 odası varmış yaşadıkları evin, eşi ve çocuklarıyla birlikte 3 kişi çalışıyor evde, eşi inşaatta bekçilik, 2 oğlu da amelelik yapıyor. Çok az para kazanıyorlar, çünkü Türkler gibi maaş vermiyorlar. Kazandıkları parayla kira ödüyoruz, kalan da mutfak masraflarına ancak yetiyor, diyor. Elektrik, su faturalarını ödeyemiyoruz, kışın çok sıkıntı oluyor özellikle. Çocuklarımın 3’ü üniversite okudu, eşimin de mesleği vardı, Suriye’deyken. İmkan olsa, iş verseler, Türkler gibi maaş verseler, kimseye muhtaç olmayız ama yok işte, lanet olsun savaş çıkaranlara, bizi bu hale düşürenlere...”

Vatandaşlık Tartışmaları

Bilindiği gibi 2016 yılı Temmuz ayında, Suriyelilere vatandaşlık verileceğine dair çalışmaların yapıldığı, Cumhurbaşkanlığı tarafından açıklanmıştır. Bu bağlamda Suriyeli mültecilerin Türk vatandaşlığına geçme konusunda ne düşündükleri çalışmanın temel konusunu teşkil etmektedir. Kavramsal tartışmalarda kısaca değinildiği gibi, Türk vatandaşlığına geçebilmek için gerek şartlardan en önemlisi 5 yıl kesintisiz olarak Türkiye’de ikamet etmiş olmaktır. Bu şartın yanında yukarıda belirtilen diğer şartları da sağlayanlara Türk vatandaşlığı verilmeye başlanmıştır. Suriyeli mültecilerin genel olarak Türk vatandaşlığına geçemeye çok sıcak baktıkları, görüşme sonuçlarında ortaya çıkmaktadır. Zira yoksulluk, ayrımcılığa uğrama ve sosyal dışlanmalara maruz kalmalarının temel nedenini Türk

vatandaşı olmamalarına bağlamaktadırlar. Özellikle aynı işi yaptıkları Türk vatandaşlarıyla aynı ücreti alamamaları, bu düşüncenin oluşumuna neden olmuştur. Dolayısıyla Türk vatandaşlığını aldıkları takdirde, kötü çalışma şartları, ücret adaletsizliği ve sosyal yaşamda maruz kaldıkları ayrımcılıkların son bulacağı düşüncesi, görüşme grubunda oluşmuştur. Bu durum da Türk vatandaşlığına olan ilgiyi arttırmaktadır. Bu fikirde olan görüşmecilerden olan Omar ve Mohammed, vatandaşlığı isteme gerekçesini şöyle aktarmaktadır.

“Omar 38 yaşında, Mersin’de yaşıyor, 4 çocuk babası inşaatta kalıpcı, yevmiyeli çalışıyor, taşerona bağlı olarak, eşi çalışmıyor, çocukları okula gidiyor, inşaat o ve diğer Suriyeliler Türkiyelilere göre daha düşük yevmiye alıyor ve sigortasız çalışıyorlar, inşaat kimsenin yapmak istemediği işleri bize yaptırıyorlar diyor. Ben yine Türkçe öğrendim, Türkçe bilmeyen Suriyelilere çok daha kötü davranıyorlar, çünkü bazen söylenenleri anlamıyorlar, dil farklılığı nedeniyle sanki aptalmışlar gibi davranıyorlar onlara diyor. Türk Vatandaşı olmayı istiyor, çünkü hem Türkiyelilerin sahip olduğu çalışma haklarına sahip olacak hem de pasaportuna, Omara göre bu da demek ki daha iyi yaşam koşulları ve seyahat özgürlüğü...”

“Mohammed 19 yaşında, Mersinde yaşıyor, çok iyi derecede Türkçe konuşuyor, kendi kendine öğrenmiş, Türkiye’de 5. yılını doldurmuş, iç savaş çıkınca Ayn El Arap’tan Halep’e oradan da Mersin’e göç etmişler. Suriye’de okula gidiyormuş, okurken Avukat olmak istiyormuş, ama savaş, doğduğu kent gibi bütün planlarını da yok etmiş, geldiğinden beri lokanta ve kafelerde bulaşıkçılık ve garsonluk yapmış, Türkçe bilmediği zamanlarda günde 13-14 saat çalıştırıyorlarmış mutfakta, 9 saat çalışanlardan çok daha az maaş alıyormuş, bu çok zoruna gidiyormuş, fazla çalışmasının ve az maaş almasının nedenini Türkçe bilmemesine bağlamış ve bu hırsıyla Türkçeyi öğrenmiş ama hala emek sömürüsüne maruz kalıyor, şimdi Türkiyeliler gibi çalışıyor 9 saat ama onlar asgari ücret alırken, Mohammed 1000 TL alıyormuş, diğerlerinin sigortası varken, Mohammed’in yok, şimdi bu ayrımcılığın nedenini Türk vatandaşı olmamasına bağlıyor, Vatandaş olursa bu ayrımcılıklara maruz kalmayacağı düşüncesinde. Vatandaş olup pasaport alırsa Avrupa’ya geçmek istiyor, kesinlikle Suriye’ye dönmek gibi bir isteği de düşüncesi de yok, çünkü kendini artık Suriye ye ait hissetmiyor...”

Görüldüğü üzere mültecilerin Türk Vatandaşlığına geçmelerini istemelerindeki en önemli gerekçelerden biri, ayrımcılığa uğramalarının önüne geçileceği düşüncesiyken bir diğeri ise Türk pasaportu alarak Avrupa’ya geçebilecekleri düşüncesidir. Seyahat özgürlüğü olarak ifade edilen bu durum, aynı zamanda mültecilerin Avrupa’nın çeşitli ülkelerine yasadışı yollarla göç etmeye iten bir sürecin de son bulmasını sağlayabileceği düşüncesi de görüşme grubunda oluşmuştur. Bu düşünce derinlemesine görüşmelerde de sıklıkla ortaya atılmıştır.

“Kasım, 24 yaşında, 4 yıldır, Türkiye’de ve Mersin’de. Babası ölmüş, 5 kardeşin en küçüğü. 1 yıl bulaşıkçılık yapmış, bir yıl garsonluk, 2 yıldır da bir kafede barista olarak çalışıyor. Türkiye’de ilk yıl çok sıkıntı çekmiş, her gün 12 saat bulaşık yıkadım, lokantada, şimdi işimde çok sıkıntım yok ama burada kalmak istemiyorum, diyor. Daha iyi bir yaşam istiyor. Bir abisi Almanya’ya yasa dışı yollarla gitmiş, Kasım da para biriktirmiş, kaçak yollarla Avrupa’ya geçmek için ama bir arkadaşı, Yunanistan’a geçmek isterken denizde boğulmuş. Ben de korktum, ölmek istemiyorum diyerek vazgeçmiş, şimdi Türk vatandaşı olmayı ve pasaport almayı bekliyor, pasaportunu alınca abisinin yanına gidip orada yaşamayı düşünüyor. Suriye bizim için artık bitti diyor, Suriye kalmadı ki geri dönmeyi düşünüyem, Türkiye’den ayrılırsam Avrupa’ya giderim sadece diyor...”

Tüm bunların yanında, Suriyeli mülteciler de ortaya çıkan bir diğer düşünce de, savaş bitse dahi ülkelere dönmeme eğilimidir. Bu eğilim özellikle gençlerde yoğunlaşmaktadır. Zira savaş sonrası ülkenin sosyo-ekonomik olarak toparlanamayacağı ve bundan sonra Suriye’nin yaşamak için güvenli olmayacağı düşüncesi, gençlerde çok daha belirgin olarak oluşmuştur. Benzer durum, yani savaş bitse dahi Suriye’ye dönmeme eğilimi, AFAD’ın (AFAD, 2013:54) 2013 yılında yaptığı “Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar” saha araştırması” sonuçlarında da karşımıza çıkmaktadır. İlgili araştırma sonuçlarına göre kamplarda yaşayan Suriyelilerin %56’sı ve kamp dışında yaşayan Suriyelilerin de %63’ü Suriye’deki karışıklıklar sona erdiği zaman Suriye’ye dönmeyi planlamaktadır. Bu durum genel olarak göç ve mültecilik çalışmalarında ortaya çıkan sonuçlar ile de örtüşmektedir. Zira yapılan birçok çalışma ortaya koymaktadır ki, göçmenlik ya da mültecilik ne kadar uzun sürer ise, geri dönüş arzusu düşmektedir. Bu

nedenle ülkelerindeki savaş bitse dahi Suriyelilerin geri dönüş oranının çok düşük kalacağı söylenebilir. Bu durum derinlemesine görüşmelerde de sıklıkla karşımıza çıkmıştır.

“Ali, 21 yaşında Mersin’de yaşıyor, bekar, 3 yıl önce Kilis’e oradan da Mersin’e ailesiyle birlikte gelmiş. Öğrenci, bir yandan üniversitede ekonomi okuyor⁷ öte yandan da ailesine yük olmamak için nargile kafede garsonluk yapıyor, çalıştığı yer Suriyelilerin, iş yerinde herhangi bir sorun yaşamıyor. 2 yıl sonra mezun olacak, mezun olduktan sonra daha iyi iş bulacağı görüşünde. Suriye’ye tekrar dönmek gibi bir planı kesinlikle yok, savaş biterse sadece ziyaret etmek için giderim diyor. Ailesi de dönmek istemiyormuş, özellikle annesi. Dönersek ne evimiz olacak ne işimiz. Artık buraya alıştık, düzenimizi burada kurduk, ben hem okuyorum, hem çalışıyorum, babam çalışıyor, kardeşlerim okula gidiyor, neden dönelim ki? Vatandaşlığı hak eder etmez hemen başvuracağız, artık biz de Türk olduk diyor...”

Sonuç Yerine

Arap Baharı olarak adlandırılan süreç ile birlikte Suriye’de başlayan iç savaşın, Türkiye açısından en önemli sonuçlarından biri de, sayısı 3,5 milyonu aşan Suriyeli mültecinin Türkiye’ye zorunlu göç etmesi olmuştur. 2011 yılı Nisan ayında başlayıp günümüzde hala devam eden göç sonucu, Suriyeli mülteciler, bugün, Türkiye’nin yedi bölgesindeki bütün kentlere yayılmıştır. Başlangıçta savaş mağduru olmaları ve misafir algısı nedeniyle, Türkiye toplumunda, Suriyeli mülteciler karşı toplumsal kabul oranı yüksekken, “misafirliğin” kalıcılığa dönüşmesi, istihdam piyasasında özellikle ücret düzeyinde rekabet yaşanması, başta Güneydeki kentlerimiz olmak üzere, birçok kentte, konut piyasasında beklenmedik talep artışı nedeniyle konut fiyatlarında ve kiralarda yaşanan artış vb gerekçeler ile Suriyeli mültecilere karşı olan toplumsal kabul, hızla yerini “ötekileştirmeye” bırakmış ve Suriyeli mültecilere karşı, ayrışma ve dışlama dinamikleri oluşmuştur. Bu durumun nihai sonuçlarından biri de mülteciler açısından, tüm dünyada olduğu gibi yoksulluk ve sosyo-mekansal farklılaşma olmuştur.

Mersin’de yapılan nitel araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu gibi, Suriyeli mülteciler, sosyo-ekonomik olarak bir takım sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bu sıkıntılardan kurtulabilmek için düşündükleri çözüm ise Türk vatandaşlığıdır. Mültecilerin, Türk vatandaşlığını aldıkları taktirde, Türk vatandaşlarının sahip oldukları haklara sahip olacakları, işgücü piyasasındaki adaletsizliklerde olduğu ayrımcılık ve dışlanmalara maruz kalmayacakları konusunda düşünceleri bulunmaktadır. Bu gerekçeler ile Türk vatandaşlığına geçme noktasında, Suriyeli mültecilerde yüksek oranda bir istenç vardır. Buna ek olarak, özellikle Avrupa ülkelerine seyahat özgürlüğü sağlayabilecek bir pasaporta sahip olmak da, bu istenci daha da kuvvetlendirmektedir.

Türkiye’de mevcut 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu’nun 11. maddesi vatandaşlığa geçme şartlarını açıkça ortaya koymaktadır. İlgili maddede belirtilen şartları sağlayan Suriyeli mültecilere Türk vatandaşlığına başvuru hakkı tanınmış ve uygun görülenlere Türk vatandaşlığı verilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla komşuluktan vatandaşlığa doğru evrilen bir süreç başlamıştır. Ancak her ne kadar ülkenin sosyolojik yapısında Suriyeli mültecilerin kalıcı olacağı konusunda bir görüş oluşmuş olsa da, Türkiye toplumunun Suriyeli mülteciler konusundaki endişe ve kaygılarını gidermeden, Türk vatandaşlığının verilmesi, mevcut sıkıntıları daha da derinleştirebilecektir.

Kaynakça

AFAD (2013) Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar, 2013 Saha Araştırması Sonuçları https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3925/xfiles/syrian-refugees-in-turkey-2013_baski_30_12_2013_tr.pdf Erişim Tarihi 23.03.2017

<https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum> Erişim Tarihi 31.03.2017

⁷ YÖK Başkanlığı tarafından Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen ‘Türk Yükseköğretim Sisteminde Suriyeli Öğrenciler Uluslararası Konferansı’nda Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Başkanı Prof.Dr. Yekta Saraç, 9 Mart 2017 tarihinde Türkiye’de 15 bine yakın Suriyeli öğrencinin üniversitelerde öğrenim gördüğünü belirtmiştir (www.hurriyet.com.tr).

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik
Erişim Tarihi 31.03.2017

<http://www.hurriyet.com.tr/yok-baskani-turkiyedeki-universitelerde-okuyan-suriyeli-sayisini-acikladi-40389947> Erişim Tarihi 19.03.2017

UNHCR – Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> Erişim Tarihi 01.05.2017

TÜMTAŞ, M. S. (2017) Toplumsal Dışlanmadan Vatandaşlık Tartışmalarına Suriyeli Kent Mültecileri, Yayın Aşamasındaki Makale.

<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5901.html> Erişim Tarihi 28.03.2017

Göç ve Sığınma Hareketleri, Suriye Dramı ve Türkiye'nin Siyasal İletişimi

Prof. Dr. Zakir AVŞAR
Gazi Üniversitesi / Ankara

Günümüzde küreselleşme ile birlikte ülkeler arası etkileşimin artması, iletişim imkânlarının iyileşmesi gibi nedenlerle milyonlarca insan uluslararası göç sürecine dâhil olmaktadır. Birleşmiş Milletler verilerine göre Dünya çapında 220 milyon civarında insan yabancı bir ülkede göçmen olarak yaşamaktadır¹.

Dünyanın en fazla sığınma ve göçe maruz kalan ülkelerinden biri ise Türkiye'dir. Ülkelerindeki siyasi veya sosyal şiddet, kriz, çatışma hallerinden kaçan insanların bazen doğrudan hedef ülkesi bazen de başka ülkelere gidebilmek için ilk konaklama ülkesi olarak Türkiye öne çıkmaktadır.

Dünyanın son yıllardaki en karışık ülkelerine olan komşuluğu ve bu ülkelerle tarihi, kültürel, dini bağları da Türkiye'nin yaşanan sorunlara karşı ilgisiz kalmasına ve mağdurlara kapı açmamasına imkân bırakmamaktadır.

Karışıklıkların ve çatışmaların bu ülkelerin nüfusları üzerinde göç baskısı yarattığı, bu göçlerin de sınırdaş olmasının yanı sıra diğer bağlar dolayısıyla da öncelikli olarak Türkiye'ye yönelik olarak gerçekleşmesine yol açtığı da yine bilinen bir gerçektir.

Göçlerin nihai noktasının Türkiye olmadığı hallerde bile güvenli bir göç için Türkiye rotasının tercih edildiği de yine açıktır.

Resmi rakamlarla ifade edilen üç milyona yakın Suriyeli sığınmacının varlığına ek olarak, daha önceki yıllarda Irak'tan, İran'dan, Orta Asya ve Kafkasya, Balkan ülkelerinden, Afrika'nın değişik ülkelerinden gelen bir kısmı kayıtlı, bir kısmı kaça olarak Türkiye'de bulunan insanların sayılarının da bir hayli yüksek olduğu yine zaman zaman kamuoyu ile paylaşılan kamu yönetimine ait bilgiler arasındadır². Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından yapılan göç araştırmasında ise Suriyeli sığınmacıların dışında da bir milyon civarında başka ülkelere sığınmacının halen Türkiye'de yaşadığı belirtilmektedir³. Türkiye'den Avrupa ülkelerine geçmek için yasa dışı yolları kullanan, ölümü göze alarak deniz yoluyla Yunanistan'a, İtalya'ya ve başka ülkelere ulaşmaya uğraşan insanlardan Sahil Güvenlik Komutanlığı tarafından kurtarılanların sayısı dahi yüzbin civarındadır.

Nitekim, Suriye'de krizin başlamasından günümüze sığınmacı olarak bulunanların Türkiye'de doğan çocuklarının bile sayısının 200 bini bulunduğu da yine yakın zaman içinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı tarafından ifade edilmiştir.

Türkiye'nin sadece Suriyeli sığınmacılar için kamu kaynaklarından yapmış olduğu harcamaların milyarlarca dolar olarak ilgili kurumlar tarafından ilan edildiği bir süreçte, batılı ülkelerin Türkiye üzerinden kendilerine ulaşmaya uğraşan sığınmacılara yönelik katı, insani olmayan tavırlar takınmaları ve Türkiye ile şarta bağlı olarak yapılan geri aide anlaşmaları ve bu anlaşmaya dahi sadık kalmamaları

¹ İlknur TUNÇ, Göçmenlerin Sosyo-Kültürel Uyum Sorunları, Aralık 2013, aktaran: <http://akademikperspektif.com/2014/09/12/ulusotesi-gocler-ve-multeci-sorunu-suriye-ornegi/>

² <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyedeki-suriyelilerin-yuzde-80i-kalacak-gibi>, Kamu Başdenetçisi Şeref Malkoç'un açıklamaları haber konusu yapılmıştır.

³ <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyedeki-suriyelilerin-yuzde-80i-kalacak-gibi>

ise yine hatırlanması gereken bir husustur.

Batı ülkelerinin kendilerine yönelik olarak gerçekleşebilecek göç ve sığınma hareketlerini önlemek için Türkiye'ye taahhüt ettikleri mali katkı noktasında da yine sözlerinde durmadıkları aşikârdır.

ABD'de Donald Tramp'ın seçim vaatleri arasında yer alan ve başkan olduğu andan itibaren de uygulamaya koyduğu göç ve sığınma yönündeki hareketlere karşı katı tutum uluslararası hukuk, insani ilkeler ve yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirildiğinde büyük eleştirilere konu olmakla birlikte engellenememektedir.

Öyle ki, Trump'ın katı bir şekilde başlattığı bu uygulamanın neticesinde dünya genelinde savaş, çatışma, tehlike bölgelerindeki insanlara yönelik olarak büyük bir vurdumduymazlık duygusunun gelişebilme ihtimali de artmaktadır.

Tüm bu uygulama ve yaklaşımların göç etmek zorunda kalanlara yönelik olarak Türkiye'nin tutum ve davranışlarının aslında ne kadar önemli ve kıymetli olduğunun anlaşılması ve takdir edilmesi gereken bir hakikat olduğunu belirginleştirmesini beklemek elbette ki doğaldır.

Bu beklentinin sadece sayısal olarak bu kadar çok insanı barındırmaktan kaynaklanmadığını, iç savaşla birlikte, ülke nüfusunun neredeyse beşte birini barındıran Türkiye'nin, Suriye'deki olaylardan dolayı Türkiye'ye sığınan kişilere "geçici koruma" adı verilen bir uygulama geliştirdiğini de görmek elzemdir.

Türkiye, bu uygulama ile Suriye'den Türkiye'ye sığınan kişilere yasal olarak Türkiye'de kalma ve bazı hak ve hizmetlerden yararlanma hakkı tanımıştır. Bu kişilerin de Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne kayıt yaptırarak Geçici Koruma Kimlik Belgesi alması gerekmektedir. Mevcut uygulamada, Suriye'den Türkiye'ye sığınan Suriye vatandaşları, vatansızlar ve daha önce Suriye'de ikamet etmekte olan Filistinliler GİGM tarafından bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Diğer yandan, göç alan toplumların mültecilere dönük davranışları incelendiğinde toplumların mültecilere büyük oranda kültürel mesafe koydukları, demografik açıdan kaygı duydukları, özellikle iş kaybetme ve gelir kaybı kaygısı yaşadıklarını, ev fiyatlarının yükselmesine bağlı olarak ekonomik kaygı duydukları görülmekle birlikte, Türk toplumunda göç ve sığınma hareketlerine karşı büyük ölçüde bir olumlu kabulün olduğu da yapılan araştırmalarda görülmektedir.

Toplumlarda, mültecilerin sosyal hizmetlere yük getirdiği ve kamu hizmetlerinde aksamalara neden olduğu düşüncesi hâkim olmaktadır. Bunların dışında sıklıkla hastalıkların ve suçun nedeni olarak görülmekte ve neticede mültecilere karşı güvensizlik duyulmaktadır. Bu bakış açısı mültecilerin toplumsal uyumunu güçleştirmektedir.

Türk Toplumunun Suriyelilere bakışına gelince, yapılan araştırma bulguları; Türkiye'de Suriyeliler konusunda zaman zaman olumsuz tavırlara rağmen genelde "toplumsal kabul" düzeyinin olağanüstü yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

"Toplumun Suriyeliler ile arasına çok ciddi bir kültürel mesafe koyduğunu (%45,3), Suriyeli çocukların eğitimi konusuna sıcak bakıldığını (%72,5), Suriyelilerin ekonomiye getirdiği yükün önemsendiği ve ekonominin zarar gördüğü düşüncesinin hakim olduğunu (%70,8), halkın yarıya yakının sürekli çalışma iznine sıcak bakmadığını (%47,4), geçici çalışma izni konusuna nispeten daha sıcak bakıldığını (%32), Suriyelilere vatandaşlık verilmesine sıcak bakılmadığını (%84,5), Suriyelilerin güvenlik riski oluşturduklarının düşünülüğünü (%62,3), toplumun yarıya yakının Suriyelerin ülkelerine geri dönmelerini beklediğini (%45,1), Suriyelilerin Türk toplumuna uyum sağlayacaklarına inanmadıklarını (%66,9) ortaya koymaktadır."⁴

Bu durum elbette ki normaldir. Uzun bir misafirlik süresi içinde pek çok ortak noktaya rağmen insanların hemen her ile yayılmış durumda bulunan Suriyelilere ilişkin olarak olumsuz değerlendirmeler geliştirmeleri biraz da Suriyeli sığınmacıların medyadaki temsillerinden ve yine siyasal çevrelerce konunun ele alınma biçimlerinden de kaynaklanmıştır.

⁴ Ayşe Şebnem TUNÇ; Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme, Tesam Akademi Dergisi - Temmuz - July 2015. 2 (2). 29 – 63.

Suriyeli sığınmacılara ilişkin araştırmalarda, medyanın sayısal vurgular yapması bir noktada Türkiye'nin duyarlılığına işaret etmek olarak değerlendirilebileceği gibi, diğer yandan da bu büyüklüğün içinde bir tehlikeyi ve korkutucu bir belirsizliği de içerdini görmek gerekmektedir.

Diğer yandan, bu büyük sayı içinde zaman zaman suç işleyen, yasalara aykırı davranan veya kendilerine sunulan imkânları suiistimal eden sığınmacıların ön plana çıkarılması ile sanki her sığınmacının aynı potada ele alınmasına dair bir yanılısma oluşabilmektedir.

Ülkeleri için savaşmadıkları, canlarını kurtarmak için Türkiye'ye geldikleri, kendileri için yapılan kamplarda kalmadıkları, dilencilik yaptıkları, çalışanların ise ucuz iş gücü olarak piyasa dengelerini bozdukları gibi tekil örneklerle yapılan haberler, yorumlar da yine genel olarak Suriyeli sığınmacılar üzerine olumsuz bir algı oluşmasına yol açabilmektedir.

Büyük şehirlerde meydana gelen terör olayları ile ilgili olarak PKK-YPG ve DEAŞ bağlantılı faillerin pek çoğunun Suriye bağlantılı çıkması da yine bu olumsuzlukların artmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'nin üstlendiği ekonomik, sosyal ve siyasal yüksek maliyete rağmen sığınmacı politikasını dünyaya tam olarak anlatamadığı da yine yapılan çalışmalarda ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, etkili bir iletişim sürecinin geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Suriye'de barış sürecinin hızlı gelişmesi için Astana görüşmeleri ile somutlaştırılmaya başlanılan ilişkiler silsilesinin geliştirilmesi ve bu süreçte elde edilen başarıların iç ve dış kamuoyuna çok iyi anlatılması şarttır.

Alınacak her türlü kararın, önlemin, kaydedilen gelişmelerin sığınmacılar, Suriye'de çatışan taraflar, Türkiye kamuoyu ve dünya kamuoyunda kabul görebilmesi için makul, yapıcı, akılcı bir dilin kullanılması, benimsenmesi ve yine medyanın etkin kullanımı önem taşımaktadır.

Suriyeli sığınmacıların medyada temsilinde siyasetçilerin kullandıkları dil ve sergiledikleri yaklaşımlar da etkili olmaktadır. Hükümetin Suriye politikalarını eleştirirken savaşın birinci derece mağdurları olan sığınmacılar hakkında son derece olumsuz intibalar yaratacak cümleler kurmak kesinlikle makul bir yaklaşım değildir.

Ana muhalefet partisi CHP'nin Genel Başkan Yardımcısı'nın ki, eski bir diplomattır, "Suriyeli erkekler Türkiye'de Türk kızları ile eğlenirken El Bab'da Türk askeri şehit oluyor" cümleleri hem Türkiye'nin DEAŞ ve PKK terörizmine karşı yürüttüğü mücadele noktasında iç kamuoyunda kuşkulara yer açmakta, hem de Suriyeli savaş mağduru sığınmacılara karşı geliştirilen olumsuz streatipleri kuvvetlendirecek mahiyettedir⁵. Bu ve benzeri bir siyaset tarzının sorunun çözümüne hiçbir katkısı olmayacağı gibi, tarihsel, kültürel, dinsel bakımdan pek çoğu ile kopmayacak kadar güçlü bağlarımız olan mağdurların sıkıntılarını daha da arttıracaktır.

Bu nedenledir ki, bu bağlamda önerilerimiz şu çerçevede olacaktır: Mülteci sayısının azaltılması noktasında yapılacak tüm çalışmalar desteklenmeli, hem Türkiye'ye hem de Türkiye üzerinden başka ülkelere geçiş yerine ülkelerinde barışın temin edilmesiyle evlerine dönmelerine zemin hazırlanmalı ve bu konuda sığınmacılarda umutlu bir atmosfer oluşturulmalıdır. Sığınmacıların barışa olan inançları korunmalıdır. Barış için inisiyatif üstlenmeleri teşvik edilmelidir.

Sınırlarda daha özenli bir kontrol ve yeni gelenlerin kayıtlarının ve takiplerinin tutularak, terörist eylemlere gireceklerin zamanında tespiti ve önlenmesi gerçekleştirilmelidir. Eskiden gelmiş olanlara geçici bir kimlik verilmesi ve seyahat sınırlandırmaları da düşünülebilir; bu şekilde Türkiye içinde failleri sığınmacılar arasından çıkacak eylemlerin önüne geçilmesi mümkün olacak ve olumsuz algıyı besleyen en önemli faktörlerden birisi izale olunacaktır. Tüm sığınmacılara teröre, şiddete, tedhişe başvuracak, potansiyel suçlu gözıyla bakılmasının önüne de ancak bu denetimle geçilebilir. Tekil örneklerden hareketle tüm mültecilere potansiyel suçlu muamelesi barış dönemlerinde ülkelere dönecek insanlarda dahi çok olumsuz etkiler yaratacaktır.

İllere, ilçelere mülteci kotası getirilmelidir. Dilencilik ve fuhuş yoluna gidenler derhal sınır dışı

⁵ <http://www.hurriyet.com.tr/mehmedimiz-el-babda-sehit-olurken-suriyeliler-turk-kizlariyla-geziyor-40352135>

edilmeli, İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerde sokakta yaşayan mülteci manzaralarına izin verilmemelidir. Bu görüntüler, insanların sığınmacılara yaklaşımını genel olarak olumsuz etkilemekte ve devletin yaptığı büyük fedakârlık ve katkıları da anlamsız hale getirmektedir.

Devletler etnik çatışmaları önlemek için tedbir alabilirler. Ayrıca devletler ülkedeki etnik gruplar açısından ve cinsiyetler açısından eşitliği sağlamalıdır. Dolayısıyla ülkedeki etnik gruplar kendilerine eşit davranıldığına farkına varır ve bölücü hareketler içerisinde yer almazlar. Mültecilerin korunmasında ve ülkelerin güvenliği için bir tehdit olmasının önüne geçilmesi için sadece devletlere değil uluslararası camiaya da iş düşmektedir. Türkiye'nin Suriye'de rejimin demokratikleşmesi ve insani bir noktaya çekilmesi yönündeki çabalarının da bu bağlamda çok iyi anlatılması esastır.

“Sorun” olduğu kesin olan olgunun çerçevelenmesinde her şeyden önce bir insanlık dramı olduğuna ve bu dramın birincil mağdurlarının sığınmacı olarak ülkelerini, evlerini, işlerini terkederek farklı ülkelere, şehirlere dağılmaz ve zor şartlarda yaşamak durumunda kalanlar olduğuna dair kamuoyu duyarlılığını yüksek tutmak lazımdır.

Diğer taraftan, Türkiye'nin bu sorunda üzerine düşeni eksiksiz yapmaya uğraşan tek devlet olduğunun da yine tarihe not düşülmesi siyasal iletişim sürecinin en önemli adımları arasında olmalıdır. Milyarlarca dolar masraf ederek, milyonlarca insanı barındırmak, bu ülkede doğan sistem boşluğundan ötürü pek çok olumsuzluğa, terörist faaliyete maruz kalmak ve tüm dünyanın sorumluluk üstlenmekten kaçtığı bir noktada inisiyatif almak gibi bir tercihte bulunan Türkiye'nin bu yaklaşımlarının insanlık tarihi içinde takdirle anılması ancak bu iletişim süreci ile mümkündür.

Sonuç olarak, göç ve sığınmacılık tarih boyunca devam eden ve devam edecek olan bir gerçektir. Bu sorun sadece ülkesini terk eden kişiyi etkilememektedir. Hem ülkesini terk eden kişiyi hem de hedef ülkeyi ve vatandaşlarını etkilemektedir. Bu sorun hem kaynak ülkenin, hem ülkesini terk eden kişinin hem de hedef ülke ve vatandaşlarının sorunudur. Dolayısıyla bu sorun ekolojik sorunlar gibi tüm insanların sorunudur. Mültecilik sorunu uluslararası alanda barışı, istikrarı ve güvenliği etkilemektedir. Dolayısıyla sorunun çözümü için politikalar geliştirilmelidir. Yukarıda mülteci hareketlerinin sebepleri açıklanmıştır. Şayet bu hareketlerin sebepleri ortadan kaldırılsa veya minimize edilirse mültecilik sorunu da minimize edilecektir. Elbette ki yukarıda sayılmış olan sebeplerin tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildir. Böyle olmasını düşünmek ütopya hayal etmekten öteye geçemez. Ancak bu sebepler minimize edilebilir. Üstelik bu sorunların minimize edilmesi -ki bu ülkelerin daha demokratik hale gelmesini sağlayacaktır- sadece mültecilik sorununun değil demokrasi, hak ve özgürlükler ile alakalı çeşitli sorunların da minimize edilmesini veya ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Mültecilik sorununun çözümü için hem kaynak ülkeler hem de hedef ülkeler üzerine düşen görevi yerine getirmelidir. Sadece bu devletler değil bu sorunda etkilenme ihtimali olan tüm ülkeler tabiri caizse elini taşın altına koymalıdır. Daha önce de belirtildiği gibi bu sorunun çözümü için atılacak adımlar sadece bu sorunu değil çeşitli sorunları da etkilemektedir. Dolayısıyla bu sorunları çözülmesi ile dünya daha da yaşanabilir bir hale gelecektir⁶.

Altını çizerek belirtmemiz gereken husus ise daha önce de ifade etsek bile, ülkemizin, devletimizin ve insanlarımızın tarihin bu döneminde göstermiş olduğu erdemli yaklaşımının, büyük fedakârlığının, insani duruşunun mutlaka çok iyi bir şekilde anlatılabilmesidir.

⁶ Oğuzhan TÜRKOĞLU, Mülteciler ve Ulusal/Uluslararası Güvenlik, Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XXX, Sayı 2, 2011.

F

İçeriden Dışarıya Göçler

Teke Yöresinden Safevi Devletine Göçler

Prof. Dr. Behset KARACA
Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta

Giriş

1. Göç Kavramı ve Göç İle ilgili Kaynaklar

Göç, kişi ya da grupların yaşadıkları mekânı, yeri terk ederek kısa süreli veya devamlı olarak yaşamak amacıyla başka bir mekâna ya da yere gitmeleridir. Bu doğrultuda göç tanımı içinde, hareket, yer, mesafe, zaman ve kalıcılık boyutu gibi unsurlar vardır. Göçler, gönüllü, zorunlu ve bilinçsiz olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Gönüllü göçler ise kendi içinde iç, dış ve kalıcı-geçici olmak üzere ikiye ayrılır.¹ Göç, işgücünü, üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtılarak, mekân organizasyonunun yeni şartlara uymasını sağlamaktadır. Kişi içinde yaşadığı toplumda, güdülerini en yüksek düzeyde gerçekleştirmek ister. Bu halde göç, kişilerin kullanabilecekleri fırsatların sayısını arttırmakta, kişiye mesleki ve sosyal hareketlilik sağlamaktadır. Ancak bu kazanımlar göçler daha iyi şartlara ve gönüllü olursa gerçekleşir. Osmanlıdaki göçler genelde zorunlu ve sürgün mahiyetinde olan göçlerdir.² İnsanların toplum olarak başlıca eylemi göçtür. Ezelden beri göç edilmekte ve ebediyen de edilecektir. Bir yerde göç sona ermişse, o toplum eriyor demektir. Nitekim bugünün Batı Avrupa'sında göç eylemi toplum yaşlandığı için azalmıştır. Ancak göç eden başka toplumlar oralara sızılmaktadırlar.³ Türkler de devamlı göç eden toplumlardandır. Orta Asya'dan çeşitli yerlere özellikle Anadolu'ya göç etmişler⁴, sonraları da kırsal alanlardan şehirlere göç yapmışlardır. Bu bağlamda onların statik değil dinamik olması gerçekleşmiştir. Ancak bizim bahsedeceğimiz Safevi Devleti'ne olan göçler, Anadolu'yu yani Osmanlı'yı zayıflatırken ve istikrarsızlığa sürüklerken, İran'a başlangıçta faydalı olmuş ve orada yeni bir devletin kuruluş gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Safevi Devleti'ne göçler ve bu dönemdeki Osmanlı'daki yer değiştirmeler bireysellikten ziyade gruplar halinde yani toplu göçlerdir.⁵ Az önce bahsettiğimiz üzere bu göçlerin bazıları gönüllü, bazıları zorunlu olmuştur. Zaman zaman da Osmanlı Devleti, Safevi ile ilişkisi olan grupları sürgüne tabi tutmuştur. Yani İran'a ve başka bölgelere, Safevi'nin etkisiyle olan göçlerde hemen hemen her çeşidine rastlamak mümkündür.

Tahrir Defterlerindeki veriler çerçevesinde ortaya konan her hangi bir yerleşmenin XV. veya

¹ Göç ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Osman Gümüşcü, "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", *Jurnal of Historical Geography*, S.30/2, 2004, s.231-248; Alparslan Demir, "XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkıyan", *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2011, Sayı 28, s.53.

² İlhan Tekeli, *Göç Ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.18, 142-146.

³ İlber Ortaylı, "Genel Göç Olgusu", *8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 2006, s.19; Ayrıca göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için buradaki bildiriye bkz.; Yine bkz. M. Murat Erdoğan- Ayhan Kaya (Derleyen), *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

⁴ Anadolu'nun Türkleşmesi ve Türk vatani olmasında etkili olan Büyük Türk Muhacereti ve Anadolu'ya göçler hakkında bkz. Osman Turan, *Selçuklular Devrinde Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1984, s.1-13.

⁵ Bilal Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016/77, s.105.

XVI. asırdaki demografik yapısını aydınlatmada göç verileri önemlidir. Yüzyıl içerisinde meydana gelen nüfus artışı ya da eksilişinin sebeplerini ortaya çıkarabilmek için iç ve dış göç verilerinin dikkatli irdelenmesi gerekmektedir.⁶ Nüfusun nasıl arttığı veya azaldığı konusunun ortaya çıkarılmasında sosyal hareketlere, doğal afetlere, iklimsel değişikliklere, savaşımlara, göçlere vb. hususlara bakmak gerekmektedir. Bu olaylar sonucunda nüfus azalmakta veya çoğalmakta, bu olumsuzluklardan kurtulmak için yer değiştirmeler olmakta, köyler mezraya dönüşmekte ya da yeni yerleşimler açılmakta, vergi azalmakta veya artmaktadır. Tahrir defterleri ve diğer bazı kaynaklar bize bu konularda önemli ipuçları vermektedir. Özellikle yerleşme anlamında konar-göçerlerin yoğun olduğu bölgelerde, Türkmen nüfusunun fazla olduğu yerlerde, devletin merkezileşmesine karşı ayak uydurulamayan veya bunun dışında kalmak istenilen alanlarda göç hareketleri daha belirgin görülmektedir. Çünkü devletle birçok konuda barışık olmayan zümreler ya isyan etmekte ya da isyan öncesi veya sonrası gönüllü veya zorunlu göçe maruz kalmaktadır. Bu değişiklikleri de *Tapu Tahrir Defterleri* ve *Mühimme Defterleri* gibi arşiv vesikalarından takip etmek mümkün olmaktadır. Biz de özellikle Teke Yöresindeki (Antalya, Isparta, Burdur gibi yerlerdeki) sosyal hareketleri, göçleri ve bazı değişiklikleri (Nüfusun azalması, köylerin mezraya dönüşmesi, çiftliklerin dışardan ekilmesi, halkın Sürh-ser olup göç etmesi ile üretimin düşmesi gibi) bu belgelerden görme imkânına sahip olduk. Zaman zaman bu belgelerden istifade edeceğiz. Ayrıca diğer kaynaklarla genel anlamda Safevi Devleti'ne olan göçler, göçlerin sebepleri, sonuçları ve Osmanlı ve Safevi'deki yansımalarını ortaya çıkarmaya çalışacağız.⁷

Tahrir Defterlerindeki göçle ilgili verileri dolaylı ve doğrudan olmak üzere ikiye ayırmak da mümkündür. Dolaylı verilere, toponomiyle ilgili bilgilerden ulaşılabilmektedir. Mahalle ya da köy ismi olarak kullanılan *Tiflisî*, *Karamanî*, *Erzincanî*, *Tekelü* gibi ifadeler bu yerleşim yerinde yaşayanların yerleşim yerlerine ismi verilen bölgelerden geldiklerini gösterebilir. Yine giden göç kayıtları defterlerde çok fazla geçmektedir. İsimlerin yanına düşülen “*gaib*”, “*perâkende olmuş*”, “*birunî*” kayıtları bunlardandır.⁸ Balkanlar, Kıbrıs ve çeşitli adalardaki nüfus ve tahrir defterlerindeki kişilerin yanındaki yer bildiren kayıtlar onların o yerlerle ilişkilerini ortaya koymaktadır. Yine bazı yerlerde mesela Meğri (Fethiye)'de aynı isimle köylerin hem yaylada hem de sahilde bulunması burada yaşayanların ilişkilerini ve yaylak ile kışlak arasındaki göçlerini ve aynı isimle her iki yerde de yerleşmeler kurduklarını belirtmektedir.⁹

Alparslan Demir, Tapu Tahrir defterlerine dayanarak Bayburt, Kemah, Arapkir, Harput, Çermik, Siverek ve Birecik de dâhil olmak üzere bu yerleşmelerin doğu tarafında “*Şarkî*” kaydına rastlamamış, buna karşılık buraların batısında incelediği yerleşmelerde bu kaydın bulunduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle *Şarkî* olarak nitelenebilecek bölge Van Eyaleti ve Safevi hâkimiyetindeki topraklar olmalıdır demektedir. XV. yüzyıl kayıtlarında bu tabire pek rastlanmazken XVI. yüzyılda özellikle de Osmanlı-Safevi mücadelesinin yoğunlaştığı dönemlerdeki kayıtlarda bu tabirin çoğaldığına dikkat çekmektedir. *Şarkî*lerin daha yoğun olarak geldikleri yerleşmeler Tokat ve Sivas başta olmak üzere Antep, Merzifon, Trabzon gibi büyük şehirlerdir. Bu verilerden anlaşıldığına göre Osmanlı-Safevi arasında belli bir nüfus hareketliliği mevcuttur. *Şarkî* olarak kaydedilenlerin Safevi topraklarından mezhepsel, ekonomik ya da güvenlik kaygısıyla Osmanlı topraklarına gelen göçmenler olması kuvvetle muhtemeldir. Osmanlı-Safevi mücadelesinden etkilenen bölgelerde *Şarkî* kaydı bulunmamaktadır.¹⁰ Görüldüğü üzere göçler sadece Osmanlı'dan Safevi Devleti topraklarına olmamış oradan da mücadelenin arttığı dönemlerde batıya Osmanlı topraklarına vuku bulmuştur.

⁶ Alparslan Demir, “XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Dış Göçler: Şarkiyân”, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2011, Sayı 28, s.53.

⁷ Osmanlı-Safevi münasebetleri ile ilgili olarak birçok çalışma bulunmaktadır. Biz bu çalışmalardan büyük oranda istifade etmeye çalıştık. Bu konudaki çalışma ve araştırmalar için bkz. Özer Küpeli, “Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi”, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2010, Sayı VI, s.17-32; Ayrıca bkz. H. Mustafa Eravcı, “Osmanlı-Safevi Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar”, *Türkiyat Araştırma Dergisi*, s.249-259.

⁸ Demir, *agm*, s.54; *BOA, TT 121*'de birçok yerde “*halkı perâkende olmağın gibi*” ifadelerine rastlanmaktadır.

⁹ Behset Karaca, “XVI. Yüzyılda Meğri Kazası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, Isparta, 2013, s.40; İbrahim Güner-Mustafa Ertürk, “Fethiye’de Yaylalar ve Yaylacılık”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı 14, 2005, s.145-148.

¹⁰ *Şarkî* tabiri ve Safevi Devleti'nden Osmanlı topraklarına çeşitli nedenlerden yapılan göçler ve göç bölgeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Demir, *agm*, s.51-66.

2. Safevi Tarikatı ve Safevi Devleti'nin Kuruluşu

Şeyh Safiyüddin İshak eliyle Sünni/Şafii bir dergâh olarak tesis edilen Safevi Dergâhı yaklaşık olarak 150 yıllık Sünni ve mutedil durumunu ve irşat hizmetlerini sürdürmüştür.¹¹ XIV. yüzyılın başlarında Erdebil'de Sünni bir tarikat olarak ortaya çıkan Safeviler, Hoca Ali'nin (1393–1429) şeyhliği sırasında Şiiliğe meyletmeye ve ilgi göstermeye başlamışlardır.¹² Şiiliği tam olarak benimseyen ise Şeyh Cüneyt olmuştur. Hatta Şeyh Haydar'a kadar Sünni olduğu da iddia edilmektedir. Şeyh Cüneyd, mevcut Sünni otoritelere karşı militan Şii ideolojisini benimsemiştir.¹³ Şeyh Cüneyd (1447–1460) ve oğlu Şeyh Haydar (1460–1488) zamanlarında dini-siyasi bir karakter kazanmışlardır. Özellikle Şeyh Haydar yaydığı Şii-Rafizi fikirlerle Anadolu'daki müritleri arasında tanrı gibi algılanmıştır. Şeyh Haydar zamanında yapılan propagandalar sayesinde Anadolu'da bu tarikatın mensupları çoğalmış, bunlar hediyelerle Erdebil'deki şeyhleri ziyarete başlamışlardır. Bu tarikatın başı Azerbaycan ülkesindeki Erdebil'de, gövdesi ise Anadolu coğrafyasında bulunmaktadır. Şeyh Haydar kendisine bağlı olanların kıyafetlerine yeni bir düzenleme getirmiş, taraftarlarına on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı Türkmen börtü giydirmiş, bundan dolayı kendilerine “Kızılbaş” denilmiştir. Osmanlı belgelerinde de “Sürh-ser” ve “Rafizi” gibi ifadelerle onlar belirtilmiştir. Ancak Safevi tarikatının siyasi bir teşekkül haline gelmesi ilk önce Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Haydar'ın en küçük oğlu İsmail zamanında ise kesin olarak gerçekleşmiştir. XVI. yüzyılın hemen başında olumsuz bir ortamda başlayan Osmanlı-Safevi ilişkileri XVII. yüzyıl ortalarına kadar barış dönemleri de dâhil hep gergin seyretmiştir.¹⁴

Şia bir muhalefet hareketi olarak gelişmiştir. Bunun temel sebebi İslam dünyasındaki gayri Sünni unsurların temsili meselesinden kaynaklanmış olmalıdır.¹⁵ Ayrıca Şiiliği, Sünni Osmanlı Devleti'ne karşı duracak ve devletin birliğini sağlayacak bir araç olarak düşünmüşlerdir. Bölgenin kültürel mirasının bu amaca uygun olması da Şiiliğin burada kalıcı olmasına yardım etmiştir.¹⁶ Böylece, alternatif bir hilafet/siyaset anlayışına dayalı bu hareket, Ehli Sünnet düşüncesine kıyasla oldukça geç bir dönemde siyasi ve mezhebi temsil imkânı bulmuş, bir muhalefet hareketi olarak kalmış ve sürekli takibata uğramıştır. Hilafeti ve siyaseti sadece Ehli Beyt imamlarına tahsis eden Şia maruz kaldığı takibat sebebiyle de takiyye prensibini geliştirmiştir.¹⁷ Safevi siyasetinin devletin tüm imkânlarını seferber ederek uygulamaya koyduğu Şiileştirme programı, İslam geleneğinde ikinci bir örneği olmayan kapsamlı bir toplum mühendisliği projesi olarak görülmektedir.¹⁸

Safevi Devleti, adını merkezi Erdebil'de bulunan Safeviyye tarikatının piri Şeyh Safiyüddin'den almıştır. Safiyüddin'in etnik kökeni belirsiz olmasına rağmen Safevi Devleti'nin kurulmasından sonra yazılan eserlerde onun Hz. Ali soyundan geldiği ve yedinci İmam Musa el-Kazım'a dayandırıldığı ileri sürülmektedir.¹⁹ Bu devlet, XVI. yüzyıl başlarında Şah İsmail tarafından kurulmuş, Doğu Anadolu,

¹¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Çelenk, “Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *e Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), s.64; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitapyayınvevi, İstanbul, 2014, s.26.

¹² Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara, 1999, s.14.

¹³ Taha Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, İstanbul, 1999, s.59; Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...*, İngilizceden Çev. Fethi Aytuna, İnkilâp, İstanbul, 2011, s.147.

¹⁴ Küpeli, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612–1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s.1-2; Yusuf Küçükdağ, “Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı*, c.I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.269-270; Osmanlı Devleti'nin 16. ve 17. asırdaki İran politikası konusunda bkz. Remzi Kılıç, “Osmanlı Devleti'nin İran Politikası (16. ve 17. Yüzyıllar)”, *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, c.I, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.75-116; W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, Çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1992, s.27; Aldülbaki Gölpınarlı, “Kızılbaş”, *İA*, c.VI, Eskişehir, 1997, s.789; Kızılbaşlık, eski dini inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslami anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenlerin, bazı Bâtini-Şii anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkmıştır. Böyle bir dini ve sosyal yapıya mensup kişi veya toplulukları da nitelendirmektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Çetinoğlu, *Safeviler ve Kızılbaş Türkler*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2016, s.11-15; Kızılbaşlar ve Kızılbaşlık Osmanlı Devleti'nde birçok alanda hor görülmüş ve o dönemde kötülenmiştir. Hatta birçok resim ve görsel yayınlarda deccal olarak nitelenmişlerdir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Mürüvet Harman, “Osmanlı Görsel Dünyasında “Kızılbaşlar”: Tercüme-i Miftah-ı Cifru'l-Cami'de Yer Alan “Deccal Ve Taraftarları” Tasvirlerinin Politik Bir Okuması”, *Alevilik Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 12, 2015, s.99-122.

¹⁵ Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s.18.

¹⁶ Hakyemez, *age*, s.42.

¹⁷ Çelenk, *agm*, s.68.

¹⁸ Çelenk, *agm*, s.76.

¹⁹ Gündüz, “Safeviler”, *TDVİA*, s.451; Ayrıca Safevilerin Soy Kütüğü ve Önemi konusunda bkz. Sayın Dalkıran,” İran

Azerbaycan ve Batı İran'ı kapsamış ve daha sonra da Horasan'a doğru gelişmiştir.²⁰ Safevî Devleti'nin oluşumunda en önemli rolü de Türkmen aşiretleri oynamışlardır. Safevî Türkmen Devleti, şeyh ve şah olan İsmail'e ve onun temsil ettiği harekete Anadolu, Azerbaycan ve diğer bölgelerden gelen konar-göçer kökenli Türkmen boylarının Kızılbaş olup oymaklar şeklinde kendisine katılması ile meydana gelmiştir. Anadolu'dan giden oymaklar arasında *Tekelü*, *Şamlu*, *Ustaclu*, *Zülkadir*, *Kaçar*, *Afşar* gibi zümreler yoğun olarak bulunmaktadır.²¹ Kuzey-Suriye Türkmenleri Safevi Devleti'nin kuruluşuna bilhassa Şamlu adı altında katılmışlardır. Daha Şah İsmail'in babası Şey Haydar zamanındaki Safevi müritleri arasında Şamlular'ın kalabalık bir halde buldukları bilinmektedir. Şamlular Şah Abbas devrinde diğer bütün Kızılbaş obalarını geçerek birinci mevki almışlardır.²² Burada şunu unutmamak gerekmektedir. Safevi Devleti'nin kuruluşuna iştirak eden ve bu devletin askeri gücünün tamamını oluşturan Türkmenler daha çok Azerbaycan, İran (Akkoyunlu sahası) ve Suriye bölgesinden toplananlardan teşekkül etmektedir. Buna karşılık Osmanlı coğrafyasından gidenler genel nüfusa göre ciddi bir yekûn tutmamaktadır.²³

Şah İsmail (1501–1524)'in İran ve Azerbaycan merkezli bir devlet kurarak On İki İmam Şiiliğini resmi mezhep ilan etmesi ve Sünni Müslümanları bu mezhebe geçmeleri için zorlaması Osmanlılar, Özbekler ve Memlukler gibi güçlü komşularında tedirginlik meydana getirmiştir.²⁴ Şah İsmail Sünni adına bulduğu kimselerin mallarını alıp kendilerini öldürmüştür. Medrese ve mescitleri ortadan kaldırmıştır. Onun politikası sonucunda Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Azerbaycan, Horasan, Pars ve Kirman'da Sünni adına kimse bulunmamaktadır.²⁵ Şah İsmail bu ideolojik devrimi gerçekleştirecek yeterince Şii ulema olmadığından Irak'tan Şii âlimler çağrılmıştır.²⁶ Osmanlılarda Timur'dan itibaren bir doğu tehdidi ve korkusu vardır. Timur'dan sonra Osmanlı-Akkoyunlu mücadelesinin de olması ve bunların devamı mahiyetinde yeni gücün ortaya çıkması bu tedirginlikte etkili olmuştur.²⁷

Teke Yöresinden Safevi Devlete Göçler

1. Göçlerin Sebepleri ve Göçler

Göçlerin en önemli sebeplerinden birisi Safevi Tarikatı ile sonra Safevi Devleti'nin kurulmasıyla Anadolu'daki propagandaları ve bunun sonunda ortaya çıkan isyanlardır. Safevi Tarikatı'nın Anadolu halkıyla olan ilişkileri tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin döneminden itibaren başlamıştır. Bu devirde Erdebil'e gelen üç bin civarındaki müridin büyük çoğunluğu Anadolu kökenlidir. Şeyhin Anadolu Türklerine gösterdiği saygı ve ihtiram, tarikatın genişlemesi için önemli olmuştur.²⁸ Safevi tarikatının Anadolu ile kültürel bağı Şeyh Sadreddin döneminde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'yle Safevi

Safevi Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi Ve Osmanlı'nın İran'a Bakışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 2002, sayı 18, s.51-56; Devletin menşei konusunda kesin deliller olmayıp Azerilere, Kürtlere, İran'a ve Türklere dayandırmak gibi farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda bkz. Akyol, *age*, s.114-115; Mirza Abbaslı, "Safevîler'in Kökenine Dair", *Belleten*, Nisan 1976, s.287-329; Oktay Efendizade, "Safevi Devleti'nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", *XI. TTK Bildirileri*, c.II, Ankara, 1994, s.813-820; Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri*, c.I, Ankara, 1989, s.773; Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler*, Yeni Türkiye, Yayınları, Ankara, 2002, s.409.

²⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK, Ankara, 1983, s.225; Ayrıca bkz. W. Hinz, *age*, s.5; Akyol, *age*, s.114-115.

²¹ Safevi Devleti'nin menşei, tarikatlar dönemindeki durumu, oluşumu vb. konularda daha geniş bilgi için bkz. Küçükdağ, *agm*, s.269-270; Nejat Birdoğan, *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Ocak 1991, s.9; Saray, *age*, s.14; M. Halil Yinanç, "Cüneyd", *İA*, c.III, MEB, Eskişehir, 1997, s.243; Nurten Kılıç, "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik, Osmanlı-Özbek-Safevî ve Hind-Babürlü İmparatorluğu", *Osmanlı*, c.I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.431-440; Faruk Sümer, *Safevîler'in Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, TTK, Ankara, 1992.

²² Safevi Devleti'nin dayandığı en başta gelen Türk boylarından biri olan Şamlu boyu başlıca Beğ-Dili, İnallu ve Hudabendelu obalarından meydana gelmiştir. Daha sonra bu obaya Avcı, Balabanlu, Biçerlü, Arabgürlü ve Kerametlü gibi obalar da katılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s.232

²³ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe, İstanbul, 2010, s.55-56.

²⁴ Küpeli, *agt*, s.3.

²⁵ Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yay./2747, Ankara, 2001, s.82, 199-200.

²⁶ Safevîlerin Şiiliği ve Sünniliği konusunda daha geniş bilgi için bkz. Metin Kunt, "Osmanlı Doğu Siyaseti", *Türkiye Tarihi*, c.II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.109-111.

²⁷ Savaş, *age*, s.22.

²⁸ Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 1/5, 2008, 207-208.

Tarikatı arasında ilk ciddi temaslar Şeyh Hoca Ali döneminde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Safevi Tarikatının yeniden yapılanmaya yani Sünni çizgiden Şiileşme yönüne kayması da az önce bahsettiğimiz üzere bu dönemde olmuştur. Safevi Şeyhlerine büyük saygı duyan Timur'un Anadolu dönüşünde (1404) Şeyh Hoca Ali ile görüşmesi, tarikattaki değişimin hızını biraz daha arttırmıştır. Timur, köyleri ile birlikte Erdebil'i Safevi tarikatına vakfederek, bir nevi şeyh Hoca Ali'ye bu bölgede özerklik tanımıştır. Ayrıca Timur Anadolu'dan götürdüğü 30 bin esiri, şeyhin isteğiyle azat ederek esirleri onun ihtiyarına bırakmıştır. Orta Anadolu'dan getirilen bu esirler, *Rumlu* ismiyle anılarak bir kısmının Erdebil'e yerleşerek aynı isimle mahalle ve köyler oluşturmuşlardır. Bunu Faruk Sümer kabul etmemekte ve bunların Kara Tatarlar olduğunu ifade etmektedir.²⁹ Yine Tufan Gündüz, Timur'un Anadolu seferinden dönerken Hoca Ali'yi ziyaret edip ona yanında getirdiği otuz bin kadar Türk'ü armağan ettiği yolundaki hikâyenin tevatürden ibaret olduğunu, çünkü Timurular dönemi kaynaklarının hiç birisinde böyle bir kayda rastlanmadığını belirtmektedir.³⁰ Oruç Bey, tarihinde Tatar askerlerini alıp gittiğini ve Anadolu'da Tatar askeri bırakmadığını belirtmektedir. Ancak onun ifadelerinden Anadolu'dan götürülen esirlerin haricinde askerlerin olup olmadığı tam anlaşılamamaktadır.³¹ Buradaki görüşleri kabul etsek de etmesek de Şeyh Hoca Ali'nin Anadolu ile ilişkileri önemli boyutlardadır. Buradan gönderilen müritler Anadolu'da Safeviler adına faaliyet yapmaktadırlar. Anadolu'da bilhassa *Teke*, *Hamid* ve *Karamanoğulları* gibi güney beyliklerinde birçok müritleri bulunmaktadır. Bu yerlerin büyük çoğunluğu da bizim çalışma sahamıza girmekte ve Safevi tesirinden en çok etkilenen yerlerden olarak görülmektedir. Buraların en son Osmanlılar tarafından ele geçirilen yerler olması ve konar-göçer sayısının fazla bulunması ile hayat şartları da bunda mühim rol oynamıştır.³² Yine Karamanlı önderlerin ve halkın Şahkulu gibi isyanlara katılması ve Safevi taraftarı olması dini inanışlardan çok siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır.³³ Ayrıca Safevi Tarikatında Türk mürit sayısının artması da bu döneme tesadüf etmektedir. Şeyh Hoca Ali'den itibaren bu tarikatın Şiileşmeye başladığı görülmektedir. Şiileşmiş Safevi Tarikatının Anadolu ve Osmanlı Devleti'nde ciddi bir şekilde yayılması esas itibarıyla Şeyh Cüneyd'in buralara seferiyle başlamış ve bu bölgede genişlemesi için bir altyapı oluşturmuştur. Bu altyapı sayesinde Safevi şeyhleri Anadolu Türkleriyle ilişkilerini gün geçtikçe pekiştirmişlerdir. Şeyh Cüneyd Akkoyunlu sarayına sığınmaya kadar yaklaşık sekiz sene Anadolu'nun çeşitli yerlerinde propagandasını yaparak 20 binden fazla mürit edinmiştir. Bunlardan 12 bini 1459'da Erdebil'e giderek, şeyhin yanında yer almıştır.³⁴

Safeviler'in Anadolu'daki etkisi Şah İsmail'le birlikte doruk noktaya ulaşmıştır. Şah İsmail, bilindiği üzere Safevî hanedanının ilk hükümdarıdır.³⁵ XVI. yüzyıl başlarında biraz önce değindiğimiz gibi Osmanlı sistemine alternatif bir siyasi güç olarak ortaya çıkmıştır. Böyle davranmalarında Anadolu'da kalabalık bir mürit topluluğuna sahip olmaları etkili olmuş olup, hâkimiyet sahalarını genişletmek için de Anadolu ve Suriye bölgelerini hedef olarak belirlemişlerdir.³⁶ Osmanlıların doğu sınırında, Şah İsmail öncülüğünde bir gücün ortaya çıkması başta Osmanlılar ve Memlûklular olmak üzere bütün Sünni İslam dünyasını tehdit etmiştir. Avrupa Hristiyan âlemi de bundan faydalanmasını bilmiştir.³⁷ Şah İsmail Anadolu'daki Şiilik propagandasına büyük bir önem vermiştir. Bunun sebebi Osmanlı ile bir savaşı göze alamadığı için ve onu silah gücüyle kaldırmanın mümkün olmadığını fark ettiğinden içeriden zayıflatma yolunu seçip, Türkmen zümreleri arasında yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiştir.³⁸ Bayezid'in Arnavutluk seferi dönüşünde Işık adında bir Kızılbaş'ın, kendisine suikast yapmak üzere iken öldürülmesi³⁹, propagandaların yeniçeri askerlerine ve bazı devlet adamlarına kadar sirayet etmesi⁴⁰, bu propaganda faaliyetlerinin ne kadar genişlediğini ve önemli boyutlara ulaştığını göstermesi açısından

²⁹ Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.208-209; Bilal Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.109-110.

³⁰ Gündüz, *age*, s.23.

³¹ *Oruç Bey Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul, 2007, s.41-42.

³² Savaş, *age*, s.18; Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.209.

³³ Sydney Nettleton Fisher, *Sultan Bayezid Han 1481-1512*, Çev. Hazal Yalın, Kitapyaymevi, İstanbul, 2014, s.119.

³⁴ Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.209-212.

³⁵ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İA*, c.XI, MEB, Eskişehir, 1997, s.275.

³⁶ Kûpeli, *agt*, s.3.

³⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.III, İstanbul, 1983, s.190.

³⁸ A. Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler*, 1998, s.102.

³⁹ Uzunçarşılı, "II. Bayezid", *İA*, c.II, MEB, Eskişehir, 1997, s.394.

⁴⁰ Selahattin Tansel, "Yeni Vesikalar Karşısında, II. Bayezid Hakkında Bazı Mütalâalar", *Belleten*, c.27, sayı 106, Nisan 1963, s.206.

ilginçtir. Bu da Osmanlı Devleti'nin Safevîler'e karşı izlediği yumuşak politikanın değişmesine sebep olmuştur. Şah İsmail'in bu propaganda faaliyetlerinin ve tesir sahasının geniş olmasını sağlayacak şartlar da Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında vardır: Osmanlı hükümdarının zaafı, vükelanın kayıtsızlığı, şehzadelerin rekabetleri bunlardandır.⁴¹ Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesi ile konar-göçer grupların yerleşik hayata geçmeleri ve vergi vermeleri için zorlanmaları Osmanlı ile bu göçebe grubu karşı karşıya getirmiştir. Göçebeler için Safevîler'den önce Karamanoğulları, Timur ve Safevîlerin ortaya çıkmasıyla ise onlar alternatif olmaya başlamışlardır. Ayrıca Şah İsmail'in propagandasının başarısında karizmatik kişiliği ile tarikat ve askeri nitelikli bir kökenden gelmiş olması da etkili olmuştur.⁴² Yine kendisine bağlanan beylere hem alışa geldikleri serbest bir hayat, hem önemli bir siyasi-askeri rol hem de tarikat çerçevesi içinde dini bir heyecan vaat etmesi tesirli olmuştur. Şah İsmail'in Hatai mahlaslı, son derece akıcı, çekici ve saf Türkçe ile söylediği nefesleri, şiirleri, yalnız Alevi zümreleri etkilemekle kalmamış aynı zamanda onun Anadolu'ya saldırdığı adamlarının Türkmenleri ve sade köylüyü kandırma hususunda en güçlü ve etkili silahı olmuştur.⁴³ Rafizilik sadece bir inanç farklılığının değil, Anadolu'nun XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılda içinde bulunduğu idari ve sosyoekonomik rahatsızlıkların Safevi propagandasına hazır hale getirdiği bir ortamın ürünüdür. Rafizi olanların yalnızca heterodoks kesimden ibaret olmayıp, Sünni olduğu halde sırf merkezin ve mahalli yöneticilerin idaresizliği ve bazen zulmü yüzünden artık geçimini sağlamaktan aciz kalmış konar-göçer kesimi de içine aldığı bir husustur.⁴⁴ Yani göçlerde ve Osmanlı-Safevi mücadelesinde en önemli hususlardan birisi Safevîler'in Anadolu'daki propagandaları ve bunun sonucunda istikrar ve huzurun bozulması olayı ile siyasi ve ekonomik ortamın uygunluğudur.

Osmanlı Safevi rekabetinde ve çatışmasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu her iki devletin ekonomik hayatında büyük bir öneme sahiptir. Büyük ticaret güzergâhlarının bulunduğu bu bölge, aynı zamanda ipek üretiminin yapıldığı merkezlerden biri ve Avrupa pazarına çıkış için uygun ve stratejik bir yerdir. İran'dan gelen ham ipek ve diğer çeşitli mallarla yüklü kervanlar Erzurum-Erzincan-Sivas-Tokat-Amasya üzerinden Bursa ve İstanbul'a ulaşmaktadır. İran'a bağlanan ana güzergâh burasıdır. İpeğin takip ettiği bir diğer güzergâh Van-Diyarbakır-Halep hattıdır. İşte bu ticari hatlar ve buna bağlı ekonomik sebeplerden bu bölgeler Akkoyunlu-Osmanlı ve Safevi-Osmanlı çatışmalarında başlıca rolü oynamıştır. Okyanus ticareti geliştikçe, Anadolu'nun önemi daha da artmıştır. Çünkü Levant pazarına en uygun yol buradan geçmektedir. Hürmüz boğazının Portekizlilerin eline geçmesi, Safevîlerin denize çıkışını kapatmıştır. Bundan dolayı Suriye ve Akdeniz'e çıkış yolu Anadolu'dan geçmektedir. Osmanlılar da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamına hâkim olmanın ve kendi topraklarına katmanın önemini kavramışlardır.⁴⁵ Azerbaycan ve İran topraklarından gelen ipek kervanları Halep veya Erzurum yolu ile Fırat vadisi boyunca ya da genellikle Van, Bitlis, Diyarbakır ve Birecik yoluyla Tebriz'den gelmektedir. Osmanlılar 1516–17 yıllarında Halep şehrini ele geçirmekle bu ticaret yolunun kontrolünü de ele geçirmişlerdir. Sonuçta Mısır'ın fethiyle de Doğu Akdeniz'in tamamı Osmanlı hâkimiyetine alınırken Kızıldeniz'deki Portekiz tehdidi bertaraf edilmiştir. Bu tarihten itibaren Azerbaycan ve İran ipeğinin Avrupa'ya ulaşan tüm noktaları artık Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar bununla da yetinmeyerek XVI. yüzyılın sonlarında Şirvan ve Gilan'daki ipek dokuma merkezlerini kendi topraklarına katmaya çalışmakta ve Bursa'nın böylece etkinliğini daha da arttırmayı düşünmektedir.⁴⁶ 1533–1535 yılları arasında Safevi torakları üzerine düzenlenen İrakeyn Seferi'nin temel hedefi de ticarettir. Nitekim bu sefer sonucunda Bağdat'ın fethedilmesi (1534) ve on yıl kadar sonra da Basra'nın Osmanlılara dâhil olmasıyla (1546) *Basra-Bağdat-Halep* kervan yoluna tamamıyla hâkim olunmuştur. Osmanlıların 1569'daki Astarhan Seferi, Don-Volga nehirleri arasında bir kanal açmak suretiyle Hazar Denizi'ne

⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.225-231.

⁴² Ocak, "Babaîler İsyamından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğu ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Belleten*, c.LXIV, sayı 239, Nisan 2000, s.150; Ayrıca Osmanlı'da göçebelerin durumlarıyla ilgili olarak bkz. Rudı Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, İmge, Ankara, 2000; Ayrıca bkz. Küpeli, *agt*, s.21-23.

⁴³ Metin Kunt, "Osmanlı Doğu Siyaseti", *Türkiye Tarihi*, c.II, s.106; E. Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1996, s.206.

⁴⁴ Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, s.122-123.

⁴⁵ Doğu Anadolu'nun Ticari ve ekonomik yönden önemi ve Osmanlı-Safevi ilişkilerine etkisi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Dilaver Azimli, "Safevi Osmanlı İlişkilerinde Doğu Anadolu Meselesi (Ekonomik Yönden)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2010) 3/2, s.100-114; M. Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2014, s.134-135.

⁴⁶ Azimli, *agm*, s.106-108; Küpeli, *agt*, s.32-33.

bir donanma indirmeyi planlamaktaydılar. Gerçekleşmesi durumunda Rus ve Safevi tehditlerine büyük darbe vurulacak, Hazar Denizi kıyısındaki ipek üretim merkezleri ele geçecek ve Orta Asya'nın içlerinden gelip bu denizin kuzeyinden geçen başta *Harezm-Astarhan-Kırım* yolu olmak üzere ticaret yolları üzerinde denetim sağlanmasına imkân sağlanacaktı. Ancak bu teşebbüs başarıya ulaşmamıştır.⁴⁷ **İşte yukarıda bahsettiğimiz seferler, ticareti kontrol altına alma teşebbüsleri Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulmasının ve bunun sonucunda göçlerin olmasının diğer bir sebebi olarak görülmelidir. Yani ticari ve ekonomik etkenler önemli nedenlerdendir.**

Osmanlı Devleti'nden göçlerin olması ve özellikle konar-göçer gibi bazı zümrelerin Osmanlıya cephe almasında Osmanlı'nın gittikçe merkezileşmesinin de etkisi büyük olmuştur. Bilindiği gibi ilk merkezi İmparatorluğu kuran Fatih'tir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra uyguladığı bu merkezîyetçi yapı birçok zümre arasında gayri memnun grupların oluşmasında etkili olmuştur. Bu merkezîyetçilik dini, siyasi, kültürel, ekonomik birçok alanda olmuştur. Göçebelikten de yerleşik topluma geçmek için çaba harcanmıştır. Bu davranışlar Osmanlı yönetimiyle Türkmen aşiretler arasında problemler yaşanmasına da sebebiyet vermiş ve göçlerin başlıca nedenlerinden birini oluşturmuştur.⁴⁸ Konar-göçerler Osmanlı'da önemli bir nüfusa ve etkiye sahiptir. Bu nüfusun da önemli bir kısmı Anadolu Beylerbeyliğindedir (Doğuda Sinop'tan Antalya körfezine kadar). Anadolu Beylerbeyliğinin nüfusunun yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır. Yaya ve müsellemler gibi göçer kökenli askeri gruplar da eklendiğinde buradaki oranın %27'ye çıktığı görülmektedir. Ama asıl büyük Yörük yoğunluğu Ankara, Kütahya, Mentеше, Aydın, Saruhan, Teke ve Hamid sancaklarındadır.⁴⁹ Türkmen aşiretlerinden pek çoğu Anadolu'nun on birinci yüzyılın son yıllarında uğradığı ilk Türk istilasından beri bu havalide bulunmaktadırlar. Fakat daha sonra da çoğu Türkmenlerden oluşan sürekli bir göçer akını, bölgedeki konar-göçer nüfusu artırmaya devam etmiştir. 1520-35 dönemi ile 1570-80 dönemi arasındaki Batı Anadolu'daki genel nüfus artış oranının %42 diye hesaplanmış olmasına karşılık göçer nüfustaki artışın %52'yi bulması *İnalcık* tarafından doğal büyüme hızıyla değil doğudan süregelen göç ile açıklanmaktadır.⁵⁰ Mesela, 1530'da Teke'de 126 cemaat vardır ve nüfusu 39.334'dür. Genel nüfusa oranı ise %34.09'dır. 1568 tarihinde 100 civarında cemaat olup nüfusu 30.837'dir. Genel nüfusa oranı ise %29.51'dir. Ancak sancağın genel nüfusunda pek fazla artış olmadığı gibi düşüş görülmektedir. Bu muhtemelen göç ve sürgünlerle açıklanabilir.⁵¹ Yine 1530 tarihinde Hamid Sancağı'nın toplam nüfusu 125.540 ve Yörüklerin nüfusu da 28.444 civarındadır.⁵² Anadolu'da Safevilerle ilişkili olarak çıkan isyanlara ve İran'a olan göçlere baktığımızda da bu bölge ve konar-göçer etkisini rahatlıkla görebiliyoruz.⁵³ Yine Yavuz dönemindeki Nur Ali Halife olayı da Türkmenlerin çok olduğu Tokat, Çorum, Amasya, Niksar, Sivas gibi bölgelerde yani orta Anadolu'da etkili olmuş ve katılım bulmuştur.⁵⁴ Mühimme Defterlerinden Kızılbaşların yoğun oldukları bölgeler ve bunların faaliyetlerini de takip etmek mümkün olmaktadır. Bu defterlerin incelenmesi, çıkan isyanlar ve Safevilerle ilişkilerin yoğun **olduğu bölgeleri** göstermektedir.⁵⁵ Yine Safevi Devleti'nin kuruluşunda etkili olan aşiretlere ve bunların

⁴⁷ Kùpeli, *agt*, s.32-33.

⁴⁸ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, c.II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.53-59; II. Mehmed'in merkezîyetçi uygulamaları hakkında bkz. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.I, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s.47-54; İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009, s.109-128.

⁴⁹ İnalcık, *age*, s.71-72; İnalcık, "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington/USA, 1993, s.103-106

⁵⁰ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.I, s. 71-72.

⁵¹ Karaca, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.167-168, 230; Karaca, "XV. Ve XVI. Asırlarda Teke Sancağı'ndaki Yörüklerin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *18-19 Aralık 2003 tarihinde Cumhuriyetin 80. yılı münasebetiyle düzenlenen Antalya'nın Son Bin Yılı Sempozyumunda sunulan bildiri*, Antalya 2003, s.75-95.

⁵² Karaca, "XVI. Yüzyılda Eğirdir ve Çevresinde Konar-Göçerler (Yörükler)", *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir, I. Eğirdir Sempozyumu 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Eğirdir 2001, s.470.

⁵³ Bu bölgede çıkan Şahkulu isyanı sebep ve sonuçları konusunda bkz. Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri"; Şehabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", *BTTD*, sayı 3, Aralık 1967, s.34-39; Hoca Sadettin, *Tacü'l Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, c.IV, Ankara, 1992, s.11-12; Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Rafızilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932; Tekindağ, "Teke-eli ve Teke-Oğulları", *TED*, sayı. VII-VIII (1977), s.55-94; Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerlerin Safevi Devletiyle ilişkileri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Karaca, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", *Araştırmalar*, Yıl 7, sayı 14, Isparta, 2005, s.17-36.

⁵⁴ Sümer, *Safeviler'in Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*, s.34; Akyol, *age*, 1999, s.67; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara, 1983, s.253; *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, c.I, İstanbul, 1999, s.145.

⁵⁵ Mühimme Defterlerinden Safevi etkisinin yoğun olduğu ve bazı olayların çıktığı yerleri görmek mümkündür. Bu konuda

yaşam alanlarına baktığımızda bunu görmekteyiz.⁵⁶ Ancak şunu unutmamak gerekmektedir. Konar-göçer zümrelerin bütünüyle Sünnilik dışı inanışlara mütemayil olduğu kanaati kabul edilebilir bir husus değildir.⁵⁷

Kısaca merkezi idare ile Yörüklerin karşı karşıya gelmesinde şu faktörler etkili olmuştur: Osmanlı'nın ziraatın ve tarımın yanında yer alması, Osmanlı'nın merkezileşmesi ve buna bağlı olarak Kul Sistemi'nin etkisi ve başa gelen devşirmelerin Anadolu'da halka ve Yörüklere kötü davranmaları etkili olmuştur. Ayrıca Osmanlı'nın sürgün politikası ve bu amaçla yaptığı sürgünlerde çoğunlukla Yörüklerin buna muhatap olması diğer bir sebeptir. Yine tarım arazilerinin otlaklar aleyhine genişlemesi ve ağır vergiler salınarak Yörüklerin yerleşmeye zorlanması, Safevi Devleti'nin propagandası ve konar-göçerlerin dini durumu, İçtimai ve psikolojik olan sebepler yani bazı söylem ve uygulamalarla Yörüklerin hor görülmesi, siyasi ortamın uygunluğu bunların başında gelmektedir.⁵⁸ Buna benzer uygulamalar özellikle aşiret usullerine bağlı olarak hayatlarını sürdüren Türkmenlerin itirazlarına neden olmuş, üst düzey görevlilerin özellikle göçebelere karşı kötü tutumu, küskün bir topluluk oluşturmuştur. Böylece Osmanlıda yeni bir sosyal sorun ortaya çıkmış, yönetimin gayri Türk ümeranın eline geçmesi, devlet-Türkmen halkı ayrımını beraberinde getirmiştir. Bu dönem Azerbaycan'da ise toplumsal yapı Osmanlıdan biraz farklı olup, aşiretlerin etkisi devlet yönetiminde ağırlığını hissettirmektedir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti'nin yönetimi, Türkmen aşiretlerinden oluşturulmuş birlik şeklindedir. Yerleşik hayat tarzının yanında göçebelik şekli yaygın bir biçimde görülmektedir.⁵⁹ Bu şartlarda Osmanlıdaki gayri memnun zümreyi İran'a davet etmeleri ve iş, güç ve askerlik gibi bazı menfaatler sağlamaları onların göçmelerinde ve Osmanlıya karşı gelmelerinde mühim rol oynamıştır.

Devlette Medrese kültürü önem kazanmaya başlamış, bu kültürün dışında kalan halk ise bazı tasavvufi gruplara yönelmeye başlamıştır. Devlet bu grupların çoğunu kontrol altında tutabilse de bazıları özellikle klasik Osmanlı eğitiminden uzak kalan Türkmen aşiretleri, Sünni inanca aykırı Anadolu'da eskiden beri marjinal olarak mevcut, ehlibeyt sevgisini esas alan zümrelere sempati duymaya başlamış, sonuçta devletine asi heterojen gruplar haline dönüşmüştür. İşte bu gruplar da en fazla Safevi tesirinde kalanlardır. Şeyh Haydar, 1483'ten 1488'e kadar üç defa Dağıstan üzerine sefere çıkmıştır. Her defasında yanına 10 bin kadar taraftar toplamıştır. Bunların büyük çoğunluğunun Anadolu'daki Karaman, Tekeli ve Hamid-ili aşiretlerinden geldiği belirtilmektedir. Yine onun ordusunda Karamanlı ve Varsaklu Türkmenlerinin ağırlıklı olduğu ifade edilmektedir. Şeyh Haydar'ın bu faaliyetlerini Osmanlı Devleti de dikkatle izlemektedir. Osmanlı tebaasından olan çok sayıda Türkmen'in bu harekâta yer alması II. Bayezid'i tedirgin etmiş ve Osmanlı-Safevi ilişkilerinin bozulmasında etkili olmuştur.⁶⁰ Kısaca, Ehlibeyt sevgisini araç olarak kullanan Safevi ailesi, Anadolu'da sade bir İslam anlayışına sahip olan ve bunu kimseyi rahatsız etmeden yaşayan Türkmenleri, inanç sömürüsü yaparak siyasi emelleri için kullanmıştır.⁶¹

Daha sonra Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra Şah İsmail'in ortaya çıkmasıyla, Safevi Tarikatı Osmanlı topraklarında tekrar harekâta geçmiştir. Her taraftan Safevi mensupları yeni parlamış şeyhlerine varmak için Azerbaycan taraflarına göç etmeye başlamışlardır. II. Bayezid bunun üzerine birtakım önlemlere başvurmuştur. 1500 sonlarında hudut komutanlarına gönderilen hükümlerde Erdebil şeyhine giden veya gelen sofilerin hepsinin yakalanıp öldürülmesi istenmiştir. Ancak bunda pek başarılı olunamamıştır. İsmail Tebriz'i ele geçirip şahlığını ilan etmiştir. Bu sırada Venedik ile sorun yaşayan II. Bayezid bu devletin kurulmasını engelleyememiştir.⁶² II. Bayezid'in Sivas sancağı beyine yazılan

bkz. 12 Numaralı Mühime Defteri(MD)(978-979/1570-1572) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (B.D.A.G.M.O.A.D.B.) yayın nu: 33, Ankara, 1996, 8 Rebi'u'l-ahir 979 tarihli hüküm: s.62/816); 12 Numaralı Mühime Defteri(978-979/1570-1572) II, B.D.A.G.M.O.A.D.B yayın nu: 33, Ankara, 1996, 27 Ra 979, s.96/880).

⁵⁶ Salih Akyel-Zülküf Şimşek, "Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, sayı XIX, s.113-115.

⁵⁷ Gündüz, *age*, s.55-56.

⁵⁸ Karaca, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", s.17-36.

⁵⁹ Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.106.

⁶⁰ Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.214-215; Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.107, 111.

⁶¹ Küçükdağ, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010, s.108.

⁶² Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.216-17.

hükümde “Şimdiki halde *dergah-ı muallama mektub ve âdem* gönderüp *bundan evvel hükm-i hümayûn virilüp Erdebil sufilerinden Erdebil’e giderken dutulan sufilerin soygunları dutan kimesnelere verilüp kendileri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdu...*” diye hüküm olması ve bunun yerine getirilmesi için gerekenlerin yapılmasıyla ilgili hükmü bunu açıklamaktadır.⁶³ Yine aynı doğrultuda Sultan Mahmud’a bu tarzda bir hüküm yazılmıştır. Bu hükümde Osmanlı ülkesinden İran’a silah ve mallarıyla giden sufilerin yakalanması ve cezalandırılması istenmiştir.⁶⁴ Ayrıca Mesih Paşaya yazılan hükümde Karamanoğlu adına mensup olduğu iddiasıyla isyan edenin Taşili’nden Tarsus’a, oradan da Şam veya Şark tarafına gittiğini bildirdiği, durumun tahkiki ve tafsilatlı şekilde bildirilmesi istenmektedir.⁶⁵ Şehzade Mahmud’a, Ahmed’e, Alemşah’a ve Selim’e, İran’a gidip gelen sufilerle ilgili talimatname verilmiş ve bunların diğer hükümlerde olduğu gibi cezalandırılması istenmiştir.⁶⁶ İran tarafına gidip gelirken tutulan sufilerin derhal idam edilmeleri ve ne kadar kişinin idam edildiğinin ayda bir veya iki ayda bir deftere yazıp gönderilmesine dair Şehzade Şehinşah’a hüküm yazılmıştır.⁶⁷ İşte bu ve buna benzer hükümler II. Bayezid’in Safevilere kayıtsız kalmadığını ve oraya gidip gelmeleri engellemeye çalıştığını göstermektedir.

1500’ün yazında Erzincan’da bulunan İsmail’in safına 6 binden fazla Osmanlı tebaası olan Ustaclu ve Bozok Türkmen’i katılmıştır. Bunlar sayesinde İsmail başarı sağlayarak devletini kurmuş ve Azerbaycan artık bir cazibe merkezi haline gelmeye başlamıştır. Aynı zamanda Şah İsmail’in başarıları Anadolu’da yaşayan Safevi sempatzanı pek çok kişinin o tarafa göç etmesine sebep olmuş, halk onun Anadolu’ya sefer düzenleyerek başarılı olacağını düşünmeye başlamış ve Şah geldiği zaman ona yardım için ciddi şekilde silahlanmaya başlamışlardır.⁶⁸ Osmanlı Devleti’nden başka Dulkadir Beyliği’nin Azerbaycan’a göç hususunda yasaklar koyması, bu rakamın oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti’nden daha çok Trabzon, Amasya, Antalya, Karaman, Kastamonu ve Sivas’tan Şah İsmail’in yanına gidenlerin çok olduğu görülmektedir.⁶⁹

Görüldüğü gibi gerek Osmanlı’nın zaafi ve bazı uygulamaları, gerekse şahın etkili propagandaları, Anadolu’daki isyanlara zemin hazırlamıştır. Sonuçta Anadolu’da değişik sebeplerden birçok isyan meydana gelmiştir. İşte bu isyanlar öncesi ve sonrası da bazı sürgün ve göçler olmuştur. Devlet içerde huzuru sağlamak için bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu da daha çok sürgün ve göç metodudur. Bu isyanlardan en önemlisi ve büyük göçlere sebebiyet veren II. Bayezid zamanında patlak veren Şahkulu isyanıdır.⁷⁰ Şahkulu’nun çıkışını haber alan Türkmenler her taraftan ona katılmaya başlamışlardır. Hatta Kızılbaş olmadıkları halde tımarlarını kaybettikleri için küskün olan bazı sipahiler bile onu desteklemişlerdir. Sayıları kısa sürede artan Kızılbaşlar, Kızılcağaz, İstanos, Elmalı, Burdur ve Keçiözü’yu basıp tahrip ettikten sonra Kütahya’ya yönelmişlerdir.⁷¹ Şahkulu veya Şeytan kulu Anadolu vilayetinin ekser yerlerini bu şekilde harap edip Anadolu beylerbeyisi Karagöz Paşayı Kütahya’da katl eylemiştir.⁷² Bu isyandan sonra Teke Türkmenleri, Şah İsmail’in hizmetine girmek için İran’a yönelmişlerdir. Osmanlı ordusu bu isyanı bastırmakta etkili olamamış, Türkmenler Sivas yakınında yaptıkları savaşta reislerini kaybetmiş olmalarına rağmen İran’a ulaşmayı başarmışlardır.⁷³ 1511’deki Şah Kulu isyanında ayaklanmaya iştirak edenlerin 15 bin civarında olduğu tahmin edilmekte ve bunlar

⁶³ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s.8, hüküm 27.

⁶⁴ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *age*, s.21.

⁶⁵ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *age*, s.67-68.

⁶⁶ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *age*, s.78-79.

⁶⁷ İlhan Şahin-Feridun Emecen, *age*, s.126.

⁶⁸ Dedeyev, “Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, s.217.

⁶⁹ Dedeyev, “Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl–16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu’dan Azerbaycan’a Türkmen Göçleri”, s.112.

⁷⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Tekindağ, “Şahkulu Baba Tekeli İsyanı”, s.34-39; Hoca Sadettin, *age*, s.11-12; Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932; Tekindağ, “Teke-eli ve Teke-Oğulları”, s.55-94; Karaca, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s.46-51; Karaca, “Safevi Devleti’nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı Safevi İlişkileri”, s.409-418.

⁷¹ Gündüz, *age*, s.102.

⁷² Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, s.195; Hadîdî’de Şahkulu isyanı isyanın geçtiği yerler, bunların tahribatı ve isyanın sona erdirilmesi ile ilgili bilgi vermiştir. Bu konuda bkz. Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299–1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.359-367.

⁷³ Gündüz, “Safeviler”, *TDVİA*, s.452.

da Tebriz'e ulaşmışlardır. Bu rakam sadece Isparta, Antalya ve çevresinden toplanmış Kızılbaşlar olmalıdır.⁷⁴ BOA, TT 121 numaralı ve 1523 tarihli olan defterde bu isyanın etkisini ve sonucunu görmek mümkündür.⁷⁵ II. Bayezid, bu isyandan sonra Teke ve Hamidili yöresinde bulunan Şii Alevileri, 1501'de olduğu gibi sürgüne tabi tutmuştur. II. Bayezid bu dönemde 16.000 kişiyi Mora ve Arnavutluk dolaylarına sürgün etmiştir.⁷⁶ Yine Modon, Koron, Budun ve Filibe gibi yerler sürgün olarak kullanılmış ve devlet düzenini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Safevi tarikatının para ve insan kaynağını kesmek için sınırdan geçişleri yasaklamak gibi bir takım önlemler almıştır. Anadolu'da 50 bin kişinin ölümüne sebep olan bu isyan ve birbiri ardına yapılan sürgünler yüzünden Teke Yöresinde halkın azaldığı, belli başlı kaza ve nahiyelerin küçüldüğü anlaşılmaktadır. Bu göç ve sürgünler sonucunda birçok köy mezraya dönüşmüştür.⁷⁷ Görüldüğü üzere Teke Yöresini birinci derecede etkileyen Şahkulu isyanıdır. Bu isyan öncesi buradaki bazı gelişmeler ve isyanın yıkıcı etkisi göçlerin ve sürgünlerin bu bölgeden olmasında en önemli sebep olmuştur.

Neticede Sultan Bayezid yukarda bahsettiğimiz üzere her ne kadar Şii faaliyetlerini ve Safevî Devleti'ni dikkatle takip etmiş ve bazı önlemler almışsa da etkili bir karşılık verdiği söylenemez. Çünkü Osmanlı için batıdaki gelişmeler daha öncelikli olduğundan Şah İsmail'e karşı saldırganca değil pasif bir siyaset izlemeyi yeğlemiştir. II. Bayezid'in bu siyaseti, Safevîlerin güçlenerek İran'da Şiiliği yerleştirmelerini kolaylaştırırken, aynı zamanda propaganda ve isyanlarla kışkırtılıp desteklenen Anadolu halkının Şah İsmail'e meyletmesine yol açmıştır.⁷⁸ Hatta onun iktidardaki gevşek tutumu, şehzadelerin daha onun sağlığında taht kavgalarına girişmelerine sebep olmuştur. Şehzade Selim'in bu konudaki kararlı tutumu ona, daha babasının sağlığında Osmanlı tahtına giden yolu açmıştır.

1512 yılında Osmanlı tahtına Selim'in geçtiğini haber alan Şah İsmail, Sultan Selim'in kardeşleriyle yaptığı mücadeleden de yararlanarak, Rumlu Nur Halifeyi Anadolu'ya göndermiştir. Nur Ali, Şah İsmail'in Anadolu'daki önde gelen halifelerinden birisidir. 1512'de Afyon yöresine geldiğinde sayıları üç dört bin civarında olan atlı müritler aileleri ile birlikte kendisine katılmıştır. Osmanlı tahrir kayıtlarında bölgede boşalan köylerden bahsedilmesi bu katılım ile ilgili görülmektedir. Nur Ali'nin, aynı zamanda müritleri aracılığıyla Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'daki Alevileri Şah adına ayaklanma yapmaları için halifeler gönderdiği ve önemli miktarda buna katılımın ve göçün olduğu belirtilmektedir.⁷⁹

Bu sırada Konya'da bulunan Şehzade Ahmed, kardeşi Selim'in hükümdarlığını kabul etmeyerek onunla mücadeleye hazırlanmaktadır. Bu müsait durum en çok da Nur Ali'nin işine yaramıştır. Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum Kızılbaşlarını ayaklandırmıştır. Şehzade Ahmed'in oğlu Murad, bu kitlenin gücünden faydalanmak için Kızılbaş olayını kabul etmiş ve halifenin elinden merasimle Kızılbaş tacını giymiştir. Bu da Safevi propagandasının ne kadar ilginç boyutlara ulaştığını göstermektedir. Şah İsmail Safevilere sığınan Murad'a Fars eyaletinde tımarlar veriyse de genç şehzade İsfahan yakınlarında vefat etmiştir. Bu defa isyanın merkezini Karahisar ve Niksar çevresi oluşturmaktadır. Kısa zamanda sayıları 20.000 olan isyancılar Tokat üzerine yürümüşlerdir. İsyancılar üzerine Faik Bey komutasında bir ordu gönderildiyse de, isyancılar Faik Bey'i yenerek Tokat'ı ele geçirerek burada Tokat ileri gelenleri ile Şah İsmail adına hutbe okutmuşlardır. Bunun üzerine Şehzade Ahmed, isyancıların üzerine veziri olan

⁷⁴ Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.218-19; Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.112-113.

⁷⁵ Biraz sonra bu isyanın bölgedeki etkisi ve sonuçlarından bahsedeceğiz. BOA, TT 121, s.1-573.

⁷⁶ Küpeli, *agt*, s.23 ve bkz. buradaki dipnotlar; Ayrıca bkz. Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı Safevi İlişkileri", s.409-418.

⁷⁷ TT 121, s.1-573; BOA, TT 166, s.575-612; TKA, TT 107, v.1-328; Tekindağ, *agm*, s.59-61; Karaca, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s.46-51, 228-232; Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı Safevi İlişkileri", s.415; Savaş, *age*, s.105-106; Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988, s.20-22.

⁷⁸ Küpeli, *agt*, s.4.

⁷⁹ Sümer, *age*, s.34; Akyol, *age*, s.67; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.253; Gündüz, *age*, s.114; Dedeyev, Karahisar'da iken Sivas, Amasya, Tokat ve Çorum'dan 4 bin hanelik Safevi müridi topluluğunun Nur Ali'ye katıldığını ve bunu yaklaşık 20-30 bin kişi tahmin etmekte veya bu sayıya vardığını öngörmektedir. Ancak Tufan Gündüz, Nur Ali Halife'nin başarılı harekâtına rağmen etrafında çok fazla Kızılbaş toplanmadığını belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Dedeyev, "Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri", s.218-19; Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl-16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.112-113; Gündüz, *age*, s.114-116; Ayrıca bu isyanla ve Yavuz dönemi Osmanlı-Safevi ilişkileri ile ilgili olarak bkz. Karaca, "Yavuz Sultan Selim Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.9, Isparta, 2003, s.71-86.

Yularkısdı Sinan Paşayı göndermiş ancak iki taraf arasında yapılan savaşı Sinan Paşa kaybettiği gibi, canını da zor kurtarabilmiştir. Böylece Nur Ali Halife görevini başarıyla tamamlayarak Erzincan'a dönmüştür.⁸⁰

1514 yılında meydana gelen Çaldıran mağlubiyeti, Safevi Devleti'nin gücünü kırılmışsa da Osmanlı'dan Azerbaycan'a göçün önü tamamen alınamamıştır. Öyle ki, Anadolu'dan Safevi'ye bir diğer göç dalgası da Sultan Selim'in Mısır Seferi (1516–1517) sırasında Tokat ve Bozok çevresindeki Kızılbaş Türkmenler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan Şeyh Celal isyanından sonra yaşanmıştır. Bozoklu ve Kızılbaş ileri gelenlerinden olan Celal, Turhal civarına giderek orada mağaraya yerleşmiştir. Onu gizlice ziyaret eden Kızılbaşlar, onun şöhretini arttırmışlardır. O tarihlerde bu bölge halkının çoğunun Kızılbaş veya Kızılbaşlığa mütemayil oluşları Celal'in işine yaramıştır. Şeyh Celal etrafına ilk etapta 4000 civarında bir kişi toplamış sonra bu sayı daha da artmıştır. 1519 yılında Şah İsmail'e güvenerek Osmanlı güçleriyle mücadeleye girişmiş, başarı elde edemeyeceğini anlayınca Azerbaycan'a gitmek üzere harekete geçtiğinde Erzincan yakınlarında yakalanarak öldürülmüştür. Bu ayaklanmadan sonra önemli miktarda Kızılbaşın Safevi Devleti'ne kaçtığı ifade edilmektedir.⁸¹ Bu ayaklanmanın da özelliği diğer Kızılbaş ayaklanmalarında görüldüğü gibi mesayinik bir hareket olmasıdır.⁸² Bu dönemdeki önemli göçlerden birisi de 1522 yılının yazında gerçekleşmiştir. Canberdi Gazeli isyanı esnasında Maraş ve Elbistan hâkimi Dulkadirli aşiretinin reisi Şahsuvaroğlu Ali Beyin Canberdi Gazeli taraftarı olması ve sonra ortadan kaldırılması üzerine oğlu Veled Han 3 bin kadar Dulkadirli aşireti ile memleketini bırakarak Tebriz'e gitmiştir.⁸³ Başka bir ayaklanma 1527 tarihindeki Kalender Çelebi, 1529'daki Adana'da meydana gelen Ayas ve Seydi ve kendilerine iltihak eden İnciryemez lakaplı diğer bir Kızılbaşın çıkardığı isyandır. Bunlar Ramazan oğullarından Adana beyi Piri Bey tarafından elde edilerek öldürülmüşlerdir. Muhtemelen bu isyanlardan sonra da göç ve sosyal hareketler meydana gelmiştir.⁸⁴ XVI. yüzyılın ilkyarısında Anadolu'da görülen mehdici karakterli bu hareketler, gerçek anlamda bir mehdilik hareketi veya bir mezhep mücadelesi niteliğini taşımaktan çok, giderek çözülmeye başlayan Osmanlı Anadolu'sunun sosyoekonomik yapısının ve buna gerekli teşhisi koyamadığı için baskı uygulayan Osmanlı merkezi yönetiminin yol açtığı birer tepki hareketidir.⁸⁵ Saim Savaş, Mühimme hükümlerine dayanarak bu göçlerin ve Osmanlı'nın bunları engelleme çabalarının XVI. asrın ikinci yarısında da devam ettiğini belirtmektedir.⁸⁶

XVII. yüzyılda Safevi'lerin Anadolu ile ilgilerinin geçen yüzyıldaki kadar olmadığı anlaşılmaktadır. Artık daha münferit olaylar görülmektedir. Bu büyük oranda Şah Abbas'ın politika değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Kızılbaş beylerin ordudaki gücünü azaltmak için genç Şah "şahseven" adıyla anılan doğrudan kendisine bağlı bir birlik oluşturmuştur. Ancak bu çaba yeterli gelmeyince Osmanlı Kapıkulu teşkilatını andıran tarzda Kafkasya'da yaşayan Hristiyan toplulukların (Gürcü, Ermeni, Çerkez) mensuplarından oluşan ve ücretleri merkez hazineden ödenen "*Gulamani Hassa-i Şerife*" adıyla ateşli silahlarla donatılmış bir ordu meydana getirmiştir. Ayrıca Kızılbaş korucuların sayısı azaltılmış mahalli beylere bağlı kuvvetler de dağıtılmıştır. Daha sonra Fars ve Tacik unsurlardan oluşturulan tüfekçi ve esirlerden devşirilen topçuların da katılımıyla bu ordunun mevcudu kırk bine ulaşmıştır. Şah Abbas'ın İran'da Kızılbaşlara karşı bu sert tavrı, onları devlet yönetiminden uzaklaştırıp geri plana itmesi, bunların Anadolu'daki uzantılarına yönelik faaliyetleri de etkileyip en aza indirmiştir. Ayrıca Osmanlıların Kızılbaşlara karşı Anadolu'da uyguladığı şiddetli takibat da bunda etkili olmuştur. Öte yandan artık Safevi Şahının Kızılbaşlar için pek kutsallığı kalmamıştır. Ayrıca Şah Abbas, Kızılbaş sufi çevrelerin Osmanlı Devleti'yle işbirliği yaptığından kaygılanmaktadır. Bundan dolayı Kızılbaş Türkmenler giderek devlet yönetiminden dışlanırken, onların yerini merkezde geleneksel Fars bürokrasisi almakta, milli bir İran devletinin temelleri atılmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen Kızılbaşların İran'la ilişkileri tamamen

⁸⁰ Sümer, *age*, s.35; Hoca Sadettin, *age*, c.IV, s.84; Ahmet Refik, *age*, s.9; Gündüz, "Safeviler", *TDVİA*, s.452.

⁸¹ Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl–16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.113-114; Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK, Ankara, 2016, s.116-121.

⁸² Salih Akyel-Zülküf Şimşek, *agm*, s.135-137.

⁸³ Dedeyev, "Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl–16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu'dan Azerbaycan'a Türkmen Göçleri", s.113-114.

⁸⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, s.346-348.

⁸⁵ Ocak, *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, Kitapyaymevi, İstanbul, 2016, s.80-81.

⁸⁶ Savaş, *age*, s.157-158.

kesilmemiş, Osmanlı da bunları takipten vazgeçmemiştir.⁸⁷ Safevi Devleti'ni kuran Kızılbaşlar, Şah İsmail'in Şiileştirme politikası içinde evrilip hızla Şiileşirken, Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler içe kapanıp inançlarını geleneksel usullerle devam ettirmişlerdir.⁸⁸

Kısaca Teke Yöresinden göçler ve sürgünler daha ziyade 1501 tarihi civarıyla Şahkulu İsyanı (1511) sonrası gerçekleşmiştir. Bu göçler, Kızılbaş olayları ve etkilerini 1523 tarihli Tapu Tahrir Defterinde de görmek mümkündür. Yoğunlukla bu bölgeyle ilişkiler Safevi tarikatı dönemi ve devletin kurulması ile Şahkulu İsyanı sonrasında görülmektedir. Bu dönemde Kızılbaşların veya Heterodoks Türkmenlerin önemli bir kısmı sürgün edilmiş veya göç etmiş ya da devletin kontrolüne girmiş olduğu için 1523'den ve XVI. asrın ikinci yarısından sonra pek fazla olayla karşılaşmamıştır. Olaylar daha ziyade münferit kalmış veya başka bölgelerde olan büyük çaplı olaylara kısmen katılma şeklinde gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü daha sonraki arşiv belgelerinde Tapu defteri ve Mühimme defterlerinde bölgeyle ilgili çok fazla bilgi ve belge olmaması buna delalet etse gerektir.

2. Göçlerin Sonuçları

Teke Yöresini etkileyen en önemli olay az önce bahsettiğimiz üzere Şahkulu İsyanıdır.⁸⁹ Bu isyanın etkilerini özellikle Hamid Sancağına ait Tapu defterinde görmekteyiz. Aynı durum Teke, Alaiye, Menteşe Sancakları gibi yerlerde de olmalıdır. Özellikle Antalya'da çıkan bu isyanın defterlere yansımamasını düşünmek mümkün değildir. Ancak Hamid Sancağı haricindeki yerlere ait 1523 tarihli mufassal defterin olmaması belgelerde bu etkiyi görmemizi engellemektedir. 1523 tarihli defterin icmali olan 1530 tarihli defter ve sonrasına ait defterlerdeki nüfus ile ilgili veriler bölgedeki nüfus hareketlerini göstermektedir. Çünkü mezralar öncesine göre çoğalmış, nüfus yeterince artmamış ve başka kaynaklar da sürgün ve göçleri ortaya koymuştur. Teke Sancağı'nda bu özellikle belirgin bir şekilde görülmektedir.⁹⁰ Hamid Sancağı'nın köy nüfusu 1478'de 15.350 nefer, 1523'de 17.184 nefer, 1568 yılında ise 30.080 neferden meydana gelmektedir. Görüldüğü üzere 1478'den 1523 yılına uzun bir süre geçmesine rağmen fazla bir artış yoktur. Şehirlerde de aynı şekilde artışın olmadığını görmekteyiz.⁹¹ İncelediğimiz bazı kazalardan olan Keçiborlu, Uluborlu, Ağlasun gibi yerlerde de hem şehir nüfusunda hem de köy nüfusunda benzer durumlar söz konusudur. Yani 1478'den 1523 yılına genelde düşüşler söz konusudur. Bu sürgün ve göçlerle ilgili olmalıdır.⁹² Çünkü özellikle 1523 yılı Tapu defterine bu açıkça yansımıştır. Hamid Sancağı'na ait tapu defterine açıkça yansıyan Kızılbaş fetreti ve göçler ile nüfus hareketleri üzerinde biraz daha detaylı duracağız. Güçlülük bastırılan bu ayaklanma sonunda Hamid Sancağı köylerinin Kızılbaş reayasının bir bölümü oturdukları yerleri bırakarak İran'a geçmişlerdir. Kimisi de sürgüne tabi olmuşlardır. Bu göçler ya da sürgünler sonucunda buradaki köyler boşalarak mezraya dönüşmüştür. Özellikle Karaağaç-ı Gölhisar'a bağlı Yavice nahiyesinde, Eğirdir'e tabi Yuva nahiyesinde ve Gölhisar, İrle, Uluborlu, Ağlasun, Eğirdir kazalarındaki bazı köylerin halkının Sürh-ser (Kızılbaş) olup İran'a

⁸⁷ Küpeli, *agt*, s.14-15, 29-30; Şah Abbas'ın politikalarından İran'a göç eden Çepniler de nasiplerini almışlardır. Bu Çepniler'in pek çoğunun veya hepsinin Doğu Karadeniz Çepnilerinden olduğu tahmin edilmektedir. Fakat bu Çepniler de çok sayıda olmadıklarından Varsak, Turgutlu gibi küçük, ikinci derecedeki oymaklar arasında yer almaktadır. Bu Çepniler uzun yıllar burada yer almışlar ve etkili olmuşlardır. Fakat Safevi hükümdarı Şah Abbas devrinde (1590-1628) Çepniler'den önemli bir kısmın veya hepsinin Hazar Denizi kıyısındaki Ormanlık, rutubetli ve bu yüzden Türkler'in yaşamak istemedikleri Gilan yöresine göçürüldükleri anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz. Sümer, Çepniler Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992, s.39-40.

⁸⁸ Gündüz, *age*, s.146-147.

⁸⁹ Şahkulu İsyanı'nın sebep ve sonuçları, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki ilişkiler ve bunların Yörüklerle etkileriyle ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s.46-51; Karaca, "Yavuz Sultan Selim Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", s.71-86; Karaca, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", s.409-418; Arıkan, *age*, s.20-22; Karaca, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", s.17-36; Karaca, "XVI. Yüzyılda Eğirdir ve Çevresinde Konar-Göçerler (Yörükler)", s.457-472; Karaca, "XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *I. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım 2005 Bildiriler*, c.I, Burdur, 2007, s.759-774.

⁹⁰ Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, s.228-232.

⁹¹ Arıkan, *age*, s.42-64, 73-78

⁹² Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.213-216; Karaca, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası", *I. Teke Yöresi Sempozyumu (4-6 Mart 2015) Bildiri Kitabı*, c.II, Burdur, 2015, s.919-949; Karaca, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiborlu Kazası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Isparta, 2007, s.52.

gittikleri ve karyelerinin mezraya dönüştüğü görülmektedir. Mesela; 1523 tarihinde Gölhisar'da Güney⁹³, Kılağuzla⁹⁴, Dikenlü⁹⁵, Aşağı Çavdur ve Yukaru Çavdur⁹⁶ gibi köylerde halk Sürh-ser olup perâkende (dağınık, darmadağın) olmasıyla çiftlikleri mahlûl olmuş ve ahirden kimselere ziraata verilmiştir.⁹⁷ Uluborlu'nun Senirkent⁹⁸ ve Yassıviran⁹⁹ köyleri halkının bazısı Kızılbaş olduğu için gitmiş, bunun üzerine çiftlikleri “*resm-i zemin*” kayıt olunarak başkalarına verilmiştir. Keçiözü kazasındaki Yaylak-ı Kudlan “*köhne defterde karye olub reayası perâkende olub*”, yine “*Mezra-i Bora Bali köhne defterde karye olub reayası perâkende olmağın*” mezra ve yaylak yazılmışlardır. Ancak halkının dağılmasının sebebi burada belirtilmemiştir. Ancak muhtemelen Kızılbaşlıkla ilgili olmalıdır.¹⁰⁰ Karaağaç Gölhisar'ının nahiyesi olan Yavice'deki mezra-i Alaaddin¹⁰¹, mezra-i Behram'daki¹⁰² halkın Sürh-ser olduğu kayıtlıdır. İrle kazasındaki Kozluca¹⁰³, Emrudlar ve Çaltu¹⁰⁴ mezralarında da aynı durum söz konusudur. Burdur kazasındaki bir mezra ve Yaylakta “*köhne karye olub reayası perâkende olmağın yaylak ve mezra kayd olunduğu*” belirtilmektedir. Fakat halkının dağılmasının sebepleri yazılmamıştır. Bu da Kızılbaşlık veya başka nedenlerden kaynaklanmış olabilir. Çünkü birçok mezrada buna benzer ifadeler geçmektedir.¹⁰⁵ 1523 yılında Ağlasun kazasının birçok köyünde reyanın bir kısmının Sürh-ser olduğu kaydı düşülmüştür. Mesela; Karye-i Çeltikçi'deki bir nottan “*Sürh-ser fetretinden*” çeltik ekiminin burada azaldığını anlamaktayız.¹⁰⁶ Yine Kuzlu Kübyan köyünün halkının ekserisinin Sürh-ser olup çiftliklerinin azaldığını görmekteyiz.¹⁰⁷ Ayrıca Kuzca köyünün halkı Sürh-ser olup gittiği için üç buçuk çiftlik yerden resm-i zemin alınmaktadır.¹⁰⁸ Abnadan (Anba) köyü halkının bazı reayası Sürh-ser olduğu için 6 çiftlik yerleri kalmış ve hariçten ekenlerden resm-i zemin alınmaktadır.¹⁰⁹ Yine Ovacık köyünün halkının bazısı Sürh-ser olup dört buçuk çiftlik yerlerin kalıp hariçten ekenlerden resm-i zemin

⁹³ “Karye-i mezbûrenin halkı Sürh-ser olup 12 çiftlik yerleri mahlûl olmağın ahirden kimesnelere tapuya verilüp ziraat ederler resmi zemin kayd olundu”. *BOA, TT 121*, s.78; Ayrıca bkz. Karaca, “XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, s.763.

⁹⁴ “Karye-i mezbûre halkı Sürh-ser olup gidüp 13 çiftlik yerlerin kalup emr-i hümayûn ahirden kimesnelere tapuya verilen hariçten ekerler resmi zemin”. *TT 121*, s.89; Ayrıca bkz. Karaca, “XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, s.763.

⁹⁵ “Karye-i mezbûre halkı Sürh-ser olup perâkende olmağın 13 çiftlik yerleri hariçten emr-i hümayûnla tapuya verilüp resm-i zemin”. *TT 121*, s.89-90; Ayrıca bkz. Karaca, “XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, s.763.

⁹⁶ “Halkı Sürh-ser olup 6 çiftlik yerleri ahirden kimesnelere tapuya verilüp ziraatludur resmin verirler”, *TT 121*, s.90; Karaca, “XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, s.763.

⁹⁷ *TT 121*, s.78, 89-90; Ayrıca bkz. Karaca, “XVI. Yüzyılda Gölhisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, s.759-774.

⁹⁸ “Karye-i mezbûre halkının bazı Kızılbaş olub gidüp 6 çiftlik yerlerin ahirden kimesnelere tapuya alub resm-i zemin verirler”. *TT 121*, s.215; Uluborlu kazasındaki sosyal hareketler konusunda bkz. Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012, s.37-39.

⁹⁹ “Karye-i mezbûre halkının bazı Sürh-ser olup 6 çiftlik yerlerin mahlûl olup ziraat edenlerden resm-i zemin kayd olundu”. *TT 121*, s.229; Uluborlu kazasındaki sosyal hareketler konusunda bkz. Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.37-39.

¹⁰⁰ *TT 121*, s.259.

¹⁰¹ “Mezra-i Ala'addin timâr-ı Mehmed v. İskender defter-i köhne karye olub reayası Sürh-ser ve perâkende olub hariçten karye-i Gencelü ve Çuvallu ve gayri ziraat ider hâsılı 2540”. *TT 121*, s.60.

¹⁰² “Mezra-i Behram köhne defterde karye olub reayası Sürh-ser ve perâkende olub hariçten Yörükler eker”. *TT 121*, s.60.

¹⁰³ “Mezra-i Kozluca köhne karye olub reayası Sürh-ser olmağın mezra kayd olundu hâsıl 700”. *TT 121*, s.153.

¹⁰⁴ Bu mezralar için ise “köhne karye olub reayası perâkende olmağın mezra kayd olundu” kaydı düşülmüştür. Ancak mezra olmasının sebebi belirtilmemiştir. Halkının Sürh-ser olması veya buradaki bu kargaşadan etkilenen halkın dağılması mezra olmasında etkili olmuş olabilir. *TT 121*, s.153.

¹⁰⁵ “Mezra-i Lefnoca (?) ovada karye olub reayası perâkende olmağın mezra kayd olundu”, “Yaylak-ı Barçın defter-i köhne karye olub reayası perâkende olub yaylak olmağın yaylak yazıldı”. *TT 121*, s.162.

¹⁰⁶ “Mezkûr reaya Çeltikçi argı derler bir ark pirinç ekerlermiş köhne defterde 100 müdd tohum ekülür denilmiş reaya az olduğu sebebeden 50 müdd tohum ekülürmüş mezkûr reaya dönüb ak pirinç ederlermiş kilesi 6 vukiyye 240 dirhem ile 100 müdd ak pirinç olurmuş deyu defter-i köhne mestur haliyâ tahmini Sürh-ser fetretinde zâyi olub reaya tohum çıkarub ekerlermiş 20 müdden buçuk hâsıl olur deyu şehâdet olub 20 müdd yazıldı hâsıl erz sâfi 20 müdden fi 100, 2000 akçe”, *TT 121*, s.306; Ayrıca bkz. Karaca, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası”, *1. Teke Yöresi Sempozyumu (4-6 Mart 2015) Bildiri Kitabı*, c.II, Burdur, 2015, s.921.

¹⁰⁷ “Karye-i mezbûrenin halkının ekseri Sürh-ser olmağın on sekiz çiftlikleri kalub ekenlerden resm-i zemin kayd olundu 600 akçe”, *TT 121*, s.314; Ayrıca bkz. Karaca, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası”, *1. Teke Yöresi Sempozyumu (4-6 Mart 2015) Bildiri Kitabı*, c.II, Burdur, 2015, s.921.

¹⁰⁸ “Üç buçuk çiftlik yerlerin halkı Sürh-ser olub gitmeğın resm-i zemin kayd olundu hâsılı münderic”, *TT 121*, s.315; Ayrıca bkz. Karaca, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası”, s.921.

¹⁰⁹ “Karye-i mezbûrenin bazı reayası Sürh-ser olub altı çiftlik yerlerin kalub hariçten ekenlerden resm-i zemin kayd olundu hâsılı münderic 252 akçe”. *TT 121*, s.316; Ayrıca bkz. Karaca, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası”, s.921.

alınmaktadır.¹¹⁰

Buna benzer durum Eğirdir kazasında da görülmektedir. Fakat burada çok fazla Sürh-ser kaydı yoktur. “*Katlu, köhne defterde karye olub reayası Sürh-ser ve perâkende olmağın mezra kayd*” olunmuştur. Yine “*Kalin Kilisa mezrası kezâlik karye olub reayası perâkende olmuştur*”. Ancak bunun sebebi belli değildir.¹¹¹ Eğirdir’in Yuva nahiyesindeki Kargın köyünde “*köhne defter mucibince on buçuk çiftlik yerin halkı Sürh-ser olub perâkende olmağın resm-i zemin oldu ziraat idenlerden 100 akçe*” diye kayıt bulunmaktadır.¹¹² Yine bu nahiyedeki Şam Örusü köyünde “*köhne defter mucibince 37 çiftlik yer halkı Sürh-ser ve perâkende olmağın hariçden ziraat idenlerden resm-i zemin kayd olundu 600 akçe*” denilmektedir.¹¹³ Kartaş nahiyesinde “*Yaylak-ı karye-i Gönenç tumâr-ı mezbûr köhne defterde 30 hâlî köy olub hâliyâ reayası perâkende olub Etrâk yaylarmış ma’a yaylak...*” denilmektedir.¹¹⁴ Afşar kazasına bağlı Yenice köyünde¹¹⁵ ve Yalvaç kazasına bağlı Kışlacık mezrasında¹¹⁶ halkın perâkende olmasıyla resm-i zemin yazıldığı ve mezra kaydedildiği belirtilmektedir. Ancak halkın dağılmasının sebebini bilemiyoruz.

Hatta Eğirdir kazasında *Firuzlu* cemaatinden Sürh-ser olan İbrahim v. Hızır adında bir kişi tımandan ihraç edilmiştir. Bütün bu olay ve kayıtlar bölgedeki İran etkisini ve sosyal hareketleri göstermektedir.¹¹⁷ Yine Heterodoxe eylemlerle ilgisi olmayan sürgünler de bu bölgeden İstanbul, Rodos ve Kıbrıs gibi yerlere yapılmış ve buraların demografik yapısının değişmesinde etkili olmuştur. Bilhassa bu bölgeden Kıbrıs’a sürgünler meydana gelmiştir.¹¹⁸

Sonuç

Safevi Tarikatı ve daha sonra Safevi Devleti’nin kurulması Osmanlı’dan İran’a göçlerin olmasında etkili olmuştur. Bu tarikat ve devlet Anadolu’dan beslenmektedir. Zaten Şii mezhebinin benimsenmesi ve kabul edilmesi o dönem mevcut olan Osmanlı, Memluk ve Özbeklere alternatif bir siyasi ve dini teşekkül olarak gelişmiştir. Anadolu’da Osmanlı ile siyasi, dini, kültürel, ekonomik vb. yönlerden barışık olmayan zümrelerin bulunması bu tarikat ve devletin Anadolu ile ilişkilerini arttırmasında etkili olmuştur. Bunun sonucunda Anadolu’dan XV. yüzyıldan başlayarak buraya göçler gerçekleşmiştir. Göçlerin yoğun olduğu yerler Türkmen ve konar-göçerlerin çok olduğu bölgelerdir. Özellikle de Teke Yöresi bunda önemli rol oynamıştır. Hem devletin kuruluşunda hem de uzun süre beslenmesinde bu bölge etkili olmuştur. Şahkulu isyanı öncesinde 1502 yıllarında bu bölgeden Safevi ile ilişkilerden dolayı bazı adalara ve Rumeli’ye göçler ve sürgünler olmuştur. Özellikle 1511 yılındaki Şahkulu isyanından sonra göçlerin ve sürgünlerin etkisini görmek mümkündür. 1523 tarihli Hamid Sancağı defterinde birçok köyün mezraya dönüştüğü, çiftliklerin dışardan ekildiği, halkın bazısının Sürh-ser olup gittiği ve bunun sonucunda nüfusun azaldığı, üretimin ve vergilerin düştüğünü görmekteyiz. Aynı durum Teke Sancağı ve bölgedeki diğer sancaklar için de geçeli olmalıdır. Çünkü isyanın başlangıcı ve etkisinin en fazla olduğu yer burasıdır. Ancak bu tarihli mufassal defter olmadığı için somut deliller yoktur. Buna karşılık mezraların çoğalması, nüfusun azalması ve diğer bazı kaynaklardan bu göçlerin olduğunun desteklenmesi bunu ortaya koymaktadır. Bu isyan öncesi ve sonrası zorunlu ve gönüllü birçok göçün olması daha sonra bölgeden bu çaplı büyük göç ve isyanların olmamasının temel nedenlerindedir. Artık göçler ve olaylar biraz daha bireysel olacak veya başka yerlerdeki olaylara katılma mahiyetinde vuku

¹¹⁰ “*Halkının bazıı Sürh-ser olub dört buçuk çiftlik yerlerin kalub haricden ekenlerden resm-i zemin kayd olundu 189 akçe*”. *TT 121*, s.317; Ayrıca bkz. Karaca, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası”, s.921.

¹¹¹ *TT 121*, s.361.

¹¹² *TT 121*, s.398.

¹¹³ *TT 121*, s.404.

¹¹⁴ *TT 121*, s.405.

¹¹⁵ “*Köhne defter mucibince 5 çiftlik yer reayası perâkende olmağın ziraat idenlerden resm-i zemin 210 akçe*”. *TT 121*, s.423.

¹¹⁶ “*Mezra-i Kışlacık köhne defterde karye olub reayası perâkende olmağın mezra kayd olundu*”. *TT 121*, s.482.

¹¹⁷ “İbrahim v. Hızır, mezkûrun Sürh-serde yoldaş andan deyu tumar ihraç olunmasına *Beylerbeyi eline hük-m-i hümayûn verilmek*”. *TT 121*, s.546.

¹¹⁸ Hamid Sancağı’ndan Kıbrıs’a yapılan sürgünler ve sancağın muhafazası ile ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Hikmet Turhan Dağlıoğlu, “Onuncu Asırda Hamideli”, Ün, c.V, sy.58, Isparta, II. Kanun, 1936, s.811-813; Dağlıoğlu, “Onuncu Asırda Hamideli”, Ün, c.V, sy.59, Isparta, Şubat 1939, s.826-829. Yine Teke Yöresinden Kıbrıs’a yapılan sürgünler ve bunların etkileri konusunda bkz. Karaca, “XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Yapılan Sürgünler”, *Osmanlı*, c.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.649-652; Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, s.38-39.

bulacaktır.

Kaynaklar

- BOA, TT 121, s.1-573.
BOA, TT 166, s.575-612.
TKA, TT 107, v.1-328.
12 Numaralı Mühime Defteri(MD)(978-979/1570-1572) II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (B.D.A.G.M.O.A.D.B.) yayın nu: 33, Ankara, 1996.
Ahmet Refik, *Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932.
ABBASLI, Mirza, “Safeviler’in Kökenine Dair”, *Bellekten*, Nisan 1976, s.287-329.
AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C.II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
AKYEL, Salih-Zülküf Şimşek, “Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 7, sayı XIX, s.111-148.
AKYOL, Taha, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, İstanbul, 1999.
ARIKAN, Zeki, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1988.
AZİMLİ, Dilaver, “Safevi Osmanlı İlişkilerinde Doğu Anadolu Meselesi (Ekonomik Yönden”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2010) 3/2, s.100-114.
BİRDOĞAN, Nejat, *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai*, Ocak 1991.
ÇELENK, Mehmet, “Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, *e Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013), s.63-85.
ÇETİNOĞLU, Mustafa, *Safeviler ve Kızılbaş Türkler*, Kemer Yayınları, İstanbul, 2016.
DALKIRAN, Sayın, “İran Safevi Devleti’nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi Ve Osmanlı’nın İran’a Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 2002, sayı 18, s.55-102.
DEDEYEV, Bilal, “Sosyo-Kültürel İlişkiler Bağlamında 15. Yüzyıl–16. Yüzyılın İlk çeyreğinde Anadolu’dan Azerbaycan’a Türkmen Göçleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2016/77, s.103-125.
_____, “Safevi Tarikatı Ve Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 1/5, 2008, 205-223.
DEMİR, Alparslan, “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Dış Göçler: Şarkıyan”, *Karadeniz Araştırmaları*, Kış 2011, Sayı 28, s.51-66.
EFENDİZADE, Oktay, “Safevi Devleti’nin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair”, *XI. TTK Bildirileri*, c.II, Ankara,1994, s.813-820.
ERAVCI, H. Mustafa, “Osmanlı-Safevi Münasebetleri İle İlgili Türkçe Kaynaklar”, *Türkiyat Araştırma Dergisi*, s.249-259.
ERDOĞAN, M. Murat-Ayhan Kaya (Derleyen), *Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.
FISHER, Sydney Nettleton, *Sultan Bayezid Han 1481-1512*, Çev. Hazal Yalın, Kitapyayınevi, İstanbul, 2014.
GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe, İstanbul, 2010.
_____, Tufan, “Safeviler”, *TDVİA*, s.451-457.
HINZ, W., *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1992.
Hoca Sadettin, *Tacü’l Tevârih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, c.IV, Ankara, 1992.
FIGLALI, E. Ruhi, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşilik*, Ankara, 1996.

GÜMÜŞCÜ, Osman, "Internal Migration in Sixteenth Century Anatolia", *Jurnal of Historical Geography*, S. 30/2, 2004, s. 231-248.

GARTHWAİTE, Gene R., İnan Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze..., İngilizceden Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp, İstanbul, 2011.

GÖLPINARLI, Aldülbaki, "Kızılbaş", İA, c.VI, Eskişehir, 1997, s.789-795.

GÜNER, İbrahim-Mustafa Ertürk, "Fethiye'de Yaylalar ve Yaylacılık", *Doğu Coğrafya Dergisi*, sayı 14, 2005, s.141-178.

HADİDİ, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991.

HAKYEMEZ, Cemil, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2014.

HARMAN, Mürüvet, "Osmanlı Görsel Dünyasında "Kızılbaşlar": Tercüme-i Miftah-ı Cifru'l-Cami'de Yer Alan "Deccal Ve Taraftarları" Tasvirlerinin Politik Bir Okuması", *Alevilik Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 12, 2015, s.99-122.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c.I, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

_____, "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington/USA, 1993, s. 97-136.

_____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009.

KARACA, Behset, "XVI. Yüzyılda Meğri Kazası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 30, Isparta, 2013, s.13-54.

_____, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye, Yayınları, Ankara, 2002, s.409-418.

_____, *XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.

_____, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Uluborlu Kazası*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2012.

_____, "XVI. Yüzyılda Eğirdir ve Çevresinde Konar-Göçerler (Yörükler)", *Tarihi Kültürel Ekonomik Yönleri İle Eğirdir, 1. Eğirdir Sempozyumu 31 Ağustos-1 Eylül 2001*, Eğirdir 2001, s.457-472.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Zümrelerin (Yörükler) Safevi Devletiyle İlişkileri", *Araştırmalar*, Yıl 7, sayı 14, Isparta, 2005, s.17-36.

_____, "Yavuz Sultan Selim Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.9, Isparta, 2003, s.71-86.

_____, "XVI. Yüzyılda Göhlisar Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu", *1. Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım 2005 Bildiriler*, c.I, Burdur, 2007, s.759-774.

_____, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ağlasun Kazası", *1. Teke Yöresi Sempozyumu (4-6 Mart 2015) Bildiri Kitabı*, c.II, Burdur, 2015, s.919-949.

_____, "XV. Ve XVI. Asırlarda Teke Sancağı'ndaki Yörüklerin Sosyal ve Ekonomik Durumu", *18-19 Aralık 2003 tarihinde Cumhuriyetin 80. yılı münasebetiyle düzenlenen Antalya'nın Son Bin Yılı Sempozyumunda sunulan bildiri*, Antalya 2003, s.75-95.

_____, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Keçiözü Kazası", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Isparta, 2007, s.41-80.

KILIÇ, Nurten, "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik, Osmanlı-Özbek-Safevi ve Hind-Babürlü İmparatorluğu", *Osmanlı*, c.I, Ankara, 1999, s.431-440.

KILIÇ, Remzi, "Osmanlı Devleti'nin İran Politikası (16. Ve 17. Yüzyıllar)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, Ed. Mustafa Bıyıklı, c.I, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2008, s.75-116.

Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, c.I, İstanbul, 1999.

KUNT, Metin, "Osmanlı Doğu Siyaseti", *Türkiye Tarihi*, c.II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Türk Aleviliği Araştırmaları*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2010.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Şah İsmail’in Anadolu’yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri”, *Osmanlı*, c.I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.269-281.

KÜPELİ, Özer, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612–1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

_____, *Osmanlı Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

_____, “Osmanlı-Safevi Münasebetlerine Dair Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Hakkında Birkaç Not ve Bir Bibliyografya Denemesi”, *Tarih Okulu*, Ocak-Nisan 2010, sayı VI, s.17-32.

LINDNER, Rudı Paul, *Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, İmge, Ankara, 2000.

LÜTFİ PAŞA, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yay./2747, Ankara, 2001.

OCAK, A. Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler*, 1998.

_____, *Yeniçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Osmanlı Dönemi Makaleler-Araştırmalar*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2016.

_____, “Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Belleten*, c.LXIV, sayı 239, Nisan 2000, s.129-159.

ORTAYLI, İlber, “Genel Göç Olgusu”, *8-11 Aralık 2005 Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 2006, s.19- 22.

Oruç Bey Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca, İstanbul, 2007.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, c.III, İstanbul, 1983.

_____, *İslam Devletleri*, c.I, Ankara, 1989.

SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara, 1999.

SAVAŞ, Saim, *XVI. Asırda Anadolu’da Alevilik*, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

SÜMER, Faruk, *Safevîler’in Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri’nin Rolü*, Ankara, 1992.

_____, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

_____, *Çepniler Anadolu’daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

ŞAHİN, İlhan-Feridun Emecen, *Osmanlılarda Divan-Bürokrasi-Ahkâm II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, «Şahkulu Baba Tekeli İsyanı», *BTTD*, sayı 3, Aralık 1967, s.34-39.

_____, “Teke-eli ve Teke-Oğulları”, *TED*, sayı. VII-VIII (1977); s.55-94.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c.II, TTK, Ankara, 1983.

_____, “II. Bayezid”, *İA*, c.II, MEB, Eskişehir, 1997, s.392-398.

ÜNAL, M. Ali, *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2014.

TANSEL, Selahattin, “Yeni Vesikalar Karşısında, II. Bayezid Hakkında Bazı Mütalâalar”, *Belleten*, c.27, sayı 106, Nisan 1963, s.185-236.

_____, *Yavuz Sultan Selim*, TTK, Ankara, 2016.

TEKELİ, İlhan, *Göç Ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

TURAN, Osman, *Selçuklular Devrinde Türkiye Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1984.

YAZICI, Tahsin, “Şah İsmail”, *İA*, c.XI, MEB, Eskişehir, 1997, s.275-279.

YİNANÇ, Mükrimin H., “Cüneyd”, *İA*, c.III, MEB, Eskişehir, 1997, s.242-245.

Fetih/İşgal Ekseninde Çerkeslerin İran'a Göçü ve Safevî Bürokrasisindeki Yükselişi

Yrd. Doç. Dr. Gülay Karadağ ÇINAR
Kocatepe Üniversitesi / Afyon

GİRİŞ

1501 yılında Tebriz merkezli kurulan Safevî Devleti, Türkmen halkların desteğiyle teşekkül etmiş bir siyasi organizasyondur. Zamanla devlet sınırları genişlemiş Türkmenlerin yanı sıra Fars, Gürcü, Çerkes, Lur, Kürt, Afgan, Hazara vd. bölge halkları da bu organizasyonun bir parçası haline gelmiştir.

Devlet bünyesindeki etnik gruplar içerisinde Çerkesler ayrı önem ihtiva etmektedir. Çerkes halklar arasında 15.yüzyıl sonları ve takip eden yüzyıllar boyunca ulus devletleri hatta bilâd-ı Çerkes ya da Avrupalıların ifadesiyle Circassia (Çerkesya) denilebilecek bir ülkeye sahip olamamış insanlardan oluşmaktadır¹. Çerkesler yıllar boyunca güçlü komşularının saldırılarına maruz kalıp savaş esirleri statüsünde pazarlarda satışa çıkarılmışlardır. Aynı zamanda bazı Çerkes aileler yoksullukları dolayısıyla çocuklarını köle tacirlerine vermişlerdir. Bu Kafkas topluluğun yoğun olarak gulam sistemi içerisinde yer aldığı ve zamanla devletin yönetim kademelerindeki hızlı yükselişlerine Memlûk Devleti özelinde karşılaşmaktayız². Nitekim Memlûk Sultanlarından en fazla 26 en az da 9 veya 7 tanesinin Çerkes menşeli oldukları iddia edilmektedir³.

Safevî hanedanlığının siyasi arenada kendisinden söz ettirdiği ilk yıllarda Kafkasya Çerkeslerinin bir kısmı Şirvanşâh Hanedanlığının yönetiminde yer almaktadır. Büyük bir kısmı ise Gürcü halklar başta olmak üzere çeşitli Kafkasyalı topluluklarla iç içe yaşamakta bu nedenle heterojen bir yapı arz etmektedirler. XVI. yy.'da Gürcistan coğrafyası farklı etnik unsurlara sahip olması dolayısıyla bölgelere ayrılmış ve farklı yönetimlerce idare edilmektedir. Nitekim bu bölünmüşlük 16. ve 17. yüzyılda bölgedeki iki önemli gücü yani Safevî ve Osmanlı devletlerini bir kez de Gürcistan bölgesindeki hakimiyet dolayısıyla karşı karşıya getirmekte ve taraflar bu toplulukların içinden kendilerine destek bulmak suretiyle rekabet edebilmektedirler⁴.

Çerkes toplulukları ile Safevîlerin ilk kez karşı karşıya gelmesi Şeyh Cüneyd zamanına tekabül etmektedir. Safevî tarikatından bir siyasi otorite yaratmak isteyen Şeyh Cüneyd'in hedefinde Şirvanşâhlar vardır. Gayri Müslüm Çerkeslerin de mensubu bulunduğu bu devlet, Şeyh Cüneyd liderliğindeki Safevî tarikat birliklerinin saldırılarına uğramışlardır. Şeyh Cüneyd'in başarısızlıkla sonuçlanan ve hayatına mal olan 1460 tarihli girişimi oğlu Şeyh Haydar döneminde de devam etmiş ve baba oğulun kaderi aynı şekilde tezahür etmiştir. Şirvanşâhlar Sultanı Ferruh Yesar'ın eline bulaşan Safevî kanı taraflar arasındaki ilişkiyi rekabet ve düşmanlık düzeyine taşımış ve bu olumsuz vakıalar 1537 yılında Şirvanşâhlar

¹ Kürşat Solak, "Çerkez Memlûkler Çerkez mi?", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51, s. 205.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi", *Yeni Türkiye*, 71/2015, s. 429-444.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Amalia Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk Sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk Sultanate (784 923/1382 1517)" *The New Cambridge History of Islam: The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Edited By Maribel Fierro, Vol. II, pp. 237-285; Solak, "Çerkez Memlûkler Çerkez mi?", s. 206-207.

⁴ Babak Javanshir, *İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi-I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar/1576)*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 189-190.

Devleti'nin Safevî tarafından yıkılışına kadar devam etmiştir.

Şirvanşâhlar Devleti'nin resmen ortadan kalkmasıyla ve Safevî hükümdarları Şah Tahmasb ve Abbas zamanlarında hakimiyetin en geniş sınırlara ulaşması neticesinde Çerkesler Şah'a tabi en sadık kullar arasında yer almışlardır. Hatta Safevî ülkesine esir olarak giren bu topluluk mensupları zamanla devletin önemli kademelerinde bulunmuşlardır. Çerkes soylu kadınlar ise Safevî haremde gözdeler pozisyonuna yükselmişlerdir. Bu suretle Şah Tahmasb'ın meşhur kızı Perihan Hanım ile aynı Çerkes anneden dünyaya gelen kardeşi Süleyman Mirza 16. yüzyılın son çeyreğinde hanedanın etkili şahsiyetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu dönemde isminden ziyadesiyle söz ettirecek Şemhal Sultan ile Şah Abbas'ın Emirü'l-Umerası yani emirlerin emiri Feridun Han devlet yönetiminde ismi ön plana çıkan Çerkeslerden'dir.

Safevî topraklarından Çerkeslerin yaşadıkları Kuzey Kafkasya'ya giden yol Hazar denizinin batı kenarından, dağların deniz kıyısına çok yaklaştığı yerde bulunan tahkim edilmiş Derbend⁵'ten geçmektedir. Üstelik burada dar bir boğazdan başka geçit de yoktur⁶. İsmi tespit edilemeyen Venedikli bir tüccar seyahat notlarında Derbend şehrinin mevkii itibarıyla Çerkes ülkesine geçişte adeta bir geçit durumunda bulunduğunu, batısının deniz, doğusunun ise dağ ile çevrili olduğunu, ahalisinin büyük bir bölümünün Çerkesçe geriye kalanların ise Türkçe konuştuklarını ifade etmektedir⁷.

Bu çalışma kapsamında Safevîler'in Çerkes diyarına tertip ettikleri seferlerin gayesi ve mahiyeti izah edilecektir. Ayrıca Çerkes diyarına gerçekleştirilen seferlerle ele geçirilen köle Çerkeslerin devlet kadrolarına yerleştirilmeleri ve bu suretle esaretten bürokrat seviyesine yükselişleri örnekler üzerinden aktarılacaktır. Bu minval üzere Çerkes nüfusun Safevî Devletine sadık bir kul ve vatandaşa dönüşüp dönüşemedikleri tartışılacaktır.

D) SAFEVÎ ŞEYHLERİNİN GİZLİ EMELLERİ

A) Şeyh Cüneyd Liderliğinde Tarikattan Ordugâha Değişimin Sinyalleri

Safevî hanedanlık tarihi içerisinde Çerkes unsurlar, dini bir yapı arz eden ve tarikat sistemiyle idare edilen Sufilerin Şeyh Cüneyd idaresinde “gaza” düşüncesiyle gerçekleştirdikleri ilk askeri hareketle karşımıza çıkmaktadırlar⁸. Şeyh Safiyüddin Erdebilî'den sonra dördüncü sırada tarikat liderliğine yükselen Şeyh Cüneyd, 863/1459 yılında Taberseran Çerkeslerine karşı sefere çıkmıştır. Bu tarihte Kuzey ve Güney Kafkasya'da yaşayan Çerkesler Şirvanşâh yöneticisine vergi vermek suretiyle yarı bağımsız yaşayan federe gruplar olarak tanımlanmaktadır.

Şeyh Cüneyd'in Çerkes seferinin gayesi kaynaklarda farklı şekillerde aktarılmaktadır. Safevî kaynaklarına göre Erdebil tarikatı ulvî emellerle hareket eden bir topluluk olduğu için Şeyh Cüneyd'in Şirvan bölgesinden geçerek Derbend sınırındaki Çerkesler üzerine gerçekleştirdiği saldırının gayesi Hristiyan toplulukları Allah yoluna döndürmektir⁹. Aşıkpâşâzâde'de Şeyh Cüneyd'in Osmanlı diyarındaki yolculuğundan sonra Uzun Hasan'ın yanına gittiğinden ortak düşmanları Karakoyunlulara karşı ittifak gerçekleştirip Akkoyunlu hükümdarının kız kardeşiyle evlendiğinden ve hükümdarın onayıyla Erdebil'e

⁵ Derbend mevkii Araçlar tarafından “Bâbü'l-ebvâb” ismiyle zikrolunmuştur. Bayram Arif Köse, “10. Yüzyıl İslam Coğrafyacılara Göre Ermeniyeye ve Arrân Tarihi Coğrafyası”, *Turkish Studies*, 11/1, Ankara 2016, s. 100; Murat Eldarov, İslamiyet'in Hazarlar Arasında Yayılması, Yayınlanmamış Y. L. Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006, s. 7-8; Mustafa Demirci, “Abbasiler ile Hazarlar Arasındaki İlişkiler (VIII-IX. y.y.)”, *Tarihin Peşinde -Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, S. 5, 2011, s. 111.

⁶ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, TTK yay., Ankara 1992, s. 69.

⁷ *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolo Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri*, Çeviri ve notlar: Tufan Gündüz, İstanbul 2007, s. 176.

⁸ Şeyh Cüneyd esasında gayrimüslimler üzerine ilk gazasını Anadolu ziyareti sırasında ve Trabzon Rum İmparatorluğuna karşı gerçekleştirmek istemiştir. Hatta gerekli hazırlıkları yapıp Canik istikametinden bu imparatorluğun sınırlarına dayanmış ancak Osmanlı Devleti'nin baskıları sonucu bölgeden uzaklaşmıştır. Akabinde Akkoyunlu topraklarına geri dönmüş ve Uzun Hasan'ın güvencesi altına girmiştir. Böylece onun Anadolu macerası sona ermiştir. Bkz. H. R. Roemer, “The Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran*, V.6, Ed. Peter Jackson-Laurence Lockhart, Cambridge University press, 1986, s. 204; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe yay., İstanbul 2010, s. 27.

⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 34.

döndüğünden bahsedilir. Bu noktada Şeyh'in Şirvan ülkesine yönelik seferine gerekçe olarak Erdebil'e sığamayacak kadar çok nüfusa sahip olması gösterilmektedir¹⁰.

İran coğrafyasındaki Şîî egemenliğinden rahatsız olan ve her türlü baskıya rağmen Sünnî İslam'ı terk etmeyen müellif Fazlullah b. Ruzbehân-i Hunci ise önce Şeyh Cüneyd'in, sufilerine fütuhât için hazırlanmalarını ve "cihâd-ı ekber" gayesiyle Erdebil'den hareket etmelerini zira bu işin sonunda çok büyük mükafat ve sevap kazanacaklarını iddia ederek onları motive ettiğini söylemektedir¹¹. Asıl düşüncesinin ise "her saat bir ülke feth etmeği özellikle de Şirvan memleketinin ele geçirilme arzusunun ruhuna işlediği"¹² ve bu amacını "gaza" kavramıyla gizlemeye çalıştığını ifade etmektedir. Tüm bilgilere ek olarak Hunci o tarihe kadar Müslüman hükümdarların Çerkesler üzerine gaza girişimlerinin meşhur olmadığını da bildirmektedir¹³. Bu bağlamda gayr-i Müslüm Çerkeslerin ilk olarak Erdebil Sufilerinin dikkatini çektiği ve tarikat lideri Şeyh Cüneyd'in Çerkes seferiyle bölgedeki Türkmen devletler yani Akkoyunlu ile aleni düşmanı Karakoyunlular ve Sünnî bir devlet olan yerli hanedanlardan Şirvanşâh Devleti'ne karşı askeri gücünün ne ölçüde başarılı olabileceğini test etmek düşüncesinde olduğu söylenebilir¹⁴.

Şeyh Cüneyd 864/1459-1460 yılında 12.000 kişilik bir mürit grubuyla Şirvan'a doğru ilerlemiştir¹⁵. Bu gelişmeden haberdar olan Şirvanşâh Halil, Erdebilî tarikatından Şeyh Cafer'in ikazları üzerine Şeyh ve müritlerin planladıkları Çerkes seferine karşı çıkmıştır. Aşıkpâşâzade'de belirtildiği üzere gerekçe olarak Çerkes halkların kendisine vergi vermekle mükellef bir grup olduğunu göstermiştir¹⁶. Şirvanşâh'ın her türlü karşı çıkışına rağmen Cüneyd yolundan dönmemiştir. Bunun üzerine Şirvanşâh, Karakoyunlu hükümdarı ile ittifak ederek Şeyh Cüneyd'in yolunu kesmiştir. Kıpçak köyü yakınlarında vuku bulan ilk karşılaşma Şeyh Cüneyd'in lehine sonuçlanmıştır. Böylece Çerkes ülkesine ulaşan sufi grup bölgeyi yağmalamış ve elde ettiği ganimetlerle birlikte buradan ayrılmıştır. Dönüş yolunda aynı müttefik güçlerin saldırısına bu defa Taberseran mevkiinde uğramıştır. 21 Cemaziyelevvel 864/4 Mart 1460 tarihli bu savaş Şeyh Cüneyd'in ölümü ve müritlerinin mağlubiyetiyle neticelenmiştir¹⁷.

B) Şeyh Haydar'ın İktidara Sessiz Yürüyüşünde İlk Hedef: Çerkesler

Şeyh Haydar küçük yaşta şeyhlik makamına yükselmiş ve sadık müritlerinin desteği sayesinde kısa zamanda din adamı kimliği yanında siyaset adamlığına da soyunmuştur. En önemli gayesi babası gibi Çerkeslere karşı gazaya çıkmaktır.

889(1484-1485)-893(1487-1488) yılları arasında Haydar ile Şirvanşâh Ferruh Yesar arasında defaatle çatışmalar yaşanmış ve Erdebilîler Şirvan ülkesini Güney Kafkasya hattından birçok kez geçmişlerdir. Haydar, asker toplama ve kâfir Çerkesleri yağmalama bahanesiyle ilk kez 889/1484-1485'de sefere çıkmıştır¹⁸. İkinci seferini 892/1486-1487'de yine söz konusu bölgeye gerçekleştirmiştir.

¹⁰ Aşıkpâşâzâde, *Tevârih-i Âl-i Osman'dan Aşıkpâşâzâde Târîhi*, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1332, s. 267.

¹¹ Fazlullah b. Ruzbehân-ı Huncî-i İsfahanî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî*, Tashih: Muhammed Ekber Aşık, Mirâs-ı Mektub, Tahran 1382, s. 268.

¹² Huncî-i İsfahanî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî*, s. 261.

¹³ Huncî-i İsfahanî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî*, s. 268-269.

¹⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe Yay, İstanbul, 2010, s. 27.

¹⁵ Hasan Bey Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. II, hzl. Abdu'l-Hüseyn Nevaî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1384, s. 602-603; Huncî sufi birliklerin sayısının 10.000 kişiden oluştuğunu belirtmektedir. Huncî-i İsfahanî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî*, s. 269; Gündüz Çerkes seferine katılan Şeyh'in mürit sayısını belirtmez ancak genel bir ifadeyle kalabalık addedilemeyeceğini söyler. Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 28.

¹⁶ "Ânlar benim haraç-gozârımdır varmak câ'iz değildir." Aşıkpâşâzâde, *Aşıkpâşâzâde Târîhi*, s. 267.

¹⁷ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 116-117; Rumlu tarihi 11 Cemaziye'l-evvel 864/4 Mart 1460 olarak göstermektedir. Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. II, s. 603-604.

¹⁸ Sultan Haydar babası Cüneyd'in ölümünden sonra Erdebil'de yerleşik iken Rum, Şam ve diğer memleketlerden gelip ona biat edenlerle güçlenmiş ve Şirvan'ı ele geçirmiştir. Ancak destek güçlerin sayıca az olması nedeniyle buradaki hakimiyetleri uzun ömürlü olmamıştır. Bunun üzerine Şeyh Haydar 6.000 kişilik kuvvetiyle Çerkes tarafına yönelmiştir. Çerkes halktan bir grup saldırıya maruz kalacaklarını öğrenince kaçmışlar büyük bir grup ise yerlerinde kalıp mevkiilerini müdafaa etmişlerdir. Bu çatışmada Şeyh'in birlikleri pek çok Çerkes'i öldürmek suretiyle galip gelen taraf olmuştur. Safevî kroniklerinde bu bilgiler aktarılırken dikkat çeken husus Şeyh Haydar'ın birlikleri için "zafer sahibi gaziler" Çerkes halk için "kafir" savaşta ölen Çerkesler için de "kılıç darbeleriyle cehenneme gönderilenler" ifadelerinin kullanılmasıdır. Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. II, s. 859.

Şeyh Haydar bu saldırısında 6.000 esir ele geçirerek Erdebil'e geri dönmüş, beraberinde getirdiği ganimetlerin bir kısmını Erdebil halkına dağıtmış geri kalanı Akkoyunlu hükümdarı kayınbiraderi Yakub Bey'e göndermiştir¹⁹. Hinz bu seferden elde edilen ganimetler içerisinde kız ve erkek olmak üzere Çerkes esirlerin de yer aldığını söylemektedir²⁰.

Yine bu bilgiyi ismi tespit edilemeyen Venedikli bir seyyahın ifadelerinden de teyit etmemiz mümkündür. Şeyh Haydar'ın tarikat liderliği esnasında İran'da olan seyyah onu tanımlarken “*Şeyh Haydar Hristiyanlardan oldukça nefret ediyordu. Taraftarları ile birlikte defalarca Çerkeslerin ülkesine akın edip o beldeleri yağmalıyor, dönüşünde pek çok köle ve bol miktarda ganimet elde ediyor; büyük bir mutlulukla Erdebil'e geliyordu.*” demiştir²¹.

Haydar'ın üçüncü seferi de takip eden yıl içerisinde gerçekleştirilmiştir. Önce Akkoyunlu hükümdarından izin istenmiş akabinde Sultan'ın buyruğuyla Çerkes ve Gürcülerin ikamet ettiği Dağıstan'a doğru harekete geçilmiştir. Safevîlerin Kafkasya'ya tertip ettikleri seferler içerisinde ayrıntılarıyla kaynaklara yansiyabilmiş ilk akındır. Anlaşıldığı üzere şu ana kadar gerçekleştirilen seferlere kıyasla daha kapsamlı bir hareket planlanmıştır. Şeyh Haydar, beraberindeki mürit sayısını arttırmak düşüncesiyle Kür ırmağının kıyısında iki ay kadar beklemiş ve bu esnada Taliş, Karacadağ ve Şamlulardan kalabalık bir topluluk Şeyh Haydar'ın birliğine katılmıştır. Haydar 6.000 süvari ile birlikte Kür ırmağını geçmiş Berde'ye bağlı Calpert bölgesini yağmalayıp gayrimüslim Çerkesleri esir almıştır. Akabinde Mahmudabad yakınlarına gelerek şehir halkını kılıçtan geçirmiştir²².

Nitekim, 892/1486-1487'de başlayan savaş hazırlıkları 29 Recep 893/9 Temmuz 1488'de savaş meydanında son bulmuş Şeyh Cüneyd'in öldüğü yere yakın Taberseran'daki Dartanat Köyü civarında muharebe başlamıştır. Kızılbaşlar, Şeyh Haydar'ın büyük gayretleri ve azmi dolayısıyla kazanan taraf olacakken savaş sırasında bir okun Haydar'ın boğazına saplanması sonucu sufi hareket lidersiz kalmıştır. Araştırmacı Javanshir bu hadisenin gerçekleşmemesi halinde galibiyetin Haydar'a ait olacağı ve Şirvan'ın fethedileceğine kesin gözüyle bakmaktadır. Ona göre durum tamda böyle olsaydı tarih onu Safevî devletinin kurucusu olarak lanse edecekti²³.

C) Tarikattan Devlete Geçiş Sürecinde Çerkesistan²⁴ Seferleri

Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail Kafkasya hattına dönük seferleriyle birtakım amaçlar gütmektedir. İlki Tebriz merkezli kurulan yeni devletin sınırlarını genişletmek ve hakimiyetini diğer güçlere kabul ettirebilmektir. Tabii ki bu hakimiyet siyasi sınırların genişlemesi kadar devletin resmi dini Şia'nın yayılması şeklinde de anlaşılmalıdır. İkincisi Safevî hareketine muhalif gruplardan en zayıf olanı yani Şirvanşâh yönetimini kontrol altında tutmak ve üçüncüsü kurucu hükümdar Şah İsmail'in ailevi meselesi ve şahsi hırsı olarak aktarabileceğimiz dedesi, babası ve ağabeyini öldürenlerden intikam almaktır.

Şah İsmail 906 yılı sonbaharında (M. 1500) Şirvanşâh Ferruh Yesar'ın üzerine hücum etme kararı almıştır. Kür ve Aras nehirleri boyunca ilerleyen Safevî ordusu Gülistan ve Derbend (Baykard) kalesi arasında Şirvanşâh ordusuyla karşılaşmıştır. Ferruh Yesar Gülistan kalesine sığınmak istemiş ancak kaleye ulaşmadan Gülistan köyü yakınlarında Şah İsmail'in ordusuyla karşılaşmıştır. Şah İsmail henüz

¹⁹ Rumlu esir sayısının çok olduğunu söylemekte ancak tam bir sayı belirtmemektedir. Rumlu, *Âhsenü't-Tevârih*, C.II, s. 864; Menuçehr Parsadust, *Şah İsmail-i Evvel Pâdişâhi bâ Eserhâ-yı dirpây der İran ve İrânî*, İntişârât-ı Sihakî, Tahran 1381, s.148; Derya Örs, *Fazlullâh b. Ruzbihân-i Huncî ve Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî'si*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999, s. 88. Huncî-i İsfahanî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî*, s. 270-271.

²⁰ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 70.

²¹ *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 175-176.

²² Rumlu, *Âhsenü't-Tevârih*, C.II, s. 866; Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 123-124; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 30-31. Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2009, s. 97; Hinz, *Uzun Hasan Şeyh Cüneyd*, s. 71; Venedikli seyyah bu sayıyı 4-5.000 olarak zikretmektedir. *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 176.

²³ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 124-126; Haydar'ın Şirvan seferi için ayrıca bkz. Rumlu, *Âhsenü't-Tevârih*, C.II, s. 866-869; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, s. 33-34.

²⁴ Çerkesistan genel manada Kuzey Kafkasya'nın Azak ve Karadeniz sahilleri ile bu sahillere yakın step ve dağlık bölgeye verilen isim olmakla birlikte bu çalışmada Hazar Denizinin batı sahilleri boyunca uzanan Şirvan ve Dağıstan ile Gürcistan içlerinde yer alan Kahti, Kahteli ve Kartli merkezlerine uzanan saha da bu isimle anılmaktadır. Bu şekilde Hazar denizi kıyıları boyunca yaşayan ve Gürcülerle iç içe olan Çerkesler çalışmaya dahil edilmektedir.

14 yaşında olmasına rağmen müritlerini sağ ve sol cenahlardan iyi idare etmiş ve savaşın kazanan tarafı olmuştur. Bu savaşta Şirvanşâh Ferruh Yesar ve çok sayıda askeri öldürülmüş, Şemahi de Halife Hadım Bey tarafından ele geçirilmiştir²⁵. Şah İsmail, 911/1505-1506 yılında ünlü kurçubaşı (korçubaşı) Dede Bey olarak bilinen Abdal Ali Bey'e Taberseran savaşında babası Haydar'a karşı savaşın bulunup öldürülmesi emrini vermiştir. Abdal Ali Bey buyruk üzere Şirvan bölgesine²⁶ gitmiş, Taberseran ve Şirvan ahalisinden birçoğunu öldürmüştür²⁷.

Şah İsmail'in Şirvan'a yönelik üçüncü seferi de benzer bir amaç içermektedir. 915/1509 yılı kışında Derbend'e asker sevk eden Şah, bölge halkını bir kez daha cezalandırmış üstelik bu defa Taberseran'da gömülü bulunan babası Şeyh Haydar'ın cenazesini de Erdebil'e getirterek aile mezarlığına defnettirmiştir. Ayrıca Şirvan yönetimi ele geçirilmiş ve bölgeye Safevî devletine en sadık Kızılbaşlardan Lala Hüseyin Bey atanmıştır²⁸.

D) Şah Tahmasb Dönemi Kafkas Politikası

Ferruh Yesar'ın ölümünden sonra Şirvanşâh Devleti hanedan üyeleri tarafından yönetilmiş ve Safevî Devleti ile ilişkiler yakın ve dostane seyretmiştir. 942/1535-1536 yılında Şah İsmail'in damadı Sultan Halil vefat etmiştir. Bu tarihten itibaren Şirvan yönetiminde baş gösteren anlaşmazlıklar yüzünden Şah Tahmasb, kardeşi Elkas Mirza'yı 945/1538 yılında Şirvan'da Safevî idaresinin tesisiyle görevlendirmiştir. Nitekim dönemin Şirvanşâhı Şahrüh dört aylık bir direnişin ardından Şirvan yönetimini ve devletin hazinelerini Safevî hükümdarına teslim etmiştir. Şirvan yönetimi Elkas Mirza'ya bırakılırken Şahrüh esir alınarak önce Tebriz'e götürülmüş akabinde öldürülmüştür. Onun öldürülmesi ile Şirvanşâhlar sülalesinin hâkimiyeti son bulmuştur²⁹.

Şirvan hakimi Elkas Mirza 952/1545-1546 yılında ağabeyine karşı isyan etmiş bunun üzerine merkezden gönderilen Kızılbaş birliği Elkas'ı bağımsızlık isteğinden vazgeçirmişlerdir. Elkas Şah'a sadık kalacağına dair Kuran'a yemin ettiği gibi her yıl hazineye 1000 Tebrizî tümeni aktaracağını ve savaş zamanı Şah'ın ordusuna 1000 asker göndereceğini taahhüt etmek suretiyle Şah tarafından bağışlanmıştır³⁰.

Elkas Mirza'nın ve onun idaresindeki Şirvan'ın yeniden merkeze bağlanmasının ardından Şah Tahmasb, Gürcistan Beylerinden Levend Han'ın Safevî devlet politikasına ters davranışlarından dolayı onu cezalandırmak istemiştir. Bu amaçla, 953/1547 kışında Gürcistan'a ordu göndermiş, Elkas Mirza'nın da 1000 kişilik bir kuvvetle sefere katılmasını istemiştir. Söz konusu bu saldırıda çok sayıda koyun ve inek sürülerine el koyan birlikler, halkın evlerini de yakmıştır. Bu işin sonunda Kakhétia hâkimi Levend Han ve Başî Acuk hâkimi, Şah Tahmasb'ın huzuruna çıkmışlardır. Şah ise onlara hilatler verip itaatlerini kabul edip ülkelerine yolcu ederek bir süreliğine Gürcistan bölgesinde sükûneti sağlamıştır³¹.

Ancak tüm bu olaylar yaşanırken bir de Elkas Mirza meselesi patlak vermiştir. Safevî şehzadesi aynı zamanda Şirvan yöneticisi Elkas kendi adına hutbe okutup para bastırarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Şah'ın emrine rağmen 1547 tarihli Gürcistan seferine katılmayıp Çerkes ülkesi Dağıstan'a yürümüştür³². Elkas Mirza'nın yanında 6.000 kişilik süvari ve piyade birliği yer almaktadır. Elkas ordusunun başında Şemahi'den hareketle önce Derbend'e ulaşmış annesi Hanbegi Hanım'ı bu kalede bırakıp kendisi

²⁵ Ferruh Yesar Gülistan köyü civarında vuku bulan savaşta öldürülmüş ancak Şah'ın intikam arzusu bununla tatmin olmamıştır. Onun emriyle önce Ferruh Yesar'ın başı bedeninden ayrılmış, akabinde tekrar vücuduyla birleştirilerek yakılmıştır. Öldürülen Şirvanşâh askerlerinin kesik başlarıyla da çok sayıda minare oluşturulmuştur. Parsadust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 257-259; Menuçehr Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, İntişârât-ı Sîhamî, Tahran, 1377, s. 377.

²⁶ İsfahanî Şirvan vilayeti için "Bu vilayetin tamamı Şeki ve Taberseran diyarından Bâbü'l-ebvâb (Derbent) ve Dağıstan'a kadar uzanmaktadır. Burası gerçek manada ilk kez Şah Tahmasb zamanında Safevi emirlerinin tasarrufu altına alınmıştır. Gilan ve Gürcistan vilayetleri ile komşudur. Gürcistan bölgesindeki Kahti ve Kartil de din mücahitlerinin gaza ve cihat kılıcıyla feth edilmiştir." demektedir. Muhammed Yusuf Vâle-i İsfahanî, *Holdeberrîn (Iran der devre-yi Safeviyye)*, hzl. Mir Haşim Muhaddis, İntişârât-ı Movkufat, Tahran, 1372, s. 397.

²⁷ Parsadust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 295; Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 167.

²⁸ Parsadust, *Şah İsmail-i Evvel*, s. 304; Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 170.

²⁹ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 378-379; Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 230.

³⁰ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 176-177; Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 235.

³¹ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 235-236.

³² Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 177.

Çerkes diyarına ilerlemiştir. Ancak havanın soğuk olması dolayısıyla dönmek durumunda kalmıştır. Çekildikleri sırada Şeki hakimi Derviş Muhammed Han'ın erkek kardeşi Şah-ı Nazar'a Çerkes halktan bir grup ulaşmış ve Şah-ı Nazar bir Çerkesin kılıç darbesiyle atından düşüp ölmüştür. Bu çatışmada Elkas'ın adamlarından bir grup da savaş alanında canından olmuştur. Çerkes halk Elkas'ın ordusu karşısında galip gelmeye başlayınca Elkas Mirza'nın emrindeki piyade ve süvariden kalabalık bir grup bu savaşa dahil edilerek Çerkesler hezimete uğratılmıştır. Kaçmaya çalışan Çerkesler'den yaklaşık 300 kişi öldürülmüş ve Elkas'ın birlikleri Derbend'e çekilmiştir³³. Kısaca Elkas Mirza eliyle gerçekleştirilen Çerkes-Safevî savaşının kazananı olamamıştır³⁴. Elkas'ın Şah Tahmasb'ın korkusuyla İran'ı terk edip Osmanlı Devleti'ne sığınması üzerine yeni Şirvan hakimi olarak Şah'ın oğullarından İsmail Mirza tayin edilmiştir³⁵.

İsmail'in Şirvan hakimiyeti kısa süreli olmuştur. 955/1548 yılında Osmanlı Padişahı Sultan Süleyman ikinci İrakeyn seferini başlatmış ve bunun üzerine İsmail Mirza Şirvan'ı terk etmiştir. Şirvan hanedanlığına mensup Burhan bu gelişme üzerine Şirvan'ın merkezi Şemahi'yi tasarrufu altına almış fakat o, 956/1549 yılında vefat etmiştir. Şah Tahmasb Osmanlı ordusu geri çekilir çekilmez Şirvan seferini gerçekleştirmiş ve bölgenin yeni hakimi olarak Abdullah Han-ı Ustaclu'yu görevlendirmiştir³⁶.

Şirvan ile birlikte Şeki üzerine de eğilen Şah Tahmasb Şevval 955/Eylül 1548'de iase sıkıntılarını gidermek için bir grup Safevî askerini bu bölgeye göndermiştir. Böylece Şeki'de büyük bir yağma gerçekleştirilmiş, 200.000 koyun 50.000 inek, 5.000 at, 30.000 buğday, pirinç ve diğer gıda maddeleri Safevî ordugahına taşınmıştır³⁷. Yağma amaçlı Şeki seferinin başarılı olmasının akabinde Şah Tahmasb Şeki Vilayetinin tamamen ele geçirilmesine karar vermiştir. Nitekim 958/1551-1552 yılında Şah Tahmasb Şeki'yi fethetmek için harekete geçmiştir. Şah Tahmasb'ın Şeki'ye sevkettiği orduda Kaht hâkimi Levend Han (Levend Bey) da yer almıştır. Böylece 9 Cemaziyülevvel 958/15 Mayıs 1551'de Şeki ele geçirilmiştir³⁸.

Şeki vilayeti Şah Tahmasb'ın Gürcistan içlerinde ilerleyişine olanak sağlamıştır. Hatta bu durum Osmanlı ve Safevî Devleti'nin de tekrar karşı karşıya gelmesine sebep teşkil etmiştir. Buna göre Kahti, Kartil, Mesk, Gori ve Gürciyân kaleleri bir bir Memâlik-i Safevî'ye dahil olmuş ve buralardan elde edilen pek çok Gürcü kökenli esir din değiştirmek suretiyle Safevî unsurlarından biri olmuştur³⁹.

Nitekim Şah Tahmasb döneminin en önemli askeri başarısı doğuda Özbek saldırılarını geri püskürtmesi, kuzeybatıda ise Şirvan ve Gürcistan seferleriyle elde ettiği topraklardır. Zira Şah çok sevdiği kardeşi Elkas Mirza'nın isyanı ve akabinde Osmanlı'ya sığınması sebebiyle 955/1548 yılında onu ele geçirmiş ve öldürülmesine hüküm vermiştir. Fermanı icra edildiğinde ise “*âlem emniyete kavuştu*” diyerek kendisini teskin etmiştir. Bu olaydan duyduğu üzüntü dolayısıyla “*Kendi kendime bundan sonra Çerkes ve Gürcü üzerine gidilmesine ve kâfirler dışında Müslümanlarla kavgaya girilmemesine karar verdim.*” diyerek kendi siyasi eğilimlerini temellendirdiği düşüncesini hatıratında apaçık zikretmiştir⁴⁰.

E) Şah Abbas ve Halefi

³³ Rumlu, *Ahşenü'l-Tevârih*, C. III, s. 1305; Kazvinî, Elkas Mirza'nın Çerkeslere karşı bir şeyler yapamadığını ve yenilgiye uğradığını belirtmiştir. Onun özellikle “yenilgi” ifadesini kullanması dikkat çekicidir ancak diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında tam olarak Çerkeslerin üstünlüğü şeklinde algılanılmaması gerektiği de apaçıktır. Budak Münşi-i Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr Bahş-i Târih-i İran ez Karakoyunlu tâ Sâl-i 984 H.K.*, Mukaddime, Tashih ve Ta'likât: Muhsin Behram Nejad, Mirâs-ı Mektub, Tahran 1378, s. 199.

³⁴ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 177.

³⁵ Şah Tahmasb kardeşinin isyanından haberdar olunca bu isyanı bastırmak üzere bölgeye emirlerini sevk etmiştir. Korkuya kapılan şehzade ise destekçilerinin onu yalnız bırakması üzerine yanındaki 45 kişiyle Dağıstan tarafına kaçmış ve Karadeniz kıyısına ulaşmış gemiyle Kefe'ye geçmiş, Kefe'den de İstanbul'a doğru ilerlemiştir. Böylece Sultan Süleyman'ın hizmetine girerek mülteci konumuna düşmüştür. İskender Bey Münşi, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, hzl. M. Ş. Rıdvânî, İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, Tahran, 1377, s. 115-116; Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 177.

³⁶ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 379.

³⁷ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 239.

³⁸ Şeki vilayetinin iki cephesi Şirvan ile diğer iki cephesi de Dağıstan ve Gürcistan ile hemhuduttur. Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 380; Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 246.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 387-397.

⁴⁰ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırilangıç, Anka yay., İstanbul 2001, s. 73.

Şah Abbas 1598 yılında Horasan topraklarında Özbeklerle vuku bulan mücadelesinde galip taraf olarak ayrılırken batısında Osmanlı devleti Avusturya ile harp etmekte üstelik ülke içinde şiddetli Celali isyanları yaşanmaktadır. Bu durumu fırsata çeviren Şah, 21 Rebiü'l-ahir 1012/27 Eylül 1603'te ordusuyla birlikte babasının hükümranlılığı zamanında Osmanlı eline geçen Tebriz önlerinde görünmüş ve 22 günlük mücadelenin ardından şehri teslim almıştır. 10 Muharrem 1013/8 Haziran 1604'te Revan ele geçirilmiş Karabağ, Gence ve Osmanlı'nın şark vilayetleri Safevî hücumlarına, tahrip ve yağmalarına maruz kalmıştır⁴¹.

Osmanlı'nın şark seferi komutanı Sinan Paşa'nın Erzurum'dan talep ettiği yardım üzerine Osmanlı Padişahı I. Ahmed'in fermanıyla taze birlikler orduya dahil olmuş ve Tebriz'e doğru ilerlemişlerdir. Tebriz savaşı Osmanlı'nın ağır mağlubiyeti ile sonuçlanmış ve Sinan Paşa, beraberindeki tüm ağırlıkları ve hazineyi bırakarak çekilmiştir⁴².

Osmanlı tarafından 1015/1606-1607 yılında başlatılan barış görüşmeleri devam ederken Şah, Şirvan vilayetini ele geçirmek üzere hazırlık emrini vermiştir. Ancak Kızılbaş emirleri yiyecek ve azıklarının az olması ayrıca savaş için ordunun hazır olmadığını ileri sürerek Şah'ın Şirvan seferine karşı çıkmışlardır. Buna rağmen Şirvan vilayeti tamamen muhasara altına alınmış merkezi Şemahi ve sağlam yapılu kalesi kuşatılmıştır. Kuşatma birkaç ay devam etmiş olsa da bu sırada Bakü ve Derbend kale idarecileri savaşa dahil olmaksızın Safevîlere teslim olmuşlardır.

Şemahi şehri ve kalesi de 1 Rebiü'l-evvel 1016/26 Haziran 1607 tarihinde Safevî Devleti'nin idaresine alınmıştır. Şah Abbas'ın şehir halkının öldürülmesi emri üzerine 3089 kişinin hayatına son verilmiştir. Diğerleri de bağışlanmayı dilemek suretiyle son anda kurtulmuşlardır⁴³. Akabinde Safevî ordusu Derbend üzerine yürümüş ve burayı yakıp yıkarak harabeye çevirmişlerdir. Şirvan bölgesi Şah tarafından önde gelen emirlerine taksim edilmiştir. Buna göre Derbend, Şâbrân ve yakın bölgesi Çerağ Sultan-ı Ustaclu'ya verilmiştir. Şah Nazar Bey-i Tevekkülü ise ona yardımcı tayin edilmiştir. Dağıstan ve Çerkes bölgesinin hakimleri ve emirlerinden kimisi Şah'ın huzuruna çıkmış kimisi de bir adamını göndermek suretiyle Şirvan'ın fethinden dolayı mutluluklarını ve halis duygularını bildirmişlerdir. Aynı şekilde Rüstem Han-ı Dağıstanî'ye de Şirvan seferi sırasında gösterdiği yararlılıktan dolayı tebriklerini iletmişlerdir⁴⁴.

Şah Abbas ordusunun bu başarısı üzerine 1022/1613-1614 yılında Safevî hakimiyetine muhalefet eden Kartli ve Kahti Gürcü valilerinin, Osmanlı toprağı olan Başı Açuk'a sığınmaları üzerine Gürcistan seferlerini gerçekleştirmiştir. Bu seferler Osmanlı ile ittifak eden Gürcü yöneticiler dolayısıyla zaman zaman akim kalsa da Rebiü'l-evvel 1025/Mart-Nisan 1616'da Kahti vilayeti ele geçirilmiş, Gürcü erkekler öldürülürken kadın ve çocuklar esir edilmiştir. Ayrıca şehir de yakılıp yıkılarak harabeye dönüştürülmüştür. Buna göre öldürülen Gürcü sayısı yaklaşık 70.000 iken esir alınan kız ve erkek çocuklarının sayısı 130.000 kişiden oluşmaktadır⁴⁵.

1629 yılı başlarında Safevî tahtına Şah Abbas'ın Muhammed Bakir Mirza'dan olan torunu Sam Mirza çıkmış ve Şah Safi ismini kullanmıştır. Şah Safi döneminde Gürcistan ve Şirvan bölgesiyle Safevî ilişkileri devletin lehine gelişmelere sahne olmuştur. Bölge halkı Gürcü ve Çerkesler de haliyle bir o kadar devlet nezdinde güven telkin etmişlerdir. Bu dönemde devletin başkenti İsfahan'ın idaresi küçük yaşlardan itibaren İran'da bir Müslüman olarak yaşayan Gürcü Rüstem Han'a verilmiştir. Ayrıca Kakhetia üzerinde Safevî idaresi tesis edilmiş ve 17. yüzyıla damgasını vuran Gürcistan'dan İran'a gerçekleştirilen Gürcü kız ve erkek çocuklarının nakli faaliyetleri devam ettirilmiştir. Ancak bu defa sadece esir toplamak suretiyle değil büyük kitlelerin zorunlu göçü yani sürgünü şeklinde de insan transferleri gerçekleştirilmiştir⁴⁶.

Şah Abbas'ın sürgün ettiği Gürcüler'e nispeten sayıları az olduğu tahmin edilmekle birlikte Şah'ın iskan politikasına Çerkeslerin de dahil edildiği bilinmektedir. İlk kez I. Abbas döneminde Safevî

⁴¹ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul 1993, s. 259-268.

⁴² Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 273-274.

⁴³ Nasrullah Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. IV-V, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375, s. 1744-1745.

⁴⁴ Münşî şehrin ele geçirildiği tarihi 2 Rebiü'l-evvel 1016/27 Haziran 1607 olarak açıklamaktadır. Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. II, s. 1229, 1234.

⁴⁵ Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. IV-V, s.1762-1767.

⁴⁶ Roemer, "The Safavid Period", s. 278-279, 285-286.

ordularının kontrolü altında kendi ülkelerinden toplu bir şekilde göçe zorlanan Çerkesler bir grup Gürcü nüfus ile birlikte İran'ın Fars vilayetine yerleştirilmişlerdir. Oberling 17. ve 18. yüzyıl Avrupalı seyyahların notlarından hareketle Çerkeslerin Eski İsfahan-Şiraz yolu üzerindeki Asupas'a, yine Asupas'ın birkaç mil kuzey-batısında Dez-i Kürd'e ve diğer köylerin etrafına iskan edildiğini söylemektedir⁴⁷. Müellife göre Safevî İran'daki Gürcü ve Çerkes göçmenler arasındaki en önemli fark Gürcülerin Şîî İslam'ı kabul ederek Safevî halklar arasında asimile olması Çerkeslerin ise milli değerlerine bağlı kalması hatta imkan dahilinde Hristiyan olarak yaşamalarıdır⁴⁸. Ancak yazarın kastettiği Hristiyanlığa bağlı Çerkesler kesinlikle devlet memuru Çerkesler'den değildir. Zira Safevî devlet kurumlarında vazife almanın şartlarından biri Şîî Müslüman olmak ve Şah'ın iktidarını sorgusuz sualsiz kabul ederek devletin bekası için hizmet etmektir. Şu durumda onlar sadece Şahların iskân politikasına maruz kalarak yerlerinden edilen Kafkas halklardandır.

II) SAFEVÎ BÜROKRASİNDE YER ALAN MEŞHUR ÇERKESLER

Safevî Devleti savaş esirleri, hediyeleşme ve köle satışları neticesinde çok sayıda gayr-i Müslüm topluluğu himayesine almıştır. Bu gruplardan sayıca üstün olanları Gürcüler, Çerkesler ve Ermeniler'dir⁴⁹. Gürcü menşei Safevîlerin haremde ve devlet yönetimindeki etkinlikleri hakkında birçok çalışma mevcuttur⁵⁰. Gürcü menşei Safevîler ne kadar çok incelenmişse Çerkesler bahsi bir o kadar eksik bırakılmıştır. Bunun başlıca sebebi Safevî kroniklerinde yer alan gayr-i Müslim esir ve köleler bahsinde Çerkeslerin Gürcü halklarla bir arada aktarılmasıdır. Bu durum kalabalık Gürcü kitleler arasında Çerkeslerin adeta yok sayılmasına neden olmuştur. Bu çalışma kapsamında esir ve köle Çerkeslerin tespitinde haremde ve devlet bürokrasisinde ismi ön plana çıkan Çerkeslerden istifade edilmiştir. Bu noktada gulam yani köle Çerkesler sisteminin tıpkı Memlük ve Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Safevî Devlet'inde de kabul gördüğü ve etkin bir şekilde Çerkeslerin hizmetinden istifade edildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A) Çerkes Soylu Eşler ve Cariyeler

İslam devletlerinde saraya mensup esir kadınlara cariyeye denilir. Bu kadınlar içerisinden Şah ile birlikte olup bir erkek evlat dünyaya getirenler ise özgürlüğünü elde etmiş zevcelerdir⁵¹. Safevî hanedanlığının haremde ilk Çerkes eşle çok erken bir tarihte karşılaşmaktadır. Şeyh Cüneyd 1458 yılında (ya da 1459 başları) Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlendiğinde Cüneyd'in Çerkes cariyeden dünyaya gelen Hoca Mehmed adında oğlu vardır⁵². Hinz'in Budak Münşi'den aktardığı bu bilgi bize Kafkasya soylu hatunların çok eski tarihten itibaren Safevî hanedanlığına mensup kişilerle evlendiğinin bir göstergesidir.

Şeyh Cüneyd'in 1459'da başlattığı ve sonraki süreçte devam eden Şirvan ve Gürcistan seferleriyle ele geçirilen çok sayıda esir zamanla Safevî ülkesindeki gayr-i Müslüm sayısının artmasına hatta köle pazarlarında satışa çıkarılmalarına sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde savaş esirlerinden kadın ve çocukların büyük bir kısmı da saray hizmetine alınmaya başlanmıştır.

Venedikli Vincenzo A' Alessandri, sarayda Şah'ın hizmetindeki ilk görevlilerin haremdeki cariyeler olduğunu söylemektedir. Seyyah, cariyelerin satın alınma ya da hediye yöntemiyle saraya alındıklarını ve bu kadınların Çerkes ve Gürcü menşei olduklarını da ayrıca belirtmektedir. Cariye sayısının 40-50

⁴⁷ 1957 yılında Şiraz'da bulunan Oberling burada Dez-i Kürd bölgesinde yaşayan Çerkeslerin lideri Şirzad Firuzpur isimli yaşlı bir adamla karşılaştığını söylemektedir. Yazarın kalender olan Firuzpur'dan öğrendiği üzere Dez-i Kürd'deki Çerkes sayısı sadece 120 kişiden oluşmakta, onların büyük bir kısmı Şîî olup köydeki diğer yerliler gibi Lur diliyle konuşmaktadır. P. Oberling, "Georgians and Circassians in Iran" *Studia Caucasia*, I, 1963, s. 139-140, 141-142.

⁴⁸ Oberling, "Georgians and Circassians", s. 143.

⁴⁹ Sussan Babaie ve Kathryn Babayan et al., *Slaves of the Shah New Elites of Safavid Iran*, Tauris press, London 2004, s. 21.

⁵⁰ Bkz. Rudi Matthee, "Georgia, vii. Georgians in the Safavid Administration", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 5, pp. 493-496, <http://www.iranicaonline.org/articles/georgia-vii->, (12.04.2017); Babek Rezvani, "The Islamization and Ethnogenesis of the Feredani Georgians", *Nationalities Papers*, 36/4, Routledge press, 2008, ss. 593-623.

⁵¹ Babaie, *Slaves of the Shah*, s. 4.

⁵² Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s. 27.

civarında olduğu da kaynağa yansıyan bilgiler arasındadır⁵³.

Şah Tahmasb döneminde Kafkas hattına özellikle de Şirvan ve Dağıstan havalisine akabinde Hristiyan unsurların yaşadığı Gürcistan bölgesine defaatle seferler tertip edilmiştir. Bu seferler dolayısıyla büyük bir kısmı kadın ve çocuklardan oluşan çok sayıda esir ele geçirilmiştir. Esirler büyük oranda saray hizmetine alınmışlardır. Esirlerin menşei Gürcü, Çerkes ve Ermeniler'den oluşmaktadır⁵⁴. Nitekim kaynaklar bu grupların kesin hatlarla ayrılmalarına imkan sağlamamaktadır. Zira Safevî kronikleri genel olarak Gürcü esirler tanımlamasıyla Çerkes ve bazen Ermeniler'i de kapsayacak şekilde aktarmakta, çağdaş araştırmacılar ise Kafkasyalı Safevî köleler için heterojen gruplar tanımlamasını yapmaktadırlar.

Şah Tahmasb saltanatının ilk yıllarında yaşanan kargaşa Roemer göre fetret dönemi dolayısıyla buna sebep olan Kızılbaş liderler arasındaki rekabet ve çatışmaların devletin güç kaybetmesine sebep olduğunu fark etmiştir. Bu tarihten sonra Kızılbaş beyleri yerine Safevî Devleti'ndeki yerleşik heterojen soylu aile gruplarından Tat ve Tacikleri ayrıca Derbend ötesindeki Gürcü ve Çerkesler'i devlet kadrolarına yerleştirmiştir. İlk olarak kurçî (korçu) müessesesi ile askeri görevlere getirilmişlerdir. Nitekim Şah Tahmasb yönetiminin ikinci yarısında kurçibaşların (korçubaşların) olağanüstü bir biçimde güçlendiği üst düzey Kızılbaş emirlerinin oluşturduğu "emirü'l-ümeralık" makamının ise güç kaybettiğine tanık olmaktadır. Ancak bu süreç bir anda olgunlaşmamış hem Kızılbaşların sürekli isyan ve kargaşa çıkarmaları hem de devlet kadrolarına Kafkas halkların tayini I. Şah Abbas zamanına dek devam etmiştir⁵⁵.

961/1553 1554 tarihinde Safevî toplumunda ve özellikle sarayda farklı etnik kökenlerden gelen Kafkasyalılar özellikle de Gürcü ve Çerkesler yoğun olarak görülmeye başladığı⁵⁶ gibi onların köle pazarlarındaki alım-satımı da aynı hızla artış göstermiştir. Söz konusu Hristiyan toplulukların Safevî toplumunda yer edinmelerinin ön koşulu Müslümanlaşmak idi. Nitekim onlar da Safevî devletinin olanaklarından yararlanmak ve bazen de baskılarından kurtulmak için İslamlaşma yolunu seçmişlerdir⁵⁷.

Esir halkların Safevî topraklarına göçünün, Şah Tahmasb döneminde yoğunluk kazanması dönemin sanatsal faaliyetlerini de etkilemiştir. Örneğin 16. yüzyılın ortalarında işlenmiş 13 adet ipek dokumada Şah Tahmasb (1524-1576)'ın uzun saltanatının tarihi olaylarına yer verilmiştir ki bunların başında Safevî askerlerine esir düşen kadın, erkek ve çocuk motifleri yer almaktadır. Örneğin bir dokuma üzerinde omuzunda bir tüfek ve başında miğferiyle bir Safevî askeri nakşedilmiş ve bu asker çiçekli tokaya sahip kuşağıyla palabıyıklı ve ince şapkalı bir mahkumu kontrol altında tutuyor görünmektedir. Erkek mahkum elleri arkasından bağlanmış bir pozisyonadadır. Onun bağlı olduğu ip muhtemelen arkasında sıralanmış başka bir mahkuma bağlıdır. Esir kadınlar da sarkık küpeler ve üst kısmı tümsek şeklinde olan başlıklarıyla dokumalara yansımışlardır⁵⁸.

Saray hizmetine alınan esir (köle) kadınların bir kısmı Safevî Şah ile ya da Mirzalar ile evlendirilirken erkekler gulam olarak çalıştırılmışlardır. Nitekim Şah Tahmasb Kafkas soylu birkaç eşe sahiptir ve genç yaşlarına ulaşan dokuz oğlundan en az beşi bu Kafkas eşlerden dünyaya gelmiştir. Şah Tahmasb'ın Kafkas soylu eşlerinden dördü Gürcü biri ise Çerkes'dir⁵⁹.

Şah II. İsmail tahta çıkmasında büyük yararlılıklar gösterdiği Çerkes gulamlardan Şemhal Sultan'a duyduğu güven dolayısıyla onu en yakın adamlarından biri tayin etmiş, üstelik Şemhal Sultan'ın kızıyla

⁵³ *Sultanlar ve Savaşlar*, s. 226.

⁵⁴ Beatrice Manz, Masashi Haneda, "Çarkas, ii. Under The Safavids", *Encyclopaedia Iranica*, IV/7, pp. 816-819, <http://www.iranicaonline.org/articles/carkas> (02.01.2017); Hamed Kazemzadeh "Caucasian (Georgian – Circassian) people at the Safavid court-According to Persian sources (16th & 17th century)", Based on Iranica's Articles-online edition, s. 2-3, [https://www.academia.edu/9759872/Caucasian_Georgian_Circassian_people_at_the_Safavid_court_-_According_to_Persian_sources_16th_and_17th_century_\(07.04.2017\)](https://www.academia.edu/9759872/Caucasian_Georgian_Circassian_people_at_the_Safavid_court_-_According_to_Persian_sources_16th_and_17th_century_(07.04.2017)).

⁵⁵ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 232-233.

⁵⁶ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 254.

⁵⁷ Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 254.

⁵⁸ Mary Anderson-McWilliams, "Prisoner Imagery in Safavid Textiles", *The Textile Museum Journal*, 1987, s. 5.

⁵⁹ İskender Bey Münşî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbasî*, C. I, hzl. M. İ. Rıdvânî, İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, Tahran, 1377, s. 84-88, 133-134; Manz and Haneda, "Çarkas", <http://www.iranicaonline.org/articles/carkas> 02.01.2017; Javanshir Şah Tahmasb'ın 9 oğlundan 7'sinin annesinin Kafkasyalı olduğunu söyler ve bunlardan annesi Çerkes menşei olanlar Süleyman, Cüneyd ve Ahmed Mirza; Gürcü cariyelerinden olanlar ise Haydar Mirza, İmamkulu Mirza, Mustafa Mirza ve Mahmud Mirza'dır. Javanshir, *İran'daki Türk Boyları*, s. 124.

evlenmek suretiyle haremine Çerkes bir eş yerleştirmiştir⁶⁰. Şah'ın bu evliliği gerekli görme sebebi Şemhal Sultan'ı kontrol altına almak şeklinde de değerlendirilebilir. Çünkü Şemhal'in kendisinden ziyade kız kardeşi Perihan Hanım'a büyük sadakat beslediği aşikardır.

Şah Abbas şehzadeliği döneminde Horasan'da görev yaparken Murşid Kuli Han'ın vesile olması üzerine Çerkes menşeli bir kadını cariye olarak almış ve bu cariyeden 995/1586-1587 yılında en büyük oğlu Muhammed Bakir Mirza dünyaya gelmiştir. Ancak şehzade Abbas Mirza'nın bu kadınla bir nikah akdi yoktur. Şehzade ilk kez 17 yaşında yani tahta cülusundan bir yıl önce iki kadınla resmen nikahlanmış ve ihtişamlı bir düğün töreni tertip edilmiştir. Bu kadınlardan biri Şah Tahmasb'ın kardeşi Behram Mirza'nın torunu Oğlan Paşa Hanım, diğeri Şah Tahmasb'ın Mustafa Mirza'dan olan torunu Mehdi Ulya Hanım'dır. Bu düğün merasiminden sonraki yıllarda da Şah'ın İranlı, Gürcü, Ermeni, Tatar ve tabii ki Çerkes menşeli kadınları daha doğru bir ifadeyle cariyeleri haremine aldığı vakidir. Ancak eşlerinden sayıca fazla olanlar Gürcü eşlerdir⁶¹. Çünkü Şah, Gürcistan Beyleri ile iyi ilişkilerini devam ettirmek ve onların Safevî devletine bağlılığını evlilik yoluyla kalıcı hale getirmek istemiştir.

B) Çerkes Soylu Yöneticiler

1) Şemhal Sultan

Şemhal Sultan Şah Tahmasb'ın 958/1551 yılında Şeki vilayetini ele geçirmesine müteakip bu bölgenin yönetiminde görevlendirmiş olduğu emirlerindendir. O, 976/1568-1569 yılında Kaçar Emiri ve diğer emirlerle ittifak ederek Gürcistan seferine iştirak etmiştir. Amaçları Gürcü Simon'un Safevî aleyhindeki faaliyetlerine son vermektir. Nitekim sefer amacına ulaşmış, Simon ve pek çok Gürcü esir ele geçirilerek Kazvin'e götürülmüş, Simon'un hakimiyetindeki Gürcü bölgeleri ise Safevî ülkesine dahil edilmiştir⁶².

Safevî kroniklerinde Çerkes menşeli Şemhal Sultan ile ilgili en fazla bahis Şah Tahmasb'ın vefatı üzerine tahta çıkacak şehzadenin belirlenmesi hadisesinde geçmektedir. Buna göre Şemhal Sultan, Şah Tahmasb'ın oğlu Sultan Haydar Mirza'nın ve onun destekçileri Gürcü menşeli annesi Sultanzade Hanım⁶³ ile Gürcü ve Ustaclu toplulukları ve kurçilerin⁶⁴ karşısında yer almıştır. İsfahanî, İsmail Mirza'nın taraftarlarına "Şahî-sûn" denilirken Sultan Haydar'ın tahta çıkmasını isteyenlerin "Yekî-birlû" adıyla anıldıklarını söylemektedir⁶⁵. Şemhal Sultan ve birçok emir Şah'ın vefatı üzerine⁶⁶ at meydanında toplanmışlar ve başlaması muhtemel taht mücadeleleri dolayısıyla kendi menzillerini güçlendirme kararı almışlardır.

Haydar Mirza sarayın harem bölümünde annesiyle birlikteyken babası Şah Tahmasb'ın henüz hayattayken hazırladığı vasiyetnamede kendisini velayetle görevlendirdiğini iddia etmiş ve sarayda bulunmanın verdiği avantajla şahlık tacını ve sarığını başına geçirmiştir⁶⁷.

⁶⁰ Münşî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 317.

⁶¹ Felsefî, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 569-570, 573-576.

⁶² Münşî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 147.

⁶³ Şah Tahmasb'ın haremünde Haydar Mirza'nın annesi Gürcü menşeli Sultanzâde Hanım Şah'ın diğer eşlerinin yanında en kıymetlisidir. Felsefî, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 33.

⁶⁴ Kurçi birliği için bkz. Eralp Erdoğan, "Safevi Ordusunda Bir Birlik Kurçiler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55/2, Ankara 2015, ss. 75-88.

⁶⁵ İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 384; Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. III, s. 1499.

⁶⁶ Kazvinî Şah'ın Recep 983/Ekim-Kasım 1575 tarihinde hastalandığını ve iyileşemediğini açıklamıştır. Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 235; Felsefî ise Şah Tahmasb'ın öldüğü tarih 15 Safer 984/14 Mayıs 1576 Çarşamba günü olarak ifade etmektedir. Felsefî, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 35; Bu tarih Haydar Mirza'nın öldürülmesinden bir gün öncesine tekabül eder ki şu durumda Şah Tahmasb'ın ölümünü şüphelidir. Zira Parsadust'ta Safer 984 tarihine işaret ederek kesin bir gün belirtmekten kaçınmıştır. Ayrıca yazar Şah'ın iki yıldır hastalıktan mustarip olduğunu ve hastalığı neticesinde vefat ettiğini söylemektedir. Parsadust, *Şâh Tahmasb-ı Evvel*, s. 777, 779.

⁶⁷ Kummî bu vasiyetnamenin gerçek olduğunu ve halkın büyük çoğunluğunun Haydar Mirza'ya tabii olduğunu belirtmiştir. Kadî Ahmed bin gerafeddin el Hüseyin el Hüseyinî Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, hzl. İhsan İşrakî, *İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran*, 1383, s. 601; Kazvinî ise Şah'ın ölümünden sonra Haydar'ın ne yapacağını bilemez bir halde bulunduğunu tam da bu sırada yazdığı bir kâğıdın üstüne "Herkes bilsin ki babamın yazdığı doğru değildir." Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 235. Rumlu şehzadenin bizzat babası Şah Tahmasb tarafından tahta işaret edildiğini söyler. Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. III, s. 1499; Parsadust uzun hastalığı döneminde Şah'ın yerine geçecek şehzadeyi belirlemek istediğini ve uzun zamandır devlet yönetimine dahil ettiği aynı zamanda büyük muhabbet beslediği Haydar Mirza'yı veliyet seçtiğini belirtmektedir. Parsadust, *Şâh Tahmasb-ı*

Haydar Mirza'nın Şahlığını ilan ettiği gece kurçıyan-ı Afşar, Kaçar, Rumlu, Bayat ve Varsak Haydar Mirza'nın güvenliği için nöbetteyken muhalif emirler de bir toplantı tertip etmişlerdir⁶⁸. Bu sırada Ustaclu emirleri Sultan Haydar'ı haremden çıkarıp tahta cülusu için şehzadenin yanına gitmişler, bunu öğrenen muhalif emirler de şehzadenin yanına Sultan Mustafa Mirza ve Yüzbaşı Hüseyin Bey'i gönderip "saâdet ve ikbâl ve mülkûn aidiyeti şehzâde-i âlemiyân İsmail Mirza'nındır. Zira o savaş meydanlarında mücadele etmiş zafer sahibi bir şehzâdedir. Şirvan padişâhıyla, Kars savaşında Ahmed Paşayla ve Erzurum'da İskender Paşayla bir bahadır edasıyla savaşmıştır. Eğer şehzâde İsmail tahta oturmazsa Kızılbaş ordusu kısa sürede zayi olur; din ve devlet düşmanları her açıdan fırsatı ele geçirir." mesajını iletmışlerdir. Bu teklif karşısında Haydar Mirza taraftarları şehzade İsmail'in Kahkaha kalesinde olduğunu Haydar Mirza'nın ise çok sayıda askerle tahtgâhda hazır bulunduğunu söylemişler ve bu teklifin akla uygun olmadığını belirtmişlerdir⁶⁹. Haydar taraftarları özellikle de Zal Beğ muhalif emirlerle cesurca savaşmışlardır⁷⁰.

Dulkadir birliği diğerleriyle birlikte saraya ulaşmışlar ve onlardan on yedisi Harem bahçesine varıp Şamlu kurçilerinden birini katl etmişlerdir. Bu sırada at meydanında bekleyen başta Şemhal Sultan olmak üzere Halifeler, Gaziler ve Emirler de harem bahçesine ulaşmışlardır. Şehzade Sultan Haydar Mirza askerlerin korkusundan kadınların arasına saklanmıştı⁷¹. İsfahanî şehzadenin esasında saraydan kaçmak istediğini ancak tüm kapıların muhalifler tarafından tutulması münasebetiyle sarayın harem bölümüne gizlendiğini söylemektedir⁷². Şemhal Sultan ve Şehzade Sultan Süleyman Mirza'nın köleleri Haydar Mirza'yı kadınların arasından çıkarıp bir sonraki gün yani 16 Safer 984/15 Mayıs 1576 Çarşamba günü katletmişlerdir⁷³.

Maktul şehzadenin son dakikalarıyla ilgili Kummî yaygın bir söylentiye eserinde yer vermiştir. Buna göre Sultan Süleyman Mirza şehzadenin giysisini çıkarttırmış ve tereddüt etmeksizin göğsüne bir darbe indirilmesi ve kanının dışarı fişkırması emrini vermiştir⁷⁴. Budak Münşî ise şehzadenin öldürüldükten sonra başının kesildiğini belirtmiştir⁷⁵.

Şah İsmail 27 Cemaziyelevvel 984/22 Ağustos 1576 tarihinde tahta cülus etmiş ve onun tahta çıkmasında önemli rol oynayan Şemhal Sultan da diğer emirlerle birlikte Şah'ın cülusunu tebrik ve itaatini arz etmiştir⁷⁶. Şah II. İsmail tahta çıkmasına müteakip Şemhal Sultan'ı Şeki vilayetinin hakimi olarak görevlendirmiştir⁷⁷.

7 Şaban 985/20 Ekim 1577'de şehzade Sultan Süleyman Mirza diğer kardeşi Sultan Mustafa Mirza ile birlikte saltanat ve hükümdarlık iddiasında bulunurlar endişesiyle Şah II. İsmail'in emriyle katl edilmişlerdir. Şah II. İsmail'in saltanatı kesinlik kazanınca Şehzade Süleyman Mirza dayısı Şemhal Sultan'a emanet edilmek suretiyle onun evinde kontrol altına alınmıştır. Kummî şehzadenin bu durumunu mahpusluk olarak değerlendirmiş nitekim Şah'ın emri üzerine Şemhal Sultan'ın henüz 23 yaşında olan öz yeğenini katl ettiğini bildirmiştir⁷⁸. Münşî'ye göre Şemhal Sultan şehzadeyi kendi evinde alıkoymayı esasında gizli emelleri doğrultusunda kabul etmiştir. Onun asıl hedefi Sultan Süleyman Mirza'nın cülusunu gerçekleştirmektir. Bu tarihe kadar ise Şah II. İsmail'in saltanatına razı görünmek istemiştir⁷⁹.

Evvel, s. 777.

⁶⁸ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, s. 601; Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. III, s. 1500.

⁶⁹ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, s. 602.

⁷⁰ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, s. 604.

⁷¹ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, s. 605; Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. III, s. 1506-1507.

⁷² İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 498.

⁷³ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, s. 605; Sultan Süleyman Mirza'nın gulamı Çerkes menşeli Cemşid Bey ile Rumlu Beyi Yüzbaşı Ali Han Haydar Mirza'yı saray kadınlarının arasından çıkarıp tutuklayan kişilerdir. İsfahanî bu isimleri "Allah'tan bi-haber kafirler" olarak nitelemektedir. İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 499; Kazvinî de şehzadeyi öldüren kişinin ismini Süleyman Mirza'nın gulamı Cemşid olduğunu söylemektedir. Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 235.

⁷⁴ Kummî Sultan Süleyman Mirza için "bi-muruvvet" (namert) Haydar Mirza için de "günahsız" sıfatlarını kullanmış bu hadiseden çok uzun yıllar sonra kaleme aldığı eserinde Haydar Mirza'dan yana tavır almakta tereddüt yaşamamıştır. Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. I, s. 605.

⁷⁵ Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, s. 235.

⁷⁶ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. II, s. 626.

⁷⁷ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. II, s. 627.

⁷⁸ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârih*, C. II s. 628-629; İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 534,535; Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsi*, C. I, s. 317.

⁷⁹ Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Gerat (Târih-e âlamârâ-ye 'Abbâsi)*, V. I, Trans. Roger M. Savory,

Şah II. İsmail Şehzade Sultan Süleyman Mirza'nın öldürülmesinin ardından ise "Mühürdarlık" görevini şehzade yeğeninın boynuna kement salıp öldüren Şemhal Sultan'a tevdi etmiştir⁸⁰.

Burada dikkat çeken husus Şah II İsmail'in en yakın adamlarını Çerkes menşeiili gulamlardan seçmesi ayrıca gizli saklı icraatlarını yine bu topluluğa mensup köleler vasıtasıyla gerçekleştirmesidir. Bunun en önemli sebebi yıllardır gulam tanımlaması altında birbirlerinden ayırt edilemeyece Çerkes ve Gürcülerin ilk defa ciddi manada ayrışmalarıdır. Üstelik tarafları karşı karşıya getiren mesele anne tarafından Gürcü Sultan Haydar Mirza'yı ya da anne tarafından Çerkes Perihan Hanım'ı iktidarın sahibi yapabilmektir. Bu noktada Şah II. İsmail, Safevî devlet yarasına uygun olarak tahta çıkarılacak ancak arka planda Perihan Hanım babası Şah Tahmasb zamanında olduğu gibi etkin bir şekilde devlet yönetimine müdahil olacaktır. Böylece Haydar Mirza ile birlikte Gürcüler devletin üst kademelerini işgal ederken İsmail Mirza ile birlikte Çerkesler bürokrasinin yeni simaları olacaktır.

Sonuç itibarıyla zaferin sahibi olan İsmail Mirza, Şemhal Sultan ve onunla birlikte pek çok Çerkes'den devlet meselelerinde ve hususi işlerinde istifade etmiştir. Misal Şah II. İsmail kendi hükümdarlığı zeval bulmasını diye İsfahanî'nin söylemiyle "*kardeşlerini ve kardeşlerinin çocuklarını saltanatının dikenini olarak görüp*" ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bunun için önce Çerkes gulamlardan 20 kişiyi şehzadeler ve onların çocuklarını tutuklamakla görevlendirmiştir 6 Zilhicce/24 Şubat 1577 tarihinde yani şehzadelerin tutuklanmasından 5-6 gün geçtikten sonra da altı şehzade İsmail Mirza'nın emriyle Kazvin'de öldürülmüştür⁸¹.

Şemhal Sultan'ı önemli aktörlerinden biri addedeceğimiz diğer hadise 1577 yılında Şirvan ve Dağıstan halkının Safevî Devleti'ne isyanıdır. 1577 ilkbaharında Demirkapı, Tabeseran, Kaytak ve Komuk merkezinde yaşayan Dağıstan halkı ve Beyleri Şirvanlı Sünnî halk ile işbirliği yaparak önce Safevî Beylerbeyi Aras Han'ı mağlup etmiştir. İsyana son vererek Şirvan ve çevresinin tekrar kontrolünü sağlamak üzere Kazvin'den gelen Şemhal Sultan ve Safevî askerleri Kür suyunu geçerek geçmez isyancılarla karşı karşıya kalmışlardır. Buradaki Sünnî halk, Safevî birliklerini hezimete uğratmış ayrıca Kür Suyu üzerindeki geçidi yıkıp Safevîlerin kaçışına engel olmuşlardır. Şemhal Sultan isyanı bastırmaktaki başarısızlığı üzerine berberindeki birkaç askerle Kakheti'ye taraf çekilip bölgeden uzaklaşmıştır⁸².

Çerkes emirinin bürokraside zirve noktaya ulaştığı tarih 13 Ramazan 985/24 Kasım 1577 tarihinde II. İsmail'in öldürülmesi üzerine yeğeni Perihan Hanım ile birlikte iktidara yürüyüşüdür. Şiraz'da bulunan Muhammed Hüdabende Şah II. İsmail'in öldüğü haberini Perihan Hanım ve Şemhal Sultan ile iyi ilişkiler içerisinde olmayan Mirza Salman başta olmak üzere Kazvin'den giden emirler vasıtasıyla almıştır. Bu sırada merkezde Perihan Hanım kendi düzenin kurmuş, tahtın vekili olarak tüm boylara haber salmış ve her boyun kendi içerisinden birisini aksakallı, itimat edilen kişi seçmesini ve bu kişilerin refakatinde devlet işlerinin görüşülmesini kararlaştırmıştır. Devletin çok önemli meselelerinde ise tek başına dayısı Şemhal Sultan-ı Çerkes'i yetkili kılmıştır⁸³.

Başkentteki gelişmelerden haberdar olan Muhammed Hüdabende ve eşi Mehdi Ulya, Perihan Hanım'ın iktidarına son vermek ve onu saltanattan uzaklaştırmaya karar vermişlerdir. Şiraz'dan hareketle İsfahan, Kaşan ve Kum üzerinden ilerleyen şehzade ve maiyeti yolculuk esnasında Perihan Hanım'ın iktidarının Kazvin'de kabul gördüğü haberlerini duymuşlardır. Ancak bu sırada bu gelişmeleri tasdik etmeyen Emir Han, Pire Muhammed Han, Halil Han-ı Kurçibaşı gibi pek çok emir de onlara

Westview Press, Colorado 1978, s. 217.

⁸⁰ İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 536; İsfahanî bu görevlendirme hususunu başka bir yerde daha dile getirmiş ve Şemhal için "*Sultan Haydar Mirza'nın katili, kötü amelli (bed-fiil Şemhal)*" tanımlamasını yapmıştır. İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 546; Don Juan II. İsmail'in saltanatını güvence altına almak uğruna kardeşlerinin ve kardeşlerinin erkek çocuklarının öldürülmesi emrini vermesini Safevî hanedanının ve ataları İran şahlarının güzel ahlakını bir kenara bırakıp Osmanlı'da yürürlükte olan işlere özenmesi olarak açıklamıştır. *İlişkiler Bir Şii/Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan*, Tercüme ve notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe yay., İstanbul 2014, s.108.

⁸¹ İsfahanî, *Holdeberrîn*, s. 542-545; Rumlu ise Şemhal Sultan'ım Şeki vilayeti hakimliği görevinden hiç bahsetmez 984 Zilhicce ayında(Şubat/Mart 1577) Şah II. İsmail tarafından "Mühürdarı" görevine getirildiğini ayrıca Şemhal Sultan'ın övgüye layık oluşu ve güzel ahlakıyla sergilediği işler dolayısıyla Şah'ın dikkatini çektiğinden söz eder. Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, C. III, s.1520.

⁸² Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976, s. 262-263.

⁸³ Münşî, *Târîh-i Alem Ârâ-yı Abbâsî*, C.I, s. 343.

tabi topluluklarla birlikte Perihan Hanım'ın izni ve bilgisi dahilinde şehzadeyi karşılamak üzere yollara düşmüşlerdir⁸⁴.

Perihan Hanım ise vekilleri tarafından dahi terk edilmiş olup, beraberinde sadece dayısı Şemhal Sultan ve ona tabi bir grup Çerkes kalmıştır. Bu sırada Şemhal Sultan kendisiyle birlikte hareket eden Çerkesleri ve mütteliklerini silahlandırmış ve Perihan Hanım'ın evinde toplamıştır. Bu haberler üzerine Muhammed Hüdabende ve Mehdi Ulya, Şah II. İsmail'in sadık kölelerinden olan Emir Aslan'ı Şemhal Sultan'ı uzaklaştırmak üzere görevlendirmiştir. Emir Aslan vaktiyle Şemhal Sultan'ın uhdesinde bulunan Şeki yönetiminin kendisine devredilmesi karşılığında bu görevi kabul etmiştir. Şemhal Sultan Emir Aslan ile dost olduğu için ondan şüphe duymamış ve Emir Aslan'ın tavsiyesi üzerine 1 Zilhicce 985/9 Şubat 1578'de Kazvin'e bir fersah uzaklıktaki Şenesten'e konuşlanmıştır⁸⁵. 3 Zilhicce 985/ 11 Şubat 1578 günü ise şehzade ve eşi Kazvin'e ulaşmış ve saraya çıkmışlardır. Amaçları sadece II. İsmail'in ölümü dolayısıyla taziyelerini bildirmek iken bir anda emirler Hübadende'nin huzuruna çıkıp etek öpmeye ve ona itaatlerini bildirmeye başlamışlardır. Muhammed Hüdabende Halil Han-ı Afşar'ı Perihan Hanım'ı yakalayıp kendi evine haps etmekle görevlendirmiştir⁸⁶. Mehdi Ulya ise Emir Aslan'a Şenesten mevkiine gidip Şemhal Sultan'ı katl etmesi emrini vermiştir. Bu kişi bir grup adamıyla Şenesten' gitmiş, Şemhal'i hiç beklemediği bir anda öldürmüş ve Şemhal'in kesik başını saraya ulaştırmıştır. Bunun karşılığında Emir Aslan hanlık rütbesine yükseltilmiştir⁸⁷.

Feridun Han-ı Çerkes

Çerkes menşeli Feridun Han 7 yaşında ailesinden kaçırılarak Lezgiler'den birine satılmıştır. 7,5 yıllık esaretinin ardından bir saray memuru tarafından satın alınmış ve Şah I. Abbas'ın köle topluluğuna dahil edilmiştir. "Kurçi Zere" unvanıyla bir süre Şah Abbas'ın saray muhafızlığı görevini üstlenmiştir. 1014/1605-1606 yılında Kürd-i Mekkî esirlerinden biri Şah Abbas'a saldırmış ve onu korumak yakın muhafızlarından Feridun Han'a nasip olmuştur. Şah Abbas bu başarısından dolayı onu Deşt-i Gurgan ve Derûn nahiyesi Türkmenlerinin beyi tayin etmiş ve bu bölgenin valisi Yusuf Han'a yardıma göndermiştir.

1015/1606-1607 yılında Yusuf Han'ın hastalanması üzerine Türkmenler isyan etmişlerdir. Bu gelişme üzerine Yusuf Han'ın vekili Feridun Han isyancı Türkmenleri yeniden Safevî hakimiyeti altına almıştır. Bu başarısından dolayı zikr edilen tarihte vekil Feridun Han Beylerbeyi mertebesine yükseltilmiş ve Şah'ın fermanıyla Emirü'l-Umera olmuştur. Şah Abbas'ın bu görev tayini üzerine Feridun Han 1015 yılından ölüm tarihi olan 1030/1620-1621 yılına kadar Esterabad, Bistam, Şahverdi, Damgan, Giraylı, Kubud-ı Came ve Durun mıntokasının beylerbeyi olarak görevini ifa etmiştir⁸⁸.

Feridun Han en önemli faaliyetlerini Safevî Devleti ile Türkmen taifeler arasındaki hükümlanlık-teba ilişkilerini düzenlemek üzere gerçekleştirmiştir. Bunlar arasında Göklen Türkmen taifesine karşın gerçekleştirdiği seferler önemli yer tutmaktadır. Bu Türkmen taifesinin lideri Kılıç Han esasında 1016/1607-1608 yılında kendi kızını Feridun Han ile evlendirerek Esterabad vilayeti yöneticisiyle akrabalık ilişkileri tesis etmiştir⁸⁹. 1020/1611-1612 yılında ise ilişkiler tam aksi yönde cereyan etmiş ve Feridun Han Şah Abbas'ın emriyle Göklen cemaati üzerine sefere çıkmış, o cemaatten 500 kişiyi öldürmüş eşyalarının tamamını ve çok sayıda esiri ele geçirip Şah'ın huzuruna getirmiştir⁹⁰.

Esterabad hakimi Feridun Han Saver Yaylağında ateşli hastalığa yakalanmış ve uygulanan hiçbir tedavi fayda vermemiştir. Kısa süre içerisinde vefat etmiş ve naaşı Meşhed-i Mukaddes'e nakl edilmiştir. Münşî onu Çerkes kabilesinden ve Şah vekili Ubeyd'in zümresinden biri olarak tanıtır. Ayrıca müellif

⁸⁴ Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 345.

⁸⁵ Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 346.

⁸⁶ Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 347.

⁸⁷ Münşî, *Târih-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. I, s. 348.

⁸⁸ Nasır Afşar-fer, "Nigâhî be kitâb-ı Fütuhât-ı Feriduniye", *Ayne-i Mirâs*, Devre-i Cedîd, III/2, Tahran 1384, s. 249; Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Tahir Bistamî, *Fütuhât-ı Feriduniye*, Mukaddime ve Tashih: Seyid Said Mir Muhammed Sadık-Muhammed Nadir Nasırî Mukdem, Neşr-i Nokta, Tahran 1380. Bu eser makale yazarı tarafından çeviri ve inceleme türünde hazırlanmaktadır.

⁸⁹ Molla Celaleddin Muhammed Münecim-i Yezdî, *Târih-i Abbâsî yâ Ruznâme-i Molla Celâl*, Be-kûş: Seyfullah Vahidünya, İntişârât-ı Vahid, 1366, s. 333.

⁹⁰ Yezdî, *Târih-i Abbâsî*, s. 426.

onun bilgili ve hidayet sahibi olduğuna hükmeder⁹¹.

Feridun Han'ın askeri başarılarının yanı sıra hayattayken yaptırdığı pek çok hayır işleri de vardır. Misal İsfahan'a Şah'ı ziyarete gelen Feridun Han 1 Recep 1020/9 Eylül 1611 tarihinde beraberinde getirdiği 4 bin altın ve gümüşü hazineye teslim etmiştir. Akabinde getirdiği bu değerli madenlerle harem ve mutfak pencerelerini tüm ihtişamıyla inşa etmelerini istemiştir. 15 gün kadar İsfahan (Darü'l-erşâd)'da kalmış ve bu sırada Şah adına yapılmış medresenin harap halde olduğunu görüp tüm masraflarını karşılamak üzere restore edilmesini istemiştir⁹². 1031/1621-1622 yılında vefat eden Feridun Han'ın Esterabad hakimliği toplamda 17 yıl sürmüştür⁹³.

2) Ferhad Bey

Şah I. Abbas saltanatının meşhur Çerkeslerinden birisi olan Ferhad Bey saraydaki kariyerine bir kuş avcısı olarak başlamış ve kısa sürede "Mir-i Şikâr" (avcı-başı) makamına yükselmiştir⁹⁴. Şah I. Abbas bu memurunu Çerkes soylu eşinden dünyaya gelen en büyük oğlu Muhammed Bakir Mirza'nın hizmetine tayin etmiştir. Çünkü Şah, veliaht tayin ettiği oğlunun bir gün muhalif grupla işbirliği yapabileceği düşüncesiyle şehzadenin yakın adamlarını hep kendisine sadık kullarından seçmekteydi⁹⁵.

1023/1614-1615 yılında Şah Abbas Gürcistan seferindeyken M. Bakir Mirza, Mir-i Şikâr rütbesindeki Çerkes soylu Ferhad Bey-i Kuşçu ve anne tarafından akrabası olan iki Çerkes gulam ile gizlice bir araya gelmiş ve Şah Abbas'ı ortadan kaldırmanın yollarını konuşmuşlardır. Bu haber Şah Abbas tarafından şehzadenin yanına yerleştirilmiş casuslar ve haberciler vasıtasıyla Şah'a iletilmiştir⁹⁶. Münşi, bazı kötü düşünceli insanların malum toplantıda şehzade ve Mir-i Şikârın fitne çıkarmak suretiyle Şah'a karşı muhalif davranışları teşvik ettiklerini hatta onları isyana yönlendirdikleri bilgisini Şah'a ilettiklerini söylemektedir. Bu nedenle şehzadeye ve Mir-i Şikâr'a karşı Şah'ın öfkesinin alevlendiğini ifade etmektedir⁹⁷. Bu aktarımdan hareketle müellifin Şehzade ve Mir-i Şikârın, Şah'ı alaşağı edip tahtın yeni sahibi olma düşüncesine kapıldığı sözlerine itimat etmediği anlaşılmaktadır.

Yine aynı yıl içinde M. Bakir Mirza diğer adıyla Safi Mirza ve Şah Abbas av eğlencesindeyken Safi Mirza babasından önce davranmış ve büyük bir domuzu okla vurmuştur. Babası onun bu cesaretini Mir-i Şikâr Ferhad Bey ile şehzadesi arasındaki gizli ittifak olarak yorumlamıştır. Bunun üzerine hiç vakit kaybetmemiş ve Ferhad Bey'i, Safi Mirza ile ittifak etmekle suçlayıp ölüme mahkum etmiştir. Şehzadeyi de Ferhad Bey'i öldürmekle görevlendirmiştir. Safi Mirza babasının kendisine yönelik olumsuz düşüncelerini yok etmek için çok sevdiği, yakın adamı Mir-i Şikârı öldürtmüş ve malını Şah adına müsadere etmiştir. Gizli toplantının katılımcısı iki çerkes gulam da aynı gün Şah'ın emriyle öldürülmüşlerdir⁹⁸.

3) Behbud Bey

Behbud Bey Şah Abbas'ın emriyle şehzade Muhammed Bakir Mirza diğer adıyla Safi Mirza'yı 1022/1613-1614 yılında Reşt şehrinde öldüren Çerkes gulamdır. Uzun Behbud iri yapılı, fiziken güçlü,

⁹¹ Münşi, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. III, s. 1600.

⁹² Yezdi, *Târîh-i Abbâsî*, s. 426.

⁹³ Mirza Muhammed Tahir Vahid-i Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, Mukaddime, Tashih ve Ta'likât Seyid Said Mir Muhammed Sadık, Pejuheşgâh-ı Ulûm-ı İnsani ve Mutâla'ât-ı Ferhengî, Tahran 1383, s. 203.

⁹⁴ Manz and Haneda, "Çarkas, <http://www.iranicaonline.org/articles/carkas> 02.01.2017; Münşi bu makam sahibinin görevlerini şöyle tanımlamaktadır. "Şah'ın av işlerini idare eder ve Kuşçu-başı unvanına da sahiptir. Emrindeki 1000 kişiden daha fazla insanı Şah'ın av için gerekli araç-gereçleri ve giysi tedarik etmek ve şahin ile av köpeğinin eğitimiyle meşgul olurlar. Onun yıllık geliri 800 tündür. Ancak vergi ismiyle de Şirvan seyyitlerinden 100 tümen, Gilan gelirlerinden başış adı altında 150 tümen, Culfâ Ermenilerinden 50 tümen, İsfahan Zerdüşterinden 20 tümen almaktadır. Silah satıcıları, bütün aşçılar ve tavuk satıcıları da yıllık bir miktar vergi ödemektedirler." Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 813;

⁹⁵ Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 530-531.

⁹⁶ Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 531.

⁹⁷ Münşi, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbâsî*, C. II, s. 1454-1455.

⁹⁸ Felsefi, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 531; Kazvinî de konuyla ilgili bilgi "Şah'ın yakın akrabası olan Ferhad Bey-i Kuşçu Muhammed Bakir Mirza ile yakın ilişkisi ve kötü düşünceleri (vicdanı) dolayısıyla Şah'ın fermaniyle idam edildi." cümlesiyle kısaca aktarılmıştır. Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 186.

acımasız ve kan akıtmakla meşhur biridir⁹⁹. Şah Abbas'ın emrini yerine getirmiş ancak sonradan bu kararından pişmanlık duyan Şah'ın nefretini kazanmıştır. Şah, Safi Mirza'nın ölümünden duyduğu üzüntüyle bir gün Behbud Bey'i huzuruna çağırarak ondan kendi oğlunun kellesini huzuruna getirmesini emretmiştir. Behbud Bey Şah'ın bu emrini de yerine getirmiş ve oğlunun başını Şah'ın huzuruna ulaştırmıştır. Şah, kelleyi Behbud'un ayaklarına atmış ve “*Behbud Nasılmış? Oğlumun ölüm haberi bana ulaştığında nasıl bir hale düştüğümü anlayabildin mi?*” diye sormuştur. Böylece ondan intikamını almıştır¹⁰⁰.

4) Yusuf Ağa

Kuli Sultan-ı Kurçibaşı'nın oğlu olan Yusuf Bey “Ağa” unvanıyla tanınmaktadır. Yusuf Ağa 990 yılının Rebiü'l-evvel ayında (Mart-Nisan 1582), Şah Hüdabende'nin Kazvin'de düzenlediği Nevruz eğlenceleri esnasında başkente gelen şehzade Abbas Mirza'nın Kurçibaşılığı görevine tayin edilmiştir¹⁰¹.

Şah Safi'nin tahta geçmesine müteakip Yüzbaşiyân-ı Gulâmân mevkiine yükselen Yusuf Ağa¹⁰², Şah'ın oğlu Abbas Mirza'nın ilkokul eğitiminden sorumlu muallim olarak görev yapmış akabinde onun vekili mevkiine yükselmiştir. Yusuf Ağa bir bürokrat kimliğiyle uzun yıllar sadece kendi adına çalışmamış yakın akrabalarını da üst düzey mevki ve makamlara tavsiye etmiştir. Örneğin Şah Safi'nin saltanatında erkek kardeşinin oğlu Kuca Bey için Mir-i Şikâr görevine talip olmuştur¹⁰³.

Osmanlı-İran savaşlarında aktif rol alan Yüzbaşı-yı Gulâmân Yusuf Bey 21 Ramazan 1038/14 Mayıs 1629'da İran sınırına konuşlanan Osmanlı ordusuna yaklaşık 1000 kişilik Safevî birliğiyle saldırmış, Osmanlı serdarı Hüsrev Paşa idaresindeki orduyla mücadele edip çekilmiştir. Nitekim Osmanlı ordusu da Safevî tarafındaki savunma hattını geçemediğinden amacına nail olamayıp kendi sınırına çekilmiştir¹⁰⁴.

Yusuf Ağa Şah I. Abbas zamanından itibaren bürokraside elde ettiği üstünlük sayesinde kendisine oldukça güvenmekte İsfahanî'nin deyimiyle mağrur duruşu ve korkusuz tavrıyla saltanat ve padişahlık işlerini ve önemli devlet meselelerini kendi tercihleri doğrultusunda karara bağlamaktadır. Hatta müellifin iddia ettiği üzere O, Şah Safi'yi devlet yönetiminde oluşturduğu düzen içerisine dahil etmemektedir. Nitekim Yusuf Ağa'nın iktidarından rahatsız olan pek çok kişinin araya girmesi neticesinde Yüzbaşı-yı Gulâmân, Şah tarafından önce takibe sonrasında da en ağır cezaya mahkum olmuştur. Şah (Kahraman-ı kahr)'ın fermanıyla Sipahsalar Rüstem Han'ın erkek kardeşi Ali Kuli Bey ve Eşikağası Kelb Ali Bey birkaç kişiyle birlikte Yusuf Ağa'nın başını getirmeye görevlendirilmişlerdir¹⁰⁵. 1042/H. 1632-1633 yılında Eşik Ağası Baş Kelb Ali Bey kılıcını çekip Yusuf Ağa'yı öldürmüştür. Görevini başarıyla ifa etmesinden dolayı da Yusuf Ağa'nın tüm malları ve evleri Şah tarafından Eşikağası Kelb Ali Bey'e bağışlanmıştır¹⁰⁶. Kazvinî onun mal varlığının 600.000 tümen değerinde olduğunu ifade etmektedir¹⁰⁷.

Yusuf Ağa'nın öldürülmesine müteakip devlet kademelerinde görevli pek çok akrabası da görevinden azledilmiş hatta hapse atılmıştır. Şirvan Beylerbeyi Kazak Han ile Gosker hakimi Menuçehr bunların başında yer almaktadır. Ayrıca Emir-i Şikâr başı olan Yusuf Ağa'nın erkek kardeşi Kuca Bey de görevinden azledilmiştir¹⁰⁸.

⁹⁹ Felsefî, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 533; *Şah Abbas Mecmua-i Esnâd ve Mekâtibât Târih-i Hemrâh bâ Yâddâstehâ-yı Tafsilî*, C. II, hzl. Abdu'l-Hüseyn Nevaî, İntişarat-ı Zerrin, Tahran, 1367, s. 13; Kazvinî olayın teferruatını aktarmaz ancak Safi Mirza'nın öldürülmesi emrini bizzat babası Şah Abbas'ın verdiği bilgisini teyit eder. Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 187. Oberling, Behbud Bey'in şehzadeyi öldürüldüğü tarihi 17 Ocak 1615 olarak açıklamaktadır. P. Oberling, “Georgians and Circassians in Iran”, s. 128.

¹⁰⁰ Felsefî, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, s. 480, 534.

¹⁰¹ Kummî, *Hulâsatü'l-Tevârîh*, C. II, s. 724.

¹⁰² Muhammed Yusuf Vale Kazvinî İsfahanî, *İran der Zâmân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom (H.K.1038-1071) hadika-i şeşom ve heftom ez ravza-i heştom Holdeberrîn*, Tashih: Muhammed Rıza Nasiri, Encümen-i Asâr-ı Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1382, s. 346; Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 246.

¹⁰³ İsfahanî, *İran der Zâmân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 334.

¹⁰⁴ İsfahanî, *İran der Zâmân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 56-59.

¹⁰⁵ İsfahanî, *İran der Zâmân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 119, 334.

¹⁰⁶ İsfahanî, *İran der Zâmân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 120; Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 246

¹⁰⁷ Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 246.

¹⁰⁸ Kazvinî, *Târih-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 247.

5) Kazak Han

Şah Abbas dönemi boyunca meşhur bir diğer Çerkes Kazak Han'dır. O, Lahican daruğalığı görevini ifa ederken¹⁰⁹ 1034/1624-1625 yılında Şirvan Emirü'l-umerası ve Karamanlu ile Keneşlü Kızılbaşlarının lideri olarak atanmıştır. Bu durum Şah'ın yeni politikasının bir gereğidir. Şöyle ki Şah Abbas Kızılbaş taifelerin siyasi gücünü azaltmak için onların başına bir gulam komutan tayin etmektedir. Böylece Çerkes gulamlar arasından sıyrılan Kazak Han da böylesi bir makama mertebeye yükseltilmiştir¹¹⁰.

1035/1625-1626 yılında Gürcistan bölgesinde başlayan bir isyan Kartil ve Kaht bölgesi Gürcülerini de içine alarak büyümüştür. Bu isyan sonucunda Şirvan Beylerbeyi Yusuf Han isyancılar tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Şah Abbas bölgeye askeri birlikler sevk etmiş ve Şirvan Beylerbeyi Kazak Han'ı da Gürcü Beylerinden Karakal Han'a gönderip onu Safevî tarafına çekmek ve Gürcülerin isyanına son vermekle görevlendirmiştir. Ancak Kazak Han bu vazifesini icra ederken Gürcüler tarafından yakalanmıştır. Karakal Han onu öldürmeye cesaret edemeyip sadece göz hapsine almıştır. Buna rağmen Kazak Han onların elinden kurtulmayı başarmış ve Şirvan'a ulaşmıştır¹¹¹.

Kazak Han esasında ünlü Çerkes Yusuf Ağa'nın akrabalarından aynı zamanda onun desteğiyle yükselmiş bir gulamdır. O, Şah Abbas'ın torunu Şah Safi'nin hükümrانlığının ilk zamanlarından itibaren Şirvan Beylerbeyliği görevini devam ettirmektedir¹¹². Esasında bu tarihte Şah'ın etrafındaki en önemli makamlar Çerkesler tarafından işgal edilmiştir. Misal Gulam-ı Hassa-i Şerife'ye tabi Siyavuş Bey Derbend yönetimine getirilmiştir. O, "Sultanî-i Mümtaz" lakabıyla Derbend'de Şirvan'daki gibi yerel bir yönetim tahsis etmeye gayret göstermiştir. Yusuf Ağa'nın erkek kardeşinin oğlu Kuca Bey Şah'ın Mühürdarı ve Emir-i Şikâr Başî olarak Safevî devletine hizmet vermektedir¹¹³. Hasan Paşa-yı Çerkes ise Musul'u zapt etmekle görevli serdar olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹⁴.

Kazak Han'ın Şah Safi tarafından görevlendirilmek suretiyle ifa ettiği önemli görevlerden biri de 1044/1634-1635 yılında Eşik Ağası Başî Uğurlu Hanı öldürmektir¹¹⁵. Uğurlu Han esasında Rüstem Bey isimli bir Gürcü gulamdır. Zaman içerisinde Divanbeyi, Tüfenkçibaşı ve Sipahsalar Ağası olmuştur¹¹⁶. Ancak 1044 yılının Safer ayının ilk gecesi (Temmuz/Ağustos 1634) fitne ve kıskançlığa kapılan Uğurlu Han Herat Beylerbeyi ve Horasan Emirü'l-Umerası Hasan Han-ı Şamlu, Hâr ve Siman hakimi Otar Han ile bir araya gelmişler ve saraya yönelmişlerdir. O gece sarayda yüksek sesler, çığlıklar duyulmuştur. Şah bu durumdan haberdar olup isyancı Hasan Han'ın başını getirene ödül koymuştur¹¹⁷. Aynı şekilde Uğurlu Han'ın katlini de ferman etmiştir. Bu ferman üzere Eşikağası Başî, Kazak Han tarafından öldürülmüştür. Şah Safi Uğurlu Han'ın akrabalarını ve evlatlarını bağışlamış ondan kalan mirasın da yakınlarına devredilmesine müsaade etmiştir.¹¹⁸

H. 1045/ 1635-1636 yılında eyalet yönetimlerinde bir takım değişiklikler zuhur etmiştir. Dağıstan bölgesinin idaresi Gürcü Beylerinden Giray Han'ın oğlu Şemhal Han'a devredilince Şirvan Beylerbeyliği makamını işgal eden Kazak Han da Esterabad eyaletinin yeni valisi olarak göreve başlamıştır¹¹⁹. Bu durum Kazak Han'ın nüfuzunu yitirmeye başladığının bir göstergesi kabul edilebilir. Zira onun hamisi Çerkes Yusuf Ağa öldürülmüş ve onunla birlikte pek çok akrabası ve Yusuf Ağa ile birlikte hareket edenler görevlerinden azledilip hapse atılmışlardır¹²⁰. Bunun dışında malum görev değişikliği Gürcistan seferleri dolayısıyla Şah Safi'nin Gürcü Beylerini memnun ederek Osmanlı'ya karşı bölgede üstünlük elde etme çabası olarak da izah edilebilir.

¹⁰⁹ L. L. Belan, *Zendegî-i Şah Abbas*, Mütercim-i Farsî: Veliyullah Şadan, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1375, s.297.

¹¹⁰ Kazemzadeh "Caucasian (Georgian-Circassian) People at the Safavid Court", s. 4; Manz and Haneda, "Çarkas", <http://www.iranicaonline.org/articles/carkas> 02.01.2017.

¹¹¹ Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 211-212.

¹¹² İsfahânî, *İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 120; Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 328-329.

¹¹³

¹¹⁴ Yıl 1034/1624-1625 Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî*, s. 209.

¹¹⁵ İsfahânî, *İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 203.

¹¹⁶ Roemer, "The Safavid Period", s. 281.

¹¹⁷ İsfahânî, *İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 201-202.

¹¹⁸ İsfahânî, *İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 203-204.

¹¹⁹ İsfahânî, *İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 242.

¹²⁰ İsfahânî, *İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom*, s. 360; Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbâsî* s. 328.

1048/1638-1639 yılında Osmanlı-Safevî barışının gerçekleşmesinin hemen akabinde ülkede Esterabad Beylerbeyi Kazak Han'ın isyan ettiği haberleri yayılmıştır. İsfahanî, Kazak Han'ın isyanını bir intihar olarak açıklamaktadır¹²¹. Nitekim bu isyan girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Kazak Han öldürülmüştür¹²².

Şah, kendi aleyhine gerçekleştirilen bu teşebbüsten bireysel olarak sadece Kazak Han'ı suçlamış olmalı ki onun evlatlarının daha sonraki yıllarda resmi görevlerde bulunmasına ruhsat vermiştir. Misal Kazak Han'ın oğlu Dilençi Beğ, Şah II. Abbas'ın¹²³ saltanatına tekabül eden 1057/1647-1648 yılında Kandahar'ın fethi dolayısıyla hazırlanan fetihnameyi Buhara Özbek Hanı Nadir Muhammed Han'a ulaştırmakla görevlendirilmiştir¹²⁴. Diğer oğlu İmam Kuli Bey ise yine hükümdarın yakın adamlarından biridir. 1066/1656 yılında Şah başkent yakınlarındaki Semrom mahallindeyken havaların ısınması üzerine İsfahan'a gitmek istemiştir. Ramazan ayının yakın olması üzerine yolculuğun ve günlük ibadetlerin terkinin caiz olup olmadığını alimlere ve fakihlere sormak istemiş ve bunun için Kazak Han'ın oğlu İmam Kuli Bey'i görevlendirmiştir¹²⁵. Bu iki örnek bize Çerkeslerin her ne şekilde olursa olsun saygınlıklarının azalmadığını ve akrabalarının suçu dolayısıyla doğrudan yargılanmadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca onların bizzat saraya tayini ve Şah'ın yakın görevlileri arasında yer alması da bir başka dikkat çekici unsurdur.

C) ÇERKES ESİRLERİN GÖREV YAPTIĞI SAFEVÎ MÜESSESELERİ: KURÇI BİRLİĞİ (KORUCULAR) VE GULÂMÂN-I HASSA-İ ŞERİFE

Şah Tahmasb'ın arkasında kalabalık bir nüfus bulunduran Kızılbaş boylarını dengelemek için makamların dağılımında söz konusu heterojen kökenlerden gelen bu nedenle de yaptırım gücü olmayan İslamlaşmış Kafkasyalı gruplardan yararlandığı daha önce ifade edilmiştir. Nitekim Şah Tahmasb'ın hâkimiyetinin sonlarına doğru söz konusu topluluklar Tahmasb'ın uyguladığı yeni politika ile güçlenmişlerdir¹²⁶. Öyle ki Şah Tahmasb zamanından başlayarak İran'ın toplam askeri gücü arasında üçüncü sırayı Gürcü ve Çerkesler'den oluşan askeri birlik almıştır¹²⁷. Bu askeri birlik Kızılbaşlar ve Kurçiler'den sonra gelen Gulam sınıfıdır. Ayrıca bir de Topçu ve Tüfenkçi birlikleri mevcuttur¹²⁸.

Gulamlar önce Türkmen taifelerinin vazife yaptığı korçu birliğine dahil olmuşlardır. Bu birlik Şah İsmail tarafından oluşturulmuş saltanatın hassa kuvvetleridir. Süvarilerden oluşmakta ve devletin en maharetli savaşçıları barındırmaktadır. Şah; cesaretli, güvenilir ve hanedana sadık kalacak askerleri (kurçileri) kendisini koruması ve kendisine hizmet etmesi için Türkmen asillerinin arasından seçmektedir. Kısaca Türkmen nüfusun ağır bastığı bu askeri yapı Şah'ın da desteğiyle Türkmen taife birliklerinin yerini almıştır. Şah İsmail zamanında Kurçilerin sayısı 1000 kişiden oluşurken Şah Tahmasb öldüğü sırada ise onların sayısı 4.500'e ulaşmıştır¹²⁹.

Şah Tahmasb zamanında Türkmen birliklerinin merkezdeki gücü azaltılırken yine Türkmen taifeleri içerisinde seçilen ancak Şah'a sadakatlerini ispatlamış ve maaşlarını Şah'ın hazinesinden almakla doğrudan saraya itaat eden Türkmen soylu kurçiler, Gürcü, Çerkes ve Ermenileri de kendi aralarında barındırmaya başlamışlardır¹³⁰.

Şah Abbas hem dışarıda hem de ülke içerisinde karşı karşıya kaldığı tehlikeler dolayısıyla merkezi

¹²¹ İsfahanî, İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom, s. 290.

¹²² İsfahanî, İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom, s. 360.

¹²³ Şah Safi 12 Safer 1052/12 Mayıs 1642'de henüz 31 yaşındayken aniden vefat etmiştir. Şah'ın oğlu aynı zamanda halefi Sultan Muhammed Mirza ise 16 Safer 1052/ 16 Mayıs 1642'de II. Abbas ismiyle Safevî tahtına oturmuştur. Roemer, "The Safavid Period" s. 287-288.

¹²⁴ İsfahanî, İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom, s. 454.

¹²⁵ İsfahanî, İran der zamân-ı Şah Safi ve Şah Abbas-ı Dövvom, s. 561.

¹²⁶ Roemer, "The Safavid Period", s. 246; Javanshir, İran'daki Türk Boyları, s. 255.

¹²⁷ Parsadust, Şah Tahmasb-ı Evvel, s. 632.

¹²⁸ Roemer, "The Safavid Period", s. 265.

¹²⁹ Erdoğan, "Safevi Ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", s. 77, 79; Şah Tahmasb'ın ordusunda toplam 114.000 diğer bir bilgiye göre de 200.000 asker bulunmaktaydı. Diğer kaynaklara göre ise ordudaki asker sayısını 60.000 olarak açıklar. Javanshir, İran'daki Türk Boyları, s. 255-256; Erdoğan, "Safevi Ordusunda Bir Birlik-Kurçiler", s. 82.

¹³⁰ Masashi Haneda, "Safevi Hassa Birliklerinin Tekâmülü", çev. İlker Külbilge, Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, II/1, 2016, s. 129.

otoriteyi güçlendirmek için askeri reform yapmayı uygun bulmuştur. Bu dönemde kurçu birliğinin yerini “Gulâmân-ı Hassa-yı Şerife” almıştır. Şah Abbas gulam denilen ve genel itibarıyla Kafkasyalı dönmelerden oluşan seçkin hanedan kölelerini başta askeri müessesler olmak üzere devlet yönetimine dahil etmiştir. Gulâmân-ı Hassa-i Şerife de bu minval üzere tesis edilmiş ve üyeleri önceki kimliğini yitirmiş tamamıyla Şah’a bağlı kölelerden oluşmaktadır¹³¹. Onlar saraya girdikten sonra askeri eğitim ve saray hizmeti eğitimi almakta ve yeteneklerine göre bu görevlerden herhangi birinde istihkam edilmektedirler. Ücretlerini de doğrudan hanedanın hazinesinden almaktadırlar¹³².

Gulamaları oluşturan temel grup Gürcüler olmakla birlikte onlar arasında dikkat çekici sayıda Çerkes ve Ermeniler de yer almaktadır. Gulam müessesesi kendi aralarından seçilen ve Şah’ın itimadını kazanmış bir kul tarafından temsil edilmektedir. Bu kişiye “Kullar ağası” unvanı verilmiş ve devlet memurlarının önde gelenlerinden biri olmuştur¹³³. Fars, Şirvan, Karabağ gibi bazı eyaletlerin yönetimi yine gulamlar arasından sivrilen kişilere emanet edilmiştir. Gürcistan seferleri akabinde bölge yönetiminde takip edilen usul ise yerel yöneticilerin Şah’a tabi olarak iç işlerinde bağımsız olmaları yönündedir¹³⁴.

Şah I. Abbas öldüğü sırada gulamlar en güçlü 92 pozisyondan 21’ine sahiptirler. Gulamların pozisyonu Şah Safi ve Şah II. Abbas’ın yönetimi altında daha da güçlenmiştir. Şah II. Abbas’ın atadığı 37 büyük emirden en az 33’i gulamlardan oluşuyordu ki onların tamamının Gürcü olmadığı aşikardır. Şah Safi yönetiminde büyük oranda Kızılbaş gücünün bertaraf edilmesiyle başta Gürcüler olmak üzere Çerkes gulamlar iç sarayda, bürokraside ve askeriyede kilit pozisyonlardaki konumlarını güçlendirmişlerdir. Şah’ın kendi mabeyncisi, kullarağası ve İsfahan daruğası pozisyonlarının dışında divanbeyi ve sipahsalar vazifelerini de gulamlar tekeline almışlardır¹³⁵. Seçkin gulamlar, Tahmasb’ın padişahlığının son yıllarından itibaren Şeyhavend ve Ustaclu taifelerinin uhdesinde olan “Şah’ın vekili” makamı için bu Kızılbaş taifeleriyle de çatışmışlardır¹³⁶.

SONUÇ

Bu çalışmayla Türkmen halkların 1501 yılında Güney Azerbaycan ve İran bölgesinde tesis etmiş olduğu Safevî Devleti’ne zaman içerisinde dahil olmuş Çerkeslerin izleri takip edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada Safevî hanedanlığının Çerkesleri öncelikli düşmanları olarak değerlendirip batı sınırındaki rakibi Osmanlı benzeri bir politikayla gaza seferlerini bu halklar üzerine gerçekleştirdiği görülmektedir. Safevîleri rakibinden ayıran özelliği, yaymak istedikleri İslam’ın Osmanlı’nın resmi inancı Sünni İslam olmamasıdır. Şeyh Cüneyd bu hususta Osmanlı’dan ayrılarak Şîî İslam’ın temsilciliğini üstelenmiş ve gayr-ı Müslüm Çerkesleri Şîî Müslümanlar yapmak istemiştir. Ancak bu seferler iddia edildiği üzere bölgeye İslamiyet’i yerleştirmekten uzak olup Safevî gücünü Şirvan ülkesine kabul ettirmek, Çerkes diyarından elde edilen ganimet ve esirlerle sufi müritleri ekonomik açıdan refaha ulaştırmaya yöneliktir.

Bu şekilde Safevîler arasındaki ilk Çerkes izlerine 1459 yılında tesadüf edilmektedir. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemlerinde Şirvanşâh yönetimi önce Safevî üstünlüğünü akabinde Safevî hakimiyetini kabul etmek suretiyle yönetime bağlı Çerkeslerin Safevî kadrolarına sirayeti artış göstermiştir. Şahların Gürcistan seferleri ise Safevî ülkesindeki köle Çerkeslerin daha fazla lafzına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra harem bölümünde Çerkes eşler, valideler ve cariyeler, orduda maharetli savaşçı kurçu Çerkesler, sonraki yıllarda gulam Çerkesler olmak üzere Safevî hanedan ailenin en yakınındaki isimler haline gelmişlerdir.

¹³¹ Hirotake Maeda, The Forced Migrations and Reorganisation of the Regional Order in the Caucasus by Safavid Iran: Preconditions and Developments Described by Fazli Khuzani, *In Ieda, Osamu; Uyama, Tomohiko Reconstruction and interaction of Slavic Eurasian Studies*, No.10. Sapporo: Slavic Research Centre, Hokkaido University, pp. 237-271; s. 237. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 248; Roemer, “*The Safavid Period*”, s. 265.

¹³² C. E. Bosworth, “Barda and Barda-Dâri V. Military Slavery in Islamic Iran”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, Fasc. 7, pp. 774-776, <http://www.iranicaonline.org/articles/barda-v>, (17.04.2107)

¹³³ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran*, s. 248; Roemer, “*The Safavid Period*”, s. 265.

¹³⁴ Hamed Kazemzadeh “*Caucasian (Georgian – Circassian) people at the Safavid court According to Persian sources (16th & 17th century)*”, *Based on Iranica’s Articles – online edition*, s. 5.

¹³⁵ Matthee, “*Georgia*” <http://www.iranicaonline.org/articles/georgia-vii-> 19.10.2016; Kazemzadeh “*Caucasian (Georgian – Circassian) people at the Safavid court*”, s. 6.

¹³⁶ Parsadust, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, s. 632.

Bu durum yani devletin asli unsurlarının zaman içerisinde farklı milletleri de içine alarak genişlemesi 16. ve 17. yüzyıllarda cihan hakimi olmak isteyen bir devlet için kaçınılmaz sondur. Asıl maharet bu unsurlara devlet ve millet olma duygularını aşılacak ve devletin bekası için tüm güçleriyle çalışmalarına ortam hazırlamaktır. Ancak bu durum Safevî Devleti'nin kuruluşundan itibaren yaşadığı en önemli problemdir. Şahlar, Türkmen taifeleri hanedan aile etrafında kenetleyemedikleri ve onlara cihan devleti anlayışını aşılayamadıkları gibi çare olarak Kafkas halklardan özellikle de Gürcü, Ermeni ve Çerkesler'den medet ummuş nitekim bu unsurlar da Türkmenler gibi zaman zaman iktidar peşinde koşmuşlardır. Sonuç, güçlü Şahlar döneminde devletin en sadık kulları olan Çerkeslerin diğer zamanlarda hanedan aile üyelerinin varlığına kast etmiş olmalarıdır. Üstelik aynı durum diğer Kafkas halklar için de geçerlidir.

KAYNAKÇA

AFŞAR-FER, Nasır, "Nigâhî be kitâb-ı Fütuhât-ı Feriduniye", *Ayne-i Mirâs*, Devre-i Cedîd III/2, Tahran 1384, ss. 248-255.

ANDERSON-MCWILLIAMS, Mary, "Prisoner Imagery in Safavid Textiles", *The Textile Museum Journal*, 1987, ss. 4-23.

Aşıkpâşâzâde, *Tevârih-i Âl-i Osman'dan Aşıkpâşâzâde Târîhi*, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1332.

BABAIE, Sussan and Kathryn Babayan et al., *Slaves of the Shah New Elites of Safavid Iran*, Tauris press, London 2004.

BARBARO, Josaphat, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, İstanbul 2009.

BELEN, L. L., *Zendegî-i Şah Abbas*, Mütercim-i Farsî: Veliyullah Şadan, İntişârât-ı Esatir, Tahran 1375.

BOSWORTH, C. E., "Barda and Barda-Dârî V. Military Slavery in Islamic Iran", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, Fasc. 7, pp. 774-776, <http://www.iranicaonline.org/articles/barda-v>, (17.04.2107)

Budak Münşî-i Kazvinî, *Cevâhirü'l-Ahbâr Bahş-i Târîh-i İran ez Karakoyunlu tâ Sâl-i 984 H.K.*, Mukaddime, Tashih ve Ta'likât: Muhsin Behram Nejad, Mirâs-ı Mektub, Tahran 1378.

DEMİRCİ, Mustafa, "Abbasîler ile Hazarlar Arasındaki İlişkiler (VIII-IX. y.y.)", *Tarihin Peşinde -Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi-*, S. 5, 2011, ss. 109-124.

ELDAROV, Murat, İslamiyet'in Hazarlar Arasında Yayılması, Yayınlanmamış Y. L. Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.

ERDOĞAN, Eralp, "Safevi Ordusunda Bir Birlik Kurçiler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55/2, Ankara 2015, ss. 75-88.

Eskandar Beg Monshi, *History of Shah Abbas the Gerat (Târîkh-e âlamârâ-ye 'Abbâsî)*, V. I, Trans. Roger M. Savory, Westview Press, Colorado 1978.

Fazlullah b. Ruzbehân-ı Huncî-i İsfahanî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî*, Tashih: Muhammed Ekber Aşık, Mirâs-ı Mektub, Tahran 1382.

FELSEFÎ, Nasrullah, *Zendegâni-yi Şah Abbâs-ı Evvel*, C. I-II, IV-V, İntişârât-ı İlmî, Tahran, 1375.

GÜNDÜZ, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, Yeditepe yay., İstanbul 2010.

HANEDA, Masashi, "Safevi Hassa Birliklerinin Tekâmülü", çev. İlker Külbilge, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, II/1, 2016, ss.125-150.

Hasan Bey Rumlu, *Âhsenü'l-Tevârih*, C. II-III, hzl. Abdu'l-Hüseyin Nevaî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1384.

HINZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*,

çev. Tefik Bıyıklıoğlu, TTK yay., Ankara 1992.

HIROTAKE, Maeda, “The Forced Migrations and Reorganisation of the Regional Order in the Caucasus by Safavid Iran: Preconditions and Developments Described by Fazli Khuzani”, *In Ieda, Osamu; Uyama, Tomohiko Reconstruction and interaction of Slavic Eurasian Studies*, No.10. Sapporo: Slavic Research Centre, Hokkaido University, pp. 237-271.

İlişkiler Bir Şii/Katolik Oruç Bey Bayat/İranlı Don Juan, Tercüme ve notlar: Tufan Gündüz, Yeditepe yay., İstanbul 2014.

İskender Bey Münşî, *Târîh-i Âlem Ârâ-yı Abbasî*, C. I-II, hzl. M. Ş. Rıdvanî, İntişârât-ı Dünya-yı Kitâb, Tahran, 1377.

JAVANSHIR, Babak, *İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi-I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar/1576)*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Kadı Ahmed bin Şerafeddin el Hüseyin el Hüseyinî Kummî, *Hulâsatü't-Tevârih*, C. I-II, hzl. İhsan İşrakî, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1383.

KAZEMZADEH, Hamed “Caucasian (Georgian-Circassian) people at the Safavid court-According to Persian sources (16th & 17th century)”, Based on Iranica's Articles-online edition, s. 2-3, [https://www.academia.edu/9759872/Caucasian_Georgian_Circassian_people_at_the_Safavid_court_-_According_to_Persian_sources_16th_and_17th_century_\(07.04.2017\)](https://www.academia.edu/9759872/Caucasian_Georgian_Circassian_people_at_the_Safavid_court_-_According_to_Persian_sources_16th_and_17th_century_(07.04.2017)).

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1976.

KÖSE, Bayram Arif, “10. Yüzyıl İslam Coğrafyacılarına Göre Ermeniye ve Arrân Tarihi Coğrafyası”, *Turkish Studies*, 11/1, Ankara 2016, ss. 89-108.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyâsi Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul Fetih Cemiyeti yay., İstanbul 1993.

LEVANONI, Amalia, “The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamluk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamluk sultanate (784 923/1382 1517)” *The New Cambridge History of Islam: The Western Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Edited By Maribel Fierro, V. II, pp. 237-285.

MANZ, Beatrice and Masashi Haneda, “Çarkas, ii. Under The Safavids”” *Encyclopaedia Iranica*, IV/7, pp. 816-819, <http://www.iranicaonline.org/articles/carkas> (02.01.2017).

MATTHEE, Rudi, “Georgia, vii. Georgians in the Safavid Administration”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, Fasc. 5, pp. 493-496, <http://www.iranicaonline.org/articles/georgia-vii->, (12.04.2017).

Mirza Muhammed Tahir Vahid-i Kazvinî, *Târîh-i Cihân Ârâ-yı Abbasî*, Mukaddime, Tashih ve Ta'likât Seyid Said Mir Muhammed Sadık, Pejuheşgâh-ı Ulûm-ı İnsanî ve Mutâla'ât-ı Ferhengî, Tahran 1383.

Molla Celaleddin Muhammed Müneccim-i Yezdî, *Târîh-i Abbasî yâ Ruznâme-i Molla Celâl*, Bekûşîş: Seyfullah Vahidünya, İntişârât-ı Vahid, 1366.

Muhammed Tahir Bistamî, *Fütûhat-ı Feriduniye*, Mukaddime ve Tashih: Seyid Said Mir Muhammed Sadık-Muhammed Nadir Nasirî Mukdem, Neşr-i Nokta, Tahran 1380.

Muhammed Yusuf Vâle-i İsfahanî, *Holdeberrîn (İran der devre-yi Safeviyye)*, hzl. Mir Haşim Muhaddis, İntişârât-ı Movkufat, Tahran, 1372.

Muhammed Yusuf Vale Kazvinî İsfahanî, *İran der Zâmân-ı Şah Saft ve Şah Abbas-ı Dövvom (H.K.1038-1071) hadika-i şeşom ve heftom ez ravza-i heştom Holdeberrîn*, Yay. Hzl. Muhammed Rıza Nasırı, Encümen-i Asâr-ı Mefâhir-i Ferhengî, Tahran 1382.

OBERLING, P., “Georgians and Circassians in Iran” *Studia Caucasia*, I, 1963, ss 127-143.

ÖRS, Derya, *Fazlullâh b. Ruzbihân-i Huncî ve Târîh-i Âlem Ârâ-yı Eminî'si*, Yayınlanmamış Dr. Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1999.

PARSADUST, Menuçehr, *Şah İsmail-i Evvel Pâdişâhî bâ Eserhâ-yı dirpây der İran ve İrânî*, İntişârât-ı Sihamî, Tahran, 1381.

PARSADUST, Menuçehr, *Şah Tahmasb-ı Evvel*, İntişârât-ı Sihamî, Tahran, 1377.

REZVANI, Babek, "The Islamization and Ethnogenesis of the Feredani Georgians", *Nationalities Papers*, 36/4, Routledge press, 2008.

ROEMER, H.R., "The Safavid Period", *The Cambridge History of Iran*, V.6, Ed. Peter Jackson-Laurence Lockhart, Cambridge University press, 1986.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar Giovanni Maria Angiolello Venedikli Bir Tüccar ve Vincenzo D'Alessandri'nin Seyahatnâmeleri, Çeviri ve notlar: Tufan Gündüz, İstanbul 2007.

SOLAK, Kürşat, "Çerkez Memlükler Çerkez mi?", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31/51, ss. 201-208.

Şah Abbas Mecmua-i Esnâd ve Mekâtibât Târîh-i Hemrâh bâ Yâddâştêhâ-yı Tafsilî, C. II, hzl. Abdu'l-Hüseyin Nevaî, İntişarat-ı Zerrin, Tahran 1367.

Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, çev. Hicabi Kırılancı, Anka yay., İstanbul 2001.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, "Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi", *Yeni Türkiye*, S.71 Ankara 2015, ss. 429-444.

Osmanlı Rumlarının Rusya'ya İlk Göçleri (18. Yüzyıl)

Yrd. Doç. Dr. Eyyub ŞİMŞEK
Aksaray Üniversitesi / Aksaray

Giriş

19. yüzyıl Osmanlı tarihi açısından bir göç asrıdır dense pek de yanlış olmaz. Bir taraftan Balkanlar ve Kafkasya'da kaybedilen her savaş sonrasında yüz binlerce Müslüman Anadolu'yu yeni yurtları olarak görerek Osmanlı İmparatorluğu'na doğru akın ederken; diğer taraftan yine kaybedilen her savaş Balkanlar ve Anadolu'dan gayrimüslimlerin yeni yurtları olarak gördükleri başka ülkelere göç etmesiyle sonuçlanmaktaydı. Böylece Balkanlar, Kafkaslar ve Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetinden beri şekillenmiş olan etno-demografik yapısı değişmeye yüz tutmuştu.

Osmanlı dönemi göç çalışmalarına bakıldığında; genel itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'na Balkan ve Kafkasya coğrafyalarından gelen nüfus, muhaceret bağlamında ele alınmıştır. Kemal Karpat'a göre 19. yüzyılın ikinci yarısında (1854-1908) 500.000-800.000 kadar gayrimüslim ve Arap, Rusya ve Amerika gibi ülkelere göç etmiştir.¹ Bu çarpıcı sayıya rağmen Osmanlı topraklarından dış ülkelere yapılan göçler ise genelde Ermeni Sorunu bağlamında ele alınmıştır.² Oysa 19. yüzyılda Anadolu'dan Ermeniler kadar Bulgarlar³ ve Rumlar da göç etmiş ve bütün bu toplulukların en önemli varış noktaları Rusya olmuştur. Bu bildiride, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan 19. Yüzyılın başına kadar olan dönemde Osmanlı Rumlarının Rus topraklarına göçünü incelemeyi ve bu alanda yapılan çalışmalara katkı yapmayı amaçlanmaktadır.

Rumların Anadolu'dan ayrılış serüvenleri nev-i şahsına münhasır özellikler taşır. Rumların 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde başlayan Rusya serüveninin 1829'da Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşması ile düşük yoğunluklu olarak devam etmesi beklenirken, tam tersine bu dönemden sonra yoğunluğun arttığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile 19. yüzyılda yaptığı her büyük savaş, büyük Rum kitlelerinin Rusya'ya göçü ile sonuçlanmıştır.

Diğer bir açıdan bakıldığında 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın sonuna kadar olan yaklaşık bir buçuk asırlık süreçte gerçekleşen Rusya'ya yapılan Rum göçleri iki aşamalı olarak değerlendirilebilir. İlk aşama Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyine ve Kırım coğrafyasına doğru yayılmaya başladığı dönemdir. 1768-1774 Savaşı ve sonrasında ele geçirilen topraklar Osmanlı vatandaşı Rumların iskân ettirildikleri bölge olmuştur. İkinci aşama ise 1828-1829 Savaşı'nı müteakip dönemdir ki bu, Rusların Kafkasya'da ilerlediği yıllara denk gelir ve bu tarihten sonra gelen Rum göçmenler Gürcistan üzerinden Kafkasya'nın içlerine doğru yerleştirilmişlerdir.

Rusya'nın İskân Politikaları

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş, İstanbul 2010, s.50.

² Anadolu'dan yabancı ülkelere yapılan göçlerle ilgili olarak az sayıda çalışma mevcuttur. Mesela bkz. Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, 13/17, Ankara, s.365-434, Besim Özcan, "1828-29 Osmanlı-Rus Harbi'nde Erzurum Eyaleti'nden Rusya'ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 46, 2011, ss.195-214; Nedim İpek, Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü, *OTAM*, 6/2, 1995, ss.257-280; Erdal Açıkse - Ebru Güher, "Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü (Elazığ/Harpüt İli Örneği)", *Yeni Türkiye*, 61, s.1138-1147.

³ Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1993; Ahmet İlker Baş, *Demographic Engineering: Bulgarian Migrations from the Ottoman Empire to Russia in the Nineteenth Century*, Bilkent Üniversitesi (Unpublished Master Thesis), Ankara, 2015.

Rusya, izlediği yayılcı politikalara uygun olarak 18. yüzyılın başlarından itibaren bir nüfus ve iskân politikası belirlemiştir. Rusya'nın ele geçirdiği uçsuz bucaksız bozkırları mevcut nüfusu ile doldurması ve elinde tutması pek mümkün görünmüyordu. I. Petro (1682-1725) ile birlikte Rus Çarlığı, özellikle Volga Nehri kenarında bulunan verimli arazilerden yararlanabilme ve ülke içerisinde zirai atılım yapabilme adına bir göç politikasına ihtiyaç duymaktaydı. Rusya'nın dış göçe bel bağlaması kendi sisteminin çıkmazlarının bir sonucuuydu. Rusya'da toprağa bağlı köleliğin şartları iç göçe müsaade etmemekteydi ve yatay hareketlilik son derece kısıtlıydı.⁴ Petro dönemi politikaları yasal düzenlemelerle bir sisteme bağlanamadığından Rusya, kitlesel göçlerle ancak ilerleyen dönemlerde tanışmak zorunda kaldı. Rusya'nın politikasındaki ilk büyük nüfus çekme gayreti, Petro'nun düşüncesinin aksine ekonomik olmaktan ziyade askeri nedenlerden kaynaklandı. Karadeniz'in kuzeyi ya da Rusya'nın güneyi, Rusya ve Osmanlı'nın bölgeye hâkim olma mücadelesi verdiği dönemlerde bu ülkelerin stratejik çıkarları doğrultusunda demografik bir gelişime sahne oldu. Osmanlı İmparatorluğu bölgenin insansızlığını Karadeniz'in hâkimiyeti ve İstanbul'un güvenliği açısından oldukça önemsemekteydi. Bölgedeki Kırım Türkleri ve Nogaylar, bozkır steplerininin kuzeydeki ülkelere karşı savunulması adına önemli bir işlevi yerine getirmekteydiler. Rusya için ise; Kırım Türkleri ve Nogaylar güney sınırlarını sürekli tehdit eden unsurlardı. Ayrıca Karadeniz'e ulaşma adına bu steplerin elde edilmesi şarttı.⁵ Bu stratejiden ötürü İmparatoriçe Elizabeth (1741-1762) 1751'de Sırpları Rusya'nın güney sınır bölgesine yerleştirdi.⁶

Rusya'nın bu yaklaşımından, ilk etapta bölgeye tamamen yerleşmekten ziyade, Osmanlı İmparatorluğu ile yaşanan savaşlarda toprakların sürekli el değiştirmesi nedeniyle tampon bir bölge kurma amacında olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Avrupa sömürgeciliğinin gelişimiyle doğru orantılı bir şekilde ülkenin nüfusunu arttırmak bir zorunluluk haline gelmişti. Avrupalı devletler, yeni yerler keşfedip, işgal ettikçe ele geçirdikleri bölgelerin insan ihtiyacını karşılama adına iskân programları belirlemeye başlamışlardı. Özellikle de Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonrasında başta İngiltere ve Fransa olmak üzere dışarıdan göç yoluyla yeni ele geçirilen yerlerin şenlendirilmesi Avrupa'da yaygınlaşmıştı.⁷ Rusya da bu demografik akıma kendisini kısa sürede kattırdı.

Büyük Petro, çarlığın idari yapılanmasını *guberniya* (губерния) adı verilen bir tür vilayet sistemi tesis ederek oluşturmuştu. Onun ölümünden sonra, çarlık topraklarının genişlemesi ile yeni bir döneme girildi. Rusya'nın göç politikasının belirleyici hatta kurucu ismi II. Katerina (1762-1796) oldu. Fransız rasyonalizminin etkisiyle Rusya'yı bir kanun devleti olarak inşa etme emelindeki Katerina'nın düzenlemeye gittiği hususlardan biri de ülkeye yapılacak olan göçlerdi. Evvela 1763 senesinde bir "Göç Merkezi" teşkil eden Katerina,⁸ yine aynı yıl yayımladığı bir fermanla Rus topraklarına dışarıdan gelecek olan bütün Hristiyanlar için *inanç özgürlüğünü* garanti ediyordu. Ferman, otuz yıl boyunca zorunlu kamu hizmetleri ve vergilerden muafiyet dışında, göçmenlerin kendi evlerini inşa etmeleri ve hayvancılık için on yıl sonrasında ödenebilecek şekilde borçlanma yapılandırılması gibi cazip şartlar sunmaktaydı.⁹ Bu ferman Avrupa'nın önde gelen ülkelerinde de yayımlandı.¹⁰ Böylece Rusya, Avrupalılar için bir çekim merkezi haline gelmeye başladı. Fermanın yayımlanmasından kısa bir müddet sonra ilk olarak Almanlar, Rusya'ya doğru akın etmeye başladılar. Alman göçmenler, önce Volga Nehri kenarındaki Saratov bölgesine yerleştirildiler. Kırım'ın 1783'teki ilhaki akabinde de Kırım'ın kuzeyine, *Yeni Rusya*'ya iskân ettirildiler.¹¹

⁴ Irina Ivakhnyuk, *Russian Migration Policy and Its Impact on Human Development*, Human Development Research Paper (HDRP) Series, 2009, s.3.

⁵ Charles King, *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015, s.187-188.

⁶ Baş, *a.g.t.*, s.33-34; Harvey L. Dyck, "New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751-55: A Habsburg Perspective", *The Russian Review*, 40/1, 1981, s.1-19.

⁷ Roger P. Bartlett "Foreign Settlement in Russia under Catherine II", *New Zealand Slavonic Journal*, 1, 1974, s.1-2.

⁸ Ivakhnyuk, *a.g.e.*, s.3.

⁹ Sudaba Zeynalova, *Formirovaniye Yevropeyskikh Etnicheskikh Obshchin Na Kavkaze (XIX-Pervaya Polovina KHX Vv.)*, *Natsional'naya akademiya nauk azerbaydzhana Institut arkheologii i etnografii*, Bakı, 2010, s.35; James A. Duran, "Catherine II, Potemkin, and Colonization Policy in Southern Russia", *Russian Review*, 28/1, 1969, s.26.

¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bu belgenin yayımlanması söz konusu olmamış; fakat gizli bir şekilde Rus ajanları tarafından Hristiyan halk arasında yayılmasına çabalanmıştı. Baş, *a.g.t.*, s.35-26; Roger P. Bartlett *Human Capital, The settlement of foreigners in Russia 1762-1804*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, s.57.

¹¹ Detlef Brandes, "A Success Story: The German Colonists in New Russia and Basserabia, 1787-1914", *Acta Slavica*

II. Katerina bu yasal düzenlemelerden hemen sonra, 1764 yılında Osmanlı İmparatorluğu, Ukrayna Kazakları ve Kırım Hanlığı'ndan aldığı topraklardan Kırım'ın kuzeyinde yeni bir *guberniya* teşkil etti. Yarı askeri nitelik taşıyan bu *guberniyaya*, *Novorossia/Yeni Rusya (Новоросси́я)* adı verildi. 1769'da Azak ve Taganrog, 1773'te ise Kerç ve Yenikale Rusların eline geçince bu bölgeler *Yeni Rusya guberniyasına* dâhil edildi. 1775'te Azak bölgesi ayrı bir *guberniya* olsa da Özi Nehri'nden Aksu Nehri'ne kadar olan bütün Karadeniz sahili¹² Yeni Rusya olarak adlandırılmaktaydı.¹³ Çarlığın kolonizasyon siyaseti doğrultusunda yeni toprakların nüfusu ilk çeyrek asırlık dönemde tarihindeki en büyük nüfus artışına şahitlik etti. 1763'te 65.000 kadar nüfusa sahip bölge on yılda uygulanan politikalar sayesinde 100.000 kişilik yeni bir nüfusa da ev sahipliği yaptı ve böylece Yeni Rusya'nın nüfusu 160.000'i aşmış oldu.¹⁴

II. Katerina, 1767-1768 yıllarında çıkardığı bir dizi fermanla özel mülkiyeti kısıtlayan kanunları gevşetti. Çünkü onun nazarında ticaret ve zanaat erbabı kadar ziraatla uğraşan çiftçiler de ülkenin refahına önemli katkılarda bulunabilirlerdi ve kısıtlı haklarla bunu yapabilmeleri mümkün değildi. Ülke toprakları genişledikçe, daha fazla nüfus ortaya çıkacaktı ve bunların daha ekonomik biçimde beslenmesi ancak toprağın verimli işlenmesi ile gerçekleşebilecekti.¹⁵ Böylece Rusya'ya yerleşecek olan göçmenlerin geniş bozkırları işlemelerinin önü açılmış oldu. Rusya'ya yapılan ilk büyük göçler, devlet mekanizmasının yenilenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmekteydi. Bunun üzerine 1775'te büyük bir sosyal reformu başlatacak olan *Eyalet Yönetim Mevzuatı (губернская реформа-Gubernskaya Reforma)* yürürlüğe sokuldu. Bu mevzuat ile idari yönetim yeniden organize edilerek, her biri on ayrı idari yapılanmaya bölünen elli eyalet teşekkül etti. Başında bir valinin bulunduğu eyaletlerde meclisler kurulduğu gibi, mahkemeler de yeniden düzenlendi. On yıl sonra ise, *Asalet Beratı Kanunu (Жалованная грамота дворянству-Jalovannaya Gramota Dvoryanstvu)* yürürlüğe sokuldu. Aslında bu kanun soyluların pozisyonunu güçlendirirken; serfliğin Rusya'da daha da yaygınlaşmasının önünü açmıştı. Özellikle Ukrayna'da serflerin, mülk sahibinin yani soyluların izni olmaksızın o mülklerden ayrılmalarının yasaklanmış olması ve bunun zamanla Rusya'nın diğer bölgelerine yayılmasıyla Çarlık Rusya'sı içerisinde yatay hareketliliğin önü iyice kapanmış oldu. Katerina'nın kiliseye ait malların devlet hazinesine aktarılmasını amaçladığı bu kanun, nüfusunun büyük çoğunluğu göç etmeleri kısıtlanmış serf ve köylülerden oluşan bir Rusya tablosunu da ortaya çıkardı. Artık Rusya için tek çıkar yol *yabancı koloniler* oluşturmaktı.¹⁶

Rusya ve Grek Projesi

Rusların Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Rumlara kucak açması için oldukça önemli nedenleri vardı: İki tarafın da aynı dini inanca sahip olması, Grek kültürünün Rus kültürü üzerindeki önemli etkisi, Moskova Çarlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki yakın ilişkiler ve tabii ki "Üçüncü Roma" meselesi.¹⁷ Daha on yedinci yüzyılda Nezhin Bölgesi Rumların göç ettirildikleri bir merkez idi. Sayısal olarak fazla olmasalar da bu göçmenlere önemli ayrıcalıklar tanınmıştı.¹⁸ 1710 yılında I. Petro, Rumların imtiyazlarını bütün ülke sathına yaymıştı.¹⁹

Iaponica, 9, 1991, s.32.

¹² Bugünkü Dinyeper nehri ile Bug Nehri arasındaki bölge.

¹³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK, Ankara, 2010, s.285.

¹⁴ Vassilis Kardasis, *Diaspora Merchants in the Black Sea: The Greeks in Southern Russia, 1775-1861*, Lexington Books, New York, 2001, s.11.

¹⁵ Duran, a.g.m., s.24-25.

¹⁶ Nicholas V. Riasanovsky - Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev. Figen Dereli), İnkılâp, İstanbul 2014, s.273-274. Genel olarak Rusya'da serfliğin oluşumu, sosyal hareketliliğin engellenmesi ve bahsi geçen kanunun serfliğin oluşumundaki etkisi için bkz. Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya, İletişim Yayınları*, İstanbul 2009, s.127-128; 198. Gubernia İdaresi hakkında Kanun ve diğer idari düzenlemeler için ise yine bkz. *A.g.e.*, s.185-186.

¹⁷ Moskova'nın İstanbul'un fethinden sonra Bizans prensesleri vasıtasıyla Roma'nın varisi olma yolundaki çaba ve iddiaları için bkz. İlber Ortaylı, "İstanbul'un Fethi ve Üçüncü Roma Nazariyesi", *I. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul, İ.B.B. Yay., s.185-192; Acar, *A.g.e.*, s.83.

¹⁸ G. L. Arsh, "Greçeskaya Emigratsiya v Rossii v Kontse XVIII-naçale XIX v.", *Sovietskaya Etnografiya*, 3, Moskva, 1969, s.85.

¹⁹ Evrydiki Sifneos-Gelina Harlaftis, "Entrepreneurship at the Russian Frontier of International Trade. The Greek Merchant Community/Paroikia of Taganrog in the Sea of Azov, 1780s-1830s", Viktor Zakharov, Gelina Harlaftis and Olga Katsiard-Hering (ed.), *Merchant Colonies in the Early Modern Period (15th-18th centuries)*, London, 2012, Pickering & Chatto, s.168.

I. Petro'nun 1696'da Azak Kale ve Limanı'nı almasından itibaren Ruslar büyük bir imparatorluk olma hayalindeydiler. Petro'nun Hariciye Nazırı Kont Andrey İvanoviç Ostermann, onun hayallerini daha da ileri götürerek; Türkleri Avrupa'dan atma adına projeler üretmeye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanarak yerine Bizans İmparatorluğu'nun diriltilmesini Rus dış politikasının önemli bir sacayağı yapmıştı.²⁰ II. Katerina ile birlikte bu plan daha da gelişkin bir hal aldı. Katerina'nın gözdeleleri Kont Alexander Andreyevich Bezborodko ve Potemkin'in yeniden şekil verdiği plan, çariçenin Avusturya İmparatoru II. Joseph ile 1780'deki buluşmasından sonra etkin bir biçimde uygulanmaya çalışıldı. Planın odak noktası Balkanların yeni bir tasarım ile şekillendirilmesi ve nihayetinde Bizans İmparatorluğu'nun canlandırılması idi. Plan üç aşama üzerine kurulmuştu: Rusya'nın Karadeniz Sahili ile Özi ve Aksu arasındaki bölgeyi alması ve Avusturya'nın da Sırbistan, Bosna ve Belgrad'a hâkim olması ilk aşama olarak kabul edilmişti. İkinci aşama; Memleketeyn'in, yani Eflak-Boğdan'ın bağımsızlığı idi. Son aşama da Katerina'nın torunu Constantin'in başında bulunacağı bir Bizans İmparatorluğu'nun inşası idi.²¹ Gerçi bu plan Katerina'dan sonra uygulanmasa da Rusya'nın Özi ve Aksu arasındaki bölgeyi 1768-1792 yılları arasında ele geçirdiği hatta Kırım'ı da topraklarına kattığı düşünülürse Karadeniz ve Kırım'a hâkim olma emeli bir projeden öte Rusya için reel politik olmuştur.²²

Rusya'daki Rum Kolonileri

Rus Çarlığı Osmanlı Rumlarını kendi topraklarına çekmeye başladıktan sonra kısa bir süre içerisinde altı önemli yerleşim birimi meydana getirerek göçmenleri burada oluşturulan kolonilere yerleştirdi. Göçmenlerin yerleşim özellikleri askeri ve stratejik bir yaklaşımla ele alındı. Kırım'ın işgalini planlayan Katerina, Yarımada'nın Azak Denizi ile olan bağlantısını sağlayan ve yeni ele geçirilen Kerç Kalesi'ni Rum göçmenlere açtı (1774-1775). Akabinde Azak Denizi'nin Osmanlı saldırılarına karşı güvence altına alınması için Kerç'in kuzeyine Taganrog'a yeni bir Rum kolonisi tahsis edildi (1776). Bir taraftan Kırım'ı çembere alma adına, diğer taraftan Karadeniz'deki ticari varlığını da hissettirme adına Ruslar tarafından Rum kolonileri genişletildi ve Kerson (1778) ile Mariupol'da (1779) yeni yerleşim yerleri oluşturuldu. Kırım'ın ilhakı gerçekleşikten sonra da yine askeri ve ticari kaygılarla Balıklava (1783) ve Odessa (1795) yeni Rum kolonilerine ev sahipliği yaptı.

Sonuç

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Rusya topraklarına göç eden Rumlar sayıca kalabalık olmasalar da, vasıflı iş gücü açısından tam da Rusların aradıkları özelliklere sahiptiler. Bunlar, hazır gemileri, ticari kapasite ve zekâları, Karadeniz ve Akdeniz'deki denizcilik tecrübeleri ve bahriye kuvveti olarak kullanılabilir kapasiteleriydi.

²⁰ Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak ya da ortadan kaldırarak İstanbul'da Bizans İmparatorluğunu yeniden tesis etme çabalarını Avrupa'nın büyük güçleri ile zaman zaman pazarlık vasıtası olarak kullandığı gibi, bu devletler de ilerleyen dönemlerde bu seçeneği kendi politikaları açısından değerlendirmeye almışlardı. Mesela 1853-1856 Kırım Savaşından hemen önce de Osmanlı İmparatorluğu'nun ikiye ayrılarak Konya merkezli bir Osmanlı İmparatorluğu ile İstanbul merkezli bir Bizans İmparatorluğu'nun varlığı Fransızlar tarafından ele alınmış; fakat yeni kurulacak olan Bizans'ın Rusya'nın uydusu olmaktan öte gidemeyeceği sonucuna varılarak bu proje rafa kaldırıldığı gibi Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun desteklenmesi kararlaştırılmıştı. Bkz. Eyyub Şimşek, *Kırım Savaşı (1853-1856) ve Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon, 2013, s.146-149.

²¹ Hugh Ragsdale, "Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project", *The Slavonic and East European Review*, 66/1, 1988, s.93-94; Acar, *A.g.e.*, 195-196.

²² Katerina'nın bu tarz yaklaşımı iç politika açısından da önemli bir koz olarak görülmekteydi. Fransız tarihçi Albert Sorel, Katerina'nın bu politikasını şu şekilde özetler: "Asilzâdegâni itâ'at ettirmek, Katerina için kolay oldu. Fakat ahâliyi kazanmak, o kadar kolay değildi. Onu keşfetti. O hissetti ki henüz teşekkül eden bu kabataslak millette ihtirâsât-ı dîniyye sâir her şeyi bel' etmekte her şeye hükmeylemektedir. Vatanperverlik, Ortodokslukla memzûcdur. Halk, bu iki fikri yekdiğerinden tefrik etmiyordu. Neşr-i dîn ve tevsî'-i hükûmet! Katerina kalben ve Voltaire fikirli olmakla berâber kendisini en a'lâ bir Ortodoks hükümdârı yaptı. Elinde Yunan salibi olduğu halde bu halkı selefleri tarafından hâzırlanan ve ikmâli Katerina nazarında çarların bir vazîfe-i târihiyyesi hükmünde bulunan iki büyük teşebbüse da'vet etti ki bunlardan biri şehrah-ı medeniyet-i Avrupaiyyeyi küşâd edecek olan Lehistan'ın fethi, diğeri Bizans İmparatorluğu'nun yolunu açacak olan Karadeniz limanlarının zabtıdır. Bu ikincisine ya'nî Bizans İmparatorluğu'nun tecdid-i a'zimetine hurâfât-ı ahâli ile menâfi'-i siyâsiyye, mukaddes Rusya'yı davet ediyordu." Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Mu'âhedesi*, (Çeviren: Yusuf Ziya-Yayına Hazırlayan: Eyyub Şimşek), İdeal-Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.31.

Rumların bölgeye olan göçleri sonrasında Rusya, güney sınırlarını güvence altına aldığı gibi Karadeniz'in yeni gücü olmaya da başladı. Bölgenin demografik yapısının değişimiyle de siyasi ve ekonomik olarak elde edebilecek avantajlar Rusya tarafından tecrübe edilmiş ve bölgede genişlemenin yolunu açmıştır. Rumlar açısından bakıldığında ise; yeni kurulan koloniler zamanla Rusya'daki diasporanın başlangıcını teşkil etmiştir.

Ayrıca göçmenlerin Odessa'da 1814'te Filiki Eteryia Cemiyeti'ni kurmaları Yunanlıların bağımsızlık hareketinin merkezini yeni Rum topraklarına yani Rusya'ya kaydirmiştir. Rusya'nın 19. yüzyılın başında Gürcistan'ı ele geçirdikten sonra Kafkasya'da yayılmaya başlaması ile Rum göçmenlerin kaderi de değişmeye başlamış ve yeni göçmenler Gürcistan üzerinden Kafkasya'ya yerleştirilmeye başlanmıştır.

Kaynakça

- ACAR, Kezban, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya, İletişim Yayınları*, İstanbul 2009.
- AÇIKSES, Erdal - GÜHER, Ebru, "Arşiv Belgeleri Işığında Anadolu'dan ABD'ye Ermeni Göçü (Elazığ/Harpüt İli Örneği)", *Yeni Türkiye*, 61, s.1138-1147.
- ARSH, G. L., "Greçeskaya Emigratsiya v Rossii v Kontse XVIII-naçale XIX v.", *Sovietskaya Etnografiya*, 3, Moskva, 1969, ss.85-95.
- BARTLETT Roger P., "Foreign Settlement in Russia under Catherine II", *New Zealand Slavonic Journal*, 1, 1974, ss.1-22.
- _____, *Human Capital, The settlement of foreigners in Russia 1762-1804*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- BAŞ, Ahmet İlker, *Demographic Engineering: Bulgarian Migrations from the Ottoman Empire to Russia in the Nineteenth Century*, Bilkent Üniversitesi (Unpublished Master Thesis), Ankara, 2015.
- BEYDILLI, Kemal "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, 13/17, Ankara, s.365-434.
- BRANDES, Detlef, "A Success Story: The German Colonists in New Russia and Basserabia, 1787-1914", *Acta Slavica Iaponica*, 9, 1991, ss.32-46.
- DURAN, James A., "Catherine II, Potemkin, and Colonization Policy in Southern Russia", *Russian Review*, 28/1, 1969, s.26.
- DYCK, Harvey L., "New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751-55: A Habsburg Perspective", *The Russian Review*, 40/1, 1981, ss.1-19.
- GÜLSOY, Ufuk, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, İstanbul 1993.
- IVAKHNYUK, Irina, *Russian Migration Policy and Its Impact on Human Development*, Human Development Research Paper (HDRP) Series, 2009.
- İPEK, Nedim, Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü, *OTAM*, 6/2, 1995, ss.257-280.
- KARDASIS, Vassilis, *Diaspora Merchants in the Black Sea: The Greeks in Southern Russia, 1775-1861*, Lexington Books, New York, 2001.
- KARPAT, Kemal *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş, İstanbul 2010.
- KING, Charles, *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015.
- KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye kadar*, TTK, Ankara, 2010.
- ORTAYLI, İlber, "İstanbul'un Fethi ve Üçüncü Roma Nazariyesi", *1. Uluslararası İstanbul'un Fethi Sempozyumu Bildirileri (24-25 Mayıs 1996)*, İstanbul, İ.B.B. Yay., ss.185-192.

ÖZCAN, Besim, “1828-29 Osmanlı-Rus Harbi’nde Erzurum Eyaleti’nden Rusya’ya Göçürülen Ermenilerin Geri Dönüşlerini Sağlama Faaliyetleri”, A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 46, 2011, ss.195-214.

RAGSDALE, Hugh, “Evaluating the Traditions of Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project”, *The Slavonic and East European Review*, 66/1, 1988, ss.91-117.

RIASANOVSKY, Nicholas V. - STEINBERG, Mark D., *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev. Figen Dereli), İnkılâp, İstanbul 2014.

SIFNEOS, Evrydiki – HARLAFTIS, Gelina, “Entrepreneurship at the Russian Frontier of International Trade. The Greek Merchant Community/Paroikia of Taganrog in the Sea of Azov, 1780s-1830s”, Viktor Zakharov, Gelina Harlaftis and Olga Katsiardi-Hering (ed.), *Merchant Colonies in the Early Modern Period (15th-18th centuries)*, Pickering & Chatto, London, 2012.

SOREL, Albert *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Mu’âhedesini*, (Çeviren: Yusuf Ziya-Yayına Hazırlayan: Eyyub Şimşek), İdeal-Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

ŞİMŞEK, Eyyub, *Kırım Savaşı (1853-1856) ve Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Trabzon, 2013.

ZEYNALOVA, Sudaba, *Formirovaniye Yevropeyskikh Etnicheskikh Obshchin Na Kavkaze (XIX–Pervaya Polovina KHX Vv.)*, *Natsional’naya akademiya nauk azerbaydzhana Institut arkheologii i etnografii*, Baku, 2010.

Dersaadet'ten Yeni Zelanda'ya: Servet-i Fünûn Neslinin Göç/ Kaçış Düşüncesi ve İdeal Belde Tasavvuru

Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU
Trakya Üniversitesi / Edirne

Giriş

Genel ve alan sözlük, ansiklopedi vb. çalışmalarda umumiyetle “taşınma, nakl-ı hâne; bir yerden haymeleri kaldırıp başka bir yere konma”¹, “göçmek işi, bir yerden başka bir yere taşınma, hicret.”², “ekonomik, toplumsal, siyasal ya da savaş, kıtlık, doğal yıkım gibi nedenlerle, kişilerin ya da toplulukların, çalışmak ve daha iyi yaşam koşulları bulmak umuduyla bir yerden başka bir yere giderek kesin ya da geçici olarak yerleşmeleri.”³ şeklinde tanımlanan göç kavramı, esas itibariyle çeşitli sebeplere bağlı olarak *bir yerden bir yere taşınmayı, yer değiştirmeyi* ihtiva eder. Bununla birlikte söz konusu çalışmalarda bugüne kadar vuku bulan göçlerin ne tür sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığı da uzun uzadıya anlatılır. Bunlar arasında iklim, doğal afetler, savaşlar, salgın hastalıklar, ekonomik, siyasal ve kültürel nedenler en çok öne çıkanları ve zikredilenleridir.

Göç, doğrudan insanı ilgilendiren bir olgu olduğu için tabii olarak edebiyatın da öteden beri yoğun olarak üzerinde durduğu ve işlediği önemli bir konudur. Türk edebiyatı, göç olgusunu Tanzimat'tan itibaren ama özellikle de Türkiye'nin sanayileşmeye ve şehirleşmeye başladığı Cumhuriyet'le birlikte yoğun şekilde konu edinmiştir. Bu süreçte yazarlar, çeşitli sebeplere bağlı olarak ortaya çıkan göçleri, toplumsal gerçekliği de göz ardı etmeden kendi dünya görüşleri, anlayışları ve kavrayışları etrafında ele alarak işlemişler ve bu çerçevede gördüklerini, gözlemediklerini sanatçı duyarlılığıyla irdeleyerek yansıtmaya çalışmışlardır. Ancak yazarlar, göç realitesini sadece başkalarının hayatları üzerinden bilen ve tanıyan varlıklar değillerdir. Zira onlar da sonuçta aynı türün bir üyesidirler ve bu özellikleri dolayısıyla her biri söz konusu gerçekliği herhangi bir sebebe bağlı olarak bir yerden bir yere taşınmak suretiyle bizzat kendi hayatlarında tecrübe edebilirler. Hatta bunları eserlerine de taşıyabilirler. Bunun örneklerini Türk edebiyatında ziyadesiyle görmek mümkündür. Bu itibarla burada bunlar üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yoktur. Ancak bunlar arasında bazı özellikleri itibariyle öncekinden ayrıldığını düşündüğümüz son derece dikkate değer olanı, hiç kuşkusuz Servet-i Fünûn edebiyatçılarınca tecrübe edilmeye çalışılan göç girişimidir.

Recaizade Mahmut Ekrem'in teşviki ve yönlendirmesi, Fikret'in *Servet-i Fünûn* dergisinin başına gelmesi ve ardından Cenap Şahabettin, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Süleyman Nazif gibi önemli edebiyat adamlarının iştirak etmesiyle ortaya çıkan Servet-i Fünûn edebiyatı, 1896-1901 yılları arasında faaliyet gösteren oldukça etkin bir edebiyat topluluğudur. Öncü Tanzimat aydınlarından farklı olarak toplumsal olandan ziyade bireysel, dolayısıyla sanatsal ve estetik olanı önceleyen ve bu anlayış doğrultusunda son derece başarılı ürünler de veren bu topluluk mensuplarının, faal oldukları beş yıllık zaman zarfında düşünüyü kurup gerçekleştirmeyi şiddetle arzu ettikleri işlerden biri, bugün bile hemen herkesçe bir “dersaadet” olarak görülen İstanbul'dan grup hâlinde göç ederek/uzaklaşarak başka diyarlara, yeşil yurtlara yerleşmektir. Onlar, söz konusu yeni saadet ülkelerine gitmeyi sadece düşüncede bırakmazlar. Ayrıca gidilecek kimi yerlerin adlarını da zikrederler. Bununla da yetinmezler. Göçten önce önden gidip birtakım etütlerde bulunurlar. Yapılan keşifler ve elde edilen bilgiler çerçevesinde

¹ Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî*, Alfa, 1. Baskı, İstanbul, 1998, s. 1191.

² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 1064.

³ *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Baskı, Ankara, 2011, s. 502.

ciddi tartışmalar ve hazırlıklar yaparlar. Ancak neticede tüm bu girişimler birtakım sebeplere bağlı olarak akim kalır ve Servet-i Fünûncular, o kadar kaçıp kurtulmak istedikleri İstanbul'da âdeta birer mahpus olarak kalırlar. Bu noktada onlara göç edilecek tek bir yer kalmıştır: Sanat ve edebiyat. Servet-i Fünûnculardan bazıları, bu süreçte arzuladıkları, istedikleri, içine kaçabilecekleri özelliklere sahip 'belde'leri, 'cennet'leri ancak söz konusu enstrümanla yani sanat ve edebiyatla muhayyel olarak yaratabilmişler ve yine onlara sığınarak teselli bulabilmişlerdir.

İstanbul gibi güzel bir şehirde yaşadıkları hâlde Servet-i Fünûn mensupları, neden başka ülkelere gitmek istemişlerdir? Onları, bu noktaya sürükleyen temel nedenler nelerdir? Onlar bu süreçte hangi beldeleri düşünmüşler? O kadar istedikleri ve hazırlık yaptıkları hâlde söz konusu beldelelere niçin gidememişlerdir? Ayrıca göç arayışı sürecinde ve sonrasında sanat ve edebiyatta bu çerçevede ne tür metinler üretmişlerdir? Bunlar, kuşkusuz Servet-i Fünûn mensuplarının göç teşebbüslerinde beliren ve üzerinde durularak düşünülmesi gereken önemli noktalar. Biz bu bildiride söz konusu teşebbüsü, zikrettiğimiz sorular etrafında ele alıp irdeleyeceğiz.

“Yeşil Yurt” Hülyasının Arka Planı

Edebiyat tarihimizin gerçekten de ilginç ve bir o kadar da şaşırtıcı teşebbüslerinden biri olan yeşil yurt arayışı, durup dururken, tamamen bir fantezi olsun diye sebepsiz yere ortaya çıkmış bir teşebbüs değildir. Bunun önemli sebepleri vardır. Servet-i Fünûn mensuplarının kaleme almış oldukları hatıralarla onlara tanıklık etmiş olanların vermiş oldukları bilgiler, bunu açıkça dikkatlere sunmaktadır. Bu kaynakların vermiş olduğu bilgiler dikkate alındığında yeşil yurt teşebbüsünün esas itibariyle iki temel sebebe bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, Servet-i Fünûn edebiyatının neşvünema bulduğu/bulamadığı “müstebit” Abdülhamit yönetiminin boğucu, nefes aldırılmaz, hürriyetsiz atmosferi; ikincisi ise ilkiyle son derece ilintili Servet-i Fünûn neslinin iflah olmaz/şifa bulmaz marazi, bunalımlı ruh hâlidir. Bunlara, kuşkusuz başkaca sebepleri de ilave etmek mümkündür. Ancak söz konusu ilaveler bu ana çerçevenin esasını değiştirmez. Bu bakımdan burada tali planda kalanlardan ziyade ana çerçeveyi oluşturan esas sebepler üzerinde durmak ve bunları çeşitli tanıkların anlatımları ile somutlamak gerekir.

Servet-i Fünûn nesli, bilindiği gibi II. Abdülhamit yönetiminin hüküm sürdüğü bir dönem edebiyat yapıyordu. Hâlen tartışılmakla ve üzerinde genel bir uzlaşma olmamakla birlikte II. Abdülhamit Dönemi, devletin hemen her bakımdan zor günler yaşadığı, sıkı tedbirlerin alındığı, bireysel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırıldığı, devlet için tehlikeli olabileceği düşünülen bireylerin, özellikle de aydınların ve edebiyatçıların bizzat saraya bağlı hafiyelerce takip edildiği, sansürün, denetimin zirveye çıktığı, basın-yayın faaliyetlerinin sıkı şekilde sansüre tabi tutulduğu veya durdurulduğu son derece zor bir dönemdir. Bugün bazı araştırmacıların ve tarihçilerin kullandıkları kavramla söylemek gerekirse söz konusu neslin edebiyat yaptığı, içinde yaşadığı dönem bir “istibdat” dönemidir⁴. İşte Servet-i Fünûn nesli, esas itibariyle bu dönemin baskıcı uygulamalarından müştekidir; dünyanın en güzel şehrinde, İstanbul'da yaşıyor olmalarına rağmen onları dünyanın başka diyarlarına, yeşil yurtlara yönelten ana sebep, bu baskıcı ve bunaltıcı yönetimdir. Bu yönetim onları, hemen her bakımdan denetim altında tutmakta, izlemekte, ezmekte ve yok etmektedir. Bireysel hak ve hürriyetlerini ellerinden almaktadır. Buna mukabil ellerinden bir şey gelmemektedir. Onlar, sadece pasif bir muhalefetle Abdülhamit'e karşı duydukları kin, öfke ve nefreti gittikçe büyütmektedirler. Bu devrin önemli tanıklarından ve aynı zamanda yeşil yurt arayıcılarından biri olan Hüseyin Kâzım Kadri'nin konu ile ilgili şu anlatımları, söz konusu dönemi ve atmosferi gösterir mahiyettedir:

“Fikret'le beraber şiddetle hüküm süren ve günden güne tesirini artıran istibdattan son derece muzdarip ve nâlân idik. Fikret, memleketi kurtarmak için en evvel bir inkılâb-ı fikrî yaratmak istiyor ve bu maksatla düşünüp didiniyordu. Kabasakal'daki evimde toplanır ve mecnunâne fikirlerimize ve niyetlerimize dalar giderdik.” (...). “Vatanın âfâk-ı siyasiyesi karardıkça bizim de gözlerimiz dönüyor ve beynimizin içinde şiddetli fırtınalar esiyordu. Her şeyden nevmid idik. Abdülhamit de günden güne mezâlimini artırıyor. Fakat biz teşebbüslerimizi o nisbette tezyid edemiyorduk. Memlekette bir ihtilal hareketinin başına geçecek bir kimse yoktu. Zâhiren muhalif görünenler de bu yüzden bir külah kapmak

⁴ Bu devrin yapısı ve uygulamalarına ilişkin daha geniş bilgi için bk. Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, Ekim 1995, s. 30-35.

emeline idiler. Ortalık casuslarla dolmuş, bütün ümit kapıları kapanmış ve bu elîm vaziyette yaşamak imkânı kalmamıştı. Bedrus Efendi'nin mütevekkilâne sükûtu yerine Fikret'in ateşîn sözleri geçmişti. Yanıp tutuşuyorduk. Fakat ne yapacağımızı da bilemiyorduk.”⁵

Dönemin önemli tanıklarından ve aynı zamanda Servet-i Fünûn edebiyatı mensuplarından biri olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın değerlendirmeleri ise Hüseyin Kâzım Kadri'nin söylemlerini teyit eder mahiyettedir. Ona göre Servet-i Fünûn “yazarlarını sanat bağı ne kadar birbirine bağlıyorsa baskı yönetiminden ve Saraydan tiksinti, özgürlük ve meşrutiyete sevgi duygusu da onları o kadar birleştiriyordu. (...). Ama ülkede sürüp giden baskı yönetiminden ve ağırlığından kurtulma dilekleri yüreklerde pek canlıydı. Bir aralık bunun bir yolunu bulacağız umuduyla avunduk durduk.”⁶

Hüseyin Kâzım Kadri'nin ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın tanıklıkları, II. Abdülhamit idaresinin yarattığı ağır atmosferi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlatımlardan da açıkça anlaşılacağı üzere Servet-i Fünûn nesli, bu soluk alınmaz atmosfer içinde bunalmış, yaşama ve geleceğe dair umudunu kaybetmiş gibi görünüyor. Dönemin iki önemli tanığından yaptığımız bu somutlamayı benzer şekilde Halit Ziya ve Mehmet Rauf gibi diğer edebiyatçıların tanıklıkları ile de kuvvetlendirmek mümkündür. II. Abdülhamit yönetiminin uygulamaları ve kendi arkadaşlarının ruh hâllerine ilişkin anlatımları söz konusu yazarların eserlerinde genişçe yer bulmaktadır⁷.

Başka ülkelere, yeşil yurtlara göç etme fikrinin doğuşunda etkili olan amillerden diğeri, daha önce de belirttiğimiz gibi Servet-i Fünûn neslinin son derece birbirine benzer ortak mizaç ve duyuş tarzıdır. Gerçekten de onlar, yaratılış itibarıyla hayat karşısında son derece pasif, dirençsiz, kolayca pes eden, hiçbir şeyden tatmin olmayan, melankolik, hayattan bezmiş, bunalımlı yapıya sahip kimselerdir. Bu yapıda olanlar, eylemlilikten çok içe dönmeyi, sızlanmayı hayat tarzı hâline getirirler. Servet-i Fünûn nesli içinde Tefik Fikret, bunun iyi bir örneğidir. Gerek onun hakkında yapılan çalışmalar gerekse etrafında bulunanlar Fikret'in genel itibarıyla bedbin, karamsar bir ruh hâli içinde ömrünü tükettiğinde birleşirler. Halit Ziya'nın Fikret'in devir içinde beliren ruh hâline ilişkin verdiği şu bilgiler, genel ruh hâlini özetler mahiyettedir:

“Onun gerek bezginlik, gerek öfkeli zamanlarında görülen halinden bir gerçek çıkıyordu ki o nefsinde bu muhit içinde yaşayabilmek için lâzım gelen kuvveti bulamamaktadır. Muhit sevindirecek bir inkılâba yaklaşmak değil, günden güne ondan daha uzaklaşıyordu. Bir iyileşmeyi beklemek boş şeydi.”⁸

Servet-i Fünûn neslinin içe dönük, edilgen yapısı ve II. Abdülhamit devrinin bunaltıcı, ağır atmosferi... Böylesi antidemokratik uygulamaların egemen olduğu siyasal yapılarda aydınların,

⁵ Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Hazırlayan: İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2000, s. 65, 67.

⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, (Basıma Hazırlayan: Rauf Mutluay), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975, s. 116, 117. Hüseyin Kâzım Kadri ile Hüseyin Cahit Yalçın'ın anlatımlarına konuyu, özellikle Fikret'in tavrını daha başka açılardan göstermesi dolayısıyla Mehmet Rauf'un kilerini de eklemek gerekir. O, devre ilişkin müşahedelerini şöyle dikkatlere sunmaktadır: “Servet-i Fünûncuların müsterek vasıfları, istibdât idâresine karşı kanlı, yarıcı bir husûmetti. Bu husûmet saraya karşı başlamışken yavaş yavaş bu idareye tevekkül ve tahammül ve onu tağdiye ve idâme eden memleket hayatına da sirâyet etmişti. Her gün menfûr tecelliyâtına şahit olduğumuz saray şenâatleri bizi zehirliyor, artık burada yaşamayı tahammül edilemeyecek bir işkence haline getiriyordu. Bilhassa Fikret, bu hususta herkesten ziyade galeyânlıydı. O, bu hallerden artık hasta gibi olmuş, nefret ve tahammülsüzlüğünü bütün Boğaziçi'nin serâpâ nûr ve şa'ş'a'ya müstağrak bırakıldığı 19 Ağustos cülûs geceleri Rumelihisarı'ndaki yalısında tek bir kandil bile yaktırmayıp o geceyi sabahlara kadar zulmet içinde geçirecek derecede cesaretini ilerletmişti.” Mehmet Rauf, *Edebî Hatıralar*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 57.

⁷ Bk. Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969, s. 528.

⁸ Halit Ziya, *age.*, s. 528. Servet-i Fünûn neslinin yapısına ilişkin iyi bir örnek de o devrin atmosferini yakından solumuş, Fikret'in çok yakınında bulunmuş olan Hüseyin Kâzım Kadri'dir. Sosyoekonomik ve kültürel bakımdan kalburüstü bir ailenin ferdi olan Hüseyin Kâzım, o devir içindeki ruh hâlini şöyle dikkatlere sunmaktadır: “Son zamanda ailemle beraber pederimin yanında bulunuyor ve şu Maliye Mektubî Kalemi'ne devam etmek istemiyordum. Bundan bir iki sene evvel de hariciye mesleğine intisap ile İstanbul'dan uzaklaşmak ve bir müddet de başka memleketlerde yaşamak istemiştım. (...). Bir zaman da Hariciye koridorlarında dolaştım; fakat buraya da ısınmadım. Ruhumun âfakiyyeti beni kararsız, gayesiz, serseri bir hayata atıyor ve bir türlü kendimden memnun olamıyordum. Bu devre-i hayatımı pek beyhude geçirdiğimi itiraf ederim. Günün birinde beni Tiflis şehbender vekâletine tayin ettiler. (...) [Fakat] bu yeni memuriyetimden istifaya mecbur oldum. Lakin bütün bütün serseriliğe düştüm. Hiçbir yerde dikiş tutturamıyor ve bir şeyden zevk alamıyordum.” Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 64-65.

sanatçıların önünde birkaç seçenek vardır: Bunlardan ilki, ağır koşulların müsebbibi yönetime karşı açıkça tavır almak, muhalefet etmek, onun uygulamalarına doğrudan sesini yükseltmektir. İkincisi, antidemokratik uygulamalara muhalif olmakla birlikte yönetimin ceberut anlayışından ürkererek sessizliğe gömülmektir. Bir başka yol ise böylesi soluk alınmaz yönetim altında yaşamayı reddedip başka bir coğrafyaya hicret etmek, göç etmektir.

‘Dersaadet’ten Yeni Zelanda’ya Doğru

Hüseyin Kâzım’ın hatıralarında verdiği bilgilere bakılacak olursa bu üçüncü yolu/göç etme fikrini bulan ve öneren hareketin lideri Tevfik Fikret’tir: “Nihayet, yine Fikret bir çare buldu: Bu memleketten hicret etmek!”⁹ İçlerinde Abdülhamit yönetimine en büyük öfke ve nefreti duyan Tevfik Fikret’in bulduğu bu çare, en az onun kadar nefret ve öfke ile yüklü olan Servet-i Fünûncuları sevindirir, umutlandırır, onların kurtuluşa olan inançlarını artırır, ‘sinirlerine sükûnet getirir. Ayaklarının yere başka türlü bastığını, gözlerinin dünyayı başka türlü gördüğünü fark ederler. Kendilerinde sonsuz bir kudret ve kabiliyet bulurlar.’ Ancak bu çare ile birlikte ortada bir meçhul vardır: Nereye gidilecek veya hicret edilecektir? Çünkü Fikret, Hüseyin Kâzım’ın belirttiği gibi zulüm ve istibdattan olduğu kadar Batı’nın ihlas ve samimiyetten ve ciddiyetten uzak olan medeniyetinden de nefret ediyordu. O, tamamen yeni bir âleme gitmek, mümkün olsa uzak gezegenlerden birine çıkmak ve bu sayede ‘insan’lıktan bütünüyle kurtulmak istiyordu. Bu çerçevede uzun münakaşalar yapılır ve en nihayet Yeni Zelanda ismi ortaya çıkar¹⁰.

Bu adayı, kaynakların verdiği bilgiye göre Mehmet Rauf ‘keşfeder’¹¹. Mehmet Rauf bu sıralarda Tarabya’da karakol gemisinde ikinci kaptan olarak görev yapmaktadır. Söz konusu geminin görevi yazın o sulara gelen sefaret gemileriyle protokol münasebetinde bulunmaktır. O, bu süreçte muhtelif gemilerde tanıdığı Fransız, İngiliz, Alman, Rus, İtalyan subaylarıyla sıkı dostluklar kurmuştur. Bunlardan özellikle İngiliz sefaret gemisi İmojen süvarisi kaptanı Bain ile samimi bir dostluğu vardır. Rauf’un bu ilişkisinden haberdar olan Fikret, gidilecek yer konusunda onunla görüşmesini ister. Bunun üzerine Rauf, konuyu Kaptan Bain’e açar. Kaptan Bain ise onların teşebbüsünü büyük bir alkışla karşılar ve önerisini yapar:

“- Azizim Rauf”, dedi. ‘İngiltere’de muhaceret için bugünlerde herkes bilhassa Yeni Zelanda’ya gidiyorlar. Orası gayet münbit ve mahsuldar, iklimi, âb u havası pek latif bir yerdir. Eğer istersen sana muhaceret heyetleri için neşrolunan rehberlerden getirteyim. Okur tetkik eder, ona göre karar verirsiniz.’

Hemen Fikret’e koştum ve müjdeyi verdim. Hep birden İngiltere’den gelecek kitapları beklemeye başladık. Ve geldiği vakit bunlarda teşebbüsümüzün muvaffakiyeti için o kadar ümit verecek vaadler bulduk ki, bu âdetâ bir saadet oldu.”¹²

Bu anlatımlardan da anlaşılacağı gibi başta Tevfik Fikret olmak üzere Servet-i Fünûn nesli, kendilerini bunaltan II. Abdülhamit yönetiminden, İstanbul’dan kurtuluşu başka bir yere göç etmekte bulur ve bu çerçevede gidilecek, yerleşilecek ilk yeşil yurdu Yeni Zelanda adası olarak belirler.

Bu bunaltıcı ortamda Yeni Zelanda fikri, Servet-i Fünûncuları ama özellikle de Tevfik Fikret’i son derece mutlu eder. Zira bu fikir, Fikret’i ve arkadaşlarını bunaltan, umutlarını tüketen II. Abdülhamit’in İstanbul’undan çıkaracak, öteden beri zihinlerinde tasavvur ettikleri sükûnet beldesine ulaştıracak ve huzura kavuşturacaktır. Dolayısıyla büyük bir heyecanla bu fikre sarılırlar ve bir an önce oraya gidebilmek için Yeni Zelanda adasıyla ilgili birtakım hazırlıklara girişirler.

Bu çerçevede önce adaya ilişkin birtakım kitaplar ve broşürler edinirler. Onları okurlar ve böylece adayı yakından tanımaya çalışırlar. Hatta bunlarla yetinmeyip önden adaya Hüseyin Cahit Yalçın ile Hüseyin Kâzım Kadri’yi keşif için göndermeyi bile düşünürler. Buna göre onlar, Servet-i Fünûncular

⁹ Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 67.

¹⁰ Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 68.

¹¹ Hüseyin Cahit bu süreçle ilişkin hatıralarında şunları kaydeder: Ortaya Yeni Zelanda adalarına hep birlikte göç etmek düşüncesi çıktı. Bu düşüncenin ilkin kimin tarafından ortaya atıldığını hatırlayamıyorum. Yeni Zelanda adalarına göçmen göndermek için Londra’da bir dernek varmış, herkesi yüreklendiren broşürler çıkarmış. Oraya gidenlere parasız toprak veriliyormuş. Bu broşürlerde Yeni Zelanda’nın iklimi, güzelliği son derecede övülüyormuş. Mehmet Rauf bunlardan birini ele geçirmişti, İngilizceden çevirerek bizlere anlatıyordu.” Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 116.

¹² Mehmet Rauf, *Edebî Hatıralar*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2008, s. 60.

toplu şekilde hareket etmeden önce adaya gidecek; adamın iklim, çevre, hayat şartları bakımından elverişli olup olmadığını araştırarak ve nihayetinde topluluğa sahih bilgiler getireceklerdir. Bu arada bunlar olurken göç fikrinin en ateşli taraftarı olan Tefik Fikret, yeni tesis edilecek yeşil yurdun “mukavvadan müessesem bir şekli”ni de yapar.

Ön hazırlıkları gittikçe ivme kazanan bu yeşil yurt girişiminin zamanla programı da bazı yönleriyle konuşulmaya, belirmeye başlar. Sözelimi adaya nasıl gidilecek? Kimler gidebilecek? Gittikten sonra ne kadar zaman kalınacak veya geri dönülecek mi? Orada nasıl bir hayat tesis edilecek?

Devrin tanıklarının anlatımlarında beliren programa göre II. Abdülhamit’ten mustarip olan edebiyatçılar, bir kabile/aile olarak Yeni Zelanda’ya gidip yerleşecekler ve orayı kendi emellerine, düşlerine göre bayındırlaştıracaklardır. Böylece dünyadan bağlarını koparmış bir cennet yaratacaklar ve bu cennette çiftçilikle meşgul olarak tabii, saf, kardeşçe, huzur ve sükûn içinde bir cemiyet hayatı yaşayacaklardır¹³. Bu cemiyet hayatı “mülkiyet prensibi değil uhuvvet prensibi”ne dayanacaktır¹⁴. Bu açıdan bakınca yeşil yurdun, güçlü bir şekilde sosyalist bir temel üzerine oturduğu anlaşılmaktadır¹⁵.

Bunlarla birlikte bu saadet beldesine dâhil olabilmenin önemli bir ön şartı vardır: Evli olmak. Hüseyin Kâzım Kadri’nin verdiği bilgilere göre Tefik Fikret, tesis edilecek bu yeşil yurda gidebilmek için evli olmayı ön şart olarak koymuştur. Bu şarta göre bekâr olanlar, ancak evlendikten sonra adaya gidebileceklerdir. Fikret’le birlikte bu fikrin en şiddetli taraftarı olan Hüseyin Kâzım Kadri, o sıralarda bekârdır ve bu yüzden kabileye dâhil olabilmek için yeni bir “gaile”ye düşmesi, yani “evlenmesi” gerektiğini ilave eder. Ayrıca bu göçün diğer önemli bir şartı da bir daha İstanbul’a dönülmemek üzere yapılacak olmasıdır. Başka bir ifade ile Yeni Zelanda’ya göç, kesin yerleşilmek üzere yapılacaktır. Bu temelli taşınma, öyle anlaşılıyor ki yine Fikret’in koyduğu diğer bir şarttır; ancak bunda hemen herkes hemfikir değildir. Hüseyin Cahit’in verdiği bilgiler bunu açıkça göstermektedir:

“Yeni Zelanda girişiminde yalnız bir noktada Tefik Fikret’le aramda bir anlaşmazlık çıkıyordu. Fikret, sonuna kadar adada yerleşmek ve hiç ülkemize dönmek düşüncesindeydi. Ben: - Hayır, diyordum. Abdülhamit ölür de ülkede meşrutiyet kurulursa Yeni Zelanda’da kalamam, ne olursa olsun buraya dönerim!

Fikret, bunu bir çeşit oyunbozanlık sayarak kızılıyordu. ‘Hele o zaman gelsin, düşünürüz’ diye bu anlaşmazlığın çözümünü ileriye bırakıyorduk.”¹⁶

Ancak bu süreçte beliren her sorun, böyle ileriye bırakılarak kolayca atlatılacak türden değildir; bazıları için o anda çözüm bulunmalıdır. Mesela Yeni Zelanda göçünün finansmanı, bunlardan biridir. Bu göç, kim tarafından, nasıl finanse edilecektir? Hüseyin Cahit Yalçın’ın anlatımlarına bakılacak olursa, bu önemli soruna bir çözüm bulunmuş gibidir. Onun verdiği bilgilere göre göç yolculuğu için gerekli olan parayı göz hekimi Esat Paşa bulacaktır. Paşa’nın “Ankara dolaylarında ailesinin büyük bir çiftliği varmış, içinde iki gün dolaşılırmış. Bu çiftlik satılacak, parası Yeni Zelanda’ya gidecek Türk göçmen”¹⁷ kafilesinin ana sermayesini oluşturacaktır. Esat Paşa, çiftliği satmak için Ankara’ya gider; birtakım girişimlerde bulunur; ancak buna muvaffak olamaz ve elleri bomboş bir şekilde geriye döner. Bu muvaffakiyetsizlik, baskı ortamında ümit ışığı olan, kurtuluş için öteden beri büyük bir istekle canlı tutulan Yeni Zelanda düşünün suya düşmesi anlamına geliyordu. Hüseyin Cahit, ortaya çıkan bu durumu hatıralarında şöyle ifade ediyor: “Yeni Zelanda göçü, doğmadan ölen bir çözümlü gibi sonuçsuz kaldı. Çünkü barut bulamadık. Çünkü çiftliği satmak için büyük bir istekle Ankara’ya giden Esat Paşa, oradan **bomboş döndü** ve doğallıkla biz de bu düşe elveda dedik.”¹⁸

¹³ Halit Ziya, burada kurulacak hayata ilişkin Servet-i Fünûnculara beliren düşlemeleri *Kırk Yıl*’da şöyle anlatır: “Bu temel üzerine herkesin getirdiği, hele Fikret’in bitmez tükenmez şiir pınarından boşalttığı hayal suları Yeşil Yurt’un tarlalarını, ağaçlarını, çiçek tarhlarını, köşklarinin çatılarına, duvarlarına tırmanan sarmaşıkları öyle bir gürbüzlikle fıskırtmış oldu ki, esrarkeşlerin rüyalarını dolduran âlemlere benzer bir cihan meydana geldi ve âdeta Fikret gözünü kapayınca bunu gördü, bunun içine girerek orada yaşardı. Ve bu sayededir ki uzun zaman ruhunun tehlikeli hastalığına uyuşturan bir deva bulmuş oldu.” Halit Ziya Uşaklıgil, *age.*, s. 530.

¹⁴ Hüseyin Cahit, “Matbuat hayatı: Hüseyin Kâzım Bey”, *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, S. 20, 8 Mart 1934, s. 11.

¹⁵ Hüseyin Cahit, bu sosyalist cemaat yapısını yeşil yurt arayışlarının sürdürdüğü süreçte kaleme aldığı “Hayat-ı Muhayyel” adlı hikâyesinde daha açık ve belirgin bir şekilde göstermektedir. Söz konusu hikâye, bu yönüyle gerçekten dikkate değerdir.

¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 117.

¹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 116.

¹⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 117.

Gerçi bu ilk girişimin sonuçsuz kalmasını başka sebeplere bağlayarak açıklayan edebiyatçılar yok değildir. Hüseyin Cahit'in aksine Halit Ziya, bu girişimin akamete uğramasını "adanın cennet şöhretine rağmen yabancılara karşı pek zalim iklimi, geçinmesi, böcek ve haşereleri ve bunlardan başka oraya seyahatin ve orada yerleşmenin" kendilerini karşı karşıya bırakacağı "türlü türlü zorluklar"a bağlar. Ona göre bu manialar söz konusu "hülya âleminin kurulacağı yeri değiştirmek" zorunluluğunu doğurmuştur.¹⁹

Birbiriyle çelişen bu bilgilerin türün yapısından, farklı 'hatırlama'lardan kaynaklandığı açıktır. Benzer bir durumu da Hüseyin Kâzım Kadri'nin hatıralarında görüyoruz. O da bu düşün suya düşmesini öncekilerden farklı şekilde çok da detay vermek istemediği bir sebebe bağlayarak izah eder:

"Ne çare ki, yine müzakere için Fikret'in Rumelihisarı'ndaki yalısında toplandığımız bir gece, arkadaşlarımızdan birinin ondan biraz rakı istemesi üstadı son derecede meyus ve nevmid etti! Rakı içmek isteyen bir arkadaşın onun atf ettiği hal ü vaz', bizzat Fikret'in sonradan uğradığı bir derd-i deva-sûz idi. Onun için de bu hadiseden daha ziyade bahs etmek istemem; ve onun ruhen rencide olmasından korkarım. Nihayet 'Yeşil Yurt' hülyası da bu yüzden silinip gitti."²⁰

Bunlardan hangisi Yeni Zelanda düşünü suya düşürmüştür? Buna, bugünden geriye dönüp tam manasıyla bir cevap vermek son derece güçtür. Ama bunların neticesinde açık olan ve bilinen tek bir gerçek vardır: II. Abdülhamit'in İstanbul'unda âdeti bir mahkûm olarak yaşamaya devam etmek.

'Bir İhtimal Daha Var': Manisa Sarıçam

Söz konusu sebeplerden dolayı bu ilk teşebbüs akamete uğrar. Ancak yeşil yurt özlemi ve arayışı bütünüyle ortadan kalkmaz. Nitekim Yeni Zelanda girişiminden kısa bir süre sonra bu sefer başka bir yeşil yurt fikri gündeme gelir: Manisa'nın Sarıçam köyü. İkinci menzil olarak Sarıçam'ı dolaylı da olsa Fikret'in zihnine düşüren kişi, Hüseyin Kâzım Kadri'dir²¹. O, aslında ilk girişimden bir süre sonra bir zamanlar babasının satın almış olduğu köye, Sarıçam'a gidip yerleşmiş ve burada ziraatla meşgul olmaya başlamıştır. Ancak İstanbul'dan bütünüyle bağını koparmış değildir. Arada bir İstanbul'a gelip Fikret ve arkadaşlarını görmeyi sürdürmektedir. İşte ikinci yeşil yurdun adı, bu gelişlerin birinde ortaya çıkmıştır:

"Hariciye'den ayrıldıktan ve Avrupa memuriyeti hayaline de nihayet verdikten sonra biraz da hakikat arasında dolaşmaya karar verdim; ve göz önünden gâib olmak istedim. (...) Nihayet, pederimin pek çok zaman evvel Mağnisa'nın Tepecik köyünde satın almış olduğu küçük bir çiftlikte ziraatla meşgul olmaya karar verdim ve işe başladım. Bu meşgale asabımı yatıştırmaya yardım etti. (...) Arasına İstanbul'a gelerek Fikret'i ve arkadaşları da görüyordum. Fikret, günün birinde bu tarz-ı hayatı tercih ettiğini söyledi. 'Yeşil Yurt' yeni bir şekl-i hayalîye giriyordu!"²²

Bu ikinci menzil, Yeni Zelanda düşünün akamete uğramasıyla iyice umutları kırılan Fikret'i tekrar ayağa kaldırır, umutlandırır, heyecanlandırır. Sarıçam'da öteden beri arzuladığı, düşlediği sükûnet dolu yeni bir hayatı kurabileceğini ve böylece mutlu olabileceğini düşünür. Bu şevk ve heyecanla hemen birtakım planlamalara girişir. Önce Sarıçam köyünde kuracağı köşke yeşil yurt adını verir ve onun resmini çizer. Buna göre köşkün iki kanadında birer kule yükselecektir. Bunlar yeşil yurt sakinlerinin daireleri, yatak odaları olacaktır. Köşkün ortasında müşterek büyük bir salon yer alacaktır. Burası ise hem yemek, hem oturma, hem de müzik ve sohbet salonu işlevini görecektir. Fikret o kadar heyecanlı ve acelecidir ki, salonların nasıl döşeneceğine bile karar vermiştir. Bunlarla birlikte Fikret, yeşil yurda kimlerin dâhil olacağını da belirlemiştir. Öncekinin aksine bu seferki muhacirîn son derece sınırlıdır: Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın ve Hüseyin Kâzım Kadri. Yeşil yurt kafesi bunlardan oluşacaktır. Bunlar, öncekinde olduğu gibi aileleriyle birlikte söz konusu yere göç edeceklerdir. Bu seferki göçün maliyeti, kafileden tahmin edileceği üzere külfetsiz gibi görünmektedir. Zaten Hüseyin Kâzım Kadri,

¹⁹ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 530.

²⁰ Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 68.

²¹ Bunu, hatıralarında Hüseyin Cahit de teyit eder: "İstanbul'a mihlandık. Fakat Hüseyin Kâzım bir türlü buna tevekkül gösteremiyordu. O Nouvelle-Zelände teşebbüsünün daha küçük bir nisbette, daha hakikate yakın bir şekilde ihya etmek imkânını bir gün buldu. Mağnisa yakınlarında Sarıçam isminde bir köy vardı. (...) Buraya Fikret, Kâzım ve ben gidip yerleşecektik." Hüseyin Cahit, "Matbuat hayatı: Hüseyin Kâzım Bey", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, S. 20, 8 Mart 1934, s. 12.

²² Hüseyin Kâzım Kadri, *age.*, s. 68.

göçün bütün masraflarını üstlenmiştir²³.

Ancak Fikret'i yakından tanıyan ve bu çerçevede kısa süre önce akim bir tecrübeyi yaşamış olan Hüseyin Kâzım Kadri, ondan emin değildir. Çünkü onun gibi birinin Manisa'nın "küçük bir köyüne yerleşip çiftçilikle temin-i maişet edip sakin ve müsterih oturacağına" pek ihtimal veremez. Ama yine de üstadının arzusuna karşı gelmeyi aklından geçirmez. Sadece kararını vermeden önce söz konusu yeri gidip görmesini ister. Fikret, bu tavsiyeyi yerinde görür. Ancak bu sıralarda kendisinin meşguliyeti fazladır. Bu yüzden Hüseyin Cahit'i görevlendirir. Buna göre Hüseyin Cahit, Manisa'ya gidecek, söz konusu yeri, çevreyi etraflı bir şekilde tetkik edecek, bu yerle ilgili ayrıntılı bilgiler toplayacak ve en nihayet bunları Fikret'e getirecektir. Fikret de onun izlenimlerine, getireceği bilgi ve fotoğraflara dayanarak bir sonuca ulaşacaktır.

Hüseyin Cahit, bu görev kapsamında Manisa'ya gitmek üzere harekete geçer. O günün şartlarında bir yerden başka bir yere gitmek kolay bir iş değildir. Birtakım prosedüre bağlıdır. Önce izin almak, ardından tezkere yazdırmak gerekmektedir. Hüseyin Cahit, bu çerçevede izin için çalıştığı kuruma başvurur. Maarif Nezaretinden kısa sürede izni alır. Ardından Emniyet Müdürlüğüne tezkere yazdırır ve onun çıkmasını bekler. Ancak aradan epey zaman geçmesine rağmen hiçbir cevap alamaz. Bunun üzerine bizzat evrakı takip ederek süreci hızlandırmayı düşünür. Bu düşünceyle Emniyet Müdürlüğünde oda oda dolaşmaya başlar. İz süre süre nihayet Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın katına kadar çıkar. Şefik Paşa, onun tezkeresini buldurur; incelemeye başlar. Bu esnada Şefik Paşa'nın karşısında ayakta durmakta olan Hüseyin Cahit, kendisinin yazdığı tezkerenin kenarına düşülen 'şüphelidir' notunu fark eder. Şefik Paşa, evrakı inceledikten sonra gözlerini ona çevirerek sorar:

"- Manisa'ya niçin gideceksin?"

- Ben gönül arılığıyla cevap verdim:

- Orada bir çiftlik var efendim, dedim. Bakacağım, eğer oturulabilecek bir yere ailelerimizle gideceğiz.

Şefik Paşa beni tepeden tırnağa kadar süzdü. Dudaklarımı büktü:

- Sen dedi, çiftçilik yapacak adama hiç benzemiyorsun. Doğru söyle amacın ne? Bir kadın sorunu olmasın?

İzin koparmak için evet demek aklıma geldi. Ama böyle derim de sonra 'hangi kadın?' diye sorarsa iş bütün bütün karışacaktı. Onun için gene gerçeği yinelemekten başka çare göremedim. Kısaca:

- Olmaz! cevabımı verdim. Odadan çıktım."²⁴

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Hüseyin Cahit, yol için gerekli olan tezkereyi alamaz; ancak bu sonuç, onları yollarından çeviremez. Hüseyin Kâzım Kadri, gidiş için başka bir çare bulur. Buna göre Hüseyin Cahit, Hüseyin Kâzım Kadri'nin mevcut olan tezkeresini alacak ve onunla İzmir'e kaçak olarak gidecektir. Bu, aslında son derece tehlikeli bir teşebbüstür. Çünkü o sıralarda İzmir, Avrupa'ya kaçanların güzergâhıdır. Avrupa'ya kaçanlar, İzmir'e gideceğiz diye bir yabancı vapuruna binerek İzmir'de çıkmazlar ve Avrupa'ya giderlermiş. Bu itibarla Hüseyin Cahit, yakalanması durumunda polise niyetini kesinlikle anlatamayacağını ve dolayısıyla son derece güç bir vaziyette kalabileceğini bilmektedir. Ancak o, her şeyi göze almıştır. Çünkü öteden beri hayalini kurduğu yeşil yurt hülyası ancak bu şekilde gerçek olabilirdi. Bundan dolayı Hüseyin Kâzım Kadri'nin tezkeresi ile Hidiviye vapuruna biner. Endişeli bir yolculuktan sonra sorunsuz bir şekilde önce İzmir'e, ardından da Sarıçam'a ulaşır. Burada yaklaşık bir hafta kadar kaldıktan sonra döner. Tefik Fikret, bu seyahat sonunda elde edilen bilgiler ve fotoğrafları inceler. Sonuçta 'köyün yanında çam ağaçlarıyla çevrili bir tepelik olduğunu görür ve bir an için *yeşil yurdu* burada kurabileceğini tasavvur eder.' Ne var ki Sarıçam da önceki göre sadece keşi yapılmış, biraz olgunlaşmış bir tasavvurdan ibaret kalacaktır. Çünkü son derece naif, alıngan, öfkeli, kızgın, kırılmalı, değişken ve kararsız bir şahsiyet olan Fikret, neredeyse son noktaya kadar gelmiş olan bu teşebbüsten de yine "bir hayli düşün"ükten sonra sarfınazar eder. Fikret, yine neye ve kime kızarak bundan vazgeçmiştir? Buna ilişkin elimizde net bir veri yoktur. Ancak bu süreçte

²³ Hüseyin Cahit, "Matbuat hayatı: Hüseyin Kâzım Bey", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, S. 20, 8 Mart 1934, s. 12.

²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 118.

belki de en çok yorulanlardan biri olan Hüseyin Cahit'in verdiği bilgilere göre Tevfik Fikret, bunda da suçlu Hüseyin Kâzım Kadri'ye yükler²⁵.

Realiteden Muhayyel Gerçekliğe: Edebî Metinlerde “Yeşil Yurt” Tasavvuru

Servet-i Fünûn nesli, bu girişimlerin hiçbirisinden sonuç alamaz ve en nihayet o kadar nefret ettiği II. Abdülhamit'in İstanbul'unda âdeta “mahpus” olur. Peki ama böylesi naif, kırılğan, huzursuz, santimental bir nesli teselli edecek, avutacak şey nedir? “Melun” ve “menfur” bir atmosferde bunları kim, nasıl mutlu edecektir? Kuşkusuz bu, son derece güç, neredeyse imkânsız gibidir. Ancak her şeye rağmen onları, nispeten de olsa bir şey teselli edecektir: Sanat ve edebiyat. Gerçekten de Servet-i Fünûncular, yeşil yurt hülyasına düştükten, hatta bu hülya sona erdikten sonra bile sanat ve edebiyatı etkili bir enstrüman olarak görmüşler ve bu çerçevede gitmeyi arzu ettikleri, düşledikleri yeşil yurtları sanatsal düzlemde inşa ederek kendilerini avutmuşlardır. Dolayısıyla onlar bu süreçte pek çok yeşil yurt metni inşa etmişlerdir. Tevfik Fikret, bunlar arasında ilk dikkat çekenidir. Fikret, reel dünyada o kadar peşinden koştuğu saadet ülkesini “Hayal”, “Hayalime”, “Nakş-i Nazenîn”, “Ne İsterim”, “Bir An-ı Huzur”, “Yeşil Yurt”, “Ömr-i Muhayyel”, “Bir Mersiye”, “Berîd-i Ümîd” gibi şiirlerinde ele almış ve çeşitli yönleriyle anlatmaya çalışmıştır. Bir diğer Servet-i Fünûn sanatçısı olan Hüseyin Cahit ise yeşil yurdu veya ona benzer “dünya”yı “Hayat-ı Muhayyel”, “Ey Genç Kız”, “O Küçük Ayaklar”, “İhtiyar Meşem”, “Muvaffakiyat-ı Âşıkane”, “Uykusuz Kalırken” gibi hikâyelerinde kurar. Bunlar arasında özellikle “Hayat-ı Muhayyel” doğrudan yeşil yurdu, saadet ülkesini konu edinen önemli bir metindir. Bu metinde Hüseyin Cahit, kendi neslinin uzun zaman peşinden koştuğu ama bir türlü gerçekte kuramadığı “cennet”i neredeyse tüm veçheleriyle dikkatlere sunar.

Fikret ve arkadaşlarının dış dünyada peşinde oldukları yeşil yurdun nerelerde ve ne mahiyette kurulmak istendiğini az çok biliyoruz. Ancak onlar, edebî düzlemde ne tür yeşil yurtlar, “cennet”ler inşa etmişlerdir? Edebî düzlemde inşa edilen bu yurtların, en az öncekiler kadar ilginç ve dikkat çekici olduğu kuşkusudur. Bu itibarla burada bunlara bazı yönleriyle göz gezdirmekte yarar vardır.

Servet-i Fünûncular, reel dünyada düşledikleri yeşil yurdu, fiziki ve coğrafi olarak nerede kurmak istediklerini, bu süreçte zikrettikleri yer adlarıyla açıkça göstermişlerdir: Yeni Zelanda ve Manisa Sarıçam. Ancak bu açıklık, edebî düzlemde yaratılan yeşil yurt anlatılarında yoktur. Başka bir ifade ile onların anlatılarında beliren yeşil yurdun hangi kıtada, ülkede, vilayette, mevkiide konumlandığı açık olarak belirtilmez, adlandırılmaz. Ancak bu, onun bütünüyle silik, belirsiz bir yer olduğu, hiçbir şekilde görünmediği anlamına gelmez. Aksine genelleyici, belirsiz nitelemeler onu, bir şekilde coğrafi olarak görünür kılar, konumlandırır. “Hayat-ı Muhayyel” hikâyesi, bunun iyi bir örneğidir. Bu hikâyede yeşil yurt, coğrafi olarak nerede, hangi kıtada kurulmuştur? Okur, bunun net bir cevabını almaz. Ancak belirsiz bırakılan bu noktaya rağmen okur, onun yeşil bir adada kurulduğunu öğrenir. Aynı husus, Tevfik Fikret'in şiirlerinde de söz konusudur. Mesela onun metinlerinde beliren sükûnet yuvaları, evleri nerelerde, hangi coğrafyalardadır? Yine bunların açık ve net bir cevabı yoktur. Ancak Fikret'te de bunlar, ya “her sahn-ı hakikatten uzak, herkese meçhul” göklerde ya mavi bir gölün, ağaçlıkların, yeşilliklerin, çiçeklerin ortasında ya da zaman mefhumunun bütünüyle ortadan kalktığı belirsiz bir köyde kurulmuştur²⁶. Bu saadet beldelerinin, yuvalarının konumlarının belirsiz bırakılması izaha muhtaç değildir. Zira bunlar ütöpik beldelerdir.

Coğrafi konumları belirsiz olan bu saadet beldeleri, diğer özellikleriyle oldukça görünür ve belirgindir. Bu beldeler, ya etrafı su ile çevrilmiş veya mavi bir gölün çevresinde kurulmuştur. Bu, kuşkusuz tesadüfi değildir. Nitekim su saflıktır, temizliktir, berekettir, yani kısaca hayattır. Zaten suyun etrafında kurulan bu beldelerde tabiat, bütün yönleriyle canlı ve dinamiktir. Buralarda binbir çeşit güzel kokulu çiçekler, saadet ve huzur veren yeşillikler, hür olunduğunu duyuran kuşlar, güvercinler, böcekler

²⁵ Hüseyin Cahit, konu ile ilgili olarak hatıralarında şunları kaydeder: “Fakat bilemiyorum, ne oldu! O kadar merak ve helecan ile müşahedemin neticesini bekleyen, sabırsızlığımı bir şiiri ile terennüm eden Fikret birdenbire bir isteksizlik gösterdi. Kabahati, yarı şaka olarak, Kâzım'a attı. Fikret'e derin bir hayranlık ve hörmetkârlık besleyen Kâzım nazik izahlarla kendisinde bir kabahat olmadığını Fikret'e anlatmağa çalıştı. Sarıçam'a da gidemedik...” Hüseyin Cahit, “Matbuat hayatı: Hüseyin Kâzım Bey”, *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, S. 20, 8 Mart 1934, s. 12.

²⁶ Bu sükûnet yuvaları, “Âşiyân-ı Dil”, “Ömr-i Muhayyel”, “Ne İsterim”, “Bir An-ı Huzur” ve “Yeşil Yurt” şiirlerinde karşımıza çıkmaktadır.

yaşar. Bu tabiat ortasında insan son derece emniyetli, hür, huzurlu ve mutludur. Tabiat, belde sakinlerinin sinesine “kuvvet-bahş bir deva-yı tesliyet getirir.” Irmaklarda çağlayan sular, onlara “cesaret” verir; kuşlar “birer neşide-i metanet okur.” Gerek Fikret’in şiirlerinde, gerekse Hüseyin Cahit’in “Hayat-ı Muhayyel”inde beliren bu tabiat, bütün bu özellikleriyle esas olarak diriltici/ihya edici, hayata bağlayıcı, cesaretlendirici, sükûnet ve emniyet verici, bütün acıları dindirici, kuşatıcı, bir anne veya sevgili gibi müşfik ve bağra basıcıdır.

Bu düşsel yeşil cennette reel veya hâkim olan zaman ise şimdidir. Şimdi; dünle, maziyle bütünüyle bağlarını koparmıştır. Geçmiş, hatırlanmak istenmeyen, onunla kesin şekilde bağları koparılan bir zamandır. Burada “şimdi” her şey “yeni”, “tabii”, “bakir”, “saf” ve “masum”dur. Ayrıca idrak edilen “şimdi”nin bir özelliği de süreksizliğe sahip olmasıdır. Başka bir ifadeyle burada zaman ileriye doğru hızla akan değil, genişliğine ve derinliğine doğru yoğun ve sürekli olarak yaşanan bir mefhumdur. İnşa edilen bu beldelerde zaman gibi dikkat çeken bir öge de renktir. Söz konusu metinlerde okuru sıklıkla “beyaz”, “saf”, “safiyet”, “temiz”, “masum”, “lekesiz”, “safvet” kelimeleri karşılar. Bunlar, ütöpik hayatı ve sakinlerini bütünleyen, görünür kılan kelimelerdir. Bu kelimeler, hem Fikret’in gönderme yaptığımız şiirlerinde hem de Hüseyin Cahit’in “Hayat-ı Muhayyel” hikâyesinde yoğun şekilde kendilerini hissettirir.

Konum, zaman ve renk öğeleriyle gördüğümüz bu muhayyel yeşil yurtlar, mimari olarak nasıl yapılaşmıştır? Bu yapı ve çevrede nasıl bir sosyal ve ekonomik hayat hüküm sürmektedir? Medeni âlemler ilişkiler ne seviyede ve nasıl sürdürülmektedir? Bu soruların tamamı, okurun merakını giderecek seviyede karşılık bulur. Buna göre bu muhayyel beldeler, zannedildiğinin aksine son derece sade ve mütevazı bir şekilde yapılaşmıştır. İnşa edilen köşkler, öyle büyük, müzeyyen değildir. Sakinlerin ‘ihtiyaçlarını görecek kadar küçük, kışın fırtınalara dayanacak kadar metin, fakat zarif, sevimli, sade bilhassa sade’ yapılarıdır. Bunların her birinde ‘birer büyük iş odası, birer küçük salon, çocuklar için birer küçük oda, birer yatak odası’ bulunur. Bunlar, söz konusu sakinlerin ihtiyaçlarını ziyadesiyle karşılar. Çünkü onlar zaten ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar azaltmışlardır. Bu bakımdan “süslü salonlardan, gayr-i tabii, mülevves hayatlardan” özellikle kaçınırlar. ‘Sade, elzem, yalnız elzem olanı isterler. Mutlu ve bahtiyar olmak için yaldızlı döşemelere, ipekli halılara, antika eşyalara ihtiyaç duymazlar. Onları muhabbet, aile, bir ve beraber olma duygusu mutlu eder.’²⁷

Bu mütevazı evlerle birlikte yeşil yurdun, köyün ortasında müşterek bir bina dikkati çeker. Bu bina bütün yeşil yurt sakinlerini alacak genişlikte bir yemek salonu ve müstakil büyük bir salonla kütüphaneden oluşmaktadır. Sabah akşam bütün aileler, çocuklarıyla birlikte bu binaya gelir, salonda yemek masası etrafında birleşir, büyük bir neşe ve coşkuyla yemeklerini yerler. Sonra balkona geçilir, kahve içilir, latifeler edilir. Salona geçildiğinde sevinçli konuşmalar başlar. Bu konuşmalarda köyün çeşitli sorunları üzerinde durulur, onlar çözümler. Daha sonra sanat ve edebiyat faslı başlar. Bu çerçevede piyanolar çalınır, şiirler okunur. Bunlar o kadar muhatapları kendine bağlar ki, onlar vaktin nasıl geçtiğini anlayamazlar. Vaktin ilerlediğini, ayrılık zamanının geldiğini göz kapaklarının ağırlaşmasından, düşmeye başlamasından anırlar. Ayrılmak zor gelse de herkes bir sonraki muhabbet buluşmasını özlemeye başlayarak veda eder, çocuklarının ellerinden tutarak kendi evlerine çekilir.

Bu kolektif yaşamada onların hizmetçileri yoktur. Burada herkes birbirinin hizmetkârı, esiridir. Her akşam bir aile nöbetleşme usulüyle hizmet eder. Bu yöntem, sürekliliği sağlar. Ayrıca burada birbirlerinin hizmetini görmek kişilere yük değil, bilakis mutluluk kaynağıdır. Herkes hizmet etmekten büyük zevk duyar. Çünkü bu kolektif yaşamının esası, ana motive edici gücü, dinamiği muhabbettir, sevgidir. Sevgi ve muhabbet, onları kuvvetle birbirlerine bağlanmalarını, emniyet duymalarını, güvenmelerini sağlar.

Bunlarla birlikte yeşil yurtda dikkati çeken önemli bir nokta da ekonomik hayat ve düzendir. Burada tabiata, tarıma ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik hayat egemendir. Ön görülen iş bölümüne göre sakinlerin bir kısmı toprakla, bir kısmı ise hayvancılıkla meşgul olur. Bu çerçevede kimisi tarla işleriyle uğraşır; kimisi tavukları, keçileri, inekleri besler; kimisi yoğurt, peynir, tereyağı yapar; kimisi ev işlerine bakar, ekmek pişirir. Bu ekonomik yapı, hırsla, aşırı üretime, kazanmaya, tüketime, rekabete, gösterişe, tantanaya dayanmaz. Sadece ihtiyaç üzerine işleyen bir ekonomik düzen bu. O kadar ki onlar, paraya neredeyse lüzum duymazlar. Onunla işleri olmaz. Sadece dışardan temin etmek zorunda kaldıkları

²⁷ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Seçme Hikâyeler*, (Hazırlayan: Özge Şahin), Kesit Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2011, s. 44-45.

bazı ürünlerin mübadelesine yetecek kadar bir parayı tutarlar. O “meşum maden”i terk ettikleri yerde, dünyada bırakmışlar, hayatlarından çıkarmışlardır. Onların çocukları ise, parayı bilmezler²⁸.

Bazı yönleriyle dikkatlere sunduğumuz bu sosyal hayat ve ekonomik düzen, kuşkusuz rastlantısal ortaya çıkmış değildir. Bunların ideolojik temelleri, dayanakları vardır. Yeşil yurdun sosyal ve ekonomik düzenine bu açıdan bakıldığında onun güçlü bir şekilde Marksist dünya görüşü üzerine inşa edildiği görülür. Sosyal hayatın ve ekonomik düzenin “tesanüt” ve “paylaşım” fikri etrafında dönmesi bunu somutlar.

Dünyadan uzakta kurulmuş olan yeşil yurdun medeni âlemle irtibatı ise posta yolu ile sağlanır. Onlar her ne kadar uzakta iseler de “medeniyetin, ruhu besleyecek bütün lezaiz-i maneviyesi, keşfiyât-ı müfidesi”ne erişirler. Onlar için “posta geceleri bir leyl-i tatil”dir²⁹. ‘O gece piyano çalınmaz, türkü söylenmez, oyun oynanmaz, çay vaktinin geçtiğine de dikkat olunmaz. Herkes çoluk çocuğuyla kütüphane salonunda toplanır; halis bir hava içinde derin bir mütalaa başlar; bu sükût ya gazetelerin, yeni kitapların hışırtısıyla ya da kısa bir lakırdı ile ihlal olunur, sonra yine o arzulu mütalaa devam eder.’

Bu kolektif yaşamın kuşkusuz bir de tatil günü vardır. Buna göre yeşil yurttan haftanın bir günü tatildir. Onlar tatil günlerini, genellikle gezintiye ayırırlar. Söz konusu günlerde herkes, çocuklarıyla birlikte sabah erkenden yola çıkar, yemyeşil tabiat ve kuş cıvıltıları içinde menzile varır. “O gün akşama kadar orada oyunlar oynanır, daimî sûrette yeşil duran çimenler üzerinde sohbetler edilir”³⁰ ve en nihayet günbatımını müteakip “kamerin handan çehresi parlamaya başladığı zaman” dönülür. Bu gezintiler, onlara unutulmaz hazlar yaşatır; onların geleceğe olan inançlarını ve umutlarını artırır.

Bu saadet beldesinde beliren önemli bir husus da doğum ve yeni kuşaktır. Köyde bir gün büyük bir sevinç ve coşkunluk dalgası meydana gelir. Sebebi ise bu saadet beldesine katılacak olan ilk çocuktur. Bu haberle birlikte artık köyde herkes doğacak olan çocuğu konuşmaya, ona muhabbet duymaya, onun elbiselerini hazırlamaya başlar. Ayrıca onun ismi ne olmalıdır? Bu önemli konu herkesin reyine sunulur ve en nihayet birinde ittifak edilir: Âdem. Âdem, günün birinde “kâinata hayat veren güneşle beraber dünyaya” gelir. Adı köyün defterine kaydolur. O gün artık onlar için “bir yevm-i îd”dir. Âdem’den sonra köyde başka Âdemler, Havvalar doğar. Doğan çocukların “hepsi birer arslan yavrusu gibi iri, güzel, sâf”tır. Köydeki doğumlar gittikçe fazlalaşır. Bunlar artık yeni kurulan saadet beldesinin ayrı neşesi, sevincidir³¹.

Sonuç

Servet-i Fünûncuların göç etme düşüncesi ve arayışı, kendiliğinden ortaya çıkan bir hadise değildir. Onları bu noktaya sürükleyen, II. Abdülhamit idaresinin “müstebit” yönetim tarzı ve anlayışıdır. Buna kuşkusuz Servet-i Fünûn neslinin naif, içe dönük, kırılğan, aşırı hassas, marazi, gayrimemnun tabiatı ve yapısını da ilave etmek gerekir. Bu sebeplerden dolayı onlar, önce Yeni Zelanda’yı saadet ülkesi olarak tespit ederler. Niyetleri, aileleriyle birlikte oraya gidip yerleşmektir. Ancak bu hülya, gerçekleşmez. Ardından Hüseyin Kâzım Kadri’nin Manisa Sarıçam’daki çiftliği yeşil yurt olarak belirlenir. Bunun için ciddi ön hazırlıklar, keşifler yapılır. Ne var ki bu girişim de sonuçsuz kalır. Bu girişimlerden ilkinin daha çok ekonomik, ikincisinin ise mahiyeti kesin olarak tebellür etmemiş şahsi nedenlerden ötürü akamete uğradığı anlaşılıyor. Bunlarla birlikte burada Fikret’in geçimsiz, mütereddit, değişken, kararsız yapısı ve kişiliği de göz ardı edilmemelidir. Zira böylesi bir yapının herhangi bir limana demir atması zordur. Bunlara Mehmet Rauf’un ironik bir biçimde zikrettiği –kim bilir belki de asıl- sebebi de eklemek gerekir: ‘Hem Türk, hem de şair olmak.’ Gerçekten de “hem Türk, hem şair olan böyle muhâcirler ne yapabilirler ki?”³²

Akim kalan bu girişimin önemli bir sonucu, kuşkusuz edebî düzlemde görülür. Çünkü onlar, bu süreçte düşledikleri yeşil yurtları şiir, hikâye gibi türlerde kaleme alırlar. Böylece önemli yeşil

²⁸ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Seçme Hikâyeler*, s. 46.

²⁹ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Seçme Hikâyeler*, s. 46-47.

³⁰ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Seçme Hikâyeler*, s. 48.

³¹ Yalçın, Hüseyin Cahit, *Seçme Hikâyeler*, s. 48.

³² Mehmet Rauf, *age.*, s. 60.

yurt metinleri ortaya çıkmış olur. Bu noktada Fikret'in kaleme aldığı şiirler sayıca önemli yer işgal eder. Buna Hüseyin Cahit'in hikâyelerini de eklemek gerekir. Özellikle onun kaleme aldığı "Hayat-ı Muhayyel" düşlenen, özlenen, peşinden koşulan yeşil yurdu, muhayyel beldeyi "dört başı mamur" bir şekilde göstermesi bakımından önem arz eder.

Edebî metinlerde çizilen yeşil yurtlar, genellikle belirsiz yerlerde kurulmuştur. Buna göre bu yerler, ya adı belirtilmemiş bir köyde ya gökte beyaz bulutların üstünde ya da dünyadan ve insanlardan uzakta etrafı sularla çevrili bir adadadır. Dünyadan izole bu yeşil yurtlarda sevgi ve muhabbet esastır. Sakinlerin hayatı, bu unsurlar etrafında döner. Bu bakımdan burada huzur, sükûn, birlik, dayanışma, paylaşma, güven, barış, kardeşlik egemendir. Bunlar yeşil yurdun, daha ziyade sosyalist dünya görüşü üzerine yükseldiğini gösterir.

Kaynakça

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 1064.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1984.

"Hüseyin Cahit Bey", *Resimli Ay*, S. 8, Eylül 340, s. 20-24.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, (Hazırlayan: İsmail Kara), Dergâh Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2000.

KAPLAN, Mehmet, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul, 1995.

KÖKDEN, Uğur, "Fikret'ten Bir 'Fikr-i Muhayyel'!", *Kitap-lık*, S. 93, Nisan 2006, s. 102-107.

Mehmet Rauf, *Edebî Hatıralar*, Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2008.

ÖZGÜL, Metin Kayahan, *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZGÜL, M. Kayahan, "Firariyim, Firarîsin, Firarî...", *Kitap-lık*, S. 93, Nisan 2006, s. 94-101.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Alfa, 1. Baskı, İstanbul, 1998.

TARIM, Rahim, "Servet-i Fünun Edebî Topluluğunun 'Yeşil Yurt' Özlemi", *Kitap-lık*, S. 93, Nisan 2006, s. 77-86.

Tevfik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, (Hazırlayanlar: Abdullah Uçman-Hasan Akay), Çağrı Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.

TOKGÖZ, Ahmed İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, (Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı) İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1993.

Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, Türkiye Bilimler Akademisi, 1. Baskı, Ankara, 2011.

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969.

[YALÇIN], Hüseyin Cahit, "Hayat-ı Matbuat", *Sabah*, S. 3518, 28 Rebiülahir 1317 / 23 Ağustos 315 / 4 Eylül Efrenci 99, s. 3.

[YALÇIN], Hüseyin Cahit, "Matbuat hayatı: Hüseyin Kâzım Bey", *Fikir Hareketleri*, Yıl 1, S. 20, 8 Mart 1934, s. 11-13.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, (Basıma Hazırlayan: Rauf Mutluay), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1975.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Seçme Hikâyeler*, (Hazırlayan: Özge Şahin), Kesit Yayınları, Birinci

Baskı, İstanbul, 2011.

Karadeniz'deki Protestan Rumlar ve Yunanistan'a Göçleri

Prof. Dr. Elçin MACAR
Yıldız Teknik Üniversitesi / İstanbul

Napolyon Savaşları'nın sona erdiği 1815'ten itibaren ulaşım ve haberleşmede sağlanan rahatlığın ertesinde, Doğu'ya yönelik Protestan misyoner faaliyetlerinde artış dikkat çeker.¹

ABD'de ise, Boston merkezli The American Board of Commissioners for Foreign Missions (kısaca AB), Congregational Church'ün dış görevler misyonerlik programını yürütmektedir. Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı aralarında paylaşmaları ile Osmanlı İmparatorluğu esas itibariyle ABD'nin ve AB'nin payına düşer. Anadolu'ya ilk gelen Amerikalı misyonerler, Parson ve Fisk, 1820'de İzmir'e yerleşirler. İstanbul'a ilk gelen Amerikalı misyoner ise Goodell'dir ve ABD'nin Osmanlı nezdindeki ilk diplomatik temsilcisi David Porter ile birlikte 1831'de şehre gelir. 1832'de de Dwight gelecektir.

Amaç ve yöntem

Protestan misyonerlerin dört beklentisi vardır:² 1-İncil'in tüm dünyaya yayılması, 2-Yahudilerin Filistin'e dönmeleri ve "din"e dönmeleri, 3- Papa'nın gücünü yitirmesi, 4-İslam'ın gücünü yitirmesi. Bu amaçlar nedeniyle misyonerler öncelikle Filistin'e yerleşirlerse de, başarısız olurlar. Bunun üzerine daha geniş bir coğrafyaya yayılarak, Doğu kiliselerinin cemaatlerine yönelirler.

AB genel sekreteri Rufus Anderson'a göre "evangelism"ın (İncil'i yayma) ilk meselesi yerel dillerin öğretilmesiydi.³ Temel hedef ise yerel kiliselerin yerel pastörlerle birlikte oluşturulmasıydı. Vaaz, seyahat, çeviri, ziyaret, tıbbi yardım ve eğitim gibi diğer tüm faaliyetler, ikincildi.⁴

Anadolu'da Rumluk ile Ortodoksluk ilişkisinin kimlik açısından içiçe geçmiş olması, Protestanların başarısının önündeki en önemli engeldi. Bir başka engel ise dildi. Rumların, Yunan alfabesi kullanarak Rumca ya da Türkçe konuşmaları, kilisede eski bir Yunanca kullanmaları, misyonerlerin ve onların yayınlarının başarısını zorlaştıran bir durumdu.⁵ Protestan İncili'nin Rumcaya çevrilmesi, Protestanların Ortodoks dogmasına ve ikona kullanımına dair eleştirileri, "yanlışlık içinde oldukları ve doğru yoldan saptıkları" iddiası Rumları çıldırtıyordu. Misyonerlerin üstten bakan, uygarlık ve aydınlık getirme iddiasını belli eden üslupları, Oryantalist bakış açıları, tepki çekiyordu. Ünlü misyoner Southgate'e göre, "yöntemimizin önündeki temel engel Rumların, kiliselerinin batıl itikadlarına Katoliklerin de ötesine geçmiş bir şekilde, sadakatle bağlı olmaları" idi ve yine ona göre Protestanlardan nefret ediyorlardı.⁶

¹ Richard Clogg, "Some Protestant Tracts Printed at the Press of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople: 1818-1820," *Eastern Churches Review*, Vol: 1, 1966-7, p. 152

² Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış-Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, (İstanbul: İletişim, 2005), p. 76

³ Constantia Kiskira, "Evangelising' the Orient; New England Womanhood in the Ottoman Empire, 1830-1930," *Archivum Ottomanicum*, vol: 16, 1998, p. 286

⁴ David H. Finnie, *Pioneers East-The Early American Experience in the Middle East*, (Cambridge: Harvard University Press, 1967), p. 121-122

⁵ Paulina Nasioutzik, *Mystikes Etaireies kai Ellinika Pathi*, (Athens: Ekdoseis Kastanioti, 2006), p. 216

⁶ "Proposed Mission to the Syrian Christians of Mesopotamia: Communication," *Episcopal Recorder*, 22 February 1840, 17:48, p. 191,

Ermeni Kilisesi misyonerlere keskin bir muhalefet gösterirken, Rum kilisesinin tavrı, kayıtsız ve küçümseyiciydi.⁷

Konuyla ilgilenmiş iki Yunan araştırmacıdan ilki olan Kiskira, 19. yüzyıldaki İngiliz-Amerikan misyonerlerin Ortadoğu'ya gelişlerini “yeni Haçlı seferleri” olarak niteler.⁸ Mamoni ise, Protestan misyonerlerin Katoliklerden daha tehlikeli addedildiklerini yazar.⁹

Rum Patrikhanesi'nin tepkisi

II. Konstantinos (1834-1835) misyonerlere karşı ilgisiz. VI. Grigorios (1835-1840) ise misyonerlere şiddetle karşı çıkıyor ve önlem almaya çalışıyor. Bunun için sık sık Babıali nezdinde girişimde bulunuyor. O zaman da, İngiliz Büyükelçisi Lord Ponsonby'nin Babıali nezdindeki protestoları ile karşılaşılıyor. Patrik, önce misyonerlere bir direniş organize etmek amacıyla bir komite oluşturuyor. Bunu 1836'da yayınladığı, genelgesi (encyclical) izliyor.¹⁰ Genelgesinde, altında bulunan metropolitlere proselitizme karşı alınması gereken tedbirleri bildiriyor.¹¹ Lutheryen ve Kalvinistlerin kitaplarını alan, satan ve okuyanları aforoz eden bu genelgesinden sonra, Sultan'dan, patriklerin cemaatlerini gözetmeleri ve yabancı etki ve inançsızlığa karşı korumalarını içeren bir ferman da almayı başarıyor.¹² Ayrıca Padişah'tan misyonerleri sınır dışı etmesini de talep ediyor. Patriğin bu direnişi, İngiliz Büyükelçisi'nin Babıali'ye baskısı nedeniyle, tahtını kaybetmesine yol açacaktır.¹³ Benzer çabaları Ermeni Patriği de gösterecektir.

1840'lardan itibaren her iki cins için modern eğitim veren okullar kurmaları hem devlete hem de patrikanelere meydan okuma anlamına geliyordu.¹⁴ Misyonerlere gösterilen tepki, iş okullarına gelince zayıflıyor, okullar birer mıknaş gibi, çocuklarına yabancı dil ve ticari bilgiler öğretmek gelecek sağlayan velileri kendine çekiyordu. Kadın eğitimi ve erken çocuk eğitimine öncülük ediyorlardı. Kieser'in altını çizdiği gibi misyonerler, henüz Osmanlı Devleti'nin yerine getiremediği, modern devletin fonksiyonları olan eğitim, sağlık gibi hizmetleri yerine getirerek, güven de inşa ediyorlardı.¹⁵

Ancak Doğu kiliselerinin sert direnişi, misyonerlere geri adım attırdı. 1843'te AB adına Anadolu'daki bazı misyon merkezlerini ziyaretinden sonra Rufus Anderson, merkeze, Türkiye misyonunun Rum kısmının görevini sona erdirmeyi tavsiye etmeye karar verdi.¹⁶ Böylece Board'ın 1833-1844 arasında Rumlara yönelik ilk misyonerlik dalgası başarısızlıkla sonuçlanacak, faaliyetler bir süre için asgari düzeye inecektir.

Ancak 1850'de İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning'in sayesinde, Sultan Abdülmecit Protestanları bir *millet* olarak tanıdı. Bu tarihte cemaat sadece birkaç yüz Ermeni'den oluşuyordu. Bu tarihten itibaren AB, kendi ifadesiyle “çürümüş Anadolu kiliseleri”ne karşı bir yenilenme ve yeniden yapılanma sürecine girdi.

Böylece Rumlara yönelik yeni faaliyet dönemi, 1-İstanbul, Sardogan, Demirtaş; 2-Manisa, İzmir, Akhisar (Thyateira-Aksari), Bayındır; 3-Zincidere, Talas, Ürgüp, Gürümze'de Protestan Rum cemaatler ortaya çıkacaktır.¹⁷

Karadeniz'de Protestan Rum Cemaatlerin Ortaya Çıkışı

⁷ “Needs of the Turkey Missions,” Herrick and others, SALT Araştırma, ABA001000842002, s. 2

⁸ Konstantia Kiskira, “Protestantes Ierapostoloi stin Kath'imas Anatoli, 1819-1914: H Drasi tis American Board,” *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon*, vol: 12, 1997-1998, p. 97

⁹ Kyriaki Mamoni, “Agones tou Oikoumenikou Patriarxeiou kata ton Missionarion,” *Minimosyni*, vol: 8, 1980-81, p. 182

¹⁰ E. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches, 1820-1870*, (Chicago: The American Society of Church History, 1937), p. 27-28

¹¹ Vasileios Th. Stavridis, *Ai eis tin Polin Xristianikai Ekklesiai, Omologiai, Koinotites kai Proikiai*, (Thessaloniki: Adelfon Kiriakidi, 2005), p. 199

¹² H. G. O. Dwight, *Christianity in Turkey*, (London: James Nisbet and Co., 1854), p. 93

¹³ Kiskira, “Protestantes...”, p. 106

¹⁴ Kieser, *age*, s. 25

¹⁵ Kieser, *age* s. 742

¹⁶ Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, (Ankara: Ayraç, 1997), p. 195

¹⁷ Antonis Kalfas-Paris Papageorgiou, *O Sinoikismos Evangelikwn Katerinis* (1923-2000), (Katerini:2001), s. 32

Karadeniz bölgesindeki gelişmenin kaynağında ise, Bebek'teki teoloji seminerinin 1865'te Merzifon'a taşınması yatar. Merzifon, Karadeniz bölgesindeki misyonerliğin başkentiydi ve başında, Ermenice ve Rumcaya mükemmel derecede hakim olan Edward Riggs vardı. Riggs'in ve seminerden mezun Rumların çabaları sonucunda bölgede on Protestan Rum cemaati ortaya çıkacaktır. Protestanlar Riggs'ten esprili bir biçimde "Karadeniz sahilinin piskoposu" diye söz ederken¹⁸, o da bölgeyi "Türkiye'nin İsviçresi" olarak tanımlamaktadır.¹⁹

Böylece ortaya Semen, Ordu, Fatsa, Ünye, Beyalan, Samsun, Alaçam, Erbaa, İskili (Erbaa'nın Demirtaş köyü), Dereköy (Havza) cemaatleri çıkacaktır. Ayrıca, 1900'e gelindiğinde, Amasya, Avkat (bugün Mecitözü), Azabaghi (bugün Erbaa'nın Ezebağı köyü), Bafra, Çarşamba, Çorum, Gümüş, Hacıköy (bu ikisi sonradan birleşti-Amasya), Kapıkaya (Çarşamba'nın köyü), Kastamonu, Vezirköprü, Zile (bugün Tokat'ın ilçesi).

Üç önemli uçistasyon: Semen, Ordu, Fatsa

1866'dan itibaren, Ordu'daki Protestan Ermeniler arasında çok az Protestan Rum da vardı. 1888'de Rumlar, Pandelis Philadelphes'ün önderliğinde ayrı kiliselerini oluşturdular. Yazları bu Rumların bir kısmı Çambaşı yaylasına çıkıyorlardı.²⁰

1877'de Trabzon'dan yazan Amerikalı misyoner Parmelee 150 haneli Semen'in fakirliğini, kışları erkeklerin sahil kentlerine çalışmaya gittiğini, Ordu'daki Protestanlarla tanışıp, öğrendiklerini hemen hemen kimsenin okuma yazma bilmediği ve Türkçe konuştuğu köyde anlattıklarını, böylece yavaş yavaş bir cemaat ortaya çıktığını anlatıyor.²¹ Semen'de doğan hareketin bölgeyi etkilediği, Fatsa'daki 150 kişilik cemaatin büyük kısmının Semenli olduğu, 450 kişilik Ordu cemaatinin de geçmişini büyük ölçüde Semen'e borçlu olduğunu yazıyor.²²

Protestan faaliyetleri ile yerel Ortodoks Rumların onlara tepkileri de paralellik gösteriyordu. Örneğin 1892'de Ordu Ortodoksları Trabzon Valisi'ne başvurarak, Protestanların ibadetine son verilmesini istemişti. Protestanlar ise Britanya Büyükelçisi'ne başvurarak, onun nüfuzu sayesinde, bir evde ibadet edebilme özgürlüğüne kavuşmuşlardı.²³ Daha sonra pastörleri olan Pandelis Philadelphes bunu kendi evinde gerçekleştirmek için yerel idarecilerin iznini talep etmiş, ancak yine Ortodoksların, bu evin Ortodoks kilisesine yakınlığı nedeniyle izin verilmemesi talebi ile karşılaşmıştı. İki taraf arasında kalan yerel yöneticiler, çareyi, Protestanlar kiliseye yeterince uzak bir ev bulana kadar söz konusu evde geçici olarak ibadet yapabilecekleri şeklinde bir formülde bulacaktır.²⁴ Ancak bu karar Ortodoksların kızgınlığına yol açar ve söz konusu ev, Ortodoks kadın ve çocukların sık sık taşlamasına maruz kalır. Yerel Ortodoks Papaz Samuel, protesto amacıyla okul ve kiliseyi kapatarak anahtarlarını yerel yöneticilere teslim eder. İki yıl sonraki bir Osmanlı belgesine göre, Protestanlar yeterince uzak bir binayı sonunda bulmuşlardır,²⁵ Ortodoksların şikayetlerinden bunalmış olan Babiali, Protestanların kısa sürede burayı hazırlamasını umut etmektedir.²⁶ Bütün sıkıntılara rağmen, Misyoner Dwight, Ordu Protestan Rum cemaatini Anadolu'nun en enerjik ve kendi kendine yeten Protestan cemaati olarak tanımlamaktadır.²⁷

Fatsa'da 1886'da başlayan misyonerlik faaliyetinin sonucunda dört yılda cemaat 116 kişiye ulaşmıştır.²⁸ Ancak cemaat, Ortodoksların şikayetleri sonucunda, eski binasını kaybetmiştir. Fatsa ziyareti sonrasında, Merzifon istasyonunun başındaki Amerikalı misyoner George White, Protestanların

¹⁸ Charles Trowbridge Riggs, "The Work of the American Board among the Greeks," ABC 88, s. 20

¹⁹ *Missionary Herald*, December 1880, 76, p. 504

²⁰ Charles Trowbridge Riggs, "The Work of the American Board among the Greeks," ABC 88, p. 20

²¹ *Missionary Herald*, February 1877, 73, p. 56

²² *The Independent*, 18 February 1897, p. 16

²³ *The Independent*, 19 July 1894, p. 11

²⁴ BOA- DH_MKT_00243_00066_001_002

²⁵ BOA-MKT_MHM_00700_00022_001_001

²⁶ BOA- DH_MKT_00011_00039_001_002

²⁷ Aktaran, Richard Clogg, "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850, II, *Journal of Ecclesiastical History*, vol: XIX, no: 2, October 1968, p. 192

²⁸ Charles Trowbridge Riggs, "The Work of the American Board among the Greeks," ABC 88, p. 21

fakirliğini şöyle tasvir ediyordu: “Fatsa’daki kadar fukaralığı çok az görmüştüm. Evlerin çoğu sazdan ve çamurdan. Bazıları kafam kopacak kadar, omzum tavana değecek kadar alçak.”²⁹ Bir diğer örnek ise bize Protestanların ekonomik durumunu tekrar hatırlatıyor: Merzifon’dan misyoner Herrick, *The Missionary Herald*’a bir istekte bulunuyor; eğer komünyon setlerini değiştirecek kiliseler olursa, boşa çıkan setlerini, gelecek vaat eden ancak cemaati fakir Vezirköprü, Zile ve Fatsa kiliselerine göndermelerini rica ediyordu.³⁰ Riggs de, Ordu Protestanları arasında Ermeniler genellikle tüccar iken Rumların zanaatkâr ve sandalacı olduklarını, vaizin Ermeni olduğunu, Rumların Rumca bilmediğini, vaizin türkçe vaaz verdiğini yazıyordu.³¹

AB’nin bölgedeki Rumlara yönelik çabalarına rağmen, Rumlara doğrudan yönelik olarak çalışan misyoner yoktu. Yine de, 1882’den 1890’a kadar, Protestanların sayısı bölgede 170’ten 697’ye çıkmıştı. Amerikalı misyoner Parmelee Trabzon’dan şöyle yazıyor: “...Türkiye’deki 27 yıllık ikametim boyunca, bu dönemdeki kadar umut verici alamete rastlamamıştım.”³²

II. Meşrutiyet ile kısa sürecek bir eşitlik havası doğmuştu. 1913’te Ordu’nun pastörü Pandelis Philadelphes şöyle söylüyordu: “25 yıldır Ordu’dayım. Beş yıl öncesine kadar, taşlanmadan veya küfür iştmeden şu sokaktan geçemezdik. Uzun zamandır böyle şeyler yok ama ben kolay zamanlardan korkarım.” Uzun zaman geçmeden, İttihatçıların “etnik mühendisliği” başlayacak, 1917’de, Ordu Rumlarının Anadolu içlerine sürgün emir gelecekti. 2000 Rum limanda beklerken, bir Rus savaş gemisi belirecek, Rumları Rus işgali altındaki Trabzon’a götürecekti.³³ Trabzon’dan Temmuz 1918’de yazan misyoner Crawford, Ordu Rumlarının altı aydır şehirde olduklarını belirtiyordu.³⁴ Bunların bir kısmının daha sonra Gürcistan’ın Sohum şehrinin Azanta köyüne yerleştikleri biliniyor.³⁵

AB’nin arşivinde yer alan, Beyalan’dan bir Protestan şahidin ifadesine göre, 1921 yazında ulaşan çeşitli emirlerle Ordu bölgesindeki 15-65 yaş arası erkekler, sürgüne gönderildi. Beyalan, Giresun’a bağlı olsa da Ordu ile daha yakın ilişki içinde olan bir yerleşimdi. 1922 şubatında Topal Osman’ın çetesi gelerek, çok az erkek kalmış olan köyü yağmaladı. Yakınlardaki dokuz köy de aynı kaderi paylaştı. Bu köylerin, Mikro Tepeköy, Megalo Tepeköy, Pazar Soğuğu, Yoma, Demirciköy, Bozat, Kalegönü, Gözere, Karasar olduğu, 50 erkeğin ormana saklanarak kurtulduğu belirtiliyor.³⁶

Nüfus mübadelesi

1923’te, Lozan Konferansı sırasında, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Nüfus Mübadelesi nedeniyle Amerikan misyoner örgütleri, yeni bir rol üstlendiler. Hem bu sözleşmeden önce gerçekleşen İzmir’in tahliyesi sırasında, hem sözleşme nedeniyle gerçekleşen göç sırasında hem de Rumların Yunanistan’a yerleşmelerinin örgütlenmesinde yer aldılar. Bu konuda en aktif örgüt ise, birçok Amerikan örgütünün yanı sıra AB’nin de içinde yer aldığı bir çatı örgütü olan Near East Relief’ti.

Hangi Rumların mübadeleye tâbi olması gerektiğinin tartışıldığı ortamda, Karma Mübadele Komisyonu, 16 Ağustos 1924’teki 65. oturumunda, Türkiye’deki Katolik ve Protestan Rumları mübadele dışı bıraktı.³⁷ Ancak, Karadeniz’deki hatta tüm Anadolu’daki Ortodoks Rumların göç ettiği bir ortamda gelecek kaygısı içindeki Protestanlar Rumlar da, Yunanistan’a göç ettiler. Yaklaşık 500 aile, çoğu Merzifon Teoloji Semineri mezunu yirmi din görevlisiyle,³⁸ ağırlıklı olarak, Katerini başta olmak üzere, Selanik ve Veria’ya yerleştiler. Venizelos’un daveti üzerine, 1924’te İzmir Kız Koleji Atina’ya, Merzifon’daki Anatolia Koleji de Selanik’e yerleşti, günümüzde de eğitimlerine devam ediyorlar.

²⁹ *Missionary Herald*, October 1900, 96, p. 403

³⁰ *Missionary Herald*, May 1892, 88, p. 179

³¹ Out-Stations in Pontos-Western Turkey, A Familiar Letter from a Son of Rev. Elias Riggs, DD, (Edward Riggs) (Printed, not published), p. 4

³² *The Independent*, 7 August 1890, p. 5

³³ Charles Trowbridge Riggs, “The Work of the American Board among the Greeks,” ABC 88, p. 20

³⁴ *Missionary Herald*, July 1918, pp. 324-325

³⁵ Charles Trowbridge Riggs, “The Work of the American Board among the Greeks,” ABC 88, p. 30

³⁶ ABC, 16.9.1, vol:1,

³⁷ Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, (New York: The Macmillan Company, 1932) s. 384

³⁸ İoannis Agapidis, *Ellinikai Evangelikai Koinotites tis Mikras Asias*, (Selanik: Zlatanou, 1950), s. 87

Karadeniz'in Protestan Rumları, yerleştikleri yerlerde, görece Ortodokslardan ayrı bir şekilde, zaman zaman Yunan Ortodoks Kilisesi'nin baskısını da hissederek, mirasçısı oldukları kimliklerini muhafaza etmeye çalışıyorlar.

Sonuç

1860'lara kadar misyonerler Osmanlı topraklarında sadece yerli ruhbanın tepkisi ile karşılaşmışken, bu tarihten itibaren, milliyetçiliğin yükselişi, iletişimin gelişmesi sayesinde kilise merkeziyle birlikte hareket edebilme gibi nedenlerle yerel Hristiyan cemaatlerin tepkileriyle de karşılaşılır olmuş, özellikle 1890'larda görüleceği üzere, gerek II. Abdülhamit'in gerekse Osmanlı bürokrasisinin milliyetçiliğin ve 1890'lardaki Ermeni ayaklanmalarının sorumlusu olarak ve Büyük Güçlerle aynı safta görülerek, engellenmeye çalışılmışlardır.

Türk tarihyazımının klasik tezine göre, misyonerler Osmanlı'daki gayrimüslimleri bilinçli bir şekilde milliyetçileştirmişlerdir. Bu Osmanlı'yı parçalama planının hesaplanmış bir parçasıdır. Oysa ki, milliyetçilik ayrı ayrı gruplara aynı şekilde servis edilebilecek bir ideoloji değildir. Milliyetçilik, misyonerlik faaliyetlerinin ancak dolaylı sonuçlarından biri olarak ele alınabilir. Tersine, milliyetçiliklere mesafeli duruşları, misyonerlerin istedikleri izinleri almalarını kolaylaştıran bir faktördü. Ancak milliyetçilik, verdikleri Batılı liberal eğitimin doğal bir sonucu da, aynı zamanda.

Türk tarihyazımına hakim olan, misyonerlerin emperyalist devletlerin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere Osmanlı topraklarına geldikleri tezinin de tartışılması gerekmektedir. ABD'nin bölgede kendine bir hayat alanı yaratmayı amaçladığı bir vakıa olmakla birlikte, misyoner örgütlerini basit birer piyona dönüştüren bu yaklaşımın aksine, bu örgütler ülkelerinin hatta bazen başka ülkelerin de diplomatik güçlerini kendi çıkarlarına kullanabilmişlerdir. Tam tersine bu ülkeler siyasi-ekonomik istihbarat için bu örgütlere bağımlıydılar.³⁹ Çünkü, köy köy Anadolu'yu at sırtında yıllardır dolaşan misyoner, Kocabaşoğlu'nun yerinde tespitiyle, Anadolu'yu Osmanlı aydınından ve yöneticisinden önce tanıyor; siyasî, dinî, bölgesel farklılıkları daha iyi biliyordu.⁴⁰

Misyonerliğin sonuçlarından biri olarak, küçük de olsa bir orta sınıf tüccar sınıfı ortaya çıkardığı kabul edilen görüşlerdendir. Bundan da önemlisi, okullar aracılığıyla, kiliselerini değiştirmeseler de, Osmanlı toplumunda, laik, cemaat yönetimine talip, aktif bir kesim ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni orta sınıfın, Osmanlı modernleşmesi içinde, Batılı değerlerin Osmanlıya aktarılmasında önemli bir yerleri olduğu da yadsınmaz. Böylece misyoner "tehditi," Doğu kiliselerinde cemaatin yönetime katılımına direnen kilisenin direnişini yumuşatma işlevi de görmüştür. Cemaat nizamnamelerinin ortaya çıkışında ve dini kurumlarca kabulünde, rolü dikkate alınmalıdır.

Şunu da vurgulamak gerekir ki, Protestanların yaklaşımında, Katolik misyonerlerin Ortodokslara bakışındaki rekabetçilik yoktur. Rekabet, Katolikleri adeta Katolik kilisesine dönenlerin çetelesini tutmaya itiyordu. Oysa, Kieser'in vurguladığı gibi, Protestan misyonerler gözlemci ve nüfuzlu birer aktördüler. Önceleri din/mezhep değiştirmeleri pek mümkün olmadığından dini ve sosyal yaşama dolaylı müdahalede bulunuyorlardı.

Protestan Rumlar meselesi ise, Türk tarihyazımının hiç ilgisini çekmemişken, Yunan tarihyazımında Ortodoks hegemonya altında yok sayılmış ve/veya küçümsenmiştir. Yunanistan'da şizmatik, dış kaynaklı bir mesele olarak görülmektedir. Anadolu tarihinin önemli bir parçasını oluşturduğuna kuşku yoktur.

³⁹ Kieser, *age*, s. 754

⁴⁰ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika-19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, (İstanbul:Arba, 1989), s. 220

Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu'dan Zorunlu Göçü

Doç. Dr. Necdet AYSAL
Ankara Üniversitesi / Ankara

Giriş

Göç; siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerle birey veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitmesi, coğrafi yer değiştirme olayıdır.¹ Göçle ilgili olarak yapılan tüm tanımlar, genel olarak yer değiştirmeye dayalı bir sosyal değişime odaklanmakta ve bu değişimi tarihi bir süreç olarak ele almaktadır.² Bu süreç içerisinde göç olgusunun, doğal afetler ve kıtlıktan korunma, verimsiz toprakları terk edip daha iyi yaşama imkânı araştırma gibi doğal sebepler veya siyasi, dini ve iktisadi şartlar gibi sosyal sebeplerle gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda göç hareketlerinin isteğe bağlı veya zorunlu sebeplerden kaynaklandığı görülmektedir.

Göçler, ortaya çıkış nedenleri, cereyan ettiği mekân ve katılan insan sayısına bağlı olarak “iç ve dış göçler, münferit göçler, kitlesel göçler, ticari göçler, serbest göçler ve zorunlu göçler (mübadele)” gibi çok çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Bu hareketi gerçekleştiren, yaşadığı çevreyi terk ederek başka bir yere gidenlere ise “göçmen” adı verilmiştir. Bununla birlikte göçmenlerin de göç sebeplerine bağlı olarak “sürgünler, muhacirler, mülteciler, mübadiller, harikzedeler ve felaketzedeler” gibi isimlerle tanımlandığı görülmektedir.³

Anadolu'nun demografik ve kültürel yapısının oluşmasında belirleyici etkenlerden birisi olan göçmenlik terimi, Osmanlı arşiv belgelerinde “Muhacir ve Mülteci” şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. 1911 tarihli “İskân-ı Muhâcirîn Nizâmnamesi”nde, bağlı oldukları devletin izniyle göç edenlere “muhacir” ve Türk topraklarına iltica edip Osmanlı uyruğuna dâhil olmayı talep edenlere ise “mülteci” adı verilmiştir.⁴ Günümüz Türkçesinde göçmen olarak ifade edilen muhacir terimi, Arapça kökenli bir sözcük olup göç manasındaki hicretten türemiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreciyle bağlantılı olarak daha çok Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan savaş ve baskılar nedeniyle ya da gönüllü olarak Osmanlı topraklarında yaşamayı tercih edenlere, geldikleri yerlere bir daha dönmeyip iskâna tabi tutulan Müslümanlara verilen isimdir. Bu bağlamda muhacir; kişi ya da topluluğun geldiği yer, sayısı, niteliği ve dönmek üzere yerleşmesi bakımından, göçmen olarak isimlendirilen diğer kişi ya da topluluklardan ayrılmaktadır.

Göçmene dair yapılan bu tanımlamaların dışında zorunlu göç kategorisinde incelenmesi gereken bir başka terim ise mübadele ve mübadildir. Mübadelenin tanımını şu şekilde yapmak mümkündür: “İki ya da daha çok devlet arasında imzalanan bir protokol vasıtasıyla, hukuksal boyutu, coğrafyası, zaman aralığı, göç yolları ve araçları, taşınmazların durumu gibi sorunların belirli esaslara oturtulmuş şekilde uygulandığı ve bunların karma ve uluslararası bir komisyon aracılığıyla yürütüldüğü ve denetlendiği;

¹ İşgal, Göç ve Muhacirlik, Ed. Ahmet Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2016, s. 9.

² Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı 3, Ocak 2014, s. 50.

³ Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, 2. B., Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, s. 1.

⁴ Mülteci; ülkesinde ırk, din, sosyal konum, siyasal düşünce ya da ulusal kimliği nedeniyle kendisini baskı altında hissederek kendi devletine olan güvenini kaybeden, kendi devletinin ona tarafsız davranmayacağını düşüncesi ile ülkesini terk edip, başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunan ve bu talebi o ülke tarafından kabul edilen kişidir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 720.

göç ettirilecek nüfusun ırk, din, dil gibi bir takım niteliklerinin ve göç edilen yer ile iskân birimlerinin daha evvel tespit edildiği; hatta göçmenlerin iâşe, sağlık gibi ihtiyaçları için özel birimlerin kurulduğu, sistematik ve kurallar çerçevesinde hayata geçirilen zorunlu nüfus hareketleridir.” Arapça kökenli “bedel” kelimesinden türeyen mübadele, “değiş tokuş, bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi” anlamına gelmektedir. Mübadil ise mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş manasını içermektedir.⁵

Türk tarihinde mübadele terimi ilk kez 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması’nda yer almıştır. II. Balkan Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile Bulgar Krallığı arasında imzalanan anlaşma metninin ek protokol maddesi, ortak sınırın 15 km. içerisinde bulunan Bulgar ve Müslüman ahalinin isteğe bağlı olarak mallarıyla birlikte değişimini ön görmektedir. Protokolün birinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri ise hangi bölgelerdeki, hangi nitelikteki nüfusun, nereden nereye nakledilecekleri, gayrimenkul durumunun ne olacağı, hatta nakil araçlarının temini gibi çok çeşitli uyulması gereken kurallara yer vermektedir.⁶

XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın son çeyreğine kadar geçen süreçte cereyan eden savaşlar ve siyasi gelişmeler Anadolu’da bir nüfus hareketliliğini beraberinde getirmiştir. Gerek Balkanlardan Anadolu’ya ve gerekse Anadolu’dan Balkanlara doğru gerçekleşen bu hareketlilik, Anadolu’nun sosyal ve kültürel yapısının oluşmasında belirleyici olmuştur.⁷ Bu bağlamda Türk-Rum nüfus mübadelesini konu alan bu çalışmada, Ortodoks Rumların Anadolu’dan zorunlu olarak göç ettirilmelerinin nedenleri üzerinde durulacak ve bu sıkıntılı süreç içerisinde yaşanan olumsuz gelişmeler ele alınarak incelenecektir.

XX. Yüzyıl Başlarında Gayrimüslimlerin Hukuki ve Demografik Durumu

Osmanlı Devleti’nin kuruluşu fetih esasına, ekonomisi ise tarımsal üretime dayanmakta, her ikisi de sosyal yapı ve örgütlenme bakımından askeri bir nitelik taşımaktadır. Devletin bir diğer özelliği de savaş ve akınları bir gelir kaynağı sayması ve ekonomisini bu temeller üzerine oturtmasıdır. Savaş meydanlarından alınan zaferler ve yeni fetihler devlete sürekli yeni gelir kapıları açmış ve kuruluşunu takiben yaklaşık üç yüzyıl içerisinde dünyanın en güçlü imparatorluklarından birisi haline gelmiştir.⁸ Bu geniş imparatorluk, çok çeşitli din, dil, ırk ve kültürlere mensup milletleri içerisinde barındıran ve farklı kültürlerin bir arada yaşayabildiği bir siyasal birim olarak tanımlanabilir.⁹

Bu yapıya uygun bir devlet örgütlenmesinde kurumların işleyişi, söz konusu farklı kültürlerin bir arada yaşamasını sürdürmeye dönük bir yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. İç siyasetini şer’i ve örfi hukuk sistemleri çerçevesinde yapılandıran Osmanlı Devleti, birinin yetersiz kaldığı durumlarda ötekine müracaat ederek, kendi kurduğu devlete ve müesseselerine işlerlik kazandırmaya çalışmıştır. Klasik Osmanlı toplum düzeninde yöneten-yönetilen ayrımı dikey bir nitelik taşıırken, yatay olarak ta Müslüman-Gayrimüslim şeklinde başka bir bölünme söz konusudur. Osmanlı Devleti’nde, yönetici sınıf dışında kalan tüm tebaa reaya olarak kabul edilmiştir. Tebaa içerisinde etnik bakımdan sayıları yirmi ikiyi bulan ve İmparatorluğun insan unsuru içinde önemli bir yer tutan Gayrimüslimler ise, yönetim ve haklar bakımından “*Millet Sistemi*” içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁰

Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin idari-hukuki statülerinin ana kaynağı, İslâm Hukuku’ndaki “*Zimmet Kurumu*” dur. Kendi dinlerini değiştirmeden bir İslâm devletinin korunmasından yararlanan, Müslüman olmayan ehl-i kitap kişilere “*Zimmi*” adı verilmektedir.¹¹ İslâm’da bir din ve mezhebe

⁵ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 699.

⁶ Yüksel Küçükler, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, *Turkish Studies*, C. 10/1, 2015, s. 441-442.

⁷ İşgal, Göç ve Muhacirlik, Ed. Ahmet Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2016, s. 9.

⁸ Memduh Yaşa, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul 1981, s. 35.

⁹ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 1-14.

¹⁰ Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarında Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayri Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 8.

¹¹ Zimme kelimesi, himaye, koruma, sahip çıkma, birinin emniyetini taahhüt etme gibi anlamları içermektedir. Bkz., Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. I-VII.

bağlı toplulukları ifade eden millet kavramı, zamanla milliyetçilik akımının etkisiyle etnik bir anlam kazanmış ve İmparatorluk içindeki cemaatler milli birer topluluk haline gelmişlerdir.¹² Millet sistemi çerçevesinde oluşturulan idari ve hukuki statü ile her dini grubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o grubun lideri olarak seçilmiş ve kendi topluluğunu yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu bağlamda gruplar, kendilerine verilen berat ve özerklik sayesinde, baskı görmeden Osmanlı egemenliğinde kendi dil, din, hukuk, gelenek ve eğitimlerini sürdürmüşlerdir. Dini grupların liderleri ise birer devlet memuru gibi, kendi yönetimlerindeki toplulukların yönetiminden Padişaha karşı sorumlu tutulmuşlardır. Böylece millet sistemi ile Osmanlı toplumunda Gayrimüslimler ve Müslümanlar, aynı devletin hükümrânlığı altında yan yana, ama farklı hukuk düzenlerine bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir.¹³

Bütün Gayrimüslim unsurlar, kendi mezheplerine göre dini ibadet ve ayinlerini tam bir serbestlik ve hoşgörü içinde gerçekleştirmişlerdir. Kendilerine mahsus kilise, manastır, havra ve diğer ibadet yerleri ile kendilerine mahsus mezarlıkları sürekli olarak devletin güvencesi altında bulunmuştur.¹⁴ XX. Yüzyılın başlarında hükümet, parlamento ve siyasi partilerde yer alarak siyasi hayatın şekillenmesinde önemli roller oynayan Gayrimüslimler, aynı zamanda devletin merkez ve yerel yönetim birimlerinde önemli memuriyetlerde görev almışlardır.¹⁵ Gayrimüslimler, Tanzimat dönemine kadar cizye adı verilen baş vergisini ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır. Bu vergi, sadece eli silah tutabilecek durumda olan erkeklerden alınmış, kutsal yerler ve İstanbul'da oturanlardan, din adamları ve yoksullardan alınmamıştır. Bu bağlamda askerlikten muaf tutulan Gayrimüslimler, savaşlarda kırılmamış ve bu muafiyetin yardımıyla Osmanlı ticaretini ellerine geçirerek zenginliklerine zenginlik katmışlardır.

İç ve dış ticaret alanında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler İstanbul, İzmir, Bursa, Selanik gibi büyük şehirler başta olmak üzere Anadolu'nun her tarafında etkin rol oynamışlardır. Osmanlı ekonomisinde sanayi, ticaret ve sermaye piyasasına % 100'e varan oranlarda hükmeden Gayrimüslimler, devletin asli unsuru olan Türklerden daha iyi, daha zengin ve daha müreffeh bir hayat sürmüşler, merkezde galata bankerleri devleti çeşitli yollarla sömürürken, köylerde de tefeci, faizci Rum ve Ermeniler halkı ezmişlerdir. Gayrimüslimler, diğer alanlarda kendilerine tanınan ayrıcalıklara ve sosyo-ekonomik statüye uygun olarak kendi dini kuruluşları, hastaneleri yanında okullarını da kurmuşlar ve eğitimlerini dini ve kültürel teşkilatlarına bağlı olarak kendi dillerinde ve devlet denetimi dışında sürdürmüşlerdir.¹⁶

Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin nüfus kayıtları bağlı buldukları millet teşkilatları tarafından tutulmuş, doğum, ölüm ve evlenme işleri patrikhanelerce yürütülmüştür.¹⁷ 1881-1893 nüfus sayımına göre devletin toplam nüfusu 12.064.186'dır. Bu nüfusun 9.330.671'i Müslüman (%77.34), 2.733.515'ini Gayrimüslimler (%22.66) meydana getirmektedir. Gayrimüslimler içerisinde toplam nüfus itibarıyla 1.325.735 (%10.99) en büyük grup Rumlara aitti. Bu yıllarda Rumların İstanbul, Trakya, Batı Anadolu ve Kuzey Anadolu'da özellikle Trabzon'da %10'nun üzerinde bir nüfusa sahip oldukları görülmektedir.¹⁸ 1906-1907 Genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Devletin toplam nüfusu 15.099.738'dir. Bu nüfusun 11.633.507'si Müslüman (%77.51), 3.376.231'i (%22.49) ise Gayrimüslim idi. Bu sayımda Anadolu genelinde toplam Rum nüfus ise 1.794.850 (%11.95) olmuştur. 1914 Genel nüfus sayımında ise Devletin toplam nüfusu 16.064.061'e yükselmiştir. Toplam nüfusun 12.997.459'unu (%80.91) Müslümanlar, 3.066.602'ini (%19.09) Gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bu sayımda Anadolu genelinde toplam Rum nüfusu ise 1.553.619 (%9.67) olmuştur. Bu sayımda dikkati çeken husus Rum nüfusunun sayı ve yoğunluğunda önceki sayımlara göre önemli ölçüde bir azalmanın gerçekleşmesidir. Bu azalmanın nedenleri arasında, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Batı Anadolu, Adalar, Marmara civarı ve İstanbul'dan Yunanistan'a ve Karadeniz bölgesinden Rusya'ya yapılan göçler gösterilebilir.

¹² Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990, s. 1-253.

¹³ Güler, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁴ Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayri Müslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku", *Otam*, C. 1, Sayı 1, Haziran 1990, s. 125.

¹⁵ Taceddin Kayaoğlu, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayrimüslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 1-375; Güler, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁶ Güler, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁷ Eryılmaz, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁸ Güler, *a.g.e.*, s. 80.

Ortodoks Rumların Anadolu'daki Faaliyetleri

XIX. yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında yapılan genel nüfus sayımlarından da anlaşılacağı üzere, Osmanlı tebaası Gayrimüslimler arasında nüfus açısından üstünlük Rumlara aittir. Anadolu Türkçesine Arapçadan geçen “*Rum*” kelimesi, tarihsel süreç içerisinde Müslümanlar ve Osmanlılar açısından Roma ve Bizans imparatorluklarını tanımlamak amacıyla kullanılan bir ifade olmuştur.¹⁹ Başlangıçta Roma egemenliği altında yaşayan bütün insanlar için kullanılan bu terim, İslâmiyet’in yayılmaya başladığı VII. yüzyılda ise “*Hristiyan*” terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde bütün Hristiyanlara Rum, Hristiyanların yaşadıkları bölgelere de “*Diyarı Rum*” adı verilmiştir. Arap-Bizans çatışmalarından sonra bu terimin içeriğinin gittikçe daraldığı ve sadece Roma İmparatorluğu’nun varisi olan ve Roma İmparatorunun memleketinde oturan kimseler için kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Selçuklular başta olmak üzere Osmanlılar da aynı ifadeyi benimseyerek hükümdarlarına “*Sultan-ı Rum-Anadolu Sultanı*” unvanını vermiş, Anadolu coğrafyasını da “*Eyaleti Rum-Anadolu Eyaleti*” olarak isimlendirmişlerdir.²⁰ Bunların yanı sıra “*Rum*” terimi, ulusal hedeflerini elde etmek isteyen Yunanlar tarafından, Yunan soyunun ya da bu soya bağlı bir kolun adı gibi gösterilmek istenmiştir. Oysa Osmanlılar tarafından kullanılan “*Rum*” kavramı irkî bir anlam taşımamaktadır. Aksine mezhep bakımından Ortodoks olan Sırlar, Bulgarlar ve Ulahlar Rum cemaatinin/milletinin bir parçası olarak kabul edilmiştir.²¹

Osmanlı toplumunda Gayrimüslimler ve Müslümanlar, millet sistemi içerisinde farklı hukuk kurallarına bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Millet Sistemi’nin temellerinin Padişah II. Mehmet döneminde atıldığı görülmektedir. Fatih Sultan Mehmet, 1453’te İstanbul’u fethinden hemen sonra Rum kilisesine din ve özel hukuk işlerinde özerklik vermiş ve dini geleneklerine göre Rum halkından bir Patrik seçmelerini istemiştir. Rumların “*Gennadios*” ünvanı ile seçtiği Georgios Kurtesis Scholalrius’u yayınladığı bir fermanla Rum Ortodokslarının dini lideri olarak tanıyan Fatih Sultan Mehmet, Havariyun Kilisesi’ni de patriğin emrine vermiştir.²² Böylece Ortodoks Kilisesi, Patriğin dini ve idari otoritesine bağlı olarak “*Rum Milleti*” adı altında düzenlenmiştir. “*Millet Başı*” unvanını alan Patrik, ruhani yetkilerinin yanı sıra dünyevi yetkilere de sahip olmuş ve üç tuğlu Osmanlı Paşası unvanı ile de Padişahın bir memuru olarak kabul edilmiştir.²³ Rum milletinin yönetiminden Patrikten sonra geniş yetkilere sahip ve tayinle iş başına gelen Metropolit ve Piskoposlar sorumlu tutulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde büyük bir hoşgörü içinde varlıklarını yüzyıllarca sürdüren Rumlar, daha çok deniz kıyıları ve büyük şehirlerde yerleşmişlerdir. Din ve dil serbestliğinin yanı sıra toprak üzerinde mülkiyet hakkına da sahip olan Rumların önemli bir kısmının ticaret ve gemicilikle uğraştığı görülmektedir. Türk bayrağı altında Akdeniz ticaretinin büyük bir kısmını ele geçiren Rumlar²⁴ Osmanlı Devleti’nin idarî işlerinde de aktif olarak görev almışlardır. İstanbul’da oturan Fenerli Rumların devletin bazı idari işleriyle görevlendirilmeleri gelenek hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti’nin diğer devletlerle olan siyasî ve ticarî ilişkilerini sağlayan tercümanlık gibi çok önemli devlet görevlerini de üstlenmişlerdir. Dinî

¹⁹ Toker, *a.g.e.*, s. 1; Franz Babinger, “*Rum*”, İslâm Ansiklopedisi, C. 9, Millî Eğitim Basım Evi, İstanbul 1964, s.766; A. Timur Bilgiç, *Tarihsel Terimler Sözlüğü*, Yorum Yayıncılık, Ankara 1998, s. 173.

²⁰ Ekrem Akurgal, “Eski Anadolu’da Yunanlılar”, Üçüncü Askerî Tarih Semineri, s. 55; Mahmut Goloğlu, *Anadolu’nun Millî Devleti Pontus*, Kalite Matbaası, Ankara 1973, s. 243.

²¹ Anadolu Hristiyan halkının taşıdığı kültürde ilk bakışta bir Grek kültürü damgası görünürse de bu sadece dış görünüştedir. Halkın aynı din ve mezhebe sahip olması, Grekçeye geniş ölçüde benzeyen bir dil kullanması böyle bir görünüşe sebep olmaktadır. İşte bu nedenle Rumlarla Yunanlar iki ayrı millet olarak kabul edilmiş ve ayrı ayrı ele alınmıştır. Çünkü Anadolu’nun yerli kültürüne, geniş ölçüde bir de Türk-İslam kültürü karışmıştır. Hatta birçok yerde halk Rumca’yı unutmuş ve ana dil olarak Türkçe’yi kullanmaya başlamıştır. Bu durum ortada iken Anadolu Rumları ile Yunanistan’daki Yunanları aynı millet olarak kabul etmek ve bunlar arasında tarihen açıklanması güç bir akrabalık kurmak, tarihî gerçeklere uymayacaktır. Bkz., Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 76-77; Toker, *a.g.e.*, s. 1; Muzaffer Erendil, “Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 109.

²² Yavuz Ercan, “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesinin Rolü”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 200-201.

²³ Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yapılan fetihlerle nüfuz bölgeleri genişleyen Ortodoks Kilisesi’ne Antakya ve İskenderiye Patrikleri de bağlanmıştır. Bkz., Çoşkun Üçok, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askerî Tarih Semineri*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 191.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 107-108; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.147.

açından da Fener Rum Patrikhanesi, Hristiyan Rum tebaanın idaresini yürütmekle yetkili kılınmıştır.²⁵

14 Temmuz 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi, ulusçuluk akımı ile de çok uluslu imparatorlukların dağılması sürecini hızlandırmıştır. Ulusçuluk akımının güç kazandığı süreçten Osmanlı Devleti de olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı bünyesindeki Müslüman olmayan unsurlar, Rusya'nın kışkırtmaları ve Avrupalı büyük devletlerin de destekleriyle yönetime karşı ayaklanmışlardır.²⁶ 1821 yılında Mora yarımadasında başlayan Yunan isyanı, Rusya'nın yanı sıra İngiltere ve Fransa'nın da desteğini alarak devam etmiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığını elde ettiği 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Barışı ile son bulmuştur.²⁷ Osmanlı tebaası Rumların bir kısmı, bağımsızlığın kazanılmasından sonra Yunanistan'a göç etmişler ancak hayal kırıklığına uğrayarak geri dönmüşlerdir.²⁸ Yunanistan bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren mevcut durumu ile yetinmeyen bir tavır sergilemiş ve "*Megali idea*" adı verilen düşüncenin ışığı altında dış politikasını genişleme esası üzerine kurmuştur.

Yunanistan'ın bağımsızlığını, beş yüz yıldır birçok farklı etnik unsuru tebaa sisteminin kendine has özellikleri içerisinde yönetmeyi başarabilmiş kozmopolit bir İmparatorluğun, milliyetçilik ideolojisinin güçlü saldırısı karşısında ilk yenilgisi olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ilk kez Osmanlı tebaası olan bir millet Osmanlı'dan bağımsızlığını elde ederek ayrılmıştır. Bu olay, XIX. yüzyılda diğer Gayrimüslim unsurlara da örnek teşkil edecek, Avrupalı güçlerin Osmanlı'nın içişlerine kolaylıkla karışmalarının önünü açacak ve Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecini hızlandıracaktır.²⁹

8 Ekim 1912'de Karadağ'ın saldırısıyla başlayan, iki hafta içerisinde Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın dâhil olmasıyla gelişen Balkan Savaşları, Balkanlarda büyük bir nüfus hareketliliğinin yaşanmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın provası niteliğindeki bu savaşta yaşanan toplu göçler ciddi ekonomik sıkıntıları beraberinde getirmiştir.³⁰ Dönemin İstanbul basını ve gazeteleri, Makedonya'da yaşayan Müslümanların başta Rumlar olmak üzere Hristiyanlar tarafından maruz bırakıldıkları işkenceleri köşelerine taşımışlardır. Savaş sonunda Balkan devletleriyle nüfus mübadelesi anlaşmaları yapmak isteyen Osmanlı Devleti, ilk adımı 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması ile atmıştır. Bulgaristan ile yapılan bu antlaşmaya göre Bulgar topraklarından 48.570 Müslüman ve Osmanlı Devleti'nin Trakya'daki topraklarından 46.764 Bulgar zorunlu göçe/mübadeleye tabi tutulmuştur.³¹ Bu mübadelenin başarı ile sonuçlanması üzerine İttihat ve Terakki yönetimi, benzer bir mübadele anlaşmasını Yunanistan hükümeti ile yapmak için girişimlerde bulunmuş ve dönemin Atina Sefiri Galip Kemali Bey'i görevlendirmiştir. Galip Kemali Bey, Başbakan Elefteris Venizelos'a "*Makedonya'da yaşayan Müslümanlar ile Aydın vilayetindeki Rumların karşılıklı olarak mübadele edilmesi*" teklifini iletmiştir.³² Anadolu'nun ege kıyılarında yaşayan Rum nüfusun mübadelesi teklifi başlangıçta Rum yönetimi tarafından hoş karşılanmamış ama iki ülke Dışişleri Bakanları arasında başlayan görüşmeler kısa bir süre sonra olumlu sonuçlanmıştır.³³

İttihat ve Terakki yönetimi, yapılacak mübadele için Mahmut Celal (Bayar) Bey ile Talat Paşa'yı

²⁵ *Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, 58-59.

²⁶ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 11.

²⁷ Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 4-26; Yücel Özkaya, "1821 Yunan (Eflâk-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 128; Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi-1 18 ve 19. Yüzyıllar*, Yüzyıl Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 253; *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Ertan, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 32-33.

²⁸ İlber Ortaylı, "Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 165.

²⁹ Selim Sun, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1965, s. 5-6.

³⁰ Yunan işgali altında bulunan Makedonya'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Müslümanlar, başta Batı Anadolu olmak üzere çeşitli bölgelere sevk edilmişlerdir. Samsun'daki Fransız Konsolos'tan İstanbul'da bulunan Fransız Büyükelçisi Bompard'a gönderilen 5 Haziran 1914 tarihli rapor, yaşanan bu olayları dğrular niteliktedir. Raporda Makedonya'dan Samsun'a gelen göçmenlerin sayısının 4 bin civarında olduğunun tahmin edildiği ve 12 bin ile 25 bin arasında bir göçmen grubunun daha Canik'e gelmesinin beklendiği ifade edilmektedir. Bkz., Yüksel Küçüker, "Birinci Dünya Savaşı Döneminde yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi", *Turkish Studies*, C. 10, Sayı 1, 1995, s. 442.

³¹ Küçüker, a.g.m., s. 441-442.

³² Galip Kemali Söylemezoğlu, *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 101.

³³ *BOA*, HR-SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 2035/2.

özel olarak görevlendirmiştir. Osmanlı ve Yunan yetkilileri arasında İzmir ve Trakya'daki Rumlar ile Makedonya ve Epir'deki Müslümanların mübadelesine ilişkin görüşmeler 28 Haziran 1914'te başlamış ve mübadele komisyonları kurulmuştur. Fakat bu mübale, 28 Temmuz 1914'te başlayan küresel savaş nedeniyle gerçekleşmemiş ve zamanla önemini yitirmiştir. Böylece bu konu, 1923 Lozan Barış Görüşmelerinde “*Türk-Yunan Ahali Mübadelesi Sözleşmesi*”nin imzalanmasına kadar rafa kaldırılmıştır.³⁴

Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı süresince Müslüman ve Rumlardan kaç kişinin yer değiştirmiş olduğu konusunda kaynaklarda çelişkili rakamlar bulunmaktadır. Stephen Ladas, “*The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*” isimli eserinde, savaşlar sırasında Doğu Trakya'da yaşayan 115 bin civarında Rum'un Yunanistan'a sığındığı, bu bölgeden 85 bin kadar Rum'un ise Anadolu'nun içlerine gönderildiği ve 150 bin civarında bir Rum nüfusunda Batı Anadolu'nun kıyı bölgelerinden Yunanistan topraklarına geçtiği bilgisini vermektedir.³⁵ Celal Bayar ise hatıralarında, bu dönemde Osmanlı topraklarından ayrılarak Yunanistan'a yerleşen Rum sayısının 130 bin civarında olduğunu ileri sürmektedir.³⁶ Rum göçleri ve sayısı ile ilgili tartışmaların, 1918 tarihli Osmanlı Meclis-i Mebusan görüşmelerine de yansıdığı görülmektedir. Özellikle Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi, Çatalca Mebusu Tokinidis ve İzmir Mebusu Vangel'in Meclise verdikleri soru önergesinde, 250 bin Rum'un sınır dışı edilerek mallarının müsadere edildiği, Karadeniz, Çanakkale Marmara ve Adalar Denizi civarlarında meskûn 550 bin Rum'un katledilip mallarının gasp edildiği, Gayrimüslimlerin ticaretten men edildiği iddialarını Meclis gündemine taşımışlardır.³⁷ Bir başka oturumda ise Tekfurdağı Mebusu Dimistoklis ve Çatalca Mebusu Tokinidis'in, Edirne Vilayeti ile Çatalca Sancağındaki Rumların Tehciri hakkında Meclise vermiş oldukları soru önergesinde Türk çetelerinin baskısı sonucunda 300 bin Rum'un mallarının yağmalandığı, 500 bin Rum'un Yunanistan'a ve yabancı memleketlere göç etmeye zorlandığı iddia edilmiştir. Bu önergeye Trabzon Mebusu Yorgi Yuvanidis'te destek vermiş ve Canik Sancağı ve etrafında yaşayan 150 bin den fazla Rumun tehcir edilip mallarının yağmalandığını ileri sürmüştür.³⁸ Verilen soru önergelerinde de açıkça görüleceği üzere Rum milletvekilleri tarafından ortaya atılan iddialar ve verilen sayılar arasında bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Edirne Mebusu Mehmet Faik Bey'in bu önergelere verdiği cevapta Edirne Vilayetinden göç eden ve ettirilen Rum miktarının 82 bin civarında olduğunu dile getirmesi, Rum milletvekilleri tarafından ortaya atılan iddiaların ciddi anlamda sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.³⁹

Savaş sırasında yaşanan bu göç olayları, Avrupalı devletler ve basın-yayın organları tarafından da mercek altına alınmış ve Rumları destekleyen pek çok haber yapılmıştır. Özellikle New York Times gazetesinin “*Yunanistan Türkiye ile Savaşa Yakın*” başlıklı haberinde, Osmanlı resmi görevlilerince Rumlara yapılan zulmün Yunanistan'da tepki ile karşılandığını ve bunun da yakın zamanda Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşı kaçınılmaz kılacağına dair yorum son derece ilginçtir.

Yaşanan bu olaylar, Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirmek isteyen büyük devletlerin Gayrimüslim tebaanın haklarının korunması adına azınlıkları kışkırtması, Yunanistan'ın “*Enosis*” ve “*Megali İdea*” doğrultusunda büyük Yunanistan hayali ile Rumları harekete geçirmesi ve Fener Rum Patrikhanesi'nin içinde bulunduğu hoşgörü ortamını, bağlı bulunduğu devlet aleyhine kullanması ile farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle Ortodoks toplulukları büyük ölçüde yönlendiren Rum okulları, kilise tarafından beslendiğinden Rum Parikhanesi'nin yıkıcı etkisi çok daha geniş ve derin olmuştur.⁴⁰ Rum topluluğunun Türk aleyhtarı düşünceleri İtilâf Devletlerinin Mondros Mütarekesi sonrası Türk topraklarını işgalleri ve işgalci güçler arasında Yunanistan'ın da bulunmasıyla tamamen su yüzüne çıkmıştır.

Yunanistan Başbakanı Venizelos, 18 Ocak 1919 tarihli Paris Konferansı'nda, Wilson İlkelerinin 12. Maddesine dayalı olarak Karadeniz'den Antalya Körfezi'ne kadar olan Batı Anadolu toprakları üzerinde yaşayan nüfusun çoğunlukla Rumlardan oluştuğunu ve bu bölgenin kendilerine bırakılması gerektiği

³⁴ Küçükler, *a.g.m.*, s. 443.

³⁵ Stephen Ladas, *The Balkan Exchanges of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Macmillan, New York 1932, s. 16; Küçükler, *a.g.m.*, s. 443.

³⁶ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C. V, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 100-102.

³⁷ *MMZC*, İnikad 11, Celse 3-4, Teşrinisâni 1334 (1918), s. 109-112.

³⁸ *MMZC*, İnikad 24, Celse 1-11, Kânunuevvel 1334 (1918), s. 285-302.

³⁹ Küçükler, *a.g.m.*, s. 444.

⁴⁰ Ercan, *a.g.m.*, s. 205.

hususunu dile getirmiştir. Bu istek İtilaf Devletlerince olumlu karşılanmış ve 10 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹ İzmir'in Yunanlılara işgal ettirilmesinin gerekçeleri arasında bölgede yaşanan sözde Türk zulmü ve İtalya'nın İzmir'i işgal etmesini önleme düşüncelerinin etkili olduğu söylenebilir.⁴² Böylece Yunanlılar işgalle birlikte talep ettikleri topraklarda nüfus çoğunluğunu sağlamak üzere harekete geçmişler ve bazı nüfus planlarını devreye sokmuşlardır. Bu planlar, Türklerin Batı Anadolu bölgesinden sürgünü ve sözde daha önce Türkler tarafından zorunlu göçe tabi tutulmuş Rumların geri getirilerek iskânını içermektedir. Bu amaç doğrultusunda olağanüstü yetkilerle İzmir Valiliğine atanan İstiryadis, vakit geçirmeden komisyonlar kurarak çalışmalara başlamıştır. İlgili komisyonlar, İzmir ve civarında yaşayan Müslüman sayısını tespit etmişler ve ne kadar Rum'un bölgeye yerleştirileceğine dair hesaplamaları yapmışlardır. Bu çalışmalar ve hazırlanan raporlar doğrultusunda Yunan Hükümeti'nin, işgal bölgelerindeki Yunan yetkililerine göndermek üzere iki genelge hazırladığı görülmektedir. Söz konusu genelgelerde göçmen Rumların karaya çıkacakları iskeleler ve iskân edilecek yerleşim yerleri yer almaktadır.⁴³

1919'da Anadolu'da yaşanan bu kargaşa ortamında üzerinde durulması gereken bir diğer sorun ise "Pontus-Rum" konusudur.⁴⁴ Yunan Başbakanlarından Yoannis Kolettis, 1844 Ocak ayında krallık ve diğer bölgelerdeki Rumlar arasında bir bağ kurarak Yunan dünyasını şu şekilde tanımlamıştır:⁴⁵ "Yunanistan krallığı bütün Yunanistan değildir. O, Yunanistan'ın sadece küçük ve en fakir parçasıdır. Yunanlı da sadece kraliyet sınırları içerisinde yaşayan Yunanlı değildir; Yanya'da Selanik'te, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis'te Trabzon'da Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlıdır. Elenizm'in iki büyük merkezi vardır: Atina ve Konstantinopolis..." Sınır tanımayan bu yayılcı görüş, Yunan devletinin bütün zamanlar için milli ve değişmez politikasının temelini oluşturacaktır. Bu amaçla 1904'te Merzifon Amerikan Koleji'nde kurulan Pontus Cemiyeti'nin amacı ise Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus Devleti kurmak olmuştur.⁴⁶ İtilaf Devletleri ile iş birliği yapan Cemiyetin çetecilik; soygun, cinayet gibi olaylara karıştığı, Yunanistan ve Rusya adına casusluk faaliyetlerinde bulunduğu dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır.⁴⁷

Ulusal Bağımsızlık Savaşı yıllarında Doğu Karadeniz'deki ayrılıkçı Ortodoks Rumlar, İtilaf Devletleri ve Yunanistan'ın destekleriyle, arzuladıkları amaçlarını gerçekleştirmek için "Metropolit, Banker, Doktor, Gazeteci, Tüccar, Esnaf, Avukat" gibi kişilerin öncülüğünde yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Bölgede yaşanan katliam ve mezalime sessiz kalmayan Ankara Hükümeti ise 1920'de Pontus çeteleriyle yoğun bir mücadeleye girişmiştir. Rumların -Türk Ortodoks Rum topluluğu hariç- Türkler aleyhine Anadolu'da gerçekleştirdikleri mezalim ve katliam, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile son bulmuştur. 11 Ekim 1922 tarihli Mudanya Ateşkes Antlaşması sonrasında başlayan Lozan Barış Görüşmelerinde ise Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır.⁴⁸

Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol

Ulusal bağımsızlık Savaşı'nın silahlı eylem aşaması, Batı Cephesinde gerçekleşen bir dizi

⁴¹ Serdar Sarısır, "Yunanlıların Batı Anadolu'da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti'nin Bir Genelgesi", *Atatürk Yolu*, C. 10, Sayı 37-38, Ankara 2006, s. 128.

⁴² Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 177.

⁴³ Ayvalık, Gömeç, Yayaköy, Kıranköy, Ayazma, Yeni Sarı Havra ve havalisine iskân edilecek Rumlar Ayvalık İskelesinden karaya çıkacaklardır. Yeniköy, Karlıdere, Ayayorgi Çiftliği, Klizman havalisine iskân edilecek Rumlar, İzmir İskelesinden karaya çıkacaklardır. Genelge için bkz., Sarısır, *a.g.m.*, s. 130-131; *BCA*, 272.11/15.55.12, 2-3.

⁴⁴ *Pontus Meselesi*, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1995.

⁴⁵ Murat Hatipoğlu, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara gelmesiyle Megali İdea'nın Kazandığı Yeni Karakter", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 456-457.

⁴⁶ *Pontus Meselesi*, s. 51-53.

⁴⁷ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991, s. 24.

⁴⁸ Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 267-273.

muharebelerin sonunda tamamlanmıştır. Anadolu'nun istilasını öngören ve Kral Konstantin tarafından başlatılan “*Küçük Asya Seferi*” kesin bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. Türk-Yunan Savaşı olarak da değerlendirilen bu muharebeler, iki toplum arasında onarılması güç yaralar bırakmıştır. Türk zaferi, Anadolu'daki Rumlara büyük bir darbe vurmuş ve büyük bir göç hareketliliğini başlatmıştır. Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan önce İzmir ve çevresinden 300 bin, sonrasında ise Doğu Trakya ve İstanbul'dan 50 bin civarındaki Rum'un Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldığı görülmektedir. Yunanistan, bu büyük göç dalgasında yer sorunuyla karşı karşıya kalmış ve bu sıkıntılı konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürmüştür. Cemiyet, 22 Eylül 1922 tarihli toplantısında Türk-Yunan göçmenleri sorununa çözüm bulması için Norveçli Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir.⁴⁹

Dr. Nansen, göreve başlar başlamaz 27 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile yazışmalar gerçekleştirmiş ve 12 Ekim'de İstanbul'a gelerek Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit (Hasancan) Bey ile görüşmeler yaparak, “*Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Rumların mübadelesi, İstanbul'daki Rumların mübadeledenin dışında tutulmaları ve değişimin isteğe göre olması, barış koşullarının saptanmasını beklemeden hemen başlaması*” şeklinde üç öneri de bulunmuştur. Bu öneriler şunlardır: Karşılıklı mübadeleye sıcak bakan Ankara Hükümeti ise İstanbul'daki Rumlarında bu değişimde yer almalarını ve azınlık olmadıkları için Batı Trakya'daki Türklerin bu değişimin dışında tutulmalarını istemiştir. Bu esnada Yunanistan adına Venizelos ise göçmenlerin yer sorununa işaret ederek yaklaşık 350 bin Türk'ün bir an önce Anadolu'ya gönderilmeleri gerektiğini dile getirmiştir.⁵⁰ Lozan Barış Görüşmeleri öncesinde Türk-Yunan Mübadelesi'nin ilk adımları bu şekilde atılmıştır.

20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan şehrinde başlayan görüşmelerde Venizelos, Yunanistan temsilcisi olarak görüşmelere katılırken, Yeni Türk Devleti'ni ise İsmet (İnönü) Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka) Bey temsil etmişlerdir.⁵¹ Mübadele, savaş tutsaklarının geri verilmesi konusu ile birlikte ele alınmıştır. İngiltere temsilcisi Lord Curzon tarafından 1 Aralık'ta okunan Nansen'in görüşü, her iki tarafında birbirinden boşalacak yeri rahatlıkla doldurabileceğini içermekte fakat değişilen nüfusun ekonomik açıdan kendi kendilerine yeterli hale getirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, gerek değişimin zorunlu veya isteğe bağlı olması, gerekse uygulanacağı bölgeler açısından pek çok siyasal sorunu beraberinde getireceği gerçeğinden hareketle, doğacak gelişmeleri ele almak için de bir karma komisyonun kurulması gerektiğine dikkat çekmektedir.⁵²

Mübadele görüşmelerinde iki ülkeyi yeniden karşı karşıya getiren konulardan birisi de İstanbul'da yerleşik yaşayan ve ayrılmak istemeyen Rumların ayrı değerlendirilmeleri olmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 1918 yılının esas alınması ve bu tarihten önce İstanbul'a yerleşmiş Rumların “*etablis/yerleşmiş*” nitelenecek değişim dışı bırakılması, buna karşılık Batı Trakya Türklerine de aynı seçeneğin tanınması önerilmiştir. Bu öneri ve değişim sorunu beraberinde tartışmaları getirmiştir. Bu tartışmalar sırasında Lord Curzon'un Amerikan kaynaklarına dayanarak ayrıntılı bir istatistik bilgi verdiği görülmektedir. Bu bilgiye göre, Anadolu'da 1914'te 1.600.000 Rum'un olduğu ve 1914-1918 yılları arasında 300.000 Rum, 1919-1922 yılları arasında ise yaklaşık 700.000 Rum'un hayatını kaybettiği veya ülkeyi terkettiği vurgulanmaktadır. Lozan Barış Görüşmeleri esnasında Anadolu'da 15-60 yaş arası yaklaşık 500-600.000, İstanbul'da 300.000 ve Doğu Trakya'da ise 320.000 Rum'un bulunduğu ifade edilmektedir. Curzon, Türkiye kıyılarından Anadolu'nun iç kesimlerine 120.000 Rum'un sürüldüğünü ve Batı Trakya'da ise 480.000 Müslüman bulunduğunu söylemektedir.⁵³

Bu bilgiler çerçevesinde İtalyan Delegatesi Montagna'nın başkanlık ettiği alt komisyon, 2 Aralık 1922'de toplanmıştır. Toplantı esnasında Türk Delegasyonu, değişimden Batı Trakya Türklerinin ayrı tutulmasını, İstanbul'daki tüm Rumlara değişimin uygulanmasını, ayrıca İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin kaldırılmasını istemiştir. Bu görüşe başta Yunanistan olmak üzere Amerika ve İngiliz temsilcileri katılmamış ve tartışmalar büyümüştür. Sonuçta Türk Heyeti, “*Etabli*” olarak nitelendirilen Rumların İstanbul'da kalmasını onaylarken; ilke olarak Yunanistan'a göçen ailelerden ayrı olarak Anadolu'da alıkonan Rum erkeklerin ailelerinin yanına gönderilmesi; ayrıca zorunlu değişimin 1923

⁴⁹ Akgün, *a.g.m.*, s. 248.

⁵⁰ Akgün, *a.g.m.*, s. 248-249.

⁵¹ *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 149.

⁵² Akgün, *a.g.m.*, s. 250.

⁵³ Akgün, *a.g.m.*, s. 252.

Mayıs ayına kadar uygulanmaması kararlaştırılmıştır. Patrikhane sorunu, İstanbul'da Rumların kalmasının Türkler tarafından onaylanacağına bir garantisi olarak ele alınmıştır. 10 Ocak 1923 tarihinde toplanan Arazi ve Askeri Komisyonlar, Patrikhane sorununu ele almışlardır.⁵⁴ 4. Yüzyıldan beri İstanbul'da bulunan Patrikhanenin kaldırılmasına bütün delegeler karşı çıkmıştır. Fakat Patrikhanenin siyasal ve yönetsel karakterden arındırılıp salt dinsel işlev görmesinin saptanmasını öne sürmeleri üzerine Türk Delegasyonu kalmasını onaylamıştır.

Türk-Yunan mübadelesi, yoğun ve tartışmalı bir şekilde devam eden görüşmelerin sonunda 30 Ocak 1923 tarihinde "*Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol*"un imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. 19 maddeden oluşan bu sözleşme, Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan'da yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu mübadelesini öngörmektedir.⁵⁵ Sözleşmenin 19. maddesi, her iki tarafın resmi onayından sonra uygulamanın başlayacağını belirtmektedir. Mübadeleye tabii tutulacak olan halklar ve mübadele kapsamına girmeyen kişiler ile mübadelenin zorunlu karakteri, sözleşmenin ilk iki maddesinde belirtilmiştir:⁵⁶

"Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir."

Madde 2. Birinci maddede öngörülen mübadele: a) İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini); b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır. 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır"

Sözleşmenin birinci maddesinden de açıkça anlaşılacağı üzere, mübadele edilecek olan halkların sadece dini kimliği esas alınmış, dilsel, etnik ve kültürel farklılıklar önemsenmemiştir. Milliyetçiliği, homojen yapıya sahip milli devlet oluşturmayı esas alan iki ülke, mübadele konusunda din faktörünü esas almışlardır. Yine aynı maddenin belirttiği mübadelenin zorunlu bir göç olması hususu, gerek göçün kısa sürede tamamlanmasını sağlama amacıyla, gerekse demografik değişiklikler nedeniyle her iki ülkenin de yaşayacağı ekonomik sorunların bir ölçüde azaltılması düşüncesiyle öngörülmüştür. Bu mübadele sözleşmesini, toplumların dini bakımdan homojen duruma getirilmesi açısından, hem Türkiye'nin, hemde Yunanistan'ın arzusu doğrultusunda alınmış bir karar olarak değerlendirmek mümkündür.

22 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde, Şubat ayı başlarına gelindiğinde başta Musul sorunu olmak üzere Karaağaç (Doğu Trakya Sınırı), mali ve ekonomik konular, kapitülasyonlar ve Yunanistan'dan istenen tamirat bedeli konularındaki görüş ayrılıkları giderilememiştir. Hiçbir konuda ilerleme kaydedilememesi üzerine konferans çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır.⁵⁷ Bu ara dönemde görüşmelerin yeniden başlaması için taraflar birbirlerine yeni projeler sunarken, diğer taraftan Türkiye'nin iç politikası çok çeşitli gelişmelere sahne olmuştur. Konferansın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te başlamış ve 14 Temmuz 1923'e kadar aralıksız tartışmalarla devam etmiştir. 24 Temmuz 1923 tarihinde ise 4 bölüm 143 maddeden oluşan Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türk Devleti'nin varlığı ve bağımsızlığı tüm dünya tarafından kabul edilmiştir.⁵⁸ Türkiye, eşit olarak sürdürdüğü bu diplomasi sayesinde isteklerini büyük ölçüde gerçekleştirmekle kalmamış, aynı zamanda sonraki yıllar için ciddi bir diplomatik saygınlık ve ağırlık oluşturmuştur.

Lozan Barış Görüşmelerinin kesintiye uğradığı günlerde, Meclisin yenilenmesi için seçimler yapılmış

⁵⁴ Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, s. 152.

⁵⁵ Mesut Çapa, "Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Güz 2001, s. 29-30.

⁵⁶ Seha Lütfü Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1970, 317-385; Akgün, a.g.m., s. 267-273; *Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

⁵⁷ Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, a.g.e., s. 153.

⁵⁸ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 67-245.

ve İkinci TBMM, 11 Ağustos 1923 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. TBMM'nin ilk günlerindeki en önemli çalışması ise kuşkusuz Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamasıdır. 24 Ağustos 1923 tarihinde yapılan oylamaya 270 milletvekilinin 227'si katılmış ve 14 ret oyuna karşılık 213 milletvekilinin lehte oyuyla kabul edilmiştir.⁵⁹ 25 Ağustos 1923'te ise Türk ve Rum halklarının değişimini öngören 30 Ocak 1923 tarihli sözleşme ve protokol de iki ülke tarafından da onaylanarak 19. Madde gereğince resmen yürürlüğe girmiştir.

Bu kararı uygulamak için kurulan uluslararası komisyon, Ekim 1923'ten itibaren çalışmalara başlamıştır. Ancak yürütülen incelemeler ve çalışmalar sırasında Türk ve Yunan temsilcileri arasında yerleşik (établi) sözcüğünün yorumlanması konusunda anlaşmazlıklar çıkmıştır. Anlaşmazlıklar taraflar arasında bir çözüme kavuşmayınca, Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuş ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı'ndan, konu ile ilgili mütalaa istenmiştir. Ancak Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın Şubat 1925'te yaptığı yorum, anlaşmazlığı çözememiş, bunun üzerine Türk-Yunan ilişkileri gerilmiştir.⁶⁰

Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyması ve önde gelen Türkleri tutuklaması, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Yunanistan'ın bu tutumuna karşılık olarak Türkiye, misilleme yapmış ve İstanbul'daki Rumların mallarına el koymuştur.⁶¹ Yaşanan krizi çözmek amacıyla yapılan ikili görüşmeler sonucu, 1 Aralık 1926'da bir antlaşma imzalanmıştır. Fakat bu antlaşmaya rağmen ahali değişiminin uygulanmasında ve yürütülmesinde yine birtakım yeni sorunlar çıkmıştır. Yeniden gerilen ilişkiler ancak Yunan Başbakanı Venizelos ve Atatürk'ün şahsi gayretleri sonucu uzlaşma ile sonuçlanabilmiştir. Buna göre iki devlet arasında 10 Haziran 1930'da imzalanan yeni bir sözleşme ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi yerleşik deyimini kapsamına alınmıştır. Ayrıca her iki ülkenin içindeki azınlıklara ait mallarla ilgili olarak yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁶² 1930 Antlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki tüm sorunlar büyük ölçüde halledilmiştir. Aynı yıl 30 Ekim 1930'da Venizelos'un Türkiye'yi ziyareti ile yaşanan sıcak ilişkiler yeni bir anlaşmanın temelini daha atmış ve Yunanistan ile "*Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Antlaşması*" imzalanmıştır.⁶³

İki ülke arasında yaşanan dosthane ilişkilere 1931'de bir yenisi daha eklenmiştir Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü, Yunanistan'a bir ziyarette bulunmuş ve ilişkiler daha da gelişmiştir.⁶⁴ Öyle ki her iki ülke 1934 yılında kurulacak olan Balkan Antantı'na beraber katılacak ve ayrıca Venizelos, Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü için aday gösterecektir.⁶⁵ Böylece kurulan dostluk ve işbirliği ortamı, 1950'li yıllarda başlayacak olan Kıbrıs Sorunu'nun ortaya çıkmasına kadar devam edecektir.

Ortodoks Rumların Anadolu'dan Göçleri ve Karşılaşılan Zorluklar

Yunan Ordusu'nun, Türk Ordusu karşısındaki yenilgisinin ardından Türkiyeli Rumlar, önce Batı Anadolu ve Marmara bölgesinden, ardından Doğu Trakya ve Karadeniz bölgelerinden Yunanistan'a deniz, kara ve demiryolları aracılığıyla göç etmişlerdir.⁶⁶ Mübadele Sözleşmesinin uygulanmaya başlaması ile de Anadolu'da yaşayan ve ana dili Rumca ve Türkçe olan yüz dokuz bin Ortodoks Rum'un zorunlu olarak Yunanistan'a gönderildiği görülmektedir. Göçte tabii tutulanlar yükte hafif, pahada ağır ne varsa alabildikleriyle yollara dökülmüşlerdir. Bu süreç içerisinde yaşanan dram, yoksulluk, ağır koşullar ve olumsuz gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiş ve bu durum beraberinde çeşitli tartışmaları da alevlendirmiştir.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. I, IX. İctima, s. 264-291.

⁶⁰ Melek Fırat, "1923-1939 Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Ed. Baskın Oran), C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 338-339.

⁶¹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası" *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 64.

⁶² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul 1997, s. 326.

⁶³ Antlaşmanın metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, TTK Yay., Ankara 1983, s. 393-396.

⁶⁴ M. Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s. 148.

⁶⁵ Venizelos'un Atatürk'ü Nobel Barış Ödülüne aday göstermesiyle ilgili belge için bkz. Damla Demiröz, "Megali İdea'dan Ankara Antlaşması'na Eleftherios Venizelos (1930)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 308-309; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 309-310.

⁶⁶ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 4. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 7.

Anadolu'dan İstanbul'a gelen Rumlar, genellikle Beşiktaş, Yeniköy, Anadolu Kavağı, Selimiye Kışlası, Yeşilköy gibi semtlerde ve Büyükkada, Burgaz, Heybeliada da toplanmışlardır. Sağlık, beslenme ve barınma sorunlarıyla karşı karşıya kalan bu göçmenler için bir takım önlemler alınmış ama bu önlemler yeterli olamamıştır. Örneğin Yedikule Rum Hastanesinin, yatak sayısının artırılması ve hasta göçmenler için yeniden düzenlenmesine rağmen yoğun talep nedeniyle yetersiz kaldığı görülmektedir.⁶⁷ Doğu Trakya'da ise Rum göçmenlerin ağırlıklı olarak Tekirdağ-Selanik çizgisinden tren, vapur ve karayolu ile taşınmaları gerçekleşmiştir. Aynı günlerde Karadeniz bölgesi kıyı şeridinde toplanan yaklaşık 30.000 Rum'un 2.000 kişilik gruplar halinde Yunanistan'dan gelen vapurlar aracılığıyla taşındığına dair haberler dönemin basınında yer almaktadır. Ordu, Giresun, Trabzon ve Samsun iskelelerinde toplanan Rum göçmenlerin sağlık ve beslenme sorunları, başta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere Amerikan Muavenet Heyeti gibi çeşitli yardım birimleri tarafından karşılanmıştır.⁶⁸ Göçmen sevklerinin büyük çoğunluğu, Seyr-i Sefain İdaresi'ne ait vapurlarla gerçekleştirilmiştir. İzmir, İstanbul, Samsun ve Trabzon gibi büyük iskeleleri olan yerleşim birimlerinden Rum göçmenleri olarak hareket eden bu vapurlar, Selanik, Hanya, Kandiye, Girit v.b. yerlere göçmenleri bırakmışlar; buralardan aldıkları Türk göçmenleri ise aynı güzergâhla Anadolu'daki yerleşim birimlerine getirmişlerdir.⁶⁹

İlk göçmen kabilelerinden biri olan Samsun'dan Selanik'e giden Ortodoks Rumların, limandan Rum ve Türklerden oluşan heyetler ve tarafsız Amerikan yardım heyeti üyeleri denetiminde gemilere binerken, büyük bir uyum içinde kendilerine veda ziyafetleri veren Türk komşuları tarafından uğurlandıkları, kadınların mücevverlerini ve altınlarını götürmelerine izin verildiği, hapishanelerde küçük suçlarla tutuklu bulunan Rumların da serbest bırakılarak gidenlere katıldığı görülmektedir.⁷⁰

Mübadele sözleşmesinin imzalanmasından itibaren Türkiye ve Yunanistan'da mübadillerin taşınması, yerleştirilmesi ve üretici durumuna getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların en önemlisi, mübadillerin geldikleri yerlere ve sosyo-ekonomik statülerine göre yeni yerleşim birimlerinin belirlenmesidir.⁷¹ Ancak bu belirleme, en başta yerleşim yerlerinin müsait olup olmadığına bağlıdır. Bu evrede başta emval-i metrukelerde olmak üzere pek çok sorun (yolsuzluk, suiistimal ve plansızlık vs.) ve zorluklarla karşılaşmıştır.⁷²

Mübadele esnasında karşılaşılan zorluklardan birisi ise göçmenlerin mal varlığının saptanması konusudur. Mübadillerin ayrıldıkları yerlerde bırakacakları malların değerinin belirlenmesi ve takip görevi Muhtelit (Karma) Mübadele Komisyonlarına verilmişti. Mübadele esnasında her tür taşınır-taşınmaz mal varlığı, ilgili göçmenin gözleri önünde yerel makamlar tarafından saptanacak, malların dökümünü ve değerini gösteren tutanaklar dört nüsha olarak düzenlenecekti. Bu tutanaklardan birisi yerel yönetim kurumlarınca saklanacak, ikincisi mal dökümünü ve değerini denetlemekle yükümlü Muhtelit Mübadele Komisyonu'na, üçüncüsü göçmenin gittiği ülke yetkili makamlarına ve dördüncüsü de göçmenin kendisine verilecekti. Mübadillerin gittikleri ülkede mağdur olmamaları, ayrıldıkları ülkede bıraktıkları mallarla eşdeğerde ve nitelikte mal almaları öngörülmüştür. Fakat bu düzenlemenin de kâğıt üzerinde kaldığı ve uygulama safhasında dikkate alınmadığı dönemin belgelerinde açıkça görülmektedir. Tek bir arazi üzerinde bir göçmen ailesine toprağı ekip-biçme, sebze-meyve yetiştirme hakkı verilirken, diğer bir göçmen ailesine ise aynı arazi üzerindeki zeytin ağaçlarını kullanma hakkı verilmiştir. Bunun yanı sıra büyükçe bir "emvâl-i metruke" evinin, oda sayısı dikkate alınarak ikiye bölünüp ve iki küçük aileye birden verilmesi gibi durumlar sıklıkla görülmektedir.⁷³

⁶⁷ Tanin, 29 Kânunuevvel 1923, s. 1.

⁶⁸ Vakıf, 23 Teşrinievvel 1923, s. 1-3.

⁶⁹ Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emval-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VI, Sayı 18, Temmuz 1990, s. 622-624.

⁷⁰ Akgün, a.g.m., s. 267-257.

⁷¹ Mübadil göçmenlerin yaşantılarını kolaylaştırmak için görevlendirilen memur ve tevzi komisyonlarının çalışmaları için bkz., *BCA*, 272. 0. 0. 11 / 21. 108. 44 (19. 12. 1925)

⁷² Arı, a.g.m., s. 629.

⁷³ Mübadele sırasındaki bu aksaklıkları ortadan kaldırmak için 13 Ekim 1923'de "Mübadele İmar ve İskân Vekâleti" kurulmuş ve bu Vekâletin başına Mustafa Necati getirilmiştir. 8 Kasım 1923'te ise "Mübadele İmar İskân Kanunu" çıkarılarak, Vekâletin görev ve yetkilerinin belirlendiği görülmektedir. Yaklaşık bir yıl başarılı bir şekilde çalışmalarına devam eden Vekâlet, 11 Aralık 1924'te kaldırılmış ve görevlerini Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı bir Genel Müdürlüğe devretmiştir. Vekâletin kaldırıldığı tarihe kadar ki evrede, göçmenlerin anayurda getirilme işleri kısmen tamamlanmıştır. Fakat sonraki süreçte göçmenleri ilgilendiren ciddi sorunlar, değişik nitelikler kazanarak devam edecektir. Bkz., Arı, a.g.m., s. 654-657.

Bu dönemde uygulanan göçmen yerleştirme politikalarını, Şevket Süreyya Aydemir “*Bir Sahipsizliğin Hikâyesi*” olarak değerlendirmektedir.⁷⁴ Terkedilmiş malların uğradığı ilgisizlik, düzensizlik ve yolsuzluklar, daha sonraki dönemlere küçümsenemez yeni sorunlar aktarmıştır.

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan zorunlu nüfus değişiminde tartışılan bir diğer konu ise gayrimübadiller olmuştur. Lozan Konferansında İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri gayrimübadil olarak kabul edilmiştir. Ancak, bunların yanında değişik yollarla gayrimübadil olanlara da rastlamak mümkündür. Bunların bir kısmı yapılan evlilikler nedeniyle, bir kısmı da hizmetleri ve bağlılıklarından dolayı mübadele dışında tutulmuştur.⁷⁵ Anadolu’da bazı Ortodoks Rum kadınların, yürürlükteki mübadeleye tabi olmamak için mübadele dışında kalan bazı gayrimüslimler ya da Türklerle evlendikleri görülmektedir.⁷⁶ Din değiştirerek Türk erkekleriyle evlenmiş Rum kadınlarının bu durumu tartışmaları beraberinde getirmiştir. Mübadele komisyonu ile Dâhiliye Vekâleti arasında yapılan yazışmalarda Vekâlet, evlenen kadının kayıtlarını ve çocukların durumunu gözönüne alarak geçici kararlar vermiştir. Örneğin 1925 tarihli arşiv belgesinde Samsun’un Rum Mahallesi ahâlisinden Hacı Anastas oğlu Pandeli’nin kızı Kadriye, din ve isim değiştirerek Müslüman olmuş ve 1922 Ağustosunda Çiftlik mahallesi sakinlerinden Abdullah Efendi ile evlenmiştir. Bir yaşında kızı olan Kadriye’nin mübadelenin dışında tutulması için Canik Vilayetine başvurmuştur.⁷⁷ Fakat adı geçen şahsın din değişikliğinin kayıtlara işlenmemesi ve Müslümanlarla evlenen ve çocuğu olan kadınlarla ilgili sözleşmede özel bir maddenin bulunmamasından dolayı Kadriye’nin mübadele dışında kalma isteği kabul edilmemiştir.⁷⁸

Bu tür sorunların çözülmesinde sıkıntı yaşandığından Türkler ile evlenip din değiştiren kadınların hüviyet cüzdanlarından “*Rum Ortodoks*” ibaresinin kaldırılması, Türk aileler yanındaki Rum çocukların talep dâhilinde Tali Komisyonlara verilmesi ve din değiştirmede reşit olma şartını yerine getiren kadınların gayrimübadil sayılması kararlaştırılmıştır.

Ürgüp kazasının merkez mahallesinden Abdullah oğlu Abdullah ile evlenen Ankara’da Hacı Doğan Mahallesi Rumlarından Todor kızı Katina, evliliğini Hacı Doğan Mahallesi İhtiyar Heyetinden aldığı bir belgeyle resmileştirmiştir. Gayrimübadil olmak için bu izin belgesiyle yapmış olduğu başvuru, İç İşleri Bakanlığı tarafından reddedilmiştir. Bakanlığın 20 Ocak 1924 tarihli gerekçeli kararında, evliliğin şer’ en bir sakıncasının bulunmadığı ancak Katina’nın evlilik yoluyla sahibi olduğu gayrimenkûlünü muhafaza edebileceğini oysa Yunanistan’dan gelecek olan mübadiller arasında da birçok dul ve kimsesiz kadının olduğunu, Katinanın mallarını muhafaza etmesi sebebiyle gelecek mübadillere yardım edilemeyeceği belirtilerek, bu tür başvuruların kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır.⁷⁹ Bu tür evlilik başvurularının artması üzerine, Bakanlık konuyla ilgili 26 Ağustos 1924’te ek bir kararname çıkarmak zorunda bırakmıştır. Bu karnameye göre, Mübadele antlaşmasının imza tarihinden önce Müslüman erkekle evlenmiş ve nikâhını kayıt altına aldırın Rum Ortodoks kadınların mübadeleden ıskat olduğu; görülen lüzum üzerine aynı şartlara sahip olan ve Gayrimüslim erkeklerle evlenen Rum Ortodoks kadınların da gayrimübadil kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁰

Anadolu’da Rum Ortodoks bekâr kadınların bazıları da din değiştirerek mübadele dışında tutulmak için ilgili komisyonlara dilekçelerle başvurmuşlardır. Bu dilekçeler komisyonlarda kararnamelerde yer alan “*din değiştirmede reşit olmak ve bu değişikliği kayıt altına aldırarak*” gibi hususlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.⁸¹ Bursa ahâlisinden Tefvik Bey’in evlatlığı olan Despeniya, Müslümanlığı kabul ederek İkbâl ismini almışsa da reşit olmadığından hüviyet cüzdanında “*Rum Ortodoks*” kaydı

⁷⁴ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam (1884-1938), C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, s. 316.

⁷⁵ Müslümanlarla evlenmiş olup ihtida eden yabancı uyrukluların mübadeleye tabi tutulmaması hakkındaki yazı için bkz., *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 8. 49. 9 (20. 01. 1924).

⁷⁶ Mübadele sözleşmesinden önce mübadeleye tabi olmayan Gayrimüslimlerle evlenen Ortodoks kadınların mübadele dışında tutulmalarını içeren belge için bkz., *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 15. 54. 1 (20. 08. 1925).

⁷⁷ İhtida, İslâm dinini kabul etme ve Müslüman olma anlamına gelmekte olup evlilikler yoluyla gerçekleşen din değiştirmelerde bu terimin kullanıldığı görülmektedir. Bkz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 418; *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 10. 36. 9.

⁷⁸ İbrahim Erdal, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden İskat (Çıkma) Yolları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı, Ocak 2014, s. 132-133.

⁷⁹ *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 118. 102. 62. (1925); Fahriye Emgili, “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, Sayı 45, 2009, s. 226; Erdal, *a.g.m.*, s. 133.

⁸⁰ *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 15. 54. 01; *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 10. 36. 9; *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 8. 49. 9.

⁸¹ Erdal, *a.g.m.*, s. 134.

düşülmemiştir. İkbâl'in mübadeleden ıskat olmak için yapmış olduğu başvuru kabul edilmemiştir.⁸²

Evlilik yoluyla gayrimübadil olanların yanı sıra yetim, öksüz ve bakıma muhtaç olmaları dolayısıyla Muhtelit Mübadele Komisyonu'na başvuran şahısların da, komisyonun özel izni ile gayrimübadil olmaları kararlaştırılmıştır.⁸³ Muhtelit Mübadele Komisyonu Reisi Varnagi tarafından gönderilen 11 Mayıs 1925 tarihli tezkereye göre; Mersin'de V. Mavromati Ailesinin yanında hizmetkârlık eden 85 yaşındaki Mari Yuvanu'nun; Yunanistan'da kimsesi olmayan ve İzmir'de oturmakta olan Hüseyin Famiyaki, Ahmet Fahri Hadji Mustafaoğlu adındaki şahısların eşlerinin annesi olan Yorgi İstirati kızı Mari'nin; İzmir'de Kunduracı Hamdi'nin yanında kalan ve yetim olan 12 yaşındaki Yanovani kızı Anna'nın; Yapılan ikinci evlilik nedeniyle İtalyan uyruğuna geçen ve İzmir'de bulunan anneannesinin yanında kalan 9 yaşında yetim Anastassia Feati'nin; Atina'da Selanik Bankası memurlarından ve Fransız uyruğundan Osvaldo ile evlenmiş olan Mari Semi Kondis'in mübadele dışında tutulmaları kabul edilmiştir.⁸⁴

İç İşleri Bakanlığı, vatana bağlılıkları ve yapmış oldukları hizmetlerden dolayı birçok Ortodoks Rum'u gayrimübadil olarak değerlendirmiştir.⁸⁵ Sökeli Ortodoks Rum olan Konstantin Portil oğlu Dimitri, 1921 yılında Yunanlıların yapacağı mezalimi, Rumların isyanını ve Jandarmaya kurdukları pusuyu önceden hükümet yetkililerine bildirmesi, Denizli Üçüncü Süvari Fırkası Kumandanı İbrahim Bey emrinde istihbarat faaliyetlerinde aktif görev alması nedeniyle mübadeleden hariç tutulması, Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir.⁸⁶ Bunun yanı sıra Karadeniz'de Pontus Rum hareketinin karşısında yer alan ve Giresun'da ikamet eden Panos oğlu Panayot Efendi, mübadele dışında tutulmak için İç İşleri Bakanlığı'na başvurmuştur. Konuyla ilgili yapılan inceleme sonucunda Panayot Efendi'nin bölgesinde Pontusçu çetelere karşı mücadele ettiği ve Ankara Hükümeti'ne maddi-manevi yardımda bulunduğu tespit edilmiştir. Sonuçta mübadeleye tabi olan Panayot Efendi'nin mübadeleden hariç tutulması teklifi Hükümetin 25 Aralık 1927 tarihli kararıyla kabul edilmiştir.⁸⁷ 2 Şubat 1921'de Söke'nin Yunanlılar tarafından işgali sırasında Müslüman ahaliyi Amerikan şirketine ait bir fabrikada toplayarak, canlarını koruyan ve Yunan ordusunun çekilişi sırasında Müslüman halkın katledilmesini ve şehrin yakılmasını engelleyen Doktor Perikli'nin mübadele dışında tutulması Bakanlık tarafından teklif edilmiş, bu teklif 17 Aralık 1924 tarihinde Hükümet tarafından kabul edilmiştir.⁸⁸

Lozan Konferansında mübadele konusunun alt komisyonlarda tartışılması sırasında, Anadolu'da yaşayan ve Türkçe konuşan Ortodoks Türklerin mübadele dışında tutulması konusu gündeme gelmiş ve bu konu başlangıçta olumlu karşılanmıştır.

Hristiyan Ortodokslardan Papa (Baba) Eftim, Kırıkkale/Keskin Metropolitisi olup Ankara ve İç Anadolu Bölgesindeki Hristiyan Türklere liderlik yapmıştır. Papa Eftim'in liderliğinde Ortodoks Türkler, Fener Rum Patrikhânesinin zararlı faaliyetleri karşısında 1921 yılında bağımsız Türk Ortodoks Patrikhânesi'ni kurarak, Fener Rum Patrikhânesi'nin nüfuzunu kırmaya çalışmışlardır. Milli Mücadele'nin yanında yer alan Ortodoks Türkler, Kayseri'de "*Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*" adlı bir gazete çıkarmışlar ve başlayan Ulusal Mücadeleye kendi güçleri oranında katkı sağlamışlardır. Adı geçen gazete, Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarmak amacıyla genel bir saldırı hazırlıklarının yapıldığı günlerde, 22 Temmuz 1922'de yayın hayatına başlamıştır.⁸⁹ Hristiyan Ortodoks Türklerin önderi Papa Eftim'e,⁹⁰ Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın emriyle Ulusal Bağımsızlık Savaşı'na verdiği

⁸² Reşit olmadığından ihtida muamelesi tamamlanmayan Tevfik Bey'in evlatlığı Despeniya'nın sevkinin idari yönden durdurulması için bkz., *BCA*, 272. 0. 0. 11 / 20. 98. 10 (23. 10. 1924); Ertuğrul Aladağ, *Andonia Küçük Asya'dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul 1995, s. 72.

⁸³ Mübadeleye tabi olanların Türk sağlık kuruluşlarınca belirlenen hasta veya vücut sakatlığı durumlarına göre mübadelelerinin geçici olarak ertelenmesi konusu için bkz., *BCA*, 30. 10. 0. 0 /122. 871. 8.

⁸⁴ Erdal, *a.g.m.*, s. 135.

⁸⁵ *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 13. 29. 9.

⁸⁶ Erdal, *a.g.m.*, s. 136-137; *BCA*, 30. 18. 1. 1 /12. 63. 5.

⁸⁷ Erdal, *a.g.m.*, s. 136-137; *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 15. 54. 1.

⁸⁸ Erdal, *a.g.m.*, s. 137; *BCA*, 30. 18. 1. 1 /12. 63. 8.

⁸⁹ "*Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*" isimli gazete toplam 16 sayıdan oluşmakta ve 22 Temmuz 1922-8 Nisan 1923 tarihleri arasında çıkarılmıştır. Gazetenin tamamı için bkz., *Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*, Tıpkı Basım, Yay. Haz. Mustafa Toker-Çiğdem Aslan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014; Bkz., Ek-1, Ek-1a.

⁹⁰ Hristiyan Ortodoks Türklerin önderi Papa Eftim'in fotoğrafı için bkz., Ek-1, *Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı*, 30 Temmuz 1922, Cumartesi, s. 1.

destekten ötürü İstiklal Madalyası verilmiştir.⁹¹ Bu katkılarından dolayı –yalnızca- Ortodoks Türklerin Ruhani Başkanı Papa Eftim ve ailesi (Erenerollar), 3 Ağustos 1924 tarihli kararla mübadele dışında tutulmuşlardır.⁹² İstanbul’da Galata ve Tophane semtlerinde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine rakip olarak kendi patrikhane ve kiliselerini kurmuşlar fakat cemaati olmayan kilise fazla uzun ömürlü olmamıştır.⁹³ Anadolu’dan, yürürlükte olan sözleşme gereği yaklaşık 193.000 Hristiyan Ortodoks Türk, Kayseri, Karaman, Trabzon, Sivas, Konya, Yozgat ve Ankara’dan toplanarak “*Biz sizdeniz, göndermeyin*” yalvarmalarına rağmen, trenlerle Yunanistan’a gönderilmişlerdir. Yunanistan’a gönderilen Ortodoks Türk Hristiyanlar, Türkiye’de Rum olarak adlandırılıp mübadeleye tabi tutulurken, Yunanistan’da da “*Turko Sporos*” Türk tohumu şeklinde aşağılanmışlar ve Yunanlı olarak kabul edilmemişlerdir. Gittikleri Batı Trakya’da, -biraz da Anadolu’yu hatırlamak için olsa gerek-, “*Karaman*” adını verdikleri bir yerleşim birimi kurmuşlardır.⁹⁴ Sürekli horlanan ve ayrıma tabi tutulan Türk Ortodoks Hristiyanların birçoğu zamanla Avrupa’nın çeşitli ülkelerine dağılarak izlerini kaybettirmişlerdir.

Mübadele esnasında karşılaşılan zorluklardan bir diğeri ise mal varlıklarının karşılığı ödenerek mübadeleye tabi tutulan pek çok Rum’un, kısa bir süre sonra yabancı uyruklu vatandaş sıfatıyla tekrar Anadolu’ya gelerek yerleştikleri görülmektedir.⁹⁵ Yine bu dönem içerisinde İstanbul Tali Mübadele Komisyonu, Anadolu’dan İstanbul’a gelen yaklaşık 20.000 Rum’a Yunanistan’a sevkedilmeleri için pasaport düzenlemiştir.⁹⁶ Bu pasaportlarla çok az sayıda Ortodoks Rum’un sevki gerçekleştirilmiş, birçok Rum ise akrabalarının yanına sığınmış ve firar etmiştir.⁹⁷ Bernard Lewis, 1924 ve 1930 yılları arasındaki mübadelenin, Türk-Grek değişimi değil, Grek Ortodoks-Osmanlı İslam değişimi olduğunu vurgulayarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: “...*Bu değişim Anadolu Ortodoksları için vatana kavuşma değil, gurbete sürgündür.*”

Sonuç

Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan “*Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Buna Bağlı Protokol*” ile başlayan süreçte Anadolu’da yaşayan ve ana dili Rumca ve Türkçe olan yüz dokuz bin Ortodoks Rum Yunanistan’a gönderilmiştir. Göçe tabi tutulanlar yükte hafif, pahada ağır ne varsa alabildikleriyle yollara dökülmüşlerdir. Bu süreç içerisinde yaşanan dram, yoksulluk, ağır koşullar ve olumsuz gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiştir. Savaşlar, yangınlar, işgaller sonucu harabeye dönen Anadolu kent ve kasabalarına, mübadele ile yeni bir nüfus eklenmiştir. Sönük olan kent ve kır manzarasına yeni insan faktörünün eklenmesi önceleri iskân problemini yaşatmıştır. Mübadele sonrasında göçmen yerleştirilmeleriyle ilgili uygulanan yanlış politikalar ve uygulamalar ise pek çok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir.

Mübadele kararı ile birlikte birçok ailenin yerinden yurdundan edilip hiç görmedikleri topraklara gitmektense, din değiştirme, etnik kimliğini farklı gösterme gibi yolları veya hiç olmasa çocuklarını diğer dinden biriyle evlendirerek orada kalmalarını sağlamayı denedikleri görülmektedir. Bu sözleşmede, mübadeleye tâbi olmayı tanımlayıcı ölçüt olarak da din esas alınmıştır. Bu yaklaşım ile yurttaşlık kimliğini din üzerinden tanımlayan Osmanlı İdari sistemine gönderme yapılmakta ve yeni Cumhuriyetin yurttaşlık anlayışının henüz oturmamış olduğu anlaşılmaktadır. Yunanistan’a gidecek Rumların gayr-ı menkullerinin olduğu gibi korunmasını öngören ve Yunanistan’dan gelecek Müslümanların bu gayr-ı menkullerden yararlanabilmesine imkân tanıyan kararların çıkarılması ile Türkiye’deki gayrimüslim kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Ancak bu süreç

⁹¹ Erdal, *a.g.m.*, s. 135; *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ocak 1922; *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 13. 29. 9.

⁹² Papa Eftim Efendi ve ailesinin mübadeleye tabi tutulmayarak İstanbul’da yerleşmelerine izin verilmesini içeren yazı için bkz., *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 10. 37. 1 (03. 08. 1924).

⁹³ Papa Eftim’in Patrikliğe seçilmesi dolayısıyla Ankara’ya gönderdiği dilekçe için bkz., *BCA*, 30. 10. 0. 0 / 109. 724. 17 (22. 01. 1924); *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 10. 37. 1; Erdal, *a.g.m.*, s. 136;

⁹⁴ Papa Eftim’in hayatı için bkz., Yavuz Ercan, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V, Sayı 8, Ankara 1970, s. 416-429; Papa Eftim’in kayınpederine verilen vize için bkz., *BCA*, 30. 10. 0. 0 / 130. 934. 4 (09. 04. 1932).

⁹⁵ *BCA*, 30. 10. 0. 0 / 6. 34. 5.

⁹⁶ 1924 tarihinden Eylül 1925 tarihine kadar Yunanistan’a sevk edilen mübadil Rumlara verilen pasaportların sayısını gösteren cetvel için bkz., *BCA*, 272. 0. 0. 14 / 77. 38. 11 (26. 10. 1925).

⁹⁷ *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1924, s.1-3; *BCA*, 30. 18. 1. 1 / 14. 39. 3.

içerisinde çıkarılan kararnamelere rağmen, mübadele dışında kalmaya çalışanlar karşısında hükümetin kimi zaman kararsız kaldığı da görülmektedir.

Sonuç olarak iki ülke halklarının-Türkiye ve Yunanistan'ın- zorunlu nüfus değişimi, siyasi, sosyo-kültürel ve demografik açıdan önemli bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir. Anadolu Ortodoks Rumları, mübadeleyi zorunlu bir sürgün olarak yaşamışlar ve Yunanistan'a yerleşmelerinden sonra "kayıp vatanlarına" duydukları özlemi çok kez ifade etmeyi sürdürmüşlerdir. Benzer durumu Yunanistan'dan göç etmek zorunda kalan Müslüman Türklerde yaşamışlardır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, 30. 10. 0. 0 / 6. 34. 5.

BCA, 30. 10. 0. 0 /109. 724. 17 (22. 01. 1924).

BCA, 30. 10. 0. 0 / 130. 934. 4 (09. 04. 1932).

BCA, 30. 10. 0. 0 /122. 871. 8.

BCA, 30. 18. 1. 1 / 8. 49. 9 (20. 01. 1924).

BCA, 30. 18. 1. 1 / 10. 36. 9.

BCA, 30. 18. 1. 1 / 10. 37. 1 (03. 08. 1924).

BCA, 30. 18. 1. 1 / 12. 63. 5.

BCA, 30. 18. 1. 1 / 12. 63. 8.

BCA, 30. 18. 1. 1 / 13. 29. 9.

BCA, 30. 18. 1. 1 / 14. 39. 3.

BCA, 30. 18. 1. 1 / 15. 54. 01 (20. 08. 1925).

BCA, 30. 18. 1. 1. / 118. 102. 62. (1925)

BCA, 272. 0. 0. 11 / 15. 55. 12, 2-3.

BCA, 272. 0. 0. 11 / 20. 98. 10 (23. 10. 1924).

BCA, 272. 0. 0. 11 / 21. 108. 44 (19. 12. 1925).

BCA, 272. 0. 0. 14 / 77. 38. 11 (26. 10. 1925).

BOA, HR-SYS (Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 2035/2.

Zabıt Cerideleri

MMZC, İnikad 11, Celse 3-4, Teşri-i sâni 1334 (1918), s. 109-112.

MMZC, İnikad 24, Celse 1-11, Kanun-u evvel 1334 (1918), s. 285-302.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. I, IX. İctima, s. 264-291.

Gazeteler

Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı, 30 Temmuz 1922, Cumartesi, s. 1.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı, 6 Ağustos 1922, Cumartesi, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ocak 1922, s. 1-3.

Tanin, 29 Aralık 1923, s. 1.

Vakit, 23 Ekim 1923, s. 1-3.

Kitap-Makale ve Tezler

AKGÜN, Seçil, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 241-276.

AKŞİN, Sina, “Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 174-185.

AKURGAL, Ekrem, “Eski Anadolu'da Yunanlılar”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

ALADAĞ, Ertuğrul, *Andonia Küçük Asya'dan Göç*, Belge Yayınları, İstanbul 1995.

Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı, Tıpkı Basım, Yay. Haz. Mustafa Toker-Çiğdem Aslan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014.

ARI, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de ‘Emval-i Metruke’ ve ‘Mübadiil Göçmenler’”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, Sayı 18, Temmuz 1990, s. 627-657.

_____, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, 4. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1884-1938)*, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976.

BABİNGER, Franz, “Rum”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 766.

Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. Temuçin Ertan, 2. B., Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım*, C. V, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

BELLİ, Mihri, *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi-Ekonomik Açıdan Bir Bakış*, Belge Yayınları, İstanbul 2006.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

BİLGİÇ, A. Timur, *Tarihsel Terimler Sözlüğü*, Yorum Yayıncılık, Ankara 1998.

BOZKURT, Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Basımevi, Ankara 1989.

ÇAPA, Mesut, “Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Güz 2001, s. 29-51.

DEMİRÖZÜ, Damla, “Megali İdea'dan Ankara Antlaşması'na Eleftherios Venizelos (1930)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 291-312.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 21. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

EMGİLİ, Fahriye, “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, Sayı 45, 2009, s. 221-234.

ERCAN, Yavuz, “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.V, Sayı 8, Ankara 1967.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Giyim, Mesken ve Davranış Hukuku”, *Otam*, C. 1, Sayı 1, Haziran 1990, s. 125.

_____, “Türk-Yunan İlişkilerinde Rum Patrikhanesinin Rolü”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 195-205.

_____, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler (Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları)*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

_____, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001.

ERDAL, İbrahim, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinde Gayrimübadil Olma Konusu ve Mübadeleden Iskat (Çıkma) Yolları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı, Ocak 2014, s. 123-142.

ERENDİL, Muzaffer, “Yunanlıların Kökeni ve Yunan Milletiyle (Greklerle) İlgili Kavram ve Deyimler”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 102-111.

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.

FIRAT, Melek, “1923–1939 Yunanistan’la İlişkiler”, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın Oran, C. I, İletişim Yay., İstanbul 2001.

GOLOĞLU, Mahmut, *Anadolu’nun Milli Devleti Pontus*, Kalite Matbaası, Ankara 1973.

Göç-Rumların Anadolu’dan Mecburi Ayrılışı 1919-1923, Der. Herkül Millas, Yunanca’dan Çev. Damla Demiröz, 4. B., Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

GÖNLÜBOL, Mehmet; Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası” *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

GÜLER, Ali, *Sorun Olan Yunanlılar ve Rumlar*, Berikan Yayıncılık, Ankara 2005.

_____, *XX. Yüzyıl Başlarında Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayrimüslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

HATİPOĞLU, M. Murat, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997.

_____, “Elefterios Venizelos’un 1910 Yılında İktidara gelmesiyle Megali İdea’nın Kazandığı Yeni Karakter”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

_____, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

HIRSCHON, Renee, *Mübadele Çocukları*, Çev. Serpil Çağlayan, II. B., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, 2. B., Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013.

_____, *Mübadele ve Samsun*, Samsun 1996.

İşgal, Göç ve Muhacirlik, Ed. Ahmet Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2016.

JELAVİCH, Barbara, *Balkan Tarihi-I 18 ve 19. Yüzyıllar*, Yüzyıl Küre Yayınları, İstanbul 2006.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

KAYAOĞLU, Taceddin, *Osmanlı Hâriciyesinde Gayrimüslimler (1852-1925)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

KÜÇÜKER, Yüksel, “Birinci Dünya Savaşı Döneminde yaşanan Rum Göçü ve Kadük Bir Mübadele Girişimi”, *Turkish Studies*, C. 10, Sayı 1, 2015, s. 437-454.

MERAY, Seha Lütfü, *Lozan Barış Konferansı Tutanakları-Belgeler*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1970.

NOOTSOS, Panayot, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Sosyalist Hareketin Oluşmasında ve Gelişmesinde Rum Topluluğunun Rolü: 1876-1925”, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, Ed. M. Tunçay, E. J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 113-131.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Döneminde Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 162-171.

ÖZKAYA, Yücel, “1821 Yunan (Eflâk-Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 114-130.

Pontus Meselesi, Yay. Haz. Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1995.

SARISIR, Serdar, “Yunanlıların Batı Anadolu’da Nüfus Çoğunluğunu Sağlama Gayretleri ve Yunan Hükümeti’nin Bir Genelgesi”, *Atatürk Yolu*, C. 10, Sayı 37-38, Ankara 2006.

SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan, “İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-Kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 18, Özel Sayı 3, Ocak 2014, s. 49-83.

SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, C. I, TTK Yayınları, Ankara 1983.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *Canlı Tarihler, Hatıralar, Atina Sefareti (1913-1916)*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

SUN, Selim, *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1965.

TANÖR, Bülent, “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 11.

TOKER, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Türkiye’nin Dış Politikasında 50 Yıl: Lozan, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

UMAR, Bilge, *Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2002.

ÜÇOK, Çoşkun, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rum-Ortodoks Kilisesi”, *Türk-Yunan İlişkileri Üçüncü Askeri Tarih Semineri*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 189-192.

YAŞA, Memduh, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, Has Kurtulmuş Matbaası, İstanbul 1981.

YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi

Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

ZENGİN, Cahide, “Türkiye ve Yunanistan Devletleri Arasında Mübadele Meselesi ve Kamuoyu (1918-1930)”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1998.

توضیح - ۳ - جمادی الثانی ۱۲۸۸ قمری - ۳۰ تموز سنه ۱۹۲۲ مری - برنجی سنه

امور تحریریه مدبری: دعوی وکیل انطالی
چکه اوغل قلب

ملکیزه موافق آناه صبه لریز آچیلدی
نصر اولتجان اوراق اعاده ابدلر

معرضه ایچون هیئت تحریریه مراجعت اولدیور

﴿ جاناتا ﴾

اناطولیه

فتنی اولوق

صدسی

اساحب امتیاز باش جمر: منتسبین سقورقدن
بودر و ملی بولو اوغل اسطاط دهق

اداره نامی: شمدیلک زحمی دوه مناسقرده
دائرة مخصوصه دور

تلفاز آدرسی: قیصریده: کلیسا قوندرمه

﴿ جاناتا ﴾

[تورکیا بیوک ملت مجلیسی - آقوتنه تابع عموم اناطولی تورک اورتودوکسلی کلیسا اوغراسنک مروج افکاریدر شمدیلک هفته دوه بدفنه نشر اولدیور]

سابق کسری غلاوه بیوزمکزی اول و آتشر اناطولی تورک اورتودوکسلی طرفقدن منزله ویرش هیچ بروکاتیز اولدیقدن خارده کندی استراحتکزه باهرق بز اناطولی تورک اورتودوکسلی ایچون هرچ اداره کلام اقامکزی خرسقیانق نامنا سراقلام ایدوز .

ماده: ۷ - هنوز متربولدی ایشانتاب ایدلمه یسان دواتر روحانیله عدت معینده بوخالده قائلری موافق اوله نه یخندن شمدیلک قوندرمه مرکز منقل صفتیه برامقندر پاپس ورمیاند ایوم یورده اولسان زحمی دوه زهیان مکزی و قونیه تورک امدادیس مآذ و نتراندن از هرجهت اخلاق حسنه اوساق طایه سنه وسداقته قوندرمه مرکز امین بولندینی نوشهرلی باؤز یارلوس اقدنیک انطالیبه منقل اولدیق اعتراف ایدلسی

* * *

قوندرمه تک تمیمی

عموم اناطولی تورک اورتودوکسلی مجلیسی
زیسی روسقیانریه

تورکیا بیوک ملت هیئتی تابع عموم اناطولی تورک اورتودوکسلی عترم عرض منعمیرلی
بابا انتم اقدی حقرمتردی

ماهی بانی قسطلی اوغل وسلاوه تورک اورتودوکس جماعتی عرضی یواناک هر متربولدی اقدیلر طرفقدن تنظیم قله حق واپورمه یانه کیتیک عرضی عمومیک واسمه سه عدله وکلت جلیله نه هرش ایدلسی .

ماده: ۳ کلیسا متولیریک حساباتک تدقیق ایدلمه وک بعض طرفرده متولیریک خود سرانه اداره امور ایتکده اولدیقاری استخبار اولدیقدن قوندرمه مزجه آ اناطولیده عموم کلیسارک اولدات مصارفاتک تینیق و تشکیک ایدلمه عموم اناطولی تورک اورتودوکسلی مستقل کلیسای اداره می ایچون زمین احتضاری مغلوب اولدیقدن عموم کلیسای متولیرندن وارشات و مصارفات بودجه لیک جلی خصوصتک قوندرمه زحمی ایدلسی .

ماده: ۴ بعضی جماعتل طرفقدن توکل ایدلمه ک قوندرمه مزجه قبول اولتشر عرضی ایچون عینی جماعتل طرفقدن ایتکی دهه یقته می نامنه کوندرمه و قائلنه تک قبولی جائز اولوب اولدیجینی خصوصی مقام ریاستدن استقا ایدلمه کندن کیفیت بدالمذکره بنوع انتقادده جماعتلک برنجی ویرش اولدیقاری وکاتله منتخب عرضیله قوندرمه قبولی قرار کز اولدیقدن سکره ظهور ایدلمه ایتکی وکاتلامر پامل عد اولدیقدن و عکسنتک قبولی قوندرمه تک انتظامی عمل بولدیقدن بولمه اوسول سزانه میدان ویرلامی خصوصتک تمیمی تبلیغ ایدلسی

ماده: ۵ هنوز متربولدی انتحاب ایدلمه یان دواتر روحانیه پاپسارندن بعضی لیک موکاری اولمق سزین « متربولید وکیل » صفتیه وضع اعضا ایتکلی کورولدیکندن فیما بر بولرک متربولدی ایتکلی انتحاب ایدلمه چه قدر لیکر بولدیقاری عمل تورک اورتودوکس جماعتک رئیس روحانیه اولق اوزره اعضا ایچریک تمیمی تبلیغ ایدلسی

ماده: ۶ اناطولیده کی روحانی سوورلری اوچورومه سوق ایتدکن سکره ترک ایدرک استانتبوله چکلش اولان والیم خارده آراساز بولان سابق اناطولی متربولدی لیک اناطولی دواتر روحانیه سنه اضافه عنوان طاشقده اعضا وضع ایتکده اولدیقاری اوراق حواتده کورولدیکندن اولجه کرار عرض ایدلمه یی اوزره اناطولی تورک اورتودوکسلی ک هم کدی لری همه کدی لریک منویچه اقتضار ایتکلی قناریله هرچ بولعه وارتباطی قلدیقدن عنوانیزی ترک ایچری خصوصتک شو اچق مکتوب ایله اعلان ایدلسی

* * *

ادچی ایتاج عمومی

۱۷ - ۳۰ تموز ۱۹۲۲ یار کونی صباح شامت ایتکده قیصریده زحمی دوه مناسقرده ویش وکیل انطالی چکل اوغل قلب اقدنیک محقر ریاستنده ایتاج ایدن تورکیا بیوک ملت عظیمه تابع عموم اناطولی تورک اورتودوکسلی کلیسا قوندرمه ینده تورکیا بیوک ملت مجلسی رئیس جلیله قوندرمه یان قوماندانز مصطفی کالیباشا عرضی طرفقدن عید جلیل ملی وسیله سه اولدی کورولدی نه ایتدیم سلطان تبریکاتی حاری هرینه تلفاز قیصریه من شرق قوندرمه اولان و سوورلی ۴ نومرولو اناطولیده اورتودوکسلی سراسی عرضی سنه مندرج بولان جوابی تلفاز قیصریه طرف ریاستدن قانما قرات ایدلمه ک عموم حاضرین طرفقدن ایتدیم ایله مقابله اولدیقدن سوکره روزنامه داخل اولان مواد آتی تحت قرائه آتدیور :

ماده: ۹ - آقوتنه بیو شریف بیوران جنرال طاشقده جنابریه شو تلفاز تک تقدیم ایدلسی

* * *

آقوتنه تورکلک محترم مسافرلی

اصطلاح جنرال طاشقده جنابریه

محاربت متواله آلتنده ایتکده یتریک تمیانه قوندرمه صاحب صلاحت قرینیه مطوف اولدی بولمادیان اقتراب شریف اسبلالری عموم اناطولی تورک اورتودوکس ملی عن صبح قلب ایتدیلر و طایفه خوش آمدی متردیقا تورکیا بیوک ملت مجلسی حکومت جلیله سنک هر کون مجلس ایتکده اولان عدالت و شفقتی از هرجهت قیصریه نائل اولدی کیمز حقوق مذهبی و مدنی هر می کافل بولدیقدن مرتب حقوق اقلیت ادعایه دیاقی سیاسته آلت افتاد ایدن لیک واقع اولان کورولری نه اهمیت ویرلامی خصوصتک دلالت تمیانه لیک شایان بیورلیمی عموم اناطولی خرسقیانقی نامنه نیاز و هرش تمظیات ایلر اقدیم .

ماده: ۲ - قناریطر شخانه سندن فکارتباط ایتدن مقدم اناطولی متربولید خانعلری جماعتل سادو اولان احکام علییه مسبق ایتقیاف اوزرینه سنه یطر شخانه مجلسیه سوق اولتشر ایله نتیجه اقترا ایدم یکندن دولای خصوصیه تقریق ایدان قسح نکاه منعلق خانعلری ممالک معقده قلدی علاقه دارانک تلاقی هر قیلر شرورلی می جبارله کایکندن بولرک اولدی ایسپانه نوسل اولتی اوزره قوندرمه اعضا سندن کتب عمومی زونفولدیق تورک اورتودوکس جماعتی عرضی اسطاط ذمه و ذمه تورک اورتودوکس جماعتی عرضی

درعبده خارده آراساز

سابق قیصریه متربولدی تیولاؤس اقدی

« قاضی کوی » « غره یویوس »
« ازیق » « واسیلیوس »
« ایزیت » « ملک اندروس »
« انطالیه » « براسیموس »
« آماسیه » « زیناسوس »
« ملزیون » « خریسانوس »
« آقره » « براسیموس »
« نیکسار » « بولقاریوس »
« کوشخانه » « لاوریتیوس »

ماسبقه سزله توبیع ایدلمش اولان اناطولیده بولان روحانی سوورلر کیزی اوچورومه سوق ایتدکن سوکره ترک ایدرک استانتبوله چکلدی کورولدی عتداه و عدالتی مسبول و هر می سن سزولرک منقأ واقع اولان مترانی کلیسارک اتمام قیدی مقنا سزجه منزل اوله سکره شمساز ایسه سزولدن ملجا کز بولان قناریطر شخانه سه برلکه فکارتباط ایدلمه کیزی و سزول ایله هرچ بر علاقه من قلدیق کرار اوچوستونامر تلفاز قاندر ایله اعلان و تبلیغ ایتش ایتش اولدیقار حالده الان اناطولی دواتر روحانیه سنک عنوانیزی طاشقده و اوسوله اعضا قوندرمه اولدی کیزی اوراق حواتده کورمکده بولند یقزدن سوکره درجهده تأسف ایتکده میز بز اناطولی تورک اورتودوکسلی ایله سزولک هرچ بر علاقه کز تصور ایدلمه یکندن علناً قیماید اناطولی اذوندره ق اناطولی دواتر روحانیه سنه خصوص عنوانرک باشلری نه

Anadolu'da Ortodoksluk Sadası, 30 Temmuz 1922, Cumartesi, s. 1.

صاحب امتیاز باش عزم : منتسبین حقوقدن
بودرولم یولدا اولغ اسطاطه هفتی

اداره خانه : شمدیک زنجی دره مناسقرده
داڑه مخصوصه در

تلفان آدرمی : قیصریده : کلیسا قولنرده

﴿ جانا ﴾

اناطولیده قستنا اورتودوکسلر صدومی

امور تحریریه مدبری : دعوی وکیل انطالیلی
چکا اوغل قلب

ملکیزه موافق آتوره صیهاریز آچیدر
نهر اولتیاق اوانی اجاهه ایدر

معرضه صایبون هیئت تحریریه سرچایت اولنور

﴿ جانا ﴾

[تورکیا بیوک ملت مجلیسی - ومته تابع عموم اناطولی تورک اورتودوکسلری کلیسا تورفرانک سرچ افکاریدر شمدیک هفتده برده نشر اولور]

سفر یطر یقنهانی اول و آخر هیچ بروقت اناطولی تورک اورتودوکسلر
وکالتی حائر اولماشدر و اوله ماز

فنا یطر یقنهانی ایکی مجلس طرفدن
طرفدن یکل اولنور بری متربولیدر مجلیسی
دیگری مجلس مختلف داغور .
متربولیدر مجلسی یطریق اقدینک تحت
ریاستنده اون ایکی متربولیدن و مجلس
مختلف داغورده متربولیدر مجلسندن سن
سینوده دن تقریب ایدلش روحنی و سکزی
استانبول عیالی طرفدن انتخاب اولش جیبانی
اعضادن مشکلدن .

ترتیب اول دستورک ایکیجی جلدینک ۹۹۳
مهمه مسنده مندرج یطر یقنهانی نظاماتک
مطالع مسندن کیفیت مستفاد یورده جی وجهه
یطر یقنهانی نزل ایدن هر ایک مجلسک انطالی
آنطولی تورک اورتودوکسلری هیچ بروقت
الواطه یاخود الواطه اشتراک ایتاشدر .
سن سینودک آتی اعضا یکن لفق هر سنه
یکدن انتخاب اولنور . براغایدن نه استانبول
نه طشره خرسقیانیری هیچ خبردار اولمازلر
سن سینودک کندی بلکات بیزینق اقدینک
و ریاستنده اجماع ایدرک عموم متربولیدرک
اسلمیسی جامع عیدارل خصصره سن اسول
خصوصه قویق آتی متربولیدی کندی گندیته
اعضا انتخاب ایدر و یوسورده سن سینود هر سنه
تجدد و تسلل ایدر کیدن .
مجلس مختلف داغک عوامدن اولان سکزر
انتخابی یطر یقنهانده استانبول عیالندن
انتخاب ایدرک کوندربن مخصصره ایلی جماعت
متربولیدان و مجلس مختلفدن مرکب هیئت
طرفدن انتخاب اولور . دشو سو و نه
یالغز استانبول خبر تیارلی بو ایتاشدر
قضا خیردان یونولور .

بویله طشره یکن یاخود الواطه آنطولی
تورک اورتودوکسلرک انتخاب ایتاش اولدقلری
ایکی مجلسدن متشکل اولان قنا یطر یقنهانی
نصل اولورده آنطولی تورک اورتودوکسلرک
وکالتی حائر بر مؤسسه عد اوله بیلیک بزم
قانونلر من دستورلار سن سنه ایتیه به ترجمه
ایدلش و محافل ایتیه به بو کوشش کی مبدانده
بولسان حقیقت معلوم بولیش اولدینی حالده
نصل اولورده بوضاً یطر یقنهانی تورک
اورتودوکسلرک وکی اولیق اوزده قبول
ارؤوسی اظهار بیورولور . عیالی یطر یقنهانی
تک متربولیدان مجلسنده مناره بوضاً آنطولی
متربولیدی اخذ موقع ایتدکلندن اناطولی
اورتودوکسلرک کویا و کلیلی قرش اولان
متربولیدی واسطه یکن اشتراک ایتدکلندن

تورکیا بیوک ملت مجلیسی دینس جلد باش نوماندان
غازی مصطفی کمال باش مصترتیری

دردخی اجماع عمومی
۳۱ نوموز - ۱۳ آغستوس ۱۹۲۲ یازار
کونی صباح ساعت ایکی واده لرنده قیصریده
زنجی دره مناسقرده انطالیلی چکا اوغل
قلب اقدینک تحت ریاستنده اجماع ایدن
تورکیا بیوک ملت مجلیسه تابع عموم آنطولی
تورک اورتودوکسلری فوقره مسنده مواد آتی
تحت قرازه آلتشدر .
ماه ۸ آنطولی کمن القدم منقسم بولدینی
متربولیک داوار روحانییه آزمرجهت
یکدیگر به غیر قابل قیاس دینه لک درجهده
فرقی بولدیندن . بوزلک الفاسیه حکومت
ملیه مرکز تقیات ملک مسنه امتتالا موجود
تورک اورتودوکسلر جماعتدینک تقریبه متناسباً
یکدن متربولیک داوارملری تقیسی واسی
سوله متربولیک داوارملری و داوار روحانییه
ایسته بضرینک آز بضرینک حوق محصصانه
موتلف بولقرندن تولدی مختلف عسافیره

اصری آرتودوکسی خلافه باش قلمبرق
اصورنده اولانک اولدی - آ قوروزلامق
سورک لری حکومت علیه واسطه به یطریق
آزکی اعتقاد ایدرلر ایدن . اگر بزیستک
داڑه روحانیسنده دیکبایل ما مشر تکتر
ایدک ایکی محراب فرقه اکل ایدر . اجه
او محراب ق ف م متویق مشر اولرق
یطر یقنهانی شکایت بویله کویا نامده
اورلرسه ایکی مقامات رسمیه واسطه
باب عالی مرکز سرچایت و باب عالی کینی
یطر یقنهانی تبلیغ بیورولر . لک بیوک ظفر
جله شندن اولرق مشککده کرک داخلیدن
کرک قاردن ده شکایه مسائلک تدقیق ایچون
محقق کوندولورده تلفراقی کایر مشککده
ترق منظر مطلوب حاصل اولدی طلبه
آنا بوزلر ، خذ لقر یایار نهایت آنا دنبری
انتظار اولان محرم محقق تشریف ایدرلری .
کیدر او محقق ؟ مشککله متربولیدان دینک
روحانی برادرلندن بریایدن . ایسته تشریف
بیورن روحانی برادر مشککله علیه روحانی
برادرینک علیه مسویق شکایتی محقق تیارنده
روحانی برادرینک لهنده رابورینی یطر یقنهانی
تقدیم ایدر و مشککله بویله روحانی چوبانلری
ویدلری علیه شکایات و ایدیه بولناملری
تبلیغ اولنور . عتی زمانده باب عالی ده روحانی
برادرینک معصوم اولدینی عرض اولنور ایدر .
آه زوالی آنطولی تورک اورتودوکسلری
بومتربولیدون نار چکیکن نه شکایتنده
بولنرک دانا مانا ملوب اولدیکز محبوب اولدیکز
مفضل قالدیکز هیچ بروقت عسافیه حقو
نائل اولمیدیکز . . .

Türk-Yunan Mübadelesi'nde Yunanistan'dan Anadolu'ya gönderilen mübadiller

Türk-Yunan Mübadelesi'nde Anadolu'dan Yunanistan'a gönderilen mübadiller

Rus Belgelerine Göre Anadolu'dan Kafkasya'ya Ermeni Göçü (1915)¹

Doç. Dr. Barış METİN
Uşak Üniversitesi / Uşak

1. Kafkasya Ermenileri ve Rusya İlişkisi Hakkında;

*İran Ermenilerinden olan İsrail Ori başkanlığındaki bir heyetin 1701 yılında Moskova'yı ziyaret ederek, Çar I. Petro'dan İran Devleti sınırları içinde yaşayan Ermenilere askeri yardım talebi, Ermeni-Rus siyasi ilişkilerinin başlangıcı olarak ifade edilebilir. Kafkasya'yı ele geçirmeyi hedefleyen I. Petro, söz konusu görüşme sonrasında Rusya'nın hedefleri için Ermenilerin sahip olduğu potansiyeli ve yardım vaatlerini dikkate alarak; 23 Kasım 1724 tarihli bir emirle İran ve Osmanlı Devleti idaresinde yaşayan tüm Ermenilerin kurtarılmasını (!) ve bunların Rusya'ya bağlanmasını istemiştir². I. Petro'nun ortaya koyduğu politika, kendisinden sonraki hükümdarlar tarafından da benimsenmiş ve ilerleyen dönemlerde Rusya'nın elinde bulunan yakın bölgelere *İran'dan ve Anadolu'dan* Ermeni göçü teşvik edilmiştir. Böylelikle Rusya; gelecekte tüm Kafkasya'yı ve Anadolu'yu ele geçirme hedefleri için Ermenileri etkili olarak kullanma stratejisini adım adım uygulamaya koymuştur.*

Çar I. Aleksandır'ın başta olduğu 1801 yılında, Kafkasya orduları başkumandanı General Knorring'in gayretleriyle Ermenilerin dini merkezi olan Eçmiyazin³ himaye altına alınmış, böylece Rusya; bölgedeki tüm Ermeniler üzerinde önemli bir nüfuz elde etmiştir⁴. Daha sonra; 1804 yılında başlayan ve 1813 Gülistan Anlaşması ile neticelenen İran-Rusya savaşlarında Ermeni gönüllü birlikleri Rus ordusu içinde fiili olarak yer almış, Çarlığın işgal politikasına çok önemli hizmet etmişlerdir.

1826 yılında da Rusya ile İran arasındaki savaş sonrası imzalanan Türkmençay Anlaşması ile Erivan ve Nahçıvan Rusya'ya bağlanmış ve böylece Ermenilerin dini merkezi Eçmiyazin Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.

Kafkasya'ya yayılmak için bölgedeki Ermenileri *İran'a karşı* zekice kullanan Rusya; benzer bir yöntemle Anadolu'daki Ermenileri de yanına çekmek amacıyla çalışmalarını bu bölgede yoğunlaştırmaya başlamıştır⁵.

2. Anadolu Ermenileri ve Rusya İlişkisi Hakkında;

Anadolu'da Ermeniler ile Türkler bir arada uzun yıllar barış içinde yaşasalar da, XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren *özellikle* Rusya'nın Doğu Anadolu'yu ele geçirme planına bağlı olarak bu topraklardaki Ermenileri bağımsız devlet kurma fikriyle Osmanlı Devleti'ne karşı isyana davet ve teşvik etmesi, yeni ve sancılı *bir süreci ortaya çıkarmıştır. Böylelikle Anadolu'daki Türk-Ermeni dostluğu önemli ölçüde sarsılmış ve iki millet arasına* değim yerindeyse kan girmiştir.

¹ Rus arşiv kayıtlarında Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu'dan Kafkasya'ya geçen Ermenilere dair "Kaçkınlar" tabiri kullanılmıştır. Bu nedenle metinde Kaçkın ve Göç kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

² Seyit Sertçelik; *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No; 131, Ankara 2009, s.31-32.

³ Eçmiyazın Kilisesinin Ermeniler için önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Arslan; *Kadim Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2013.

⁴ Seyit Sertçelik, a.g.e., s. 39.

⁵ Seyit Sertçelik, a.g.e., s. 42-49.

Rusya'nın kendi menfaatleri için Anadolu Ermenilerine dair faaliyetleri kısa sürede amacına ulaşmış ve bölgedeki huzur ortamına ağır darbe indiren olaylar 1828-1829 *Türk-Rus savaşında* yaşanmaya başlanmıştır. Cepheye yakın bölgelerdeki bazı Ermeniler, *bağımsızlığa kavuşmak arzusu ile* kurtarıcı olduğuna inandıkları Rusya'ya kucak açmış, gönüllü silahlı birlikler oluşturarak Rus ordusuna katılmış, Erzurum, Muş, Bayburt ve civar bölgelerde yaşayan pek çok masum Türk ahaliyi katletmişlerdir.

Bu dönemden sonra benzer hadiseler görülmeye devam etmiş, Rusya'nın etki ve kontrol altına aldığı ve özellikle sınıra civar bölgelerde yaşayan Ermeniler, bir sonraki Türk-Rus savaşını *bağımsızlık için yeni bir fırsat olarak görmüş ve hızla silahlanmayı sürdürmüşlerdir*. Nitekim bunlar; 1877-1878 Türk-Rus savaşı sırasında Rus ordusu içinde gönüllü olarak yer almışlar ve Rus işgaline uğrayan bölgelerdeki Türk ahaliye acımasızca saldırmışlardır. Aynı manzarayla Birinci Dünya Savaşı sırasında da karşılaşmıştır.

Rusya'nın desteği ve himayesi ile Anadolu'da bağımsız bir devlet kuracaklarına inanan Ermeniler, bu uğurda tarihi temelleri olan Türk dostluğunu yıkmışlardır. Oysaki Rusya gerçekte Ermenilerin bağımsız devlet olmalarını istememiş, Doğu Anadolu'yu elde etmek ve buradan Akdeniz'e ulaşmak için onları kendilerine yardımcı unsur olarak görmüştür. Bu düşüncüyü doğrulayan en önemli kanıt; 1877-1878 Türk-Rus savaşı sonrası Avrupalı büyük devletlerin de Anadolu'daki Ermeniler ile yakından ilgilenmeye başlaması üzerine Ermeniler arasındaki ayrılıkçı/milliyetçi fikirlerin Kafkas Ermenilerine de sıçrayabileceği endişesi ile Rusya'nın Kafkas Ermenileri üzerindeki baskıyı ve kontrolü arttırmasıdır⁶.

3. XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşına Anadolu'dan Kafkasya'ya Ermeni Göçü ve Göçmen Sayılarına Bazı Dair Veriler;

Anadolu'dan Kafkasya'ya Ermeni göçünün farklı sebepleri olmakla birlikte⁷; temel nedeni; XIX. Yüzyılda ve Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Türk-Rus savaşlarında cepheye civar bölgelerde bulunan Anadolu Ermenilerinin Rus ordusuna katılması, sivil Türk ahaliyi katlederek iki kesim arasındaki huzur iklimini ortadan kaldırmalarıdır. Savaşlar sonunda, Türk tarafının elinde kalan bölgelerde eskisi gibi yaşamlarını sürdürmeyeceklerini düşünen/gören Ermeniler *çeşitli tarihlerde* Rusya'nın kontrolündeki Kafkasya'ya göç etmişlerdir⁸.

Kafkasya'ya Ermeni göçleri genellikle Türk-Rus savaşları sırasında ve hemen sonrasında gerçekleşmiştir. Dönemin savaş koşulları gereği kanun dışı, plansız ve programsız göç hadiseleri nedeniyle hangi dönemde kaç Ermeni ailenin Kafkasya'ya göçtüğüne dair kaynaklarda kesin bilgilere ulaşmak oldukça güçtür. Ancak farklı ülkelerin söz konusu bölgede bulunan memurlarının konuya dair ortaya koyduğu bilgiler üzerinden bazı verilere ulaşmak da mümkündür.

Örneğin; 1828-1829 *Türk-Rus savaşında*⁹ işgale uğrayan Erzurum ve civarının ilerleyen zamanda Türk kuvvetlerince geri alınması üzerine Rus askerleriyle birlikte 80-100 bin Ermeni'nin Kafkasya'ya göç ettiğine dair Rus kaynaklarında ifadeler bulunmaktadır¹⁰.

1877-1878 Türk-Rus savaşında da, bir süreliğine Rus işgaline uğrayan ve daha sonra yeniden Türk

⁶ Çarlık Rusya bahsedilen nedenlerle, Berlin Konferansı sonrası, yaklaşık olarak Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kafkasya Ermenileri üzerindeki kontrolü ve baskıyı arttırmaya başlamıştır. Ayrıca Rusya; Anadolu Ermenilerinin Kafkasya'ya göç etmesini engellemeye çalışmış, Kafkasya Ermenilerinin bazı okullarını kapatmış, ayrılıkçı fikirleri yaydığından şüphelendiği Ermeni liderleri hapsedmiş, yayın organlarının ülkeye sokulmasını yasaklamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Seyit Sertçelik; a.g.e., s.227-237.

⁷ Ermenilerin Rusya'ya göçmelerinin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., ; Sezai Balcı; "Tehcir Öncesi Dönemde Türkiye'den Rusya'ya Ermeni Göçü (1876-1915)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler-Merkez ve Taşrada Ermeniler Nüfus ve Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 7, Ankara 2014, s. 210.

⁸ Bu dönemde Kafkasya'nın çeşitli bölgelerinden çok sayıda Türk/Müslüman ahalisi de zamanın çatışmacı ruhu nedeniyle ve tarifi kelimelerle mümkün olmayacak acılar yaşayarak yerinden yurdundan ayrılmak zorunda kalmış, Doğu Anadolu başta olmak üzere çeşitli bölgelere göç etmek durumunda kalmışlardır. Türk-Rus savaşlarına bağlı olarak Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler konusunda kıymetli ve ayrıntılı bilgi için bkz., Nedim İpek; İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Sarıyer Yayınları, İstanbul 2006.

⁹ Söz konusu dönemde Anadolu ve Kafkasya Ermenilerinin durumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Sürdürülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi (1821-1922)*, Çev., Bilge Umar, İnkılap Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1998. S. 31.

¹⁰ Seyit Sertçelik; a.g.e., s.48.

tarafının eline geçen topraklarda yaşayan bazı Ermeniler, kendilerinden intikam alınacağı düşüncesiyle Rusya'nın idaresinde olan özellikle Kars gibi topraklara göç etmişleridir. Bunların 40 bin ile 100 bin kişi arasında olduğu belirtilmektedir¹¹.

Daha sonraki zamanlarda da Anadolu'dan Kafkasya'ya Ermeni göçü sürmüştür. Örneğin Sason isyanı sonrasında 10 bin ile 40 bin kişinin göçtüğüne dair veriler mevcuttur¹². Ayrıca tarihçi Mc Carty; 1897 yılından itibaren Anadolu'dan Kafkasya'ya veya Rusya'nın diğer bölgelerine 400 bin kişinin göç ettiğini ifade etmektedir¹³.

Konuya dair Protestan misyoner teşkilatı mensuplarının A.B.D'deki merkezlerine gönderdikleri raporlarda da önemli bilgiler mevcuttur. Örneğin Harold Buxton isimli bir misyonerin belirttiğine göre 27 Ekim 1915'e kadar 250 bin Ermeni Anadolu'dan Kafkasya'ya göçmüştür¹⁴.

XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşı'na kadarki sürede Anadolu'dan Kafkasya'ya göçen Ermenilere dair bu farklı verileri en alt ve en üst seviyeden belirtilen rakamları ortalama olarak ifade edersek; yaklaşık 250 bin ile 400 bin arasında bir rakam belirtmek mümkün olabilir. Bununla birlikte mevcut bazı kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında Anadolu'dan Rusya'ya yaklaşık 200 bin Ermeni'nin göç ettiğine dair bilgiler de yer almaktadır¹⁵.

4. Anadolu'dan Kafkasya'ya Ermeni Göçü (1915);

Rusya Federasyonu St. Petersburg şehri, Devlet Tarih Arşivi'nde bulunan 18 Eylül 1915 tarihli ve dönemin dışişleri bakanlığınca hazırlanan "Rusya'daki Türkiye uyruklu Ermenilerin durumu hakkında..." başlığıyla yayınlanan bir raporda¹⁶ Anadolu'dan bu tarihlerde göç eden Ermenilere dair önemli bazı bilgiler mevcuttur.

Söz konusu raporun giriş bölümünde Anadolu Ermenilerinin daha önceki *dönemlerdeki durumuna dair kimi* bilgiler verilerek 1877-1878 Türk-Rus savaşından itibaren uygulanan politikalara bağlı olarak "Türkiye Ermenilerinin"¹⁷ Rusya topraklarına göç etmek durumunda kaldığı ifade edilmiştir. Göç eden Ermenilerin pek çoğunun, işçi, terzi, tüccar, çiftçi gibi meslekleri olması sayesinde kısa sürede yeni geldikleri bölgelerde maddi zorlukları aştıkları, hatta aralarından bazılarının zengin dahi olduğu belirtilmiştir.

Bu rapordaki bilgilere göre; Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya ile Osmanlı Devleti'nin birbirine savaş ilan etmesi üzerine Rusya; sadakatlerinden ve minnet duygularından şüphe ettiği Türkiye uyruklu göçmen Ermenileri Anadolu'ya sürmeyi dahi planlamıştır¹⁸. Ancak gerek Rusya'nın bölge valisinin aracı olması ve gerekse Katolik devletlerin Ermenileri himaye etmesi sayesinde Rusya kısa sürede bu karardan vazgeçmek durumunda kalmıştır¹⁹.

Aynı günlerde Türk tarafı ise; Rusya ile geçmişe dayalı yakın duygusal bağları olması nedeniyle Doğu Anadolu'da yaşayan kimi Ermenilere şüpheyle yaklaşmıştır. Bu nedenle ilerleyen günlerdeki

¹¹ Sezai Balcı; a.g.m., s. 208.

¹² Sezai Balcı, a.g.m., s. 227.

¹³ Sezai Balcı, a.g.m., s. 228.

¹⁴ Komisyon, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005, s. 94.

¹⁵ Sean McMeekin; *I.Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 189.

¹⁶ Raporla ilgili bkz; Rusya Devlet Tarih Arşivi, (Rassiski Gasudarsvenni İstoricheski Arhiv), (kısaca RGİA), Fond, 821, Opis, 7, Dela; 406, Zakaz, 213, God, 1917.

¹⁷ "Türkiye Ermenileri" tabiri raporda belirtildiği şekilde kullanılmıştır. Söz konusu raporda Anadolu'dan göçen Ermeniler için; "Türkiye Uyruklu Ermeniler", "Türk Ermenisi", "Kaçkınlar", gibi farklı ifadeler kullanılmıştır.

¹⁸ Rusya'nın Ermenilere dair söz konusu güvensizliğinin sebepleri arasında özellikle 1878 Berlin Konferansı sonrası başta İngiltere, A.B.D olmak üzere Fransa'nın da Anadolu'daki Ermeniler ile yakından ilgilenmeye başlaması önemli bir etkidir. Zira Anadolu Ermenileri arasında öteden beri Rusya eliyle sürdürülen faaliyetlere ek olarak büyük devletlerin de teşvik ve yardımıyla bağımsız Ermeni devleti kurmaya dair fikirlerin hızla yayılması, Rusya'yı oldukça rahatsız etmiştir. Bu durumun nedeni ise; Anadolu Ermenileri arasındaki ayrışık fikirlerin Kafkasya'da da taraftar bulmaya başlamasıdır. Rusya bu bakımdan Ermenilere dair politikasında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Ermenilere dair söz konusu şüpheleri bir kenara bırakarak tekrar eski uygulamalarına geri dönmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Seyit Sertçelik; a.g.e., s. 227.

¹⁹ RGİA, F., 821, O.,7, D., 406, Z., 213.

savaşta Rusya tarafında yer almamaları için aracılar vasıtasıyla Anadolu Ermenilerine haberler göndermiştir. Ayrıca; Muş, Bitlis, Hakkâri ve Van bölgelerinde yaşayan Ermenileri dikkatle izleyerek, üzerlerindeki baskıyı giderek arttırılmıştır. Söz konusu raporda ifade edildiğine göre; özellikle Van ve civarında yaşayan Ermeniler, henüz Rus orduları bu bölgeye ulaşamamış iken dahi, kontrolleri altında bulunan bölgelerde idareyi ve mevcut silah depolarını Türk kuvvetlerine teslim etmemişlerdir. İlerleyen günlerde de Kafkasya Ermenileri ile beraber gönüllü askeri birlikler oluşturarak Rus ordusu içinde Türklere karşı savaşmışlardır.

Raporda yer alan bilgilere göre; tüm bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Anadolu Ermenilerine karşı daha da öfkelenmiş ve Ermenilere dair baskılar daha da artmıştır. Bu nedenle pek çok Anadolu Ermenisi, savaş sırasında Rusya'nın idaresindeki Kafkasya topraklarına göçmek zorunda kalmışlardır.

4a; Kaçkın Ermenilerin Sayısına Dair Veriler;

Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı ve 18 Eylül 1915 tarihli raporda; dönemin gazete haberlerinden elde edilen verilere göre, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Anadolu'dan Kafkasya'ya 365 bin Ermeni kaçkının göç ettiği, bunların yarısı kadarının da yolda açlıktan, soğuktan, hastalıklardan ve Kürtlerin²⁰ saldırılarından öldüğü ifade edilmektedir²¹.

Ancak Nahçıvan-Rastov Ermeni Komitesi'nin²² 1914-1915 yıllarına dair Türkiye'den kaçan Ermenilerin dini sorunları ile ilgili hazırladığı raporunda ise; Anadolu'dan Kafkasya'ya bu dönemde 240 bin Ermeninin göç ettiği belirtilmektedir.

Döneme dair Rus arşiv kayıtlarında da Kafkasya'ya göçen Ermeniler hakkında tam olarak bir sayı tespit edilememiştir. Ancak 240 bin ile 365 bin arasında Anadolu Ermenisinin Kafkasya'ya sağ salım göçtüğü Rus kaynaklarınca da böylelikle ortaya konulmaktadır.

Konuya dair bu güne kadar yapılan bilimsel çalışmalara yukarıda tespit edilen bilgilerin de önemli bir katkı yapacağı düşünülmektedir. Öyle ki; Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği Geçici Sevk ve İskân Kanunu'na bağlı olarak göçürülen ve bu kanuna tabi olmadan Anadolu'da kalan Ermenilere ilave olarak Kafkasya'ya göçen Ermenilerin sayısı da göz önüne alındığında; Ermeni Soykırımı iddialarında bahsedilen Ermeni kayıplarına dair rakamların ne denli gerçeklerden uzak olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

4b; Kaçkın Ermenilerin Karşılaştıkları Zorluklar ve Onlara Dair Yardım Faaliyetleri;

Söz konusu raporda belirtildiğine göre; Ermeni göç dalgası güçlü bir şekilde tüm Kafkasya'yı etkilemiştir. Özellikle Erivan Valiliği'nin kontrolü altındaki Kars, Erivan, Eçmiyadzin, Nahçıvan, Gence, Şuşa, Bakü başta olmak üzere diğer Kafkas şehirlerine de Ermeni kaçkınlar yerleştirilmiştir. Ermeni kaçkınların ekonomik, sağlık, barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması için Erivan'daki Patrik özellikle Rusya idaresindeki Ermenilere ve Katolik ülkelere yardım çağrısında bulunmuştur. Bunun üzerine Katolik Ermeni temsilcilerinin de katılımıyla Eçmiyazın'da Anadolu'dan gelen kaçkın Ermenilere yardım etmek üzere bir komite kurulması kararlaştırılmıştır.

Tiflis'te ise; Episkop Mesrop ve ünlü Ermeni aktivist Hatisova²³'nin öncülüğünde, Arutyunyan'ın sorumluluğunda merkezi Ermeni göçmen bürosu kurulmuştur²⁴ Ayrıca bunların dışında; Bakü, Erivan, Şuşa, Gence, İğdir, Nahçıvan'da da söz konusu Ermeni kaçkınlar için yardım komiteleri kurulmuştur.

Eçmiyazın Ermeni kaçkınların ağırlıklı olarak toplandıkları merkezlerdendir. Şehirde bulunan manastırın bahçesinde geçici bir hastane inşa edilmiş ve hasta olanlar tedavi edilmiştir. Durumu daha ağır olan ve burada bakılamayacak olanlar ise Tiflis ve Bakü'deki daha donanımlı hastanelere

²⁰ Söz konusu raporda tam olarak Kürt çetelerinin Ermenilere saldırısı ile ilgili tam olarak "Vahşi Kürtler" tabiri kullanılmıştır.

²¹ RGİA, F., 821, O.,7, D., 406, Z., 213.

²² Bu komite Anadolu'dan Kafkasya'ya göçen Ermenilere ekonomik, sağlık, barınma ve dini ihtiyaçlarını karşılamaya dair yardım etmek üzere Kafkasya'nın farklı yerlerinde Rusya Ermenileri tarafından kurulan komitelerden biridir.

²³ Bu tabir Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı söz konusu raporda aynen bu şekilde geçmektedir.

²⁴ RGİA, F., 821, O.,7, D., 406, Z., 213.

gönderilmiştir. Raporda belirtildiğine göre; kaçkın Ermeniler arasında bulunan yaklaşık 3 bin öksüz ve yetim önce Eçmiyazin'deki yetimhanelere yerleştirilmiş, daha sonra buradan çevre şehirlerde bulunan ve daha elverişli yetimhanelere sevk edilmiştir.

Eçmiyazin'de kaçkın Ermenilere yardım için kurulan komite faaliyetlerine hızla başlayarak, çok sayıdaki hasta Ermeni için çevre bölgelerden acil doktor, sağlık memuru, hemşire tedarik etmek çalışmış, diğer taraftan da ihtiyaçları karşılamak için kendi gücünün yetmeyeceğini belirterek Rusya Ermenilerine para yardımı yapmaları çağrısında bulunmuştur²⁵. *Şehirdeki müze, kütüphane, ilahiyat fakültesi idarecileri ve çalışanları da yardım çalışmalarına destek verirken*, Eçmiyazin şehir yönetimi sorumlusu Kişkin; kaçkın Ermenilere acil yardım yapılması için Kafkasya Bölge İdaresi'nden ve başkentteki Duma'dan acil yardım talep etmiştir.

Başkent Pedrograd'da Duma üyesi Papodjanyan bu taleplere karşılık vererek söz konusu kaçkın Ermenilere yardım edebilmek için ilgili bakanlıklara başvurmuş ve girişimler neticesinde Rus hükümeti tek seferde 5 milyon ruble yardımda bulunmayı kabul etmiştir.

Kaçkın Ermenilerin dini sorunları ve ihtiyaçları hakkında Rusya hükümeti dış işleri bakanlığınca başkent Pedrograd'da senatör KONİ temsilciliğinde bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun bir kolu kaçkın Ermenilerin dini ihtiyaçlarını gidermek üzere görevlendirilmiştir. Söz konusu Ermenilerin dini vecibelerini yeterli sayıda din adamı olmaması nedeniyle yerine getiremediklerine dair bölgeden bilgilerin gelmesi üzerine komisyon kendilerine Gregoryan Ortadoks din adamı görevlendirilmesine karar vermiştir.

Sonuç;

Çarlık Rusya, XVIII. Yüzyıldan itibaren işgal etme çalışmalarına başladığı Kafkasya'da Ermenilerden önemli ölçüde faydalanmış, sonrasında Anadolu'nun işgalinde de Ermenileri basamak olarak kullanma politikasını başarıyla uygulamıştır.

1828-1829 Türk-Rus savaşı sırasında Rus işgaline uğrayan ancak daha sonra Türk idaresine geçen Doğu Anadolu topraklarındaki bazı Ermenilerin, Rus ordusu içinde gönüllü olarak Türk askerlerine karşı savaşması, bağımsız olma hayali ile sivil Türk/Müslüman ahaliyi katletmesi ve böylece huzur ortamını bozarak Rusya'ya hizmet etmeleri bölgede her Türk-Rus savaşı sırasında ve sonrasında görülen acı manzarayı ortaya çıkarmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na kadarki gelişmeler göz önüne alındığında Ermeniler; giderek daha artan biçimde ayrılıkçı fikirlerin tesirinde kalarak Rus ordusunun Anadolu'ya saldıracağı bir sonraki savaşa hazırlanmaya başlamışlar, çatışma ortaya çıktığında da Rus ordusunun yanındaki yerlerini almışlardır. Neticede bölgedeki vuruşmalarda yüz binlerce asker veya sivil *Türk/Müslüman hayatını kaybetmiş*, diğer taraftan pek çok Anadolu Ermenisi ise bağımsız devlet kurmak bir yana hayatını kaybetmiş veya Anadolu'daki yurtlarından Kafkasya'ya göç etmek durumunda kalmışlardır.

Söz konusu dönemlerde Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya kaç Ermenin *göçtüğüne dair kaynaklarda farklı veriler mevcuttur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında gerçekleşen Ermeni göçüyle ilgili bu güne kadar pek fazla bilgi mevcut değilken Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı ve 18 Eylül 1915 tarihli raporda ifade edilen 365 bin rakamı oldukça önemlidir. 1914-1915 yıllarına dair Türkiye'den kaçan Ermenilerin dini sorunları ile ilgili hazırlanan ve Rus arşivlerinde bulunan bir raporda Anadolu'dan Kafkasya'ya bu dönemde 240 bin Ermenin *göç ettiğinin belirtilmesi ise bir başka önemli veri olarak değerlendirilebilir.**

²⁵ RGIA, F., 821, O., 7, D., 406, Z., 213.

Kaynakça;

Arşiv Belgeleri;

Rusya Devlet Tarih Arşivi, (Rassiski Gasudarsvenni İstoricheski Arhiv), (kısaca RGİA), Fond, 821, Opis, 7, Dela; 406, Zakaz, 213, God, 1917.

RGİA, F., 821, O.,7, D., 406, Z., 213.

RGİA, F., 821, O.,7, D., 406, Z., 213.

RGİA, F., 821, O.,7, D., 406, Z., 213.

Kitap ve Makaleler

Ali Arslan; *Kadim Ermeni Papalığı Eçmiyazın Kilisesi'nde Stratejik Savaşlar*, İdil Yayıncılık, İstanbul 2013.

Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarına Karşı Sürdürülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi (1821-1922), Çev., Bilge Umar, İnkılap Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1998.

Komisyon, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.

Nedim İpek; İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Sarender Yayınları, İstanbul 2006.

Sean McMeekin; *I.Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012

Sezai Balcı; "Tehcir Öncesi Dönemde Türkiye'den Rusya'ya Ermeni Göçü (1876-1915)", *Tarihte Türkler ve Ermeniler-Merkez ve Taşrada Ermeniler Nüfus ve Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 7, Ankara 2014.

Seyit Sertçelik; *Rus ve Ermeni Kaynakları ışığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No; 131, Ankara 2009.

1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti'nin (Near East Relief Committee - NER) Çalışmaları

Prof. Dr. Gülbadi ALAN
Erciyes Üniversitesi / kayseri

Belgelerde genelde Şark-ı Karib Muavenet Heyeti, Yakın Şark Muavenet Heyeti, Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Yakın Doğu Yardım Heyeti veya Komitesi gibi isimlerle zikredilen, çalışmamızda en yaygın kullanımıyla Yakın Doğu Muavenet Heyeti olarak isimlendireceğimiz örgüt hakkında yapılmış araştırma sayısı oldukça azdır. Bunlar içerisinde iki çalışma önem arz etmektedir. Birincisi, örgütün kurucuları arasında yer alan James Levi Barton tarafından kaleme alınan ve 1930 yılında MacMillan Company tarafından yayınlanan *Story of Near East Relief (1915-1930)* isimli çalışmadır. İkincisi ise Fatih Gencer tarafından doktora çalışması olarak hazırlanmış olan ve 2006 yılında Alternatif yayınları tarafından basılan *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*'dir. Bunların haricinde hem İngilizce hem Türkçe gerek Türk gerekse yabancı araştırmacılar tarafından kaleme alınan konuyla ilgili bazı makaleler de yayımlanmıştır. Ancak konu genelde Osmanlı ülkesinde yapılan misyonerlik çalışmaları veya 1915 Ermeni tehciri çerçevesinde yapılan araştırmalarda bir bahis olarak ele alınmıştır.

Batılı araştırmacılar tarafından konuyu ele alan incelemeler, genelde çalışmalarını Rockefeller Arşiv Merkezi'nde yer alan belgelere dayandırmaktadırlar¹. Türk araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar ise ağırlıklı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve Amerikan Board örgütüne ait belgeler üzerinden değerlendirmektedirler. Konuyla ilgili değerlendirmeleri, hem Türk arşivleri, hem Yakın Doğu Muavenet Heyeti merkezi, hem de Amerikan arşivlerindeki konuyla ilgili belgeler üzerinde yapılan incelemelerle ele alan bir çalışmaya şu ana kadar rastlanmamıştır. Bu çerçevede konuya baktığımızda, özellikle 1915'te Osmanlı Devleti'nin savaş şartları içerisinde uygulamaya başladığı *Sevk ve İskân Kanunu* ve bu kanunun uygulanmasından en fazla etkilenen Ermeni toplumu çerçevesinde ortaya çıkan *Ermeni Meselesi* ve Osmanlı ülkesinde yürütülen misyonerlik faaliyetleri hakkında doğru bir değerlendirme yapabilmek için yapılacak çalışmalarda bahsedilen belge gruplarının hepsinin birden dikkate alınması gereklidir.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin kuruluş dönemi ve bu dönemdeki faaliyetlerini incelerken, düzenli tutulmuş belgelerden oluşan örgütün kendine ait bir merkezî arşivinden bahsetmek mümkün değildir. Bu kuruluşun tarihi ile ilgili araştırma yapacaklar için iki önemli arşiv çok önemlidir. En iyi arşiv olarak nitelendireceğimiz birincisi, Rockefeller Arşiv Merkezi'dir². Ancak buradaki belgeler de tam olarak işlenmemiştir. Burada günlükler, yayınlanmamış el yazmaları, notlar, broşürler, propaganda malzemeleri, resimler vb. içeren oldukça geniş ve çok çeşitli belgeler bulunmaktadır. Bir diğeri de Harvard Üniversitesi'ndeki Houghton Kütüphanesi'nde bulunan Amerikan Board örgütüne ait belgelerdir. Bunlara ilave olarak Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin etkileşime girdiği çeşitli kurum ve kuruluşlara ait arşivler ile Amerikan Milli Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgeler

¹ Sarah Miglio, "America's Sacred Duty: Near East Relief and the Armenian Crisis, 1915-1930", rockarch.org/publications/resrep/miglio.pdf (10.01.2017). Bu çalışma, yazar Miglio tarafından 2009 yılında, Rockefeller Arşiv Merkezi'nde yer alan belgelerin kullanılmasıyla, Yakın Doğu'da özellikle 1915 tehciri sırasında ve sonrasında Ermenilere yönelik ABD'nin *kutsal görevi üzerine odaklanarak bir araştırma raporu olarak hazırlanmıştır*.

² Bu arşivde NER ile ilgili belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, Yehonathan Brodski, *The Near East Foundation Records at the Rockefeller Archive Center*, rockarch.org/publications/resrep/brodski.pdf (05.04.2017).

de konuyu inceleme açısından önemlidir. Bu çalışmada, www.dlir.org/ adresinden hizmet veren *Digital Library for International Research (DLIR)* adresinde yer alan *American Board – Near East Relief* başlığı altındaki kaynaklar -özellikle de bu kaynaklar arasında örgütün yayınladığı *the ACORNE* ve *Near East Relief Dergisi*- temel alınmıştır³.

Örgüte ait bilgiler ilk önce, örgüt tarafından çıkarılan *News Bulletin* adlı dergide yayınlanmaya başlamıştır. Bu isimle hangi tarihten itibaren, kaç cilt ve sayı halinde yayımlandığı tam olarak tespit edilememiştir. Daha sonra bu dergi isim değiştirmiş ve 7 Haziran 1919 tarihinden itibaren örgütün o dönemdeki ismi olan *the American Committee for Relief in the Neas East*'in baş harflerinden oluşan *The ACORNE* adını almıştır. 16 Kasım 1920 tarihine kadar bu isimle 2 cilt ve 41 sayı olarak yayınlanan dergi, 23 Ekim 1920 tarihinden itibaren *The Near East Relief* adını almıştır.

Yapılan bu araştırma, Yakın Doğu Muavenet Heyeti hakkındaki bilgimizi genişletmeyi, aynı zamanda bu alandaki tarih yazıcılığına katkıda bulunmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede araştırmada Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin, kuruluş süreci ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni mültecilere yaptığı yardım çalışmalarının verilerinin; örgütün kendi kaynaklarından insanî ve siyasî boyutta nasıl bir değerlendirme sonucu ortaya çıkardığı noktalarında saptamalarda bulunmaktadır.

1. Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Kuruluşu

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kongresi'nde yayınlanan bir kanunla kurulmuştur. Örgütün, ABD kongresi tarafından onaylanan kuruluş sözleşmesinin ikinci bölümünde amacı şöyle açıklanmıştır⁴:

Yakın Doğu ve civar bölgelerinde yaşayan ve acı çeken insanların topraklarına geri dönmelerine, rehabilitasyonlarına/haklarını geri almalarına ve düzenlerini yeniden kurmalarına yardım etmek ve destek sağlamak; Yetim ve dulların bakımını sağlamak; Doğrudan veya dolaylı olarak savaşın vahameti, insanların zulümleri ya da kontrollerinin dışında başka nedenlerle yoksullaşmış insanların sosyal, ekonomik ve endüstriyel refahını artırmak.

Kuruluş sözleşmesinde amacı bu şekilde açıklanan örgüt, Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki hükümeti tarafından tehcir edilen Ermenilere yiyecek, giyecek, sağlık hizmetleri gibi insanî konularda yardım etmek amacıyla, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren misyoner örgütlerinin bir kısmının bünyesinde kurulan komitelerin birleştirilmesiyle oluşmuş bir Amerikan kuruluşudur. Kuruluşu meydana getiren komiteler ve bağlı oldukları misyoner örgütleri şöyle tespit edilmiştir:

-Ermenilere Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee); Amerikan Board⁵ bünyesinde oluşturulmuştur.

-Filistin-Suriye Muavenet Komitesi (Palestine-Syrian Relief); Presbyterian Board⁶ bünyesinde oluşturulmuştur.

-İran Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee); Presbyterian Board bünyesinde oluşturulmuştur.

Örgütün kuruluşuna doğru giden ilk adım, Amerikan Board misyonerleri tarafından atılmıştır. Osmanlı hükümetinin 1915 yılında, isyan eden Ermenilerin, olumsuz etkilerini tehcir yoluyla gidermek istemesi, Amerikan basınında Osmanlı Devleti aleyhine, Osmanlı Ermenileri lehine bir görüntü ortaya

³ Verilen bilgiler dipnotta gösterilirken, öncelikle www.dlir.org/ adresinde bilgilerin toplu halde bulunduğu *American Board - Near East Relief* adresi, ardından bilginin bulunduğu klasörün adı ve son olarak bilginin alındığı sayfanın numarası aynen verilmiştir.

⁴ **American Board - Near East Relief**, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027001.

⁵ Amerikan Board örgütü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları)**, Arba Yayınları, İstanbul 1989; İdris Yücel, **Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005; Gülbadi Alan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları**, TTK Yayınları, Ankara, 2015.

⁶ Örgüt Suriye'deki çalışmalarını 1822 yılında başlattı. 1872 yılında da İran coğrafyasını çalışma sahasına dâhil etti. **American Board - Near East Relief**, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027016.

çıkmasına neden olmuştur. Bunda en büyük katkı hiç şüphesiz ki Anadolu'daki çalışmalarının merkezine ağırlıklı olarak Ermenileri koyan Amerikan Board örgütü ve örgüte bağlı misyonerlerin görev yaptıkları bölgelerden gönderdikleri, doğruluğu tartışılır, yanlış raporları olmuştur.

Bu raporlardan en önemlisi, 1915 yılında Amerikan Board'ın İstanbul'daki veznedarı William Peet tarafından hazırlanmıştır. Peet raporunda, tehcir kararıyla dünyada sahip oldukları her şeyi terk ederek çöle sürülen Ermenileri hayatta tutmak zorunda olduklarını vurgulayarak bu insanlara yardım çağrısında bulunmuştur.

Amerikan Board misyonerlerinin ardından, örgütün kuruluşuna giden süreçte ikinci önemli -belki de en önemli katkı- Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul büyükelçisi Henry Morgenthau'nun hazırladığı raporla sağlanmıştır. Morgenthau⁷ raporunda Mr. Peet ile hemen hemen aynı şeyleri dile getirmiştir. Ancak bir adım daha ileri giderek yardımın nasıl yapılabileceğine açıklık getirmiştir. Raporda, tehirden dolayı Anadolu'da Ermeni ırkının hızlı bir şekilde yok edildiğini, bu insanlara yardım toplayacak bir komite kurulmasını talep eden Morgenthau'nun istekleri, öncelikle resmi bir devlet görevlisi olması ve dönemin Amerikan başkanına oldukça yakın olması dolayısıyla Amerikan yetkilileri tarafından kabul görmüş ve böyle bir komite oluşturma işi yine Amerikan Board misyonerlerince üstlenilmiştir.

Osmanlı ülkesinde çalışan misyonerlerle sıkı bir ilişki içinde olan Cleveland Dodge⁸, Amerikan Board misyoneri olarak Osmanlı ülkesinde birçok çalışmalara imza atan ardından da bu örgütün dış işlerinden sorumlu sekreterliğine getirilen James Levi Barton⁹, 1914 yılında İstanbul Amerikan Kız Koleji mütevelli heyeti başkanı olan Charles R. Crane ve aynı kolejin veznedarı olarak bir dönem çalışmış olan Samuel H. Dutton 16 Eylül 1915 tarihinde bir araya gelerek Ermeniler için yardım toplamak amacıyla Amerikan Board misyoner örgütünün bir organı olarak *Ermenilere Muavenet Komitesi (Armenian Relief Committee)*'ni kurmuşlardır.

Aynı yıl içinde, Birinci Dünya Savaşı'nın ağır şartları altında zor durumda kalan Suriye'deki sivil halka yardım etmek amacıyla Columbia Üniversitesi'nden Talcott Williams ve Presbyterian Board'ın Suriye sekreteri Stanley White tarafından *Filistin-Suriye Muavenet Heyeti (Palestine-Syrian Relief Committee)* kurulmuştur¹⁰. Yine 1915 yılı içinde Presbyterian Board'ın genel sekreteri Robert E. Speers tarafından İran *Muavenet Komitesi (Persian Relief Committee)* kurulmuştur¹¹.

Aynı amaca hizmet için kurulmuş bu üç komite, faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yürütebilmek amacıyla 1915 yılı Kasım ayında¹² *Amerikan Ermeni ve Suriye Yardım Komitesi (American Committee for Armenian and Syrian Relief)* adıyla birleştirilmiştir. 1918 yılında komite isim değiştirilerek *Amerikan Yakın Doğu Yardım Heyeti (American Committee for Relief in the Near East)* adını almıştır. 1919'da tekrar bir isim değişikliği yapmış ve *Yakın Doğu Muavenet Heyeti (Near East Relief)* adını almıştır. Örgüt 1930 yılında yeniden ve son defa bir isim değişikliği daha yapmış ve Yakın Doğu Vakfı (*The Near East Foundation*)¹³ adını almıştır.

⁷ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. "Leaders of Near East Relief", <http://americawethankyou.org/wp-content/uploads/2014/08/Leaders.pdf> (12.03.2017)

⁸ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Leaders of Near East Relief", <http://americawethankyou.org/wp-content/uploads/2014/08/Leaders.pdf> (12.03.2017)

⁹ 23 Eylül 1855 tarihinde dünyaya gelen James Levi Barton, bir Amerikan Board misyoneri olarak Osmanlı ülkesine 28 Kasım 1885 tarihinde gelmiş ve Harput'ta çalışmalarına başlamıştır. Eylül 1892 tarihine kadar burada çalışmalarını devam ettirdikten sonra Amerika'ya dönmüştür. 1893'te Fırat Koleji başkanlığına getirilmesine rağmen, misyoner olarak çalışmalarına Amerika'da devam etmiştir. <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/show/collection/12/id/16696>; Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. "Leaders of Near East Relief", <http://americawethankyou.org/wp-content/uploads/2014/08/Leaders.pdf> (12.03.2017)

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Joseph Leon Grabill, **Missionaries Amid Conflict: Their Influence Upon American relations with the Near East 1914-1927**, Indiana University, Ph.D. 1964, s.30-31.

¹¹ **American Board - Near East Relief**, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027004; Bkz. Grabill, **age**, s.31.

¹² Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin 1 Temmuz 1919-1920 dönemi faaliyetlerini açıklamak için Amerikan Parlamentosuna sunduğu raporda üç komitenin birleşerek Yakın Doğu Muavenet Heyeti adını aldığı tarihi 6 Ağustos 1919 olarak vermektedir. **American Board - Near East Relief**, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027004.

¹³ Brian Johnson, "Americans Investigating Anatolia, the 1919 Field Notes of Emory Niles and Arthur Sutherland", http://courses.washington.edu/otap/archive/data/arch_20c/niles_suthr/Americans_Investigating_Anatolia_Final_to_OTAP_rev_1.pdf (Bu makale aynı zamanda *The Journal of Turkish Studies*, 34, II, 2010, 129-147'de de yayınlanmıştır); Brodski, *agm*; Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Fatih Gencer, **Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi**, Alternatif Yayınları, İstanbul 2006.

2.Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Teşkilatlanması

New York'tan idare edilen Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin çalışmalarını yoğunlaştırdığı alanlar; İstanbul ve Avrupa yakasında ona yakın çevreler, Anadolu, Ermenistan, Kilikya, Kürdistan, Suriye, Filistin (sadece Ermeni mülteciler için), Mezopotamya, İran ile Ermenistan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Azerbaycan'ı da içine alan Trans-Kafkasya (Rusya)'dır. Belirtilen bölgede yardım çalışmaları genelde muhtaç durumda olan insanların en temel ihtiyaçlarını karşılama şeklinde olmuş ve bu yardımlardan Osmanlı Devleti vatandaşı Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani ve Asuriler yararlandırılmıştır¹⁴.

Çalışmaların en yoğun yürütüldüğü dönemlerde örgütün faaliyetleri New York ve Washington'da bulunan iki merkezden organize edilmiştir. Amerika çapında yürütülen çalışmaların idare merkezi New York'ta bulunan ofis olmuş ve burada çalışmalar her eyaletten sorumlu bir eyalet temsilcisi ve çalışma bölgelerinden sorumlu bir saha çalışanı ile yürütülmüştür.

Çalışmalar planlanırken Şubat 1919 yılı itibariyle faaliyet alanları aşağıdaki şekilde teşkil edilmiştir¹⁵:

1.Kafkasya:Van

Tiflis

Gümrü

Erivan

Trabzon

2.Samsun: Merzifon

Çorum

Amasya

Tokat

3.Sivas

4.İstanbul Bursa

İzmid

Adapazarı

Eskişehir

Ankara

5.İzmir ve çevresi

6.Konya Afyonkarahisar

Kırşehir

Niğde

7.Kayseri Talas

Yozgat

Bozok Ovası (Plain)

8.Adana Tarsus

Mersin

¹⁴ American Board - Near East Relief, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027005.

¹⁵ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No:ABA132C037002A01-ABA132C037002A02, ABA132C037002A13, ABA132C037002A16.

Haçin
İskenderiye

9. Maraş

10.Halep Noreh

Antep

Urfa

Birecik

Kilis

11.Harpur Malatya

Arapkir

12.Diyarbakır

14.Mardin

Daha sonraki bölünmelerde:

Erzurum-Muş

Bitlis-Monat da taksime dahil edilmiştir.

1920 yılı itibariyle New York'tan idare edilen Yakın Doğu Muavenet Heyeti, Anadolu, Yunanistan, Kafkasya ve Suriye'yi içine alan bölgedeki çalışmalarını, birbirinden tamamen bağımsız olan dört ayrı faaliyet alanına bölerek devam ettirmiştir. Bunlar:

1.Kafkasya bölgesi: Bu bölgenin idare merkezi bugünkü Ermenistan Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Alexandropol (Gümrü) şehridir. 1920 yılı itibariyle merkez müdürü önce ABD'nin Müttefik Ermenistan Yüksek Komiseri olan Albay William N. Haskell, daha sonra Amerikan Kızılhaçı (ARC-American Red Cross)'na bağlı olan Yüzbaşı E. A. Yarrow'dur. Bölgenin çalışma alanı içine giren yerler Ermenistan ve Gürcistan'ın bir bölümünü içine alan Trans-Kafkasya'dır. Başlıca şehirler Bakü, Tiflis, Batum, Gümrü, Erivan, Kars, Karaklis¹⁶, Ahalkalaki¹⁷ ve Eçmiyazin'dir.

Bazı belgelerde bölgeler oluşturulurken, bu bölgede yer alması düşünülen şehirler Van, Tiflis, Gümrü, Erivan ve Trabzon olarak teşkil edilmiştir¹⁸.

2.Anadolu bölgesi: Bazı kaynaklarda İstanbul bölgesi olarak da verilmektedir¹⁹. İstanbul'dan idare edilen bölgenin müdürü 1920 yılı itibariyle Albay J. P. Coombs'tur. Avrupalıların Küçük Asya dediği Anadolu topraklarını kapsamaktadır. Faaliyet yürütülen başlıca şehirleri; İstanbul, İzmir, Kayseri, Harput, Trabzon, Bursa, Sivas, Konya, Haçin²⁰, Merzifon, Samsun, İzmit, Adana Tarsus ve Mersin'dir.

3.Beyrut bölgesi: Bazı yerlerde Suriye-Halep bölgesi olarak da geçmektedir²¹. İdare merkezi Beyrut'tur. Çalışmalar 1920 yılı itibariyle Amerikan Kızılhaçı'na bağlı Binbaşı James H. Nicol tarafından idare edilmektedir. Çalışma alanı Suriye, Filistin ve Halep'in kuzey ve doğusudur. Çalışma yürütülen başlıca şehirler; Beyrut, Kudüs, Şam, Trablus, Sayda (Sidon), Halep, Mardin, Urfa, Diyarbakır, Antep ve Maraş'tır.

4.İran bölgesi: İdare merkezi Tebriz'dir. Çalışmaları bölgede bulunan ABD konsolosluk temsilcileri

¹⁶ Karakilise olarak bilinen ve Ermenistan sınırları içinde yer alan şehir, 20. Yüzyıl içerisinde iki isim değişikliğine uğramıştır. Şehrin adı 1935 yılında Kirovakan, 1993 yılında Vanadzor olarak değiştirilmiştir. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_renamed_cities_in_Armenia

¹⁷ Gürcistan sınırları içerisinde yer alır ve Türkçede Ahılkelek denilen yerdir.

¹⁸ **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No:ABA132C037002A09

¹⁹ **American Board - Near East Relief**, The Acorne, and Near East Relief, No:ABA132C027007.

²⁰ Bugünkü ismi Saimbeyli'dir.

²¹ **American Board - Near East Relief**, **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No: ABA132C027007. Yukarıda belirtilen rakamlar ve istatistikler, New York ofisinin isteği üzerine, Yakın Doğu'daki tüm merkezler tarafından çok dikkatli hazırlanmış olan raporlardan derlenmiştir.

idare etmektedir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya bölgesi ve Kuzey İnan bölgelerini kapsamaktadır. Faaliyet yürütölen başlıca şehirleri Tebriz, Hamadan, Kirmanşah, Urmiye, Bağdat, Bukub ve Musul'dur²².

Örgüt sahadaki çalışmalarını: Her çalışma bölgesi için atadığı bir sorumlu, doğrudan Heyet tarafından görevlendirilen kadın ve erkek çalışanlar, bölgede faaliyet yürüten misyoner örgütlerine bağılı çalışan bay ve bayan misyonerler tarafından yürütmüştür. Örgütün kurulduğı dönemde, Tiflis'te bulunan ve ABD'nin Müttefik Ermenistan Yüksek Komiseri olan Albay William N. Haskell, İstanbul'da bulunan Albay J. P. Coomb, Beyrut'ta bulunan Binbaşı James H. Nicol ve İnan ve Bağdat'taki Amerikan konsolosluk temsilcileri idaresinde sahada çalışan 538 Amerikalı erkek ve kadın çalışan faaliyetleri yürütmüşlerdir²³. 1919 yılı içerisinde örgütün çalışanlarının listesi²⁴ aşağıdaki gibi tespit edilmiştir:

Örgüt tarafından görevlendirilmiş erkek çalışanlar

Boberg, Stanley Gustave	Braswell, Dr. James C.
Clements, Colin C.	Countermine, Mr. Willard
Daum, Mr. W. Fletcher	Dudley, Stewell B.
Dunaway, John A.	Dunaway, Louis T.
Faries, Rolfe G.	Fischer, Paul B.
Fowle, Charles W. (İstanbul ofisi)	Fowle, Theodore Wilson (Kayseri)
Fowle, Wilson F. (Kayseri)	Fridy, Thomas A.
Fuller, Dr. Wilfred J.	Gannaway, Dr. C.R.
Hall, Robert Lowe	Harmon, Byron M.
Hearst, Wm. R.	Higdon, John C.
Hoover, Dr. (İstanbul)	Husch, Sylvester B.
Jackson, Capt. D. F.	Jacobs, Mr. E. C. (YMCA)
Kelsey, Lincoln D. (Filistin)	Kerr, Stanley E.
Lambert, Dr. Robert A.	McIntesh, Major Page
MacDaniels, Prof. Laurance H.	Magee, James R.
Marvin, H. M.	Meeks, Nelson P.
Mitchell, Edwin K.	Newman, Arthur T.
Noone, Byron M.	Olkon, Dr. D. M.
Park, James L.	Peabody, S. C.
Peers, Frank I. W.	Pearce, W.C. (YMCA)
Peltier, St. Paul D.	Perry, Edward T. (YMCA)
Putre, Marcel E.	Richards, Dr. Lyman Gilder
Richards, Dr. George L.	Ryan, J. Clyde
Shafer, Dr. Irving E.	Tennen, Arthur S.
Teitelbaum, Rabbi	Wilson, Dr. Marion C.
Whitney, R. C.	Yoder, Wm. A.

Örgüt tarafından görevlendirilmiş kadın çalışanlar

²² American Board - Near East Relief, The Acorne, and Near East Relief, No:ABA132C027007.

²³ American Board - Near East Relief, The Acorne, and Near East Relief, No:ABA132C027006.

²⁴ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No:ABA132C037030, ABA132C037030A01-ABA132C037030A04.

Ahlers, Miss Caroline C.
Anthony, Miss A. Gertrude
Bill, Miss Pauline
Blackman, Miss Blanche A.
Bond, Miss Louise (Van)
Bristol, Miss Elsey L. (Kayseri)
Brown, Miss Mary M.
Bury, Miss Elizabeth
Chamberlain, Miss Louise H.
Cook, Miss Elinor M.
Corning, Miss Sarah
Countermine, Mrs. Willard
Curry, Miss Gladys Alma
Daniels, Miss Anna Louise
Daum, Mrs. W. Fletcher
Dixon, Miss Margaret E.
Downer, Miss Lilla DeMar
Easton, Miss Blanche S.
Eddy, Miss Sylvia G.
Eldridge, Miss C. E.
Everett, Miss B. J.
Fees, Ruby C.
Fischer, Mrs. Paul B. (Adana)
Fowle, Mrs. Theodore W. (Kayseri)
Freiday, Miss Carrie
Gannaway, Mrs. C. R.
Geer, Miss Alice
Graham, Miss Eunice B.
Guest, Miss Elma C.
Harvey, Miss Florence
Heermans, Miss Miriam
Hewitt, Miss Condace
Hill, Miss Justina H.
Hinshaw, Mrs. David
Holmes, Miss Mary C. (İran)
James, Miss Mildred
Janson, Miss Leah M.

Allen, Miss Edith R.
Berg, Miss Matilda Lee
Bispham, Miss Anna
Bliss, Miss Amy A. (Beyrut)
Bradley, Miss Salva Claire
Brooks, Miss Marjorie M.
Burt, Mrs. Amy Anthony
Caruth, Miss Clara L.
Clark, Miss Alice K.
Cooley, Miss Margaret
Coughlin, Miss Mary E.
Crane, Miss Adelaide F.
Dando, Miss Anna
Davidson, Miss Mildred E.
Dernier, Miss Eda M.
Doherty, Miss Minnie
Dysart, Miss Dora I.
Eckert, Miss Elizabeth A.
Eldred, Miss Irene
Elliot, Miss Mabel E.
Farrington, Miss Mabel
Fisher, Miss D.
Flynn, Miss Katherine
Frank, Miss Sadie A.
Frost, Miss Elizabeth
Gallant, Miss Clara L.
Gittings, Miss Ina E.
Greene, Miss Esther
Harris, Miss Elizabeth
Headlee, Mrs. Frances King
Heizer, Mrs. O. S. (not new party)
Higdon, A. V. (Mrs. John C.)
Hinson, Mrs. Orie A.
Hoffman, Miss Edith V.
Hubbard, Miss Mary (Sivas)
Jameson, Miss Elsie
Jarret, Miss Margaret C.

Jencks, Mrs. Agnes M.
Kershner, Miss Dora
King, Miss Rachel
Knox, Miss Gertrude
Law, Miss Mary Louise
Lewis, Miss Florence E.
McKay, Miss Janet M.
McNeill, Miss Martha F.
Mack, Miss Margaret L.
Mac Daniels, Mrs. Laurence H.
Mitchell, Dr. Elsie R.
Morgan, Miss Janet Edith
Niles, Miss Margaret
Noyes, Miss Fanny G.
O'Neill, Miss Lillian
Peers, Miss Adeline
Phillips, Miss Mabelle C.
Pretre, Mrs. Angela S.
Richards, Mrs. Geo. L.
Rsenberg, Dr. Caroline
Ryan, Mrs. J. C.
Sharp, Miss Roberta K.
Small, Miss Helen H.
Smith, Lillian Soule
Spalding, Miss Mary
Stively, Miss Florence M.
Sullivan, Miss Mary Louise
Sutton, Miss Alice E.
Trefthren, Miss Anna Laura
Twidale, Katherine A. H.
Valentine, Miss Eugenia L.
VanEtten, Miss Clara Elizabeth
Wade, Miss Emily J.
Wallice, Miss Jessie D.
White Miss Margaret B. (Merzifon)
Williams, Dr. Clara
Wilson, Mrs. Marion C.

Justus, Miss Una
Kifer, Miss Mary B.
Knox, Miss Blanche
Larson, Mrs. Pearl G.
Lecke, Miss Ethel M.
McGwigan, Miss Maude M.
McMichael, Miss Belle
MacLean, Miss Christina M.
Mason, Dr. J. Louise
Mills, Miss Blanche E.
Moore, Miss Alice
Mowbray, Miss Agnes L.
Norton, Miss Ellen M.
O'Malley, Miss Mabel
Pearson, Miss Gertrude I.
Phelps, Miss Annie A.
Power, Miss Mabel H.
Reilly, Miss Grace Louise
Robb, Miss Genevive
Rothrock, Miss Anna E.
Schultz, Miss Helen
Sherman, Miss Louise R.
Smith, Harriet Alice
Smith, Miss Sarah M.
Stevenson, Mrs. Emily R.
Stuart, Miss Ruth
Super, Miss Mary W.
Tipple, Miss Adeline Mary
Truax, Miss Anna May
Underwood, Mrs. Georgia L.
Vandyke, Miss Elaine
Voigt, Miss Ingeborg
Wallace, Miss Edith D.
Weyerman, Miss Martha
Whiting, Miss Ruth Elizabeth
Wilson, Miss Helen C.
Winchester, Miss Edith M.

Winter, Miss Mary

Wolfe, Miss Anna L.

Örgüt çalışmalarına yardım eden misyonerler

Barber, Miss Alice S.

Birge, Rev. and Mrs. John K. (İzmir)

Cold, Miss Edith (Haçin)

Emrich, Rev. ve Mrs. Richard S.M. (Mardin)

Foreman, Miss Lucile (Antep)

Halliday, Miss Clifford (İran)

Hoover, Mrs. Alden R.

Lawrence, Mr. Ve Mrs. Caleb W. (İzmir)

Marden, Mrs. Etta D. (İstanbul)

Nilson, Rev. ve Mrs. Paul E. (Adana)

Pinneo, Miss Annie I. (İzmir)

Ranney, Mr. Charles F. (İstanbul ofisi)

Riggs, Rev. ve Mrs. Charles T. (İstanbul)

Riggs, Mr. Ve Mrs. Theodore D. (Merzifon)

Shane, Miss Myrtle O. (Bitlis)

Webb, Miss Elizabeth S. (Adana)

West, Mrs. Robert H. Ve 2 kızı, 1 oğlu

Wingate, Rev. ve Mrs. Henry K. (Kayseri)

Curt, Walter E.

Linn, Thomas Calvin

Todd, J. Edward

Ayer, Carlton S.

Bailey, Charles E.

Connolly, Joel I.

Custer, Raymond M.

Derstine, W. A.

Farnsworth, Thomas W.

Gilman, Raymond N.

Greenleaf, Wm. Eben

Hutzler, Silas

Loucks, Aaron

Means, Gardner C.

Perry, Donald B.

Scott, Albert Alexander

Witte, Miss Frances W.

Barker, Miss H. Constance

Brown, Miss A. Elizabeth

Doolittle, Miss Margaret

Fenenga, Miss Agnes (Mardin)

Green, Miss Olive (İzmir)

Holt, Miss Sophia S. (Adapazarı)

Kennedy, Mss Anna R.

Loughridge, Miss Stella N. (Kayseri)

Nickoley, Mrs. E. F. Ve 14 yaşındaki kızı

Parmelee, Miss Ruth A., M.D. (Harput)

Pye, Rev. Ernest (Merzifon)

Richmond, Miss Clara C. (Kayseri)

Riggs, Miss Mary (Harput)

Ryan, Rev. ve Mrs. Arthur (İstanbul)

Sherman, Miss Vina M. (Erzurum)

Webb, Miss Mary G. (Adana)

White , Rev. ve Mrs. George E. (Merzifon)

(Coming on S. S. Mercurious)

Hadley, Edmund E.

Riggs, Henry H. (Harput)

(Coming on S. S. Pensacola)

Bell, Dr. H. W.

Burgess, Edward W.

Count, Elmer Ernest (Bulgaristan)

Duer, Raymond

Farnham, Charles V. O.

Field, Manning

Graber, Chris

Hawkes, William E.

Hoagland, David M.

MacGeehon, Rev. E. Seldon

Miller, Ori O.

Salman, Harry Bennett

Smith, Carleton Tower

Stoltzfus, B. F.
Thayer, Lucius E.
Warden, David Royal
Willson, Richard Tyler
Wirt, Lincoln D.
Kingsbury, John H. (Bardezag)
Partridge, Rev. Ernest C. (Sivas)
Carrier, G. R.

Stoltzfus, Wm. A.
Vrooman, Lee
Weeden, Charles F. Jr.
Zimmerman, David
Beach Joseph W.
Holway, Rev. Theodore F. (Bulgaristan)
Ussher, Rev. Clarence D. (Van)
Deter, Extra S.

The American Personnel of the Constantinople Industrial Workshops

(From Left to Right) 1. Miss Katharine Paddock 2. Miss Constance Sheltman 3. Mr. James Crutcher 4. Miss Mary Broadhead
5. Mrs. Dorothy Sutton 6. Miss Janet McNaughton

(İstanbul'da yürütülen endüstriyel çalışmaların Amerikalı personeli. Kaynak: **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No:ABA132C0314001.)

Bu kadar çalışanla Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin amacı ihtiyaç sahiplerine fizikî yardım, gıda ve elbise dağıtımı, erkek-kadın-çocuk ihtiyaç sahiplerini açlık ve açıkta kalmaktan kurtarmak olarak kayıtlarda yer almıştır. Ayrıca gıda ve giyecek yardımının yanı sıra tehirden ve soykırımdan dolayı kimsesiz kalmış çocukların bakımı, Müslüman evlerinde köleleştirilmiş (!) Hristiyan kızların kurtarılması ve onlara ev temin edilmesi, hastalık ve yetersiz beslenmeden mustarip binlerce kişiye hastane ve ilaç temini ve normalde çalışan insanlara, yeniden kendi kendilerine yeter hale gelebilmeleri için işyerleri/atölyeler/sanayi işyeri dükkanları açmak. Farklı alanlarda yapılan bu yardım çalışmalarının tamamı tek bir merkezden idare edilmiştir²⁵.

3.Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Çalışmaları

²⁵ **American Board - Near East Relief**, The Acorne, and Near East Relief, No:ABA132C027006

Savaş yıllarında, misyoner örgütleri bünyesinde komiteler oluşturulduğu dönemde çalışmalar genelde okullarda eğitim ve öğretim, hastanelerde hastaların tedavi edilmesinin sürdürülmesi şeklinde devam ettirilmiştir. Özellikle tehcir sonrası bazı okullara öğrenci kayıt yaptırmayınca misyonerler, okulları yetimhaneye dönüştürmüşlerdir. Komiteler bir araya getirilerek *Yakın Doğu Muavenet Heyeti* adı altında tek merkezde birleştirildikten sonra, temel görevi yardım çalışmaları yürütmek olan heyetin çalışmaları, uygulamada genelde muhtaç durumda olan insanların en temel ihtiyaçlarını karşılama şeklinde olmuş ve yardımlardan Osmanlı Devleti vatandaşı Ermeni, Rum, Nesturi, Süryani, Asuriler yararlandırılmıştır.

Heyet tarafından yapılan yardımlar kurumsal olarak dört ana başlık altında toplanmıştır:

1. Tıbbî çalışmalar
2. Kurtarma/barınma evleri
3. Yetimhane kurma çalışmaları
4. Meslek edindirme çalışmaları

1920 yılı ortalarına kadar dört bölgede, dört temel alanlarda yürüttüğü çalışmaların istatistik verileri 30 Haziran 1920 tarihi itibarıyla şöyle tespit edilmiştir:²⁶

	Kafkasya	Beyrut-Halep	İstanbul-Anadolu	Toplam
Amerikalı NER Çalışanı	-	-	-	538
Hastane	43	11	9	63
Yatak	5681	346	525	6552
Klinik	85	21	22	128
Barınma evleri (rescue homes)	-	5	6	11
Yetimhaneler	81	27	121	229
Çocuklar:				
1. Yetimhanelerde	20779	8007	25814	54600
2. Yetimhane dışında kısmi yardım	55039	-	1000	56039
Yiyecek Yardımı	561970	Anadolu ve Halep bölgelerindeki sayı, siyasi koşullar çerçevesinde aylık olarak değişiyor; örneğin rehabilite edilmiş 10.000 Ermeni, Maraş'a yapılan saldırı sonrasında yeniden mülteci oldu.		
Elbise Yardımı	Ermenistan'a 300.000 giysi gönderildi. Bu, Yakın Doğu'daki sanayi atölyelerinde yapılan giysileri içermiyor.			300000

²⁶ **American Board - Near East Relief**, The Acorne, and Near East Relief, No:ABA132C027017. Yukarıda belirtilen rakamlar ve istatistikler, New York ofisinin isteği üzerine, Yakın Doğu'daki tüm merkezler tarafından çok dikkatli hazırlanmış olan raporlardan derlenmiştir.

Personel Hizmeti	Yakın Doğu'daki 187 kişi Amerika'daki akrabalarıyla temasa geçti ve Haziran ayı için NER aracılığı ile Ermenistan'dan Amerika'ya 462 kişinin yakınlarına ulaşımı sağlandı.	649
------------------	--	-----

Dört ana başlık altında yürütülen yardım faaliyetlerinde, savaş sürecinin şartları nedeniyle tıbbî çalışmalar ve yetimhane kurma işleri en önemli kısmı teşkil etmiştir. Heyetin Osmanlı ülkesindeki tıbbî çalışmaları neticesinde Şubat 1919 tarihi itibariyle tıbbî alanda yürüttüğü faaliyetler ve geçici bütçe istatistik bilgileri aşağıdaki gibi tespit edilmiştir²⁷:

Bölge	Miktar	%	Hastaneler	Tıbbî Çalışan	Meslek dışı çalışan
Kafkasya	Ayrı fon kapsamında		1	4	22
Samsun-Merzifon	17.500	7	1	5	10
Sivas	25.000	10	1	4	5
İstanbul	32.500	13	1	4	22
İzmir	10.000	4	1	4	5
Konya	17.500	7	1	4	5
Kayseri	17.500	7	1	5	9
Adana	12.500	5	1	4	9
Maraş	10.000	4	1	4	4
Halep	45.000	18	2	8	16
Harput	25.000	10	1	5	13
Diyarbakır	25.000	10	1	4	5
Mardin	12.500	5	1	4	5
Toplam	250.000\$	100 %	14	59	130
Suriye	00000	0	0		10
Mekanik ve dağıtılmamış işçiler					50
Toplam	250.000\$	100 %	14		249
Mevcut	250.000\$		15		285
İlave	0000	0	1		36

Bu bölgelerden sadece İstanbul'u aldığımızda tıbbî alanda yapılan yardım çalışmalarının verileri şöyle tespit edilmiştir²⁸:

1920 İstanbul Tıbbî Yardım		
	Tonaj (Ton)	Maliyet (\$)
15-100 yataklı hastane ünitesi	15.000	500.000
Hastane üniteleri için gıda malzemeleri	900	?
Kızılhaç'tan hastane malzeme ve giysileri	200	Bedava

²⁷ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No:ABA132C037002A11, ABA132C037002A14, ABA132C037002A15, ABA132C037002A17, ABA132C037010, ABA132C037017,

²⁸ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No: ABA132C037035A01

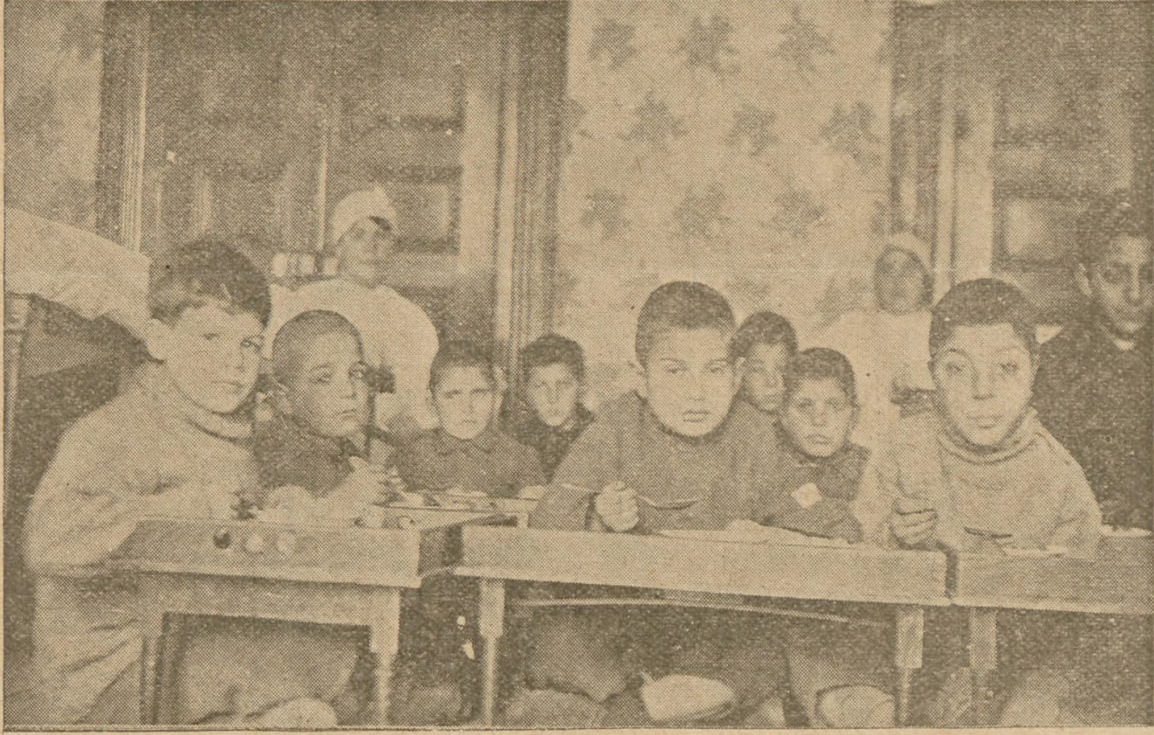
(İzmid'de faaliyet gösteren Yakın Doğu Muavenet Heyeti Hastanesi'nin doktor ve hemşireleri.
Kaynak: **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No:ABA132C0315001.)

Tıbbi çalışmaların ardından yardım faaliyetlerinin yoğunlaştığı diğer önemli alan yetimhane kurma çalışmaları olmuştur. 1 Kasım 1918'den 31 Mart 1919'a kadar İstanbul'da kurulan yetimhanelerin listesi şöyle tespit edilmiştir²⁹:

Yetimhane	Erkek	Kız	Toplam	Harcamalar
1 Şişli-Nişantaşı	98	---	98	5300
1 Şişli Karagheusian	70	---	70	1860
1 Pera, Essanian okulu	119	---	119	5780
1 Eski Hamasskiatz Okulu Lalest	27	18	45	1360
1 Pangaltı istasyonu, Merkez	100	51	151	5890
1 Beşiktaş	38	---	38	1130
2 Ortaköy	100	120	220	5520
1 Arnavutköy	116	---	116	3580
1 Boyacıköy	---	10	10	250
1 Kadıköy	77	---	77	2500
1 Üsküdar	58	---	58	2300
2 Kumkapı	38	260	298	7235
1 Samatya	---	100	100	1830
1 Narlıkapı	20	---	20	800

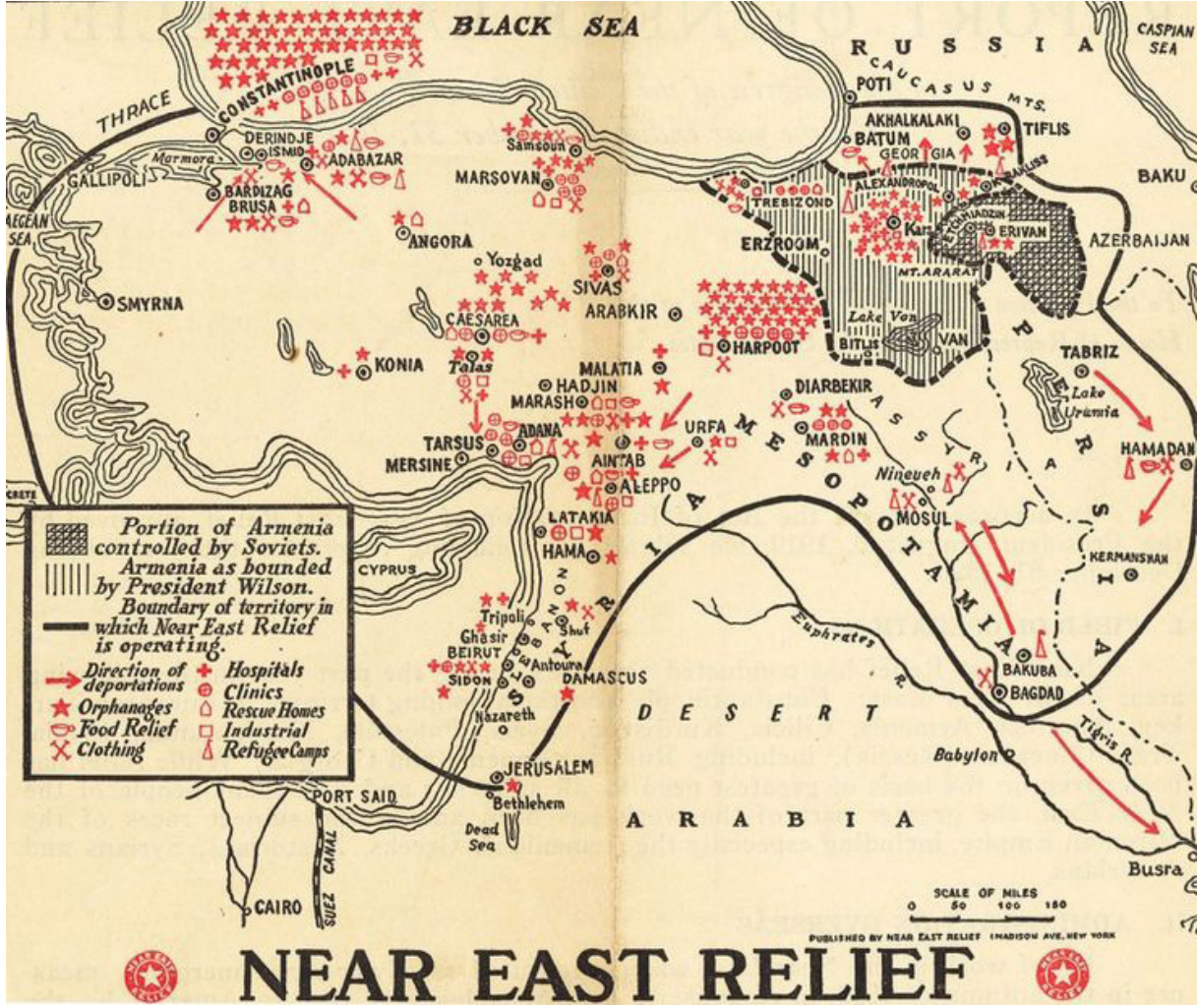
²⁹ **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No:ABA132C037044A01

1 Yedikule Ermeni Hastanesi	48	10	58	1550
1 Makriköy	---	12	12	350
1 Balat	1	10	11	250
1 Hasköy (Kalfayan)	---	45	45	1250
	910	636	1546	48735
1 Mgr. Dolci Yetimhanesi	112	---	---	---
Toplam	1022	630	1546	48735

Lunch in the Near East Trachoma Orphanage where children with contagious eye diseases are treated.

(Bulaşıcı göz hastalıkları geçiren çocukların tedavi altına alındığı Yakın Doğu Trachoma Yetimhanesi'nde öğle yemeği Kaynak: **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No:ABA132C0313001.)

(Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin yürüttüğü yardım çalışmalarının cinsini ve merkezlerini gösteren harita. Kaynak: [https://www.google.com.tr/search?q=Near+East+Relief+map&tbm=](https://www.google.com.tr/search?q=Near+East+Relief+map&tbm=10.03.2017)

Yardım yapılan dört alan içinde (tıbbi, yetimhane, barınma evi, meslek edindirme) nakdî olarak harcama yapılan alanlar:

1. Yiyecek yardımı
2. Giyecek yardımı
3. Nakliye yardımı
4. Personel hizmetleri yer almaktadır.

Bu harcama kalemleri dikkate alındığında, İstanbul için yapılan yardım malzemeleri ve bu malzemelerin nakdi bedeli aşağıdaki gibi tespit edilmiştir³⁰:

	Tonaj (Ton)	Maliyeti (\$)
Nakliye Yardımı		
Kara nakil kamyonları:	1.400	250.000
25 – 1 ton		
75 – 1-1/2 ton		

³⁰ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No:ABA132C037035A01

30 Ford tur arabaları ve ek parçaları	120	15.000
25 yan kabinli motosiklet	200	12.000
10 traktör	80	
Tıbbi Yardım		
15-100 yataklı hastane ünitesi	1500	500.000
Hastane üniteleri için gıda malzemeleri	900	?
Kızılhaç'tan hastane malzeme ve giysileri	200	Bedava
Giysi Yardımları		
3.500.000 metre pamuklu (müslin) bez	750	600.000
1.000.000 metre pazen, damalı pamuklu kumaş, patiska kumaş	800	250.000
100.000 battaniye	600	300.000
25.000 çocuk ayakkabısı 15.000 kadın ayakkabısı 10.000 erkek ayakkabısı	180	100.000
Kızılhaç'tan mülteci elbisesi	50	Bedava
200 dikiş makinesi (el) 50 dikiş makinesi (ayak) İğne, iplik vs.	2.400	?
Yardım görevlileri için gıda maddeleri	100	25.000
Diğerleri	100	Bedava
Toplam	7.000	2.052.000

Genel olarak bakıldığında 30 Nisan 1919'da aynı yılın Mayıs ayı için bölgelere gönderilmesi planlanan ve Heyet merkezi tarafından oylanıp kabul edilen ödenek miktarı şöyledir³¹:

Bölge	Miktar (\$)
1.Samsun-Merzifon	27.500
2.Sivas	30.000
3.İstanbul	32.500
4.İzmir	10.000
5.Konya	17.500
6.Kayseri	17.500
7.Adana	35.000
8.Harput	25.000
9.Trabzon	20.000
Toplam	215.000
10.Kuzey Suriye	
Halep	30.000
Mardin	10.000
Maraş	10.000
Antep	10.000

³¹ American Board - Near East Relief, Near East Relief, No:ABA132C037019, ABA132C037020

Urfa	10.000
Toplam	70.000
11.Beyrut	50.000
12.Kafkasya	---

Onaylanan bütçede en fazla yardım aktarılan vilayetler, Ermeni nüfusunun yoğunlukla bulunduğu veya civar şehirlerden göç ederek toplandıkları şehirler olan Sivas, İstanbul, Adana, Halep ve Beyrut'tur.

Bu yardımların Amerika'dan yola çıktıktan sonra Akdeniz'e girmesiyle beraber takip ettiği güzergâh ve boşaltma yapılan limanlar ve Osmanlı ülkesindeki ulaşım yolları aşağıdaki haritada açık bir şekilde gösterilmektedir.

(Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Osmanlı ülkesine getirdiği yardımları boşalttığı limanlar ve iç bölgelere ulaştırdığı yol güzergâhlarını gösteren harita. Kaynak: **American Board - Near East Relief**, Hand Book, Near East Relief, No:ABA132C027024&025).

Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin, Osmanlı ülkesinde yürüttüğü yardım çalışmalarından, kuruluş amaçları çerçevesinde ağırlıklı olarak Ermeniler yararlanmışlardır. Heyet'in kendi tespiti çerçevesinde 1 Kasım 1918'den 31 Mart 1919'a kadar İstanbul istasyonunda yardıma muhtaç Ermeni mültecilerin istatistiki bilgisi şöyle tespit edilmiştir³²:

İstasyon	Toplam korunaklı	Eve gönderilen	Kalan
Kadıköy	3940	3765	175

³² American Board - Near East Relief, Near East Relief, No:ABA132C037042A01

Galata	3448	3032	416
Samatya	1356	1129	227
Üsküdar	327	317	10
Makriköy	192	122	70
Kumkapı	2298	1984	314
Toplam	11561	10349	1212

Yine Heyet'in kendi verilerinde Osmanlı ülkesi genelinde yardıma muhtaç durumda olan Ermeni mültecilerin istatistiki bilgileri ise şöyledir³³:

Merkezler	Kayıt yaptıran en çaresiz Ermeni mülteci ve Yetimlerin sayısı	İstanbul'dan gönderilen yardım
İzmid ve civarı	7800 kişi	1980 lira
Adapazarı ve civarı	2900	1000
Geyve	2500	250
Orhangazi	7800	700
Bursa	1800	1400
Bilecik	1200	550
Balıkesir	700	360
Bandırma	1200	---
Ordu	2000	1800
Giresun	550	800
Samsun	1000	1000
Kastamonu	1500	100
Harput	14500	6700
Malatya	18800	3800
Eğin	1000	500
Arapkir	1800	---
Palu	200	---
Konya	55000	1600
Afyonkarahisar	1050	200
Eskişehir	2510	400
Ankara ve civarı	2990	2050
Yozgat	10550	6650
Boğazlıyan	2000	650
Keskin	800	425
Sungurlu	500	200
Sivas	15000	14000
Şebinkarahisar	2000	---
Merzifon	3185	4000
Tokat ve civarı	4050	2000

³³ İstanbul merkezden diğer illere gönderilen yardımın büyük bir kısmı, 1919 yılının ilk dört ayında Ermeni Ulusal Yardım Çalışması tarafından, geri kalan kısmı Ermeni Patrikliği ve Ermeni Ulusal Yardım Çalışması kurulmadan önce İstanbul'da farklı illerin yerlileri tarafından kurulan Ulusal Birlikler tarafından tedarik edilmiştir. **American Board - Near East Relief**, Near East Relief, No:ABA132C037042A02- ABA132C037042A04.

Amasya	1960	1000
Divriği	1200	100
Kayseri	8000	13000
Aziziye	6000	500
Gürün	450	---
Diyarbakır	12500	2000
Erzincan	130	200
Adana	50000	15700
Dört Yol	9000	---
Maraş	8500	---
Sis	4000	---
Antep	40000	---
Haçın	7500	1000
Mersine	28000	500
Halep	20000	---
Damas	15000	---
Urfa	22800	---
Toplam	327325	87115

Tablo incelendiğinde yardım için müracaat eden mülteci sayısının en fazla Konya, Adana ve Antep'te olduğu görülmektedir. Bu merkezlerdeki sayıların fazla olmasının nedeni, buraların göçe tabi tutulan Ermenilerin toplanma yerleri olmasından kaynaklanmaktadır. Civar bölgelerden göç eden Ermeniler özellikle bu vilayetlerde nüfus olarak toplanmışlar daha sonra toplu halde Halep ve Beyrut başta olmak üzere Osmanlı'nın güney vilayetlerine gönderilmişlerdir.

4.Yakın Doğu Muavenet Heyeti'nin Malî Kaynakları

Yakın Doğu Yardım Örgütü, Amerikan halkından Ermeniler için yardım toplamak için misyoner raporlarından ve mektuplarından yararlandılar. Amerikan kamuoyunda var olan mazlum Ermeni, zalim Türk imajı daha da derinleştirerek hem kamuoyunun hem de hükümetin desteğini sağlamayı başardılar. Başkan Wilson Ermeniler için yapılan yardım çalışmalarına destek vereceğini açıklayarak Yakın Doğu Yardım Günleri'nin toplantılarına katılmıştır. 1915 yılında başlıya Washington Post, New York Tribune, The Spectator gibi dönemin basını da Ermeniler için düzenlenen yardım toplama kampanyalarına büyük destek vermişlerdir. Bu çalışmalar, 1922 yılına kadar artarak devam etmiştir. Yardım kampanyalarında Amerikalıların kimsenin tarafında olmadıkları sadece insani amaçlarla bu yardımları topladıkları özellikle vurgulanmaktadır.

Yakın Doğu Muavenet Heyeti, bölgede yaptığı yardım çalışmalarında Amerikan halkı tarafından cömertçe desteklenmiştir. Birkaç eyalette bulunan kuruluşlar, heyete yapılan yardımların tahsisat işini organize etmiştir. Örgüt, kuruluş tarihi olan Ekim 1915'ten 1 Temmuz 1920 tarihine kadar Amerikan halkından \$ 40.815.226,74 toplanmıştır. Bu meblağın \$ 11.253.260,67'lik kısmı 1919-1920 arasına ait verilerdir ve eyaletlere göre dağılımı ise şöyledir³⁴:

Eyaletler	Toplanan Yardımlar (\$)
Alabama	106.312,07
Arizona	35.680,33
Arkansas	70.099,74
California (Güney)	389.386,48

³⁴ American Board - Near East Relief, The Acorne, and Near East Relief, No:ABA132C027018-19

California (Kuzey)	342.446,49
Connecticut	99.816,67
Delaware	275.110,57
Columbia Bölgesi	49.487,98
Florida	85.398,51
Georgia	70.599,25
Idaho	32.453,47
Illinois	305.339,04
Iowa	318.514,67
Kansas	275.961,06
Kentucky	152.585,51
Louisiana	118.422,83
Maine	69.165,26
Maryland	85.765,75
Massachusetts	169.305,98
Michigan	643.138,94
Minnesota	464.360,67
Mississippi	59.902,67
Missouri	252.281,80
Montana	17.607,46
Nebraska	121.449,59
Nevada	7.738,51
New Hampshire	53.314,53
New Jersey	458.428,90
New Mexico	8.416,73
New York City	820.926,49
New York State	706.883,23
Kuzey Carolina	202.356,57
Kuzey Dakota	35.788,80
Ohio	600.869,19
Oklahoma	146.220,35
Oregon	198.974,36
Pennsylvania	1.142.259,88
Rhode Island	171.703,32
Güney Carolina	114.952,21
Güney Dakota	70.734,48
Tennessee	124.640,33
Texas	283.828,29
Utah	5.856,90
Vermont	31.648,32
Virginia	229.841,34
Washington (East)	77.782,94

Washington (West)	91.168,73
West Virginia	156.602,73
Wisconsin	367.558,55
Wyoming	9.984,73
Toplam	11.253.260,67
Kanadalılar, Eşya ve Diğer Yardımlar	1.441.597,28
Toplam	12.694.857,95

Tablo incelendiğinde en az yardım yapan eyaletler Nevada, New Mexico, Utah ve Wyoming'dir. Bu eyaletlerin her birinden yapılan yardımlar 10.000 dolar bile değildir. Bu durum muhtemelen bu bölge insanının ekonomik şartları ile doğru orantılı olsa gerektir. En fazla yardım yapan eyaletler ise Michigan, New York State, New York City, Ohio ve Pennsylvania olarak tespit edilmiştir. Bu eyaletler içinde de Pennsylvania diğerlerine göre yapılan yardım oranı **açısından**, 1 milyon doların üzerinde bir miktarla oldukça ön plana çıkmaktadır. Bugünün iç ve dış siyasetinde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında bu durum oldukça dikkat çekmektedir. Tablo incelendiğinde, Amerikan halkı kadar olmasa da Kanada halkının da ciddi derecede yardım gönderdiği görülmektedir.

Sonuç

Netice itibarıyla Yakınoğu Muavenet Heyeti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında kuruluş süreci ve faaliyetleri incelendiğinde aşağıdaki noktalar tespit edilmiştir;

1- Bu örgütün 1915'te kuruluşunu sağlayan ortamın, Osmanlı ülkesinde o dönemde faaliyet yürüten misyonerler tarafından hazırlandığı, Ermeni zorunlu göçünün buna gerekçe olarak gösterildiği anlaşılmaktadır.

2- Yardım çalışmaları ilk başlarda misyoner örgütlerine bağlı kuruluşlar şeklinde yürütülmüş, ilerleyen dönemlerde bu çalışmalar müstakil bir örgüt kurulmasını sağlamıştır.

3- Yakınoğu Muavenet Heyeti'nin yardım çalışmalarına siyasî boyutta Amerikan hükümeti, malî boyutta Amerikan halkı ve fikrî boyutta misyoner örgütleri çok ciddi boyutta destek vermekten çekinmemiştir.

Türkiye'den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Göç ve Göçün Etkileri

Havva TEKİN
Yazar - Ankara

GİRİŞ

Uluslararası araştırmalar, Kıbrıs'ta insan yaşamının M.Ö. 8,000 yıllarında başladığı konusunda kanıtlar ortaya koymaktadır. Büyük çoğunluğunun Güney Anadolu, çok küçük bir kısmının da Suriye kıyılarından sallar yardımıyla gelen bu ilk yerleşikler tarihteki adıyla Eto - Cypriot'lar (İlk Kıbrıslılar) küçük gruplar halinde gelip boş adaya yerleştiler. Bu toplulukların ilk yerleşim yerleri Karpaz Yarımadası (Kastros bölgesi), Girne kazasında bugünkü Tatlısu köyü çevresi ve Yeşilirmak Kayalığı (Petra Tou Limniti) bölgesi olduğu bugün artık bilinmektedir.

Kıbrıs'ın ilk yerleşikleri olan bu insanlar, belki de Kıbrıs'ın ilk göçmenleri olarak kayıtlara geçirilmelidir. Çoğunluğu Anadolu çıkışlı bu toplulukların Ada'ya göçleri yüzyıllarca sürdü. Her göç dalgası Kıbrıs'a, Anadolu halkının özelliklerini ve uygarlığını taşıdı. Adada oluşup gelişmeye başlayan yeni uygarlık kısa zamanda çevredeki diğer uygarlıkların dikkatini çekti.

Adaya sahip olmak isteyenler arasında en hızlı davranan Anadolu Hititleri oldu. Anadolu Hititleri M.Ö 1320 yılında adayı ele geçirdi. Böylece Kıbrıs adasının savaş, el değiştirme ve göç tarihi de başlamış oldu.

Göç tarihi hayli zengin bir ada olan Kıbrıs, tarihteki ilk yerleşiklerin ardından çeşitli nedenlerle adaya gelip yerleşen göçmenlerini yerli hale getirirken, göç edenleri göçmen olarak adlandırmaya başladığımız dönemlere gelindiğinde koşulların ve sistemlerin göçmen ve göçmenlik kavramlarının da yeniden tanımlandığını görmekteyiz.

Türkiye'den Kıbrıs'a 1974 sonrasında gerçekleşen göçler incelenirken günümüzdeki göç sorununa uzak düşmemek adına Kıbrıs adasının adeta kaderi gibi duran bu göç gerçeğinin üzerinde durmak gerekmektedir. Adadaki nüfus hareketlerinin geçmişine kısaca da olsa göz atmak dünü ve bugünü değerlendirirken son derece yararlı olacak, göç travmasının birey ve toplum üzerinde yarattığı etkiyi ve sonuçlarını değerlendirmede bize ışık tutacaktır.

Kıbrıs Göç Tarihine Bakış

Kıbrıs adasını ve Kıbrıs Türklerini ilgilendiren 16 fetihten en önemlisi bugün Kıbrıs Türk nüfusun atası olarak nitelediğimiz halkın adaya göçünü sağlayan Osmanlı göçüdür. Bu büyük göçün hazırlayıcısı olan Osmanlı fethi 1571 yılında sonuçlanmış ve padişah Sultan Selim han fermanı ile adaya ilk kayıtlı göç gerçekleştirilmiştir. Başta Karaman bölgesi olmak üzere diğer yörelerden seçilen ve adaya gitmeleri için çeşitli biçimlerde teşvik edilen bu göçmenler Osmanlı fetih anlayışı çerçevesinde belirlenmiş ve getirilip yerleştirilmişlerdir. 1,606 yılı resmi kayıtlarına göre adaya göç eden ve yerleşen nüfusun 8,000 aileden oluştuğu 32,000 kişilik bir nüfusu oluşturduğu görülmektedir.

Bu göçle yerleşen halkın dışında, Osmanlı Yönetiminin daha sonraki yıllarında, bazı Türkmen Oymaklarının çeşitli nedenlerle Kıbrıs'a sürüldüğü ve yerleşmeye mecbur edildiği bilinmektedir.

1777 yılına gelindiğinde, Kıbrıs'ın toplam nüfusunun 84,000 civarında olduğu, bu nüfusun 47,000'i Türk, 37,000'i Hristiyan ve diğer azınlıklardan oluştuğu eldeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. (Rum,

Ermeni, Maronit ve diğerleri) 1777 yılından 1881 yılına dek geçen sürede adadaki Türk nüfusun artmak yerine azaldığına Rum nüfusun ise bu süreç içinde hızla artarak 137 bin 681 kişiye ulaştığını görüyoruz.

Rum nüfus olarak vurguladığımız ve içinde başka Hristiyan unsurların da yer aldığı bu nüfus artışı yalnız doğumla gerçekleşmemiş, adada Hristiyan nüfusun varlığını artıran siyasi ve politik tutumlar da buna zemin hazırlamıştır. Özellikle 1800'lü yıllarda adada yoğun şekilde hissedilmeye başlayan Osmanlı karşıtlığı ve Hristiyan ayaklanmaları adadaki Türk varlığını tehdit eder konuma geldiğinden, şiddete maruz kalmış pek çok Türk öldürülmüş ve bunun sonucu olarak da pek çok Türk adadan göç ederek geri dönmüştür.

1800 lü yıllarda önemli bir ivme kazanan Hristiyan-Rum ayaklanma ve şiddet olayları, sonraki yıllarda adadaki Türk varlığını göçe zorlayarak Kıbrıs adasını Hristiyanlaştırma çalışmaları için önemli bir strateji olarak uygulamaya konulmuştur. Bu stratejinin sonucu olarak pek çok Kıbrıslı Türk başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmiştir.

Kıbrıs'ta 1955-1958 yılları arasında tırmanan Rum saldırıları nedeniyle daha güvenli Türk bölgelerine sığınmak için köylerini terk eden 3.000 Türk, 30 Türk köyünü boşaltmak zorunda kalmıştır. Bu durum da Kıbrıs'ta iç göç tarihini de başlatmış "zorunlu göç" sayfasını açmıştır.

1963 ve sonrasında meydana gelen şiddet olayları nedeniyle 103 Türk köyü daha güvenli bölgelere gitmek için göç etmek zorunda bırakılmıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde yapılan 1960 nüfus sayımı, Kıbrıs'ta Türklerle Gayri Müslimlerin birlikte tespit edildiği son sayıdır.

Bu ortak nüfus sayımı sırasında ortaya çıkan verilere göre Türk nüfusu 105,494, Gayri Müslim nüfus ise 448,861 kişi olarak kayıtlara geçmiştir.

Bu resmi nüfus sayımına göre Ada'da yaşayan ve olaylar nedeniyle evlerini terk etmek zorunda kalan Türkler ise nüfusun % 30'unu oluşturmaktadır.

Kıbrıs'ta 1974 yılı sonrasında Türkiye'den Kıbrıs'a gerçekleştirilen nüfus göçünü irdeleyebilmek ve oluşan toplumsal durumu daha net ve ayrıntılı görebilmek için paylaştığım bu verilerden de anlaşılacağı üzere Kıbrıs Türk halkı göçe ve göçün yarattığı sosyal, ekonomik ve psikolojik sonuçlara hiç de yabancı değildir. Ve göçün birey ve toplum üzerindeki travmasına yaşayarak tanıklık etmiştir.

1975 Kıbrıs Göç Hareketi ve Göçü Hazırlayan Faktörler

Dünyanın her noktasında ülkeler ve uluslar çeşitli nedenlerle göç gerçeği ile tanışmıştır. Ulusların hem var oluşunu besleyen hem de kimi kez yok oluşlarına zemin hazırlayan göçler toplumların kendi iç dinamiklerini etkileyen ve çoğu kez de değiştiren özelliklerinden ötürü son derece dikkatli değerlendirilmelidir.

Göç, en yalın haliyle bireylerin veya toplulukların buldukları yerlerden ayrılarak başka bir coğrafyaya kısa veya uzun sürelerle yerleşmesi demektir. Tarih boyunca göç hareketleri incelendiğinde göçlerin pek çok nedeni olduğu görülmektedir. Doğal nedenler, siyasi nedenler, ekonomik ve sosyal nedenlerle gerçekleşen göçler temelde insan yaşamının daha iyi bir noktaya taşınmasını veya yeni yaşam arayışlarının bir sonucudur.

Bireylerin kendi coğrafyalarında çeşitli nedenlerle gerçekleştirdikleri kısa veya uzun süreli iç göçler o toplumun çoğu kez iç dengelerini tanıdık unsurlarla değişime uğratarken dış göçler toplumsal çalkantıya varacak denli değişimleri tetikleme özelliğine sahip olabilmektedir.

Göçün ve göç ederek yeni bir coğrafyaya yerleşen insanların göç ettikleri coğrafyalardaki yaşamlara nasıl ve ne kadar etki ettikleri, ne tür değişimlere yol açtıkları konusunda gerçekçi olunması hayli önem taşımaktadır.

Göçün temelinde ana unsur olarak yer alan insanın ve insan yaşamının, bu nüfus hareketinin etkilerini çoğu zaman öngörülenden farklı yaşadığı gözlenmektedir.

Kıbrıs'taki Türk varlığının 1800 yıllardan itibaren izlenen stratejiler ve politikalarla her geçen gün eriyerek azalması, dengelerin Türkler aleyhine değişmesi ve adada yaşanan siyasi ve politik gelişmelerin Türk nüfusu kaygılandırarak hale dönüşmesi daha önce sözünü ettiğimiz güvenli bölgelere yapılan zorunlu iç göçleri artırmıştır.

1974 yılına gelindiğinde göç etmeyip Kıbrıs'ta kalmak için direnen ve yaşam savaşı veren Türkler büyük bir soykırımla karşı karşıya kaldıklarında, adadaki şiddeti durdurmak amacıyla uluslararası anlaşmaların tamıdışı garantörlük hakkına dayanan Türkiye, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmuştur.

Müdahale sona erdiğinde iki ülke arasında varılan anlaşma gereğince adadaki Türk varlığını yeniden güçlendirmek amacıyla Türkiye'den göç ve yerleştirme kararı alınmış ve bu karar doğrultusunda Türkiye'den Kıbrıs'a nüfus aktarımı yapılmıştır. Kıbrıs'taki Türk varlığını güçlendirmek amacının yanı sıra, adadaki ekonomik ve sosyal çıkmazın aşılması ve adadaki sosyo-ekonomik dengelerin yeniden sağlanması için yapılan bu nüfus aktarımı bir diğer deyişle göç, adadaki nüfusu dengelerken toplumdaki birçok değişimin de başlangıcı olmuştur.

TÜRKİYE'DEN KIBRIS'A GÖÇ DALGALARI...

1975 yılında başlayan Kıbrıs'a göç hareketinin esas olarak üç dalga şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

1. Göç Dalgası

1975 yılında başlayarak 1979 yılına dek gerçekleşen ilk göç dalgası Kıbrıs ve Türkiye arasında var olan anlaşmalar gereğince Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden ve gönüllülük esasına dayanarak gerçekleştirilmiştir. Buna göre Akdeniz, Karadeniz, Güneydoğu başta olmak üzere çeşitli bölgelerden nüfus belli kriterler esas alınarak Kıbrıs'a gönderilmiştir.

Türkiye'de yaşadıkları bölgelerde baraj ve yol yapımı nedeniyle topraksız kalmış veya toprakları tarıma elverişsiz hale gelmiş, sel felaketi yaşamış, kıraç, verimsiz arazi yapısı yüzünden geçim kaynağı sıkıntısı çektiği için devlete başvurarak köylerinin başka bir yere göç ettirilmesini isteyen köylerle, gönüllülük esasıyla göç etmek isteyen bazı köylere bu göç planlaması sırasında öncelik tanınmıştır.

Gelen nüfusun yerleştirmesi yapılırken göç edenlerin Türkiye'de yaşadıkları bölgeler göz önüne alınarak, yaşam koşullarına benzeşme gösteren bölgelere yerleştirilmelerine çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Kıbrıs'ta bulunmuş, görev yapmış kişilere de aileleriyle birlikte gelip Kıbrıs'a yerleşme hakkı tanınmıştır. Bu dönemde 23.240 ı erkek, 23.520 si kadın olmak üzere 46.760 kişinin adaya göç ettiğini görmekteyiz. Adaya getirilen göçmenler öncelikle ve çoğunlukla Mağusa bölgesine yerleştirilmişlerdir. İlk göç dalgası olarak nitelediğimiz bu göç ve nüfus hareketiyle adaya gelip yerleşen kişilerin geldikleri bölgelere bakıldığında ağırlıklı olarak Akdeniz bölgesi, Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Karadeniz bölgesi dikkati çekmektedir.

2. Göç Dalgası

1980-99 yılları arasında gerçekleşen ikinci göç dalgası birinci göç dalgasından farklı özellikler taşımaktadır. Bu göç dalgasının en belirgin özelliği göç hareketinin yıllara dağılımına bakıldığında yükselen eğriler halinde ilerleyişidir.

1980 yılından 1984 yılına dek adaya göç eden Türkiye vatandaşlarının 1.036 sı kadın 1.205i erkek olmak üzere toplamda 2.241 kişi olurken, 1985- 1989 yılları arasında adaya gelen göçmenlerin sayısı 3.066 erkek 1.957 kadın olmak üzere toplam 5.023 kişi olmuştur.

1990 -1994 yıllarında adaya giren toplam göç nüfusu 8.615 olmuş, 4.885 erkek nüfusa karşılık 3.730 kadın adaya yerleşmiştir.

1995-1999 yılları yani ikinci göçün son çeyreği olarak niteleyebileceğimiz zaman diliminde 12.617

kişi adaya göç etmiştir. Bu dönemde adaya yerleşen erkek sayısı 7.097 olurken kadın sayısı 5.520'ye ulaşmıştır.

Görüleceği üzere ikinci göç dalgası artan bir ivmeyle yükseliş göstermiş ve bu dönemde Türkiye'den toplam 28.498 kişi adaya yerleşmiştir.

3. Göç Dalgası

Üçüncü göç dalgası diye nitelenen ve 2000- 2008 yıllarında Türkiye'den Kıbrıs'a göç eden 6.288 kişinin 3.925 kişisi erkek, 2.363 kişisi de kadın olarak kayıtlara geçmiştir.

Üçüncü göç dalgasının diğer iki göç dalgasından ayrılan en belirgin özelliği bu zaman diliminde göç edenlerin nitelik olarak diğerlerinden farklı özellikler taşıması ve buna bağlı olarak da farklı tutumlar göstermesidir.

Öncelikle bu göç grubuyla adaya gelip yerleşen kişilerin çoğunlukla iş becerisi olmayan kişiler olduğu, sadece maddi kazanç ve iş arayışı için adaya gelmiş oldukları dikkati çekmektedir.

Çoğunluğunu daha çok vasıfsız işçilerin oluşturduğu bir grup olarak tanımlanabilecek bu göçmenlerin bir kısmı da belli meslek gruplarında çalışabilecek becerisi az veya vasıfsız kişilerdir. Bu göçmenlerin yanı sıra sayıları az olmakla birlikte belli özellikleri ve meslekleri olduğu için adaya göç edip yerleşen göçmenlerden de söz etmek gerekmektedir. Emekli eğitimciler, emekli askerler, değişik meslek gruplarından emekli olup adada yaşamayı seçmiş göçmenler ve adadaki üniversitelerde çalışmaya gelen öğretim üyeleri, otel müdürleri, turizm elemanları da çalışma hayatlarına burada devam edip bir süre sonra da adaya yerleşerek göçmen dalgasına eklenmişlerdir. 2008 yılından sonraki göçler diğer 3 göç grubuna göre farklılık göstermektedir. 2008 yılından sonra gerçekleşen göçler bireysel özelliği olan göçlerdir. Adaya gelip yerleşen ailelere katılan aile fertleri yanında, arkadaş veya tanıdık teşvikiyle, iş olanaklarını tercih ederek adaya yerleşenlerden söz etmek gerekir.

Adaya göç ederek yerleşen ve burada bir yaşam kuran göçmenlerin yaşamları sosyal ve ekonomik durumları yanında eğitim durumlarına dair veriler de Kıbrıs'a gerçekleştirilen veya gerçekleşen bu göçlerin niteliği açısından son derece önem arz etmektedir.

Türkiye'den gelerek Kıbrıs'a göçmen olarak yerleşen göçmenlerin yaşlara göre dağılımı da sosyo-ekonomik durumun doğru görülmesi ve yorumlamasında önemli rol oynayacağından bu konudaki verileri de paylaşmak gerekmektedir.

Buna göre Kıbrıs'a 1975 yılından itibaren göç yoluyla gelip yerleşen Türkiye vatandaşlarının yaş ve sayı oranları şöyledir.

25-29 yaş arası 15.208 kişi. Bunlardan 9.826 kişi erkek, 5.382 kişi kadın.

30-34 yaş arası 14.869 kişi. Bunlardan 8.760 kişisi erkek, 6.109 u kadın.

35-39 yaş arası 12.486 kişi. Bu sayınının 7.230 u erkek, 5.256 sı kadın.

40-44 yaş arası 16.763 kişi. Bunlardan 6.967 kişi erkek, 4.796 kişi kadın.

45-49 yaş arası 9.012 kişi. Bu yaş grubunun 4.939 erkek, 4.082 kadın

50 -54 yaş arası 7.961 kişi. Bu kişilerden 4.647 ı erkek, 3.314 ü de kadın nüfus olarak kayıtlara geçmiştir.

TÜRKİYE'DEN KIBRIS'A YERLEŞEN GÖÇMENLERİN EĞİTİM DURUMU

Türkiye'den adaya yerleşen göçmenlerin eğitim durumlarına göz atacak olursak 91.747 okuma yazma bilmeyen kişinin Kıbrıs'a göç edip yerleştiğini, bunlardan 56.779 kişinin erkek, 34.968 kişinin kadın olduğunu söylemek gerekir.

Yine Türkiye'den göç edip yerleşen bu göçmenler arasındaki okur-yazar oranları araştırmasında

2.955 erkek okur- yazar olarak kayıtlara geçerken 2.887 kadın okur-yazar olarak saptanmıştır.

İlkokul bitirmiş erkek sayısı 52.723 iken bu oran kadınlarda 28.748 e düşmektedir.

Ortaokul mezunu 6.865 erkeğe karşın 3.090 kadın, göçmen olarak adaya yerleşirken 16.761 erkek lise mezunu olarak karşımıza çıkarken bu sayı kadınlarda 9.680 olarak karşımıza çıkmaktadır. Meslek lisesi mezunu olarak ise 4.246 erkek ve 2.902 kadın göçmen olarak adaya gelmiştir.

Türkiye'den Kıbrıs'a yerleşen göçmenlerin eğitim durumlarını ortaya koyan bu araştırmada üniversite mezunu göçmenler incelendiğinde 4.157 erkek üniversite mezunu olarak adaya yerleşirken bu oran kadınlarda 2.161 olarak gerçekleşmiştir.

Adaya yerleşen yüksek lisans ve doktora mezunlarının 520 si erkek 278 kişisi de kadın olmak üzere toplamda 798 kişi olmuştur.

Adaya Türkiye'den gelip yerleşen göçmenler üzerindeki değerlendirmede yaş ve eğitim kıyaslaması söz konusu olduğunda ise oranlar şöyledir.

Ön lisans Mezunu

25-29 yaş arasında 561 kişi

30-34 yaş arasında 388 kişi

35-39 yaş arasında 268 kişi

40-44 yaş arasında 221 kişi

45-49 yaş arasında 148 kişi ön lisans veya 2-3 yıllık okullardan mezun olurken

Üniversite Mezunu

25-30 yaş arası 2.186 kişi üniversite mezunu

30-34 yaş arası 2.037 kişi üniversite mezunu

35-39 yaş arası 1.663 kişi üniversite mezunu

40-44 yaş arası 1.209 kişi üniversite mezunu

45-49 yaş arası 934 kişi üniversite mezunu

50 yaş üstü 811 kişi üniversite mezunu adaya yerleşmiş göçmen olarak saptanmıştır

GÖÇ VE TOPLUMSAL SORUNLAR

1974 yılı sonrasında gerçekleşen ve bir dış göç özelliği taşıyan Türkiye'den Kıbrıs'a göç, farklı birçok boyut taşıdığı için ayrı bir özen ve değerlendirmeyi de gerektirmektedir.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinde temel amaç ve zorunluluk olan soykırımı önleme çabası, bu bağlamda kuşkusuz en önemli gerçek olmakla beraber göçün kendine has sorun taşıyan ve oluşturabilen yapısı da ne yazık ki Kıbrıs'ta da birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs'a göç edenler ile oradaki toplum arasında soydaşlık ve milli değerler konusunda ortaklıklar söz konusu olsa da ada olmanın getirdiği farklılıklar ve kültürel yapı farklılıkları göç sonrasında toplumda farklı olayların ve durumların yaşanmasına da zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin değişik bölgelerinden gelerek yerleşen göç toplumu uzunca bir süre Kıbrıs'taki yaşama ve kültür yapısına ayak uydurmakta zorlanmıştır.

Bildirimizde ortaya koyduğumuz istatistiksel sonuçlar göç eden nüfusun eğitim düzeyi konusunda düşündürücüdür. Çalışma yaşamı barınma ihtiyaçları yanında yaşamsal bir öneme sahip insan ilişkileri konusunu doğrudan etkilemekte olan eğitim düzeyi veya bir diğer deyişle eğitim yoksunluğu toplumu algılamak ve değerlendirmek konusunda yetersizlik durumu ortaya koymuş bu da kültürel çatışmaları desteklemiştir. Hem göç eden nüfus hem de yerli halk konumunda olan ada halkını uzun zaman yoran ve zorlu süreçlerin yaşanmasına neden olan bu durum zaman ilerledikçe kendi koşullarını yaratmıştır. Nerdeyse dört kuşak bir arada yaşamanın getirdiği öğrenme anlama değişim ve farklılaşma süreçleri

sonucunda bugün adadaki göç sorunlarından söz ederken kuşkusuz farklı şeyler söylemekteyiz. Özellikle son iki kuşak kendini Kıbrıs'a ait ve Kıbrıs'ın yerli halkı gibi algıladığını söylerken aslında belli oranlarda kültür kaynaşmasının gerçekleştiğini de ortaya koymaktadır.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1974 yılı sonrasında Anadolu'dan Kıbrıs'a gerçekleştirilen göçten söz ederken; dil, din ve genel hatlarıyla benzeşik olarak adlandırılabilir kültür paydaları nedeniyle bugün epeyce homojen hale gelmiş bir göçün genel tablosunu ortaya koymaktayız.

Türkiye'den Almanya, İngiltere, Fransa gibi değişik ülkelere farklı nedenlerle göç etmiş Türkiye vatandaşı Türklerin bu ülkelerde yaşadıkları sorunları göz önüne aldığımızda Türkiye'den Kıbrıs'a gerçekleştirilen ve Kıbrıs'taki Türk nüfusu korumak ve yaşatmak düşüncesi ekseninden hareket eden bu göç, sosyolojik açıdan yaşanmış ve belli düzeylerde hala yaşanan sıkıntılı zamanları ve durumları işaret etsede dil, din ve benzeşen kültür yapıları nedeniyle gelecekte daha olgun bir düzleme oturma ihtimalini bize sunmaktadır.

Kıbrıs Türk toplum yaşamı için de değişim, farklılaşma ve yeniden şekillenme sonuçları doğuran bu göçü irdelerken söylenmesi gereken en önemli cümle kuşkusuz tehdit altındaki yaşam hakkının korunabildiğidir. Kıbrıs Türk toplumunun en iyi bildiği ve defalarca yaşamak zorunda kaldığı göç gerçeği, insan yaşamının kutsiyeti ve özgürlük kavramının toplumdaki tartışılmaz karşılığı nedeniyle olumlu değişim süreci ve arzu edilen toplumsal huzurun her geçen gün daha iyiye giderek sağlanması mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Siyaseti - 1979 İstanbul - Menter Şahinler - Sorbonne Üniversitesi-Paris
Kuzey Kıbrıs'ta Türkiyeli Göçmenler- Hatice Kurtuluş - Semra Purkış - İş Bankası Yayınları-1912
DEVLET PLANLAMA ÖRGÜTÜ – 2016 Kıbrıs
EKİM 2015 HANE HALKI İŞGÜCÜ ANKETİ SONUÇLARI
Doç. Dr. Cengiz ORHUNLU, Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1581)
Haşmet GÜRKAN - Kıbrıs Tarihi-1-2 CİLT
KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ DEVLET PLANLAMA ÖRGÜTÜ ARŞİVİ
İSTATİSTİK YILLIĞI – 2014
İSTATİSTİK VE ARAŞTIRMA DAİRESİ – İSTATİSTİK YILLIĞI HAZİRAN - 2016

Göç ve Travma: Süryani Göçleri Üzerine Bir Değerlendirme

Yelda TUTAR SERTER
Onsekiz Mart Üniversitesi / Çanakkale

Tarihsel Süreç İçinde Süryani Toplumu

Hız. İsa'nın dilini konuşan ilk Hristiyanlar yani Süryaniler Mezopotamya'nın ilk halklarından sayılırlar. Süryani adı ve kökeni hakkında ortaya birçok tez atılmış ancak bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu tezlerden bir kısmı Süryanilerin Aramilerden geldiğini¹ bir kısmı ise Asurilerden geldiğini savunmaktadır. ²Süryanilerin Aramilerden geldiğini savunan görüş konuyu din eksenli ele alırken Asuriler tezini savunan görüş etnik kimliğe vurgu yapmaktadır. Bir üçüncü görüşe göre ise Süryani toplumunun Mezopotamya halklarının kaynaşmasıyla ortaya çıktığı yönündedir. İbrahim Özcoşar, bu halkların hepsinin aynı kökenden geldiğini ve ortak bir dil kullanarak Antakya Kilisesi etrafında dini bir cemaat olarak örgütlendiklerini savunmaktadır.³

Tarihsel süreç içinde farklı tarihlerde farklı devletlerin egemenliğine giren Süryaniler genellikle tabii oldukları devlete karşı itaatkâr bir tutum sergilemişlerdir. Bizans egemenliği altında buldukları sırada Hristiyanlığı kabul etmelerinden dolayı büyük bir baskı ile karşılaşan Süryaniler, Selçukluların Anadolu'ya gelişi ile birlikte rahat bir nefes almışlardır. Bu konuda farklı görüşler de bulunmaktadır. Selçukluların Yukarı Mezopotamya'ya gelişinin Süryani Ortodokslar üzerindeki baskıyı arttırdığını ve 1075 yılında Mor Gabriel Manastırı Kilisesinin Türklerce yıkıldığını iddia edenler bulunmaktadır. ⁴ Selçuklu hâkimiyetinden sonra uzunca bir süre Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan Süryaniler Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmişlerdir. Süryaniler, Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi'nde iken Türkiye Cumhuriyeti'nde asli unsur olarak adlandırılmışlardır.

Türkiye'de yaşayan Süryanilerin Türkiye dışına göçlerinden sonra dile getirdikleri ve sık sık şikâyetle buldukları konu hiç şüphesiz Lozan Antlaşmasıyla kendilerine tanınan "vatandaşlık" kavramı olmuştur. Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'de yaşayan gayrimüslim unsurlar azınlık olarak kabul edilirken Süryaniler bu kavramın dışında tutulmuşlardır. ⁵

Lozan'da Süryanilerin gayrimüslim azınlık statüsünde telakki edilmemelerinin sebepleri olarak Osmanlı Millet Sistemi'nde Ermeni, Rum ve Musevilerin en büyük dini gruplar olarak kabul edilmeleri ve küçük gayrimüslim toplulukların "Altı topluluk patriği" olarak ifade edilen Ermeni Patrikliği üzerinden devlet ile ilişki kurmuş olmaları gösterilmektedir. Diğer bir sebepte ise İçişleri Bakanlığı'na ait bir genelgede bu grupların isimlerinin geçmemesi ve Süryani haklarının akraba bir devlet tarafından takip edilmemesi gösterilmektedir. Ayrıca, Süryanilerin kırsal bölgelerde yaşıyor olması nedeniyle haklarını arayamamış olmaları da dikkate alınmaktadır.⁶ Bunun dışında bir başka neden ise Patrik III.

¹ Mithat Sertoğlu, Süryaniler'in Aramilerden geldiğini hatta Türk olduklarını iddia etmektedir. Bkz. Mithat Sertoğlu, *Süryani Türklerinin Siyasi ve İktisadi Tarihi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974, s. 84.

² Yakup Bilge, *Süryaniler Anadolu'nun Solan Rengi*, İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1996, s. 29.

³ İbrahim Özcoşar, *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008, s. 25-27.

⁴ B. Spuler (1958), "Die West-syrische (monophysitische) Kircheunter dem Islam", *Saeculum*, IX/3-4, 337, Aktaran: Mutay Öztemiz, *Süryaniler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s.19.

⁵ Baskın Oran, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", *AÜSBF Dergisi (Prof. Dr. Yılmaz Günel'a Armağan)*, XLIX, (Haziran-Aralık 1994), s. 287.

⁶ Ömer Ergün, "Lozan'daki Azınlık Anlayışı ve Süryaniler", *Süryaniler ve Süryanilik II*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgın,

İlyas'ın Lozan görüşmeleri devam ederken Ankara'da Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmedir. Patrik III. İlyas, bu görüşmede, Süryanilerin azınlık statüsünü kabul etmediklerini ve yıllarca Türklerle aynı kaderi paylaştıklarını bundan sonra da bu durumun değişmeyeceğini söylemiştir.⁷ Patrik III. İlyas, İleri gazetesi Başyazarı Celal Nuri İleri Bey'le yaptığı röportajda Süryani Kadim Cemaati olarak azınlık statüsünü kabul etmediklerini belirtmiş ve bu açıklama Lozan'da Süryanilerin bugünkü durumunu belirlemiştir. Patrik İlyas Şakir bu röportajda:

“Azınlık hukuku meselesi, bu dakikaya kadar mümessili bulunduğumuz cemaatin ne akıl ne de hayaline gelmiştir, ne de gelmesi ihtimali vardır. Biz, bunu olanca kuvvetimizle protesto ederiz. Ben cemaatim namına ne böyle haklar talebinde bulundum, ne de bulunacağım. Süryaniler, Misak-ı Milli hudutları için yaşayan milletin bir azınlığıdır. Biricik arzuları ise, iyi günlerde de fena günlerde de birlikte bulunmaktır. Ebediyen bu toplulukla yaşamak istiyoruz. Ne milletim ne de ben asla ve katiyen azınlık hukuku diye Avrupa'nın icat ettiği imtiyazları ne iddia ettik, ne ediyoruz. Ne de ebediyen edeceğiz bu fuzuli talepte bulunanları protesto ederiz. Biz kendimizi azınlık saymayız. Çoğunluk, daha doğrusu genellikle olan Türklerin hukukunu isteriz, bu hukuka zaten sahibiz ve Türklerin bütün görevi ve yükümlülükleriyle yükümlüyüz. Biz gönülden ve şüphesiz bu memleketin evladıyız. Biz, Türklerin küçük kardeşiyiz. Bu memleketin her türlü menfaatlerine ve nimetlerine iştirak ettiğimizden onun uğrunda her fedakârlığa minnetle hazırız.” demiştir.⁸

Türkiye'den Süryani Göçleri

Süryaniler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş, gelişme ve olgunlaşma süreçlerinin tümüne asli unsur olarak tanıklık etmişler ve diğer uluslar gibi sancılı dönemlere ortaklık etmişlerdir. Atatürk döneminde takip edilen gayrimüslim politikası İsmet İnönü döneminde daha milliyetçi bir tarafa evrilerken nitelik değiştirmiştir. Tek Parti döneminin azınlık politikası Atatürk dönemine oranla büyük bir değişim göstermiştir. Yahya Koçoğlu, “Azınlık Gençleri anlatıyor” kitabında, Yahudilerin endişelerinin Atatürk'ün ölümüyle arttığını Atatürk'ün hastalığının azınlıklar arasında büyük üzüntü yarattığını belirtmektedir. Azınlıkların, Cumhuriyet Dönemi'nin en olumsuz olaylarından İsmet İnönü'yü sorumlu tutmaları, CHP'den uzak kalarak yıllarca sağ partileri desteklemelerine neden olmuştur.⁹

Türkiye'nin 1960'larda başlayan gerek toplumsal gerek siyasi sorunları Süryanilerin Türkiye'den göç etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Süryani göçlerinin temelinde ekonomik nedenler yatmaktadır. Süryani göçünü yıllara göre ayırdığımızda karşımıza farklı yıllarda farklı nedenlerle yapılan göçler çıkmaktadır. Örneğin; 1960-1970 yılları arasında yapılan göçler ekonomik temelli iken 1970-1980 yılları arasında siyasi nitelikli göçler yapılmıştır. 1980'li yıllardan itibaren yapılan göçlerde güvenlik kaygısının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2000 yılından sonra göç yoğunluğunun asgari düzeye inmesinde ise Türkiye'deki siyasi kaosun minimuma inmesi belirleyici olmuştur.¹⁰ Bunun yanında göç ettikleri tarihten günümüze kadar Süryanilerin Türkiye'yi ziyaret etme tarihleri de, Süryanilerin Türkiye üzerindeki algısını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Göç eden Süryanilerin %1,1'i 1970-1980 arasında, %4,3'ü 1980-1990 arasında, %14,11'i 1990-2000 arasında, %81,63'ü 2000-2015 arasında Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir.¹¹ 1970-2000 yılları arasında Süryanilerin Türkiye'yi ziyaretlerinin minimum düzeyde kalmasının öncelikli nedeni Türkiye'nin siyasi konjonktüründe meydana gelen değişimlerdir.

Süryani göçlerinin nedenleri ele alındığında Ekonomik, Sosyo-Kültürel, Güvenlik yani Terör sorunu gibi nedenler karşımıza çıkmaktadır. Süryaniler, 1960'larda ekonomik kaygıyla nüfus olarak yoğun buldukları Güneydoğu Anadolu'dan İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır. Süryanilerin bu tarihlerde ekonomik kaygılarla göç ettiklerini Süryaniler ile yapılan sözlü tarih çalışmalarından da

Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Ankara: Orient Yayınları, 2005, s. 251-252.

⁷ Akşam Gazetesi, 6 Şubat 1923, s. 1.

⁸ Yeni Gün Gazetesi, 5 Şubat 1923.

⁹ Yahya Koçoğlu, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004. s. 17.

¹⁰ Süryani nüfusunun %4,4'ü 1915-1960 yılları arasında, %46,52'si 1960-1980 yılları arasında, %39,45'i 1980-2000 yılları arasında, %11,13'ü 2000-2015 yılları arasında, Türkiye'den göç etmiştir. Anket sonuçlarına göre (Temmuz-Ağustos 2014).

¹¹ Anket sonuçlarına göre (Temmuz-Ağustos 2014).

anlamaktayız. İstanbul’da yaşayan Naim Bey İstanbul’a göçlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Adıyaman’dan İstanbul’a gelmemizin başlıca sebeplerinden birisi ekonomik sıkıntıydı. Yani orada herhangi bir gelirimiz, çalışma koşullarımız yoktu. Tabi bu orada yaşayanların geneli için böyledi. Ama orda yapılacak hiçbir şey yoktu. Arazi var ama ekip yapıpta bir şey elde edemiyorsun yani, sürekli karın tokluğuna yaşıyorsun. Bu da orda artık durmanın bir anlamının olmadığını gösteriyor. Baktık olmuyor yani, herkes gidiyor, orda biz kalmışız. Biz de dedik yolumuzu alalım yani. Öyle İstanbul’a geldik”.*¹²

Bu tarihlerde ekonomik kaygılarla göçün yapıldığını Süryani toplumunun önde gelen isimleri de belirtmişlerdir. Süryani Papazı Aziz Günel,¹³ İstanbul Türk Süryani Kadim Metropolit Filüksinos Yusuf Çetin,¹⁴ Mardin Belediye Başkanı Abdulkadir Tutaşı, Süryani Vakfı Başkanı Hanna ve oğlu Gabriel Çilli,¹⁵ Ermeni Cemaati ruhani lideri Şinork Kalustyan,¹⁶ Dünya Süryani Katolik Cemaati lideri Patrik İgnasiyas Anton Haih II,¹⁷ Süryani göçünün temelinde ekonomik sorunların yattığını dile getirmişlerdir.

1970’li yıllardan itibaren tırmanışa geçen siyasi kaos, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da artan terör baskısı Türkleri etkilediği kadar Süryaniler üzerinde de etkili olmuştur. Bu yıllarda bölgenin etkin güçlerinin etkisinden kurtulmak isteyen Süryaniler, özellikle Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. 1985-1987 yılları arasında Süryani göçü 5 bine yaklaşmıştır. Mardin, Urfa, Hakkâri’den göç eden Süryaniler vize zorunluluğu olmayan ülkelere göç etmişlerdir.¹⁸ Türkiye’nin doğusunda yaşanan faili meçhul ölüm olayları göçlerin artmasına neden olmuştur. Midyat’ta Fehmi Yazar adında bir Süryani vatandaş öldürülmüş ve konuyla ilgili Remzi Şişman adında bir komiser yardımcısı tutuklanmıştır. Yazar’ın öldürülmesiyle ilgili polis yetkilileri *“Biz kaçan bir şahsı kovalıyorduk, sonra çatışma Süryani’nin bulunduğu sokakta oldu, atılan kurşun ona değmiş.”* açıklamasını yapmış ancak Fehmi Yazar’ın eşi Necbah Yazar, olayın rastlantı olmadığını, eşinin Remzi Şişman tarafından kasten öldürüldüğünü ve diğer polislerin daha sonra havaya ateş açarak olaya çatışma süsü verdiklerini söylemiştir. Bu olayla ilgili Metropolit Samuel Aktaş, Fehmi Yazarın kimseye zararı olmadığını söylemiş ve şu açıklamayı yapmıştır:¹⁹

“Hiç kimse yurdundan ayrılmak istemez. İnsanın vatani gibi var mıdır? Ama son yıllarda Süryani göçü hızlandı. Birçok aile gitti. Biz şimdi de gençleri tutamıyoruz. Bir yandan yeni yetişenler bölgedeki koşulları kendilerine uygun bulmuyorlar, okumaya gidiyorlar, bir yandan da istemediğimiz olaylar geliyor. Göçün nedeni ortada, herkes biliyor. Ama çözüm bulan yok. Burada insanlar kaynaşmış, kardeş olmuş, yerleşmiş, işlerde çalışmışlar. Ama bu insanlar şimdi göçmek istiyor. Dileğimiz bu tür olayların son bulması ve insanları burada tutabilecek şartların sağlanmasıdır.”

Aynı tarihlerde Midyat’ta yaşayan Samuel Bey İsveç’e göç etmelerinin nedenlerini şu sözlerle açıklamaktadır:²⁰

“İsveç’e 1976’da geldim, Midyat’tan geldiğimde 13 yaşındaydım. Türkiye’den gelme sebebiz ekonomik değildi, babam kuyumcuymdu, Osmanlı Devletinde “kuyumcigen” denilirdi, Atatürk döneminde Soyadı Kanunu’yla Kuyumcuoğlu soyadını aldık. Biz zengindik. Her giden gelen para istiyordu, vermezsen üstüne geliyorlardı, 1981 de benim amcamın oğlunu kaçırdılar, fidye istediler, kurtarmak için o parayı vermek zorundaydık, polise gitse daha kötü, Kürtler dağlardan çıkıp para istiyorlardı, ya oğlunu dağa göndereceksin ya da para vereceksin, para versen devlet var, bu yüzden herkes malını mülkünü bıraktı kaçtı oradan. Orada 2000 yıllık kültürü bıraktık kaçtık.”

Süryani göçlerinin bir başka nedenini ise Yabancı düşmanlığı ve farklı dinlere mensup olmalarından kaynaklanan kültürel nedenler oluşturmaktadır. Müslüman bir toplumda inançlarını açıkça

¹² Naim Bey, “Süryaniler” konulu görüşme, İstanbul Aksaray: 13. 09. 2014.

¹³ Amerika Ortodoks Başpiskoposu Yakovos Kukuvis “New York Times” gazetesinde Türklerin Hristiyanlara baskı yaptığı yönünde bir yazı yazmış ve bunun üzerine Meryemana Kilisesi Papazı Aziz Günel, Kukuvis’in iddiasını protesto eden bir mektup kaleme almıştır. *Milliyet Gazetesi*, 09 Haziran 1966, s. 7.

¹⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Kasım 1987, s. 6.

¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Kasım 1996, s. 12

¹⁶ *Milliyet*, 2 Eylül 1985, s. 3.

¹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*, 13 Kasım 1987, s. 10.

¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Eylül 1987, s. 7.

¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Aralık 1988, s. 8.

²⁰ Samuel bey, “Süryaniler” konulu görüşme, İsveç: 3. 09. 2013.

yaşayamamaktan ve toplum dışına itilmelerinden kaynaklanan sorunları olduğunu belirten Süryani sayısı azımsanamayacak kadar fazladır. İnanç üzerinden Müslümanlar tarafından Hristiyan olan kesimler zaman zaman uygulanan bu baskı ötekileştirilen toplumun kendi içine kapanmasına neden olmuştur.²¹

Süryani bir gencin anlattıkları bu baskıya uğramamak adına geliştirilen içe kapanmanın örneği olması bakımından önemlidir:

“İstanbul’da kimse kimseden haberdar değil. Sen açıklamazsan kimse bilmez Süryani olduğunu. Müslüman’dan daha Müslüman olabilirsin. Süryani olduğunu bilmediğim bir arkadaşım, o da benim Süryani olduğumu bilmiyor, birbirimizin Kurban Bayramı’nı kutladık. Adam beni *Müslüman zannediyor; ‘Bayramın Kutlu olsun.’ dedi. Ben de bozmadım adamı, teşekkür ettim, ‘Seninki de kutlu olsun.’, dedim. Sonra kilisede gördük birbirimizi*”.²²

Süryanilerin 1960’lı yıllardan başlayarak artan göçleri uluslararası arenada büyük yankı uyandırmıştır. Özellikle Süryani diasporasının Süryani Soykırımı iddiasını ortaya atması ve Ermeni sorununa benzer bir tablo ortaya koyması göçlerden sonra meydana gelmiştir. Türkiye’den Avrupa’ya göç eden Süryaniler, Türkiye’nin insan haklarına saygı duymadığını ve demokratik olmadığını, başbakanının da faşist olduğu propagandasını yapmışlar ve buldukları ülkelere daha fazla hak talep etmeye başlamışlardır. Süryanilerin iddiaları yabancı basında yankı uyandırırken, Türkiye basını da Süryani diasporasının çalışmalarına büyük yer ayırmıştır.²³

1988 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları raportörü tarafından ABD kongresine *Din ve Vicdan Özgürlüğü* adı altında bir rapor sunulmuş ve raporda Türkiye en hoşgörüsüz ülkeler içinde gösterilerek ağır suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’ye yöneltilen suçlamalar arasında; Türkiye’deki Hristiyanların dayak yediği, eziyet gördüğü hatta ölümlerle karşı karşıya kaldığı, Hristiyan kadınların zorla Müslümanlarla evlendirildikleri, kiliselerin camiye dönüştürülerek, kilise ve sinagogların mallarına devletçe el konulduğu, tacizler nedeniyle Hristiyanların topluca göç ettikleri şeklindedir.

Bu konuda Süryani cemaati ve din adamları da Türkiye’deki konumları hakkında açıklamalar yapmıştır. Şam Süryani Patriği Ulgnetios Zakka Ayvaş 1982’de Cumhurbaşkanı Kenan Evren’i ziyaretinde yaptığı açıklamada, Süryanilerin kendilerini Türk olarak gördüklerini ve azınlık kelimesini kabul etmediklerini belirtmiştir. Yıllarca Türkiye’de rahat bir hayat sürdüklerini söyleyen Patrik, Süryanilerin her türlü hak ve hürriyetten yararlandıklarını belirtmiştir.²⁴

Süryanilerin göç ettikleri ülkelerin başında İsveç gelmektedir. İsveç’e göç eden Süryaniler bir süre sonra akrabalarına da yanlarına almışlar ve genellikle kuyumculuk ya da terziilik gibi mesleklerle ilgilenmişlerdir. 1976 yılından sonra Süryanilere kucak açan ilk ülke olan İsveç, bir süre sonra göçmen politikasında değişikliklere gitmiştir.²⁵ İsveç, Türkiye’de baskı gördükleri gerekçesiyle İsveç’e siyasi

²¹ “*Babam Midyat’ta bulunduğu sıralarda Kürtlerden korktuğu için Ermeni olduğunu söylemiyordu. Benim Türkiye’deki Adım İsmail, ama papaz kilisede Samuel yazmış. Biz evde farklı isim dışında farklı isim kullanıyorduk korkumuzdan, “Midyat’tayken 10 yaşındayken top oynuyoruz, sıcak olduğu için su içmeye gittik camiye, sadece ben Süryani’ydim, diğerleri Kürt çocuklarıydı, hoca geçerken hadi çocuklar camiye deyince camiye girdik, tüm bu çocuklar hocanın elini öptüler, bende öptüm, adamın biri beni tanyor, hocaya dedi ki bu Süryani çocuktur seni haram etti. Çünkü ben gavurum. Bu hoca bana tokat vurdu, Türkiye’deki birçok kesimler farklı, İstanbul Ankara, Midyat farklı. Kültür farkı çok, bizim oranın çoğu Kürt, Kürtler bizi istemedi, Türkler de istemiyor, biz ne yapalım”*, Samuel Bey, “Süryaniler” konulu görüşme, İsveç: 3. 09. 2013.

²² Yahya Koçoğlu, “Süryani Gençlerinin Evlilik Sorunsalı”, *Avrupa Birliği, Türkiye ve Asuri/Süryani Göçü Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, (27 Mayıs 2005), s. 4.

²³ *Milliyet Gazetesi*, 21 Aralık 1978, s. 8; Bülent Ecevit 1978 senesinde İsveç’e gittiğinde 7 bin kadar Süryani de Türkiye aleyhine kampanya başlatmıştır. Bu durum hem yurtdışında ki Süryani nüfusunu hem de diasporanın çalışmalarını göstermesi bakımından önemlidir. *Milliyet Gazetesi*, 19 Aralık 1978, s. 6.

²⁴ *Milliyet Gazetesi*, 21 Mayıs 1982, s. 3

²⁵ Çeşitli ülkelere Türkiye’de baskı yaşadıkları konusunda siyasi mülteci olarak sığınma hakkı isteyen Süryanilerin bir kısmı kaçak oldukları için, göç ettikleri ülkelerde Türkiye’deki huzuru bulamamışlardır. İsveç’te kaçak olarak yaşayan Süryanilere polis, adeta göz açtırmamış, yakaladıkları kişileri zorla ülkeyi terk etmeye zorlamışlardır. Saro Ağırman adındaki bir Süryani kadını, İsveç polisi tarafından yakalanmış ve 11 yaşındaki oğluyla birlikte Türkiye’ye gönderilmek istenmiştir. Dönüş için belli bir süre isteyen kadının sinir krizi geçirmesi üzerine zor kullanılarak, saçlarından sürüklenerek, uyuşturucu ilaçlar verilerek Türkiye’ye gönderilmiştir. İsveç’te insanlık ayıbı olarak ses getiren olay sonucunda, hükümet, hatanın onarılması için kadını ve oğlunu Amerikan hastanesine

mülteci olarak kendisini kabul ettiren Süryanilere tanınan “özel statü” ve bölünmüş Süryani ailelerinin birleşmesi amacıyla her yıl uyguladığı “300 kişilik kontenjanı” iptal etmiştir.²⁶ İsveç’in bu kararı almasında Süryanilerin Türkiye’deki baskı iddialarının kanıtlanamamış olmasının²⁷ yanında, İsveç toplumunun bir kesimiyle göç edenler arasında yaşanan çatışmalar da etkili olmuştur.

İsveç’in dışında Hollanda, Almanya, Rusya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde sığınmacı Süryanilere kapılarını açmışlardır. Ancak bahsi geçen tüm ülkelerde Süryaniler benzer sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Sığınmacı olabilmek için Türkiye’yi karalama kampanyası başlatan Süryaniler bir süre sonra adı geçen ülkeler tarafından kabul görmemeye başlamışlardır. Örneğin 1987 yılında Almanya’ya sığınan Süryani sayısının 2889’a ulaşması sonucunda, Türkiye’deki Alman temsilcilikleri, konuyla ilgili bir rapor hazırlayarak Bonn’a göndermişlerdir. Raporda, Türkiye’deki Süryanilere herhangi bir siyasi ya da dini baskı olmadığı, göçün tamamen ekonomik nedenlerle, rahat kamplarda bedava yaşamak amacıyla gerçekleştirildiği belirtilmiştir.²⁸

Süryaniler, sığınma hakkı elde edebilmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. 13 Nisan 1979 tarihinde Türkiye’de yaşayan bir grup Süryani, Hollanda’nın Hertogenbosch kentindeki bir Katolik kilisesini işgal ederek, kendilerine Türkiye’de baskı yapıldığını, mallarının ellerinden alındığını, kızlarının ırzına geçildiğini²⁹ iddia etmiş Hollanda’dan politik iltica istemişlerdir. 200 civarında olan Süryanilerin bu istekleri Hollanda Adalet Bakanlığı Devlet Sekreterliği tarafından reddedilmiştir.³⁰ Konuyla ilgili açıklama yapan Adalet Bakanlığı Devlet Sekreteri Bayan Haars, Süryanilerin dile getirdikleri baskı iddialarının doğru olmadığını ve bu yüzden iltica iznine gerek duyulmadığını belirtmiştir.³¹

1981 yılına kadar siyasi mültecilere kapılarını açan Batı ülkeleri bu tarihten itibaren, gerçek siyasi mültecileri bulabilmek için kanunlar getirmeye başlarken sert polis önlemlerine başvurmuşlardır. Bu değişikliğinin en önemli nedeni, göçmenlerin tutum ve davranışlarının ülke vatandaşlarının çıkarlarına ters düşmesidir.

Sonuç

Türkiye’nin farklı renklerinden birini oluşturan ve önemli bir değer olan Süryaniler uzun yıllar Türkiye’de sorunsuz bir şekilde yaşamışlardır. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren meydana gelen değişiklikler Süryaniler üzerinde de etkisini hissettirmiş ve bu etki göçlerde kendini göstermiştir. Farklı tarihlerde farklı nedenlerle göç eden Süryanilerin bir kısmı Türkiye’de bir kısmı ise Türkiye’de yaşamaya devam etmektedir. Ancak Türkiye’de yaşayan Süryani nüfusunun dünyanın diğer ülkeleri ile karşılaştırıldığında azlığı dikkat çekmektedir. Türkiye’de 24.000 olan Süryani nüfusu İsveç’te 120.000 kadardır.

Türkiye’den gerek ekonomik gerek siyasi nedenlerle yapılan göçler sonucunda Süryani nüfusu azalmış ayrıca Türkiye dışında Süryani diasporası meydana gelmiştir. Günümüzde Süryani diasporası, sözde soykırım iddialarıyla varlık göstermektedir. Süryani diasporası 1915 yılında Ermenilere yapıldığı iddia edilen soykırımın Süryanilere de uygulandığını savunmakta ve yabancı ülkelerin desteğini almaya çalışmaktadır. Türkiye’de yaşayan Süryaniler ise Lozan Antlaşması ile kendilerine tanınan vatandaşlık haklarından yararlanamadıklarını, anadilde eğitim yapamadıklarını, eğitimde, siyasette, inançta birçok yatırarak, tedavi masraflarını üstlenmiştir. *Milliyet Gazetesi*, 21 Mart 1981, s. 6.

²⁶ Süryaniler, İsveç’te öbür mültecilere ayrılan 1250 kişilik kontenjanın dışında “B statüsü” denilen özel bir uygulamaya tabi tutuluyorlardı. Bu statüye göre, uluslararası kurallara uyan siyasi mülteci tanımı çerçevesine uymadığı halde, “Ülkelerine dönmelerinin kendilerini çok güç ve sıkıntılı durumlara düşürebileceği” kabul edilen kimseler, İsveç’e girebilme hakkına sahipti. *Milliyet Gazetesi*, 23 Haziran 1982, s. 3.

²⁷ İsveç, Süryanilerin iddialarını araştırmak üzere bazı çalışmalar yapmıştır. İsveç’in Ankara Büyükelçiliği Müsteşarı Lars Bjarme 3 Nisan 1981 tarihinde bir rapor hazırlayarak Dışişleri’ne sunmuştur. Çok iyi Türkçe bilen Bjarme, Mardin’de Süryanilerle görüşerek tarafsız bir gözle raporunu oluşturmuştu. *Milliyet Gazetesi*, 31 Ağustos 1982, s. 9; Başbakan Bülent Ecevit, 1979 senesinde Avrupa Konseyi’nde Türkiye’nin batı politikasını açıklamak üzere Strasburg’a gittiğinde İskandinav ülkelerinde yaşanan Süryani sorunundan da bahsetmiş, Türkiye’de 45 bin kadar Suriye kökenli Hristiyan yurttaşın 72 kilise ve diğer dinsel kuruluşları ile özgürce yaşadıklarını belirtmiştir. *Cumhuriyet Gazetesi*, 11 Mayıs 1979, s. 5.

²⁸ *Milliyet Gazetesi*, 17 Kasım 1987, s. 3.

²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 20 Nisan 1979, s. 9.

³⁰ Bu sayıyı bazı kaynaklar 265 olarak vermektedir. *Milliyet Gazetesi*, 12 Ağustos 1979, s. 3.

³¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 18 Nisan 1979, s.1-11.

sorunlar yaşadıklarını dile getirmektedirler.

Türkiye’den yapılan Süryani göçleri gerek göç edenler ve gerekse kalanlar için travma oluşturmuştur. Ülke dışına göç edenler farklı kültürlerle bir arada yaşamının sorunlarıyla karşı karşıya kalırken, ülke içinde bulunanlar kimliklerinden dolayı ötekileştirildiklerini düşünmektedirler. Bu durum göçün toplumlar üzerinde yarattığı etkiyi ortaya koymasına bakımından önemlidir.

Kaynakça

- SERTOĞLU, Mithat *Süryani Türklerinin Siyasi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- B. Spuler (1958), “Die West-syrische (monophysitische) Kircheunter dem Islam”, *Saeculum*, IX/3-4, 337, Aktaran: Mutay Öztemiz, *Süryaniler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- BİLGE, Yakup, *Süryaniler Anadolu’nun Solan Rengi*, İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1996.
- ERGÜN, Ömer “Lozan’daki Azınlık Anlayışı ve Süryaniler”, *Süryaniler ve Süryanilik II*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşgın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Ankara: Orient Yayınları, 2005, s. 251-252.
- ORAN, Baskın “Lozan’ın ‘Azınlıkların Korunması’ Bölümünü Yeniden Okurken”, *AÜSBF Dergisi (Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan)*, XLIX, (Haziran-Aralık 1994), s. 287.
- ÖZCOŞAR, İbrahim *Bir Yüzyıl Bir Sancak Bir Cemaat, 19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- KOÇOĞLU, Yahya, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- KOÇOĞLU, Yahya, “Süryani Gençlerinin Evlilik Sorunsalı”, *Avrupa Birliği, Türkiye ve Asuri/Süryani Göçü Sempozyumu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi, (27 Mayıs 2005), s. 4.

Gazeteler

- Akşam Gazetesi, 6 Şubat 1923.
- Yeni Gün Gazetesi, 5 Şubat 1923.
- Cumhuriyet Gazetesi, 1 Kasım 1987.
- Cumhuriyet Gazetesi, 15 Kasım 1996.
- Cumhuriyet Gazetesi, 11 Mayıs 1979.
- Cumhuriyet Gazetesi, 18 Nisan 1979.
- Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kasım 1987.
- Cumhuriyet Gazetesi, 17 Eylül 1987.
- Cumhuriyet Gazetesi, 30 Aralık 1988.
- Milliyet Gazetesi, 2 Eylül 1985.
- Milliyet Gazetesi, 09 Haziran 1966.
- Milliyet Gazetesi, 21 Aralık 1978.
- Milliyet Gazetesi, 19 Aralık 1978.
- Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs 1982.
- Milliyet Gazetesi, 21 Mart 1981.
- Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1982.
- Milliyet Gazetesi, 31 Ağustos 1982.

Milliyet Gazetesi, 17 Kasım 1987.

Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 1979.

Milliyet Gazetesi, 12 Ağustos 1979.

Görüşmeler

Naim Bey, “Süryaniler” konulu görüşme, İstanbul Aksaray: 13. 09. 2014.

Samuel bey, “Süryaniler” konulu görüşme, İsveç: 3. 09. 2013.

G

İç Göç

XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler *

Prof. Dr. Doğan YÖRÜK
Selçuk Üniversitesi / Konya

GİRİŞ

Osmanlı devletinin kuruluş sürecinden itibaren doğudan batıya doğru arkası kesilmeyen bilhassa konar-göçer grupların hareketliliği görülmekte ve takip edilebilmektedir. Özellikle yeni fethedilen toprakların, ıssız, تنها, boş, harap yerlerin şenlendirilmesi ve iskânında göçerlerin başı çektiği bir gerçektir¹. Buna ek olarak toprak yetersizliği, geçim sıkıntısı, ağır vergi yükü, kıtlık, kuraklık, eşkıya saldırıları vs. gibi nedenlerden ötürü köy ve şehir sakinlerinin de katıldığı göç hareketlerinin varlığı bilinmektedir².

Genellikle göçleri nüfus hareketinin niteliğine göre gönüllü, zorunlu ve bilinçsiz; ülke sınırlarına göre, iç-dış, kalıcı-geçici; yönüne göre şehirden şehre, şehirden kıra, kırdan kıra, kırdan şehre gibi farklı şekillerde tasnif etmek mümkündür³. Osmanlı toplumu kendi içinde şehirli, köylü ve konar-göçer olmak üzere üç ayrı yaşayış biçimine sahip topluluklardan oluşmaktadır. Şehirli ve köylülerin yerleşiklikten kaynaklı durağan, göçerlerin ise yaylak-kışlak merkezli geliş-gidişlerinden dolayı hareketli bir hayat tarzı sergiledikleri kabul edilmektedir. Her ne kadar konar-göçerlerin yaylak-kışlakları, yol güzergâhları, konaklama mekânları merkezi yönetim tarafından sabitlenmesine⁴ ve kendiliğinden gelişen hareketliliğin önüne geçilmek istenmiş olmasına rağmen, göçler daha çok konar-göçerlerle ilişkilendirilmektedir.

XVI. yüzyıl verileri dikkate alındığında Osmanlı toplumunun yaklaşık % 15'i şehirlerde, % 85'i de kırsalda yaşadıkları gibi kaba bir ayırım yapabiliriz. Bunun da yaklaşık 1/6'sini konargöçerlerin oluşturduğunu söyleyebiliriz⁵. XIV-XIX. yüzyıl göçleri esas olarak bu zümreler üzerinden okunabileceği gibi köylü ve şehirli olanların da bu hareketlere katıldıkları pek çok araştırmada tespit edilmiştir⁶. Şu halde Osmanlı iktisadi zihniyetini oluşturan işe, gelenekçilik ve fiskalizm ilkelerinden⁷ gelenekçilikle ilişkilendirebileceğimiz bireylerin içinde buldukları toplumsal zümreye mensubiyetleri ve bu gruptan çıkamamaları anlayışını, göç olgusu bağlamında yeniden değerlendirmek gerekmektedir. XV-XVI. yüzyıl Osmanlı sancak kanunnamelerinde karşılık bulan şehirdeki esnafın loncasını, köylünün tapu bedeli karşılığında tasarruf ettiği devlet arazisini, konar-göçerlerin de yaylak-kışlaklarını terk edememesi prensibi, merkezi yönetimin durağan bir toplum modeli öngördüğüne işaret etmektedir⁸. Ne var ki yerleşik ve konargöçerlerin “çift-bozan”⁹ akçesi adı altında tazminat ödeyerek, kaçarak ve izini kaybettirerek kayıtlı oldukları sipahi timarının dışına çıkabildikleri, hatta yerleştikleri yerleri yurt

¹ *Bu çalışma Sempozyum düzenleme kuruluna “XVI. Yüzyıl Aksaray Sancağında Hariç Raiyyet” adıyla bildirilmiş ve sunulmuş fakat metin oluşturulurken “XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler” şeklinde değiştirmenin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

² Faroqhi, 1977: 161-195; Özel, 2015: 557-564.

³ Gümüşçü, 2004: 231-232; Gümüşçü, 2017: 1

⁴ Gündüz, 1997: 107, 137-142.

⁵ Barkan, 1970: 169; Koç, 1999: 541.

⁶ Arslan, 2001: 177-358; Demir, 2007: 198-247

⁷ Genç, 2000: 43-52.

⁸ Genç, 2000: 48-49.

⁹ Erdoğan – Gümüşçü, 2016: 29-56.

tutabildikleri Tahrir defterlerindeki sayısız veriden anlaşılabilir. Böylelikle, merkezi yönetim her ne kadar durağan bir toplum modeli öngörse de fiiliyatta yerini terk edip giden dikkate değer bir köylü ve göçerin varlığından söz edilebilir.

Yerleşiklerin köylerini terk ettikleri hali çiftlikler, boş köyler, der X, gâyib, birunî gibi kayıtlardan, göçerlerin de eski yurtlarından farklı yerlere gittikleri ise isimlerinin üstünde, altında ve sonundaki “haymana”, “haymana liva-i X”, “haymanahâ-i Şarkiyân”, “cemaat-i İçil”, “perakende-i Adana” gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu tür açıklamalar hemen her tahrirde karşımıza çıkmakla birlikte, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren düzenlenen tahrirlerde çok daha fazla görülmektedir. Göç hareketlerine katılan bu kişi ve gruplar, buldukları yerlerde ilgili köy ve mahalle sakinlerinden ayrı yazılmışlar, zamanla yerleştikleri yerlerin sakinleri olabilmişlerdir. Bu süre yaklaşık 10-15 yıl gibi bir zaman aralığına tekabül ediyor olmalıdır. İşte bu çerçevede çalışmamız, Karaman eyaleti sancaklarından Aksaray bölgesindeki göç hareketleri, dışarıdan sancağa, sancaktan dışarıya ve sancak içi olmak üzere üç başlık altında tahlil edilmeye çalışılacaktır. Göçler daha çok yüzyılın sonlarına doğru görüldüğü için de 1584 tarihli son Tahrir defterindeki veriler esas alınacaktır.

Osmanlı klasik dönemi göçleriyle ilişkilendirebileceğimiz grupların başında sancak kanunnamelerinde haymana ve hariç raiyyet olarak adlandırılanlar gelmektedir. Özel, hariç raiyyeti genel olarak bir sipahinin elinde bulunan ve henüz tapu ile başkasının tasarrufuna verilmemiş toprakları işleyen köylü şeklinde tanımlamıştır. Bu kişilerin dışarıdan gelebileceği gibi timar dâhilinde kayıtlı ve bir çifte sahip köylüler de olabileceğini zikretmiştir. Ancak tek bir tanımlamanın yetersiz kaldığı ve hariç raiyyetin beş ayrı konumda görülebileceğinin altını çizmiştir. Bunlardan ilki, hiçbir yerde meskûn olmayan ve devamlı yer değiştiren Türkmen, Yörük, Haymana vs. taifeler, ikincisi; kendi tapulu toprağının dışında fazladan yer ekenler, üçüncüsü; bir timar dâhilinden başka bir timar bölgesine gidenler, dördüncüsü; savaşa giden yaya ve müsellemlerden reaya gibi çift tutanlar, son olarak da sipahiler tarafından başka vilayetlerden getirilip, kimsenin kayıtlı raiyyeti olmayanlardır¹⁰.

Aksaray’a dışarıdan gelen, Aksaray’dan dışarıya giden ve sancak içinde hareket edenlerin hiçbirisi hakkında hariç raiyyet olduklarına dair herhangi bir bilginin olmadığını zikretmemiz gerekir. Ne var ki, gelenlerin ilgili yerleşme sakinlerinden ayrı tutulması, bazılarının şer’î ve örfî vergilerini kime ödeyeceklerine dair açıklamalar gidenlerin; nerelerde ikamet ettikleri ve vergilerinin ödenme şekli, içeridekilerin ise toprak tasarruf edip etmemeleri gibi hususlar nedeniyle, göç edenlerin bir kısmının hariç raiyyet statüsüne girdiği iddia edilebilir.

A-SANCAK DIŞINDAN GELENLER

Sancak sınırlarına dışarıdan gelen gruplar içinde sayıca en kalabalık olanı haymanalardır. Bunlar aynı zamanda hariç raiyyet diye adlandırılan topluluklarla ilişkilendirilmiş, terim olarak daha çok raiyyet olmayan başıboşlar anlamında kullanılmıştır. Aksaray sancağı genelinde karşımıza çıkan grupların ekseriyeti ise gerçekte Ankara, İçil, Adana taraflarından bu tarafa gelip henüz geldiği yerin sipahisinden raiyyet bağıni koparamamış, yerleştiği veya konduğu yerin de raiyyeti olamamışlar ile haymana adı altında idarî ve iktisadî bir ünitenin parçası olan kişilerdir. Bu ünitenin mensupları bazen “cemaat-i X” veya “perakende-i X” şeklinde adlandırılırken, bazen de sadece isimlerinin üstüne tek tek “haymana” olduklarına dair açıklamalar yapılmıştır. Bu husus “haymana” tabirinin Aksaray genelinde farklı kullanımlarına işaret etmektedir: Bunlardan ilki “haymana” başlığı altındaki idari ve iktisadi üniteyi, ikincisi doğrudan “haymana” kabilelerini, üçüncüsü ise kimsenin raiyyeti olmayan başıboşları¹¹. Gerçekten de 1500 tahririnde Aksaray¹², 1522 tahririnde ise Aksaray, Koçhisar, Niğde, Ürgüb, İshaklu, Ereğli ve Karahisar nahiyelerindeki konar-göçerlerin, “*haymana*”¹³, ayrıca Aksaray’daki kabilelerden birinin “*Kabile-i Haymana*”¹⁴, “*Kabile-i Hindilü an Haymana-i Kaza-i Koşhisar*”¹⁵ başlığı altında

¹⁰ Özel, 1986: 159-163; Barkan, 1943: 2 “Çiftlik mikdarından ziyâde yer tasarruf iden kimesne ziyâdeye nisbet hariç raiyyet gibi resim verir” (Hüdavendigâr Livası Kanunnâmesi, mad. 2).

¹¹ Ünal, 2011: 310.

¹² BOA TT 32: 180.

¹³ BOA TT 1061: 1.

¹⁴ BOA TT 1061: 198

¹⁵ BOA TT 1061: 266.

verilmesi, 1571’de “*Tavâ-yî-i Ulu Haymana*”¹⁶ 1584’te de Aksaray’daki bazı toplulukların “*Haymana-i Ankara*”¹⁷ şeklinde zikredilmeleri bu hususu teyit eder mahiyettedir. Yine, Safevi hâkimiyet sahasından gelen göçmenleri tanımlayan “Şarkiyân” ifadesi¹⁸ ve “*haymana-i Şarkiyân*” adıyla zikredilmeleri, bu kişilerin yerleşik ve göçerliklerine, henüz kimsenin raiyyeti olmadıklarına işaret eder. Bu tür zümreler, buldukları yerlerde ilgili köy sakinlerinin yazımı bittikten sonra en altta verilmişlerdir.

XVI. yüzyıl başlarında Aksaray sancağı genelinde 7 nefer vergi mükellefinin haymana olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde sancak genelindeki bütün konar-göçerler haymana üst başlığı altında zikredilirken, Fakihler ve Çanakçılar cemaatindeki 5 nefer ile Alemüddin cemaatindeki 2 neferin Ankara haymanasından oldukları zikredilmiştir. Hatta bu kişilere yönelik “... *Ankara Haymenesinde kadîmi haymene olub buraya yazıldığı sebebdan buradan ihrâc olunub haymeneye mukarrer kılındı*”, “... *Ankara haymenesinde dahi yazılmış, kadîmi haymene olub burada tekrar yazıldığı sebebdan bu defterden ihrâc olunub haymenede mukarrer kılındı*”¹⁹ şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu 7 nefer aralarında buldukları cemaatlerin raiyyet toplamlarına dâhil edilmemişlerdir. Yine, bu kişilerin çift (2 nefer) ve nim çift (1 nefer) vergilerine muhatap kılınmaları göçerlikten yerleşikliğe doğru geçişin izleri olarak değerlendirilebileceği gibi Aksaray, Ereğli ve Konya çevresindeki göçerlerin XVI. yüzyılın başlarından itibaren yaygın biçimde ziraatla uğraştıkları tahrir defterlerinden takip edilebilmektedir.

Aksaray sancağındaki kalabalık konar-göçerler XVI. yüzyılın ortalarına doğru yerleşik hayata geçmiş olmalıydılar. Zira mezkûr toplulukların neredeyse tamamı bir köyle ilişkilendirilmiş, cemaat başlığı altında yazılan müstakil bir kesim kalmamıştır. Her ne kadar % 15,55 oranında “yüzdeciler” görünüyorsa da bunların tamamı farklı yerleşmelerin sakinleri olmuşlardır. Yüzyılın başından sonlarına doğru sancak nüfusu % 202,1 oranında artmasına ve tarım topraklarının küçülmesine rağmen Şark, Adana, İçil ve Ankara taraflarından gelen göçmenlerin, geçimlerini temin etmek amacıyla sığındıkları coğrafi alanlardan biri haline gelmiştir. Öyle ki sancak nüfusunun % 4,24’ünü yerini yurdunu terk etmiş, daha iyi bir gelecek ve rızık için göç eden, kişilerden oluşması 1580’lerde Aksaray topraklarının yaşanılabilir yerler arasında görüldüğüne delalet edebilir. Şayet, bu dalga doğudan batıya doğru doğal olarak devam eden bir göç değilse. Ne var ki, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa 1570-1580 tahrirlerine yansıyan hemen her kaza ve sancakta görebileceğimiz göçler sadece belli bölgelerden değil doğu-batı, kuzey-güney ekseninde gerçekleştiğine işaret etmektedir²⁰. Aksaray’a İran, Adana, İçil ve Ankara kırsalından gelenlerin yanında, Aksaray sakinlerinden de dışarıya gidenler oluyordu. Tahrirlerdeki “*gâ-yib*” ve “*birûnî*” gibi ifadeler bu tür gidişlerin varlığını belgeliyorsa da nerelere gittikleri belli değildir. Aksaray’a gelenlerin neredeyse tamamının “perakende”, “cemaat” ve “haymana” terimleriyle ifade edilmeleri bunların yerleşikten ziyade, konar-göçer hayat tarzlarına gönderme yapmaktadır. Ancak, Aksaray’a geldiklerinde toprak işçiliğinin hayvancılığın yerine geçtiği söylenebilir. Zira önemli bir kısmı toprak resmiyle vergilendirilmişlerdir. Bu bağlamda, yüzyılın sonlarına doğru sancak nüfusunun neredeyse tamamının yerleşikliği dikkate alındığında Aksaray’dan dışarıya giden kesimin varlığı düşük kalmaktadır. Her ne kadar 1562 yılında II. Selim’in yaptırdığı külliyesiyle Sultaniye adını alan Karapınar’a²¹, 1571 yılında Kıbrıs’ın alınmasıyla buraya yapılan gönüllü ve zorunlu sürgünlerle²² insan nakledildiği biliniyorsa da bu göçler daha çok merkezi yönetimin inisiyatifle meydana gelen gelişmelerdir.

Tablo I- XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı Nüfusu²³

¹⁶ TKGM TT 76.

¹⁷ TKGM TT 131: 17a, 21b, 22a, 25a, 25b vd.

¹⁸ Demir, 2011: 55-60.

¹⁹ BOA TT 1061: 250, 256.

²⁰ Demir, 2015: 566-579; Demir, 2009: 15-30.

²¹ BOA TT 615: 2; Küçükdağ, 1997:1-16; Barkan, 1942: 355, 362.

²² Aköz – Yörük, 2004: 83-142.

²³ Bkz. Yörük, 2005: 139, 140.

Tarih	Şehir/Köy	%	Göçer	Yüzdeci	%	Dışarıdan Gelenler	%	Toplam	Artış %
1500	4617	56,67	3530	-	43,33	-	-	8147	-
1522	4679	39,92	1666	5368	60,02	7	0,06	11720	43,8
1584	19745	80,21	-	3827	15,55	1048	4,24	24615	202,1

Sancak bünyesindeki göçmenlerin yaklaşık % 83'ünü haymanalar teşkil etmektedirler. Bunlar "Haymana", "Haymana-i Şarkiyân" ve "Haymana-i Ankara" şeklinde üç gruba ayrılmaktadırlar (bkz. Tablo I). Haymanalarla ilgili açıklamalar yukarıda yapıldığından burada tekrar edilmeyecektir. Fakat "Haymana-i Ankara", "Haymana-i Liva-i Ankara" terimleri Ankara sancağı bünyesindeki konargöçerlerin bir kısmını ifade etmektedir. Zira haymanalar yanında yörük diye adlandırılan gruplar da mevcuttur. 1571 tarihli Ankara Tahrir defterinde "Tavâ-yif-i Ulu Haymana-i Hashâ-i Hızır bin Mahmud Paşa" ve "Tavâ-yif-i Haymana-i Aydınbeğlü" olmak üzere bu sancaktaki haymanalar iki büyük iktisadî ve idarî üniteye ayrılmışlardır²⁴. Her iki haymana grubu da genellikle günümüzdeki Haymana ovası düzlüklerinde yaşamalarına rağmen, Aksaray, Koçhisar, Sivrihisar, Kalecik, Karaman, Keskin, Sultanönü, Karahisar-ı Sahib (Barçınlu Kazası), Turgud gibi yerlere de yayılmışlardır²⁵.

Göçmenler yerleştikleri köylerin sakinleri içinde az bir nüfusa sahip olabildikleri gibi zaman zaman sakinlerinden fazla, hatta tamamen bunlardan müteşekkil yerleşmelere bile rastlamak mümkündür. Örneğin, Barandörtlü kuyu (13 nefer), Beşağıl - Büyük Yağan - Kara Ahurlu - Cundhacı (51 nefer) ve Ağcaahur (6 nefer) köylerinin sakinlerini haymana tifesine mensup cemaat ve gruplar oluşturmaktadır²⁶. Bu kişilerin bölgeye gelip yerleşmesiyle ancak, söz konusu yerler köy haline gelebilmişlerdir. Tahrir defterindeki haymanalarla ilgili "bütün çift yer tutan 36 ve nim çift yer tutan 18 ve nim-çiftten ekall olandan dönüm akçesin alın" şeklindeki ifadelerden aynı yerli ahali gibi görüldükleri anlaşılmaktadır. Bu husus, haymanaların zamanla Aksaray sancağı ahali haline gelmeye başladığının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Haymanalar Aksaray ve Koçhisar şehir merkezleri de dâhil olmak üzere Aksaray, Bekir, Eyyübili, Hasandağı ve Koçhisar nahiyelerindeki toplam 2 mahalle ve 92 köye dağılmışlardır (bkz. Tablo II).

Tablo II- Dışarıdan Gelen Göçmenler (1584)²⁸

	Aksaray Şehir	Aksaray Nahiyeye	Bekir Nahiyesi	Eyyüb Nahiyesi	Hasandağı Nahiyesi	Koçhisar Şehir	Koçhisar Nahiyesi	Toplam
Haymana	3	87	-	18	-	1	57	166
Haymana-i Ankara	-	283	18	89	44	-	234	668
Haymana-i Şarkiyân	-	16	-	20	-	-	-	36
Perâkende-i Adana	-	12	11	102	21	-	4	150
Cemaat-i İçil	-	4	-	-	-	-	-	4
Cemaat	-	-	-	8	-	-	-	8
Gurbetân	3	-	-	-	-	-	-	3
Yazılmamış	-	-	-	7	-	-	-	7
Fi Resmân	-	-	-	6	-	-	-	6

²⁴ TKGM TT 74: 3a.

²⁵ Erdoğan, 2004: 73-74.

²⁶ TKGM TT 131: 152a, 159b.

²⁷ TKGM TT 131: 144a.

²⁸ Krş. Yörük, 2005: 121.

Toplam	6	402	29	250	65	1	295	1048
--------	---	-----	----	-----	----	---	-----	------

Aksaray sancağına dışarıdan gelen topluluklardan sayıca kabarık olan bir diğer grup ise Adana perakendeleridir. Bunların diğer göçmenler içerisindeki oranı yaklaşık % 14 civarındadır. Sancağın kırsal kesimindeki toplam 24 köye dağılmışlardır. Haymanalardan farklı olarak bunlar “*hukûk-ı şer’iyelerin sâhib-i ‘arza ve rûsûmların girü Adana Beğine verirler*” ifadeleriyle bir yandan Adana beyleriyle, diğer yandan da Aksaray sancağı toprakları üzerindeki ziraî faaliyetleri nedeniyle de yerel sipahilerle ilişkilendirilmişlerdir. Bu husus merkezi yönetimin göçler karşısındaki tavrını göstermesi bakımından önemlidir. Zira reaya açısından yaşanılmaz hale gelen coğrafi bir bölgedeki zorunlu ikamet, istenilmeyen siyasi ve sosyal olaylara katılma veya destek verme şeklinde tezahür edebileceken, bu tür göçlere göz yummak veya izin vermek söz konusu tehlikeleri bertaraf etmiştir denilebilir. Nitekim Osmanlı devletinde Batı tarzındaki gibi “köylü isyanlarının” görülmeşi yukarıda zikredilen esnekliğe dayandırılabilir²⁹. Adana perakendelerinin gittikleri yerlerden beylerine örfi resimlerini göndermeleri, bu göçlerin beylerinin gönüllü veya gönülsüz izinleri dâhilinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Böylelikle kendiliğinden gelişen göçler ve başıbozuk göçmenler yerine nereden gelip nereye gittikleri belli olan veya bilinen bir nüfus hareketi tercih edilmiş olmalıdır. Adana perakendelerinin yaşadıkları topraklardan kopup farklı yerlere gitmesiyle sipahilerin uğrayacakları vergi ve emek kaybı da bir şekilde telafi edilmek istenmiş gibi görünüyor. Bu bağın belli bir süre sonra koptuğu, muhtemelen 10-15 yıl geçtikten sonra yerleştikleri yerlerin sakinleri haline geldiği düşünülebilir.

XVI. yüzyıl Anadolu’sundaki konargöçer nüfusun kalabalık olduğu coğrafi sahalardan biri de İçil livasıdır³⁰. Bu livanın sakinleri de aynı Adana ahalisi gibi yerlerinden kalkıp Aksaray ve Ereğli’ye kadar gelmişlerdir. Aksaray’da sadece bir köyde karşımıza çıkan İçil cemaati Ereğli’de ise çok daha kalabalık gruplarla farklı yerlere dağılmışlardır³¹. Aksaray nahiyesine bağlı Kurdini köyüne gelenler 4 neferden³² ibaret iken, Ereğli taraflarına gelenlerin sayısı 53 nefer civarındadır. Yine Ereğli’dekiler şer’i ve örfi vergileriyle sâhib-i arz ve beyleriyle ilişkilendirilirken, Aksaray’dakiler için böyle bir illet bağı kurulmamıştır.

İçil cemaati gibi Gurbetân (?) (3 nefer)³³, Resmân (6 nefer)³⁴, Cemaat (8 nefer)³⁵ ve haklarında herhangi bir adlandırma yapılmayan (7 nefer)³⁶ dört ayrı grup daha bulunmaktadır ki bunların da her biri ayrı köy veya mahalleye yerleşmişlerdir. Her ne kadar en az nefere sahip Gurbetân (?) küçük bir grup gibi görünüyorsa da “*hukûk-ı şer’iyelerin sâhib-i ‘arza ve rûsûmların girü beğlerine verirler*”³⁷ ifadesi büyük bir topluluğun dağılan üyeleri olduklarına işaret etmektedir.

Tablo III- Göçmenlerin Bulunduğu Mahaller (1584)

	Aksaray Şehir	Aksaray Nahiyeye	Bekir Nahiyesi	Eyyüb Nahiyesi	Hasandağı Nahiyesi	Koçhisar Şehir	Koçhisar Nahiyesi	Toplam
Haymana	1	19	-	6	-	1	7	34
Haymana-i Ankara	-	14	2	7	5	-	28	56
Haymana-i Şarkıyân	-	2	-	2	-	-	-	4
Perâkende-i Adana	-	1	1	15	5	-	2	24
Cemaat-i İçil	-	1	-	-	-	-	-	1

²⁹ Faraqhi, 2004: 566; Faraqhi, 2016: 14; Barkey, 1999: 87-93.

³⁰ Bkz. Çelik, 1994.

³¹ Yörük, 2009: 88.

³² TKGM TT 131: 35a.

³³ TKGM TT 131: 4a.

³⁴ TKGM TT 131: 61b.

³⁵ TKGM TT 131: 57a.

³⁶ TKGM TT 131: 90b.

³⁷ TKGM TT 131: 4a. Bu topluluk daha önceki çalışmamızda Gurbetan adıyla verilmişti. Bkz. Yörük, 2005: 121.

Cemaat	-	-	-	1	-	-	-	1
Gurbetân (?)	1	-	-	-	-	-	-	1
Yazılmamış	-	-	-	1	-	-	-	1
Fi Resmân	-	-	-	1	-	-	-	1
Toplam	2	37	3	33	10	1	37	123

B-SANCAK İÇİNDEKİ GÖÇLER

Sancak bünyesindeki göçleri kendi içinde kırsaldan şehre, şehirden kırsala, kırsaldan kırsala olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür. XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki nüfus artışı ve tarım toprakları arasındaki makasın nüfus lehine açılmasıyla³⁸ Anadolu'nun hemen her yerinde çok sayıda yerini yurdunu terk etmiş insanlar tahrirlere sıkça yansımıştır. Bu husus çift ünitesiyle adlandırılan tarım topraklarının yüzyılın başlarından sonlarına doğru % 18,3'den % 9,2'ye ve % 3,4'e inmesiyle de yakından ilgilidir³⁹.

Osmanlı merkezi yönetiminin taşrada en güçlü olduğu ve timar sistemini sağlıklı bir şekilde işletebildiği XV-XVI. yüzyıl başlarında bile, köylülerin yaygın bir şekilde topraklarını terk edebildikleri David ve Demir tarafından dile getirilmiş bu husus, tahrirler arasında devam eden veya etmeyen şahıs adlarıyla takip edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca göçlerin belli bir bölgenin boşaltılması şeklinde değil de boşalt-doldur yöntemiyle gidenlerin yerine yenilerinin geldiği, böylelikle nüfusta bir dolaşımın meydana geldiği iddia edilmiştir⁴⁰. Demir 1455-1520 arasında Cincife (% 33-47)⁴¹, Karahisar-ı Behramşah (% 48-54)⁴², İnebazarı (% 62-66)⁴³ ve Sivas (% 47-57)⁴⁴, nahiyelerinde, David de 1546-1590 tahrirleri arasında Simontornya sancağında (% 35-40)⁴⁵ oranında bir nüfusun kendi kararlarıyla ikamet ettikleri yerleri bırakıp gittikleri sonucuna ulaşmışlardır. Mevsimsel ve bireysel göçleri her zaman ve her yerde görmek elbette mümkündür. Kitlese hareketleri daha çok iklim değişikliği, kuraklık, hastalık, savaşlar, siyasi istikrarsızlık, iç isyanlar, vergi yükü gibi olumsuz siyasi ve çevresel koşullara bağlamak gerekir. Nitekim Demir'in üzerinde çalıştığı coğrafi sahaların bir kısmı Osmanlı-Akkoyunlu, Osmanlı-Safevi çekişmeleri, 1511 Şah Kulu İsyanı, 1512 Nur Halife İsyanı, 1519 Bozoklu Şeyh Celal ve müridi Şeyh Veli'nin isyanlarının yaşandığı veya etkilerinin hissedildiği bölgeler olduğundan bu hareketlilik bir yere kadar açıklanabilir⁴⁶. Herhangi bir olumsuzluk yokken nüfusun kendi içinde doldur-boşalt tarzındaki hareketliliğinin izahı oldukça güç görünüyor. Ne var ki coğrafi açıdan birbirinden bağımsız Anadolu ve Macaristan topraklarında görülen bu hareketlilik iç göçün belli bir sebep veya bölgeye münhasır olmadığı, sanki doğal bir süreç gibi işlediği izlenimini veriyor. Öyle ki David, 1546-1590 arasında Simontornya sancağı genelindeki köylülerin yılda 100 aileden birinin köyünü terk ettiği bilgisini ekliyor⁴⁷.

XVI. yüzyıl sonlarında neredeyse tüm Osmanlı coğrafyasında görmeye alışık olduğumuz göçlerin Demir tarafından XV. yüzyıl sonlarına ve XVI. yüzyıl başlarına çekilmesi, bunu da tahrirlerdeki şahıs isimleri üzerinden yürütmesi heyecan verici bir yaklaşımdır. Aynı yöntemi belli aralıklarla Tahrir serileri olan bütün bölgelere uygulamak mümkündür. Nitekim Konya, Aksaray, Ereğli tahrir serilerindeki şahıs isimleri karşılaştırıldığında hemen her yerleşim yerinde (mahalle ve köy) bir önceki tahrirden bağımsız onlarca farklı isme rastlanılmaktadır. Gidenler açısından olumsuz şartlar içeren bir yerleşme, yeni gelenlere hangi olumlu şartları sundu ki boşalt-doldur şeklindeki bir nüfus döngüsünü tetikledi. Belki de bu husus doğudan-batıya doğru devam eden göç hareketlerinin doğal seyri içinde değerlendirilmelidir.

³⁸ Cook, 1972: 30-81.

³⁹ Bkz. Yörük, 2005: 149.

⁴⁰ Dönder - Demir, 2016: 225; Demir, 2016a: 456.

⁴¹ Dönder - Demir, 2016: 223-229.

⁴² Demir, 2016a: 451-458

⁴³ Demir, 2016b: 429-436.

⁴⁴ Demir, 2016c.

⁴⁵ David, 1999: 71.

⁴⁶ Dönder - Demir, 2016: 227.

⁴⁷ David, 1999: 71.

Köylünün “tapu resmi” bedeli karşılığında tasarrufuna aldığı toprağı terk edip gidemediği⁴⁸, sipahi izni ile toprağını bıraktığı takdirde “çift bozan resmi”⁴⁹ vermesi gerektiği, kaçarsa hukuken 10-15 yıl süreyle takip edildiği⁵⁰ gibi teorik bilgilerin fiiliyatta pek işlemediği veya gitmek isteyenlere kapıların açık tutulduğu gibi bir vaziyet ortaya çıkıyor. Nitekim sancak kanunnamelerine yansıyan ifadelerde yerlerini terk edenlerden toprakları bir başkası tarafından işlendiği takdirde çift bozan resmi yerine sadece resm-i bennak ve ırgadiye talep edildiği görülmektedir⁵¹. Böyle bir gelişmeyi kontrol etmek, emek – toprak – üretim ilişkilerini düzenlemek ve timar sistemini işletmek, merkezi yönetim açısından oldukça sancılı geçmiş olmalıdır. Bütün bunların dışında, gelenlerin ve gidenlerin tahrirlere genellikle taifesi, cemaati, köyü veya şehri ile yazıldıkları bilinmesine rağmen – nitekim 1570-1580 tahrirlerinde sıkça görülmektedir - erken tarihli tahrirlerde bu tür kayıtların yer almaması, var olduğu iddia edilen göç ve göçmenleri silikleştirdiği de bir gerçektir.

1580’lerde Aksaray kırsalındaki toprak darlığı ya da insanların daha iyi bir gelecek beklentisi nüfusun bir kısmının buradan şehir merkezine doğru kaymasına zemin hazırlamıştır. Mevsimlik ve daimî göçlerde başı çekenlerin daha çok kendi geçimini temin etmeye kâdir bekâr gençler ile çift veya nim çift miktarından az toprağına sahip, evli erkekler olmaları beklenir. Ziraat için yeterli çift, nim çift miktarı toprağı olanlar toprağına bağlı geçim sıkıntısı çekmediklerinden ve kanunen topraklarını terk edememe prensibinden⁵² hareketle bunların göçlerini daha çok olumsuz şartlarla ilişkilendirmek gerekir. Buna karşılık evli erkekler yani bennakların topraksız veya çok az toprağına sahip olmaları nedeniyle yerlerini yurtlarını rahatlıkla terk edebildikleri söylenebilir. Bir diğer grup olan bekârlar yani cabalar ise reaya içinde hareket serbestiyeti bakımından en rahat kesimdir⁵³. Bunlar da kendi köyünde, başka köylerde özellikle şehir merkezinde emeği ile geçimlerini sağladıklarından sipahi ile aralarındaki bağ sadece ve sadece örfi vergilerdir. Yakın zamana kadar Anadolu’nun iç bölgelerinden kıyı bölgelerine yapılan mevsimlik göçlere katılanlar ile İstanbul, İzmir gibi büyükşehirlere göç edenlerin öncülerini bekâr erkekler, topraksız veya az topraklı evli erkekler teşkil ettiği herkesin malumdur. Bu çerçevede, Aksaray kırsalından şehir merkezine gidenlerin raiyyet statüleri yukarıda zikredilen hususlarla örtüşmektedir. Toplamda 290 neferin yazıldıkları köylerin dışında farklı yerlerde ikamet ettikleri isimlerinin üstündeki “der-Aksaray” ifadelerinden anlaşılmaktadır. En fazla göç Aksaray nahiyesinden yapılmış, sırasıyla bunu Bekir, Eyyübili, Hasandağı ve Koçhisar nahiyeleri takip etmiştir (bkz. Tablo IV). Nim çiftlerin sayısı sadece 4 iken, hiç toprağı olmayan 172 bennak, kendi başına geçimini temin edebilen 112 caba, henüz ergen olmamış 1 sagir ve 1 medrese öğrencisinden müteşekkil göçmen tespit edilebilmektedir. Bennaklar % 59,3 cabalar ise % 38,6 oranlarıyla en kalabalık kesimi teşkil etmektedirler. Bu husus yukarıda zikrettiğimiz mevsimlik ve kalıcı göçlerin öncü kesimleriyle de örtüşmektedir.

Tablo IV- Aksaray Kırsalından Şehir Merkezine Gelenler

	Aksaray Nahiyesi	Bekir Nahiyesi	Hasandağı Nahiyesi	Eyyübili Nahiyesi	Koçhisar Nahiyesi	Toplam
Nim Çift	1	1	-	2	-	4
Bennak	82	33	20	35	2	172
Caba	54	22	20	15	1	112
Sagir	1	-	-	-	-	1

⁴⁸ Barkan, 1943: 282, 283.

⁴⁹ Barkan, 1943: 132, 174, 264, 273, 288, 312. Bkz. “Çiftin bozub ahar kâr ve kisbe meşgul olanlardan çift bozan akçesi alınmak örfü ma’rûf olmağın” (Yeni İl Kanunu, mad. 14, s.79).

⁵⁰ Barkan, 1943: 234, 273

⁵¹ Barkan, 1943: 132, 174 (Diyarbakir Vilayeti Kanunu, mad.6; Musul Livası Kanunu, mad. 4). “Bir kimesne üzerine yazılan zemini ziraat eylemeğe kâdir iken bozub (yerin) terk idüb yeri boz kalsa ol yerden sipahisine behre ve resm-i zemin hasil olsa anun gibilerden resm-i çift ve boz behre taleb olunur Amma ol bağlanan yeri sipahisi olan kimesne bir ahara tapuya virüb veyahud gayri kimesne ziraat idüb ol zeminden sipahisine resm-i zemin ve mahsul hâsıl ola ol vakit eski sahibinden resm-i bennâk ve ırgadiye alınub resm-i çift ve boz behre talep olunmaya”

⁵² İnalçık, 1996: 11.

⁵³ Bkz. Barkan, 1943: 77 (Yeni İl Kanunu, mad. 4). “Caba cilâyı vatan itdüğü takdirce ana cebir yoktur her ne yerde olursa resmin verdikden sonra ta’aruz olunmayub halinde konula”. Barkan, 1943: 174 (Musul Livası Kanunu, mad. 4) Bennâk ve mücerred olan kimesne ayrı yerde ev yapub otursa ol kimesneye cebr idüb ahar yerde oturma elbetde göç yerine gel diyü evin yıkdurmak yokdur.

Muhassıl	1	-	-	-	-	1
Toplam	139	56	40	52	3	290

Aksaray kırsalından şehir merkezine gidenlerin öncelikle kayıtlı oldukları yerleşmelerin sakinleri arasında yazılmaları, daha sonra da isimlerinin üzerlerine nereye gittiklerine dair ifadelerin mevcudiyeti, henüz tabi oldukları köy ve sipahi ile bağlarının devam ettiğine işaret etmektedir. Hatta gidenlerden bazılarının şehrin hangi mahallelerinde⁵⁴ kaldıklarına dair verilen bilgiler köylülerinin, sipahilerinin ve tahrir komisyonlarının bu hareketliliği kısmen takip edebildiklerini göstermektedir. Eski yurtlarından kopup gelenlerin yerleştikleri mahallelerin sakinleri veya yukarıdaki göçerlerdeki gibi yazılmamaları bir kaç sebebe dayandırılabilir. Yer değiştirme sürecinin yeniliği, göçlerin geçiciliğine dair beklenti, henüz yerleştikleri mahallelerin sakinleri olarak görülmedikleri – her ne kadar avarız vergilerini bu mahalle sakinleriyle birlikte verseler de -, göç edenlerin takibinin yapılabilmesi ve sipahilerin vergi kaybına uğramasının önüne geçilmek istenmesi gibi etkenler sıralanabilir. Tablo IV’den de takip edileceği üzere nim çift miktarı toprağa sahip köylülerin yer değiştirme veya topraklarını terk ederek başka yerlere gitme eğilimi az da olsa görülmekle birlikte, neredeyse yok denecek kadar azdır.

Aksaray kırsalındaki bir başka göç tipi de bir timar dâhilindeki reyanın topraksızlık veya darlık nedeniyle timarını terk ederek ya da etmeyerek başka bir köye gidip toprak tutmasıyla oluşur ki bu tür örnekler 1570-1580 Tahrir defterlerinde oldukça yaygındır. Daha çok köyden köye şeklinde gerçekleşen bu hareketliliğin temelinde toprak darlığı yatmaktadır. Hatta bazı şehir sakinlerinin yakın köylerde toprak tasarruf ettikleri bile vakidir. Bu tür hareketler daha çok yeni tarım arazileri olarak değerlendirilebileceğimiz “zemin” adı verilen topraklarda kendini göstermektedir. Aksaray nahiyesine tabi Senir, Bayındır, Kozağıl, İnuzartık ve Gazicik gibi köylerde⁵⁵ çift ve nim çift miktarı zemin adıyla kayıtlı toprakları farklı köylerden gelip işleyen kişileri bulmak mümkündür.

Konya⁵⁶, Aksaray⁵⁷, Akşehir⁵⁸ ve Beyşehir⁵⁹ sancaklarında “zemin” topraklar yüzyılın başından beri var olmakla birlikte yaygınlık kazandıkları dönem asrın ikinci yarısından sonradır. Nüfus artışının tarım alanlarındaki baskısının delili, var olan toprakların baba, kardeş veya bir başkasıyla ortaklaşa kullanılması, ayrıca “zemin” adı altındaki yeni tarım arazilerinin ortaya çıkmasıdır. Bu topraklar gerek ilgili köy sakinlerinin, gerekse farklı köylerdeki kişilerin tasarrufuna açıktır⁶⁰. Bu tür arazileri işleyenlerin topraksız oldukları veya fazladan toprak tasarruf ettikleri söylenebilir. İlgili köy sakinlerinin elindeki toprak sadece böyle araziler ise tek vergilendirme, ilaveten tasarruf ediliyorsa “hariç raiyyet” statüsünde çift vergilendirme yapıldı. Bu tür köylere başka köylerden gelip burada zemin toprak tutanlar da yine “hariç raiyyet” olarak kabul edilirdi. İçeridekilerin ne kadarının “hariç raiyyet” grubuna girdiklerini tespit etmek mümkün olmadığından daha çok farklı köylerden gelenler üzerinde değerlendirmelerde bulduk. Bu minvalde sancak genelinde 54 yerleşmede köyden şehre, şehirden köye, köyden köye yönelik göçler meydana gelmiş, bu göçlere katılan kişilerin 5’i çift, 81’i de nim çift miktarı “zemin” toprağı işlemişlerdir. Görüldüğü üzere, teoride Osmanlı toprak düzeninin esasını teşkil eden, ortalama 60-150 dönüm arasında değişen çift üniteleri⁶¹, yüzyılın sonlarına doğru kaybolmaya yüz tutmuş, onun yerine bu toprak biriminin yarısına karşılık gelen nim çiftler hâkim toprak ünitesi olarak ortaya çıkmıştır (bkz. Tablo VI)⁶².

Tablo VI- Zemin Toprakların Tasarrufundaki Hareketlilik

Nahiyesi	Çift			Nim				Göç Görülen Köyler
	Köyden-Köye	Şehirden-Köye	Toplam	Köyden-Köye	Şehirden-Köye	Köyden-Şehre	Toplam	

⁵⁴ Terzi Hasan, Boyacı Ali, Ases, Emirza, Muhsin Çelebi, Taşpazarı, Şeyh, Eskiahur, Bölücek gibi mahalleler zaman zaman ismen zikredilmişlerdir.

⁵⁵ TKGM TT 131: 15a, 17a, 17b, 32a, 38a.

⁵⁶ TKGM TT 104, 113.

⁵⁷ Yörük, 2005: 143-150; TKGM TT 131.

⁵⁸ Ertürk, 2011: 182; TKGM TT 146.

⁵⁹ Erdoğan, 2004: VII-XI.

⁶⁰ Bkz. Erdoğan, VII-XI; Aköz, 2016: 1472-1475.

⁶¹ İnalçık, 1996b: 37; İnalçık 1996a: 4-8.

⁶² Krş. Yörük, 2005: 149; Yörük, 2009: 105.

Aksaray	3	1	4	9	5	-	14	14
Bekir	1	-	1	6	-	1	7	7
Eyyübili	-	-	-	33	-	-	33	17
Hasandağı	-	-	-	4	-	-	4	3
Koçhisar	-	-	-	21	1	1	23	13
Toplam	4	1	5	73	6	2	81	54

C- SANCAK DIŞINA YAPILAN GÖÇLER

XVI. yüzyıl sonlarına doğru meydana gelen göç dalgasında Ankara, Adana, İçil gibi yerlerden Aksaray sancağına yapılan göçler olduğu gibi Aksaray sancağından da Ankara, İstanbul, Kayseri, Niğde gibi yerlere yönelik göçler de meydana gelmiştir. Dışarıya giden köylülerin nerede olduklarını belirten kayıtlardan bu hareketlilik takip edilebilmektedir. Sancaktan dışarıya yönelik göç hareketinin merkezini Ankara sancağı özellikle Yenice, Kurumca, Danişmendlü, Kara Hamzalı köyleri teşkil etmektedir. Ankara'ya komşu olan Koçhisar kazası ve nahiyesi çift yönlü bir gidiş geliş sahne olmuştur. Bir yandan Ankara haymanaları Koçhisar topraklarına gelirken, diğer yandan da Koçhisar cemaat ve köylüleri de Ankara sancağına bağlı köylere gitmişlerdir. Göçenleri köylüler ve cemaatler şeklinde iki gruba ayırdığımızda bunlardan ilkinin Mermerlüce köyü sakinleri, ikincisini ise Kulfallu, Gökler, Kara Enbiyalı, Hisarbeğlü, Uğrusarılu, Ayaşlı ve Kara İsalu cemaatlerinin ahalileri oluşturmaktadır. Mermerlüce köyü 56 neferlik vergi nüfusundan 23'ünün Ankara'ya bağlı Yenice ve Kurumlucu köylerine gidişini önleyemezken, diğer cemaatlerin tamamı Aksaray dışına çıkmışlardır.

Tablo VII- Sancak Dışına Giden Köylüler

Raiyyet Sata-tüsü	Niğde	Ankara	Ankara Köyleri	İstanbul	Kayseri	Toplam
Çift	-	-	1	-	-	1
Nim	-	-	2	-	-	2
Bennak	1	1	6	-	1	9
Ekinli	-	-	3	-	-	3
Caba	-	1	8	1	-	10
Sagır	-	-	1	-	-	1
Pir-i Fani	-	-	1	-	-	1
Toplam	1	2	22	1	1	27

Bir önceki tahrirde Koçhisar kazası bünyesinde yaşayan Kulfallu, Hisarbeğlü, Uğrusarılu, Kara Enbiyalı, Gökler, Ayaşlı, Kara İsalu cemaatlerinin Ankara sancağı köylerine dağılmaları henüz yeni olmalıdır. Zira bir önceki tahrirde Koçhisar kazası reayasından olduklarına dair bilgilere yer verilmesi, ilaveten *"hukûk-ı şer'iyelerin sâhib-i 'arza ve rüsûmların girü Karaman sipâhilerine edâ eyleyeler"*, *"toprak Koçhisar nâhiyesinde kendüler Ankara sancağında Danişmendlü nâm karyede mütemekkinlerdir"* ifadeleri içeriden dışarıya gidenlerin bir şekilde takiplerinin yapılabildiğine işaret eder.

Koçhisar kazası sakinlerinden iken zamanla Ankara sancağına giden Kulfallu, Hisarbeğlü, Uğrusarılu, Kara Enbiyalı, Kandamış, Gökler, Ayaşlı, Kara İsalu, Kırşehirlü, Gönder Hacılı ve Bendelü cemaatlerinin büyük bir kısmı, 1584 tahririni yürüten komisyonun önüne çıkmamışlar, bu yüzden kendileriyle ilgili kayıtlar bir önceki tahrirden aynen aktarılmıştır. Bu husus, söz konusu cemaatlerin Ankara sancağı topraklarını yurt edinmeye başladıklarını, artık Aksaray topraklarıyla ilişkilerini kestiklerini, fakat sipahilerinin uğrayacakları zararı kısmen telafi edebilmek adına raiyyet vergisiyle alakalı bağlarının bir şekilde devam ettirilmek istendiğine işaret eder. Aksaray topraklarına dışarıdan gelen Ankara, Adana, İçil, Haymana ve Şarkıyan gruplar nasıl raiyyet resimlerini sipahilerine öşürlerini Aksaray sipahilerine veriyorlardıysa, Aksaray'dan dışarıya (Ankara vs.) gidenler de *"hukûk-ı şer'iyelerin sâhib-i 'arza ve rüsûmların girü Karaman sipâhilerine edâ eyleyeler"*, ifadesiyle raiyyet

resimlerini Aksaray sipahilerine, öşürlerini de Ankara sipahilerine ödemeleri istenilmiştir. Yine “*toprak Koçhisar nâhiyesinde kendüler Ankara sancağında Danışmendlü nâm karyede mütemekkinlerdir*”, “*ziraatleri ol arza tabi’dir*” kayıtları, aslında Ankara sancağı topraklarında “hariç raiyyet” oldukları, içeriden dışarıya göçün henüz yeniliğine ve gidenlerin bir şekilde takiplerinin yapılabildiğine gönderme yapılmış gibidir. Nitekim Ankara’nın köylerinde ikamet ettikleri zikredilmesine rağmen hala Aksaray reayası olarak kabul edilmeye devam edilmeleri bunun göstergesidir. Her yönüyle kitlesel boyuta dönüşen bu tür göçleri engellemeye çalışıp daha büyük sosyal bunalım ve kargaşanın çıkmasına zemin hazırlamak yerine, reyanın önünü açıp kontrol edilebilir bir hareketliliğe göz yummak, merkezi yönetim açısından daha makul bir tercih olarak kabul görmüş olmalıdır.

Gidenler arasında çift ve nim çift vergisine muhatap olanlar kadar yeni açılan tarım topraklarını ifade eden zemin toprakları tasarruf eden kişilerin varlığı, bu hareketi bireysel olmaktan çıkartıp, mensubu oldukları cemaatle birlikte hareket edip yer değiştirdiklerine delalet etmektedir. 1584 tahririne gelmeyip Ankara sancağına gidenlerin neredeyse tamamının cemaat adıyla adlandırılması konar-göçerlere Aksaray toprakları riskli, Ankara toprakları ise daha cazip gelmiş olmalıdır. Bu dönemde başta Koçhisar olmak üzere sancak genelindeki konar-göçerler cemaat yapılanmalarından çıkarılıp köy ve köylü statüsüne kavuşturulmuşlardır. Her ne kadar yüzyılın başından beri toprak işçiliği ve hayvancılığın birlikte yürütüldüğü⁶³ bu toplulukların köylülüğü doğal bir süreç gibi görünüyorsa da bazı cemaatler nazarında köylülüğün veya farklı gelişmelerin endişeleri onları harekete geçirmiş olmalıdır.

Tablo VIII- Sancak Dışına Giden Cemaatler

Cemaatler	Çift	Nim	Ben	Caba	Sağ- Müc	Muaf	Nefer	Zmn-Nim
Ayaşlı	-	9	26	9	-	-	44	3
Bendelü	-	3	5	5	-	-	13	3
Gökler	3	18	35	8	-	-	64	8
Gönder Hacı- lu	4	12	19	12	-	-	47	5
Hisarbeğlü	-	-	7	4	1	-	12	11
Kandamış	-	12	16	8	-	-	36	5
Kara Enbiya- lu	-	-	15	17	1	-	33	-
Kara İsalu	2	7	8	4	-	-	21	-
Kırşehirli	-	-	24	7	2	4	37	-
Kulfallu	-	-	21	26	2	1	50	-
Uğrusarılu	-	-	11	8	-	1	20	-
Toplam	9	61	187	108	6	6	377	35

SONUÇ

XVI. yüzyılın sonlarında Aksaray sancağına doğru büyük bir insan kitlesinin harekete geçtiğini söyleyebiliriz. Gelenlerin önemli bir kısmını Haymanalar ile Adana perakendeleri oluşturmaktadır. Bu gruplar başıbozuk topluluklardan ziyade herhangi bir idarî ve iktisadî ünitenin parçası olarak dikkat çekmektedirler. Ayrıca, gelen ve gidenlerin kimler oldukları, nerelere gittikleri, hangi toplumsal gruplara mensup oldukları vs. gibi bilgiler sancak içindeki ve dışındaki hareketliliğin merkezi yönetim tarafından kontrol edilebildiğini veya bir şekilde haberi olduğunun göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Böylelikle devlet, göçmenleri kendi haline bırakmadığı gibi raiyyet vergisiyle eski sipahilerini, öşür vergisiyle de üzerinde ikamet ettikleri toprağın sipahisini ilişkilendirerek her iki kesimi tatmin etmeye çalışmıştır.

Aksaray özelinde göçmenleri harekete geçiren temel etmenlerin başında ekonomik nedenler

⁶³ Yörük, 2017: baskıda

gelmektedir. Köylüler toprak darlığı veya azlığı nedeniyle hareket ederlerken, cemaatler de daha verimli ve geniş otlak ve mera arayışlarına çıkmışlar, bu arayış zamanla toprağa yerleşme sürecine dönüşmüştür. Gelenler Aksaray’da, gidenler gittikleri yerlerde bir müddet geçici veya hariç raiyyet statüsünde kalmışlar, muhtemelen 10-15 sene sonra buldukları yerlerin sakinleri haline gelmişlerdir. Göçlerin yıkıcı etkilerinin yanında olumlu gelişmeleri de içinde barındırdığı malumdur. Bu bağlamda, Aksaray sancağına dışarıdan gelenler, gidenlerden çok daha kabarık bir yekûna sahip olduğundan, mevcut nüfusun, ekonomik aktivitelerin ve kültürel yapının göçlerle birlikte takviye edildiği söylenebilir.

Tablo IX- Göçlerin Yönü ve Göçmenler

Nereden-Nereye	Raiyyet Grupları	Nefer
Sancak Dışından Gelenler	Haymana, Haymana-i Ankara, Haymana-i Şarkiyân, Perâkende-i Adana, Cemaat-i İçil, Cemaat, Gurbetân, Yazılmamış, Fî Resmân (Cemaat 1048)	1048
Sancak İçindeki Hareketlilik	Kırsaldan Şehir Merkezine Gelen Köylüler (290) ve Farklı Köylerden Gelip Zemin Toprakları Tasarruf Eden Köylüler (86)	376
Sancak İçinden Dışarıya Gidenler	Köylüler (27), Cemaatler (377)	404
Toplam		1828

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri (BOA TT): 32, 615, 1061

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi Tapu Tahrir Defterleri (TKGM TT): 74, 76, 104, 113, 131, 146

AKÖZ, Alaattin (2016), “XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde Geçimlik Faaliyetlere Bağlı Nüfus Hareketliliği”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır (06-08 Mayıs 2016), Bildiri Kitabı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, s.1469-1478

AKÖZ, Alaattin – Doğan Yörük (2004), “Aksaray Sancağından Kıbrıs Adasına Sürgün Edilen Aileler”, *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi*, II/1, Elazığ, s.83-142.

ARSLAN, Hüseyin (2001), 16. yy. *Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs Yay., İstanbul.

BARKAN, Ö. Lütfi (1942), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, s.279-386.

BARKAN, Ö. Lütfi (1943), *XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar I*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.

BARKAN, Ö. Lütfi (1949-1950), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜİFM*, XI/1-4 İstanbul, s.524-569.

BARKAN, Ö. Lütfi (1952), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜİFM*, XIII, İstanbul, s.56-79.

BARKAN, Ö. Lütfi (1953), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İÜİFM*, XV, İstanbul, s.209-237.

BARKAN, Ö. Lütfi (1970), “Research on Ottoman Fiscal Surveys”, *Studies in the Economic History of the Middle East*, Edt. M. A. Cook, Oxford, p.163-171.

BARKEY, Karen (1999), *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

COOK, M. A. (1972), *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, Oxford University Press, London.

ÇELİK, Şenol (1994), *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.

DAVID, Geza (1999), *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı*, Çev. Hilmi Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

DEMİR, Alpaslan (2007), *XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

DEMİR, Alpaslan (2009), "16. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Şehir Demografisine Göçlerin Etkisi", *Bilig*, 50, Ankara, s.15-30.

DEMİR, Alpaslan (2011), "XVI. Yüzyıl Anadolusunda Dış Göçler: Şarkıyan", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, s. 51-66.

DEMİR, Alpaslan (2015), "15-16. Yüzyıl Göçlerinin Osmanlı İskân Yapısına Etkisi", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S.58, Ankara, s.563-581.

DÖNDER, Yasin – Alpaslan Demir (2016), "Şahıs Adlarından Hareketle Göç ve İskân Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı Cincife Nahiyesi Örneği", *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler I*, Yazgan, P. - Tilbe, F. (der.) London: Transnational Press London, pp.223-229.

DEMİR, Alpaslan (2016a), "Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskân Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı Karahisar-ı Behramşah Nahiyesi Örneği", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Yozgat*, s.451-458.

DEMİR, Alpaslan (2016b). "XV XVI Yüzyıllarda İnebazarı Şahıs Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *Rodosto'dan Süleymanpaşa'ya Tekirdağ*, Kitabevi Yay., İstanbul, s.429-436.

DEMİR, Alpaslan (2016c), "Şahıs Adlarından Hareketle Nüfus Hareketleri ve İskân Tarihi Çalışmalarına Bir Katkı: Sivas Kazası Örneği", *International Journal of Central Asian Studies*, Vol. 20, Kore.

ERDOĞAN, Emine (2004), *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

ERDOĞAN, Emine – Osman Gümüşçü (2016), "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi*, C.49, S.1, Ankara, s.29-56.

ERDOĞRU, Mehmet Akif (2004), *Beyşehir Sancağının 1584 Tarihli Nüfus Sayımı (Beyşehir, Seydişehir, Bozkır)*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir.

ERTÜRK, Volkan (2011), *XVI. Yüzyılda Akşehir Sancağı*, Atı Yay., İstanbul.

FAROQHI, Suraiya (1977), "Anadolu İskânı İle Terkedilmiş Köyler Sorunu", *ODTÜ Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler Semineri 17-19 Aralık Ankara 1976*, Ankara, s.161-195.

FAROQHI, Suraiya (2004), "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, Edt. Halil İnalçık, Donald Quataert, Eren Yay. İstanbul, s.543-757.

FAROQHI, Suraiya (2016), *Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Çev. Hamide Koyukan Bejsovec, Alfa Yay., İstanbul.

GENÇ, Mehmet (2000), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay, İstanbul.

GÜMÜŞÇÜ, Osman (2004), "Internal migrations in sixteenth Century Anatolia", *Journal of*

Historical Geography, 30/2, London, s.231-248.

GÜMÜŞÇÜ, Osman (2017), “XVI. Yüzyıl Konya Göçleri”, Yayınlanmamış Çalışma.

GÜNDÜZ, Tufan (1997), *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri “Bozulus Türkmenleri 1540-1640”*, Bilge Yay., Ankara.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1999), “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlı*, C.4, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.581-586.

İNALCIK, Halil (1996a), “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul, s.1-14

İNALCIK, Halil (1996b), “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul, s.31-66.

KOÇ, Yunus (1999), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Nüfus Yapısı (1300-1900)”, *Osmanlı*, IV, Ankara, s.535-549.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf (1997), *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Karapınar Belediyesi Yay., Konya.

ÖZEL, Oktay (2015), “Osmanlı Anadolu’sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar)”, Ötekilerin Peşinde Ahmet Yaşar Ocak’a Armağan, Haz. Mehmet Öz – Fatih Yeşil, Timaş Yay., Ankara, s.557-591.

ÖZEL, Oktay (1986), “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda “Hariç Raiyyet””, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 43, İstanbul, s.159-171.

ÜNAL, Mehmet Ali (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul.

YÖRÜK, Doğan (2005), *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Tablet Yay., Konya.

YÖRÜK, Doğan (2009), *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası*, Ereğli Belediyesi Yay., Konya.

YÖRÜK, Doğan (2017), “XVI. Yüzyılda Aksaray, Koçhisar ve Ereğli Kazalarındaki Konar-göçerlerin İskânı”, *CIEPO-21, 7-11 October 2014, Budapest/Hungary*, Baskıda.

XVII. Yüzyılda Sivas'tan Sinop'a Göç

Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL
Pamukkale Üniversitesi / Denizli

Celâlî İsyancı ve Anadolu'nun Demografik Yapısında Büyük Değişme

Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıla içte ve dışta problemlerle girdi. Dışarıda Avusturya ve İran cephesindeki savaşlar bütün şiddetiyle devam ederken, içeride Celâlî isyanları şeklinde tezahür eden sosyal ve ekonomik buhran imparatorluğu sarsıyordu.

16. yüzyılın sonlarına kadar, esas unsurunu tımarlı sipahilerin teşkil ettiği Osmanlı ordusu, umumiyetle çabuk ve kesin sonuç sağlayan meydan savaşlarıyla zaferler kazanmış ve bu sayede geniş ülkeler fethedilmişti. Fakat 1578'de İran'a ve 1593'te Avusturya'ya karşı açılan savaşlar süratle sonuçlandırılmadı. Genelde Osmanlı orduları yine birçok muharebeyi kazandılar, Ancak birkaç muharebeyi kazanmakla harp sona ermedi. Çünkü düşmanın direnci artmış, Osmanlı orduları eski disiplinini kaybetmiş ve hepsinden önemlisi ateşli silahlardaki gelişme, savaş teknolojisini değiştirmişti. Bu durum savaşların uzamasına ve çok yıpratıcı olmasına yol açmıştı.

Savaşların uzamasının ülke içerisindeki tesirleri son derece olumsuz oldu. Tımar sistemi çöktü ve kapıkulu ordusu güçlendi. Ateşli silahlar; özellikle tüfek, toplu halde talim yapmak gerektirdiğinden, kapıkulu ordusunun mevcudunu arttırılması yoluna gidildi. Böylece tımarlı sipahiler ikinci plana düşüldü ve dirlik gelirleri Osmanlı para birimi akçenin değerinin düşmesiyle azalmış olduğundan zamanla kendilerinden istenen mükellefiyetleri yerine getiremez hale geldiler¹.

Öte yandan kapıkulu ordusunun sayısının artması devlet hazinesi için yıkım oldu. Zaten iki cephede devam eden sefer masraflarını karşılamak endişesinde olan devlet, kısa sürede kapıkullarına ulûfe yetiştiremez duruma düştü. Bu durum yeniçerilerin ve sipahilerin hoşnutsuz olmalarına ve sık sık ayaklanmalarına sebep oldu.

Diğer taraftan tımarlı sipahilerin uzayıp giden savaşlar dolayısıyla tımarının başına dönemeyip cephede kalmaları yüzünden Anadolu'daki asayiş bozuldu. Zîra tımarlı sipahiler aynı zamanda tımarlarının çevresindeki asayiş ve emniyetin sağlanmasından da sorumlu idiler. Asayişin bozulmasının temel sebebi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş gösteren hızlı nüfus artışının yol açtığı sosyal buhrandı. 16. yüzyıla ait tahrir defterlerindeki nüfusla ilgili bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde, Anadolu ve Rumeli'nin nüfusunun yüzyılın başları baz olarak alındığı takdirde, 1580'lere doğru, % 80 ilâ % 100 arasında arttığı görülmektedir². O dönemde imparatorluk nüfusunun takriben % 80-90'ı köylerde yaşıyordu. Köylerdeki topraklar artan nüfusa yetecek kifayette değildi. Bu sebeple, işsiz güçsüz kalan genç nüfus için çıkar yol, ya şehirlere göç etmek, bir medreseye kaydolmak, ya da sancakbeyi, beylerbeyi vs, gibi ümeradan birisinin hizmetine girmekti. Sonuçta medreseler köylerini terk etmiş gençlerle doldu ve medrese mezunlarının çok artması sebebiyle istihdam edilemedi. Bu yüzden bazı şehirlerde suhte isyanları baş gösterdi.

Ayrıca ümeranın *kapu halkı* arasına karışan *sarıca* ve *sekban* denilen gençler de huzursuzluk kaynağı

² 16. Yüzyıldaki nüfus artışı konusunda bkz. Ömer Lûtfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları", *Türkiyat Mecmuası*, XII, İstanbul 1953, 1-26.

oldular. Bunları besleyebilmek için, sancakbeyiler ve beylerbeyileri halktan kanunda ve defterlerde yeri olmayan vergiler almaya başladılar. Zîra devlet, ümeradan sefere “*mükemmel ve kapu halkı*” halkı ile katılmalarını istiyordu. Hâlbuki 1584’teki devalüasyonla akçenin değeri % 80 nisbetinde azalırken ümeranın gelirleri yerinde saymış yani reel olarak o nisbette gerilemişti. Sefere *mükemmel ve mürettep kapu halkı* ile eşmek çok para gerektiriyordu.

Bu arada, dirliği elinden alınan, haksızlığa uğrayan tımarlı sipahiler, taşrada görev yapan Altı Bölük Halkı’na mensup kapıkukulu süvarileri ve subaylar haklarını aramak için isyan etmişler ve kısa sürede işsiz, güçsüz dolaşan *levend tâifesi*’ni de başlarına toplamışlardı. Tarihimizde Celâlî isyanları denilen ve 1580’lerde başlayıp 1610’lara kadar devam eden dönem bu şekilde başlamıştı³.

Celâlî isyanlarına yol açan sebepler arasında hızlı nüfus artışı, savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar, siyasi istikrarsızlık, Akdeniz havzasına Amerikan menşeli gümüşün girmesinin sebep olduğu enflasyon ve hepsinden mühimi Kuzey Afrika’dan Orta Avrupa’ya, Rus bozkırlarından Hint Okyanusuna kadar uzanan geniş bir sahada devleti ve toplumu Hristiyan devletlere karşı müdafaa etmek zaruretinin getirdiği ağır malî külfetler başta gelir.

İsyanların yol açtığı sonuçlar da önemlidir. Anadolu’da birçok şehir, kasaba ve köyler tahrip olduğu gibi, üretimin aşırı derecede düşmesi ile kıtlıklar baş göstermiş, sosyal hayat felç olmuştur.

İdarî ve Malî Yapıda Meydana Gelen Değişmeler

16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçerken Osmanlı idari ve adli teşkilatında zaman için değişmeler meydana geldi. Bu gelişmeye yol açan temel sebeplerden birisi imparatorluğun vergi düzeninde esaslı bir yapı değişikliğinin ortaya çıkmasıdır. 16. yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş klasik vergi düzeni yerini avâriz hâneleri üzerinden toplanan vergiye bıraktı. Böylece klasik tahrirler çağı sona erdi. Osmanlı para sisteminde meydana gelen aşırı dalgalanma akça üzerinden hesap edilmiş klasik dönem vergilerini hükümsüz bıraktı. Resm-i çift, bennâk, ispenç, gibi şahıs başına alınan vergilerin miktarı değişmediği için malî olarak değeri kalmadı. Devlet bu defa umumiyetle sefer masraflarının finansmanı için toplanan ve olağanüstü bir vergi durumunda olan *avâriz ve tekâlîf-i dîvâniye* denilen vergileri düzenli ve olağan bir vergi haline getirdi. Bu sebeple 17. yüzyılda avâriz hânelerini tesbit etmek için avâriz tahrirleri yapılmaya başlandı. Öşür gibi üründen alınan vergiler ise eskisi gibi toplanmaya devam ediyordu.

Avâriz vergisini kadılar topluyordu. Avâriz hâneleri de kazâlar bazında düzenleniyordu. Bu yüzden kazâ teşkilatında yeniden bir düzenlemeye gidildi ve merkezî kontrolü kolaylaştırmak ve vergilerin sıhhatli bir şekilde toplanmasını sağlamak için kazâ sayısı artırıldı⁴. Kazâ sayısının artması merkezde biriken medrese mezunlarının istihdamına da yardımcı oldu. Medreseleri bitirip kadıaskerin defterine ismini yazdıranlar uzun bir süre sıra beklemek zorunda kalıyorlardı.

Sonuçta evvelce nâhiye ve hatta köy statüsünde olan bir kısım yerler 17. yüzyılda kazâ haline getirildi. Bazı yeni nâhiyeler ve Sinop özelinde bazı dîvânlar ortaya çıktı.

1530 tarihli İcmal defterde Kastamonu Sancağına tâbi Kastamonu merkez kazâsı dâhil olmak üzere 11 kazâ kayıtlıdır. Bunlar, *Kastamonu, Göl, Araç, Taşköprü, Küre, Ayandon, Hoşalay, Daday, Boyovası (Boyâbâd), Durağan ve Sinop*’tur⁵.

1051 (1641) yılına ait Avâriz defterinde Kastamonu Sancağına âit kazâlar gösterilmektedir. Bunlar, Kastamonu, Durağan, Gökçeğaç, Eflani, Sahil, Akaya, Gerze, Kinoli, Ayandon, Yörükân-ı Araç, Devrekani, Göl, Taşköprü, Akyürek, Boyâbâd, Güney, Sorkun, Hoşalay, Araç, Merkuze, Küre-i ma’ mûre, Cîde, Çekelne, Boyalı, Küre-i cedîd, Sirt, Daday, Azdavay, Zâri, Sinop, Saray ve Çanlı kazâlarıdır⁶. Kâtip Çelebi ise Kastamonu’ya ait şu kazâları sayıyor: Araç, Azdavay, İstefan, Eflani, Daday, Akaya, Akyürek, Ayandon, Boyalı, Boyâbâd, Burma maa Butan, Çanlık nam-ı diğer Çanlı, Cide, Çekenle, Hoşalay, Devrekani, Zerdavay, Sahil, Sinop, Şarbansaray, Sirt, Sorkun, Taşköprü nâm-ı diğer Akyürek,

³ Celâlî isyanları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası* (Celâlî İsyanları), Ankara 1975.

⁴ Samsun ve Ordu yöresine ait benzeri bir değerlendirme için bkz. Mehmet Öz, “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. kitap, Samsun 2006, s. 3-29.

⁵ *TT 438*, 591-696.

⁶ Kepeci-Mevkufat 2585, 123-124.

Durağan, Kızılağaç, Gerze, Kastamonu, Küre-i hadid, Kure-i nuhas, Kinol, Gökçeagaç, Gölgöni, Merguze, Yortan, Yörükân-ı Arac⁷. 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kazâ sayısı 11'den 32'ye çıkmıştır.

17. yüzyılda Sinop kazâsına tâbi köy sayısı 40'a düşmüştür. Çünkü 16. yüzyıldaki Sinop kazâsı, *Sinop, Gerze, Sahil, Saray, Akkaya* ve Çanlı olmak üzere 6 kazâyâ bölünmüştür. Ancak bu 6 kazâdaki toplam köy sayısı da 123'tür. 1687-88 tarihli deftere göre ise köy sayısı 133'e çıkmıştır. Ancak bu sayılar 16. yüzyıldaki Sinop kazâsına tâbi köy sayısının yarısı bile değildir. 16. yüzyıldaki en son tahrir olan 1582 tahririnde 267 köy kayıtlıdır⁸. Buradan pek çok köyün zamanla ortadan kalktığını, ahalisinin dağıldığı sonucuna varabiliriz.

Bunun birinci sebebi sahillerde veya sahile yakın yerlerdeki köylere yapılan Kazak eşkiyasının saldırılarıdır. Buna dair en çarpıcı örnek, Gerze köyüdür. 1487'de 178 hâne ve 32 mücerred, 1530'de 164 hâne ve 46 mücerred, 1560'ta 259 hâne ve 77 mücerred, 1582'de 317 hâne ve 267 mücerred vergi nüfusu bulunan Gerze, 1641'lerde Kazak saldırıları sonucu neredeyse tamamen dağılmış durumdadır. Nefs-i Gerze'de 8 müslim hâne kalmıştır. Gerze'den çıkarak Sinop dağlarına iki ayrı mahalde yerleşmiş 61 hâne de zimmî nüfus bulunmaktadır. Nefs-i Gerze için düşülen derkenarda “*gâretzede ve hâlî ve muhterik*” denilmektedir. Sinop dağlarında yaşayan zimmîler için “*Zimmiyân ki kazâ-i Gerze ehalisindendirler bazısı karyelerinde ve bazısı Sinop karyelerinde dağlarda sâkin olurlar lakin yine kudretleri mertebe hânelerini edâ ederler*”. Diğer bir grup Gerzeli zimmîler için de “*Zimmiyân-ı Gerze ki Sinop hâricinde ve karyelerinde sâkin olup yine Gerze zimmîleri ile hânekeşlerdir*” denmektedir⁹. Buradaki *hânekeş* deyimini ile avâriz hânelerini ödedikleri ifade edilmektedir. Sahil köylerinin birçoğu için “*gâretzede-i Kazak*” ibaresi düşülmüştür.

Köy sayısının azalmasının bir diğer sebebi halkın tahammülünün üzerinde vergiler tarh edilmesidir. Çünkü avâriz vergileri 17. yüzyılda sürekli arttırıldığı gibi, halkın ödeme gücü dikkate alınmadan vergilendirilme yoluna gidilmiştir. Tahrir memurları düzenledikleri tahrir defterlerinde zaman zaman gerçeği açıklamışlar; avâriz vergilerinin ağırlığını ve halkın ödeme gücünü aştığını vurgulamışlardır. Fakat onların uyarıları mâl-ı mîrîye zarar gelmemesi, Kastamonu kazâsı defterindeki deyimle “*tersâne-i âmire defterine kesr gelmemek*” için dikkate alınmamıştır¹⁰.

Öte yandan Sinop kazâsının 5 ayrı kazâ bölgesine ayrılmasının buralarda 5 ayrı mahkeme kurulduğu ve her birine bir kadı tayin edildiği sonucuna varmak pek kolay görünmemektedir. Çünkü doğrudan Saray, Gerze, Sahil ve Çanlı mahkemesinden ve kadısından bahseden belge yok gibidir. Gerçi merkezden gönderilen bazı ferman ve buyruklarda bazen “*Şeri’at-şi’âr Sinob ve Gerze ve Saray kazâları kadıları efendiler...*” şeklinde her bir kazânın ayrı kadısı varmış gibi hitap edilmesine rağmen bir kısım emir ve buyruklarda “*Şerâyi-şi’âr Sinob ve Gerze kadısı efendi...*” biçiminde, Sinop ve Gerze'nin tek bir kadısı varmış gibi; bazen de “*Şerî’at-şi’âr Sinob ma’a nâhiye-i Gerze ve Saray kadıları olan faziletli efendi...*”, şeklinde Sinop kazâsı ve onun nâhiyesi olan Gerze ve Saray'ın kadısı anlamına gelebilecek tarzda hitaplar görülmektedir. Gerçi birkaç kazâyâ tek kadının atanması da mümkün olabilmektedir¹¹. Ancak bazı buyruklarda “*Şerî’at-şi’âr Sinob kazâsına tâbi Yaykıl nâhiyesinde nâibü ’ş-şer’ olan efendi zîde ilmühü...*” gibi hitaplar meseleyi biraz da karışıklığa sokmaktadır¹². Çünkü Yaykıl nâhiye ve burada bir nâib oturuyorsa bunun normalde Gerze kadısına tâbi olması lazım gelir. Zira Yaykıl, Gerze kazâsı sınırları içerisinde. 16. yüzyıldaki defterlerde Yaykıl, divân olarak geçmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, muhtemelen avâriz ve tekâlîf-i örfiye vergilerinin toplanmasını kolaylaştırmak için mevcut kazâların dışında yeni kazâ birimleri kurulmasına rağmen bunların her birine bir kadı atanıp, bir mahkeme kurulamamış, önceki kazânın kadısı nâibleri ile buradaki kazâ ve malî hususlar halledilme yoluna gidilmiştir. Zirâ, Sinop şer’iyye sicilleri mevcut olmasına rağmen, Saray, Gerze ve

⁷ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, s. 648.

⁸ Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, s. 102, Tablo 18.

⁹ Kepeci-Mevkufat 2585, 41.

¹⁰ *Kepeci-Mevkufat 2585*, 121; Bu konuda 17. yüzyılın ortalarına ait Harput kazâsına ait Avâriz defterindeki veriler son derece dikkat çekicidir, bkz. Mehmet Ali Ünal, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XII, İzmir 1997, s. 9-73.

¹¹ M. Yaşar Ertuş, *Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazâsı*, İstanbul 2007, s. 30.

¹² İbrahim Güler, *aynı tez*, 65-72; İbrahim Güler, tek bir Sinop kadısı olduğunu diğerlerinin ona tâbi makamlar (nâhiyeler) olduğu görüşündedir.

Sahil kadılıklarına ait herhangi bir sicile rastlanmıyor. Ayrıca Sinop Şer'iyye Sicillerinde bu yeni kazâlar ve onlara tâbi olan köylerin davâlarının da bulunması bu yeni kazâlarda adlî teşkilatın kurulmadığı veya kurulmadığı neticesine varmamıza yol açmaktadır. Nitekim 24 Ağustos 1609/23 Cemaziyyevvel 1018 bir mühimme defteri kaydında Sinop Mollasına ve Sahil, Çanlı, Gerze kadılarına hitap edilmektedir¹³. Molla malum olduğu üzere mevleviyet pâyesini hâiz en az 150 akça ve üzerindeki kadılara denilmektedir. Demek ki, Sinop kadısı diğer kazâların kadılarından rütbece yüksektir ve muhtemelen onların davaları da Sinop mahkemesinde görülmektedir.

Sonuç olarak Osmanlı idari teşkilatının zaman içerisinde sürekli bir değişime uğradığını, kazâ, nâhiye ve köylerin sık sık değiştiğini söyleyebiliriz. XIX. yüzyılın ilk yarısına ait bir belgede İstefan'dan kazâ olarak bahsedilmektedir¹⁴. 1844-45 yıllarında tanzim edilen Temettüât defterlerindeki idarî taksimat ise daha da farklıdır.

SİNOP'A KAZAK SALDIRILARI

17. yüzyılda Zaporog Kazakları da denilen Don Kazaklarının Karadeniz'e inerek çeşitli şehir ve kasabalara baskınlar düzenledikleri bilinmektedir. Evliya Çelebi, Sinop'tan Samsun'a doğru giderken Kızılırmak menziline geldiğinde Kızılırmak'tan bahsettikten sonra “*bu mahalde Kazak-ı Ak havfından ma'mûr kasaba yokdur*” demektedir¹⁵. Ünlü Kazak atamanı Sagaydaçni kumandasında olan Zaporog Kazakları *şayka*¹⁶ denilen kayıklarıyla Harkov'dan Don nehrini güneye doğru inerek Karadeniz'e çıktılar ve 1614 Ağustos'unda Sinop'u bastılar. Sinop kalesi tahrip ettiler ve büyük çapta esir ve ganimetle döndüler. Bu saldırı İstanbul'da şok etkisi yarattı. Kazak tarihinde Türkler üzerine yapılan en büyük saldırı bu idi. Böyle bir saldırı beklenmediği için Sinop surları harâbe halinde idi. Kazak saldırısının başarılı olmasının en büyük sebebi budur.

Fakat Kazaklar Osmanlı donanmasının takibinden kurtulamadılar. Karadeniz komutanı Şakşakî İbrahim Paşa Don nehrinin Azak denizine döküldüğü yerde korsanları bekledi. Kazaklar nehir yoluyla dönmek zorunda oldukları için İbrahim Paşa'nın planı isabetli idi. Kazaklar bu tuzağı fark ettiler. Karadeniz sahilinden bir yere çıkıp şaykalarını kızaklara bindirerek kara yoluyla nehri takibe koyuldular. Civarda kol gezen Tatar akıncıları ile Kazaklar arasında büyük bir harp vuku buldu. Mağlup olan Kazaklar Sinop'tan aldıkları esir ve ganimetleri bırakarak kurtulmaya çalıştılar. Fakat bu defa İbrahim Paşa'ya yakalandılar. Şakşakî İbrahim Paşa Kazaklar'ın büyük kısmını yakalayıp kılıçtan geçirdi. Esir olarak aldığı 20 kadar Kazak İstanbul'a getirildi ve idam edildi.

Sinop'tan İstanbul'a giden feryatçılar baskın ve yağma hadisesini hükûmet merkezine taşımışlardı. Bu olay İstanbul'da şaşkınlık yaratmış, Sultan I. Ahmed Veziriazam Nasuh Paşa'yı sorguya çekmişti. Paşa tevîl ederek doğru söylememiş ve hadiseyi örtbas etmeye çalışmıştı. Fakat meseleyi şeyhülislamdan öğrenen Sultan I. Ahmed 2 ay sonra veziriazamı idam ettirmiştir. Daha sonraları bütün Karadeniz kıyılarını hedef alan Kazak saldırıları İstanbul yakınlarına kadar ulaştı. Hotin seferinin sebepleri arasında Kazak saldırıları gösterilir¹⁷.

Evliya Çelebi, kale dizdarının şehirden bir top menzili uzağa gittiği takdirde şehirlilerin ellerinde olan hatt-ı hümâyûn mucebince dizdarı katlettirme hakları olduğunu belirtmektedir. Kalenin 600 “*müsellah, şecî ve bahâdır*” neferâtı vardır. Sultan I. Ahmed zamanında Kazaklar gaffet üzerine karanlık bir gecede merdivenler ile şehre girip “*serika*” etmişlerlerdir. Kale Kazak eşkıyasından kurtarıldıktan sonra aşağı kaleye de 50 kişi konmuş ve ayrıca kaleye bin kantar barut ve bin pâre top konularak tahkim edilmiştir.

¹³ “Sinop monlasına ve Sahil ve Çanlı ve Gerze kadılarına hüküm ki...”, Mühimme 78, s. 21.

¹⁴ “Kastamonu sancağında vâki İstefan kazâsı ahali ber-mu'tâd Sinop sahasında inşâ olunan kalyon-ı hümâyûn için ecnâs-ı kereste kat' ve nakline me'mûr olduklarından...”, Cevdet-Maliye 20327.

¹⁵ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (EÇS)*, 2. kitap, (Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri) İstanbul 2006, s. 45.

¹⁶ Şayka kelimesi Rusça'da *martı* manâsına gelen *çayka*'dan gelmektedir. Kancabaş'tan büyük, iskampavye'den küçüktü. Altı düz ve enli, büyük kayık şeklinde olup 20 ilâ 50 muharip alırdı. 20 kürekçisi vardı. Üç topla mücehhezdi. Türkler, Karadeniz'de nehir sahillerini muhafaza etmek için, kazaklar ise sahilleri vurmak maksadiyle kullanırlar ve rüzgârsız havalarda bunlarla büyük gemilere bile saldırırlardı, bkz. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.

¹⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, 5, s. 124-125; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1977, s. 366, dipnot 3; Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I*, İstanbul 2004, s. 53-54, 342-44.

Ol asırdan beri her gece ikişer yüz adam bölükbaşları ve çavuşlarıyla ta sabaha kadar gözcülük ve bekçilik ederler. Nice geceler küffâr kaleyi muhasara etmişlerse de mağlup olup çekilip gitmişlerdir. IV. Murad zamanından beri bir daha gelmemişlerdir¹⁸.

Arşiv belgelerine bakılırsa Kazakların, Ağustos 1614 baskınından sonra da Sinop'u bastıkları anlaşılmaktadır. 3 Mart 1615/2 Safer 1024 tarihli bir Mühimme defteri kaydına göre, evvelce nefsi Sinop'ta Pazar kurulurken âdet olmadığı halde Karasu'da Cuma günleri Pazar kurulur olmuştur. Bir yerde Pazar kurmanın hükûmetin müsaadesi ile mümkün olduğu malumdur. Sinop'tan uzak mesafede olan Karasu'daki pazara Sinop kalesi muhafızları da gitmiştir. Böylece Sinop'un müdafaasız kaldığını gören Kazak eşkiyası -anlaşılan o ki, Sinop'u gözlemekte ve savunma konusunda bir açık aramaktadırlar- o gün Sinop'u basmış ve şehri yakmış ve yağmalamıştır. Eski Halep beylerbeyisi Kastamonu Sancakbeyi Davud Paşa durumu dîvân-ı hümayûna bildirmiştir. Dîvân, Sinop kadısına gönderdiği hükümde, Karasu pazarının kaldırılmasını ve evvelce olduğu gibi nefsi Sinop'ta Pazar kurulmasını emretmektedir¹⁹.

İlk baskından 2 yıl sonra 1616 yılında da Sinop'a yönelik Kazak saldırıları vuku bulmuştur²⁰. Kazaklar bu defa Sinop kalesini ele geçirememişlerse de sahil boyunca bulunan köylere zarar verdikleri anlaşılıyor. 1621 yılında Hotin seferi sırasında da Kazaklar Karadeniz'in güney sahillerini vurmaya devam ettiler. Sultan II. Osman'ın İsakçı'dan ayrılmaması emrine rağmen insiyatif kullanan Kaptan-ı deryâ Halil Paşa Kili Boğazından çıkıp Sinop'a vardı (17 Haziran 1621). İki saat dinlenen kaptan-ı Deryâ, 9 şaykadan mürekkep bir Kazak grubunun Gerze limanında gafil yattığı haberini aldı. Derhal harekete geçildi. Gece olması sebebiyle sabah Kazaklara saldırılması planlandı fakat donanma düşmanın olduğu yere vardığında Kazaklar ortadan kaybolmuşlardı. Geriye dönüşte Kazak korkusu yüzünden terk edilmiş olan bir gemi sahibine iade edildi. 5-10 gün kazakları arayan Türk filosu bulmayınca Kili'ye döndü.

Böylece Kazak korsanlarının bütün Hotin seferi boyunca Karadeniz kıyılarındaki Türk şehir ve kasabalarını taciz ettiği anlaşılmaktadır. Kazakların başarılı olmalarının sebeplerinden birisi Sultan II. Osman'ın Hotin seferi dönüşünde bir yeniçeri ihtilaliyle devrilmesi ve katliyle başlayan siyasi karışıklıklar olduğu gibi, daha önemlisi de taht kavgalarının hüküm sürdüğü Kırım'da isyan eden Kırım şehzadelerinin Kazaklarla ittifak yapmalarıdır. Kazaklar IV. Murad'ın Revan seferi sırasında 1638 yılında da Sinop'a saldırdılar. Ancak Türk donanmasının takibi Sinop'a zarar vermelerini önledi²¹.

Kazak saldırıları 17. yüzyıl boyunca bütün Karadeniz sahilinde etkili oldu. Mesela Samsun Kazak saldırıları sırasında iki kez yakılmış ve kasaba perişan olmuştu. Bu durum Samsun yöresinin nüfusunun azalmasına yol açmıştı²².

24 Haziran 1628/21 Şevvâl 1037 tarihli bir belgeye göre Kazak eşkiyası Karadeniz'de geziyor ve her an Sinop'a bir baskın yapabileceği endişesi yaşıyordu. Bu sırada Sinop kalesi topraklarının çoğu kırık ve işe yaramaz haldeydi. Bu yüzden merkezden top talep edilmiş fakat kış mevsimi olması ve Kazak eşkiyasının saldırısı korkusundan Sinop'a gemi ile İstanbul'dan top gönderilememişti. Bunun üzerine Sinop kadısı Sinop'ta şayka denilen kale topraklarının dökülmesine müsaade edilmesini dîvâna arz etti. Dîvân bu talebi kabul etti ancak toprakların başka yerlere taşınması endişesini taşıyordu. Bu sebeple gemilere verilmemesini ve başka diyarlara gönderilmemesini emretti²³.

¹⁸ EÇS, 2, s. 44.

¹⁹ “Sinop kadısına hüküm ki, Emir-ül-ümerâ-il-kiram sabıka Halep Beylerbeğisi Davud dame ikbalühu dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp kazâ-i mezbûra tâbi Karasu nâm mevzide kadîmden ikâmet-i bazar olunu gelmiş değil iken re'âyâ tâifesi kendülerden mahal-i mezbûrda Cuma gününde bazar ikâmet edüp etrâf ve eknâfa nice re'âyâ ve eşkiyâ cem' olup fitne ü fesâda bâis olduğundan gayri Sinop'dan dirâyeti(?) olup mesâfe-i bâide olmağla kıta'ât ve kal'a ahâlisi varup gelince kal'a-i mezbûre hâlî kalup ve mukaddemâ zuhûr eden Kazak eşkiyâ tâifesi dahi ol günde gelüp etrâfi ihrâk ve kal'anın emvâl ve erzâkın garet eylediklerin bildirüp kadîmden olgeldiği üzere girü üslûb-ı sâbık üzere icrâ eyleyüp ol mahalden bazar ikâmeti ref' olunmasını arz itmeğın nefsi Sinop'da kadîmden olgeldiği üzere bazar durmak bâbında fermân-ı şerîfîm sâdir olmuşdur buyurdum ki...”, Mühimme 80, s. 458.

²⁰ Yücel Öztürk, *aynı eser*, s. 351.

²¹ Y. Öztürk, 365-67, s. 406,

²² Mehmet Öz, “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. kitap, Samsun 2006, s. 14.

²³ “Sinop Mollasına hüküm ki, mektûb gönderüp Sinop kal'asında 60 kuleli bir vâsi kal'a olup Kazak eşkiyası Karadeniz etrâfında gezmekden hâlî olmamağla muhafazası için ziyâde top lâzım olmağın pârelenmiş ve amelmande olan toprakları Astâne-i sa'âdete gelüp dökülüp yine Sinop kal'asına gönderilmek zamanı mürûr eylediğinden ma'âda Kazak eşkiyasının hareketi ve deryânın ziyâde şiddeti olmağla muhatara olup ve dökümcüler müleyyin olup ihtimâm etmemekle zâyî ve telef olmağın

Sinop'a yapılan Kazak saldırılarından Naima tarihi'nde de bahs olunur. Naima Efendi 1062 (1651) yılı olaylarını anlatırken Karadeniz'de Kazak saldırılarını önlemekle görevli Şahbaz Paşa'nın gönderdiği mektuptan bahs eder. Şahbaz Paşa Rumeli kıyılarına geçip Kazakları ararken Kazaklar Sinop tarafına geçip Ak Liman'a yakın bir sahili basarlar ve bir mikdar esir alırlar ve orada yatarlar. Sinop tarafından gelen bir sandaldan haber alınır. Şahbaz Paşa gemilerle Sinop tarafına yola çıkar. Fakat 4 kadirğası su aldığından yedeğe alınır. Kazaklar ise 16 parça şayka ve kayıkları ile İstefan köyü burnuna gelmişlerdir. Şahbaz Paşa'nın donanmasını görünce aldıkları esirleri katlederler ve savaşa hazırlanırlar. Paşa da savaş tertibatı alır fakat henüz top menziline girmeden yeniçeri gemileri hücum eder ve serdarlarının sözünü tutmayıp ileri sürerler. Kazaklar bunlara hücum edip bir yaylım top ve tüfenk ateşi açarlar. Yeniçeriler kışları dayanmayıp kadirğalarıyla alarga olurlar. Şahbaz Paşa yetişip cenge başlar ve alarga olan yeniçeri kadirğalarına yardım için haber gönderir fakat onlar gelip imdat etmezler. Kazaklar Şahbaz Paşa'nın kadirğasını ortaya alıp ele geçirmek için savaşırlar. 2 Kazak şaykası paşanın gemisinin iki tarafına yapışıp içeri girmeye çalışırlar. Paşa gemisini evvela sağ tarafa yatırıp şaykanın birini batırır. Sonra sol tarafa yatırıp diğer şaykayı batırır. Kazaklar denize dökülürler. Fakat diğer şaykalar da hücum ederler ve savaş geceye kadar devam eder. Gece karanlığı savaşa mani olur. Kazaklar denize açılırlar ve kaçarlar. Şahbaz Paşa Sinop'a gelir. Orada emrini dinlemeyen kadirğa kaptanını azarlar ve onu asmak ister fakat herif ben yeniçeriyim deyince yeniçeri zabiti tayin olunan çorbacı alıp kurtarır²⁴.

Sivas'tan Sinop'a Göç

Kazak eşkıyasının verdiği zararlar sahilde oturan reaya üzerinde derin tesirler uyandırdığı gibi devletin avâriz hâneleri üzerinden topladığı verginin de düşmesine yol açmıştı. 1641 yılında Kastamonu sancağını avâriz tahririne yapan müderrisinden Abdullah Efendi Kazak eşkıyasının teaddisinden perişan olan Karadeniz yalıları reayasının çoğunun esir olduğunu, ya da "*celâ-yı vatan*" ettiklerini belirterek bu yüzden önceki tahrire göre 673 hâne noksan tahrir edildiğini açıklamaktadır. Bu rakam toplam hâne olan 5.077 hânenin yüzde onundan fazladır²⁵.

Adı geçen 1641 tarihli deftere göre Gerze, Kazak baskınları sonucu tamamen dağılmıştır. Sahile yakın köyler de Kazak yağmasından etkilenmişlerdir. Sinop'un en kalabalık ve en gelişmiş köylerinden olan Gerze kalabalık nüfusu yanında az çok şehir özelliği gösteren, işlek bir limana sahip²⁶, 18. yüzyıldaki belgelere göre dokumacılık sektörünün gelişmiş olduğu bir yerdirdi²⁷. Bu özellikleri dolayısıyla 17. yüzyılda Kazakların hedeflerinden biri olmuştu. Kazak saldırıları sonucu Gerze ve çevresi büyük tahribata uğramış, halkı sağa sola dağılmıştır. Bu yüzden avâriz defterlerinde sahilde ve sahil yakın bulunan birçok köy için "*gâretzede-i Kazak*" ibaresi düşülmüştür. 1687-88 tarihli Avâriz defterinde de Gerze kazâsına tâbi iki köy re'âyâsının Rus keferesi tarafından gâret edildiği ve 80 re's re'âyânın sürüp götürüldüğü, bunların yerine Sivas'dan gelenlerin tahrir edildiği belirtilmektedir²⁸.

ol-makûle kırık ve amelmande olan topların nefsi-i Sinop'da kalite ve kal'ada isti'mâli kâbil etmekle ve bir sefere ve küçük sayka dökürülmek için bir ocak tedârik olunup dökürülmek devlet-i aliyyeme nâfi'dir diyü dökürülmek bâbında emri şerîfîm verilmek ricâsına arz eylediğin ecilden enfâ'-i ehamm olunu gelene amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki, vsul buldukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere amel edüp vech-i meşrûh üzere kal'a-i mezbûrenin kırık ve amelmande olan topları nefsi-i Sinop'da kalite ve kal'ada isti'mâli kâbil ve bir sefere ve küçük şayka dökürmeğe kâbil ve imkân var ise dökürüp enfâ' ile amel eylesiz amma bu bâbda ziyâde mukayyad olasın ki bu bahâne ile kârhâne ve ocak peydâ olup madem ol-makûle top dökülüp gemilere ve ahar diyâra gönderilmekten begâyet ihtirâz eylesiz", Mühimme 83, s. 64.

²⁴ *Tarih-i Nâimâ*, İstanbul 1281, V, s. 237-38.

²⁵ "Kastamonu sancağının müceddeden avârizhânesi tahririne memûr olan müderrisinden Abdullah Efendi dâileri arz eder, ...Mûmâileyh dâileri fermân-ı âlî üzere cümlesin müceddeden tahrîr ve defter eyledikte Karadeniz yalısında olan kadılıkların re'âyâsı Kazak eşkıyasının te'addilerinden perişân ve ekseri esîr ve celâ-yı vatan etmekle asıl hâneleri tekmîl olmayup noksan olmak icâb edüp ve ba'zı yerlerin re'âyâsı fakîrî'l-hâl olmağla a'lâ ve ednâ i'tibârî üzere dört beş nefer re'âyâ bir hâne kayd edüp ve ba'zı yerlerin hâneleri dahi mukaddemâ ziyâde olmağla hîn-i tahrîrde hâneleri tahfif bulmağın re'âyânın rızâları ile üçer ve ikişer nefer re'âyâyı bir hâne kayd edüp bu cümle piyâde ve müselleme re'âyâsı ve bedel-i güherçile re'âyâsı dört bin dört yüz dört hâne tahrîr etmişdir bu takdîrce aslından altı yüz yetmiş üç hâne noksanı olmuş olur", Kepeci-Mevkufat 2585, s. 123

²⁶ Gerze'nin 1560 tarihli Mufassal Tahrir defterine göre dalyan ve gümrük geliri 854, 1582 tarihli deftere göre 914 akça; 1582'de, "*bac-ı bazar-ı Gerze ve sergi-yi zemîn maa ihtisab*", ise 1393 akça idi. *TT 327*, 606; *TT 200*, 162/a, 165/a.

²⁷ 18. yüzyılda Gerze'de Gerze bezi denilen bir kumaş imal olunuyordu, bkz. İ. Güler, *aynı tez*, s. 218.

²⁸ "kazâ-i mezbûrun yirmi dört hânesi olan Gerze karyesi ve civarında yedi hanesi olan iki karye re'âyâsını Rus keferesi gâret eyleyüp seksen re's re'âyâsı sürüp götürüp ve lâkin şimdi tahrir olundukda Sivas tarafından haric ez defter yazar(?) re'âyâ gelüp

Önceki bahislerde zaman zaman temas edildiği üzere 17. yüzyılda Sinop nüfusunda büyük ölçüde bir gerileme yaşandı. Bu konuda 1641 yıllarına ait Avâız defteri son derece zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Sinop'un idarî ve kazâî bölünmesinde esaslı değişiklikler yaşandığı gibi nüfus ve yerleşme bazında da önemli gelişmeler meydana geldi. Yerleşim alanlarının sayısı 16. yüzyıla nazaran bir hayli geriledi. 16. yüzyılın son tahriri olan 1582 tarihli defterde Sinop kazâsına tâbi 267 köy bulunurken 1641 tarihli avâız defterindeki köy sayısı 123'e düşmüştür.

Sinop kazâsındaki nüfusun azalması üzerine önemli ölçüde bir nüfus hareketi yaşanmış Sivas'tan ve başka kazâlardan Sinop'a göçler vuku bulmuştur. 1687-88 tarihli avâız defterine göre Gerze kazâsına tâbi *Günlüce*, *İbrâk*, *Hınzıralanı*, *Kozlucıviran*, *Büyükdağ*, *Hani*, *Yassıdağ*, *Yeniköy*, *İskender*, *Hunfâz*, *Gündüzlü*, köylerine Sivas civarından gelen 130 hâne civarında reâyâ sarp ve sengistan olan sarp yerlere yerleşmişlerdir. Osmanlı idaresi bunların 8 neferini bir avâız hânesi kabul ederek vergilendirme yoluna gitmiştir²⁹. İşin ilgi çekici tarafı bu köylerin hiçbirinin 16. yüzyılda olmayışıdır. Köylerin isimlerinde veya yerlerinde önemli değişimler meydana gelmiş, eski birçok köy ortadan kalktığı gibi yeni yeni köyler ortaya çıkmıştır.

Konuya daha geniş bir perspektiften bakacak olursak, 1487'den 1582'ye kadar, yaklaşık 100 yıllık bir sürede, Sinop şehri nüfusu % 12,5 nisbetinde artmıştır. Söz konusu bu dönemde Müslümanların nüfusu % 1 civarında azalırken Rumların nüfusu % 75 nisbetinde bir artış göstermiştir. Toplam nüfusta ise ciddi bir artış yoktur. Nüfus neredeyse yerinde saymış demektir. Bunun sebeplerini tam olarak belirlemek şimdilik mümkün görünmemektedir. Daha başka arşiv kaynakları üzerinde yapılacak incelemeler ve komşu sancak ve kazaların nüfus hareketleri konusunda yapılacak mukayeselerle mesele izaha kavuşturulabilir. Meselâ aynı dönemde Samsun şehrinin nüfusunun da azaldığı görülmektedir³⁰. Buna karşılık Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan birçok sancağın ve şehrin nüfusunda 16. yüzyıl boyunca sürekli artışlar gözlenmektedir³¹. Bu durum kuzeyden güneye doğru bir nüfus akışını akla getirmektedir. Fakat yukarıda belirtildiği üzere tam tersine 17. yüzyıldaki bir Avâız Defterinde Sivas'tan Sinop'a gelen reâyâdan bahs olunmaktadır. 17. yüzyılın sonlarına doğru 1687-88 tarihinde tanzim edilmiş Avâız Defterindeki şu derkenar bu konuda bir fikir vermektedir: "*Kazâ-i mezburun 24 hânesi olan Gerze karyesi ve civarında 7 hânesi olan 2 karye reâyâsını Rus keferesi gâret eyleyüp 80 re's reâyâsı sürüp götürüp ve lâkin şimdi tahrir olundukda Sivas tarafından haric ez defter biraz reâyâ gelüp dağlar içinde tavattun eyleyüp 130 kadarı reâyâ tahrir olunup mezburlar sarb (ve) sengistan yerlerde sâkin olup mahsulleri olmamak ile 8 neferine 1 hâne olmak üzere tahrir olunup Gerze kazâsının noksanı bedel olup ancak asıl hânesinden 9 hâne tenzil olmuş olur*"³².

1641 ve 1687-88 tarihli Avâız defterlerindeki nüfusla ilgili veriler 16. yüzyıldakilerle mukayese edildiğinde nüfusun seyri ile ilgili çarpıcı bir durum ortaya çıkmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere 1582 tarihli son tahririne göre bütün Sinop kazâsının hâne toplamı 8.075'tir. Bu rakama vergiden muâf olanlar ve fiilen askerî hizmetlerle uğraşan, tımarlı sipahiler, kale muhafızları ve saire dâhil değildir. Mücerredler de bu rakamın dışındadır. Oysa 1641 tarihli Avâız defterinde Sinop ve 16. yüzyılda Sinop kazâsına dahil olup sonradan müstakil kazâ haline getirilen kazâlardaki hâne toplamı 2.587'tir. Bu rakama şehir merkezinde oturan Müslim nüfus dâhil değildir. Çünkü şehirde oturan Müslümanlar Avâızdan muâf oldukları için kaydedilmemişlerdir. 1582 tahririne göre şehirdeki oturan Müslümanlar 400 hânedirler. Bu rakamın değişmediğini varsaysak ve 2.370 rakamına eklesen bile 2.987 hâne olur ki, 1582'deki 8.075 rakamının yarısına bile ulaşmaz. 1582'ye göre Sinop'taki hâne sayısı yaklaşık üçte bir oranında azalmış demektir. 1687-88 tarihli deftere göre ise nüfus biraz daha azalmıştır. Bu tahrirde Çanlı dağlar içinde tavattun eyleyüp yüz otuz kadarı re'âyâ tahrir olunup mezburlar sarb (ve) sengistan yerlerde sâkin olup mahsulleri olmamak ile sekiz neferine bir hane olmak üzere tahrir olunup Gerze kazâsının noksanı bedel olup ancak asıl hanesinden dokuz hane tenzil olmuş olur", Kepeci 2722, s. 134.

²⁹ "mezkûr karye ile zirde olan onbir karyeler re'âyâları birkaç seneden berü Sivas'dan ve ba'zı ahar kazâlardan gelüp tavattun eyleyüp yüz otuz iki nefer hâric ez defter re'âyâ işbu mahalle tahrir olunmuşdur Gerze kazâsı re'âyâsıyla maan hesâb olunup hânesi haymâne(?) olup sarb ve sengistan komlar(?) dağlar içinde tavattun etmekle sekiz nefer re'âyâ bir hâne olmak üzere on yedi hâne olurlar", Kepeci 2722, s. 132.

³⁰ B. Yediyıldız. "aynı makale", 302; Öz, Mehmet, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. kitap, Samsun 2006, s. 3-29.

³¹ Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, 60 vd.; ayrıca Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 81-83.

³² Kepeci 2722, s.134

kazâsı yer almadığından 1641 tarihli rakamlar aynen ilave edilmiştir. Buna rağmen 40 küsur senede Sinop'taki nüfus 2.587 hânedan 2.454 hâneye düşmüştür. Avâriz hâneleri de nüfustaki azalmaya paralel olarak azalmış ve 688'den 648,5'e düşmüştür.

Tablo 1- 16. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Sinop'ta Nüfus³³

	1582		1641		1687-88	
	Hâne	Hâne	Avâriz Hânesi	Hâne	Avâriz Hânesi	
Kazalar						
Sinop Merkez	400	648	150	455	155	
Sinop GM	226	202	32	176	42	
Saray	-	516	147	476	118,5	
Gerze	-	153	37	231	43	
Sahil	-	397	146	384	114	
Çanlı	-	454	126	454	126	
Akkaya	-	217	50	278	50	
Toplam	8.075	2.587	688	2.454	648,5	

1641 ve 1687-88 yıllarına ait iki Avâriz defterlerine göre Şehir nüfusu haricinde Sinop ve ondan ifraz olunan 5 kazâda 1641 yıllarında toplam 2.434 hâne vergi mükellefi nüfus vardır. Avâriz hâneleri sayısı da 636'dır. Ondan 47-48 sene sonra tanzim edilen avâriz defterinde ise 1824 hâne-i re'âyâ görünmektedir. Bu rakama sadece Çanlı kazâsı dahil değildir. Çanlı kazâsının 1641'teki re'âyâ hâneleri 454'tür. Bütün Sinop genelinde nüfusta azalma olmasına rağmen bu rakam 1824'e aynen ilave edilse bile 2.278 olmaktadır ki her halükârda reaya hânelerinde bir gerileme söz konusudur. İkinci defterde vergiden muâf olan askerî sınıf mensupları tek tek buldukları köylerde kaydedilmişlerdir. Bunlar da 426 hânedirler. Şehir merkezinde oturan askerî sınıf mensupları bu rakama dâhil değildir. Şehir merkezinde de en az bu kadar vergiden muâf askerî olduğu kesindir. Bu da bütün Sinop çapında 800-900 civarında askerî sınıf mensubu olduğunu gösterir. Böylece vergiden muâf zümrelerin reayaya oranı % 40 civarında demektir.

17. yüzyılda Müsellemler de Avâriz mükellefidirler o yüzden müsellemler bulunan köyler yazılırken “*maa Müsellemân*” şeklinde belirtilmiştir.

Şehirdeki Müslüman re'âyâ Fatih Sultan Mehmed'in fermanı gereğince Avârizdan muâf olduğu için tahrir olunmamıştır³⁴. Bu yüzden nüfusları konusunda bir fikir edinemiyoruz. Ancak onların nüfusunda da 16. yüzyıla nazaran önemli ölçüde gerileme olduğu muhakkaktır. Çünkü Sinop merkezi de Kazak baskınlarından nasibini almıştır.

Sinop merkezinde oturan gayrimüslimler şehir haricindeki 6 mahallede oturmaktadırlar. Tablo 1'de görüldüğü üzere 1582 tahririnde şehir merkezinde oturan Rumlar 226 hânedirler. Mücerredleri ise 295'tir. Oysa 1641 tarihli Avâriz defterinde göre 202 hâne Rum nüfus görünmektedir. 1687-88 tarihli defterde nüfusları biraz daha azalmış ve 176 hâneye inmiştir.

Kazak baskınları ve vergilerin ağırlığından yılmış olan halk anlaşılan iç bölgelere, Sinop'un dışına göç etmiştir. Fakat nerelere gittikleri konusunda belgelerde bir ipucu bulamıyoruz.

16. yüzyıldan 17. yüzyıla nüfusun bu kadar azalmasının sebepleri neler olabilir? İlk bakışta elimizdeki 1641 yılına ait Avâriz Tahrir defterlerinde açıkça belirtildiği üzere Kazak saldırıları gelmektedir.

17. Yüzyılda Sinop'ta nüfusun azalmasına yol açan bir diğer önemli unsur ise Anadolu'yu her ü merc eden Celâlî isyanlarıdır. Çünkü 17. yüzyıldaki nüfus azalması sadece Sinop gibi Karadeniz sahilindeki kazâları etkilememiştir. Sivas, Amasya, Kastamonu ve daha pek çok Anadolu sancaklarında aynı durum

³³ Kaynak, Ünal, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Ankara 2014, s. 109, tablo 21.

³⁴ “*Derûn-ı kal'a-i Sinop İslâm, Derûn-ı kal'a-i Sinop sükkânı merhum mağfur Sultan Süleyman Han aleyhir-rahman ve'l-gufrân hazretlerinden berü suhradan ve cerehordan ve sekbandan ve hisar yapmadan ve salgundan ve doğancudan ve gayri hizmete sürülmekden ve bilcümle avâriz-ı divâniyyeden ve tekâlîf-i arzîyyeden muâf ve müsellemlerle olmağla tahrir olunmamıştır. Mezburar vech-i meşruh üzere muâf ve müsellemler olduklarına yedlerine selâfîn-i mâziyeden Sultan Süleyman ve mülûk-ı säireden hâliyâ Sultan Mehmed Han'a (...) cülûs-ı hümayûn fermanları olduğu işbu mahalle şerh virilüp*”, *Kepeci* 2722, s. 123.

gözlenmektedir. Celâlî isyanları Anadolu'nun yerleşim coğrafyasının kökünden değiştirmiştir³⁵. Yoksa Sivas'tan ve başka kazâlardan Sinop'a 17. yüzyılın ortalarında 130 hanelik bir nüfus göçünün yaşanması Sinop'un daha güvenli bir bölge olmasından değil, muhtemelen Sivas'ın daha emniyetsiz oluşundandır. Nitekim onların da Sinop'un iç kesimlerine yerleşmeleri dikkat çekicidir. Ne yazık ki, Sinop'taki Celâlî isyanlarının etkisini yansıtacak belgelerden mahrumuz. Bu döneme ait Sinop Şer'iyye Sicilleri yoktur. Ancak Mühimme defterlerinde yer alan bazı hükümlerden bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Kanuni'nin oğulları Bayezid ile Selim arasındaki mücadeleden başlayarak 1620'lere kadar aralıklarla devam eden ve 1595'ten 1610'lara kadar çok şiddetlenen bu isyanlar Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısını alt üst etmiş ve büyük nüfus kaybına yol açmıştır. Bu durumun üretimi ne derecede olumsuz etkilediği tahmin edilebilir.

Daha 1560'larda Şehzade Bayezid vak'asından sonra Anadolu'nun birçok yeri gibi Sinop da suhte eşkiyasının saldırılarından etkilenmiştir³⁶. 17. yüzyılın başlarında bütün Anadolu Celâlî isyanları ile çalkalandığı zaman Sinop da bundan nasibi almış ve meşhur Celâlî eşkiyası Deli Hasan'dan ayrılan Yularkastı, kalabalık bir levend kitlesi ile Sinop, Kastamonu, Taşköprü kazaları tahrip ve yağma etmiştir. Bu tahribatta birçok köy dağılmış, kasabalar yanmıştır³⁷.

Netice itibariyle Celâlî isyancılarının tahribatı ve Kazak saldırılarının yol açtığı göç dalgası yüzünden 17. yüzyılın ortalarında 1580'lere nazaran Sinop'ta nüfusun neredeyse üçte bire düştüğü gözlenmektedir. Nitekim nüfus kaybı, üretimin ve ticaretin düşmesi yüzünden Sinop iskele mukataasını iltizama alacak kişi çıkmamıştır³⁸.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Tapu Tahrir 200, 327, 438,

Mühimme 78, 80, 83

Kepeci-Mevkufat 2722, 2585,

Cevdet-Maliye 20327

Basılı Eserler

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası* (Celâlî İsyancıları), Ankara 1975.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmaları", *Türkiyat Mecmuası*, XII, İstanbul 1953, 1-26.

Ertaş, M. Yaşar, *Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası*, İstanbul 2007.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2. kitap, (Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı neşri) İstanbul 2006.

Güler, İbrahim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 1992.

Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, İstanbul 1140.

Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.

Öz, Mehmet, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. kitap, Samsun 2006, s. 3-29.

³⁵ 16. yüzyıldan 17. yüzyıla nüfus değişmelerinin tahlili konusunda dikkate değer bir çalışma için bkz. Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 36, (2004), 183-205.

³⁶ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Özet ve Transkripsiyon, Ankara 1993, 568, hüküm 1300; ayrıca, Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası*, Ankara, 1975, s. 167, 185, 187.

³⁷ M. Akdağ, *aynı eser*, s. 415, 425.

³⁸ Ünal, Osmanlı Devrinde Sinop, s. 225.

Özel, Oktay Özel, “Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The” Demographic Crisis” Reconsidered”, *International Journal of Middle East Studies*, 36, (2004), 183-205.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, c. 5, İstanbul 1978.

Öztürk, Yücel, Özü’den *Tuna ’ya Kazaklar-I*, İstanbul 2004.

Tarih-i Naima, c. V, İstanbul 1281.

Ünal, Mehmet Ali, “1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XII, İzmir 1997, s. 9-73.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Devrinde Sinop*, Ankara 2014.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, 11. Baskı, Isparta 2015.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.

Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989.

19. Yüzyılda Ordu Kazasından Canık'e Göçler

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ
Ordu Üniversitesi / Ordu

Giriş

Osmanlı devletindeki nüfus hareketleri, sosyal ve siyasi değişimlerle sebep sonuç ilişkisi bakımından bağlantılıdır ve toplumların dönüşümünde daima etkin bir rol oynamıştır. Göçlerin, yerleşik hayata geçmenin, doğum-ölüm oranlarının ve bunların yüksek ve düşük olmaları gibi demografik olayların, doğrudan veya dolaylı olarak toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri vardır¹.

“Asıl yerinden, ulaşılmak istenilen yere hareket” olarak tanımlanmış olan göçün, mesafesi, süresi, yönü ve organizasyonu bakımından farklılıklar gösteren birçok çeşidi vardır. Göçler, mekân değişikliği bakımından (iç göç-dış göç) göçe iştirak edenlerin sayısı bakımından (münferit göçler-kitlesele göçler), insanların kendi iradelerine göre (serbest göç-mecburi göç) gibi ayrımlara tabi tutulmuştur. İç göç bir ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan göçlerdir. Göç hareketlerini katılanların sayısını dikkate alarak münferit veya kitle göçleri diye bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Birkaç kişilik küçük grupların farklı sebeplere istinaden yaptıkları göçlere münferit göçler denir. Ticari göçler, sermaye birikimi ve kültürel değişimleri açısından önemli olmakla birlikte kitlesele değildir². Bu tanımlardan hareketle, XIX. Yüzyılda Ordu ve çevresinden Samsun'a doğru yapılan göçleri münferit iç göçler olarak değerlendirebiliriz.

Günümüzde, Ordu ili Türkiye'de en fazla nüfus hareketliliği yaşanan yörelerden biri olarak görülmektedir. DİE 2000 verilerine göre il nüfusunun %93.48 i Ordu doğumludur. Yine Ordu'nun 1990'da aldığı göç 28.124 verdiği göç ise 71.034 tür. Ordu günümüz rakamlarıyla göç veren bir ildir. Eğitim, istihdam, mevsimlik (yaylacılık) gibi sebeplerle il içi göçlerin yanı sıra; il dışına da daimi göçler yaşanmaktadır. Ordu dışında yaşayan Orduluların iç göçlerden en fazla tercih ettikleri şehir İstanbul'dur. Bunu açık fark ile Samsun ve Ankara izlemektedir. Bir kısım Ordulular, Çarşamba ve Bafra ovalarına tarım işçisi olarak gelmişler ve buralara yerleşerek köylerindeki geri kalan akrabalarını da yanlarına almışlardır. Bu şekilde adı geçen ovalarda tamamı Ordulu yerleşim yerleri (mahalle ve köyler) oluşmuştur³. Keza 2013 TÜİK verilerine göre Samsun'un önemli ilçelerinden birisi olan Canık'e en yoğun göçün Ordu ilinden geldiği görülmektedir. Ordu'yu Trabzon, Giresun izlemektedir⁴. Bu göç hareketinin birçok sebebi vardır. Günümüzde kırsaldan kentlere doğru yapılan göçlerin sebeplerinin başında ekonomi gelmektedir. Yeterli toprağa sahip olamamak, verimsiz topraklar, yoksulluk, iş gücünün fazla olduğu mekânlardan iş gücüne ihtiyacı olan mekânlara doğru bir akışa sebep olmaktadır.

Karadeniz Gibi Kendisi Bir Göç Alanı ve Aracısı Olan Ordu Coğrafyası

Bölgedeki yerleşmenin biçimini göçlerle gelen konar-göçer Türkmen gruplarının yaşam tarzı ve coğrafya belirlemiştir. Yöre hakkındaki bilgiler, XIII. yüzyıl sonlarındaki Türkmen akıncılarının faaliyetleriyle bağlantılı olarak artmaktadır. Giresun-Ordu yöresine yönelen Türkmenler, kısa sürede

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2010, s.40.

² Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Samsun 2013, s. 1.

³ Cevdet Yılmaz, “Ordu İlinin Nüfus Özellikleri”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara 2005, s. 269 vd.

⁴ İkamet edilen ilçeye göre nüfusa kayıtlı olunan il bazında 7085 kişi Ordu ona en yakın Trabzon ise 4172 kişi, Giresun 953 kişidir. Ali Arslan, Gülten Arslan, “Bir şehrin Nüfusunun Sosyolojik Analizi:Canık'in Demografik Yapısının Sosyolojik Tahlili”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Ankara 2016, s.433.

sahil kesimindeki kuvvetli askeri istihkâmlar dışında, yüksek yaylalık alanlardan sahile uzanan akarsu vadileri boyunca etkili faaliyette bulunmuşlar ve bu bölgeler onların kontrolüne geçmiştir. Türkmen grupları özellikle Trabzon Rum Devleti'nin doğu ve güney sınırlarını gerileterek, ele geçirdikleri kesimleri iskân etmiş ve yeni yerleşme yerleri oluşturmaya başlamışlardır. Genellikle vadiler boyunca ortaya çıkan ve dağınık yerleşme karakteri taşıyan yerleşim yerlerinin çoğunun bugüne kadar ulaşması, yörenin iskân tarihi bakımından son derece dikkat çekici bir durumdur⁵.

On birinci yüzyıldan sonra Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki Türk göçlerini dört kısımda sınıflandırmak mümkündür. Bunların ilki bir *uç hareketi* dönemi (11-15. yüzyıllar), ikincisi iç göçlerin yaşandığı *Osmanlı Barışı* dönemi (16-19. yüzyıllar), üçüncüsü *tehcir ve mübadele* dönemi (1912-1930), dördüncüsü ise *işçi göçleri* dönemi (iç-dış-1930)dir⁶.

Osmanlılar döneminde Ordu yöresi kapalı bir tarım ekonomisi yaşıyordu. 1390'larda bölgenin fethinden itibaren 1960'lara kadar Orduların hayatı köylerde veya köylerle yaylalar arasında yaşanan mevsimlik göçlerle geçiyordu. Bu, tarım ve hayvancılığın bir arada yapılmasından kaynaklanıyordu. Zira hayvanların ilkbahardan itibaren tarım yapılan köylerden önce güzlelere sonra da yaylalara doğru uzaklaştırılması gerekiyordu. Sonbaharda tekrar hayvanlarla birlikte güzleye iniliyor; kış ise kışlak denilen köylerde geçiriliyordu. Böylece zaten dar alanlarda yapılan tarım, hayvanların zarar vermesinden korunmuş oluyordu⁷.

Tarihsel süreç boyunca Anadolu'nun güneyinden kuzeyine doğru bir nüfus baskısı olduğu bilinmektedir. Bu baskılar, Celali isyanları gibi merkezi otoritenin zorlandığı zamanlarda daha yoğun bir biçimde hissedilmişti. Güneyden kuzeye doğru bakıldığında Karadeniz bölgesi –Kırım hariç tutulursa- kuzeye doğru yapılan bu göç baskısının en uç noktası olarak görünmektedir. Güneyden kuzeye doğru yönelen bir göçün, Osmanlı coğrafyasındaki en uzak mekânı Karadeniz sahillerinde son bulmaktadır. Uzaklığının cazibesi yanında, bir tarafı deniz olan, arkasını dağlara dönmüş, dağlık ve parçalanmış yapısıyla “sığınmak arayışı ile kaçan” kişi ve gruplar için diğer coğrafyalara göre çok daha davetkâr görünmektedir.

Bölgenin sosyal yapısı on üçüncü yüzyıldan günümüze kadar önemli değişimler yaşayarak gelmiştir. On altıncı yüzyıla kadar bölgenin nüfusu artmıştır. Celali kargaşasından Ordu yöresi de etkilenmiş, önemli oranda nüfus hareketliliği ve kaybı yaşanmıştır. İskâna konu olan yerleşim yerlerinde önemli kaymalar, kayıplar yaşanmıştır. Sosyal kargaşalar hemen sonrasında yeni ümitler ve başlangıçlar da yaratmıştır. Celali olayları sonrasında Ordu kazasının yaşanan göçlerle nüfus ve sosyal yapısı yeni değişimler geçirmiştir. Daha güvenli coğrafya arayışı, saklı mekânlar sunan tüm Karadeniz'de olduğu gibi Ordu'yu da etkilemiş, başta gayrimüslim nüfus olmak üzere Karadeniz'in güney ve doğusundan göçlere sahne olmaya başlamıştır. On yedinci yüzyıldan itibaren zayıflayan merkezîyetçilikle taşrada kökenlerini Çepni beylerinin oluşturduğu birçok âyan ailesinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu âyan ailelerinin önemli bir kısmını ise Celaliler sonrası göçlerle veya görevle bölgeye gelenlerin oluşturduğu gözlemlenmektedir.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Ordu'da nüfus yapısını etkileyen en önemli etken göçler olmuştur. Göçler, yerleşik hayata geçmek, doğum-ölüm oranları gibi demografik olayların, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasî etkileri açıkça görülmektedir. On altıncı yüzyıldan Tanzimat dönemine kadar geçen süreçte Ordu'da tabii nüfus artışı dışında, Anadolu'nun iç kısımlarından, Gümüşhane-Kürtün yöresinden gelen güvenli ve daha iyi yaşam şartları arayan Müslim ve gayrimüslim göçleri, özellikle Hemşin yöresinden gelen Ermeni göçleri bunlara örnek olarak verilebilir. Kürtünlü ya da Çepnilerin göç etmeleriyle beraber bölgede yarattıkları kargaşa ve bu kargaşadan faydalanarak bölgedeki nüfuslarını artırmaya çalışan yerel ileri gelenleri belgelerden takip etmek mümkündür. Bunlardan en önemlisi bu kaynaşmalardan yararlanmak isteyen yerel ağaların göçmenleri hizmetleri/kanatları altına almaları şeklinde görünmektedir. Bu grupların yerel ileri gelenlerle ki çoğunu daha sonraki dönemlerinde Ordu kazasındaki âyanlık iddia ve mücadelelerinde görüyoruz, iş birliği yaparak bölgedeki etkinliklerini artırmaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

⁵ Feridun Emecen, *Doğu Karadeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi, Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005, s. 19-20.

⁶ Mustafa Alkan, “Türkiye'nin Temelleri, ya da Göç”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara 2005, s. 417.

⁷ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 4 vd.

Ayanlık ve Göçler

Merkezi idarenin zayıflaması neticesinde on sekizinci yüzyıldan itibaren her bölgede olduğu gibi Karadeniz bölgesinde de ayanlar ortaya çıkmış, bölgede siyasi ve idari açıdan hâkim duruma gelmişlerdi. Buldukları bölgelerdeki tarihsel sürece olan etkileri hala tartışılan âyanlığın kazadaki gelişimi ve oynadığı roller irdelenmelidir. İmparatorlukta olduğu gibi Karadeniz’de de âyanlık derin sarsıntılar yaratmış ve izler bırakmıştır. Özellikle on sekizinci yüzyıldan sonra yaşanan Osmanlı-İran ve Rus savaşları ve göçler bölgede âyanlığın yükselmesine sebep olmuştur. Kazaya gelen göçmenler üzerinden güç devşirmeye ve nüfuzlarını artırmaya çalışan âyanların merkezi otoritenin azlığında birbirleriyle mücadeleleri de kaçınılmaz olmuştur. Yerel güçlerin yükselişi, birbirleriyle ve devletle mücadeleleri ekonomik ve sosyal olarak Karadeniz’i baştan başa sarsmıştır. Âyanların gelir kaynaklarına hükmetmeleri, göçlerle gelen nüfusu potansiyel bir güç ve nüfuz unsuru olarak kullanmaları, kazada yeni iskân ve göçlere sebep olmuştur.

Ayanlar, bu göçmen hareketini kolaylaştırıcı rol oynadılar. Devlet arazilerini göçmenlere icara vererek gelirlerini artırma yolunu tuttular. Günümüzde Ordu’da gayrimüslimlerin Ordu’ya gelişleri konusunda “Ulubey ayanlarının rolünün büyük olduğu” şeklindeki tarihsel hafıza aslında bir gerçeği yansıtmaktadır. Bu, kazadaki en uygun tarım alanlarına hakim kitleyi, bunların kazaya doğru yapılan gayrimüslim göçleri yönlendirmelerini ve gayrimüslim nüfusun neden yine en uygun tarım alanlarını ihtiva eden merkez kazada ve çevresinde toplandığını da açıklamaktadır.

Tanzimat öncesi nüfusun en önemli özelliklerinden birisi de yoğun göçebe nüfusun varlığıdır. Burada göçebeden kasıt üzerinde fazla malı, mülkü olmayan özellikle topraksız köylüler anlaşılmalıdır. Bölgenin yerli ahalisinin büyük bir kısmı kendi küçük arazisini işlemekte; topraksız Müslüman ve gayrimüslim köylüler ise kiracı ve ortakçı konumundadır. Genellikle büyük toprak sahibi âyanların topraklarında yarıcı olan bu nüfusun hareketliliği Tanzimat devri Ordu’suna şekil veren unsurlardan birisi olmuştur.

Kentleşme Ve Nüfus

Dar tarım alanlarına sahip vadilerle bölünen coğrafya, halkı dağınık köylerde yaşamaya mecbur bıraktığı için Ordu’da şehirleşme geç gerçekleşmiştir. Ordu’nun bugünkü yerinde ortaya çıkışı On dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Klasik dönemin bir kır pazarı özelliği taşıyan ve sahilden içeride olan Ekipazar (Bayramlı) zamanla önemini yitirmeye ve köhneleşmeye, yerine özellikle Bucak ve Acısu (Keçiköy) iskeleleri arasındaki alanda yeni bir iskele/pazar özelliği gösteren merkez çıkmaya başlamıştır.

Sahilin iç kısımlarından ve doğusundan gelmeye devam eden göçler, ticarileşmenin getirdiği avantajlarla sahil iskelelerinin önemini artırmıştır. İnsanlara daha fazla fırsatlar sunan ve vaat eden sahillerde nüfus gittikçe artmıştır. On dokuzuncu yüzyıl boyunca süregelen göç hareketlerinin en önemli sebebi ise sahillerdeki kentleşme ve ticarileşmedir. Bu ticarileşme Ordu için de geçerlidir. İskele yerleşimleri/köyleri önce kasabalara sonra da kentlere dönüşme eğilimi içerisine girmiştir. Bu fırsatlardan gayrimüslim nüfusun daha fazla faydalanmakta olduğu görülmektedir. Müslümanların ise çoğunluğu kırsalda, köylerde yaşamakta, tarım ve hayvancılıkla geçinmektedir. Aynı zamanda Ordu ve havalisinde ticari tarım ile beraber 1880’lerden itibaren ortaya çıkmaya başlayan geniş fındık arazileri, kentleşmede ayrı bir rol oynadı. Hacim olarak küçük arazilerde çok sayıda fasulye ve mısır bahçelerinden oluşan ve sürekli olarak bakım gerektiren geleneksel tarım yöntemi bahçelere yakın dağınık yerleşimleri zorunlu kılmaktaydı. Ancak yılın belli dönemlerinde bakımı yapılan ve hasat edilen Fındık tarımı kent gibi toplu yerleşimlere olanak tanımaktaydı. Bugün dahi Samsun ve İstanbul gibi büyük kentlerde ikamet eden ve fındık hasadı için yılın belli dönemlerinde Ordu’ya gelen çok sayıda arazi sahibi bulunmaktadır. Ordu ve havalisinde yapılan geleneksel tarım dış ticaretten ziyade ihtiyacı karşılamaya yönelik yapılmaktaydı. Fındık tarımının dış ticarete yönelik yapılması Ordu ve çevre limanlardaki hareketliliği artırdı⁸

Sahillerde kentleşen nüfusun önemli kısmı gayrimüslimlerden oluştuğu için küçük zanaatlar ve

⁸ Süleyman Uygun, “Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)”, *OÜSBAD*, S. 12, Temmuz 2015, s. 384-385. (ss. 364-394)

ticarete Rum ve Ermenilerin etkinliği gittikçe artmıştır. Kentleşmeyle beraber oluşan esnaf ve tüccar sınıfının sahillere doğru olan yeni göçleri özendirdiği açıktır. Klasik dönemin tamamı Müslüman nüfustan oluşan Keçiköy ve özellikle Bucak'a gayrimüslimler yerleşmeye başlamışlar ve 1830'lu yıllarda kent nüfusunun yarısından fazlasını oluşturmuşlardır. Bu oran I. Dünya Savaşı'na kadar artarak devam etmiş ve üçte ikisine kadar varmıştır. Gayrimüslim nüfusun büyük kısmı kıyılara yayılmış şehir ve kasabalarda yerleşik olup büyük ölçüde ticaretle uğraşmışlardır. Kentlerde gayrimüslim ağırlıklı zengin bir sınıf yükselirken bu beraberinde milliyetçi fikirleri de getirmiştir. Bu artış, zenginleşen gayrimüslim orta sınıfın siyasi, kültürel fikirlerini de beraberinde getirmiş, ayrılıkçı fikirler etrafında gelişen olaylar sonunda bu toplumların beraber yaşama tecrübesini kırarak gelişmelerle sonuçlanmıştır.

XIX. Yüzyılda Ordu'da Göçler

On dokuzuncu yüzyılda Ordu'da nüfus yapısına damgasını vuran temel olayların başında göçün geldiğini söylemeliyiz. Elbette bu asıl nüfus yapısının, tarihi süreçteki demografik gelişimini göz ardı ediyor değiliz. Yalnızca asıl yapıyı etkileyen en önemli kavramın ve olayın “göç” olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Müslümanların ve gayrimüslimlerin sahile ve merkezlere doğru olan göçü, buradan sahil boyunca batıya göç, gayrimüslimlerin Müslümanlardan farklı olarak başka devletlere olan göçü, geri çekilmekte olan Osmanlı topraklarından -Kafkas ve Balkanlardan- Ordu kazasına gelen göç, nihayetinde gayrimüslimlerin hemen tamamen kazadan göçü şeklinde ifade edilebilir⁹.

On dokuzuncu yüzyılda Ordu'da nüfusun gelişimini etkileyen faktörlerden birisi de Tanzimat ve uygulamalarının taşrada yarattığı etkiye bağlı olarak ortaya çıkan gelişmelerdir. Tanzimat'ın getirmiş olduğu yönetim reformu taşrada uygulamaya konulduğunda birçok problem çıkmış ve sosyal tepkilere neden olmuştu. Angaryanın ve iltizam sisteminin kaldırılması, yerine yeni sistem ikame edememekten doğan mali kargaşalar ve bu kargaşaya doğan tepkiler, Tanzimat'ın taşradaki görünümünden birisiydi¹⁰. Tanzimat'ın taşrada yarattığı bu kargaşa ortamından faydalanmak isteyenler, buna engel olmak isteyenler, suistimallere maruz kalan Müslüman ve gayrimüslimler, bundan doğan şikâyetler, sancak, kaza ve nahiye sınırlarında meydana gelen değişimler, 1850'li yılların Ordu kazası için de yapılabilecek temel değerlendirmeler arasındadır. Bu dönem belgeleri genelde, vergi yolsuzlukları, bu yolsuzluklarda dönemin yönetici ve ayanlarının rolleri (ki genelde nahiye bazında her iki sıfatı da kendilerinde bütünleştiriyorlardı), halkın vergi ve vergi toplama şekli konusundaki sıkıntı ve şikâyetleri, hatta buna bağlı olarak yaşanan göçler veya göç tehditleri, Kaza ve nahiye bazında merkez ve sınır düzenlemeleri Ordu kazası ve ilgisi dolayısıyla Giresun kazası için de geçerli olan bir manzardır. Tanzimat uygulamalarının kazadaki nüfus ve göçler üzerindeki etkileri mutlaka değerlendirilmesi gereken bir konudur¹¹.

Nüfus ve Göçün Kaynaklarından Nüfus Ceride Defterleri

Osmanlı Devleti'nde ilk kez II. Mahmud zamanında, 1830-1831 yıllarında, toprak yazımı vesilesi olmadan gerçekleştirilen genel nüfus sayımının kayıtları, insan, mekân ve zaman unsurlarını birlikte taşıdığı için gerek sosyal tarih, gerek demografik özellikleri ve gerekse kent tarihi hakkında naklettiği bilgiler itibarıyla vazgeçilmez birer belge niteliğindedir. Ayrıca doğum, ölüm, göç gibi nüfus hareketleri ve bunları tetikleyen hastalık, savaş, işsizlik, anarşi gibi unsurlarla ilgili verilerin tasnifi açısından da önemlidir. 1831 yılı nüfus sayımı, bir takım eksiklik ve aksaklıklara rağmen, Osmanlı demografisinin araştırılması bakımından da değer taşımaktadır. Nüfusun nitelik ve sayısal verilerini günümüze aktaran defterler, özellikle yerel tarih üzerine çalışan araştırmacılar için önemlidir. On dokuzuncu yüzyılda

⁹ Alkan, “Türkiye'nin Temelleri, ya da Göç”, s. 417. vd.

¹⁰ Halil İnalçık, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1986, s. 1536-1544.

¹¹ Ordu'ya, (sahile) doğru bir göç söz konusu iken diğer taraftan da kazadan batıya doğru daimi bir göç hareketi izlenmektedir. Örneğin bu konuda belgelere yansımış bir örnekten söz edilebilir. Ordu sancağında gayrimüslimlerden bir takım kimselerin aşar memurlarından gördükleri bazı muamelelerden dolayı göçecekleri uyarısında bulunmuşlardı. Durum araştırılınca gerçekte, bunun kaza ve nahiyelerin sınırlarının ve bağlı oldukları kaza merkezinin değiştirilmesinden doğan bir memnuniyetsizlik olduğunun anlaşıldığı belirtilmişti. Elbette bu belgede geçen “göç uyarısı” farklı sebep ve dinamikler sebebiyle farklı biçimlerde değerlendirilebilir. BOA, A.MKT.MVL, 133/13, 03.10.1861.

Ordu kazası nüfusuyla ilgili olarak ilk kaynaklardan birisi de bu sayımların kaydedilmiş oldukları Nüfus Ceride Defterleri'dir. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı olarak kabul edilen ve II. Mahmud döneminde yapılan sayım 1830'lu yılların başında başlamışsa da farklı eyaletlerde farklı zamanlarda bittiği anlaşılmaktadır. Ordu kazasında, defterlerin işlem görmeye başladığı tarih esas alınır 1834 yılında bittiği tahmin edilen sayımın sıhhati konusunda bazı çekinceler varsa da bizlere bazı fikirler verecek bilgiler içermektedir. 1834 tarihli verilere göre Ordu merkez ve ona bağlı olan dokuz kazada 26.725 erkek nüfus kaydedilmişti. Bu rakamın kabaca iki ile çarpılması sonucu tüm nüfusa ait bir fikir verecek 53.450 rakamına ulaşılmaktadır. Tüm Ordu kazasında bu tarihte yaklaşık 54.000 Müslüman 11.440 da gayrimüslimin yaşadığı tahmin edilmektedir¹².

Müslüman Göçleri

On dokuzuncu yüzyılda Ordu'nun sosyal yapısını şekillendiren en önemli olaylar farklı tarihlerde göç ederek bölgeye gelmiş ve yerleşmiş Müslüman toplulukların göçüdür. Bu göçlerin önemli bir kısmını iç göç diyebileceğimiz kazaya iç kısımlardan ya da doğusundan gelenler oluşturuyordu. Bu göçlerin 1834 tarihli nüfus defterlerindeki görünümü veya izlerini kısmen takip etmek mümkündür. Nüfus defterlerinde köy erkek nüfusu yazıldıktan sonra "Karye-i mezburun göçebe taifesi" başlığı altında tekrar bir nüfus kaydedildiği görülmektedir. Buradaki göçebe ifadesi konar-göçer anlamında olmayıp Tanzimat devrine ait bir başka belgede bu kavrama ait bilgi verilmiştir. Bu belgede, "*Ordu sancağını oluşturan kazalardaki Müslim ve gayrimüslim halkın haylicesi göçebe makulesinden olup, bunların her birisi hayli sene önce başka sancak ve kazalardan çeşitli sebeplerden dolayı buraya göç etmişler ve başkalarının mutasarrıf oldukları arazilerini ziraat ve hırasatle idare etmektedirler. Şimdiye kadar birkaç defa yapılan tahrirde de livaya kayd olunarak eski (yerli) ahali hükmüne girmişlerdir. Bunlardan bazıları durumlarını iyileştirerek tedarik etmiş oldukları arazi ve mülklerinin geliriyle geçinir hale gelmişlerdi. Ancak hasbelkader hiçbir araziye ve gelir kaynağına sahip olmayan, âyan mücadelelerinde bulunup ihya olan başkalarının arazi ve çiftliklerini ekip biçerek geçimini sağlamakta*" oldukları ifadeleri yer almaktadır¹³.

Bu ifadelerden nüfus defterlerinde "göçebe" olarak kaydedilenlerin tamamen belki göçebe değil kazaya ya birkaç nesil önce yerleşmiş, üzerlerinde fazla malı/toprağı olmayan kesim için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunlar başkasının toprağında çalışan ve işleyen veya mevsimlik işçi olarak kıyı ovalarında veya âyanların sahip oldukları büyük topraklarda yarıcı olarak çalışan, ekonomik olarak toplumun en düşük gelirli grupları olduğu görülmektedir. Ayrıca kayıtlarda "göçebe nüfus" oranının yüksekliği, Ordu kazasının artan nüfus baskısı karşısında topraksız köylülere ve bu konudaki yoğun göç trafiğine de işaret etmektedir. Bu göç hem kaza içine hem de kazanın dışına, özellikle geniş tarım alanları olan sahilin batısına doğru yapılmaktadır. Her şeyden evvel kazanın müslüman toplamına bakıldığında 26.725 kişinin 9.302'sinin (%34.8) göçebe nüfus olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu, ister kazadaki topraksız köylünün ne kadar çok olduğunun bir göstergesi olarak alınsın (üçte birinden fazlası) isterse daha önceki yıllarda kazaya göç ederek gelen ve henüz ekonomik olarak kendine yeterli seviyeye gelememiş gruplar olarak alınsın, oranın yüksekliği dikkati çekmektedir. Bu kısaca zaten coğrafi yapısı itibarıyla dağlık olan bölgede topraksız köylünün ne kadar çok olduğunun da bir göstergesidir.

Kazada göçebe nüfusun çok olmasının sebeplerinden birisi de âyan mücadeleleridir. 19. yüzyıl başlarında özellikle Tuzcuoğulları isyanı dengeleri alt üst edince bu harekete katılan beyler sağa sola dağılmışlar, isyanın bastırılması akabinde önemli denilebilecek nüfus hareketlenmeleri yaşanmıştır¹⁴. Bir diğer sebep ise özellikle Gümüşhane-Kürtün yöresinde ve madenler etrafında yaşanan mücadelelerdir.

¹² Kazaların nüfusları ile ilgili olarak tüm tablolar eklerde verilmiştir. Ordu kazasının bir kısmı için ise bkz. Suat Feyyaz Günaydın, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2011; Mustafa Büyük, *1831 Nüfus Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2011; Bunu yabancı kaynaklar da teyid etmektedir. Ordu kazasında da durum benzerdir. 12.000 nüfusa sahip Ordu'nun 6.000'i Türk, 4.500'ü Rum, 1.500'ü Ermenilerden müteşekkildi. 1909'a gelindiğinde ise 23.000'e yükselen kent nüfusunun 11.000'i Türk, 10.000'i Rum, 2.000'i Ermenilerden müteşekkildi Uygun, "Acente-Konsolos Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)", s. 367.

¹³ BOA, A.MKTUM, 468-48.

¹⁴ Sözlü kültürde halen daha birçok ailenin bu isyanlar sonucu yaşanan kaynaşmadan dolayı göç ederek Ordu'ya geldikleri ve yerleştikleri bilinmektedir.

Keza Rusların 1827-28 savaşı sırasında Doğu Anadolu'yu işgal edip Erzurum'a oradan Bayburt ve Gümüşhane yoluyla Trabzon'a inme yolundaki faaliyetlerinden ve bunların önünden kaçan firari askerlerin baskılarından etkilenen bir kısım halkın yerlerini terk ederek sahillere doğru kaçması da bu sebepler arasında sayılabilir. Bu kaçan halk geldikleri kazada nüfusa dahil olmuşlar, ancak ekonomik ve sosyal olarak kazanın en alt grubunu oluşturmuşlardır. Sayım yapılırken mevsimlik işçi veya büyük toprak sahiplerinin topraklarında yarıcı olarak çalışan bu kesim "göçebe" adı altında kaydedilmiştir¹⁵.

Ordu kazasında kaydedilen göçebe nüfusun çokluğu, yani belgelerin diliyle kazaya birkaç nesil önce gelmiş henüz mal mülk sahibi olamamış, başkalarının toprağında veya mevsimlik işçi olarak çalışan kesimlerin, yeni ve daha iyi hayat şartları arama isteğinin en tabii sonucudur göçler. Burada görülen eğilim, önce kazanın iç ve yüksek kesimlerinden sahillere veya kıyı ovalarının bulunduğu, daha uygun tarım alanlarının olduğu bölgelere doğru inmektedir. Bu bölgeler belirli bir doyumluğa eriştiğinde batıya doğru göç ederek uygun tarım alanları veya yeni fırsatlar vadeden iskele kent ve kasabalarına gidiştir. Bu yöndeki en önemli durak da Ünye ve Çarşamba kazaları olarak görünmektedir. Bundan sonra ise elbette ki Tanzimat yıllarından itibaren bir iskele kenti olarak yükselmeye başlayan Samsun'un sunduğu cazip şartlar gelmektedir. Topraksızlık, güvensizlik, gibi sebepler yanında şehirlerin sunduğu ticari imkanlar sebebiyle yapılan göçler de görülmektedir. Samsun'un 19. Yüzyıl ortalarından itibaren yükselen ticareti sebebiyle çevre iskele ve merkezlerden yoğun bir tüccar ilgisiyle karşılaştığı bilinmektedir. Ordu ve çevresinden de ticaret kastıyla gelip yerleşenler söz konusu olmuştur¹⁶.

Genelde nüfus defterlerinden hareketle göç eden kitlelere baktığımızda elbette öncelikli bu "göçebe" olarak nitelendirilen kitleler gelmektedir. Ancak daha az olmakla birlikte göçebe olmayan nüfusun da göç ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Nüfus defterlerinin işlem gördüğü yaklaşık on yıllık dönem içinde Bolaman kazasından (Temurasin, Harma, Güvercinlik, Buhari maa Yassıbağçe, Sarmaşık, Yavaşlı köylerinden) Müslüman nüfustan 10 hanede 38 erkek nüfusun (ki kadınlarla beraber yaklaşık 76 kişi tahmin olunabilir) Canik'e geldiği görülmektedir. Bu göç edenlerin 6 haneden 23 erkek nüfusun göçebe kaydedilenler arasından olması da ayrıca dikkati çekmektedir. Defterlerden ilk gözlemlerden birisi de gayrimüslim göçebelerin çok daha yoğun bir biçimde göç ettikleri bunların da özellikle Çarşamba'ya geldikleri anlaşılmaktadır. Ordu merkez kazasından, Perşembe ve Ulubey'den yapılan göçlerin ise daha ziyade Ünye ve Çarşamba'ya doğru yapıldığı görülmektedir.

Defterlerde çok az olmakla beraber Canik'ten gelenlere de işaret edilmiş. Ayrıca Canikli, Caniklioğlu gibi unvanlara rastlanmaktadır. Ne yazık ki unvanlardan Canik'ten gelip gelmediği tespit edilemiyor. Çünkü Caniklioğlu, Canik Hasan gibi kullanılan bu unvan sadece Samsun Canik'e işaret etmiyor. Unvan aynı zamanda sahilli, sahile ait olan anlamları da taşıdığı için bu nüfusun kaynağını tespit etmek zor.

Bunun dışında bazı kayıtlarda göç-ayan ilişkisinin açık bir şekilde görüldüğü özel durumlara da rastlanıyor.¹⁷ Bölgeye gelen göçlerde ayan izleri kısmen takip edilebildiği gibi bölgenin ileri gelen idarecilerinin beraberinde götürdükleri adamları ile bilgilerinde kaydedildikleri görülmektedir. 1834 tarihli Ordu Nüfus defterlerinde Karahisar-ı Şarki'ye bağlı Ordu mütesellimi "Uzun boylu kumral sakallı Bevvabin-i Dergâh-ı Ali'den Abdullah Oğlu Hurşid Ağa" idi ve 38 yaşındaydı. Bir oğlu iki kardeşi ve 24 erkek hizmetlisi ile kaza nüfus defterine kayıtlı idi. Kayıtların altlarına düşülen bilgilerde bu hizmetlilerden bazılarının geldikleri yerler de belirtilmişti. Büyük kısmı Karahisar-ı Şarki'den geldiği belirtilen bu hizmetlilerin bazılarının Çarşamba, Pazarsuyu ve Niksar menşeli oldukları görülmektedir. Bir mütesellimin etrafındaki kişilerin profilini göstermesi bakımından da dikkate değer bir kayıt olarak kabul edilebilir. Ordu müteselliminin hizmetlilerinden beş kişinin Çarşamba'dan olduğu belirtilmiş.¹⁸

Ayanların yükselişi, büyük toprakların mülkiyetinin veya tasarrufunun onların eline geçmesine sebep olmuştur. Topraksız köylülerin ayanlara ait çiftliklerde veya kendilerinin açmış oldukları

¹⁵ Emecen, *Doğu Kardeniz'de İki Kıyı Kasabasının Tarihi*, s. 47-48.

¹⁶ Aslen Aybasdı olup Samsunda ticaretle mukim iken vefat eden Kayaoğlu Mustafa oğlu Mehmed'in varislerinin tespiti ve terekenin taksimi taleplerine dair. Osman Keskiner, *Kadı Sicillerinde Samsun*, Samsun 2014, C. I, s.151.

¹⁷ Örneğin Orta boylu ter bıyıklı Camoğlu Ömer bin Mehmed Sinn: 22, (*Süleyman beyin yanında*), *Reft be Canik, Gurre Ra 1252* kaydından bir ileri gelen görevlinin adamı ve Canik'te onun yanında olduğu belirtilmişti. Büyük, *1831 Nüfus Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*, s.465.

¹⁸ Günaydın, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, s.57.

arazilerdeki faaliyetleri beraberinde bir takım sorunları da getirmiştir. Bu arazilerin mülkiyetleri, vergilerinin kimler tarafından ödenmesi gerektiği birçok probleme yol açmaktaydı. Toprak sahipleri ve kiracı köylüler arasındaki anlaşmazlıklara bir örnek olarak; Samsun ve çevresinde birçok çiftliğe sahip olan Hazinedar zadeler üzerinden işlenmiştir. Hazinedar zadeler, sahip oldukları topraklardaki köylüleri tıpkı sahib-i arz gibi senelik vergi ödemeye zorlamışlar ve “müstecirin” olarak adlandırılan ortakçılara dönüştürmüşlerdi. Kiracı köylülerin büyük kısmının gayrimüslim (Rum ve Ermeni) olması sebebiyle bu durum Britanya’nın Trabzon ve Samsun konsoloslarının da gündemini oluşturmuştu¹⁹. Bölgede ayanların gayrimüslimlerin yerleşmelerinde belirli bir etkileri olduğu bilinmektedir. Toprak sıkıntısına karşı Hristiyan göçlerinin sürdüğü de anlaşılmaktadır. Bunda bölgenin artan ticari kapasitesinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rumların önemli bir kısmının bunlara ait topraklarda kiracı statüsüyle buldukları ve toprağı işledikleri ve Meşrutiyet sonrası bunlar üzerinde hak iddiasında buldukları görülmektedir. Bunlarla ilgili olarak bir örnek de Piraziz’de, Tiralı ve Gedikalizadeler ile Rum ahali arasında yaşanan anlaşmazlıkta görülmektedir. Rumların vergi talebiyle mahalli güçlerin baskısına uğradıkları yolunda hükümet merkezine gönderdikleri şikâyet telgrafına karşın arazilerin mirasçıları ise yıllık kiralarnı ödeyemeyen kiracıların topraklarını zaptettikleri iddiasında olmuşlardı. Hükümetçe yapılan teftişler sonucunda bu ailelerin göç ederek bölgeye geldikleri ve yerleştikleri, Gedikalizade ve Tiralizadelerle ait bahçe ve tarlalarda “marabacılık” yaptıkları, arazilerin tapu senetlerinin bu ailelere ait olduğu tespit edilmişti. Ancak II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin hemen sonrasında ortaya çıkan bu meselenin, tıpkı Tanzimat’ın taşrada farklı algılanışı gibi, köylülerin üzerinde kiracı oldukları toprakların tasarruf haklarına sahip olmayı talep etmelerine varacak iddialara/yorumlara ve algılanış biçimine yol açması dikkati çekmektedir²⁰. Birisi Tanzimat diğeri Meşrutiyet döneminde yaşanmış bu anlaşmazlıkların farklı bölgelerde yaşansa da bir süreklilik gösterdiğine şüphe yoktur. Ancak Tanzimat devrinde toprak sahipliği iddiasında bulunan ayanlar ile kiracılar arasında bir orta yol bulmaya çalışan merkezi hükümetin bu tutumuna karşın Meşrutiyet dönemindeki anlaşmazlıkta gayrimüslim nüfusun çok daha etkin bir direnç gösterdiği söylenebilir. Bunda Meşrutiyet döneminde toprakların mülkiyetinin kesin bir şekilde ayanların eline geçmiş olması rol oynamış olabileceği gibi, arazi ve emlak üzerinde hak iddia eden Rum ahalinin Meşrutiyet idaresini kendi lehlerine yorumlamalarından da kaynaklanmış olabilir.

Ordu kazasından çıkmış olan Hazinedar zadelerin bölgedeki etkinlikleri düşünülürse benzer bir sürecin Ordu’da da yaşandığı anlaşılmaktadır. Ordu kazası örnekte gösterilen Samsun, Çarşamba, Bafra gibi büyük tarım alanlarına sahip bir coğrafya değildi. Daha parçalı ve tarıma uygun olmayan bir arazi yapısına sahipti. Ancak benzer bir sürecin yaşandığı anlaşılan kazada gayrimüslim nüfusun göçü ve kazaya gelişlerini kısmen izah etmektedir. Tanzimat dönemi toprak anlaşmazlıklarına ait bir belgede; Ordu sancağı kazalarında İslam ve Hristiyanlardan gayrimüslim birçok aile olup bunların başkalarının sahip oldukları arazide çalıştıkları, durumu iyileşenlerin emlak ve arazi tedarik ederek ziraatle uğraştıkları belirtilmektedir. Bunların Akköy kazasında bulunanlardan bazılarının yabancı ülkelere veya diğeri yerlere gitme düşüncesinde oldukları haberi alınmıştı. (Bu olayın diğeri bir yorumu ise üst düzeyde daha siyasal bir şekilde yapıldığı anlaşılıyor. O da bura halkının bağlı oldukları merkezin değiştirilmesine kızdıkları için başka ülkelere göç niyetinde oldukları şeklindedir) Bunun üzerine bölgeye bir memur tayin edilerek durum araştırılmış ve bunların göç edeceklerine dair herhangi bir ipucu vermemişlerse de kendilerinden talep olunan kira bedellerinin yüksekliği, arazi sahipleri tarafından çıkarılan zorluklar sebebiyle huzursuz oldukları gibi ayrıca aşar memurlarının ellerinde bulunan ölçeklerin nisabından fazla olduğundan dert yanarak düzeltilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine ellerindeki araziler için mutedil kira bedelleri ve nizami ölçülerle ayarlanacak ölçülerle alınacak vergilerin alınması için Ordu Kaymakamı Ali Paşa’ya yazı gönderilmişti²¹. Trabzon valisine yollanan şikâyet kaydı üzerine yapılan teftişte aşar memurlarının ellerindeki “demirli” denilen ölçüğün üç okka (yaklaşık 3,750 kg) fazlalığı bulunduğu tespit edilmiş ve ölçek değiştirilmişti²². Belge, topraksız, sonradan gelen zamanla yerleşen, hem Müslüman hem de gayrimüslim ahaliye işaret etmektedir. Fakat gayrimüslimlerin kazaya geli ve

¹⁹ Canay Şahin, “Ondokuzuncu Yüzyılda Samsun’da Çiftlik Sahibi Hazinedar zadeler ile Kiracı-Köylüler Arasındaki Arazi ve Vergi İhtilafı Üzerine Bazı Gözlemler ve Sorular”, *Kebikeç*, 24, 2007, s. 79.

²⁰ Ayhan Yüksel, “Doğu Karadeniz’de Rum Yerleşmesinin Niteliği: Ayanlar ile Rum Ahali Arasında Arazi ve Emlak Anlaşmazlığı Örneği”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul 2004, s. 365-373.

²¹ BOA, A.MKT.UM, 473/18, 21.05.1861.

²² Emecen, *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi*, s. 58.

yerleş(tiril)meleri konusuna tebaanın bir parçasının ülke içindeki göçü olarak bakan devlet, ayanların rollerine dair herhangi bir gönderme veya ithamda bulunmaz.

Ordu'da bazı kazalarda göçebe nüfusun diğerlerine göre çok daha az kaydedildiği görülmektedir. Aybastı, Habsamana, Çamaş ve kazaları bunlardandır. Sahil kazalarına doğru geldikçe göçebe nüfus oranının arttığı görülmektedir. Merkez kazada ve sahilde bulunan Perşembe'de göçebe ve yerli nüfus arasındaki oran yarı yarıya kadar varmaktadır. Pazarsuyu, Bolaman gibi diğer sahil kazalarında ise yine yaklaşık bu orandadır. Özellikle Aybastı'da hemen hiç göçebe nüfus kaydedilmemesi dikkati çekmektedir. Bunların sahilden uzakta, iç kesimlerde kalan kazalar olması göçebe nüfusun az olmasında etkili olmuş görünmektedir. Ancak bu bölgelerdeki göçebe nüfusun az kaydedilmiş olması yalnızca toprak mülkiyeti ile açıklanamayacağını göstermektedir. Bu kazalar hemen batısında uzanan geniş birikinti ovalarının batıya bakan yamaçlarındadır. Dolayısıyla buradan göçenlerin daha kalıcı olarak gittikleri kazada kaydedildikleri tahmin edilebilir. Sahil kazalarındaki göçebe nüfusun çokluğu ise uzun asırlardan beri devam eden iç göçlerin sahillere doğru olan yönüyle açıklanabilir. Bunun dışında iç kesimlerdeki kazaların coğrafyası sebebi ile mevcut işleyebileceği toprak ile kaldırabileceği nüfus daha kesin bir biçimde sınırlandırılmıştı. Ayrıca Aybastı, Çamaş gibi kazaların başta Haznedarzedeler olmak üzere çıkarmış oldukları ayan ailesi sebebiyle bölgenin yönetim ve idaresinde mutlak söz sahibi idiler. Onların kazadaki hâkimiyetleri ve idareleri muhtemelen göçle gelenleri çok daha sıkı bir şekilde kontrol ve yönlendirme gücüne sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bu ailelerin başta Çarşamba olmak üzere Canik sahillerinde sahip oldukları geniş toprakların varlığı bilindiğine göre, Ordu kazasından yapılan Müslim, özellikle gayrimüslim göçlerin ağırlık yönü ile paralellik göstermesi tesadüf değildir.

Ayanlar göçmenlerin toprağa iskanda rolleri yanında kendi ailelerinin de zamanla daha büyük kentlere yerleştikleri bilinmektedir. Haznedarzedeler bunlardan birisidir. Ailenin bir kısmı çıkış merkezleri olan Aybasdı, Bolaman ve Ordu'da yerleşmişken önemli bir kısmı da Samsun'a yerleşmişlerdir. Hatta buraya yerleştikten sonra geride bıraktıkları topraklardaki mülkiyetleri üzerindeki hakimiyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır. Ailenin Samsun'da ikamet eden kolunun geride bıraktıkları gayrimenkuller konusunda sık sık problemler yaşadığı, vekaleten idare etmeye çalıştıkları, zaman zaman ise elden çıkarma yoluna gittikleri bilinmektedir. Göç edenlerin geride bıraktıkları mülklerini koruma gayret ve örnekleri ayan ailelerinin dışında ahali için de geçerliydi²³. Bazen ayanların zorunlu ikametleri (sürgün) sebebiyle Canik'te buldukları, evlendikleri görülmektedir²⁴.

Kazanın nüfus yapısı sadece bölge içi göçlerle şekillenmemiştir. Bölge hatta ülke dışı göçler de nüfusun gelişiminde etkili olmuştur. Anadolu'nun kuzeydoğu bölümü on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında büyük çaplı bir etnik değişimden geçti. Çeşitli Kafkas toplulukları 1853 yılından sonra Anadolu'ya göç etmeye başladılar. 1878 yılından sonra Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya verilmesini takip eden süreçte Dağıstanlılar, Çeçenler, Gürcüler, Lazlar ve bir kısmı Türk kökenli ancak çoğu Kafkas soyundan gelen başka pek çok Müslüman topluluk yerleşmek üzere Anadolu'ya geldi. Kafkasya'dan göç ederek Ordu'ya yerleştirilen halklarla ilgili bilgilere 1870'li yıllardan sonra rastlanmaktadır. Sayıları az da olsa yöreye Çerkez muhacirleri yerleştirilmişti²⁵.

İlerleyen yıllarda yaşanan göçler yeni problemleri de beraberinde getirecektir. Ordu yöresine asıl büyük göçleri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Batum ve çevresinden (Çürüksu) gelen muhacirler oluşturur. Aslında kaza normal şartlar altında bile dışarı göç veren bir bölgeydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin sınırlarından gelen büyük göçler karşısında bu göçmenlerin önemli bir kısmı da Ordu kazasında iskân edilmişti. Bu nüfus yoğunluğu bölgede çok ciddi sorunların yaşanmasına neden olacaktır.

²³ Aile Ordu ve Perşembe'deki arazilerine dair bir tereke örneği için bkz. Osman Keskiner, *Kadı Sicillerinde Samsun*, Samsun 2014, C. I, s.151; Elindeki büyük miktardaki araziye elden çıkarmaya dair özel bir örnek Hazinedarzedelerden Hacı Ziyeti hanımdır. Hatta, göçmen muhacirler, yerleştikleri arazilerin uygunsuzluğundan yakınıp kendilerini ya Fatsa'da mandıra arazisine veya Perşembe nahiyesinden Hazinedarzade'nin kerimesi olan Hâce Ziyeti Hanım'dan boş kalan arazilere yerleştirilmelerini istemişlerdi. BOA, DH.İD, 160-1/31, 02.03.1913; Keza Bafra'ya gelmiş yerleşmiş ancak Aybasdı'daki topraklar konusundaki anlaşmazlık için bkz. Keskiner, *Kadı Sicillerinde Samsun*, CII, s.406.

²⁴ Ulubey ayanlarından ve Tanzimat döneminde merkezi hayli uğraştırmış olan Felekzade Selim Ağa'nın Samsun'a sürgün edildiğinde burada evlendiği bilinmektedir. Ölümünden sonra eşinin mihr konusundaki şikayeti için bkz Osman Keskiner, *Kadı Sicillerinde Samsun*, Samsun 2014, C. II, s.317.

²⁵ Ancak bunların kısa bir zaman sonra özellikle kabilenin diğer üyelerinin bulunduğu bölgelere gitmek istedikleri ve çeşitli şikâyetlerde buldukları görülmektedir. BOA, A. MKT, MHM, 429/34, 04.04.1865.

Göçmenlerin iskân edildikleri yerler, Ordu coğrafyası için merkeze yakın olan alanlardı. Bu alanların bir diğer özelliği, yine Ordu kazası için gayrimüslimlerin nispeten daha yoğun oldukları bölgeler olmasıydı. Dolayısıyla gayrimüslim göçleriyle onların boşalttıkları alanlara yerleştirilen göçmenlerin, durum ve konumları itibarıyla, şehir çevresine yerleştirildikleri sonucu çıkmaktadır. İşleyecek toprak bulmanın zor olduğu, mevcut toprakların bir kısmının yeni gelen göçmenlere dağıtıldığı bölgede bu durumun bazı sosyal problemler doğurduğu bilinmektedir. Bu göçmenlerin özellikle güvenlik birimlerinde etkin roller almaları bu problemleri artıran sebeplerden birisi olacaktır²⁶.

Gayrimüslim Göçleri

Yüzyılın başlarından itibaren başlayan, önceleri yavaş fakat gittikçe hızlanan bir süreçte yaşanan bu göçler, Ordu'nun on üçüncü yüzyıldan beri devam eden Türkleşme olarak adlandırılacak ana demografik yapısının gelişimindeki en önemli hususu teşkil etmektedir. Osmanlı hakimiyetinden önce Türkleşmeye ve İslamlaşmaya başlayan Ordu ve çevresi; Osmanlı fethi ve sonrası yeni yerleşmelerle birlikte nüfus açısından Türk kimliğine bürünmüştür. Fetih öncesi yerli halk ya mücadelelerde ya da savaş sırasında ve sonrasında bölgeden göç etmişti. Ordu ve çevresinde Müslüman nüfusun yanında çok az bir Hristiyan nüfus kalmıştı. Bölgenin nüfusu ve sosyal yapısı üzerinde etkili olmuş göç hareketleri yalnızca Müslümanları değil gayrimüslimleri de içermektedir. Hatta nüfusa oranı ve yoğunluğu düşünülürse gayrimüslimler için daha geniş ve kapsamlı olduğu söylenebilir. Ordu ve çevresindeki gayrimüslim nüfus, takip edilebildiği 1613 yılına kadar % 3'ün altındayken, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında %18-21'ler seviyesine gelmesi, bu konuda tabii olmayan bir nüfus artışına işaret etmektedir. On dokuzuncu yüzyılda sağlık, güvenlik ve ekonomik şartların iyileşip doğum oranlarının yükselip, ortalama ölüm yaşının arttığı, yani tabii nüfus artışının haricinde bölgedeki nüfus artışının temel sebebinin göçler olduğu ifade edilmiştir.

1683 Viyana bozgunundan sonra bölge halkından askeri hizmetlerde yararlanılması, bunların gerek Batı'da yapılan savaşlara, gerekse İran ile olan mücadelelere, hatta Kafkasya'ya ve Kırım'a gönderilmeleri, bu bölgeyi de içine alan kesimde bir sosyal hareketliliğe yol açmıştır. Özellikle önemli bir gelir kaynağı olan ve devletin özel önem verdiği Gümüşhane, Kürtün yöresindeki madenlere yönelik mahalli güç odaklarının baskıları, bu kesimdeki Müslüman ve Hristiyan madencilerin yerlerini terk edip aşağı sahil kesimine dağılmalarına yol açmıştı. 1720'lerden itibaren otuz yıl boyunca bu göç eden ve kayıtlarda "Kürtün reayası" diye anılan nüfusun geri getirilmeleri hususunda müteaddit emirler çıkmışsa da bunların önemli bir bölümü bu bölgede sahil kesiminde sürekli olarak kaldıkları anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu göçlerin büyük kısmı sahil kesimlerine doğru yönelmişse de maden reayasının bazılarının havzanın batı ucuna doğru yöneldikleri anlaşılmaktadır. Böylelikle on altıncı yüzyıl tahrirlerinde Ordu'da sahil kesiminde rastlanmayan Hristiyan unsurlar görülmeye başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda rastlanan Hristiyanların önemli bir bölümü bu dönemde gelenlerin torunlarıdır. Özellikle sahil kesimindeki iskele-pazar yerlerinin bu göçten etkilendiği açıktır. Sağlıksız yerleşme koşullarına rağmen ticari cazibenin bunları sahillere çektiği anlaşılmaktadır.

Ordu merkez ve sahiline doğru olan göç hareketlerini, yalnızca gayrimüslimlere ait bir hareket olarak nitelendirmek eksik ve hatalı bir yaklaşımdır. Gayrimüslim göçleri için belki daha yoğun bir göçten söz edebiliriz. Diğer nokta, bu göç sonucu ortaya çıkan yapının Avrupa ticareti, tüccarı ve kapitülasyonlarıyla on dokuzuncu yüzyılda zamanla gayrimüslimlere tanıdığı avantajlarıyla onlar lehine bir fark yaratmasıdır. Bunun tabii sonucu arkadan gelenlere yeni fırsatlar yaratması, sahillere ve merkezlere olan göçü teşvik etmesidir.

On dokuzuncu yüzyıla kadar, Batı'ya ve sahillere doğru olan gayrimüslim göç hareketinin sebepleri olarak; "*gelişmiş fırsatlara ve daha güvenli olan bölgelere gidiş*"²⁷, "*On yedinci yüzyıl sonrası*

²⁶ Hamdi Özdiş, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet* (1876-1909), Ankara 2008, s. 84.

²⁷ McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Ankara 1995, s. 106; Örneğin gayrimüslimlerden Ordu'dan Samsun'a göç ederek burada ticaretle uğraşan ve (kalıcı olarak yerleştiğinin bir göstergesi olarak) Ordu'daki arsasıyla beraber iki katlı evini Makdisi Kivirike satan Ohannesçoğlu, Taşçıoğlu İnce Arakil'in satış hükmü için bkz. Osman Keskiner, *Kadı Sicillerinde Samsun*, Samsun 2014, C. II, s.325.

Osmanlı-İran ticaretinde daha etkili olmaya başlayan Ermenilerin ticaret yolları boyunca yayılışı”, “iç kısımlardaki madenlerin kapanmasıyla birlikte gayrimüslimlerin sahillere doğru yönelişi” veya “kaynağını da en azından iki asırdan beri nüfus yoğunluğunun büyük olduğu Karadeniz’in güney-doğu sahilleri halkını sahilin daha batı kesimlerindeki, eskiden beri ağaçlı, bataklık ve yarı çöl ve ancak yakın zamanlarda iskân edilen kıyı delta ovalarına doğru iten büyük toprak kolonizasyonu ve göç hareketinin bir parçası”²⁸ şeklinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu harekette ister tek başına isterse hepsi birlikte düşünülün, yukarıdaki veya daha özel sebeplerin bilinmesi ilişkilerin mahiyetini anlamayı kolaylaştıracaktır.

“Ermenilerin Ordu’ya on sekizinci yüzyılın sonlarında, Sivas, Karahisar ve Suşehri bölgelerinden geldikleri, ilk önce Bayramlı ve çevresine birkaç aileden ibaret ufak topluluklar halinde, büyük toprak sahiplerinin yanında yerleşmeye başladıkları ifade edilmektedir. Buradan gelişmekte olan Ordu Bucak kasabasına yerleşmeye başlamışlardı”²⁹. Bir sahil kasabası olarak Ordu’ya yapılan göç ve yerleşmeyle ilgili olarak anlatılmakta olan yerel hikayeler de yine on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı’nın genel görünümüne uygundur. Yani ıslahatlarla merkezi otoriteyi güçlendirmeye çalışan devletin, ayanlarla; ayanların birbirleriyle veya devletle yaptıkları mücadelelerde ortaya çıkan güvenlik, güç ve hakimiyet sağlama amacına yönelik çabalar arasında Ermeniler şimdiki Ordu merkeze yerleşmiş veya yerleştirilmişlerdi. Ermeni kayıtlarında Ordu kazasında yaşayan özellikle (güğüm, ibrik, bakraç) zanaatıyla uğraşan Ermenilerin on sekizinci yüzyılda kasabaya gelen Hemşinli ve Karadereliler olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Boztepe mahallesine yerleşmiş olan Ermenilerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar pek varlık gösteremezken, Tamzara ve Giresun’dan gelen Ermenilerle birlikte Zeytun ve Saray mahallelerine yerleştikleri ve liman ticaretinde söz sahibi oldukları belirtilmiştir³⁰. Ermenilerin bir kısmının Hemşin’den göç ettiklerine dair bilgiyi nüfus defterleri de doğrulamaktadır. Ordu kaza merkezindeki Ermenilerin tamamının kökenlerine dair bilgi bulmak mümkün görünmemekte fakat en azından Çavuşlar, Emekse Burtan köyündeki Ermenilerin kaydın başındaki Hemşin ifadesinden dolayı Hemşin’den geldikleri anlaşılmaktadır.

Tanzimat döneminde, Ermenilerin (gayrimüslimlerin) kaza içine ve dışına doğru olan göç hareketlerinin takip edildiğini ve bunun için defter tutulduğunu görüyoruz. Fakat bu takip siyasi bir mahiyetten ziyade, göçler dolayısıyla tahsili güçleşmekte olan cizye vergisinin toplanmasıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir defterde 1835’den 1838 yılına kadar geçen üç yıllık süre zarfında Ordu’nun Ulubey nahiyesinden göç etmiş olan Ermenilerin, ayrıldığı köyü, gittiği yer ve düşen cizye sınıfı, (edna, evsat; alâ yoktur), ailedeki büyük küçük tüm erkek çocuklar adları, yaşları ve fiziki görünüşleriyle beraber kaydedilmişti³¹.

İlk nüfus sayımı sonrası nüfus hareketlerinin on yıl boyunca takip edildiği ve nüfus ceride defterlerine işlendiği bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki göç gibi daha toplu nüfus hareketleri için ayrıca defterler tanzim edilmiş ve merkeze gönderilmişti. Bu takip yukarıda ifade edildiği gibi ekonomik sebeplerin yanında Tanzimat hareketine girişmek üzere olan merkezin taşra nüfus yapısını kontrol ve denetimi konusunda bir bürokratik sınav olarak görülebilir. Bunlardan biri olan defterlerde; aileleriyle beraber erkek çocuk, kardeş, yeğen, torun ilişkisi içerisinde 147 kişinin kaydı vardır. Defter dar bir alana ve üç yıllık kısa bir periyoda ait bilgiler verse de, göç hareketinin yönü, yoğunluğu hakkında bize bazı fikirler vermektedir. Bu 147 kişiden 56’sı Çarşamba’ya, 32’si Ünye’ye göç etmişti ki batıya sahile (tarım ve ticaret) merkezlerine doğru yoğun bir göç olduğu görülmektedir. Yine önemli bir kısmı (24’ü) kaza merkezi olan Ordu’ya göç edecektir ki bu da ticari merkezlere doğru gidişi güçlendirmektedir. Yalnız Ulubey’in paralelinde sayılabilecek bir coğrafyaya ama yine batıya doğru Gökçöy’e 23 kişi göç etmiştir. Buna karşın yalnızca 10’u sahilten daha iç kesimlere doğru, Mesudiye ve Niksar’a, iki kişi

²⁸ X. De Planhol’un görüşü için; Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, s. 55; Ermenilerin mevsimlik işçi göçleri hakkında bkz. Süleyman Uygun, “19. Yüzyılda Anadolu’dan İstanbul’a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri”, *History Studies*, C. VII, S. 4, 2015, s. 137-155.

²⁹ Ordu ve çevresindeki etkin ailelerden Şeyhoğulları ile Kadioğulları arasındaki olayları bastıran Trabzon valisi Osman Paşa’nın, mücadelelerin içinde kalan Ermenileri güvenlik gerekçesiyle Ordu Boztepe eteklerine yerleşmesine müsaade edilmişti. Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, Ordu 2000, s. 80.

³⁰ Kemal Saylan, *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, s. 54.

³¹ BOA, ML. CRD, Defter no: 232.

de kaza içinde başka bir köye göçmüşlerdi. Hiç kuşkusuz belki daha yavaş ancak diğer kazalardan da göçlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak bunlarla ilgili müstakil tutulan bir deftere rastlamadığımız için değerlendirme yapmak zordur. Buna karşın ilk nüfus sayımı verilerinin bulunduğu 1831-34 tarihli nüfus defterlerinden göç ile ilgili bazı bilgi ve veriler elde etmek mümkün görünmektedir.

Bu göçlerde Tanzimat öncesi ve Tanzimat döneminin kazadaki sosyal, ekonomik karmaşa ve mücadelelerin etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir taraftan Ordu'ya, (sahile) doğru bir göç söz konusu iken diğer taraftan da kazadan batıya doğru bir göç hareketi izlenmektedir. Hatta Ordu sancağında gayrimüslimlerden bir takım kimselerin aşar memurlarından gördükleri bazı muamelelerden dolayı göçecekleri uyarısında bulunmuşlardı. Durum araştırılınca gerçekte, bunun kaza ve nahiyelerin sınırlarının ve bağlı oldukları kaza merkezinin değiştirilmesinden doğan bir memnuniyetsizlikten kaynaklandığı anlaşılmıştı³².

Ermeni kayıtlarında 1850 yıllarında Ordu şehrindeki Ermenilerin 100-120 hane (yaklaşık 1000-1100 nüfus) kadar oldukları belirtilmektedir. Ordu kasabasında 1852 yılında ilk kiliselerini, 1860 yılında da ilkokullarını yaptırmışlardı³³. Gayrimüslimlerin yöreye olan göçlerinin on yedinci yüzyıl sonlarından itibaren başladığı, özellikle on dokuzuncu yüzyılda hızlandığı ifade edilmektedir. Bunlar genellikle şehirlere ya da o zamana kadar boş olan güzlelere yerleşmişlerdir³⁴. Klasik dönemde baltacılık, rençberlik ve taş işçiliği gibi mesleklerde ön plana çıkan Ermeniler, Anadolu dahilinden İstanbul ve muhtelif kentlere mevsimlik olarak giderek bu mesleklerini icra etmekteydiler. Bu şekilde örgütlü bir göç tecrübesine sahip olan Ermeniler, buharlı gemiler çağında limanlara yanan yabancı nakliyat şirketlerine ait vapurların nitel ve nicel yönden olağan üstü bir artış içerisinde girmesiyle hamallık, sandalcılık ve mavnacılık gibi ön plana çıkan bu meslek grupları içerisinde örgütlendiler. Denizle iç içe yaşayan Rum nüfus da limanlardaki hareketlilikten ziyadesiyle istifade ettiler. Yabancı vapur şirketleri ve ticari işletmeleri acentehanelerinde genellikle Ermeni ve Rumları istihdam ettiler. Rumlar Ermenilere göre daha yerleşik bir hayata sahipken Ermeniler daha çok mobilize olan bir toplumdur.³⁵ Adı geçen mesleklerle iştiğal etmek üzere ilk başta çazibesini artıran İstanbul, İzmir gibi liman kentlerine doğru göç eden mevsimlik ve sürekli Ermeni nüfus, bu kentlerde gemilerin yaşayacağını şekilde liman, rıhtım, emtiayı indirme bindirme mekanizmalarının yapılması gibi inşa ve imar faaliyetlerinin tamamlanmasıyla zor duruma düştü. İstanbul'da yaşanan Ermeni olaylarıyla Ermenilerin merkezlerden taşraya yönelik göçe teşvik edilmesi, Anadolu dahilinden İstanbul'a doğru gelecek ve hali hazırda İstanbul'da bulunan Ermenileri Muhtelif Karadeniz ve Akdeniz limanlarına yönlendirdi. Ermeniler i daha çok Samsun, Çarşamba, Ünye, Ordu, Giresun olmak üzere Doğu Karadeniz limanlarına göç etmeye başladılar. Dolayısıyla 19. Yüzyılın sonunda Giresun ve Samsun arasında Ermeni ve diğer gayrimüslim nüfusun artmasında bunlar önemli etken oldu³⁶

Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen bu göç hareketi on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında,

³² “Ordu kaymakamlığı makarrı mukaddema Bucak kazası olduğu halde muahharan Giresunun idare-i hükümet merkezi itti haz olunmasından naşi, içerülerde dahil-i dairesi olan kazalar ahalisi tesviye-i deavi ve hususat ve bir uygunsuzluk gördüklerinde arz-ı şikâyet için oraya müracaatda garet ve meşakkat çekdikleri cihetle mahallerince haklarında vukua gelen harekate bizzarure sabır ve tahammül eylemekte oldukları ve oralarda eşkıya heyadid zuhurunda res-i livadan heman duyulub indifai mazarrat ve hasarata layıkıyla müsaraat olunamamakda olduğu halde şu aralık yine uygunsuz eşhasın zuhuru ve ashab-ı emlakın müsteacir olan ahali hakkında bazı inafata mübadaretleri sebebiyle Akköy ve Bucak kazalarının ahalisinden 20-30 hane kadar nüfusun ihtiyar-ı muhaceret eftarında buldukları tahakkuk ederek eğerçe memur-ı mahsus irsaliyle bunların vatanlarında tevkiflerini mucib olacak bazı tedabir ve teminata ibtidar olunub alıkonulmuş ise de mekasıdın külliyyen defi ve imhası merkezi livanın mülhak kazalara takribi ile hasıl olacağı misillü zikr olunan Bucak ve Giresun kazalarının ikisi dahi sahilde ve ticaret mevkii hükmünde olarak her kangısı merkez itti haz olunsa ahalisi beyninde rekabet eksik olmayacağına ve maksad-ı asli ise yine hasıl olamayacağına binaen biri Giresun diğeri Bucak kazası olmak ve Trabzon sancağında kain Keşab kazası kurbüyeti cihetle Giresun ve Akköy kazası dahi Bucak kazasına verilmek üzere liva-i mezkurun iki kaymakamlığa taksimiyle iktizasının icra-yı inha ve bu kaymakamlıklar için tayini tabi olan memurin-i mülkiye ve maliyeye tahsis kılınacak maaşların mevcudu üzerine suret-i tertibini mübeyyin tanzim olunan bir kıta pusula dahi ibra kılınmış olmağla...” BOA, A.MKT.MVL, 133/13, 03.10.1861.

³³ Çebi, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, s. 79.

³⁴ Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Tarihinden İzler*, s. 47.

³⁵ Uygun, “19. Yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri”, s. 137-155.

³⁶ Süleyman Uygun, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Kumpanyası 1851-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 220-221.; M. Emre Kılıçaslan, “Avusturya Lloyd Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.VI, s.480-491.

özellikle siyasi merkezli olmak üzere sosyal ve ekonomik sebeplerle Anadolu dışına yönelmişti. Rusya'nın Kafkas politikası sebebiyle bölgesindeki Müslümanları Osmanlı ülkelerine doğru gitmeye zorlarken, Karadeniz'deki gayrimüslim unsurları kendi topraklarına doğru göçe teşvik etmesi, bölgeden gayrimüslim grupların Rusya'ya doğru göçünü hazırlamıştır. Anadolu'dan pek çok Ermeni ve Rum Hristiyan ailesi yerleşme niyetiyle Kırım'a gitmiştir³⁷.

Tanzimat'ın hedefleri arasında teorik olarak tebaanın memnuniyetini sağlamak, devlete kazandırmak, belki dolaylı olarak çok çeşitli sorunlara sebep olan iç ve dış göçleri engellemek ve azaltmak olduğu söylenebilir. Ancak uygulamada böyle neticelenmediği gibi artan ulaşım şartları, tebaanın fermanları yorumlayış biçimi, tam tersine göçleri iyice artırmıştı. Ancak bu dönemde bir taraftan Ordu'ya, (sahile) doğru bir göç söz konusu iken diğer taraftan da kazadan batıya doğru bir göç hareketi izlenmektedir. Ordu kazasındaki göçler de doğrudan ya da dolaylı olarak Tanzimat dönemi uygulamalarının etkilerini görmek mümkündür. Bunlardan birisi topraksız köylülerin durumu ve hareketliliğidir. Dönemin belgelerinde topraksız, üzerinde fazla malı, mülkü olmayan, genellikle kazaya daha önce gelmiş ancak son tahrirlerde kazada kaydedilmiş olan, başkalarının topraklarında yarıcı/kiracı veya amele ve ırgatlık işlerinde çalışanlar için "göçebe" tabiri kullanılmaktadır. Dönemin nüfus defterlerinde göçebe nüfusun dağılımı ve fazlalığı dikkati çekmektedir. Bunların sosyal tabanında din bir ölçü değildir. Çünkü belgede "ahali-i Müslim ve gayrimüsliminin haylicesi göçebe makulesinden olub" denmekte ve dini bir ayrıma gidilmemektedir. Bunların hiçbir arazi ve emlak sahibi olmadıklarından ara sıra bazıları sancak dâhilinde diğer köylere ve kazalara gidip gelmekteydiler. Bunlardan bazıları durumlarını iyileştirerek tedarik etmiş oldukları arazilerle geçimlerini sağlayacak hale gelmişlerdir³⁸. Ancak hiçbir araziye ve gelir kaynağına sahip olmayan, başkalarının (ayan, eşraf) arazi ve çiftliklerini ekip biçerek geçimini sağlayanların hayatları Tanzimat'a verdikleri anlamla değişmişti. Beklentileri artan bu ahalinin, ettikleri arazilerin mülkiyetine sahip olmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır. Ancak belgelere yansıyan hali bundan biraz daha farklıdır. Birisi, öşrün toplanma şekline ve aşar memurlarından duyulan memnuniyetsizlik ve onların yapmış oldukları yolsuzluklar ve haksızlıklardır. Diğerisi ise, özellikle birkaç yıldır livada yaşanan kıtlık sebebiyle, bunların ellerinde bulunan arazilerin de pek verimli yerler olmadığından geçimlerini sağlamakta zorlanmalarıydı³⁹. Belgede istekleri yerine getirilmezse "göç edecekleri" ifadeleri dikkati çekmektedir. Yani memnuniyetsizlikler doğrudan değil de "göç uyarısı/tehdidi" üzerinden gelmişti. Ancak buradan en azından bölgede "göçün" isteklerin yerine getirilmesi için mağdurlar tarafından yetkililere karşı bir sosyal tehdit olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Şikâyetin bir başka görünüş biçimi ise, Ordu livasının kaymakamlık merkezi meselesiydi. Ordu sancağı kaymakamlık merkezi daha önce sancağın ortasında yer alan Bucak kazası iken daha sonra merkezin Giresun'a taşınmasının, eşkıyalık ve haydutluğun ortaya çıkmasına sebep olduğu, bu durumda kazalar halkının işlerini, davalarını göremedikleri, adalet arayışlarının sonuçsuz ve etkisiz kaldığı, "müşkül çekdikleri cihetle mahallerince haklarında vukua gelen harekâtı bi'z-zarure sabr ve tahammül eylemekte oldukları" ve buna dayanamadıkları için göç ettikleri bilgisi de gerekçeler arasındaydı⁴⁰.

³⁷ Göç eden Ermenilerin bir kısmı da geri dönmüştür. Dönenlerin bir kısmı komitacı olduğu için Osmanlı Devleti, Ermenilerin tekrardan dönüşlerine pek sıcak bakmamış ve sıkı kontrollere tabi tutmuştur. Süleyman Uygun, "Bir Fransız Buharlı Deniz Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri", *Gazi Akademik Bakış*, C. VIII, S. 16, Yaz 2015, s. 121-146.

³⁸ "Ordu sancağının havi bulunduğu kazalarda kain ahali-i Müslim ve gayrimüsliminin haylicesi göçebe makulesinden olub yani bunların her birisi bundan hayli sene mukaddem aher kaza ve sancaktan her ne esbaba mebni ise liva-i mezkur kazalarına nakl ve hicret ve şunun ve bunun mutasarrıf olduğu arazilerini ziraat ve hirasette idare taşış etmekde ve şimdiye kadar birkaç defa icra kılınan tahrirde dahi liva-i mezbure kayd olunarak ahali-i kadime-i saire misillü yerlü hükmünde bulundukları halde bazıları git git hal-i vüsat ve kudret-i kesb eyledikçe tedarik etmiş oldukları arazi ve emlakinin hasılat ve mezruatıyla taşış eylemekte olub ancak hasbelkader bir güne arazi ve akarat-ı saireye malik olamadıklarından naşi salıfüzzikr aba anced ellerinde bulunub ihyakerdeleri olan aherin arazi ve çiftlikatını eküb biçüb saye-i hazret-i padişahide refah-bal ile geçinmekde iken..." , BOA, A.MKT.UM, 468/48, 29 Ramazan 277, 10 Nisan 1861.

³⁹ Mesele merkezi hükümete gayrimüslim ahalden bazılarının Rusya'ya gitmek arzusunda bulduklarına dair gelen haberlerle ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine gönderilen müfettişlerle yapılan araştırmalarda kendilerinden talep olunan kira bedelini ödeyemediklerinden, arazi sahipleri tarafından yapılan eziyet sebebiyle huzursuz olduklarından ve aşar memurlarının ellerinde bulunan ölçeklerin haddinden fazla bir şekilde ayarlandığından şikâyet etmişlerdi. Ölçek konusunda haklı oldukları anlaşılmış (aşar memurlarının elinde bulunan ve demirli tabir olunur ölçeğin kontrol edildiğinde 3 kiyye fazlası olduğu anlaşılmış ve bu hususta yetkililer uyarılmıştı BOA, A.MKT.UM, 468-48, 29 Ramazan 77 , 10 Nisan 1861, Ordu Liva Meclisi Mazbatası; BOA, A.MKT.MVL, 133/13, 03.10.1861. BOA, A.MKT.MHM, 214/97, 27 RA 1278, 2 Ekim 1861.

⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM, 214/97, 27 Ra 1278, 2 Ekim 1861, Trabzon Valisi Cemal Paşa'ya; AMKT.MVL, 133/13, 27 Ra 1278.

Rumların da bu göç hareketinde yer aldıkları görülmektedir. Özellikle Karadeniz'in kuzeyine doğru yapılan göç hareketlerinde bir devlet politikası olarak göçü teşvik eden Rusya'nın etkisi büyüktü. Seyahatleri sırasında yerel din adamları tarafından basılan ve Rus konsolosu tarafından seyahat evraki olarak yasallaştırılan belgelerden yararlanıyorlardı. Bununla birlikte birçok göçmen Rum ailesi fikir değiştirip Türkiye'ye geri dönmeye karar vermişti. 1869 yılında Rumlar Sultan'a hitaben Türkiye'ye geri dönmek konusunda izin ve yardım isteklerini belirten bir mektup göndermişlerdi⁴¹. Belge bölgedeki gayrimüslimlerin göç hareketinde Canik'in merkezi yerine de işaret etmektedir.

“...Ordu sancağı dahilinde Akköy kazası gayrimüslim ahalisinden ve göçebe makulesinden bazıları güya yabancı memleketlere veya başka ülkelere gitmek istediklerine dair bazı yerlerden gelen bilgiler üzerine gönderilen memurlar marifetiyle durum araştırılmış hatta gerekenler liva meclisine çağrılıp konuşulmuştu. Göçebeler tek hicret etmek emelinde bulduklarına dair bir bilgi vermeyerek bazı mertebeye vuku bulan istihramlarının yerine getirilmediğinden, durumları 29 Ramazan tarihli takdim edilen mazbatada arz olunmuştu. Daha sonra Ünyeli bir kaptanın Vona limanında demirlemiş olup şu aralık Taygan tarafına gitmeye hazırlandığı, gemisiyle Bucak kazası ahalisinden birçok adamların tezkereli ve tezkeresiz karşı taraflara gitmek isteğinde bulunduğuna dair bilginin ilgili kaza müdürüne gönderilen görevlilerle soruşturulması istenmiş, gelen tahrirat gayrimüslim tebaadan hamal tayfasından bu tekne ile gitmeye hazırlananlar bulunduğu, bunların yalnız 20 nefer (Rum milletinden) yolcudan ibaret olduğu, ticaret amacıyla ihtiyaten Samsun'a kadar mürur tezkerelerini aldıkları, bunlardan bazıları Samsun ve Sinop'da kendilerine uygun bir iş bulurlar ise kalacakları, idare edemedikleri takdirde Kasım esnasında yine eski yerlerine dönmek üzere karşıya geçecekleri, tayfanın bu hareketi yalnız bu seneye mahsus olmayıp her yıl tekrarlanan bir süreç olduğu, ticaret amacıyla bu mevsimde Kırım ve Taygan'a gidilip, Kasım'da dönüldüğü nüfus mukayidi ve karantina memuru tarafından bildirilmişti...”⁴².

Ordu ve çevresinden batıya göçün devam ettiğine dair münferit de olsa belgeler vardır⁴³. Bölgeden Ermeni göçlerinin ve göç isteklerinin devam ettiği görülmektedir. Karakiraz maa Musa Karık köyünde yaşayan Ermenilerden 24 imzalı bir dilekçede “köyde arazileri olmadığı için zor şartlarda yaşadıkları, buna artık tahammülleri kalmadığı” gibi ekonomik kaygı ve gerekçelerle, boş yerler olduğunu duydukları Sinop ve çevresinden ve kendilerine nüfusları adedinde yer gösterilerek iskân edilmek istediklerini bildirmişlerdi. Fakat Kastamonu vilayeti Sinop ve çevresinde yer olmadığını bildirmiş, bu teklifleri reddedilmişti⁴⁴.

Sonuç

Girişte son yıllarda Canik (Samsun) Ordu arasında çizilmiş olan göç profilinin kaynağı en azından 19. Yüzyılda yaşanan göç hareketlerinin bir sonucu ve devamı niteliğindedir. Günümüzde Samsun'un sosyal yapısının oluşmasında komşu illerin önemli bir payı vardır. Çünkü göç veren de olsa etrafına göre sunduğu cazip şartlarla Canik göç alan bir kenttir. Bu cazibesinin kaynağını en azından 19. Yüzyılın ortalarına kadar götürmek mümkündür. Gelişen ticaret ve kentleşme, ard ülkesiyle kurulan bağlar, yeni imkanlar ve çekici şartlar oluşturmuş, çevre illerden göç almasına sebep olmuştur. Diğer bir özelliği de her iki tarafında bulunan Çarşamba ve Bafra ovaları ile sunduğu geniş tarımsal imkanlardır. Ordu'nun vadilerle bölünmüş dağlık coğrafyasında sıkışan nüfus başta Çarşamba olmak üzere geniş tarımsal alanlara önce mevsimlik işçi arkasından kalıcı yerleşmelerine sebep olmuştur. Bu yerleşmede başta Haznedar zadeler olmak üzere ayanların sahip oldukları geniş topraklarda (çiftliklerde) yarıcı usulüyle aradıkları işgücü kaynağını bu göçlerden karşılamışlardır. Bu işgücü meselesinde yalnızca Müslümanlar değil, gayrimüslimler de önemli rol oynamışlardır. Gayrimüslim tebaa kendileri için daha fazla fırsat sunan kentler değil kırsal kesimde tarım alanlarına da yerleştirilmişlerdir.

Kaynakça

⁴¹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 111.

⁴² BOA, A.MKT.UM, 468-48, 9 L 77. 20 Nisan 1861, Ordu Liva Mazbatası; BOA, A.MKT.UM. 473/18, 21.5.1861; M. Emre Kılıçaslan, “Bandıra Usulüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya” Türk Deniz Ticaret Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz, İstanbul 2012, s.219-230.

⁴³ Ordu kazasından Rum cemaatinden 21 hanenin Düzce kazasında Büyükpınar adlı yere göçleri ve burada bir kilise inşası için izin istedikleri görülmektedir. BOA, İrade Adliye ve Mezahib, 12, 02.02.1896.

⁴⁴ BOA, DH. İD, 85/16, 10.05.1911.

ALKAN, Mustafa, “Türkiye’nin Temelleri, ya da Göç”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara 2005, s. 417-436

ARSLAN, Ali, Gülten, “Bir şehrin Nüfusunun Sosyolojik Analizi:Canik’in Demografik Yapısının Sosyolojik Tahlili”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Ankara 2016,

BÜYÜK, Mustafa, *1831 Nüfus Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 201

ÇEBİ, Sıtkı, *Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar*, Ordu 2000.

EMECEN, Feridun, *Doğu Karadeniz’de İki Kıyı Kasabasının Tarihi, Bulancak-Piraziz*, İstanbul 2005.

GÜNAYDIN, Suat Feyyaz, *1831 Nüfus Sayımına Göre Ordu Merkez Kazası Nüfusu*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2011.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1986, s. 1536-1544.

JUSTIN, McCarthy, *Osmanlı Anadolu Topraklarındaki Müslüman ve Azınlık Nüfus*, Ankara 1995

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul 2010

KESKİNER, Osman, *Kadı Sicillerinde Samsun*, Samsun 2014, C. I-II, s.151.

KILIÇASLAN, M. Emre, “Bandıra Usulsüzlüklerine Bir Örnek: Trabzon Kayıklarındaki Rusya” *Türk Deniz Ticaret Tarihi Sempozyumu IV: Doğu Karadeniz*, İstanbul 2012, s.219-230.

KILIÇASLAN, M. Emre, “Avusturya Lloyd Vapur Şirketi’nin İstanbul’un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, *Büyük İstanbul Tarihi*, İstanbul 2015, C.VI, s.480-491

ÖZDİŞ, Hamdi, *Taşrada İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilayeti’nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Ankara 2008.

SAYLAN, Kemal, *1868-1914 Döneminde Ordu Kazası*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007.

ŞAHİN, Canay, “Ondokuzuncu Yüzyılda Samsun’da Çiftlik Sahibi Hazinedarxadeler İle Kiracı-Köylüler Arasındaki Arazi ve Vergi İhtilafı Üzerine Bazı Gözlemler ve Sorular”, *Kebikeç*, 24, 2007, s.74-88.

UYGUN, Süleyman, *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Kumpanyası 1851-1914*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015,

UYGUN, Süleyman, “19. Yüzyılda Anadolu’dan İstanbul’a Olan Mevsimlik Ermeni İşçi Göçleri”, *History Studies*, C. VII, S. 4, 2015, s. 137-155

UYGUN, Süleyman, “Bir Fransız Buharlı Deniz Nakliyat Kumpanyası Etrafında Osmanlı-Fransız-Ermeni İlişkileri”, *Gazi Akademik Bakış*, C. VIII, S. 16, Yaz 2015, s. 121-146.

UYGUN, Süleyman, “Acente-Konsolos (Mesajeri Maritim Kumpanyası Acentesi ve Fransız Viskonsolosu) Raporlarına Göre Giresun Limanı (1880-1909)”, *OÜSBAD*, S. 12, Temmuz 2015, s. 384-385. (ss. 364-394)

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.

YILMAZ, Cevdet, “Ordu İlinin Nüfus Özellikleri”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara 2005,

YÜKSEL, AYHAN, “Doğu Karadeniz’de Rum Yerleşmesinin Niteliği: Ayanlar ile Rum Ahali Arasında Arazi ve Emlak Anlaşmazlığı Örneği”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV, İstanbul 2004, s. 365-373.

Geçmişten Günümüze

GÖC

